

SZÁZADOK.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR
TITKÁR.

1889. ÉVI FOLYAM.

(XXIII. ÉVFOLYAM.)

BUDAPESTEN, 1889.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

51593

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT

NÉVKÖNYVE.

1889.

BUDAPEST,

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT.

1889.

I.

A Magyar Történelmi Társulat alapszabályai.

I. A társulat czíme és székhelye, czélja és munkaköre.

1. §. A társulat czíme : »Magyar Történelmi Társulat« ; székhelye Budapest.

2. §. A Magyar Történelmi Társulat czélja : a hazai történettudomány minden ágának művelése, megkedveltetése, és iránta minél szélesbtkörű érdekeltség ébresztése.

3. §. Ezen czél elérésére nemcsak a szakképességek és szakkedvelők egyesítése, történettudományi dolgozatok írása és kiadása; hanem nyilvános gyűlések és kirándulások tartása, levél- és könyvtárak, műemlékek tanulmányozása és ismertetése által törekszik.

4. §. A társulat munkássága kiterjed a hazai történelemre és annak minden segédtudományaira : nevezetesen a palaeographiai és archaeologiai csoportozatokra.

II. A társulat tagjai és tisztviselői.

5. §. A társulatot képezik : a) az alapító, b) az évdíjas, c) a tiszteleti külföldi tagok.

6. §. Alapító tagokúl tekintetnek mindazok, kik a Történelmi Társulat czéljának előmozdításához legalább 100 o. é. forintnyi alapítvánnyal járulnak, és pedig akár készpénzben, akár a választmány által megítélendő biztosítékkal bíró kötelezvényekben, és legalább 5 százalékot jövedelmező értékpapirokban. Az alapító tagok taggá választatásukról díszoklevelet nyernek.

7. §. Taggá választathatik minden hazai történetkedvelő, a ki magát kötelezi, hogy legalább három éven át a társulat pénztárába Budapesten évenként 5 forintot tagdíjúl befizet. Ezen tagok taggá választatásukról, saját kívánságukra, 3 forint befizetése mellett, díszoklevelet nyernek.

8. §. Külföldi tiszteleti taggá választathatik minden külföldi történettudós, ha a) a M. Történelmi Társulat, b) a hazai történetírás, vagy

c) a hazánkat érdeklő történeti kutatások iránt különös érdemeket szerzett. Minden tagnak jogában áll tiszteleti tagok ajánlatát javaslatba hozni, s ezeket a választmány abszolút többséggel választja meg. Az ilyenek megválasztásukról oklevelet nyernek.

9. §. A társulati elnökség áll az elnökből és két alelnökből, kik — és pedig első sorban az elnök, akadályoztatása esetében pedig az alelnökök egyike — a társulatot a választmánynyal egyetértve vezetik és igazgatják.

10. §. Elnökké és alelnökké oly férfiak választatnak, kik a hazai történettudomány művelése vagy előmozdítása által kitűnő érdemeket szereztek. A társulatot a hatóságok és mások irányában az elnök, vagy gátoltatása esetében az alelnökök egyike képviseli; a gyűléseken s üléseken ők elnökölnek, jogukban áll — ha a társulat érdekei sürgetőleg kívánják — rendkívüli üléseket is hirdetni. A tagok egyenlő szavazatai esetében az elnöklő döntő szavazattal bír.

11. §. Az elnöknek, illetőleg a társulat ügyeit vezető alelnöknek jogában áll a pénztár állapotát bármikor megvizsgálni.

12. §. A társulat titkára — ki a választmány által meghatározandó tiszteletdíjt élvez — úgy az évi, mint a havi üléseken előterjesztői hivatalt visel; a határozatok végrehajtásáról gondoskodik; a jegyzőkönyvet, melyet az elnöklővel együtt aláír, vezet; a társulat közlönyét a választmány befolyása mellett szerkeszti; levelezéseit folytatja s könyvkiadásaira, valamint az irattárra felügyel.

13. §. A társulat jegyzője a titkárnak segítségére van, és őt gátoltatása esetében helyettesíti.

14. §. A pénztárnok a társulat vagyonát híven és pontosan kezeli; a pénztár állapotáról a havi üléseken általános jelentéssel, az évi közgyűlésnek pedig részletes számadással tartozik. Pénzt a választmány határozata alapján az elnök, ügyvezető alelnök, vagy a rendes havi kiadásokat illetőleg a titkár által aláírt utalványokra — a melyekkel azután beszámol — szolgáltathat ki; kivéven a rendkívüli eseteket, a midőn az elnök saját határozatából is utalványozhat 50 forintig való összeget, a legközelebbi választmányi ülés utólagos jóváhagyása mellett. A pénztárnok — ki rendesen díjaztatik — bármikor is tartozik az elnöknek, illetőleg a társulat ügyeit vezető alelnöknek módot nyújtani arra, hogy a pénztár állapotát megvizsgálhassák; a választmány elé minden havi ülésen pénztári kimutatást, s minden év végén pontos számadást terjeszt, melynek megvizsgálásáról a választmány intézkedik, s netaláni felülvizsgálat végett az évi közgyűlés elé bocsátja.

15. §. Az ügyész a társulat jogait védi.

A titkárségedet, vagy a szükséghez képest más tisztviselőt, vagy napidíjast a választmány fölhatalmazása alapján az elnök nevezi ki.

16. §. Az elnökök, titkár, jegyző és ügyész a választmányi üléseken szavazattal bírnak. Az elnöklő szavazata, egyenlő szavazatú eredmények esetében, döntő.

III. A választmány.

17. §. A választmány — mely az elnökökkel együtt 60 tagból áll — havonként Budapesten tartja üléseit, kivéven a szüenidőt: augusztus és szeptember hónapokat.

18. §. A választmány, az elnökök egyikének vezérlete alatt, ezen havi üléseken igazgatja a társulat ügyeit, meghatározza a tisztviselők díjait, a kiadványokat s az azokra fordítandó összegeket; az évi közgyűlés tárgyait és napjait, úgy a vidéki kirándulás idejét és helyét megállapítja; a társulat vagyonának biztos kezeléséről gondoskodik, gazdasági ügyeinek vitelére, kiadványai szerkesztésének vezetésére, benyújtott munkák megbírálására, beküldött régiségek, műtárgyak meghatározására, s a társulati számadások megvizsgálására stb. bizottságokat nevez ki, mely bizottságok a havi üléseken tesznek jelentést.

19. §. Választmányi taggá a társulat bármely tagja megválasztható, különös tekintettel még is a szakférfiakra.

20. §. A választmányi tagoknak jogukban áll a havi üléseken a társulat szakába vágó felolvasásokat tartani; okmányokról, műtárgyakról, akár írásból, akár élőszóval értekezni, ily tárgyakat bemutatni, másoktól írt értekezéseket fölolvasni; a társulat ügyeit illető indítványokat tenni, azokra határozó szavazattal be is folyni. Kötelességök pedig, kivált a Budapesten lakóknak, a havi ülésekre rendesen eljárni, s az ügyek vitelében — megbízatás szerint — ezen üléseken kívül is munkás részt venni.

IV. Társulati választások.

21. §. Az elnököt és alelnököket a közgyűlés — titkos szavazás útján — a jelenlevő tagok abszolút szótöbbségével — választja meg három évre.

22. §. A választmány szintén a közgyűlés által választatik, oly mód szerint, hogy tagjainak legrégebben választott egyharmada minden évben kilép, kik helyett a közgyűlés újakat választ, vagy az illetőket újra megválasztja.

23. §. A titkárt, jegyzőt, pénztárnokot és ügyészt az összes tagok közül a választmány választja meg, szintén titkos szavazás által és pedig mindnyáját állandólag. A választó gyűlést az elnök mindig egy hónappal előbb tüzi ki, s az ilyen gyűlés meghívóján a tárgy is kiteendő.

24. §. Társulati tagok, valamely tag indokolt ajánlatára, a választmány által, havi üléseken szavazattöbbséggel választatnak.

V. Társulati ülések, gyűlések és kirándulások.

25. §. A társulat havonként egyszer — kivéven augusztus és szeptember hónapokat — nyilvános ülést tart Budapesten, rendes helyiségében. Ez üléseken minden tag jelen lehet, szavazattal azonban csak választmányi tagok bírnak. Határozathozatalra az elnökön kívül legalább hat, tisztviselők választására legalább tizenkét választmányi tag jelenléte szükséges.

26. §. A havi ülések tárgyait képezik: tudományos felolvasások, értekezések; bejelentések, előterjesztések a társulat ügyeiről s körébe vágó tárgyakról; okiratok, műemlékek bemutatása, ismertetése; indítványok; társulati kiadványok fölötti határozás; pénztári kimutatás stb.

27. §. E havi üléseken kívül a társulat minden évben, — esetileg választmányi üléssel kapcsolatban — közgyűlést tart, melyen minden tag egyforma szótár- és szavazati joggal bír. E közgyűléseken határozathozatalra legalább 20 tag jelenléte szükséges; ennyi számú tagnak meg nem jelenése esetén újabb közgyűlés hirdetendő, melyen aztán a kitűzve volt tárgyak fölött a jelenlévők szavazata dönt.

28. §. Ezenkívül évenként társulati, tudományos célú kirándulás rendeztetik, lehetőleg a szünidőben, az országnak történelmi és régészeti szempontból nevezetesebb helyeire, fölváltva.

29. §. A közgyűlés tárgyait képezik: az elnökök és választmányi tagok választása; az alapszabályok netáni módosítása — a mi azonban a közgyűlés egybehívásakor előre és különösen tudtúl adandó lesz; — nyílt számadás előterjesztése, és ennek a többség kívánatára felülvizsgálása, a társulat anyagi állapotáról; továbbá tudományos közlések, melyeknek tárgyát — valamint a közgyűlés egész programját a választmány állapítja meg.

Az alapszabályok módosítására nézve megjegyeztetik, hogy a tagok eleve alávetik magukat mindazon módosításoknak, melyek tagsági idejük tartalma alatt az alapszabályokon, rendes úton — közgyűlésileg — netalán tétetnek, ha ezek a társulat kitűzött célját s feladatát meg nem változtatják.

30. §. A vidéki kirándulások tárgyai: nyilvános ülés tartása megnyitó- és zárbeszédekkel, szakértekezésekkel és jelentésekkel; továbbá e vidéki kirándulások főcéljának valószínűsítése — a mire különös súly fektetetik — tudniillik: levél- és könyvtári búvárlatok, műrégiség kutatása és ismeretése, s általában mindaz, a mi a szakkedvelő közönségben a hazai történettudomány és archaeologia iránt részvétet gerjeszthet, vagy részvételre emelő hatást gyakorolhat.

31. §. A vidéki kirándulás helyét, napját és tervezetét a választmány havi ülésben határozza meg s a titkár a társulat közlönyében idejében közzéteszi.

32. §. A kirándulásban részt venni a társulat minden tagjának jogában áll, — a mennyiben az eszközlendő tudományos búvárlatokban munkás közreműködésüket a társulat céljaira följánlják.

33. §. A kirándulásban részt vevők a munkálatok megkezdése előtt értekezletet tartanak, melyen a helyi viszonyokhoz képest bizottságokra oszolva, egyszersmind e bizottságok elnökeit és előadóit kijelölik.

34. §. A bizottságok kutatásaik eredményéről a társulat közlönye számára jelentéseket készítenek.

VI. Társulati kiadványok.

35. §. A társulat közlönyének havonként egy-egy füzete jelenik meg, a titkár szerkesztése mellett, — kivéve a kéthavi szünetet, a mikor e folyóirat is szünetel.

36. §. Ezen közlöny képezi a társulat hivatalos értesítőjét, mely annak ügyeiről értesítéseket ad; tartalmazza — kivonatilag — az ülések tárgyait, a pénztári kimutatást; megemlíti a működő tagok történelmi búvárkódásait; folytonos figyelemmel kíséri a hazai történelem terén fölmerülő jelenségeket; e szakba tartozó kérdéseket tesz, megfontatásokat hoz, stb. E folyóirat legtermészetesebb munkatársaiul a társulati választmányi tagok tekintetnek; de szívesen fogad megfelelő közleményeket a többi tagoktól, sőt a társulaton kívül álló történetkedvelőktől is.

37. §. A havi közlönyben megjelent dolgozatok tiszteletdíjban részesülnek. Az intézkedés e tekintetben a választmánynak tartatik fenn.

38. §. A havi közlönyt a társulat minden tagja díj nélkül megkapja. E közlönyre külön előfizetés is nyitattik.

39. §. A társulat ezenkívül önálló történelmi munkát is adhat ki. E köteteket csak a választmányi és azon alapító tagok kapják, ki legalább 200 o. é. forintnyi alapítvánnyal járultak a társulat czéljához. A többi tagok azon kedvezményben részesíttetnek, hogy e társulati kiadványokat 25 százalék levonása mellett szerezhetik meg.

VII. A társulat anyagi forrásai, vagyona.

40. §. A társulat bevételeit képezik a fentebb meghatározott alapítványi összegek és 5 forintos tagdíjak, a társulati oklevelek díjai, a kiadványok jövedelmei, továbbá a lelkes ügybarátok részéről a társulat számára történő adományok és hagyományok.

41. §. A tagdíjak a társulat költségeinek fődőzésére fordíttatnak, valamint az alapítványi kamatok is: de maguk az alapítványi összegek alaptőkéül biztosan elhelyeztetvén, gyümölcsöztetnek; elkölteni ezeket nem szabad.

42. §. A megtakarításokból és adományokból — a mennyiben ez utóbbiak alapítványi természettel nem bírnak — a választmány, ha a körülményekhez képest jónak látja, szintén tőkét alakíthat; azonban az ily tőke az alapítványok természetével nem bír, s ha a czélszerűsége úgy kívánja, folyóvá tehető.

43. §. A társulat vagyonát képeznék még a részére gyűjtött és ajándékozott okmányok, könyvek, műtárgyak, régiségek; de a mennyiben a társulat saját gyűjteményt rendezni nem szándékozik, az ily adományok valamely hazai közintézetnek ajándékozása felől a választmány intézkedik, főtekintettel az okmányokat és könyveket illetőleg a Magyar Tudományos Akadémiára, s a műtárgyakat és régiségeket illetőleg a Magyar Nemzeti Múzeumra.

VIII. A társulat pecsétje és történhető feloszlása.

44. §. A társulat czíme: »Magyar Történelmi Társulat« lévén, e köríratot viseli a titkár őrizete alatt álló pecsétjén is, melylyel kiadványait jelöli, s történelmi búvárlatokra kiküldött tagjainak megbízó vagy ajánló leveleit stb. hitelesíti. A pecsét közepén, góth stylű díszítményekkel környezett papirtekercsen »Emlékezzünk régiekről« jelmondat áll. A körírat után pedig a társulat alakulási éve 1867. van bevésve.

45. §. A társulat mindenrendű tagjai és tisztviselői fel vannak jogsítva az őket megillető társulati czímek használhatására.

46. §. A társulat feloszlását csak oly közgyűlés határozhatja el, mely egy havi előleges kihirdetés folytán e czélból hivatott össze, s a jelenlevő tagok kétharmada a feloszlás mellett van.

47. §. A társulat feloszlása esetében annak alaptőkéje s minden egyéb vagyona, a feloszlást elhatározó közgyűlés rendelkezése szerint, hazai, és pedig kizárólag magyar történelmi tudományos célokra fordíttatik.

48. §. Az alapszabályok módosítását, vagy a társulat feloszlását, s ezen esetben vagyona hovafordítását célzó közgyűlési határozatok, fogantatás előtt — megerősítés végett — a magyar királyi belügyminiszter elé terjesztendők.

49. §. Az esetben, ha az egylet az alapszabályokban meghatározott czélt és eljárást illetőleg hatáskörét meg nem tartja, — a kir. kormány által, a mennyiben további működésének folytatása által az állam, vagy az egyleti tagok vagyoni érdeke veszélyeztetnék, haladéktalanul fölfüggesztetik, s a fölfüggesztés után elrendelendő szabályos vizsgálat eredményéhez képest végleg fel is oszlattatik, vagy esetleg az alapszabályok legpontosabb megtartására feloszlátás terhe alatt köteleztetik.

A Magyar Történelmi Társulat

Ügyrendi szabályai.

I. A társulati iroda.

1. §. A társulat határozatainak végrehajtója a titkár, kinek ügykörét általánosságban az alapszabályok 12. §-a írja körül.

2. §. Hogy a titkár különböző természetű feladatainak megfelelhessen, az Alapszabályokban megszabott korlátokon belül, jelesül a 13-ik, s a jegyző hatáskörét körülíró 14. §-nak épségben tartása mellett, a titkár vezetése alatt iroda szerveztetik, melynek tagjai a titkáron kívül: a másodtitkár

a a titkárság, kiket az Alapszabályok 15. §-a értelmében az elnök nevez ki.

3. §. A titkári iroda ügykezelését a következő szabályzat állapítja meg:

a) A titkár.

1. A szerkesztő bizottság közreműködésével felelős szerkesztője a Századoknak s a Történelmi Tárnak; ezenkívül a társulat minden kiadványának szerkesztésére befolyása van. A Századok s a Történelmi Tár kézíratait nyomdába adás előtt irály, alak s egyöntetű helyesírás szempontjából átvizsgálja s a revisióknál az utolsó áttekintést és az imprimaturt gyakorolja.

2. A közgyűléseken, és választmányi üléseken előadói tisztet visel, a jegyzőkönyveket vezeti s a hozott határozatokat végrehajtja.

3. A gyűléseken függőben maradt tárgyakat nyilvántartja.

4. A levelezéseket hatóságokkal és intézetekkel a másodtitkár segítségével viszi.

5. A Társulat irattárára felügyel.

6. A Társulat anyagi ügyeit vezeti, a költségvetés keretében meghatározott összegeket nyilvántartja, az utalványokat kiállítja és ellenjegyzzi.

7. Gondoskodik arról, hogy a többi tisztviselők kötelességüket pontosan teljesítsék.

b) A másodtitkár.

1. A titkárnak a szerkesztésében segítségére van. E minőségében különösen a Századok tárczarovatait, lehetőleg a hazai történetirodalom minden felmerülő jelenségeinek főlemlítésével, továbbá e szakba vágó apró közleményekkel ellátni tartozik. A Századok íveit revideálja.

2. Az irodai teendőket vezeti, a jegyzőkönyvi határozatokról nyilvántartási könyvet vezet, s a levelezéseket fogalmazza.

3. Kirándulásoknál az előmunkákat intézi.

c) Titkárság.

1. A Társulat kiadványainak expeditiójára felügyel s az ezzel kapcsolatban álló levelezést végzi, a miről nyilvántartó könyvet vezet.

2. A Társulat kiadványaiból meglevő készletre felügyel.

3. Az előforduló tisztázásokat végzi.

4. A Századok, esetleg a Történelmi Tár ivernekei II. correcturáját végzi.

5. A Századok s Történelmi Tár borítékára a fizető tagok lajstromát a pénztárnoktól nyert adatok alapján összeállítja.

6. A társulati ülésekre a meghívókat elkészíti, azoknak szétküldéséről s az ülések napjának és tárgyának a lapokban is közzétételéről gondoskodik.

4. §. A pénztár koronkinti megvizsgálásának joga az Alapszabályok 11-ik §-a értelmében az elnök hatáskörébe tartozik, ki a pénztárt vagy maga vizsgálja, vagy a pénztárt revideáló vál. tagok egyike s a társ. ügyésze által vizsgáltatja meg.

II. A társulat bizottságai.

5. §. A társulat választmánya irodalmi s kezelési ügyeit következő bizottságok által intézi :

- a) a szerkesztő
- b) a pénzügyi
- c) az ipartörténeti
- d) az alkalmi bizottságok által.

6. §. Az a), b), c) alatt említett bizottságok tagjait a választmány a közgyűlések alkalmával választja meg és pedig három évre. Ha a három év tartama alatt új bizottsági tagok választása mutatkoznék szükségesnek, ez bármely választmányi ülésen megtörténhetik, de az ekképen megválasztott tagok megbízatása az egész bizottságéval egyidőben jár le.

7. §. A megválasztott bizottságok ugyancsak három esztendőre elnököt és — az a) alatti kivételével, melynek előadója a titkár, vagy helyettese — jegyzőt választanak.

A b), c) alattiaknál mindegyiknek saját elnöke megállapítja a tartandó ülések rendjét, azokon elnököl, a jegyző pedig a bizottsági ülések jegyzőkönyveit vezeti, jelentéseket szerkeszt, a határozatok foganatosítására ügyel s a titkárral együtt az esetleges számlák és utalványok kifizetése iránt intézkedik.

A szerkesztő bizottság minden vál. ülést közvetlen megelőző hétköznapon ülést tart. Bizottsági határozatok meghozatalához legalább 3 tag jelenléte kívántatik.

Alkalmi bizottságok minden egyes felmerülő esetben a választmány által meghatározandó hatáskörrel és időtartamra választathatnak; ezek elnökét és jegyzőjét a választmány jelöli ki, s úgy mint a többi bizottságok megbízatásuk eredményéről, ezek is a választmánynak tesznek jelentést.

8. §. A bizottságok az a) alatti szerkesztő bizottság kivételével, esetleg a társulati választmány körén kívül álló tagokat is választhatnak tagokká, de ezeknek csak tanácskozási joguk van.

9. §. A bizottságok évenként egyszer a közgyűlés előtt működésükről részletes jelentést tesznek a választmánynak, mely jelentések a Századokban közzétételnek.

III. Ülések.

10. §. A társulat havonként — a szünidőt kivéve — tartatni szokott vál. üléseinek (Alapsz. 25. §.) tárgyai :

- a) Felolvasások.

b) Társulati folyó ügyek.

c) Indítványok.

d) Pénztári kimutatás előterjesztése.

11. §. A társulati vál. tagoknak minden vál. gyűlésre meghívó küldendő s az ülés tárgyai hírlapilag közzéteendők. (Alapsz. 23. §. és Ügyrend I. c. 6.)

12. §. Az évenként egyszer az év elején tartandó közgyűlés tárgysorozatát a választmány állapítja meg (29. §.)

13. §. Minden olyan indítvány, melynek elfogadása s életbe léptetése a társulat jelen szervezetén bárminemű módosítást vonna maga után, ha a társulat titkára, vagy valamelyik tisztviselője által tétetnék, előlegesen bejelentendő az elnöknek, ki azt a legközelebbi választmányi ülés elé terjeszti. Ezen választmányi ülés azonban végleg nem határoz az indítvány felett, hanem azt egy erre választandó bizottságnak adja ki előleges megvitatás végett. Ezen bizottság jelentését, esetleg javaslatát az elnök napi rendre tűzi ki. Ily esetben az ügy a meghívón az ülés tárgyai közt külön fölemlítendő.

A választmányi ülések alatt vál. tagok által tett hasonló természetű indítványok hasonló eljárás alá esnek.

IV. Társulati kirándulások.

14. §. A Társulat kirándulásai ügyében a következő szabályzat intézkedik :

A magyar történelmi társulat alapszabályainak 30—34. §§. a kirándulásokat azon fontos eszközök közt sorolják fel, melyek segítségével a társulat kitűzött céljának akar megfelelni.

Hogy a kirándulások ezen célú minél jobban előmozdíthassák, a következők határozottak :

1. A magyar történelmi társulat az országnak csak oly vidékére tesz testületileg kirándulást, melyre az ottani hatóságok, valamely intézet, morális testület stb. által írásbeli meghívást nyert, és az illető vidék levél- és könyvtárgyújteményeinek használata felajánlatott.

2. A meghívások elfogadása, vagy el nem fogadása, vagy netáni elhalasztása a társulat nyilvános havi üléseiben történik.

3. Valamely meghívás elfogadásának esetében, a társulat erről az illető hatóságot vagy testületet azonnal hivatalosan értesíti, felkérve az illetőket, hogy a helyszínén előkészítő bizottságot alakítsanak, mely a kirándulás idejéig a társulattal érintkezésben legyen.

4. Az előkészítő bizottság felkérheti, hogy időnként a társulattal közölni sziveskedjék : mely családok, egyének vagy intézetek jelentették ki készségüket, hogy gyűjteményeiket stb. a történelmi társulatnak megnyitják ; a mennyire lehet : a levéltárak terjedelméről, minőségéről adjon ismertetést s járjon annak is utána, vajjon van-e az engedély ezen tudományos források használatát illetőleg időhöz, személyekhez vagy másnemű feltételekhez

kötvé, vagy nincs. Az előkészítő bizottság feladata befolyását azon irányban is érvényesíteni, hogy kisebb oklevélgyűjtemények, könnyebb fölhasználás czéljából, a társulat kirándulásának középpontjára összegyűjtessenek, és e tekintetben az illető tulajdonosok beleegyezését kinyerni.

5. A kirándulás vidékén a tudományos gyűjtemények, az előkészítő bizottság által biztosítva lévén, a társulati titkár ezekről a kirándulókat a »Századok«-ban tájékoztatja.

6. Mielőtt az előbbi pontokban körvonalozott intézkedések valamely kirándulásra nézve fogamatba vétetnének : a kirándulás tudományos sikerének biztosítása czéljából okvetlenül megkívánatik, hogy a választmányból s a szakférűak köréből, legalább tíz tag kötelezze magát a kirándulásban leendő munkás részvételre. E kirándulásokban részt vehetnek mindazok, kik az Alapszabályok 32. §-ban foglaltaknak eleget tesznek, mely §. a kirándulásra felhívásban idézendő.

II.

A Magyar Történelmi Társulat 1889-ben.

I. A Magyar Történelmi Társulat igazgatósága.

A) Elnökség és tisztviselők.

Elnök:

Temerini Gróf SZÉCSEN ANTAL, cs. és kir. főudvarnagy, ő Felsége valóságos belső titkos tanácsosa, az aranygyapjas rend lovagja, a szent István-rend közép keresztese, a M. Tud. Akadémia tiszteleti és igazg. — a Kisfaludy Társaság tiszteleti tagja stb. stb. Bécs, Herrngasse Nr. 6 és Pozsony, Ventur-u. 15. sz.

Alaelnökök:

Dr. PULSZKY Ferencz, a M. N. Muzeum igazgatója, a magyarországi muzeumok és közönyvtárak főfelügyelője, az orsz. képzőművészeti tanács elnöke, a M. Tud. Akadémia igazg. s tiszt. tagja, s a II. o. elnöke, az »Orsz. Rég. Társ.« elnöke stb. stb., Budapest, VIII. Nemzeti Muzeum.

THALY Kálmán, orsz. képviselő, min. osztálytanácsos, a török császári Medjidje rend csillagos nagycommandeurje, az olasz kir. Szent-Móricz és Lázár rend lovagtisztje, a M. Tud. Akad. r., a tört., a hadtudom. és a rég. bizottság, a műemlékek orsz. bizottsága, a M. Herald. és Geneal., és az Országos Rég. és Embertani Társulat vál., valamint több külföldi akadémiák s belföldi. tud. társulatok és egyletek tagja. Budapest, Üllői út 21. sz és Pozsony, Apáczá-u. 13. sz.

Titkár:

SZILÁGYI Sándor, a budapesti kir. tud. egyetemi könyvtár igazgatója, akad. r. tag., v. t., az Orsz. Rég. Társ., a Heraldikai és Genealogiai Társ., a Székely-egylet, valamint a Kemény Zs. társ. vál., a felsőmagyarországi Muzeum-egylet, az erdélyi irodalmi társaság, a Békésmegyei, Szepesmegyei, a Hunyadmegyei, Alsó-Fehérmegyei tört. és rég. társ. tiszt. tagja, stb. Budapest, IV. Egyetemi könyvtár.

Jegyző:

NAGY Gyula, m. k. orsz. alleltárnok, v. t., a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, az Akad. tört. biz. kúltagja. Budapest, Orsz. levéltár.

Ügyész :

'SIGRAY Pál, köz- és váltó-ügyvéd, Budapest, Sebestyén tér 6. sz.

Másodtitkár :

Dr. SZÁDECZKY Lajos, m. kir. egyetemi könyvtártiszt, v. t., egyet. magántanár, a M. Tud. Akadémia l. tagja, a M. Heraldikai és Geneal. Társ. jegyzője, az Orsz. Régészeti Társulat, a Csángó-magyar egyesület ig. vál. tagja, az Ethnographiai társ. sz. o. előadója. Budapest, Egyetemi könyvtár. (József-körút 49. sz. II. em. 22. a.)

Titkárségéd :

BARABÁS Samu. m. kir. orsz. levéltári fogalmazó, okl. tanár, a M. Tört. Társ. ig. vál. tagja stb. Budapest, Vár, Orsz. levéltár.

Pénztárnok :

Dr. BALTHAZÁR Béla, a m. jelzáloghitelbank tisztviselője, Budapest, Erzsébettér, 9. sz.

B) Igazgató-választmány.

BALÁSSY Ferencz, esperes-plébános, a Magy. Tud. Akad. lev. tagja.
Török-Szent-Miklós on.

Dr. BALLAGI Aladár, egyetemi ny. rk. tanár, akad. l. tag. Budapest, Kinizsi-u. 29.

BÁNÓ József, országgyűlési volt alelnök, a M. Heraldikai és Gen. Társ. vál. tagja, Budapest, Zerge u. 26. nyáron : Osztrópataka (Sáros m.) u. p. Sáros-Szt.-Mihály.

BARABÁS Samu, l. tisztikar.

5. BUNYITAY Vincze, kanonok, püspöki könyvtárnok, szentszéki ülnök, a M. T. Akadémia l. tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. vál. tagja, Nagy-Várad on.

Dr. CSÁNKY Dezső, orsz. levéltári fogalmazó, a M. Herald. és Geneal. Társ. és a Békésm. tört. és rég. Társ. v. tagja. Budavár. Orsz. levéltár.

CSAPLÁR Benedek, a m. kegyesrend történetírója, a M. T. Akadémia l. tagja. Budapest en, Kegyesrendiek társháza.

CSONTOSI János, a M. Nemzeti Muzeum könyvtárában segédőr, a »M. Könyvszemle« szerkesztője, a M. Herald. és Gen. Társ., az Orsz. Rég. és Embertani társulat ig. v. tagja, akad. lev. tag. Budapest, N. Muzeum.

Dr. CZOBOR Béla, a Műemlékek orsz. bizottságának előadója, egyetemi magántanár, akad. lev. tag, az Orsz. Rég. Társulat osztályelnöke, Budapest, VI. Lendvay u. 12.

10. EMICH Gusztáv, orsz. képviselő, cs. és kir. asztalnok, a vaskoronarend

- vitéze, a M. Herald és Geneal. Társ. ig. v. tagja. Budapest, Sebestyén-tér 8. sz.
- Gr. ESTERHÁZY János, a M. Tört. Társ. kolozsvári áll. bizottságának elnöke, a M. Herald. és Geneal. Társ. vál. tagja, Kolozsvár.
- Dr. FEJÉRPATAKY László, a M. N. Muzeum levéltárnoka, egyetemi magántanár, akad. l. s tört. biz. tag, a M. Herald. és Geneal. Társ. titkára, a »Turul« szerk., az Orsz. Rég. Társ. v. tagja. Budapest, Muzeum-körút 5.
- Dr. FRAKNÓI Vilmos, szekszárdi apát, nagy-váradi kanonok, a M. Tud. Akadémia főtítkára, a tört. biz. elnöke, az Orsz. Rég. Társ. vál., a délmagyarországi, a békésmegyei, felsőmagyarországi és pozsonyi régészeti egyletek tisz. tagja, s a közoktatási tanács tagja, stb. Budapest, Akadémia.
- GÉRESI Kálmán, főiskolai tanár, a M. Herald. és Geneal. Társ. vál. tagja. Debreczenben.
15. HAÁN Lajos, ev. lelkész, a M. Tud. Akad. levelező tagja, a békésmegyei műv. tört. társ. alelnöke, a M. Herald. és Geneal. Társ. vál. tagja, a Ferencz-József r. lovagja, Békés-Csabán.
- Dr. HAJNIK Imre, a k. m. tudomány-egyetem nyilván. r. tanára s a M. Tud. Akad. r. tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. vál. tagja, stb. Budapest, Barátok-tere 4.
- Dr. HAMPEL József, muzeumi régiségtári őr, egyet. rk. tanár, a M. Tud. Akadémia lev. tagja és az arch. biz. előadója, a Rég. Társulat II. osztályának elnöke. Budapest, VIII. N. Muzeum.
- Dr. HORVÁT Árpád, a k. m. tudomány-egyetemen az oklevéltan ny. r. tanára, akad. l. tag. Budapest, Képiró-utca 7. sz.
- Dr. HUNFALVY Pál, a M. Tud. Akad. r. tagja és könyvtárnoka, az I. o. elnöke, az Orsz. Rég. társ. áll. vál. valamint több tudós társ. tagja. Budapest, Akadémia.
20. JAKAB Elek, m. k. országos allelvéltárnok, a Tud. Akad. lev. tagja és kéziratárának őre. Budapest, Viziváros, Toldy F.-u. 32. sz.
- Dr. KAMMERER Ernő, orsz. képviselő, a Rég. és M. a Herald. és Gen. Társulatok ig. vál. tagja. Budapest, Sándor u. 28.
- Dr. KÁROLYI Árpád, a bécsi cs. és kir. udv. házi és állami levéltár levéltárnoka, a M. T. Akadémia l. tagja, a M. Herald. és Gen. Társ. ig. vál. tagja, stb. Bécs, Hofburg, Staatsarchiv.
- Dr. KOMÁROMY András, orsz. levéltári tisz. tag, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. Budapest, Orsz. levéltár.
- LEHÓCZKY Tivadar, urad. főügyész, a M. Herald. és Geneal. Társ. vál. tagja, Munkács.
25. Székhelyi MAYLÁTH Béla, a M. Nemzeti Múzeum könyvtárának őre a M. Tud. Akadémia lev. az Orsz. Rég., a Herald. és Gen.

- Társ. vál., valamint több tudós társ. tagja. B u d a p e s t, M. N. Múzeum.
- Kellemesi MELCZER István, valóságos belső titkos tanácsos, ny. kir. személynök. B u d a v á r, Uri-u., saját palotájában.
- Dr. MÁRKI Sándor. m. k. államgymn. r. tanár, egyet. magántanár, a földrajzi és ethnogr. társ. s a kárpátgyesület budapesti szakosztályának vál., az aradi Kölcsey-egyesület tb. tagja, B u d a p e s t, Hársfa u. 24. sz.
- NAGY Gyula, l. tisztikar.
- Alsó-Szopori NAGY Imre, a m. k. legfőbb ítélőszék bírása, M. Tud. Akad. r. s a tört. biz. s az Orsz. Rég. Társ. vál. tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. másodelnöke. B u d a p e s t, Múzeum-körút 10. II. 12.
30. NAGY Iván, a M. országgyűlés képviselőházának nyug. Naplószerkesztője, a Magy. Tud. Akad. r. és a tört. s arch. biz. tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. másodelnöke, H o r p á c s o n, (Nógrád m.) u. p. Nagy-Oroszi.
- NÁTAFALUSSY Kornél, prem. r. áldozár, főgymnasiumi igazgató. K a s s á n.
- Dr. NÉMETHY Lajos, esztergom-vizivárosi plebános, az Orsz. Rég. Társ., a M. Herald. és Gen. Társ. ig. vál. tagja. E s z t e r g o m, Vizivárosi plebánia.
- Br. NYÁRY Jenő, cs. és k. kamarás, a főrendiház jegyzője, miniszteri osztálytanácsos, a portugalli Kristusrend csillagos középkeresztese, a török Medjidje nagycommandeurje, a M. Tud. Akad. l., és arch. bizottságának tagja, az Orsz. Rég. Társulat másodelnöke, a M. Herald. és Gen. Társ. ig. vál., valamint több bel- és külföldi tudományos társaság tagja. B u d a p e s t e n, IV. Lipót u. 45.
- Szerémi hg. ODESCALCHI Arthur, a főrendiház tagja, a Csángó-Magyar Egyesület alelnöke, az Orsz. Rég. Társ. vál., a M. Herald. és Gen. Társ. ig. vál. tagja, stb. S z k i c z ó n, u. p. Kis-Tapolcsány, Bars megye.
35. Br. ORBÁN Balázs, orsz. képviselő, az Orsz. Rég. Társ. vál. tagja, a székely közmiv. egyesület v. tagja stb. B u d a p e s t, Sándor utca, képviselőház.
- Dr. ORTVAY Tivadar, jogakadémiai tanár, s a M. Tud. Akad. l. az Orsz. Rég. társ. ig. v. tagja. P o z s o n y b a n.
- Lg. ÓVÁRY Lipót, orsz. alleltárnok, a nápolyi akad. lev., a M. Herald. és Gen. Társ. ig. vál. tagja, s az olasz korona-rend lovagja. B u d a v á r, orsz. levéltár.
- Dr. PAULER Gyula, m. kir. orsz. levéltárnok, a M. Tud. Akad. r. és a tört. és könyvkiadó biz. s a budapesti k. tud. egyetemen az államvizsg. biz. tagja, a Herald. és Gen. Társ. vál., a Hunyad-

megyei tört. és rég. társ. tiszt. tagja, köz- és váltó-ügyvéd.
B u d a p e s t, II. Lánchíd-u. Klusemannház.

PESTY Frigyes, kir. tan., a M. Tud. Akad. r., a tört. biz. előadója, a M. Herald. és Gen. Társ. ig. vál. s több tud. társ. tagja, az Akad. II. oszt. titkára. B u d a p e s t, István tér 15. sz.

40. PULSZKY Ferencz, I. elnökség.

Br. RADVÁNSZKY Béla, cs. és kir. kamarás, Zólyommegye főispánja, a M. Tud. Akad. tiszt. tagja, a Tört. Bizottság tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. elnöke, s az Orsz. Rég. társ. vál. tagja, stb. Sajó-Kaza és B u d a p e s t e n, Miniszterelnöki palota.

Dr. RÉTHY László, n. múzeumi régiségtári segédőr, az Orsz. Rég. társ. vál. tagja, a Néprajzi társ. jegyzője. B u d a p e s t, N. Múzeum.

Dr. RÓMER Flóris Ferencz, nagy-váradi I. sz. kanonok, jánosii cz. apát, kir. tanácsos, m. tud. akadémiái r. tag, az Orsz. Rég. Társ. I. oszt. elnöke, a M. Herald. és Gen. Társ. ig. vál. s számos külföldi tud. társ. tagja, valamint több bel- és külföldi érdemrend tulajdonosa. N a g y - V á r a d.

Dr. SALAMON Ferencz, tud. egyetemi r. tanár, a M. Tud. Akad. r. s tört. bizottságának tagja, a Kisfaludy-társ. r. tagja, a »Buda-pesti Közlöny« szerk., a M. Herald. és Geneal. Társ. és az Orsz. Rég. társ. v. tagja, stb. B u d a p e s t, Damjanich-u. 52.

45. Dr. SZABÓ Károly, a kolozsvári k. Ferencz-József-egyetem ny. r. tanára, a M. Tud. Akad. r. tagja, az Erdélyi Múzeum könyvtárnoka, stb. K o l o z s v á r, Kül.-Torda u. 4.

Dr. SZÁDECZKY Lajos, I. tisztikar.

Temerini gróf SZÉCSÉN Antal, I. elnökség.

SZÉLL Farkas, kir. ítélőtáblai bíró, a Heraldikai és Gen. Társ. ig. vál., az Orsz. Rég. és Embertani társ. vál. tagja, a bpesti ügyvéd vizsgáló bizottság tagja stb. B u d a p e s t, Soroksári u. 18. sz.

Dr. SZENDREY János, m. kir. honvédelmi minist. fogalmazó, az Orsz. Rég. és Embertani társulat titkára, az műemlékek orsz. bizottságának beltárgya, a Herald. és Gen. társaság vál. tagja stb. B u d a v á r, Uri-u. 35. sz.

50. SZILÁDY Áron, Kis-Kun-Halas ev. ref. lelkésze, az Akad. r. és Kisfaludy társ. vál. tagja, a nyelvtudományi bizottság tagja, s Akad. irod. tört. biz. előadója. Kis-Kun-Halas és B u d a p e s t Hatvani-utca 10. I.

SZILÁGYI Sándor, I. tisztikar.

id. SZINNYEI József, a budapesti n. muzeumi hirlap-könyvtár őre, a Heraldikai és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. B u d a p e s t. Egyetemi könyvtár.

TAGÁNYI Károly, orsz. levéltári fogalmazó, a M. Herald. és Geneal. Társ. vál. tagja. B u d a v á r, orsz. levéltár.

Dr. THALLÓCZY Lajos, kormánytanácsos, a cs. és kir. közös pénzügyministeriumi levéltári gazdátója, a M. T. Akadémia l. — a M. Heraldikai és Gen. — a Rég. és Emb. Társ. vál. tagja.

55. THALY Kálmán. l. elnökség.

Dr. TORMA Károly, a budapesti k. m. tudomány-egyetem ny. r. tanára, a M. T. Akad. r., a bukaresti akadémia tiszt. tagja; a magyarországi műemlékek orsz. bizottságának, valamint több bel- és külföldi tud. társ. tagja. Budapest, Zöldfa-n. 40. I. 11. VÉGHELYI Dezső, Veszprémmegye alispánja. Veszprém.

Kövesdi Dr. WENZEL Gusztáv, kir. tanácsos, a k. m. tudományegyetem ny. r. tanára, a M. Tud. Akad. r., s több bel- és külföldi tud. társ. tagja. Budapest, Hunyady-utca 50.

VILLÁNYI Szaniszló, sztr. Benedek-rendi főgymn. igazgató, Esztergomban.

60. ZSILINSZKY Mihály, a M. Tud. Akadémia l. tagja, a Pedagógiai Társulat alelnöke, a Herald. és Gen. Társ., az Orsz. Rég. Társ. vál. tagja, a békés-megyei régész. és művelődés-történelmi társulat főtíkára, a kisdédvédő egyesület osztályelnöke. Budapesten, Szentkirályi-u. 30.

C) A Társulat Albizottságai.

Szerkesztői bizottság.

FRAKNÓI Vilmos, NAGY Imre, br. NYÁRY Albert, PAULER Gyula, THALY Kálmán, titkár, másodtitkár.

Ipartörténeti bizottság.

T. elnök: RÓMER Flóris.

Tagjai: CSONTOSI János, NAGY Gyula, MAJLÁTH Béla, TAGÁNYI Károly.

Számvizsgáló bizottság.

HORVÁTH Árpád, TAKÁCS Lajos, ZSILINSZKY Mihály.

A gr. Teleki-család Okmánytára

Szerkesztő bizottsága: SZILÁGYI Sándor elnöklete alatt: dr. SZÁDECZKY Lajos, BARABÁS Samu, GERGELY Samu; közreműködők: SZABÓ Károly, dr. FEJÉRPATAKY László.

A gr. Zichy-család Okmánytára

Szerkesztője: Szopori NAGY Imre.

Házi Történelmünk Emlékei

Szerkesztője: br. RADVÁNSZKY Béla.

2. A magyar történelmi társulat tagjai.

A) Külföldi tiszteleti tagok.

- ALMBERG (Jalava) Antal, Helsingsforsban.
Lg. ARNETH Alfréd, a cs. és kir. titkos levéltár igazgatója Bécsben.
DUDIK Beda, B. r. áldozár, a morva tart. rendek által kinevezett historiographus, Brünmben.
FETIS Ferencz, a kir. könyvtár őre Brüsselen.
5 FIEDLER József, a cs. k. titkos levéltár aligazgatója, Bécsben.
FLEGLER Sándor, tanár, Norinbergában.
FOCARD Caesar, állami lvtári igazg. Modenában.
GACHARD Lajos, a belga orsz. levéltár igazgatója, Brüsselen.
Dr. KOLLMANN Gyula, egyet. tanár Münchenben.
10 Lg. Camillo MINIERI Aiccio, a nápolyi levéltár igazgatója, Nápolyban.
ROUELENS Károly, a kir. könyvtár levéltárnoka Brüsselen.
SAYOUS EDE, tanár, Besançon.
dr. SCHRAUF Károly, cs. és k. titkos levéltárnok, Bécsben.

B) Alapító tagok.

- Ő cs. és kir. Fensége JÓZSEF főherczeg, Alcsúth. (200 frtos alapító.)
ABAÚJ megye közönsége, Kassa.
ALMÁSY Pál. (200 frtos.) †
gr. ANDRÁSSY Gyula, Budapest, II. ker. főutcza, s. p. 54/58. sz.
5 br. APOR Károly. Marosvásárhely. †
gr. APPONYI Sándor, Lengyel, Tolna m. (200 frtos.)
ARAD vármegye közönsége, Arad.
ARAD sz. kir. város.
BÁCS-BODROG megye közönsége, Zombor.
10 Papi BALOGH Péter, Mezőhegyes, (Csanád m.)
gr. BÁNFFY György, Budapest, József u. 9.
BARCZA Sándor, Csab-Rendek, u. p. Sümeg. †
Bellusi BAROSS Gábor, Budapest, közlekedési miniszterium.
BARS megye közönsége, Aranyos-Maróth.
15 BARTAKOVICS Béla, egri érsek. †
gr. BATHYÁNY Elemér, Budapest.

- BAY Ilona, Debreczen. (többszörös alapító és rendes tag.)
 BEDŐ Albert, Budapest, Hold u. 28.
 BÉKÉS megye közönsége, B.-Gyula.
- 20 dr. BELLAÁGH József, Budapest, Gyár u. 3. sz. †
 BEREK megye közönsége, Beregszász.
 BERNÁTH Dezső, Ungvár.
 br. BÉSÁN N. János, Pusztá-Gicz. u. p. Kisbér-Varsány. († 1887. máj.
 25. 100. db. arany hagyatékot tett a társulatnak.)
 gr. BETHLEN Márkus, Nagyteremi u. p. Nyárádtő.
- 25 BIHAR megye közönsége, Nagy-Várad.
 BITTÓ István, Budapest, Andrássy-út 84.
 BINDER Lajos. Meggyes (87.)
 BONNAZ Sándor, csanádi püspök, Temesvár.
 br. BORNEMISZA János, Kolozsvár.
- 30 BOTKA Tivadar, Kis-Vezekény, u. p. Aranyos-Maróth. † (86. jan. 6.)
 BREZNYIK János, Selmeczbánya.
 BUDAPEST, sz. kir. főváros közönsége, Uj városház. (200 frtos).
 BUDAPEST ref. főgymn. ifjúsági önképző társulata, Kálvin-tér 3.
 (200 frtos)
 BULA Teophil, Szent-Gothárd.
- 35 BÜK Géza, Ér-Diószeg (Bihar m.)
 gr. CSÁKY Albin, Budapest, Cultusministerium.
 gr. CSÁKY László, Budapest, takarékpénztári épület.
 CSAPÓ Vilmos, Budapest, Árpád u. 6.
 CSÁSZKA György, szepesi püspök, Szepes-Váralja.
- 40 CSENGERY Antal, †
 CSIK megye közönsége, Csík-Szereda.
 DAMASZKIN János, Német-Gyertyámos. †
 DANIELIK János, czimzetes püspök, Eger. † (88.)
 DEÁK Ferencz. †
- 45 DEBRECZEN sz. kir. városa.
 gr. DESSEWFFY Lajos, Vác. †
 DOBÓCZKY Ignác, Heves.
 DULÁNSZKY Nándor püspök, Pécs.
 EBERGÉNYI Sándor, Bük (Sopron m.) †
- 50 EDELSPACHER Antal, Arad-Szent-Márton.
 Első hazai takarékpénztár igazgatósága, Budapest, Egyetem u. (200 fts)
 Első magyar általános biztosítótársaság, Budapest, Dunapart, Bizto-
 sító társaság palotája. (200 frtos.)
 br. EÖTVÖS József. †
 gr. ERDŐDY Ferencz, Galgóc.
- 55 gr. ERDŐDY István, Vörösvár, u. p. Felső-Őr (Vas m.)
 gr. ERDŐDY Sándor. †
 gr. ESTERHÁZY János, Kolozsvár.

- hg. ESTERHÁZY Pál, Sopron, (és Léka, Vasm.)
FEKETE Samu (Nagykedei) †
- 60 gr. FESTETICH György. †
Ifj. gr. FESTETICH Taszilo, Berzencze (Somogy m.)
FISCHER Kálmán, Budapest.
FIUMEI tengerészeti hatóság.
FOGARASSY Mihály, püspök †
- 85 dr. FRAKNÓI Vilmos, akadémiai főtitkár, Budapest. (200 frtos.)
GHICZEY Samu, Budapest, IV. Magyar u. 20.
GHICZY Ignác. †
GHICZY Kálmán, Kis-Igmánd, u. p. Nagy-Igmánd. † (88. febr.)
GOROVE István, †
- 70 GÖMÖR és KISHONT t. e. vármegye közönsége, Rimaszombat (levéltár)
GÖRGEY Gusztáv, Görgő, u. p. Lőcse.
GÖRÖG Gyula, Kassa, főreáltanoda.
GRÜNWALD Béla, Budapest Só u. 18. sz. és Besztercebánya (88.)
GYŐR sz. k. város közönsége.
GYŐR vármegye közönsége, Győr.
- 75 GYÖRFFY László. †
HADIK-BARKÓCZY Iona grófnő, Varannó. † (87. jan.)
ifj. HAJÓS József, Budapest, Andrásy-ut 98. sz. I. e. 15. a.
HAMAR Pál. †
- 80 HAYNALD Lajos, érsek, Kalocsa.
HEVES megye közönsége, Eger.
HÓDMEZŐ-VÁSÁRHELY sz. kir. város közönsége.
HORNIG Károly, püspök, Veszprém (86. jun.)
HORVÁTH Döme, Kecskemét.
- 85 HORVÁTH Elek. †
HORVÁTH Lajos, Miskolcz.
HORVÁTH Mihály. †
HUNFALVY Pál, Budapest, (Akadémia palota).
HUSZÁR Imre, Rác-Almás.
- 90 IPOLYI Arnold, Bars-Szt.-Kereszt, és Budapest, majd Nagy-Várad.
(200 frtos.) † (86. decz. 2.)
JÁSZAI prépostság. (200 frtos.)
JÁSZ-NAGY-KÚN-SZOLNOK-megye, Szolnok.
KANDÓ Kálmán, Budapest, Háznégyszög, Kovácsház.
gr. KARÁCSONYI Guidó, Budapest, Krisztina-város s. p. † (85.)
- 95 gr. KÁROLYI György. (200 frtos.) †
gr. KÁROLYI Gyula, Budapest, Egyetem u. (s. p.)
KECSKEMÉT sz. k. város közönsége.
Lipóczi KECSER Miklós, Kassa.
br. KEMÉNY Gábor Budapest. † Ajnácskőn 88. oct. 24. (200 frtos.)
- 100 KENDEFFY Árpád. †

- KERKÁPOLYI Károly, Budapest, IX. Csillag-utca 3. sz.
 KIRÁLYI Pál, Lövész u. 18. sz.
 Ifj. KISS Miklós, Nagy-Becskerek.
 dr. KLEKNER Alajos, Kassa (87. jan.)
- 105 Tűzberki KÓCZÁN Ferencz, Budavár, Uri u. s. h.
 KOLOZSVÁR sz. k. város közönsége.
 KOMÁROM vármegye közönsége, Komárom.
 KOMÁROM sz. k. város közönsége.
 KOVÁCS Béla, Budapest.
- 110 KOVÁCS Eduárd, (Berzenczei), Homok (Szatmár m.)
 dr. KOVÁCS Gyula, Budapest, Városháztér, †.
 KOVÁCS István. (Nagy-Ajtai). †
 KOVÁCS Zsigmond püspök, Veszprém. † (87.)
 KOVACSÓCZY István, Eger. † (88.)
- 115 KÖVÁRY László, Kolozsvár.
 KRAJCSIK János Nyitra.
 KRUESZ Chrysostom, Győr-Szt.-Márton. †
 gr. KÚN Kocsárd, Algyógy (Hunyad m.)
 gr. KUUN Géza, Maros-Németi, u. p. Déva.
- 120 LANFRANCONI Énea, Pozsony (200 frt)
 LÁNYI Gyula Pozsony, óváros 243. sz.
 gr. LÁZÁR Miklós, Kolozsvár, nyáron Szász-Erked. † (89.)
 Kisteleki LÉVAY Henrik, Budapest, V. Aldunásor. Léway-ház.
 LÉVAY Sándor. †
- 125 LIPOVNICZKY István, püspök. Nagy-Várad. †
 LIPTÓ megye közönsége, Liptó-Szt.-Miklós.
 LÓNYAY Gábor, Deregnő, u. p. Butka, (Zemplén m.) †
 gr. LÓNYAY Menyhért. Budapest. †
 LUKÁCS Móricz. †
- 130 MAJLÁTH György. †
 gr. MAJLÁTH József. †
 br. MAJTHÉNYI László, Leszenyén, u. p. Balassa-Gyarmat és Buda-
 pest, Egyetem tér. 5. sz. I. e.
 MÁRIÁSSY Ferencz, Markuszfalva (Szepes m.)
 MÁRIÁSSY Tiborcz, Markuszfalva (Szepes m.)
- 135 MAROSVÁSÁRHELY sz. k. város közönsége.
 br. MEDNYÁNSZKY Dénes, Rakovics (Nyitra m.)
 Kellemesi MELCZER István, Budapest, Vár, Uri u.
 MIHÁLOVICH József, bibornok-érsek Zágráb.
 gr. MIKÓ Imre, (200 frtos.) †
- 140 MILKOVITS Imre, Nagy-Igmánd, P.-Szt.-Mihály. (Komárom m.)
 MOSONY megye közönsége. Magyar-Óvár.
 MURÁNYI Ignác, †
 NAGY Elek, (Káli), Kolozsvár.

- NAGY Ferencz, Jászberény, †
- 145 NAGY József, Budapest, Kötő u. 2.
gr. NÁDASDY Lipót, †
NÓGRÁD megye közönsége, Balassa-Gyarmat.
br. NYÁRY Albert, Budapest, † (86. jan. 1.)
br. NYÁRY Alfonz. †
- 150 NYITRA megye közönsége, Nyitra.
Szerémi hg. ODESCALCHI Arthur, Szkiezó, u. p. Kis-Tapolcsány.
br. ORBÁN Balázs. Budapest, Sándor u. képviselőház és Kálvin-tér 7.
PÁLFFY-DAUN Lipót teanói herczeg özvegye *Lónyai Olga* grófnő.
Budapest, Rózsa u. 50.
PÁLFY Sándor, Arad, Deák Ferencz u. 36.
- 155 PAUER János, Székes-Fehérvár.
gr. PÉCHY Manó, Budapest, Reáltanoda u. 14.
PÉCS sz. k. város közönsége.
PEST-PILIS-SOLT-KISKÚN-megye közönsége, Budapest.
PESTY Frigyes Budapest, István-tér 15.
- 160 PETROVAY György, Nagy-Kőrű, u. p. Fegyvernek.
POZSONY sz. kir. város közönsége.
POZSONY vármegye közönsége.
PULSZKY Ferencz, Budapest, N.-Museum.
br. RADVÁNSZKY Béla, Sajó-Kaza.
- 165 br. RADVÁNSZKY János, P.-Varsány, u. p. Hatvan.
RADVÁNSZKY Károly, Sztárnya, u. p. Tornallya.
RÁTH György, Budapest, IV. Kecskeméti-ház.
dr. REINER Zsigmond, Budapest, Hatvani u. 3.
dr. RÓNAY Jácint cz. püspök, Pozsony.
- 170 RÓZSAFY Antal, Budapest, IV. Városháztér 6. sz. III. em.
SAMASSA József érsek, Eger. (200 frtos.)
SÁROS megye közönsége. Eperjes.
SCHLAUCH Lőrincz püspök, Nagy-Várad és Budapest, Zerge u. 24.
SCHUSTER Konstantin püspök, Vác.
- 175 Id. SIMON Elek, †
Ifj. SIMON Elek. Kolozsvár.
SIMOR János hg. primás, Esztergom (200 frtos)
br. SINA Simon, †
SOMOGY vármegye közönsége. Kaposvár.
- 180 SOMOGYI Károly, Esztergom. † (88.)
SOMSICH Pál, Budapest, Károly-körút, Huszárház. † (88.)
SOPRON sz. kir. város közönsége.
dr. STILLER Mór, Budapest, V. Sas u. 14.
SULYOK Mór. †
- 185 SZABADKA sz. kir. város közönsége.
SZABÓ Albert, Budapest, Andrássy út 40.

- SZABÓ Imre, †
SZALACSY Farkas, Vente, u. p. Nagy-Kanizsa.
SZANISZLÓ Ferencz, †
- 190 gr. SZAPÁRY Géza, Budapest, IV. Szép-utca s. p.
SZATHMÁR megye közönsége, Szathmár-Németi.
SZATHMÁR-NÉMETI sz. k. város közönsége.
SZEGED sz. kir. város közönsége, (a »Somogyi könyvtár« számára.)
SZENDE Béla, †
- 195 SZENT-ANDRÁSSY Lajos, Eperjes. † (86.)
SZEPE megye közönsége, Lőcse.
gr. SZÉCHENYI Imre és Dénes, Horpács. u. p. Lővő (Sopron m.)
gr. SZÉCHENYI János, †
SZÉKES-FEHÉRVÁR sz. kir. város közönsége.
- 200 SZILÁGYI Virgil, Budapest Teréz-körút 1 sz.
id. SZINNYEI József, Budapest, Egyetemi könyvtár.
SZMRECSÁNYI Emil, Tereske, Rétság.
SZONTÁGH Pál, (nógrádi), Horpács, u. p. Nagy-Oroszi.
SZÖGYÉNYI-MARICH László. Székesfehérvár.
- 205 gr. SZTÁRAY Antal, N.-Mihály.
TÁRKÁNYI Béla, Eger, † (86. febr. 16.)
gr. TELEKI Sándor, Nagy-Bánya.
Özv. gr. TELELEKY Domokosné, Gernyeszeg, u. p. Sáromberke.
Id. gr. TELEKY Domokos, †
- 210 gr. TELEKY Géza, Budapest, József-tér 1. és Nagy-Somkút (Szath. m.)
gr. TELEKY Géza, Gernyeszeg. †
TEMES vármegye közönsége. Temesvár.
TEMESVÁRI társaskör.
THALY Kálmán, Budapest, Üllői út 21. és Pozsony, Apácza u. 13.
- 215 dr. THALLÓCZY Lajos, Bécs, Seilerstätte 7.
THOMASEK Tekla, †
TISZA Kálmán, Budapest, Vár, miniszterelnöki palota.
TOLDY Ferencz, †
TOLNA megye közönsége, Szegszárd.
- 220 TOMORY Anasztáz, Kún-Szent-Miklós.
dr. TORMA Károly, Budapest, Zöldfa u. 40. I. 11.
TÓTH Lőrincz, Budapest, Király u. 99.
TRENCSÉN vármegye közönsége. Trencsén.
TURÓCZ vármegye közönsége. Turóc-Szent-Márton.
- 225 TÜRRE István, Budapest, V. Gizella-tér 5.
VAS vármegye közönsége, Szombathely.
br. VAY Béla, Alsó-Zsolcza (Borsod m.)
WAHRMANN Mór, Budapest, Akadémia u. s. h.
br. WENCKHEIM Béla, †
- 230 WEISZ Bernát, Budapest, † (88. apr.)

- dr. WENZEL Gusztáv, Budapest, Hunyady u. 50. sz.
 br. WODIÁNER Albert, Budapest, IV. Deáktér.
 Bajai VOJNICS Jakab, Raglaticza, u. p. Ómorovicza.
 ZALA megye közönsége. Zala-Egerszeg.
- 235 ZALKA János, püspök, Győr.
 gr. ZAMOYSKI József, Motesicz. u. p. Baán (200 frt.)
 gr. ZSELENSKY Róbert, Temes-Újfalu, per Lippa.
 ZICHY Antal, Budapest, Wesselényi u. 68.
 gr. ZICHY Henrik Sopron.
- 240 gr. ZICHY Károly, †
 gr. ZICHY Nep. János, Budapest, VIII. Muzeum u. s. p.
 ZIRCZI apátság.

Az alapító tagok száma, az alapító választmányiakkal együtt : 242.

C) Évdíjas tagok.

- Abaffy* Ágost, Felső-Lehotán, u. p. Árva-Váralja.
Abday Asztrik, Kőszeg.
 dr. *Ábel* Jenő, Budapest, Nagy János-u. 25.
Ács Rudolf, Veszprém.
 5 dr. *Acsády* Ignác, Budapest, Athenaeum, Pesti Napló sz.
Acsády Jenő, Beregszász.
Adler Samu, Rekeház, H.-Szoboszló.
Alexics György, Arad, Páva-u. 3. (88.)
Agárdy János, Budapest, Lipótvárosi plebánia (88.)
 10 *Aigner* Lajos, Budapest, IV. k. Váci-utca 18. sz.
Áldori Bertalan, Temesvár mellett Uj-Pécs. (87. decz.)
 dr. *Alexander* Bernát, Budapest, Alkotmány-u. 12. sz.
Alleker Lajos, Nyitra, (85. febr.)
Ambró Béla, Róma, Palazzo Venezia.
 15 *Andaházy* Géjza, Bölcsháza, u. p. Liptó-Szt-Miklós.
Andaházy Pál, Ó-Buda. Császárfürdő.
 dr. *Andrásovics* Béla, Budapest, Károly-körút 4. sz.
Andrasowszky Adolf, Kolozsvár, Külmagyar-u. 1.
Andrássy Gyula, Kőbölkút, (Esztergom m.)
 20 *Andrássy* János, N.-Várad.
Andrássy Kálmán, Bpest, Serviták kolostora (89. márcz.)
 br. *Andrednszky* Gábor, Petény, u. p. Pencz.
 dr. *Angyal* Dávid, Budapest, Egyet. könyvtár.
Angyal Gyula, Buda, II. ker. Lánchíd-u. 8. I. em. 2.
 25 *Angyal* József, Budavár, Űri-u 24. sz.
Aradi Casino-egyesület.
Aradi kir. főgymnasium. ?
Aradi Kölcsey-egylet (87. decz.)
Áray Károly, Jászberény.
 30 *Baán* Kálmán, Zala-Szabar (84. sept.)
Babura László, Késmárk.
Bacskády Károly, Ghymes, u. p. Nyitra.
 ifj. *Badányi* Gyula. (Ezelőtt Rímásombat, Budapestre költözött) ?
Baditz Lajos, Kapuvár (87.)
 35 *Baja* sz. kir. város közönsége.
Bajai kir. főgymnasium.
B. P. MV. (88.)
Bajusz József, S.-A.-Ujhely.
Baka G. Albert Kolozsvár. M. k. postahivatal. (88. decz.)
 40 *Bakó* Géza, Budapest, Üllői-ut 79. sz. I. e.
Bakó Pál (Kürthi), Gyöngyösön.
 dr. *Bakó* Péter, Déva-Ványa, Jász-Kun-Szolnok m. (86.)
Bakos Gábor, Budapest, Stáció-u. 36. I. e.
Baksay Sándor, Kún-Szent-Miklós.
 45 *Balás* Ignác, Gyöngyös.
Balás József, Balassa-Gyarmat.
Balásfalvi g. kath. főtanoda.
Balassa Lajos, u. p. Pápa, Nagy-Acsád.
Balássy Dénes, u. p. Téglás.
 50 *Balássy* Ferencz, Maklár. (I. Választmány).
Balics Lajos, Győr.

- Balog* János, Nagy-Károly.
Bálint Ferencz, Budapest, Lő-
 vész-u. 12. (84. sept.)
Bálint Venant, Győr (87.)
 55 br. *Bálint* József, u. p. Ma-
 ros-Vásárhely, N.-Ernye.
 dr. *Ballagi* Aladár, Budapest,
 Kinizsi-u. 29. (1. Választ-
 mány.)
 dr. *Ballagi* Géza, Sárospatak.
 (88.)
Balogh Imre, Budapest, Üllői-
 út 1.
Baltház Béla, Budapest, Er-
 zsebet-tér 9. sz. (1. Tisztikar).
 60 *Baltzár* Ágost, Modor, (Po-
 zsony megye).
Balogyánszky Béla, Zsolna.
 gr. *Bánffy* Miklós, Kolozsvar.
 dr. *Bangha* Sándor, Nyitra.
Bánó Árpád, Osztropataka, u. p.
 Sáros-Szt.-Mihály.
 65 *Bánó* Géza, Ternye u. p. Eperjes.
Bánó György, Zsálmány, u. p.
 Girált.
 Id. *Bánó* József, (1. választ-
 mány.)
 Ifj. *Bánó* József, Budapest,
 Zöldfa-u. 15. sz.
 dr. *Bánóczy* József, Budapest,
 VII. Csengeri-u. 22.
 70 *Bányay* Árpád, (ezelőtt Bánfi-
 Hunyad.) ?
Barabás Domokos, Nagy-Kálló.
Barabás Samu, Budavár, Orsz.
 levéltár (1. Tisztikar).
Baráth Ferencz, Budapest, IX.
 k. Pipa-u. 14/b. sz. 1. a.
Barcsák Lajos, Szeged, Reál-
 tanoda.
 75 *Barcza* Gábor, Bpest, Lónyay-
 u. 18.
Bárdóc Pál, Szilágy-Cseh. (87.
 apr.)
Barkassy Géza, Bpest, Fürdő-
 utca 1. sz.
Barna Ferdinánd, Budapest,
 Muzeum.
Baross Miklós, u. p. Szántó,
 Deménd.
 80 *Bartalus* János, Bukurest, Ev.
 ref. pastorat. (88. decz.)
Bartók Géza, Budapest, Kere-
 pesi-ut 24. sz. I. e. 3. a.
- Bartos* József, Budapest, Város-
 háztér, Piaristák háza.
Bartosságh Imre, Pécs. (89.
 márcz.)
Basch Gyula, Bpest, Vörösmarty-
 u. 34/a. sz.
 85 *Batka* Tivadar, Pozsony.
 dr. *Báttaszék* Lajos, Békés-
 Csaba.
 gr. *Bathányi* József, Felbár,
 (Pozsony m.)
 dr. *Baumgarten* Károly, Bpest,
 V. k. Tükör-u. 4. (86. jan.) ?
Beck'sche k. k. Hofbuchhand-
 lung. Bécs (előfiz. 86.)
 90 *Beck* István, Szeged, (Városház).
Bécsi k. u. k. Kriegsarchiv-Di-
 rection.
Becske Bálint, S.-A.-Ujhely.
Beervaldszky János, Odorin, u.
 p. Márkusfalva.
Bejczy Sándor, Sopron.
 95 *Beke* Antal, Gyula-Fehérvár.
Békeffy Remig, Pécs.
Békés-csabai kaszinó.
Békési ev. ref. gymn. (87.)
Belényesi g. kath. gymnasium.
 100 *Belgrádi* Srpsko Učeno društvo ?
Beliczay Jónás, Kecskemét.
Bella Lajos, Sopron.
Benda Kálmán, Beregszász.
Beniczky Árpád, Losonc.
 105 *Benő* Berárd, Nagybánya.
 dr. *Beöthy* Zsolt, Bpest, Akadé-
 mia palota.
Berczik Árpád, Budapest, Ke-
 repesi-ut 10. sz.
Berecz Ábel, Sopron.
Beregszászi állami népiskolai
 tantestület. (87.)
 110 *Beregszászi* polg. főiskola. ?
Berényi Gyula, Karczag. (85.)
Beretvás Endre, Bpest, Deák-u.
 12. sz.
Beretvás János, Nagy-Kőrösön.
Berger Sámuel, Nagy-Várád.
 (előfiz.)
 115 *Berkeszi* István, Buda, II. ker.
 főgymn.
Bernáth Dezső, Bpest, Muzeum-
 u. 7. sz.
Berzay Elek, N.-Kanizsán.
 dr. *Berzeviczy* Albert, Bpest,
 Andrássy-ut 50.

- Berzeviczy Béla*, Eperjes mellett, Hamburg.
- 120 *Berzeviczy Edmund*, Berzeviczén (Sáros m.)
- Berzeviczy Egyed*, u. p. Kassa, Bácsa.
- Bésán Mihály*, Lugos.
- Bessenyei Mihály*, Nagy-Szalonta. (88. febr.)
- Beszterczébányi kir. főgymnasium.*
- 125 *Beszterczébányai ág. hitv. ev. algymn.*
- Beszterczébányai püspöki papnövélde.*
- gr. *Bethlen András*, Brassó.
- gr. *Bethlen Bálint*, Gyéres.
- Bethlen Pál*, Bethlen.
- 130 *Bethleni olvasó és társalgó egyesület* (89. jan.)
- Bezerédj Andor*, Bécs, I. Hegeld Nr. 5. (85. apr.)
- (*Bibó József*, u. p. Kovászna, Barátos.)
- Bihari Géza*, Nyitra-Ujlak.
- Biharmegyei kaszinó*, N.-Várad.
- 135 *Bihar-megyei tört. és Rég. egyesület*, N.-Váradon.
- Bihari ref. egyház megye könyvtára*. N.-Várad. (Eszenyi Sándorhoz, Nagy-Sándor-u. 283.)
- Bihary Sándor*, Maros-Vásárhely.
- Bikessy Károly Béla*, Bécs, Alleeg. 71. 2.
- Bing Rezső*, Arad, Petőfi-u. 1. (85.)
- 140 *Biró Mór*, Pozsony-Csákány.
- Bloch Hénrik*, Budapest, Bodza-fa-u. orsz. rabbi képző intézet.
- dr. *Bobok József*, Mocsonok, u. p. Tornócz, (Nyitra m.)
- Bock János*, Budapest, II. Lánchíd u. 1.
- Bod Péter*, Nagy-Szeben.
- 145 *Bóday Ferencz*, Szent-Mihály, u. p. Nagy-Igmánd.
- Bodnár Zsigmond*, Budapest, Tisztviselők telepe.
- Bodó Lipót*, u. p. Aranyos-Maróth, Szelezsény.
- Boér Miklós*, Szilágy-Cseh.
- Boér Sándor*, Budapest, Vámház-körut 4.
- 150 *Boga Károly*, Bécs, Joannesg. Reichs-Finanzministerium (86.)
- Bogisich Mihály*, Budapest, vár, plebania.
- Bolemann István*, u. p. Léva, Győröd.
- Bolgár Emil*, Bpest. József-körut 15.
- Bolkay Vilmos*, Nagy-Várad, (Premontreiek tárháza).
- 155 dr. *Boncz Ödön*, Budapest, Keeskeméti-u. 5. sz.
- Borbély Sámuel*, Székely-Keresztur.
- Boromisza István*, Kalocsa. (86.)
- Boros Béni*, Arad. (88. márcz.)
- dr. *Borovszky Sámuel*, Bpest, Akadémia palotája.
- 160 *Borsod-megye közönsége* Miskolcson.
- Borsos István*, Bpest, N.-Museum (87.)
- Bory Kálmán*, Bpest, Pipa-u. 14/b. sz. 6. a.
- Bosnyák László*, Kaposvár.
- Ifj. *Böllönyi Sándor*, N.-Várad.
- 165 *Böszörményi Elek*, Szatmár.
- Brankovics György*, Bpest, Nagykorona u. 20. (86.)
- Braun Lajos*, Székesfehérvár. (85.)
- Brencsán Sándor*, Kassa, jogakadémia. (87.)
- Brodzsky Béla*, Köröshegy, u. p. Szántód Somogy m. (85.)
- 170 *Bubics Zsigmond*, Bpest, Sándor-u. 4. és Kassa.
- Budai állami főreált. igazgatósága*, Budapest, Viziváros.
- Budai kir. egy. főgymn. igazgatósága*, Budapest, II. k. Ilona-utca.
- Budai tanító egyesület*, Budapest, II. Nagymedve-u. 480.
- Budapesti II. ker. polg. leányiskola*, Budán II. k. Iskola u.
- 175 *Budapesti állami tanítónő-képző intézet*, Andrásy-út (Kókai útján.)
- Budapesti áll. tisztviselők központi egyesülete*, Fő-út 4-ik sz. (87.)

- Budapesti* belvárosi főreálta-
noda, Reáltanoda-u.
- Budapesti* bölcsészeti-hallgatók
segítő-egyesülete, központi
egyetem. (87.)
- Budapesti* egyetemi könyvtár
Ferencziek-tere.
- 180 *Budapesti* ev. gymn. könyvtára,
Deák-tér, Evang. épülete.
- Budapesti* I. k. állami tanító-
képezde, Vár, Országház-u.
13. sz.
- Budapesti* V. k. kath. főgymn.
ifj. könyvtára. (Novák Lajos
tanár cz. a., Budapest, VIII.
Ősz-u. 22. sz.)
- Budapesti* VI. kerületi állami
főreáltanoda, Gyár-utca.
- Budapesti* írók és műv. társ.
Nemz. színház palota.
- 185 *Budapesti* kegyesr. főgymna-
sium, Városház-tér.
- Budapesti* kir. kath. főgymna-
sium, Markó-utca.
- Budapesti* Ludovika Académia,
Üllői-ut.
- Budapestn*, A m. k. I. honv.
század parancsnoksága. Ludo-
vica Academia (86.)
- Budapestn* A m. k. III. honv.
század parancsnoksága. Ludo-
vica Academia (86.)
- 190 *Budapesti* Nemz. Casino könyv-
tára. Hatvani-u. (87.)
- Budapesti* papnövendékek m.
egyházirodatai isk. Papnö-
velde-u. Seminarium.
- Budapesti* postai és távirtdai ol-
vasókör. Főposta.
- Budapesti* országos casino, Hun-
gária sz.
- Budapesti* országos levéltár,
Vár, Belügy-ministerium.
- 195 *Budapesti* szt. Ferencz-rendiek
társasága, Barátok-tere. (87.)
- Budapesti* szt. István társulat
Lövész-u. 11. sz.
- Budapesti* Tanárképző intézet,
VII. Kerepesi-udvar.
- Budapesti* tud. egy. olvasókör:
Budaváry József, Nyitrán.
- 200 *Budenz* József, Bpest, I. Krisz-
tinaváros, Mozdony-u. 9.
- Bulyi* Dezső, Kassa.
- Bulyovszky* Aladár, Budapest,
Zöldfa-u. 12. sz.
- Bunyitay* Vincze, N.-Várad, püs-
pöki udvar, (I. Választmány.)
- Burián* János, Esztergom. (85.
febr.)
- 205 *R. Burián* László, Budapest,
Molnár-u. 13.
- Busbach* Péter, Budapest, Bál-
vány-utca 2. sz.
- Butyka* József, Miskolcz.
- Buzna* Alajos, Budapest, Ludo-
vica Academia. ?
- Bydeskuthy* Gyula, Kápolna.
- 210 *Cahn-Speyer* Lajosné, született
Schwarz Jeni a., Bécs, Uni-
versitát-Str. Nr. 5.
- Chernel* Ignác, Csab.-Rendek
(Vas m.)
- Chernel* Kálmán, Kőszeg.
- dr. *Cherven* Flóris, Budapest,
Markó-u., Államgymnasium.
- Chorényi* József, Nyitrán.
- 215 *Chovan* Lajos Besztercebányán.
- Conlegner* Károly, u. p. Nyitra-
ghimes, Néver.
- Crouy* Endre gróf, u. p. Drégely-
Palánk, Szécsénke.
- Csacskó* István, Nyitrán.
- gr. *Csáky* Vidor, Szepes-Görgő.
(88. febr.)
- 220 *Csánky* Béla, Szeghalom, Békés-
megye.
- dr. *Csánky* Dezső, Budavár.
Orsz. levéltár (I. Választmány.)
- Csányi* Ferencz, Maros-Vásár-
hely.
- Csaplár* Benedek, Bpest, Kegyes-
rendiek társháza. (I. Választ-
mány.)
- Csapó* Kálmán, u. p. Fénying,
Puszt-Bogárd ?
- 225 *Csávássy* Gyula, Bpest, József-
körut 69. sz. I. e. 27.
- dr. *Csécsy* Miklós, Makó. (87.)
- gr. *Csekonics* Endre, Budapest,
IV. Zöldfa-u. 26. sz.
- Csemegi* Károly, Budapest, Ma-
gyar-u. 24.
- Csepcsányi* Ferencz, u. p. Sztub-
nya-fürdő, Kis-Csepcsány.
- 230 *Csepő* Péter, Nagy-Várad.
- Cserhalmy* József, Kecskeméten.
- Csernátoni* Gyula, Bethlen.

- Csernátóny* Lajos, Bpest, Ná-
dor-u. 6.
- Cserny* Ernő, Gyöngyös, (84.
nov.)
- 235 *Csete* Kálmán, Bpest, Havas-u.
(88. márcz.)
- Csiky* Kálmán, Budapest, IX.
Lónyay-u. 11. sz.
- Csikí* László, Lugos. (86.)
- dr. *Csiky* Viktor, Kolozsvár.
- Csillaghy* György, Nyitrán.
- 240 Br. *Csollich* Géza, Budapest,
Vár, Uri-u. 59.
- Csoma* József, u. p. Forró, De-
vecser.
- Csongvay* Lajos, Maros-Vásár-
hely.
- Csontos* János, Budapest, N.
Muzeum. (I. Választmány.)
- Csornai* prépostság.
- 245 dr. *Csász* Imre, Rózsahegy.
- Csurgói* ref. gimnázium könyv-
tára.
- Czakó* János, Budapest, VII. k.
Kazinczy-u. polg. leányiskola.
- Csaun* Ambrus, (ezelőtt: S.-A.-
Ujhely.)?
- Czeizel* Venáncz, Soóskút.
- 250 *Czeinel* József, Budapest, II. k.
főgymn.
- Czékus* István, Rozsnyón.
- Czékus* László, Abauj-Szántón.
- Czelláth* Bálint, Miskolcz.
- Czerjék* Imre, Sima, u. p. Nagy-
Gécz.
- 255 *Czigler* Ignác, Pozsony, Főreál-
iskola.
- Czimer* Károly, Szeged, Felsőbb
leányiskola.
- Czink* Lajos, Fiume, (Academia
Commerciale.) (86.)
- dr. *Czobor* Béla, Budapest,
Lendvay-u. 12. (I. Választ-
mány.)
- Czorda* Bódog, Budapest, Szé-
chenyi-ú. 12. sz.
- 260 *Dancs* László, (Kővecsesi) per.
Feled, u. p. Kővecses.
- Dániel* Gábor, (Vargyasi), Sz.-
Udvarhely.
- Dánkánics* Jeremiás, Munkács-
Csernekhegy.
- Dankó* József, Esztergom.
- Daray* Vilmos, Kis-Kőrös.
- 265 *Daróczy* István, Székesfehérvár,
(89. febr.)
- Daróczy* Mihály. Sajó-Szent-
Péter.
- Darvai* Mór, Déva. (87.)
- Özv. *Darvas* Albertné, szül. Bay
Erzsébet, Debreczen.
- Darvas* Gábor, Szolnok.
- 270 *Deák* Lajos, Marosvásárhely.
- Debreczeni* ref. főisk. anya-
könyvtára.
- Debreczeni* ref. főiskola felsőbb
ifjúsági olvasó köre.
- Debreczeni* róm. kath. algymn.
(87. márcz.)
- Debreczeni* János, Karczag.
- 275 *Dedek* Crescens Lajos, Ó-Buda,
plebánia (86.)
- dr. *Dégen* Gusztáv, Bpest, ke-
repesi-út 8. sz.
- Dégen* Titusz, Bpest, VII. k.
Árvaház-tér, plebánia.
- gr. *Degenfeld* József, Csoma-
köz, u. p. Reszege-Szaniszló.
- Deil* Jenő, Kassa.
- 280 *Dékány* Lajos, Podolin
- Délmagyarországi* történelmi és
régészeti társulat, Temesvár.
- dr. *Demkó* Kálmán, Lőcse.
- Dercsényi* Kálmán, Homonna.
- Dessewffy* Kálmán, Budapest,
Kigyó-u. 2. I 9.
- 285 *Dessewffy* Sándor, Kassa. (87.)
- Dévai* m. kir. áll. főreáltanoda.
- Dévai* áll. tanítóképző. (87.)
- dr. *Dévay* Gyula, Kisujszállás.
- Dévay* József, Budavár, Ország-
ház-u. 20. (88. decz.)
- 290 *Dezseöffy* Gyula. Szent-Márton-
Káta (Pest m.)
- Dimíttrievics* Milán, Karlovicz.
- Dingha* Árpád, Nyitra.
- Diwald* Károly, Eperjes.
- Doba* István, Kún-Szt.-Márton.
- 295 *Dobieccky* József, Bpest, Csil-
lag-u. 10. I. (86.)
- Dobóczky* János, Nyir-Adony,
(Szabolcs m.)
- Dobrowszky* Ágost, Budapest.
Egyetem-u. (88.)
- Doby* Antal, Homonna.
- Dókus* Gyula, S.-A.-Ujhely.
- 300 *Dolánszky* Alajos, u. p. Eger,
Felső-Tárkány.

- Doleschall* Sándor E., Budapest.
Deák F.-tér, evang. paplak.
- Domaniczky* István, Budapest,
II. k. Csónak-u. 13. I.
- Domján* Pál, Balassa-Gyarmat.
- Domokos* József, Homonna.
- 305 *Dósa* Gábor, Maros-Vásárhely.
- Dosztál* Gaudencz, Pozsony, Ferenczrendi-ház.
- Dömötör* Károly, Budapest,
Lendvay-u. 8. ?
- Dörre* Tivadar, Budapest, Buda,
fő-ut 68. sz. (87.)
- Döry* Dénes, Zomba, u. p. Pusztaparadicsom.
- 310 *Döry* József, (Jobaházi), Dombovár. (89. jan.)
- Drach* Antal, (ezelőtt (Hód-ság) ?)
- Drahotusky* Ferencz, Zsolna.
- Draskóczy* Lajos, H.-M.-Vásárhely.
- Dregály* Gyula, Budavár, Országház-u. 25. I. e.
- 315 *Dudás* Gyula, Szeged. Tanke-
rületi főigazgatóság. (85.)
- Duschótzky* Károly, Budapest,
igazságügyminiszterium ?
- Ebenhöch* Ferencz, Győr.
- Eggenberger* könyvkeresk., Bu-
dapest, Ferencziek-t. (3. péld.)
- Egri* Ferencz, Szathmár.
- 320 *Egri* Casinó-Egylet.
- Egri* kir. kath. főgymnásium.
- Egri* növ. papság egyháziro-
dalmi iskolája.
- Egri* érseki joglyceum igazgató-
sága.
- Egri* érseki lyceum jog- és ál-
lamtudományi kara.
- 325 *Elek* Salamon, u. p. Kún-Szt.-
Márton, Szelevény.
- P. Elek* J. Endre Dicső (8.
febr.)
- Emich* Gusztáv, Budapest, Se-
bestyén-tér 8. sz. (I. Választ-
mány.)
- Endrényi* Antal, Szeged, Vá-
rosháza.
- Endrődy* Gyula, Nyitra.
- 330 *Enyedi* Lukács, Szeged, Zsó-
tér-ház.
- Eötvös* Károly, Budapest, An-
drássy-út 46.
- br. *Eötvös* Lóránt, Budapest,
Sándor-u., Dégenfeld-ház.
- Eperjes* sz. k. város közönsége.
- Eperjesi* ev. colleg. könyvtára.
- 335 *Eperjesi* kir. kath. főgymná-
sium.
- Eperjesi* Széchenyi-kör.
- Ercsey* Sándor, Nagy-Szalonta.
(87.)
- Erdélyi* múzeum-egylet, Ko-
lozsvár.
- Erdélyi* Pál, Bpest, N. Muzeum.
- 340 *Erdő* Imre, Técső (86.)
- Erkel* Ödön, Budapest, Szent-
királyi-u. 29.
- dr. *Erődi* Béla, Kolozsvár.
- Ersekújvári* kath. algyimná-
sium.
- Ertl* Nándor, Budapest, Margit-
sziget.
- 345 gr. *Esterházy* István, u. p.
Nyitra, Ujlak.
- gr. *Esterházy* Ferencz, Deve-
cser, Veszprém m. (87.)
- gr. *Esterházy* Miklós Ernő, Po-
zsony, Edl-u. 9. sz. (85. febr.)
- gr. *Esterházy* Miklós, Csákvár,
Fehér m.
- Esterházy* hercegi könyvtár,
Kismarton.
- 350 *Esztergomi* casinó.
- Esztergom* város közönsége, Esz-
tergom.
- Esztergomi* főegyházi könyvtár.
- Esztergomi* növ. papság magyar
kath. irodalmi iskolája.
- Evva* Ernő, Miskolcz.
- 355 *Fabinyi* Gyula, Kassa.
- Fábrý* Lajos, Bpest, Magyar
Földhitel-intézet. Bálvány-u.
7. II. e.
- Fábrý* Nándor, Mosony (85. ap.)
- Fábrý* Pál, Keszthely, (Zala m.)
- dr. *Falk* Miksa, Bpest, Lloyd-ép.
- 360 *Farkas* Balázs, u. p. Karász-Pet-
neháza, Szabolcs m.
- Farkas* József, Bpest, Kálvintér 6.
- Farkas* Sándor, Bpest, Stáció
u. 7. sz. ?
- Fáy* László, Nyustya.
- Fazekas* Sándor, Debreczen.
- 365 br. *Fechtig* Imre, u. p. Szolnok-
Tisza-Kürth, Tisza-Ug.
- dr. *Fechtel* János, Szatmárt.

- Fehér* Sámuel, Sopron.
Fehértemplomi állami főgymnásium.
- Feiler* Mór, Drávafok, (Somogy m.)
- 370 dr. *Fejérpataky* László, Bpest, Múzeum körút 5. I. (l. Választmány).
- dr. *Fekete* Alajos, Lugos.
Fekete Ferencz, Eger.
Fekete Fidél, (Bécsből eltávozott.) ?
Fekete Zsigmond, (ezelőtt Bpest, Tigris szálló) ?
- 375 *Felméri* Albert, Kun-Félegyháza.
Felső-lövői ev. tanító-intézet.
Fenyvessy Adolf, Bpest, Vámház körút 12. (85.)
dr. *Fenyvessy* Ferencz, Bpest, Zöldfa-u. 40. sz.
Ferencz József, Kolozsvár.
- 380 *Ferenczy* Imre, Egerben.
Ferenczy Jakab, Esztergom, Szt.-Benedek-r. társház. ?
dr. *Ferenczy* József, Budapest, Trefort-u. Tanárképző. ?
Ferentzy Béla, Girált, (Sáros m.).
Ferency Miklós, Kolozsvár. (86. nov.).
- 385 *Fest* Aladár, Fiume, (88.).
dr. *Ferlicska* Kálmán, Nyiregyháza (89. febr.).
gr. *Festetich* Géza, Budapest, IX. Csillag-u. 8. sz.
dr. *Fésüs* György, Pozsony.
br. *Fiáth* Ferencz, (ezelőtt Veszprém). ?
- 390 dr. *Finály* Henrik, Kolozsvár.
Findura Imre, Bpest, Földmiv. Miniszt. Orsz. stat. hivatal és Vác. Paradicsom u. saját ház.
Firtinger Jakab, Szeged.
Fischer Ferencz, Bpest, Lipót-u. 21.
Fischer Ignác, Kis-Marton (87.).
- 395 *Fischer* Jenő (Farkasházi). Tata (86.).
Fittler Béla, Székesfehérvár.
Flesch Fülöp, Budapest, Dorottya-u. saját ház. ?
Fluck Ferencz, Szeged, Sóház.
Fodor Antal, Pécs.
- 400 *Fogarasi* Albert, Segesvár. ?
Foltin János, Miskolcz.
gr. *Forgách* István, Nagy-Szalancz (86. jun.)
gr. *Forgách* Károly, u. p. Nyitra, Ghymes.
gr. *Forgách* László, Mándok (87. máj.).
- 405 gr. *Forgách* Sándor, u. p. Bőd, Alsó-Kemencze, Abauj m. (87. máj.).
Forray János, Vámos-Család, u. p. Répcze-Lak (Vas m.)
Forster Gyula, Bpest, Lánchíd-u. Liptay-ház.
Földes Gyula, Pozsony.
Földi János, Sümeg.
- 410 *Francsics* Norbert, Győr.
Frank Antal, Bpest, Árpád-u. 6. ?
Franzen Alajos, Szakolcza.
Freund Károly, Budapest, Rudolf-rakpart 9. sz. ?
Frideczky Timót, u. p. Galgóc, Kápláth.
- 415 *Fuhrman* Andor, Eperjes.
Fülöp József, Bpest, Megyeház.
Fürdők István, Nagy-Várad. (85. febr.)
Füssy Tamás, Budapest, Szent-István-társulat.
Gaál Endre, Kis-Kún-Halas.
- 420 *Gál* Ernő, Budapest, Szervitater 8.
Galgóczy János, Bpest, Szerb-utca 2. sz.
Gálócsy Dezső, Ungvár.
Gansel Lipót, Trencsén. (előfiz. 89. márcz.)
Garam Jenő, Bpest, IX. Lónyai-u. 9. sz.
- 425 *Garami* Ede, Bpest, Kálvin-tér 6. (88. márcz.)
Gelléri Mór, Budapest, Kecskeméti-u. »Egyetértés« szerk.
Gerber Sándor, Siófok. (85.)
Geréb János, Szepsi-Szt.-György.
Géresy Kálmán, Debreczen.
- 430 dr. *Gergely* Samu, Kolozsvár, Belsőmonostor-u. 4. sz.
Gergelyffy Tamás, Déva.
Gerold et Comp., Bécs, Stefansplatz.
Gervay Mihály, Bpest, IV. ker. Havas-utca 4. II. em. 6.

- Gervay* Nándor, Pozsony.
- 435 *Ghiczey* Samu, Bpest, Magyar-u. 20.
- Ghillányi* József, Eperjes.
- Ghyczy* Imre, Csendes-pusztá, posta Nagy-Lapás, Nyitra m. (89. febr.)
- Ghyczy* József, u. p. Nagy-Igmánd, Szent-Mihály.
- Glós* Kálmán, Szepes-Nagy-Lomnicz.
- 440 *Gódor* Gyula, Aranyos-Maróth.
- Goldberger* Samu, Nagy-Szombat.
- Gombóc* Miklós, Sopron.
- Gond* Ignác, Stomfa (Pozsony megye.)
- Gorove* Jánosné, Bpest, Borz-u. 7. sz. (85.)
- 445 *Göllner* Frigyes, Besztercebánya.
- Gönyey* Károly, Nagy-Károly.
- Görgey* István, Budapest, Régi posta-u. 10. sz.
- Görög* Gyula, Kassa.
- Görömböi* Péter, Nagy-Kálló.
- 450 *Gráci* m. olvasó-kör, Gráci, (Hotel Triest).
- Graenzenstein* Béla, Budapest, IV. k. Torony-u. 1.
- Graven* Lajos, Dereglyő (Zemplén m.).
- Gróf* Lajos, Kún-Szt.-Márton.
- Gróh* Vilmos, Rimaszombat.
- 455 *Grosschmid* Gábor, a Bács-Bodrog m. tört. társ. részére (cs. p.) (88. febr.)
- Gröber* Béla, Budapest, Fő-posta igazg. II. e. 3. sz.
- Gruber* György, Kőszállás, u. p. Dunaföldvár.
- Grünwald* Ágost, Bártfa.
- Gyárfás* József, (Léczfalvi), Maros-Vásárhely.
- 460 *Gyárfás* Zsigmond, (Léczfalvi), Maros-Vásárhely.
- Gyöngyösi* kath. nagygyimn.
- Gyönki* ref. gymnasium tanári kara.
- Györffy* János, Nagy-Kanizsán, (88. máj.)
- Győri* m. kir. áll. főreáltanoda.
- 465 *Győri* m. kir. jogakadémia.
- György* Aladár, Bpest, II. k. Korvin-tér 5. szám. (87.)
- György* Endre, Budapest, Lipót, u. (Szerb-udvar.)
- Győry* Árpád, (Nádudvari), Bécs, Hofburg, Staatsarchiv (85.)
- Gyubek* Ferencz, Győr.
- 470 *Gyulafehérvári* kath. nagygyim.
- Gyulafehérvári* püspöki Batt-hyányi könyvtár.
- Gyulai* Pál, Budapest, Sándor-utca 13. I. e.
- Gyurátz* Ferencz, Pápa.
- Gyurgyik* Gyula, (Jókosfalvi), Budapest, József-körút 15.
- 475 *Gyurinka* Antal, Nagy-Körös.
- Haan* Adolf, Budapest, Kerepesi-udvar 8. ?
- Haan* Béla. B.-Csaba.
- Haan* Lajos, B.-Csaba.
- gr. *Hadik* Béla, Pozsony. Palugyay szálló. (86.) ?
- 480 gr. *Hadik* Endre, Tavana. (Zemplén m.)
- dr. *Hagara* Viktor, Bpest Sebestyén-tér 7. sz.
- Hahnenkamp* Sándor, u. p. Pándorf, Védény.
- dr. *Hajnik* Imre, Budapest, Barátok-tere 4.
- Hajós* János, Budavár, Tárnok-utca 7. sz.
- 485 *Halassy* Lőrincz, Rakamaz (Szabolcs m.)
- Halász* Ferencz, Mármaros-Sziget.
- dr. *Halász* Géza, Budapest Zöldfa-utca 3. I. e. ?
- Halász* Ignác, Székes-Fehérvár.
- Halász* László, Lőcse.
- 490 dr. *Hampel* József, Bpest, N. Muzeum. (I. Választmány.)
- dr. *Hampel* Józsefné sz. Pulszky Polixéna, Bpest, N. Muzeum.
- Hamzus* Gellért, Székesfehérvár.
- Hanthó* Lajos, Arad.
- Hanzély* Lajos, u. p. Balassagyarmat, Szügyi.
- 495 *Harmath* Károly, Pozsony.
- Harmos* Gábor, Bpest, Mária u. 24.
- dr. *Hatala* Péter, Bpest, Damjanics-u. 74.

- Hatvan* Ferencz, Sopron.
dr. *Haudek* Ágost, Róma, Piazza
Scossacavalli 65.
- 500 *Havas* Béla, Körmöczbánya.
Havas Sándor, Budavár, Üri-u.
s. h. (84.)
Havlicsek Vincze, Pozsony.
Havriday Sándor, Kis-Szeben.
Hazai Samu, Budavár, Ország-
ház u. 8. sz.
- 505 *Heckel* Károly, Miskolcz.
Hecsér István, Nagy-Szalatna,
Zólyom m.
Hegedűs Ede, Nyiregyháza (88.)
Hegedűs István, Szeged, Főreál-
tanoda (86.)
Hegedűs János, Budapest, Or-
szágház-u. 94.
- 510 *Hegedűs* József, Nagy-Károly.
Hegedűs Sándor, Bpest, Egye-
temtér 6. sz.
Hegyessy Márton, Nagy-Várad.
dr. *Heinrich* Gusztáv, Budapest,
Akadémia.
Helcz János, Nagy-Szombat.
- 515 *Hell* Jenő, Bpest, Molnár u. 40.
Hell Miksa, Pozsony, Pázmány
u. (88. decz.)
dr. *Hellebrand* Árpád, Budapest,
Sándor u. 13.
Hemmen Ferencz, Uj-Arad,
(Temes m.)
Herbst János, Pápa.
- 520 *Herczeg* Ferencz, u. p. Bél,
Ágris.
dr. *Hérics-Tóth* János, Sopron.
Herr Ödön, Nagy-Becskerek.
Hetényi Kálmán, Mármaros-
Sziget.
Hetényi Károly, Znió-Várallya.?
- 525 *Heyduk* Ambrus, Tokaj.
Hidassy Kornél, Szombathely.
Hindy Árpád, Arad.
Hlatky József, Körmöczbánya.
Hodinka Antal, Bpest, N. Mu-
zeum (89. febr.)
- 530 *Hód-m.-vásárhelyi* Casinó.
Hód-mező-vásárhelyi iparegye-
sület.
Hód-m.-vásárhelyi ref. tanítók
könyvtára.
Hód-m.-vásárhelyi ref. lyceum
könyvtára. (Könyvárusi úton
89-től.)
- Hodoly* László, Ungvár.
- 535 dr. *Hódossy* Lajos, Budavár,
Üri-u. 34. sz.
Hofer Károly, Bpest, Gyár-u.
reáltanoda.
Hoffer Endre, Szeged.
Hoffmann Arnold, Kassa, Pap-
nevelő intézet.
Hofmeister Juda, Kis-Kun-
Halas.
- 540 *Holdházy* János, Alcsuth.
Hollaky Imre, Déva, (88.)
Hóman Ottó, Buda, Üri-u.
64/66. sz.
Homolya István, Békés-Gyula.
Horovicz Lipót, Világos.
- 545 dr. *Horváth* Ádám, Bpest. IV. k.
Molnár-u. 17. sz. (89. márcz.)
dr. *Horvát* Árpád, Bpest, Kép-
író-u. 7. sz. (1. Választmány.)
Horváth Bálint, Győr.
Horváth Danó, B.-Gyarmat.
Horváth Dénes, Nagy-Károly.
- 550 *Horváth* Emil, Bpest, Képiró-u.
7. sz. III. 12.
Horváth Ignác, Bpest, N. Mu-
zeum. (87.)
dr. *Horváth* János, Bpest, Sütő-
u. 6. sz.
Horváth Jenő (Rónai), Bpest,
IX., Lónyay-u. 9. II. 3. (86.)
dr. *Horváth* József, Bpest, Vas-
u. 7. sz.?
- 555 *Horváth* Kristóf, Sopron.
Horváth Lajos, Győr.
Horváth Lajos, Pápa.
gr. *Horváth-Toldy* Lajos, Dicső-
Szent-Márton, (Küküllő-m.)
Hosszú Pompejus, (Deésről el-
költözött)?
- 560 *Högyes* Endre, Bpest, Kálvin-
tér 4. sz.
Hörk József, Eperjes.
Hradczki Antal, Szepes-Olaszi-
Hradzsky József, Szepes-Vár.
alján.
dr. *Huber* Alfonz, Bécs, VIII.
Alserstr. 39. III. (88. sept.)
- 565 *Hubert* János, Eger.
Hubert Ottó, M.-Sziget. (88.
febr.)
Hubert Vilmos, Léva.
Hudra János, S.-A.-Ujhely.

- Husz Lajos*, Debreczen, Theresianum árvaház. (86.)
- 570 *Huszár Flóris*, u. p. N.-Mihály, Vinna.
Iglói ág. hitv. főgymnasium.
Illésy János, Bpest, Lónyai-r. 7. sz. 8. a. (85.)
- Nosvay Sándor*, u. p. Mátészalka, Nyírmédgyes, (Szatmár-megye.)
- Imets Fülöp Jákó*, u. p. Csik-Szereda, Csik-Somlyó.
- 575 *Imrich Győző*, Kis-Szeben.
- Incze Károly*, Zovány (Kraszna megye.)
- Inkey Ádám*, Kőszeg.
- Inkei László*, (Pallini), Bpest, Kálvin-tér 1. sz.
- Ivánfy Béla*, Somorja, (Pozsony m. Csallóköz.)
- 580 *Ivánfy Ede*, Magyar-Óvár.
- Ivánka Zsigmond*, Bpest, Zöldfa-u. saját ház.
- Iványi István*, Szabadka.
- Jakab Elek*, Bpest, II. k. Toldy-F.-u. 32. (I. Választmány.)
- Jakab Péter*, Mármaros-Sziget.
- 585 *Jakobei Dezső*, Homonna (86.)
- Jakabfalvy Gyula*, Bpest, Múzeum-u. 3. (85.)
- Jakobovics József*, Baja ?
- Janniczky Lipót*, Bpest, Damjanich-u. 4. sz.
- Janó Albert*, Hátszeg, Hunyad-megye (87. okt.)
- 590 dr. *Jánosi Sándor*, Veszprém.
- Janovszky László*, Trencsén (85.)
- Júrossek János*, u. p. Lubochna, Sztankova, (Liptó-m.) ?
- Járvás Mihály*, Vác.
- Jászai prépostság.*
- 595 *Jászberényi* kath. főgymnasium.
- Jedlicska Pál*, u. p. Nádas, Felső-Diós, (Pozsony m.)
- Jékey Zsigmond*, u. p. Jékerje, Ökörítő.
- Jelenik Elek* (Csetneki) Bpest, Andrássy-ut 80.
- Jencsik János*, Homonna.
- 600 *Jeney Ernő*, Komárom-Füss.
- Jeney Zoltán*, (Nagy-enyedi), Bpest, Sándor-u. ? (86.)
- Jeszenszky Alajos*, Nyitra.
- dr. *Jeszenszky Sándor*, Budapest, Haris-bazár.
- Joannovics György*, Bpest, Király-u. 52. II. e.
- 605 *Joós János*, Horpács, Német-Lövön át (Sopron m.)
- br. *Jósika Sámuel*, u. p. Bánffy-Hunyad, Zentelke.
- Józsa Menyhárt*, Sopron.
- Juhász Béla*, Bpest, Egyetemi könyvtár (87.)
- Juhász Kálmán*, Szolyva, Bereg-megye. (85.)
- 610 *Kacziány János Géza*, Bpest, Sarkantyús-u. 7. sz.
- Kádár Ermanno*, Bpest VIII. k. Bodzafa-u. 11. II. 15. (89. jan.)
- Kállay Béni*, Bécs, Seilerstätte nr. 28.
- Kálmán Menyhért*, Zsibó. (86.)
- Kalmár Endre*, Budapest, Kegyes rendiek társháza.
- 615 *Kalocsa Balázs*, N.-Kőrös.
- Kalós Pál*, N.-Szöllös.
- dr. *Kammerer Ernő*, Bpest, Sándor-u. 28. (I. Választmány.)
- Ifj. Kammerer Ferenczné* sz. Nádassy Mária, Kastélyos-Dombon. (88. jan.)
- Kandra Kabos*, Eger
- 620 *Kanitz Ágost*, Kolozsávár.
- Kanizsay József*, Karczag.
- Kantai r. kath. algymnasium*, Kézdi-Vásárhelyen át.
- dr. *Kanyurszky György*, Bpest, Külső-Dob-u. 46. sz.
- Kaposvári államgymnasium.*
- 625 *Káposztás Ferencz*, Alsó-Lendva.
- Káposztássy Jusztinián*, Eger.
- dr. *Karácson Imre*, Győr.püspök. vár. (89. febr.)
- Karácsonyi János*, N.-Várad-Olaszi.
- Karacsi Dániel*, H.-M.-Vásárhely.
- 630 *Karap Ferencz*, Budapest, Egyetem-u. I. III. 14.
- Karbula Emil*, (ezelőtt u. p. Nyék-Ládháza, Ónod.) ?
- Kardos Gusztáv*, Trencsén.
- dr. *Kárffy Ödön*, Budavár, Orsz. levéltár.
- dr. *Károly Gy. Hugó*, Bpest, VII. Amazon-u. 16. sz.

- 635 *Károly János*, Székesfehérvár. dr. *Károlyi Árpád*, Bécs, Hofburg, Staatsarchiv. (l. Választmány.)
gr. *Károlyi László*, Bpest, Múzeum u. gr. *Károlyi palota*.
gr. *Károlyi Tibor*, Bpest, Soroksári utca, saját palotája.
Kárpáthy Gusztáv, Homonna.
- 640 *Karsay Albert*, Bpest, Andrassy út 57.
Kassa sz. k. város közönsége.
Kassai áll. főreáltanoda.
Kassai főgymn. önképző-egylet.
Kassai jogakadémia.
- 645 *Kassai prémontrei főgymn. igazgatósága*.
Kassits Péter, Budavár, Régi posta-épület.
Kasztner Géza, Budapest, Korona-hg. u. 11. sz. I. em. ?
Kautz Gyula, Bpest, Papnövelde u. 1. sz.
Kazár Emil, Budapest, Egyetemter 6. Vasárnapi Ujság szerk.
- 650 *Kecskeméti áll. főreáltanoda igazgatósága*.
Kecskeméti jogakadémia.
Kecskeméti községi polg. leányiskola.
Kecskeméti népiskolai tantesület.
Kecskeméti ref. lyceum.
- 655 *Kecskeméti róm. kath. főgymn. igazgatósága*.
ifj. *Keczer Bertalan*, Bogdány (Sáros m.)
gr. *Keglevich István*, Kis-Tapolcsány.
Kelcz Jenő, Szikszó. (87. máj.)
Kemény Nándor, Szeged, Városháza.
- 660 *Kemenes Ferencz*, Veszprém.
ifj. *Kemény Lajos*, Kassa, Városháza. (88. oct.)
Kempelen Imre, Székes-Fehérvár.
Keömléy Pál, Budavár. Uri u. 19. sz.
Kerekes Sámuel, Maros-Vásárhely.
- 665 dr. *Kerékgyártó Árpád*, Bpest Sörház u. 6. sz. II. e. 8. a.
- Kéry Kamill*, Rozsnyón. (85. febr.)
dr. *Kézmárszky Tivadar*, Budapest, Zöldfa u. Kecskeméti ház (85.)
Keszthelyi főgymn. (88.)
Keszthelyi grófi könyvtár.
- 670 ifj. *Keviczky István*, u. p. Ó-Stubnya. Stubnya-Fürdő.
gr. *Khuen-Héderváry Károly*. Zágráb.
Kilián Frigyes, Bpest, Váci u. (2 péld.)
Kincs Gyula, Zilah.
Király Ernő, Selmecz.
- 675 *Király János*, u. p. Nagy-Mihály, Sztára.
dr. *Király Pál*, Déva.
Kirch Vilmos, Szepes-Olaszi (89. febr.)
Kirchner Lajos, Bpest, Andrassy út 78.
Kiss Bálint, (Magyar-Igenről elköltözött.) ?
- 680 *Kis Béla*, (Zilah), Budapest.
Kyss Géza, Eperjes.
Kiss István, Ujkér, (Sopron m.)
Kiss János, Egyek, Hajdú megye. (85.)
Kiss Kálmán, N.-Kőrös.
- 685 *Kiss Lajos*, Szeged, Reáliskola.
Kiss Sándor, Bpest, Lipót-u. 33. ?
Kisfaludy Á. Béla, Budapest, Zöldfa-u. 47.
Kisfaludy Zsigmond, Illésháza, u. p. Nagy-Magyar.
Kis-kún-halasi casinó.
- 690 *Kis-kún-halasi reform. iskola* könyvtára.
Kisladnay (Kotunovics) Győző, Trsztena (Árva m.) ?
Kismartoni áll. polg. iskola. (87.)
Kis-várdai casino-egylet.
Kiszlák Sándor, Nádudvar.
- 695 *Kiszely Endre*, Bpest, Vas u. 6.
Kittenberger István, Aranyos-Maróth mellett, Nemcsény. (86.)
Kleczár Ferencz, Veszprém.
ifj. *Klein Mór*, Arad.
Klobusiczky János, u. p. Verebély, Zsitva-Ujfalu.
- 700 *Klopp Károly*, Pancsova.
Knauz Nándor, Esztergom.

- Kohlman* Károly Kismarton, (87.)
- Kohn* Sámuel, Budapest, Holló-
utca 4. sz.
- Kohut* János, Besztercebánya,
Seminarium.
- 705 *Kolacs-kovszky* Elza, Kassa.
Kollár János, Pacsa, Zala m.
(84. sept.)
- Koleszár* Mihály, Kismarton,
(Sopron m.)
- Kolosvári* Antal, u. p. Kolozs-
vár, Ajton.
- dr. *Kolossváry* Sándor, Ko-
lozsvár.
- 710 *Kolozsvári* áll. tanítónőképző-
intézet (87. apr.)
- Kolozsvári* kör, Kolozsvárt.
- Kolozsvári* ref. colleg. tanári-
kara.
- Kolozsvári* ref. colleg. ifjúsága.
- Kolozsvári* kir. főgymnasium.
- 715 *Kolozsvári* unitárius főiskola
tanári kara. (87.)
- Koltai* Virgil, Győrött, szt. Be-
nedek r. székház.
- Komáromi* szt. Benedek rendi
gymnasium.
- Komáromy* Andor, Bpest ? (87.)
- Komáromy* András, Budavár,
orsz. levéltár.
- 720 *Komjáthy* Anzelm, Balassa-
Gyarmat.
- Komjáthy* Béla, Bpest, Bástya-
utca 3.
- Komlósy* Kálmán, (ezelőtt Apa-
telek, Arad m.) ?
- Koncz* Sándor, Kismarton (87.)
- Koncz* Ákos, Nagy-Kálló, (88.
márcz.)
- 725 *Koncz* Antal, Szeged, Városháza.
- Koncz* József, Maros-Vásárhely.
- Koncz* József, Nagy-Selyk, Med-
gyes mellett, (87.)
- Konrády* Lajos, Kassa, semina-
rium. (86.)
- Koós* Ferencz, Brassó, Bolgár-
szeg, szt. Katalin-ú. 134. sz.
- 730 *Kopácsy* Árpád, Veszprém.
- Kopácsy* József, Veszprém.
- Kopácsy* Viktor, Veszprém.
- Korányi* Frigyes, Máramaros-
Sziget.
- Kossa* Sámuel, (Magyari), u. p.
- Tápió-Bicske. Tápió-Szent-
Márton.
- 735 *Kossáczky* Arnold, Bpest, VIII.
Kisfaludy-u. 9. sz. (85.)
- dr. *Kossutányi* Ignác, Pécs.
- Kovács* Albert, Szeged, Fekete-
sas-ú. ?
- Kovács* Ferencz, Maros-Vásár-
hely.
- dr. *Kovács* Gyula, Budapest,
Magyar-ú. 6.
- 740 *Kovách* Imre, Sasvár, Sztrázsa. ?
- Kovács* István, Nyiregyháza,
(84. sept.)
- Kovács* János, H.-M.-Vásárhely.
- Kovács* János, Szeged, Távirda-
hivatal. Török-ú. 8.
- Kovács* Kálmán, Bpest, Zrinyi-
utca 3.
- 745 *Kovács* Lajos, Kis-Várda, (89.
febr.)
- Kovács* Nándor, Budavár, Ál-
lamnyomda.
- Kovács* Ödön ügyvéd, Budapest,
Kerepesi-út 62.
- Kovacsics* Lajos, Pécs, Nepo-
muk-u. 19.
- Kovalóczi* Rezső, Felbár, (Po-
zsony m.)
- 750 *Köberl* János, Sárvár, (Vas m.)
- Kölcsy* Sándor, Szathmár.
- Körmöczbányai* állami főreált.
igazgatósága.
- dr. *Körömy* Árpád, Bpest, gr
Károlyi-u. 12. I. e. 8. a.
- Kőszegi* szt. Benedek-rendi szék-
ház (87.)
- 755 *Köves* Ede, Felső-Örs, Vesz-
prémmegye.
- Kövessy* Kálmán, Nagy-Kanizsa.
- Krausz* Jakab, Bpest, Deák-
tér 15. ?
- Kray* Miksa, Lőcse, (85. jan.)
- Kreskay* Antal, u. p. Győr,
Győrsziget 40. sz.
- 760 *Kricsfalussy* Vilmos, M.-Sziget,
Krikay Gusztáv, Szeged. ?
- Kriston* László, Rimaszombat.
- Ifj. *Kristyory* János, Arad.
- Krivány* János, Arad.
- 765 *Križko* Pál, Körmöczbánya.
- dr. *Krones* X. Ferencz, Grác.
Universitát.

- Kropf* Lajos, Hull, (Angol. o.)
37. Margaret Street (87.).
- Kropf* József, Szombathely, Kis-
kar-ú. 21. ?
- Krupecz* István, Pozsony. (84.).
- 770 *Kubicza* Pál, Trencsén.
Kubinyi Aladár, Rima-Szombat.
Kubinyi Albert, Eperjes.
Kubinyi Ferencz, Bpest, Stáció-
u. 15. és Kóvár, u. p. B.-Gyar-
mat.
Ifj. *Kubinyi* Miklós, Árva-Vár-
allya.
- 775 *Kudora* Károly, Bpest, Egyet.
könyvtár.
Kugler Albert, Nagy-Várad,
(85. febr.).
Kugler Nep. János, Budapest,
Váci körút 6.
Kulin Imre, Zilah (86.).
Kún Miklós, Új-Szöny, (89.
márcz.).
- 780 *Kun* Pál, Miskolcz.
dr. *Kuncz* Adolf, Csorna.
Kuncze Imre, Török-Sz.-Miklós.
Kunszentmiklósi casino (86.).
Kunfalvy István, Nyiregyháza
(89. febr.).
- 785 *Kurbel* János, Bpest. VI. Szere-
csen u. 52. (88. febr.).
Kutsovszky Lajos, N.-Várad.
dr. *Küffer* Béla, Budapest, VIII.
k. Sándor-u. képviselőház.
Kümmer Henrik Ján., Nagy-
Várad.
Lakat István, Veszprém-Rátót.
- 790 dr. *Laky* Mátyás, Temesvár.
dr. *Lánczy* Gyula, Kolozsvár,
Egyetem.
Landauer Ede, Budapest, V. k.
Kálmán-u. 24. ?
Landesmann Lipót, Szabadka
(85. máj.).
Láng Antal, Rozsnyó.
- 795 dr. *Láng* Lajos, Bpest, Vigadó-
tér, Ált. bizt. társ. palotája.
Lányi Bertalan, Liptó-Szent-
Miklós.
Laszab György, Nyitra.
László Gyula, Szeged, városháza.
László István, u. p. Milleschoutz,
Istensegits, (Bukovina).
- 800 dr. *László* Mihály, Budapest,
Ujvilág-u. s. h. 21. sz.
- Latesz* Jakab, Győr, Telefon-
állomás (85.).
- Lattyák* János, Martonvásár.
Lázár Ádám, M.-Vásárhely.
gr. *Lázár* Miklós, Nagy-Szeben,
jogakadémia.
- 805 *Lazarevics* Vazul, (Szredistyei),
Temesvár.
dr. *Lechner* Ágost, Budapest,
Egyetem, jogi-kar.
dr. *Lederer* Béla, Bpest, Váci-
u. 8.
Lederer Dávid, N.-Várad.
Ledniczky Ipoly, Eger.
- 810 *Lehoczky* Gyula, Tata-Tóváros,
Kapuczinus-zárda (88.).
Lehoczky József, Orosháza, (84.
decz.).
Lehoczky Tivadar, Munkács.
Lekly Gyula, Kassa.
Leleszi prépostság.
- 815 dr. *Lénárt* József, Magyaró u. p.
Disznájó (Maros-Torda m.)
Lendvai Sándor, Bpest, And-
rássy-ut 84. (86.).
Lengyel Miklós, Eger.
Lenner Emil, Kaposvár.
Lenthe Gusztáv, Veszprém.
- 820 dr. *Leövey* Sándor, Bpest, And-
rássy-ut 94.
Lestyán József, Brassó.
Leustách Lajos, Nagy-Szalatna,
(Zólyom m.)
Lévay Ferencz, Szeged.
Libertiny Gusztáv, Nyitra.
- 825 *Linner* Béla, Beregszász.
Lipovniczky Sándor, Nagy-
Várad.
Lipták Gyula, Gödöllő. (85.).
Liszka Nándor, Debreczen.
Liszkey Jenő, (Olaszi-liszakai),
Erzsébetfalva, Bpest mellett.
(87. jul.)
- 830 *Lisznyay* Endre, Bpest, VIII.
Mária-u. 11. I. 4. (87. nov.)
Lombardini Sándor, Zsolna.
Lonovics József, u. p. Kevermes,
Dombegyháza.
- Lonovics* Sándor, Makó. (85.
ápr.)
Losonczy államgymnasium.
- 835 *Losonczy* tanítóképezde.
Losoncz városi könyvtár. (87.)

- Losonczy Gyula*, u. p. Rimaszész, Csobánka. ?
Lőcsei áll. főreáltanoda.
Lőcsei kath. főgymn.
 840 *Lőcsén, a szepesi Eötvös-kör és polgári-casino-egyesület.* (87.)
Lubik Imre, Bpest, Kalap-u. 22. (88. febr.)
Luczenbacher Jenő, Szob, (Hont megye.)
Ludaics Miksa, Ráczeke.
Ludányi Antal, Eger.
 845 *Lugosi casino-egylet.*
Lugosi kath. főgymnasium.
Lukács Antal, Kaszaper, u. p. Tót-Bánhegyes, Csanád m. (89. jan.)
Lukács Ödön, Nyiregyháza.
Lusztig Ferencz, Szeged, Neubauer-ház.
 850 *Machek Gusztáv*, Budapest, X. Fegyvergyári laktanya.
Madách Emanuel, Budapest, V. Gizella-tér 6.
Madách Károly, B.-Gyarmat.
Magay Károly, Kisujszállás.
Magdics István, Sz.-Fejérvár.
 855 *Magos Sándor*, Esztergom, (89. márcz.)
Magyar Gábor, Szeged.
Magyar Zsigmond, Tolna-Szántó, (89. jan.)
Magyari Antal, Veszprém, alispáni hivatal, (87.)
Magyaróvári kath. kisgymn.
 860 *dr. Maizner János*, Kolozsvár.
Majer István, Esztergom.
Majer Móricz, Gotthárd, (Vas megye.)
Majláth Béla, Budapest, N. Múzeum. (I. Választmány.)
Major Lajos, Budapest, N. Múzeumi könyvtár.
 865 *Major Tibor*, Budapest, Közlekedési ministerium.
Majthényi Albert, Novák, u. p. Oszlány.
Majthényi Szeleczy Mária, Budapest, Magyar-u. s. h.
dr. Makay Dezső, Bpest, Sebestyén-tér 6.
Makói casino-egylet.
 870 *Malonyay István*, Nagy-Károly.
dr. Mangold Lajos, Budapest, Gyár-u. 5. III. em. 41. ajtó.
Mangold Lipót, Nagy-Becske-rek. (89. márcz.)
Mankovics Alajos, Homonna.
dr. Marczali Henrik, Budapest, Deák-Ferencz-u. 14. II. em. 5.
 875 *Máriaffy Dávid*, Budapest, Hunyadi-tér 7.
Máriássy Aladár, Batizfalva, u. p. Lucsivna, (Szepes m.) ?
Márik Pál, Turócz-Szucsány. ?
Marikowszky Sándor, Tata.
dr. Márki Sándor, Budapest, Hársfa-u. 24. (I. Választmány.)
 880 *Markhot Aladár*, Budapest, Soroksári-u. 16. I. em. 19. ajtó.
Markovics Gyula, u. p. Gávosdia, Zsenna.
Markovics Sándor Győr, (87.)
Mármaros-szigeti kath. algymn.
Mármaros-szigeti tanító-képezde tanári-kara.
 885 *Maros-vásárhelyi casino*, (87. márcz.)
Marosvásárhelyi ev. ref. collegium könyvtára.
Marschalkó József, Igló.
Márton Mátyás, Kalocsa.
Mártony József, Sorki-Tótfalu, u. p. Dömötöri, (Vas m.)
 890 *Marusák Pál*, (ezelőtt: Budavár, Polgári leányiskola.) ?
Marx Antal, Temesvár.
Masirevics Sámuel, Budapest, Régi - posta-u. Görög - udvar II. em.
Maszárik János, Nyitra. ?
dr. Matta Árpád, Budapest, V. Zrínyi-u. 16.
 895 *dr. Matavovszky Béla*, Beregszász.
dr. Máté Sándor, Budapest, Egyetemi könyvtár.
Mátis Kálmán, Budapest, II. Batthyányi-u. 37. (85.)
Mattyasovszky Tamás, Eperjes.
Maxa Ferencz, Győr, (előfiz. 89-re 2 péld.)
 900 *Matyuga Emil*, Alsó-Kubin.
dr. Mayer Ágost, Nagy-Várad, Közép-u. s. h.
Mayer Alajos, Budapest, Váczi-u. 24. (86.)

- Mayr Aurél*, Budapest, Nyár-u. 25. sz. ?
- dr. *Medveczky Frigyes*, Budapest, Zöldfa-u. 32.
- 905 *Méhes Gáspár*, Esztergom. ?
- dr. *Melichár Kálmán*, Budapest, Üllői-út 20.
- dr. *Melicher Ferencz*, Balassa-Gyarmat, (85.)
- Melicskó József*, Mosóc, (80.)
- ifj. *Meliorisz Kálmán*, Kis-Sáros.
- 910 dr. *Merényi Lajos*, Kismarton.
- Mérey Agoston*, Nyitra.
- Mecy Lajos*, Nyitra.
- dr. *Messinger Lipót*, Budapest, Bálvány-u. 11.
- Mészáros Amánd*, Zircz, (Veszprém m.)
- 915 *Mészáros János*, Budapest, Üllői-út 13.
- Mészáros Nándor*, Pécs.
- Meszlényi Lajos*, Székes-Fehérvár, (88.)
- Mihálicska István*, Znió-Vár-alja.
- Mihálik Dezső*, Nagy-Rőcze.
- 920 *Mihálik János*, Patvarcz, u. p. Balassa-Gyarmat.
- Mihályfy József*, Szarvas.
- dr. *Mika Sándor*, Brassó.
- Miklós László*, Nyiregyháza, (89. febr.)
- Mikó Bálint*, Csikszereda.
- 925 *Mikus László*, Kis-Szeben, gymnasium.
- Milecz János*, Bpest, Albrecht-út, Csónak-utca 13. sz.
- Milleker Bodog*, Versecz.
- Millich Péter*, Mohács. ?
- br. *Miske Imre*, Bodajk, Fehérmegye.
- 930 br. *Miske Kálmán*, Bodajk, Fehérmegye (88. márcz.)
- Miskolczi* ev. egyház közkönyvtára.
- Miskolczi* polgári iskola.
- Miskovich Elek*, Baja.
- Mitták Amália*, Szakolcza, seminarium.
- 935 *Mocsári Mocsáry Ödön*, Lapujtő, (88. okt.)
- Mócsy László*, Kengyel, Török-Szt.-Miklóson át. ?
- Moszkovcsák Győző*, Pozsony, Hosszú-utca 37. II. e.
- Id. *Mogyoróssy János*, Békés-Gyula.
- Mohl Adolf*, Loretto, Sopron m. (87.)
- 940 *Moldoványi István*, Bpest, II. k. Fő-utca 27. (88. febr.)
- Molnár Elemér* (Adorjánházi), Szeged, Tisza Lajos-körut 83. sz.
- Molnár Ferencz*, u. p. Székesfehérvár, Sárpentele.
- Molnár György* (Leveleki) u. p. Nagy-Kálló, Levelek.
- Molnár János*, per Német-Lövő, Horpács. ?
- 945 *Molnár Károly*, Hajmáskér, (Veszprém m.)
- Molnár Pál*, Bpest. Piaristák háza, (86.)
- Molnár Zsigmond*, Maros-Vásárhely.
- Moóri Rikárd*, Pécs. (88. oct.)
- Mortenson Ede*, Lőcse.
- 950 *Morva Miklós*, u. p. Bajna, Héreg, (Esztergom m.)
- Mosonmegyei* történelmi és régészeti egyesület, Magyar-Óvár, (cs. v.) (84.)
- Munkácsi* államgymnasium.
- Nagel Ottó* könyvkereskedése, Bpest, Muzeum-körut. (89. febr.)
- Nagybányai* államgymn. tanári kara könyvtára, (89. febr.)
- 955 *Nagy Barna*, Tolcsva, (Zemplén megye.)
- Nagybánya* (László), László-Szatmár m.
- Nagy Dezső* (Rápolti), Bpest, (ezelőtt Stáció-u. 4.) ?
- Nagy Elek*, Debreczen.
- Nagy Ferencz*, Szeged.
- 960 *Nagy Gábor*, Bpest, Lánchíd-u. 8. (85.)
- Nagy Géza*, Szepsi-Szt-György.
- Nagy Gyula*, Budavár, orsz. levéltár (I. Választmány.)
- Nagy Ignác*, Kis-Kapus, (Nagy-Küküllő m.)
- Nagy Imre* (Szopori), Budapest, Muzeum-körut 10. sz. II. 12. (I. Választmány.)

- 970 *Nagy Iván* (Felső-győri), u. p. Nagy-Oroszi, Horpács, Nógrád m. (I. Választmány.)
Nagy János, Sopron.
Nagy Nep. János, Verebély. ?
Nagy Jenő, Német-Ujvár.
Nagy József (Chrenóczi), Bécs, I. Annag. 5. (88. jan.)
- 975 *Nagy József*, Erzsébetváros.
Nagy Károly (Losonczy), Nagy-Becskerek (86.)
Nagy Károly (Szotyori), u. p. Sepsí-Szt-György, Szotyor.
Nagy Károly, u. p. Kismarton, Ókka.
Nagy Lajos, Erzsébetváros.
- 980 *Nagy Lajos*, Egyek, Hajdu m. (85.)
Nagy László, u. p. Szatmár, Pusztá-Daróc.
Nagy László, ezelőtt Bpest, Lipót-u. 40. (88. márcz.) ?
Nagy Ödön, sz. Csorba Mária, (86. nov.)
Nagy Sándor, Arad. ?
- 985 *H. Nagy Sándor*, Bécs, Bankg. 6. Ministerium. (85. oct.)
Nagy Sándor, (Takácsi), Sopron ?
Nagy-enyedi főtanoda igazgatósága.
Nagy-kállói m. k. főreáltanoda.
Nagykanizsai polgári egyesület.
- 990 *Nagykanizsai* polgári iskola.
Nagy-károlyi kegyesr. gymnasium igazgatósága.
Nagy-kikindai nagy-gymn. tanári kara.
Nagy-kőrösi ref. főiskola.
Nagy-rócei polgári iskola igazgatósága, (87. márcz.)
- 995 *Nagy-szebeni* kir. gymnasium.
Nagyszebeni »Verein für Siebenbürgische Landeskunde« (cs. v.)
Nagy-szombati érseki gymnasium.
Nagy-váradi állami főreáltanoda.
Nagy-váradi jogakadémia könyvtára.
- 1000 *Nagy-váradi* premontrei gymnasium igazgatósága.
Naláczy Géza, u. p. Szék, Gyulatelke, (Kolozs megye.)
- Naláczy Ödön*, u. p. Szék, Gyulatelke (Kolozs m.)
Náményi Lajos, Arad, Szt.-Pál-u. 7. I. (86.)
Nátafalussy Kornél, Kassa, (I. Választmány.)
- 1005 *Nécsey Endre*, Nyitra.
Nedeczky Gáspár, Dömös, u. p. Pilis-Maróth.
Némegy testvérek, Kún-Szent-Márton.
Nemes János, Znyo-Várallya.
Nemes József, Török-Szt.-Miklós.
- 1010 *Németh Ignác*, Budapest, Vár, miniszterelnökség.
Németh Illés, Szolnok. (85.)
Németh Gy. Kálmán, Nagy-Bánya.
Németh Károly, Győr. (85.)
Németh Lipót, Mohács.
- 1015 *Németh Vincze*, Mosony, (Szt.-János.)
dr. Némethy Lajos, Esztergom, vízivárosi plébánia. I. Választmány.)
Nierth Vilmos, Tata. (85. máj.)
Nikolits Sándor, (Rudnai) Versecz.
Nogell István, Nagy-Várad.
- 1020 *Novák Antal*, Győr.
Novák József, Algyő. (Csongrád megye.)
Br. Nyáry Béla, Zólyom-Radvány. ?
Br. Nyáry Jenő, Budapest, Zöldfa-u. 44. (I. Választmány.)
Nyeste Teréz, Kaposvár. (86.)
- 1025 *Nyeviczkey József*, Budapest, Stáció-u. 46. sz.
Nyilassy Károly, Veszprém.
Nyiregyházai kaszinó-egyesület.
Nyitrai gymnasiumi könyvtár.
Nyitrai r. kath. gym. önk. kör.
- 1030 *Nyulász János*, Bpest, Mátyás-u. 3. sz. 14. a. (88.)
Obelcz József, Nagy-Becskerek.
Obláth Lipót, Szeged, Dugonits-tér.
Hg. Odescalchi Gyula (Szerémi), Bpest, Sándor-u. 14.

- Hg. *Odescalchi* gr. Erdődy Valéria, Bpest, Sándor-u. 23.
- 1035 *Okolicsányi* Geiza, Nyiregyháza. (85.)
Okolicsányi Lajos, Laskod, u. p. Tas-Pátróha, (85.)
Okolicsányi László, Bpest, Ferencz-József rakpart 26.
Okolicsányi Menyhért, Kárász Szabolcs m. (85.)
Oláh Imre, H.-M.-Vásárhely.
- 1040 *Olsavszky* Jenő, Szabadka.
Olsavszky Lajos, (ezelőtt: Budapest, IV. k. képviselő-u. 8.)?
Ónody Zsigmond, Komárom-Szent-Péter, (86. oct.)
Ónossy Mátyás, Klopodia, (Temes m.)
Br. *Orczy* Andor, Ujszász.
- 1045 *Orczy* Gyula, Hejő-Bába, u. p. Sajó-Szöged.
Br. *Orczy* Thekla, Ujszász.
Ordódy István Károly, Markófalva (Trencsén m.), Zsolnán át.
Ormay Antal, Rétság (Nógrád-megye), u. p. Vác.
- Ormós* Zsigmond, Temesvár.
- 1050 dr. *Ortvay* Tivadar, Pozsony.
dr. *Osváth* Albert, Budapest, Vas-u. 19. sz.
dr. *Óvári* Kelemen, Kolozsvár.
lg. *Óváry* Lipót, Budapest, Vár, Orsz. levéltár, (lásd Választmány).
dr. *Ozoray* József, Esztergom (88. febr.).
- 1055 *Pádly* Lajos, Bpest, Egyetemi könyvtár (88.).
Paget János, Kolozsvár.
Pák Boldizsár, Gyulamező, u. p. Tót-Komlós. ?
dr. *Pákozdy* Lajos, Hajdu-Nánás.
Pál István, Gyulafehérvár (85. jun.).
- 1060 *Pál* Károly, Budapest, Haltér és Torony-utca sarkán.
Palczér Ernő, Nagy-Károly.
gr. *Pálffy* József, Vittencz, (N.-Szombat felé.)
Pálffy Sándor, Arad, Deák-Ferencz-u. 36. sz.
Pálmai Miklós, Rózsahegy.
- 1065 *Pálmay* János, Szeged, Városháza.
Palotay Ferencz, Veszprém.
Pancsovai áll. főreáltanoda.
Pannónhalmi könyvtár, Győr-Szt-Márton.
Pánthy Endre, Eger.
- 1070 *Pápa* casinó.
Pápai ev.ref. iskola könyvtára. (89. márcz.)
Pápai szent-Benedek. székház. id. *Pápay* Ignác, Deménd, (Hont m.) u. p. Szántó.
Papp Samu, Budapest, Kerepesi udvar III. em. ?
- 1075 *Papszász* Károly, Bpest, Múzeum körút 19. sz. II. e.
Parcsetich Félix, Újvidék (87.).
»*Párisi Magyar Értesítő*« Mr. Amade Saissy, directeur, Paris, Rue Notre-dame-des-victoires 50. (cs. v.).
dr. *Pártos* Béla, Budapest, (Korona hg.-u. Haris-bazár).
Párvy Sándor, Eger.
- 1080 dr. *Pasteiner* Gyula, Budapest, Hatvani-u. 18.
Pásztélyi János, Bpest, Szentkirályi ú. 39.
Patachich József, Budavár, Verbőczy-u. 164.
Patrubány Lukács, Budapest, Stáhlly-u. 1. sz. 4. a.
dr. *Pauler* Gyula, Budapest, II. ker. Klusemann-ház. (I. Választmány.)
- 1085 *Paulovics* József, Turóc-Szucsány.
Pécs Antal, Selmeczbánya.
gr. *Péchy* Constans, Alsó-Ábrány, u. p. Tibold-Daróc.
Pécsy Imre, Budavár, Nándortér, Államnyomda.
Péchy Lajos, Budapest, VII. k. Kerepesi út 5.
- 1090 ifj. *Péchy* László, Budapest, Magyar-u. 2. ?
Péchy Zsigmond, Eperjes.
Pécsi áll. főreáltanoda.
Pécsi joglyceum igazgatósága.
Pécsi kath. főgymnasium.
- 1095 *Pecsner* Emil, Zirc.
Peczek Gyula, Budavár, úri-u. 32. sz.

- gr. *Pejachevich* Lattó, Hadersdorf, per Weidlingau.
gr. *Pejachevich* Miklós, Buda-
vár, Üri-u., Főhadparancs-
nokság.
Pekovich Sándor, Pozsony.
- 1100 *Peócz* Elek, Budapest, Vár,
Diszter 12.
Peregi Mihály, Győr.
br. *Pérenyi* Zsigmond, Nagy-
Szőlős.
Pereszlényi István, Varannó.
Péter Dénes, Kis-Kun-Halas.
- 1105 *Petrikovics* Mátyás, Galgóc
(85.)
Péterffy Lajos, Budapest, Köz-
lekedési ministerium.
Pethes Pál, Jászberény.
Petró József, Miskolcz.
Petrovics Ferencz, Nagyvárad.
- 1110 *Pettkő* Béla, Budavár, orsz.
levéltár.
Pfeiffer Antal, Trencsén.
Pintér Sándor, Szécsény, (Nó-
grád megye.)
Piringer József, Hátszeg (87.)
Pitróff István, Besztercebá-
nya.
- 1115 *Pirkovics* Ödön, Bpest, Borz-u.
1. sz. (88.)
Platthy György, Nagy-Szalat-
na, (Zólyom m.)
Pless Mór, Arad.
dr. *Plichta* Soma, Losoncz.
Podhorányi Nándor, Eperjes.
- 1120 *Podolini* kis gymnasium.
Pogány Károly, Maros-Vásár-
hely.
Pokorny Frigyes, Révkomá-
rom, benzézés székház.
Polczner Jenő, Szeged, Buda-
pesti sugárút.
Polgár József, Fegyvernek.
- 1125 dr. *Polgár* Sándor, Szeged,
Feketesas-u. 16. (87.)
Pólya Jakab, Bpest, Izabella-
utca 81.
Polya Lajos, Nagy-Ötved, Esz-
tergom m. (85.)
Pompéry Elemér, Ujvidék.
(85. febr.)
Pongrácz Jenő, Veszprém (85).
- 1130 *Pór* Antal, Pozsony, Pázmány-
utca 11.
- Porubszky* Pál, Rozsnyó.
Popovics Jenő, Bpest, Dam-
janich-u. 44.
Popovics W. István, Budapest,
Zöldfa-u. Thököly-féle in-
tézet.
dr. *Pósta* Béla, Bpest, N.-Mu-
zeum. (87.)
- 1135 *Potencsár* József, Budapest,
Múzeum-körút, Műgyetem.
Pottyondy Elek, Lajosháza,
u. p. Istvándi.
Pozsonyi m. k. akad. jog- és
államtud. kar.
Pozsonyi ev. lyceum.
Pozsonyi ev. theologiai kör.
- 1140 *Pozsonyi* kir. főgymnasium.
Pozsonyi kereskedelmi aka-
démia önképző köre. (87.)
Pozsonyi »Toldy-kör.«
Pozsonyi városi főreáltanoda
igazgatósága.
Pribék István, Veszprém.
- 1145 br. *Prónay* Aurél, Doroszló,
Bács megye. (86.)
br. *Prónay* Dezső, Acsa, per
Aszód.
br. *Prónay* István, Pécel,
(Pest m.)
Puky Andor, Tomor, (Abauj
megye.) u. p. Homorogd.
dr. *Pulszky* Ágost, Budapest,
Szentkirályi-u. 41.
- 1150 *Pulszky* Ferencz, Bpest, N.
Muzeum. (1. Elnökség.)
dr. *Pulszky* Károly, Budapest,
Akadémia palota.
Punday János, Homonna.
dr. *Purgly* Sándor, Veszprém.
Racsak János, Nagy-Várad.
- 1155 *Rác* Athanáz, Temesvár, ?
br. *Radák* Ádám, Mikeszásza.
(88. nov.)
Radányi József, Brassó, Hosz-
szu-u. 286.
dr. *Radá* Ignác, Pancsova.
Radisich Jenő (Kutasi), Buda-
pest, Csengeri-u. 34.
- 1160 *Radnay* Farkas N.-Várad (87.).
br. *Radvánszky* Béla, Sajó-Ka-
za, (1. Választmány és Ala-
pító tagok.)
dr. *Radvánszky* György, Zó-
lyom-Radvány. (87.)

- Radvánszky* Károly, Sztárnya, u. p. Tornallya.
- Rajner* Gyula, Budapest, Uri-utca 7.
- 1165 *Rajnis* Gyula, Zircz.
- Rakovszky* István, Pozsony.
- Rakovszky* Iván, Nagy-Rak, u. p. Pribócz.
- Ráth* Mór, Bpest, Gizella-tér.
- br. *Rauch* Levin, Zágráb.
- 1170 *Récsey* Viktor, Kassa.
- Reitzer* Adolf, Szeged, Kiss-ház.
- Reizner* János, Szeged.
- Reményi* Károly, B-Gyarmat.
- Rényi* György, (ezelőtt Lé-ván.) ?
- 1175 dr. *Réthy* László, Budapest, Muzeum.
- Réti* Márton, Kolozsvár.
- Rettegi* Sándor, Tötör, u. p. Nagy-Iklód. (84. nov.)
- Révay* Vilmos, Trebosztó, u. p. T.-Szt.-Márton.
- Révész* Cyrill, Kolozsvár, minorita rendház. (86.)
- 1180 *Révész* Kálmán, Pápa.
- Reviczky* József, Puszt-Bagos, u. p. Vámos-Pércs. (Szabolcs m.)
- Rhódy* Alajos, Bártfa.
- Rézányai* János, Pécs, (89. febr.)
- Rézler* György, Kis-Várda. (88.)
- 1185 *Richlek* Alajos, Alsó-Kubin.
- dr. *Riedl* Frigyes, Budapest, Tükör u. Tüköri-palota.
- br. *Riese-Stallburg* Antal, Felső-Elfánt u. p. Peresztlény. ?
- Riesner* Károly, Nyitra.
- Rimaszombati* egy. prot. fő-gymnasium. (88. jan.)
- 1190 *Rimély* Károly, Pozsony.
- Rodiczky* Jenő, Kassa.
- dr. *Román* Sándor, Budapest, IV. Sörház-u. 6. sz. I. em. 7. a. ?
- Romanecz* Mihály, Pancsova.
- dr. *Rómer* Flóris Ferencz, Nagy-Várad. (I. Választmány.)
- 1195 *Rósa* Imre, per Szolnok, Tisza-Földvár, pályaudvar.
- dr. *Rósa* Izsó, Szeged, Tisza-Lajos-körut.
- Rosenbach* Sándor, P.-Szántó, u. p. Rétság.
- Rostaházy* Kálmán, Budapest, (Krisztinaváros, plébánia-ép.)
- Rosza* János, Ivánkafalu.
- 1200 br. dr. *Rosznerkrvin*, Bpest, Sándor-u. képviselőház.
- Rózenbach* Emil, Tereske, u. p. Rétság. (Nógrád m.)
- Rózsahegy* gymnasium tanári könyvtára, (88. febr.)
- Rózsahegy* társaskör, (88. jan.)
- Rózsahegy* Pál Bpest ? (86. jul.)
- 1205 *Rozsnyói* r. kath. főgymn.
- Rozsnyói* prémontrei kanonok-rend társháza.
- Rozvány* György Nagy-Szalontán. (84.)
- Röser* Miklós, Budapest, Ország-ut 4. sz.
- Rucska* János, Kolozsvár.
- 1210 *Rudnay* Béla, Nyitra.
- Ruisz* Gyula, Mezőhegyes (85.)
- Rupprecht* Lajos, (Vircsalagi), Sajtos-Kál (Sopron m.)
- Saenger* Mór, Besztercebánya, Harnisch-gyár.
- Sáfrán* József, Szeged.
- 1215 *Sal* Ferencz, N.-Várad (88. jan.)
- dr. *Salamon* Ferencz, Budapest, Damjanics-u. 52.
- Salamon* Vincze, Székes-Fehérvár.
- Samarjay* Emil, Pozsony.
- Samarjai* Károly, Pozsony.
- 1220 *Sándor* Kálmán, Kézdi-Vásárhely.
- dr. *Sánta* Elemér, Bpest, Zöldfa-u. 15. (88. jan.)
- Sárdi* János, Perlasz (Torontál m.)
- Sárkány* Imre, Rimaszombat.
- Sárkány* Miklós, Bakony-Bél, u. p. Zircz.
- 1225 *Sárospataki* akadémiai ifjúság könyvtára (86.)
- Sárospataki* ref. colleg. könyvtára.
- Sárvári* olvasó kör.
- Sasinek* V. Ferencz, Prága, Klein Seite, Barmherzige Schwester nr. 336. (cs. v.)

- dr. *Sass István*, Szegszárd.
- 1230 *Sátoralja-ujhelyi* kath. nagy-gymnasium.
- dr. *Schaurek* Bódog, Pécs, (89. márcz.).
- Scheffer* Ákos, Kapuvár (87.).
- br. *Schell* József, Kassa, fő u. 16. (86.).
- dr. *Schilling* Lajos, Kolozsvár.
- 1235 *Scholcz* Frigyes, Késmárk.
- Schöffmann* Imre, Szeged, Pénzügyi igazgatóság.
- Schönherr* Gyula, Bpest. Nemzeti muzeum.
- dr. *Schönwitzky* Bertalan, Pozsony, (Séta-tér 30. sz.)
- dr. *Schrauf* Károly, Bécs. Hofburg, Staatsarchiv. (84.). (1. Külföldi tiszteleti tagok).
- 1240 *Schwarcz* Lajos (Okányi), Budapest, Zrínyi-u. 14.
- Sebestyén* Gyula, Bpest, VI. Vörösmarty-u. 34.
- Sebesztha* Károly, Becztercebánya.
- Seidl* Károly, Szólád (Somogy-megye).
- Seján* Antal, Ökörmező.
- 1245 *Selmeczbányai* kir. kath. gymn.
- Semsey* Ádám, Eperjes.
- Sepsi-Szt.-Györgyi* Mikó-tanoda. ?
- Sidelszky* Gyula, Felső-Vadász, (Abauj megye).
- Sidó* István, Somorja, (Pozsonymegye, Csallóköz).
- 1250 *Sigray* Pál, Bpest, Sebestyén-tér 6. sz. (1. Tisztikar).
- Sinkó* Frigyes, Balassa-Gyarmat.
- Simon* Béla, Czegléd.
- Simonics* József, Bpest, Üllői út 38. sz. (89. jan.)
- Simonyi* Kálmán, Domony (Pest m.) és Bpest, Gyöngytyúk út 13. sz.
- 1255 *Simor* János, Veszprém.
- Singer* és *Wolfner* könyvkereskedése, Bpest, Andrássy út 10. szám.
- Sinkovics* József, Székely-Udvarhely.
- Sipeky* Béla (Paksi), Borsicz,
- u. p. Nemsova, Trencsén-megye (89. márcz.).
- Sipos* Orbán, Pécs.
- 1260 *Sipos* Sándor, Szarvas.
- dr. *Siró* József, Bpest, Kecskeméti u. 14. sz. (89. febr.)
- Skrovina* Mátyás, Zólyom.
- dr. *Sólyom-Fekete* Ferencz, Déva.
- Sombory* Lajos, Magyar-Nagy-Sombor, — Bánfi-Hunyadon át. (87.).
- 1265 *Somogyi* Rezső, Kisvárd, (86. okt.).
- Somogyi* Zsigmond, Felső-Ör, Vas m. (87.).
- Somorjai* Casinó.
- Somoskeőy* Antal, Bpest, IX. k. Csillag-u. 8. sz. fsz.; (nyáron Dab, u. p. Dömsöd).
- Somssich* Andorné Saárdi, sz. Jeszenszky Zsuzsa, Sörnye (Somogy m.).
- 1270 gr. *Somssich* Imre, Budapest, Stáció-u. 10. sz.
- Soltész* Árpád, Bécs.
- Soó* Gáspár, Székely-Udvarhely.
- Soproni* áll. főreáltanoda.
- Soproni* ev. lyceum magyar önképző köre.
- 1275 *Soproni* szent Benedek-rendi főgymnasium (87.).
- Sorecz* Endre, Bpest, ezelőtt: Gyep-u. 4. (88. márcz.) ?
- dr. *Sötér* Ágoston, Magyar-Óvár (86.).
- Spelletich* Bódog, Bpest, ezelőtt Nagy-János-u. 13. ?
- Sperlágh* József, Hatvan, Heves megye.
- 1280 *Sporzon* Ernő, Privigye.
- Sprenger* Béla (Rudnai), Kassa, Salétrom-u. 8. (86.).
- Sréter* Alfréd, Surány, u. p. Balassa-Gyarmat.
- Steindl* Imre, Budapest, Kigyó-utca 4. sz. III. em. ?
- dr. *Steiner* Fülöp, Bpest, Lővész-u. Szt.-István társulat.
- 1285 *Steingassner* Kálmán, Török-Becse ?
- Stelczer* Frigyes, Kiszácz, Bács-megye.

- Stessel József*, Kismarton.
Stesskál József, Zsolna, (85.)
Sthymmel Sámuel, Rozsnyó.
- 1290 *Sulyok Zoltán*, Ohaba-Mutnitz, u. p. Szákul, Krassó megye.
 dr. *Surányi János*, Győr, káptalándomb 17. (89. febr.)
Sütő József, Nyíregyháza.
Svaiczer Gábor, Debreczen, Miklós-u.
- 1295 *Sváby Frigyes*, Lőcse.
Szabadkai casino. (89.)
Szabadkai kir. főgymnasium.
Szabó Ferencz, Deés.
 dr. *Szabó Gyula*, Kolozsvár, Kül-Torda-u. 4.
Szabó Imre, Veszprém.
- 1300 *Szabó István* (Vári), Kis-Kun-Halas.
Szabó János, B.-Gyarmat?
Szabó János, Bpest, Ferencz-József-tér, Nákó-ház.
Szabó József, Kun-Félegyháza.
Szabó Kálmán, Kaposvár.
- 1305 dr. *Szabó Károly*, Kolozsvár, Kül-Torda-u. 4. sz.
Szabó Károly, Sopron.
 dr. *Szádeczky Lajos*, Budapest, Egyetemi könyvtár. (I. Tiszti kar.)
Szádeczky Sámuel, Pusztafalu, u. p. Filkeháza (Abauj m.)
Szokolczai k. kath. algymn.
- 1310 *Szakonyi Kálmán*, Sopron.
Szalavszky Gyula, Nyitra.
Szalay József, Csapod (Sopron m.)
 ifj. *Szalay Pál*, Dad, u. p. Moór-Bokod.
Szalay Péter, Budapest, Doroty-tya-u. 12.
- 1315 *Szále Lajos*, Nyitra. (85. ápr.)
 dr. *Szántó Sámuel*, Debreczen, felsőbb keresk. tanintézet.
Szarvas Gábor, Budapest, Andrássy-ut 115. sz.
Szász Domokos, mint az Erd. Prot. Figyelő szerk. Kolozsvár. (cs. v.)
Szász Gyula, Kolozsvár.
- 1320 *Szász Károly*, Budapest, Kálvin-tér, ref. theologia
P. Szathmáry Károly, Bpest,
- Szász Károly*, Kolozsvár. (86.)
 Stáció-u. 10. III. 12.
Szatmári kir. főgymnasium.
Szatmári társaskör.
- 1325 gr. *Szécsen Antal*, Pozsony, Ventur-u. 15. és Bécs Herrngasse nr. 6. (I. Elnökség.)
 gr. *Szécsen Miklós*, Szent-Pétersvár.
A szécsényi casino és gazdakör, Szécsény.
 Gr. *Széchenyi Sándor*, Nagydorog (Tolna m.)
Szegedi állami főreáltanoda ifjusága.
- 1330 *Szegedi* főgymnasiumi önképző kör.
Szegeden, A m. k. V. honvéd gyalogsági feldandár tiszti könyvtára (87.)
Szegedi főreáltanoda.
 Dr. *Szeghy László*, Detrekő-Csütörtök, u. p. Malaczka, (Pozsony m.)
Szegszárdi casino-egylet. (86.)
- 1335 *Székely-udvarhelyi* főreáltan. *Székely-udvarhelyi* ref. collegium.
Szekevár Ambrus, Homonna.
Székes-fehérvári Vörösmartykör.
Széky Miklós, Kolozsvár (87. jul.)
- 1340 *Széky Péter*, Tisza-Igar.
 dr. *Szeless József*, Kecskemét.
 dr. *Széll Ákos*, Budapest, IX. Lónyai-u. 11. sz. I. e. 11. a.
Széll Farkas, Budapest, Soroksári-u. 18. (I. Választmány.)
 dr. *Szely Lajos*, Győr, püspök-vár.
- 1345 *Szemenyei János*, Bpest, Akadémia bérháza. (86.)
Szende Béla, Bpest, Sándor-u. képviselőház.
 dr. *Szendrei János*, Budapest, Vár, Úri-u. 35. (I. Választmány.)
Szendrőy János, Szeged.
Szentes városi gymnasium, Szentes.
- 1350 *Szent-gotthárdi* casinó.
Szentimrey Lajos, Bakta (Abauj megye.)

- Szentiványi* Kálmán, Maros-Vásárhely. ?
- ifj. *Szentiványi* Márton, Szt.-Iván, u. p. Liptó-Szt-Miklós.
- Szentiványi* Zoltán, Budapest, Andrásy-ut 52. sz.
- 1355 *Szentkirályi* Kálmán, Tápió-Szt.-Márton, u. p. Tápió-Bicske.
- dr. *Szentkláray* Jenő, Török-Becse.
- Szentmarjay* Dezső, Maros-Vásárhely.
- Szentpétery* János, Torda.
- Szentpétery* Sámuel, Pelsőcz, (Gömör megye.)
- 1360 *Szepessy* József (Négyesi), Budapest. Vár, Belügyminisztérium (87.)
- Szeremley* Sámuel, Hód-M.-Vásárhely.
- Szieber* Ede, Kassa.
- Szigethy* Miklós, Kolozsvár.
- Szijjártó* Izidor, Kézdí-Vásárhely, (Háromszék megye.)
- 1365 *Szikszay* Lajos, Zilah.
- Szilády* Áron, Kis-Kun-Halas és Bpest, Hatvani-u. 10. sz. (l. Választmány.)
- Szilágyi* Albert, Székesfehérvár.
- Szilágyi* István, Mármaros-Sziget.
- Szilágyi* János, M.-Sziget, (85. apr.)
- 1370 *Szilágyi* Sándor, Budapest, Egyetemi könyvtár (l. tisztikar.)
- Szilágy-somlyói* kaszinó-egylet.
- Szily* Dezső, Botfa, u. p. Zala-Egerszeg.
- id. *Szinnyey* József, Budapest, Egyet. könyvtár (l. Választmány.)
- Szitányi* Izidor, Budapest, Nádor-u. 16.
- 1375 *Szitnyai* József, Selmeczbánya.
- dr. *Szlávy* Olivér, Budapest, Andrásy-ut 47. sz.
- Szluha* Ágoston, Szeged, város-háza.
- Szmialovszky* Valér, Bpest, Józseftér 14. II. (88. jan.)
- Szmrecsányi* Arisztid, Szmrecsány, u. p. Liptó-Szent-Miklós.
- 1380 *Szmrecsányi* Emil, Tereske, u. p. Rétság.
- Szmrecsányi* László, Kassa.
- Szmrecsányi* Pál, Eger.
- Szoboszlay* Ferencz, Rottenbiller-u. 28.
- Szolnoki* állami főgymn. (88.)
- 1385 *Szolnoki* casino.
- Szomtathelyi* prémontrei r. főgymnasium.
- Szombathelyi* prémontrei kanonok-rend székháza.
- dr. *Szombathy* Ignác, Budapest, VI. Felső-erdősor 4. I. em.
- Szontágh* Hugó, Nagy-Martón. ?
- 1390 *Szócs* Ignác, Kerelő - Szent-Pál.
- Szölgyény* János, Bpest, piaristák háza (Városház-tér).
- Szóllósy* Antal, Makó.
- Sztáncsek* Zoltán (Felsőtorjai), Bpest, József-körút Szabóudvar II. em. 11. (88. decz.)
- Szterényi* József, Brassó (85. febr.)
- 1395 *Szuhányi* Lajos, Csenger (87. jan.)
- Szumrák* Pál, Besztercebánya.
- Szunyogh* Szabolcs, Esztár u. p. Pocsaj (85.)
- Szücs* Károly, Török - Szent-Miklós.
- Szücs* Miklós, Moór (Fehér m.)
- 1400 *Szücs* Sándor, Székes-Fehérvár.
- dr. *Szűts* Andor, Székes-Fehérvár (89. márcz.)
- Szüllő* Géza, Turóc-Szent-Martón.
- Szűry* Kálmán, Csáková, (Temes megye.)
- Szvorényi* József, Eger.
- 1405 *Tabódy* Jenő, Budapest, Hatyutyutca 8.
- Tagányi* Károly, Budapest, vár, orsz. levéltár (l. Választmány).
- dr. *Takács* Lajos, Budapest, Lipót-u. 29.
- Takács* Lajos, Aranyos-Mároth. ?
- dr. *Takács* Sándor, Nyitrán, kegyesrendi ház. (87.)

- 1410 *Tanács* János, Vác (85.)
Tariczky Endre, Tisza-Füred.
Tarnóczy Béla, Alsó-Lelócz, u.
p. Oszlány (Nyitra m.)
Tauszik B. Hugó, Maros-Vá-
sárhely.
Téglás Gábor, Déva, (89.
febr.)
- 1415 *Téglássy* István, Bpest, köz-
lekedési minisztérium.
Tejfalussy Jenő, Nyitra.
Telekessy Gusztáv, Eperjes. ?
Telekessy János, Hanusfalva
(Sáros m.)
id. gr. *Teleki* Domokos, Sárpa-
tak, u. p. Sáromberke, Ma-
ros-Torda m. (85.)
- 1420 gr. *Teleki* Gusztáv, Drassó, u.
p. Szerdahely.
gr. *Teleki* Sámuel, Maros-Vá-
sárhely.
Teleszky István, Bpest, An-
drassy-út 52.
Télffy Iván, Budapest, Panno-
nia-szálloda.
Temesvári kir. főgymnasium.
- 1425 *Temesváry* János, Gyula-Fe-
jérvár, (87. jul.)
dr. *Tergina* Gyula, Budavár,
Cultusministerium, (86.)
Terhes Pál, Rimaszombat.
Tersztyánszky István, Szé-
csény.
Tersztyenszky István, Ostfi-
Asszonyfa. ?
- 1430 *Thaly* István, Budapest, Egye-
temi könyvtár, (88.)
Than Károly, Budapest, Mu-
zeum-körut, vegytani in-
tézet.
Thim József, Grácz, Wicken-
burg-Gasse 34. I. (87.)
Thinagl János, Nagy-Szombat.
Thiring Albert, Sopron, Szin-
ház u. 17.
- 1435 *Thuránszky* József, Beszter-
cehánya.
Thuránszky Károly, Eperjes.
Thúry Etel, Fehérvár-Csurgó.
(86. oct.)
Tibáld Mihály, Fogaras.
Tihanyi Dénes, Radvány, (Zó-
lyom m.)
- 1440 dr. *Tiller* Béla, Beszterhánya.
- Timon* Ákos, Győr.
dr. *Tisza* István, Geszt, via
Cséffa (88. jan.)
Tisza Kálmánné, szül. gr. De-
genfeld Ilona, Budavár, mi-
niszterelnöki palota.
Tisza-füredi régészeti egyeslet.
- 1445 *Tocsek* Helén (Pacséri), Bpest,
Andrassy-ut, Állami nőképző
(89. jan.)
Tocsek Kázmér, Vicsáp-Apáthi
u. p. Szanafalva (Nyitra-m.)
dr. *Toldy* László, Bpest, Rotten-
biller-u. 30.
Tolnay Gábor, Budapest, Ma-
gyar-u. 8.
Tolnay János, Boros-Jenő,
(Arad-megye.)
- 1450 *Tomann* József, Alsó-Rakoncza,
(Hont-m.)
Tomka Mór, Szatmár. Pénz-
ügyigazgatóság.
Tompa Árpád, Besztercebánya.
(85.)
Topán Sándor, Temesvár, Gyár-
város, III. Király-u. 6.
Torma Miklós, Felőr, u. p. Csi-
csó-Keresztúr.
- 1455 *Tormássy* Bónis, Sümeg (Zala-
megye.)
Tormássy János, Sopron.
Tornya Sándor, Vajda-Hunyad.
Tóth Elek, Budapest, Zöldfa-u.
17. sz.
dr. *Tóth* Ernő, Budapest, Rózsa-
tér 6. sz.
- 1460 *Tóth* István, Szigetvár, (87.)
Tóth Gyula, Török-Szt.-Miklós,
(87.)
Tóth István, Kecskemét.
Tóth Lajos, Budapest, Kémény-
seprő-u. 1.
dr. *Tóth* Lőrincz, Rozsnyó (85.
máj.)
- 1465 *Tóth* Ödön, Szegszárd.
Tóth Sándor, Vác. (87.)
Tóth Sándor, Letenye, Zala-m.
(87.)
Tóth Vilmos, Bécs. ?
Tóth Vilmos, Belgrád. ?
- 1470 *Tóth* Zsigmond, Kolozsvár.
Tölcséry Ferencz, Veszprém.
Török Antal, Nagy-Enyed.

- Török Árpád*, Bpest, IV. k. Lipót-u. 37. sz. ?
dr. Török István, Kolozsvár, Hidelve, Uj-utca.
- 1475 *Török József*, Bpest, Király-u. 7. sz.
Török Pál, Somorja, (Pozsony m., Csallóköz.)
Török Sándor, Budapest, Király-utca 7.
Tórs Kálmán, Budapest, Egyetem-tér 6. »Vasárnapi Újság« szerkesztősége.
Tóry Gusztáv, Budapest, Vár, Disztér 16. sz. ?
- 1480 *Tóttösy Béla*, Nagy-Kanizsa.
dr. Trauschenfels Eugen, Bécs, VII. Breite-gasse 14.
Treleszky József, Nagy-Várad.
Trencsényi Árpád, Temesvár. (86.)
Trsztenai k. kath. algymnasium.
- 1485 *Trsztyánszky Ferencz*, Pozsony.
Trsztyenszky János, Ostfi-Aszszonyfa (Vas-m.)
Turgonyi Lajos, Mező-Tár.
Turián József, Budavár, Verbóczy-u. 26. (87.)
Turzó Miklós, Trencsén.
- 1490 *dr. Údvardy László*, Eger.
Ujfalussy Sándor Nagy-Károly.
Újpesti polg. iskola (87. márcz.)
Újvárosi József, Uzon.
Újverbászi alreálgymnasium.
- 1495 *Újvidéki állami polgári, ipar-és kereskedelmi iskola* (89. febr.)
Újvidéki kir. főgymnasium.
Ullmann Károly, Budapest, Általános bizt. társ.
Ulrich Sándor, Vác. ?
Ungvári kath. főgymnasium.
- 1500 *Ungvárifőgymnasiumi önképző Dayka-kör*.
br. Üchtritx Zsigmond, Üllői-ut 5. sz. ?
Vácsi egyesült kaszinó.
dr. Váczy János, Bpest, IX. Soroksári-u. 52. I. 14.
Vághy Béla, Sopron.
- 1505 ifj. *Vághy Mihály*, Sopron.
Vayon István, Szenicz (Nyitra-megye.)
dr. Vajda Gyula, Budapest, kegyesrendiek társháza.
dr. Váli Béla, Budapest, Cultusministerium.
Valkovszky Antal, u. p. Mar-kusfalva, Porács (Szepes-m.)
- 1510 *Valkovszky Miklós*, Munkács.
dr. Való Simon, Bpest, Papnövelde-utca, Seminarium (87.)
Vály Béla, Aranyos-Maróth.
Vámossy Mihály, Bpest, 16-nyay u. 13.
Várady Gábor, Budapest, Andrássy út 47. sz.
- 1515 *Várady Kálmán*, Nagylak, (Csanád megye.)
Várady Károly, Bpest, Kigyó u. 2. (85. febr.)
Várallyai Sándor, (ezelőtt Pancsova.) ?
Varga Alajos, Mohács.
Varga Ferencz, Kistelek.
- 1520 *Varga Lajos*, Sárospatak.
dr. Vargha Ottó, Arad.
Vargyas Endre, Győr.
dr. Városy Gyula, Kalocsa.
Városi Tivadar, Zombor.
- 1525 *Varságh Béla*, Békés-Csaba.
Várzély János, Trsztena.
dr. Vásárhelyi Géza, Tinnye, (Pest m.)
Vass Bertalan, Székesfejérvár.
Vass Kálmán, Laczháza, (86.)
- 1530 *Vass Pál*, Szeged, Városháza.
Vasváry Benő, Bpest, Zerge-utcazi főreáltanoda.
Vaszary Kolozs, Győr-Szent-Márton.
Vater József Budapest, Közl. Miniszt. és II. Iskola-u. 38. I.
Vavrek Rikhard, Jászó, (Abauj megye.)
- 1535 *br. Vay Aladár*, Harkács (Gömör m.)
br. Vay Dénes, Pozsony, Mihály u. Jeszenák-ház.
Vajai Vay Kázmér, Darány.
br. Vay Sándor, Golop, u. p. Tállya, via Szerencs.
gr. Vay Tihamér, Felső-Vadász (Abauj m.), télen: Dresda, Strune Str. 7.
- 1540 *dr. Vécsey Tamás*, Budapest, Muzium-u. Móricz-ház III. e.

- dr. *Végh* Arthur, Budapest, Andrassy út 98. sz.
Végh Endre, Budapest, Zöldfa u. 31. (88. márcz.)
Verebi Végh István, Vereb, u. p. Pázmánd (Fehér m.)
Véghelyi Dezső, Veszprém. (l. Választmány.)
- 1545 *Vekerdy* Máté, Kisvárd. (85.)
Velics Alajos, Lászlófalva, per Turóc, u. p. Rudnó.
dr. *Velics* Antal (Lászlófalvi) Bpest, Zerge u. (86.)
Vellansits János, Pápa.
Venczell Antal, Bpest, Papnövelde-u. Seminarium.
- 1550 *Venter* Gerő, Arad, Kereszt u. 29.
Veress Endre, Bucurest, Fundatura Leului, Strada umbrei nr. 6. (88.)
Veres Ferencz, Kolozsvár, (87.)
Veres József, Orosháza.
Vértesaljai ref. egyházmegye, Seregélyes.
- 1555 *Verzár* István, Lugos.
Veszprémi növénydek papság Pázmányköre.
Veszprémi Vilmos, Veszprém?
Vetter Géza, Przemyśl (Galliczia.)
Vida Aladár, Eperjes.
- 1560 *Vidovich* György, Pecze-Szőlős, Bihar m. (87.)
Vikár István, Várpalota. (84. oct.)
Villányi Szaniszló, Esztergom. (l. Választmány.)
Vinczehidi Izidor, N.-Kikinda.
Vinkler József, Nagy-Várad.
- 1565 *Viola* Kálmán, Esztergom.
Virág János, Dévaványa, (Jász-Nagy-Kun-Szolnok m.)
Visy Imre, Budapest, »Nemzet« szerkesztősége.
Visontay János, Bpest, VII. k. Óvoda u. 5. sz.
Vitális Mór, Ipolyság.
- 1570 *Vittnyédy* József, Sopron.
Vizkeleti Vizkelety Imre, Pécs.
Vladár István, Turóc-Szent-Márton.?
Vlkolinszky Dániel, Rózsahegy.
- Vojnics* Simon, Topolya, u. p. Buziás.
- 1575 *Volenszky* Kálmán, M.-Sziget. (88.)
Volosz Lajos, M.-Sziget. (85.)
Vosinszky Mór, Apar u. p. Bonyhád (Tolna m.)
Vöröss Kálmán, Budapest, József-u. 50.
Vörösváry Béla, Kis-Vicsáp u. p. Suránka, Nyitra m. (88. oct.)
- 1580 *Vuchetich* Sándor, Budapest, közlekedési miniszterium.
Wagner József, Nyitra.
Wagner Lajos, Pozsony.
dr. *Wandraschek* Jenő, Kassa (89. jan.)
Weber Samu, Béla (Szepes m.)
- 1585 *Wenrich* Vilmos, Segesvár.
Wertán Pál, Hosszú-Aszó, (Erdély).
Weress Sándor, Torda (86. oct.)
dr. *Wertner* Mór, Szempcz, Pozsony m. (88.)
Wertheimer Ede, Pozsony.?
- 1590 *Wesselényi* Miklós, Zilah.
Wieland Arthur, Markusfalva (Szepes m.)
gr. *Wilczek* Ede, Erdőkürt, u. p. Szirák, (Nógrád m.)
Wittinger Antal, Kőszeg.
Wittmann Ignác, Szeghalom, per Gyoma, Békés m. (85.)
- 1595 dr. *Wlassich* Gyula, Budapest, VI. Andrassy-út 95.
br. *Wodianer* Béla, Budapest, Stáció u. 17.
Wolf Lipót, Kismarton, (88. jan.)
Zacher Emil, Beszterczbánya.
Zágrábi »Kroat. Archaeolog. Verein.«
- 1600 *Zágrábi* »Jugoslavenski Akademica.«
Zajnai János, Nagyvárad, (85. febr.)
Zalaegerszegi casino, (87. márczius.)
Zay-ugróci gr. *Zay* Atbert, Zay-Ugrócz.
gr. *Zay* György, Igló, (Szepes megye.)?

- 1605 *Zelei János*, Nagy-Várad.
Zeller Elemér, Vág-Sellye.
Zentai községi gymnasium.
 gr. *Zichy Béla*, Budapest, Mu-
 zeum-u. 5. (Ráth Mórhoz.)?
Zichy Gabriella grófnő, Kalk-
 burg (Villa Zichy) bei Wien,
 Liesing (87. jul.)?
- 1610 gr. *Zichy Jánosné*, Nagy-Láng
 u. p. Sopornya (Fehér m.)
 gr. *Zichy Jenő*, Budapest. Ver-
 bőczy-u., Vár, saját palotája.
 ifj. gr. *Zichy Ödön*, Zákány
 (Somogy m.)?
 dr. *Zimmermann Ferencz*,
 N.-Szeben, (88. decz.)
Zmeskal Lajos, Selmeczbánya,
 Sipek.
- 1615 *Znyó-váraljai* állami tanító-
 képezde.
Znyó-váraljai olvasó-kör.
Zombori állami főgymnasium.
Zombory Antal, Szeged, város-
 háza.
Zoványi Jenő, Holland, Ut-
 recht, Logement het Zee-
 paard.
- 1620 *Zsámbokréthy Emil*, Trencsén.
Zsatkovics Kálmán, Szolyva,
 u. p. Sztrojna.
Zsendovits József, Eger.
 dr. *Zsilinszky Endre*, Békés-
 Csaba.
Zsilinszky Mihály, Buda-
 pest, Szentkirályi u. 30. (I.
 Választmány.)

A Társulat tagjainak száma

1889. márcz. 12-én :

Külföldi tiszteleti tagok	13
Alapító tagok	242
Évdijas rendes tagok	1624
Összesen :	1879

Meghaltak 1884 óta.

A) Az Elnökségből és Tiszti karból:

Ipolyi Arnold püspök, társ. elnök. († Nagyváradon, 1886. decz. 2.)
Báró Kemény Gábor, társ. elnök. († Ajnácskőn, 1888. okt. 24.)
Deák Farkas, társ. jegyző. († Marosvásárhelyt, 1888. jun. 4.)

B) A Választmányból:

Botka Tivadar, Kis-Vezekény. († 1886. jan. 6.)
dr. Henszelmann Imre, Budapest († 1888. decz. 5.)
gr. Lázár Miklós, Kolozsvár († 1889. jan. 7.)
br. Nyáry Albert, Bpest († 1887. jan. 1.)
dr. Szalay József, Budavár († 1885. márcz. 15.)
Tanárky Gedeon, Budavár († 1887. nov. 23.)
dr. Tárkányi Béla, Eger († 1886. febr. 16.)

C) Az Alapító tagok közül:

(1. az Alapítók között 19. 1.)

D) Az évdíjas rendes tagok közül:

<i>Dr. Antal</i> László, Maros-Vásárhely.	<i>Barna</i> Mihály (Melléthei), Nagy-Várad († 88.)
<i>dr. Arányi</i> Lajos, Bpest, († 87. aug.).	10 <i>Bartakovics</i> Flóris, Pozsony, († 88.)
<i>br. Augusz</i> Imre, Szegszárd, († 86. nov.).	<i>Békeffy</i> Károly, Bpest († 87.)
<i>Ballay</i> Valér, Győr-Szt-Márton († 85. decz.).	<i>Békey</i> István, Budavár († 88.)
5 <i>Balogh</i> János, Szeged († 84. decz.).	<i>gr. Bethlen</i> Károly, Bethlen, († 86.)
<i>gr. Bánffy</i> Béla, Bpest († Kolozsvárt 88.)	<i>Bittera</i> Miklós, Nagy-Szalathna († 84. decz.).
<i>Barcza</i> Gábor, Bpest († 86.) ?	15 <i>Bloksay</i> István, n. p. Beregszász, Déda († 85.)
<i>Bárczay</i> Gyula, Jász-Kisér († 88.)	<i>Boleman</i> Ede, Léva († 85. jan.)
	<i>Bubics</i> Ede, u. p. Kőszeg, Lukácsháza († 85. febr.)

- Buzogány Áron*, Budapest († 88. febr.)
Csándy György, Bpest, († 88.)
 20 *Csermelényi Iván*, Szeged.
Demjén László, Kolozsvár.
Eber Nándor, Bpest, († 85. febr.)
Forintos István, Veszprém.
György Vilmos, Budapest.
 25 *Gyurikócs Mátyás*, Nyitra († 85/86.)
Gyűrky Medárd, Szelény, († 86.)
Hajla Mátyás, († 86.)
Hornik János, Kecskemét († 85. nov.)
Hornyák Endre, Jász-Ladány († 86.)
 30 *Horváth Ferencz*, Nyitra († 84.)
Hunfalvy János, Budapest, († 88. decz. 6.)
Jánoki Victor, Nyitra († 85.)
Jelenik Elek, (Csetneki), Bpest, († 88.)
dr. Jeney Viktor, Kolozsvár, († 87. sept.)
 35 *Jordán István*, Pomáz († 84. decz.)
br. Jósika Géza, Branyicska († 88.)
br. Jósika Leo, Kolozsvár († 87. sept.)
Kanizsay Károly, Tisza-Füred († 86. sept. 16.)
Kapy Ede, Bpest († 86/87.)
 40 *Karagyéna Mihály*, Budapest, († 88.)
Kaviák Ignác, Esztergom († 86.)
Kisovits József, Veszprém.
Klika Sándor, Esztergom.
Klímkovits Béla, Kassa († 85. febr.)
 45 *Knoll Károly*, Bpest.
Özv. Kovács Ferenczné, Szeged.
Kozma János, Tokaj († 88. decz.)
König Mór, Székesfehérvár († 86.)
gr. Lázár Miklós, Nagy-Váradi († 85.)
 50 *dr. Lipp Vilmos*, Keszthely († 88. jan.)
Luby Zsigmond, Felső-Daróc († 87.)
Manó Szilárd, Nyáregyháza († 88/89.)
Matuska János, Székesfehérvár († 88.)
Mecséry Kálmán, Német-Próna.
 55 *Mérey Mór*, Nyitra († 85.)
Mesko Sándor, Kassa († 85/86.)
Mészáros János, Gödöllő († 88.)
gr. Migazziné Marczibányi Antonia, Aranyos-Marót († 88.)
Mikulik József, Rozsnyó († 86. jan.)
 60 *Miladinovics Tivadar*, Nagy-Mihály († 86.)
Mossóczy Lajos, Pozsony († 87. jan. 28.)
Nagy József, Veszprém († 85/86.)
Nagy Sándor, Bpest N. Múzeum († 86.)
Nikl Mihály, Bpest († 87.)
 65 *Novák Sándor*, Paks († 85.)
Nuber Sándor, Besztercebánya, († 85.)
Orem János, Ecsér († 88.)
Ossikowszky József, Kolozsvár († 88.)
Osztróuczky Géza, Pozsony († 88.)
 70 *gr. Pálffy-Daun Lipót* teánói hg. Bpest († 85.)
dr. Pauler Tivadar, Bpest († 86.)
Páur Iván, Sopron († 89. jan.)
Péchy Gábor, Bpest († 88.)
Perényi Ágost, Csány, Csongrád m. († 85.)
 75 *Péterffy József*, (Jagócsi) († 88. jan.)
Piry Czirjék, Bpest († 85.)
Polgár Mihály, Török-Szent-Miklós († 88. apr.)
Pompéry János, Bpest.
dr. Reinitz Adolf, Bpest († 87. jun.)
 80 *Ribianszky Adolf*, Selmecsbánya († 85. apr. 5.)
Rieger Gottfried, Székely-Udvarhely († 87.)
Ruzsicska Imre, Ghimes († 87.)
ifj. Sánta Gábor, Bpest († 87. jan.)
Serfűző József, Miskolcz († 85/86.)
 85 *Stern Pál*, Kőszeg († 86.)
Szabó Lajos, Léva († 85. nov.)
Szabó Sándor, M.-Sziget († 85.)

- Szádeczky* László, Nyitra († 87. márcz.)
- Szűjbély* Henrik, Esztergom († 86.)
- 90 *Szilágyi* Dániel, Konstantinápoly († 85.)
- Szitányi* Bernát, Bpest († 88.)
- Szmrecsányi* Dárus, Kis-Biszterecz († 88.)
- Szmrecsányi* Ödön, Sáros-Daróc († 87. nov.)
- Szontágh* Bertalan, Rimaszombat († 85.)
- 95 *Sztachovics* Remig, Győr-Szent-Márton († 84/85.)
- Tarányi* Ferencz, Veszprém († 87.)
- Thaly* Zsigmond, Komárom-Szent-Mihály († 87. jan.)
- Timáry* Imre, Datta († 88/89.)
- Tóth* Ferencz, Nagy-Enyed († 88.)
- 100 *Udvardy* Ferencz, Moór († 88. nov. 16.)
- Uhringi* István, Békés-Csaba († 85/86.)
- Varázséji* Gusztáv, Vác († 87.)
- Varjú* Mihály, Szatmár († 85. decz.)
- Visolyi* Gusztáv, Bpest († 89. febr.)
- 105 *Waiger* János, Léva († 88/89.)
- Wurm* Imre, Bpest († 87.)
- Zsoldos* Ignác, Veszprém.

A KOLOZSMONOSTORI APÁTSÁGI ZÁRDA.

MINT ÜLDÖZÖTTEK MENHELYE.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A mint az utas a Királyhágón áthaladva, Gyalunál a Kis-Szamosvölgyben Kolozsvárhoz közeledik, a *Felekhegy*-ből északra kiágazó erdőség aljában egy lejtős dombháton látja elterülve Kolozsmonostor mezőváros nyugati végén az egykori szent Benedek-rendi apátság várkastélyát és monostorát, melyet északról az alatta elfolyó Szamos s általa képezett meredélyes hegy természetes várfal gyanánt védett, keletről, délről és nyugatról széles földsáncz; ennek egész kerületén vastag tömör kőfal emelkedett, a helynek erősített kastély- s vár-jelleget adva. Latin történeti neve a köziratokban: *Fortalitium, Castellum, Castrum Kolosmonostor*.

Ez apátságot I. Béla király 1061—1063. körül alapította, Szent-László király sok faluval ajándékozta meg. Hatalmas apáturak voltak a monostor és várkastély birtokosai, a kiknek nagy ideig Gyalu-vár és Kolozsvár is, sőt lelkiekben ez egész tartomány alattvalója volt. Kettős tornyú szentegyházában számos pap hirdette az istenigét, rendes iskolában tanították az ifjúságot; az apát gyakran oly politikai befolyást tudott kivívni, hogy az erdőn-tuli országrész békéje kulcsát tartotta kezében. Mátyás király fenyegetőnek látta e kastélyt a királyi trónra nézve, s 1466-ban lerombolását rendelte el. . . . De a monostor és szentegyház e század második tizedéig állott fönn, s akkor lerontatván, anyagából a kolozsvári kir. lyceum épült; csak az egyház szentélye maradván fenn, kápolnává alakítva, elévült régi dicsőség tanujául. A hagyomány *Báthori Zsigmond kápolnája* név alatt ismeri. E fejedelem alkotása csak átalakítás volt.

Ez apátság történetéből némi részleteket én irtam meg 20 év előtt. ¹⁾ *Kolozsvár Története* sajtó alatt levő részeiben is van róla emlékezés. ²⁾ De mai felolvasásomban annak régi története egy-két egészen ismeretlen részét fogom általam véletlenül felfedezett eredeti adatok alapján megvilágosítani s a történetírás közbirtokává tenni.

Tudva van, hogy a reformatiókor secularizált s a fiskus részére lefoglalt, később másoknak ajándékozott apátsági zárdát és uradalmat, mint zálogban volt koronabirtokot, Bács, Jegenye, Kájántó, Tybortztelke és Bogártelke, hozzátartozó falukkal együtt Báthori István lengyel király és erdélyi fejedelem a birtokosoktól visszaváltván: 1581-ben az Erdélybe behívott jezsuitarendnek adományozta, számukra Kolozsváratt, a Bel-farkas-utczában ma is meglevő ev. reformált szentegyház mellett, a Ferencz-rend régi, elhagyott zárlóját egyetemi rangú akadémiává alakíttatta, mellette az uri és szegény sorsu r. kath. ifjúságnak papnövelvét (*Seminarium*) állított, az egyetem vezetőigazgatójánál a lengyelországi jezsuita Collegium provincialisát, tanároknál 12 idegen ajkú és nemzetiségű jezsuitát hívott be s azokra bízta országában a felsőbb oktatást és nevelést, a kik azon évi oct. 1. Kolozsvárra meg is érkeztek s az oktatást elkezdték.

Az ország választott kormányzója a kiskoru Báthori Zsigmond helyett Ghyczy János volt, alkotmányos, szilárd jellemű, igazságos férfi, a Báthori-ház híve. A Kolozsváratt többségben levő unitáriusok és gyorsan szaporodó reformált hitvallásuak nehéz szívvel s idegenkedve fogadták a jezsuitákat. Csak a lengyel királytól való tartás és a kormányzó vas erélye tudta meggátolni a lelkekben titkon forrongó szenvedélyek kitörését. A mint elébb Báthori Kristóf fejedelem, utána István, a lengyel király elhalt, ádázul nyilvánult ellenök a soká elfojtott gyűlölet és bosszu a szószékeken, irodalomban és társadalmi körökben, s tetőpontját érte el az 1587—88-ki országgyűlésen, a hol az ország KK. és RR. az értkoruvá nyilvánított fejedelmi utódnak csak ama föltét alatt ígérték meg a hűségi eskü letételét, ha a jezsuitáknak az ország-

¹⁾ *Magyar Történelmi Társ.* XIII. kötet. Pest. MDCCCLXVIII. 3—20. ll.

²⁾ *Kolozsvár Története.* II. III. kötet.

ból kizáratásába beleegyeznek, s az arról hozott törvényt megerősíti.

A Báthori-ház a r. catholicismusnak ez országrészben főoszlopa s támasza volt. István király, Kristóf fejedelem, a pápa kegyeltjei, a római és bécsi jezsuita rendfőnökök barátai voltak. Az ifjú fejedelmet jezsuita nevelte, gyóntatója is az volt, maga rajongásig buzgó katolikus. Ez természetes is. A gyöngéd benyomásokra fogékony lelkületű ifjú fejedelem, saját belső érzése és a hozott törvény közt válpontra állítva, erős lelki harc s kínos tusakodások közt nem tudta elhatározni: védje-e a jezsuitákat, a mire szíve vonzotta, de a mi bizonyosan fejedelmi székébe kerülhet, vagy megerősítse a törvényt s eltaszítsa magától, sőt áldozatul engedje legjobb barátait, a kiktől üdvét függeni vélte, tanítóját, a ki a vallás legelső s legszentebb érzelmeit csepegtette szívébe, földönfutóvá tegye azokat a férfiakat, a kiknek új hazát atyja s nagybátyja adott? Választania kellett, s ő a fejedelmi süveget választotta, a kivánt törvényt a KK. és RR. csaknem erőszakos követelésére megerősítette. . . . Legyen csak fejedelem, lesz módja az elégtételre — gondolá, s az erdélyi fejedelmi széket elfoglalta.

A jezsuitákat Erdély földéről kizáró e törvény volt oka 1594-ben a fejedelmi tanács összes unitárius és reformált hitvallású tagjai bakókéz által elvérzésének. E zsarnoki tény után Erdélyre szörnyű idők következtek. A fejedelmi erőszakot erős nemzeti visszahatás követte. A jezsuiták megmaradása lehetlenséggé vált. Visszahelyezte jogaikba s birtokaikba Básta cs. főhadvezér fegyverhatalommal, s ugyanazzal ismét kizárta Bocskai fejedelem; törvény erejével, kétségbeesett harc után másodszor és harmadszor 1607. és 1608-ban Rákóczi Zsigmond. Argenti János atya, az erdélyi jezsuiták rendfőnöke, országgyűlési beszédei, írásban való önvédelme s társadalmi tevékenysége, az önmérséklő bölcsesség, hatalmas akaraterő és rettenthetlen férfini bátorság példányképe lesz minden időben a komoly meggyőződést tisztelni tudó emberek előtt. Midőn az 1607. jun. 10-ki kolozsvári országgyűlésen visszafogadtatásukat nem nyerhették meg, sőt kizáratásuk ismételve törvénybe igtattatott, kérték s meg is nyerték Rákóczi Zsigmond fejedelem bizonyosság-levelét arról:

»hogy a katolikusokat az ellenkező vallásuak nagy többsége győzte le; a jezsuita atyák mint jó és feddhetlen erkölcsű férfiak collegiumaikból és javaikból nem, semmi hiba vagy bűn miatt, de a r. kathol. hittell ellenkezők kérelmére zavartattak és zárattak ki s kényszerültek más helyekre költözni.«¹⁾ E kizárási törvény 1610-ben is megerősítettett.²⁾

Ez időtől kezdve 1701-ig, tehát csaknem száz évig voltak ők, mint törvény által üldözött szerzet Kolozsvárról, sőt elvileg egész Erdélyből kizárva. E szigort azonban a magyar király és a kath. főurak közbenjárására mérsékeltek maguk a fejedelmek és kormányaik. Nem volt katolikus egyházi szervezet, de voltak katolikusok főleg a vármegyéken. Nem volt tényleges püspök, de volt vikárius. Némely városokban, zárdában és urasági kastélyokban vonultak meg jezsuiták s világi papok, a kik isteni tiszteletet tartottak, eskettek, kereszteltek, temettek, az ifjúságot nevelték sat. A Báthori, Gyulafy, Apor, Petki, Mikes, Henter, Kálnoky és más hatalmas főurak, Csik- és Gyergyó-Szék, Székely-Udvarhely, Fejérvár s több város és helység soha nem volt katolikusok, jezsuiták és katolikus isteni tisztelet nélkül. Erre maga a törvényhozás nyitott utat az által, hogy elébb csak megszorította a katolikusok általános jogát, de némely helyeken vallásuk szabad gyakorlását megengedte. Csak később fokozatosan hozatott mindennüinen kizáró általános törvény. De sem az önkormányzati joggal bíró városok, sem a birtokaikon szabadon élő főurak e törvények szigorú végrehajtására nem kényszerítették. Főleg a le nem rombolt zárdákban életüket imádságnak és tanításnak szentelve, békében maradtak meg nem egy helyen ez egyházi férfiak.

A kolozsmonostori apátsági kastély és zárdá is ily hely volt. A protestánsok közt nem levén zárdái élet, ők azt nem tudták céljaikra használni. Vagy Monostor mezővárosnak kellett volna jobban benépesülni s új és nagy unitárius vagy reformált egyház erős központjává lenni, vagy Kolozsvárhoz közelebb kell vala feküdni. De az első nem sikerült, az utóbbi földrajzi lehetlenség

¹⁾ *Kolozsvár Tört.* Oklevélt. II. köt. XCV. oklevél.

²⁾ *Approb. Constitutiók.* I. r. I. czim V. czikk. II. czim I. czikk. III. czim I—II. czikk.

volt. Sőt a mit Kolozsmonostor a Báthoriak alatt lélek és házszámban gyarapodott is, II. Rákóczi Györgynek 1660-ban Szeydi budai török basával Gyalu és Fenes közt vívott szerencsétlen harcza következtében, csaknem egészen kipusztult, lakosainak egy része Kolozsvárra költözött be, a másik másfelé távozott, úgy, hogy a törököknek innen eltávozásakor mind K.-Monostor, mind Fenes lakatlan pusztává lett. . . Elpusztult a föld és falu, de a jog nem. Kolozsmonostor ősi katolikus alapítvány volt, s már ekkor félezred évet átél, nem volt oly könnyű eredeti rendeltetésétől eltéríteni. Vármegyei föld volt, bár Kolozsvártól csak egy kis patak választotta el; a protestánsok száma itt nem volt oly nagy, nem küzdhettek oly tömör harcsorban, s akkora hatással, mint benn Kolozsvár zárt falai közt; főur ellenben sok volt a falukon elszórva, ezek az országgyűlésnek mind született tagjai s a politikai vitában gyakorlottak, sokan szólaltak fel a megsértett jog védelmére s bajosan voltak legyőzhetők. Kolozsmonostort a korona tekintélye, a történelmi és katolikus jog s a nemzeti hagyomány védte. E falak közt néhány aggastyán pap és jezsuita, vagy a kik máshonnan elüldöztettek, oda érve, mindig bátorságos menhelyet találtak.

Ennek meggyőző bizonyítékai azon eredeti jezsuita iratok és könyvek, melyek ezelőtt 14 évvel véletlenül az én kezeimbe jutottak.

A dolog így történt.

Az erdélyi kir. kormánysház 1790. Nagy-Szebenből Kolozsvárra költözvén át: az ország legfőbb igazgatása hivatalos helyeül, mint akkoriban e város legnagyobb, legkényelmes és legdíszes épületét, a jezsuiták akadémiai nagy Collegiumát bérelte ki, levéltárát a Refectoriumba s mellék-lakosztályokba helyeztetvén el. S ott volt az 1873-ig, a mikor Buda-Pestre felszállítását, az országgyűlés elhatározván: végrehajtására, mint igazgató én bizattam meg. A jezsuitákról egész mondakör van forgalomban a nép közt, miktől néha mivel ember sem képes egészen elzárkózni. Beszélnek a templom alatti kriptákban elásott kincsről, a volt kir. kormánysház elnöki osztályából az ugynevezett *Kökörtbe*¹⁾

¹⁾ Hajdan a jezsuiták tornázó s nyári mulatóhelye. most r. kath. elemi *lánynevelő* intézet helye.

kijáró alagutról, a mit ez irányban építések alkalmával látott föld alatti csatornák, gyakori földbesüllyedések látszanak igazolni. Nekem is volt az a nem babonás, de némely tényeken épült hitem, mióta amaz épületben hivataloskodva, építészeti stíljét, rejtőhelyeit, önmagától csukódó titkos zárait megismertem, hogy a mikor e levéltár innen meglomlik, figyelmes tanu találni fog ismeretlen dologra. . . .

Mohó kíváncsisággal haladtam elébb szobáról-szobára, bontatva le állványt állvány után. A mint egy vakajtó, üres fülke vagy füstvezető kémény szabaddá téve feltárult, vagy régi redves, porlepte szekrények tartalma jött felszínre, élénkült figyelemmel nyomozódtam: nem talállok-e valami jezsuita hagyatékra? Azt tudtam, hogy a »*Historia Domus*« Prayhoz s tőle a budapesti egyetemi könyvtárba került. Hevenesí gyűjteményének ugyanott léte is ismeretes. Alapítvány-leveleiket, mint a kir. volt főkormányszék egykori levéltárigazgatója, nagy részökben — bár inkább másolatilag — én őrzöm. De hogy nekik, mint a kik a nemzeti fejedelmi korszakot a k.-monostori zárdában lappangva éltek át, s a kolozsmonostori uradalmat oly soká birták, más természetű leveleiknek, irataiknak, szóval: levéltárunknak is kellett lenni, arról is meg voltam győződve, a miről pedig nyilvánosságra hozva maig semmi nincs. Itt kell azoknak valahol a falak közt rejleni — gondolám — s midőn a lebontás már csaknem az utolsó falig ért, mint föltevésemben csalódott, lehangoltan kezdék egy szoba sarokban az utolsó állvány bontatásához. Midőn a legutolsó szöglet állványt tartalmától kiürítve, a fal mellől elvonattam, a lazán álló vakolat és könnyű falrakás is utána omlott, s benn a szűk üregben keményen beszegzett, füstlepte öreg láda tűnt elé. Végre tehát sejtelmem valósult. Valamit találtam, s hogy az a jezsuitaké, bizonyos voltam róla. Áttekintve futólag, láttam, hogy gazdasági följegyzések, cselédek és szolgai szerződéses — ugynevezett conventiók — bevételi és kiadási naplók, szóval: háztartási és uradalmi igazgatási könyvek és iratok, szám szerint 25 — 30 darab, többnyire jelző tárgymutatóval, kettőbe hajtott ívalakban kötve vagy összevarrva, de az idő, moly és penész által szerfelett megrongált állapotban. Tanulmányozására mostanig nem voltam képes időt szakítani. Félretéve várt feldolgozásra az érde-

kes *lelet*, a minek alkatrészeit e felolvasás során az olvasóval megismertetem.

Legbecsesebb a *Collegium* és *akadémiai templom* pénzeinek és kamatainak XVII. és XVIII-ik századból való eredeti *Tőke-könyve*.¹⁾ Az *elsőnek* következő tőkái vannak, s eredetük s gyarapodásuk, valamint hová s mire fordítottásuk az eredeti írások alapján részletesen adatik elő.

Első a *Római tőkealap*, (Capitale Romanum) 1612. t. i. Claudius Aquaviva, jezsuiták generalisa idejében Major atya, kolozsvári rendházfőnök (Superior), a Collegium pénztárából, Rómában de Paulis Lőrincz jezsuita generalisnál letett 500 arany scudit vagyis ugyanannyi aranyat, melynek általános becsértéke 400 római scudit tett. Kamatra adatván ez — a mint a rómaiak mondják, maga megsokszorozítása végett — s a kamat évről-évre a tőkéhez csatoltatván — bár belőle a generalis procuratorok a tartomány szükségére annak ügyvédei kezéhez időfolytán 5333 római scudit szolgáltatott ki — az 1702-ig 10,000 római scudira emelkedett. Ez évtől 1720. május 17-ig a kolozsvári rendháznak ismét feles összeg adatott ki az elébbiek által, a miből a kolozsvári Collegium külön 9919 r. frt 28 krt kapott. 1719—20-ban a kolozsvári rendházfőnök akaratából a generalis procurator ezen, eddig Rómában kezelt tőkét, mely csak 3 $\frac{1}{2}$ száztóli kamatot adott, áttette az erdélyi tartományi rend kezelése alá, a hol az annyira megnövekedett, hogy belőle két helyen 24.008 frt adatott ki kamatra. Ennek következtében a Rómában gyümölcsöztetett

---

¹⁾ LIBER Capitalium et Censuum Academici Collegii ac Templi Claudiopolitani Societatis JESU —

Ex Rationibus Missionum Dacicarum et Procurator. Provinciae Austriae, ac Procurator. Generalium necnon —

Ex Contractibus, Obligatoriis, Recognitionibus, Transactionibus, coeterisque ejusmodi Manuscriptis collector. ac in hanc seriem redactor.

Anno Domini 1724.

Az egész könyvben »*Dacia*« néven említettván *Erdély*: én a történeti igazsággal ellenkező e tannak terjesztője lenni nem tudok. Csodálkozom, hogy a sok ismeretű jezsuita tudósok Ilia, Fasching, Kunics, Fridvalszky sat. a mult században mind e hibába estek. Saját tudásukat fitogtatták-e régieskedésükkal? vagy más czéljuk volt vele? Én okát nem tudom. Rosznak tartom s nem követem példájukat.

tőkéből 19,008 r. frt 6-os kamatra 1720. május 7. a bécsi banknál helyzetetett el, melyet három havonként fizettek, egy évi kamat 1140 r. frt 28 krt tett s a kolozsvári Collegium javára és szám-adására a tartomány procuratorának szokott kifizettetni.

E tőkéből 1719. jan. 12. a megmaradt 5000 r. frt, bécsi házának jelzálogul lekötése mellett 6-os kamatra Kuellmayr Mihály bécsi polgárnak adatott ki. Ennek kamata is az előbbihez hasonlóan szokott a Collegium szükségeire fordíttatni, a mi később a tartományrend procuratora tudta nélkül 5-re szállíttatott, 4000 frt azonban belőle 1732. szept. 22. a rector engedélyével a Barri-adósság törlesztésére fordíttatván: csak 1000 frt maradt ezen adósnál 5-ös kamat fizetése mellett.

Második az *Erdélyi-féle tőkealap*. Erdélyi István ország kancellára t. i. 1637. az erdélyi u. m. kolozsvári, gyula-fejérvári és székely-udvarhelyi rendházaknak végrendeletileg hagyott 2000 aranyat, 4000 imperialis aranyat, ismét, forgalomban levő és közönséges pénz nemében 2000 frtot. Nemkülönben Rasky Gáspár atya Bécsben a Jézus-társasága erdélyi rendének fizettetett ki 1000 imperialis aranyat.

E tőke, kamatával együtt időfolytán 23,187 r. frtra növekedett, s előbb a Csáky-nemzetségnek, azután herczeg Eszterházy Pálnak, Magyarország nádorának adatván ki: 1711-ben átszállott gróf Draskovichra 5-ös kamatfizetés mellett, melynek biztositásául Sárvár nevű birtokát kötötte le. A fennebbi három tőkén kívül, kolozsvári rector Rajcsány atya számítása szerint, tartoztak még a jezsuita-rendnek az Eszterházy-örökösök 5939 r. frt 8 $\frac{1}{2}$ krral, melyből a kolozsvári Collegiumot 4212 r. frt 16 kr illette. E tőkék 1721. a nevezett három erdélyi rendház között oszlottak fel, úgy, hogy mindeniké külön kezeltessék, s mindenik rendház saját tőkerésze arányában vegye a megfelelő kamatot is. 1721. az Erdélyi-féle alapból 12,075 frt 50 kr volt a Draskovich-örökösöknél, melynek kamatát azok a rend procuratora kezébe, s ez évnegyedenként a Collegium pénztárába szolgáltatták be. 1740. sept. 1-ig maradt náluk, betáblázva a csepregi uradalomra; de mivel a kamat nem fizettetett pontosan, a birtok elfoglaltatott, megtartani azonban nem lehetvén: kiegyezés következtében a Collegium aránylag csekély kárával visszaadott, s

igy a később kiegyenlített Eszterházy-féle kamatokkal együtt a Collegium tőkéje 1846 r. frt 42 krt tett, a mihez járulván még 886 frt 27 kr és 2 den. kamatfölösleg: e tőke 1740. sept. 1. 13,000 r. frtra kiegészítve, a bécsi aluradalomnak (Vice Dominio Viennensi) adatott ki 5-ös kamatra.

Harmadik a *vasvári vagy kis-martoni tőkealap*. 1654. oct. 28-án t. i. Palkovich Márton atya, a nagyszombati Collegium rectora, Milleri Istvántól, az erdélyi missiók főnökétől (Superior) 10,000 r. frtot vett kölcsön 6-os kamatra, melyet Rascalli Ferencz tartományfőnök 1704-től 1714-ig 4 száztólira szállított le, de az utóbbi évben ismét 6-ra emelte. 1721. ápr. 20. Wenner Jakab tartományfőnök az összes kamathátralékok iránt egyességre menvén: kamatcímen fizetett a nagyszombati Collegium 2500 r. frtot, a többi 2377 r. frt elengedettett, valamint a kamat is 3 évre 4 száztólira szállíttatott le oly föltétellel, hogy akkor az egész tőkét fizessék le. De ezt nem teljesítették, miért is a kamat ismét 6 száztólira emeltetett és ez fizettetett később is az erdélyi tartomány procuratorának, illetőleg a Collegiumnak.

Negyedik az *Apor-féle tőkealap*. Gróf Apor István ugyanis 1704. Kolozsváratt a bölcsészeti facultas föllállítására alapított 6666 r. frt 40 krt, melyet Hevenesí Gábor rector 9000 frtra szaporított. Ebből 1712. jul. 1. a bécsi bankba elhelyezett 5000 r. frtot 6-os kamatra, a mi 1723-ig pontosan is folyt. 1726-tól kezdve 5-ös kamatra szállíttatott le, s három havi részletekben szokott leküldetni a tartományi procuratornak a Collegium szükségeire és elszámolása alá. Ez összeg kamata fizettetett 1733. ápril 8-ig. Ekkor III. Károly fejedelem a kolozsmonostori uradalomhoz tartozott jószágok kiváltását a jezsuita-rendnek megengedvén: 5000 forint belőle Bács, Kajántó, Jegenye, Tyburtz és Bogártelke faluk kiváltására fordítatott. Ezen eredetileg 9000 frtot tevő alapítványból 2000 r. frt ugyancsak 1712. jul. 1. Stahrenberg grófnénak adatott ki 6-os kamatra, a mi bezárólag 1723-ig pontosan fizettetett; 1726. márcz. 21. a kamat 5-re szállíttatott s a tőke Mezberg bécsi kereskedő házára iratott át; a megmaradt összegeből 2000 frt pedig a Collegium javára 6-os kamatra szintén Stahrenberg grófnénál helyeztetett el s kamata az említett 1726-ik évi márczius 21-ig fizettetett is; ekkor ez összeg is

az előbb említett bécsi polgárnak adatott ki s házára betábláztatott.

Ötödik alaptőke az 1636. sept. 27. Rasky Gáspár atya k.-monostori rendfőnök által a monostori és gyulafejervári két jezsuita Residentia pénzeiből Forró György, nagyszombati collegiumi rectornak 5-ös kamatra kölcsönzött 5666 frt. Meglátogatván 1714. május 16-án Hevenesi Gábor jezsuita tartományfőnök a nagyszombati Collegiumot: úgy találta, hogy az a nevezett erdélyi két Residentiának vagy Missiónak együtt 7366 r. frt kamathátralékkal tartozik. 1716. tehát kölcsönösen abban egyeztek meg, s ezt 1716-ban sept. 19-én a kolozsvári Collegium rectora is helybenhagyta. hogy a nevezett Collegium az említett rendházaknak (Domicilia) tartozzék általában 7000 r. frttal, melynek 1715. jan. 1-től járó évi 4-es kamatát fizesse a nagyszombati Collegium mindaddig, míg a tőkét magánál tartja; de ezen kívül az erdélyi két Missio minden más követelése szűnjék és semmisüljön meg. Ez így elintéztetvén: az is meghatároztatott, hogy az említett 7000 r. frt tőke és évi kamata jövőben a monostori vagy kolozsvári Collegium és a gyula- (most károly-) fejervári Residentia közt igazságosan osztassék fel, a mi megtörténvén: a kolozsvári Collegium jövedelmeiből 1715. jan. 1. a nagyszombati Collegiumnál 4 száztóli kamatra elhelyeztetett 3500 r. frt, melynek kamata bezárólag 1723-ig pontosan fizettetett. A kamatfizetés ideje évenként decz. 31-ke, a mi a Collegium szükségére fordítandólag a tartományi procuratornak szokott elküldetni. 1733. a kölcsön vevő nagyszombati Collegium a kolozsvárinak az egész tőkét befizette.

Hatodik tőkealap, a mi a Collegium jövedelmeiből gyűlt, t. i. azon 200 species arany vagyis 1020 magyar, 850 r. forint, mely 1712. jun. 7. Lekencze szász községnek adatott 8-as kamatra, mely azonban később 6-ra szállítottatott; befizetvén az 1741-ben tartozását, az 1000 r. frtra kiegészítve Szamosujvár örmény városnak adatott ki 6-os kamatra, mely évenként a juniushoz tartatni szokott Antal-napi vásárkor szokott fizettetni.

Hetedik tőkealap azon, a tartomány procuratora által a tőkék kamataiból megtakarított 1000 frt összeg, melyet az 1708. márcz. 13. ötös kamatra a szakolczai Collegiumnál helyezett el,

kamata 1723-ig rendesen fizettetett. Ezután különbözőleg kezelték: most cserevásárt tett vele a tartomány procuratora, majd kamatát fizette be a Collegium pénztárába; míg végre 1737. febr. 23. a tőke megfizettetvén: a kamathátralék a szakolczaiak által a rend érdekében tett szolgálatokért két évi hátralék kifizetésével kiegyenlítettetett.

Nyolczadik az ujabb keletkezésű római tőkealap. A kolozsvári Collegium által t. i. Rómában elhelyezett 10,000 scuditól az évi kamatot 1683-tól 1699-ig a jezsuita rend generalis procuratora a tartományi procuratornak szolgáltatatta be, de ez nem a kolozsvári Residentiához, hanem az erdélyi Missiók közalapjába küldötte, melyet a tartomány nevében legelőbb Rajcsány János atya kezelt, de később attól visszalépett, amaz okok miatt, melyeket hátrahagyott irott utasításában megemlít. Azután is Sigray és Csernovics atya, mint az elébbinek hivatalutódai tettek lépést e tőke iránt, s ezek írásai a kolozsvári Collegium levéltárában őriztetnek. Mindszenti atya is akart e dologban valamit tenni, de szándéka megvalósításában a halál megakadályozta. Végre 1737. a tartományi rend Congregatiója alkalmával a dolog békésen úgy igazítottatott el: hogy tisztelendő Kriger Willibald tartom. prépost rendeletéből a tartomány procuratora a követelés kiegyenlítéséül kászoni Bornemisza János erdélyi kancellárnak 6-os kamatra kölcsön adott 15,000 frtból 9500 frt tőke kiszakittatott s kamata minden év januariusában Bécsben fiztetetik ki a tartományi procurator kezén át a kolozsvári Collegium pénztárába; de mint-hogy a kancellár nevét titokban kívánja tartatni, e tartozás a *Tőkék Könyve* oldalszélén nem *Bornemisza*-, hanem *ujabb római tőkealap* czímén jegyeztetett be.

Kilenczedik tőkealap a székesfejérvári, 1706. jul. 1. a tartomány procuratora a kolozsvári Collegium tőkejövedelméből a székesfejérvári Residentiának adott kölcsön 5-ös kamatra 500 r. frt, a kamat azonban csak bezárólag 1711-ig fizettetett meg. E naptól 1724. jul. 1-ig a Residentia 325 frt kamat-hátralékkal tartozott, a minek megfizetéséhez kevés remény volt, mígnem 1736. Molindes Ferencz atya és a rend bécsi provincialisa a kölcsönadó kolozsvári Collegiumnak 1000 frtot ajándékozott, melyért való hálából Dobner István atya és rector a tartományfőnök akara-

tábol a székesfejérvári Missiónak 500 frt tőketartozását hátralék kamataival együtt elengedte, a mit 1741. május 28. kelt levelében utóda, Patai András rector is helyben hagyott s a Missiót minden tartozástól mentesültnek nyilvánította.¹⁾ Érdekes Molindesnek Bécsből 1741. márcz. 21. e tárgyban Pataihoz írt levele, melyben írta: »hogy kedves volt előtte a székesfejérvári Missio tartozása iránt írt levele, melyben ezt az alól mentnek nyilvánította. Indító okot szolgáltatott erre Dobner atya, kolozsvári rector levele, a mit az Pataihoz írt, a kinek szintén óhaja volt, hogy ez évekig tartó nehézségek teljesen megszűnjenek s a különben is szegény székesfejérvári Missio a kolozsvári Collegium által ne zaklattassék. »Elmójéből soha ki nem törlődött — ugymond — amaz ajándékozási szándék, mígnem valósította. Könyörgött, hogy a rector sok gondja és bajai közt maradjon egészséges, s házában és azon kívül minden dolgaiban legyen Istentől megáldva. A levélvivőtől (*Cursor*) két levelet küld, egyiket a rendesen Vásárhelyen tartózkodó gróf Petkihez, a másikat gr. Kornis Istvánhoz, oda, a hol van, s kéri, hogy mindkettőt megillető czímmel egészítve ki, küldje azok kezéhez. Kívánja, hogy a közelebbi erdélyi országgyűlésen töröltessenek el azon törvénycikkek, melyek a jezsuita-rendre nézve oly sérelmesek voltak. Igen lekötelezi őt — így végzi levelét — ha alkalom adván elé magát, őt erről értesíti, a minek szerencsés sikerét szívből óhajtja.«²⁾

Tizedik a báró Mikola-tőkealap. László br. t. i. 1711. és később több ízben vett fel kölcsönt részint a Collegium, részint a Seminarium Haranglábi-hagyatékából, a mik 1721. összeszámitatván, együtt 700 m. frtot tettek, a miből 462 m. frt 55 den. a Szent József-Seminariumé volt, 237 m. frt 45 dr a Collegiumé. De minthogy a báró úgy kívánta, hogy csak egy helyre t. i. a Collegiumnak fizessen, 1724. febr. 22. erről kötelezvényt adott, s ennek tartalma szerint azontúl kamatát oda fizette, a miből aztán a Seminarium része kifogatván, annak szükségeire adatott át,

¹⁾ Az aláírás ez volt: Ita testor

Andreas Patai, m. pr.

²⁾ Bécs, márcz. 25. 1741. aláírva :

Frauciscus Molindes. m. pr.

később azonban a tőke befizettétvén: ez alap is a tőkékhez csatoltatott.¹⁾

¹⁾ A *Collegium Szegődötteinek buza és kukoricza fizetésben az 1742-ki »Napló«* szerint kiadatott:

1. A <i>monostori</i> provisorinak	kenyérre 24 v. őszi buza, 48 frt pénz.					
» majorosnak és nejének	» 52 » » » — » »					
» lópásztornak	» 39 » » » — » »					
» őszi vetésre	» 8 » » » — » »					
» papiroskészítő mesteknek	» 26 » » » — » »					
» őszi vetésre	» 6 » » » — » »					
» juhásztornak és kecskepásztornak	» 26 » » » — » »					
» tehén pásztornak	» 36 » » » — » »					
» borju pásztornak	» 12 v. kukoricza — » »					
» vetésre	» 1 » » » — » »					
» bivalosnak	» 48 » » » — » »					
» 3 kocsisnak	» 78 » » » — » »					
» vetésre	» 18 » » » — » »					
» serházi kocsisnak	» 26 » » » — » »					
» istállóbelinek	» 26 » » » — » »					
» két kocsis inasnak	» 37 » » » — » »					

A *monostori* szakácsnak, alszakácsnak, két kuktának, molnármesternek, kertésznek, két tűzcsinálónak és két altűzcsinálónak, szabónak, alszabónak s valamennyi udvari mesterembernek } több-kevesebb buza s kukoricza fizetése volt.

A *monostori* 8 béres, 8 inas külön szerződés mellett volt elhelyezve.

A *monostori* 8 erdőpásztornak kenyérre 192 véka őszi buza.

2. A <i>bolgártelki</i> provisorinak	kenyérre 24 véka őszi buza 48 frt pénz.					
» » » őszi vetésre	» 8 » » » — » »					
3. <i>Kajantói</i> és <i>tibortzinak</i>	» 39 » » » 25 » »					
» » »	» 12 » » » — » »					

Kajantói és tibortzi majorosnak . . . . .

kenyérre 48 » » » — » »

A *tibortzinak* . . . . . » 48 » » » — » »

Kajantói ökörpásztornak, ménespásztornak és

bivalosnak . . . . . » 156 » » » — » »

4. *Jegenyei* provisorinak . . . . . » 36 » » » — » »

» majorosnak . . . . . » 24 » » » — » »

» » » őszi vetésre . . . . . » 3 » » » — » »

» erdőpásztornak . . . . . kenyérre 52 » » » — » »

Az akadémiai templom tőkéi és kamatai.

Első a Felvinczi-féle tőkealap. 1700. jun. 25. t. i. Felvinczi Zsigmond adott 3000 species aranyat, egy ezeret jövőre, az építendő (immár felépült) templomra; a másik ezeret a csudatevő szűz Mária előtt naponként lauretanumi litániát éneklő zenészek részére; a harmadikat a gyöngyösi Residentia javára. Ezen 12,000 r. forintot tevő összeget a jóltevő alapító Popovich nevű urnak adta kölcsön, a ki jelzálogil micskei javait kötötte le. Ez összeg 1712. decz. 25-ig ismét 4000 r. frttal gyarapodott, a mi szintén az elébbi összeghez csatoltatott. Utóbb Hevenesi Gábor jezsuita atya elhatározása következtében az együtt 16,000 r. frtot tevő összegből a kolozsvári templomnak és zenészeinek kifizettetett 9500 r. f. tőke, melynek kamata késedelmeze és vonakodással fizetvén: belőle hosszas per következett, mígnem 1723. jun. 26. a tartományfőnök megegyezésével a felek közt a szerződés olyképen ujttatott meg: hogy Popovich 1723-ig tartozásban levő kamathátralékaiért fizessen 3000 frtot micskei borban; 1724. jan. 12-től 6-tos kamatot. Ily módon a tőke kamathátralékai kiegyenlítették s a templomnak kiszakított 9500 frt 6-os kamatra kiadatott, a mi félévénként jun. és decz. utolsóján fizettetik be a Colleg. rectorának a tartományi procurator utján.

A *második tőke* azon összegekből származott, melyeket Rasky Gáspár k.-monostori házfőnök (Superior) azon monostor temploma pénzéből 1642., 1644. és 1646. kamatra kiadás végett egymásután Bécsbe küldött Gerb Jánosnak, a tartomány procuratorának s a mi 3000 r. f. volt arany pénzben és imperialis talérban, a kinek 1649-ik évi számadása szerint az már akkor ki volt adva; de 1717-ig mind a tőke, mind kamata mély feledékenységbe merült, s írás nem létében, a kolozsváriak felőle semmit

5. *Bácsi* provisornak . . . . . kenyérre 36 véka őszi buza — frt pénz.
 » » » » » őszi vetésre 8 » » » » »

Ezen kívül egy 1748-ki jegyzőkönyv szerint a *kolozsvári* határon *Asszupatak*, *Nádastere* és a *Sajtónál* alól és feljül levő, *Hójdában* a *Balta* nevű, *Jegenyében* a *Köleséri-féle*, *Bácsban* a *Czompoly* nevű szőlőket fertályonként kiszabott fizetésért dolgozták szerződéssel fölvelt vinczellérek.

E kivonatot csak a nagy létszám constatálásaért közlöm; a fizetések részletesen a *Conventiókban* voltak meghatározva. Láthatók a *Conventiók jegyzőkönyvében*, miről e közlemény hátrábbi folyamában lesz szó.

sem tudtak. Ekkor Rajcsány János Colleg. rectora a bécsi jezsuita-ház levéltárát felkutatván: az ezen tőkét illető írásokat a tartományi rend akkori gyűlésében a Provincialisnak előmutatta, a mik átvizsgáltatván: a Collegium igaz követelése mind a tőke, mind kamata iránt véglegesen kárpótoltatott és kiegyenlített s a Collegiumnak tőke czímen 3000, mint elhanyagolt kamatok, 10,000 frt utalványoztatott. 1717. ápr. 11. a templom ezen tőkéjéből a campilili-i zárdának vagyis monostornak 1000 frt 6-os kamatra adatott ki, a mi 1722. jan. 11. visszafizettetett kamataival együtt. Ez évi márcz. 3-án az összeg a bécsi bankba tétetett be 6-os kamatra, a mi 3 havonként fiztetett ki a tartomány procuratorának a kolozsvári templom javára átszolgáltatás végett. A másik 2000 frt 1717. a bécsi sóhivatalhoz tétetett le szintén 6-os kamatra, a mi 1723-ig évnegyedenként pontosan fiztetett a tartomány procuratorának, a templom javára beküldés végett. Ugyan ez évi ápr. 1. 6-os kamat mellett letétetett ott azon 10,000 r. frt is, mely az 1649. óta elhanyagolt kamatok czímén békés kiegyezés útján állapítatott meg. Ezen új tőke kamata is 1723-ig bezárólag évnegyedenként pontosan fiztetett ugyan csak a tartomány procuratorának, a ki azt a jogosult templom javára számolta el.

Adott ajándékul a templomnak göncz-ruszkai gr. Kornis Zsigmond erdélyi kormányzó 1729. decz. 10. 500 r. f. értékű ezüst lámpát, hogy az, az ott levő csudatevő szűz Mária képe előtt függjön, s hogy abban örökké égő világosság legyen; ugyanazon hónap 12. az ország póstamestere által 800 r. frtot küldött, hogy az valahol, mint állandóul e czélra szolgáló tőke, elhelyeztessék, s kamatából évről-évre elegendő olaj vétethessék; a minek vételéről nov. 27. Csernovitz Ferencz, a Collegium ujonnan beigatott rectora. a Colleg. pecsétével megerősített nyugtató írást adott s a Provincialist róla írásban értesítette, a ki társa, Krieger Willibald által azon évi decz. 27. felelt is rá, helybenhagyta a tőke elfogadását, s hogy az valahol elhelyeztessék, különösen ajánlta s a kegyes jóltevőnek ajándékát levélben köszönte meg.... ¹⁾

---

¹⁾ *Liber Capitalium* stb. (Lásd fennebb.)

80,561 r. f. tehát azon tőkeösszeg, a mit a jezsuita-rend
saját Collegiuma,
30,300 r. f. a mit akadémiai temploma fentartására, együtt
110,861 r. f., a mit egy jobb jövő reményében, annak elő-
készítése végett a semmiből megteremtett.

Ezt művelték ők száműzetésök s üldöztetésök majdnem száz éve alatt a kolozsmonostori zárdában, a nyilvánosságot kerülve, s titokban munkálkodva, a mire a törvény és hitfelekezetek felté-
kenysége által kényszerültek. Missióikat az egész tartományi rend területén segítették és összetartották. Az ő érdemök, hogy a r. katolikus hagyományok és jogok, a katolikus érület és szellem átalában, saját szerzetök joga és emlékei különösen, e csöndnek és imának szentelt zárdában találtak menhelyet s a szívek reményt és biztatást jobb idők következtése felől. Néhány alsó és felsőbb iskolát tartottak fenn, a hol a vidék kath. ifjúsága szorgalommal neveltetett. A k.-monozstori templomba a fél ország főrangú katolikusai jártak be az isteni tiszteletekre és ünnepi szertartásokra. A katolikus hitélet e hosszú század aggasztó sötétében itt világolt örök fényével, s lángjait igénytelen jezsuiták élesztgették. E volt azon pont Erdélyben, a hová minden katolikus áhitattal tekintett, s a honnan a változásnak kiindulását remélte.

Nem akarok apotheosist írni a jezsuita rendnek és jezsuitáknak: ez nem lenne a történetírás pragmatikai világa s az élet igaz tanítója, nem lenne = lux veritatis és magistra vitae. De nem is ismétlem a régi századok s elleneik előitéletes fölfogását, egyesek nagy hibáiért nem ítélem el magát a rendet s nem kicsiny-
lem munkájokat, mert ez elfogultság lenne s szintén megsértése az igazságnak.

A jezsuitismus vallási elvet és hitrendszert képviselt. Kez-
dője öntudatosan, bizonyos célra alapította, eszközeit meggyő-
ződése szerint választva meg. Gátul állította azt a XVI-ik szá-
zadban a reformatio rohamos terjedésének, az ingadozó katholi-
cismusnak megszilárdítására. A történelem mutatja, hogy cél-
ért; mert nemcsak megállította a hitujítás mindent magával sodró
áramlatát, de a kath. egyházba visszatérést is nagy mérvben és
sikerrel eszközölte. Hogy erőszakos, néha nem erkölcsös eszközöket
használt, hogy olykor ő maga is a politikai és fejedelmi hatalmat,

ellenfeleivel szemben a proscriptiót, börtönt és bakót is segélyül vette, elvitatni nem lehet. De nem ezt tette-e mindenha, s nem ezt fogja-e tenni örökké minden új eszme, új tan és intézmény képviselője és megalkotója? Nem így jártak-e el a történetírási korszak, kezdete óta minden uralomra törekvő, akár politikai, akár hitrendszer feltalálói s létesítői? Minden elv és rendszer hirdetője, a ki magának a tisztábban látás és helyesebb úton járás öntudatát s jogérzetét követeli, maga és párthívei teljes uralomra vágnak. A hatalomnak természetében van a terjeszkedés, előbb a jogegyenlőség, azután a jog-fülény kiküzdése; s az emberi szív azt az önzetlenségi, a lélek azt a nemesedési fokot még nem érte el, hogy ettől akár a humanismus, akár az önmérséklet visszatartsa. Nem lehet két kard egy hüvelyben. Ha ő nem győzi le ellenfelét, attól győzetik le. A paganismus üldözte a christianismust, s ez amaszt. A harc vége egyiknek megsemmisítése lett. A magyar pogány hitemlékeket nemzeti sajátságaikkal együtt kiirtotta a catholicismus: völgyet, hegyet, falvakat szent nevekre változtatva. A reformatio viszont a catholicismusnak szobrászati és festészeti gyakran remek műalkotásait, az irodalmi emlékeket és történeti ereklyéket tüzzel-vassal pusztította, tette semmivé. Luther és Kalvin a barátokat egykori bajtársaikat —, ezek viszont amazokat üldözték. Közüldözés tárgya volt a jezsuita, pedig ő is hiteért harczolt, tanait hirdette s meggyőződésére utalt, mint a reformatorok. Mindenik az igazságot kereste, s hogy megtalálta-e valamelyik? s melyik e szerencsés? még elhatározva nincs. Vétkezett az emberiség ellen az az országgyűlési többség, mely a magyar törvénykönyvbe iktattatta a Luther hívei megégetését = *Lutherani comburantur*. Hibázott a nemzet ellen az a magyar kormány, mely ellhitette III. Károly császár fejedelemmel, hogy az unitáriusok Arianusok, tehát kiirtandók = *Unitarii extirpentur*. De az is hibáznék, a ki ma az egész jezsuita rendet kissebbitené s gyűlölet tárgyává akarná tenni. Elveiket és tanait, tetteiket és kaszt-rendszeröket bírálni, czáfolni, az ész és tudomány fegyverével megdönteni igyekezni lehet és szabad, de az egyént, a szándékot és zászlót gúnyolni nézetem szerint nem.

A józan ítélet és helyes cselekvés útját mutatja meg nekünk a kolozsmonostori jezsuiták vázolt története. Megtettek mindent

sorsuk javítására az ország fejedelmeinél, kérelmeztek külsőknél is; bejárták az országot, a katolikus főuraktól segílyt s védelmet kérve; a katolikus magyar népnek mintegy szívében tartották kezöket, összetartva s vigasztalva őket, ápolva benne egy szebb jövő hitét. Nem csüggedtek el, nem támadtak az ország törvénye ellen: tűrtek és vártak, reméltek és munkálkodtak, mígnem az idők jobbra fordultak. Száműzetésük s üldöztetésük terhét és szegyenét békével hordozva, a hosszú időt anyagi erőgyűjtésre fordították, s oly tőkealapra tettek szert, hogy a mikor a kedvező pillanat eljött, a teljesen elkészült talajon a régi katolikus egyház — mint porából a phoenix — Erdélyben újra föléledett.

1701-ben ezéjük felét elérték, Kolozsmonostorról Kolozsvárra beköltöztek. Nem tartozik felolvasásom körébe arról szólni: mit tettek ezentúl? hogy szereztek maguknak lakhelyet, az ország kathol. ifjúságának iskolát, híveiknek templomot stb.? általában mik a vallás és nevelés érdekében tett szolgálataik? Ez nem is lenne fényes oldala működésöknek. De azt, a mi felolvasásom másik ágát teszi, hogy a jezsuita-rendnek ezentuli főtörekvése mi volt? meg kell ismertetnem. Ez Erdély közoktatásügye történetének igen érdekes és tanuságos része.

Ez a k.-monostori uradalom megszerzésének vágya és arra irányzott komoly törekvés volt. 1581-től 1608-ig bírták ők már azt királyi és fejedelmi adománynál fogva, s most újból megszerezni vásár útján óhajtották. Ez méltányos óhaj, a mit nem lehet hibáztatni. II. János (Zsigmond) vál. király a kathol. főpapság secularizált javait adta törvény által iskolák alapítására, Bethlen Gábor a korábbi Ferencz-rend, utóbb a jezsuiták Collegiumát saját ref. hitfelekezetének. A jezsuita-rend kiváltás útján kívánta a zálogban tartóktól megszerezni, a mit a fejedelem 1732. oct. 15. kelt kir. leiratával megengedvén: rövid időn meg is szerezte. Mily áron? nincs róla adat közzétéve; de vannak későbbi becslések s meg van a feloszlásukkor készült hivatalos *Vagyonkimutatás*, a mit hátrább megismertetek.

Emnyit a *lelet* első nagyfontosságú *kéziratairól* s azok közoktatásügyi és történetírási tartalmáról.

JAKAB ELEK.

HUNYADMEGYÉNEK A TÖRÖKVLÁGBAN

SZEREPELT BARLANGERŐDÍTVÉNYEL

(Felolvastatott a Magyar Történelmi Társulat dévai vándorgyűlése alkalmával 1887. július 24.)

Nemcsak röpke, ephemer jellegű ujságcikkekben, de komoly figyelembevételt igénylő folyóiratok és monographiák hasábjain is egész közkeletűvé vált a »barlangi ember« elnevezése. E megkülönböztetéssel sok viszontagságon átment nemünk művelődési fejlődésének kezdő fokozatai egyikét, sőt épen legelsejét hajlandó a régészek nagy csoportja felruházni, régibb keletűnek s a civilizatio kezdetleges termékének minősítve mindazt, mit barlangokban hagyott fenn az emberiség és egyenesen ifjabb származást tulajdonítva a lapályos téreken, a folyókat követő partszegélyeken mutatkozó konyhahulladékoknak. Annyi szaktekintély hangoztatja főleg a francziáknál, németeknél e felfogást, s oly jeles íróknál találkozunk az itt szóban levő kor-beosztással, hogy a barlangok képződési okaival, geologiai viszonyaival kevésbbé tájékozott egyénektől épenséggel nem vehetjük rossz néven, ha e különben is jó hangzású megkülönböztetés terjesztésében közreműködnek.

Pedig a troglodytaság annyira nem általános s az emberiség szeszélyétől, elhatározásától oly kevésbé függő jelenség, hogy csakis bizonyos természeti előfeltételek, földtani alakulások kedvezése mellett jöhetett létre. Vegyük például a mi alföldi-rónánkat, az éjszak-német, vagy szarmát lapályt, hol a configuratio egyenletessége s a barlangok alakulására megkívántató kőzetek és geologiai hatások hiánya teljesen kizárja a »barlangi ember szereplését« s lehetetlenné tevé azt még abban a képzeletet meghaladó rég multban is, melyre pedig ős régészeink egy része általános érvényű kor gyanánt nevezi még a barlangi települést. És ezzel szemben úgy az Alpok mészkő övében, mint a Kárpátok koszorúját kísérő mészszirtek területén fellépő barlangok lakosságát egész a legújabb időkig kimutathatjuk s számos esetét mutathatjuk fel annak általában is, hogy a kézűgybe eső barlang-

gokat különböző ezélokra és pedig temetkezésekre, vallási gyakorlatokra, sőt hajlékúl is kész vala az ember minden időben, a hol csak rendelkezésére állottak, igénybe venni. E buzgalom odáig terjedt, hogy mesterséges úton is szaporiták az üregek számát, sőt az ilyen földalatti menetekkel nemcsak a sziklárd kőzetek vidékein, pl. Bajorországban, Ausztriában találkozunk; de ilyeneket a negyedkori löszben is felette gyakran vájtak ki s többi közt Délországban egész kolostorrendszerek otthonul ekképen készült barlangos odúk szolgálnak. Júdaeában kiváló előszere-ttel fordultak a barlangok felé s olykor 400 főnyi csapat lakott egy-egy sziklaoduban. Első vagy második Agrippától egy felirat-törödé¹⁾ maradt fenn, melyben a lakosságot a barlanglakástól eltiltja.

A barlangok rejtelmes ágazatai a historiai korban egyé-baránt állandó figyelem tárgyát képezék s a messzi keleten Mithra tisztelete épen ilyen helyeken fejlődött ki. A görög mythologia Plutója, Bachusa, Pánja barlangokban honoltak, sőt a hírneves delphii, corinthusi, kithaeroni jóslatok a barlangokban történtek. A rómaiak a sibyllák, nymphák tartózkodási helyeül tekinték a barlangokat s e felfogás újul meg a keresztény mondákban, melyek tudvalevőleg gonosz szellemek, sárkányok és más szörnye-tegek otthonát helyezék a barlangokba s esakis jámbor remeték betelepedésével képzelék e sajátos lények hatalmának elenyésztét. A sárkány- és ördögbarlang elnevezések e közhiedelmet nálunk is megörökíték s az oly gyakran mutakozó cseppkő-alakzatok tündérpompája, főleg bányavidéken, mint többi közt nálunk Kis-Bányán (Boicza) a törpék, bányarétek babonáit még jobban megerősíti.

Több évi barlangkutatásim közben bő alkalmam vala meggyőződni a felől, hogy még felvilágosodott századunkban is a borzalom érzetével közeledik a föld népe e barlangokhoz s a vízulahatok, denevérek, baglyok zajától, sajátos hangegyvelegétől olykor felhőtt egyének is teljesen visszariadnak, s általában bátorító társaság nélkül hosszabb barlangokba nem igen merész-kednek még világító készlettel se bemenni.

E borzalom kétségenkívül nem az újabb kor kizárólagos saját-sága, hanem még nagyobb mértékben uralkodhatott a lelki vakság sötétjében tapogatózó ősemberen s épen ennek tulajdo-níthatjuk, hogy a történelem előtti kor telepei a kisebb és a vilá-gosság járta barlangokban gyakoribbak s a terjedelmes szét-ágazó üregeknek leginkább torkolatát, vagy világító résekkel

¹⁾ Römische Geschichte v. Theodor Mommsen. Taubler. Band II. Auflage. Berlin, 1885. 475. lapján.

ellátott részleteit szállta meg a személy- és vagyonbiztonságnak felettébb esekély eszközeivel rendelkező ősember.

És a mint a védelmi kényszer szorítja rá a civilisatio gyermekkorában szemünket a természet által jól védett tetők, meredélyek, sziklaszorosak barlangjainak igénybe vételére: ugyanazon indító okoknak tulajdoníthatjuk a történelmi korszakok barlanglakásait. Mert bár köztudomású tény, hogy a helységek közelében kialakult barlangokat szegényebb emberek állandó lakásul is felhasználgák, a távolabb eső s nagyobb terjedelmű barlangok, főleg rengetegeik közepette a szükség idején kívül igénybe véve nem valának. A budai Gellérthegy troglodytainak párjai mindjárt *Promontornál* megtalálhatók s az erdélyi részekből Nagy-Rápolyt mutathat fel barlangházakat, hol a laza mészturfa üregeit ajtóval, ablakokkal szerelik fel s lakályos szobákká alakítják, míg a kőzet repedésein beszivárgó víz ki nem szorítja őket. Gyakori emlegetés tárgyát képezi a Bucecs hegy déli oldalában hegyi szerzetesek (kalugyerek) által lakott s az átfolyó Jalomniczáról elnevezett sziklaüreg is.

Mindeme barlangok azonban egy tudományos társulat közgyűlésén leendő felemlítésre még igényt nem tarthatuak s ez alkalommal a Maros, Fehér-Körös, Cserna (régen Egerügy), Sztrigy és Két-Zsil vidékein általam 1881-től kinyomozott nagyszámú barlangok közül csakis azokról kívánok számot adni, melyek a török-tatár pusztítások idején egyes helységek, sőt egész környék lakosságának menedékkül szolgáltak, s a természet nyújtotta előnyökön kívül tervszorúleg is valódi erődökké valának alakítva, úgy hogy ebbeli mivoltuknál fogva hazarészünk újabb történetében s ama zaklatott korszak önvédelmi harczaiban egyaránt jelentős szerepük vala.

E barlangerődök közül néhány az Érczhegység zömére esik s leginkább a bányász népség sietett hasznára fordítani a közelében kialakult üregeket, építészeti ügyességét odáig terjesztve, hogy két helyen még mesterséges barlangfélket is rögtönzött magának.

I. A karácsonyfalvi felső barlangerőd.

(*Zidu cel d'in sus, Hunfalvy János barlang.*)

Ez alkalommal azonban szorítkozzunk csupán a természetes barlangokból alakított védművekre s lássuk azok elsőjét, mindjárt Déva közelében vagyis a Déváról Kisbányára (Boiczára) vezető postaut mentén Karácsonyfalvánál (Krecsunyestd) feltűnő keskeny szirt-hasadékkban. Tulvalevőleg erre vezetett az alsó Maros-tér-legjártabb útja Körösbányán Nagyvárad felé s Mar-

tinuzzi is itt lépett először Erdély földjére. Intra piatra (Kőköz) néven emlegeti a nép a meredek sziklafalak közé ékelődött nyílást, melyből feltekintve szédületes magasságban barlangnyílásokra esik tekintetünk. A vígan tovaszőkellő Kis-Kaján (Kajanel) patak mellé települt falutól a 350 meter magasba emelkedő s Maguranak nevezett mésztetőig 231 meter falmeredéken kell kikapaszzkodnunk, hogy e barlangok belső szemléletét magunknak megszerezhessük. De már alulról észrevehetjük, hogy a tető párkánya alá vájódtott barlangok egyikének nyílását természetes falazat zárja el. Erre vonatkozik népies neve.: *Zidu cel d'in sus* = Felső elfalazott barlang is. A barlangot különben kiváló tudósunk

A felső elfalazott barlang a karácsonyfalva-kisbányai (boiczai) szorosban. *Zidu cel d'in sus*, Hunfalvy János barlang.

Hunfalvy János nevével tüntetem ki. Biztosabb menhelyet kívánni se lehetne ennél a barlangnál, hova a karácsonyfalvi szorostól a szószeros értelmében kecske ösvényen kell kikapaszzkodnunk. A ki meredek felett nem szokott járni, fejében nem bízik s tenyérynyi sziklapárkányon lépkedni fél: az meg se kísérheti a kijutást. Előbb a meredeken megszakadó sziklatetőig kell felhatolnunk; azután a sziklapárkányzat alatt a szorossal párhuzamosan haladunk. Mindjárt útunkba esik a praehistoricus leleteiről nagy hirre jutott *Balogu* nevű terjedelmes barlang, melyet azonban én a budapesti tud. egyetem jeles tanára: dr. Szabó József nevével kívántam kitüntetni. Ezt a barlangot is igénybe vevék ugylátszik annak idején;

csak hogy ezt ebből a tetőre nyíló dolinák tartósabb ostrom ellenében mégse biztosítanak teljesen s igen könnyen úgy járhattak volna az ostromlottak, mint a moesiaiak, kiket Crassus¹⁾ Kirisnél egy nagy barlangba befalaztatva, füsttel fojtott meg, vagy mint Algiriában a Dahra barlangnál St.-Arnaud tette, midőn a beszorított bennszülötteket éheztetéssel pusztítá el.

¹⁾ Livius epit. 134. és 135. Dio Cassius 51, 23—27. Roesler. Das vorrömische Dacien. Sitzungsberichte der philos. histor. Classe d. k. Akademie in Wien, 344. lap. Roesler, Romänische Studien 31. lap.

Amiál jobban megfelelt a védelmi igényeknek a Magura meredek falában odább megnyíló és falazattal is megerősített barlang. Ide egyesegyedül azon a szédületes ösvényen juthattak el a támadók is, hol egyesével is alig intézhetjük elébb-ekébb lépteinket s hol épen azért egy kődarab legurításával ártalmatlanná válhatott a legerősebb ostromló is. Pedig még ez a nehezen és veszélyvel járható ösvény is véget ér egy vízmosásnál, hol segítség nélkül a legügyesebb hegymászó se juthat át. Egy pillanatnyi ingadozás, vagy eltévesztett lépés életünkbe kerülhet, mert az ötven méternyi szakadékból balandó ember ugyan ki nem szabadul ép kézlábbal soha.

És ha itt szerencsésen tuljutottunk, még akkor is egy meredek szakasz kapaszkodója vár ránk, úgy hogy a magával tehetetlen támadó félnek száz halálon kellene magát a barlangig átküzdenie. És a védelem teljes biztosítására a barlangkapujául egész szélességében erős terméskőből rakott, mésszel összekötött falazat szolgált, mely mostani romladozó nivoltában is váltig daczol a pásztor fiúk és az idő kiméletlenségével. A lőrésekkel megerősített falszerkezet egy része alúl az országútról is kivehető s a 76 meter hosszúságú barlangot csak legutóbb 1849 tavaszán is hónapokig igénybe vették Karácsonyfalva, (Krecsunyest), Stojenász, Barlangfalva (Pestere) mindanna lakói, kiknek okuk vala a honvédekkel való tartózkodástól óvakodni. S maguk a honvédek is annyira bevehetetlennek találták e sziklaodut, hogy egy-egy ijesztgetésül felröpített golyón kívül, (melyeknek ellapult maradványai a boltozaton maig megmaradtak) meg se kísérték a menekült oláhság kizavarását.

2. A karácsonyfalvi alsó barlangerőd.

Nem ily terjedelmű, és könnyebben megközelíthető a most említésbe hozott barlang alatt található *alsó elfalazott barlang* == *Zidu cel din ios*. A barlang a Magura mésztömszének alsó határvonalán fejlődött ki. A bevezető harántösvény semmi különös veszélyvel nem fenyeget s a barlang erőssége csupán abban rejlik, hogy tíz méternyi magas sziklafalon kell hozzá a szó szoros értelmében macskamódra kímászni. Az alig 21 méternyi hosszúságú barlang nyílásán a védő falazat távolról sem maradt oly épen meg, mint a felső elfalazott barlangnál s itt csakis kisebb csoport tarthatá fenn magát, sőt a menüyben vízvezető rései hiányoznak, már ez okból se állhatott tartósabb bezárultatásnak ellen.

Világos járulékaként Körösbányával és *Hermina-falvával* (ma Ormingya) Brankovics György szerh despotának

Zsigmond és Albert királyok által adományozott s ma szeltyiben Boiezának nevezett *Kisbánya*¹⁾ mint aranytermő helység gyakran tárgyát képezte az ellenséges invasiók prédavágynak s ilyen zivataros időszakokban a bányauregek mellett az itt felsorolt barlangok is igénybe valának véve. De az átellenes kishányai Magura meredekjén tátongó s öblös alakzataiknál fogva népiesen *Csivöl-*nek nevezett, általam azonban báró Eötvös Loránd, dr. Súlyom-Fekete Ferencz és gróf Kuun Géza neveivel megtisztelt barlangok bár szintén jó magasra helyezkedtek el s ugyancsak nagy fáradság árán szerezhetők meg: löfegyverek ellen mégse nyújthatának annyi védelmet, mely megerősítésükre kifizethette volna magát.

Kisbánya közelében Szelistyénél még egy mesterséges üregben találjuk meg a bányavidék önvédelmi harcának bizonyítékát. A helységen kívül a dreikai bányához haladva, balfelől egy pirosas homokkőfal marad el. Négy méter magasságban kis ablakformán alakított négyszögű rést vehetünk észre s ha létrával odáig jutunk: ott az ajtó párkányzat csatornázatát is megkülönböztethetjük. Másfél méter magas, négy méter széles, 5 méter hosszú s még füstvezetővel is felszerelt szobában találjuk magunkat. Az ajtó küszöbön két barázda jelzi, hogy az alatt az eső forrásból kötél segítségével meríték meg szükségidején edényeiket. Ez üreg legfennebb egy családnak, vagy 8—10 főnyi csoportnak szolgálhatott menedékkül.

Mellőzve a Hondol bányahelységnél mutatkozó mesterséges üreget, látogassunk át az Algyógynál megnyíló völgy barlangjaihoz.

3. A mádai barlangerőd.

(*Pestere cu Zidu.*)

Búcsut véve a kajánpataki völgytől, a Maros jobbpartján Algyógyig haladunk fel. Épen a Báthory-út alatt érjük el a Maros partot. Maros-Németi a gróf Gyulai-család ősi fészke és jelenleg a kiváló orientalista gróf Kuun Géza által lakott kastély átellenében fordulunk föl keletnek, hogy *Maros-Solymos*, a még mindez ideig magyar *Haró* érintésével tovább haladjunk. A szomszédos Kéménd, a *Váradyak* egykori tulajdona ma csak rómbadólt kastélyaival képviseli régi fényét. A Zeykek, Váradyak kryptáival együtt pusztul a ref. templom, melyben még a 70-es évekig isteni tiszteletet tartottak. Odább Arany, *Kapy György* várának marad-

¹⁾ Fejér, Cod. Dipl. Hung. XI. köt. 293. lap és Venczel G., Magyarország bányászatának kritikai története. Budapest. 1880. 120. l.

ványaival. A reformatus egyház itt e század elejéig tartotta magát. A szomszéd helység: Nagy-Rápolt, majd Bábolna, hol a Naláczy és gr. Bethlen udvarházak szebb időkről szólnak. Így érkezünk Algyógyra, hol egy térs völgy nyílik meg előttünk. Az ide kiszolgáló patak három csermelyből egyesül egy fél órával fennebb Bózesnél. Mind a három átmetszi azt a párhuzamos mészlánczot, melyek keletről nyugatra egész Nagy-Ag közelébe hatolnak s melyeken ily módon ugyanannyi szirthasadék alakult ki. Ha a nyugati völgyet követjük, Mádánál nemsokára előttünk áll az egyik sziklaszoros kijárója. Két természetes sziklaszál, u. m. a jobbsparti Plesia mike (690 meter) s a balparti Plesia mare (712m.) közt surran ki a patak, mely Balsán alúl vájódik be a sziklaszorosba. Épen e vadregényes sziklakapu mellett pillantunk meg egy újabb elfalazott barlangot. Csupán egy keskeny sziklafok vezet el oda, úgy, hogy itt se intézhetett nagyobb tömeg egyszerre támadást.

A 25 meternyi barlangtorok egész szélességében terméskőből mészszel rakott s átlag 0'8 m. széles fallal van elzárva még napjainkban is. A fal felső részét a pásztorok csupa kedvtelésből kitörték, s

e részen menekülnek hirtelen záporok elől a barlangba. Ennek daczára a két sorban elhelyezett lőrés elhelyezése irányra teljesen megállapítható. A felső sorban négy, átlag 0'1 meter széles, 0'28 m. magas lőrés tátong; de egyiknél a magasság 0'35 m., a szélesség 0'21 m. Az alsó sorban csak két lőrés maradt reánk, mert a többi utólag elrombolták. Az alapfal felett négy deciméterre kirugó párkányzat kínálkozott a védők átláspontjául s a lőrések öblös volta lehetővé tévé, hogy egyidejűleg 2-3 egyén használhassa azokban fegyverét.

Az alsó lőrések a szorosból kiszabaduló patak jobb partját dominálják, míg a felső sor egyenesen a barlanghoz szolgáló területre irányult. A barlang bal falához végre tompa szög alatt

Mádai elfalazott barlang.

úgy helyezték el a védmű egy részét, hogy a szorosból keletkezhető támadást az oda készült lőrésen át egy őrszem figyelemmel kísérheté.

A barlang belvilága alig 30–40 főnyi őrséget fogadhatott be s a vízkészlet kimerültével, igen szorongatottá válhatott volna a menekülők sorsa. Rendszeresebb és huzamosabb ostrom ellenében tehát alig tarthatta volna fel magát, de olyan harácsoló csapatok ellen, minők az Érezhegységet be szokták a török időkben kalandozni, egészen bevált a hirtelen elmenekült falusiak buvóhelyeül, honnan néhány lövéssel távol tarthaták a prédavágyó portyázókat.

Maga a falusi nép épen a védelmi szerep tudatában rejtett kincsekről álmodozik s a fal tövében ily szerencsevadászok munkájával találkozhatunk, kik különösen Sz.-György nap körül sajnálatos buzgalommal szoktak itt turkálni.

4. Az erdőfalvi felső barlangerőd.

(*Pestere cu Zidu.*)

A fennebb leírt mádai völgygyel párhuzamosan alig néhány kilométernyire, ha a Plesia mare hegy nyergén átmegyünk, egy szűk völgykatlanban *Erdőfalvát* pillantjuk meg. A kis falu az

A Menyország, Raju Erdőfalvánál.

egymástól alig egy kilométerre harántul átfutó mészvonal közé ékelődött s míg felfelé egy hirtelen megszakadó sziklafal zárja el a kilátást, délre hasonlóképen bástyaszerűleg övedzi a második mészgát. A falu felől *Mennyország*nak, *Raju* nevezett szirtsorban egész sor barlangnyílás tátong, melyek egyikét ismét befalazva találjuk. Az egykor szintén lőrésekkel felszerelt védműből 5 méternyi épen áll még ez idő szerint, bár a pásztorok romboló munkájukkal ezt se kerülték el.

A barlang falba ezen kívül még belülről gerendákkal eltorlaszolt ajtó is

illeszkedett be. A belső üreg átlag 3.5 m., szélességben 30 meter-nyire mélyed s ily módon a térvizszo-nyok népesebb megszállásnak itt se kedvezhettek. De hogy katonailag lőfegyverekkel felszerelt egyének előrelátó gondossága alakította át e barlangot: arról kétségünk se lehet. A török idők emez érdekes maradványát mellékelt rajzunk gyönyörű környezetével együtt szemlélteti.

5. Az erdőfalvi alsó barlangerőd.

Erdőfalva lakosságának a helységen alúl megnyíló rövid szoros felett még egy második barlang állott rendelkezésére. A *Scopye Sirgylor* = szerbek tanyája nevű barlang már elnevezésében arra látszik utalni, hogy az ide betelepített szerb colonia oda szokott menekülni. En e terjedelmes és cseppkőalakzataival is feltűnő barlangot a gyógyvölgy kitűnő főúra: gróf Kun Kocsárd úr nevével kívántam az irodalomba bevezetni. Az elfalazás itt nem öröklődött át reánk, de újabbkori sarkantyúk, edénytöredékek tanúskodnak az elnevezésen kívül a felől, hogy a természet által is nehezen hozzáférhetővé alkotott barlang a török idők önvédelmi harcaiban igénybe vala véve. A barlang az 1848/9. néplázadásban is szerepet játszott s biztos buvhelyéül szolgált a vidék compromittált oláh lakosságának.

6. A legények barlangja Glódon.

Erdőfalváról éjszak felé egy sziklaszoros szolgál a felső vidék csermelyeinek lefolyási csatornájául. Mi a vízzuhatagokkal váltakozó hasadékot nem követhetjük s a jobbparti Muncsel tetőn át hatolhatunk *Glód* faluig, hol a szoros felső nyílását érjük. Az így oldalt elmaradó szoros több barlangot rejteget, melyek közül kettő azért érdemel e helyen felemlítést, mert e század első évtizedében a vármegye urai által üzőt katonafogdosás elől a legénység ide rejtegette el magát. Az egyik barlang elnevezésében (Legények barlangja, *Peste ficorilor*) is fenntartá abbeli minősége emlékét s mindkét barlang oly magasán alakult ki, hol az üldözött legénység minden meglepetés ellen teljesen biztosítva lehetett.

7. A glódi barlangerőd.

Ezeknél figyelemre méltóbb s jelen előadásom keretébe beillőbb a glódi szoros elfalazott barlangja (*Pestere cu zidu*). A szoros felső nyílásán kezdjük meg a kutató utazásunkat s ha deszkapallót hordatunk magunk előtt, alig párszor kell átlépnünk a keskeny sziklaközt teljes szélességében kitöltő patakon. egy-

szerre balfelől egy előugró szikla szál megkerülése után előttünk áll az ívezetes barlangnyílás, mely még most is egész szélességében megőrizte védőfalazatát. E tekintetben a glódi elfalazott barlang kiválóképen tanúságos, mert igen szépen szemlélteti e védművek eredeti szerkezetét. Úgy látszik, a barlangnyílást 2—3 meter, szóval az emberi alakénál nagyobb magasságban elzárták s létrák segítségével szállíták magukat és féltettebb tárgyaikat be.

A mész kötőszerral készült tömör falba két sor lőrést nyitottak. Alul-felül 3—3 lőrés vehető észre s a felsők használa-

Elfalazott barlang (Pestere cu Zidu a glódi szorosban.)

tának megkönnyítésére az alapfalból itt is három deciméternyi párkányzat ugrik ki. A lőrések méretei különbözők s míg a nagyobbaknál a hosszúság 0'8 meter, a szélesség pedig 0'45 meter, a kisebbek hossza csak 0'4 m., szélessége pedig 0'2 meter. Az alsó sor lőrésai általában öblösebbek, tágabbak a felsőknél.

Az egyik lőrésen bemászva, 25 méter

hosszú előcsarnokban találjuk magunkat. Itt vonták meg magukat a menekülők, mert a hátsó barlangszakasz jelentékenyen szűkül s egyenetlen talapzatával a szabad mozgást akadályozza.

A barlanggal átellenben a Ruptura nevű szikla emelkedik, honnan a hagyomány szerint a török tatár portyázók be szoktak lövöldözni. Várady Ferencz volt nagymási jegyző közlése szerint az 1784-ki pórlázadás idején ősei itt találtak menedéket s az erdőfalvi oláhság mentette meg őket a lemészároltatástól. Ennek emlékére hála fejében Váradyék az erdőfalvi gör.-kel. templomnak egy harangot ajándékoztak.

8. A páros-pesterei barlangerdő Hátszegvidékén.

Az Érczhegységtől búcsút véve, távol a Retyezát fellegekbe nyúló szirttömege alatt Felső-Szálláspatak volt nemes községtől alig egy órányira Páros-Pestere (= azaz. Barlangos Párcs)

hátszegvidéki falunál akadtam egy elfalazott barlangra. A szűk völgyet kitöltő mészgáton jókora barlang segítségével nyitott útat magának a corojesdi havasokról lefutó *szálláspataki* csermely. Az ily módon kialakult és jelenleg is vízjárta barlangnak a *glódi* elfalazott barlangra emlékeztető ívezetes nyílásában pár lőréssel szemlélhető meg az elfalazás maradványa. E barlang a Rákóczy-korszak harczaiban játszott utolszor szerepet, midőn báró Tiedge a ref. templomkerítés mögé menekült szálláspataki nemességet a maczesdi magaslatra helyezett ágyúival vetto ostrom alá. A menekülők egy kis töredéke a közel barlangba s az út közben eső mafajesdi várkastélyba futott, hol a heves ágyútűz azonban a védelemnek csakhamar véget vetett.

Ezekben foglalhatom össze Hunyadmegye ama barlangjairól szerzett észlelőteimet, melyek a történetírók érdeklődésére számot tarthatnak. Fájdalom, megfelelő történeti adatokkal nem számolhatok be e barlangok szerepének további részleteiről s csupán azon meggyőződésemnek adhatok kifejezést: hogy az itt felsorolt barlangok, mint azt már a szintén erdélyi-részi homoródalmásiról is tudjuk, a török-tatár hordák által szorongatott lakosságnak olyanforma erősségeit képezheték, mint a téresebb völgyek helységeinél s a városokban, főleg a száz és székely földön fel-feltűnő várkastélyok, templomkerítések.

Fellette érdekes volna bővebben is fellebbentenem a fátyolt e barlangvárak egykori szerepléséről s meg vagyok győződve, hogy historicusaink kitaró kutatása idő folytán fel is fogja lebbhentení az itt lefolyt drámai jelenetek egyik-másikáról a feledés fátyolát. Ismertetésemmel is ide kívántam czélozni, s igen le volnék kötelezve, ha a netán ez irányban felmerülő adatok szíves közlése által a Magyar Történelmi Társulat tagjai is kárpótolnak e barlangok kinyomozásával és felvételével átölt fáradaimaimat. Midőn tehát az igen tisztelt közgyűlési tagok kitüntető érdeklődéséért hálás köszönetemet nyilvánítanám, legyen szabad történelmi jelentőségű barlangjaimat újból is nagybecsű figyelmükbe ajánlanom.

TÉGLÁS GÁBOR.

ERDÉLY FŐISPÁNJA I.

(1540—1711.)

XI.

Hunyadvármegye főispánjai.

Enyingi Török János.

Török János, Bálint (János Zsigmond király egyik tutora) fia Pemflinger Katalintól.

Atyjáról örökölte Hunyad várát és a hunyadmegyei örökös főispánságot. 1535-ben I. Ferdinánd király őt kisdedkorában auranai perjelnek tette oly feltétel alatt, hogy mihelyt nevededik, a jeruzsálemi szent János szerzetébe lépjen.¹⁾ Két versben a somogymegyei Osurgó miatt a hős Zrinyi Miklóssal perlekedő; utoljára 1549-ben.²⁾ Bátor, jeles katona volt, de kegyetlen indulatúnak írják, mivel nejét, Balassa Borbálát, házasságtörés gyanúján 1550-ben lefejezteté. Az Izabella királynéhez eddig hű Török János ezen itt érintett évben elbúcsuzik Izabellától, odahagyva a király udvart, haza megy Hunyad várába, hogy ott módot keressen a török ellen harcolni, és atyja szenvedéseiért bosszút álljon a törökön. Harczolt ellenek Déván, azután Lippa ostrománál vett részt, hol sebeket is kapott. 1557-ben megerősítetté magát Debreczen város birtokában Izabella királynénak fizetett négyezer forint mellett. Megholt 1562. jun. 7-kén. Budai szerint, ugylátszik Déván. Gyermekai: János, Bálint és Kata. Ezeknek 1563-ban gyámjok berekszói Hagymási Kristóf, ki mint Vajda-Hunyadon august. elsején kelt leveléből kitetszik,³⁾ Török János második nejét (kinek nevét nem tudjuk) vette nőül, melyben ezt írja: »Adjuk mindeneknek tudtira, hogy ő felsége az én kegyelmes uram magyari választott II. János király az ő kegyelmességéből

¹⁾ *Budai, Lexikon* III. k. 440. l.

²⁾ *Hazai Okmánytár* III. k. 447. l.

³⁾ *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr.* IX. k.

énnekem az néhai Nagyságos Török Jánosné feleségül attá, annakfelette a megholt Nagyságos Török János árvaít, tudni illik Török Bálintot. Török Jánost és Török Katát, mint fejedelem, és fő Tutor az ő Tutorságát reánk bizta.»

Engingi Török Bálint.

Török Bálint, János és Balassa Borbála fia.

Valószínűleg 1564-ben lett nagykorú, következettük ezt gyámja fenn érintett, 1563. aug. első napján, kiállított levele e soraiból: »Ugyan ezen fogadás alatt erre is felelünk, mind a Tisztartóknak mind a több vitézlő népek(nek), hogy az jövendő szent Kereszt napján a Nagyságos Török Bálinttól menedéket szerzünk nekik, kit az nap kezekben adunk.« Első neje Cserepovich Kata, ki 1572-ben halt el; második Orbai Margith, kit özvegyen hagyott hátra, ki is 1577-ben már özvegy.

Engingi Török János.

Török János, János fia.

Testvérével együtt viselte Hunyadmegye főispánságát. 1584-ben »lón menyegzője (Al)-Vinczen Ifjú János leányával«, állítólag Annával. Meghalt 1588-ban »Szent-János napján Vajda-Hunyadon.« ¹⁾

Engingi Török Bálint.

Török Bálint, János és Ifjú Anna fia.

Hogy ki volt gyámja, ki kiskorúságában nevében Hunyadmegyét kormányozta, fel nem deríthetjük; hogy anyját a Török János halála után Zalasdi Miklós vette nőül, krónikák mutatják. ²⁾

1600-ban novemb. 22-kén a gyulafejevári országgyűlésen mint Hunyadmegye örökös főispánja aláírja a rendek megbízólevelét a Rudolf császárhoz küldött követek számára.

Székely Mózes idejében az alig 16 éves ifjú sereget vezet harczba. Simai Borbély Györggyel együtt ő állott azon sergek élén, melyeket Székely 1603-ban a brassai ütközet előtt Gyulafehérvár alá küldött volt. Székely Mózes eleste után midőn Gyulafehérvár lakosai elfutottak s a nálok fogva volt Capreolo Tamás gróftot Boronkai János magával vitte, Török Bálint Capreolo Erdélyből kivitelét helytelennek tartván, kiszabadítására határozza el magát, Bethlen szerint azért is, »ut hoc nomine, ea tem-

¹⁾ Székely krónika.

²⁾ Szamosközi után állíthatjuk, hogy Török Jánosné mint Zalasdiné 1603. előtt holt meg.

porum civitate, male partem gratiam apud Bastam reconciliaret» és ő kis kísérettel vajdahunyadi várából utánok menve, kéréssel és fenyegetésekkel Vaskapuánál kivevé a foglyot Boronkai kezéből, aztán Bastának kézbesíté. Török nem tartotta magát a Borbély György által Szászvárosra egybehívott, a Török Bálint jelenlétében lefolyt országgyűlés azon határozatához, hogy Bastához senki se csatlakozzék s ne egyedül Török Bálint adja vissza a nála Hunyad várában levő Capreolot Bastának, hanem általános bocsánát kinyerése végett tartsák vissza.

Bálint ez évben (1603-ban) pestisben hala meg Vajda-Hunyadon.

Engingi Török István.

Török István, Török Ferencz és Országli Borbála fia, geszti Geszti Ferencz mostoha fia.

Királyi tanácsos és a pápai vár kapitánya, midőn Török Bálint halálával Hunyadmegye főispánsága, melynek eddig csak czímét viselhette, 1603-ban kezére kerül. 1605-ben Bocskay őt, mert vele nem tartott, sőt ellene harczolt, ki Vásonkő várát, melyet Bocskay-pártja csellel elfoglalt, hasonló módon visszavette, a szerencsi gyűlésen notáztatta ¹⁾ és a főispánságot másra ruházta. A Bocskay halála után ügyei végett bejő Erdélybe; az 1607-ki országgyűlés lajstromában Erdély Nagyságosai közt találjuk. Báthory Zsigmond alatt visszakapja Hunyad várát, és márczius 3-kán a várban írja alá Rákóczi részére a hűségeskü levelet. Chernel György egy későbbi levele ²⁾ szerint: »az hunyadi jószág-nak felét Török István, felét Dengelegghi Mihályné bírta: az vár az úr (Török) számára való volt; de az porkolábok és tisztviselők hittél voltak az asszonyhoz is kötelesek . . . . . Mikor Forgács Zsigmond Erdélyben Báthori fejedelem ellen ment vala (1611), az pápai zászló is ott volt, szegény Báthori fejedelem reá fogta Török Istvánra, hogy ellenségséggépen küldött Erdélyre és az úr részét is elvonyá és bünteté jure regio avagy principalis. Hunyadban adá Dengelegghinének noha az nélkül is successiója volt az asszonynak benne.« Kövári László szerint Báthory Hunyad várát előbb Bethlen Gábornak adta, kinek cserébe más uradalmat adva, 1612. május 26-án kapta Dengelegghiné. ³⁾ A Bethlen Gábor fejedelem által birtokaitól megfosztatott és Magyarországra kiment Dengelegghinét, birtokainak törvény nélküli lefoglaltatása utáni időben, midőn Bethlennek egyezkedésre birni nem sikerült,

¹⁾ Kövári László, *Erdély Épit. Eml.*

²⁾ *Tört. Tár 1881. évf. 111. l.*

³⁾ *Erd. Épit. Eml.*

Bethlen megbízott által felkérte Török Istvánt, (ki mint királyi consiliarius és pápai kapitány, egyszersmind Hunyadmegye örökös főispánja áll 1612. jan. 7-én kelt levelében is¹⁾ Hunyadvárának zálogbaadására. Mi létre is jött 1614. vagy 1615-ben, Chernel sorai szerint: »szegény Török Istvánt én általam szegény Bethlen fejedelem ő fensége addig sollicitálá, hogy abbeli igazságát adja neki; gondolván szegény Török István uram, hogy semmi maradékja nincsen és minduntalan foglalton-foglalják tüle, ha szintén megnyerné is, úgy alkuvék meg én általam szegény fejedelemmel 12 ezer forintban és két ezer forintot érő fő lóban szerszámostúl.« Megholt Pápán 1618-ban június 3-kán kora 54. évében.

Iktári Bethlen Gábor.

Bethlen Gábor, Bethlen Farkas és szárhegyi Lázár Druzsziánna fia.

Bojti szerint 1605-ben Bocskay tette Hunyadmegye örökös főispánjává, és inscribálá neki a hunyadi várt. Mind tisztét, mind a várt elveszté Rákóczy Zsigmond alatt 1607-ben. Mikó Ferencz szerint: »Mind a magán történt esetért. talán a fogyatkozott állapottól is viseltetvén Bethlen Gábor, mert elkölt vala kezéből Hunyad, kit Bocskai idejében birt, nem vala semmi jószágá a pusztá Ilyénél egyéb, a fejedelemtől elbúcsúzó és kiméne Ecsedbe Báthory Gáborhoz, szolgája lévén.« Báthory Gábor mint fejedelem a dévai várt adá Bethlennek 1608. őszén, alatti udvari főkapitány, consiliarius és 1610-től fogva egyszersmind Csik, Gyergyó és Kászon főkapitánya. Hogy 1608-ban Báthorytól Hunyadmegye főispánságát kapta, bizonyítja 1608. jun. 12-kén kelt oklevél (Lib. Reg. IV. k.), melyben: Consiliarius noster ac universorum militum nostrorum Generalis Capitaneus et comes Comitatus Hunyadiensis. Báthory üldöztetése következtében 1612. szept. 13-án menekül ki a törökhöz és lőn megbuktatója Báthorynak, ő maga pedig azután fejedelem.

Iktári Bethlen István.

Bethlen István, Farkas és szárhegyi Lázár Druzsziánna fia.

Gábor fejedelem e testvére, ki egyideig udvari főkapitány, Brandenburgi Kata alatt Erdély Gubernatora, és 1630-ban kis ideig fejedelem, Bethlen Gábor által tétetett Hunyadmegye örökös főispánjává és mind Gábor uralkodása alatt, mind I. Rákóczi György fejedelemsége alatt Hunyad és Máramaros főispánja, meg Husztvára főkapitánya 1648. január 10-kén történt haláláig.

¹⁾ *Hazai Okmánytár III. k., 455. l.*

Iktári Bethlen Péter.

Bethlen Péter, István és mih. Osáki Krisztina fia.

Valamint atyja, úgy ő is Hunyadmegye és Máramaros örökös főispánja, és így I. Rákóczi György uralkodása kezdetén már szerepel. Hunyadmegyében a vajdahunyadi vár és az illyei kastély voltak lakhelyei. A dévai vár birtokába a testvére, ifjabb Bethlen István halála után be volt iktatva, de azt egyideig István özvegye mint jegyajándékát birta, azután Rákóczi kezére került. Erdélyben a balásfalvi kastély és a vécsi vár is övé volt. Hogy mily viszályai voltak Rákóczi fejedelemséggel, azokat itt ismételni szükségfelelt. Hirtelen halt meg Bán nevű faluban, honnan teste apja csesdi várába hozatott, és Nyir-Bátorban temettetett el. 1646-ban aug. 3-kán holt meg kora 36-dik évében. Neje gróf Illyésházy Kata két évvel később holt el.

Nagybarcsai Baresay Ákos.

Baresay Ákos, Sándor és illadiai Palatics Anna ¹⁾ fia.

I. Rákóczi György uralkodása kezdetén nagyon ifjan jutott a fejedelemség udvarába. Már 1642-ben mint Rákóczi küldöttjét találjuk Konstantinápolyban Szalánczy kapitánynál; a következő években is, hol az oláh hol a moldovai vajdánál meg a német császárnál és a portán is. 1644. elején kelt leveleken első rendű aulae familiarisnak áll írva. Ez évben az udvari gyalogkapitányság megüresedéskor felemlítették az ő nevét is, azonban Rákóczi vonakodott őt kinevezni, mert „ifju és fellát.” Rákóczi az ónodi várban ez év december 20-kán kelt levéllel kinevezte karánsebesi és lugosi főbánnak. E hivatala mellé Bethlen Istvánnak 1648-ban történt halála után kapja Hunyadmegye főispánságát, minek felmutatja 1649. nov. elsőjén kelt levél. és 1650-beli levél szerint a fejedelmi tábla bírója is. Nem táblabíró, hanem már consiliarius 1653-ban ²⁾ és az ítélő tábla elnöke, meg bán és főispán. A következő évben a portára küldött követ. 1657-ben, midőn II. Rákóczi György Lengyelországba utazott, Baresayt, meg Rhédeyt és Serédyt locumtenensékkül kinevezte. 1658-ban az ország választá meg egyik helytartónak arra az időre, míg Rákóczi fejedelemség távol lesz. Ez utóbbi év szeptember 14-ik napján a török nagyvezér Boros-Jenőn fejedelemségre avatja. 1661. január 6-án fejedelemségéről leköszönt. Ez év január havában, midőn fogva Kóvárba akarták szállítani, Répa nevű falunál meggyilkoltatt.

¹⁾ Némelyek szerint *Erzsébet*, azonban a Naláczy-család nemzedékrendjében Erzsébeth Naláczy Péterné. Benkő szerint is Anna Baresayné.

²⁾ *Appr. Const.* záradéka, és január 23-ai oklevél szerint.

Főispánkodása idejében lakta Dévavárát is, melyet II. Rákóczi György adományozott neki. Első neje: Petrichevich Horváth Anna,¹⁾ második: Szalánczy Erzsébeth, harmadik, kit özvegyen hagyott hátra, Losonczy Bánffy Agnes.

Albesi Zólyomi Miklós.

Zólyomi Miklós, a fogarasi várban fogságban elhalt Zólyomi Dávid udvari főkapitány fia.

1648-ban Alia Máriát, korotnai Alia Sámuel és Lorántffy Kata, a fejedelelnő testvére, leányát, I. Rákóczi György gyámleányát vette nőül »Fejérvárott. hogy die 4. Octobris a fejedelem igen megnehezdedett volna, a lakodalom die 7. Octobris nagy szomorúsággal ment vala végben.« Nejét Magyaroszágra Mieskércé vitte ki. de csak néhány évig élt vele, 1653. aug. 2-kán elvált ettől, ki 1654-ben máshoz ment nőül. Iktári Bethlen Istvánnak Zólyomi unokája és ifjabb Bethlen Istvánnak öccse lévén, Hunyadvára tartozékaival együtt reá szállott. Az 1657-ben august. 17-kére Szamosújvárra egybelhívott országgyűlés megnyitásakor a rendek nevében ő köszönté a fejedelmet II. Rákóczi Györgyöt. 1658-ban a fejérvári országgyűlésen Zólyomi is aláírta apríl 16-án azon oklevelet, melyben a rendek Rákóczit arra kötelezték, hogyha a portával egyenlíteni nem lehet, le fog mondani s ezért azon uradalmakat, melyeket a mult évben neki adományoztak, ujolag biztosíták. Ekkor már consiliarius, mivé, ugylátszik, ez év elején választotta meg az ország. Barcsai minekutána 1658. oct. 10-kén beiktattatott fejedelemmek, őt Hunyadmegye örökös főispánjává nevezte ki és ekkor kaphatta Zarándmegye főispán-ságát is, miként oklevelekben találjuk. Midőn Barcsay Rákóczi elől Dévára vonta be magát, ő kísérfje vala s Hunyadvarába húzódott be, melyet ostrommal fenyegetvén Rákóczi, megadá magát. Rákóczi a szászvárosi táborból 1659. szept. 11-kén irt sorai szerint: »Zólyomi meghódolt, beszorították Hunyadban.« Innen Szeben alá vitetett, »azommal a fejedelem vasba vereté és fogságra Ecsed várába kiküldé.« Főispánsága másra ruháztatott és ecsedi fogságából csak Rákóczinak 1660. jun. 7-kén történt halála után szabadult ki. Kiszabadulása után visszanyerte a főispánságot. A Kemény János felleptekor Husztra menekült, itt tartózkodása alatt Ali szerdár fejedelemséggel kínálá meg, de Rhédey Ferencz intése s tanácsa is hozzájárulván, el nem fogadta, sőt a török leveleit felküldötték 1661. junius 26-án Keményhez. Kemény János parancsára őrizet alatt tartatott Huszton, Rhédey e várá-

¹⁾ *Thaly, Tört. kalászkok 2. lap.*

ban, hol Keménynek is *vala praesidiuma*; a fejedelem nyilatkozata szerint: »ha szabadon jár-kél, csak bosszuságomra is bemegyén Erdélyben, s a török közzé, s annál inkább, ha propter formam a török valami ajánlással leszen neki, és Apati uram.« Arestomából Kemény János eleste után, tehát 1662. január végén, szabadul ki. Az Apati fejelemsége alatt főispánkodása rövid ideig tartó volt, fejedelemkereséssel vádoltatván őt Apati elfogatta és a fogarasi várba záratott. Semmi sem bizonyulván be ellene, kilencz havi fogság után, a fejedelemű közbenjárására, 1664. február havában szabadon ereszték. Fogsága alatt mást tettek helyére főispánnak, vissza nem kapta főispánságát. Ezután idehagyva Erdélyt, kiment magyarországi birtokára és ottan tartózkodott. Testvére leánya Barkócziné által osztályra szállíttatván fel, 1666. feb. 3-kán Huszton kedve ellen ezzel osztályos szerződésre lép, a török előtt később tett nyilatkozata szerint: »mert féltém, hogy megfognak magamat is, s mind elveszik jószágomat«, de hamar megbánva tettét, a szerződést megszegte, mi pert vont maga után. Ugyanczen évben Hunyad vármegye főispánsága végett Kun István és Kapy György között harc merült fel, melynek eldöntését a fejedelem a tanácsurakra bízván, ezek a főispánsághoz legtöbb joggal bírónak a törvényesen el nem ítélt Zólyomit mondták ki, de minthogy Zólyomi magát távol tartotta az országtól, a két versenyző fél közt Kapy-nak adák e tisztséget, miről értesülvén Zólyomi, kiből a tanácsurak nyilatkozata reményt gerjeszte, bejött Erdélybe a főispánság visszaszerzésére lépéseket tenni. Az Apati nagyon kegyes fogadtatása által felbátorítva, a Fejérvárt szeptemberben tartott országgyűlés folyama alatt beadta Bánffy Dénes által kérelmét a fejedelemhez, ki a válaszádat másnapra ígérte, mely hogy jó lesz, abban a tanácsurak egyike sem kételkedett. Azonban Kapy felhasználva az időt, minden követ megmozdított és Bánffy Dénes meg Naláczi István aludvarmester által rávetette a fejedelmet, hogy szándékától eltérjen, és Zólyomi kérése megtagadtatott. Ez évben tárgyalatott pere is az első törvényszéken, melyet elvesztvén a hunyadmegyei törvényszéken, hol ellenese Kapy elnökölt, a fejedelmi táblához felebbezett. Az 1667. január 5-től feb. 4-ig Maros-Vásárhelyt tartott országgyűlés ideje alatt hozott ítéletet a felső tábla, hol felperesnek gróf Thököli István is előállott, ki maga is Bethlen István egy unokáját bírta nőül, itt is elveszté perét Zólyomi; az anyai javakból Vajda-Hunyadnak és néhány más birtoknak fele Thökölinek és Barkóczinének ítéltetett oda.

A per elvesztése után kétségbeesetten Hunyadvárába ment, ottan összeszedve becsesebb portékáit, márczius havában kiszökött Magyarországra, Nagyváradra, Hamza basához szaladt, ki

tárt karokkal fogadta, azután Temesvárt Kucsug basához, ki a török portára küldte. Egy egykorúnak a kiszökést felhozó sorai szerint: »itt ben ki lett legyen fatora, soha bizony nem tudhatjuk, Szilvásit megfogatta urunk, de nem volt vétke.«¹⁾ Az egybehívott országgyűlés a portára futásért perbe rántá. Űgye a portán felkaroltatott. A porta megparancsolá, hogy Vajda-Hunyad, Gyalu és a főispánság Zólyominak visszaadattassanak, és ez évben a portán már arról is tanácskoztak, hogy a fejedelemséget neki adják; de Apafinak sikerült követői által oda vinni a dolgot, hogy a porta felhagyott Zólyomi pártolásával, miről Apafinak 1668. febr. havában hozának hirt. Cserei Mihály előre bocsátva Zólyomiról, hogy részeges, csaknem féleszű, írja róla, hogy a porta Bethlen Gábor emlékezetéért, nagy becsülettel fogadta s ki is hozta volna fejedelemnek, de ott is részegeskedvén és bolondoskodván contemnálni a török. 1669-ben sem maradt nyugodtan, midőn a magyarországi bujdosók ügye felforgott, Zólyomi újra kérni kezdte Erdélyt, még pedig tetemes területi átengedések mellett. »E törekvés, melytől pedig nagyon tartottak az erdélyi urak, »mert bizony dolog írja Rozsnyai, — hogy valamint a haza határ nélkül, úgy sok test alatta fő nélkül lőtt volna«, Zólyomi újabb notáztatását vonta maga után.«²⁾

Konstantinápolyban lakva ezentúl, nemnyugtalanítá Erdélyt 1677-ig. Ez év november havában elterjedt az országban, hogy Béli Pál egy vagy más úton a fejedelmet kivetni akarja és akarja, hogy »Kapy György a portára vigye be az adót, és ez ország nevével praesentálván, Zólyomit kérje ki fejedelemnek.« Látjuk, hogy gróf Csáky László Konstantinápolyban 1678. marc. 21-kén írásban biztosítja Zólyomit, hogy a fejedelemségre elősegíti és látjuk, hogy Apafi Fogarashól april 10-kén megrendeli Teleki Mihálynak, hogy jöjjön a hadakkal, mert szintén ezen órában ez mai szent napon érkezek igen szomorú híreink, hogy Béli Pál Zólyomival Havas-Alföldében már beérkezett volna és Zólyomit hoznák fejedelemségre. A porta nem a Zólyomi, hanem a Béli

¹⁾ Megjegyzendő, hogy Bethlen János történetíró azt írja, hogy Zólyomit a Thököli Istvánnal vívóalkodás hozta méregbe s okozta a portára beszökést. Bethlen Miklós (*Önéletrajza II. k. 68. l.*) ott hol 1685-beli ügyről szól, és azon 100,000 frtról, mely annak végbe vitelére ígértetett, hogy Csáky László Erdélyben ne legyen, — ezt írja: »Hej szegény haza! Így fizetné Isten tudja mennyi 100,000-et azért a róka-farkért, a melyet Teleki in anno 1667. a Zólyomi Miklós mentéjére akasztott vala hátul a fejedelem palotáján a gyűlésben; mert az üzél Zólyomit. Így fizetné Béliért, így most Csákiért.«

²⁾ Szilágyi, *Erdélyország Története II. k.*

Pál fejedelemségét pártfogolta, és minekutána a pártfogolással felhagyott és Béli a jedikulába vettetett, Zólyomi eddigi állapotjában maradt, Konstantinápolyban holtig »tisztességes provisio levén reája.«¹⁾

Kapi Kapy György.

Kapy György, András és Gyulaffy Borbála fia.

1654-ben nős, Bethlen Krisztinát, Bethlen Farkas nővérét bírta nőül, kivel akkor N.-Paczalban lakott. A lengyel hadjáratkor II. Rákóczi György fejedelemmel együtt jött ki Lengyelhonból. A Rákóczi részére a rendek által a fejérvári országgyűlésen 1658. ápril. 16-kán kiállított biztosítólevelet ő is aláírta. Ekkor alkalmasint Közép-Szohokmegye főispánja, valószínűleg utóda Wesselényi Istvánnak, nem pedig a mult évben elhalt Serédy Istvánnak. Barcsay trónra lépte után Kapyt Dézsnél fogadta magánál, mint Rákóczi titkos megbízással küldött követjét. Rákóczi neki adá a hunyadmegyei főispánságot is 1659. őszén, de attól már a következő év nyarán megfosztá őt Barcsay. Kemény János alatt, kinek Kapy neje rokona volt, mint consiliariust mellette működni látjuk, de a nagyszőlősi ütközetben betegsége miatt nem vett részt. Apaffi a görgény-szentimrei országgyűlésen notáztatta mint Kemény-pártit, azonban nehezségre feloldoztatott, és ez évben, 1663-ban, midőn a Szebennél táborozó oláh vajda két consiliarius küldését kérte Apaffitól, kik által tanácsait közölhesse a fejedelemmel, Apaffi Kapyt küldte Petkivel együtt a vajdához. Az 1665-ik év vége felé Kun István kezéből kivéttetvén Hunyadmegye kormányzata, azt Apaffi Kapyra bízta. A Kun és Kapy közt felmerült harcznak a tanácsurak általi eldöntése után, mikor Zólyomi a megye főispánságát, mint ötletet visszakérte, Kapy sietett minden eszközt felhasználni, hogy a megye élén maradhasson: közbenjáróul felkérte Bánffy Dénest, de legnagyobb buzgósággal és eredménnyel Naláczy István működött a fejedelemmel részére, ki mint mondják, megeskete a fejedelmet, hogy Kapyt soha sem fogja megfosztani a főispánságtól, és Apaffi mindenki bámulatára mellőzve Zólyomit, Kapyt adta. A hunyadmegyei mellett a zarándit és közepszohokmegyeit is viselve, a magyarországi tizenhárom megye által 1669. április végén Eperjesen tartott gyűlésen Apaffinak egyik biztosa volt. A Bánffy Dénes notapere tárgyalásakor Bánffy Zsigmond kikel-

¹⁾ Lehoczky szerint neje lett volna briberi Melit Klára is; állítja Kállay Ferencz is. Egy krónika azt mondja, hogy 1667-ben Zólyomi beszökésekor ide hagyta szép fiatal nejét. Lehoczky ezen állítását igazolja okleveles adat. Kemény. Dipl. VIII. k-ben.

vén az elnöki székéből, Kapy elnökölt. Ez időben második neje Bánffy Ágnes, ki Rhédey Lászlóné és ezelőtt Baresay Ákos fejedelem neje volt. A Bánffy Dénes lefejeztetése után Apati őt rendelte több becsületes hivekkel együtt a végbeli tiszteknek beállítása és az ott való akadályos dolgoknak eligazítására.« Részes 1677-ben a Béli Pál mozgalmában. Apati ez év végén beküldé a portára az adóval, Béli részéről is megbízásokkal ment be, de itt észrevevén, hogy Teleky Béli ellen munkáltat, »Kapy többire csak szökve, paripán, igen igen postán, talán éj-nap hazajő Fogarasha, és még ő kezdi, mint nagy hűségből, titkon a fejedelemnek vagy Telekinek kiadni a Béli Pál portán való machinatióját; és hogy azért jött ki lóhalálában öreg teste romlásával ő, hogy maga hozza meg azt a nagy gonosz hirt cum particularitatibus, hogy viselhesen gondot a fejedelem magára és az országra. Nem tudta a veszett róka, hogy már hálába csavarja a farkát.« Felesége árulta el Bánffy Zsigmond által a fejedelemnek. 1678. január 22-kén érkezett vissza a portáról és csakhamar Dévavárába záratott. »Dévában vasban hala meg (1679. július hó előtt), melyet testamentuma szerint vele is temettek, úgy a mint a lábára volt vetve. Azt pedig azért verték volt, hogy el akart szökni; meg is lehetett volna, minden dispositio már meglévén, ki is ment volt egy árnyékszéken a rabházból, de kiijedett s visszament a rabházba ugyanazon lajtorján és árnyékszéken, őt vagy hat helyen voltak lovai disponálva futásra egész Magyarországig; jól elmehe-tett volna, de fatum.«¹⁾

Feslett életű, állhatatlan, tökéletlen és zsaroló ember volt. Egykor aranyi kastélya előtt székely tutajosok eveznek a Maroson, kik Kapy leányait látva, nyerítének, ezért Kapy elfogatja őket s mint lovakat megvasaltatá. Kővári László szerint jószágzsarlását igen jól festi azon eset, mely közte és gróf Balassa Imre közt folya le, ki Kapy mostohatestvérét Baresay Judithot, Baresay Zsigmond leányát birta nőül, és Balassa erdélyi jószágait tartá kezén; szerinte: »Balassa Magyarhonban bajba jó, Erdélybe fut, itt Kapy Apatival elhiteté, hogy mint kém jöve be, Balassával pedig azt, hogy a fejedelem el akarja fogatni, s mikor Balassa meg akar szökni, elfogatá²⁾ s jószágait magának tartá, nem sokat

¹⁾ *Bethlen Miklós Éleletirisa.*

²⁾ Cserei sorai szerint: »előre megállatja az utját, mintha csak tolvajok támadtanak volna rája, s mindenéből kifosztják, gyalog marad: a fejedelem katonái is elérkeznek, visszahozzák.« Balassának, kit 1675-ben mind januárban mind áprilben Erdélyben látunk, a lefejezett Bánffy Dénes tömegében is volt tizezer tallér érő portékája, »melyről három rendbeli kérés levelem van a szegény urral (Bánffyval).«

törődött vele, hogy a nyomorult Balassa koldustarisznyával mendegéle a fejedelemhez jószágait követelni.«

Hunyadmegyében Aranyon kívül Bokaj is lakfészke.

Osdolai Kun István.

(Lásd Küiküllőmegye.)

Kun István, István és Sulyok Sára fia.

Két évig volt Hunyadmegye főispánja, azonban hogy Zólyomi Miklós elfogatása után, melyik hóban lett azzá, nem határozhatjuk meg. Hogy némelyek panasza következtében 1665. vége felé mozdítottatott el onnan a fejedelem által, gyanítható abból, hogy Kun sérelme az 1666. elején tartott országgyűlés folyama alatt tárgyalatott a tanácsurak által.

Naláczai Nalácz István.

Nalácz István, Péter és Palatics Erzsébeth fia.

A Barcsay Ákos »csirák«-jának nevezi őt Bethlen Miklós. Azon kevés urak egyike, kik midőn a török 1661-ben Apaffit fejedelemnek tette, e fejedelemhez csatlakoztak, és ő ez időtől fogva előbb mint aludvarmester, azután mint főudvarmester, kegyence, kinek Apaffi sok szép jószágot adományozott, főleg Hunyadmegyében, meg Zarándmegyében. A fejedelemre nagy befolyása volt és írják róla, hogy mint Teleki politikájának egyik zászlósa, azon kor egyik legnagyobb, de nem igen szeretett tényezője.

Apaffi ötét, meg Balog Máthét, vitte magával, midőn 1663. őszén Magyarországra az érsekújvári táborba kiment. Az 1664-ik év január havában Belgrádba a nagyvezérhez küldé, hogy a behódolók számára menedéklevelet szerezzen. 1671-ben már mint főudvarmester jó elő; ez évben neki és nejének, Tornya Borbálának egy zarándmegyei birtokot adományoz Apaffi. A főudvarmesteri állást is megtartva, 1678-ban Hunyadvármegye főispánjává és a dévai vár kapitányává neveztetett ki,¹⁾ s valószínűleg ez évben lett consiliarius is. Ez év végén ő vitte Adrianápolyba a portának az adót, honnan a következő év január havában tért vissza. Az 1684-ki tavaszon tartott országgyűlés folyama alatt, melyen Barcsay fejedelem privilegiumai eltöröltettek, ismét a portán jár; Bethlen Miklós szerint »fő követségre elutadták a portára; nem kicsiny subtilitas volt, mert ha honn lett volna, nehezen vehették volna erre (az eltörlésről szóló törvénycikk megerősítésére) a fejedelmet.« 1688-ban hala el felesége. A zer-

¹⁾ Egy adat szerint egyszersmind Zarándmegye főispánja is.

nyesti ütközet után a kormánytanács által Kolozsvártt 1690. auguszt. utolsó napján a Bethlen Miklósnak, mint a császárhoz felküldött követnek, adott utasítást, melyet ifjabb Apaffi Mihály is aláírt, ő is aláírta, és ekkor a második volt a tanácsosok közt. Az 1698-beli országgyűlés lajstromába mint tanácsúr, meg Hunyad és Zaránd megyék főispánja van beírva. Cserei szerint, ki Naláczyról mind Bánffy Dénes, mind Béli Pál elleni működése miatt kárhóztatólag szól, Naláczy 1702-ben »szép öreg vénségben meghala bábolnai házában!«

Nagybarcsai Barcsay Ábrahám.

Barcsay Ábrahám, Sándor és Rusori Ilona fia.

II. Rákóczi Ferencz alatt főispánja Hunyadmegyének. Thaly Kálmán szerint kormányzéki tanácsos is és erdélyi kincstárnok; szerinte Rákóczi Maros-Vásárhelyről őt küldé Konstantinápolyba, erdélyi fejedelmi székébe lett ünnepélyes beiktatását jelentő rendkívüli követeül a portára.

Némely nemzedéki táblázat Ráday Klárát mutatja mint egyik nejét, másik neje gr. Teleki Krisztina.

Állítólag 1716-ban halt meg.

Naláczi Naláczy Lajos.

Naláczy Lajos, István és Tornyai Borbála fia.

Apafi fejedelemsége tiz utolsó éveiben e fejedelemnek egyik főasztalnokja; volt az országos deputatio tagja is.

I. Leopold császár alatt főkormányzéki titkár. 1709-ben Hunyadmegye főispánja lón, mivé a császár által 1713-ban erősített meg.

Neje iklódi Toldalagi Mária.

GRÓF LÁZÁR MIKLÓS.

BESZTERCZE-NASZÓDMEGYE, ILLETŐLEG BESZTERCZE VÁROSA LEVÉLTÁRA.

A város levéltára 1887-ben szállíttatott át a megyeház helyiségébe, hol egy elég tágas teremben ugyan, de a mennyiséghez képest mégis szűk helyiségben van elhelyezve. A város nem volt hajlandó áthocsátani a levéltárt a megyehelyiségbe, s csak a felsőbb rendelet következtében tette meg kényszerűségből.

Most már hozzá férhető a levéltár ugyan, de az átszállítás által okozott rendetlenség miatt csaknem használhatlan, a halmozat tömegben nem lehet fölhalmozni, mit az ember keres, míg újra nem rendeztetik. Régi helyiségében, mint mondják, rendezve volt, de a czintázás ott is csak megkezdve, de bevégezve nem volt. Berger Tivadar levéltárnok van megbízva a rendezéssel, ki hozzá is kezdett, de a régi lajstromnak, mint mondja, még eddig nem jött nyomára.

A mint és a mit az összekevert levéltárban 3 nap alatt láttam és találtam, lejegyzem röviden, rendetlenül, a mint a levéltár ezt nekem lehetővé tette.

A jókios szekrények külső feliratai, melyek azonban a valóságnak nem igen felelnek meg, ezek:

1. Függő pecsétetes királyi adomány-levelek. 1224—1800-ig.
2. Osztályos egységek és más jegyzőkönyvek, 1400-tól kezdve.
3. Különbféle tárgyú, vegyestartalmú iratok 1400-tól kezdve két nagy fiókban; ezeknek azonban a külső-, illetőleg első részén ujabb írományokat vettem észre, a mit első pillanatra már a papír is elárul.
4. Besztercze város tizedelő és befizetési könyvei 1400-tól kezdve.
5. Számadási, adó és tizedelőírási könyvek.
6. Különbféle vegyesiratok 1400—1500-ig.
7.   »   »   1500—1600-ig két nagy fiók.
8.   »   »   1600—1700-ig négy nagy fiók.
9.   »   »   1700—1800-ig öt nagy fiók.
10.   »   »   1800-tól kezdve 1848-ig terjedőleg

tele a nagy négyszögű terem minden oldala s a középen felállított állvány is, részint rendezve, részint rendezetlenül fiókokban.

A rendezett csomagok időrendben vannak összeszedve, de ezek mellett ugyanazon fiókokban még több van rendezetlenül is.

A rendezettekben az okmányok író papírívbe vannak téve s azon horiték ívek külső lapjára rájegyezve németül röviden az okmány tartalma, keletkezési helye és ideje; és ez megint egy szürke, durva ív papírba téve s kívül rája az évszám rájegyezve.

Ezen okmányok legnagyobb része fejedelmi rendeletek, patensek Besztercze város bírójához és tanácsához és egyrésze a szebeni bíró rendelkezése a besztlerceieknek.

Az I. csomagban 1527 -1567-ig Ferdinánd, Izabella és II. János királytól. Tájékoztás végett a következők tartalmát jegyeztem ki:

1553. máj. 28. Ferdinánd rendeli Báthori András vajdának, hogy a besztercevidékieket ne kényszerítse Szamos-Ujvárra munkára menni.

1557. szept. 2. Klvár. Izabella 100 hordót rendel a besztlerceiektől, hogy azokat Dézsre küldjék, minthogy a szüret közelget. Junius 30-án is rendelt 132-öt, mivel a tasnádi curiája leégett és nincs edénye.

1557. decz. 22. Klvár. Izabella rendeli a beszt. bírónak, hogy az oda küldött embere által vásárolt szózt és szózatlan veresszinű friss káposzta fejeket küldje gyorsan Kolozsvárra a maga és fia számára.

1559. szept. 15. A szebeniek kérdezik a besztlerceiektől, hogy a Báthori Miklós lakadalmára akarnak-e ajándékot küldeni, vagy hogy ezt inkább az universitas tegye?

1562. jan. 12. Fvár. II. János kir. 16,000 frtot kér külesön az erdélyi szászoktól, szüksége levén, hogy a császáriakat, a kikhez Balassa Menyhért vezére is áruló módon átszökött, országából kiűzze.

1562. marc. 4. A szebeni bíró és tanács értesítik a besztlerceieket a Stannarius Márton vitás ügyéről, és az ő lelkészei és követei által a wittenbergi és más akademiákról hozott vallástételeket (confessio) és iratait megküldik másolatban.

1563. aug. 16. Fehérvár. II. János kir. fölhívja a besztlercei bírót és tanácsot, hogy Péter, havasalföldi vajdának eljegyeztvén II. Lénát, néhai Cherepowyth Miklós leányát, a menyegző innepély emelésére és díszesítésére jöjjenek Szebenbe.

1567. Fhvár. II. János megengedi Ötvös Antalnak, hogy a nagy- és felső-bányai bányákból mindenféle ezüstöt vásárolhasson, behozhasson s feldolgozhasson.

A II. csomagban:

1568. II. János a barátok rőtje fölötti vitában Cserenyi István és Fehérvári Ambrus között decidál. Több erre vonatkozó okmány.

1568. II. János a besztlerceiek és simontelki Fejérvári Ambrus között bírtok felett dönt.

1568. aug. 29. Nyakazó Ferencz, Husztvárában praefectus, kéri

Literatus Istvánt, hogy Diénes Andrásnak adja át azon tárgyakat, melyeket megőrzés végett nála letett volt.

1569. Aknai György, Görgényvárában provisor, megkeresi a besztercei tanácsot a végett, hogy Lukács Lázár két ellopott ökrét illetőleg Szász-Régenben tartson nyomozást.

1569. decz. A szebeni bíró és tanács kérdezik a beszterceiektől, hogy a Török Bálint lakadalmára mennek-e vagy ajándékot akarnak-e küldeni?

1570. Szebeni tanács kérdezi a beszterceieket, hogy a Csáki Gábor lakadalmára mennek-e vagy ajándékot küldenek-e?

1570. jul. 3. Báthori Kristóf Mikle János és Lukácsnak adományozza a szurdok-kápolnoki birtokot.

1571. szept. 17. Fvár. Báthori István vajda megtiltja, hogy a nyomdások örkölestelen és illemellenes műveket nyomtassanak és az eddig nyomtatottakat confiscálja.

Ugyan ő ugyanekkor megtiltja a réz behozatalát külföldről és a már eddig behozottat és fel nem dolgozottat lefoglaltatja, s a vevőket és nyomókat javaik elvételével büntetteti.

1571. okt. 5. Fehérvár. Báthori István rendeli a beszterceieknek, hogy Borbél György nevű szolgáját támogassák, kit azzal bízott meg, hogy Gyulavárából megszökött, a moldvai fejedelem nemzetségéből származott Istvánt gyalog- és lovassággal üldözze, mert Modva ellen támadást és felkelést akar támasztani.

1572. jul. 6. Báthori István rendeli a szebeni bírónak Miles Simonnak, hogy a nagyváradai vár építésétől megszökött téglavetőket és kőmiveseket fogassa el és az ott maradottakat az aratás ideje alatt segítséggel támogassa.

1572. jul. 12. Fvár. Báthori István felhívja a szászokat, hogy téglavetőiket Váradon újból oda küldendő emberekkel váltassák fel és az illető munkásokat azonnal Medgyesre küldjék.

1572. jul. 14. Szeben. Ugyanezen értelemben és ügyben rendelkezik a szebeni kisbíró és tanács a beszterceieknek.

— jul. 9. Szeben. A tanács és bíró levele németül a beszterceiekhez, hogy a téglavetőket, kővágókat és kőmiveseket illetőleg tartsák magokat szorosan a fejedelem rendeletéhez.

— aug. 25. Fvár. Báthori István rendeli a szebeni bíró és tanácsnak, hogy a körülfekvő székekből kőmiveseket és téglavetőket küldjenek Váradra, kivéve Brassót, minthogy ott pestis uralkodik.

1579. ápril 23. Wittemberg. Pyrus Jakab ír barátjának Sehesaens Lukácsnak levelet, melyben festi a wittembergi egyetem állapotját.

1583. febr. 25. Báthori István rendeli Szabó Miklós bethleni provisorának, a beszterceieket ne kényszerítse többé arra, hogy száz kapást küldjenek évenként Örményesre kapálni, ha önként nem hajlandók azt tenni.

— apr. 4. A szebeni bíró és tanács rendelik a beszterceieknek, hogy a nagyváradi vár építésére megkívántató 20 kőmivest és 75 téglavetőt küldjék Fehérvárra.

1585. okt. 20. Sárofalva. Károli István a besztercei bíró és tanácsot meghívja leánya, Zsuzsa lakadalmára.

1591. június 20. Fehérvár. Articuli diaetales de decimatoribus in medio Saxonum Constitutis, cursoribus etc. I-XXII. pont.

1594. júl. 4. Fehérvár. Kováchócei F. fölhívja a beszterceieket, hogy az ő fekete gyalogságokkal — cum peditibus suis nigris — készen legyenek és Bóér Istvánt a passusok, szorosok megerősítésében segítsék.

1594. júl. 4. Albae. Kováchócei hasonló tartalmú rendelete a passusok elzárását illetőleg a tatárok ellen.

1596. okt. 5. Várad. Báthori Zsigmond tudatja a beszterceiekkal, hogy Magyarországra kelletvén kimennie hadakozni, míg visszatérhet, Bocskai Istvánt visszabocsátotta Váradról, hogy helyette és képeben lévén, mindenre gondot viseljen s neki engedelmeskedjenek.

1597. febr. 13. Albae. Maria Christierna 100 tölgyfa deszka csinálását rendeli a beszterceieknek és hogy azokat küldjék Fehérvárra.

1598. decz. 21. Görgény. Bocskai István kéri Szabó Orbán besztercei tanácsost, hogy Görög Tamás szolgájának legyen segítségére szeker és lovak vásárlásában.

1599. jún. 4. Klvár. Báthori András rendeli a beszterceieknek, hogy a Zsigmond fejedelemnek járt mind rendes, mind rendkívüli adót küldjék be Fehérvárra.

1600. júl. 12. Albae. Mihály vajda rendeli a beszterceieknek, hogy nyolcz tekintélyes férfit küldjenek az ország ügyei fölött tanácskozás végett a kiirt országgyűlésre.

Báthori Gábornak rendeletei 1610—1613. 53 db } egy csomagban
Bethlen Gábornak » 1613—1629. 35 » } összekötve.

1619. máj. Albae. Articulusok nyomtatásban.

1607—1695-ig egy csomagban:

Rákóczi Zsigmondtól rendelet 2 db.

Brandenburgi Katalintól rendelet 4 db.

I. Rákóczi Györgytől. 1639. febr. 23. Köhalom. Két téglavetőt rendel a beszterceiektől Székelyhidára, s Vásárhelyről is annyit.

Rákóczi Ferencz, 1657. febr. 2. Decs. Irja a beszterceieknek, hogy a kiknél fejedelem ezínere vagy Salvus Conductus nines, azoknak ne adjanak lovakat s ne postázzák azokat.

Rhédei Ferencz, Bacsai Ákos, Kemény János, I. Apafi Mihály 1661. okt. 14. a kisbuni táborból, II. Apafi Mihály 1695., fejedelmektől rendelvek a beszterceiekhöz egy rendezetlen csomagban.

1610—1619-ig egy csomagban elegyes tárgyak, esketések, missilisek:

Frank Bálint szebeni Címestől rendeletek 1642.

Basilus princeps Moldaviae 1642., 1644., 1645. a beszterceieknek ír.

Kovácsóczy Zsuzsánna, 1644. Szamosfalváról levél	} a beszterceiek- nek magyarul és esketések is.
Petki Borbála, 1644. Gálfalváról	
Cserényi Györgyné, 1644.	
Domokos Tamás, 1644. Mező-Madarasról	
Haller István, 1645. Bethlenből	
Apaí István, 1647. N.-Sajóról	
Torma Péter	
Baráth Gergely, N.-Bányáról 1648.	
Sturián Mihály, Kapnikbányáról	}

1650—1659-ig.

1650. aug. 9. Alb. II. Rákóczi György 3000 kopját csináltat az ország végházaihoz. A Moldva felőli vigyázást és hírek felől való értesítést rendeli igen gyakran a beszterceieknek. Összesen 17 darab rendelete ez évről. Ezek mellett még esketések és missilisek is vannak.

1651. évről 13 rendelte.

A szamosújvári épületeknek continuálására, Serena olasz fundáló rendelkezésére annyi kömivist rendel a beszterceiektől, a mennyit csak adhatnak.

A kozákok és lengyelek állapotja felől tudakozódik.

Basilus princeps Moldaviae és

Kendi Jánostól is levelek.

1652-ből 7 darab rendelte.

A hírek felől értesítéseket vár, a havasi szorosakra való ügyeletet rendeli, a sánczokat ott újíttatja. Torma Péter a gyalogok hadnagya ott.

Apró mívészeket kér sarlóval, hogy küldjenek Radnótra; ugyanoda 4—5 ezer téglát rendel és Szamosújvárra 16 ezer eserepet; a vadászást tiltja decemberben.

Baresai Ákos Szamosújvár 1657. jul. 1. tizezer kenyert rendel, hogy küldjen ekutána, az árát megadhatja a hadakkal.

1653-ból 31 darab rendelte.

Bónis Ferenczet küldi Lengyelországba s lóval, szállással gazdálkodjanak neki. Egy erős torony rakásához követ és meszet rendel.

Radnóton padimentomhoz való szegletes téglákat; kömivészek küldését Szamosújvárra.

Hutin felé emberek küldését rendeli, lengyel, kozák és tatárhírekről értesülést szerzendők; Moldvába ágyuhoz való köteleket és puskapor vitélet; ezer eszmát vigyenek Moldvába, mert jó áron eladhatja a vivő.

Hutin felé az út bátorságos-e? A boérok Septericzek, Dukoczilek Nagulyék kilhez tartoznak? — végére járni.

Háromféle puskaport 21 tonnával, két ágyúhoz való kötéllel küldöttek Moldvába a beszterczeiek s most rendeli, hogy küldjenek rögtön azon portékák után, s ha Kemény Jánost Szucsvánál nem érik, hozassák vissza. Görgény okt. 13.

Aug. 3. Radnót. A moldvai útban, merre posták járnak ki és be, minden helyen tartsanak jó erős postalovakat, úgy hogy, ha mennek, ha jönnek, ne kellessék várakozni.

Aug. 31. 3—4 ezer kenyeret süttet a beszterczeiekkal a moldvai hadak számára s Vas István kezéhez szállíttatja.

1653. ápril 28. A lengyel követet visszaküldvén Deésre; 25 erős lovat rendel a követ rendelkezésére.

— ápril 2. Magyar-Bikal. Rendeli, hogy se kimenni, se bejöni ne engedjenek senkit.

— Mikes Mihály és Frater Pálnak levelet küld oda be, s kezök-höz juttatását rendeli.

— Jövő évi január 18-ra gyűlésbe hívja.

Ugyanitt Sulyok Istvánról is több levél van.

Rákóczi Györgytől a következő évekről nincs rendelete.

1654. nov. 3. Máthé vajda a beszterczeiek levelére, rationem bonae vicinitatis promittit.

1657. jul. 2. Ex castris ad Sebes positis. Barsai Ákos rendeli, hogy a bevágott utakat ki ne nyissák, vigyázzanak a beszterczeiek, s ha valami támadás történe, értesítsék, hogy provisióval, haddal vagy egyéb segítséggel legyen.

— január 17. Albae. A Szamosnjvárban levő lövő szerszámoknak az alyai igen megtöredezvén, bontakozván Ő Nagysága rcám (Barsaira) bízta, hogy helyre állíttassa, 3 ácsot és két kovácsot kér e célra.

— Fibián István és Cserei Mihálytól levelek.

— jul. 6. István György moldvai fejedelem tudakozza, hogy a lengyelek Erdélyben hol vannak, meddig mentek?

1659. szept. 4. dévai curia. Barsai Ákos a fejedelemség felvételére kénytelen volt magát megígérni. S azt tudatja egy terjedelmes nyilatkozatban. Eredeti pótlással teljes.

1659. szept. 24. In generali diaeta Vásárhely regnicolarum articuli 1—5. pont egyszerű másolatban.

— Deési gyűlés Boldogasszony hava 15. napján. Erdélyország 3 nemzetből való rendei jelzik a törökök fenyegetését, ha bizonyos mennyiségű pénzt nem adnak.

1659. okt. 1. Gáborjáni Jászvásár. Széll Mihály kérés levele Farkas Jánosnak, ki kiváltotta 300 öreg talléron.

1660—1670. *Csomag.*

1660. nov. 14. A görgényi curiából. Bedőházi Tamás ír a besztérczei város birónak tyuk, lud, tyukmony s színvaj vásárlás végett a Fejedelem ő Nsga konyhája szükségére. »Kegyelmed azért az Urunk ő Nsga tyukászának hitelt adván, mindjártást hiteles embert rendelve mellette, kivel szedjen mind tyukot, ludat, tyukmonyt és színvaját limitatio szerint, ha kegyelmeitek meg nem akar búsulni, jó posta lovakat rendelve a szekerek elciben minden haladék nélkül ide szállíttassa, hogy az ő Nsga konyhája meg ne fogyatkozzék.«

1662. 10. jan. Kemény János.

Apafinak igen sok patense.

1662. febr. 7. Bodola. Béli Páltól levél.

1655. apr. 30. Örményes. Bánff Dénestől levél.

Teleki Mihálytól is igen sok.

1663. jun. 21. Albac. Apafi. Csulai püspöknek ládái maradtak Besztérczén, melyekben Ekkleziák és Collegiumokat illető levelek vannak, azok kiadását az özvegynek rendeli.

1660—1689-ig terjedőleg egy csomagban rendezetlenül Apafinak igen sok patense és Teleki Mihálynak is levelei a besztérczeiekhez.

1682. aug. 1. Gerlai (= Szamosujvár) generalis congregatió a ligát in toto et in parte cassalják, invalidálják és sub anathema et poena perpetuae notae infidelitatis in perpetuum tollalják, proscribalják, a hazából expulálják. Nyomatatás, egy articulus magában.

Egy másik csomagban 1661—1670-ig nyomtatott articulusok 1660—1669-ig mindenik évből, egynémelyikből kettő is, t. i. egy évről két különböző.

Kelet nélkül: »A császár pénzének a pénznek mostani bécsi valorára, úgy egyébféle idegen országbeli pénzeknek régi valorokra való reducálásának specificatiója: A császár és imperiumbeli pénzekről. Az oláh pénzekről. A velencei pénzekről, francia, bavaiai és török pénzekről.« Német és magyar nyomtatásban egy lapon. 1—6. szám alatt a pénzek alakja is sárga lemezre kinyomva és ráragasztva a nyomtatvány szélére.

Regestumok.

1. Quintum registum. Exactio in taxam regalem. 1. 4. 1. 4. ? ?
2. Számadásos könyv. 2. r. 1503.
3. Contributio kirovása 1514., 1517—1521., 1524.
4. Regestum II. Thomae Stellionis Censuum ordin. et debitorum et recepta et exposita 1530—1538. 2. r.
5. Census quartale tertium 1532—1542. 4. r.

6. Regestum censuum ordinarior. atque extra ordinariorum. 1532 — 1540. 4. r.
7. Proventus et contributio 1536.
8. Taxa ordinaria super reddend. flor. 31,000 universitati saxonum imposita 1555—1563. 4. r.
9. Regestum civitatis Bistriciensis super expositione pecuniarum, quae annuis temporibus ad varios usus necessitatibusque diversis expediuntur. 1539—1546. 2. r. fatáblába kötve.
10. Memoriale der Theylungen 1573—1576. 4. r.
11. Auszug der Theylungen zu Nösen (= Bistriez) 1586. 4. r.
12. Census quartale 1576—1602. 4. r.
13. Secundum quartale seu Steuer-register 1626—1644. 4. r.
14. Regestum dominorum provincialium districtus Bistriciensis. 1624—1693.
15. Transsumpta literarum a seren. regia Matte Dno nostro clementissimo nobis porrectarum per istius anni 1562. articulum.
16. Fejedelmi és más rendeletek gyűjteménye másolatban 1573-1645. 2. r. Ebben Geleji Katona Istvánnak is egy levele, rendelete az oláh esperesekhez, hogy az új testamentomnak oláh nyelvre fordítása és kiadása költsége fedezésére az Elias Jorisz wladikaságában elmaradt esztendei adót szedjék fel az oláh papokon mentől hamarább. Továbbá rendeli, hogy a conditiókat mind magok megtartsák, mind az alattok levőkkel megtartassák, házasokat ne válasszanak az előtti régi szokás szerint, a szegény községeknek a maga nyelvén prédikáljanak, a katechesist tanítsák sat. Fehérvár, 1643. aug. 5. Lásd Bod, Polikarpus 92—93. lap.
17. Rendeletek, másolatban 1582—1607-ig. 2. r.
18. 1579. A tordai ref. gyűlésen a török adóba a százsókra kivetett 30,000 frt repartialása.
19. Statuta und Ordnungen der ehrlichen Mülner-echh auf des Königsboden der königlicher Stadt Nösen zugehörend. 1577. 4. r.
20. Rechnungsbuch 1602—1607. 2. r.
21. Magistrats protokoll 1606—1649. 2. r.
22. Catalogus facinorosorum, damnatorum, suspectorum etc. hominum.
23. Theilungsprotokoll 1662—1665.
24. Regestum seu liber expensarum civitatis Bistriciensis, inchoatus 1654—1693. 2. r. Ennek táblájában magyar nyomtatvány egy-egy esonuka lap., szőlén bibliai locusok. 4. r.
25. Kreuterbuch, durch Hieronymum Bock. Straszburg, 1546. bei Wendel Rihel 2. r. NNIIII. iv. Növénytan fametszetekkel, teljes.

KONCZ JÓZSEF.

KÜLÖNFÉLÉK.

A LUDÁNYI BAY-AK BEREGVÁRMEGYEI ÁGÁRÓL.

A Turul 1888. évi IV. füzetében, 178 lapján Bihar vármegye levéltárában őrzött czímeres nemes levelek sorozatában ez áll: »Bay-család nemes levele adom. III. Ferdinánd által Bay Péter részére Pozsonyban, 1638. márcz. 15. Kihirdették Borsod vármegye törvényszékén 1639. januárius 12-én.« Ama közlés olvasása közben azon gondolkoztam, mint lehetne nekem megtudni, hogy a Turulban közölt czímeres levelet melyik Bay ág kapta? Mert a Bereg vármegyében települt Bayak nemzedék rendjében Péter keresztnév, tudtommal, még eddig elő nem fordult, így a nevezett czímeres levél nem a bereg megyei Bayaknak szól. Bayak Győrmegyében, Borsodban, Szabolcsban, és Beregben említettek; s egyik ág a másikkal mint fonódik össze? azt szeretném kifizérkészuí.

Nagy Iván »Magyarország családai« B) alatti rovatában ugyan a Bay-család megemlittetik; de a rólok szóló közlemény felette hűzagos, melyet nem a terjedelmes genealogiai munka tisztelt szerkesztője Nagy Ivánuak, de a közlemény hibás megfigyelőjének róhatunk föl. Nagy Iván »Magyarország családai« könyvében a közlemény bejelentője a beregi Bayak ágával foglalkozik; noha megemlíti, de okadat nélkül: hogy a bábai és ludányi előnevet használó Bayak egy törzsből szakadtak el. E szerint mindenik ős bölcsője a nógrádvármegyei Ludány falu. A közlemény írója elsorolja: hogy a Ludányi-ág Beregbe szakadt tagjai közül egy szolgabíró is volt; és megemlíti, a közel multból, Györgyöt, aki Beregben első alispán, később alországbíró, alnádori helyettes, s végre septemvir. Ez mind igaz; de a közlemény ugylátszik a Bereg megyébe szakadt Bayak legérdekeseb alakjait vagy nem tudta, vagy megemlíteni ama Bach-világban átalította.

Boldogult kedves apám iránt táplált meleg kegyeletemnél fogva a beregvármegyei Bayak nemzedék rendjével foglalkozom, és nemzedékrendjüket mint családtagnak, sikerült hitelesen összeállítanom. Kimutatás szerint a Beregvármegyébe települt Bayak

ős fészke a Nógrádvármegyében fekvő Ludány helysége volt: onnét nevezik magukat ludányi előnévvel. Családi hagyomány szerint első ősük, aki Nógrádból elszármazott (1453-ban) Barnabás volt, ennek fia János, ennek Mihály (1541), neje Dézsi Ilona s ettől fogva a genealogia híven kimutatja nemzedékrendjüket egész a mai korig. Ignác 1540-ben emlittetik Beregben, ki Zápolya János király párthive s az I. Ferdinánd bányavárosait zaklató Derenchényiek ivadékát Derenchényi Zsófiát vette nőül. 1549. évben, Beregvármegye levéltára iratai 1 -3—4. sz. a. áll: Bay Ignatio de Ludány, Ferdinandus rex insignia nobilitaria confert, (erre Lehoczky is hivatkozik Beregvárm. monographiájában.) A Prágában kelt, Ferdinánd király, és Oláh Miklós kancellár által alájegyzett czímerlevél hiteles másolata nálam megvan. A kék mezőben, öt ágú arany koronából, az irat fölé fordulva, piros nyelvét kilógató, lábaiban három rózsát tartó, fehér szakálás egyszarvú emelkedik ki, s a vörössel bélelt aranyozott ezüst sisak fölött ismét ötágas arany koronából, három rózsával, fehér egyszarvú ágaskodik.

A főnt említett Ignác egyik leányát Zsófia-Klárát a gróf Rádaik ösapja, Rádai Gáspár vette nőül. Ignác unoka testvére volt Ferencz, aki 1552-ben Dobó István alatt Eger várát oltalmazta, 1565-ben Erdőd vár kir. kapitánya, 1567-ben Krasznahorka vár kir. kapitánya, (Budai polg. lex. I. köt., Szirmai Szath. várm. II. köt.), végre 1570-ben Munkács vár kir. várparancsnoka, Beregvármegyet kormányozta, (Beregvárm. lev., Lehoczky, Beregvárm. monog.) Mihály 1685. beregvármegyei alispán, (megyei levéltár), 1670. Eperjesen követ, 1682-ben munkácsi várparancsnok, kurucz kapitány, kinek naplóját a m. tud. akademia adta ki. (Thaly Kálmán, Monumenta Hungarica.) Családi iratok szerint Bay Mihály, Thökölyi Imre kurucz kapitánya, beregvármegyei kerepeczi rész jóságát a kir. fiskus, hűtlenségi bélyegen elnótázza. Thökölyi Imre fejedelmet, kibújdosása alkalmával Bay Mihály Nikomédiába kísérte, és csakis Zrinyi Ilona fejedelemasszony, és férje Thökölyi Imre fejedelem halála után tért vissza Magyarországra, és az öreg kurucz egyenesen a már akkor zászlaját lengető II. Rákóczi Ferenczet kereste föl, s mint általam, körülbelől hét évvel a magyar történelmi társulat titkárának, Szilágyi Sándornak felküldött, s a magyar történelmi társulat irattárának ajándékozott, pergamenre írott, II. Rákóczi Ferencz sajátkezű aláírásával megerősített, eredeti okmány igazolja, a Thökölyi-Rákóczi-ház rendíthetetlen öreg hívét Bay Mihályt ama okmányban II. Rákóczi Ferencz elismerő, magasztaló szavakkal, Ugocsa megyében fekvő Akli faluval ajándékozta meg.

Mihálynak öcsese volt László, aki a Rákóczi-házhoz szintén híven szolgált. Bay László ama kemény kuruzsok egyike volt, kik II. Rákóczi kibújdosása után is a majtényi kapitulációt megvetve, Munkács várba zárkóztak, s mikor már utolsó reményük is elhomályosult, a várat oly feltétellel adták föl, mint Klapka 1849-ben Komáromot. Kikötötték, hogy ők katonai ékben, zászlósan, fegyverrel vonuljanak ki. Bay László Munkács vár kapitánya volt. Thaly, a Rákóczi Ferencz kora jeles írója ama Bay Lászlóról jegyezte föl a Történelmi Tár 1888. év II. füzetében: »Kőrösi írja, megjelentettem ő felségének, mind azt, hogy Bay László uram (ezredes. munkácsi várparancsnok) urnapján, ő felségéé lévén a vár, nem lövetett (Bay t. i. kálvinista volt. a kinek az Urnapja nem ünnep. a fejedelem ellenben katolikus.«)

Mihály testvére volt Ferencz, aki 1714-ben Beregvármegye alispánja volt, s 1690-ben az ősrégi Surányi-Charnavadai nemzetség utolsó sarja, Surányi-Charnavadai Borbála. és férje, Prépostvári Bálint, jogutódát, osztópányi Pernyeszi Borbálát vette nőül, és általa a beregi Bayak Surány és Csarada, (hajdan Csarnavoda) beregi falukban fekvő Surányi-Charnavadai ősi birtokrészeket örökölték.

Végül fölemlítem, hogy a Bay Ignácznak adományozott czímert a Bay Ignác utódai nem használták. A Beregmegyében honosított Bay-család rendesen használt czímere: kék mezőben három rózsát tartó, három halmon ágaskodó fehér egyszarvú; a czímer sisak fölött koronából szintén három rózsát tartó egyszarvú emelkedik ki. Hanem ezt a fentemlítettől nem sokban különböző czímert a Bay-családnak ki adta, és általán mikor kezdték használni? mind ekkoráig ki nem puhatolhattam.

Jelen kis közleményemet ama óhajtástól indítva kívánom nyilvánosság elé juttatni, vajha a Hejő-Bábnál birtokos, s ama falu előnevét használó Bayak átolvasnák, családi irományaikat átkutatnák, és valami új adattal a családok összekötő fonálához utat nyitnának.

BAY ILONA.

MAXIMILIANUS TRANSYLVANUS ÉLETEHEZ.

Egy angol munka jelent meg nemrég¹⁾ Londonban ily czímmel: »Johann Schöner, Professor of Mathematics at Nuremberg«, mely bennünket magyarokat közelebről érdekel. A munka czélját és tartalmát bővebben leírja a czímlap s azért ide igtatjuk

¹⁾ H. Stevens and Son, 1888.

még a következőt: »A Reproduction of his Globe of 1523 Long lost, his dedicatory letter to Reymer von Strejtpereck, and the *De Moluccis* of Maximilianus Transylvanus, with new translations and notes of the globe by Henry Stevens of Vermont. . . . Edited with an Introduction and Bibliography By C. H. Coote, (of the British Museum.)».

Az összefüggés Schöner és Transylvanus közt az, hogy mint ama ajánló levelében említi, a norimbergi professor megküldi Streithbergnek új globusát, melyet oly czélból készített, hogy abba az erdélyi író által megírt fölföldözésből való eredményt fölvegye, »ut quae lecta videantur mirabilia. aspectu credantur probabiliora.« A véletlen úgy akarta, hogy amint kezembe vettem s fölütöttem a könyvet, a bevezetés XX1. lapján azon merész állításon akadt meg szemem, hogy Maximilianus Transylvanus a salzburgi bíboros érseknek, Lang Máténak, természetes fia volt. Sem Coote, sem az elhalt Stevens fia nem voltak képesek fölvilágosítani, hogy mily forrásból lott ez az adat merítve s eddig csupán egy könyvkereskedő catalogusában ¹⁾ láttam ismételve. de ennek compilátora a felelősséget ismét egy más czég catalogusára hárítja, melyből ama passust minden meggondolás nélkül a sietségben lemásolta.

A tévedés úgy látszik egy a Martyr Péter leveleiben előforduló passus félreértésén alapszik. Ő 1514. december hava végén ugyanis azt írja Lang Máténak, hogy »Si in filium advenientem Maximilianum juvenem Germanum tuum a secretis suscepi. si hospitio ac mensa longo illum tempore collegi, si direxi, si juvi necne ipsum arbitror retulisse«. ²⁾ Itt kétségen kívül Miksánkról van szó. Hogy valjon »Germanus« azonban nemzetiséget vagy rokonságot jelent-e, azt első pillanatra bajos eldönteni, miután nem lehetünk biztosak arról, hogy valjon a kis betűt nem a kiadó változtatta-e nagy betűre. Az egész mondat szerkezetéből azonban világos az, hogy a levélíró a hozzá érkező fiatal németet és püspöki secretariust mint *saját* fiát fogadta, stb. és nem mint a püspök fiát.

Hogy itt tévedés forog fenn, arról kétség sem lehet s azt vélem, hogy a jelenlegi mese eredetét mutatis dramatis personis egy régibb mendemondára kell visszavezetnünk. mely szerint Lang Mátéről magáról állították mind eddig, hogy I. Miksa császárnak volt természetes fia. Hogy mily nevetséges ez, kitűnik a

¹⁾ M. Quaritch.

²⁾ Epist. DLXIII. Ex Guadalupe III. Kal. Jan. 1515., az 1670-diki kiadás 311. lapján. Lang Máté, a levél czíme szerint, ekkor Gurk püspöke és bíbornokjelölt volt,

két férfiú születési éveiből. A császár 10 éves volt a jövődöbéli bibornok születésekor. ¹⁾

Transylvanus apjáról van egy adatunk, mely elkerülte figyelmet midőn előbbi rövid közleményemet a *Századoknak* megküldém. ²⁾ Don Martin de Salinas. Ferdinánd király követő a spanyol udvarnál azt írja urának Valladolidból 1527. márcz. 11-ről, hogy a császárnak szándékában van *egyik secretariusát Bécsbe küldeni, ki születésére nézre erdélyi fiú és Ferdinándnak alattvalója. Apja a (mohácsi) csatában esett el azért most a király szolgálatába akar lépni s a török ellen hadakozni.* ³⁾ Hogy itt a mi Miksánkról van szó. az világos, miután tudtunkkal más erdélyi születésű secretarius nem volt a császár környezetében.

Ámbár magában véve nem döntő bizonyíték, mégis fölemlítendőnek vélem azt, hogy Lang Máté egy levelében az erdélyi Miksához őt »Domine Maximilianek«-nek czimezi. ⁴⁾

Schönernek föntemlített levele, mely 1523-ról van keltezve, Stevens szerint a bibliographusok egy más hibájára is figyelmeztet bennünket. Brunet ugyanis, s utánaa mások is, azt állítják, hogy a *De Moluccis* első kiadása Rómában, Minutius Calvusnál 1523. november havában jelent meg, de a kölni kiadás colophonja szerint a könyv 1523. január havában lett nyomtatva ⁵⁾ s miután Kölnben az új év január elsején kezdődött, a jelenlegi időszámítás szerint az 1523-diki s nem az 1524-diki év értendő. s így a kölni (néhányikóttól másodiknak tartott) kiadás az editio princeps. E pont eldöntése azonban bővebb bizonyítékot igényel. ⁶⁾

¹⁾ *Allgemeine Deutsche Biographie* vol. XX. p. 610. E forrás szerint Lang Augsburgban született.

²⁾ 1887. 546 l.

³⁾ Gayangos, *Spanish Calendar* a dátum alatt. A levél eredeti fogalmazványa megvan a madridi Real Academia de la Historia kézirat-gyűjteményében egy kötetben (C. 71), melynek címe *Cartas de Martin Salinas* (f. 167 V°).

⁴⁾ British Museum, Addit. Mss. N° 21524 f. 11.

⁵⁾ Salzburg 1523. nov. 16-diki kelettel »Anno virginie partus M. D. XXIII. mense Januario.«

⁶⁾ Tudtunkkal Kölnben az új év nem jan. 1-jével kezdődött a XVI. század elején. 1310 előtti »in vigilia pasche, cereo consecrato«. tehát nagy-szombaton kezdődött (lásd Dr. Ennen. *Quellen zur Geschichte der Stadt Köln* vol. III. p. 442.) Dr. Grotefend (*Handbuch d. hist. Chronologie* p. 25.) azonban azt állítja, hogy még 1310 után is a mos Coloniensis szerint számítottak s idéz is 3 példát, a legújabbat 1394-ből. Knauz ugyanazt állítja s még hozzá teszi, hogy Hartzheim szerint a kölni egyetem még 1428-ban is márcz. 25-ét használta. (L. *Kortan* 93. l.) De ez tévedés. Hartzheim csak azt írja, hogy az új rector és decánok hivatalukba léptek e napon, föltéve, hogy elődjök egy egész évig maradtak meg az egyetem élén, mi szinte ritkán fordul elő, non enim ultra trimestre obligabantur (Cons. Germ. vol. IV. p. 125.) Ez is oda módosítandó, hogy rectorát négyszer választott évenként az egyetem.

Helyén tartom itt Miksának egy más nyomtatott művére figyelmeztetni, melynek egy példánya megvan a British Museum könyvtárában. Címe »Legatio ad . . . Caesarem . . . Carolum . . . ab principibus sacri Romani Imperii electoribus . . . Molendino Regio die ultimo Novembris. Anno 1519.« Megjelent hely és év nélkül, s 16 számozatlan levélből áll. Az ajánló levélben Miksa üdvözlését küldi. »Ioanni Alemanno Burgundioni a secretis Caesaris collegae suo.«¹⁾

Még Miksa költeményeiről kell említést tennünk. A van der Aa-féle munkában²⁾ az van állítva, hogy Max. Trans. (book de pseudonim van Grynæus de Jonge) geb. te Brussel, bloeide in 1605., was en niet onverdienstelijk Latijnsch Dichter.« E néhány szóban három óriási baklövés van s eklatáns példa ez idézet annak illusztrálására, hogy az ilyen »Sammlungswerke« mily úton gyártódnak. A ciklőrőlvatkozik Gunterusra,³⁾ Peerlkampra⁴⁾ és az amsterdami *Navorscher*-ra.⁵⁾ Gunterus azt állítja Miksáról, hogy brüsszeli, de év számot nem ad; s közli két költeményét. Ezek egyikének címe: »Ad puellas Constantienses, in conventu Imperiale«; a másiké pedig: »Ioannis Baptistae Triestii in Symbolum et Insignia Gentis Vrientiae, Bonis Avibus.« Peerlkamp Gunterusnak utána mondja, hogy Miksa brüsszeli, s hozzáadja, hogy »floruit 1605«, de kútforrást nem idéz. Végre a *Navorscher* csak azt állítja, hogy a *De Moluccis* a Grynæus-féle *Norus orbis regionum ac insularum veteribus incognitarum* gyűjteményben jelent meg, s hogy e gyűjteményt gyakran az öregebb Grynæusnak tulajdonítják »hibásan« az írók. Ez sem áll; a *Norus orbis* 1532-ben jelent meg, tehát hét évvel az ifjabb Grynæus születése előtt.

Az ekkép összehordott anyagból már most azt sütötték ki a van der Aa-féle boszorkány könyhában, hogy a Max. Transyl-

(L. Dr. Ennen, *Geschichte d. Stadt Köln* vol. III. p. 845, az egyetem hivatalos kéziratai nyomán.) Mint dr. Höhlbaum magánlevélben értesít, Köln városa 1310 után a naptár javítás idejéig hivatalosan karácsonytól számította az új évet; a XV. és XVI. századot illetőleg ezt kötségen kívül bizonyítják a tanács protokollumjai és a másolat könyvek (Kopienbücher) a városi levéltárban. Így tehát még korán szines eldöntve, hogy a mindennapi életben mi divatozott, s hogy a nyomdász mely évet értette.

¹⁾ Említi gr. Kemény József *Új. Magy. Muz.* 1857. 529. l. In Molendino Regio = Molino del Rey, Spanyolországban, közel Barcelonához.

²⁾ A. J. van der Aa, *Biographisch Woordenboek der Nederlanden* (Haarlem 1869.) sub lit. M.

³⁾ Ranutius Gherus (i. e. Gunterus) *Delitiae C. Poëtarum Belgicorum etc.* (Francof. 1614.) tom. IV. pp. 449—453.

⁴⁾ Peerlkamp, *Libre de Vita, Doctrina et Facultate Nederlandorum, qui Curmina Latina Composuerunt*. Ed. altera (Harlemi 1838.) p. 209.

⁵⁾ *De Navorscher*, deel VII. p. 248.

vanus név egyszersmind pseudonymje volt az ifjabb Grynaeusnak (mit egyetlen idézett kútforrás sem állít), hogy Miksa Brüsszelben született (ami Gunterus állításából éppen nem következik) s hogy ő 1605-ben virágzott (mit Peerlkamp állít ugyan, de he nem bizonyít.) Miután pedig Miksa már 1519. táján császári secretarius volt, alig hihetjük, hogy 1605-ben még életben volt.

Hogy Miksa volt V. Károly szolgálatában, azt a császári udvar személyzetének fizetési lajstromaiból lehetett volna legkönnyebben megtudni. Gachard szerint ¹⁾ ezeket Lille-ben őrizték a múlt század végéig, de a francia forradalom alkalmával (1793. és 1795-ben) az arzenálokba szállították az iratokat, vagy pedig a tengerészeti minister rendelkezésére lettek bocsátva ágyú töltőnyek (gargousses) készítésére. Csak három maradt fenn napjainkig épségben s egy negyediknek foszlányai. Az előbbi hármat közli Gachard. Miksa neve nem fordul elő sem az 1515-diki, sem az 1517-diki junius 1-jéről kelt lajstromban; 1521-diki junius 1-jén azonban már említve van a »Grant Conseil« tagjai közt. Más forrásból tudjuk azonban, hogy ő már 1519-ben volt a császár secretarius.

KROFF LAJOS.

¹⁾ *Collection des Voyages des Souverains des Pays-Bas* vol. II. Appendix.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Magyarország pénzügyei I. Ferdinand uralkodása alatt 1526—64-ig. Irta Dr. Acsády Ignác, a m. tud. akad. lev. tagja. Kiadja a magy. tud. akad. történelmi bizottsága. Budapest, az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája 1888. 280 old. — Ára 1 frt 70 kr.

Nem rég volt alkalmunk megemlékezni Acsádynak egy jeles munkájáról — Magyarország Budavár visszafoglalása korában — (Századok 1886. júliusi, VII. füzet) s már is egy újabb, az előbbinél nem kevesebb érdekléssel és értékkel bíró könyve fekszik előttiünk a fent közölt címmel.

A statisticát a legtöbb ember oly unalmas, száraz számhalmaznak szokta tekinteni, melyet ha elolvastunk is, nincs belőle haszon; mert amint elolvastuk, el is felejtjük. Acsády megmutatta, hogy a ridegnek nevezett számok ékesesszólóan tudnak beszélni, csak tudni kell őket megérteni. Napjainkban, mikor a társadalom minden osztályát, az államélet minden tényezőjét egyaránt érinti a pénzügyi teher, már mindenki tudja, hogy az államgazdaságnak éppen úgy legfontosabb tényezője a rendes pénzügyi gazdaság, mint az egyes családok háztartásának; hajdan, mikor a pénzügyi teher csaknem kizárólag a politikai jogokkal nem birt osztályra nehezedett, az állami életben tevékeny részt vett osztályok csak annyiban érdeklődtek az adóügy iránt, amennyiben azt mások rovására megszavazták és másoktól behajtották. Azután rá bízták a királyi kormányra, hogy azzal belátása szerint rendelkezék. Igaza van Acsádynak, mikor írja, hogy »nincs oly fontosabb nyilvános esemény, nincs a nemzetnek olyan osztálya, a társadalomnak olyan rétege, melyre az adóügy története élénk, részben új világosságot nem derítene.« Művében látjuk egyik fejezetét azon okoknak, melyek hazánkat azon állapotokhoz vezették, melyet Grünwald Béla »A régi Magyarország 1711—1825« című művében rajzol.

Acsády műve következő fejezetekre oszlik: 1. Az államháztartás a mohácsi vész előtt. 2. Ferdinánd pénzügyi politikája. 3. Az adóterület és változásai. 4. A királyi kamara. 5. Az egyenes

adók. 6. Városok adója. 7. A harminczad. 8. A bányászat és pénzverés. 9. A király összes szükséglete. 10. Az adó és a társadalom. Végül a 277-ik oldaltól kezdve mellékletek.

Akik éveken át ex professo foglalkozunk történelmi tanulmányokkal, kétség kívül mindnyájan olvastunk itt is, ott is a fent említett fejezetek címekre vonatkozó dolgokat, mint olyanokat, melyeket nagyobb szabású történelmi műveink írói nem mellőztek, hanem, hogy úgy mondjam, csak a politikai események háttéréül alkalmaztak. Thallóczy Lajosnak »A kamara haszna« című becses művén kívül nem volt irodalmunkban pénzügyeink történetével önállóan foglalkozó munka. »A kamara haszna« rég múlt időknek elavult pénzügyi rendszerét tárgyalja, Acsády műve azon korról szól, a mely által teremtett viszonyok benyúltak közéletünkbe egészen 1848-ig.

Tekintsük azt át fejezetenkint: I. Az *államháztartás a mohácsi vész előtt* előbb a várszerkezetet mutatja be pénzügyi közegül és az Árpádoknak erőteljes bel- és külpolitikájának rugóit ezen közegnek egy akarattól függő egyöntetű működésében látjuk. Ezen szervezet bomlásával karöltve jár a kir. hatalom hanyatlása. A nemesség a királytól várja az állam összes szükségleteinek fedezését akkor is, mikor a jövedelmi források nagyrészt kiapadtak. A király régi jövedelmeinek romjai képezik a vegyes házakból való királyoknak *rendes* bevételeit, *rendkívüli* bevétel az, amit a nemesség *ajándékul* megszavaz, s minthogy csak annyit szavaz meg, amennyit akar és csak annyit hajt be, amennyit megszavaz, a király szorult helyzetét *jogszerzésre* zsákmányolja ki. A »rovás, talca, dica, contributio, tributum, subsidium« adó-elnevezésekről, - a jobbhagytelek (sessio) -, ház (domus) -, füst (fumus vel caminus) -, kapu (porta)-ról -, mint adó-kulcsokul szolgáló alapokról nyeriünk biztosan tájékoztató ismertetést. Látjuk az adó beszédésének módját és azt, hogyan érvényesül egy-egy erőteljes királynak egyénisége a jövedelmek fokozásánál s ez által az állami célok megvalósításánál. A Jagellók gyenge kormánya elveszíti a biztos adóalapokat, kapkod eredménytelen kísérletekhez a fogyasztási-, eladási-, fej és kereseti adókkal. Elveszítve a jövedelmet, nem felülhet meg az államélet létfeltételeinek s a mohácsi vészbe sodorja hazánkat. Az 1518-iki országgyűlés határozatával el akarván választani az ország jövedelmét a királyétól, a királyt gyámság alá akarja helyezni, hogy az olygarchia annál féktelenebb lehessen.

II. *Ferdinánd pénzügyi politikája.* A XVI. század átöröklé a régi pénzügyi rendszert az elhalóban levő *lucrum camerae* kivételével és Ferdinánd csak tökéletesíti és az állami feladatok sikeres megoldásának eszközévé teszi a pénzügyi közigazgatást.

mely »első alappját képezi nálunk a modern államnak, ez őlt először állami jelleget a rendi világban.« A királyi kincstartóság helyére lép a bécsi főudvari kamarának alárendelt m. kir. kamara. A magyar nemzet nem tehet közjogi kifogást az ellen, hogy a magyar pénzügy szerves kapcsolatba hozatik az örökös tartományok pénzügyével; mert az *állam jövedelme a király jövedelme*, ki azt a *célyszerűség szerint* használhatja fel. Ez az első kapocs, mely hazánkat az örökös tartományokhoz fűzi és a Habsburgok hazánk feletti folytonos uralmának egyik legghatósabb tényezője. Az egyes magyar pénzügyi közegeknek idegen hatóságok alá rendelése megteremti az idegenek beavatkozását Magyarország belügyeibe.

III. *Az adó terület és változásai.* Hazánknak a magyar király, az erdélyi fejedelmek és török szultánok uralma alatt megoszlása történelmünk legszomorúbb lapjait töltik be. Alig hinné az ember, hogy az adó fizetése képezte a magyar és magyar közti összekötő kapcsolatot. Acsálynak helyesen nevezett »*adóügyi földrajz*«-a egyszersmind földrajza a XVI. század Magyarországának és egyszersmind egy szomorúan érdekes fejezete ethnographiánknak; mert az adóterület fogyása jelzi a magyar elemnek pusztulását is.

IV. *A királyi kamara* cím alatt részletesen élénk lép I. Ferdinand király (II. alatt érintett) pénzügyi adminisztrációjának szervezete: az 1528. jan. 28-iki rendelettel keletkezett és 1529-ben már megszűnt budai kamara szervezete és működése, az 1531-ben szervezett pozsonyi kamara, a magyar pénzügyi igazgatás ezen legelső foruma, melynek befolyása alá kerültek »a politika, a közigazgatás, az igazságügy, törvényhozás és a gazdasági élet.« - 1560-ban felmerül a kassai kamara eszméje, de melyet keresztül nem vittek, hanem helyette az éjszakkéleti felvidék pénzügyeinek kezelését a sárosi várkapitányokra bízták, a pozsonyi kamara ellenőrzése alatt, melynek alárendelvek a só és bányakamarák is, mint szintén pénzügyi közegek. Az ekként az egész országra kiterjedő hatáskörrel bíró pozsonyi kamara, minthogy a rendeleteket, törvényes alapon, egyenesen a királytól vette, később erős eszközévé lett az alkotmány rovására terjeszkedő királyi hatalomnak. I. Ferdinánd uralkodása alatt még nem áll kamaránk a béccsel alárendeltségi viszonyban.

V. *Az egyenes adók:* dica, donativum, gratuitus labor, pecuniae exercitiales, sexagesima, dicator, exactor a magyar magán- és közjogot egyaránt mélyében érintő szavak, melyek értelmének helyes meghatározása nélkül nem nyerhetjük tiszta képét 1848 előtti rendi alkotmányunknak. Acsády itten igen szerencsés tollal ismerteti meg és illeszti be az említett adóneme-

ket és behajtó közegeket alkotmányunk szervezetébe. Látjuk a királyi hatalom izmosodását azon jogelv fentartásával, hogy adót szedni a rendek előzetes jóváhagyása nélkül nem szabad. A világosan csoportosított számadatokból látjuk a nemzet vagyonságát, és a jobbágy néposztálynak nyomorát, amint azok váltakoznak. Az ország védelmi rendszerének egy részletét tünteti fel a végvárakra adózó megyékről szóló kimutatás. Az adóelengedések aránya mértékeül szolgál a török pusztításainak és a német katonaság zsarolásainak. Habár a vármegyei közigazgatás tökéletlensége, némely uraknak és szerzetesrendeknek a fizetéstől vonakodása, olykor egyeseknek hatalmaskodásai gátolták a kamara közgeinek működését, a XVI. század közepétől kezdve a pénzügyi szervezet annyira tökéletesedett, hogy 1548-ban és 1550-ben az egyenes adóknál a behajthatlan összeg a megajánlott adónak csak 5.6%-ját tette.

VI. *Városok adója.* A királyi rendes bevételeknek egyik jelentékeny forrása, melyből a király mondhatni tetszése szerint meríthet. A városok rendes adója, a census állandóan megállapított összeg, de a királynak joga van census extraordinariust = taxa kivetni és ennek mennyisége igen változó. Az adó kivetése és beszedése a nemesség és városi polgárok közjogi állása szerint különbözik; a nemesség maga veti ki magára az adót, de behajtja tőle a királyi dicator, a polgárság maga hajtja be a király által rá vetett adót. A városok által gyakran adott kölcsönöknél tett ezen szavakra: »*adóügyi jellege azonban az efféle ügyleteknek nincs.*« megjegyzem, hogy a király kölcsönt kérve, gyakran egyenesen kimondja, hogy azt a jövő évek taxájából fogja leszámolni. A generalisok is úgy szoktak a városokkal alkudni nemcsak pénzre, hanem hadi szerekre is és így ezeket adóügyi jellegűeknek kell vennünk. Az is igaz, hogy ha a kölcsönnek a taxából törlesztésére kerül a dolog, akkor a király a taxát a levonandó összeggel felemeli és így a város a kölcsönadott pénzhez alig jut valaha.

VII. *A harminczad.* Magyarország neve tricesima, Erdélyben vigesima. Nemesak határvám, hanem általában a kereskedelemről folyó királyi jövedelmek kezelésére való pénzügyi hivatal. A kivitelre szánt árúkat a harminczados a határon becsüli meg és beszedi a tarifaszertő illetéket: a behozott árúkért ott veszik meg azt, ahol az elárúsítás történik, rendszeren az árúmegállító helyeken és azért az ország belsejében is vannak harminczadok. Centralizált harminczad kezelést ne keressünk, némely vámterületek a pozsonyi, mások a bécsi, mások ismét a morva fő pénzügyi közlegeknek rendelvek alá. Ezen különbség, valamint az is, hogy a vámtarifák nem egyenlők sem nem állandók, a királyi jog kifo-

lyásaként tekintendők. A XIII-ik század országgyűlései nem képesek befolyást szerezni a pénzügyi kezelésre és a hosszú usus — vagy talán abusus — folytán a vámügy egészen a királyi jog körébe kerül, minek következményeit iparuink és kereskedelmünk súlyosan megérezte a XVII–XVIII-ik századokban. A rendeknek csak annyi befolyásuk van, hogy a házi szükségleteikre behozott árúk vámmentességét megmentik, s ennek fejében feláldozzák az alkotmányos ellenőrzés jogát. A király tetszése szerint szabja ki a behozatali és kiviteli vámokat, tetszése szerint *deputálja*, azaz fizetés fejében átengedi fő tisztviselőknek, *inscribálja*, elzálogosítja, és *compensálja*, vagyis a kölcsön vett összegeket a hitelező kereskedők által kivitt és behozott árúk vámjával számolja el; ha még ezekhez vesszük a nemesek, a nasszadosok, a városok külön-külön vám-kiváltságait, előttünk áll a bonyolult szervezet. Acsády könyve mindezt oly tiszta világításban állítja eléünk, mint eddig senki. Kereskedelmünk történetén kívül adalékul szolgál ezen fejezet hazánknak a következő századokban az uralkodó házhoz és az örökös tartományokhoz való viszonyának megítélésére. Ebből és a következő

VIII. *Bányászat és pénzverés. Só, várjóságok. Kisebb jövedelmek.* A *király összes jövedelmei* című fejezetből látjuk, hogyan kerül a nervus rerum gerendarum, az önálló magyar nemzeti állam élet és művelődés életfeltétele, a pénzügy, egészen a bécsi udvari hivatalok kezére. A bányász és pénzverés s az azokból folyó jövedelmek egyenesen az alsó-ausztriai kamara kezelése alá adattak. A magyar sónak megterhelése által akarnak hazánkban piacot teremteni a Salzkammergut és a Habsburgok által zálogban bírt viclicskai sóbányák termékeinek. A folytonos háborúkban sok főúri családnak magva szakadván a fiscus terjedelmes javakat örökölt, melyek egyes végvárakhoz csatoltatva, királyi jószágokká lettek, és évenként mintegy 500,000 frttal növelték a királyi jövedelmet. A papi tized királyi bérlete, az intercalaris egyházi jövedelmek, a donatio mixta és más kisebb címeken is van bevétel. I. Ferdinánd király az *anyaország*-nak megmaradt területeiből a fő jövedelmi ágak szerint csoportosítva, évenként átlag következő jövedelmet húzott:

Rovás-adó és közmunka együtt	120,000 frt
Városi adó	10,000 »
Harminezad	100,000 »
Bányászat és pénzverés . .	150,000 »
Várjóságok	50,000 »
Más jövedelmek	10,000 »
Összesen	440,000 frt.

Ha ezt a mai árviszonyok szerint az érték 15-szörösére számítjuk, 6.600.000 forintot kapunk bevételül Magyarországnak nem egészen $\frac{1}{3}$ részéből.

IX. *A király összes szükséglete.* Mai értelemben vett állami adminisztratiót I. Ferdinánd korában ne keressünk. A közigazgatást és törvénykezést ellátták az önkormányzati joggal bíró megyék és városok, az iskolákat a felekezetek és magánosok. Amint az összes jövedelmeket a király szedte, úgy ő tartozott gondoskodni az állam szükségletének ellátásáról is. Katonaság fizetése, végvárak védhető állapotban tartása, törökkel alkudozások, a főméltságu urak fizetése, nyugdíjak, kegydíjak, a határrendező bizottságok, adóügyi közegek, posta, kir. udvartartás stb. stb.-nek kiadásai, melyekről itt tájékozódást nyerünk, a bevételekből nem fedezhetők. Ezért kér Ferdinánd mindig segílyt a pápától, Németországtól és ad a Habsburg-ház tetemes összegeket hazánk védelmére. De hazánkat véde, a pápa a kereszténységet, Németország önmagát, a Habsburgok örökös tartományait védik és így áldozatukat nagylelkű ajándéknak, vagy éppen jogcímnek arra, hogy Magyarországot a Németbirodalomhoz vagy az örökös tartományokhoz tartozónak és azokkal azonosnak tekintsék, éppen nem fogadjuk el.

X. *Az adó és a társadalom.* »Urak és nemesek« nem ritka kifejezés törvényeinkben. Nem jeleznek ezek külön közjogi osztályokat, csak nagyobb és kisebb vagyonnal bíró, egyenlő jogú nemeseket. A XVI. század adójegyzékei legékeesebben szóló magyarai az olygarchia nagy hatalmának, az urakénak szemben a nemesekkel. Az adójegyzékek magyarázzák meg, miért igyekeznek a Habsburg-házból származott királyok a nemzeti főnemesiséget udvarivá változtatni át. Amint megnyertek egy urat, nem ritkán több vármegyét nyertek meg; mert a király kezén levő országrészek mintegy $\frac{66}{100}$ -a nagy birtok. A kis birtokos és egytelkes nemesek befolyása csak a nagybirtokok megoszlásával kezdődik. Az egytelkes nemesek, az alsóbbrendű papok adó alá vetve, mindinkább veszítenek kiváltságos állásukból. A nép, az adózó nép állása az adó, közmunka, török és német katonaság zsarolása miatt, csaknem elviselhetlenül nyomorult. Esztergom-megyénél a Dunán túl fekvő része 1532-ben nem adózhatott, mert teljesen elpusztult. Pozsonyvármegye mátyusföldi járásában n. akkor volt 491 $\frac{1}{2}$ adózó telek, 227 szegény (adózásra képtelen) jobbágy család, 186 $\frac{1}{2}$ *puszta telek*. 144 *leégett ház*. 1557-ben Pozsonyvármegyében 5287 $\frac{1}{2}$ összeírt portából leégett vagy új ház czínén le kellett venni 2663 $\frac{3}{4}$ portát. Számos ilyen adat illusztrálja a jobbágyosztály gazdasági viszonyait. Az 1542-iki sexagesima összeírás szerint a paraszt néposztály kezén levő

összes földbirtok értéke 1.920,000 (mai érték szerint mintegy 20 millió) frt volt s ezen tőkéből mintegy $1\frac{1}{3}$ millió embernek kellett megélnie és a közterheket viselnie. A vagyonnak ily aránytalan megoszlása természetesen nagy társadalmi különbségeket idézett fel.

A tartalom bő ismertetése után, a miről csak annyit mondtunk, hogy az nem csak hézagot pótol irodalmunkban, hanem aki a magyar közéletnek, az állam szervezetének, a hazánk és Ausztria közti kapcsolat eredetének tiszta képét akarja nyerni és a mellett élvezetes olvasmányt kíván, annak Acsády ezen művét ajánljuk.

DR. DEMKÓ KÁLMÁN.

Magyar történelmi emlékek. Küldja Kubinyi Ferencz. II. kötet. Oklevelek honfőrdmeggeli magán-levéltárából. I. rész. Budapest. 1888. I—XXV. és 1—400 lap. Ára 4 frt.

Miközben a Zichy Okmánytár, a Hazai Okmánytár, az Anjoukori Okmánytár, a Monumenta ecclesiae Strigoniensis, a Károlyi, Sztáray és Zalaegerszegi Oklevéltárak folytatását, nemkülönben a Sopronmegyei Okirattár megjelenését, főleg pedig az Árpád-kori új Okmánytár tizenkét kötete indexét, melyek -- úgy tudjuk -- mind szorgalmas munka alatt vannak, epedve vártuk: íme kellemesen lepett meg bennünket *Kubinyi Ferencz* az általa megkezdett *Magyar Történelmi Emlékek* II. kötetével, mely előzőjét, az I. kötetet, huszonegy év múlva követte.

Ami türelmetlenség s ez öröm egyaránt indokolt. Mert helyesen jegyzi meg Kubinyi megjelent kötete előszavában, hogy daczára annak, miszerint egy negyedszázad óta sok ezer oklevél közzétételével gazdagították buváraink a magyar történelmet, még mindig ezerekre és ezerekre megy azon oklevelek száma, melyek az ország különböző vidékein, különösen régi családaink leveles-ládáiban lappanganak ismeretlenül, magukba rejtve sok becses történelmi adatot, melyek elveszte megbeesülhetetlen kár lenne hazánk történetére.

Pedig ezeket nem csekély veszély fenyegeti, mióta az ősiség eltörlésével elvesztvén actualis értékeiket, az élelcamrába vagy lomtárba kerültek, hol a nedvesség által megpuhult és felázott hárttyák megpenészednek, föltokat kapnak és olvashatatlanokká válnak. -- ha ugyan még nagyobb baj nem éri őket, mint azt Kubinyi, valószínűleg közvetlen tapasztalata szerint, élénken tárja elénk.

Annál nagyobb köszönetet érdemelnek tehát palaeographusaink, kik e veszendő kincset gondolat lemásolják, ép úgy az

okirattárainkat kiadó intézetek, társulatok és egyesek, kik közé méltán soroljuk Kubinyi Ferencz urat, a mennyiben az előttiünk fekvő kötetet a hontvármegyei magánlevéltárakból nemcsak lemásolta, de hazafiúi áldozattal díszesen ki is adta.

Szám szerint foglaltatik e kötetben 210 oklevél, melyek közül másutt megjelent és most javítva kiadatik 10; a többi 200, köztök 24 Árpád-kori, itt lát először napvilágot. Az első oklevél kelte 1256, az utolsóé 1399. Tárgyára nézve kevésbbé országos jelentőségű, mint inkább Hont és Nógrád vármegyékre vonatkozó becses adatokat nyújt e kötet. Genealogusaink is nagy haszonnal fogják azt forgatni, főleg ha az eddig kevésbbé ismert Hont-Páznán nemzetség érdekli őket.

Ami pedig fölötte becsessé teszi e kötetet, az az ország beléletére vonatkozó számtalan adat, melyek, míg a nemzet gyors elgyarlódását mutatják az utolsó Árpádok alatt, viszont a rend és a jólét fokozatos helyreállítását tüntetik elének az Anjouk korában. Végig lapozva ez okleveleket, mintha koriratokat, életképeket olvasnánk, tele üde élettel, közvetlen elevenességgel. Mint az orvos, ki napról napra örvendő észleli betege javulását, úgy mi is mintegy a kor üterét véljük tapogatni, midőn egy lapot a másik után forgatunk.

Példával szolgálendő állításom igazolására ellent nem állhattam, hogy ki ne válogassak egy csomócskát a tömegből, mely élénk képet nyújt a XIV. század első negyede mozgalmas életéből.

A Hont-Páznán nemzetség szállása Hontvármegye volt, hol nagyterjedelmű jószágokat birt. E nemzetség egyik — úgy látszik — fő ágához két nagy uradalom tartozott: a csábrági és drégelyi, melyek központja egy-egy vár, Litva másként Haradnok (ma Csábrág) és Drégely valának. A csábrági uradalomhoz tartoztak: Csábrág, Váralja, Cseri, Varbók, Tót-Domanik, Alsó-Pomat másként Bekestelke, Bagonya, Klaszita, Perendfalva (ma Prencsfalva), Tapolcza, Ledény, Marót, Salló, Szuha s egy másik Varbók Berneze közelében. A drégelyihez: Drégely, Bereche, Hont, Vecze, Szalatnya, Teszér, Hrussó, Jablancz és Podluzsány. Atyjok, Hont gróf, halála után fiai: Ders (Dezső) és Demeter megosztottak e birtokon úgy, hogy Dezsnek a csábrági, Demeternek a drégelyi uradalom jutott.

Volt azonban a Hont-Páznán nemzetségnek (Aba-)Ujvármegyében is örökös birtoka, nevezet szerint a jánoki uradalom, melyhez Papócz, Parlagi, Büttös, Vajda, Krásznok és Raksány helységek tartoztak. Ezen azonban a testvérek meg nem osztozhatának, minthogy az Abák hatalmasul elfoglalva tartották azt. Mire nézve úgy egyeztek meg az osztozkodó testvérek, hogy

kettőjük közül azé legyen Jánok, akinek azt visszafoglalni sikerül. (1285.)

De ebben megelőzte őket Túri Kövér Miklós ugyancsak a Hont-Páznán nemzetségből, ki azon állítólagos jogon, hogy Jánok anyai ágon őt illeti, a vitás kérdést gyakorlatilag úgy oldotta meg, hogy Jánokot, melyet — ugymond — hatalmas emberek gonoszsága elpusztított, átadta ipjának, Szügyi Látó András mesternek, viszont tőle cserébe kapta az egyéb birtokaival szomszéd hontvármegyei Méznevelő és Nyék, azonképen a nógrádvármegyei Hakara és Echel nevű népes és haszonhajtó birtokokat. — A csereszerződést azon rendesen előforduló kikötéssel toldották meg a szerződő felek, hogy ha valaki a rokonok közül perrel támadná meg az érdekllett birtokok egyikét, az köteles azt saját költségén és fáradságával a törvényszék előtt megvédelmezni, akitől ered; vagyis a jánoki birtokot Túri Kövér Miklós, az érte elcserélt hont- és nógrádvármegyei jószágokat Szügyi Látó András. (1302.)

A király Szügyi Látó Andrást a fentebbi szerződés alapján a jánoki birtokba beigtattatta. (1307.) De tiz esztendő múlva — úgy látszik — megfélemlkezvén e beigtató parancsáról, viszont Ders fiainak: Tamásnak és Miklósnak visszaadja azon hűségökért, melylyel őt különböző hadjárataiban szolgálták, összes jánoki birtokait, melyeket előbb néhai Amadé nádor s azután fiai az Abák nemzetségből tőlök elvettek és jogtalanul birtak. Ez az Amadéfiak második lázadása alkalmával 1317-ben történt.

Nemsokára aztán (1321.) jelentkeztek a király előtt Szügyi Látó András fiai is, kérvén őt, hogy ismételve kimutatott hűségök jutalmául nekik adja Jánokot és tartozékait, melyeket az Abafiaktól elvett, mert e jószághoz csere utján van joguk. A király belátva előbbi tette helytelenségét, teljesítette Szügyi Látó András fiai kérelmét, mire ezek Ders fia, Tamás ellen, ki hatalmasul — mint állíták — bele ült a jánoki birtokba, pert indítának Lampert országbíró előtt Temesvárt, hol akkor a királyi udvar tartózkodék; egyuttal felszöllíták sógorukat, Túri Kövér Miklóst, hogy fölvállalt kötelezettségéhez képest védje meg őket a törvényszék előtt. A felszöllított vállalkozott e feladatra, állítván, hogy Jánok anyai birtoka, melyet még nagyanyja hozott egybekelésékor a családhoz, következőleg jogos birtoka volt, melyet senki joga sérelmével cserélt el. Viszont Ders fia Tamás azt allegálta, hogy Jánok a nemzetség örök birtoka, melynek elidegenítésétől Túri Kövér Miklóst, elfoglalásától Szügyi Látó Andrást az egri káptalan előtt eltiltotta.

Hogy a felek állításaitak bebizonyítsák, Lampert országbíró tanuik kihallgatását rendelte el. Mire Túri Kövér Miklós

ezerháromszáz nemes emberrel vonult a nagyváradí káptalan elé, kik vele együtt valamennyien arra esküdtek meg, hogy Jánok nagyanyja hozományá képen került Túri Kövér Miklós *kezére*; ezek ellenében Ders fia Tamás az egri káptalan előtt az összes szomszédok esküjével azt bizonyította, hogy a kérdésben forgó Jánok a Hont-Páznán nemzetség örök birtoka.

Mint hogy a tanuk egymás vallomását ilyen megsemmisíteték, az országbíró, az ország törvényes szokásai értelmében, Isten ítéletére bízta az igazság eldöntését, meghagyván a pörös atyafiaknak, hogy mentül jobb bajnokokról (pugiles) gondoskodjanak, kik jogaikat kívívják.

Itt aztán a bajvívás élénk leírása következik.

Temesváron, 1322. februárius 3-án lóháton, jól fegyverzetten megjelentek a bajnokok a porondon. Miklósé, mint a felperesé, keletről érkezett, Tamás alperése nyugatról, hogy az elnöklő király, számos főúr és nemes jelenlétében megvívjanak megbízóik igazáért. Előzőleg ugyan békítések se hiányzanak, de e fáradság sikertelen levén, a bajnokok egymásra roppantak és sűrű csapásokkal hosszasan döngették egymást, midőn egyszerre (mondja merész fordulattal az országbíró levele) Tamás bajnoka ellenfele hatalmas csapásától lováról lefordult és szörnyet halt, Miklós bajnoka pedig Isten kegyelméből győzelmet aratott. Minek következtében Jánokot Miklósnak ítélte oda Lampert országbíró, Tamást pedig elítötte követelésétől. A király ez ítéletet átiratta és megerősítette. Túri Kövér Miklós viszont az ekként visszanyert Jánokot Szügyi Látó András fiaira ujlag átruháztatta, a király a birtok határait megjáratta és valószínűleg (mert ez oklevél hiányzik) András fiait birtokukba beigtattatta.

Azonban az alperes, Ders fia Tamás, daczára annak, hogy örökös hallgatás esett osztályrészeül, nem hagyta abba ügyét, hanem Dózsa nádor, Lampert országbíró s az esztergomi káptalan előtt személyesen óvást tett az ellen, hogy a leirt párviadal alkalmával a király Szügyi Látó András fainak fogta pártját, s az ő bajnokát, miután már győztes vala, legyőzetni engedte. És az országbíró, saját ítélete ellenében, melyet a király parancsára állított ki, megismerni volt kénytelen, hogy Tamás bajnoka csakugyan legyőzte volt Miklós bajnokát, de a király kedvezéssel és előszeretettel viseltetvén Látó András fiai iránt, Isten és igazság ellen, a jelenlevő összes főurak és nemesek láttára, leveretni engedte az immár győztes bajnokot és ennek alapján ítélte oda a jánoki birtokot András fiainak.¹⁾ Ime az érdekes korrajz.

¹⁾ *Kubinyi*, M. Tört. Eml. II, 27. 50. 57. 64. 65. 67. 69. 72. 74. 80. lapok.

Többire nagyban emelik e publicatio értékét a gondosan egybeállított név- és tárgymutatón felül a Kubinyi jegyzetei, melyekben az előforduló helynevekre nézve nyerünk alapos fölvilágosításokat. Szépen irt előszaváért is, mely e kötet jelesb okleveleit és tárgyait kiemeli és csoportosítja, megérdemli elismerésünket. Azonban azon »ősmagyar« személynevekre nézve, melyek ezen kötet okleveleiben elszórva találhatnának, és melyeket a XXIII. és XXIV. lapon összegez, nem lehetek vele egy nézetben.

Minél tovább tanulmányozom a XIII. és XIV. századbéli szokatlanabb személyneveket, annál inkább erősödik bennem a meggyőződés, hogy ama régi személynevekben mentül kevesebb az »ősmagyar«. Sőt máris szabályul merném fölállítani, hogy a XIII. és XIV. században használatos, ma már szokatlan keresztnevek (és nem a többnyire »dictus«-szal jelölt vezetéksnevek) az ó-testamentumból és keresztény Martyrologiumból kölcsönözött, részint magyarított, részint csonkított vagy átídműtött, részint a szlávból, németből, olaszból és más idegen nyelvekből már átídműtve átvett nevek. Annak ugyan nem mondhatok még ellent, hogy e szabály alól lehetnek kivételek, minthogy sok név származását megfejtetni se vagyok képes, annál kevésbbé megokolni: de azt hiszem, hogy ha a magyar onomastikával foglalkozó tudósaink az imént jelzett, közelebb eső elvből indulnak ki, mielőbb tetemes eredményre jutnak.

A mű kiállítása dicséretére válik a Légrády-testvérek nyomdájának, nem úgy a sok sajtóhiba, melyeknek csak kisebb része talált a végső másfél lapon javítást.

Mindezek után örömmel nézünk Kubinyi Ferencz ígérete valóstítása elé, hogy a Történelmi Emlékek e második kötetét nem sokára a harmadik, melynek szintén a hontvármegyei magánlevéltárak, ezt a negyedik és többi kötetek fogják követni, melynek a Kubinyi-család várgedei, nyustyai és kővári ágainak levéltárai fogják szolgálatni anyagát.

PÖR ANTAL.

Diplomatarium Raczkviense. Ráczkveei Okmánytár. Kiadja Magdics István, székes-fehérvári püspöki szertartó, könyvtárnok, szentszéki ülnök és jegyző.

Székes-Fehérvár, 1888. 8-rét. I—XI. és 1—272. l.

Az *Insula magna*, vagyis a mai Csepel-Sziget jelentékeny szerepet játszott hazánk történetében. »Már Árpád vezér és nemesei — regélik koriróink — bemenvén a szigetbe, s azon hely termékenységet és kövérséget s a Duna vizének erősségét látván, a helyet kimondhatatlanul megszerették ... és elhatá-

rozák, hogy fejedelmi sziget legyen, s ott minden nemes személynek tulajdon udvara legyen. S Árpád vezér, mindjárt mestereket hozatván, derék fejedelmi lakokat csináltata.

A *Nagy-sziget*, úgy látszik, ettől fogva az Árpád-házi s a vegyes korszakbeli fejedelmek és királyok, utóbb királynék birtoka és kedvencz mulató helye volt, »mert bővelkedék sok fáczánal, fogolylyal, huos madárral, szarvassal, vaddisznóval, däm-vaddal és nyullal; e mellett erdő, szőlő és mezei termékekben annyira gazdag, hogy semminek sincs híjával, mi az élet fön-tartására és gyönyörűségére megkívántatik«, — úgy mond Oláh Miklós.

Főhelye e szép szigetnek manap *Ráczeke*. *Magdics István*, e város szülötte, pedig feladatául tűzte ki annak monographiáját megírni, s ennek egyik alkató részét a »Diplomatarium Ráczekeviense«-t már ki is adta.

E Diplomatarium 43 királyi okiratot foglal magában a 31—80. lapon. Ezek elsője Zsigmond királytól való és 1405. április 25-én kelt. Azonban az oklevél, valamint a következő tizenhat nem Ráczekevére, hanem a hajdani Keve-vármegye hasonló nevű székhelyére, az Al-Duna mellett a Dunavác nevű dunai ág és a Ponyavicza vize közelében fekvő Kevére, a mai temesvármegyei *Kubinra* vonatkozik és műveltségtörténeti szempontból általános érdekkal bir.

E diplomák úgy kerültek e gyűjteménybe, minthogy Ráczeke lakói ezen aldunai Kevéből költöztek a Csepelre, s annak szabadságleveleit is magokkal hozták.

Midőn, ugyanis, Murad szultán 1439-ben roppant sereggel nyomult Szerbiába és Szendrőt elfoglalá, a török seregek a Dunán is átkalandoztak, betörték Kevébe, ott nagy dúlást követtek el és annyira megfélemlíték annak jómódú rác lakóit, hogy ezek ott hagyván házaikat s egyéb fekvősegeiket, feleségestül, gyermekestül kivándoroltak és nem minden kóborlás nélkül, végre is megtelepedtek a Nagy-Szigetben, hol a király Szent-Ábrahám-Teleke nevű elhagyott helységet a még fönnálló és sz. Ábrahám tiszteletére szentelt templommal adta nekik szállásul, megerősítvén régi szabadságaikat.

Ez új otthonjokat elnevezték a rácok előbb Kis-Kevének, később Ráczekevének.

Az érintett oklevelek tehát, melyek kivonatát már Fejér is adta (CD. X/VI, 928.), teljes joggal vette föl Diplomatariumába Magdics annál inkább, minthogy azok eredetije Ráczeke város levéltárában őriztetik, míg másolataikat az országos levéltárban is föltalálhatjuk.

A többi okirat már Ráczekevére magára vonatkozik,

valamint amaz érdekes följegyzések is, melyek a rácz-kevei bírák névsora szerény czíme alatt voltaképen e város krónikáját teszik ki 1605-től 1836-ig.

Skaricza Máté versét 1581-ből szintén igen érdemes volt fölvenni, ami nem épen mondható egy búcsúztatóról (1800.) és egy más versezetről, mely elmondattott a rácz-kevei görög nem egyesült templom tornya keresztjének föltétele alkalmával 1795-ben. Azonképen a közölt czéh-levelek, melyek mind 1711 utánról, többnyire már századunkból valók, se bírnak sok történeti értékkel.

Magdics azonban szem előtt tarthatta, mit Knauz Nándor is a monographiák fő-fükkellékeül állított, hogy t. i. a helyes földolgozás és kerekded előadáson felül még *kimerítők* legyenek. ¹⁾ S e tekintetben csakugyan kimerítő és érdemes munkát végzett Magdics, melyet tetőzni fog, ha ígéretét, hogy szülővárosa történetét megírja, beváltandja. Ekkor bizonyára betelnek a monographiák kellékeinek a helyes földolgozásra és kerek előadásra vonatkozó föltételei is, mihez a Diplomatarium »Előszava« izelfüül szolgál.

PÓR ANTAL.

A selmeczbányai ágost. hitv. evang. egyház és lyceum története. Irta Breznyik János, a lyceum igazgató tanára. II. füzet, a XVII. és XVIII. századból események. Nyomatott Selmeczbányán Joerges Ágost örz. és járnál. 1888. 224 l.

A fentebbi cím alatt ezelőtt öt évvel jelent meg egy 23 ívnyi kötet, mely a bányavárosok ezen nevezetes főhelyének evang. főiskoláját és egyházát mutatta be, amint az a XVI. században alapított és a legnehezebb viszonyok között nagy küzdelemmel fentartatott és fejlesztetett. A derék szerző kimutatta, miként történt az, hogy a protestans egyház országszerte, de különösen Selmeczbányán az új tanok terjedése ellen hozott országos törvények és főpapi rendeletek dacára elfogadtatott és mindinkább mélyebb-mélyebb gyökeret vert. A jelen kötetben Breznyik a XVII. és XVIII. század eseményeit tárgyalja. Feladatául tűzte ki elmondani: »miként történt, hogy a protestansok fegyverrel kivívott szabad vallásgyakorlatát biztosító törvények ellenére a katolicizmus ismét felülkerekedett, a katolikus egyház a protestansnak elnyomásával ismét uralkodó lett, ez azonban magát a létért való százados küzdelmek közt, bár számban nagyon megfogyva, mégis fentartotta, legutól az újkor vallásdolgában szaba-

¹⁾ Knauz, A pozsonyi prépostság. Uj M. Sion, 1880. 241. lap.

dabb elveinek hatása alatt a katolikus egyhazzal egyenjogúságra vergődött fel, sohasem szünve meg a nemzet culturtörökvéseiben, mennyire azt a körülmények engedték, versenyt fáradozni azokkal, kik elnyomatásában, hívei számának csökkentésében, szellemi haladásának . . . gátolásában érdemet és dicsőséget kerestek.«

Ezen, kissé túlterhelt mondatban kifejezett feladatát a szerző, hiteles adatok alapján dolgozva, meg is oldotta. Az egyház és iskola még ezen korszakban elválaszthatlan kapcsolatban állott egymással. Mind a kettő a tisztán evang. városi tanács kormányzata alatt állott, mindaddig, míg az üldözés korszakában a jezsuiták lesznek a helyzet uraivá. Természetes, hogy az országos állapotok változása érezhető volt a bányavárosokban is; sőt ezekben talán nagyobb mértékben mint bármely vidéken, amennyiben az egymással küzdő pártok hadvezérei, a bányákból nyerendő arany és ezüst által is vonzatra, nagy súlyt helyeztek azoknak birhatására.

Az 1600—1673. évekre terjedő korszak festésénél helyesen járt el szerző, hogy előbb, mintegy háttérül, az országos eseményeket tárgyalja, s azután állítja előtérbe az egyház és város vezetőinek harczait egymással, harczait a catholicismussal. Ezek az aprólékos házi bajok és azoknak összeállítása kétségen kívül a legbecesebb részét képezik Breznyik érdekes könyvének. Ilyen például Pázmán Péternek 1630. febr. 15-én kiadott azon rendelete elleni védekezés, mely szerint az bizottságot akart kiküldeni Selmeczre avégből, hogy az egykor kath. egyházhoz tartozott vagyont megvizsgálja és elfoglalja. Ilyen továbbá az, hogy Gusztáv Adolf svéd király elestének hírére a kincstári tisztek Selmeczen Te Deumot kívántak tartatni, mivel az — szerintök — Magyarországból kálvinista országot akart csinálni. Mire a városi tanács azt üzente: »Erre nézve majd a városok fognak határozni; ilyenekben nem szorulnak a kincstári tisztek tanácsára.« — Ilyen III. Ferdinándnak 1649. okt. 29-kén kelt azon rendelete, melyben meghagyja, hogy Besztercebányán folyton 4, Selmeczbányán pedig két jezsuita legyen, akik Körmöczbányára is kijárjanak — és a kincstár által díjaztassanak. Ilyenek a jezsuitákkal folyt harczoknak egyes jelenetei; és a városi és egyházi előljáróknak az erkölcsi büntetések körül tanúsított eljárása és az illetékesség meghatározása.

Kiváló érdekléssel bír a *nemzetiségi* vita, mely a selmeczi tótok és németek között 1660-ban ütött ki! Ugyanis Pilárik Illés tót lelkész kívánta, hogy a városban tótok temetésén tótul is szabad legyen énekelni; továbbá, hogy sátoros ünnep alkalmával a harmadik ünnepnapon, mikor a vidékről sokan jönnek be a

városba, a tótok az úgynevezett felső — nagyobb — templomban tarthassák isteni tiszteletüket. Ezt a németek eleinte nem akarták megengedni. Windisch nevű papjok, aki különben is viszályban élt a tót pappal, gyűlölte a tótokat, akik gyakran panaszkodtak ellene, hogy megveti őket. »Er zerschlowakt ugymond a panasz — und verachtet die ganze Nation, weil ihre Pastor einige windische Leute in der oberen Kirche kopulirt, hätte er gesagt die Schlovaken seien nicht werth, dass sie vor dem Altar in der oberen Kirche kopulirt werden sollen, sondern, man sollte sie zum Teufel, zum unter Thor schaffen.« A városi tanács kénytelen volt beavatkozni a vitába, mert a tótok, különösen a falusiak azt mondták, hogy elszakadnak s külön egyházat fognak alkotni. ha papjok eltávozik Selmeczről. A czivakodókat kibékítette s a papoknak megtiltotta, hogy magán indulataikat a szószékre vigyék, a békezavaróra hivatalvesztés mondatott ki. — Szerző elmondja, hogy száz évvel az előtt a tótok igen kevesen voltak Selmeczen, s még a suszter czéhbe sem volt szabad őket befogadni. Magyar egyház ugyan nem volt; de hogy a *magyar nyelvet is tanították*, annak nyoma van a tanács-ülésekben. (79. l.) A németek sokat tartottak elsőbbségükre, s 1665-ben a szabó czéh szabályaiba azt foglalták, hogy ha valamely legény a mester leányát akarja feleségül venni, annak *igazi német* születésnek kell lennie!

A házassági ügyek Selmecz történetében, úgy egyházi, mint nemzeti tekintetben is, nagy szerepet játszottak. Nevezetes a Glantsching Mihály, kincstári írnok házassági esete, mely a 32. és 33-dik lapokon beszéltetik el. Nemcsak a szentszék, de a nádor is beleavatkozott, — és a város kénytelen volt nagy összeget fizetni büntetésül. Az evangélikus templom elvételének története minden tekintetben tanulságos, mint előjelenete azon általános üldözésnek, mely 1671-ben országszerte megkezdődött, s melynek a bányavárosok ev. papjai is áldozatul estek.

Az iskolai ügyek tárgyalásánál kiváló érdekléssel bír azon isk. *törvénykönyv*, melyet a városi tanács 1652-ben adott ki, és mely nemcsak a tantervre, hanem az egész iskolai szervezetre is tanulságos fényt derít. Abból tudjuk meg, mi volt az igazgatónak, a tanároknak és a tanulóknak feladata; miféle tantárgyak, hány órában és minő fokon tanítottak; mi volt a rendtartás, — szóval a XVII. századbeli ev. iskolai életnek egész képét bírjuk általa. Fölötte érdekesek azon följegyzések is, melyek az iskolai beléletre vonatkozólag 1730 — 50. közti időről a 203—224. lapokon olvashatók.

Az 1681-ki pozsonyi országgyűlés után bekövetkezett események; a töröknek kiűzetése és Thököly katonáinak vissza-

nyomása Selmeczen is nagy változásokat idézett elő. Valahányszor a császári hadak vonultak a városba, mindannyiszor kath. előjáróság neveztetett ki, és a prot. iskolák és templomok elvételtek. És viszont, valahányszor Thökölynek kedvezett a szerencse, mindannyiszor prot. előjáróság állíttatott. Elképzelhetni azokat az eseményeket, melyek a hadi szerencsének ily gyors változása után bekövetkeztek! Mennyi felekezeti és magán bosszúra nyílt alkalom! Breznyik könyve ezt részletes alapos-sággal, itt-ott kritikai megjegyzésekkel adja elő. Így például kétségbe vonja (és Horváth Mihálylyal szemben bizonyítja), hogy Thököly 1682-ben nagy összegeket nyert volna a bánya-városokban.

Aki figyelemmel lapozza végig e monographiát, kénytelen beismerni, hogy az fölötte sok új adatot tartalmaz. S dacára annak, hogy sokszor igen kényes természetű felekezeti dolgokat tárgyal, szerző soha sem lesz pártiróvá; megtartja a történelmi objectivitást, s rendesen forrásait beszélgeti. Ez természetesen az elbeszélés folyékonyságának rovására történik; mert a ki folyvást a régi kor embereinek kifejezéseit használja, csak hogy hitelesnek lássék előadása, az nem ügyelhet a mai kor irályi tökélyére. Innét magyarázható ki azon körülmény, hogy szerző itt-ott túlságosan hosszú mondatokat használ, (pl. mindjárt elől a 6. és 7. lapokon) a mit az ugynevezett történelmi stylus nem igen tűr meg. Eltekintve az olyan kifejezésektől, minők például ezek: »hátrább állottak az agarakkal« (18. l.) és »a jezsuiták által megoldozva« (9. l.) »sikerült elcsípní« (138. l.) az előadás mind végig komoly és alapos. Csak tollhibának vagyok hajlandó betudni azt, hogy a szerző a 33. lapon a bécsi békekötésnél és az 1608-ki vallásügyi törvényezikknél »ágost. és helv. hitvallások« szabad gyakorlatáról beszél, holott tudvalevőleg a két protestans felekezetnek ezen megkülönböztetése csak a linczi békének törvénybe iktatásánál fordul elő először. Az is csak tollhiba, hogy a 145. lapon a jegyzetben zsolnai zsinatot mond »*rózsaheggyi*« helyett. A teljesség szempontjából helyes lett volna, ha szerző a II. Rákóczy Ferencz korában, jelesül 1704-ben Selmeczbányán tartott békealkudozásokat is leírja, annyiival is inkább, mert Horváth Mihály és Szalay László könyveiben erről kevés van mondva. E tekintetben a forráskutatás nagy eredményeket hozhatna létre; mert valószínű, hogy az említett tanácskozások részletei is megvannak valahol a felvidéki városok gazdag levéltáraiban. Lám a Buchholz-féle »Historischer Geschlechtsbericht«, melyről szerző azt hiszi, hogy elveszett, *megvan* a késmárki ev. lyceum levéltárában; a múlt nyáron kezemben volt, s remélni lehet, hogy nem sokára napvilágot fog látni.

Ezek után szabadjon remélnem, hogy az érdemes szerző minél előbb közre fogja bocsátani művének hátralevő részét is. A történetkedvelő közönség csak hálás lehet ily műnck kiadásáért, mely monographia-irodalmunkat kétségen kívül becses műveltség-történeti adatokkal gazdagítja.

ZSILINSZKY MIHÁLY.

Szepesvármegye a mohácsi vész előtt. Irta Hradzsky József. Szepesváralján Szita Géza »Püspöki könyvnyomdájában« 1888. 115 old.

Mielőtt (1883-ban) a »Szepesmegyei Történelmi Társulat« társulatunk egyik tagjának kezdeményezése folytán megalakult, Hradzsky Józsefnek, Szepesváralja buzgó r. kath. lelkészének neve előnyösen ismert volt a Szepesség specialis történetének tanulmányozásáról. A Lőcsén megjelenő »Zipser Bote« hetilap, a Magyarországi Kárpátgyesület évkönyvei több történelmi közleményét adták ki, ezek közt a »Vándorlások a Szepességen« címűt. A Szepesmegyei Történelmi Társulat évkönyvei 2-ik és 3-ik évfolyamában derék tanulmányt közölt »Szepesvármegye helység nevei«-ről, u. azon társulatnak 1888-iki, IV-ik évfolyamában és a Magyar Orvosok és Természettudósoknak Tátrafüreden 1888. aug. 22—27. napjain tartott XXIV-ik vándorgyűlése alkalmából Császka György szepesi püspök költségén kiadott »Szepesi Emlékkönyv«-ben egyidejűleg jelent meg a fenti címen külön lenyomatban is közrebocsátott könyv.

Ismerve a nehézségeket, melyekbe a mohácsi vést megelőzőtt kornak még általános országos kérdéseket illető történelmi kutatása is kerül, csak méltánylással szólhatunk a vidéki társulat tagjáról, ki ilyen nehezebb feladat megoldására vállalkozott és azt működése korlátozottabb körében oly sikeresen oldotta meg.

Hradzsky dolgozata négy fő részre oszlik: I. *Politikai viszonyok*, melyben Szepesvármegye »Őskor«-át röviden említve, tárgyalja a »Honfoglalás« alkalmával a Szepességen történt első magyar telepítést, melynek következtében kialakult ott a lándzsásoknak 1806-ig a megyétől független széke; — majd a szászok betelepítéséről, a tatárjárás után következett »Újra telepítés«-ről szól, oly részletes képet adva erről, minővel lakosai eredetét illetőleg eddig kevés megyénk dicsekedhetik. — Nagyobb figyelmet érdemelnek »a Szepesség közjogi állása« és a »megye vagy várispánság?« című részletek, melyekben némely megbeszélendő — amennyiben Botka és Pesty kiváló történetíróinktól eltérő nézeteket vall — kérdéseket vet föl. Hasonlóan a »Néposztályok« czíme alatt is, hol a szepesi lándzsásokat a »filii jobbagionum«-tól különböző, régi idők óta valódi nemesi osztálynak állítja. Szól

továbbá a megye tisztviselőiről, politikai beosztásáról, pecsétjéről; adja a fő- és alispánok sorát 1202-től 1526-ig, majd az adó- és hadügyre vonatkozó adatokat. — Ezután a »Földzsások széke« (a kis megye) közjogi helyzetéről, majd a »Provincia Saxonum de Scepus«-ról és a szepesi »Bányavidék«-ről, ismertetve ezek keletkezését és közjogi állását.

A II. rész a »Közgazdasági és közművelődési viszonyok«-kal foglalkozik, a földművelés és állattenyésztés, a földbirtok ára, Szepesvármegye nemes földbirtokosai (a XIII. század elejétől 1526-ig) és azok birtoklási helyével, a bányászat, ipar, közlekedési utak és kereskedelem, pénzügy (a szepesi márka), hossz-, terület- és ürmértékek (szepesi rőf, szepesi mérő és viszonyaik az országos mértékekhez) ismertetésével.

A III. rész a »Szellemi műveltség«-nek van szánva, melyben a XVI. századot megelőző szepesi »iskolaügy és a szepességi könyvtárak és másolók vannak méltatva, kik bizonyosságot tesznek arról, hogy a közművelődés terén jó hírű Szepesség régi idők óta igyekezett rászolgálni a jó hírnévre.

A »nevezetes események« rovata számot ad királyainknak a lengyel királyokkal a Szepességen történt többszöri találkozásáról, királyainknak a Szepességen utazása és tartózkodásáról, majd a (különösen a husziták ellen) Szepesség területén lefolyt harcokról emlékezik meg.

»Toldalék«-ul érdekes tárgyat ad Mottmer szepesi prépost 1273-iki, bő jegyzetekkel kísért végrendeletében.

A tanulmány elejétől végig a források gondos felhasználására mutat és örvendetes jelensége azon irodalmi mozgalomnak, mely a »Szepesmegyei Történelmi Társulat« alapítása óta a Szepességen észlelhető. Történetírásunknak még nagy szüksége van a monographicus feldolgozásra és a vidéki társulatok az ismertetetthez hasonló derék munkák kiadásával igen jó szolgálatot tesznek annak. Kivánjuk, hogy Hradszky még több hasonló tanulmánnyal járuljon a szepesi társulat már is megérdemelt jó hírének emeléséhez.

— — N.

A római jog külső története és intéstitúói. Irta Dr. Vécsey Tamás.

Második javított kiadás. Budapest, 1888. 8-adr. XXII. és 652 l.

Dr. Vécsey Tamás a budapesti egyetemen a római jog tanára, második átdolgozott és javított kiadást rendezett a római jog történetét tárgyaló munkájából, a mely által míg egy részt az egyet. tanár jeles kézikönyvet ad hallgatói kezébe, másrészt a szaktudós előbbre viszi az általa előszeretettel mivelt tudományt,

Előbbre viszi; mert ő az első a romanisták között, aki »a római jogról hazánkban« is értekezik (150. l.) s felhasznál minden a római jog történetére hazánk területén előforduló forrást, legyen az római felírtos emlék, Corvin-codex s egyéb muzeumi-, könyv- vagy levéltári adat. Ki van emelve itt minden magyar vonatkozás, p. o. hogy a Corvinak közt hány a corpus juris? a magyar városi jogok s a városi könyvtárakban, levéltárakban lévő római jogi művek. — A Mátyás könyvtárában volt római jogi művek felsorolása (152. l.) valóban érdekes összeállítás.

Más helyen is számos hazai vonatkozást találunk. Előszeretettel emeli ki a római világnak hazánk területén folyt részleteit s élénk képet ad arról (»a szabad városi önkormányzat« fejezetében, 86. l.), hogy a hazánk területén virágzott római városokban milyen volt a közigazgatás, igazságszolgáltatás s az élet. Ezeknél forrásul a muzeumi felírtos követeket is felhasználja. Mikor a tribust magyarázza, szintén a nemzeti muzeum felírtos köveit szövegezte meg, a melyek a hazánk területén élt római polgárok tribusáról értesítenek bennünket. (21. l.) Az enyedi collegium tulajdonában levő katonai elbocsátó levélre is hivatkozik, ebből mutatja ki, hogy a jogtudós Vinidius Verus Pactumeius Clemens mikor viselte a consulatust (101. l.) Felhasználja továbbá mindazon jogügyleti okiratokat, melyek a Nemzeti Muzeumban s a Monsen-féle Corpus Inscriptionumban találhatók.

A munka főtörekvése, hogy megismertesse a római jognak nem csak külső képét, de egyszersmind szellemét, az elveket, ezek feltűnését, átalakulását, szóval a folytonos fejlődést s az elvek gyakorlati alkalmazását. Meg van benne mind a jogforrásoknak mind a jogtételeknek története. A jogrégiségeket is úgy tudja feltűntetni, hogy a tanuló vagy olvasó azokban az emberiség jogfejlődési történetének tüneményét lássa és a tanulságok azokból levonhassa. — Előszeretettel sorolja fel az egyes jogtudósokat s nemcsak neveiket, hanem a rájuk vonatkozó forráshelyeket is. S e tekintetben értékesíti a legkisebb adatot is, melyet az epigraphica felszínre hoz s nem mulasztja el kiemelni, ha valamelyik jogtudós a hazánk területén lévő római provinciákban is szolgált, pl. Neratius Priscus.

Méltán csatlakozik ehhez minden európai nemzet sőt Amerika kiválóbb romanista íróinak bemutatása (147. l.), melyben világos képet nyer a tanuló a római jog ez időszrinti állásáról.

A legújabb dolgok is pl. Lenel: Palingenesia-ja vagy a Fragmenta juris Sinaítica már fel vannak benne használva.

Vécsey munkája a római jognak a Justinianus utáni történetére is reflectal. Az erről szóló rész (142. l.) érdekes lapokat illeszt be az európai jogtörténetbe, mutatva a kapcsolatot a

múlt és jelen között. Igen becses rész ez nemcsak azért, mert a kánonjog forrásai szempontjából is érdekes, hanem mivel az európai jogtörténet főleg a Deutsche Reichs und Rechtsgeschichte keretében mozogva, csak a german népek jogtörténetét ismerteti, a legfontosabb középkori jogot — a római jogot mellőzi.

A Constantínustól Justinianusig terjedő korszak jellemzésénél találóan jegyzi meg, hogy »a leáldozó pogányságnak uralkodó hatalmát a kereszténység örökölte; ez adott a birodalomnak új erőt, a sorsverte embereknek menedéket, alamisnát, vigasztalást.« (117. l.) Nem mulasztja el ezzel kapcsolatban kitüntetni a keresztényen egyház érdemeit a római jog terjesztésével.

Nem lehet feladatunk a munka minden részére kiterjeszkednünk; de mint egészen önálló és új felfogást tanúsító részt, a jus gentium ismertetését, nem hagyhatjuk felemlítés nélkül. (162. l.) Látjuk ebből, hogy a görög, az egyiptomi, kárthágói és phöníciai jog mily hatással volt Rómára, az ott működő idegenek és a hazatért proconsulok útján. A Digesták az ó-világ minden mívelt népének jogából tartalmazznak részleteket (164. l.). — Ezekre nézve megjegyzi, hogy Triboniamus a Digesták készítésekor a remek jogból minden használhatót megtartott, de használhatónak leginkább a magánjogi szabályokat találta. A mi a Digestákban a közjogból olvasható az a szövegező bizottság sűrű rostáján átpergett törmelék, alkotmánytörténeti összefüggés nélkül és a bizanci autokratia szellemében színezve. A régi jogtudósok műveiből kihagyták mind azt a mi a keleti despotiának nem tetszett, a politikai szabadság emlékeit kiküszöbölték, a korlátlan hatalomnak kedvező nyilatkozatokat kiemelték. Ebből a nyugot-római régi közjogot nem lehet rekonstruálni. (132. lap.)

Általában Vécsey Tamás munkájának elismeréssel kell adoznunk nemcsak nagy előszeretettel mívelt szaktudományának tiszta és átlátszó rendszerbe foglalását illetőleg; de jogtörténet-kutatási, kritikai és specialis hazai szempontból is. Megmutatta e munkájával, hogy kell az idegen institúciók ismertetését hazai szempontból is érdekessé és vonzóvá tenni. — Aki e munkát végig olvassa, elfogja ismerni, hogy »a római jog még mindig részét képezi Európa és Amerika minden polgára jogi életének!«

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A jan. 3-án tartott választmányi ülést Pulszky Ferencz elnök megnyitván, szívesen üdvözölte az összegyűlt tagokat s boldog újévet és sikeres munkálkodást kívánt nekik. Azután felhívta Csontos Jánost, hogy olvassa fel Kluch János értekezését: »A nyulak-szigeti dömés apácák 1474. évi Váci Pál által fordított magyar reguláiról,« melyeket ekkorig az irodalomtörténet elveszettnek tartott. Egykori létezéséről csak Ferrarius Zsigmondnak, a magyarországi domonkosok történetéről 1687-ben megjelent munkájából volt tudomásunk, mely most a bécsi udvari könyvtár kézirat-töredékei között, 250 éves láppangás után ismét megkerült. E most felfedezett töredék két részből áll: az első részben szent Agoston püspök reguláit »néhány szerzetes asszony-állatoknak egy levelében« írva s a másik részben a dömés rendű apácák szabályait (constitutióit) tartalmazza, Váci Pál dömés szerzetes 1474. évi fordításában. A szabályok eredetileg 32 fejezetből állanak, ebből meg van a bécsi töredékben 8 fejezet, 24 fejezet tehát hiányzik. De a meglevő rész nyelvtörténeti és művelődéstörténeti szempontból fölötte érdekes, s becsét emeli azon körülmény, hogy keletkezve van, s 1474. évszámmal ellátva, A magyar nyelvemlékek közt a legrégebbi keletkezett codex a müncheni, mely 1466-ban íratott; a bécsi töredék tehát, mely 1474-ben készült, időrendben a 2-ik, melyet ekkorig ismerünk. A bécsi nyelvemlékben foglaltatik tehát: szent Ágoston regulája, továbbá a nyulak szigetebeli dömés apácák rendtartásából a következő fejezetek: Midőn a sororok órára és az gratiasra mennek. Az nehéz bünről. Szerzete-hagyottakról és bujdosókról. A priorissa tételéről. Subpriorissa tételéről. Sororoknál gondolókról. A Capitulum tartásáról. — Végződik a codex a következő sorokkal: »Senkinek se adassék ez kenivecske meg írnia vagy meg latni, mesternek vagi provincialisnak aldomása nélkül. Amen. Megvegeznek zent Damuncus ap sororinak zerzesi. 1474.«

A töredék részletes ismertetése és kiadása a »MagyarKönyvszemlék«-ben fog napvilágot látni, honnan azt a szakférfiak tanulmányozhatják. Ezen nyelvemlék felfedezése által irodalmunk egy régi nyelvkiéscsel gazdagabb s az értekező kívánságához: vajha sikerülne a codex hiányzó leveleit még feltalálni, minden irodalombarát csatlakozik.

Végül Csontos János indítványozta, hogy ezen magyar nyelvemléket, a magyar irodalomtörténetben divó szokás szerint, mely a magyar codexeket

vagy a felfedező, vagy a tulajdonos nevével jelöli meg, azon férfiú neve után, kinek éber gondoskodása irodalmunknak ezen nyelvkincset megmentette, s ki a bécsi udvari könyvtárban félszázadot meghaladó, eredményekben gazdag szolgálatai alatt a magyar tudományos törekvéseknek meleg előmozdítója volt, s ki mint a m. tud. akadémia kiiltagja s a magyarországi középkori források alapos ismerője szorgalmas gyűjtője és kritikai kiadója a magyar tudósok kutatásait széleskörű ismereteivel és lekötő liberalitásával előmozdította, kinek köszönjük, hogy ezen nyelvemléket itt színről-színre láthatjuk, az ő nevéről irodalmunkban megörökítjük s »Birk-codex«-nek nevezzük.

Ezután Szádeczky Lajos olvasta fel Kropf Lajos értekezését Budai Parmenius Istvánról, mely a Századok-ban fog megjelenni.

Folyó ügyekre kerülván a sor a folyó évi közgyűlés február 7-ére tüzetett ki, melyen a megüresedett elnöki, jegyzői és vál. tagsági helyek fognak betölteni. Ezután titkár bemutatja a »Zichy-Codex« teljesen kész ötödik kötetét, mely, mint tudva van, gróf Zichy Ferencz és gróf Zichy Nepomuk János áldozatkészségéből látott világot. A válaszmány nagy örömmel és élénk érdeklődéssel fogadta e jelentést, elhatározta, hogy mindkét grófnak a válaszmány hálás érzelmeit tolmácsoló irat küldessék, és egyszersmind gróf Zichy Ferencz, mint a család seniora felkérressék, hogy a vállalat folytatása, illetőleg a hatodik kötet sajtó alá adása iránt is intézkedni kegyeskedjék.

Titkár bemutatja a »Mátyás királynak Kolosvárt emelendő szobra« ügyében kiadott felhívást s melegen ajánlja a válaszmány pártfogásába. A válaszmány tekintve, hogy e hazafias mozgalom, mely egyik legdicsebb királyunk emléke iránt van hivatva a kegyelet adóját leróni, a Magyar Történelmi Társulat körében kellő viszhangra kell hogy találjon, megbizza a titkárságot, hogy a Felhívást a »Századok«-ban közzétegye s kérje a Társulat tagjait, hogy adományaikkal társulatunk utján járuljanak a hazafias cél valósulásához.

Évdijas tagokul megválasztottak: Dr. Wandraschek Jenő Kassán (ajánl. Konrády Lajos), Simonics József, Kádár Ermanno, Budapest, (aj. Szádeczky Lajos) Jobaházy Döry József, Dombóvár, Magyar Zsigmond Tolna-Szántó (ajánlja Dr. Kammerer Ernő), Lukács Antal Kaszaper, Pacséri Tocsek Helén, Budapest (ajánlja a titkár), a »Bethleni olvasó és társalgó egyesület« (ajánlja gróf Bethlen Pál.)

Pénztárnok bemutatja a múlt havi pénztári kimutatást, mely szerint:

bevétel volt	8,052	frt	21	kr,
kiadás »	6,384	»	85	»

Pénztári maradék 1,667 ^{frt} 36 ^{kr.}

Elhatározottatott, hogy a pénztári maradék fele, 800 ^{frt}, tőkésítessék, s elnök indítványára ez összegben magyar aranyjáradék vásároltassék.

Ezzel az ülés berekesztetett.

F E L H Í V Á S

a Magyar Történelmi Társulat tagjaihoz!

Kolozsvár városa az alábbi felhívást intézte a nemzethez, gyűjtést indítván Mátyás király emléksobrára.

E hazafias mozgalom, a mely egyik legdicsebb királyunk emlékének szól, erkölcsi kötelességet ró társulatunkra, mint a történeti kegyelet hűségese ápolójára, hogy a gyűjtésben és adakozásban *testületileg* részt vegyen.

Kérjük azért t. tagtársainkat, hogy adományaikat *társulatunk útján* intézzék e kegyeletes czélra!

Az adományokat a Századok borítékán nyugtázni fogjuk s a pénztárnok által kezeltetjük, a míg a gyűjtés tart.

Budapesten, 1889. január 3-án.

A M. Tört. Társ. titkársága.

A N E M Z E T H E Z !

Kolozsvár sz. kir. város legnevezetesebb történelmi emlékü épülete, az óvárban az az ódonszerű polgári ház, melyben Magyarország dicső királya Mátyás született, majdnem öt század viszontagságai által megviselve, oly roskatag állapotban van, hogy fönmaradása csak idő, legfeljebb egy-két évtized kérdése.

Az emléktábla, melylyel a város közönsége, dicsőségesen uralkodó apostoli királyunk I. Ferencz József Ő Felsége adománya s lelkesítő példája által buzdítatva, ez ódon házat díszesíteni elhatározta, meg fogja ugyan jelölni a helyet, hol a nagy király bölcsője ringott, de maga a romladozott ház csak alapjából leendő stílszerű újjáépítés által lehetne a jövőndő nemzedék kegyelele tárgyául fönntartható.

Ez a körülmény hozta létre azt az óhajást, hogy Kolozsvár városa legnagyobb szülöttjének, a magyar nemzeti jellem legigazabb képviselőjének, a legnépszerűbb magyar királynak emlékét falai közt a késő századokra is megörökíteni törekedjék s kegyeletét és háláját a szülő városát jótéteményekkel elhalmozott dicső király emlékezete iránt az ő nagyságához méltóan fejezze ki. Így született meg a város közterét díszesítendő Mátyás király szobrának eszméje.

A lelkesedéssel fogadott eszme megtestesítésére Kolozsvár sz. kir. város törvényhatósági bizottságának közgyűlése megtette a legelső lépést, midőn e czélra 5000 forintot szavazott meg s kebeléből bizottságot alakított, mely a város értelmiségének kiváló tagjaival együtt a czél kivitelére szolgáló módokról és eszközökről tanácskozzék s a végrehajtás terén a kellő intézkedéseket megtegye.

A bizottság azt az elvet tartva szeme előtt, hogy a tervezett Mátyás-szobornak a nemzeti közérzelem megtestesült kifejezésének és így országos műemléknek kell lenni, abban állapodott meg, hogy az egész magyar hazában gyűjtést indít meg a szobor költségének előteremtésére.

Abban a hitben és reményben, hogy fölhívásunk mindenütt, hol magyar él, visszhangra fog találni, bizodalommal fordulunk hazánk hű fiaihoz és leányaihoz, hogy adományaikkal, a gazdagok forintjaikkal, a szegények filléreikkel, e nemzeti emlék minél előbb leendő felállítását lehetővé tenni sziveskedjenek.

Az erdélyrészi megfogyott, de lélekben meg nem tört magyarság, melynek ősei a nagy király és dicső atyja, a keresztyénség középkori legnagyobb hőse, zászlai alatt mindig híven küzdöttek a magyar állam és az európai polgárisultság védelméért vívott nehéz harcokban, melynek fia és leányai a legnehezebb időkben is mindig minden nemzeti közczélra lelkesülten meghozták áldozataikat, joggal vél arra számíthatni, hogy az erdélyi részek legmagyarabb s legmíveltebb városában fölláltatandó nemzeti emlék eszméjét, — mely hivatva van a dicső mult iránti kegyeletet ápolni s nemzeti műveltségünk fensőségi hatalmát hirdetni, — a hazafi érzelem kész lesz s a nemzet közakarata erős lesz megvalósítani.

Szives adományok nagytiszteletű Nagy Lajos unitárius esperes és főgymnasiunai tanár urhoz, mint a szobor-bizottság pénztárnokához (Kolozsvár, hosszú-utca 5. szám) küldendők.

Kolozsvár sz. kir. város törvényhatósági bizottsága által kiküldött szobor-bizottság nevében, 1888. december 1-én :

Hegedűs Sándor, elnök; Sigmond Dezső, működő alelnök; Albach Géza, alelnök; dr. Szabó Károly, alelnök; dr. Hegedűs István, titkár; dr. Szabó Gyula, jegyző; Nagy Lajos, pénztárnok; br. Bánffy György, gr. Bánffy György, gr. Béli Ákos, Benigni Sámuel, Dobál Antal, gr. Esterházy Kálmán, dr. Ferenczi Zoltán, Gámán Zsigmond, dr. Groisz Gusztáv, Gyarmathy Miklós, br. Jósika Sámuel, Kövály László, gr. Kuun Géza, Sándor József E. M. K. E. titkár, dr. Szász Béla, dr. Török István, Weisz Mór, a végrehajtó bizottság tagjai.

EGY ADAT KÁROLYI GÁSPÁR ÉLETÉHEZ.

A Kassa városi jegyzőkönyv 1587. július 1-ről megjegyzi: »Caspar Caroli pharherr zu Günz der Gröger Zeöchin tochter gefreyt vndt morgen des tages sein handtschlag halten will« s alább: »den Senior von Günez — 31. Julii.«

Közl: IFJ. KEMÉNY LAJOS.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Neue militärische Blätter. 1888. jul. füz. — C. G. — *Relation des Markgrafen von Baden-Durlach, Generalwachtmeister während des Feldzugs gegen die Türken im J. 1685.*

Schmeissel G., Die kroatishen illyrischen und dalmatinischen Kontingente in der Armee des ersten Kaiserreichs. (A schweini progymnasium 1888. évi programjában. 11. old.)

Revue Historique. 1888. évf. 36. köt. Blondel ismerteti Huber: *Österreichische Geschichte*-nek I. és II. kötetét.

Bulletin Critique. 1887. 23. sz. Birálat Nilles: *Symbolae* sat. művéről. — Ugyan e folyóirat 22. számában a következő értekezés van: *Les journaux français dans les provinces illyriennes pendant la période imperial.* (1805—14) I. Regio Dalmata. II. Correrio illyrico. III. Télégraphe officiel.

Dahn Félix, *Attila* (Roman aus der Völkerwanderung.) Lipsce. 1888.

Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. 13. köt. 1888. 3. füz. Börner G., *Zur Kritik der Quellen für die Gesch. der heil. Elisabeth, Landgräfin von Thüringen.* 431. s k. l. Ez az első, úttörő munka szit. Erzsébet kritikái életrajzához. Szerző számos életrajzi adatot hamisnak mutat ki, így többi között a száműzetéséről való hírt is.

Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. VIII. köt. 1887. 1. füz. 137 old. Hintze G., *Der österreichische Staatsrath im 16. u. 17. Jahrhundert.* Fellner és Rosenthal idevágó művei mellett igen fontos dolgozat. Kiindulási pontja az I. Ferdinánd által 1526-ban alapított tanács-testület.

Schwicker J. H., Péter Pázmány, Kardinal-Erzbischof und Primas von Ungarn und seine Zeit. (Vereinsschrift der Görres Gesellschaft.) Köln. Bachem, 1888. 98. l.

II. Rákóczy György történetéhez szót: *E. Schmiele, Zur Geschichte des schwedisch-polnischen Krieges von 1655—1660.* (A berlini Wilhelm Gymnas. 1888. évi értesítőjében.)

Wolf G., Aus der Zeit der Kaiserin Maria Theresia. (Bécs. Hölder 1888. 96 l. 2 M.)

Houssajje Henry, 1814. (Paris. Didier 1888. 647. l. 8. Fr.) Tárgyalja a hadi és politikai eseményeket a szövetségeseeknek átkelésétől a Rajnán egészen Napoleon lemondásáig.

Hurmuzaki, Fragmente zur Gesch. der Rumänen. IV. és V. köt. (Bukarest, 1888. 395 és 473. old.)

Hermann Aug., Maria Theresia als Gesetzgeberin. (Bécs, Hölder, 1888. 159. old. 2 M. 80.)

Angliában legújabbán egy kiváló szakférfiakból álló bizottság a híres »Domesday-Book« tüzetes megbeszélésével foglalkozott, azon alkalmából, hogy 1886-ban 800 év lejárt annak első összeírása óta. Együttal a következő könyv is jelent meg: *Dove: Domesday studies.* I. (London. Longmann. 1888. 400. old. 8 Sh.) A 2-ik értekezés hazánknak török fenhatóság korabeli birtokviszonyairól szót. Címe: *Clarke Hyde, On the turkish survey of Hungary and its relation.*

Annalen des Hist. Vereins für den Niederrhein. 46. Heft. (1887.) L. Korth, »Der heilige Rock zu Köln.« Egy magyar ereklye, a legenda leírva a nemzeti muzeum egy kéziratában. Nyomtatásban is megjelent.

Mittheilungen aus der histor. Literatur. 1888. 4. füz. — Ism. *Salamon, Ungarn im Zeitalter d. Türkenherrschaft.* (Bloch Henrik-től). Továbbá: *Helfert, Geschichte Österreichs.* 4. köt. (A mű vége.)

Literarisches Centralblatt. 1888. 44. sz. Ismertetések: *Zimmermann* értekezéséről: *Über den Weg der deutschen Einwanderer in Siebenbürgen* és *Caro* művéről: *Geschichte Polens.* (V. köt. 2. rész.)

Wipo, Vita Chuonradi imperatoris. Új német fordítás *Pflüger*-től. (Geschichtschreiber d. deutsch. Vorzeit, 1888. 100 old. 1. M. 60.) *Wattenbach* írt hozzá előszó.

Pribram, Die Berichte des kais. Gesandten Lisola 1655—60. sat.
Bírálat: Deutsche Lit. Zeitg. 1888. 42. sz. Ugyan-e számban I. Schmeidel értekezésének bírálatát. (»Leopold I. und die österr. Politik« sat.)

Kunz, Von Montebello bis Solferino. (Berlin. Luckhardt. 1888. 8° 3. M.)

Baumgarten, Geschichte Karls V. (2. köt. 2. rész. Stuttgart. Cotta 1888. 717. old. 5. M.)

Thürheim A. gróf., Ludwig Fürst Starhemberg, ehemaliger Gesandter an den Höfen in Haag, London und Turin. (Graz. Stýria 1889. 5. M. 40.)

Blackwood's Edinburgh Magazine. 1888. okt. füz. *Low: Maurice Jokai. Architectorische Rundschau.* V. évf. 1. füz. *Gerster Koloman, Franz Dedk Mausoleum in Budapest.*

Schwicker, Peter Pázmány und seine Zeit. (Ism.: Der Katholik. 1888. szeptemberi füzet.)

Catualdi Vittorio, Sultan Jahja dell' imperial casu ottomana od altrimenti Alessandro conte di Montenegro ed i suoi discedenti in Italia. (Triest. 1888. Chiopris. 660 old.) Az 1608—49. közötti években a bécsi udvar, Velence, Spanyolország és más államok a török birodalom területén élő keresztény népek segítségével a törökök ellen általános támadást terveztek. Egy Jahja nevű török trónkövetelő fáradozott a keresztény államok udvarainál e tekintetben egyöntetű terv létesítésén. Többi között maga Wallenstein, Mansfeld és Schwarzenberg hadvezérek is játszottak a nagy felszabadítás előkészületeinek történetében szerepet. Jahja viszont Wallenstein számára haditervet dolgozott ki a törökök kiűzetése dolgában. Mind ezekről e fontos mű behatóan szól. Ismertetést közölt idáig a lipcsei *Centralblatt* 1888. 45. száma.

Neumann, Griechische-Geschichtschreiber sat. (Bírálat: Histor. Zeitschrift, 1888. 1. füz. 61. köt.)

Neumann Leopold et Plason Ad., Recueil des traités et convention conclus par l'Autriche depuis 1763. jusqu' à nos jours. Tome XVIII. (Nouv. suite tome XII.) — Bécs. Fromme. 1888. 916. old. 24 M.

Dümmeler, Gesch. des ostfränk. Reichs. III. köt. 2. kiad. Die letzten Karolinger. I. Konrad. (Dunker-Humblot. 1888. 16. M.)

Horsetzky Adolf, (csász. törzskar ezredes), *Kriegsgeschichtliche Übersicht der letzten 100 Jahre.* (Bécs. Seidl. 1888.) E könyv következő 31 hadjáratnak rövidre fogott történetét tárgyalja: 4 hadjárat 1792—95-ből, 13 hadjárat az 1796—1815. évekből; 14 hadjárat az 1828—1878 korból.

Jourdain Ch., Histoire de l'Université de Paris au XVII. et au XVIII. siècle. (Paris. Didot. 1888. 2 vols. 15 Frs.)

Giesebrecht, Gesch. der deutsch. Kaiserzeit. V. köt. 1. és 2. rész. (1887—88). Idevágó részletek: Rótszakállú Frigyes hazánk megtámadására készül: 13—17. old. III. István uralma: Manuel támadása. 374—380., 444. és 674. old. Magyarország III. Sándor részén: 640. old.

III. Béla trónralápte, Sándor szövetségese: 681. s köv. l. — Henrik osztrák herczeg vizsgálja hazánkkal. 784. old.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. Szerkeszti Jastrow. (Berlin. Gaertner. 1889. 24. M.) — Ez ismételt — összes könyvtárainknak megszerzés végett ajánlott, a maga nemében az egész világirodalomban páratlan vállalatból megjelent a 8. kötet, mely az 1885. évben nyomtatott történeti műveket, értekezéseket és czikkeket, számra 12,000-et tartalmazza és megbeszéli. A hazai és angol történeti rovatot alólírott szerkesztette, az osztrák irodalmat *Krones* és *Loserth*.

Magazin für die Literatur des In- und Auslandes. 1888. N. 55., 56., 57. sz. Kohut Ad., *Die magyarische Literatur in der Gegenwart.*

Kupka F., Die Eisenbahnen Österreich Ungarns. 1822—1867. (Lipsee. Duncker-Humboldt. 1888. 8. M. 60. Fejlődésük történetével. A Pest-váczi vonal nyílt meg hazánkban mint legelső, 1846. júl. 13-án.

Buchenwald, Beiträge zur Geschichte der Bukowina. 2. sz. (Csernovicz. 1888. 1. M.) Tartalma: *Gesch. der Bukowina von Kaindl*, a legrégebb időktől az önálló fejedelemség megalakulásáig 1350 kör.

Einhards Vita Caroli Magni. Übers. von O. Abel. 2. Auflage von Wattenbach. (Leipzig. Dyk. 1886. 76. old.)

Archiv für österr. Gesch. 1888. 73. köt. 1. — *Zeissberg, Erzherzog Carl und Prinz Hohenlohe. Ein Beitrag zur Gesch. des Feldzugs in der Champagne. 1792.* — *Pribram, Die Wahl Leopolds I. (1654—58.)* — *Fournier, Eine amtliche Handlungsreise nach Italien im J. 1754.* Adalék az osztrák kereskedelem történetéhez.)

Friedländer E., Ältere Universitäts Matrikeln. I. Universität zu Frankfurt an d. Oder. 2. Bd. 1639—1811. (Publicat aus den k. preussischen Staatsarchiven). 1888. 869. l.

Smolle Leo, Das Buch von unserem Kaiser 1848—1888. (Bécs. Pichler 1888. 3. M.)

Mittheilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung. (1888. IX. köt. 4. füz. 529. old.) *Steinherz, Die Beziehungen Ludwig I. von Ungarn zu Karl IV. 1358—1373.* Folytatás a 8. kötetből. Ezen bő értekezéshez több póték és mellékelt oklevél is járúl, úgymint: *Excurs* 1. Die gewechselten Schmähungen. 2. Szerződés Lajos és IV. Rudolf osztrák herczeg között. (1361. decz. 31. Pozsonyban kelt oklevél). 6. Adatok István zágrábi püspök életrajzához. 1357—1375. — *Oklevelek*: 2. sz. V. Orbán inti De la Torre aquileiai patriarchát, hogy az isztriai partvidéket ne adja át Lajosnak (1364.) — 6. sz. Velence is ellenzi a patriarcha tervét. — 4. sz. V. Orbán felszólítja IV. Károlyt, küldje el János aqui-i püspököt békebírónak a magyar és lengyel kir. udvarhoz. — 6. sz. Lajos királyunk szövetezik II. Piligrim salzburgi érsekkel. 1371.

Hirschberg Alexander, Hieronymus Laski. (Lengyel munka.) Lemberg. 1888. 328 old. Ismertetést közölt *Bostel F.* az Ungar. Revue-ben (1888. 428. old.)

Kalousek, Archiv Cesky. 1887. évf. (VII.) E kötet Zsigmond és V. László királynak számos oklevelét közli. Magyar vonatkozású oklevelek vannak továbbá a 228, 237, 346—48, 376, 378, 389—91, 435—36 és 449. oldalon: ezek Hunyadi Mátyás király korát illetik. Pozsony város történetét pedig a 44, 193, 195—96, 422, 585, 594, 601, 603, 624, 628. lapon közlött oklevelek érdeklik.

Wolfsgruber Celestin, Josef Othmar Kardinal Rauscher, Fürstbischof von Wien. (1888. Bécs. Hölder). Rauscher élete mint királyunknak nevelője, a centralisatio egyik főtámasza, a concordatum tulajdonképi létrehozója hazai történetünket is érdekelheti. Beavatkozott magyar egyházi ügyekbe is, a zágrábi és egri érsekséget ki akarta vonni az esztergomi érsek primás fenhatósága alól sat. Bö ismertetést közölt e munkáról a Pester Lloyd. 1888. nov. 21 és 23-án.

Allgemeine Zeitung. 1888. 331. sz. (melléklet). *Deák F.* Ismertetés *Kónyi* művéről.

Wolf G. Zur Kulturgeschichte in Österreich-Ungarn. 1888. Ism. P. Lloyd 1888. nov. 10. és decz. 1-én. Szól többi között a zsidók által fizetendő adókról és azok viszonyairól Mária Terézia és József korában. A magyarországi zsidóknak Mária Terézia idején előbb 20,000, később 80,000 forintot kellett fizetni türelmi adó fejében sat.

Zerffi G., Hungary under King Mathias Hunyadi. (Megjelent a londoni Royal Historical Society értekezései között. Új foly. I. köt.)

G. Marcsányi, Ein ungarischer Reiteroberst. (A bécsi Fremdenblatt 1888. nov. 30. és decz. 1. számában.) Szól Simonyi huszárezredes híres dolgairol, kivált a Napoleon elleni háborúkban, annak sajátkezű, Nagy Pál által Kecskeméten 1819-ben kiadott feljegyzései nyomán.

Hejjer von Rosenfeld, Die Orden und Ehrenzeichen der k. k. österreich. Monarchie. (Bécs Schroll. 1888. 5 ív szöveg és 12 képes tábla. 12 ffr 50 kr.)

A zágrábi tudom. akadémiának az 1886—1888. években megjelent kiadásairól a Mitth. d. Inst. f. öst. Gesch. 1888. évi 4. füzeté *Starie* tollából bő ismertetést közölnek. E kiadványok között van több hazánkat is érdeklő dolgozat. Ilyen: *Smičiclas, A horvát nemzeti eszmék keletkezése és fejlődése. 1790—1835.* Továbbá: *Ljubič, Az archaológianak haladásáról Horvátországban.* (A »Rad« szaklapban 80. köt. 148. l.) — *Radčki* kanonok, *Horvát történetírás az utolsó 50 évben.* (Rad, 80, 246 l.) Megkülönbözteti az úgyn. illyrismus korát, 1835—50, a délszláv történ. egylet működésének korát 1850—1867 és 3. a zágrábi akadémia fővezényletének korát 1867-től maig. — *Matkovič: Utazások a balkáni félszigeten a XVI. század folyamában (Folytatás.)* Megj. a Rad-ban 84. köt. 43 l.) Szól 1. Seydlitz Melchior utazásáról, 1556—1559, 2., egy ismeretlen utazónak útjáról 1559—60 és Betzek Jakab császári futár itinerariumáról, 1564—1573.) — Az akadémia kiadta továbbá a sokoldalú tudós, raguzai jezsuitának, *Rugiero Bôskovič* levelezését és műveit († 1777.) Életrajzát megírta

Rački, leveleit kiadta *Gelcich*. (»Rad« 87. köt.) — *Rački*: *Horvátország belállapota a nemzeti dynastia kordban*. (»Rad« 79. köt. 135 l.) Szól kivált az egyházi viszonyokról, behizonyítja többi között, hogy a püspököket a klerus és a nép választotta, szól továbbá a régi horvát zárdákról, melyek között sok volt a benézésrendé. — *Kukuljevič-Salkinski Iván*: *Oklevelek a vránai perjelség történetéhez*. (»Rad« 81. köt. 1—80 és 82. köt. 1—68. lap.) Adalék a templomrendi lovagok és a johanniták történetéhez. — *J. Tkalčić, Gorica-i János és kora*. (Rad. 79. köt. 71—134. l.) Mint zágrábi kanonok és országgyűlési képviselő, azonfelül mint író is eléggé fontos személyiség életrajza. Két rendbeli krónikája közül csak a rövidebb maradt reánk. — A »*Stariné*« című vállalatban pedig megjelentek: *Oklevelek Sziszek ostromának történetéhez 1593*. (19. köt. 172. l.) Kiadja *Radič P.* — Ugyan e vállalatnak 18. és 19. kötetében találhatók a *Lopasič* által kiadott: *Oklevelek és adalékok Horvátország történetéhez 1558—1695-ig*. — Továbbá a 18. kötetben, a 230. oldalon *Stojanović* dolgozata: *Adalék a bogumilok történetéhez*. Töredék a szent-pétervári császári levéltárban őrzött, az 1393. évből származó bogumil evangéliumból, melyhez a bosnyák vagy bogumil hívek névjegyzéke járul. — Végül emlitem a *Ljubič* által kiadott oklevélgyűjteményt, mely a raguzai köztársaság és Velence közötti viszonyra világot vet. Ezek a *Monum. histor. Slavorum meridior.* című gyűjtemény 17. kötetében közölve, szólnak pedig az 1419—1424. évekről. — Ugyanczen publicatio 18. kötete az »*Acta Bulgariae ecclesiasticae*« címét viseli. (1565—1700, 265 oklevél.)

Mittheilungen des histor. Vereins für Steiermark. 1888. 26. füzet. — *Jaksch*, *Zur Lebensgesch. Sophiens, der Tochter König Bélas IV. von Ungarn*.

Wehner O., *Über zwei Denkschriften Radetzky's aus dem Frühjahr. 1813*. (Greifswaldi dissertatio. 1887.)

Ausland. 1888. 46 sz. *Eine ungarische Bibliothek*. — (Ismerteti az esztergomi érsek-prímás könyvtárát *Dankó* nyomán.)

Asbóth J., *Bosnien u. Herzegovina*. Bírálat: *Leipz. Centralblatt*. 1888. 49. sz.

Aus allen Welttheilen. 1888. 14. füz. *Bergner R.*, *Donauabwärts nach der Mohács-er Wahlstatt*.

Jahrbuch der Gesellschaft für die Gesch. des Protestantismus. 9. évf. 1888. 4. füz.) *Witz*: *Franz Josef I. und die evangel. Kirche*.

A *Leipziger Centralblatt* ezidei 51. száma rendkívül dicsérőleg szól *Philippide* művéről: *Introducere in istoria limbei si literaturai romine*. (Jassy. 1888.) — Ugyan e számban a *Teutsch* által kiadott »*Siebenbürg.-sächsische Schulordnungen I.* is vannak ismertetve.

Unsere Zeit. 1888. 12. füz. *Katscher R.*, *Emr. Madách*. — *Müntz B.*, *Aug. Trefort*.

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM A HAZAI HIRLAPOKBÓL,

1888. október, november, deczember.

- »*Jakab Elek*. Kolozsvár története. 3 kötet. Bpest, 1870--88. Ismer-
tette — y — ó. *Nemzet* 300. szám. *Főv. Lapok* 298. szám. *Ellenzék*
246. szám.
- Kártya* történetéből. *Vasárn. Ujság* 39. sz.
- Kuruczvilág* emigransai. — cs. — *P. Napló* 290. sz.
- »*Magyar történeti életrajzok*. Szerk. *Szilágyi Sándor*.« *Ism. Nemzet* 290. sz.
Egyetértés 291. sz.
- Pallós Albert*. A görögényi vár ostroma 1704. és 1708-ban: *Kolozsvár*
239. 240. sz.
- Pestis* a múlt században. Pesten. *Religio* 29. 30. sz.
- Stessel József*. Alram vagy Abram régi helység tájéka Sopronmegyében.
Sopron 64—66. sz.
- Szárdeczky Lajos*. Orvosok vizsgálja egy magyar fejedelem: Báthory István
halála fölött. (1586—1589.) *Nemzet* 291.
- »*Századok* októberi füzeté.« *Ism. Dudás Gyula. Főv. Lapok* 299. sz.
- Szentkúty Károly*. Adatok a nagy-igmándi ev. ref. egyház történetéhez.
Dunántúli Prot. Közlöny 41—42.
- Thaer Albrecht* gazdasági utleirása Magyarországról. Közli Révész Gyula.
Gyakorlati Mezőgazda. 24., 25. sz.
- »*Zsilinszky Mihály*: Száznyolczvan évvel ezelőtt. Bpest. 1888.« *Ism. Főv.*
Lapok 294. sz.
- Arányi Ignác*. Középkori magyar orvosok. *Fővárosi Lapok* 329. sz.
- Bónis Ferenc* hűtlenségi pere. *Kisvárdai Lapok* 41. sz.
- Borosnyai Lukács János* erdélyi ref. püspök naplójából. *Kolozsvár* 297.
és köv. sz.
- Dobi Antal*. Főispánok a Perényi családból. *Ugyocsa* 50. sz.
- Fest Aladár*. Az uszkókok Fiume történetében. *Fiume* 50. sz.
- Holczl*. Lapok Veszprém multjából. *Veszprémi Közlöny* 50., 51. sz.
- Irdányi István*. Bács-Bodrog vármegye a térképében. *Szabadkai Közlöny*
46., 47. sz.
- Karácsonyi* legenda. Vasárnapi Ujság 52. sz. »Hemej vármegye.« *Sz. F.*
Szolnoki Híradó 99. sz.
- Képek* (Ujjonnan fölfedezett görög — egyiptomi —) *Vasárn. Ujság* 52. sz.
két rajzzal.
- Két eszme* hazánk történetében. *S. I. Gömör-Kishont* 46., 47. sz.
- Komáromi* szijgyártó-, nyerges- és csiszár-czéh alapszabályai. *Komárom.*
Közlöny 36. sz.
- Kincs Gyula*. Tizenkettő. (A Wesselényiek vármegyénk főispáni székén.)
Szilágy-Somlyó 44. sz.
- Kuzsinszki Bálint*, dr. Kirándulás Aquincumba. *Pesti Napló* 318. sz. —
A napisten temploma Aquincumban. *Nemzet* 312. sz.

- Ló eredete és története. Hunyad* 40. sz.
- »*Magdics István. Diplomatarium Ráczeviense.*« *Ism. K. M. Állam* 258 sz.
- Miniszterium* (A régi karácsonyi —) *Vasárn. Ujság* 52. sz. rajzokkal.
- Noszlopy Tivadar.* A magyar hadsereg fejlődési története. A legrégibb időktől 1848-ig, *Kaposvár* 49. és köv. sz.
- Pesten* a mult századbeli pestis. *Religio* II. 30. sz. — Pesti népiskolák a mult század első felében. *Religio* II. 39. sz.
- Petrovics Ödön.* Pozsonyvármegye rendőrsége a XVII. században. *Pozsonyv. Lapok* 213. sz. — fegyelmi ügy Pozsonyvármegyében 200 évvel ezelőtt. *U. ott* 236. sz.
- Révész Kálmán.* Nyomozások Pápán a Wesselényi összeesküvés ügyében: *Pápai Lapok* 52. sz.
- Román egyház* (A hazai-) egyesülése Romániával és annak következményei. *Kolozsvár* 293. sz.
- Rudnyay Kálmán.* A murányi Kaland. *Makói Hírlap* 48., 49. sz.
- Runy-bílikom* ügye a sajtóbírótság előtt. *Dunántúl* 47. sz.
- Szádeczky Lajos.* Thököly Imre s a bujdosó kuruczok. (1679—82.) *Vasárn. Ujság.* 48. sz. képekkel.
- Szent-Ferenc* rendiek. *Jász-Nagykun-Szolnok* 50., 51. sz.
- Szentkúty Károly.* Adatok a nagyigmándi ref. egyház történetéhez. *Dunántúli Prot. Közlöny* 45. és köv. sz.
- Szerzői jog* története. *Pécs* 53. sz.
- Temesvári János.* Hol verte meg Hunyadi János 1442-ben Mezőbényet? *Gyulafehérvár* 48. sz.
- Tarya Mihály,* zámoli. A fekete vezér. (Történeti tanulmány.) *Vasm. Közlöny* 50. sz.
- Varrótlőről.* *Vasárn. Ujság* 52. sz.
- Végh Mátyás.* Arany János »Tetemre hívás«-a s pár szó az istenitételekről. *Brassó* 143., 144. sz.
- Végrendelet* 1273-ból (A legrégibb eddig ismert szépeességi-) *Szepesi Lapok* 46. sz.
- Weber Samu.* Protestans várlelkészség. II. Murány. *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 48. sz.
- Zombori leányvásár.* Egy régi török-szokás maradványai Magyarországon. *Szolnoki Híradó* 95. sz.

TÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK ISKOLAI PROGRAMMOKBAN.

Mióta a középiskolák értesítőiben megjelent történeti tárgyú, vagy történeti vonatkozású értekezéseket figyelemmel kísérjük: nem egyszer volt alkalmunk a középiskolai tanároknak a történelem újabb módszerei és vívmányai iránt mutatott csekély érdeklődését megírónunk s kimutatnunk, hogy az értekezés írói sem tudományos, sem paedagógiai szempont-

tokat nem vesznek figyelembe s a sok közül alig találkozunk néhány dicséretes kivétel. Az 1887/88. évi programmértekezések íróit ellenben — legalább a rendelkezésünkre bocsátott értesítőkből ítélve — ha az első szempont kitűnő szolgáltatával nem dicsérhetjük is: a másodiknak, a paedagogiaiának, legalább majd mindnyájan igyekeznek többé-kevésbbé eleget tenni. Azonban most is lehetetlen egy más — nem épen kedvező — észrevételt általánosságban nem tennünk. Szomorúan látjuk igazolva a középiskolai tanügyi férfaktól azt, a mit a történelmi tudomány művelői újabban többször oly sajnosan emlegetnek, hogy t. i. a történelem tanítása a középiskolákban sehogy sincs arányban e tudománynak örvendetes haladásával. Mintha csak az iskola s a tudományos mozgalmak fordított arányban volnának egymással s az iskola mereven elzárkóznék a szellemi fejlődésnek olyan rendkívüli lendülete elől, a melyhez hasonlót nálunk más tudományok terén alig találhatunk. Mindent a classici tudományokkal való foglalkozás absorbeál, a mit nem veszünk ugyan rossz néven, bár az említett szempontból jogosan tehetnők. S ezt az iskolai értesítőekben közölt értekezések is visszatükrözik.

A rendelkezésünkre bocsátott értesítőben jóformán legkevesebb a tisztán magyar történelmi tárgyú értekezés, ellenben legtöbb a latin philológiával foglalkozó.

A nevezetesebb magyar történelmi tárgyú értekezések itt következnek:

— A BRASSÓI M. K. ÁLLAMI FŐREÁLISKOLÁNAK HARMADIK ÉVI ÉRTESTŐJE:
 »Egy százsz történetíró a múlt századból« czímmel bírálatát közli Hermann »Das alte u. neue Kronstadt« című kétkötetes művének, mely történetíróink figyelmét mind ez ideig kevésbé vonta magára. Mika Sándor, az értekezés írója, részletesen ismerteti mind a művet, mind szerzőjének életét, igyekeznél földeríteni az okokat, miért kell nem közönséges fontosságot tulajdonítanunk e — szerinte nem eléggé méltányolt műnek. Bírálatát helyes felfogás, világos okoskodás jellemzik. Tisztában van tárgyával. Figyelmet akar iránta gerjesztetni, de azért nem huny szemet hibái előtt sem. Elismeri, hogy Hermann művét a százszok történetének megírásánál lehetetlen forrásmunkául nem használni, de azért — modern szempontból — nem tartja valami kitűnő historiai munkának s szerzőjét jeles írónak, kiben szerinte hiányzott a történetírói érzék az események kiválasztására s azok összefüggő, könnyen áttekinthető csoportosítására. Szóval ez értekezés minden bizonyynyal egyike a múlt iskolai év értesítőiben megjelent legjobb, legfigyelemre méltóbb értekezéseknek.

— A CISTERCI-RENDE SZÉKESFEHÉRVÁRI KATH. FÖGYMÁZIUMÁNAK ÉRTESTŐJÉBEN Székér Joákim Alajos életét és műveit ismerteti Czapáry László. A gonddal összeállított értekezés több fejezetre oszlik. Szerzője jól ismeri mind a kort, melyben ez egyik első magyar nyelven szóló történetírónk élt, mind ama műveket, melyekkel Székér munkáit párhuzamba állítja. Önálló kutatásának mindenütt mutatja nyomait s néhány nevezetes adatát történetíróink bátran figyelemükre méltathatják, főleg azokat, a melyeket

Szekér életpályájának ismertetésében felhoz. Nemcsak történeti műveit ismerteti azonban részletesen, hanem a »Magyar Robinson«-t is, melyről Beöthy ugyane folyóirat hasábjain értekezett oly behatólag. A szerző ez utóbbi tekintetben jobbra Beöthy véleményét igyekszik bővebben fejtegetni, bő kivonatot adva az ismeretes műből. Végül Szekér nyelvi sajátosságait, s stílusát ismerteti, mindenütt szorgalmas kutatást s gondos feldolgozó képességet mutatva. Ez értekezés valóban számot tarthat arra, hogy ne csak az a szűkkörű olvasó közönség méltassa figyelmére, mely az efféle értekezéseket meg szokta tekinteni, de mindazok, kik egyáltalában az irodalomtörténeti adatok iránt érdeklél viseltetnek. Mind ezt kevésbé mondhatni a

--- SÜMEGH-VÁROSI ÁLLAMILAG SEGÉLYEZETT REÁLISKOLA ÉRTESÍTŐJÉ-ben közzétett értekezésről, melynek czíme: »Magyarország népességének megalkulása.« Az az értekezés azonban ennek is elvitázhatatlan, hogy az iskolai növendékek, kiknek első sorban szólnak az efféle programértekezések, világos képet nyernek a fölvetett kérdéstről, melyet a szerző, Földi János, nem önálló kutatás útján ugyan, de a legjobb magyar történelmi művek nyomán ügykezett megfejtetni. E tekintetben tehát szerző célját érte,

— Az EPERJESI KIR. KATH. FÖGYMNASIUM ÉRTESÍTŐJE: »Adatok Sáros-megye történetéhez II. József korában« című értekezéssel kezdődik, melyet szerzője, Thurinszky Károly jobbra önálló levéltári kutatás után készített. Bevezetéstől szól a megyének a XVIII-ik századi történelméről I. József, III. Károly s Mária Terézia korában, de csak ama szempontokat emelve ki, a melyek tulajdonképeni tárgyát illetik. Különösen érdekes azonban értekezésének az a része, melyben József türelmi rendeletének hatását méltatja a megye történelmében. Sárosmegye a türelmi rendelet kihirdetését megtagadta s Józsefnek nyílt rendeletet kellett újból kibocsátani a megyéhez, hogy ezélt érjen. De ez ellen felirtak a megyei rendek s nyugodt, komoly hangon kérték a császárt az ország alkotmányos szabadságának s törvényeinek megtartására. A szerző ehhez hasonlólag József császár valamennyi intézkedésének hatását nyomozni igyekszik a megye történetében. Végül pedig reményét fejezi ki, hogy ha a megyei levéltári adatokat még pontosabban átkutathatja, mint eddig tette, talán sikerül megírnia a megye monographiáját, — mit, ha hasonló lelkiismeretességgel végezne, mint a melynek jeleit e rövid értekezésből is látjuk, örömmel kellene fogadnia mindenkinek, ki a nemzeti múlt iránt igazán érez. Hasonló irányú értekezéssel kezdődik a

— TRENCSENI KIR. KATH. FÖGYMNASIUM ÉRTESÍTŐJE is, melyben Janovszky László Trencsénnek a Rákóczi-mozgalomban viselt szerepéről értekezik, nem önálló kutatás nyomán, mint az előbbi, inkább csak Thaly-nak idevonatkozó művei nyomán. Az 1703-ik évvel kezdí s az 1708-ikkal végzi. Jobbra csak a városi nép szerepére van tekintettel s nem annyira politikai mint hadi tekintetből mond el néhány részletet e mozgalmas évek történelméből. Fontosabb ennél a

— SZABADKA SZ. KIR. VÁROS KÖZSÉGI FÖGYMNASIUMÁNAK ÉRTESÍTŐJÉ-BEN közlött történelmi adat, mely Cothmann Antalnak, a m. kir. udvari kamara tanácsosának az országos levéltárban őrzött jelentését tartalmazza magyar fordításban. Cothmann e jelentést a Bács-kerületi kamarai puszta állapotról terjesztette a m. kir. udvari kamarához 1763. decz. 28-án. E jelentés Bács-Bodrog vármegyének tehát ama korára vet világot, mikor a Rákóczi-mozgalom után a lakosság hiánya annyira érezhető, hogy Mária Terézia kénytelen volt munkás kezeket szólitani fel a parlagon heverő nagy földterületek megmunkálására. Egyszersmind az itt foganatosított telepítésre vonatkozólag is érdekes adatul szolgál s így a közzététel tökéletesen okadatolva van. Hasonlókép ily történelmi adatot tesz közzé a

— TEMESVÁRI R. KATH. FÖGYMNASIUM ÉRTESÍTŐJE is az újabbkori Magyarország legmozgalmasabb évből, 1849-ből. Maga, az intézet igazgatója, Pfeiffer Antal mutatja be a temesvári piarista-ház egykori főnökének, Lapónyi Alajosnak egykorú naplójegyzeteit, melyek ha nem mindenben teljesen megbízhatók is, nagyrészt hiteles adatokat szolgáltatnak Temesvár várának történetére s a városi közönség szereplésére. E naplójegyzetek 1849. jan. 24-étől ugyanazon évi jún. 30-ig szólnak. Töredékes jegyzetek ugyan, mint majdnem minden hasonló naplójegyzet, de a közvetlenség és — a mi fő — a megbízhatóság a város majdani monographia-írójának nem közönséges forrástul ajánlhatják.

IRODALMI SZEMLE.

— A MONUMENTA VATICANA V-ik kötete elhagyta a sajtót. Öt évvel ez előtt a magyar clerus áldozat készsége a magyar történetnek rendkívül gazdag forrását nyitotta meg, mely ennek egyes korszakaira új világot derített. A pápai tizedek és Gentilis jelentései, a II. Lajos udvarában volt oratorok és Buonvisi jelentései gyorsan váltották fel egymást s IX. Bonifác bullái első kötete követte. *Fraknoi* írt hozzá bevezetést magyar és latin nyelven, mely a 349 bullát magában foglaló kötet tartalmával ismertet meg. Ezek legnagyobb része a Datariából vannak, melynek gazdag collectiója eddig alig használtatott s melyeket a pápa Fraknóinak megnyitott. Ezen kötet egyháztörténelmi szempontból nevezetes s hazánk egyházi beléletére vet világot. Az adatok oly rendkívüli gazdagságát tárja fel, hogy azokból ezek korteljesen megbízható képét lehet összeállítani — melyhez Fraknoi bevezetése megadja a vezérfonalat. A tartalmas kötetet fogjuk ismertetni.

— »A RÉGI MAGYAR NEMES« czim alatt *Mocsáry* Lajos feleletet adott ki *Grünwald* Béla »A régi Magyarország« czimű munkájára, mely inkább politikai mint historiai munka, s elejétől végig éles polemia. És mindennek daczára nem lehet tőle megtagadni a historiai becsét. Nem ugyan abban az értelemben, mint a munka czíme után gondolni lehetne, hogy az »a régi nemes« historiai képét állítsa elő — mert ő nem is törekedett arra: hanem

specialiter azért, mert író azokat az impressiókat adta elő, melyeket a német absolutismus idejében s még az azt követő években is a nemzet megőrzött a régi jó táblabíró világról úgy, hogy e munkában a 30-as és 40-es évek táblabírájával az 50 és 60-as évek szemüvegén át vizsgálva ismerkedtünk meg. És ezen évek szemüvegén át nézi, ő a XVIII-ik század magyar nemesét is, s magának az institutiónak historiai fejlődését; az átalakulás processusát — egészen addig, míg a 30-as és 40-es évek táblabíró világa megalkult, — vagy éppen nem, vagy csak itt-ott találjuk meg e munkában. Ha Petrőczy vagy Szuhay kuruczának eszébe jutott volna könyvet írni a táborról, melyben élt, aligha üttött volna ki másként, természetesen ama korra vonatkozólag, mint az előttünk fekvő munka. De azért mincünk megbecsülhetetlen volna az a könyv — a mint hogy a Mocsáry könyvének is meglesz a maga értéke a jövőre kor historicusa előtt. Sok német történetíró munkájából jobban megismerjük a mai kor eszmemenetét, mint azon korét, melyről a munka szól — úgy vagyunk Mocsáry könyvével is, mely e részben is hasonlít a régi idők emlékirataihoz. Különböztető olvasmány. Sok oldalú műveltséggel bíró, gondolkodni szerető, s eredetiségre törekvő írónak munkája az, mely derült hangulatával annak, a ki olvassa, sok kellemes perczet fog szerezni s elfeledtetni vele azt, hogy az nem kielégítő felelet a maga elé tűzött kérdésre: hogy milyen volt a XVIII-ik század magyar nemesa s önkénytelenül is szerzőre alkalmazza azt a régi mondást: hogy ő is »laudator temporis acti.«

— KUBINYI FERENCZ kiadta az általa 24 év előtt kezdett *Magyar Történelmi Emlékek* második kötetét a »Diplomatarium Hontense« első részét, melyben a Hontvármegyei magán levéltárakból 1256—1399 években 210 ismeretlen becses oklevél közöl. Egy másik rovatunkban tüzetes ismertetést közlünk e becses munkáról, melyre itt is felhívjuk olvasóink figyelmét.

— HÖRK JÓZSEF eperjesi tanár összeállította »Az ev. Tisza-kerület püspökei (superintendensek) névsorát, s életrajzeit s a jelenlegi püspök Czékus István arczképével díszítve kiadta. Igen hasznos és hiányt pótló segédkönyv ez. Ilyen monographiával alig egy pár protestans kerület (az erdélyi, a tul a tiszai s a dunántúli) bír: a legtöbb nélkülözi, mert az egyetemes egyháztörténetekben közlött névsor nem teljes s még kevésbé kimerítő. Az ilyen segédkönyvekre pedig tényleg nagy szükség van. Egyik közelebbi füzetünk tüzetesebben fogja e munkát elismertetni — addig is felhívjuk rá az illetők figyelmét. Óhajtható volna, hogy a Hörk által adott példát más egyházkerületek is kövessék.

— A SZEPESI EMLÉKKÖNYV a Magyar orvosok és természetvizsgálók ez évi kirándulásának maradandó becsü irodalmi emlékét képezi. A kiadás költségeit Császka György szepesi püspök fedezte, ki szeretett egyházmegyéje anyagi s tudományos érdekei előmozdítására oly jelentékeny áldozatokat hoz. Az emlékkönyv kisebb-nagyobb monographiák gyűjteménye s három részből áll, melyek közül az első természeti, a második

a népességi s közgazdasági viszonyokra vonatkozó közleményeket foglal magában. A harmadik rész négy becses történeti monographiából áll: Szepesmegye a mohácsi vész előtt *Uradlszky* Józseftől, a szepesi prépostság vázlatos története az alapítástól egészen a vallási forradalomig, *Dr. Pirkhalla* Mártontól; a XVI szepes város az elzálogosítás idejében, *Wéber* Samutól; a szepesvármegyei középkori műemlékek jellemzéséhez *Dr. Vajlorszky* Jánostól, tehát mind olyan íróktól, kik Szepesmegye történetével behatódóan foglalkoznak s eddigelé is sok becses dolgozattal gazdagították a megye történetét. Mindezek igen becses előtanulmányok Szepesmegye monographiájához, de önmagukban is mint önálló kutatások eredményei, számot tesznek irodalmunkban. A maradandó becsü emlékkönyvet *Denkó* Kálmán, *Roth* Samu és *Scáby* Frigyes szerkesztették. Diszcs kiadásban 481 negyedréti ívet foglal el.

—r.

Az »ILLYR« CZIMERGYŰJTEMÉNYEK. Irta Thallóczy Lajos. Budapest 1888. (Különnyomat a »Turul« 1888. évi folyamából) czim alatt esinos kis füzetben megjelent tanulmány első, mely behatódóan foglalkozik az »Illyr« czimer-gyűjteményekkel. A Bevezetésben szerző elmondja röviden, hogy kik foglalkoztak Bosznia történetével a jelen században, s hogy a boszniai emlékek közt a fojniczai híres czimergyűjtemény a »Rodoszlovje« tárgyaltatott eddig legbehatódóbban. De szerző még más négy hasonlóan délszláv czimerkönyvet is vett tárgyalás alá. Az első fejezetben szól az illyr elnevezésről, mely 1485-ben kap lábra, annak elterjedéséről a XVI. és XVII században s hogy mit kezdtek alatta érteni, s tárgyalja a czimer codexeket, melyekből adatait meríti. Ezek 1. Az 1595-ben összeállított Korjenich-Neorich-féle ragusai czimer-gyűjtemény, 2. a bécsi illyr czimer-gyűjtemény, XVII századbéli kézirat. 3. A fojniczai czimergyűjtemény. Igen érdekesen hasonlítja és írja le a codexeket s azok történetét, kimutatván, hogy mindhárom gyűjtemény az egyházirodalmi illyrismus szülötte, értéke ugyanolyan, mint azé; költöttet való alapon épít fel 4. a szutjeszkai czimtábla, mely az Ohmučević család régi nemességét bebizonyítandó, 16 századi hamisítvány. Ezekután szerző a három czimer-gyűjteményben felsorolt családok és czimereik jegyzékét adja, s végül az »illyr« czimerek sajátosságairól értekezik, melyeket 18 ábrával is megvilágosít.

—ó —a.

A MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR harminadik füzte, mely Bugyogó — Dallás közt levő szavakat foglalja magában, elhagyta a sajtót. Óhajtható, hogy a közönség tömeges pártfogása tegye lehetővé, hogy e vállalat mennél előbb világot lásson.

— A KOLOZSVÁRI IPAROS EGYLET története, melyet az egylet választmányának megbízásából dr. *Török* István írt, becses adalékkal járul az erdélyi ipar fejlődésének történetéhez. 1859-ben a szabó-czéh jegyzője lemondott hivataláról azért, mert a czéh elhatározta, hogy ezentúl a tanuló levelek magyar nyelven adassanak ki (az előtt németül adattak ki) s a következő évben már iparos olvasó társulatot is alakítottak, melyből a ma virágzó

iparossegylet nötte ki magát. A 146 lapra terjedő munka jól van írva s mint olvasmány is érdekes.

— A TÖRTÉNETI IRODALOM évi működéséről évenként Jastrow által szerkesztett jelentések jelennek meg. A legújabbban megjelent folyamokban, hazánk 1884-iki és Anglia 1885-iki történelmi irodalmáról *Mangold* Lajos munkatársunktól közöl nagy szorgalommal és szakismerettel összeállított kimutatásokat.

— TATA TÖRTÉNETÉT megírta *Rohrbacher* Miklós. Az első rész, mely 1412-ig terjed már elhagyta a sajtót. A II. rész 1526-ig, a III. 1727-ig s a IV. 1848-ig terjed. Ismertetni fogjuk.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A ZICHY CSALÁD OKMÁNYTÁRA V-ik kötete megjelent, figyelmeztetjük tagtársainkat a magyar történet e nagyfontosságú forrás munkájára, mely az 1396—1409 között lévő időszakot foglalja magában összesen 504 oklevél teljes szövegét, s mely hazánknak éppen azon korszakban derít fényt, melyből legkevesebb oklevelet ismerünk. Ezen 40 ivre terjedő kötetnek ára 4 forint, tagtársaink azt 2 frt kedvezményi áron szerezhetik meg. A pénz egyenesen a titkári hivatalba küldendő.

— PAUR IVÁN tagtársunk ismert régész hónapokig tartó súlyos betegség után 83 éves korában decz. 17-én elhunyt Sopronban. A történetírásnak s főként az archeológiának legrégibb művelői közé tartozott, ki sok nagybecsű értekezéssel gyarapította irodalmunkat, több homályos régészeti kérdést tisztázott, ritka becsű régészeti gyűjteményt hozott össze, melyet a soproni régészeti társulatnak adományozott. *Paur Iván* született Kismartonban 1805-ben. A jogi pályára készült, mikor a szabadság őt is a csatátérre hívta, hol Görgey tábornokarában szolgált és itt őrnagyi rangot nyert. A szabadságharcz leigázása után Kismartonba vonult vissza és itt ügyvédi irodát nyitott. Nem sokáig folytatta jogvédői tisztségét, mert a herczeg Eszterházy család levéltárosává hivatott meg, honnan aztán a Széchenyiek szolgálatába ment át s ezen nemzetség levéltárát haláláig vezette is. A történelmi és régészeti tudomány terén szerzett érdemeiért ő Felsége Paur Ivánt kir. tanácsossá nevezte ki, a M. Tud. Akadémia levelező tagjává a Sopronmegyei régészeti egyesület tiszteleti elnökévé választotta. Soproni kirándulásunk alkalmával az ő szakértő kalauzolása mellett tekintettük meg az ottani egyházak gazdag műemlékeit s az erőteljes életvidor tudós, ki valódi ifjui lévvvel kalauzolt bennünket még most is elevenen él emlékezetünkben.

— A FRANCZIA TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁBAN az ideai mathematicai nagy jutalmat Kowalewskyné asszony nyerte el, a ki tanár a stokholmi egyetemen. A decz. 24-én tartott ülésben Janssen örökös titkár nagy elismeréssel nyilatkozott Kowalewskyné tudományáról s felfedezési képességeiről.

»Ő --- mondá a titkár --- Korvin Mátyás magyar királytól származik, ki nemcsak nagy hadvezér, hanem még inkább a tudományok, az irodalom s szépművészet pártfogója volt.« Érdekes volna tudni, hogy honnan vette Janssen úr a Corvin leszármazásra vonatkozó adatot?

— CZEGLÉD városa, a mint bennünket tudósítanak, elhatározta a városi levéltár rendezését és selejtezését. Valóban csak dicséret illeti a várost, hogy ezt teszi, s óhajtható, hogy bárcsak mentől több város utánózná, mert e levéltárak kulturtörténeti szempontból valóságos bányák s a rendezés által a történészek búvárkodása bennük igen meg van könnyítve, valamint a nem fontos, de csakis a *nem fontos* anyag kiküszöbölése nagy előnnyel jár. Ép ezért felhívjuk a városi tanács figyelmét arra, hogy mielőtt e munkálathoz fogatna, ahhoz értő szakember utbaigazítását, tanácsadását stb. kérje ki, kinek tervezete, illetőleg a levéltári hivatalnokok bevezetése, oktatása után e munkálat egészen a mai kor tudományos kívánalmainak megfelelőleg lenne végrehajtva, mert e nélkül a tervszerűtlen, czélnélküli selejtezés több kárt tehet a levéltárnak, mint hasznot, sőt soha többé nem pótolható veszteséget okozhatna,

— BUDAPEST MONOGRAPHIÁJA hátralevő kötetecinek megjelenése végre hosszas húzódás után biztosítva van. A kormány már két ízben utasította vissza a városnak Salamonnal kötött szerződését, míg végre megtalálták a formát, mely alatt az a jóváhagyást megnyerte. A munka fel fogja tüntetni a főváros történetét az egyesítésig azaz 1872-ig. A főváros az okiratok beszerzésére 2500 frtot biztosít Salamonnak s a munkát 100 frttal honorálja 60 ívig, azontúl 60 frttal minden ívért. A térképeket a szerző tervezi, de a főváros állíttatja ki.

— Néhány tagtársunk kérdést intézett hozzám: vajlon a Századok m. é. decz. fizetében, Komáromy András »Révai Kata Szidónia levelei férjéhez« cz. cikkében Szelepcsényiről szóló erősen elítélő szavak nem kerülték-e el figyelmemet a revisio alkalmával s megjelenésük nem épen annak tulajdonítandó-e? Sietek megnyugtatóni illető tagtársaimat, hogy amaz éles szavak valóban elkerülték figyelmemet; de ugyanakkor meg kell jegyeznem azt is, hogy én nem hiszem, hogy valamely kath. főpapra mondott bármily kárhóztató ítélet magára a catholicismusra, vagy a clerusra legkevésbé is árnyat vethetne. — Nem hagytam volna meg azokat a kemény szavakat, melyek túlságosan éles színekkel ecsetelnek; bár megvallom, hogy Szelepcsényi jellemét illetőleg nem osztozom azok nézetében, a kik őt a régi iskola felfogásának nimbuszával körvezzik. Az újabb történetírás s különösen az elfogultságról legkevésbé sem vádolható Pauler Gyula nagybecsű munkája (a Wesselényi-féle összeesküvésről) annyi új adatot hozott napfényre Szelepcsényi jellemét illetőleg, hogy azokat ma már a higgadt történetírás nem ignorálhatja. Szolgáljon ez megnyugtatósúl azoknak, a kik az író ítéletével a szerkesztő ítéletét is azonosíthatónak vélték.

S z e r k.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— **MONUMENTA VATICANA** Historiam Regni Hungariae illustrantia. Series prima. Tomus Tertius. Bullae Bonifacii IX. P. M. — IX. Bonifác pápa bullái 1389—1396. Budapest, 1888. Nagy 4-cdr. XXXIV. és 365 ll.

— **HÁZI TÖRTÉNELMÜNK** Emlékei. Első osztály I. kötet. Udvartartás és Számadáskönyvek. Közli Bárá *Radvánszky* Béla. Első kötet. Bethlen Gábor fejedelem udvartartása. Budapest, 1888. 8-adr. XIII. és 414 ll. Ára 4 frt. A Történelmi Társulat tagjainak 2 frt 40 kr.

— **SZEPESI EMLÉKKÖNYV.** A Magyar orvosok és természetvizsgálók 1888. aug. 23—28-án Tátrafüreden tartott XXIV. vándorgyűlésének alkalmából szerkesztették Dr. *Demkó* Kálmán, Dr. *Róth* Samu, *Sváby* Frigyes. *Császka* György szepesi püspök úr ö mlga költségén nyomtatott. Szepes-Váralja, 1888. Nagy 8-adr. 481 l.

— **DEÁK FERENCZ** beszédei. Harmadik kötet 1861—1866. Összegyűjtötte *Kónyi* Manó. Budapest, 1889. 8-adr. VIII 616 ll. Ára 3 frt 60 kr.

— **MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK**, kiadja *Kubinyi* Ferencz. Második kötet. Oklevelek Hontvármegyei magán-levéltárakból. Budapest 1888. 8-adr. XXV és 400 l. Ára 4 frt.

— **A RÉGI MAGYAR NEMES.** Észrevételek Grünwald Béla »A régi Magyarország« című munkájára. Irta *Mocsáry* Lajos. Budapest, 1889. 8-adr. 347 l. Ára 2 frt 40 kr.

— **A MAGYAR TÖRVÉNYHOZÁS és Magyarország Történelme.** I. Ferencz és V. Ferdinánd. V. kötet. Irta *Márváry* Béla. 8-adr. 408 l. Ára 5 frt.

— **BIHARORSZÁG** Uti rajzokban. Irta K. *Nagy* Sándor. Harmadik kötet. Nagy-Várad, 1888. 209 l.

— **A VÁROSI KEGYURASÁG MAGYARORSZÁGON.** Jogtörténeti tanulmány. Oklevéltári nyomozások alapján írta *Timon* Ákos. Budapest, 1889. 8-adr. 154 l.

— **MÁTÁS KIRÁLY és Beatrix királyné** arcképei Corvin-codexekben. Ismerteti *Csontos* János. Budapest, 1888. 4-cdr. 48 l. 32 ábrával.

— **HABSBURGI ÁGNES** magy. királyné és Erzsébet hercegasszony az Árpádház utolsó sarja. Irta *Pör* Antal. Budapest, 1888. 8-adr. 68 l.

— **ÁBAUJ-TORNA** vármegye az Árpádok alatt. Ifj. *Kemény* Lajostól. Kassán, 1888. 8-adr. 28 l.

— **TATA TÖRTÉNETE.** Alapításától fénykoráig 1310-ig. Irta *Rohrbacher* Miklós. Tata, 1888. 8-adr. 39 l.

— **A KOLOSVÁRI IPAROS-EGYLET TÖRTÉNETE.** 1860—1885-ig. A kolosvári iparos-egylet választmányának megbízásából írta Dr. *Török* István. Kolosvár, 1888. 8-adr. 146 l.

— Az »ILLYR« CZÍMER-GYÜJTEMÉNYEK. Irta *Thallóczy* Lajos. Budapest, 1888. 8-adr. 114 l. czímerekkel.

— SZEPESMEGYE a mohácsi vész előtt. *Hradsky* Józseftől. Szepes-Váralja, 1888. 8-adr. 108 l.

— A NEMZETÁLLAM TANKÖNYVE. Irta Dr. *Kuncz* Ignác. Pozsony, 1888. 8-adr. 331 l. Ára 1 frt.

— KRITIKAI JEGYZETEK Szeged történetéhez. Irta *Dudás* Gyula. Szegeden, 1888. 8-adr. 43 l.

— A SELMECZI ágost hitv. evang. egyház és lyceum története. Irta *Breznyik* János. Második füzet. Selmezbányán, 1888. 8-adr. 224 l.

— A BÉKÉSVÁRMEGYEI régészeti és művelődéstörténelmi Társulat Évkönyve. 1886/7. Szerkeszti Dr. *Kardosonyi* János. Tizenharmadik kötet Gyulán, 1888. 8-adr. 212 l.

— A BIHARMEGYEI Régészeti és Tört.-egylet Évkönyve 1885/6—1887/8. Szerkeszti *Hegyesi* Márton. Nagy-Várad, 1888. 8-adr. 152 l.

— A FELSŐ-MAGYARORSZÁGI Múzeum Egylet kilenczedik Évkönyve. Szerkeszti Dr. *Stöhr* Antal. Kassa, 1888. 8-adr. 64 l.

— A HUNYADMEGYEI Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve az 1885. és 1886. évekről. Negyedik kötet. Szerkeszti *Kun* Róbert. Budapest, 1888. 8-adr. 132 l.

— A SZEPESMEGYEI Történelmi Társulat Évkönyve. Szerkeszti Dr. *Demkó* Kálmán. Negyedik évfolyam. Szepesváralja 1888. 8-adr. 224 l.

— Az ALSÓ-FEHÉRVÁRMEGYEI történelmi, régészeti és természettudományi társulat első Évkönyve. A választmány megbízásából szerkeszti Dr. *Temesváry* János. Kolosvárt, 1888. 8-adr. 104 l.

— Az EV. TISZA-KERÜLET PÜSPÖKEI (Superintendensek.) Eredeti források alapján írta *Hörk* József. Kassa, 1888. nagy 8-adr. Czékus István arczképével. 126 l. Ára 1 frt 50 kr.

— SIEBENBÜRGEN. Reisebeobachtungen und Studien. Nach Vorträgen von G. von *Ráth*. Zweite Ausgabe. Heidelberg, 1888. 8-adr. 100 l. Ára 1 frt 30.

— ESZTERGOMVÁRMEGYEI ÍRÓK vagy is Esztergom városában és vármegyében született vagy működött írók koszorúja. Pályadíjjal koszorúzott mű. Irta *Zelliger* Alajos. Budapest, 1888. 8-adr. 261 l. Ára 2 frt.

— LEOPOLD I. und die Oesterreichische Politik während des Devolutions-Krieges von dr. Franz *Scheichl*. Leipzig, 1888. 8-adr. 111 l. Ára 98 kr.

— AUS DER ZEIT der Kaiserin Maria Theresia. Von G. Wolf. Wien 1888. 8-adr. 95 l. Ára 1 frt 20.

— MARIE-THERÈSE Imperatrice. 1744—1746. Par le duc de Broglie I 45 l. II 419 l. Paris 1888.

A KOLOZSMONOSTORI APÁTSÁGI ZÁRDA, MINT ÜLDÖZÖTTEK MENHELYE.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

A második szintén rendkívül fontos *kézirat* lett volna a rend *Domus Historia* című kézirata, de a miről csak annyi van 1702. december haváról a legelső *Napló*-könyvbe (Diarium) beigtatva, hogy bekötéseért a Rector 1 for. 80 drt fizetett. Ez a kézirat létezését igazolja, de a mi akkor csak bekötött könyv volt s tartalmat később kapott. Én ezelőtt 20 évvel az egyetemi könyvtárban láttam s belőle *Kolozsvár Története* című művemhez megjegyzéseket tettem. Hogy került ide? nem tudom, ha csak nem a Hevenessy-gyűjteménnyel.

Harmadik fontos *kézirat* ama *Napló*,¹⁾ mely a rend kiadásait 1701. jun. 1-től 1723-ig terjedő időszak alatt foglalja magában. Ez jelöli meg azon időpontot, a mikor történetők új korszakba ér, s a *Domus Historia* című s más jegyző- és gazdasági rectori könyvekkel — a miket 1772-ben történt feloszlattatásukig vittek s a mik megismertetnek úgy az uradalom és ahhoz tartozó jóságok kiterjedésével, mint azok gazdasági kezelése és igazgatása rendszerével. Kitűnik azokból: hogy az uradalom főigazgatója volt a Collegium főnöke, a Rector, a — jóságokat — falukat külön igazgatták gazdasági felügyelők (*Provisor*), a kik mellé volt adva majoros és majorosné, némely faluban udvarbíró, a szükséges cselédség: bérese, inasok, kocsisok, lovász, csikó kocsis; mindeütt voltak csorda- és erdő-pásztorok, mezőkerülők, a szőlővel

¹⁾ DIARIUM EXPOSITURUM RESIDENTIÆ CLAUDIOPOLITANÆ SOCIETATIS IESU. 1-a Januarii Anno Dmni 1701.

Terjed 1723-ig bezárólag.

bíró falukban vinczellérek, korcsmárosok, mészáros; K.-Monostoron volt serfőző-ház és pálinka-főző, papir-malom, lisztelő és ványoló malom, téglá és cserépvető csűr; az udvar rendelkezésére állottak a mesteremberek: szabó, szappanos, szűcs, kerekese mester, kádár, kovács, asztalos, timár, téglavető, csizmadia, fazekas, viaszkészítő, sütő, gyertyamártó, czondra készítő (a *Napló* írója *Czondrarius-nak* nevezi konyhai latinsággal). Ezek az udvar részére, a mi nekik meghagyatott, tartoztak elkészíteni; volt az udvarban szakács, szakácsinas (kukta), tűzcsináló, ajtón álló, kertész s. a. t. A gazdaságot vezette a közvetlen felügyelő (*Provisor*), de irányt adott annak és ellenőrizte a Rector; annak beleegyezése szerint állapítottak meg a külön gazdasági ágak: gabna- és bortermesztés, tehén-, ló- és juhgazdaság, téglavetés, pálinka- és serfőzés, ez és borárulás, a jobbágyok, zsellérek, taxalisták és uzsorások dolgoztatása. Ő fogadta fel az összes jószágokban szükséges felügyelőket és más szegődötteket, ő iratott számukra a viszonyokhoz illő szerződéseket (*Conventio*).

Az iskolák fentartása s a tanulók és tanítás ügye, tanárok kineveztetése, élelmezés, fegyelem s. a. t. úgyszintén az akadémiái templom s abban az isteni tisztelet a Rector gondoskodása alá tartozott; az iskolákba tankönyveket, papírt sat. ő adott; befogadta a templom karnagyát, a zenészeket, orgonistát, intézkedett az éneklő deákok és szolgáló gyermekek megjutalmazása iránt. S a mindezekről vitt *Napló* s más jegyzőkönyvek azzal összhangban léte iránt ő volt felelős. E könyvek változatos tartalma egyfelől rámutat a jezsuita rend vallásos működése irányára és szellemére, tájékoz az iránt: mennyi volt számuk? világot vet belső életükre, ház- és asztaltartásukra; más felől ez irások hű képet adnak arról: mint kezelte e hatalmas szerzet terjedelmes birtokait az egyház javára s rendjük állásának megszilárdítására, minő úton és eszközökkel jutott ama nagy vagyonhoz, a mit felosztatásakor maga után hagyott?!

Mint a történelem érdekes tanúsága s megfajtott talány fog az minden gondolkozó előtt feltűnni, hogy a rendeltetésénél fogva oktatással és neveléssel foglalkozó jezsuita rend főnökei, egyenes feladatuk mellett, ekkora kiterjedésű uradalmat is igazgatni s haszonnal kezelni birtak.

E *Napló* 31 külön rovatczíme alá osztotta be az időleges Rector saját igazgatói és gazdasági összes teendőit,¹⁾ s az egy vagy más rovatba tartozó kiadást évről-évre egymás után írta be úgy, hogy minden év bejegyzésében némi képe van annak, a mi oda tartozó történt, illesse bár az iskolák, könyvtár, alamizsna, serfőző ügyét vagy mást. Ezek közül nem egynek több tekintetnél fogva van különös történelmi becsé: *először* a kezelés egészen eredeti módjáért, a minő sehol sem látható. Más gazdaságokban és háztartásoknál jószágfelügyelő, tisztartó, számtartó, kasznár stb. külön gazdasági naplót és j.-könyvet visz, abba jegyzi be valamennyi bevételét, kiadását. Itt minden e *Napló*-ba megy be; *másodszor* becsesek ezek azért, mert a költségföljegyzés és számbantartás módját és rendszerét a későbbi Rectorok is többnyire követvén: a kiadási czímek és a kiadás mérve, a számok és tények könnyebben áttekinthetők; *harmadszor*, mert a jezsuita rend belső élete és külmunkássága legjellemzőbb oldalaival ismertetnek meg.

Néhány rovat történeti becsű részleteit megismertetem —

Először is az *alamizsna* (ELEMOSYNA) rovat érdekesb följegyzéseit:

1708. májusban özvegy asszonyoknak	— for. 36	drt.
» júliusban egy meghalt szegénynek eltemetésére	— » 32	»
» szeptemberben egy átállottnak (Convertita)	1 » 20	»
1709. jun. egy meghalt szegény nőnek koporsóra	— » 40	»
1711. okt. különböző szegényeknek	1 » 53	»
1712. aug. egy mesterség tanulás végett utazó katólikusnak	2 » 69	»
» aug. egy fogoly váltságára	7 » —	»
1713. jan. foglyoknak	23 » —	»
1714. febr. átállott (Convertita) szegényeknek	1 » 20	»

¹⁾ E rovatcímek a következők:

AROMATA	HORTUS ET HORTENSIA	PRAEDIUM
BIBLIOTHECA	INFIRMARIA	SARTATECTA
BRAXATORIA	LACTICINIA	SCHOLAE
CANDELAE	LEGUMINA	STABULUM
CARNES	LITES	SUPPELLEX
CELLARIA	LOTIO	VARIA
CONTRIBUTIO	MUTUUM	VESTIARIUM
DEBITA SOLUTA	MOLA	VIATICA
ELEMOSYNA	PANIS	VIATICA REFUNDENDA
FAMILIA	PISCATURA	VINUM.
HONORARIA		

1714. jul. egy áttállott tisztességes állású kálvinistának	6 for. 44 drt.
» » kolduló barátoknak	— » 84 »
» aug. árváknak	— » 20 »
» sept. külföldön bujdosott s hazájába visszatértnek	1 » 20 »
1715. aug. egy szegény nemes asszonynak	1 » 11 »
1720. sept. kenyérben a szegényeknek	— » 9 »
» » húsban »	— » 2 »
» » a szombatnapokon éneklő deákoknak	4 » — »
1727. jul. a Szent-Föld számára	6 » — »
1742. okt. az enyedi minoritáknak	2 » 4 »
» » a thordai Ferencz-rendieknek épületjökhez mészre	13 » 92 »
» » ismét a Minorita- és Ferencz-rendieknek szükségeikhez mért alamizsnát.	

Tiszteletdíj (HONORARIA) czímen följegyzett kiadások :

1702. januárban a német katonáknak borraalót	1 for. 50 drt.
» » máskor ismét	4 » 80 »
» » az ezred zenekarának	5 » — »
» febr. a medvét tánczoltató lengyeleknek	— » 34 »
» okt. a ki a Kómál hegyén egy atya által a kereszt felállítását intézte	2 » 10 »
1706. jun. a Kolozsvárról eltávozott Kapi atyának	40 » — »
1709. decz. a tanároknak Sz.-Miklós ünnepén	1 » 20 »
1710. sept. a bécsi udvari előadónak, hogy a kath. ügynek megnyerjék, a tartományfőnök engedélyével	258 » — »
1712. jun. a berethalmi lutheránus püspöknél, mikor a census Cathedralicust elhozták	13 » 60 »
1713. ápr. ugyan ily alkalommal Berethalomban a hamisan nevezett lutheranus püspök (Pseudo Episcopus) szolgáinak	— » 30 »
1727. sept. a templomi szószéket megaranyozónak	84 » — »
1729. » P. Superiorinak őszi ajándékul	6 » — »
1742. — P. Reigni Rectornak őszi ajándékul	12 » — »
» okt. P. Breckenfeldnek nevenapjára	2 » — »

Iskola (SCHOLA) czímen följegyzett kiadások :

1701. márcziusban a kis iskola világi mesterének (<i>Magister Secularis</i>)	5 for. 10 drt.
» jul. ugyanannak (<i>Parvistarum Seculari</i>)	14 » 28 »
1702. márcz. a kis iskola mesterének (<i>Magistro par- vae Scholae</i>)	12 » — »

1702. májusban színjátszó helynek (Theatrum) való gerendáért	1 for. 20 drt.
A Comoedia előadásához zsinorra (<i>Chorda</i>)	— » 34 »
» jun. ismét gerendára	1 » 20 »
» » a Comoedia számára a festőnek (<i>Pictor</i>)	12 » 33 »
» » a Comoediában a Rhetorica mesterének	39 » 93 »
» » szegért a Comoediához	2 » 60 »
» » gerendáért ismét	1 » 20 »
» » a szabónak a Comoediához való öltözékek megigazitásáért	— » 78 »
1705. jul. a következő Comoedia előadásra előre	12 » — »
1712. » <i>Auditorium</i> és <i>Theatrum</i> készítésére az ácsoknak	45 » 48 »
» aug. a szinpad festőnek	36 » — »
» » a kik a szinpad homlokzatát kifestették	42 » 68 »
1714. jan. a Comoediához szükséges fonalakért a szabónak	— » 28 »
» » ruhákért ugyanannak	2 » 8 »

Ez adatok igazolják, hogy a jezsuiták Collegiumában az ifjuság iskolni szindarabokat rendesen adott elé, melyeken külső hallgatók is részt vettek, s így ők a nemzeti színészet útját már a múlt század elején egyengették.

Utravaló (VIATICUM) czímen ily kiadások vannak följegyezve:

1702. tanulóknak utiköltségre	2 for. 75 drt.
» egynek, a ki a P. Superiorral járt	— » 68 »
» egynek, a ki a P. Provincialissal járt	22 » 45 »

1701–1716-ig missiói czélokért jezsuitáknak különböző összegek adattak. Ezek voltak: P. Szunyog, Székely, Endes, Bajmóczy, Klaminger, Kapi, Huebmann, Absengar, Keeskés, Palugyai és György frater.

Bor (VINUM) czímen egy pár kiadás érdemel figyelmet:

1702. augusztusban egy átállott (<i>Convertita</i>) Arianus-nak adott zilahi borért	47 for. 18 drt.
Bor illetményén feljül	14 » 8 »
» okt. ugyanannak hátralevő bor illetményében	13 » 39 »

Ez időben vásárolt borok közt előfordul a tokaji is, vett t. i. a Rector két vedres átalagot 24 forinton.

A *tiszteletdíj* és *bor* czímen tett kiadások két tényt igazolnak, *egyik*: hogy a jezsuiták a legmagasb köröket is meg tudták nyerni érdekeiknek, *másik*: hogy a katonaságot ajándékkal és előzékeny bánással birták arra, hogy irányunkban szintén előzékenyek s szolgálatra készek legyenek.

Legfontosabbak azonban tanúságaikért a könyvtár (BIBLIOTHECA)
címen tett kiadások:

1701. márcziusban vett a Rector 4 könyvet	1 for. 66 drt.
» nov. többeket	10 » 80 »
» » Dictionariumot	2 » 34 »
» » könyvkötésért fizetett	4 » 78 »
» » számadási könyvért a könyvkötőnek	— » 34 »
1702. febr. 6 példány kalendáriumért	— » 68 »
» ápr. a katolikusok kettős Directoriuma kinyomatásáért (<i>Decreta pro Religione Catholica</i>)	5 » 44 »
» májusban bibliát vett	2 » 84 »
» aug. Pennalosa című könyvért	1 » 36 »
» sept. a múlt évben vett különböző könyvekért	18 » — »
» okt. kinyomatott rendszabályok bekötéséért	1 » 80 »
1703. — 3 humanisticus könyvért	1 » 2 »
1704. okt. egy idevalótól vett könyvekért	6 » 64 »
1705. májusban egy historiai könyvért	— » 64 »
» jul. Carthagera címűért	— » 60 »
1706. jun. a katonáktól vett különböző könyvekért	8 » 40 »
» jul. két törvényes és több más könyvért	2 » 40 »
» okt. P. Rodericius könyve bekötéséért	1 » 92 »
1707. febr. két eretnek könyvért	1 » 20 »
» P. Osorius prédikációiért, melyek neve <i>Sylva</i>	— » 90 »
» jul. Liber in Vitas Patrum című könyvért	2 » 40 »
» okt. Opera Gregorii Nazianzeni	1 » 20 »
» » Bibliotheca című könyvért	1 » 20 »
1708. febr. Chronologia Sacra címűért	— » 16 »
» márcz. egy historiai könyvért	— » 80 »
» In Tomum Bellarmini de Sanctis	— » 64 »
» ápr. ismét más historiai könyvért	— » 32 »
» Egy orvosi könyvért	— » 32 »
» májusban egy cosmographiai könyvért, melyben minden ország színesen van lefestve	13 » — »
» Cassiodorus könyve: De Amicitia	— » 16 »
» sept. P. P. könyvbekötéséért	1 » 20 »
1709. ápr. Matteoli Herbariumaért	4 » — »
» jun. Horologium Principum	2 » 40 »
» okt. egy bibliáért	6 » — »
» nov. Pázmán Péter KALAUZA-ért	— » 60 »
» » » » Concordantiájáért	2 » 32 »
1710. ápr. Le Plan című könyvért	28 » 80 »
» » Liber P. Parselt kötéssel együtt	22 » 8 »
» jul. Jus Canonicum	7 » 20 »
1711. — Emmanuel könyveit az ifjuságnak	16 » 26 »

1711. aug. 6 ABC-és könyvért	1 for. 80 drt.
» Dictionarium Latino-Ungaricum	6 » — »
» okt. Historia Patavii	1 » 80 »
1712. jan. 8 magyar kalendáriumért	1 » 20 »
» Az elhalt P. Endes könyveirért	10 » 80 »
» jul. gr. Petki könyve kinyomatásáért	18 » 90 »
1717. májusban különböző könyvekért	144 » — »
» decz. ismét	60 » — »
1719. aug. P. Páki könyveirért	10 » 86 »
» — P. Gyalogi thesiseirért	5 » 40 »
1723. nov. In Opera Hogneri, Jahoda, Engelgrave, Haimhursti, Kraus, Bourdelom	60 » 70 »
» Munuscula Catechetica	20 » 40 »
» decz. egy Breviarium	12 » — »
» » Munuscula	19 » — »
1736. februárban Le Hay: Bibliotheca című könyvét P. Faschingtól	58 » — »

Az 1749—1752-ik évi „*Napló*“ BIBLIOTHECA rovatában a következő könyvvételek fordulnak elő:

Gravenson műve 4 kötetéért	8 for. 54 drt.
A Provincia névsora 22 példányáért	3 » 40 »
Két Vade Mecum példányért	— » 98 »
Flores Latinitatis	1 » — »
Idea Juridica	— » 42 »
Martyrologium Novum Romanum	2 » 51 »
Dissertationes Theologicae P. Andreae Adami	1 » 9 »
Praxis Orthodoxa fidei Christianae	3 » 36 »
Geographia Universalis cum Historia Wolffii aliorum- que Authorum in 42 Tomulis	24 » 10 »

A jezsuita rend 22 év alatt vett 74 darab könyvet, 10 könyvgyűjteményt, 600 forintot és 8 dron. Eladás kettő van följegyezve későbbi évekről, t. i. 1727-ről, midőn a Rector a régi Collegium eladott könyveirért 1 frt 44 drt tesz bevételbe. Mik voltak azok? s miért adattak el? Kétségtől elkallódottság vagy érték vesztett állapot volt oka. 1737. apr. Szegedi eladott könyveiből vett be a Rector 19 m. frtot. Ennek eladási oka sincs följegyezve.

A *Napló*-k e része némely történeti tényeket megállapít, másokat megerősít. Egy-két fontosabbat megemlítek. *Első* a jezsuita rend elismert tudományszeretete. A ki ennyit áldoz könyvre, megvásárolva a leghíresebb tudósok drága könyveit, az szereti a tudományt, becsüli az író tudósokat s lényegesen előmoz-

dítja az ország és nemzet művelődését. *Második*, hogy az elhalt rend-tagok könyveit a szerzet megvásárolta. *Harmadik*, hogy másoktól is egész könyvtárakat vett, s elzülléstől és pusztulástól megmentett. *Negyedik*, hogy eretnekek könyveit is szerezte meg, a mi elfogulatlanságra mutat. Végre concret adatokkal van igazolva, hogy háboru alkalmával a katonaság feldulta az iskolákat, s könyvtárait kirabolván, másoknak adta el.

Az 1727—1743-ig terjedő *Bevételi Napló* (Diarium Acceptorum) ¹⁾ eltér az előbbiektől abban, hogy csak néhány rovata

¹⁾ Ez a *második Napló*. Szükségesnek látom a *lelet* összes Naplót és j.-könyveit e helyen az olvasóval megismertetni, hogy az anyag áttekinthetőbb, s felolvasásom könnyebben megérthető legyen.

A *harmadiknak*: czíme: Liber Acceptorum et Expositorum Collegii Claudiopolit. S. I. in rebus A. 1742.

A *negyediknek* szintén ez évről: Liber Conventionum Servor. Collegii Claudiop. S. I. A. 1742—1743.

Ötödik Naplókönyv 1744—1745-ről az *elsőhöz* hasonló felosztással.

Hatodik »   ily cím alatt: Liber Expositor. A. 1744—1754.

Hetedik egy Jegyzőkönyv, ily cím alatt: *Rapltura* pro P. Rectore ab 8. jul 1746—1752.

Nyolczadik szintén Jegyzőkönyv 1748-ból különfélekérről:

I. Vaj- és majorság tizedjövedelem a jószágokból.

II. A szegődöttek évi fizetései.

III. Vinczellérek fizetése az uradalom szőlőiben.

Kilenczedik Naplókönyv 1749—1752-ből cím nélkül, az *elsőhöz* hasonló beosztással.

Tizedik Naplókönyv 1751—1752-ből, melybe 1764-kiek is vannak beiktatva.

Tizenegyedik Naplókönyv 1754—1755-ből, az *elsőhöz* hasonló beosztással.

Tizenkettődik ily című könyv: Liber Conventionum Famulor. Coll. S. I. Colosvariens. Ao 1757.

Tizenharmadik Naplókönyv: Diarium Annor. 1759. 1760. 1761. az *elsőhöz* hasonló beosztással.

Tizennegyedik P. Szegedi magán j.-könyve kis 8-drétben.

Tizenötödik Hasonló Naplókönyv: Diarium anni 1761.

Tizenhatodik 1769-től 1772-ig többféle Jegyzőkönyvek együtt:

I. Konyhakönyvek.

II. Pinczemester j.-könyve.

III. Papirkiadási könyv.

IV. Tartozások könyve.

van, a Rector abba írt be mindent összehalmozva, nehezen áttekinthető, bajos benne a keresés, de adatai tanúságosak. A főbbeket megismertetem.

Elöl mindjárt föl van jegyezve, hogy gr. Haller Gáborné 1727. márcziusában férje halálakor sírhelyére fizetett 60 forintot, temetéseért oct. 7. ismét 60 frtot. Iskola építésért Griner urnak adott ki a Rector 3600 forintot. Utána mindjárt ez van: Seminariumnak vett fel 1000 frtot. E két tétel arra mutat, hogy az iskola szó alatt a Seminarium értetik, s az ekkor épült vagy végeztetett be.

1731-ről az van feljegyezve, hogy a gyógyszerház (*Apotheca*) építésére a kormányzó, gr. Kornis Zsigmond adott 500 frt s még ígért 600 frtot. 1733. a gyógyszerhárosnak (*Apothecarius*) útalványoztatott 157 m. frt.

E két tény arra mutat, hogy a jezsuita rend gyógyszerháza 1731. és 1732-ben épült, különben fizetéses gyógyszerhárosa nem lett volna. Neve Durlly József, később 1742. Reiter Kristóf József volt. Egy az 1742-ki *Napló* elején álló följegyzés szerint 1737-ben kezdték építtetni a k.-monostori nagy *gabna-csürt* (dézma-csür), a mihez az építő (*Aedilis*) kiszámítása szerint a következő anyagot szerezték meg: mész, kő, tölgyfa és gerenda, zsendely, nagyobb, kisebb cserép, homok, vas, ezek ára és a köművesi és ácsmunka, az anyag elszállítása egybeszámítva tett 1805 r. frt 16 krt. Több helyt nem levén említés téve erről — úgy látszik, a tervezést és anyagbeszerzést azonnal építkezés követte. Ez volt amaz ugynevezett monostori nagy *dézmacsür*, melynek helyén ma a gazdasági akadémia áll.

1727-ről és 1733-ról két érdekes följegyzés van: az *első* évben a *Parvistáktól* bevétellett könyvekért 2 frt 64 dr, a *máso-*

V. A mészáros följegyzése a kiszolgáltatott husról 1753—1758. közt.

VI. Cselédség létszámának kimutatása 1756. oct. 29.

Tizennyolczadik ily cím alatt van: Liber Oeconomiae 1768. P. Rectoris (P. Georg. Szegedi.)

Tizenkilenczedik Rationes Templi.

Huszdik: a tímárnak adott nyers bőrökről s tőle beszállított kidolgozottakról való kis 8-drét könyv, cím nélkül 1763-tól 1768-ig.

dikban a Rector Reigni György adott Nagy-Szombatban tanuló Tartza nevű erdélyi oláh alumnusnak a Szent-Albert Seminariumában Rajcsányi János typographia igazgató által 17 forintot 14 denárt.

E *Napló* legérdekesebb részei azok, melyek a jezsuita rendnek egész új névsorát tüntetik fel.

1728. említve van P. Theuer és Némethi.

1729. P. Kunics, a kinek Thesisei kinyomatásáért a Rector fizetett 3 frt 60 drt.

1729. P. Georgi Epigrammái kinyomatásáért vett be 12 frt.

Ugyan ez évben említettnek még: P. Körmendi, Rector, László, Gyalogi, Grueber, Bern, Patai, Földvári, Zódi, Kolosvári.

1732. apr. elé fordul P. Reviczki, Palkovics, Kis, Kolb.

1733. júliusban P. Jánosi, augusztusban P. Dobner, szeptemberben P. Kőszegi.

1734. júniusban P. Gáll és Grueber. E hónapra ama bejegyzés figyelmet érdemel, hogy a Rector br. Aportól P. Gáll utján Tiszt. P. Timon részére átvett 5 r. frtot. Könyvért? vagy más ezímen? nincs feljegyezve.

1734. novemberben említettnek: P. Daróczi, Schott és Szalpek Mátyás.

1736. februárban P. Gallob Antal.

1737. januárban P. Crechenfeld.

1739. márcziusban a Convictus P. Regense Szabó Ferencz.

1739. áprilisban említve van P. Nedeczki.

1740. februárban a Convictus Regense P. Boros.

1740. augusztusban előfordul P. Pataki.

1741. januárban P. Bojta, májusban P. Palkovics.

1742. áprilisban P. Reptali.

1743. januárban P. Schwandtner, deczemb. P. Okolicsányi Elek.

Ez adatok számos eddig nem ismert jezsuita létét s a rend nagy kiterjedettségét mutatják. Nem tűnik ki világosan: ki, hol volt alkalmazva? de az látszik, hogy az erdélyi tartományhoz tartoztak. fizetést innen kaptak s jezsuita iskolákban tanítottak vagy missziói kötelességeket teljesítettek. Főhivatásuk az ifjúság tanítása és a r. kath. vallásnak missió szónoklatok és térítések által terjesztése és megszilárdítása volt. Nehány közülök mint író is ismeretes, ilyenek: P. Osorius, Kunics, Georgi, Gyalogi, Timon, Rajcsányi, Daróczi, Szegedy. Mekkora volt létszámuk, a kik a kolozsvári Academiai Collegiumban, Convictusban és Seminariumban tanítottak, más tájékozó adatot nem találtam, mint a

Refectorium Leltárát,¹⁾ a miből az tűnik ki, hogy 1762-ben 28-an voltak. Ha a »*Provincia névsora*« című, az 1749—1792-ki *Napló* szerint, a Rector által az Academiai Collegium számára megvett könyv a lyceumi könyvtárban meg van, azt hiszem, abból a létszám biztosan megtudható; 1774. a rend feloszlatásakor a nagyszebeni cs. kir. kamarai számvevőség márcz. 29-én kelt *hivatalos kimutatása* szerint a kolozsvári r. katolikus összes iskolák tanárai és tanítói 22-en voltak, a templom kincstárnokával és 3 prédikátorral (*Concionator*) 26-tan, elbocsátott jezsuita (Ex-jesuitu) 13.²⁾

Beccses egyházi és műveltségtörténeti adatokat foglalnak magukban e *Napló*-k a Szentegyház (TEMPLUM) rovat alatt. Ezek hű képét tárják fel úgy a r. kath. istentisztelet külső formáinak, mint az egyház belső szerkezetének.

Az akadémiái templom fentartása s abban a szertartások külső fénye iránti gondoskodás a rend különös tiszte s fontos feladata volt. Erről több számadási jegyzőkönyv (*Rationes Templi*) maradt fenn, melyekbe a templom jövedelmei és kiadásai időről-időre följegyeztettek 1772-ig, a mikor a rend feloszlván: a könyvek is megszűntek. Ez adatokból egyfelől a r. katolikus híveknek az egyház iránt, másfelől a jezsuita rendnek az isteni tiszteletben való lelkes buzgósága tűnik ki.

¹⁾ A jezsuita-rend ebédlőjében (*Refectorium*) volt fellelhetők jegyzéke (*Specificatio*) 1762.

Teríték minden készletével 1.	Ón eczettartó 1.	Sótartó 12.
Eezettartó 8.	Cserép eczettartó 1.	Törölő ruha az asztal megtisztítására 1.
Gyertyatartó és kop-pantó 9.	Pléh olajtartó 1.	Serte seprő seprésre 1.
Vasfogó 1.	Ón olajtartó 1.	Kis üveg tányérocská 4.
Boros kancsó 37.	Fa tál kézmosásra 1.	Közönséges üvegek 48.
Vizes kancsó 22.	Fa késtartó 2.	Tokaji bornak való 27.
Nagy vizes karafina 12.	Fa tányér üveg alá 3.	Sernek való nagyobb üveg 2.
Kisobb 9.	Nagy rézseber a kancsnak meghűtésére 1.	Az asztalra való eczet-és sótartó 8.
Óntál 6.	Kisobb a poharak mosására 1.	Koronás nagyobb üveg fedőjével 5.
Nagy kalán 4.	Óntányér 58.	
Kisobb 28.	Szalmából font a kerek asztalra 22.	
Kés, villa 28 pár.		
Vizes réz flaskó 2.		

²⁾ Látható az értekezés végén idézett oklevélben.

Már fennebb ismertettem nagyobb alapítványait; azokon kívül tétettek kisebb időlegesek is. Br. Henter Dávidné, gr. Petki Borbála 1769. végrendeletében hagyott 2000 frtot, oly módon, hogy az ő és szülői lelki üdvéért örök időkön át mise mondassék. Elfogadta a tartományi rendfőnök. Gróf Kornis István a végre, hogy a csudatevő szűz képe ünnepek alkalmával kivilágíttassék, viasz gyertyára 100 frtot, gróf Gyulaffi László ugyan e végre 200 r. frtot. Königsbergi gróf Mariani litaniával, vecsernyével és áldozattal tartandó 6 misére, a *Te Deum Laudamus* című himnus és *Miserere* kezdetű zsoltár nyomtatott és bekötött példányával együtt, adott Bécsben 25 frtot 14 drt. Ezeken kívül a templom jövedelmét tették a tőkék kamatai, a temetkezési helyek a kolozsmonostori apátsági templom czintermében és a harangozási díj.

A templom költségei háromfélék voltak: 1. papi ruhára s díszítésekre (*Ornatus*) valók; kék, zöld, veres szövetek, fejér selyem és arany prémek kasulákra, selyem övek, bársony borítékok antipendiumokra, zászlók, különböző színű zsinorok, palást, toga stb. 2. Az istenítisztelethez való kellékek: gyertyatartók, lámpák, s hozzájuk gyertya és olaj. 3. Zenészek, organista, orgona nyomó (*Calcantista*), 2 tanuló a napontai litaniákhoz, többek ministrálás végett, kápolna mester, kürtös, trombitás, egyháziak, sekrestyés, templomseprő, harangozó, órás. Minthogy a szép műének és orgonajáték az istenítisztelet külső fényét emeli s a közönség kedélyére fölemelőleg hat: a Rectornak erre kiváló gondja volt. A templomhoz fizeteses karnagyot fogadott, zenészeket (*Musici*) és énekeseket vett fel, a karnagy igazgatta a zenekart (*chorus*), templomi zenét rendezett, gyerekeket tanított be egyházi és műénekekre. A külső zenészeknek lakást, élelmet és ruházatot a Rector adott. Egy 1756-ból fenmaradt conventio szerint ötön voltak, volt közöttük discantista, altista; kaptak naponta 1 kupa bort, 1 kupa sert. Egy 1746–1752-ki *Napló* szerint az altistának és discantistának tiszteletdíjt is adott a Rector; egy 1753-ki följegyzés szerint a Szent-András-napi és karácsoni éneklésért is fizetett nekik 8 r. frtot, a Seminaristáknak, a kik szintén énekeltek, 1 frt 25 drt. 1757-ben Kondrás András volt a karnagy, az organista Bauer József; 1758-ban december-

ben Neuhaus volt az egyik zenész, 1759. febr. Titkos Albert, 1759 --1761-ben Drusbeczki Antal. A templomi szolgálat és istenítisztelet e nagy szervezete minden költségét az egyház és Rector fedezte, úgy, hogy a hívekre semmi teher ne háruljon, a mi őket a vallástól elidegenítse s a templomtól visszatartsa. Az emberi természethől következik s a tapasztalás igazolja, hogy a r. katolikus vallás híveinek nagy száma s a kebeléből való ritka kitérés, valamint más vallásuak gyakori átállása abban leli okát, mert ott a hívek az egyház fentartására semmit nem fizetnek.

Figyelmet érdemelnek e *Napló*-k papiros-malmot illető bejegyzései. Ez könnyítette a szegény sorsuak tanulását s a tanárok tudományos munkásságát és az irodalmat előmozdította. Heltai Gáspárnak már a XVI. században volt itt papirmalma, mely a művelődésnek és nemzeti irodalomnak másfél századon át nagy szolgálatot tett ez országrészben. E munkát K.-Monostoron most a jezsuita rend folytatta, ellátván papir-készítményével iskoláit, tiszteit, tanár tudósait és a vidéket.

A k.-monostori papirmalomban háromféle papiros készült:

I. *Író: a)* jó minőségű. Ennek 3 foka volt: legnagyobb, közep-nagyságú, legkisebb, rizmájának ára 11, 10, 8 márfás.

b) középminőségű, ennek is három foka volt, ára 4, 6, 5 márfás.

c) alább való, ennek is három foka volt, ára 6, 5, 4 márfás.

II. *Nyomtató papir*, nagy és közepes, rizmája 1 frt 25 kr, gyengébb 30 kr. Pappendecklinek való alku szerint.

III. *Ítató papir*, rizmája 1 frt.

IV. *Kemény papir*, (Pappendeckel) 1 forint 10 kr., kiválasztott selejtes 30 kr.

Egy 1754-iki Jegyzőkönyvből ¹⁾ kitetszik, hogy a papir-készletnek külön elárusítója volt (*Cartularius*), 1757-ben Tartz Mihály, 1767-ben --1774. Pruckmeser nevű egyén; kitűnik, hogy a Rector kiknek szokott papírt adatni, t. i. 1. a nyomdának könyvnyomtatáshoz, 2. a tanároknak és tanulóknak fizetésül és alamizsnaképpen, 3. a könyvkötőnek munkáihoz, 4. a rendtagoknak, 5. a templomnak és zenészeknek, 6. a provisoroknak és tisz-

¹⁾ *Verzeichniß, was in Papier der Kirche und denen Musicis gegeben wurde stb.*

teknek. A mi el nem kelt — 7. eladatott, vagy — 8. hitelre adott ki; az árak a szerint voltak megállapítva, amint fennebb említettem. A papirosmester időről-időre följegyezte: kinek mit adott ki? és végén összegezte s róla számadást készített.

Van még e *Napló*-kban három egybefüggő fontos kiadási rovat: a fűszer (AROMATA), a hus (CARNES), és bor (CELLARIA), a miből a rend konyhatartását ismerjük meg. A husnemün kezdve a j.-könyvekből kitűnik, hogy a konyhára marhahust havonként 25 fonttól kezdve 99 fontig vettek, a legjobb részekből, a minők: a szűgy, tarja, bél- és vesepecsenye, fartó, tehéntölgy, ökörnyelv, borjúhus, bárány,¹⁾ verőmalacz, tojás stb. Majorságfélék voltak:²⁾ csirke, récze, liba, pulyka, (*urogallus*) kappan, a szárnyasok közül: galamb, rigó, vad kacsza, fácán, császármadár, különböző kis madarak, a vadak közül: nyul, őz, vaddisznó stb. A fűszerneműek szintoly nagy választékban voltak. Az 1710-ik év márcziusában ezek vétettek a konyhára: olaj, faolaj, lenolaj, citromalma, citromnedv vagy lé, szerecsen dió (*nuces myristicae* vagy *nuces macis*), szegfű, malozsaszőlő (*uva passa*), füge, mandola, kapornya = együtt 87 frt 51 dr. A *konyha-könyvekből* az tűnik ki, hogy egyszerre, nagyban szerezték be szükségletöket s egy része több hónapig is eltartott. Jóval gazdagabb volt a konyhára való beszerzés augusztusban, különösebbek: a füstölt étkek, méz, mézeskalács, gyömbér, nádméz, asszufüge, bors, fahéj, sáfrán, édes gyökér, capri, kávé, thea, piskóta. Egyebekkel együtt levén ezek vásárolva a konyhára: árak külön nincs összegezve. Előbb a *Napló*-kba igtatta be a Rector, majd külön jegyzékek készültek husról, serről, főzelékről, eczetről, olajról stb., később formasierű *konyha-könyvekké* lettek s azokba iratott bele: mi ment a konyhára? mi a Refectoriumba? stb. Könnyedén voltak szerkesztve, néha a napi vagy havi kiadások

¹⁾ Az 1762-ki *Hus-számadás* szerint azon évben a mészáros a Collegium részére 81 bárányt adott.

²⁾ A *konyha-könyvekben* 1753—1758-ig külön helye volt az uradalom mészárosa följegyzéseinek: mennyi ökröt, borjut vett ő meg s vágott le az uradalomból? a rend szükségére mennyit szolgáltatott be? mennyi van még? stb. Az is itt van följegyezve: miféle és hány bőrt s mi áron adott el az uradalom javára?

összegezése nélkül, többnyire németül, konyhai iránylyal, olykor elferdítve írta le a magyar szókat és neveket. Látszott, hogy a szakács német volt s nem tudott jól egy nyelvet is.

Kevesebb s nem oly választékos a borkiadás. A konyha-könyvekben a pinczemesternek is volt külön helye: ¹⁾ a hová beirta: mikor? mennyi bort húzott le? mennyit vegyített? miképen készítette el a hordókat einschlaggal? hány üveg vagy kupa bort adott ki a pinczéből házi szükségre? hány hordóval, hova adott el vagy elárúsításra melyik jószágba? — — — Volt vad, házi bor, az ugynevezett ordinare bor, asztali bor, kolozsvári, bácsi. monostori, hójai, károly-fejérvári bor, volt vett palaczkos bor, hordókban uj és ó-bor, piros és ürmös-bor, finom tokaji. A Refectoriumba hónaponként 3—6—10 kupa adatott ki. Az elkölt bor ezen csekély-voltát felvilágosítják az 1742-ki pincze-jegyzék adatai, melyek szerint juniusban elkölt a Collegiumban 61 frt 60 kr ára ser, juliusban 68, octóberben 57 frt ára, a mi azt mutatja, hogy a rend tagjai inkább ez italt szerették, mint a bort.

A mire a rend úgy vágyott, s a minek jövedelméből oly sok hasznosnak létesítésére lőn képes — ideje, hogy immár a kolozs-monostori uradalomnak gazdasági kezelő és munkaerejét megismertessem. Százat meghaladja a különböző szegődöttek létszáma, kiknek felfogadása, útasítása ellenőrzése, fegyelemben tartása s szükség esetében másokkal fölcserélése mind a Rector joga és kötelessége volt. Hátrább a tárgyalás rendén elő lesznek sorolva, itt csak érintem ²⁾ s aztán az uradalom munkaerejének ismertetésére térek át.

1765-ben *Monostoron* volt 6 jobbágy, 14 igás marhával, 62 zsellér, két napot szolgáló gyalogszeres 13, egy napot szolgáló özvegy 2, dologtehetetlen férfi 2, nő 5.

1768-ban *Kájántón* volt 28 jobbágy, 84 igás marhával, 14 zsellér 51 igás marhával szolgáló, 3 napot tevő gyalogszeres 10, ezeken kívül 3 más gyalogszeres, 6 lipitor, 2 özvegy.

Ugyan az évben *Bácsban* volt 17 jobbágy, 32 igás marhá-

¹⁾ *Sperification des Weins, wie solcher von . . . . (Junio) vorgegeben worden.*

²⁾ A szegődöttek szerződésai a lelet fennebbi negyedik száma alatti kéziratú könyvben láthatók.

val, magyar zsellér, kik 12 igás marhával szolgálnak 7, oláh zsellér, kik 20 igás marhával szolgálnak, 17, hurubás 8.

Ugyan ez évben *Jegenyében* volt 14 jobbágy 40 ökörrel, 32 tehénnel, 8 zsellér 24 ökörrel, 4 tehénnel szolgált. ¹⁾

Ezeken kívül volt Kolozs-Monostoron 17 úgynevezett taxalista, a kik kisebb-nagyobb pénzösszegeket fizettek s napszámot is tettek; így a 4-ik szám alatti, Pauer János, ki a régi iskolában lakott, gyertyáért fizetett 20 frt. Továbbá voltak nyári kaszás, arató, gyűjtő uzsorások, kukoricza földet bérlő uzsorások, feliben való kukoriczáért dolgozók; czédulások, kik együtt 142 napszámot tettek, monostori czigányok, kik 80 napot szolgáltak, bárány és kecske dézmáért napszámot tevők; ezenkívül bikabérben az egész falu 130 kalongya buzát volt köteles aratni, a szalmások szalmaért dolgoztak, a pénzes adósok szintén napszámmal fizették a kamatot stb. ²⁾

Volt az uradalomnak K.-Monostoron kőfaragója is, a ki állandóul a rendnek dolgozott s az uradalmi béres szekerek és jobbágyok szállították oda a köveket, a hol építettek. ³⁾

Nézzük a birtokot magát. Ennek kiterjedését s a gazdasági eredményt mutatják egyfelől a majorsági vetés és termés, másfelől a jobbágyoktól és zsellérektől járó dézmajövedelem. Szegedy György Rector fenemlített kézi Jegyzőkönyve ⁴⁾ tisztán és hitelesen kitünteti azt.

1759.	Őszi vetés:	K.-Monostoron	1264	v.	termés	1760.:	1764	kal.	
»	»	»	Kájántón	517 ¹ / ₂	»	»	»	866	»
»	»	»	Bácsban	591	»	»	»	738	»
»	»	»	Jegenyében	201 ¹ / ₂	»	»	»	236	»
»	»	»	Bogártelken	481	»	»	»	300	»
				3055	v.	3904 kal.			

¹⁾ Látható a fenn elősorolt *tizenmegyedik* szám alatti könyvben.

²⁾ Ezekről egy kis 4-edrétű könyv van a *lelet*-ben ily cím alatt: Monostori Hátárhoz nyári munkások, kapások, aratók, gyűjtők stb. azoknak és más aprólékos adósságoknak *könyvecskéje*: ki, mivel tartozik? és hol, mennyit szolgált? Itten megíratott és feljegyeztetett az egész falusi embereknek bizonyosságul. Ao 1771. 16. juliustól kezdve.

³⁾ Erről is van cím nélküli Jegyzőkönyv; bele van írva: mikor? mely jobbágyok? mennyi követ s hova szállítottak?

⁴⁾ Látható a fenn elősorolt *tizenmegyedik* szám alatt.

1760. tav. vetés :	Bogártelkén:	árpa	51 $\frac{1}{2}$ v.	termés :	69 kal.
» » »	»	zab	123 »	»	140 »
» » »	»	köles	2 »	»	— »
» » »	Jegenyében:	buza	26 »	»	40 »
» » »	»	zab	63 »	»	— »
» » »	»	borsó	4 »	»	— »
» » »	»	lencse	1 »	»	— »
» » »	Bácsban:	buza	40 »	»	34 »
» » »	»	zab	52 »	»	45 »
» » »	»	árpa	28 »	»	5 buglya
» » »	Monostoron:	buza	174 »	»	336 kal.
			árpa	»	30 »
			zab	»	100 »
» » »	Kajántón:	buza	113 »	»	264 »
» » »	»	árpa	173 »	»	505 »
» » »	»	zab	172 »	»	142 »

1025 v.

1710 kal.

Déza jövedelem :	Monostorról	össz buza	70 kal.	17 kéve,
» »	Bácsból	» »	144 »	24 »
» »	Jegenyéből	» »	58 »	4 »
» »	Kajántóról	» »	71 »	3 »
» »	Tibureztelkéről (hatá- rát a jég elverte)	» »	— »	— »

345 kal.

3 kéve.

Déza jövedelem : tav. vetésből :	Monostorról	tav. buzából	27 kal.	6 kéve,
» » » »	Bácsból	zabból	3 »	2 »
» » » »	»	tav. buzából	17 »	25 »
» » » »	»	zabból	9 »	16 »
» » » »	»	árpából	3 »	23 »
» » » »	Jegenyéből	tav. buzából	19 »	60 »
» » » »	»	zabból	5 »	6 »
» » » »	Kajántóról	tav. buzából	100 »	2 »
» » » »	»	zabból	17 »	12 »
» » » »	»	árpából	4 »	19 »
» » » »	»	kenderből	13 »	— »

217 kal. 27 kéve.

kukoricza

1761. őszi vetés :	termés :	tav. vetésből	termés :	majorsági :	tized :	
Bogártelkén	545 v.	643 k.,	buza 20 k.	2 kéve,	226 v.	275 v.
			zab 49 »	— »	— »	— »
			árpa 31 »	4 »	— »	— »
Jegenyében	220 »	180 »	» 37 »	46 »	— »	— »

kukorica

1761. őszi vetés:	termés:	tav. vetésből termés:	majorsági:	tized:
Bácsban	441 v. 366 k.,	buza 69 k. 18 kéve,	176 v.	67 v.
Kajántón	494 » 547 »	» 151 » — »	— »	— »
		zab 50 » — »	— »	— »

Monostoron 1050 » 694 »

2754 v. 2730 k., 455 k. 4 kéve, 402 v. 332 v.

1761. tized őszi vetésből:	tavaszi buza vetésből:
Monostor 68 kal. 1 véka,	24 kal. 3 kéve,
Bács 83 » 4 »	35 » 5 »
Bogártelke 64 » 16 »	12 » 14 »
Jegenye 59 » 20 »	28 » 10 »
Kajántó 94 » 20 »	142 » 23 »
370 kal. 9 kéve,	242 kal. 23 kéve = együtt: 613 ⁶ .

1763. őszi buza vetésből
termés:

tavaszi buzából termés:

	kal. kéve,	kal. kéve,	kal. kéve,	kal. kéve,
Monostoron	1576 3 ¹⁾	312 —	árpa 121 22	zab 101 16
Bácsban	457 1	192 — »	— — »	55 15 ²⁾
Bogártelkén	606 18	3 9 »	— — »	101 8
Jegenyében	168 11	79 9 »	20 — »	41 5 ³⁾
Kajántón	380 2	647 1 »	333 — »	256 15
3188 9	1203 28	474 12	555 29 ⁴⁾	

1763. jan. 1., nov. 30.

Vám a monostori malomból: őszi buzából 438 köből,

» » » » tavasziból 34 »

» » » » buza lisztből 139 »

» » » » tavasziból 11 »

632 köből.

1760. Bortermés:	Asszupatakban	317 veder,
»	A sajtónál	119 »
»	Kölcséri hegyben	197 »
»	Balta, (Hójában)	8 »
»	Czompolyban	244 »
»	Jegenyében	102 »

1287 veder.

¹⁾ 1768. 1253 kal. és 13 kéve volt.

²⁾ 1769. mindössze: 1283 kal. 29 kéve.

³⁾ 1769. mindössze: 485 kal.

⁴⁾ 1768. őszi és tavaszi, majorsági és dézma együtt 2470 kal. volt.

1769. 2851 kal.

1760. Tizedből: Hója	1030	veder, ¹⁾
» » a szászoktól ²⁾	587 $\frac{1}{2}$	»
együtt: 2904 $\frac{1}{2}$ veder.		

1761. az összes majorsági bortermés volt	738	veder,
» Hójai dézma	» »	830 »
» Jegenyei	» »	30 »
1598 veder.		

1761. *dézma tized* volt *Valkón* is: őszi buza 14 kéve, tavaszi buza 8 kal. 24 kéve, zab 18 $\frac{1}{2}$ kéve, virágos kender 1 kal. 5 kötés, magos kender 1 kal. 4 $\frac{1}{2}$ kötés.

1768. *Lóállomány*: 5 mén, 3—4 éves csikó 12, vénebb kanca 38, 4 éves 2, 3 éves 5, 2 éves csikó 7, 1 éves 4, idei 7 = 80 drb.

1768. *Marhadállomány*: Bácsban bika 2, 4 éves üsző 12, 3 éves 14, 2 éves 10, tehén 52 = 90 drb.

K.-Monostoron bika 3, igás ökör 61, másodéves tinó 3, egy éves 15, tehén 57, 2 és 1 éves üsző 38, = 177 drb.

Kajántón bika 5, vén tehén 13, tulok 2, borju 12, = 32 drb.
Összesen: 299 dr.

1768. *Juhállomány*: Kajántón vén herélt berbécs 88, egy éves 77, vén anyajuh 304, egy éves 96, gödölye 5, fias kecske 5, = 575 drb.

Monostoron ³⁾ vén herélt berbécs 61, idei 19, vén fejős juh 205, idei 59, kecske 3, = 347. drb.

1748. *Vajbevétel a tehenek és juhok után.*

1. Majorsági kezelésből: Bács, Bogártelke, Jegenye és Kajántó majorosaitól, úgy Tiburezből és K.-Monostorról olvasztott tehénvaj, Kajántó és Monostor-falvakból sósvaj, Monostorról friss vaj, Bácsból ajándék vaj = 510 kapa.

2. A jobbagyok tizedében (dézma) tyuk Bács, Bogártelke, Jegenye, Kajántó, Monostorfalvaktól a majorsági csibékkal együtt bejött 429 drb.

3. Majorsági pulyka és kakas a hat faluból » » 221 »

4. » liba a hat faluból . . . » » 42 »

5. » récze (kacsa) a hat faluból » » 63 »

6. » és tizedben jött tojás a hat faluból . . . » » 1082 »

1760. *Sertés állomány*: Jegenyében makkon öreg sertés 148, malacz 74, urasági apróstól 13, tisztartóé 8, bácsi öreg sertés 16 = 250 drb.

1761. volt: *Magyarországi* kocza 27, ártány 21, kan 3, malacz kocza 12, malacz ártány 14 = 77 drb.

¹⁾ 1768. 736 veder volt.

²⁾ 1762. Lekenczén volt 94 veder.

1769. » » 40 »

» Szelindeken » 40 »

³⁾ 1762. Bogártelkén volt 100 berke juh.

Erdélyi kocza 29, ártány 6, malacz kocza 9, ártány 15 = 59,
= 136 drb.

1761. nov. 8-án a *Méhállomány*: Jegenyében urasági 24 kas,
tized 1, = 25 k. Bogártelkén tizedből 2 k. Kájántón urasági 17 k. tized 3,
= 20 k. K.-Monostoron tizedből 3 k. Bácsban tizedből 1 k. = 26 k. 2 kupa.

1764. az udvarban volt élelmi készlet:

a pinczében	886 veder bor,
a kamrában	1000 font szalonna,
»	1300 » sajt,
»	754 » vaj,

a gabnásban Monostoron 230 köből buza, 130 köből kukoricza. Pénz
számadás alatt: 4846 frt. ¹⁾

1763. évi pénztárkészlet láddában :

Császári arany . . .	1000 = 4166 r. frt 40 kr.
Körmöczy arany . .	300 = 1260 » — »
Cs. és birodalmi forint	= 200 » — »
20 krosban	= 1100 » — »
Márjásban	= 1000 » — »
	<hr/>
	= 7726 r. frt 40 kr.
Készpénz a kamatokban	1711 » — »
	<hr/>
	= 9637 r. frt 40 kr. ²⁾

Az uradalom birtokainak értéke meghatározására különösen a Szegedy Rector magán j.-könyvei a következő adatokat szolgáltatják.

Kolozs-Monostor jövedelme 1779 körül így állott :

a malomból jött be	1200 frt — kr,
gabonából	1500 » — »
serfőzőből	1500 » — »
fából	1000 » — »
vámból	462 » 30 »
makkoltatásból .	50 » — »
mészárszékből . .	200 » — »
szénából	300 » — »
legelőből	200 » — »
téglaégetésből . .	500 » — »
a szőlőkből	200 » — »
bortizedből	350 » — »
	<hr/>
	7462 frt 30 kr.

¹⁾ E statisztikai adatok az ismertetett *Napló*-kból s főleg P. Szegedy Gergely gazdasági könyveiből vannak véve.

²⁾ A számbavételkor kamathátralék volt 874 frt, a mi az előbbi összegből levonandó. P. Szegedy jegyzéséből.

Becsértéket nem határozott meg; de a birtok 100,000 frtra jövedelme alapján tehető.

Kájántó megér — mondja Szegedy — 50,000 forintot, hajt 300 frt, ezenkívül lehet csinálni 200 öl szénát, a mi megér 3000 frt, a buzatizedből eltartható a ménes, szarvas-marhát eltart 200-at; tartozik hozzá két praedium, 200 juhra való legelővel s szénatermőhelylyel, korcsmája kettő, egyik az országúton, másik a faluban; vannak nagy makkos erdői, 50 jobbágya, 25 zsellére, az épületek jók, 25 lóra van jó istállója, temploma elvéttetett a kálvinistáktól; folyó vizen kívül sok gazdasági előnye van, vannak forrásvizei és tavai, melyekben csik is terem, Kolozsvárral való határegyenletlensége a befejezés pontján áll, a mit ha megnyer, telepíthet be más falut vagy egy nagy praediumot alkothat.

Ugyan Szegedy az összes jószágok évi jövedelmét és becsértékét így határozta meg.

K.-Monostor évi jöv.	6,600 frt,	értékét nem mondja meg,	lehet 100,000 frt,
<i>Kájántó</i> » »	2,500 »	értéke	50,000 »
Bács » »	1,610 »	»	30,000 »
Bogártelke » »	1,400 »	»	25,000 »
Jegenye » »	540 »	»	10,000 »
	12,650 frt,	értéke	235,000 frt.
tized	862 »		
	13,512 frt.		

Az uradalom levéltára rendelkezésemre állott könyvei s levelei szerint legkitünőbbben igazgatták annak birtokait a legelső és legutolsó Rector. Az elsőnek nevét a könyvekben fentartva nem láttam; fennmaradtak azonban administratív képességei, gyakorlati ügyessége és erélye nyomai és emlékei azokban a szervezeti intézkedésekben, melyeket ez alkotott, s melyek az uradalom kormányzásában végig irányadók voltak. Az utolsó P. Szegedy Gergely volt, aki hosszú időn át igazgatta azt, s az ő 1768-ki *Napló*-jából és jegyzőkönyveiből ismerjük meg az uradalom birtokállományát, a falut, jobbágyságát és zsellérei számát és munkaerejét, a birtokok kiterjedését és termőképességét, azok fundus instructusait, a ló-, szarvasmarha- és juhállományt, a szegődöttek létszámát és kötelelességeit, a különböző jövedelmi

forrásokat, a külön és együttes jövedelmeket, az udvarban levő gabna- és élelem-készletig, sőt a pénztár állását is. Szegedyt tapasztalt és gyakorlati gazdának s rendkívül ügyes igazgatónak mutatják könyvei és katonás rövidségű intézkedései. Jelleme ismertetéseül közlök néhányat. Alakja ez volt:

»†

1. *Kájántói birónak adassék harisnya, czondra, s ha a csizmát is még ki nem vette, az is.* P. Rector, m. pr.«

»†

2. *Zalányinak a tavaji czondra posztót adja ki a Provisor.* P. Rector, m. pr.«

A plebánushoz így írt:

»†

3. *Ennek adjon atyáságod egy pár csizmát s írja fel.* P. Rector, m. pr.«

Pap János kedvelt Provisorához így:

»†

4. Domnie Pap János!

Hisce acceptis -- novum Inquilinum, collocet ad Domum posteriorem Teloniarü, eique assignet terras et foenilia ad Domum pertinentia. P. Rector, m. pr.«

Hogy a k.-monostori urad. kiterjedéséről és értékéről inkább meggyőződjk az olvasó, szükségesnek vélem a később M.-Vásárhelyt élt Szegedy Gergely volt jezsuita Rectornak Delpiny k.-monostori apáthoz és nagy-szebeni árvaházi igazgatóhoz 1776. decz. 15. intézett levele azon pontját ideiglatni, melyben annak jövő kezeléséről, esetleg haszonbérbe adásáról véleményét megírta. Feloszlattatván a rend 1771--1772-ben, ez uradalmat az erdélyi fiskus foglalta le és kezeltette; most a nevezett apátnak adatván át használatába, ez megkérdezte Szegedyt, mely áron látná haszonbérbe adandónak, vagy miként vélné kezelendőnek azt? a ki rá így válaszolt: »Úgy véli -- írja -- hogy a mint korábban is volt, a birtokok kezelését megtartva -- a ser és pálinkafőző, korcsma, mészárszék, malom, k.-monostori és bácsi vám, mind

három faluban a korcsmárlási jog, úgy szintén a fenesi korcsma és udvarház, szántók és kaszálók — a miért 200 frt várható — évi haszonbérét 6000 frtnál kevesebbre nem lehetne szabni, ezt is, oly feltétellel, hogy a bérlő tartozzék a ser- és pálinkafőzéshez az árpát és búzát — ha eladni akarja — az uradalomtól venni. Kiadatván ezek e szerint: a fából, legelőből, szénából, mindenféle gabonából, borból, marhából — egyik évet a másikkal véve számításba — az apát 6000 frtnál sokkal többet fog bevenni, tehát 12,000 forintnál többet, ámbár a fiskus jövedelme csak 8—9000 frt volt, sőt ha Monostor betelepítették, 15,000 frtra is felmegy a jövedelem.

Itt összekapcsolhatom az 1608-ik évnek a jezsuita rendre nézve válságos történetét az 1776-ik év csak most megjelölt tényével. A törvény által a hazából kizárt és üldözött jezsuita rend maradványa a nemzeti fejedelmek elnézése folytán, a k.-monostori apátsági zárdában vonulván meg: száműzetésének e közel 100 éve alatt szűkölködés, alamizsnagyűjtés és kevés javainak okos használása által oly összeget takarított meg, hogy jogaiba visszahelyezése után rendi házait, iskoláit, templomait az egész országban mind visszaszerezte és helyreállította, újakat is építtetett és a szükségességekkel ellátta, s fölöslegéből az eredetileg kath. alapítású k.-monostori uradalmat magához váltván: Rectorai által vezetett takarékos, egyszerű gazdálkodás által értékét és jövedelmét megháromszorozta. Aligha 30,000 frtnál többet adott érte, s im 70 év után 12,000 frtra volt bízvást számítható az évi jövedelem, mi aligha így történik, ha drága jószágigazgatók, jogügyészek és tisztartók kezelték volna. Itt van oka adva annak, hogy a jezsuita rend feloszlásakor az erdélyi tartomány vagyona 1.057,361 rft 13¹/₂ krt, évi jövedelme 38,429 rf. 41 krt tett.¹⁾ Az alap a száműzetési évek alatt gyűjtött 110,861 frt tőke volt, a mi a rendet e tekintélyes anyagi jövedelemhez s később politikai befolyáshoz és sikereihez juttatta, újabb példában mutatván meg ama történeti igazságot: hogy a vagyonosság biztos út jóllétre és hatalomra. E történet tanulságul lehet azoknak, a kik jogért s

¹⁾ A kolozsvári jezsuita Collegium hivatalosan megállapított vagyonkimutatása 1774-ben: *Summarium Foundationum* — Lásd túl.

eszmékért küzdenek, nem csüggedésre, kitartásra és reményre. A jogot ideig-óráig el lehet nyomni, a nagy eszmék némaságra kényszeríthetők, de hogy az idők folyamában, a politika változásai és népek fejlődése által feltámadjon az első, új életre keljen az utolsó, s mindkettő kivívja létét, csak harcosai önbizalmától, erélyétől és bátorságától függ.

Juxta Pag. Nrus	<i>Summarium Foundationum</i>	Capitale		Unde sperandus annuus Proventus	
		Rh. fl.	xr.	Rh. fl.	xr.
15	Claudiopoli	293,146	15 $\frac{3}{4}$	11,238	37 $\frac{1}{4}$
19	Cibinii	7,925	45 $\frac{3}{4}$	692	31
22	Carolinae	16,788	2 $\frac{1}{4}$	831	46
25	Coronae	296	15 $\frac{1}{2}$	12	—
27	M.-Vásárhelyini	8,095	23 $\frac{1}{2}$	900	54
30	Udvarhelyini	20,616	13 $\frac{11}{12}$	1,172	54 $\frac{1}{2}$
	Summa Foundationum	346,868	59 $\frac{1}{6}$	14,848	42 $\frac{3}{4}$
	Addita ex pag. 13. Substantia, ab ipsa suppressa Societate pro parte Fiscii Regii occupata, in . .	710,492	13 $\frac{1}{3}$	23,580	58 $\frac{1}{4}$
	Facit Summa totalis ac universae occupatae et apprehensae Substantiae	1,057,361	13 $\frac{1}{2}$	38,429	41

Per. Caes. Reg. Cameral. Exactoratum in M. Tranniae Principatu Cibinii, Die 29. Martii Anno 1774. Honorius Fichtel, Exactor. Zacharias Offner. V.-Exactor. Átvéve a *Kolozsvár Története* II. és III. kötetéhez tartozó OKLEVÉLTÁR 746—747. lapjairól.

JAKAB ELEK.

OKLEVELEK

PATÓCSY FERENCZ SZÜLETÉSHELYÉRŐL.

A »Századok« 1888. évf. 613—614. ll.-on olvasható jegyzetből arról győződtem meg, hogy »Alsó Eperjes helyfekvése« című, a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Értesítőben megjelent értekezésem nem győzött meg mindenkit arról, hol kell keresnünk Patócsy Ferencznek születéshelyét. Hiteles okleveleket kívánnak a kérdés eldöntésére. E kívánattal szemben idézhetném ugyan Pesty Frigyesnek többször ismételt, hosszú évek tapasztalatából vont nyilatkozatát: »régí földrajzunkban az összeírások egybevágna, de az oklevelek okoznak legtöbbször bajt«, de a fenforgó kérdésben ez fölösleges, mert az oklevelek is teljes tájékozást nyújtanak.

A kérdésnek, hol született Patócsy Ferencz? — kiinduló pontja azonban nem oklevél, mert olyan oklevél nem létezik, hanem Istvánffy Miklósnak, az ismeretes és nevezetes történetirónak egyik nyilatkozata. Lássuk azért először is ezt.

Cuius loci (Chanadii) deditione tantus timor irruit in omnes, ut desertis castellis atque arcibus foeda fuga varias in partes dilaberentur. Ex iis fuere praeter eas, quas captas ab hostibus retulimus, Galadum, Aracia, Bessenianum, Naglacum et Fellacum, Jalitiae familiae sedes, Challia, Bodorlacum, Egressum, Zadorlacum, Eperiessum, quod inferius vocatur, Francisci Patocii natale solum, Horogsegum, Somlium et Illadia, Johannis Palaticii . . . patria. « (Csanád elfoglalása következtében akkora félelem fogott el mindenkit, hogy elhagyván a kastélyokat és várakat, gyalázatos futással szerte-széjjel oszoltak. Azokon kívül, melyeknek az ellenség által való elfoglaltatását említettük, ilyenek voltak: Galád, Aracs, Bessenyő, Nagylak és Fellak, a Jalyth-család fészke, Csálya, Bodorlak, Egres, Zádorlaka, Eperjes, a mely alsónak nevezetik, Patócsy Ferencz szülőföldje, Horogszeg, Somlyó és Ilyéd, Palatics János hazája. ¹⁾

---

¹⁾ Istvánffy: Historia de rebus Ungaricis. Liber XVII. Az 1662-iki kiadásban 300 l. Jólértesültségét igazolja Forgách: Magyar törtéjája Forgách Simon és Istvánffy Miklós jegyzeteivel. Bevezette Toldy Ferencz. Pest 1866. 16 l.

Ez a kiinduló pont. Semmi mást nem következtek belőle, csak azt az egyet, hogy »Eperjessum, Francisci Patocii natale solum . . . ex castellis et arcibus fuit« vagy is, hogy »Eperjes, Patócsy Ferencz születéshelye, kastély vagy vár volt«. De ezt aztán annál határozottabban kell vitatnom.

Már most aztán szóljanak a hiteles oklevelek!

1552. tavaszán azt írja Castaldo Ferdinánd királynak, hogy Lippát nehéz megvédelmezni a török ellen: »quia Solimos, *Eperjes* et alia *castella super Marusium* sunt in Turcarum potestate, et quibus et a quibus haberi vel impediri possunt victualia.« »mert *Solymos és Eperjes* és más a *Maros felett álló várak* a törökök hatalmában vannak, már pedig ezekből és ezek által szerezhetők meg vagy foghatók el az élelmiszerek.«¹⁾ E levél írásakor alig volt még félesztendeje, hogy Castaldo Lippánál táborozott, Lippa várának ostromát vezette. Belőle a szemtanú beszél és így lehetetlen eltagadni állítása hitelességét. Ép úgy lehetetlen eltagadni azt, hogy idézett szavai szerint a Maros mellett, illetőleg felett (*super Marusium*) Lippa szomszédságában Solymos és Eperjes nevű kis várak (*castella*) állottak (Solymos vára jó részben most is megvan.) Ennélfogva nemcsak valószínű, hogy a Marosmentén csakugyan volt »egy Eperjes nevű vár«, mint vélik, hanem bizonyos.

Az, hogy Lippa és környéke a török uralom előtt Aradmegyéhez tartozott, ismert dolog történetíróink előtt. Ha egyéb nem, csak a zadyai és zódi várakra vonatkozó oklevelek is teljesen tisztába hozzák ezt.²⁾ Különbösen hadd szóljon erre nézve is egy mindent összefoglaló hiteles okirat. Aradmegye 1741-iki fölterjesztésében az országgyűléstől azt kéri: »*Ut districtus Lippoviensis, velut olim huic comitatus Aradiensis adhaerens rursus eidem pleno iure readjungi possit, benigne effectuare dignentur.*« »Méltóztassanak kegyesen végrehajtatni, hogy a *lippai, hajdan ezen Arad vármegyéhez tartozó kerület* ismét teljes joggal ehhez visszacsatoltatható legyen.«³⁾

Egy 1511-iki oklevél így szól: »*Dicitur nobis in persona egregii Joannis Pathóczy de Eperjes alias de Iregd*« »Vitézlő *Eperjesi másképp Iregdi* Patócsy János személyében elébünk terjesztik.«⁴⁾ Az oklevél az aradmegyei Pálulése (most Paulis Arad m.) birtok viszonyaival foglalkozik és így az itt említett

¹⁾ Történeti Lapok. Szerkeszti K. Papp Miklós. Kolozsvár III. évfolyam. 508. l.

²⁾ Pesty Fr.: Krassó vármegye története. III. 427, 448—450 l.

³⁾ Fábíán: Arad vármegye leírása. 1835. 12 l.

⁴⁾ U. o. 248 l.

Patócsy a bennünket érdeklő Patócsy-családnak egyik tagja. Ennek a Patócsy Jánosnak az előneve nagy figyelemre méltó. Mivel ugyanis »de Eperjes alias de Iregd«-nek van írva, világosan következik, hogy a délvidéki Patócsy-családnak Eperjes nevű birtoka azelőtt Iregd nevet viselt.

Ez a második lépés.

1453-ban hazánk délvidékén, de nem messze a Marostól, királyi ember »Nicolaus Pathoch de Irugd«¹⁾. 1449-ben ugyan ezen »Nicolaus Pathoch de Iverjd (hibás másolás Iregd helyett) comnetaneus predio Molnári a parte Chura in comitatu Orodienzi« »Iregdi Patócsy Miklós Molnári, Arad megyében fekvő pusztának Csura felől tőzsomszédja« vala.²⁾ Ez a Molnári a mai Szabadhely (régén Szombathely) határához tartozik. Szintén Szabadhely határrészét teszi az itt említett Csura, de most már Ternovának hívják.³⁾ Csura közelében, körülbelül Gyarak (ma oláhosan Gyorok) és Panád közt feküdt régén egy Keresztúr nevű falu is.⁴⁾

Mindezek tudására szükségünk van, hogy jól megérthessük, mit szól a következő, hiteles oklevél. 1418. aug. 23-án a csanádi káptalan előtt: »Johannes de Maróth alias Banus Machoviensis... per modum protestationis significavit, quod Emercius Pathoch et Joannes Chora plures terras arabiles, prata, foenilia, silvas, aquas, piscinas ad possessiones... domini Johannis Bani... videlicet Keresthor, Iregd, *Hozyoazo* et Palyese vocatas in comitatu *Orodienzi* existentes... sine eiusdem consensu et per eorum iobagiones uti fecissent« »Maróthy János azelőtt macsói bán, tiltakozott az ellen, hogy Patócsy Imre és Csura János több... János bán úr birtokaihoz... t. i. az *Arad megyében* fekvő Keresztúrhoz, Iregdhez, *Hosszúaszóhoz* és Pálüléséhez tartozó szántóföldet, rétet, kaszálót, erdőt, vizet, halastavat... az ő beleegyezése és engedelme nélkül használtak.«⁵⁾

Hogy történhetett az, hogy Patócsy Imre jobbágysai a Maróthy János fölsorolt 4 birtokához tartozó földeket éltek, s azokhoz oly könnyen hozzáfértek? Természetesen csak úgy, hogy Patócsynak és Csura Jánosnak falvai, illetőleg birtokai határosak voltak Maróthy említett 4 birtokával. Az egész oklevél tartalma világosan, elvitázhatatlanul tanúsítja, hogy mindig a szomszédok

¹⁾ Teleky: Hunyadyak kora X. k. 410. Nem szándékom fölsorolni minden előttem ismeretes Patócsyt, csak azokat, a kikre szükség van.

²⁾ Történelmi Adattár Csanádegyházmegye hajdanához. 1872. évfolyam 285. l.

³⁾ Fábián oklevéllel igazolt állítása i. m., 416 l.

⁴⁾ Világosan kitűnik ez Fábián i. m. 16, 24 ll.

⁵⁾ Haan: Békésvármegye hajdانا II. k. 47 l.

s mindig a határos birtokokat éltek. Már most abban, hogy Patócsy jobbágysai Keresztturnak és Pálülésének földjeit éltek, az eddigié után nem találhatunk semmi különöset, mert láttuk fentebb, hogy Patócsyak Csurán birtokosok voltak. Egy tekintet a térképre mutatja, hogy Pálülése és Keresztúr határosak voltak a régi Csurával. De annál különösebb, hogy Patócsy jobbágysai Hosszúaszónak (Hozyoazo) földjeit is éltek.

Hol volt ez a Hosszúaszó? Nem kell soká keresnünk. A Marosnak balpartján, Lippától keletre s ettől mintegy másfél mérföldnyire egy Hosszuszó nevű falu áll; ez pedig nem egyéb, mint a régi magyar Hosszúaszónak az oláhoktól megrövidített alakja. Meg van tehát Hosszúaszó is. De már most az a kérdés, hogyan élhették, használhatták ennek a földjeit Patócsy jobbágysai? Más magyarázat nincs reá, mint az, hogy Hosszúszóval a Patócsyak másik birtoka, a melyről előnevüket vették, Iregd vagy később Eperjes szomszédos, határos volt. Ha pedig határos volt, akkor a Patócsyak Iregdje vagy Eperjese csakugyan ott feküdt, a hol én már régebben kerestem, t. i. Lippa és Hosszúaszó (most Hosszúszó) között.

Az eddig felsorolt oklevelek tehát megtanítottak bennünket arra, hogy a Marosmentén csakugyan volt egy Eperjes nevű vár, hogy az Lippa mellett feküdt, hogy azt régebben Iregdnek hívták és hogy az a Patócsy-családé volt akkor, mikor Patócsy Ferencz született (különben nem vették volna arról 1511-ben és később is előnevüket.)

Közbevetőleg legyen mondva, Patócsy Ferencz születését 1510-nél későbbre alig tehetjük, mert 1551-ben Patócsy Ferencznek már eljegyzett, férjhez menő leánya volt, maga pedig megtört, elbetegesedett férfiú vala.¹⁾ Ennélfogva Patócsy Ferencz akkor legalább is 40, 42-ik évét érte el, bár ha addig vitt nagy szereplését tekintjük, 1551-ben őt már ennél is korosabbnak kellene gondolnunk. Zsilinszky Mihály Patócsy Ferenczről szóló, legújabb értekezésében szintén ilyen eredményre jut, és 1510. körül születettnek véli Patócsy Ferenczet, midőn azt írja: »Fiatall legény volt, mikor a Zápolya János és Ferdinánd ellenkirályok közötti harcok kitörték« (vagyis 1527-ben.)²⁾

E közbevetés után hadd szóljanak újra a hiteles oklevelek.

II. Ulászló király 1510. márczius 23-án Brandenburgi (György örgrófnak adományozza: »Castrum Gyula vocatum . . . necnon *totales* possessiones Leukeshaza, Kebermes, Dombyratos, Banhegyesse, Bankamaras, Bankutha, Retheghaz (hibás másolat

¹⁾ Történelmi Tár 1880. 268 l.

²⁾ Századok 1888. évf. 616 l.

Ketheghaz helyett), *Eperjes*, item portione possessionariam in possessione Bodogfalwa, ac possessionem Kakuch, Gyurke, Fewenyos... omnino in comitatu Zarand« »Zaránd megyében fekvő Gyula nevű várat... nem különben Lőkösháza, Kevermes, Dombiratos, Bánhegyesse, Bánkamarás, Kétegyháza, *Eperjes* nevű falvakat egészen, úgy szintén Boldogfalva faluban levő rész-birtokot és Kakucs, Györke, Fövényes falukat...«¹⁾

Tessék bárkinek is elővenni Magyarország nagyobb térképét, vagy a mai Arad, Csanád és Békés megyék térképeit és egy pillantást vetni oda, ahol ez a három megye összeszőgellik. És ha látja ott, hogy még ma. több század által okozott szörnyű változás után is mily szoros sorrendben, milyen pontossággal következnek egymásra az idézett oklevélben felsorolt Lőkösháza, Kevermes, Dombiratos, Bánhegyese, Bánkamarás (ma Nagy-), Kétegyháza, Eperjes, Kakucs, Györke, Fövényes (Györkehely és Fövényes puszták a gyulai határban) részint faluk, részint puszták — tagadhatja-e, hogy ez az oklevél épen a mai arad-békésmegyei Eperjes pusztáról szól? Én még föltenni sem mernék másról olyat, hogy ezt tagadásba venné.

Mi következik már most ez oklevélből? Az, hogy a hajdan Zaránd, — most részben Békés- (Gyula-Eperjes), részben Arad- (Elek-Eperjes) megyében fekvő Eperjes 1510-ben (s természetesen azelőtt és azután is), tehát épen azon időben, mikor Patócsy Ferencz született, a gyulai vár egyik tartozéka (appertinentiája) és Brandenburgi György örgrófé, azelőtt pedig Corvin Jánosé, majd ennek özvegyéé volt, még pedig egészen, nem pedig a Patócsyaké. Következik másodsor az, hogy ez a körös-marosközi Eperjes csak possessio (egyszerű falu) volt, nem pedig castellum (kastély), még kevésbbé arx (vár), már pedig Patócsy Ferencz születéshelye vár vala.

Már előre látom és olvasom (mert hiszen előre meg vagyom írva) az ellenvetést: »Nem oly pusztá volt ez a hely -- írja Haan Lajos — a XV. és XVI. században. Ekkor két népes falu létezett területén, egyik alsó, másik felső Eperjes. Amaz a Pathócsyakat, emez a gazdag Massay Imrét uralta.«²⁾ Utána indul Zsilinszky: »Nem nehéz megkülönböztetni, hol feketett Felső-Eperjes a hatalmas Massay Imre lakával, — és hol állott Alsó-Eperjes a szóban levő Patócsy Ferencz kastélyával, kertjeivel és halastavaival.«³⁾

¹⁾ Münchener (eredetileg ansbacher) oklevelek másolatai a gyulai muzeumban 278. sz. Ez oklevélmásolatok megszerzésében Zsilinszky Mihály úrnak van legtöbb része és érdeme.

²⁾ I. m. I. k. 170. l.

³⁾ Századok 1888. évf. 644 l.

Nagyon természetes tehát az ellenvetés, hogy ha itt két Eperjes volt, akkor az 1510-ik oklevél nem bizonyít többet, csak azt, hogy 1510-ben az egyik, természetesen a felső Eperjes a gyulai vár tartozéka, Brandenburgi György birtoka és egyszerű falu volt minden erősítvény nélkül.

Hát ezt hogy »oldják meg a hiteles oklevelek«?

Az 1510-iki oklevélnek folytatása is van. Folytassuk ott, a hol elhagytuk. II. Ulászló Brandenburgi Györgynek adományozza továbbá: »Oppidum Békés . . . ac possessiones Zenthmyklós, Kondoros, Zenas (ma Szénás), Deche (ma Décs pusztá), Beren (Mező-Berény), Gyur, Weze, Pyskÿ, Dether, Zanna, *Dobaz inferiorem* (Alsó-Doboz), *Dobaz superiorem* . . . . . *Belsewijegÿes, Jegÿes exteriorem* (Külső-Jegyes), *Puztha-Kondoros, Egezkorhan, Kethkorhan.*« ¹⁾

Mi köze ennek az idézetnek Eperjesünkhöz? Csak épen annyi, a mennyi elég. Az t. i., hogy az oklevél ott, a hol két egyenévű falu vagy pusztá van egy megyében egymás mellett, azokat Alsó- vagy Felső-, Külső- vagy Belső-, Egész-, Kéth- stb. jelzőkkel megkülönbözteti. Ámde Eperjesnél nem tesz semmi megkülönböztető jelzõt, pedig, ha a föltevés szerint, itt egymás mellett két Eperjes lett volna, s azok közül csak Felső-Eperjes lett volna a gyulai vár tartozéka, okvetetlenül *ki kellett volna* tennie azt, mert különben Brandenburgi azt sem tudhatta volna, melyik az övé. Ennélfogva egész határozottan azt kell állítanunk és tartanunk, hogy a körös-marosközi Eperjes helyén hajdan csak egy falu feküdt s Alsó- és Felső-Eperjesnek híre-hamva sem volt.

De hát honnan vette Istvánffy az Alsó-Eperjest? Ó bizony egyszerűen a két várat akará megkülönböztetni s nem a falukat, azért aztán a sárosmegyei Eperjessel szemben Alsó-Eperjesnek nevezte el a Patócsyak marosmenti várát. Az egész rejtélynek ez a megfejtése. Egyébiránt Istvánffy kútforrásában, Forgách művében nem fordul elő e megkülönböztető jelző.

És a Magyaróssy meg a követői által emlegetett Felső-Eperjes? Ez hol vette magát? Hisz erről még azt is tudják, hogy a hatalmas Massay Imrének (e család igazi neve Majsai volt) laka itt állott?! Bizony végig nézhetjük húszszor is Massay Imre javait, de azok közt Eperjes nevűt nem lelünk, pedig a család okleveleinek jórésze fennmaradt ifj. Bölöni Sándor levéltárában. Quid nunc? Miután a kútforrások cserben hagynak bennünket, nézzük íróink műveit. Nem jöhetünk előbb a dolog nyitjára, hacsak idősb Magyaróssy János: Gyula hajdan és most cz. munkáját elő nem vesszük. E munkában a 189-ik lapon a Fábián

¹⁾ Müncheni oklevélmásolatok 278. szám.

Gábortól közlött 1561-iki, zarándmegyei összeírást, mint maga mondja, nyomról-nyomra követve írja az ősz monographus: »Massay Imre birtokos ura volt Zarándmegyében: Elek, Oitlaka, Varsány, Apáti, Boros-Megyes, Fehéregyház, Bódogfalva, Komlós, Nichts falurészeknek; Csimoszek, *Felső-Eperjes*, Alsó-Sikló, Felső-Sikló, és Harakleány egész faluknak.« Ez mind jó volna; csakhogy, ha az ember Fábián idézett művének 36-ik lapját megtekinti, mindjárt a második sor olvasására látja, hogy vagy Mogyoróssy tolla botlott meg, vagy a szedőgyerek keze tévedt el, de mindenesetre tévedésből és nagyon hibásan került Massay Imre birtokai közé Felső-Eperjes Felső-Egres (a mai Agris) helyett. Tehát mind Haan, mind Zsilinszky egy bosszantó tévedésnek, esetleg sajtóhibának voltak jóhíszemű áldozatai, de reméljük, nem lesznek azok többé.

Felső-Eperjes az ő Massay-féle lakával eltűnik a föld színéről. Istvánffy Alsó-Eperjesének megkülönböztető jelzője nem a mi vidékünkre vonatkozik. A körös-marosközi Eperjes pusztán marad tehát úgy, a mint azt a hiteles oklevél mondá: csak egy Eperjes és az is csak possessio (falu), és nem arx (vár) se nem castellum (kastély).

Ezek ellen még csak egyetlen egy, a józan ész előtt megállható ellenvetést képzelhetek. Ez az: hátha Patócsy Ferencz atya mint valami tisztt (ispán vagy egyéb) mégis csak a körös-marosközi Eperjesen lakott vagy pedig ajándékba kapta azt mindjárt 1510-ben Brandenburgi Györgytől; Patócsy Ferencz édesanyja pedig mindjárt ide sietett, hogy születendő kis fia először is alföldi, magyar levegőt szívjon, később pedig Patócsy Ferencz hálából és az ő születés helyének megjelölésére, oda egy kis várat vagy kastélyt épített?

Szólaljanak meg erre nézve is az oklevelek.

1582-ben »Johannes a Kollonitsch arcis Agriensis Supremus Capitaneus . . . totalem possessionem Eperyes in comitatu de Bekes existentem, olim ad arcem Gyulensem pertinentem . . . egregio domino Georgio Pásztóhy titulo prignoris inscribit« — azaz »Kollonics János, az egri vár főkapitánya Békés megyében fekvő (ekkor a török ült már Gyula várában s azért nem tudták a megyék biztos határát) és hajdan a gyulai várhoz tartozó *Eperjes* egész faluját zálogczámmal bevallja vitézlő Pásztóhy György úrnak.« ¹⁾

1607-ből van egy oklevelünk, mely így szól: »Nos Sigismundus Rákóczy, Princeps Transylvaniae . . . totales possessiones Chigorfalwa et *Eperyes* cum praedio Bornoth vocato in

¹⁾ Békés megyei oklevéltár II. k. 157. l.

comitatu de Zarand existentes . . . Georgio et Thomae Zenth-Andrasi dedimus, donavimus.« »Mi Rákóczy Zsigmond, Erdély fejedelme. . . a *Zarand megyében fekvő* Csigorfalva és *Eperjes* egész falukat Barnóth nevű pusztával együtt Szentandrás Györgynek és Tamásnak adtuk, ajándékoztuk.«¹⁾ De különben ugyanezen oklevél tanúsága szerint már előbb is 1595 óta a Szentandrásyak bírták.²⁾

E két oklevélből következik a) az, hogy míg Eger vára keresztény kézen volt, Eperjes a magyar király hódoltságához, mikor Eger elesett, Boros-Jenő pedig visszafoglaltatott, az erdélyi hódoltsághoz tartozott; b) az, hogy a Körös-Marosközön később is csak egy Eperjes falu volt; c) az, hogy ott később sem volt vár vagy kastély, mert az egyik oklevél sem említi, hanem csak possessionnak, falunak nevezi.

De hátha csak tévedésből maradt ki mindkét ízben a castellum vagy arx említése? Az lehetetlen. Hisz tudjuk, hogy minden adománylevélben változhatatlanul mindig első volt a vár vagy kastély fölemlítése, ha olyan volt. Mikor a malomhelyet felsorolja az adománylevél, a várat vagy kastélyt hagyná el?! Epen kapóra jön, hogy abból az időből, mikor a körös-marosközi Eperjest a Szentandrásy testvérek bírták, van egy adomány, illetőleg záloglevelünk a Maros balparti, Lippa mellett eső Eperjesről. És pedig:

1602-ben »Georgius Basta, s. caes. Maiestatis in Transylvania generalis Capitaneus . . . totale et integrum fundum castelli Eperjes nuncupati cum totalibus adiunctis sibi possessionibus, portionibusque suis possessionariis ac praediis in *comitatu Orodiansi* existentibus. . . Volfgango et Blasio Kamuthy. . . inscriptionis titulo dandas, obligandas esse duximus« »Basta György, ő császári Főlségének erdélyi főkapitánya . . . az *Arad-megyében fekvő, Eperjes nevű kastély egész és teljes telkét* a hozzátartozó falvakkal, falurészekkel és pusztákkal együtt zálogczímen adtuk és lekötöttük Kamuthy Farkasnak és Balázsnak.«³⁾

Erről tehát egy oklevél szól és már ebben is ki van téve nem a vár vagy a kastély, hanem az elpusztult várnak helye vagy telke (fundus). Képtelenség, hogy ha a körös-marosközi Eperjesen szintén lett volna vár vagy kastély azt, vagy annak a helyét két oklevél közül egyik sem említette volna meg.

Mindent összevéve, mit szólnak tehát az oklevelek?

¹⁾ U. o. 163.

²⁾ U. o.

³⁾ Haan i. m. II. 211—212.

Azt, hogy 1. a Maros mellett, Lippa és Hosszúaszó között a XVI. században Eperjes nevű vár létezett; 2. hogy ez a vár azelőtt Iregd, aztán Eperjes nevet viselt; 3. hogy 1511-ben és azelőtt még ez a vár a Patócsyaké volt.

A körös-marosközi Eperjesről pedig azt tanítják az oklevelek: 1. hogy 1510-ben és később is Brandenburgi György birtoka, az egész XVI. században (az 1561-iki hivatalos összeírás elvitáztatatlan bizonyossága szerint) a gyulai vár tartozéka volt; 2. hogy ez legfeljebb 1530. után a gyulai vár birtokával jutott egy ideig a Patócsyak kezére; 3. hogy itt csak egyszerű falu volt, vár vagy kastély pedig soha sem.

Tekintetbe véve már most a kiinduló pontot, hogy t. i. Patócsy Ferencz születéshelye vár volt, tessék már most választani! Én nyugodtan várom történetíróink ítéletét.

Még csak egy pár, rövid megjegyzést óhajtok tenni. Első az, hogy a puszta helynév, kiásott tégladarabok még nem jelentős bizonyítékok. Második az, hogy a történetirodalomban is áll az elv: Affirmanti incumbit probatio. A ki állítja, hogy a körös-marosközi Eperjesen vár volt és az a Patócsyaké volt, bizonyítson pozitívebben. A negatív érvelés ráolvasása másra még nem bizonyíték.

A harmadik ez. Az születéshellyel nagyon összefüggő kérdés az is, kik voltak az illetőnek szülei? E tekintetben aztán bátoriskodom a tisztelt értekező urat két olyan adatra figyelmeztetni, a mely az eddigiekből ítélve, figyelmét kikerülte, pedig ezek Patócsy Ferencz pártállásának, tetteinek, viseletének megbírlásában elsőrangú jelentőséggel bírnak.

Petrovics Péter az alvidék főkapitánya 1539. szept. 18-án kijelenti az aradi káptalan küldöttei előtt: »hogy ő kiváltképen a testvéri szeretettől indítatva (*zelo fraternitatis* specialiter ductus) Aradmegyében fekvő Csálya nevű várát 6000 forintért eladta néhai vitézlő Léway Zsigmond özvegyének Annának és vitézlő Russay János nejének, Frusinának és *nagyságos* eperjesi Patócsy Miklós nejének, Katalinnak (et Catharinae *Magnifici Nicolai Pathoczy de Eperjes consorti*) nemkülönbén Anna és Dorotya hajadonoknak, t. i. a fentemlített vitézlő Léway Zsigmond özvegye, a már mondott Anna úrnő leányainak és néhai vitézlő Kálnay Ferencz özvegyének Katalinnak.«¹⁾

Micsoda »zelus fraternitatis« (testvéri szeretet vagy buzgóság) kötötte Petrovics Pétert Léway Zsigmondnéhoz és Kálnay Ferencznéhez? Botka Tivadar már régebben kimutatta, hogy valóságos testvéri kötelék volt az. Léway Zsigmondnak második

¹⁾ Fábíán i. m. 214., 215. ll.

neje, kitől leányai származtak, volt Petrovics Anna, Kálnay Ferenczné volt Petrovics Katalin, Péternek édes testvérei.¹⁾ Az idézett oklevélből aztán látjuk, hogy Petrovics Annának Léway Zsigmondtól származó 4 leánya közül a második: Léway Katalin 1539-ben nagyságos eperjesi Patócsy Miklósnak neje volt. Első neje volt-e ez Patócsy Miklósnak és vajjon ettől született-e Patócsy Ferencz? az mind kérdés. Nagy Iván Betlen Erzsét mondja Patócsy Miklós nejének, de azt oklevéllel nem támogatja. De tegyük fel, hogy való, és még akkor is az idézett oklevélből elvitázhatatlanná válik az, hogy Patócsy Miklós második neje, Patócsy Ferencznek édes vagy mostoha anyja, Petrovics Péternek unoka-huga: Léway Katalin vala. Közel rokona volt e szerint Patócsy Ferencz Petrovics Péternek és ez jobban megmagyarázza az ő pártállását, tetteit, mint akármi más.

Ugyanezen Léway Katalin Patócsy Miklós halála után másodszor férjhez ment Kendy Ferenczhez. 1551-ben tette meg végrendekezését. Édes vagy mostoha anyjának e második házassága hozta közelebbi összeköttetésbe Patócsy Ferenczet a Kendyekkel, s hogy ez minő befolyással volt életpályájára, azt a t. értekező úr van hivatva méltányolni.

Félszázados történeti tévedés eloszlatása forog szóban, s ez, azt hiszem, eléggé igazolja fölszólalásomat.

DR. KARÁCSONYI JÁNOS.

---

¹⁾ Új Magyar Múzeum 1860. évf. 122. l.

ERDÉLY FŐISPÁNJA I.

(1540—1711.)

XII.

Kővár-vidék főispánjai.

A kővári vár régen Laczkfi András erdélyi vajda birtoka lehetett, kinek György nevű fia 1368-beli oklevélben mint »filius vaivodae de Kőváry« jó elő. A XIV. század végén a Drágfyak birtoka lett, e család tagjai birják ezután, és somlyai Báthory Anna, ki előbb bélteki Drágfy Gáspár, azután Homonnai Drugeth Antal özvegye azt 1548-beli oklevélben »castrum nostrum«-nak írja. A Drágfy-család utolsó fisarjadéka 1555-ben elhalván, csak leányivadék maradván hátra, nyirbátori Báthory György, ki a volt Drágfynét Báthory Annát nőül vette, Kővárt elfoglalva tartotta, az ő kezén találjuk 1565-ben is, ki akkor híve Szapolyai János Zsigmondnak. 1565-ben Svendi Lázár beveszi a várt Miksa császár számára.¹⁾ A Miksa ellen hadat viselő János Zsigmond 1567-ben Bebek György által ostromoltatja azt és az ostrom tizenharmadik napján János Zsigmond ura lesz a várnak. Pesty Frigyes szerint a kővári uradalom Közép-Szolnokmegye kiegészítő részét képezte; szerinte »a XVI. század alatti sorsáról keveset tudunk, még is ennek lefolyása alatt készült elő Kővár-vidék különválása az eddigi földirati szervezettől. Kővárnak különválását Közép-Szolnok megyétől hihetőleg a XVI. század végére tehetni.« A fiskálítások közé a kővári vár, nézetem szerint, az 1567. utáni években soroztatott. Első, kit mint a vár főkapitányát ismerünk, malomfalvi Brinyi László.

---

¹⁾ A Marczali által közölt Regestákban 1565. márcz. 14-ki levél szerint: »Báthory Györgyöt majdnem elfogtuk, ki azóta már hűséget esküdött a császárnak. Ez által Kővár is hatalmunkba kerül.«

Malomfalvi Brinyi László.

(Lásd Marosszék.)

Brinyi Lászlót mint Marosszékben birtokost látjuk; e székben kezén, pénzen vett birtokain kívül, voltak oly birtokrészek is, melyeket Báthory István Alárdi Ferencz notáján adományozott neki.

Főtisztséget viselt Marosszékben. E szék királybírája, azaz főkirálybírája lett valószínűleg 1576. után; így fordul elő 1580-ban ez év márczius 24-ik napján kelt oklevélben.¹⁾ De ugyan ezen 1580-ik évben királybírói tisztsége, úgy látszik, megszűnik, s kapja a kővári kapitányságot. Ekként július 10-kén kelt oklevélben áll.²⁾ Feltehető, hogy addig e polczon maradt, míg az udvari lovasok alkapitányává kinevezték.

Udvari alkapitány, vagy is az udvari lovasok alkapitánya 1583. december 5-kén kelt oklevél szerint; 1588-ban július 23-kán kelt oklevélben is még ily minőségben látjuk.³⁾

Szentbenedeki Keresztury Kristóf.

(Lásd Kolosmegye.)

Keresztury Kristóf, Báthory Istvánnak fejedelemsége előtti szolgálja, s ezen kívül még két Báthory fejedelem jószágai főtisztartója sokamaraispánságból kővári főkapitányságra emeltetett és ezzel együtt utoljára Kolosmegye főispánja, consiliarius, és Mária Krisztierna Erdélyben léte alatt ennek udvarmestere volt. 1584-től kezdve 1599. közepéig, haláláig jó elő mint Kővár főkapitánya.

Halála után hogy ki lőn helyére kinevezve, nem tudjuk. Báthory András vajda szomorú vége után Kővár megadta magát Mihály oláh vajdának 1599. november havában, ki által oda *Léka Aga* lett főkapitánynak téve; e kapitánytól a várt 1600. szeptember havában Székely Mihály szathmári főkapitány a császáriak részére kézhez vette és a német uralom alatt is császáriak kezén állott.

Osztopáni Perneszy Gábor.

Perneszy Gábor, Perneszy István várhegyi kapitány fia.

Midőn 1598. június havában az erdélyi tanácsurak Gyulafehérvárról egy felterjesztéssel Rudolf császárhoz küldötték, a

¹⁾ *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. XII. k.*

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Ugyanott és *App. XIII. k.*

felterjesztésben nevéhez nem kapcsolták czímét. Arra, hogy a német uralom alatt ő viselte volna a főkapitányságot, nincs adatunk, de szól adat arról, hogy része volt abban, hogy Kővár a Bocskay István kezére jutott.¹⁾ Bocskay alatt kővári kapitány és Közép-Szolnokmegye főispánja, így áll 1606. október 11-kén kelt oklevélben is. E fejedelem halála után Rákóczi Zsigmond fejedelem alatt a Homonnay Bálint kezébe ejtette a várt és az 1607. jun. 24-ki országgyűlés notázta: »hogy hazája és ez országnak legitimus fejedelme ellen cselekedvén, az ország fővégházát Kővárt idegen kézbe ejtette.« Néhány évvel ezután mint a szathmári vár alkapitányát látjuk. A Báthory Gábor által visszaszerezve volt kővári várat e fejedelem megöletése után Dóczy András szathmári főkapitány 1613-ban Perneszy által foglaltatta el a császáriak részére. A következő évben, úgy az azutániakban mint ecsedi kapitány szerepel. A Homonnay György mozgalmai idejében nagy ellenségeskedésben állott Bethlen Gábor fejedelemmel, mi saját leveleiből is kitetszik. Bethlen 1616. szept. 3-kán Rhédey Ferenczhez írt levelében ily sorok állanak: »Ecsedből Perneszit ha nyakon kötte kiadnák olykor, a mikor annak ideje lenne, felette dicséretes dolognak tartanám.« 1619-ben is Ecsed várában lakott, de hogy mily állásba jött ő ezután, minekutána Ecsedvára Bethlen fejedelem uralma alá került, felderíteni nem tudjuk. Neje Surányi Borbála. Fia is Gábor nevű. Leányát Lónyai András bírta nőül.

Szilágyi János.

Szilágyi János, kisnemes család ivadéka, Bojthi Gáspár szerint: non ex vetustate Szilagyiorum familia, sed obscura et modicis parentibus natus satrapa.« Nagy Iván által²⁾ a Krasznamegye Szilágy-Somlyói előnévvel bíró család ivadékának van felhozva, és szerinte neje Lónyai Borbála.

1608., 1610., 1612-beli oklevelekben³⁾ mint kővári kapitány, és az utóbbi év oklevelében »generosus« czímmel jó elő.⁴⁾

¹⁾ Az 1601-ki goroszlói veszedelem után Perneszy több nemessel Sebenbe vonta be magát, honnan őket a némettel tartó sebeniek ki nem bocsátván, Perneszy és sógora, Keserű János, parasztruhában szöktek ki.

²⁾ *Magyarország Családai X. k.*

³⁾ *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. VII. k.*

⁴⁾ Kővárt 1608-ban szeptemberben az országgyűlés Báthory Gábornak inscribálta: »kiváltképpen penig, hogy Kővár ez országtól elidegenedvén, nagyságod maga industriájával újonnan visszaszerzette, mi is ngodat azokban assecuráljuk egész országuúl úgy, hogy ngod után maradéki is örökösképpen birhassák.«

A Marczali által közölt »Regesták«-ban Dóczy Endrének 1613. szept. 5-ki levelében ily adat szól róla: »Báthori Gábor a kővári kapitányt Szebenben küldte pénzért, ezt visszatértében a székelyek pénzesztől elfogták.«¹⁾ A Báthory Gábor megöletése után, minekutána Dóczy Endre szathmári főkapitány a várt, melyben Báthory özvegye lakott, Perneszy Gábor által a császáriak részére elfoglaltatta, Szilágyi benne maradt mint kapitány s míg az a Bethlen fejedelem kezére került, Szilágyi csak a maga hasznát tartva szem előtt, hol egy hol más felé hajlott. Nyereséget Bethlen részéről látva hogy nem kap, a fejedelem biztosa, ki őt a hűség-
 eskü letételére akarta bírni, tőle, mint Bojthi írja: »ab homine avarissimo, qui utilitatem pluris quam honestatem aestimabat, et cui oppidum Ovarinum ab Andrea Dotzio prodicionis praemium nomine Caesaris promissum erat, nihil obtinuit«, semmit sem vívott ki. A kapitányságot 1615-ig viselte, addig míg Mátyás király a várat egyezmény útján Bethlennek visszabocsátá. A császári biztosoknak Medgyesen augusztus 12-én kelt jelentése szerint: »appropinquantes quarta die Kövarinum, capitaneus loci egregius Joannes Zilágy cum praesidiariis equitibus nobis obviam venit . . . sequenti die arcem ingressi . . . capitaneus claves arcis obtulit.«²⁾ A vár átadása után jószágok miatt állott elé vádakkal, mi Bethlennek Dóczyhoz ez évben írt két leveléből tetszik ki,³⁾ hol ily sorok állanak: »az mi a Szilágyi János jószágának elfoglalását illeti, bátor a jámbor különben ment volna végére, ne is busítottta volna azzal kegyelmedet, hanem elsőbben bennünket requirált volna és ha eltalálták volna foglalni, annakutána méltán instituálhatta volna kegyelmedet, és egyebek előtt is felőlünk quaereláját; de mi úgy tudjuk, úgy is vagyon hírünkkel, hogy senki az ő jószágát nem bántotta, ezután is nem bántja;« továbbá: »mi

¹⁾ *Tör. Tár* 1879. évf. 362. l.

²⁾ *Erd. orsz. gy. Eml. VII. k.*

³⁾ *Bethlen G. f. Politik. levelei* 25. l. — *Tör. Tár* 1885. évf. 251. l.

Utóbbiból érdekes Kővárra nézve a következő: »Kővárvidéken inkább minden faluban afféle megnesesített boérok, kiket vajdáknak is hínak, voltak; mikor privatus emberek birták Kővárat és nem fejedelmek keze volt rajta is, azok az ő szabadságokban és nemességekben megtartattanak, holott nemcsak a várnak urától avagy földesuraktól, hanem régi királyoktól és fejedelmektől vagyon szabadságokról privilegiumok, attól elválva, hogy az várhoz lovok hátán imide-amoda való küldezéssel tartoznak szolgálni. Ez ilyeneket szegény Báthory fejedelem idejében ugyan híre nélkül hatalmasul háborgatták és nyomorgatták és jobbágysággá akarták tenni némely donatariusok, de annak szegények ők nem engedtek, búdosással és minden marhájoknak elvesztésével elkerülték az jobbágyságokat akkor is.«

hírünkkel és akaratunkból csak egyet is jobbágyát Szilágyi Jánosnak elfoglalni nem parancsoltunk, hanem nemes embereket (kik a várhoz szolgáltak), az kiket hatalmasul háborgatott ennekelőtte, talán nincsen ilyen módja immár azoknak háborgatásában. Ha pedig valamiben oly nyilvánvaló igazságát, hja, minden egy jobbágyért, kettőért vagy erdejében két vagy három szálfaért ne forgasson confederatiót, ... jüjjön be, ... producálja igazságát, ... az törvény szerint készek leszünk eligazítani minden dolgait.«

Szamosfalvi Mikola János.

(Lásd Kolosmegye.)

Mikola János, Mikola Ferencz és briberi Melith Anna fia. Ő, ki már Mihály oláh vajda idejében az 1600-beli nemzeti táborban szerepel, ki Bocskai, Rákóczi, Báthory és Bethlen fejedelmek alatt Kolosmegye főispánja, és utóbbi alatt consiliarius is, 1615. július havában lett kővári főkapitány. 1620-ban Bethlen Gábor Rhédey Pálra ruházta a főkapitányságot és Mikolát kincstárnoknak tette; de Mikola a kincstárnokságot el nem fogadta, ő megtartotta a főkapitányságot, melyet alkalmasint haláláig viselt. 1624-ben pünköst előtt még életben állott; tán 1625-ben halt meg. Neje Kováchóczy Zsuzsánna.

Jeszeniczei és budetini Szunyogh Gáspár.

Szunyogh Gáspár, Mózes és szunyogszegi Majláth Ilona fia. Allítólag anyja jogán birtokos Erdélyben; azonban Kemény azon idegen fiak közt említi fel, kiket Bethlen Gábor telepített meg az országban és mozdított elő. E fejedelem udvarában találjuk 1619-ben, és 1621-beli adat szerint főasztalnok, kit ez év április havában mint követet küldött a velenczei köztársaság fejéhez,¹⁾ honnan szeptember havában jött vissza. Bethlen nőül adta neki a Rhédey Ferencz mostoha leányát, Rhédey Pál özvegyét, Losonczi Bánffy Zsuzsánnát, kit 1623-ban vett el. Egy márcz. 7-ki levél szerint: »Princeps pro futura septimana dicitur Varadinum rursus discessurus, solemnitate nuptiarum Magnifici Caspari Szunyogh, relictam viduam quondam Pauli Rhédey sibi desponsati interfuturus.«²⁾ Kővárnak főkapitányságát kapta Bethlentől, melyben utóda Mikola Jánosnak; főudvarmester is a Bethlen uralkodása végéig; Kemény szerint: »fő hompsterségben is tartá egyideig; ettől vöttem volt én is az Erdélyből kibontakozása után az kövesdi jószágot.« A Bethlen halála után

¹⁾ Tör. Tár 1879. évf.

²⁾ Pray, *Princip. Gab. Bethlen I. k.*

a Brandenburgi Kata pártján állott. A kövári kapitányságot 1630-ban vesztí el, Kemény szerint, minekutána Bethlen István a Csáky István hadát szétverette — »Szunyogot az kövári kapitányságból kirekeszték, Gyulaffy Sámuel, ki veji vala az gubernatornak, collocálák helyében;« azonban adat szerint előbb Zólyomi Dávidot nevezte ki Brandenburgi Kata, t. i. april 24-kén, azután néhány hóval később kapta e tisztséget Gyulaffy. ¹⁾ Ezután kiment Magyarországra, hol 1641-ben már szendrői kapitány és 1642-től 1659-ig Gömör vármegye főispánja.

Albesi Zólyomi Dávid.

(Lásd Kolosmegye.)

Zólyomi Dávid, Miklós és deregnyői Daróczy Zsófia fia.

Iktári Bethlen István veje, ki Bethlen Gábor és I. Rákóczi György alatt udvari főkapitány, székeleyek generalisa, háromszéki főkapitány és Kolosmegye főispánja, kit hatalmaskodásáért és a fejedelemseli versengése miatt I. Rákóczi György notáztatván 1633-ban, Kővárba záratott és ott 1649. aug. 1-jén halt meg. Volt Brandenburgi Kata által 1630. april 24-kén kövári főkapitánynak is kinevezve. E tisztségbe beiktatásáról, ottani működéséről adatunk nincs, csak azt látjuk, hogy Brandenburgi Kata 1630. augusztus 18-kán mást nevez ki oda főkapitánynak. ²⁾

Ráthóti Gyulaffy Sámuel.

(Lásd Dobokamegye)

Gyulaffy Sámuel, László és Széchy Kata fia.

Iktári Bethlen István veje, ki Dobokamegye főispánságát viselte; Brandenburgi Kata által 1630. aug. 18-kán Kővár főkapitányává tétetett meg. Hogy meddig szerepel ekként, nem

¹⁾ Itt felemlítem Pesty Frigyesnek (*A eltűnt régi vármegyék II. k. 67. l.*) a Szunyogh Gáspár főkapitánykodása idejére vonatkozó következő sorait: »Bethlen Gábor fejedelem egy 1626. évben kelt levelében Prépostvári Zsigmond közepszolgoloki főispánt erősen megrójjá, hogy Kővár igazgatásába beleártotta magát» holott tudhatja — mondja a fejedelem — hogy az egész kövári jóság és districtus egy lther baronatusság, privilegiatus hely lévén sem ispánnak sem másnak ott jurisdictiója nem volt; hanem ha valamely azon jóságbeli részeket, falukat mások birtak is az fejedelmi beneficiumokból, azok között való casusok is az várban tisztviselőnk előtt arra plánáltattanak.«

²⁾ Kővárnak alkapitánya 1630-ban berkeszi Katona István.

bizonyos ; 1631. július 26-ki oklevélben csak mint Közép-Szolnok megye főispánja van felhozva, de gyanítható, hogy 1633-ig főkapitány is. Meghalt 1636-ban.

Sárospataki Róthy Orbán.

Róthy Orbán, Orbán és Ragyóczy Kata fia.

A Róthy-család nagy Iván szerint ¹⁾ előnevét Ecséd (tán a Hevesmegyében fekvő) helységről irta. Orbán a Rákóczi György szolgálatában állott ennek fejedelemsége előtt ; a sárospataki vár praefectusa volt, ²⁾ s ügylátszik a Rákóczi fejedelemsége első éveiben is ott szerepel, innen levelez 1632-ben a fejedelemmel, ³⁾ s tán nem ez évben, hanem 1633-ban lőn főkapitánya Kővárnak. Az oratornak 1633. jan. 24-én Konstantinápolyból Rákóczihoz irt levelében ily sorok állanak : »azt is ő (Musztafa csausz) hirdette vala ittben, hogy minden tisztviselőket megváltoztatott Nagod s minden állapotokra magyarországiakat praeficiált Nagod, az Nagy Pál (udvari gyalog kapitány) uram állapotját is Róti Orbán uramnak adta Nagod«. Szalárdinál ott, hol az 1633. aug. 29-kén megnotázott Zólyomi Dávidot hozta elé, ily sorok állanak : »A fejedelem Zólyomit Kővárba küldvén, oda való kapitányságra régi meghitt jó ember szolgáját Róthi Orbánt állatván.« Midőn 1636-ban szabadsággal távozott el Kővárból, Monaki Mihály volt helyettese ; Rákóczi Szászvárosról nov. 27-kén irt levele⁴⁾ szerint : »Monaki Mihályt ma küldtem Kővárban, hogy ott legyen, mivel Róti uram felesége látására kimegyen.« Felesége Nagy Iván szerint Mocsáry Zsófia, ki alkalmasint első neje, mert egy 1644. februárban kelt adat szerint ⁵⁾ neje : Filstick Kata. Róthy részt vett az 1644-ki hadjáratban és e hadjárat alkalmával kassai helytartóvá is tétetett. Szalárdi szerint : »A fejedelem Kassa városában is két ezer jó magyar és német gyalogot hagyván, locumtenensül, helytartóul Róti Orbánt rendelte vala, hogy azon noha igen siket, de régi látott hallott, igaz magyar vitéz, becsületes hű ember, s a fejedelemnek is régi meghitt jámbor és kedves szolgálja is vala.« Ez időben mint kővári főkapitány és »Generalis Cassoviensis Locumtenens« áll oklevélben. ⁶⁾ Mint kassai generalis holt meg 1645. júl. havában ; ifj. Rákóczi György

¹⁾ *Magy. orsz. Családai IX. l.*

²⁾ *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. XVII. l.*

³⁾ *Tört. Társ 1883. évf. 528. l.*

⁴⁾ *A két Rákóczi Gy. családi lev.*

⁵⁾ *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. XVIII. l.*

⁶⁾ *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr.*

julius 21-ki levele szerint: »Röti uram halála káros mostani állapotokban.« Magyarországi birtokain kívül Kővár vidékén több faluban volt birtoka.

Váradi Monaky Mihály.

Monaky Mihály hű szolgálja Rákóczi Györgynek. 1636-ban rövid ideig a kővári főkapitány távolléte alatt helyettes. 1644-ben is midőn Rőthy a hadjáratra ment ki és kassai helytartó, I. Rákóczi György őt, »régi meghitt szolgáját,« rendelte oda helyettesnek és 1645-ben a vár valóságos főkapitányává tette. E két év alatt kétszer volt veszélyes beteg. Mint főkapitányt 1646-ban is látjuk szerepelni. Hogy mikor következett be halála, nem tudjuk, 1651. ápril 28-ki adat néhainak mondja. Hogy utódja Mikes Mihály, határozottan nem állíthatjuk, mert ezt később évi levél mutatja fel kapitánynak. Neje Köblös Zsuzsánna.¹⁾

Zabolai Mikes Mihály.

Mikes Mihály, Mikes Zsigmond és Imecs Borbála fia.

Haller Gábor naplója szerint 1633-ban oct. 27-kén Erdődy György varasdi főispánnal Leydában volt, valószínűleg Erdődynek utjában kíséretársa. János nevű testvérével, ki Tarnóczi Sárát, Tarnóczi Sebestyén szép leányát, nőül akarta birni, meg Pál nevű öccsével 1637-ben szent Erzsébet nap tájtt elrabolta Sárát a Tarnóczi szentléleki kastélyából, ezért 1638. tavaszán az országgyűlésre megidéztetett de be nem várva az országgyűlést, Zaboláról testvéreivel együtt kimenekült Moldvába s ott Lupul vajda szolgálatába állott, az országgyűlés által május 10-kén notáztatott, később, 1639. ápril 9-én kegyelmet nyert. Mikes Mihály a kimenekülés idejében már nős volt, sőt Szalárdi e soraiból: »feleségérül maradt gyűjteményeket« özvegynek vélhető, holott a család nemzedékrendjében csak Paczolay Borbála, ki ezután is életben áll, van nejeül felmutatva. Nehány évvel megkegyelmezése után az udvari lovasságnál nyer szolgálatot,²⁾ és részt vesz az 1644-ki hadjáratban, Rákóczy Kassáról való kiindulása után »az artellariáknak és azok mellett levő pattantyusoknak gondviselésére Mikes Mihályt főgondviselőül rendelte vala, hogy ő is már akkor az udvari katonák között való fizetésen volna.« 1645-ben is a harcztereken működik. Szalárdi szerint

¹⁾ Adatok: *Szalárdi Krónikája.* — Dr. Ötvös, *Rejtelmes levelek* 54 l. — *A két Rákóczi Gy. fej. családi lev.* — Jos. Com. Kemény, *Dipl. Tr. App. VIII. k.*

²⁾ Kemény János közbenjárására.

»Szerencs megvételében is a fejedelem kedve szerint szolgált.« Ez időben alkalmasint már udvari alkapitány, az az: az udvari lovasok alkapitánya, így mutatják őt azutáni levelek. 1648-ban két versben járt mint követ külföldön; volt a curlandi herczegnél, meg Frigyes Vilmos brandenburgi örgrófnál. ¹⁾ Bethlen történetíró szerint Rákóczi által több külföldi fejedelemekhez küldetett szövetségeseket szerezni. ²⁾ II. Rákóczi Györgynek is hű és kedves embere; a fejedelem adományozta neki és nejének felét Maros-Ujvárnak 1649-ben, s alatta is udvari alkapitány és a fejedelmi tábla assessora ezután. 1653-ban zsoldos sereg élén Szucsva ostromában vesz részt, az ostrom után onnan mint fővezér vezetett sereget Lengyelországba a lengyel király segítségére. Még 1655. márczius 21-ki oklevélben az udvari alkapitány czíme mellett a táblai ülnökséget találjuk, de a következő évben consiliariusnak áll irva, sőt cancellár is. Ez évben, 1656-ban Rákóczi sereg élén Kosztandin vajda segítségére küldé be Oláhországba; a fejedelemnek hozzá márczius 14-kén intézett levelén ily hátirat áll: »Generoso Michaeli Mikes de Zabola, consiliario, cancellario, arcis et praesidii nostri Kővariensis Capitaneo supremo, Exercituum nostrorum pro Illmo Constantino Vajvoda militarium Generali etc. fideli nobis sincere dilecto.« E hátirat az első adat, mely kővári főkapitányságát is mutatja, hogy mikor tétetett azzá, nem tudjuk, hogy 1658. júniusban is bírja azt, igazolja Rákóczi-nak Mikeshez június 22-kén irt levele. ³⁾ Az 1657-ki lengyel hadjáratkor a fejedelemmel ment ki és a fejedelemmel jött vissza Erdélybe. A Szamosujvártt ez év augustus havában tartott országgyűlésen jelen volt, innen küldé őt Rákóczi a magyar királyhoz titkos megbízással.

Mikes a Rákóczi leköszönése után is hű maradt Rákóczihoz. A Rákóczi másodszori fejedelemsége alatt is mint főkapitány, cancellár és udvari kapitány szerepel. A Barcsay fejedelemsége alatt mikor Rákóczi kiment, ő is kiment és ott folytatta a cancellárságot. Helyébe más cancellárt 1659-ben májusban választott az ország. A Rákóczihoz való hűségét mutatják egy krónika ⁴⁾ e

¹⁾ Szilágyi, *Actes et Doc. etc.* 420. l.

²⁾ A curlandi herczegnél, ki fia keresztelésére Rákóczit keresztapának hitta meg, Mikes mint helyettes szerepelt.

³⁾ *Erdélyi Országgy. Eml. XI. k. 400. l.* Itt megjegyzendő, hogy Szalárdi mint kővári kapitányt állítja előnkbe váradí Balogh Lászlót, ki szerinte akkor lett kapitány, mikor helyébe Rákóczi kinevezte Sebessy Miklóst az udvari gyalogok főkapitányává, e pedig 1656. végén mint ilyen már szerepel.

⁴⁾ *Petríchevich Horváth Kozma önéletírása.*

sorai: »ki minden ezelőtt eltölt és ezután következett változásiban egész életéig mellette volt,« és tanusítja Rákóczi 1659. május 21-kén Kemény Jánoshoz írt levele¹⁾ e soraival: »Mikes Mihály uram mi mellettünk az sárt hiven megállá, most vettünk ő kegyelmének jószágot,²⁾ nem hiában mondják: Rara avis az hűség.« Mikor Rákóczi a fejedelemség visszafoglalására beindult, Székely-hidáról Mikest indítja be az előcsapattal, ki bejőve Barcsay fizetett hadát Gorbónál felverte. Ő volt, ki öccse Mikes Kelemen és szárhegyi Lázár István csiki főkirálybíró segítségével a marosvásárhelyi országgyűlésen kivívta, hogy Rákóczit újra megválaszták fejedelemnek. Őt Gaudi Andrással együtt küldte Rákóczi sereggel Oláhországba Mihne vajda segítségére. Midőn a bejött török visszatért, Rákóczi őt küldé, »hogy Kolozsvártól fogva által Szebenig a Barcsay Ákoshoz hódoló, vagy hódolni akaró hazafiainak utjokat általvágja.« Rákóczi Szebentől eljövetelekor reá bízta Szeben ostromlását. Jelen volt az 1660-ki gyalui ütközetben, hol egyike volt azoknak, kik a megharczolást leginkább sürgették, s minekutána Rákóczi megsebesült, elmenekült a csatéról. Ezután az ecsedi várban találjuk, e várt védelmezte a budai basa ellen, mely alkalommal a budai basa hogy Mikes Mihályt a vár feladására kényszerítse, a vár eleibe akasztófát állíttatott s beizente Mikesnek, hogy testvérét Mikes Jánost arra felfüggeszteti, ha tovább is ellentáll, mire Mikes visszaizente: »Am tegye, mert testvérem bizonynyal nem akarja, hogy árulással mentsem meg életét.« Később Munkácsra Rákóczi fejedelem özvegye és az ifju fejedelem, t. i. I. Rákóczi Ferencz, szolgálatában látjuk, kitetszik ez a Rhédey László által Husztról Mikes Mihályhoz 1661. június 6-án írt levélből, mely így kezdődik: »az ifju fejedelemhez ő nagyságához küldvén szolgámat, ez alkalmatossággal nem mulatám el, hogy kegyelmedet ez kis írásommal levelem által meg ne látogassam. E mellett ugyan ő nagyságának küldöttem egy tevét és egy gyermekdet lovat, kérem kgdet szereretettel, ne difficultálja praesentálni. . . . Kegyelmed nagy szolga. Az én jóakaró uramnak, Gaude András urnak ajánlom szolgálatomat. »Vagy két hóval ezután, midőn a Kemény János seregéből a Kemény Simon által vezérelt csapat Munkáshoz közeledett, Mikes a Kemény csapatját megzaklatta; Rákóczi Györgynét rábirta, hogy azt ott táborozni meg ne engedje. Kraus krónikája szerint Mikes Kemény Jánosnak akkor nagy ellensége vala, ezért Bethlen János történetíró Mikest háládat-

¹⁾ *Magy. Tört. Tár XVIII. k.*

²⁾ Barcsay az 1658. novemberi országgyűlésen notáztatta azokat, kik Rákóczihoz pártoltak és vissza nem térnek.

lansággal is vádolja. Bethlen nem kedvelte, írja róla, hogy a lengyel háborúra Rákóczit leginkább ő ösztönözte, ő tüzelte a vaskapui és gyalui ütközetekre, és az utóbbiból első volt, ki a csatatért odahagyta: »primusque sine vulnere desertor fuerat.« Mikola kitünő műveltségű embernek festi; Szalárdi szerint Bécsben tanult fiatal korában. Magtalanul holt el. Felesége hogy 1670-ben künt Báthory Zsófia mellett tartózkodott, kitetszik az özvegy fejedelemnő egy Munkácsról irt leveléből; ¹⁾ e nő Erdélyben halt el, 1679. jun. 27-kén temettetett el. ²⁾

Váradi Balogh László.

Balogh László, Balogh János és Kabos Zsófia fia.

Anyja e László és ennek Ferencz nevű testvérével az 1614-ki lustrában mint Kölpényen lakó özvegy fordul elő. Neje: Borsos Anna, Borsos Tamás portai követ leánya. Borsos a maga naplójában az 1620. szeptember 13-ra jegyzettek után ezt írja: »Csak az elődedin ígértem az én nagyobbik leányomat Annókat Balog Lászlónak, elég nagy kedvetlenül, kit adjon az szent Isten az ő nagy nevének dicséretére.« Balog az 1635-ki lustra szerint mint birtokos Kölpényen lakott. Ő az, ki a kölpényi reform. templomban létező kehelyt e templomnak ajándékozta. Az 1635., 1636., 1637-ki országgyűléseken Marosszék részéről mint választott követ jelent meg. ³⁾ Mint küldött a török portán jár az 1636. február és május havai közt, az országgyűlés ideje alatt. ⁴⁾ Ez évben a borosjenői békéről szóló oklevelet mint marosszéki alkapitány irta alá; ily minőségben részt vett az ez évi hadjáratban. 1637. január 31-kén Marosszék tisztségéhez intézett levélben is vice capitaneusnak áll írva.

Részt vett az 1644-ki hadjáratban; ez évben borsai Nagy Pál halála után az udvari gyalogok főkapitányává teszi őt I. Rákóczi György. Az ifjú Rákóczi György is ajánlotta őt a fejedelemhez június 10-kén irt levele ⁵⁾ e sorailban: »Az mi az gyalog kapitány dolgát illeti, asszonunkkal (Lorántffy Zsuzsánna) ő nagyságával és Kassai urammal beszélgettünk, ő nga és Kassai uramnak nem tetszik, ngod vallásunkon kívül valót állasson, hanem tetszenék Huszár Péter uram, ha pedig őtet ngod nem akarná állatni, vagy Barcsai Akos, avagy pedig marosszéki Balog László

¹⁾ Deák Farkas, *Magy. Hölgyek level.* 333. l.

²⁾ »*Keresztény Magvető*« 1887. évf.

³⁾ Benkő Károly, *Marosszék.*

⁴⁾ *Jos. Com. Kemény, Notitia Capit. Alb. II. k.* Toldalaghi Mihály Koronkán május 9-én kelt levele szerint.

⁵⁾ Dr. Ötvös, *Rejtelmes levelek.*

lenne sat.« Kinevezése ideje Rákóczi Ungvárról 1644. július 21-kén nejéhez írt levele e soraiból tűnik ki: »Balog Lászlót állatjuk gyalog főkapitánynak; most azért bebocsátottuk, hogy készüljön és kijöjjön; ha miből megtanál édesem, legyetek segítségül neki.« 1645-ben is folytatja a hadakozást, részt vett Filek ostrománál is.

Ezután az udvari gyalogkapitánysággal együtt Marosszék főkirálybíróságát is viseli, így 1647. október 22-kén kelt oklevélben,¹⁾ melyben annak évszáma betűvel van kiírva, apertája is az 1647-ik évvel jelezve, s melyben így jó elő: »Generosus Ladislaus Balog de Várad, annorum circiter 50. Sedis Siculicalis Marus Judex Regius et universorum Peditum Praetorianorum celsitudinis vestrae Capitaneus Supremus.« Benkő Károly hivatkozva a marosszéki jegyzőkönyvre írja: »Jun. 4-kén 1648-ban lett marosszéki főkirálybíró;« de itt az évszám aligha nem téves.

Az udvari gyalogkapitányságból, úgy látszik, 1656. tavaszra utáni időben lép ki. Hogy az 1655-ki harcban még mint gyalogok főkapitánya veszen részt, kiviláglik két levélből.²⁾ Szalárdi róla ezt írja: »az ifiu fejedelem, Rákóczi György az erdélyi praefectusságra és azonban a főkapitányának néhai Balog Lászlónak nehezedett állapotját látván és azt a kővári kapitányságba állatván, a helyébe a gyalogkapitányságba Sebessi Miklóst állatta vala.« A Szalárdi által tudtunkra adott kővári kapitánysága hogy mely időre esik, felderíteni képesek nem vagyunk, minekutána Mikes Mihályt 1656. márcziusban, ugyszintén 1658. júniusában is e polczon állónak látjuk, meg Sebessy Miklóst 1656. márczius havában még mint praefectust látjuk, kit gyalogok kapitányának novemberi adat hoz fel. 1659. végén és a következő év tavaszán II. Rákóczi Györgynek ottan alkapitánya igazgat a várban, kit helyettes kapitánynak említnek fel, és ez Mikes János.³⁾ Balogh neje, említett Borsos Anna, 1661. januárban kelt levélben mint özvegy áll.

¹⁾ Az eredeti a gróf Lázár-család levéltárában.

²⁾ *Magy. Tör. Tár XVIII. k.* 104 és 105. l.

³⁾ *Zabolai Mikes János*, Mikes Zsigmond és Imecs Borbála fia. Ez volt szerelmes Tarnóczy Sárába, ő rabolta el Sárát a királyfalvi Tarnóczy Sebestyén kézdi-szentléleki kastélyából, ki ezért az országgyűlés elejébe idéztetvén befutott Moldovába Lupul vajdához, 1638-ban notáztatott, de 1639-ben kegyelmet nyer és ápril 10-kén Fogarason Rákóczi-nak reversalist ad. A II. Rákóczi György uralkodása végén kővári alkapitány, s mint helyettes főkapitányt látjuk ott szerepelni, mi a fejedelem hozzá 1659. decz. 12. és 1660. máj. 15-kén írt leveleiből tetszik ki. Rákóczi-nak máj. 15-kén a táborból, talán a szamosfalvi táborból, hozzá

Borosjenői Tisza István.

Tisza István, György fia. ¹⁾

Első neje Daczó Zsuzsánna, második Móré Zsófia. ²⁾

Mint zárandvármegyei birtokost mutatja 1649-beli oklevél. Egy krónikáiról szerint Boros-Jenő volt lakfészke, később Várad.

II. Rákóczi György alatt mint kapitáha, mint »continuus orator« szerepel. Oratori működését 1656. november havában kezdi meg a portán. A török nagyvezér minekutána a Rákóczi György lengyel hadjáratra való készülésétől tudomást nyert, Tiszát 1657. január 24-kén maga eleibe hivatá s e parancsot adá neki: »ird meg uradnak, békességes országa, nagy gazdagsága, senkitől semmi bántása; üljön vesztig; ne mozogjon; megárt.« Ezután nemsokára Rákóczi miatt fogságot szenvedett. Rákóczi márcziusban Krakóból Thordai Ferenczet Konstantinápolyba küldvén mint követet, Tiszát Thordaival együtt, ugyszintén Harsányi Jakab tolmácsot is a porta, »mert a fejedelem késett az adó fizetésével és a szultán tiltakozásának daczára svédekkel, kozákkal Lengyelország ellen szövetkezett« a héttoronyba vettette.

irt levele utóirata: »a török Székelyhid felől ha megindult, mivel nem tudjuk, melyik utra jü, Kgdnek megvívén, hagyja jó dispositióval az várat, mindeneket felvégyen s jüjön mellénk, holnapután itt legyen.« Szalárdi szerint: »Kővárban Mikes János levén Rákóczi fejedelem substitutus kapitánya, hogy Barcsai számára kívántának a várnak megadatása, a Rákóczi fejedelem halálát el nem hívén a várat megadni nem akarja vala.« Barcsay különböző ígéretek által megvesztegettetvén a vár őrségét, a vár megadta magát, és Mikes az őrség által elfogatott, azután Zsibóról Váradra vitetett. Minekelötte ide került, a budai basa, hogy az ecsedi várt védelmező Mikes Mihályt e vár feladására kényszerítse, Mikes Mihályhoz beizent, hogy a vár elibe felállított akasztófára felfüggeszti Mikes Jánost, ha tovább is ellenáll, azonban e szándék végrehajtása elmaradt Mihály azon feleletére: hogy ismeri ő testvérét, tudja, hogy kész inkább a halálra. Midőn az 1660-ik év nyarán Várad ostromoltatott, Mikes is »a vashúl kivágattatván«, a vár oltalmára eskedettett fel, de betegeskedése miatt a vár védelmében részt nem vehetett. Szalárdi szerint a betegsége következtében itt Váradon hala el. Neje szenterzsébethi Péchy Zsuzsánna, ki mint özvegy 1665-ben még életben állott.

Egy adat, melynek kutforrását feljegyezni elmulasztottam, 1660-ban a kővári főkapitányságot viselőnek mutatja fel *Losonczy Bánffy Zsigmondot* (lásd Fejérmegye), ki hogy e tisztséget valóban viselte-e, és hogy mitől fogva meddig, felderíteni nem tudom. Szalárdi ez évre, de csakis annak végére, mást mutat fel kapitányúl.

¹⁾ Altörjai Mike Sándor gyűjteményebeli táblázat szerint.

²⁾ *Nagy Irán, Magyarország családai XI. k.*

Az idézett 1657-ki év octóber 18-ik napján fogságban állónak mutatja őt egy napló. Fogságából 1658. végén, Barcsay fejedelem közbenjárására szabadul ki, ez kitetszik a Barcsay gróf Csáky Istvánhoz 1659. január 16-án Dézsről irt levele e soraiból: »de minekelőtte az vezérhez jutottunk volna, azelőtt harmadnappal immár Jenő kezénél volt, miképen vádolhat azért bennünket azzal valaki: annak az véghelynek elveszésének mi voltunk okai? sőt ha mást kellene vádolnunk, legyen bizonyosság Tisza István nevű jenői főember, az ki tavalyi esztendőben¹⁾ küldetvén be kapitihaságra és az méltóságos fejedelem (Rákóczi) ellen való nehézség miatt az jediculában tartatván fogva mindeddig, mostan szabadítottuk ki törekedésünkkel, mondja meg jó lelkiismerettel, ez óráig is Jenőt nem kérte volna az porta, ha az méltóságos fejedelem ő Nga maga ellen haragra őket sokképpen nem ndította volna; úgy hisszük, nekünk nem kedvez, mert Jenővel együtt vészett el minden jószága nyavalyásnak.« A jediculából kiszabadult Tisza hogy az 1659-ik év első havaiban még a portán tartzkodó volt, mutatja egy levél,²⁾ mely levelet nem gyaníthatjuk hibás évszámmal bírónak; egy tatár rabságból megszökött rabnak (ki Konstantinápolyban elfogatott s egy gályás török birtokába jutott) »pünkösdt előtt két héttel a tengerparton Humet kapitánybasa házánál Kaszinbazában« irt levele e sorai mutatják: »mindazáltal esék értésemre Tisza István uramnak s Harsányi Jakab uramnak itt bennléte, ő kegyelmeket megtalálván alkuvásban vannak érettem.«

A portáról visszajötté után Nagyváradon székelt. Jelen lehetett az 1659. május 24-től június 15-ig Szász-Sebesen tartott országgyűlésen, ekkor az ország a fiscalis uradalmakra nézve hozott határozatával őt küldte követségben Szejdi Ahmet pasához; Szalárdi szerint: hogy a fejedelemasszonyok Erdélyben levő jószágai elvétessenek, arra való parancsolattal Szejdi Achmet passa Tisza István által szorgalmaztatott.

1660. január első napján a váradi főkapitány Gyulay Ferencz, ki Tiszát gyanúba vette s azok egyikének tartotta, kik okai valának, hogy Biharmegyének Rákóczi fejedelem hűségére való megesküvése négy hónapig haladott, Tiszát ötöd magával elfogatta. Ugyan ez évben a váradiak őt küldötték a Várad elfoglalására törekvő Ali basához Boros-Jenőbe Várad meghagyása iránt követségbe. A védelmi készülődések alkalmával megbízták az arany bástya védelmével. Az ostrom végső előtti napján az alkudozásokat ő folytatta a törökkel.

¹⁾ Tévesen áll itt: »tavalyi esztendő.«

²⁾ *Történelmi Tár 1882-ik évf. 620. l.*

Váradnak aug. 28-kán történt eleste után Tisza előbb debreczeni harminczados, azután kővári főkapitány. Szalárdi szerint a Kemény János 1660. november 20-ki manifestumát »a kővári kapitány Tisza István, ki a Váradról kijövetel után debreczeni harminczadosságból ezen tiszten csak most állítottatott vala, a mint lehete, Barcsai Ákosnak Görgénybe nagy postán megküldte vala, és mindjárt ő is (Barcsay) azon nap die 26. Novembris ki az országra mindenfelé a felülésre parancsolatot bocsátatott vala.« Rövid ideig viselte a kővári főkapitányságot; Kemény János fejedelem e tisztséggel fiát, Kemény Ferenczet, ruházta fel.

Kemény János fejedelemsége alatt Tisza a fiscalis jószágok praefectura lehetett. Őt gondoljuk azon Tisza Istvánnak, kit 1661-ben kelt oklevél mint a fiscalis jószágok praefectusát mutat fel.¹⁾ E hivatala megszűnhetett Kemény elestével.

Apaí alatt mint az ország által megválasztott exactorok egyikét látjuk 1663-ban; azon exactorok egyike, kik az 1659-ben kirótt adó beszedésére Kolosmegye felső járására kinevezett perceptor számadásait Beszterczén megvizsgálták.²⁾

Azon időben, midőn az évi török adó és Erdély határainak a törökkel való tisztába hozatala ügye forogtak fenn, Tisza Istvánnak egy nyilatkozatára Haller Gábornak Temesvárról 1663. márczius 18-kán Apaíhoz írt levelében ily sorokra akadunk: »Az Tisza uram discursusának mennyire kellessék nagyságodnak helyt adni, az dolgok naponként világosítják, köz magyar szó kegyelmes uram: minden botnak az végén a feje; nemcsak eleit, hanem utolját kell nézni a tanácsnak; könnyű feltalálni némely serény elmének az dolgot, de annak eleit, közepit és végét megfontolni megért elmétől lehet, ennélkül pedig veszedelmes az serénykedő elme; melyhez képest, mely gyengén állanak most dolgaink, igen tapogatva kell cselekedni.«

1673-ban még életben találjuk. Ez időben is Várad volt lakfészke; váradi előnévvel is említik néha.

Gyerőmonostori Kemény Ferencz.

Kemény Ferencz, Kemény János és Kállay Zsuzsánna fia.

Született 1636-ban. Nevéhez tisztség 1659-ben még nincs kapcsolva, midőn ez év január 28-ik napján Bethlenben egy kezeslevél aláírója.³⁾ 1661. február 14-kén már mint kővári főkapitány jó elő, azzá őt Kemény János akkor tette, mikor fejedelem lett.

¹⁾ Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. VIII. k.

²⁾ K. Papp Miklós, Történeti Lapok II. k. 965. l.

³⁾ Magy. Tört. Tár XVIII. k.

Az ő főkapitánykodása idejében császári parancsnok alatt német őrség is volt a várban.

Azt írják róla, hogy ellenség előtt esett el Hosszúfalván Kővárvidékén. Szalárdi szerint 1661. október 22-kén, a hosszúfalvi táborban, pestisben halt meg, honnan Kővárba vitették.

Alatta berkeszi Katona Mihály volt az alkapitány. ¹⁾

Széki Teleki Mihály.

(Lásd Tordamegye.)

Teleki Mihály, Teleki János és Bornemisza Anna fia.

Kemény János fejedelem eleste után Kemény Simon 1662. febr. 18-kán a kővári alkapitányhoz írt ²⁾ sorai ezek: »Im azért mostan bocsátottuk oda nemzetes Teleki Mihály uramat annak az helynek tisztviselőjének, főkapitányának esmervén Kgd lenni, minden vár dolgában, valamint az mi kegyelmes asszonyunk hasznára, s magaméra feltalál, ő kegyelmétől dependáljon, egyetértvén mindenkben.« Hogy Kővárban mint a Kemény Simon párt-híve tartózkodott Teleki 1663. elején is, következtethető Apaffinak egy február 10-ki leveléből. ³⁾ A nota alól feloldoztatása után Apaffi is megerősíti őt tisztségében, s egyideig Kővárban lakott.

Alatta, két országgyűlés végzéseit következtében, a várhoz szolgáló nemesség 1668-ban összeiratott és a kiállított lajstromot Apaffi fejedelem 1669. február 1. napján megerősítette.

1688. május havában német őrség szállítottatott a főkapitánysága alatti várba. A fejedelem sorai szerint: »az római császár ő felsége parancsolatjából méltóságos Carafa generál ő kglme kővári várunkban is, bizonyos conditiók alatt, az ő felsége praesidiumát recipiáltatni kívánván, böcsülletes meghitt tanácsuri és főrenden levő deputatus híveink ő kglmek velünk megegyezett tetszésekből,« berkeszi Katona Mihály vizekapitánynak mind Appaffi, mind a tanácsurak, mind Teleki külön-külön rendelkeznek, hogy a császári praesidiumot akadályoztatás nélkül bocsássa be. Teleki Mihály 1690. aug. 21-ig Kővár főkapitánya.

Széki gróf Teleki Mihály.

Teleki Mihály, Mihály és Vér Judith fia.

Fiatal korában atyja oldala mellett hűséggel vseltetett a császári házhoz. Foglalkozott irodalommal is: Weber Adám latin nyelven írt munkáját magyarra fordította és »Fejedelmi lélek avagy a jó fejedelemnek szükséges ajándéki« cím alatt 1689-ben

¹⁾ Tört. Tár 1885. évf. 334. l.

²⁾ Tört. Tár 1885. évf. 334. l. az alkapitány berkeszi Katona Mihály.

³⁾ Ugyanott 543. l.

kiadta, ajánlva ifj. Apaffi Mihály választott fejedelemnek. Atyja halála után a császárhoz folyamodott, atyja érdemeiért kérve magának az ez által viselt hivatalok egyikét, és I. Leopold császár ki is nevezte Kővár kapitányának, 1692. január 20-án Bécsben kelt leirata által értesítvén erről Erdély főkormánysszékét.¹⁾ Ekként látjuk működni ezután, és az 1698-ki fejérvári országgyűlésen mint királyi hivatalost is.

A II. Rákóczi Ferencz mozgalmái kezdetén védte a kuruczok által szorongatott várt, de azt csakis a Rabutin által küldött és kellő időben érkezett segítséggel szabadíthatta fel az ostrom alól, melynek felszabadulása után neje, Thoroczka Kata, onnan kivonúlt, és az öreg Teleki Mihálynéval együtt, a görgényi várba huzódott be. Teleki ezután hamar »practicálni kezdte titkon a (császári) commendans híre nélkül a kuruczokkal és a várbeli német praesidiummal, s azokat rá vevé« és a várat feladta a kuruczoknak, maga is kuruczczá lett, miért is 1704. elején az erdélyi kormány által hűtlenségi perbe fogatott, és anyja meg neje, a Rabutin rendeletére, a Teleki-család kincseivel együtt Görgényből Szebenbe vitetett.

Rákóczi alatt is mint kővári kapitány, meg mint tábornok szerepel. Részére bevette a bethleni várt és Beszterczét, ostromlá Kolosvárt, és 1704. május 1-től kezdve hat napon át ostromlá, de siker nélkül, a görgényi várt is, mely vár az általa ott hagyott hadtestnek csak később adta fel magát. A zsigódi harc alatt 1705-ben a kővári várban tartózkodott. Minekutánna Rákóczi 1707-ben a marosvásárhelyi országgyűlésen beigtattatott fejedelemnek, Teleki egyszersmind consiliarius és kincstárnok is lett, és Rákóczinak a portára küldött követje is volt. Hogy 1710. október havában a főkapitánysága alatti Kővárvidékben tartózkodott, mutatja Hosszúfalváról, a Teleki-család birtokából, október 19-kén Kemény Simon és Bethlen Jánoshoz irt levele, ²⁾ melyben panaszkodik, hogy az ellenség mozgásáról nem tudósítják: »Kegyelmetek miá úgy látom, hogy ennyi úri, fő nemesi rendek ide veszhetnének.« Ő egyike azoknak, kik Erdély részéről 1711-ben a szathmári békét aláírták.

A béke után, minekutánna 1713-ban a főkormánysszék újra alakult, és az üresedésben volt főtisztségekre kinevezések történtek, Telekit főkapitányi állásában újabb kinevezéssel erősítették meg. Ezután néhány év múlva meghalt.

GRÓF LÁZAR MIKLÓS.

¹⁾ *Magy. Tört. Társ. XX. k. 155. l.*

²⁾ *Magy. Tört. Társ. XVIII. k. 190. l.*

KÜLÖNFÉLEK.

LISHTY LÁSZLÓ A KÖLTŐ S A GYILKOS KÉT KÜLÖN SZEMÉLY.

Komáromy András köpcsényi gróf Listhy Lászlóról írt jeles értekezésében (Századok 1886. 32. és 122. l.) az 1662-ben lefejezett köpcsényi gróf Listhy Lászlónak s az ő halála után adoptált Lászlóffy (később Listhy) Györgynek külön személyiségét tisztába hozta és végképen megállapította. — Ehez az ép oly elmeéllel mint logikával megállapított eredményhez — a mi e két személy eredetét, nevét s elhunytának idejét illeti — alig lehetne valami fontosabbat hozzá adni. Nem úgy áll a dolog egy más kérdéssel, a miként báró (később gróf) Listhy Lászlónak némely dolgai és cselekedetei az említett értekezésben elő vannak adva.

A t. szerző maga kételkedni látszik, (ha nem is mondja ki egyenesen) midőn kiemeli, hogy nagyon nehéz összeegyeztetni, hogy egy és ugyanaz a személy csaknem egy időben költeményeket írjon és gyilkoljon, erkölcsi vezérelveket és istenfélő szavakat tegyen papirosra s ugyanakkor a leggyalázatosabb büntettek hosszú sorozatát kövesse el.

És Komáromynak s vele együtt másoknak, a kik az ily éles ellentmondásban nem tudtak megnyugodni, igazuk van, mert Listhy *a költő* és Listhy *a gyilkos*, méregkeverő, pénzhamisító két különböző személy volt, a mint az alábbiak alapján constatálni véljük.

Wissgrill Ferencz Károly kézirataiból, (melyekből a bécsi cs. k. heraldikai társaság kiadja a majdnem két évtized előtt megjelent öt kötetének folytatását) a köpcsényi Listhy-családról a következő leszármazási adatok állanak rendelkezésünkre, melyek többszörösen eltérnek a család eddig megjelent leszármazási táblájától. Álljanak ebből itt a következők:

Listhy János veszprémi püspök II. Miksa császártól, a ki őt nagyon kedvelte, 1568-ban a »st. Margarethen templomot és

házat» nyerte adományban Bécsben, mely azelőtt Oláh Miklós esztergomi érsek tulajdonát képezte. Listhy János meghalt 1578. vagy 1579-ben.¹⁾

Fiai:

Köpcsényi báró Listhy János és István.

1599. márcz. 17-én az alsó ausztriai zászlósúruk közé felvétettek.²⁾

Köpcsényi és borostyánkői báró *Listhy János* (zu Kittsee und Pernstein) nőül vette *Puccheim* Erzsébetet, *Puccheim* Farkas és Margit szentgyörgyi és bazini grófnő leányát (az 1578. febr. 2. házasságkötési levél szerint.) Ebből a házasságból származott *János Kristóf*, a ki Pirkhammer Apolloniát vette el s ettől három fia született, n. m. János, Miklós és *László*, »a kik mindannyian nőtlenül haltak el.«

Báró Listhy Istvánnak, a margaretheni kastély urának neje Choram (Choron) Anna volt; fiai: István, a ki nőtlenül halt meg, Ferencz és János. Ferencznek neje volt Gyulaffy Zsuzsánna s ettől való fia *László*, a ki Bánffy Zsófiával való házasságából gyermekeket nem hagyott hátra.³⁾

Ez a *László* és ifj. János, az ő unokatestvére, 1651-ben grófi rangra emeltettek.

A fennebb említett báró *Listhy János*, a Ferencz fivére, István legifjabb fia, *Széchy Mária Annát*⁴⁾ vette nőül, a kitől két fia született: Tamás és János revistyei grófok.

Jánosnak neje »Maria Anna Freiin von Orlik und Laczieska«

¹⁾ Alsó ausztriai orsz. levéltár, Cod. Msc. nro. 5. VII. k. 346 lev.

²⁾ Kolonitsch György Seyfrid egy sajátkezű schwarzenaui Strein Reichardhoz intézett levele szerint (Kismarton 1595. febr. 28). *Listhy János* felesége sem nem unokahúga, sem nem nővére volt (soror archiepiscopi) Oláh Miklós érseknek (a mint némelyek állítják), hanem *természetes leánya* (Alsó ausztr. orsz. ltár, Cod. M. nro. 5. VII. k. 346. l.) »Des Listy Mutter, die ist des Bischofs von Gran, Solai (= Oháhi = Oláh) Tochter gewest, und wie der alt Listy Hochzeit hat gehabt mit derselbigen, da hat der Bischof die Ladtbrief ausgescrieben und die Leut auf seines Brudern Tochter Hochzeit berufen und er der Solai (Oháh) hat nit mer als einen Bruder gehabt, damit ist er der Braut Vatter selbst gewest; ich habs von ihre Gnad. sell. Gedächtnuss selbst gehört.

Jorg Seyfrid v. Kolonitsch.«

³⁾ Komáromy gr. *Listhy Lászlónak* nejét Bánffy *Hedvignek* mondja. Nagy Iván nem említi nejét, a helyett *Listhy II. István* nejéül tulajdonít egy Bánffy *Zsófiát*. Tehát ismét újabb névzavar!

⁴⁾ Mások szerint *Széchy Katát*.

volt s töle hat gyermeke, a kik azonban zseuge ifjú korban elhaltak, »s így gr. Listhy János mint családjának végső físarja halt meg 1673-ban.«

Wissgrill előbbi nemzedékrendi adataiból tehát kiviláglik : 1. hogy két Listhy László volt, mindkettő bárói rangban született, s mindketten, körülbelül egy időben élve, egymásnak másod unokatestvérei valának ; 2. hogy, tekintve a sokat nyomó morális okokat is és azon körülményt, hogy maig sincs határozottan kimutatva, hogy a kivégzett Listhy László lett volna a költő, a ki a Magyar Marst írta : azt kell következtetnünk, hogy a költő Listhy László nem volt más, mint az előbbinek fent kimutatott unokatestvére. Annál is inkább, mert ő 1653-ban Bécsben nyomtatásban megjelent munkáján magát czím nélkül nevezi, az irodalomtörténetben is mindenütt mint *báró* Listhy László emlittetik, holott unokatestvére, a később kivégeztetett másik Listhy László már két év előtt 1651-ben (s nem mint Léhoczky véli, 1655-ben!) *grófi* rangra emeltetett.

És ezzel, midőn hálásan kell elismernünk, hogy ezen felvilágosító adatokat egy német genealogus lelkiismeretes feljegyzéseinek köszönhetjük s így az övé az érdem, hogy e kérdésre a rég óta nélkülözött fényt deríthettük : azt hisszük, hogy irodalomtörténetünkől bátran kitörölhetjük amaz egyetlen oda nem illő sötét lapot.

CSERGHIEÖ GEZA.

BUDAI PARMENIUS ISTVÁN.

Newfoulandot, mint tudjuk, még 1497-ben, VII. Henrik angol király uralkodása idejében, fedezték föl Cabot és fiai. De az új terület körülbelül egy évszázadig gazdátlanul maradt, miután ámbár számos európai nemzet hajói fölkeresték a szigetet, evenkint az ott található dús halászat kedvéért, ünnepélyesen csak 1583-ban lett elfoglalva az angol korona részére. Néhány évvel 1583. előtt Sir Humphrey Gilbert, a híres Sir Walter Raleigh mostoha bátyja, Erzsébet királynőtől egy pátenst nyert az »újonnan talált föld« ¹⁾ gyarmatosítására és egy expedíció is alakult a kitűzött célra 1581-ben és számos önkénytes jelentkezett a részvételre. De a legszebb reményekre jogosító terv csakhamar dugába dőlt részint az expedíció tagjai közt kitört czivakodások, részint pedig számos súlyos csapás miatt, mely a

¹⁾ A sziget angol neve Newfoundland annyit jelent mint »újonnan talált föld.« Ebből támadt a félig német, félig angol »Neufundland« s a kores magyar »Újfundland« is.

vállalatot mindjárt elején érte. Egy fő ember, Miles Morgan meghalt, több hajó elveszett a tengeren, a többi pedig visszatért Angliába anélkül, hogy az utazók az ígért földjét megpillanthatták volna.

Az első kísérlet meghiúsulása azonban nem kedvetlenítette el Sir Humphreyt. Pátense hat évre szólt s így 1583-ban egy második expedíciót szervezett, mely ámbár kezdeményezőjének életébe került, elérte a kitűzött célt. Reánk magyarokra nézve ez újabb kísérlet azért bír érdekekkel, mert az utazók közt volt egy honfitársunk is, névszerint Budai Parmenius István. Nevét és szerencsétlen végét számos olvasóim bizonyára már ismerik Bancroft könyvéből, melynek egy német fordítása még 1847-ben jelent meg Lipcsében. ¹⁾ Miután azonban az amerikai történetíró csak néhány szóval emlékezik meg földinkről, legyen szabad e sorok írójának az elpusztult magyar kalandos emlékét föleleveníteni és nevének honfitársai előtt tiszteletet szerezni, melyet dúsan megérdemlett, mivel távol hazájától is nemzetének dicsőséget és jó hírnevet szerzett.

Az eredetileg öt hajóból álló kis raj 1583. június 11-én (ó-styl) egy keddi napon hagyta el a Plymouth melletti Cawsand Bay-t Sir Humphrey Gilbert személyes vezénylete alatt 260 emberrel. Már harmadnapra rá a hajók egyike, névszerint a »Raleigh« visszafordult, miután kapitányának mentegetődzése szerint ragályos betegség tört ki a legénység közt s így vissza kellett térnie Angliába. A többi négy folytatta útját s némi késedelem és viszontagság után végre augusztus hava 3-án elérte Newfoundlandot, hol az utazók még az nap patra szálltak Parmenius tudósítása szerint »apud portum Sancti Johannis« és Sir Humphrey Gilbert még augusztus 5-én ünnepélyesen elfoglalta a területet királynője nevében és részére, az ott horgonyzó számos angol és egyéb nemzetbeli hajó jelenlétében.

Földink több érdekes részletet közöl az új vidékről. Így egyébb dolog közt azt is említi, hogy látott számos medvét, de szőrük fehér volt s nem voltak oly nagyok, mint a mieink (quam nostri). Úgy látszik, ő volt az első magyar ember, ki jeges medvét látott. Ő oly célból csatlakozott az expedícióhoz, hogy annak történetét ékes latin versekben megörökítse az utókor számára. ²⁾

Elképzelhetjük elkeseredését és kiábrándulását a megéneke-

¹⁾ *Geschichte der Vereinigten Staaten von Nordamerika*. Így közli a német kiadás címét velem id. Conlegner Károly úr, kinek megtisztelő fölszólítására a legnagyobb készséggel fölkutattam e néhány adatot.

²⁾ Ezt az expedíció egy más tagjától, Haiestől, tudjuk,

lendő vidék láttára s megérthetjük kedélyállapotát, midőn föl-
jajdúl levelében hideg prózában: »Practer solitudinem nihil
video!» Bennszülöttet sehol sem látott és nem tudja, hogy lakik-e
valaki ama vidéken.

Levele, melyből a fönebbi adatokat merítettük, 1583-ki
aug. 6-ról van kelezve és oxfordi barátjához, a jól ismert Hakluy
Richárdhoz volt intézve, ki azt 1600-ban az általa kiadott utazások
gyűjteményének 3-dik kötetében nyomatta ki.¹⁾

Ez volt az utolsó életjel, melyet Parmenius magáról adott.
A vállalat további sorsát az expediczió egy más tagja, Haies
Edward, örökölte meg, kinek tudósítása ugyan abban a kötet-
ben jelent meg.²⁾

Az időszak előhaladottsága miatt Sir Humphrey kénytelen
volt csakhamar tovább indulni, még pedig a legénység csekély
száma miatt egy hajójának, a Swalownak hátrahagyásával.
Parmenius ismét a vezér-hajóra szállt, melynek »Delight« volt a
neve, pártfogója Sir Gilbert azonban ezúttal egy fregátban, a
»Squirrel«-ben folytatta útját, mivel e kisebb jármű sokkal alkal-
masabb volt arra, hogy csekélyebb vízben is a part minden zege-
zugát jobban átkutathassa; végre tudósítónk, Haies, a harmadik-
nak, a »Golden Hind«-nak, volt kapitánya. Az utazók aug. 20-án
hagyták el St.-Johns-t, 21-én elérték Cape Race-t s innen
Placentia Bay felé vitorláztak tovább, hol csakhamar elködösö-
dött az idő s a hajók csak a legnagyobb nehézséggel és számos
veszély közt folytathatták útjokat. De mindez nem rontotta el a
legénység jó kedvét és Haies szerint még aug. 28-ának éjjelén is
vigan mulatoztak a »Delight« fődélzetén. Másnap csütörtökön
azonban óriási szélvész kerekedett, mely a hajókat a partok felé
terelte Cape Sable közelében, Nova Scotia déli csúcsánál. Az ural-
kodó köd miatt csak későn lehetett észrevenni a veszélyt. A legén-
ység amint fölismerte a helyzet komolyságát, elkövetett mindent a
megmentésre, de hiába. A »Delight« zátonyra került, s mielőtt a
másik két hajó segítségére siethetett volna, elmerült s közel 100
ember, köztük szerencsétlen földink is vízbe fúlt, bajtársaik szeme
láttára. Csak 14-en menekültek meg közülök egy csónakon és ezek-
ből is kettő éhen-szomjan halt a tengeren; a többi sok nélkülözés
után végre Newfoundlandba jutott. Sir Humphrey Gilbert hajója
is a legkomolyabb veszedelemben forgott, és ámbár sikerült meg-
menekülnie ez alkalommal, a dühöngő zivatarban elmaradt társá-
tól s hosszas hanyattatás után végre szeptember 9-én az Azori

¹⁾ *Voyages, Navigations etc.* Collected by Richard Hakluyt. Vol.
III. pp. 137—143.

²⁾ U. o. 143. és köv. ll.

szigeteknél szintén elmerült, mely alkalommal Sir Humphrey Gilbert is a hullámok közt lelte sírját. Csak a »Golden Hind« került vissza Angliába hirmondóul, melyet kapitánya Haies szept. 22-én Falmouth kikötőjébe hozott.

Ami Parmenius egyéniségét illeti, ő még elutazása előtt irt egy költeményt, mely szintén Hakluyt említett munkájában jelent meg ily cím alatt: »De Navigatione I. Illustrissimi et Magnanimi Equitis Aurati Humfredi Gilberti ad deducendam in novum orbem coloniam suscepta Carmen Epibatikon Stephani Parmenii Budeii.« Ennek ajánlásában elmondja a költő, hogy Budán született török rabságban, barbárok között, de keresztény szülöktől. Egy ideig otthon tanulgatott, és hozzáadja »postquam doctissimorum hominum opera, quibus tum Pannoniae nostrae, tum imprimis salvae adhuc earum reliquiae florescunt, in literis adolevissem, more nostrorum hominum, ad invisendas Christiani orbis Academias ablegatus fui.«

Három évi utazgatás után, mely idő alatt számos »Museum hospitium,« több bölcsen kormányzott reszpublikát, és »multarum Ecclesiarum probatissimas administrationes« látott, eljutott Angliába s itt mindenhol oly jó fogadtatásban részesült és az ország annyira megtetszett neki, hogy kénytelen megvallani, miszerint nem igen kívánczolt haza Pannoniába és Budára (Budae meae, quibus patriae nomen debeo.) Megismerkedett itt Hakluyt Richárddal, ¹⁾ ki viszont bemutatta őt Sir Humphrey Gilbertnek Londonban s Parmenius megértvén barátjától a tervezett expedíció czélját, s hallván Sir Humphrey erényeiről, megörökíteni kívánta nevét versben s így keletkezett a költemény, melyet »foetum hunc nostrum«-nak nevez. Az első ajánlás kelte »pridie Kalen. Aprilis 1583« s úgy látszik földinknek még ekkor nem volt tervében Amerikába elmenni, mert ily szavakkal bucsúzik el Sir Humphreytől »Reliquum est, ut eas et redeas quam prosperrime.«

Az ajánlásból s a költemény egy passusából kiviláglik az, hogy Parmenius protestáns volt. Nem is volt volna tanácsos ez időtájt Erzsébet királynő alattvalóinak egy római katolikussal nyíltan pajtáskodniok.

Ami nevét illeti, kétségtelen az, mit Conlegner úr állít, hogy földink a XVI. században uralkodó és kivált tudományos férfiak követték szokás szerint családi nevét görögre fordította, mint pl. Hylacomylus (Waldseemüller.) Hogy eredeti magyar neve mi volt, nem tudjuk. Tudósítóm azt gyanítja, hogy a görög »parme« szóra vezethető vissza, mely kis pajzsot jelent s hogy

¹⁾ Alkalmasint Oxfordban, az angol tudós lakhelyén.

utazónk neve Pajzs vagy Pajzsos volt.¹⁾ De dr. Pape szótára szerint Parmeniosnak más az értelme, t. i. »Bleibtreu vagy Fließbach (in dem Sinne: bleibender, immer fließender Fluss.)«²⁾ Talán a további kutatásnak sikerülend e pontra világot vetni.

A fentebbi néhány adat képviseli mindazt, mit eddig földinkről tudunk. Még ugyan e század elején jelent meg róla egy életrajz, egy amerikai folyóiratban Holmes tollából, de újat az sem közöl.³⁾ Wood nem említi őt az oxfordi deákok névsorában.⁴⁾

KROFF LAJOS.

¹⁾ Conlegner szerint Pajzsos család még most is létezik Zemplén vármegyében és egy tagja birtokos volt e század elején Magyar-Izsépen, Kolbásán, és Kelecsényben (Szirmay A., *Notitia Comit. Zempléniensis Topographica*, Budaë 1803.)

²⁾ *Wörterbuch d. griechischen Eigennamen*. Braunschweig 1863—1870.

³⁾ *Collection of the Massachusetts Historical Society*. (Boston 1804), Vol. IX. p. 49. Az életrajz szerzője Winsor szerint [Rev.] A[biel] H[olmes] volt.

⁴⁾ *Fasti Oxonienses*, by A. Wood. E munka 190—191 lapjain egy más Stephanus Budaëus neve fordul elő, ki szerzőnk szerint ordélyi fiu volt s miután néhány évet Gröningen, Utrecht és Franekerában töltött az ottani egyetemeken, eljött Oxfordba is és itt 1655. júl. 16-án artium magisterré lett fölavatva. Ekkortájt és a megelőző években is számos magyar fiu tanult Oxfordban, kiket a híres könyvtár csábított ide. Miután többen közülök szegénysorsuak voltak, ezek az akkori dékán dr. Owen János és mások kegyességéből a Christ Church Hallban kaptak ellátást.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A Zichi és Vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának Okmánytára. Nagyméltóságú gróf Zichy Ferencz, a nemzetség seniora, ő császári és ap. királyi felségének Magyarországon főpohárnokmestere, val. b. titkos tanácsosa s a fényes portándi volt nagykövete, a magyar kir. sz. István-rend nagy keresztese és idősb gróf Zichy Nep. János úr ő méltósága áldozatkész-ségükből közli a Magyar Történelmi Társulat. Ötödik kötet. Szerkeszti Nagy Imre, választmányi tag. Budapest, 1888. Kiadja a Magyar Tört. Társulat. 8-rét I—IX. és 1—616. lap.

Mióta a diplomatica nagymestere, *Mabillon* hangzatos szavak helyett ékesen szóló példákkal kimutatta a régi okiratok nagy hasznát és szükségét ¹⁾, nincs tudós, hazája multját, történetét szerető művelt ember, ki azt be nem ismerte volna.

Pray, Hevenesy, Kaprinay, Katona és eléggé népes, nagy-érdemű iskolájok *Fejér György*ig mind azt vallották: »ad scribendum omne fere historiae genus nullum praestantius, utilius, imo necessarium magis re diplomatica adiumentum esse«. ²⁾

Az újabb magyar történeti iskola ugyanazon elvből indult ki. Nem is indulhatott ki másból. »A történelem valódi alapja s a történész legbiztosabb forrása: az *okmányok*. Ez oly állítás, melynek igazságát ma már senki se vonja kétségbe, ³⁾ mert »fáklják az okmányok, melyek varázsfénnyel oszlatják szét az ősidők homályát s élénk tüntetik a nagy ősök dícsőségét«. ⁴⁾ Azért »az okmányok és okmányi adatok a magyar történet kútforrás közt főhelyen állanak,« hisz »hazánk XVI. század előtti történetét nagy részben egyedül okmányok segítségével vagyunk képesek földeríteni.« ⁵⁾

¹⁾ Quam utiles sint, quaque necessariae chartae veteres, posset facile comprobari, nisi unanimis et publicus eruditorum consensus ab ea cura me liberaret,« — úgymond *Mabillon* nagy műve előszavában.

²⁾ *Kaprinay*, Hung. Dipl. P. I. előszava.

³⁾ Mondja helyesen *Knaus* Nándor, Magyar Sion I, 52.

⁴⁾ Ugyanő, Az eszterg. főegyh. Okmánytára 3.

⁵⁾ *Wenzel* Gusztáv, Árpádk. új Okmányt. előszavában és Magyar. Történelmi Tár II. 169.

Történetíróink, kiknek nemes czéljuk soha se volt egyéb, mint a haza dicsőségét hirdetni, »patriam illustrare,« ez okból mindjárt pályájok kezdetén palaeographicus tanulmányokkal foglalkoztak, hogy kézirati okirattáiraikat gyarapítsák¹⁾, mert tudták, hogy »az anyag, melyből a történelem készül, részben még az aknában van, hova minduntalan le kell szállanunk, hogy szükségünket fedezhessük, s itt is, mint egyébben, míg a munkafelosztás nem vétethetik teljes alkalmazásba, a dolgozó felváltva kézműves és művész tartozik lenni.«²⁾

Ennek a tévesztett iránynak, a munkafelosztás meg nem tartásának azon káros hatása volt, hogy a magyar történetírás lassan halad előre, a már kiaknázott anyagot se dolgozván föl teljesen.

A történetbuvárok beleöszültek a levelestárak buzgó kutatásába; belefáradtak e kőfejtő, e sanyarú targonczás munkába, mely sokszor életök erejét emésztette föl, mielőtt még elsőrendű feladatukhoz, a nyers anyag feldolgozásához láthattak volna.

A szerencsésebb Horváth Mihály, Szalay, Ipolyi, Salamon, Thaly, Szilágyi S., Bunyitay, Nagy Iván, Pauler Gyula, Marczali, sat. mellett mennyit lendíthettek volna még azon felül, amit amugy is tettek, Knauz, Wenzel, Botka, Paur Iván, Ráth Károly, Römer, Szabó Károly, Nyáry Albert, Ortway, Haán Lajos, Deák Farkas, Thallóczy, Szádeczky, Szentkláray, Zsilinszky, Karácsonyi, Csontos, Némethy, Csaplár, Balics és számosan mások a leíró történet terén, ha az okirat kutatás és nyomda alá rendezés időrabló munkájával nem kellett volna, illetve nem kellene maig is vitalisabb erejüket, úgyszólván, megőrlenők?

Sok ezer specialis kérdés fejtendő még meg a magyar történelemben; ugyanannyi monographia irandó még meg, míg végre hazánk pragmaticus története elkészíthető lesz.

De más részről eléggé meg nem becsülhető haszna e »bukdálcsolás«-nak, hogy történetíróink egész sora, kik talán nehezen adták volna magokat a palaeographicus és diplomaticus kemény napszámos munkára, s midőn ezt tévők, a kecsegtető élvezetre gondoltak, melylyel a majdan feldogozandó anyag fog számokra kínálkozni: belátván, hogy mily hasznos szolgálatot tesznek a történetírásnak a kútfők aknáiban, megmaradtak kezdeti munkájuk első, de azért nem kevésbé fontos stádiumán, és megalkották a magyar diplomaták immár mintaszerű okirattárak kiadásában jelentkező, előkelő iskoláját. *Véghelyi* Dezső, *Nagy* Gyula,

¹⁾ Lásd *Ipolyi* emlékbeszédét Ráth Károly felett. Kisebb Művei II. 135.

²⁾ *Szalay* László, Magyarország Története I. Előszó.

Fejérpataky László, Géresi Kálmán, b. Radvánszky Béla, Károlyi Árpád, Tagányi Károly, Radnay Ferencz, Supala Ferencz, Barabás Samu, Pettkó Béla, Komáromy András, Kovács Nándor, Juhász Béla, Kammerer Ernő, Schönherr Gyula, Kolosváry Sándor, Öváry Kelemen, Magdiics István és mások amaz érdemes bányászok, kik a nemzet aranyánál és drága kőnél is értékesebb kincseit aknázzák ki.

Élükön pedig alsó-szopori **Nagy Imre**, a magyar királyi curia bírása a M. T. Akadémia rendes tagja halad. A legalaposabb és tegyük hozzá: legszerényebb veterán tudósaink egyike, kinek neve ott díszleg a Hazai Okmánytár hét kötetén, az Anjoukori Okmánytár öt kötetén, a Zichy-család Okmánytára öt kötetében, a Hazai Oklevéltár, a Zalavármegyei és Sopronvármegyei Okirattárak kötetein; kinek szorgalmát és tudományát még évszázadok múlva is hálásan fogja említeni a magy. történetírás, midőn az általa lelkiismeretesen szerkesztett gyűjteményekből lehet szerencsés kiböngészni szeretett hazánk dicső multja megírásához az adatokat. Az ő buzditása, kezdeményezése, évtizedek óta folytatott munkája, lankadni nem tudó, fáradhatatlan buzgalma nélkül aligha, vagy nagy későn láttak volna napvilágot a becses gyűjtemények, melyeket e helyütt annyival inkább illik értékök szerint kiemelni, mennyivel kevésbé látszanak azokat becsülni némely napi közlönyeink, melyeknél az érzék az afféle, kiváltképen nemzeti és tudományos szükségletek iránt vajha ne állana alább egyebekben hazafias, elismert buzgalmoknál.

Áttérve a Zichy-Codex előttünk fekvő V. kötetére, áll az, hogy egy kissé későcskén követte előzőjét, az 1878-ban megjelent IV. kötetet. A késedelem oka azonban a nagyereynyű hazafinak, gróf Zichy Károlynak, ki az eddig megjelent kötetek kiadását bőkezű lelkesedéssel előmozdította, halálában rejlik.

Az e (V.) kötetben közölt oklevelek az 1396. évtől az 1409. évig terjednek; számuk 504, jóllehet a szerkesztő csaknem ugyanannyit, melyek egyszerű birói halasztásokat tárgyalnak, s ennél fogva kevesebb jelentőséggel bírnak, mellőzött. E bőség eléggé föltűnteti a gróf Zichy-család idősb ága zsélyi levéltárának rendkívüli gazdagságát.

E kötet is, valamint előzői, a Zichyek ősei történetére vonatkozó okiratokon kívül nagyrészt két családnak: a Becse-Gerege nemzetségből származó Becsey, hol az a Záchféle catastrophánál is szerepelt Becsey Imrével kiágazik —, és a Gút-Keled nemzetségből Privard (Pelbárt) által alkotott Kis-Várday család ügyes bajos dolgait adja elő. Hanem akik az előbbi négy kötetet áttanulmányozták, tudják: az adatoknak a

magyar beléletre, nevezetesen a jogtörténetre vonatkozó mekkora bősége rejlik a nevezett családok okleveleiben.

Ezen V. kötet nem marad előzői megett, sőt élénk világot vet azon eddig nem eléggé földerített korra, midőn Zsigmond király elfogva levén, az országos tanács tartotta kezében, de sok mérséklettel gyakorolta a hatalmat. Kanizsay János, az ország primása és esztergomi érsek ekkor nem a király, hanem a szent korona kancellárjának nevezte magát, míg Szécsényi Kónya¹⁾ fia Frank országbíró egyszerűen »index curiae« címet visel, elhagyásával a szokásos kitoldásnak: »domini Sigismundi dei gratia regis Hungariae.« Mindamellet óvatosan él rendkívüli hatalmával, gondosan elkerülvén minden érdemleges pörtárgyalást, mely helyett inkább újabb és újabb halasztó határnapokat jelöl ki.

Mélyen bele megy tehát e kötet már Zsigmond korába, mintegy intést adva, hogy immár elérkezett ideje annak, miszerint gondoskodni kell a Zsigmondkori oklevéltár gyűjtéséről és kiadásáról, annál inkább, minthogy Aschbach nagyműve amint elejétől fogva nem volt kellő figyelemmel Zsigmond magyar uralkodására, úgy ma már igen sok tekintetben elavult.

Nem feladatom a többi (részben még maig is virágzó) családokat felsorolnom, melyek története egészen új adatokkal gyarapszik a Zichy-Codex V. kötetéből; nem mindazon újdonságokat kiböngészni, melyekkel e kötet bővelkedik. De annyit szabadjon felhoznom, hogy egy eddig nem említett szent-mártoni apáttal, Óvári Konráddal e kötetben ismerkedünk meg először.

Mind ez előnyök mellett azonban szó nélkül nem hagyhatom a Zichy-Codex eddig megjelent köteteknek azon közös hiányát, hogy nincs név- és tárgymutatójuk. Oklevéltár index nélkül csak félig föltárt kincs. Nem szükséges ezt bővebben megmagyarázni. Éreztük ezt mindnyájan Fejér Codex Diplomaticusánál, sőt érezzük manapig, mert hisz a jó Czinár Mór Indexe úgy viszonylik a szakértelemmel és szorgalommal szerkesztett tárgymutatóhoz, mint a kis káté Dankó Historia Revelationis című nagy theologiai művéhez. — Tapasztaljuk ezt az Árpádkori új Okmánytárnál, melynek — úgy tudom —

¹⁾ Tamásnak, az I. Károly király korában erdélyi vajdának és Nagy-Martoni Pál országbíró utódjának fiát, azt gondolnám, helyesebb volna *Konid*-nak vagy *Conid*-nak, mint *Kónyá*-nak neveznünk. E nevet ugyanis Jeconia apocopált alakjának tartom. Ilyforma névcsonkítások a középkorban nem voltak ritkák: például *Fónya* vagy *Pónya* (helyesebben: *Ponia* vagy *Ponia Sophonia*, *Celen* Marcellinus, *Sandrin* Alexandrinus, *Sándor* Alexander, *Tanos* Antonius, *Kabos* Jacobus sat. rövidítései — úgy vélem.

nemsokára megjelenik várva várt mutatója, a Zalamegyei Oklevéltárnál és minden hasonló munkánál, melynek nincs indexe.

Meghiszem, hogy ha a zsélyi levéltár kincsei mind ki lesznek adva, jó indexről is gondoskodni fognak. De hát addig nehezen használható maradjon a már napvilágra került kincs? Ki lehet oly méltánytalan, hogy azt kívánja, miszerint minden feldolgozandó themánál végig olvassuk mind az öt testes kötetet? Pedig ez kötelesség; de mert nehezen teljesíthető, a történelem vallja kárát.

Nem tudom, hány kötettel telik még a gróf Zichy-család zsélyi leveles tárából; de úgy hallám: legalább is öt. Ki éri ezt meg?

Nem marad tehát más menekvés, hanem el kell készíttetni, és pedig a Sztáray-Codex mintája szerint a már megjelent öt kötet mutatóját, akár egy kötetben, akár toldalékul mindegyik kötethez külön. És kételkedni se szabad abban, hogy gróf Zichy Ferencz ez idő szerinti senior ő excellentiája, valamint gróf Zichy Nep. János ő méltósága, kiknek nagylelkű pártfogása mellett a M. Történelmi Társulat ez V. kötetet közölni szerencsés volt, nem fogják megvonni nemes pártfogásukat az okvetetlenül szükséges tárgy- és névmutató kiadásától sem, örök hálára kötelezvéen le a magyar történet minden művelőjét és barátját.

PÓR ANTAL.

Ábránd és valóság. Irta Pulszky Ferencz. Mese a csillagjiról és a királyjiról. — Jellemrajzok. Eötvös, Széchenyi, Deák, Desseffy Aurél. — Úti vázlatok. Visszaemlékezések. IV. 204. 132. 239 l. Ára 3 frt.

A szép kort ért s nagy idöket átélt emberek kiváló előszere-ttel csüggnék a múlt emlékein s mint élő krónikák, kedvtelve mesélnek a multról; azon időről, a mely immár a történeté. A ki a mellett még író is, nehezen tud ellentállni a kísértésnek, hogy élményeit papirosra ne tegye, kortársainak s az újabb generatio-nak tanulsága okáért.

Pulszky Ferencz, a ki kedélye s ruganyos férfi ereje mellett mégis csak irodalmunk és közéletünk nestorai közé tartozik, sok-szorosan illetékes arra, hogy memoire-okat írjon s nagyérdékű élményeit, tapasztalatait megörökítse. S ő rá e tekintetben nem lehet panaszunk. Megírta élettörténetét az »Életem és korom« cím alatt megjelent két kötetes munkában; hallunk tőle érdekes felolvasásokat a közel multról, olvasunk tőle cikkeket itt is ott is az időszaki sajtó hasábjain, s újabban a fenti cím alatt egy vaskos kötet egészíti ki e nemű irodalmi munkálkodását.

E kötet három fő részre oszlik. Az elsőben »*Mese a csillagfiról és királyfiról*« regényes cím alatt Garibaldi és III. Napoleon történetét beszéli el. A másodikban újabb történelmünk négy kimagasló alakjának *jellemrajzát* adja. A harmadikban *Úti-vázlatok* cím alatt leírja 1875-iki utazását Konstantinápolyba, annak lakóit, mecseteit, palotáit, régiségeit és vidékét, az ó-kori és új-kori Athént és új Görögországot, Florenczet, Schliemann Henrik trójai ásátásait; az európai és magyar muzeumokat; két magyar úri lakot (gróf Erdődy Sándor vépi kastélyát, és Bars-Szentkeresztet b. e. Ipolyink egykori kedves Tusculumát); majd egy tanulmányt ír Assisi szent Ferenczről és a Ferenczesekről, mint az újkor uttörőiről s visszaemlékezésekkel zárja be a változatos és érdekes kötetet olaszországi élményeiről, a száműzetésből sáról, való visszatérése idejéből, a magyar alkotmány visszaállítá-Deák feleletéről Kossuth levelére, a n. muzeumról stb.

Legnagyobb súlyt fektet ő maga is az első részre, mely a vaskos kötetnek több mint egy harmadát betölti, melynél mint ő maga kijelenti előszavában »soha sem irt jobbat.« A 60-as évek közepén írta ő ezt olaszországi száműzetésében, midőn a politikában is enyhültek már a szenvedélyek s Magyarország remélve várta a jobb kor beköszönését. Pulszky ellenállhatatlan vágyat érzett megírni kedvelt hősenek, *Garibaldinak* életét, kinek ő az aspremontei kalandnál kíséretében volt, a miért Nápolyban hat heti fogságot kellett szenvednie. De Garibaldi neve még tiltott volt Pesten, csak úgy mint Bécsben, mese-alakba öltötte tehát elbeszélését, belevonva a legendát, úgy mint a történetet. A mese meg is jelent Pesten; de a magyaroknak nem volt idejük mesékre figyelni, — komolyabb dolguk volt, mert megjött az 1866-iki háború s utána a kiegyezés. Meséjét tehát, mely akkor elhangzott a politikai zaj közepette, később 1871-ben kiegészítette s most adta ki újra és egészen — remélve, hogy most több kedve van a magyaroknak meghallgatni a közelmúlt nagy eseményeiről szóló meséket.

Garibaldiról szól tehát az ének, az egységes és szabad Olaszország legendaris alakjáról, a ki két világrész szabadságharczait küzdötte végig s a kinek vakmerő, sokszor meseszerű hadi vállalataiban honfitársaink is kiváló részt vettek.

Nizzával kezdí, a hol a narancs és citromfák ligetében egyszerű kis házikóban született a hős, azon időtájban, midőn a Tuileriák fényes palotájában III. Napoleon meglátta a napvilágot. Élettörténetét párhuzamosan mondja el ez ellentétes két történeti alaknak.

Garibaldi gyermek-ifjú volt még, midőn az olasz szabadságeszméjének örök hűséget fogadott s a genuai forradalomban részt vett, a melynek megghiúsulása után — a halálos ítélet elől —

Marseillebe menekült. Részt vett azután a délamerikai szabadságharcokban (Rio Grande, Montevideo államokban) mig nem az olasz forradalom kiűtött s Garibaldi haza sietett, hogy eszményei megvalósításának szentelje életét s gazdag hadvezéri tapasztalatait. Ismeretes az olasz hadjárat története, Szicília meghódítása Garibaldi halhatatlan ezere által, a háromszáz önkéntes éjjeli titkos átkelése a messinai tengerszoroson s a dicsőséges nápolyi hadjárat, majd a Róma elfoglalására irányuló merész hadi kaland, a mely az Aspremonte hegyoldalán vívott ütközetben Garibaldi megsebesülésével sikertelenül végződött; Velence felszabadulása az osztrák uralom alól a 66-iki porosz és olasz hadjárat következtében; újabb sikertelen vállalat Róma ellen; majd a francia-német háború s Napoleon bukása után a francia védelem nélkül magára maradt pápai állam beolvasztása Victor Emánuel által az egységes olasz birodalomba.

Mindezt mese formában beszéli el Pulszky, de úgy, hogy a *valódi történelem* könnyen kivehető és megkülönböztethető a költött legendaris elemtől. Az, hogy *álneveket* használ a személyek és helyek megjelölésére, -- abban az időben, midőn az eseményekre élénken emlékezhetett mindenki: nem tette érthetetlenné; most pedig, midőn több évtized választ el az eseményektől, jegyzetekben megtaláljuk az álnevek és körülírások megfejtését. Ezek nagyrészt különben még ma is könnyen eltalálná az olvasó, oly világos és jellemzetes rámutatás, sokszor egyszerű fordítás. Pl. a *Csillagfi*, kinek homlokára a mese szerint születésekor csillagot csókol egy tündér = Garibaldi, a *királyfi* = III. Napoleon, a *félsziget* = Olaszország, a havasok köztársasága = Schweiz, a szénégetők titkos rendje = a Carbonarik, a nagy kereskedő város = Marseille, *Nagyfolyam* = Rio Grande, *Messzelátó* = Montevideo, *Jólég* = Buenos-Ayres, a szabad sziget = Anglia, *Örökváros* = Róma, *Szigetváros* = Velence, *Borváros* = Marsala, vad-sziget = *Sardinia* stb. stb.

A munka legkiválóbb részei közé tartoznak a szereplő egyének, királyok, államférfiak, hadvezérek, forradalmárok, titkos szövetségesek (Carbonarik, Saint Simonisták, Giovine Italia) jellemzése. Sokszor már az álnév találóan jellemzi külsőleg, vagy szellemileg az illetőt. A bölcs király = *Lajos Fülöp*, a bajszos király = *Victor Emánuel*; pápaszemes, leleményes zömök minisztere (a kiről nagy elismeréssel nyilatkozik mindig: »a ki több észszel és kezdeményezéssel bírt, mint a mennyivel ministereknél találkozni szoktunk«) = *Cavour*; a francia kicsiny világjavító = *Louis Blanc*, a bölcs király két minisztere, mindkettő nagy mestere a tollnak és a szónak: az egyik kicsiny és mozgékony, a másik száraz és feszes, az egyik képviselte a mozgékonytságot, mert

mindig sürgött-forgott, a másik a megállapodást, mert soha sem hajlott meg, mintha nyársat nyelt volna» = *Thiers és Guizot*; a szózatot költő = *Lamartine*, az olasz nemzeti egység prófétája = *Mazzini*; a szabad sziget »vén róka« államférfia, ki conservatív politikáját forradalmi szavakkal szokta volt palástolni = *Palmerston*. Rövid, itt-ott bizarr ecsetvonásokkal találóan jellemzi a németeket s a birodalmi egység megalkotóit. — »A királyfi (III. Napoleon) idejében egy tisztességes öreg úr (Olle Villem) ült az ország (porosz) tronusán, becsületes és lelkiismeretes, tudománya nem volt nagy, phantasiája meddő, úgy látszik csak egyetlen egy eszméje volt, hogy csakugyan szégyen, ha oly nemzet, mint a tudósoké, nem tudta megalakítani azon egységet, mely után oly régen sóvárog... A vén királynak azonban akadt egy ügyes ministere (Bismarck), hórihorgas, kopasz, csak három hajszál maradt meg a fején, de ez a fej okosabb volt, mint a tudósok bármelyikéé, pedig úgy nézett ki, mintha azt egy ügyetlen szobrász nagy sietségben csak kinagyolta volna... A hórihorgas minister keresztül járt kartársai (a diplomaták) eszén, mert avval csalta meg őket, hogy nyiltan megmondta nekik, mit akar s azt természetesen senki sem hitte el, hiszen mesterségöknök legelső szabálya: titkolózni s meg nem mondani a kormány akaratját... A hórihorgas államférfi birta királyának bizalmát, de a nép nem szerette, mert goromba volt s nem hízelt senkinek, még az országgyűlési bölcseknek sem, kik komolyan azt hitték, hogy szép beszédekkel ők kormányozzák az országot.« A vén tudós vezér (Moltke) egészítette ki azt a triast, mely Napoleon hatalmát megdöntötte, a tudós sereggel, melyben a főtisztek mind beállhattak volna professoroknak.

E találó jellemzések között, ki kell mondanunk, hogy a Napoleonét túlságosan sötétnek találjuk. Már a mese kiindulási pontjánál a Garibaldi homlokára csillagot csókoló tündér, a királyfi (Napoleon) születésénél »kezét a csecsemő mellére tette s szeme felett húzta el s a gyermek szíve megkeményedett s szeme fénye elveszett«; s Napoleonnak nem volt érzéke csak önhatalmának emelése iránt, léha, könnyelmű volt mint ifjú s megbízhatatlan, együgyű mint uralkodó, míg nagyravágásának áldozatává nem lón. E túlsötét vonások nem mindig felelnek meg a történeti igazságnak s a mesében talán csak arra valók, hogy a sötét háttér mellett Garibaldi fényes neve (az önzetlen hazafiság és democratismus személyesítője) annál tündöklőbbnek látszék.

Legyen elég ennyi figyelemkeltésül a tanulságos történeti meséről, melyről írójával együtt méltán remélhetjük, hogy »figyelemre fog találni, most, midőn mindenki ráunt a sikertelen komoly

politikára s mert unatkozó ember szívesen hallgatja meg a meséket.«

E mese nem csupán mulatságul, de tanulságul is szolgálhat, megtanúlhatja belőle bárki a világtörténelem legujabb nagy eseményeinek kiforrását: az olasz és a német egység kivívásának történetét.

—YS.

Arcképek a francia újabbkori társadalomból. Írta Sainte-Beuve. Francziából fordította, jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta Wohl Janka. Budapest, 1888. Kiadja a m. tud. Akadémia. 8° XIX. 416. l.

E könyv, úgy hisszük, nálunk nem fog nagy hatást tenni. Az a szellem, a mely rajta keresztül leng, az a hang, mely ez alakok életrajzához tökéletesen illő, a mi felfogásunktól, társadalmi világuunktól egészen idegen. A francia társadalmi élet kimagasló néhány alakjának rajza csak úgy érdekelné a magyar olvasót, ha jól ismerné magát e társadalmat, e sajátos világnézetet, mely a francia nemzetet oly specialisan jellemzi. Sainte-Beuve feldolgozási módja felette tanulságos. E néhány, korára nagy befolyást gyakorolt francia nő arcképe mind a felfogásra, mind a hangra, mind a jellemzés művészetére különböző egymástól. Egyik sem kimerítő életrajz. Az író röviden, könnyedén, néhány nagy vonással mutatja be alakjait, a kik közül mindegyik híres alakja volt korának. Sainte-Beuve maga számot ad felfogásáról s a kritikus feladatáról. Mintegy maga-magát akarja jellemezni a »De Lespinasse kisasszony levelei« című fejtegetésében, midőn a következőket írja: »A kritikus ne legyen részrehajló és ne czimboráskodjék; hivatásának természeténél fogva tartós frigyet nem köthet senkivel, meg kell fordulnia mindenhol, de sehol sem maradhat, bátran megy egyik táborból a másikba, s ha igazságot szolgáltatott emitt, abból nem következik, hogy azt megtagadja amott. Ekkép majd Rómában, majd Karthagóban van, majd Argos, majd Ilion mellett foglal állást.« Valóban Sainte-Beuve minden egyes alakjánál tiszta érzékkel tudja kiemelni az igazán jellemzetest, a mi hatásának valódi titkát alkotja, a mi megkülönbözteti minden más akkoriban élt s szerepet vitt francia nőtől.

A salon, a francia társadalomnak e kiválóan nagy fontosságú »intézménye« — mint tudva van — a XVII. században kezdett különösen kifejlődni. A salonok ekkor lettek a francia társadalmi, politikai s irodalmi élet középpontjaivá. Mind ennek kezdeményezését a Rambouillet-palota érdeméül szokták beszámítani. Itt találkozott ugyanis először egy udvarias, csiszolt, jó társaság,

hogy »érdekes tárgyakról s főkép szellemi dolgokról csevegjen.« A Rambouillet-palota mintájára azután több hasonló salon keletkezett, a melyeknek éltető lelke egy-egy kimagasló szellemű asszony volt, a ki mind műveltségével mind befolyásával maga köré tudta gyűjteni a leghiresb művészeket, írókat, költőket, politikusokat, államférfiakat. Mind ez a francia nemzet egyéni sajáttságainak tökéletesen megfelelt, de csak lassanként kezdett fejlődni. A párisi társaságban az irodalom és más szellemi élvezetek iránti érdeklődés egymással párosult. Az akkori irodalom divatos művei: D'Urfé regénye, Balzac levelei, Corneille P. drámáinak sikere, Richelieu bibornok nagy szerepe, a francia akadémia megalakítása mind oda munkáltak, hogy a francia nők mintegy magukhoz kívánják ragadni a társadalmi átalakulás vezetésének szerepét. S valóban rendkívüli befolyásra tudtak szert tenni. Pl. De La Vallière asszony, kinek vallásos szellemét tévedései növelték s fejtették ki igazában, magát XIV. Lajost is hatalmában tartá néhány évig. Sainte Beuve benne látja a »tökéletes szerető« eszményét. De Scudéry kisasszony a fejledező salonélet tanítója volt s regényeit abban a korban mindenfelé olvasták. Geoffrinné asszony salonja a »legjobbban szervezett« volt a Rambouillet palota óta, valóságos »intézménye« a XVIII. századnak. Madame de Sévigné levelei majd minden nyelvre le vannak fordítva, mert azok a francia irodalomnak valódi diszei. E levelek stíljét a francia kritikusok La Fontaine és Molière, Fénelon és Bossuet stíljéhez hasonlítják. Madame de Sévigné — mint Sainte-Beuve megjegyzi — »szaladni engedi tollát, a hogy neki tetszik, nyakába veti a gyeplőt és útközben busásan szórja a színeket, hasonlatokat, képeket, és a szellem, az érzés csak úgy árad belőle.« Du Deffand marquise, De Lespinasse kisasszony levelei, Madame D' Epinay emlékiratai mind jellemzők ama korviszonyokra, a melyekben keletkeztek. Csakhogy Sainte-Beuve nem annyira irodalmi szempontból tárgyalja ez írókat s nem is akar róluk kimerítő ítéletet mondani. A szellemes csevegés bizonyos nemével tart szemlét e nagy műveltségű, nagy befolyású, hosszúkort élt s eleinte könnyelmű, ledér, nagyvilági, de később többnyire vallásos hölgyek felett, a kiknek működése úgy a társadalom, mint az irodalom terén rendkívül érdekelheti a francia közönséget, de hogy a magyar olvasóközönséget is érdekelje: ebben kételkedünk. Természetesen, ha ismerné e híres francia levél-, vagy emlékirókat műveikből is: kétségünk alaptalan volna. De a mennyire mi gyaníthatjuk a magyar nemzeti szellem nyilatkozási módjából: az egész könyvön átvonuló szellem maga sem lehet olvasóink előtt valami rokonszenves, érdekes. Idegen téren senki sem kalandoz szívesen, főleg ha oly csekély élvezetre tarthat

számot, mint a milyet e jelen könyv nyújt. A magyar nők, az igaz, hogy saloniás műveltségükkel nem alakították át társadalmunkat: de az erkölcsiségnek oly sok kifogás alá eshető útjaira sem tévedeztek, mint e könyv alakjai közül némelyek. A magyar hölgyek — véleményünk szerint — elég jól betöltötték hivatásukat. Kitünő nők és családayák s puritán jelleműek voltak s ez a mi szemünkben mindig ér annyit, mint egy-egy híres, kaczer, nagyvilági francia hölgy hatása a társadalomra. Sőt e szellemet nincs miért különösen magyar asszonyaink szívére kötni. A mi társadalmi, politikai életünk más, szerényebb, de még talán magaszosabb feladatokat szab a nők elé, ámbár a világért sem kicsinyeljük azt a roppant hatást, a melyet a francia salonok tettek.

Nem emlegetnők mindezeket, ha a fordító előszava mintegy föl nem hívná figyelmünket, hogy a francia és magyar társadalom közti párhuzamról pár szóval megemlékezzünk. Mi nem osztozunk a fordító nézeteiben, a ki azt hiszi, hogy e könyvből fejlődő társadalmunk maga fogja kivonni a tanulságot. Valószínűleg minden hatás nélkül fog e könyv maradni. A magyar nők jelleme egészen más, mint a francziáké s azért a hatásnak amaz eszközeivel nem is rendelkeznek, mint a milyeneket a francia nők használtak. És a franczián kívül még más nép is van a művelt Európában, a hol a salonnak ép oly kevésbé van hatása a nemzet társadalmi, politikai s irodalmi életére, mint nálunk. S mégis e népek nem kapkodnak e kiválólag francia »intézkedés« után oly annyira, mint a mily teljes meggyőződéssel harczol átültetése mellett, a magyar fordító.

Általában nem vagyunk tisztában azzal, hogy a m. tud. akadémia könyvkiadó bizottságát minő elvek vezérlették, mikor e mű kiadását elhatározta? Különösnek találjuk, hogy Sainte-Beuve számos művei közül épen ezekre esett a választás. Hogy efféle causeriek kiadása lehet hasznos: azt nem vitatjuk; de e könyvnel mind az angol, mind a francia irodalomból számszorosa hasznosabbat lehetett volna kiválasztani. Nem említjük Macaulayt, Carlylet, Boissert, Thierryt, Plancheot s annyi más kitünőségét az angol s francia irodalomnak, de vajjon Sainte-Beuve művei közül ezek azok, a melyek a fáradságot s költséget legjobban megérdemlik? Hiszen Sainte-Beuve irodalomtörténeti, kritikai s aesthetikai dolgozatai közül nem egy, de öt kötetet is könnyen választhattak volna, a melyeknek lefordítása csakugyan megfelelt volna a magyar nemzet műveltségi felfogásának. — A fordítással sem vagyunk megelégedve, mely meglehetősen színtelen. A mennyire Sainte-Beuve stíljét az eredetiből ismerjük: neki is, mint minden jeles francia prózaírónak, kiváló

sajátságai az élénkség, könnyedség, világosság, a mely tulajdonságokat a mondatok kerekdedsége, a felfogás jellemzetesége, a nyelv bája még jobban kiemelnek. Mind e tulajdonságok a fordítónál többnyire elvesztek s az eredeti stíl sajátossága hosszadalmassággá s bőbeszédűséggé fajult. Nyelve sok helyett germanismusokkal is telve van. Pedig a fordító, ha eredetit ír, épen irány a szépségével, keresetlenségével, tisztaságával, folyékonyságával hat, — annyival sajnosabban nélkülözzük e tulajdonságait e munkában, melynek egyik főbája stíljében volna.

Még csak egyetlen, rövid megjegyzésre szorítkozunk. Az efféle kifejezés: *Geofrin asszony*, a lehető legmagyartalanabb. A magyarban azt mondjuk pl. Kovácsné asszony, Szabóné asszony; de azt soha Kovács, Szabó asszony stb. Ha idegenből fordítunk, akkor hagyjuk meg inkább az eredetit: Madame de Sévigné, vagy mondjuk: Geofrinné, de a germán, vagy román nyelv szellemét befúrni a magyar nyelvbe: erre sem ok nincs, sem szükség.

SZABÓ DÁVID.

Az ev. Tisza-kerület püspökei. (Superintendensek.) Eredeti források alapján írta Hörk József ev. theol. dékán-tanár stb. az eperjesi collegiumban.

Ára 1 ft 50 kr. Kassa, nyomatott Bernovits Gusztávnál 1888.

A fentebbi cím alatt egy 126 lapra terjedő munka jelent meg, mely tárgyánál fogva megérdemli, hogy azt az olvasó közönséggel megismertessük. A szerző azt mondja, hogy műve »eredeti források alapján« készült. Előszavában hangsúlyozza, hogy szolgálatot kíván tenni hitfeleinek s különösen az ev. egyház kormányzóinak, midőn a rendelkezésére álló adatokból a Tisza-kerületet — az egyház ezen egyik legérdekesebb történeti részét megismerteti. Elmondja, hogy e művének megírására az általa írt »Sáros-zempléni csperesség története« adott alkalmat, hogy nagy gonddal tanulmányozta a forrásokat, s hogy »mikor műve már jóformán készen volt, akkor a művelődéstörténeti adatokkal is kibővítette azt, kutatván, keresvén, s a hol mit talált, azt lelkiismeretesen felhasználván, feldolgozván.« A szakférfiakat pedig kéri: vegyék szíves tekintetbe az *ily forrásmunkák* megírásával járó nehézségeket s legyenek elnézéssel e mű fogyatkozásai iránt.

De valjon valóban forrásmunka volna-e egy oly könyv, mely újat alig mond, és mely a XVI. századtól fogva egész a mai napig élt tiszai ev. püspökökről — (számszerint 21 valóságos püspökről és 4 administratorról) alig száz lapon állítja össze krónikaszerű szárazsággal az életrajzi adatokat, — úgy, hogy a történelmi kutatást leginkább igénylő XVI és XVII. században

élt *hat* püspökről, jelesül: *Xylander* Istvánról, *Zábler* Péterről, *Wagner* Mártonról, *Liefman* Mihályról, *Heutsch* Fülöpről és *Zábler* Jakabról — leszámítva a bevezető tartalomjegyzéket, — alig egy ívnyit tudott összeállítani; a XVIII. században élt *tíz* püspökről pedig, nevezetesen: *Bodó* Andrásról, *Sárossy* Jánosról, *Antóni* Sámuelről, *Schwartz* Jánosról, *Phanschmidt* Keresztélyről, *Ambrózy* Györgyről, *Fischer* Eliásról, *Fábry* Gergelyről, *Ruffinyi* Jánosról és *Nikolai* Sámuelről, két ívre és három lapra szorította össze az egész tudnivalókat, — míg a könyv legnagyobb része a jelen században élt püspökök és különösen a ma is élő Czékus István püspök életrajzának van szentelve?

No de ez még nem volna nagy baj: ez talán csak külsőleg feltűnő *aránytalanság*, mely legfeljebb azt mutatja, hogy szerző gondos utánjárás után sem tudott a két elmúlt századbéli püspökökről többet mondani, daczára annak, hogy kerületi jegyző-könyveket is használt; sőt daczára annak, hogy forrásai közt felsorolja a *bártfai*, *eperjesi*, *késmárki*, *kassai*, *lőcsei*, *roznyói* és *dobsinai* levéltárakat is, a melyekben pedig, köztudomás szerint, roppant mennyiségű és különösen a protestans egyházra vonatkozólag megbecsülhetetlen értékű adathalmaz őriztetik. Szinte lehetetlen, hogy Hörk ne talált volna olyan adatokat a maga tárgyára vonatkozólag is, melyekkel a történelmet gazdagította, önmagának halhatatlan nevet biztosíthatott volna! Valjon, mi okozhatta, hogy oly termékeny író, mint ő, nem használta fel a szomszédság kényelmes alkalmát, s nem nézte meg *jobban* például az eperjesi, a bártfai és a lőcsei gazdag levéltárakat, ahol *Xylanderre*, *Záblerre* és más régi püspökökre vonatkozólag igen sok érdekes, eddig nyomtatásban meg nem jelent adatokat talált volna. Aki a Történelmi Társulatnak e városokban tett kirándulásait s az azokról szóló jelentéseit olvasta, az meggyőződhetik szavaim igazságáról. Valóban vétek ott a porban hagyni az aranyértékű *eredeti* forrásokat, s azok helyett régen ismert, és éppen nem eredeti nyomtatványok után dolgozni! Aki a történetíráshoz adja magát, és akinek az a nemes ambíciója van, hogy tudomány-szakát előbbre vigye, annak nem szabad nyomtatott forrásokkal beérnie. A *Klein-féle* »Nachrichten« a maga korában jeles mű volt, — ma már többet kívánunk egy életrajzírótól. *Schmal* életrajzai sem lehetnek a mai kor írójának példányképei. Azok csak száraz tények és üres dicséretes halmazból állanak. Ma már valóságos képeket, rajzokat követelünk, melyeknek van történelmi hátterük, melyek a kor viszonyaiba illesztve eleven képek gyanánt domborúlnak ki, s melyből valóságot és igazságot tanul az olvasó. Hörk még a Wallaszky Pál és Klein színvonalán áll.

Azt hiszi, hogy történetírói hivatását betöltötte, ha elmondja, hogy például Schmal *szerint* mikor született Xylander, hol tanult, hol volt pap és mikor lett superintendenssé. Ha forrásai bizonyos adatra nézve nem egyeznek, — ő nem *dönti* el, melyik az igazi, hanem egyszerűen a különböző nézeteket egymás mellé állítja. Érdekes például szolgál erre Heutsch Fülöp élete. Első mondata így hangzik: »H. T. . . . született *némelyek szerint* 1628. szept. 10. Szepesváralján. . . .« Az ember azt várná, hogy most el fogja mondani azt is, hogy *mások szerint* — és ő *szerinte* mikor? de ő megfektetlenül hagyja a kérdést. Ugyanezen életrajznak második kikezdése ez: »Klein S. J. *szerint* és Schmal A. *szerint* már 1662-ben kassai német pappá lőn. *Mások szerint* Dobsináról (ami alig hihető!) Matheócra ment volna át 1661. decz. 6-án. . . .« »Schmal *szerint* tehát öt évi dobsinai működés után 1662-ben (ez évben Klein *szerint* is!) Kassára ment át német lelkészül s itt nagy sikerrel működék. 1672-ben (Klein S. *szerint*) *mások szerint* s helyesebben 1673-ban (Schmal A.) a nagy üldözés idején ő is száműzetett. . . .« És ez így megy végig. Hörk azt hiszi, hogy a közönségnek, mikor az ő könyvét olvassa, okvetlenül tudnia kell azt is, mit írt erről Klein és Schmal! Ez nem történetírás, — ez egyszerűen adatok összeállítása, melyből az olvasó nem sokat okul. Az ilyen történetírás folytonos kételkedésben tartja az olvasót; holott a történetírásnak egyik legfőbb föladata, hogy *kritikailag* megállapított adatainak művészi előadásával oktasson és gyönyörködtessen. Ahoz pedig, hogy e czél eléréssék, biztos rajzolás és színezés kell, mely megragadja az olvasó figyelmét, s természetes okozatos összefüggésbe hozza az illető egyén tetteit saját korával, annak szellemével és irányával.

Hörk életrajzában ezt a felfogást nem találjuk fel. Ő egyszerű másoló, — és pedig olyan másoló, aki csak a tények száraz vázlatát adja; de sem a színezést, se a háttérrel nem tartja lényeges dolognak.

A források és az adatok ép oly lényeges részei az irodalmi munkának, mint a téglá, fa, kő stb. az épületnek. De a mesternek tudnia kell, hová teendő a szegletkő, hová a közönséges tégladarab, és hová az összekötő fa, vas stb. Igen lényeges dolog, sőt azt lehet mondani a legfőbb történetírói érdem, az anyagnak ügyes összeállítása, és egészsze való alkotása. Vigyázni kell különösen arra, hogy lényegtelen dolgok és adatok előtérbe ne tolassanak, — és a lényegesek el ne homályosíttassanak. Ugy lát-szik, hogy Hörk, aki máskülönben világos fej, erre eddig nem nagy gondot fordított, — mert csak így követhette el azt a hibát, hogy például Zábler Péter életében egy egészen jelentéktelen tény említésénél, mint forrást idézi Batizfalvy Istvánnak olyan

tankönyvét, mely minden tudós igény nélkül diákok számára iratott!

A négy utolsó életrajz, mely kész művekből iratott, s különösen a Pákh Mihály élete, melyet Pákh Károly csinosan irt meg, a legsikerültebb. De azt is elrontják a szükségtelen és semmitmondó jegyzetek. Jozseff Pál életrajzában a sok általános dicséret mellett nem fejti meg, hogy a nemzetiségi kérdésben mi volt e férfiú magatartásának irányeszméje, akit sokan »gyanúsítottak és sértettek.« Érdekes lett volna tudni, hogy a panslavismus, vagy a chauvinismus volt-e oka a harminczas években kitört nemzetiségi harcoknak? Hörk csak annyit mond Jozseffről, hogy »ha pansláv nem, de nagy tót volt.« De, hogy miben nyilvánult e nagy tótsága, azt nem tartotta szükségesnek az olvasónak elmondani. Hasonló mulasztást követ el Fábry Gergely életénél, akit »császárilag megkoszorúzott költőnek« mond, — de a szövegben sem költeményeit nem ismerteti meg, sem megkoszorúztatását nem mondja el. Ellenben nagy súlyt helyez oly dolgokra, melyek az olvasót éppen nem érdeklik. Ilyen például Máday életrajzában annak elbeszélése, »hogyan ismerkedett meg e mű szerzője Mádayval?« mint diák nyilvános vizsgálaton; továbbá hogyan és minő kérdéseket tett neki a vizsgán, — s mily türelmetlenül várta »e kis emberke« az eperjesi collegium 200 éves jubileuma alkalmával a hosszú beszédek végét, melyek még *éhesebbé* teszik az embereket!»

Nyelvezete és irálya egészen sajátos; nagyon értelmes akarván lenni, néha homályossá és unalmasá lesz magyarázataival és rosszul alkalmazott zárjeleivel. Csengery Antal, aki pedig kitünő stilista volt, a zárjelekre vonatkozólag azt szokta vala mondani, hogy azokat csak olyan író használja, aki nem tudja gondolatait rendezni. Hörk még művének címét sem tudta zárjelek nélkül megírni. Félt, hogy az olvasó nem fogja megérteni, ha csak azt írja »püspökök« élete. Zárjelben tehát odairja mintegy magyarázatul: (superintendensek.) Mikor zsinatról, kerületről, esperességről vagy értekezésről ír, zárjegyeiben gondosan megjegyzi, hogy a zsinat = synodus = gyűlés! (lásd 20., 21., 23., 38., 62. ll.) a kerület = superintendensia dioecesis, (26. lap.) az esperesség = contubernium; = *fraternitas* (18. l.) az értekezés = dissertatio disputatio (21., 22., 30. l.) -- A II. Rákóczy Ferencz-féle forradalom megértetése végett is szükségesnek tartja elmondani zárjelben, hogy (»Rákóczy mótusai«) 25. l., sőt Magyarország elnevezését sem akarván félreértetni, kikerülhetetlen zárjelben odateszi (Hungaria!) 37. l. Az hogy egész mondatokat, melyek lényegesek. zárjelek közé tesz, szintén egyik sajátosága az írónak; de ép oly kevéssé lehet kitalálni az okát, mint annak,

hogy például Fábry életének egy részletét, mért beszéli el csillag alatt?

Mindezekből az tűnik ki, hogy H. J. gondos és szorgalmas író. Semmit sem akar elmulasztani, — csakhogy megértetessék és hiteles írónak tartassék. Tehát minduntalan magyaráz, — és nyomtatott forrásaira hivatkozik. Csak egy helyen hagyták cserben forrásai, t. i. ott, ahol Zabler Jakabról szólván — aki 1686—1709. volt püspök — Ribinire hivatkozik és *Kalmanczay Istvánt* említi, s nem veszi észre, hogy az voltaképpen a XVI. században szerepelt? Mindazáltal szolgálatot tett hitfeleinek, hogy magyarul írta meg művét, mely sokak előtt kétségen kívül új dolgokat is mond el. Csak azt nem értjük, hogy magyar művében mért használ német és latin írásmódot a tulajdonneveknél? Miért írja például: Petrus Zabelerus, M. Dan. Klesch, Nicolaus Hausman, M. Johann Schwarcz, Jeremias Gottlieb Titius stb., — a mikor magyarul is írhatta volna vezetéknévvel elől! — és mért írja Frankfurtot a. O. németesen, mikor magyarul is írhatta volna Odera melletti Frankfurtnak. No de reméljük, hogy ezen hibák ki lesznek javítva a mű második kiadásában, mely hihetőleg hamar fog következni egészen átdolgozva és új levéltári adatokkal kibővítve.

S épen azért, mert reméljük, hogy ez nemsokára meg fog történni, tartottuk szükségesnek őszintén és jóindulattal elmondani a derék és szorgalmas szerzőnek, hogy mit tartunk mi figyelembe veendőnek az új kiadás eszközésénél.

DR. M. J.

RUDOLF

A MAGYAR KORONA ÖRÖKÖSE

MEGHALT.

Ó mennyire hittük, hogy a magyar történet együtt fogja emlegetni nevét az igazságos, a nagy, a tudós magyar királyokéval.

Isten másként akarta.

Utolsó napjaiban Gödöllő történetéhez gyűjtötte az adatokat — de a toll kiesett kezéből.

Mennél mélyebben tanulmányozta történetünket, népünket, földünket: annál jobban megszerette.

S mi kimondhatatlan gyászunkban, midőn annyi reményt és várakozást látunk egy keskeny sirban elporladozni, vigasztalódjunk a nagy római szavaival: hogy amit benne szeretünk, amit benne bámultunk, manet mansurumque est in animis hominum, in aeternitate temporum, fama rerum!

T Á R C S A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A febr. 7-én tartott közgyűlés tagtársaink élénk érdeklődése mellett folyt le. Gróf Szécsen Antalt hivatalos kötelessége tartá vissza, hogy azon nem lehetett jelen s Pulszky Ferencz a miatt nem jöhetett el, mert éppen ez nap d. u. 5 órára hivatott össze a Nemz.-Museum ügyei rendezésére kiküldött enquette. Titkár mindkét elnöknek erre vonatkozó leveleit felmutatván, Kellemesi Melczér István vál. tag kéretett fel az elnöki szék elfoglalására. Melczér nehány meglehetősen szóval megnyitván a közgyűlést, titkár következő jelentést olvasta fel:

Tisztelt közgyűlés!

Önök bizonynyal meg fognak bocsátani, hogy most midőn még eleve nem él szívünkben a veszteség érzete, mely hazánkat érte, s midőn nekünk is annyi sok csorbát kell kiegyenlitenünk, melyeket az elmúlt év társulatunkra hozott — igyekezni fogok lehetőleg rövidre szabni jelentésemet ennek eseményeiről. Mi nekünk haladnunk kell azon irányban, melyet több mint két tized vívmányai előnkbe szabnak: nem állani meg fél uton, pótolni a veszteségeket, bár mennyire érezzük is ezek hiányát, s Önök uraim bizonynyal úgy fogják megoldani feladatunkat, hogy a történettudomány és társulati igazgatás érdekeinek elég lesz téve. Bizonynyal a veszteségek nélkül társulati életünknek eredménydus éve lett volna ez. Hazai történelmi kutatóinknak egy új forrását nyitottuk meg »Házi történelmünk emlékei« cím alatt, melyekből az I. osztály I. kötete: »Udvartartás és számadáskönyvek, Közli báró Radvánszky Béla, Első kötet: Bethlen Gábor fejedelem udvartartása« megjelent. E rendkívül becses publicatiot a nemes báró áldozatkészségének köszönhetjük, ki az általa hosszú évek fáradságos munkájával összegyűjtött anyagot ritka szakértelemmel rendezte s a kiadás költségeit is fedezi. A Zichy család okmánytárából hosszabb szünetelés után egy újabb kötet az V-ik világot látott, gróf Zichy Ferencz a senior ő nagyméltósága és gróf Zichy Nep. János ő méltósága áldozatkészségéből. S most azon örvendetes hírt van szerencsém jelenteni, hogy a senior ő excellentiája a hátralévő köteteknek lehető gyors megjelenését szívén viseli s egyszersmind megtette a szükséges intézkedéseket, hogy a VI. kötet sajtó alá mehessen. A Társulat három folyóirata, a »Századok« »Történelmi Tár« s »Magyar Történelmi Életrajzok« a múlt évben is pontosan megjelentek. És ezzel tisztelt közgyűlés be is zárhatnám jelentésemet, ha még nem volna szomorú kötelességem bár röviden a múlt év veszteségeit elősorolni. A múlt év csakugyan nem kímélt bennünket. A Társulat tisztviselői sorából jegyzőnket, Deák Farkast, a választmányi tagok

közül Henszlmann Imrét, s kit elől kellett volna emliteneni, br. Kemény Gábor elnököt ragadta ki sorainkból; s a mostani év is rosز auspiciumok közt köszöntött be, társulatunk kolozsvári választmányának egyik legbuzgóbb tagját gr. Lázár Miklóst ragadta el köreinkből a halál. Nekrológját folyóiratunk rendes rovatában fogja közölni. Társulatunk első kolozsvári kirándulása alkalmával tett szolgálatai még elevenen élnek emlékünkbén, azóta is folytonosan gazdagította folyóiratunkat dolgozataival; a történetírásnak egy buzgó és lelkes munkását és mecenását siratjuk benne.

A titkári jelentés után elnök figyelmezteti a tagokat, hogy a múlt évvel Társulatunk 3 éves cyclusa végződén be, most nemcsak az első elnöki hely betöltéséről kell gondoskodni, hanem mind a három elnököt újra kell választani. Felveti hát a kérdést, hogy a közgyűlés egyszerre kíván-e mind a három elnöki hely betöltéséről gondoskodni, vagy az eddigi gyakorlat megtartásával külön akar-e mind a háromra szavazni? A közgyűlés ez utóbbit határozván el, beadattak a szavazatok az első elnöki hely betöltésére. 67 szavazat közül gr. Szécsen Antal 58-at, Pulszky Ferencz 4-et, Thaly Kálmán 4-et kapott, egy lap üres volt, kettő más tagok közt oszlott meg. Az elnök a tagok zajos éljenzése közt kimondta az eredményt, hogy a szavazók nagy többsége gr. Szécsen Antalt választá elnökké.

Ezután beadattak a szavazatok az első alelnöki hely betöltésére, beadatott 67 szavazat, melyek közül 38 Pulszky Ferenczre, 16 Wenzel Gusztávra, 6 Thaly Kálmánra esett, a többi egyesek közt oszlott meg s így szavazattöbbséggel első alelnökké: Pulszky Ferencz választatott; mit is a jelenlevők szíves éljenzéssel fogadtak.

Ezután beadattak a szavazatok a második alelnöki állás betöltésére. Thaly Kálmán kapott 50 szavazatot, Wenzel Gusztáv 15-öt, a többi egyesek közt oszlott meg, mire kimondja az elnök a határozatot a közgyűlés zajos éljenzése közt, hogy Thaly Kálmán megválasztatott a Társulat második alelnökévé. A Társulat tagjai a második alelnöki szék betöltésénél kétségtelenül azon érdemeket vették tekintetbe, melyeket Thaly Kálmán a Társulat megalapításánál s titkársága idejében kifejtett; fáradhatatlan buzgalmát, melylyel annak ügyeit 9 évig vezette, s folytonos tevékenységét, melyet mint író és vál. tag a Társulat érdekeinek előmozdítása körül azóta is kifej. Thaly látható megindulással köszöntö meg a benne helyezett bizalmat, hangsúlyozván, hogy azt legkevesbé sem írói érdemeinek. hanem inkább ama szeretetteljes buzgalommal teljesített fáradozásainak jutalmául tekinti, melyeket a társulat alapítása s utána három trienniumon keresztül mint annak titkára a társulat megszilárdítása ügyében kifejtteni szerencséje volt. Magára nézve azonban ebben sem tulajdonít semmi érdemet, mert ezt az ő részéről csak kedves köteleesség teljesítésének tekinté mindenkor. Nagy megnyugvására szolgál azonban, hogy a társulat azóta oly szépen felvirágzott, a melynek érdemét legfőképen azon dicső emlékü megalapítóinak, gróf Mikó Imre, Horváth Mihály, Ipolyi Arnold b. e. elnökeinek köszöni, a kik már fájdalom az anyaföld kebelében pihennek.

Ők rakták le nagy nevök tekintélyével és biztos kezekkel a társulat alapját, mely munkájokhoz ő (úgy mond) csak mint egyszerű napszámos járult hű munkásságával. Mindazáltal élete e működését mindenkor büszkeségének fogja tartani és erre mindig örömmel fog visszagondolni. A társulat mint a melynek alapításában részt vett, minden magyar közművelődési intézmény között leginkább a lelkéhez van növe és épen azért hat reá oly lélekemelőleg az ezen társulat részéről ért szives kitüntetés, a miért tagtársainak újlag legmelegebb köszönetét fejezi ki. A magyar történelem hazánkknak ezredéves pantheonja, melynek díszítésére mi történetbuvárok vagyunk hivatva, előállítani, faragni a történelmi hősök szobrait és vésmi a magyar történelem jeleneteinek relíeifjeit; vessük pedig ezeket mindenkor az igazság vésőjével, a hazaszeretet derengő világánál. Társulatunkat és annak tagjait e nemes törekvések elősegítésében teljes odaadással támogatni és erejét a társulat működésének szentelni legkedvesebb kötelességének fogja tartani.

Thaly beszédjét a társulat tagjai zajos éljenzéssel fogadták, melynek elhangzása után elnök felhívja a jelenlévő tagokat, hogy szavazataikat a megüresedett 3 választmányi tagságra adják be, s egyszeremind kinevezi a szavazatszedő bizottság tagjaivá Orbán Balázs elnökölete alatt Boncz Ödön, Csontos János és Szádeczky Lajos társ. és vál. tagokat. Beadatván a szavazatok a szavazatszedő bizottság kivonult a mellékterembe, melynek megtörténtével megkezdődtek a felolvasások. Legelőször Komáromy András olvasta fel Szabó Károly értekezését a »Zöld ágról«; mint a székely főtisztek jelvényéről. E köztetszéssel fogadott értekezés a Századok legközelebbi füzetében lát napvilágot. Ezután Barabás Samu olvasta fel Csergheő Géza értekezését a két Listhy Lászlóról. Ez értekezésre Komáromy András tett észrevételeket, melyek hasonlólag a »Századok«-ban fognak kiadatni.

Felolvasások végeztével a pénztárnok múlt évi számadásának megvizsgálására bizottság küldetett ki, melynek tagjaivá megválasztattak: Horváth Árpád, ki a Társulat fenállása óta végezi e tiszteket, és Zsilinszky Mihály, ki a múlt évben is Deák Farkas halála után a pénztár megvizsgálásával megbízott. Ennek megtörténtével az elnök 10 perekre felüggeszti a közgyűlést, melynek lejártával a szavazatszedő bizottság beadta jelentését, melynek értelmében a következő 3 évre megválasztattak:

Majláth Béla,	Haan Lajos,	Óváry Lipót,
Nagy Gyula,	Szilády Áron,	Emich Gusztáv,
Pesti Frigyes,	Csaplár Benedek,	Kammerer Ernő új tag,
Szendrei János,	Ortvay Tivadar,	Némethy Lajos,
Czobor Béla,	Thaly Kálmán,	Barabás Samu új tag,
Károlyi Árpád,	Véghelyi Dezső,	Komáromy András új tag,
Salamou Ferencz,	gr. Esterházy J.,	Villányi Szaniszló.
Hg. Odescalchi A.,	Nátafalussy Kornél,	

Ezeken kívül legtöbb szavazatot kaptak: Dedek Lajos, Acsády Ignác, Borovszky Samu, Bonez Ödön, Horváth Jenő stb.

Ezzel a közgyűlés véget érven, következett a választmányi ülés, melyet megnyitván az elnök, évdijas tagokká megválasztattak: *Téglás* Gábor Déván, (aj. a titkár); *Miklós* László Szabolcsm. főjegyzője Nyiregyháza, *Kunfalvy* István tv. bíró ugyanott, dr. *Ferlicska* Kálmán u. ott, (aj. Kovács István); dr. *Síró* József ügyvéd Budapest, (aj. Szádeczky L.); *Kovács* Lajos ügyvéd Kis-Várda, (aj. Kovács István); *Daróczy* István kir. törv. elnök Székesfejérvár, (aj. Salamon V.); *Ghyczy* Imre Csendes pusztá, (aj. a titkár); *Révay* testvérek Budapest, (aj. a titkár); *Újvidéki polg. ipar- és kereskedelmi iskola*, (aj. a titkár); *Nagel* Ottó Budapest, (aj. a titkár); Ifj. *Nagy* Sándor Bécs, (aj. Szádeczky); *Rézbányai* János árvaintézeti igazg. Pécs, (aj. a titkár); A *Nagy-bányai áll. gymnasium tanári kara*, (aj. a titkár); dr. *Surányi* János theol. tanár Győr, *Kirch* Vilmos k. pénzügyi biztos Szepes-Olaszi, (aj. a titkár); dr. *Karácson* Imre püspöki szertartó Győr, (aj. a titkár); *Hodinka* Antal Budapest, (aj. Csontos).

Ezután elnök felhívja a választmány tagjait, hogy a Deák Farkas halála által megüresedett jegyzői állásra adják be szavazataikat. 15 szavazó közül 13-nak szavazata Nagy Gyulára esvén, elnök kijelenti, hogy Nagy Gyula a Társulat jegyzőjévé választatott, ki is meleg szavakkal megköszönte a választmánynak benne helyezett bizalmát. Szavai a jelenlévők meleg éljenzésével találkoztak.

Ezután báró Nyáry Jenő a következő indítványt terjesztette elő: »Minekutánna egy korábbi határozat alapján a Társulati névkönyv a folyó évben sajtó alá fog adatni, tekintve, hogy az 1886-ban módosított ügyrend nem lett kinyomtatva, indítványozom, hogy az 1884-iki névkönyvben kinyomtatott ügyrend léptetessék újra életbe.«

Ez indítvány jelentéstétel végett egy bizottságnak adatott ki, melynek tagjaivá kinevezettek az indítványozó báró Nyáry Jenőn kívül: Thaly Kálmán társulati elnök, Pauler Gyula, Nagy Gyula, Fejérpataky László, a titkár és Szádeczky Lajos mint jegyző.

Végül a pénztárnok mutatja be a múlt havi számadását, e szerint:

bevétel volt	2,963	frt	27	kr,
kiadás »	1,801	»	76	»
Pénztári maradék	1,161	frt	51	kr.

A Mátyás szoborra eddig elé begyűlt: 11 frt.

Ezután elnök kinevezvén a jegyzőkönyv hitelesítőket, az ülés szíves köszönetének kijelentésével bezárta.

GR. LÁZÁR MIKLÓS.

Született Szebenben 1819. május 26.,
meghalt Kolozsvárt 1889. jan. 7.

A hazai történettudomány gróf Lázár Miklósban egyik legbuzgóbb művelőjét, a magyar történelmi társulat egyik kiváló jelesét veszítette el.

Gróf Lázár Miklós ifjú korától fogva mélyen érdeklődve a nemzeti műveltség és tudományosság ügye iránt, Erdély lelkes főuraival, gr. Mikó Imrével, gr. Teleki Domokossal s többekkel együtt tevékeny részt vett a kolozsvári nemzeti színház, az erdélyi országos muzeum, az erdélyi gazdasági egyesület megalapításában vagy főtartásában, s bármely nemzeti ügy előmozdításánál mindig ott volt a legelső áldozók sorában.

A politikai küzdelmekről magát távol tartva, családja körében s történelmi tanulmányai közt érezte magát otthonosan és elemében. Gróf Kemény József és Mike Sándor diplomatariáumait és genealogiai gyűjteményeit senki oly szorgalommal nem tanulmányozta, az erdélyi családok multjára s birtokaira vonatkozó adatokat senki oly gondosan nem gyűjtötte, s e tekintetben senki oly gazdag ismerettel nem rendelkezett, mint ő, kire nézve az e téren való folytonos foglalkozás mintegy lelki szük-séggé vált, de egyszersmind valódi lelki gyönyörűség forrása is volt.

Gr. Lázár Miklós magának tanult és dolgozott, nem készült írónak. Dolgozataival nem szándékozott a közönség előtt föllépni. Legelső közzé tett munkáját, a gróf Lázár család történetét, melyben gr. Kemény Józsefnek a Lázár családról irt értekezését saját tetemes pótlásaival és jegyzeteivel bővítette, családja számára irta és adta ki Kolozsvárt 1858-ban.

Mint székely főuri család ivadéka különös érdeklődéssel viseltetett a székelyek története iránt, s az annak megírhatására alapúl szolgáló »Székely Oklevéltár« két első kötetét főképpen neki lehet köszönni, mint a ki a kiadás összes költségének több mint felét sajátjából fedezte. Ezen oklevéltár sajtó alá kész III-dik kötetének kiadását is szíven viselte. Halála előtt néhány héttel, súlyos betegen is, megtévén az előleges intézkedéseket, hogy a székely történelmi pályadíjra felügyelő bizottság, melynek elnökségét viselte, annak kiadásáról gondoskodjék.

A székelyek történetére vonatkozik »Székely ispánok és alispánok a mohácsi vészig« című, Budapesten 1881-ben megjelent munkája, melyben ezek hivataloskodásának sorrendjét és idejét oklevelek alapján az eddig ismert lajstromoknál sokkal teljesebben és pontosabban állította össze.

Ugyanílyan modorban dolgozta ki Erdélynek a fejedelmi korban szerepelt főispánjai életrajzát is, mely terjedelmes munkájának nagyobb része a »Századok« mult évi folyamában jelent meg, de csak a jelen évfolyamban lesz befejezve.

Sajtó alá készen hagyta hátra »Székely főkapitányok és főkirály-

birák» czínű, hasonló gonddal dolgozott munkáját, melyet ugyancsak a »Századok«-ban szándékozott közzé tenni.

Az erdélyi családok történetére s birtokviszonyaira vonatkozó jegyzeteinek becses voltára következtetést vonhatunk azokból az értekezésekből, melyeket a Losonczy Bánfi, a két Laczk, a Járai és Kelneki család nemzedékrendjére a »Turul« 1884. és 1885-iki évfolyamaiban tett közzé, több homályos kérdést földerítve és számos tévedést helyre igazítva.

Tudományos készségénél, roppant ismereténél csak szerénysége és valódi embersége volt nagyobb; a mit tudott, mind azt szíves készséggel közölte mindenkivel, ki hozzá fordult; dolgozott, áldozott, anélkül, hogy nevét említtetni kívánta volna; szerette és mívelte a tudományt magáért a tudományért.

A kik őt ismerték, benne a tudóst és embert egyiránt tisztelték és becsülték; emlékezetét mind azok kegyelettel fogják szívökben megőrizni.

VIDÉKI TÁRSÚLATOK.

— A VASMEGYEI RÉGÉSZETI EGYLET XV. és XVI-ik évfolyamainak Évkönyve egy kötetben Dr. *Burány* Gergely egyleti titkár által szerkesztve megjelent. Az első cikk, mely e kötetet megnyitja, a kegyelet ténye: a szép és meleg hangon irt emlékbeszédet tartalmazza, melyet *Burány* a titkár *Lipp Vilmos* a Társulat megalapítója felett tartott, ki letörölte Szombathely-városáról a szegényt, hogy ha külföldi tudós a hajdani Sabaria emlékeit megtekinteni e városba jött, ott még muzeumot sem talált. S a mily lelkesedéssel karolta fel *Lipp* az eszmét s teremtette azt meg, ugyan azzal az egyszerűséggel folytatja azt az ő méltó utódja *Burány* s fejleszti tovább. Valóban ez egylet missziót teljesít, ébren tartja Vas megyében az érdeklődést a régészet iránt, s ez uton sok emléket megment a történetnek. *Burány*tól az emlékbeszéden kívül még három dolgozat van a kötetben: »tájékoztató az őskori régészetben« hasznos cikk a laikusoknak s azoknak, kik a muzeumot látogatják; »a rómaiak házasságkötése« és »őskori emlékeink« melyhez öt tábla rajz van mellékelve. Közli ezeken kívül *Lipp* egy hátrahagyott munkáját »régiségtárunk jelentősége«; továbbá *Dallos József* értekezését »Ninive hajdan és most.« Az évkönyvet hivatalos jelentések zárják be az elmúlt 1887. és 1888. évekből. A társúlatnak van 12 tiszteleti, 50 alapító és 202 pártoló tagja, közel 1400 forint tőkéje, gazdag és jól rendezett régiségtára, muzeuma. A régiségek felkutatásában s megszerzésében buzgó tevékenységet fejtett ki, s ásatásokat eszközölt. A társulat elnöke *Hidassy Kornél* püspök, alelnöke *Szabó László* s van 12 választmányi tagja. Szóval az egylet feladata megoldásában derekas tevékenységet fejt ki.

— A KOMÁROM VÁRMEGYEI ÉS KOMÁROM VÁROSI történeti és régészeti egylet múlt évi jelentése megjelent. Csak két év óta áll fenn az egylet s

azóta is oly jelentékeny gyűjteményt tudott összehozni, mely a szakemberek és specialisták figyelmét a társulatra vonta. Az egyesület elnöke *Zuber József*, alelnökei *Szombathelyi Győző* és *Tátray József*. A választmány 23 tagból áll. Van az egyesületnek 9 tiszteleti, 10 örökös alapító, 41 alapító, s 200 pártoló tagja, 1200 frt vagyona s szép gyűjteménye, melynek az Évkönyv tüzetes leírását hozza. Az egyesület tagjai szorgalmasan dolgoznak, felolvasásokat tartanak. A gyűjtemények rendezve vannak.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT januári ülésén gr. Kuun Géza folytatta kimerítő és tanulságos felolvasását Döbrentei Gáborról, szólva ezúttal Döbrentei színmű-fordításairól; azután Király Pál emlékeszédet olvasott fel dr. Arányi Lajosról, a társulat alapító- és tiszteletbeli tagjáról. A pénztárnok jelentése szerint november 30-án pénzkészlet volt 2816 frt 30 kr, december havában befolyt 241 frt; kiadás nem történt; összeg december 31-ikén 3057 frt 30 kr. Ebből alapítványi tőke 2050 frt, ásatási alap 704 frt 64 kr, forgó tőke 302 frt 66 kr. A társulat muzeumát és könyvtárát újabb adományokkal gyarapították: gr. Kuun Kocsárd, gr. Kuun Géza, Barcsay Béla, Szathmáry György, Németh Lajos.

— Az ERDÉLYI IRODALMI TÁRSASÁG január 13-án fényes és nagy számú közönség jelenlétében tartott ülésében az első felolvasó maga az elnök volt, ki *Dora d'Istria*ról, a múlt év novemberében elhalt kiváló írónőről adott elő egy igen szép tanulmányt. A felolvasást a személyes reminiscenciák egész sora tette érdekessé, mert *Kuun Géza* gróf barátja volt a híres írónőnek és így nem csak műveiről és működése irányáról tájékoztathatja a közönséget, hanem egyéniségéről és jelleméről is. A mindvégig feszült figyelemmel hallgatott és élénken megtapsolt felolvasás után *Felméri Lajos* dr. a Társaság alelnöke adta elő készülő félben levő nagy paedagogiai munkájának egy fejezetét, a »*Nemzeti nevelésről*« cím alatt, melyet *Benedek Elek* egy elbeszélése követett. Végül zárt ülésen a folyó ügyeket tárgyalták.

TÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK ISKOLAI ÉRTESÍTŐKBEN.

— A KÜRMÖCBÁNYAI M. KIR. ÁLLAMI FÖREÁLISKOLA ÉRTESÍTŐJÉ-
ben Schröder Károly »Három várrom felvétele« című értekezését közli, a melyben Saskő, Revistye és Blatnicza várromok történetéről mond el egyet-mást építészeti szempontból, előadását hat lithographirozott táblával illusztrálva. Ez értekezés valóban méltánylatra tarthat számot. Írója nagy vonásokban megismertet az egész környék rövid történetével, magukat a várromokat pedig egész részletesen írja le úgy, hogy leírása a nagy közönségnek is élvezetes olvasmányul szolgálhat. Az értekezés végén ugyekezszik levonni a következő néhány helyes észrevételt: a várak nem egyszerre épültek, hanem egyes részei különböző időközökben; mind a három várban

a régi korból fenmaradt részekben szűk helyiségek, vastag falak vannak. Továbbá minden várban három főresz különböztethető meg: 1. az őrtorony a védelem középpontja; 2. az őrségi szobák, melyek az őrtoronnyal össze vannak kapcsolva és 3. az uraság lakása, mely tágasabb helyiségekből áll. Úgy e most említett, mint a következő néhány programértekezés hazánk kulturális történelmének képezi egy-egy részletét, melyeket a történettudósok néha-néha sikerrel értékesíthetnek. Pl. a

— ZSOLNAI KIR. KATH. GYMNASIUM ÉRTESÍTŐJE »Középiskolánk szervezése Mária Terézia királynő által 1776-ban és azok további fejlődése« című értekezéssel, vagy jobban mondva adatközléssel kezdődik, a mely ugyan csak a kormány rendeleteit közli meglehetősen száraz kivonatban, de még is van némi értéke, annál inkább, mivel mióta Molnár Aladár ismeretes nagybecsű monographiáját megírta, e téren nagyon keveset tettek történetíróink, hogy a közoktatásnak oly nevezetes fejlődési menetét tisztázzák. Örömmel fogadunk azért minden még oly csekély jelenséget is, mely e specialis kulturkérdésre vonatkozik. Ha Csáka Károly, a közlő, nem elégszik vala meg a rendeletek kivonatos közlésével, de némi következtetéseket is igyekszik levonni e rendeletekből s azok szellemét bírálni is megpróbálja: tanügyi irodalmunknak emez elhanyagolt részét sikerült volna egy parányi lépéssel tisztázni. Így a száraz adatok nem annyira értesítőben, mint valamely történelmi adattárban volnának igazi helyükön. Hasonló irány vezérle a

— MISKOLCI KIR. KATH. GYMNASIUM ÉRTESÍTŐJÉ-ben közlött értekezés íróját is, Bajay Amandot, ki a miskolci gymnasium multjának történetét adja elő röviden 1729-től 1885-ig. Pár lapnyi bevezetés után időrendbe foglalja a gymnasium igazgatóinak s tanárainak neveit minden megjegyzés, jellemzés nélkül. A mit azonban Bajay elmulaszt, azt a

— MAROSVÁSÁRHELYI EV. REF. KOLLEGIUM ÉRTESÍTŐJÉ-ben közlött nevezetes irodalom- s kulturtörténeti értekezés írója, Konecz József szépen helyreépítolja a marosvásárhelyi ref. kollegium ismertetéséről szóló adalékai-ban. Az itt közlött rész már a második folytatása a nagy gondnal összegyűjtött adatoknak. Itt vesszük, hogy csak a nevezetesebbeket említsük, Bodola Sámuel, Török János, Ercei János, Szász István, Bod Péter, Hegedűs János stb. nagyhatású tanárok működésének leírását s életrajzukat. Konecz József minden egyes tanár életrajzát előadja s elmondja, hogy került mindegyik e vagy ama tanszékre, hogy töltötte be hivatását, milyen irodalmi működést fejtett ki stb.

— A KEGYES TANÍTÓRENDEK VEZETÉSE ALATT ÁLLÓ KOLOZSVÁRI RÓM. KATH. FÜGYMNASIUM ÉRTESÍTŐJÉ-ben Kis Sándor »A kolozsvári róm. kath. főgymnasium önképzőkörének huszonöt éve« című értekezését tisztán paedagógiai szempontból teszi közzé, hogy »nemzeti fejlődésünk ügyének« használhasson, mint mondja. Úgy véljük azonban, hogy a célt a szerző nemcsak hogy el nem érte, de tán meg sem közelítette. Az alapszabályok s jegyzőkönyvek kivonatos közlése 1863-tól 1888-ig csak úgy

vezet vala sikerre, ha a szerző nem mulasztja el a gymnasium általános történetének keretébe illeszteni e mindenesetre nem közönséges érdekű részletet: így azonban a száraz adatok közlése éppen talán paedagógia szempontból a legkevesebb értékű.

Nem magyar tárgyú ugyan, de a múlt évi értesítőben jóformán egészen külön irányú értekezést említünk még fel röviden, mely a

— PANNONHALMI SZENT BENEDEK-REND KOMÁROMI NÉGY OSZTÁLYÚ KATH. GYMNASIUMÁNAK ÉRTESÍTŐJÉ-ben látott napvilágot. »A keresztes háborúk befolyása Európa főbb államainak szellemi és anyagi jólétére« czímmel Barna Athanázról. A szerző ideális felfogással ugyan, de többnyire helyes érzékkel fejtegeti a keresztes háborúk hatását az európai társadalmi s politikai élet megalakulására. A kérdés taglalásába nem ereszkedik valami mélyebben, de azért el lehet mondani, hogy értekezése a mily kevésbé tarthat számot arra, hogy szakférfiak figyelmükre méltassák, ép oly könnyed olvasmány a négyosztályú iskola növendékeinek, kik a középkor ez egyik legkimagaslóbb eseményeit még egyáltalán nem ismerik. Mindenesetre az efféle értekezés jobban helyén van iskolai értesítőben, mint sok más — a már említettek közül is, — a melyek írói nagyobb igényre vélnek számot tarthatni.

— A GYÖRI PANNONHALMI SZ. BENEDEK-REND FÜGYMNASIUMA ÉRTESÍTŐJÉ-ben közzétett »Fáy András élete és működése« című hosszabb értekezés, egész monographia, behatólag ügyekszik a tevékeny író s társadalmi reformator életét méltatni. Írója, Koltai, számos adatot felhasznál, hogy hősenek nem annyira a társadalomra gyakorolt nagy hatását, mint inkább írói működését feltüntesse. Hét fejezetben tárgyalja a Fáy nemzetség eredetét, Fáy születését, gyermekkorát, a közállapotokat, a melyek közt Fáy fölépott, s különösen irodalmi műveit, a házánál történt összejöveteleket, publicistikai s paedagogiai elveit s végül megkísérti általános jellemének körvonalozását. Koltai szorgalommal s kedvvel dolgozik, mint egyéb iratai is mutatják, de úgy a jelen monographiában, mint hasonló tanulmányaiban jobbra inkább csak egymáshoz ragasztja adatait a nélkül, hogy azokat valóban összeolvasztaná és hősenek jellemét valóban földerítené. Nem ismerünk a középiskolák értesítőiből rajta kívül egyetlen tanárt sem, ki minden év végén egy-egy monographiával jelennek meg az értesítő elején: de ez a gyors dolgozás nem is válik tanulmányainak előnyére. Ő Fáy irodalmi műveire oly nemű aestheticai mértéket alkalmaz, a melyet azok el nem bírnak. Fáy műveinek mindenesetre nagy kortörténeti jelentősége van: de aestheticai tekintetben ma már kevés becsűek. Azt az érdemét azonban lehetetlen elvitatnunk, hogy a tanuló ifjúságnak egy elég könnyedén, világosan, sok részvétellel s meleg vonzalommal írt olvasmányt adott kezébe. Magasabb irodalmi igényekre azonban már kevésbé tarthat számot.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Allgemeine (Münchener) Zeitung. 1888. 314. szám *Franz Dedk* 1848—1866. (Steinbach műve nyomán.)

Salles, Felix: Chapitres nobles d'Autriche. Annales, preuves de noblesse, documents, portraits, joyaux, médailles, decorations. (Bécs. 1888. 14. M.)

Reiner B., Die erste Kaiserreise in Ungarn 1852. (Megjel. a N. Fr. Presse 1888. decz. 16-iki számában.)

Wurzbach Konstantin, Biogr. Lexikon d. Kaiserthums Österreich. 55. köt. *Weninger-Wied.* (1866.) Tartalmazza a követk. magyar vonatkozású cikkeket. *Weninger Vincze*, nemzetgazdász, 1834—1879, *Wenrich János Gy.* 1787—1847, nyelvész és theologus. *Wenzel Gusztáv*, sz. 1815. jogtudós és történész. *Wepler Lajos*, 1820—1862. Wepler az 1. sz. huszár ezredben szolgált mint kapitány, 1848-ban szakaszával beállt a honvédek sorába, védte Bem visszavonulását Törökországba, hol Wepler a török hitet felvette. Ezentúl mint Taifur Bey török szolgálatban állott, részt vett a krími háborúban, 1862-ben meghalt Bagdadban. — *Werneck Fr.* csász. tábornoszernagy 1748—1806. Résztvett az 1788-iki háborúban Mehádiánál és Belgrád előtt, valamint a Napoleon-féle háborúban. — *Werner György*, magyar orvos és író a XVI. században. — *Werner János Jakab*, szül. 1736. a Szepeességen, † 1789. Pozsonyban, jeles evangélikus hitszónok. — *Werner József*, sz. 1785-ben, születésének helye ismeretlen, tanított bölcseztanári minőségben Győrűt és 1834. óta a budapesti egyetemen. Halálának évét Wurzbach nem bírta megtudni. — *Werner Károly*, sz. 1845-ben, erdélyi szász, a történet tanára Medgyesen. — *Wernhard Pál*, lovag, szül. 1776. Bazinban, † 1846. Bécsben. Résztvett a Napoleon elleni háborúban. — *Wernhardt István*, harczolt török időben Pápa és Nagy-Kanizsa előtt. — (A Wernhardt család magyar eredetű, noha Nagy Iván művében azt nem említi.) — *Wertheimer Ede*, történész, sz. 1848-ban. — *Wertheimer József*, sz. 1800, ki Pesten (1828-ban) az I. gyermek-óvodát létesíté. — Id. *Wesselényi Miklós* b. 1754—1809. huszár százados, részt vett az 1799. évi hadjáratban, később zsigói földesúr, kufsteini fogoly, az 1791. országgyűlésen követ és heves szónok, a kolozsvári magy. színház létesítője. — A Wesselényi család nemzedékrendje után (144. old.) még e család több más tagjáról is olvasunk életrajzi adatokat, így a nádorról, továbbá W. Pálról (Kopp ellenfeléről), W. Miklósról (1795?—1850.) — *Weszprémi Istv.*, (1723—1799), debreczeni orvos és író. — A *Widmanstetter* család több tagja is említetik, így Lipót, ki 1688-ban Székesfehérvárt foglalta vissza. † 1693. Rimaszombaton. — Ugyanazon mű 56. kötete. (1888. Wiedemann-Windisch.) Hazánkat érdeklő czikkek: *Wigand* (a kassai, pesti, pozsonyi és soproni könyvkereskedő-czég több tagja.) — *W. János* műfordító és tanár. — *Wieland György* tábornok, sz. 1763. hazánkban, † 1849 Késmárkon, kitiint Mecséry oldalán 1809-ben Aspern és Wagram-nál. (A Wieland-

család a szepesi Spóner családdal rokon.) — *Wierzbicki Péter*, botanikus. Sz. 1794. † 1847. Oraviczán. Keszthelyen tanároskodott, Oraviczán mint orvos működött. — *Wieser Ferencz*, építész. Sz. Pesten 1812. — *Wiesy Károly*, tábornok, 1750—1802 † Bellováron; részt vett a török háborúban (1790-ben bevette Czettin várát.) — *Wildner von Mauthstein Ignác*, 1848—1854, jogtudós, közreműködött az 1839. évi magyar váltójog kidolgozásában, mely érdeme fejében az indigenatust nyerte. — *Wilfinger Ján.*, soproni superintendens, 1745—1803. — *Witt József*, győri püspök. Sz. 1738. Esztergomban, † 1813. Rákoson. — *Wimmer Albrecht*, evangeli. lelkész és író, 1791—1863. Jó példával ment elől a jobbakok sorsának javítása körül. (1836.), 1848-ban pedig Teleki gróf Berlinbe küldte, hol azonban hasztalan fáradozott IV. Frigyes Vilmosnál kihallgatást nyerni; később emigrált. Egyik fia 1860-ban Garibaldi alatt harczolt. — *Wimmer*. Keresztneve? — Pozsonyban működött mint építész és mérnök, később a Perpetuum mobile kitalálása fölött megőrült, † 1844. — A *Wimpffen* család számos tagja. — *Winklér Károly*, zenész, † 1845. Pesten. — *Winkler Károly*, az 1848-ban Itáliában alakult »magyar legió« vezére. Állítólag 1810-ben, Sároson született. — *Windisch Károly*, 1725—1793. Pozsonyi tanácsos, városkapitány és történetirő. Ki is adott több rendbeli kulturtörténeti folyóiratot. — *Windisch János*, selmeczi lelkész. Sz. 1605—† 1672. Selmeczen. — *Windisch János Gottlieb*, pozsonyi orvos és botanikus. (1689—1732.) — *Windisch Rudolf*, Zsigmond kir. idejében soproni városkapitány, később Zsigmond kedvencz kísérelője és követe a cseh rendeknél.

Journal des Savants. 1888. novemb. füz. Wallon, Marie-Thérèse impératrice.

Archäolog.-epigraphische Mittheilungen aus Österreich-Ungarn. XII. 1. Kenner, *Römische Goldbarren mit Stempeln*. — Domaszewski és Kenner: ugyauily című értekezés. *Kubitschek, Inschriften aus Ödenburg*. (Scarabantia.)

Tümppling Wolf, Geschichte des Geschlechts von Tümppling. (I. köt. 1551-ig. Weimar, 1888. Böhlau. 6. M.) E műről a lipcei Centralblatt ez évi 3. száma ismertetést közöl, melyből az tűnik ki, hogy e nagyhírű családnak öse valószínűen sztr. Erzsébet kíséretében vándorolt ki Magyarországból Thüringiába.

Hunfalvy János és Henszlmann Imre életrajzai és arcképei megjelentek a lipcei *Illustrierte Zeitungban*. (1889. 2375. szám.)

Ranke, Weltgeschichte. Folytatták *Dove* és *Winter*. 9. köt. (Lipsee, 1889. 19 Mark.) Tartalma: 1. Zeiten des Übergangs zur modernen Welt. 2. Über die Epochen der neueren Geschichte. Gesamtregister.

Marcziányi G., Der ungarische Adel. (A bécsi *Fremdemblatt* január 1. számában.)

Az összes fővárosi lapok múlt évi decz. 28.—29-iki számaikban ama hírt közölték, hogy a párisi akadémia egyik pályadíját *Kowalewskyné*

nyerte el, kit állítólag Hunyadi Mátyás sarjadékának nevez a francia bíráló. A Századok ez évi I. füzeté is megemlékszik e hírről. Én sem ismerem ugyan e családnak származékai rendjét, annyit azonban mondhatok, hogy lengyel és német történeti könyvekben és hírlapokban már többször akadtam e hirre; továbbá, hogy egy Kowalewska Zsófia lengyel regényíró nő életrajzában a bécsi Illustrirte Zeitung 1885. évfolyamának 41. számában azt találtam feljegyezve, hogy e jeles író nő egy Krukowski nevű családból származott, mely család Mátyás királyunkban tiszteli őseit, amennyibe »Mátyás leánya Krukowski lengyel nemeshez ment nőül.«

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

— A HADTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK m. évi negyedik füzetével kell kezdenünk szemlénket, a legfiatalabb történeti közlönyvel, mely egy évi fennállása alatt fényesen igazolta életrealitását. Füzetről füzetre erősödni láttuk e jól szerkesztett folyóiratot, mely az előttünk fekvő füzetben is egész sorozatát adja a jeles dolgozatoknak. — *Pauler Gyula* nyitja meg »Néhány szó hadi viszonyainkról a XI—XIII. században« cz. a., mely Árpád-kori hadi szervezetünkről igen figyelemre méltó fejtegetéseket tartalmaz; szől többek közt a *székely* kérdésről, s azon véleményét fejezi ki, hogy a székelyek a magyarok u. n. nyolczadik törzsétől a *kabaroktól* származtak, kik a kozároktól pártoltak a magyarokhoz, Etelközben csatlakozván és a magyarok hada előtt jártak. *Gömör* Gusztáv »Eltűnt magyar ezredek« cz. a. érdekes adalékokat közöl a XVII. századbeli magyar hadügy történetéhez. *Szédeczky Lajos*: Báthory István az oroszok ellen viselt 1579-ik évi hadjáratának történetét fejezi be. *Hazuy Samu* »A X. századbeli magyar hadügyről« ír, s a magyarok hadi taktikáját magyarázza. Igen becses és tanulságos közlemény a *Thury József*-é: »A régi magyar és török hadviselésről«, párhuzamot vonván török források és a keleti nyelvek tanúsága alapján a két nemzet igen sokban (a harcászat, a fegyverek, az öltözködés, s ezek nevei tekintetében) egyező hadviseléséről. *Olchárdy Ödön* »Bethlen Gábor hadseregének szervezetéről és hadviselési módszeréről« ír a II. Ferdinánd ellen viselt háborúban. *Szendrei János* befejezi »Váraink rendszeréről és felszereléséről a XVI. és XVII. sz.-ban« írt közleményét. *Rónai Horváth Jenő*: »Zrinyi Miklós Kanizsa előtt 1664-ben« cz. a. leírja a meghírsült ostrom történetét. A tárcza-közlemények közül ki kell emelnünk a *Thaly Kálmán* által közölt Rákóczi-féle hadi czikkeket (edicta militaria). A Hadtörténeti Okmánytárban *Szendrei* közöl egy levelet II. Rákóczi Ferencztől.

— Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ deczemberi füzetében dr. *Kuzsinszky* Bálinttól az aquincumi Mithraeum ismertetését kezdi meg, Weinwurm

Antal fotografiai felvételével, és alaprajzzal. *Masner* Károly (Bécsből) egy a n.-muzeumban őrzött ezüst sisakot ismertet. — A zágrábi muzeum Gara-féle síremlékét ismerteti dr. *Bojnicíč*, hozzá szól genealogiai szempontból *Tagányi* Károly, czímertani tekintetben *Csergheő-Csoma* méltatja; ez utóbbiak Sirokay László püspöknek a sárosi siroakai templomban levő sírkövről is írnak, a melynek püspöki öltönyét a fénykép melléklete után *Czobor* Béla magyarázza. *Myškovszky* Viktor »felsővidéki műemlékek« czím alatt Borsod, Abaúj és Sárosmegye régészeti tekintetben még ismeretlen építészeti műemlékeit ismerteti. A *Levelezés* rovatában *Téglás* Gábor erdélyi kőbuzogányokat, br. *Mednyánszky* Dénes vágvölgyi őskori telepeket, *Lehóczky* Tivadar szánfalvai és árdányházai bronzkardokat, *Leustách* Lajos zólyommegyei őstelepeket ismertet. A Borovszky Samu által gondosan és nagy részletességgel készített tartalomjegyzék zárja be az évfolyamot.

— A KATHOLIKUS SZEMLE m. é. IV-ik füzetében *Fraknoi* Vilmos Zrednai Vitéz János primás származását hozza tisztába az országos levéltárba nem régen Zágrábból viasszaszállított oklevelek alapján. Ácsalád nemzetség-fáját 1395-től levezeti a primásig (1437.) s kimutatja, hogy bölcseje magyar területen (Körösmegyében) ringott.

— A FIGYELŐ f. é. jan. füzetében Erdélyi János levéltárából, fia Erdélyi Pál összeállította, hogy kiknek a levelei találhatók ott; dr. *O. Mátyay* Ernő, gróf Dessewffy Marcel (1810—1886.) életrajzát közli; *Szabó* József Vörösmartyról mint epikusról, *Szalay* Gyula Virág Benedekről, *Szadk* Luiza br. Jósika Miklósról ír, *Vachott* Sándorné rajzait a multból folytatja. *Paszlavszy* Sándor Kornis Pálnak egy tréfés »örömenekét«, *Abaji* Lugossy József levelét Ipolyihoz közli s a füzetet id. Szinnyei József irodalomtörténeti repertoriuma zárja be.

— A MAGYAR NYELVŐR m. é. decz. füzetében *Kohn* Sámuel nyelvtörténeti adatokat közöl a székely szombatosok régi, 1590—1638-ból való még kiadatlan irodalmából, melyek java része Pécsi Simon tollából való.

— A TURUL m. é. 4-ik füzetében *Komáromy* András az Illéssy család nemzedékrendjét adja 1633-tól napjainkig. *Fejérpataky* László a Leővey család czímerét közli 1453-ból. A régi magyar sírkövek közül *Csoma* József ujabban a Bebek Györgyét (1371-ből, a görgői templomból). Bebek Lászlót (1401-ből Pelsőczről) közli. *Kropf* Lajos egy XVII. sz. angol kalandor Captain John Smith minket közelebből érdeklő azon munkáját ismerteti, melyben Erdélyről, a magyar-török harcokról stb. közöl fantasticus, költött rajzokat, s czímert adat magának Bethlen Gábor által. *Malczovich* László a czímertanban gyakran szereplő »egyszaru« történetéhez nyújt adatokat. A füzetet Tagányi Károlynak az orsz. levéltárból közölt németi jegyzékéhez *Pettő* Béla által készített pótlék fejezi be.

— A PETŐFI-MUZEUM a jan. 1-én megjelent első számmal pályafutásának II. évfolyamát kezdi meg. Kiadják dr. Csernátoni Gyula, dr. Ferenczi Zoltán, Korbuly József. Tartalmának főbb része Fischer Sándor necrologja *Ferenczi* Zoltántól, Petőfi a hollandoknál *Lakatos*

Sámuelről, Petőfi két verse latin fordításban (!) Hegedűs Istvántól, két kartárs közlése Petőfiről és elestéről, majd újabb nézetek Petőfi haláláról és több apróbb közlemények költeményeiről és apróbb hírek felőle. — Mellékelve van »Dalaim« cz. költeménye eredeti kéziratának hasonmása.

IRODALMI SZEMLE.

A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottsága kiadásában egy vaskos, közel hatvan ívre terjedő kötetben, sűrű nyomással elhagyta a sajtót: I. Rákóczy György és a porta, Levelek és Okiratok, szerkesztették Beke Antal és Barabás Samu. E kötet második részét teszi a »Levelek és okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetései« czím alatt. öt év előtt megjelent hasonló terjedelmű munkának. S ha ezekhez vesszük »A török magyarkori állam okmánytár«-ban s Ötvös Ágoston »Rejtelmes levelei«-ben foglalt jelentéseket, minden túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy öreg Rákóczy György portai összeköttetéseiire vonatkozó okmányainak bizonynyal, ha nem is a legnagyobb, de igen jelentékeny részét ismerjük. Aligha lesz olyan követsége, melyről ne tudnánk, olyan alkudozása, melynek szálaít ne látnók. Manapság Németországon, sőt több nyugoti államokban és Svédországban is kiváló előszeretettel fordultak a harmincz éves háború történetének felderítéséhez. Nagy könyvtár telnek ki azon munkákból, melyek erre vonatkozólag már megjelentek s e nevezetes korszaknak lefolyását, részleteit, rejtélyes eseményeit, diplomáciai küzdelmeit, hadjáratait és ütközeteit, az újabban napfényre hozott adatok világánál, tisztán látjuk és ismerjük. De csudálatos módon éppen Erdély szereplése s a portai alkudozások története vannak még meglehetősen homályba borítva a külföldi történetírás előtt, úgy, hogy a külföldi történetírók alig ismernek többet mint a mi Zinkeisenben és Hammerben van. Pedig Erdély Bethlen és I. Rákóczy György alatt fontos szerepet játszott. Nincs korszak, melyben annyira össze volna története forrva az európai történettel, mint éppen ez. A konstantinápolyi erdélyi ház nem egy fontos megbeszélés színhelye volt s az erdélyi főkövetek és kapitihák, a hollandi, francia, angol, velencei követekkel folyton érintkeztek, kik itt nem egy olyan diplomáciai csatát küzdöttek végig, melynek a németországi események fejlődésére befolyása volt. Akárhogy is tekintsük a dolgot, ha a portai tárgyalásokat nem ismerjük részletesen, a diplomáciai alkudozások történetéről mégis csak egyoldalú képet nyerünk. S ebben áll ezen kötetnek a fontossága, hogy ezen egyoldalúság megszüntetéséhez bőven szolgáltatja az anyagot. Egy egész sereg ember s köztük több kitünő államférfi jelenik meg előttünk, hiven számot adva az egyes napok eseményeiről az első benyomások hatása alatt s mindig azon törekvéssel eltelve, hogy urokat a legtitkosabb események történetének színvonalán tartsák. De magáról a török birodalom belső történetéről is igen sok érdekes részletet találunk e kötetben. Ha a törté-

nelmi bizottság még rászánná magát, hogy I. Rákóczy György velencei összeköttetéseinek történetét is kiadná, melyhez az anyag irattárában már együtt van, valóban igen hasznos és jó munkát csinálna, s ez annyiival szükségesebb volna, mert ezt az anyagot az európai történetírás is tudná értékesíteni. Az előttünk fekvő kötettel ezt nem tudja tenni, mert ebben az anyag csaknem kivétel nélkül magyar. A mi a kiadást illeti, gondos. lelkiismeretes. Első Rákóczy Györgynek igen nehéz olvasású fogalmazványai jól vannak közölve.

— BETHLEN GÁBOR DIPLOMACZIAI ÖSSZEKÖTTETÉSEI cím alatt *Ördög* Lipót az Akadémia II-ik osztályában múlt év júniusában nagy figyelemmel hallgatott felolvasást tartott, mely most megjelent. E felolvasás annak a nagybecsű okmány-gyűjteménynek ismertetése, melyet két év előtt Mirese hagyatékából Öváry rendezett a történelmi bizottság megbízásából sajtó alá, s mely »Oklevelek Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez« címet visel. A könyv közel 60 ívre terjed, nagy része olasz s okleveleket, követjelentéseket tartalmaz — tehát nagy eredmény a történetírásra nézve, de nem olyan, melyet a nagy közönség élvezhetne. Pedig Gindely — tehát a legilletékesebb szakember — a harmincz éves háború irodalma egyik legbecsebb termékének nevezte azt. Öváry most eredményeit egy csinos és élvezhető tanulmányban összeállítja. Mennyi új, nem ismert dolog, mennyi meglepő tény van benne. Az akkori idők legnevezetesebb államtitkainak leleplezése ez, melyet mindenkinek, kit Bethlen Gábor története érdekel, a legmelegebben ajánlunk.

— A Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó vállalatának múlt évi cyclusa megjelent: Saint-Beuve Lundi-ejéből Wohl Janka kiválasztotta a francia társadalomban szerepelt kiválóbb nőkről írt tanulmányokat; ismertetését más rovatban adjuk.

A francia forradalomról már a harmadik munkát vesszük e vállalatban. Az első volt a Carlyle-é, a második a Taine s ez a harmadik a Sorel-é, de azért nem mondhatjuk, hogy ez felesleges volna, mert úgyis szólva a másik kettőt kiegészíti. Ez az első kötet a francia forradalom előzményeit adja, azon eszmék, intézmények, viszonyok történetét, melyek a 18-dik századi Európát mozgatták s melyek a forradalom kitörését előidézték. Sorel nagyon behatóan tanulmányozta a XVII-dik és XVIII-dik századi európai történeteket; a legbehatóbb búvárlatokat tette a levéltárakban s publicatiói az anyag megválasztása s correctség tekintetében minta kiadásoknak tekinthetők. A történet bölcsészetének lehetne e könyvet nevezni, melyet a magyar közönség haszonnal és élvezettel olvashat.

Thierry Amadé nagy és szép munkájából »Elbeszélések a rómaiak történetéből« egy újabb kötetet veszünk »Szent Jeromos, a keresztyén társadalom nyugaton« czímmel. Épen oly tanulságos, mint szépen írt munka, mely megérdemelte, hogy lefordíttassék. E kötetet is dr. Öreg János fordította, ugyanaz a ki a megelőzőket, azzal az igazi, jó tiszta magyarsággal, mely az eredeti stylusának szépségeit, correctségét vissza adja.

A vállalat irodalmi cyclusának igen becses kötete Goethe Faustjának van szentelve. Két tanulmány van benne; az egyik Boyesen Hjalmar Hjorth hírneves amerikai tudós tanár tollából, ki a világirodalom ez egyik legremekebb munkájáról beható, élvezhető s mindenki által megérthető fejtegetéseket irt, melyet Csiky Gergely fordított magyarra. A másik Heinrich Gusztávtól van, ki a Faust monda történetét adja annak eredetétől egész addig, míg Goethe mesteri keze megalkotta belőle a páratlan szépségű remek munkát. Ezt is fogjuk ismertetni. Továbbá

— Az ÚJ SOCIALISMUS ÉS ANNAK BÍRÁLATA, Leroy-Beaulieu Pál munkája, egyike a világirodalomban legjelesebb műveinek a socialismusról, az újkori történelem és eszmefejlődés emez érdekes és jelentős mozzanatáról, mely az utolsó két évtized alatt akkora nagy térfoglalást tett s oly tényezővé kezd válni, a mely főleg a gazdasági élet szervezetére s alakulására immár félre nem ismerhető hatással van. Az Akadémia elérkezettnek látta tehát az időt, hogy alkalmat nyújtson a magyar közönségnek a socialismus legújabb állását és tanait, melylyel a nyugateurópai nemzetek irodalmában oly sokat foglalkoznak, megismerni. Azért könykiadóhivatalának m. é. sorozatában kiadta az említett munkát, Kautz Gyula bevezető előszavával, Sasvári Ármán fordításában. A munka írója Franciaország egyik legelső közgazdasági írója és publicistája s a »Collège de France« hírneves szaktanára. Műve főbecse abban áll, hogy a socialistikus rendszer újabb elméletét (a mely magát különösen tudományosnak szereti nevezni) nemcsak ismerteti, de erősen bírálja és ostromolja s ama kietlen visszás állapotot is fölmutatja, a melyet a socialisták eszméinek megvalósulása létesítene, hogy ha a társadalmi birtok-, jog- és gazdasági rend az u. n. collectivismus és socialdemokratismus ferde tanai szerint alakíttatnék át és szerveztetnék. A munka kiindulási és sarkpontja s a melylyel leginkább foglalkozik az u. n. *collectivismus*, a mely a francia eredetiben a czímbe is előfordúl (»Le collectivisme, Examen critique du nouveau Socialisme«) s mely alatt ő olyan rendszert jelez s a fogalmaknak oly összességét, a mely különbözik a socialismustól általában, különösen pedig a communismustól. Külön tárgyalja és bonczolja a két leghíresebb német socialista — Marx Károly és Lassale — tanait s élesen czáfolja azokat. Kimutatja, hogy a föld még a legrégibb időben sem volt teljesen közös birtok s hogy az együttes tulajdon (a melynek érdekes emlékei megvannak az orosz »mir«-ben, a svájci »allmend«-ben) az emberi társadalom kezdetleges intézménye, kiindulási pontja volt s nem tekinthető a társadalmi fejlődés céljául. Tanulmányának végeredménye az, hogy ha a collectivista tant hirdető lelkiismeretesebb írók műveit olvassuk, lehetetlen komoly indokot találni, mely az emberi nemet arra indíthatná, hogy megkísértsen egy kalandot, melyet már eleve is elítél a történet meg a józan gondolkodás. Általában a ki a socialismus mai állásáról tiszta képet akar magának szerezni, olvassa el e munkát mely Sasvári görődülékeny jó fordításában egyaránt tanulságos, mint élvezetes olvasmány.

— Az »UJKORI ALKOTMÁNYOK« II. kötetében, mely szintén az Akadémia könyvkiadó vállalatának m. é. sorozatában jelent meg, *Concha Győző*, kolozsvári egyetemi tanár, az angol alkotmány sok százados múltú fejlődéséről és jelen állapotáról nyújt érdekes és tanulságos képet. Méltó folytatása ez az első kötetnek, melyben a belga és északamerikai alkotmányok kiváló fontosságú alkotásait ismertette. Az angol közjog az egész művelt világ közkinségévé lett s már egy század óta oly funkciót teljesít az emberiség közjogi életében, a minőt a magánjogiban a római végez évezredek óta. Az angol alkotmány mintaszerűségét az egész világ elismeri. A hatalomnak és szabadságnak együttesége sehol sem érvényesül jobban, mint Angliában. Amaz állandó, sok százados szabadság, melyre az ember elkölcsi életében eljuthat. Mi is előszeretettel hivatkozunk alkotmányos és közjogi kérdésekben Anglia példájára, parlamenti életünk legközelebb áll az angolokéhoz s ép e miatt kétszeresen ingerlő a magyarra annak a népnek közjogi és alkotmányos életét megismerni, melynél bajos megmondani, mi szebb: hatalma-e vagy polgárainak egyénenkint vett ereje, mely e hatalomban önellátározólag osztozik. A magyar nemzetnek is abban áll főjog-címe világállására, mint az angolnak: közszellemében, a szabadság állandó szeretetében s ennek gyakorlásához való képességében. — *Concha* műve megismerteti velünk az angol alkotmány alkateleseit; az angol alattvalók alapjogait pl. a szabadság jogát, mely a Magna Charta, a Habeas-Corpus törvényben oly szépen van biztosítva; az egyletek és népgyűlések jogát, a sajtószabadságot, a jogegyenlőséget stb. Részletesen tárgyalja az angol egyházi szervezetet, annak történelmi keletkezését, az egyházvagyon kérdését, a házassági jogot. Több fejezetet szentel a királyi jogok ismertetésének, a fejedelmi hatalom örökletessége, személyes jogállása, családja, udvartartása, s functioja jogi méltatásának. Majd áttér, a mi minket talán legközvetlenebbül érdekel, a parlament eredete, hatásköre és kiváltságai tárgyalására, külön szólván a főrendi és a közrendi vagy alsóházról, a választásokról, képviselőkről, a két ház hatásköréről s beléletéről. — Ezt követik a végrehajtó hatalom, a hadsereg és hivatalnoki kar, az önkormányzat (megye, járások, egyházközség, város) jogkörének feltüntetése, majd a bíróságok (jogszolgáltatás és jogvédelem) méltatása s végül a ministerek jogi felelősségéről, a főszámszékről, a parlamentarizmusról s záradékkul a megyék reformjáról irt ép oly érdekes mint alapos fejtegetések. — Betűrendes tárgymutató könnyíti meg a munka használhatóságát, melyből sokat tanulhatnának jogászaink és politikusaink s mindenki, a ki a közjog s alkotmánytörténelem iránt érdeklődik.

— DR. SZENDREI JÁNOS »Albert Dürer's Abstammung und Kunstthätigkeiten« cz. a. kiadta az eredetileg az Arch. Értesítőben majd később az Ung. Revue-ben Dürerről s annak magyar eredetéről és motivumairól irt csinos tanulmányát, hét drb. illustratióval.

— A MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR füzetei a kitűzött határidőben pontosan megjelentek. Immár a 4-ik füzet fekszik előttünk, mely egész az »Enged« szöveg terjed. Minden újabban megjelenő füzet újabb bizonyítéka, hogy valóban nagy kincset tár az fel. Nemcsak a nyelvész de a történetíró sem nélkülözheti azokat, mert sok elavult régi szónak, melynek értelmét ma nem tudjuk, megtaláljuk abban jelentését. E vállalatnak folyton, amint szaporodnak a füzetek, becse is nő; épen azért ajánljuk olvasóinknak megszerzését. Egy füzet ára 1 frt s megszerezhető s megrendelhető a kiadónál Hornyánszky Viktornál.

— A MAGYAR KÖNYVÉSZET II-ik kötete, mely 1876-tól 1885-ig terjed, s mely a Petrik által szerkesztett könyvészetnek 1860—1875-ig képezi folytatását I. füzete megjelent Kiszlingstein Sándor könyvkereskedő által szerkesztve. Az I. füzet az A betűt és a B betűt egy részét foglalja magában. Ára 40 kr. Az egész 40 ívre fog terjedni, s az egyes füzetek 2—3 heti időközben adatnak ki.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— EGY IRODALMI TÁRSASÁG van készülöben, melynek feladata leendő a magyar könyveknek azokba a körökbe is útát szerezni, hova még nem juthattak be. Okunk van hinni, hogy a keletkező társaság jó uton jár, azt pedig, hogy ha az létre jön, irodalmunknak hasznos szolgálatot tehet, bizton reméljük. Mert bizony nálunk még sok a balítélet. Kinek jutna pl. eszébe azt kívánni a szabótól, hogy kabátot, a vargától, hogy cipőt ajándékozzon neki? de hány ember van, a ki nem él mással, csak ajándék-könyvvel? Ha egy olyan forrás-munkát, mint a házi történelmünk emlékei, vagy a Zichy-Codex, laicus olvasó nem vesz meg — azt megértjük. De hogy könyvtáraink, közintézeink akkora részvétlenséget tanúsítanak, hogy az előbbi munkát 9 közintézet, az utóbbit pedig kettő rendelte meg, azt csaknem hihetetlennek találjuk. Lehet, hogy e perczen egy tanárnak sincs rá szüksége — de azért nyilvános könyvtárból egyiknek sem volna szabad hiányzania. Óhajtjuk hinni, hogy csak késtek a megrendeléssel. S ne vegyék zokon kivált könyvtárnok collegáink, ha figyelmeztetjük őket e két munka ügyében kiadott felhívásunkra. Tagtársaink az előbbi 2 frt 40 krért, az utóbbit 2 frtéért rendelhetik meg a titkári hivatalban.

— HIBAIGAZÍTÁS. A Századok 1889. XXIII. évfolyama I. füzetének 52. l. 16-ik sorában ez a mondat: »az ős régi Surányi-Charnavadai nemzetség utolsó sarja, Surányi-Charnavadai Borbála és férje Prépostváry Bálint jogutódát, osztopányi Pernyeszi Borbálát vette nőül«, a következőkép igazítandó ki: »az ősregi Surányi-Charnavadai nemzetség utolsó sarja Gábor és neje a Prépostvári Bálint leányától, Borbálától született Surányi-Charnavadai Borbála jogutódját, Osztopányi Pernyeszi Borbálát vette nőül (t. i. Bay Ferencz.)

— SZÁSZ KÁROLY ref. püspök tagtársunk egy kiváló fontosságú intézkedést tett, melylyel a történet és irodalom-történet írással foglalkozókat nagyon lekötölte. Megnyitotta a *Ráday* könyvtárt gazdag incunabulumaival, régi magyar nyomtatványaival, kéziratárával, melyben történetünk és irodalom történetünk óriási kincshalmaza van elrejtve. Most már nem lesz véka alá rejtett világ: d. e. 11 és 1 óra közt nyitva áll a kutatóknak. E könyvtár eddig sem volt hozzá férhetetlen, mert hiszen Szász Károly mindenkinek szívesen szolgált, a ki hozzá fordult, de most már át van adva a nyilvánosságnak s ebben áll Szász Károly intézkedésének fontossága.

— NÉMETHY LAJOS esztergomi plébános tagtársunk Esztergomba történt áthelyezése következtében épen nem hagyott fel irodalmi munkásságával. Pest egyháztörténelméről kezdett monographiáján szorgalmasan dolgozik, mint a »Religióban« koronkint közlött mutatóványok igazolják. Hivatalos munkálkodásából fennmaradt üres idejének nagyrésztét azonban a »Necrologium Sacerdotum A. Dioec. Strigoniensium« összeállítására fordítja, melyben a halálozási napon kívül mindenkinek halálakor viselt hivatala és kora is bele leendő vezetve. Ezt a munkát a herczeg primás megbízásából írja. A második munka a plébániák és lelkészeik rövid története leendő a manap rendelkezésére levő apparatus és a régi (XVI. sz.) visitatiók felhasználásával, melyek még eddig a tudományos világ előtt ismeretlenek.

— A GÖRGEY CSALÁD LEVÉLTÁRÁT, a családtagok megegyezésével, Görgey István kir. közjegyző a Nemzeti Muzeumban helyezte el, hol mint tudva van, számos magyarországi család levéltára őriztetik, s hol e célból épen most egy újabb alkalmas helyiség rendeztetett be. A Görgey család hazánk történetében az Árpádok kora óta szerepet játszott, s egyes tagjai kivált a Rákóczi-korban, kiváló állást foglaltak el, de a család sok viszontagságokon ment keresztül, s levéltáruk is sokat szenvedett, de a mi abból megmaradt, így is rendkívül becses és érdekes. Csak maga okirat közel 700 van benne, melyek közül számos Árpádkori, s közel 200 drb Anjoukori okirat van. Manapság az okiratoknak csak históriai becsök van, de azok megőrzése, épen hazánk történetének szempontjából, rendkívül óhajtható. Még ma is sok levéltár áldozata lesz a gondatlanságnak. Valjon nem jobb volna-e követni a Görgey család példáját, s azokat elhelyezni a Nemzeti Muzeumban?!

A MONUMENTA VATICANA I. series I. kötetéhez készülő térképek közül 4 kikerült a sajtó alól, az 5-ik és 6-ik térkép pedig most van sajtó alatt. E térképeknek feladata a pápai tizedjegyzékek nyomán Magyarország egyházi beosztását s plébánia helyeit a XIV. század elején feltüntetni. Magyarászó szöveg is járuland hozzá, t. i. az erdélyi egyházmegyét Beke Antal, a váradi *Bunyitay* Vincze, a veszprémit Nagy Imre, az egri Balássy Ferencz, a pécsit Kammerer Ernő, az esztergomit, váczit, csanádít, nyitrai Ortay Tivadar, a kalocsait Városey Gyula magyarázzák.

A térképeket Ortway Tivadar tervezte s *Krakunt* a bécsi tábornokhoz becsztott főhadnagy rajzolja.

— ORTWAY TIVADAR hosszabb idő óta dolgozik Magyarország általános és részletes geographiáján, melyhez úgy a történeti mint régészeti s természettudományi újabb kutatások pontosan fel vannak használva s mely már irodalmunkban régen érzett hézagot fog pótolni.

— A NÉPRAJZI TÁRSASÁG f. é. január 24-én tartott közgyűlésében megalakult. Elnökké Hunfalvy Pált, alelnökké Dr. Tewrewk Aurélt és Havas Sándort, jegyzővé Réthy Lászlót s pénztárnokká Borovszky Samut választották. E Társulat, mely létrejöttét leginkább Dr. Hermann Antal fáradságot nem ismerő buzgalmanak köszönheti, valóban hézagot pótol nálunk, s épen azért melegen ajánljuk tagtársainknak figyelmébe. Célja a társulatlak: a magyar birodalom és a történelmi Magyarország népeinek tanulmányozása és a kölcsönös megismerés alapján a haza népei közt a testvéries egyetértésnek és az együvé tartozás érzetének ápolása. E tanulmányok köre: a hazai népfajok eredete és alakulása, fejlődése és vegyülése, állapota és viszonyai, ethnikus jelleme és anthropologiai jellege, a néplélek és népelet nyilatkozatai és tárgyai. Ide tartoznak tehát: Hagyomány és monda, babona és ráolvasás, szokások és erkölcsök, életmód és foglalkozás, építkezés és berendezés, butorok és eszközök, ruházat és díszítés, zene és költészet. táncz és játék, népünnep és misterium, gondolkodásmód és tájszólás, szólásmód és közmondás, népmese és találós mese, népdal és rege stb. s az ország lakóinak testi mivolta. A társaságból mindenmemű politikai és felekezeti irányzat feltétlenül ki van zárva. A társaságnak rendes, alapító, tiszteletbeli és levelező *tagjai* lesznek, nemi különbség nélkül. Belföldiek rendes tagok lehetnek, külföldiek levelezők. Tagsági díj évenként 3 frt, alapítvány 50 frt. Intézetek és testületek is lehetnek részvevők és alapítók. A tagok díjtalanul kapják a társaság hivatalos közlönyét stb. Hogy a Társulat célját könnyebben elérhesse hat szakosztályra van osztva, s még ezen kívül külön bizottságok alakításáról is lesz gondoskodva az ethnographiával összefüggő fontos nemzeti ügyek előkészítésére. A közgyűlések egyszersmint vándorgyűlések is lesznek. E társulat fontos szolgálatokat fog tenni a jövő történetírásnak, amennyiben sok becses emléket fog megmenteni az elkallódástól. Ismételve melegen ajánljuk tagtársaink figyelmébe.

— »RÉGI SZÉKELYSÉG« cím alatt *Szabó Károly* a székelyek történetéről írt kisebb tanulmányait, melyek az utolsó harmincz év alatt a folyóiratokban jelentek meg, összegyűjté s egy pár új értekezéssel megtoldva Stein János kolosvári könyvkereskedő kiadásában sajtó alá adta. A nagybecsű collectio pár hónap múlva már a könyvpiacon leend. Nemcsak a kit a székely kérdés érdekel, hanem a magyar történetírás minden barátja élvezetet találhat e tanulságos és szépen írt értekezésekben.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— I. RÁKÓCZY GYÖRGY ÉS A PORTA. Levelek és Okiratok. A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából szerkesztették *Beke* Antal és *Barabás* Samu. Budapest, 1888. 8-adr. X. és 906. ll. Ára 5 frt.

— MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR. A legújabb nyelvemlékektől a nyelvújításig. A M. T. Akadémia megbízásából szerkesztették *Szarvas* Gábor és *Simonyi* Zsigmond. Első kötet IV. füzet: Danolgat — Enged. Budapest, 1889. 4-edr. 482—639 ll. Ára 1 frt.

— BETHLEN GÁBOR diplomáciai összeköttetéseiből. Tanulmány az »Oklevelek Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez« című munkájához. *Óvady* Lipóttól. (A Történettudományi Értekezések XIII-ik kötetének 12-ik száma.) Budapest, 1888. 8-adr. 86 l. Ára 50 kr.

— TANULMÁNYOK a népvándorlás korának emlékeiből. *Pulszky* Ferencz t. tagtól. (A Történettudományi Értekezések XIV-ik kötetének 1-ső száma.) Budapest, 1888. 8-adr. 24 l. Ára 20 kr.

— EMLÉKBESZÉD HORNYIK JÁNOS a M. Tud. Akadémia levelező tagja felett. *Szilágyi* Sándor r. tagtól. (Az Emlékbeszédek V-ik kötetének 5-ik száma.) Budapest, 1889. 8-adr. 28 l. Ára 20 kr.

— DIPLOMATARIUM RACZKEVIENSE. Ráczevei Okmánytár. Kiadja *Magdics* István. (Arcz és tájkép mellékletekkel.) Székesfehérvár, 1889. 8-adr. V. és 272 ll. Ára 1 frt. (Kapható a szerzőnél Székesfehérvárrt.)

— MAGYAR KÖNYVÉSZET 1876—1885. Jegyzéke az 1876—85. években megjelent avagy újjalag kiadott magyar könyveknek és térképeknek. A magy. könyvkereskedők egylete megbízásából összeállította Kiszlingstein Sándor könyvkereskedő. Első füzet. Budapest, 1888. 8-adr. Ára 40 kr.

— A DEBRECZENI DAL-EGYLET története 1863. évi október 18. — 1888. évi október 18. A 25 éves ünnepély alkalmára írta: *Péter* Gábor. Debreczen, 1888. 79 l.

— A DEBRECZENI KALMÁR-TÁRSULAT a múlt században. Debreczen, 1887. 48 l.

— A VASMEGYEI REGÉSZETI EGYLET évkönyve. 1887—8. Szerkeszté *Burány* Gergely. XV—XVI. évfolyam. Szombathely, 1889. 4, 78, 1 l., 4 tábla.

— A KOMÁROM-VASMEGYEI ÉS KOMÁROM VÁROSI történeti és régészeti egylet 1888. évi jelentése. II. évfolyam. Komárom, 1889. 8-adr. 21 l.

— ALBRECHT DÜRERS Abstammung und Kunstthätigkeit von Dr. Johann *Szendrei* (Separatabdruck aus der Ungarischen Revue. X. 1888.) Budapest, 1888. 4-edr. 181. Számos képpel.

— GESCHICHTE der Ungarischen Literatur von Dr. Heinrich Johann *Schwoicker*. Leipzig, 1889. (A Geschichte der Weltliteratur X. köt.) 8-adr. VIII. és 944 ll. Ára 15 márka.

A ZÖLD ÁG, MINT A SZÉKELY FŐTISZTEK JELVÉNYE.

Hogy a székely földön 1562-ig, a székely fölkelés leverése után Segesvárt tartott országgyűlésig, melynek végzései a székelység ősi alkotmányát és jogait tetemesen megnyirbálták, valamint az örökségeket, úgy a székekben a tisztségeket, a hadnagyságot és bíróságot, nemek és ágak szerint osztották, tudjuk Werbőczy Hármaskönyvéből (III. rész 4. cím).

Mily sorrendben váltotta föl egymást Maros széken a 6 székely nem 24 ága a 24 éves forduló alatt, a főhadnagyi és főbírói tisztt viselésében, láthatjuk az 1491-től 1515-ig terjedő lajstromból, mely 1557-ben volt összeírva s évről évre megnevezi a szék főhadnagyait és főbíráit.¹⁾

Azt is tudjuk, hogy a székely székekben a főhadnagyok és főbírák mellett voltak évenként az illető nemből és ágból választott lófők, kik a főtisztékkel együtt ítéltek, azokkal a hivatal tisztjében és jövedelmében osztottak, s hogy ezen tisztviselői személyzetet nevezték együttesen »ág népé«-nek.

A Bernáld Ferencz árvái nevében a Maros széki mező-madarasi és fekete-pusztabeli lófő-székely örökség dolgában II. János királyhoz 1569 körül fölterjesztett feljebbezés ugyanis tiltakozván a királyi tábla ítéletének azon pontja ellen, mely azt rendelte, hogy az árvák ág népével bizonyítsák örökségök jogcímét, hogy tudniillik »azokat az ág népe részébe adta az háznak possessorának,« kimutatja, hogy a királyi tábla teljesen félreértette Werbőczy Hármaskönyvének a székely örökségek és tisztségek osztásáról szóló pontját, mely szerint a székelyek

¹⁾ *Székely Oklevéltár II. köt. 139—143. l.*

»per tribus et generationes, atque lineas generationum, antiquo more, hereditates ac officia inter se partiuntur et dividunt.«

»Ez mondást, — így szól a feljebbezés, — mintha úgy magyarázná ő kegyelmek, hogy minden főembernek az ág népe osztott volna falunként örökséget. Ez pedig nem néz oda, mert az ág népe soha nem osztott, sem oszt is senkinek örökséget, hanem tisztet, esztendeig való hannagyságot és esztendeig való bíróságot, az az egy fő hannagyot, mást egy főbírókat emeltek között. Ez két ember mellett lőfejek voltak, kikkel ítéltenek. Ez hannagyság és bíróság series szerint járt minden székeken; egy esztendőben a kik voltak, más esztendőben mást emeltek fel köztök az tisztre. Az hannagynak társi voltak az hannagysághoz, az bírónak azonképpen más rendbeli társi voltak az bírósághoz.«

»Ezek az falukat elrendelték, ki mely faluknak legyen prae-fectusa; azokban a falukban, a melyek melyik lőfőnek jutott, más lőfő ott bírságot semmit nem vehetett, mint egy-egy ispán olyatának voltak. Ezek mondattak ág népének, a kik ily szerbe járó tisztben egy társaságban voltak. Ezek nem mind egy faluban laktak, hanem csak hogy egy széken, de ki egy mélyföldön, s ki kettőn lakott egymástól. Egyik sem tudta a másiknak hány hold földé vagyon, hány ember kaszállhatja meg rétét, mennyi örököt bír, pénzen vőtte-é s kitől vőtte, vagy mint jutott hozzá, quo titulo inscribáltatott neki; hanem consuetudo et observatio trium generum Siculorum ez volt, hogy a mely faluban főember szállott be, vagy lőfő, az falutól kért az is házhelyet, vagy pénzen kellett venni.«¹⁾

Az idézett fölvilágosításból biztosan megállapíthatjuk, hogy a székel székeken a főtiszteket, a hadnagyot és bírót, valamint az azokkal együtt hivataloskodó lőfőket, az ág népét, évenként fölváltva, még pedig mindig azon két székel nem két ága választotta, melyre azon évben a főhadnagyi, illetőleg a főbírói tiszt viselése következett. De hogyan történt a választás, volt-é az valamely előkelő családhoz vagy bizonyos székel lőfőség birtokához kötve, arra nézve fölvilágosítást nem találunk.

¹⁾ *Székel Oklevéltár II. köt. 282. 283. l.* — Hogy itt a feljebbezés mindig multban beszél, természetes, mert 1562. után a székel közt nem állott többé főn a tisztségek nemek és ágak sorrendje szerint való viselésének eltörölt joga.

E kérdésre nézve az al-csernátoni Domokos-család levéltárából nyerünk némi tájékoztató adatokat, melyekből megállapíthatónak vélem, hogy a székely tisztségek viselésének joga a sor szerint következő nem illető ágában bizonyos lófőség birtokához volt kötve, s az a ki ily lófőség birtokában volt, a tisztséget a maga számára törvényesen követelhetette. De egyszersmind arról az eddig nem ismert ősrégi szokásról is értesülünk, mely szerint a szék megválasztott főtisztjeinek, a főhadnagynak és főbírónak, lombos élő fát vittek ősi örökségén álló lakására, s ezzel jelölték a nép előtt a megtörtént választást, vagyis más szavakkal kifejezve, — a zöld ág volt a székely főtisztség jelvénye.

A székely primor Domokos-család a Nyujtódi-családból ágazott ki, melynek első ismert őse Nagy Lajos korában élt. A Mátyás király idejében Kézdi széken főhadnagyságot viselt Nyujtódi Domokosnak, ki már 1497-ben nem élt, három fia volt: Mihály, kinek maradékairól a családi levéltárban nincs emlékezet, Pál, ki atyja nevére a Domokos nevet vette föl s az oklevelekben mint »dictus Domokos« van jelölve, a most virágzó Domokos-család törzsatyja, és Tamás, kinek fia Imre a Becz nevet vette föl s a Domokosokkal testvér Becz-családot alapította.¹⁾

¹⁾ Hogy az al-csernátoni Domokos-család és a Becz-család, mely magát Szent-Kozma-Demjénról vagy Kozmásról irta, vérokon, s mind kettő Nyujtódi Domokostól származott, jól tudta s helyesen irta *b. Apór Péter, Munkái 74. és 83. l.*, ki csak abban hibázott, hogy Domokos Pált, Nyujtódi Domokos fiát, egy testvérnek irta Becz Imrével, ki valósággal Nyujtódi Domokosnak nem fia, hanem Tamás nevű fiától született unokája volt. — Deák Farkas »Az alcsernátoni Domokos-család nemzedékrendje« című czikkében, (lásd *Turné 1888. évf. 98. l.*) Apór Péter ezen állításának helyes voltát kétségbe vonva, a Domokos és Becz-család rokonságáról azt hiszi, hogy »az csak olyan családi hagyomány, melyet az okiratok teljesen nem bizonyítanak, sőt némelykor megczáfolni látszanak.« — Ha Deák Farkasnak módjában lett volna a Domokos-család levéltárát oly alaposan átvizsgálni mint nekem, ki Domokos László nyugalmazott királyi táblai bíró szívességéből nála Maros-Vásárhelyen a közelebbi múlt nyáron a család összes leveleit nemcsak átnézhettem, hanem a fontosabbakat le is másoltam, bizonyosan fölhagyott volna kételkedésével, melyet semmi egyéb nem alapíthatott, mint arra, hogy a Csik széki Becz-család jóval régebb a XVI-dik század elején élt Becz Imre koránál; mit igazol V. László király Budán 1456-ban kelt levele, melylyel a csik-szentmártoni Becz-család

A Domokos-család a Jenő nem Besenyő ága jogán birt őszi örökségét a Kézdi széki Al-Csernátonban, Ikafalván, Futásfalván és Márkosfalván századokon át gondosan megtartotta s mind azt ma is birja, a mit elődei, a Nyujtódiai, Nagy Lajos és Mátyás király korában birtak vagy szereztek.¹⁾ Minthogy azonban a székely örökségekre, melyeket a székelyek vérség jogán birtak és osztottak magok közt, királyi adománylevelek, igtató parancsok, káptalani vagy konventi hiteles jelentések s általában kiváltságlevelek nem kelhettek, a Domokos-család birtokaira vonatkozó levelek közzül a legrégibb csak 1497-ből való, de ez sem az ősi Nyujtódi-féle jószágra, hanem Márkosfalvi Jakab fia Szép Péter márkosfalvi székely örökségére vonatkozik, melynek birtokába Nyujtódi Domokos, a Szép Péter vérrokona Angyalosi László hűtlensége címén, Mátyás király korában jutott.

Az 1497-ben kelt oklevélben béltéki Drágfi Bertalan erdélyi vajda és székely ispán bizonyítja, hogy a Szép Péter márkosfalvi öröksége iránt annak két leánytestvérétől származott örökösei néhai Nyujtódi Domokos fia Domokos Pál ellen pert folytatván, ezen perben a felek által választott bírák, maksai Kún Antal és oltszemi Mikó Péter, úgy ítélték, hogy a peres márkosfalvi örökség minden tartozandóságaival maradjon az alperes Domokos Pál és utódai örökös birtokában, ki viszont a felpereseknek, néhai Szép Péter megnevezetlen leánytestvére fiának, Felső-Csernátoni Jánosnak, és Veronika nevű másik

---

négy tagjának s több előkelő csiki székely rokonának közös nemesi czímert adományozott. *Székely Oklt. I. köt. 170. l.* — A mily igaz ez a tény, éppen oly kétségtelenül bizonyos a Domokos-család leveleiből az is, hogy Nyujtódi Domokos unokája Imre fölvette a Becz nevet, s azt maradékai is szentkozma-demjéni vagy kozmási elő névvel mind addig használták, míg a család ki nem halt. Miért s hogyan történt e névváltoztatás, arról az oklevelek nem szólnak; valószínűnek tartom azonban, hogy Nyujtódi Domokos fia Tamás a csiki régi Becz-családból való fiu-leányt vett nőül s ennek fia és örököse ezért vette föl az anyai Becz családnevet.

¹⁾ Az ősi örökség csonkítatlan fönmaradtát annak lehet tulajdonítani, hogy a család abból soha leánynak részt nem adott, s a család tagjai, a köztük ős időkől fogva maig híven megtartott egyesség szerint, az ősi örökség bármily csekély részét idegennek csak akkor adhatták el, ha arra a család tagjai közt vevő nem találkozott.

leánytestvére fiainak, angyalosi Sebestyén Jánosnak és Albert nek, tartozzék 50 arany forintot fizetni.¹⁾

Ebből az oklevélből értesülünk, hogy a felperesek kérésétöket arra alapították, hogy a néhai Szép Péter márkosfalvi örökségét, mely annak halálával néhai Angyalosi Lászlóra szállt, annak kimultával pedig őket mint vérrokonokat illeti, néhai Nyujtódi Domokos törvénytelenül s hatalmasul foglalta el, fia Domokos Pál is jogtalanul tartja elfoglalva, mi által nekik 1000 arany forint kárt okozott; ez állítás ellen pedig Domokos Pál azzal védekezett, hogy a kérdéses örökséget sem atyja nem erőszakkal foglalta el, sem ő nem hatalmasul bírja, mert azt néhai Mátyás király adományozta az ő atyjának Nyujtódi Domokosnak, azért, mert annak házáat néhai Angyalosi László hatalmaskodva megrohanta és két szolgáját megölte.

Az 1497-diki választott bírósági ítélet, illetőleg egyesség, szerint Domokos Pál birtokában maradt a Szép Péter örökségének, de halála után fiát Domokos Mihályt s ennek osztályos vérrokonát Becz Pált, néhai Becz Imre fiát, a Szép Péter rokonai, Felső-Csernátoni János, angyalosi Sebestyén János és Albert, 1522-ben perbe fogták; de még évekkel azelőtt Angyalosi Mózes, az 1497-ben már nem élt angyalosi Sebestyén Lukács fia, is pert indított ellenök az őt mint vérrokont illető márkosfalvi székely örökségért. Ezen utóbbi per, melyben 1523-ban Szapolyai János erdélyi vajda és székely ispán az alperesekre, ellenben Báthori István nádor, mint a király távollétében annak helytartója, a felperes Angyalosi Mózesre nézve hozott kedvező ítéletet, II. Lajos király perujtató engedélyénél fogva Domokos Mihály és Becz Pál által megújítva, előbb Angyalosi Mózes, majd annak özvegye, utóbb fia ugyancsak Angyalosi Mózes ellen, kinek elhaltával a per testvéreire Angyalosi Katalinra, igaz nevén Margitra, dálnoki Török Mátyás nejeire szállt, egész 1548-ig folyt; mikor az említett felperes nő az általa ítélettel megnyert. márkosfalvi löfötséghez tartozónak vitatott tiszttség iránt is pert indított Domokos Mihály ellen; keresetét azonban mind a főperre mind a mellékperre nézve

¹⁾ Ezen oklevelet, mely Szapolyai János 1523. febr. 21-én kelt eredeti ítéletlevelében átirva maradt fön, közölni fogom a Székely Oklevéltár sajtó alá kész III-dik kötetében.

még azon évben letette, minthogy az előbb kelt ítéletben és peres levelekben neve hibásan Katalinnak volt írva valódi neve Margit helyett.

Nagyon messze vezetne, s nem is tartozik földatomhoz, az évtizedeken át folyt bonyodalmas, de a régi törvénykezési eljárást illetőleg igen érdekes perek számos változáson átment folyamat részletesen ismertetni¹⁾; csak annyit tartok kiemelendőnek, hogy Szapolyai János erdélyi vajda és székely ispán 1523. febr. 12-én kelt ítélete szerint, — mely az 1497-diki egyesség erejénél fogva a márkosfalvi peres örökség három negyedét a Domokos Mihály birtokában hagyta, s csak egy negyedét ítélte vissza Angyalosi Mózesnek, mint a kinek osztályos részéről az egyezkedő rokonok nem rendelkezhettek, — a peres örökség birtoklási jogczímét Domokos Mihály úgy adta elő, hogy néhai Szép Péternek rokonára néhai Angyalosi Lászlóra szállott márkosfalvi örökségét Mátyás király az 1471-dik év körül azért adományozta híveinek, Nyujtódi Mihálynak és testvéreinek, Tamásnak és Pálnak, Nyujtódi Domokos fiainak, mert Angyalosi László a király ellen föllázadt moldvai vajdához Istvánhoz csatlakozott, és így hűtlenség bűnébe esett;²⁾ később pedig ezen örökséget ugyancsak Mátyás király Nyujtódi Domokosnak azért adományozta, mert annak házáat Angyalosi László hatalmasul megrohanta s két szolgáját megölte.

Báthori István nádornak, mint a király helytartójának, ugyanezen perben Budán 1523. martius 19-én kelt ítéletlevelében, mely az egész peres örökséget Angyalosi Mózesnek ítéli, említve van ugyan Mátyás király állítólagos adománya, de mivel az arról kelt adománylevél a törvényszék előtt nem volt fölmutatva, Domokos Mihályt a nádor arra utasítja, hogy ha ily adománylevele van, annak alapján keresetét birtokon kívül indítsa meg, de csak a hűtlenség bűnébe esett Angyalosi László osztályrészére, tudniillik a márkosfalvi örökség egy negyedére.

¹⁾ Az ezen perekben kelt több mint 30 darab oklevelet közölni fogom a Székely Oklevéltár még ez évben kiadandó III-dik kötetében.

²⁾ Itt az idő különben sem szabatos meghatározásában (az 1471-dik év körül) világos tévedés van, mert az erdélyi lázadás és Mátyás hadjárata István moldvai vajda ellen 1476-ban történt.

A perben fölhozott ezen adatokból annyit bizonyosnak tartok, hogy a márkosfalvi székely örökséget Nyujtódi Domokos az 1476-ban hűtlenségbe esett Angyalosi Lászlótól mint hatalmaskodótól foglalta el; de hogy arra Mátyás királytól akár ő maga, akár fiai adománylevelet nyertek volna, határozottan kétségbe merem vonni; minthogy székely örökség hűtlenség esetében sem szállott a koronára, s királyi adomány székely földön 1562 előtt jogi lehetetlenség. Csakugyan a Domokos-család levéltárában Mátyás ezen állítólagos adományleveleinek nyoma sem található; pedig föl sem lehet tenni, hogy azokat, ha léteztek, a család gondosan meg nem őrizte s a per hosszas folyama alatt föl nem mutatta volna.

Az ötven esztendőnél tovább húzódott pernek, mint említém, 1548-ban szakadt vége, s éppen az ezen évben kelt legutolsó perlevelek azok, melyek a székely főtiszségek viselésének jogára új világot derítenek, s egyszersmind annak az ősrégi székely szokásnak emlékezetét is föntartották, hogy az évenként nemek és ágak jogán változott székely főtisztek lakására lombos élőfát, zöld ágat vittek s ezen szertartással jelölték az új főtiszt ünnepélyes beiktatását. Ezen levelek tartalmát azért bővebben fogom ismertetni s azokat jónak látom a függelékben egész terjedelmökben is közölni.

Nagy-Mihályi Ödönfi László görgényi várnagy és székely alispán Görgény várában 1548. martius 1-én kelt ítéletlevelében vallató parancsot intéz kilencz előkelő, egyenként megnevezett Kézdi széki székelyhez. El van ezen parancsban mondva, hogy Angyalosi Katalin! (igaz nevén Margit), dálnoki Török Mátyásné, al-csernátoni Domokos Mihály ellen, a Jenő nembeli lófőtség tiszttségéért, melyet tőle mint a Szép Péter márkosfalvi örökségéhez tartozót és így ősi jogaon őt illetőt visszakövetelt, Kézdi széken pert folytatott, a per feljebbvezés útján Udvarhely szék törvényszéke elébe került, hol a bírák a felperes nőt, — minthogy Domokos Mihály azt állította, hogy a felperesnek a Jenő nem lófősségi tiszttségében soha semmi része nem volt, azt a tiszttséget régidőktől fogva az ő ősei birták s így az elévülés jogczímére is hivatkozott, — keresetétől teljesen elütötték. A mint ezt a székely alispán törvényszéke előtt Udvarhely szék küldötte szombatfalvi Gálfi Pál előadta, az alperes Domokos Mihály ügyvédje dálnoki

Lőrinczi György, az alperes állítása igazolására s joga védelmére fölhozta, hogy »Nyujtódi Domokos a Jenő nembn főhadnagy (Supremus Capitaneus) volt s a zöld ágat (frondes) Csernátonba vitte; idő multával Domokos Tamás, a Becz Pál nagy atyja, lett a Jenő nembn főbíróvá s a lombos fát (arborem forondosam) Csernátonba küldötte; majd a másik Domokos Tamás lett ugyanazon tisztben főbíróvá, s a lombos élő fát (arborem forondosam vivum) Csernátonba vitte; ezek után az alperes Domokos Mihály lett azon nembn főhadnagygyá, s az is ősei módjára a lombos fát (arborem forondosam) Csernátonba vitte.« Ezzel igazolta az alperesi ügyvéd a Domokos-családnak a tisztséghez való jogát, mint a melynek oly hosszas időn át békességes birtokában van. Ellenben, — mondá, — a felperes nőnek van saját lófőisége, s az ország törvénye szerint más lófőiségbe nem léphet; a nőág a férfiág ellen lófőiséget nem birhat; de különben is a felperes nő a lófőiség tisztjének jövedelmét atyjától megkapta. Ez ellen a felperes nő nevében férje Török Mátyás a törvényszék előtt ismételve azt válaszolta, hogy azon tisztség a Szép Péter örökségéhez tartozik, melyet neje az alperestől minden tartozandóságaival együtt törvényesen megnyert, mint az ítéletlevél bizonyítja, melyet a törvényszék színe előtt be is mutatott. Ennek következtében a székely alispán és törvényszéke szükségesnek tartotta, hogy a felek állításuk valóságát hiteles bizonyítással igazolják, s megparancsolta az általa megnevezett kilencz előkelő székelynek, hogy április 26-dikán együttesen vagy legalább ketten menjenek Torja-Vásárhelyre (a mai Kézdi-Vásárhelyre) s ott a felek által előállítandó tanukat ünnepélyesen eskessék meg és vallassák ki az iránt, hogy a Jenő nem kérdéses tisztségét az alperes és ősei mint a márkosfalvi Szép Péter örökségét birták-é Csernátonhoz, vagy pedig az a tisztség nem tartozott a Szép Péter örökségéhez, s azt az alperes és ősei több mint 32 esztendőn át birták-é, vagy nem? s hiteles jelentésöket a tanúvallatás keltétől számítva 15 nap alatt terjeszszék elébe. ¹⁾

Hogy a tanúvallatás megtörtént s az arról kelt jelentés a székely alispán kezéhez jutott, kétségtelen Ödöfni László székely

---

¹⁾ Lásd *Függelék I. szám.*

alispán 1548. június 21-én Ujvártt kelt leveléből, melynek eredeti fogalmazványa a föntebb ismertetett vallató parancs hátára van írva. Ebből látjuk, hogy azon napon a felperes Angyalosi Margit, márkosfalvi Török Mátyásné s az alperes al-csernátoni Domokos Mihály ügyvédei a székely alispán törvényszéke előtt megjelenvén, bemutatták a Besenyő ág peres lófősegi tisztsége kérdésében kelt vallató parancsot, valamint a kiküldött vallató biztosoknak a tanúk vallomásairól kelt hiteles jelentését is. Ekkor azonban a felperesi ügyvéd kinyilatkoztatta, hogy ezt az egész pert a szokásos három márka teher lefizetésével leteszi: minthogy a felperes nő neve, mely alatt a per eddig folyt, el volt változtatva¹⁾, s a három márkát lefizetve a bíróságnak és ellenfelének csakugyan eleget is tett.²⁾

Néhány hónap mulva ezután, 1548. oct. 18-án, Prásmáron állított ki Ödönti László székely alispán egy levelet, melyben bizonyoságot tesz arról, hogy törvényszéke előtt Angyalosi Margit, márkosfalvi Török Mátyásné, mint felperes képében ügyvédje Besenyei Józsa deák, csernátoni Domokos Mihály és kozmási Becz Pál alperesek nevében pedig Daczó Bernát megjelenvén, a felperesi ügyvéd kinyilatkoztatta, hogy a felperes nő azt a pert, melyet a Szép Péter örökének nevezett örökségért Domokos Mihály mint jogtalan elfoglaló ellen folytatott, le kívánja tenni, s a perleszállítás terhéért három forintban valósággal le is fizette.³⁾

S ezzel a hosszas pernek vége szakadt, a márkosfalvi peres örökség pedig Domokos Mihály és utódai birtokában maradt; legalább a Domokos-család gondosan megőrzött levéltárában egyetlen egy oklevél sem található, mely a vitás kérdés fölelevenítését s a letett perek újabb fölvételeit igazolná.

Nem lehet azonban eléggé sajnálnunk, hogy a tanúvallatásról szóló jelentés, mely a székely alispán törvényszéke előtt be volt mutatva, de bizonyosan nem került a Domokos-család

---

¹⁾ Valósággal az előbb kelt perlevelekben, magában a vallató parancsban is, a felperes nő neve hibásan Katalinnak van írva Margit helyett.

²⁾ Lásd *Függelék II. szám.*

³⁾ Lásd *Függelék III. szám.*

levéltárába, nem maradt fön: mert nem lehet kétségünk a felől, hogy a kihallgatott Kézdi széki székelyek vallomásai a székely főtisztviselések viselésének jogára, a főtisztviselők választására és beiktatására, a zöld ágak az új főtiszt házához való vitelére igen érdekes részleteket s oly bizonyosságokat szolgáltatottak, milyeneknek az eddig ismert székely oklevelekben nyomát sem találhatjuk.

De így, e fontos oklevél ismerete nélkül is, az általam ismertetett periratok tartalmából arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy a székely székekben a főtisztviselések nemek és ágak sorrendje szerint való viselésének joga az illető nem és ág jogán birt bizonyos lófőség birtokához volt kötve: mert különben Domokos Mihály, családja jogának bizonyítására, nem hivatkozhatott volna arra a körülményre, hogy ő maga és elődei négy ízben választatván meg Kézdi szék főhadnagyává és főbírájává, a zöld ágat mindig családjuk ősi birtokára Csernátónba vitték, vagy küldötték. Abból pedig, hogy a tisztviselés kérdésbe vett jogára nézve Domokos Mihály a 32 évet meghaladó békés birtoklásra, és így törvényes elévülésre is hivatkozott, bizvást következtethetjük, hogy még abban az esetben is, ha netalán a tanuvallomásokból az derült volna ki, hogy a Jenő nem Besenyő ágán a tisztviselés joga a Szép Péter-féle márkosfalvi lófőséget illette, a székely ispán vagy alispán törvényszéke ezt a jogot a Domokos-családnak fogta volna ítélni, mint a mely a Mátyás király korában élt Nyujtódi Domokostól az Izabella királyné idejében virágzott Domokos Mihályig, három nemzedéken át, a törvényes elévülés idejénél, 32 esztendőnél tovább volt a tisztviselés békés birtokában.

Ha a fönmaradt oklevelekből nem nyerünk is körülményesebb tudósítást arról, hogy mily ünnepélyességgel folyt le a székely főtisztviselők beiktatása, mily szertartással történt a lombos élőfának, a zöld ágak, a megválasztott főtiszt ősi örökségében lévő házához való vitele: annyit biztosan állíthatunk, hogy a magyar nép által maig is használt közmondást, midőn valakiről azt mondják, hogy »zöld ágra jutott« vagy »nem bir zöld ágra vergődni,« csak a székelységnél dívott, de már feledésbe ment ősrégi szokást tudva lehet igazán megértenünk és helyesen megmagyaráznunk.

FÜGGELÉK.

I.

Ladislauſ Ewdentſſy de Naghmihal praefectus Caſtri Georgen et Siculorum Vice comes etc. Egregiis et Agilibus Georgio Janko de Zalan, Francisco Cheryék de Zoltan, Simoni Borosnyó, Stephano Gasparo Zewrche de Pakee, Francisco Mýhalez de Gelenche, Blasio Apor de Felthorjá, Paulo Dachó de Zenthgewrgh, Michaeli Chel de Zenthkatholna, Francisco Mýko de Oltzeme, Salutem et amicitiam paratam cum honore. Noveritis quod Nobis feria tertia poſt dominicam Reminiſcere unacum nonnullis dominis harum parcium Tranſſiluanarum Nobilibus et Siculis pro faciendo moderativo Judició cauſancium in Sede noſtra Judiciaria ſedentibus, Agilis Matthías Therek de Dalnok, pro Nobile domina Katharina conſorte ſua ut actrice ab una, ac Georgius Lewrinchý de Dalnok, pro Egregio Michaelé Damokws de Alchernathon veluti in cauſam attracto partibus ab altera, juxta legacionem Agilis Pauli Galffý de Zombatffalwa Nunctii Sedis Wdwarhel in figura noſtri Judicií comparendo, qui Nunctius retulit inter partes praefatas quandam cauſam primum in Sede Kýſdý motam et tandem per viam appellacionis ad Sedem Wdwarhel praedictam deduxiſſe, ubi praefata domina Actrix medio procuratoris ſui propoſuiſſet eo modo, quod quoddam *officium primipulatus generis Jenew* ¹⁾, ad hereditatem Petri Zep, quam hereditatem Jure mediante optinuſſet, pertinens, quae ipſam dominam actricem Jure avitico concerneret, apud eundem in cauſam attractum haberetur, a(b e)odem repetere vellet. Quo audito procuratur dicti in cauſam attracti reſpondiſſet ex adverſo, quod ipſa domina actrix in praſcripto officio primipulatus generis Jenew nullam unquam porcionem poſſeſſionariam habuerit, et ab antiquo praedeceſſores ſui poſſeſſiſſent, praſcripcionemque in eo feciſſet, ex quo enim a tanto temporum in proceſſu nullam habuiſſet porcionem, et in alia genealogia eſſet, Judices Wdwarhelienses adiudicaiſſent annotatam dominam actricem quaerere minime poſſe. Super hoc Judició domina actrix non contenta cauſam eandem in noſtram praesenciam provocaiſſet, Quaquidem relazione praefati nunctii modo praemiſſo facta praefatus in cauſam attractus circa ſuam aſſercionem adiunxit et in ſui Juris deſſenſionem allegavit, quod *Dominicus Nýjczytodi in genere Jenew Suppremus Capitaneus extitiſſet, et frondes ad Chernaton deduxiſſet*; interim *Thomas Damokws Arus Pauli Beck Suppremus Jux* in praefata

¹⁾ Eredetileg a helyes »generis Jenew« állott az oklevélben, de később ugyanazon kéz itt is, alább is még hat helyen, a Jenew nevet kitörölte s *Bessenjéw*-t írt helyette, bizonyosan helytelenül: mert Besenyő nem (genus) a székelyek közt nem létezett, hanem a Jenő nemnek volt Besenyő nevű ága, melyet az alább II. szám alatt közlött oklevél helyesen »*ramus Bessenjéw ag*« neven említ. — A főfőség latin neve oklevelünkben mindig hibásan primipulatusnak van írva.

generis (így) Jenew fuerit factus et et (így) Arborem forondosam ad Chernathon direxisset ; interim alter Thomas Damokws Iudex in eodem officio modo simili arborem frondosam vivum ad Chernaton praefatam deduxerit, et posthaec praefatus Michael Damokws in causam attractus in praenotato officio generis Jenew Supremus Capitaneus fuerit, aequaliter more praedecessorum arborem forondosam ad Chernathon deduxisset, et tanto temporis processu in pacifica possessione perstiterit, et praefata domina actrix primatum haberet et in alium primatum iuxta regni consuetudinem venire non posset, et sexus mulieris contra sexum masculinum primatum tenere non posset, et proventum officii primipulatus a genitore dicta domina actrix accepit. Hoc percepto praefata domina actrix iterum in contrarium respondit, quod officium Illud ad hereditatem Petri Zep adhaereret, et eandem hereditatem ab eodem in causam attracto iure mediante optinisset simulcum universis pertinenciis ad eandem ab antiquo spectare debentibus, et pro hoc (sententia)cionales literas haberet, quae literae sententia)cionales coram nobis in iudicio fuissent exhibitae et praesentatae, (ex quibus) sane intelleximus hereditatem praefatam optinuisse. Propterea necessario probare commisimus, (Re)quirimus Igitur vos et nichilominus vobis harum serie autoritate domini nostri gratiosissimi qua fungimur com(mit)timus, quatenus acceptis praesentibus, sub oneribus alias in talibus observari solitis, feria quinta proxima post festum S. Georgii martiris proxime venturum, ad possessionem Thorjauasarhel¹⁾ simul vel duo vestrum accedere ibique universos testes, quos partes ipsae voluerint, sub onere sedecim marcarum vestri in praesentiam convocare, ab eisdemque ad fidem eorum deo debitam fidelitatemque Sacrae Coronae Regni observandam, De eo utrum, praescriptum officium generis Jenew ad hereditatem condam Petri Zep de Markosfalwa, et progenitores ipsius in causam attracti ad Chernathon tenuerint et possederint, vel autem Idem officium generis Jenew non ad praedictam hereditatem Petri Zep, sed ad Chernathon pertinuerit, et tam Michael Damokws et progenitores sui plusquam triginta duobus annis pacifice possederint, nec ne, sciatis et examini meram plenam atque omnimodam certitudinis veritatem. Et posthac seriem huius modi rescitae veritatis vestrae, ut fuerit expedita, ad diem attestacionis vestrae Nobis fide vestra mediante referre vel rescribere debeatis et teneamini. Secus non facturi, praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum in castro Georgen loco et tertio die termini praenotati, anno domini Millesimo Quingentesimo Quadragésimo octavo.

(P. II.)

Lecta.

Hátára jegyezve más kézzel : 1548 feria quinta post Viti (= jun. 21.) pro A. Josa literatus, pro I. Joannes Both, quia domina Actrix nomen suum mutat, ideo Causam cum onere consveto condescendi fecit Causam (így). (Eredeti je papíron, zöld vászba nyomott ép gyűrűpecséttel, a Domokos-család csernátóni levéltárában, V. cs. 117. sz.)

¹⁾ Ma Kézdi-Vásárhely.

II.

Nos Ladislaus Ewdenffý de Nagh Mýhal Praefectus Castri Georgen et Vice Comes Siculorum etc. Memoriae commendamus per praesentes, quod Nobis feria quinta proxima post festum Beatorum Viti et Modesti Martirum proxime praeteritum, unacum nonnullis dominis Nobilibus et Siculis pro faciendo moderativo iudicio causancium in sede nostra iudiciaria sedentibus, Josa literatus de Besenýew pro honesta domina Margaretha Consorte Agilis Mathiae Therek de Markosfalwa, ut actrice ab una, ac Joannes Both de Zeplak (pro) Egregio Michaelae Damokos de Alchernaton veluti in causam attracto partibus ab altera, Juxta continenciam literarumstrarum Adiudicatoriarum Attestatoriarum, *I(n facto) cuiusdam primipulatus ad Ramum Bessenjew ag pertinentis*, quem primipulatum post hereditatem Agilis con(dam Petri) Zep ipsa domina Actrix se contingere contendeat, confectarum, ac Agilium Francisci Mýhalecz, Simonis Borosnyay, Blasii Apor, Gasparis Zewrcheý, Georgii Janko et Michaelis Csch superinde rescripcionalium, in figura Iudicii nostri comparando, easdem literas nostras adiudicatorias, attestatorias ac relatorias procuratores parcium Nobis utrinque exhibuerunt et praesentaverunt. Quibus exhibitis et praesentatis, procuratur dominae actricis allegavit eo modo, quod ipsa 'domina actrix causam praesentem, sed et totum processum eiusdem causae, ex eo, quod nomen ipsius dominae Actricis, cuius nomine causa hactenus prosecuta est, in praescriptis literis adiudicatoriis utcumque mutatum fuisset, cum onere consueto trium Marcarum condescendi facere vellet, et his dictis causam eandem condescendi fecit, ac de onere huiusmodi condescensionis nobis et parti adversae satisfecit, testimonio praesencium mediante. Datum in Wýwar termino in praenotato anno domini Millesimo Quingentesimo Quadragesimo octavo.

(Eredeti fogalmazvány, az I. szám alatt közlött oklevél hátára írva. *Úgyanott.*)

III.

Nos Ladislaus Edenffý de Naghmýhal praefectus Castri Gwrgen et Siculorum Comes ¹⁾ etc. Memoriae commendamus per praesentes, quod nobis feria tertia in festo Galli confessoris unacum nonnullis dominis Nobilibus et Siculis pro faciendo moderativo Iudicio causantium in sede nostra Iudiciaria sedentibus, Nobilis Joseph literatus de Besenýew pro honesta domina Margaretha consortis (*igy*) Egregii et Agilis Matthie Twroçk de Markosfalwa ut actrice ab una, ac Egregius Bernardus Daczo pro Egregiis et Agilibus Michaelae Damokos de Chýarnathon ac Paulo Becz de Kozmas, juxta continenciam quarundam literarumstrarum adjudicatoriarum

¹⁾ Igy írva elnézésből Vice Comes helyett.

in figura Judicii nostri comparendo, ubi praefatus procurator annotatae dominae Actricis allegavit eo modo, quod causam eandem ratione cuiusdam hereditatis siculicalis *Zeph Peter wroke* vocatae, quam vigore et virtute litteralium privilegialium praefatum in causam attractum occupasse asserebat, cum onere consueto Juxta Regni antiquam et approbatam consuetudinem, si Iuri et Iusticiae consentaneum foret, condescendere vellet; his dictis causam eandem cum onere consueto tribus florenis condescendi fecit, testimonio praesencium mediante, et de onere condescensionis Nobis et parti adversae satis fecit, harum nostrarum litterarum vigore. Datum in Prasmartercio die termini praenotati, anno domini Millesimo Quingentesimo Quadragésimo Octavo.

Lecta.

(P. H.)

(Eredeti je papiron, a Domokos-család csernátóni levéltárában V. 115. sz. a.)

SZABÓ KÁROLY.

AZ OLMÜCZI VÁROSI LEVÉLTÁR

MAGYAR VONATKOZÁSÚ OKIRATAI.

Sok esztendei tanári működésem folyamán felebbvalóim a közérdek szempontjából ismételve czélszerűnek találták, hogy számomra Ausztria és Magyarország különböző részeiben utaljanak ki hatáskört. Hogy azt becsületesen és az iskola falain kívül is gyümölcsözően töltssem be, egész időmet, melylyel hivatásom kötelességeinek teljesítése után még rendelkeztem, a helyi viszonyok, főleg a történelmi kútforrások és segélyeszközök tanulmányozására fordítottam. Ezt tettem Galicziában, Erdélyben, Bukovinában, Felső-Ausztriában s végül szűkebb hazámban, Morvaországban is, mindenütt átkutatva a múlt emlékeit. Tanulmányaimból sokat már közzétettem, különösen a mi Morvaországot illeti, hol városról-városra folytattam a kutatást. Az illető főhatóságok engedelmével és támogatásával a többek közt átnéztem Iglau, Frain, Mehrisch-Budwitz, Nikolsburg, Pirnitz levéltárainak chronologiai rendben készített összeírásait, a Colalto hercegi levéltár gazdag kincseit, Trietsch és Jamnicz levéltárait, kiegészítve ekképen a Chlumeckzy Péter lovag által eszközölt ide vágó publicatiót (Brünn 1856.) E mellett iglauri, znaimi és olmüczi tanártársaim is sokféle történelmi anyagot bocsátottak rendelkezésemre.

De bármi gazdagoknak és sokoldalúaknak bizonyultak főleg az iglauri és znaimi levéltárak, reám Olmücz gyakorolta a legfőbb vonzó erőt. Hisz e város — szülő városom — egykor Morvaország metropolisa volt s méltán remélhettem, hogy gyűjteményeiben igen sok eddig ismeretlen, értékesíthető anyagot talállok. Kutatásaim különösen Magyarország nagy királya: Corvin Mátyás korára — 1458—1490 — irányultak, kinek sok évi harczeit Podiebrad György cseh királlyal Morvaország s főleg Olmücz sorsára is a legnagyobb befolyással voltak.

Feladatomból jutott az ügynevezett »régi levéltár«-at Olmüczben a modern tudomány igényeinek megfelelően rendezni.

Eleinte a fehérhegyi csata napját tűzték ki határul, később azonban sürgetésemre megengedték, hogy az 1648-ig terjedő okmányokat is bevegyem a részemre kitűzött rendezés körébe. Mint előre fel volt tehető, az 1611 számból álló régi levéltárban csakugyan találtam okiratokat a Mátyás király és Podiebrád közti harczok korából. Ez okmányok Magyarország egyházi és világi történetére is fényt vetnek s azért megérdemlik, hogy a történetíró tudomást vegyen lételökről.

Első sorban ez okmányokat akarom ismertetni.

Eleinte Olmücz Podiebrád Györgynek hódolt s kegyének számos jelében részesült, miről a levéltárban maig is meglevő okmányok tanúskodnak. Csak II. Pál, a híres Aeneas Sylvius folytonos ösztönzésére (a régi levéltár 241, 244 és 246 számú okmányai, kelt Rómában 1466. jan. 3., 1466. márcz. 17. és 1466. május 20.) lépett a város a cseh király ellenségeinek táborába. Ezt még az időben tette, midőn Corvin Mátyás még épen nem volt az országnak teljesen birtokában. Megszerzését Olmücz is elősegítette, míg maga sok esztendőn át erős harczot vívott a Podiebrádhhoz szító Hradisch kolostorral. Ez közvetlenül a város közelében feküdt s ellenségesen állt szemben a városi polgársággal, minduntalan igényt emelve a városi jövedelmekre és jószágokra. A hatalmas és dúsgazdag zárda mindig harczban állt a várossal s ő volt az oka, hogy eleinte Olmücz is Podiebrád pártjára lépett. Podiebrád fia Victor egy ízben csapataival megszállotta a kolostort s ezzel kényszeríté a várost is, hogy hozzá csatlakozzék. Mikor azonban Corvin Mátyás ura lett a helyzetnek, Olmücz is őt támogatta s a magyar király kegyelmének annyi jelével halmozta el, mint az ország egy másik városát sem. Mátyás idevonatkozó okmányai jó számmal maradtak fenn. Nemcsak a város régi kiváltságait erősítette meg, hanem azokat újjal szaporította, s gazdag adományokat is adott Olmücznek. Mi okozta a nagy király e bőkezűségét, arra a város krónikásai ¹⁾ egész naivul csak ennyit mondanak: Corvin Mátyás a meghódított cseh országok összes városai közül Olmüczöt azért szerette a legjobban, mert e városban koronázták Csehország királyává, még pedig azon jelvényekkel, melyek a Podiebrád kezében levő, rendesen az országos kincstárban őrzött eredetiek után a legnagyobb hűséggel készültek s melyek addig Brünnben, a szent Jakab egyházban levő »Mi asszonyunk« csodatevő képét díszítették, honnan a koronázás ünnepélyes aktusára az olműcziek által sokféle nehézség daczára megszereztek. Mindez igaz, csakhogy

¹⁾ Fischer, Geschichte der Stadt Olmütz; Janiszewsky, Chronik von Olmütz 1854.

nem magyarázza meg teljesen, mi okozta azt a túlságos jó indulatot, melyet Mátyás király Olmücz iránt tanúsított. A királynak tudvalevőleg gyakori háborúskodásaihoz pénzre volt szüksége s kétségtől a pénzkérdés nagyban befolyásolta Olmücz iránti jóindulatát.

Az olmücsi régi levéltár Corvin-féle okmányai lényegileg a város történetére vonatkoznak s első sorban azt mutatják, hogyan gyarapodott a város jogokban és kiváltságokban s ennek megfelelően tekintélyben is az ország többi városaival szemben. De azért nem egy olyan vonást nyújtanak, mely a magyarok nagy királyának összképét kiegészítheti.

Itt azonban először is hangsúlyoznom kell azon körülményt, hogy Olmücz akkor Morvaország legkiválóbb városa volt, melynek biztosított birtokával, mihelyt egyszer polgárságának érdeke a királyéhoz volt kapcsolva, az ország nagy részének birtokára is számítani lehetett. Noha a Podiebráddal való szakítás és a Hradisch kolostorral való örökös küzdelem, melyek mindegyikében a város magyar segély nélkül tehetetlen maradt volna, létrehozta az ilyen mindkét félre kiterjedő kapcsolatot, de az még sem volt olyan erős, mely az akkori harcok viharát kiállhatta volna. A bölcs király tehát még szorosabbra fűzte azt, midőn a város polgárságát elhalmozta adományaival és kegyeivel.

Ugyanezt tette a főnemességgel. Így Boskovitz Wenczel, az olmücsi »Cuda«¹⁾ főnöke szintén részesült olyan királyi haszonvételek²⁾ adományozásában, minők már részben a polgárságnak adományoztattak. Kétségtelenül így akarta nem csupán a városi polgárság, hanem a befolyásos főnemesek érdekeit a magáéhoz fűzni. Ugyanez okból adományozta³⁾ a folyton Podiebrád érdekében működő Hradisch kolostor jószágait is

¹⁾ Cuda a cseh Cudny szóból származik s nemest jelent. E névvel jelölték azt a hatóságot, mely a nemesség egymás közt fölmerült pörös ügyeiben ítelt. Tagjai voltak a kamarások minden egyes kerületben, főnöke pedig a főkamrás volt, ki mindig a főnemességhez tartozott.

²⁾ 1481. okt. 4-én Budán kelt okmányában Mátyás király Boskovitz Wenczelnek a pohárnoki állást adományozta. Az eredeti hártya pátens függő pecséttel. Az okmány cseh nyelven van írva; levéltári száma 286.

³⁾ 1483. június 28-án Brünnben kelt okmányával. Eredetije hártya, függő pecséttel. Cseh nyelven van írva; levéltári száma 371. Ezzel Olmücz városa Bistovan, Kleinteinitz helységeket és az Ostrakertet zálogban kapta 600 frtban, melyet a kolostor vonakodott lefizetni. 1488. okt. 16-án Budán kelt okmányában a király e jószágokat már tulajdonul adta a városnak. Az okmány hártya, függő pecséttel; cseh nyelven van írva; levéltári száma 287.

a városnak. Ez adományt a király halála évében újólal meg-erősítette.¹⁾

Mátyás király azonban a morva főpapságot is érdekkörébe igyekezett vonni s ebbeli törekvéseiben egy sajátos jelenségre akadunk. Az esztergomi érsekségnek alárendelt püspöki megyék közé tudvalevőleg őstől fogva a nagyváradi is tartozott. E viszony okozta, hogy Mátyás alatt az olműczi püspökség is az esztergomi érsekségnek jurisdictiója alá került.

Ez a mindenesetre feltűnő tény nagy visszahatással volt a királynak Magyarországon kívül elfoglalt állására. A dolog következőleg történt:

Az olműczi káptalan őstől fogva gyakorolta a kánoni jog értelmében azt a jogot, hogy ő választotta az egyházmegye főpásztorát. Mikor 1457-ben Zirola Bohusláv olműczi püspök meghalt, a káptalan Boskovitz Protasiust választotta utódává. Csakhogy az új püspök még nagyon fiatal volt s megválasztása-kor a jicini gymnáziumban végezte tanulmányait. Ő az olműczi püspökök sorában a harminczötödik s 1460-tól 1482-ig ült a püspöki széken. Eleinte azonban, míg Protasius a kánoni képe-sítést megszerzé, helynökök kormányozták az egyházmegyét.

Minthogy Boskovitz Wenczel meg volt nyerve Mátyás király számára, általa rokona, a püspök is a király pártjára vonatott. Utóbb azonban a király befolyása következtében²⁾ az olműczi káptalan Protasius halála esetére *az utódlást János nagyváradi püspöknek ígérte*. Ez ígélet a választók általános hozzájárulásával történt s körülön kívül az egész egyházmegyé-ben annál nagyobb helyeslésre talált, mert tudva volt, hogy *János nem magyar-, hanem morvaországi* s így az ország szülötte.³⁾

¹⁾ Az okmány 1490. márczius 15-én Bécsben kelt. Hártya, függő pecséttel, cseh nyelven; levéltári száma 300. A király hangsúlyozza, hogy Hradisch kolostort fegyveres kézzel kellett elfoglalnia, miben Olműcz is támogatta. Ezzel a város kártalanítási igényt szerzett, melyet csak úgy lehet igazságosan kielégíteni, hogy a zárda jószágai állandó birtokul a városnak adatnak át.

²⁾ Catalogus venerabilis Cleri Archidioeceseos Olomuciensis 1865. pag. IX. Matthea Corvino Hungariae Bohemiaeque Rege auctore stb.

³⁾ Ugyanott ezt olvassuk: Joannes Vittic Magna Varadiensis episcopus, natione Moravus (?) patria Prostannensis praefato Regi carissimus et intimus consiliarius, tamquam perpetuus et a Sacra Sede confirmatus stb.; de ez a János nem Vitéz János volt, hanem *Pruisz János* váradi püspök, Mátyás kir. kedvelt tanácsosa, morva (szül. Prosztojev városban) eredetű ember. — Igaz ugyan, hogy a pápa 1482-ben ifj. Vitéz János *szerémi* püspököt szánta olműczi püspöknek, de kinevezéséből a király

János püspök természetesen nem mondott le a nagyvárad püspökségről, nem is Olmüczben ültette fel székhelyét, hanem megtartotta állását a király mellett s a régi szokásnak megfelelően világi és egyházi ügyekben egy-egy helyettest, administrator tartott. Mindegyik felelős volt cselekedeteiért s bizonyos meghatározott időben számolt sáfárkodásáról. Az olmüci püspöki méltóság megszerzése Jánosra nézve egyes-egyedül csak javadalom-cumulatio volt, melynek anyagi hasznát ő, erkölcsi és politikai előnyeit pedig a király élvezte. Ha tehát az olmüci városi levéltár okmányai évek során át egy olmüci Jánost »Baccalaureum in decretis et Decanum« és Alexiuis de Iglavia kanonokat mondanak »administratores«-ül¹⁾, úgy tudhatjuk, hogy ez mit jelent, a nélkül, hogy a sede vacante kifejezésre nagy súlyt kellene helyeznünk. Az említett administratorok utódai közt említettnek Kostelz Dániel és Altheimer Konrád²⁾, kiknek tevékenysége idején János püspök, Mátyás király hirtelen halála által indítatva, az általa alapított ungarisch-hradischi Ferenczrendi zárdában a szerzet kötelékébe lépett,³⁾ mire a pápa az olmüci püspöki széket megüresedettnek nyilvánította s a káptalan választása ellenére Ardicinus de la Porta bibornoknak adományozta. Ez időtől kezdve nincs többé adat az olmüci püspökségnek az esztergomi érsekség hatósága alá rendelkezéséről, mi addig is csupán azon körülményben lelte okát, hogy János mint váradi püspök, az esztergomi primás alatt állott.

Más, közvetlenül a magyar-erdélyi történetre vonatkozó okmányban az olmüci levéltár nem valami gazdag. Említést érdemel két okmány a mohácsi vész korából. Az egyik II. Lajos magyar királyról tesz említést, a másik pedig már szélesebb köröket érdekelhet s az I. Ferdinánd és János királyok közti trónviszályra vonatkozik. Az első 1527. jan. 31-én kelt Krakóban. Zsigmond lengyel király Minovszky Márknak és Jánosnak felhatalmazást ad, hogy idősb Minovszki Márk, II. Lajos magyar király elhunyt udvari szolgája egy letétét, mely az olmüci városi tanácsnál van, fölvegyék. Eredetije papir, latinúl; levéltári sz. 512.

ellenkezése miatt semmi sem lett. 1482-től Mátyás kir. haláláig Pruisz János váradi püspök kormányozta az olmüci püspöki megyét is, habár csak mint administrator. (V. ö. Bunyitay, Vár. püsp. tört. I. 308. és köv. l.)

¹⁾ Így az 1483. febr. 17-én Olmüczben kelt latin hártyaokmányban. Levélt. szám 270 s más okmányokban is.

²⁾ 1491. ápril 27-én és május 15-én Olmüczben kelt okmányok. Mindkettő hártya és latin; levélt. szám 308 és 309.

³⁾ Catalogus XI. Summus Pontifex Apostolicam provisionem propter ingressum Joanni Varadiensis in ordinem religionum sibi vindicans sth.

A második 1527. május 16-án kelt szintén Krakóban. Zsigmond lengyel király írja az olmüci városi tanácsnak: Minthogy a cseh és a magyar király (I. Ferdinánd és János) egyetértenek abban, hogy követek által Olmüczben békeszerződés köttessék, a lengyel király az általa e célra kiküldött András püspöknek és Szydrovicky birodalmi kancellárjának adja a jelen megbízólevelet, mely egyszersmind Wiekwienski polocki várnagynak és Chojenski János pozeni prépostnak és királyi titkárnak is igazolásul szolgál. Eredetije papir, latin; levéltári szám 515.

Megemlítem, hogy az olmüci levéltár rendezésekor egy följegyzést is találtam olyan okmányról, mely a magyar történetben nagyon ismert Kottanner Ilonára, Erzsébet királyné bizalmas udvarhölgyére, kinek 1430--40. évi emlékiratai fennmaradtak, vonatkozik. Ez az okmány azonban elveszett, mert minden igyekezetem daczára sem birtam ráakadni.

Nem a köztörténelemre, hanem egy azon időben Magyarországon is óriási birtokú s kiváló politikai szerepet játszó főúri családra, a bazini és szentgyörgyi grófokra vonatkozik az olmüci levéltár számos irata, melyekről érdemes lesz említést tenni. Olmücz levéltárába szokták a zivataros időkben a legelső cseh- és morvaországi családok irataikat letenni s így kerülhettek oda a bazini és szentgyörgyi grófokra vonatkozó is, melyek majdnem mind adósságlevelek s tanúságot tesznek, hogy e roppant birtokú főúri család ez időben milyen nagy pénzbeli bajokkal küzdött s milyen roppant mértékben el volt adósodva, mert kétségtelen, hogy itt adósságleveleinek csupán egy része van összegyűjtve. Nem lehetetlen, hogy az adósságok még az 1466-ki s reá következő erdélyi belmozgalmak idejéből származtak, melyekben tudvalevőleg János bazini és szentgyörgyi gróf igen tevékeny részt vett.

Regesta alakban következőkben ismertetem az egyes okmányokat:

1497. június 24-én Gicin. Péter bazini és szentgyörgyi gróf írja Wrchlab János Rupprechtnek: küldi a Zwola Bohusra szóló 100 frtos adósságlevelet s kéri: gondoskodjék a tanúk aláírásáról. Eredetije papir, cseh nyelven; lt. szám 340.

1499. ápril 24. Roznov. György gróf maga és örökösei nevében elismeri, hogy Suditz testvérektől 1150 frtot vett kölcsön. Eredetije papir, cseh; l. sz. 344.

1501. június 27. Roznov. Studnitz testvérek 550 frtot nyújtáznak, melyet Péter gróftól követelésükre részfizetesképen fölvettek; lev. szám 257.

1501. szept. 29. Roznov. Péter gróf elismeri, hogy Osinski Pétertől 500 frtot vett kölcsön; l. szám 359.

1501. nov. 11. Roznov. Péter gróf adósságlevele 250 frtról Koberschicky Miklós számára. Eredetije hártya, cseh; 361. sz.

1502. aug. 10. Olmücz. Szaniszló olmüci püspök átengedi Zsófia bazini és szentgyörgyi grófnénak, — született Waldstein, — a kamarát illető 85 márka bért. Eredetije hártya; 366. szám.

1502. aug. 7. Auszterlicz. Dubrawki Zsigmond és tizenhárom más nemes úr mint Zsófia bazini és szentgyörgyi grófné, szül. Waldstein kezesei megerősítik, hogy miután a grófné a férjeért való fizetést eszközölni nem tudta, a 27,000 frtnyi tartozást Slawkow és Rasonitz jószágok átengedésével egyenlítette ki; 367. szám.

1502. szept. 28. Slavkov. Zsófia grófné átengedi a scharovi uraknak Olmücz városától kiszolgáltatandó 85 márka kamara-bért; 368. szám.

1503. augusztus 28. Buda. Podmanini és Brunovi Mihály 20 frt átvételét nyugtázza Péter szentgyörgyi és bazini grófnak; 375. szám.

1503. október 29. Buda. Ulászló király megengedi Olmücz városának, hogy magához váltsa a királyi kamara tulajdonát tevő, de Zsófia bazini és szentgyörgyi grófnénak inscribált 85 márka bért. Eredetije hártya, cseh nyelven; 375. szám.

1504. kelet nélkül. Ludanytz Hynek nyugtázza Péter bazini és szentgyörgyi grófnak, hogy 800 frtos követelésére 160 frtot megkapott. Eredetije papir, cseh; 380. sz.

1504. a nap nincs megmondva, Olmücz. Zierotin János nyugtázza, hogy Péter gróftól tőketörlesztésül 85 frtot, hátralékos kamatol fejében 15 frt 4 garast fölvelt; 381. szám.

1504. a nap nincs megmondva, Szt-György. Zsófia grófné adósságlevele Scharovitz Jakab számára 1000 márkáról; 385. sz.

1504. június 28. Olmücz. Prebiki Péter nyugtázza Péter bazini és szentgyörgyi grófnak 705 frt átvételét, mely utolsó részlete az eredetileg 1900 frtot tevő adósságnak; 393. szám.

1503. június 28. Olmücz. Zopp János nyugtázza Péter bazini grófnak 125 frt tőke és 18 frt kamatadósság felvételét; 392. szám.

1504. június 28. Olmücz. Czartorey János nyugtázza Péter grófnak a 100 frtos adósság lefizetését; 394. szám.

1504. június 29. Olmücz. Husztovetz Albrecht nyugtázza Péter grófnak 150 frtos adóssága lefizetését; 395. szám.

1504. június 29. Olmücz. Kokor Katalin nyugtázza Péter grófnak 30 frtos és 2 schokk garasnyi adóssága lefizetését; 396. szám.

1504. július 1. Olmücz. Podmanini Mihály nyugtázza Péter grófnak 243 frtos adóssága lefizetését; 397. szám.

1505. július 6. Olmücz. Hrivna. Wenczel nyugtázza Péter grófnak 610 frtos adóssága lefizetését; 401. szám.

E husz okmány nem érdektelen adalékot szolgáltat a bazini és szentgyörgyi grófok vagyoni viszonyainak, adósságcsinálásának s azon különféle transactióknak ismeretéhez, melyekhez gyakori pénztelenségekben folyamodtak. Míg János nagyvárad és olműczi püspök olyan jól tudott gazdálkodni, hogy Czimburg Stibortól Leschan egy részét 982 frton valószínűleg az általa alapított klastrom számára megvásárolhatta (az okmány Trawaczowban 1491. január 28-án kelt; eredetije hártya, cseh nyelven, levéltári száma 305.) — az itt közlött okiratok a bazini és szentgyörgyi grófok teljes pénzügyi deroutjáról tanúskodnak. A család történetírója mindenesetre haszonnal használhatja az iratokat.

Más okmányokat Magyarország történetéhez Olműcz városa régi levéltárában nem találtam.

SCHMIDT VILMOS.

DRAGONI GÁSPÁR

ÉS A KÖRMENDI FŐISKOLA.

(Korrajz a XVI. századból.)

I.

Hogy Dragoni hol, mikor született; melyik hazai iskolában tanult; hol működött először? nem tudom, de a külföldön tanultak névsorában is hiába keresem. Az ismeretlenség homályából 1576-ban tűnik fel, a mikor már olyan tekintélyes gyülekezetnek, a minő Sopron volt, egyik prédikátora. De hogy már előbb is kellett neki valahol működnie, azt Beythe Istvánnak egy levele eléggé bizonyítja, melyben írja, hogy Sopronyban »folytatta hivatalát,« ami azt teszi, hogy már előbb is lelkészkednie kellett. Utolsó ember nem lehetett, mert egykori elődének: a nagyhírű férfin s később dunántúli püspök Beythe Istvánnak kérésére lett soproni lelkészszé, aki ekkor már Német-Újváron gróf Batthyány Boldizsár udvari prédikátora vala, evvel cserélvén fel soproni papságát, a honnan 1576. április 18-áról levelet küld Sopron város tanácsához, melyben a megszólítás után ezeket írja ¹⁾)... »Az uraságtoktól visszatérő *Dragoni Gáspár* az én kedves uramhoz jött, esedezvén velem együtt, hogy őt uraságtoknak, hivatalának ottani folytatására, átengedni méltóztassék. Mit jóllehet jó szívvel, de csak a kérelmek után engedett meg. Tehát tudják meg kegyelmetek, hogy ezen jó férfin a bevett legjobb szokások szerint meggy kegyelmetekhez. Én pedig kérem az Atya Istennek irgalmasságát, hogy ezen férfinak uraságtoknál való szolgálata legyen kedves az Isten előtt és üdvös az egyházra nézve.«

---

¹⁾ »Casparus Dragonus a vestris dominationibus rediens, ad dominum meum gratosum venerat, suplicans una mecum debita cum instantia, ut sua magnificentia vestris dominationibus ipsum concedere dignaretur. Quod etsi egregie, tamen postea concessit. Itaque sciant, hunc bonum virum concessum optimo jure eisdem... Datis Ungvarini. 18. Aprilis. 1576. Dominationum vestrarum servitor *Stephanus Beythe*. m. p.« (Eredeti je félíven Sopron város levéltárában.)

Beythe Istvánnak ezen leveléből kitűnik az, hogy ő maga két évig *sem volt soproni prédikátor*, mert 1574. április 24. után ment oda, s szívesen felcserélte azt Batthyány Boldizsárnál az udvari prédikátorsággal, a mi világosan megmagyarázza, hogy főuraink udvari papjai miért lettek a körülöttük levő vidéknek püspökeivé. Továbbá az is kitűnik, hogy a XVI. században *nem a presbyteri, hanem a földesuri rendszer* (systema territorialis) *szerint igazgattattak egyházaink*. Példák beszélnek. Batthyány udvari prédikátorául választja Beythét, s az egyházaknak lelkészekkel való betöltése körül figyelembe veszi annak kérelmét, szavait is, mely kérelem, tanács lassanként püspökséggé fejlődik ki. Dragoni Gáspár a Beythe távozásával megürült soproni magyar papságot nem Sopron város tanácsától, hanem Batthyány Boldizsártól kéri, a kinek csak sok kérelmek után engedi meg, hogy ott hivatalát folytathassa. Nem akarok arról most beszélni, hogy miért fáradt el Dragoni Német-Ujvárig Batthyány pártfogásáért, mikor Keresztúron, vagy Csepregben Nádasdyt sokkal közelébb találta volna, hanem csak azt hozom fel itt, hogy Beythének is volt némi része abban, a miért Dragoni soproni pappá lehetett. Már most ha Batthyány engedelmeiből, Beythe kérésére lesz Dragoni Gáspár soproni prédikátorrá s erről ugyanaz a Beythe azt írja, hogy... »*Dragonit a bevett legjobb szokás szerint megye kegyelmekhez (Sopronba)*«... vajjon ki nem látja, hogy már ő azt érti ez alatt, a mivé kifejlődött lassanként egyházszervezetünk (igaz csaknem két század alatt), hogy *a világi és egyházi felsőség tudtával, beleegyezésével betöltött lelkészi állomásokat tartja ő törvényeseknek*, amint azután lassanként a világi főurak védelme, oltalma alatt tartott zsinatok is intézkednek; s ha a paritas elve későn megy is át a gyakorlatba, de a gyülekezetek jogai közé tartozik a lelkész-választás, s ezek onnan felsőségük tudta nélkül nem változhatnak. Mikor azután az egyházak szaporodnak, s azokra a gond, felügyelet mind több időt, munkát kíván: ki lenne erre alkalmasabb, mint a földes úr udvari prédikátora, aki addig is kormányzott ura nevében? Én a magam részéről csakis így tudom megmagyarázni azt, hogy Dunántúl miért lettek épen főuraink udvari prédikátorai püspökökké.

Az is világosan kitűnik Beythe idézett leveléből, hogy ő Sopronból egyenesen Német-Ujvárra ment s 1576-ban már ott működött. Fabó ¹⁾ 1583-ra teszi Beythe német-újvári papságát, de az említett levélből kétségtelen, hogy 1576-ban már ott van.

Beythe leveléből látjuk, hogy ő is Dragonit ohajtotta a soproni lelkészi állomáson utódául; s a Batthyány Boldizsár

¹⁾ *Fabó András*: Beythe Istvánnak életrajza. Bpest, 1866. 8. l.

engedélyével Sopronba visszatérő Dragoni Gáspár hogy csakugyan nem fáradott hiába, kétségtelen lesz előttünk azon levélből, a melyet Dragoni 1576-ban Hegyfaluból küld Sopron város tanácsának meghíván abban az egész tanácsot azon évi október 24-én Hegyfaluban (Sopron vármegye) Deven Katalinnal, Deven Mihály leányával tartandó menyegyzőjére. Ezen levelének aláírásából tűnik ki, hogy ő ekkor »soproni magyar és horvát prédikátor.« ¹⁾

Dragoni Gáspárnak imént említett leveléből bizonyos, hogy ő *magyar és horvát* pap volt Sopronban. Lehet, hogy ekkor sok horvát nemzetiségű lakott itt, de valóbszínű, hogy a szomszéd klimpai és kópházai horvát ajkú jobbágysai lelki gondozásáról is akart intézkedni a városi tanács avval, hogy olyan prédikátort állított a magyar lelkésziségre, aki a horvát nyelven is beszélt? Vagy talán Dragoni, mivel felesége is horvát leány volt, kivel menyasszonyi hozományképpen egy fél házat kapott Sopronban, csak apostoli buzgóságból hirdette horvát nyelven is az evangéliumot? — Akármint magyarázzuk azonban ezt a kérdést, egyforma eredményre jutunk minden körülmények között, arra t. i., hogy ekkor Sopronban nyelv, avagy nemzetiség szerint már megkülönböztetik a prédikátorokat, az egyik *német*, a másik *magyar és horvát*; de egy kérdés tisztázatlan marad, az t. i. hogy annak a nyilvánosan reformátussá lett Beythe Istvánnak az utódja, aki az ő református urának, Batthyány Boldizsárnak engedélyével s az ő kérésére lett soproni pappá, a lutheri, avagy a kálvini elveket hirdette-e? Bármelyiket vallotta, követte, az bizonyos, hogy *a XVI. század utolsó negyedében magyar prédikátor, következtetésképp magyar egyház is volt Sopronban, ha ma három század múltán ritkán hangzik is az Isten ígéje magyarul.* Mivel azonban az események oly csudálatosan alakultak e két férfiú személyisége körül, hogy az egyik azok részéről, a kik őt magukénak tartották, méltatlanságot, gyanúsítást, — a másik pedig a katolikus clerus nyomása miatt üldözést szenvedett: tanulmányozzuk és vizsgáljuk azon okokat, a melyek őket egygyé forrasztották.

A XVI. század utolsó negyedének kezdetén már nálunk Dunántúl is különbséget tesznek a »*magyar ekkleziák*« elnevezéssel, s több mint valószínű, hogy a kálvini irányú egyházakat értik alatta. Tudjuk, hogy az 1562-diki debreczeni vagy eger-völgyinek is nevezett hitvallást Melotai Nyilas István 1621-ben

¹⁾ *Dragoninak* sajátkezűleg írott levele kelt Hegyfaluban, 1576. október 12-én, melyet »obsequentissimus Caspar Dragonus ecclesiae christianae ungaricae croaticaeque collectae, apud Sopronium pastor« ír alá. (Eredetije Sopron város levéltárában.)

kiadott »Agenda«-jában, tíz helyen mindig mint »a magyarok confessiója«-t említi, holott az a kálvini elveket hatalmasan vallja magáénak. S mikor nálunk Dunántúl is »magyar pap«-ról, »magyar ekkleziákról«¹⁾ beszélnek: a reformátusra kell gondolnunk, mert ezt másképp meg nem értjük akkor, mikor magában Sopron városában három »német« evangelikus lelkész működik. Az ünnepélyesen convertált Beythe ekkor ilyen címet használt: »Magyarországban az Isten egyházainak püspöke, és a (német-) újváriaknál az Isten igéjének lelkipásztora«,²⁾ a melyből kétségtelen lesz előttünk azon tény, hogy ő nemcsak Batthyány Boldizsárnak, hanem a német-újváriaknak is papjuk volt.

Nem akarok véleményyt mondani ezen kérdésről, de mivel Beythe István életirója, Fabó András oly élesen kikel a koráig reformátusnak tartott Beythe evangelikussága mellett, hogy még a csepregi 1591. évi colloquium után is evangelikusnak tartja őt, daczára annak, hogy azon nyilvánosan a helvét hitvallást védelmezte Beythe: el kell mondanom azon okokat, a melyek kételyeket támasztottak lelkemben e két férfiú evangelikussága iránt.

Tudjuk, hogy a Batthyányok reformátusok voltak, s Beythe már 1576-ban az ő udvari papjuk volt; imént is említettem, hogy ez a Beythe 1591-ben maga is a helvét hitvallás mellett foglalt állást, s ezek után kérdem: vajjon talán ekkor lett-e egyszerre reformátussá? Oh nem, már régen az volt. 1582-ben kiadott munkáiban már a református felfogás mellé áll, ha oly válogatott szavakkal fejezi is ki gondolatait, hogy munkáját mindegyik fél jó lélekkel használhatta. Lesz alkalmam másutt az ő hitfelekezeti álláspontját egy külön tanulmányban felmutatni s azért most csupán Dragoniról kívánok szólni.

Fentebb hivatkoztam már arra, hogy Dragoninak Beythével, Batthyányval való viszonya az ő reformátusságára mutat; a minthogy az elsőnek kérésére és ez utóbbinak engedélyéből, beleegyezéséből lett is soproni prédikátorrá. De ha ebből még csak gyanítjuk vallásfelekezeti jellegét: azon helyek, a melyeken élete későbbi éveiben megfordul és hivataloskodik, ama sejtelmet és feltevést, hogy ő csakugyan református volt, szilárd meggyőző-

¹⁾ *Dragoni Gáspár* levelei 1576., 1584., 1587-ből a soproni levéltárban.

²⁾ Sajátkezüleg írt nyugtáján eredetileg latinul így: »*Stephanus Beythe, superattendens ecclesiarum Dei in Hungaria, et pastor ministerque verbi divini apud Uyvarinos.*« Kelt Sopronban 1587. július 13. Ugyanerről van egy másik nyugtája is, a melyen csak az aláírás az övé, de éppen így van a bekezdése, mely Német-Újváron kelt 1587. július 11-én. Mindegyik a régi naptár szerint. *U. o.*

déssé érelik lelkünkben. Körmendi és rába-hídvégi paposkodását nem említem, hanem csak utolsó működési helyét, *Rohonczot* hozom itt fel, *a hol úgy ő élte, mint ő utánna mindig református pap szolgált*, a melyből önként következik s határozottan állítható az ő reformátussága is.

A rohonczi ekleziához Dragonin kívül két nagy férfi emléke fűződik: u. m. Pathai István és Szenczi Molnár Albert-é. Pathairól azt írja Tóth Ferencz, ¹⁾ hogy... »1575-ben szenteltette fel, s elsőbben a rohonczi ref. ekleziában, azután 1592-ben már pápai prédikátor volt,« melyet ő azért tesz 1592-re, mert ez évben adta ki — mint pápai pap — Agendáját. Mivel azonhan Dragoni 1591-ben rohonczi pap korában egy könyvet adott ki, világos előttünk, hogy ő a Rohonczi Pápára távozott Pathai közvetlen utóda lett. S ha most felemlítem azt, hogy Pathai István adta ki az első határozottan református irányú Agendát; ha hivatkozom arra, Dragoni Gáspár halála után 1612-ben már ismét Pathai István volt rohonczi prédikátor ²⁾ s ennek Veszprémbe való költözésével Batthyány Szenczi Molnár Albertet hívta meg a rohonczi prédikátorágra, aki ott két évig hivataloskodott is: ³⁾ azt hiszem, mindezek azt bizonyítják, hogy Dragoninak is reformátusnak kellett lennie.

Igaz, hogy akkor, mikor ezen rajzban szereplő egyének éltek, vagyis helyesebben addig az időig, a meddig ez azokkal foglalkozik, még nem váltak külön a protestáns felekezetek: de a szakadás csirái mindenesetre előbb keresendők, s ha figyelmesen vizsgálódunk, im Dragoni életében is arról győződünk meg, hogy nagyon könnyen megtaláljuk az 1591. évi csepregi zsinat Ariadne fonalának kezdő szálait, s azok a szálak teljes biztossággal vezetnek bennünket. A teljes elválás 1591-ben kezdődik, s minden jel, nyom arra mutat, hogy azután egyik vagy a másik papja hitnézete volt döntő befolyással az egyházak pártállására.

Dragonin Gáspárnak egy elévülhetetlen érdeme van Sopron szabad királyi város történetében, a melylyel csak a saját magas műveltségét, hitbuzgóságát példázza, avval magának ércznel marandóbb emlékszbrot állítván. *Ő volt nevezetesen az, aki a magyar iskola alapját Sopronban megvetette, s abban itteni hiva-*

¹⁾ Tóth Ferencz: Túl a dunai református püspökök élete. Győr, 1808. 64. l.

²⁾ Fabó András: Codex Diplomaticus. Pest, 1869. 62. 66. 72. 73. stb. lapjain lásd Rohonczi kanizsai Pálffy Jánoshoz küldött leveleit, ki ekkor pápai pap volt.

³⁾ Toldy Ferencz: Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez.

taloskodásának egész ideje alatt tanított; melyet eléggé bizonyít mindjárt idézendő levele.

De nem sokáig örvendhetett Dragoni sem alkotásainak gyarapodása, sem házi családja boldog tűzhelyén, mert 1582-ben kénytelen volt elhagyni Sopron városát, s hitéért, vallásáért még a börtönt is meg kellett kóstolnia. Nevezetesen a vészfellegek ekkor már mind jobban kezdtek tornyosulni a protestáns egyház felett. A clerus összeszedte minden erejét, mozgósította minden emberét, hogy a térítéseknek immár gátat vessen. Ezekhez járult még egy fontos körülmény, a melynek igazságát, ha némelyek elismerék is, mégsem kellett az, *mert Rómából jött.* Értem a XIII. Gergely-féle új naptár behozatalát, mely mellett éppen Draskovich győri püspök buzgólkodott legjobban, és a mely éppen a soproni papokra s így Dragonira is oly végzetessé vált.

Tagadhatatlan, hogy ma már csak dicséret, elismerés illeti Gergelyt a javított naptár ügyében tett intézkedéseieért, de akkor nem csupán azért fogadták ellenszenvvel a protestánsok, mert attól a pápától jött, aki »Te Deum«-ot tartott a párisi vérmenyegző dicsőítésére, hanem azért is, mert annak egyszerű elfogadásával az alkotmányt is veszélyeztetve látták, a melynek elég világos jele az, hogy hosszas vajadás után is (1582—1587.) *egyedül a király és senki más tekintélye alapján fogadták azt el a rendek 1587-ben.* De azért az országgyűlés törvénye sem gátolta a reformátusokat abban, hogy 1591-ben szintatlag ne protestáljanak az új naptár behozatala ellen, kifogásokat tevéen arról, miért nem lehet a Gergely-féle javított naptárt elfogadni? (Nagykárolyi zsinat 1591.¹⁾ Beythe István, Dragoni Gáspár még 1587-ben ki is írják, hogy levelüket a régi kalendárium szerint keltezik.²⁾

Mint már említettem, az új naptár ügye a soproni protestánsokra nézve lett a legvégzetesebbé. Mikor ugyanis a győri megyés püspök, az új naptár mellett legjobban kardoskodó és e körül kifejtett érdemei elismeréséül rövid idő alatt kalocsai biboros érsekké kinevezett Draskovich György, úgy is mint a királynak helytartója, rendeletet adott ki, hogy 1582. október 4-dikétől kezdve mindenütt az új naptár szerint kell az időszámítást életbe léptetni, s elvárja, hogy intézkedését egész teljességében készséggel végre hajtják³⁾, a már ekkor csaknem egészen protestáns

¹⁾ Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Bpest, 1881.

²⁾ Kiírja levele végén mindegyik . . . »juxta vetus calendarii« . . . A soproni levéltárban.

³⁾ Ugyanott.

vallású soproni papok hatalmasan prédikáltak az új naptár ellen, a minek az az eredménye lett, hogy ellenszegülésükért a városból mind a négyen kiűzettek a felingerült Draskovich királyi helytartó által. *Dragoni Gáspár már az 1582. év tavaszán elűzetett.* A soproniak nem túrték ezt el minden szó nélkül, Bécsbe egy küldöttséget menesztettek oly utasítással, hogy esedezzenek az elűzött prédikátorok visszahozhatásáért; de a küldöttséget a jezsuiták nagy patronusa, Ernő főherczeg bebörtönöztette, s mindaddig nem bocsátotta szabadon, míg magukat ünnepélyesen nem kötelezték arra, hogy úgy ők maguk, mint az egész város engedelmeskedni fognak a katholikus papságnak, s beleegyeznek abba, hogy az evang. prédikátorok és tanítók nemcsak a városból, hanem még annak faluiból is eltávolíttassanak s ígérk, hogy a katholikus püspök beleegyezése nélkül papot nem hívnak.¹⁾ Ennek a következménye lett azon két szigorú rendelet, melyeket Rudolf 1594. és 1595-ben küldött a soproni tanácshoz, az evangélikus prédikátor bevitele ellen.²⁾

Dragoni Gáspár soproni magyar prédikátor is köztük volt az elűzött lelkészeknek és a nyomok arra mutatnak, hogy Draskovich őt nem csak elűzette, hanem be is fogatta s *Kesző* várába elzáratta; legalább ezt látszik bizonyítani Dragoninak mindjárt idézendő levele. *Kesző* vár tartozik Sopron vármegye Szany mezővárosához³⁾ és valamint akkor, úgy ma is a győri püspökség tulajdona; melyből mintegy önként következik s maga a hely is azt példázza, hogy Dragoni ott fogva volt, mert azt sehogy sem tehetjük fel róla, hogy annak a Draskovichnak a birtokára meneküljön, a ki őt a protestáns Sopronból is elűzette? Levelét⁴⁾ Sopron város tanácsához intézi, akinek — úgymond — iránta és javai iránt mutatott jó indulatát egyből másból már régen megértette; majd így folytatja: »a közelébb elmúlt napokban Szombathelyről egész őszinteséggel és részletesen megírtam Beythe István uramnak is, hogy semmit se aggodalmaskodjék. Ellenem, mint jól vagyok értesülve, meglehetősen számú hamis irat küldetett ő császári, apostoli királyi felségéhez, és mint már előbb-

¹⁾ *Bauhofer György*: Geschichte der evang. Kirche in Ungarn. Berlin, 1857. 23. l. V. ö. *Müllner M. művével.*

²⁾ Mindegyik *Sopron város levéltárában.* Az első kelt Prágában 1594. október 25-én, a második ugyanott 1595. január 3. Ezen kívül ezen ügyben még több rendelet is van. Van egy a győri püspöktől 1594. okt. 20-ról; kettő Mátyás főherczegtől 1594. okt. 20. és 1595. május 17-ről, melyekből az tűnik ki, hogy egy prédikátort vittek magukhoz.

³⁾ Magyarország Helységnévtára az 1882. évről.

⁴⁾ Kelt *Keszővárdában*, 1582. május 12-én. *Sopron városi ltár.*

ről bizonyosan tudom, *azokban személyem kiméletlenül gyanúsított.* És nehogy törvényes formaszerű perlekedés legyen belőle, a már előbb is megnevezett Beythe István uramhoz mindenre kiterjeszkedő levelemben megírtam, hogy felebbezésünk mellett várjuk be a kegyelmes királyi felségnek és a magyar országgyűlésnek határozatát.« Ezután áttér feleségének soproni háza ügyére és tudatja a tanácscsal, *hogy szomorú helyzetében azt Beythe Istvánnak elzálogosította 360 frtért, s kéri is őket, hogy annak árendáját ne neki, hanem Beythének küldjék el.*

Mivel gyanúsíthatták volna ő felsége előtt mással, mint-hogy eretnek és az új naptár ellen prédikál? Egy előbbi — ápril 24-diki — levelében is azt írja Szombathelyről a tanács-hoz, hogy ügyes-bajos dolgai miatt nem tudott még idáig levelet írni, de azt őszintén mondhatja, hogy ha a rágalmozók ármánykodásai, hamis ráfogásai egyedül őt tartják minden villongás, harag, gyűlölség, igazságtalanság szerzőjének: akkor nem ember, hanem magának az úr istennek fia, a názáreti Jézus Krisztus sem csinál az ellenségeskedők viszálykodásából jó egyességet, és óhajtott békességet«... Majd így végezi be levelét. . . »*én a ti polgártársatok és jövőndöbeli hitszónokokotok vagyok, tülem semmiben el ne szakadjatok*«...¹⁾

Meddig volt Kesző várában? -- eldönteni nem tudom, mivel 1584-ben már Szombathelyről ír, *melynek kapuin az eretnég még ekkor diadalmat nem nyerhetett.* Prédikátor volt-e itt, vagy csak bujdosó menekült? -- megállapítani szintén nem lehet azon egyetlen leveléből, melyben gazdasági ügyekről ír; de legközelebb állok az igazsághoz, ha azt mondom, hogy Dragoni Szombathelyen csak átutazó, bújdosó menekült volt, mert ha nem az, úgy nem tudnók megérteni, miért készül elmenni Pannoniából. Említettem levele Szombathelyről 1584. július 1-jéről van keltezve s rövid kivonatban így van: »nemes és nemzetes Deven Katalin asszonynak, az én hites társamnak menyasszonyi hozományképpen kapott, nálatok levő házunkat Beythe István uramtól egyezkedés útján visszaváltottam, melyért akármi módon tiveletek, vagy bárki más oly kegyes emberrel kellene meg egyeznem, aki a ház haszonbéréről számolna, ha én Pannonián kívül leszek; a mely dolgot, mint már egynehányszor, úgy most is ti reátok bízom, és kérlek is titeket tekintetes férfiak, hogy szerencsétlenségem idején vegyétek magatokra az én ügyemet«...²⁾ Úgy látszik ezen leveléből, mintha a mai Dunántúlról távozni akart volna az üldözések miatt; de azért még is jó lélekkel

¹⁾ *Eredetiye ugyanott.*

²⁾ *Dragoní Gáspár eredeti levele Sopron város levéltárában.*

nyugodtan várta sorsa eldölését. A soproniak ragaszkodása mellett bízott az országgyűlésben is, és még most sem mondott le azon reménységéről, hogy Sopronba még visszamehet, mert szóban levő levele végén arra kéri a tanácsot, hogy »*állítsák fel újra az ő egyszerű iskoláját, majd meg fogják látni, még a legfelsőbb helyen is, hogy mily jótékony hatása van az iskolának s igéri, hogy ő azt virágzóvá s híressé teszi.*«¹⁾ A melyből önként következik, hogy Dragoninak prédikátor korában iskolája is volt Sopronban, még pedig ha magyar prédikátor volt, *úgy iskolájában is magyarul kellett tanítania.* Egy magyar iskoláról ír ugyan Müllner Mátyás²⁾ is igen értékes s eredeti kútfőkön alapuló becses művében, de Dragonit nem említi, úgy is mint tanítót, holott levelének azon passusa, melyben *iskoláját újra felállíttatni kéri,* kétségtelenné teszi az ő soproni magyar iskolájának létezését.

Fájdalom! Dragoni ezen ohajtását soha sem érthette el többé, mert Sopronban nem volt ő utánna több prédikátor a XVI. század végéig, és siralmas helyzetükön csak a bécsi béke segített. Dragoniról is alig szólna ezután a krónika, ha a már többször említett háza nincs, de az 1587-ben már megint levélírássra kényszeríti. És evvel eljutottunk a *körmendi főiskolához.*

II.

A XVI. században keletkezett iskolák számát Fraknói³⁾ 164-re teszi, melyből 130 a protestánsoké, unitárius ebből 9 és csak 34 a római katolikusoké.

Ez a kimutatás azonban teljesnek nem nevezhető, mert, annál több volt. Ilyen iskoláink voltak, — hogy csupán a mai dunántúli kerületről szóljak — Pápán, Sopronban, Alsó-Lendván, Csepregen, és a melyről különösen meg akarok emlékezni: a *körmendi főiskola.* Szándékosan nevezem mostani elnevezés szerint főiskolának, mivel egy oly helyen, mint Körmend, a hol már theológiát is tanítanak, minden bizonnyal alsóbb iskoláknak is kellett lenni. De ha ehhez hozzáadjuk azon reformátori gyakorlatot, hogy az igehirdetést összekötötték mindenütt az iskolai tanítással, és még a XVII. században is a legnevezetesebb papok, püspökök előbb mind tanítók, úgynevezett iskola rektorok voltak, azután legnagyobb részük a külföldi akadémiákra ment és ennek végeztése után lettek csak prédikátorokká: úgy minden esetre nem

¹⁾ Ugyanott.

²⁾ Müllner Mátyás: A soproni ev. főtanoda története. Sopron, 1857.

³⁾ Frankl Vilmos: Hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Bpest, 1873.

lesz merész azon következtetésem, hogy *Körmenden nem csupán theologiai, hanem vele kapcsolatban alsóbb iskola is volt*, melynek elvégzése után következett a theologia, a mint ezt a tolnai főiskolában is látjuk, a honnan a növendékek a XVII. században már egyenesen a külföldi akadémiákra küldettek.

Arról akarok hát szólni, hogy Körmenden a XVI. század utolsó negyedében olyan főiskola volt, mely theológiával volt összekötve, vagyis a melyben theológiát tanítottak. Ezen főiskoláról sem Lampe-Ember ¹⁾, sem Bod ²⁾, sem Horányi ³⁾ sem Tóth Ferencz ⁴⁾ nem tudnak semmit; *Fraknoi sem említi a hazai és külföldi iskolázásról írt* s előbb is említett nagybecsű művében, csupán Bauhofernél ⁵⁾ találunk egy nyomot (melyre az illető helyen hivatkozom) létezéséről. És jóllehet, az is nagyon kevés, amit én tudok róla, de éppen azért mondom el, a mit csak róla a Sopron városi levéltárból összeállíthattam, hogy reá irányozzam mintegy az érdeklődők szíves figyelmét. Körmend város, és a gróf Batthyányak körmendi gazdag levéltárában mindenesetre kell útbaigazító okmányoknak lenni.

Körmend a Batthyányak birtoka volt Német-Újvárral együtt, a hol tudjuk, hogy Beythe István volt éppen az udvari prédikátor, aki Dragonit is jól ismerte, hiszen — mint láttuk — Sopronba is ő ajánlotta, az pedig őt bizalmas emberének tartotta. Úgy tetszik, nem is járt semmi nehézséggel, hogy a vacantiában levő Dragoninak a Batthyányak segedelmével helyet készítsen a hatalmas püspök, Beythe Körmenden, aki innen ír levelet Sopron város tanácsához felesége háza ügyében 1586. február 24-ről, s annak így írja alá nevét: ⁶⁾ »Catharina Deven, nobilis domini Casparis Dragonii Körmendiensis, ejusque provincialis concionatoris legitima consors«, mely azt bizonyítja, hogy Dragoni Gáspár 1586-ban körmendi hitszónok volt, s tekintve azon viszonyt, mely közte és Beythe István között volt, s figyelembe véve Batthyány Boldizsárban való régi bizalmát, mikor még a soproni papságot kérte tőle: bátran előbbre tehetjük két évvel

¹⁾ Lampe: Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania. Utrecht, 1728.

²⁾ Bod Péter: Magyar Athenás. Szeben, 1766.

³⁾ Horányi: Memoria Hungarorum et provincialium, scriptis editis notorum. Bécs, 1775.

⁴⁾ Tóth Ferencz: Magyar és Erdély országi prot. ekkleziák hist. Komárom, 1808.

⁵⁾ Bauhofer: Geschichte der evang. Kirche in Ungarn. Berlin, 1857.

⁶⁾ A soproni levéltárban. Magától értetődik, hogy felesége helyett, de az ő nevében írta. Az egész Dragoni írása.

az ő körmendi paposkodását is, minthogy nem is hihetem azt, hogy Batthyány őt hely nélkül hagyta volna.

Az a Dragoni, aki Sopronban való prédikátorkodása idejében a magyar iskolában is tanított, nem állhatta meg, hogy ennek a főiskola nélküli dunántúli kerületnek egy papnövelde ne létesítsen, s az abban levő gyülekezeteknek lelki gondozásáról egy theologiai intézet felállításával is segédkezet ne nyújtson; mert 1587-ben róla már úgy szól az emlékezet, mint a *szent theologiának professoráról*. Világosan kitetszik ez 1587. január 22-én Körmentről kelt azon levélből, melyet ő neje helyett írt Sopron város tanácsához, felhatalmazván abban főtisztelendő Beythe István uramat arra, hogy a soproni házért járó négyszáz magyar forintot Deregdi Annától térítvény mellett, a tanács előtt kezeihez vehesse, mely levélnek aláírásából kétségtelen, hogy ő ekkor már *theologiai professor volt Körmenten*, mivel az említettem levelét így írja alá: ¹⁾ *Catharina Deven, nobilis domini Casparis Dragonii, Cörmendensisque scientiae sacrae theologiae professoris legitima consors*... Ez magának Dragoni Gáspárnak aláírása, de ezen kívül még más adatok is bizonyítják, hogy ő mint körmendi pap theologiai professor is volt. Egyik szintén magától Dragonitól való, a másik pedig a körmendi tanácstól; lássuk hát ezeket is rendre.

1587. február 16-án ír Dragoni ismét Körmentről Sopron város tanácsához, melyben ismételten arra kéri őket, hogy Deregdi Annától vennék át a ház árát a négy száz magyar forintot, és a mondott összeget adják át Beythe István uramnak, aki arról majd ő helyette nyugtatványt ad, és a pénzt el fogja juttatni kezeikhez... Majd így végzi, vagyis írja alá levelét: »*Amplitudinum vestrarum, bonus amicus, Caspar Dragonus, sacrae theologiae professor.*« ²⁾

Úgy látszik, a városi tanács, vagy tán Deregdi Anna azt kívánta, hogy Dragoni maga menjen személyesen Sopronba a ház árának felvérese, s annak az új tulajdonos kezeihez való átadása végett. Legalább ezt látszik bizonyítani Körment város bírójának, és tizenkét esküdtségének azon levele, melyben írják: »ne követeljék azt, hogy nemes és tiszteletes *Dragoni Gáspár úr, a körmendi theologiának professora és a mi lelkeinknek hűséges pásztora* most menjen Sopronba (azon négy száz magyar forintért) mikor már a bőjtnek is vége van és a sakramentumok is kiszolgáltattandók lesznek.« ³⁾ Az egészből tárgyunkra nézve az a legneveze-

¹⁾ *Eredetije Sopron város levéltárában.*

²⁾ *Ugyanott.*

³⁾ *Ezen levélre Bauhofer is hivatkozik i. m. 136 l.*

tesebb, hogy egy erkölcsi testület által van benne bizonyítva Dragoni professorsága, és ezért közlöm azt a mellékletben a maga eredeti szövegében.

Mindenesetre kellett Kőrmenden theológiának, mondjuk főiskolának lenni, ha nincs is ennél több documentumunk annak létezése mellett. Múlhatlanul kellett lenni, mert ekkor úgy sem tudunk Dunántúl egy papnövelvét sem. A pápáiról, csepregriről, alsó-lendvairól, soproniról (ez utolsó helyen 1587-ben sem pap, sem tanító nem volt már) -- melyek a XVI. században már fennállottak, szintén csak annyit tudunk, hogy léteztek; de azt már határozottan tudjuk mindegyikről, hogy theológiája egyiknek sem volt. És éppen ezek is a mellett bizonyítanak, hogy Kőrmenden főiskolának kellett lenni, mert ha ott sincs, akkor nem tudjuk megmagyarázni és megérteni, hogy mit jelentsenek az 1587. évi márczius 12-én Beythe elnöklete alatt tartott csepregi zsinat XIV. cikkének eme szavai: »Az iskoláknak és *collegiumoknak* minden tanítói a nagyobb tanulókkal együtt legyenek jelen mindig a zsinatokon.« *Ime ez a collegium Kőrmenden volt, és Dragoni Gáspár volt annak eddig nem ismert professora.*

Hogy csakugyan theologiai professor volt, azt azon egyetlen, nyomtatásban is megjelent művével is bizonyíthatni, a melyet *a theológiát tanulóknak és a kezdő hitszónokoknak haszndlatára adott ki 1591-ben*, ekkor mint rohonczi prédikátor összeállítván abban Pál apostol leveleiből, és egyéb könyvekből a theologusok és hitszónokok tükörét. Munkájának egész címe ez: »Speculum theologorum et concionatorum ex sancti Pauli epistolis, aliorumque conditis libris concinnatum, opera et expensis Casparis Dragoni, preconis et servi Dei olim in ecclesia Telepontana (Rába-Hídvég és nem Véghíd, mint az Új Magyar Athendásban olvassuk), quae est verbo virae collecta, nunc vero Rohonciana mysteriorum domini Jesu, indignus dispensator. In usum studiosorum theologiae et novitiorum concionatorum emissum. Anno 1591. in Monyorokerek. Imprimebat Joannes Manliusz.« 4. r. 3. ív.

Meddig volt Dragoni theologiai professor, s meddig volt Kőrmenden? — teljesen megállapítani nem lehet. Nem csak azért, mert idézett munkája címlapján meg sem említi, hogy Kőrmenden is volt, — pedig nagy a valószínűsége annak, hogy azt éppen theologiai professor korában írta --, hanem azért is, mert már 1587. május, júniusában csupán »*keormendi es annak tartománbeli valo feo keorestyen praedikator*«-nak írják¹⁾ és.

¹⁾ Lásd a melléklet II. száma alatt levő eredetit.

professorságáról hallgatnak. Ő maga is, mikor 1587. júliusban feljött azután Sopronba, hogy ügyét kitisztázza, a felvett pénzről való nyugtatványán már nem írja magát theologiai professornak, hanem csak hitszónoknak, prédikátornak¹⁾ s mivel Körmend város tanácsának levelében *mint theologiai professorról és prédikátorról van szó, kétségtelen előttünk körmendi papsága és tanársága*. Sokáig azonban nem maradt itt, mert mikor fentebb említett könyvét 1591-ben rohonczi prédikátor korában kiadja, azon Rába-Hidvéget említi előbbi lelkészkedési helyéül, ha csak valaki be nem bizonyítja, hogy *Telepontana* magyarul nem Hidvéget, hanem Körmendet jelent. Mint rohonczi prédikátor vett részt a csepregi colloquiumon is 1591-ben. Valószínű, hogy 1612-ben halt meg, mivel ez évben már Pathai István említetik utódául Rohonczon.

Ennyi az, amit Dragoni Gáspárról és a háromszáz évvel ez előtt létezett körmendi főiskoláról Sopron szab. kir. város levéltárából összeállíthattam. Vajha felkölthetném vele a közérdeklődést, s azok, akik Körmendhez közelebb vannak, kiegészítenék a töredéket, s világot vetnének történetünk eme háromszázados homályos multjára!

M E L L É K L E T E K.

I.

Körmend város tanácsának levele, melyben Dragoni Gáspár theologiai professornak Sopronba menetelét elhalasztani kéri. 1587. márczius 26.

Nobiles ac prudentissimi senatores, amplissimi domini, et jam nobis omni (cum) reverentia observandissimi. Salutem et servitiorum nostrorum commendatione praemissa. Rogamus et oramus vestras amplitudines, quatenus hunc nobilem reverendumque virum dominum *Casparem Dragonum, sacrae theologiae apud nos professorem, ac animarum nostrarum zelantissimum pastorem*, dum et quando ad amplitudines vestras pervenerit in suis negotiis expediens, ne retardetis, et primo quoque tempore circa nos, ad annuntiandum unum verbum Dei et administranda sacramenta hocce quadragesimali tempore posset redire, ac continuus in suo officio esse. Quod nos amplitudinibus vestris, ubi usus venerit, reservire studebimus. Valere

---

¹⁾ *Eredeti levél 1587. július 4-ről*: »Ego Caspar Dragonus concionator Keormendiensis« és 1587. július 13-ról: »Ego Caspar Dragonus, Keormendiensis loci et provinciae pastor humilis minister Dei, ac dispensator mysteriorum Jesu Christi« ... Mindegyik *Sopron város levéltárában*.

amplitudines vestras in sanctissima benedictione optamus longe vos in annos. Datum Keormendini dominica Laetare, hoc est 26. die Martii, anno domini 1587. Amplitudinum vestrarum, senatorum praefectus, nobilium etc. *judez ac duodecim senatores Körmentiensis.*

Külczim: Nobilibus ac Prudentissimis Dominis, Domino Consuli, judici, et reliquis Senatorii ordinis assessoribus, civitatis liberae Soproniensis etc. Dominis, amicis et vicinis honorandissimis.

(Eredetije Sopron szab. kir. város levéltárában.)

II.

Körmend város tanácsának arról szóló bizonyítványa, hogy Deven Katalin asszonyt férje, Dragoni Gáspár körmendi prédikátor, minden ügyeiben képviselheti. 1587. junius 9.

Mi kik vagyunk keörmendi régi várássának fő bírása és tizenkét eskütt tanács, kívánunk az jó istentől ez levél olvasóknak lölki és testi jókat megadatni, mint is tisztelendő urainknak. Továbbá vallást tesszünk a mi levelünknek rendiben, és bizonétjuk, hogy jöve mi előnkbe maga személye szerint nemes és böcsületes Dewen Katus (*így*) asszony *Dragonus Caspar körmendi és annak tartománybeli való fő köresztjén praedikator uramnak* jámbor házastársa és megvallá mi előttünk tulajdon nyelvével, szabad kész akarattól, hogy szabadon ő képébe, és ő helyette megmondott ura és istenfélő házastársa, soproni tanács urak előtt kiszabadétsa és neki hozza az ő négyszáz forintját, tudnia illik az ő eladott házának árát, mely négy száz forint a megmondott Dévén Katus asszszont minden igazság szerint illeti, és nem egyebet senkit. És hogy legyen megnevezett *Dragonus Caspar praedicator* uramnak plena et omnimoda potestas, autoritas, az az teljes hatalma az ő megmondott feleségének képében ebben a dologban és minden egyéb ügyében és dolgaiban, holtáig ígét forgatni és minden morhájának, pinzinek, jószágának és örökségének gondját viselni, prókátor-kodnyi az ő képében és jelenléte helett vallást tenni és mindent végeznyi. Mely vallásról mi az levelet *Dragonus Gáspár uramnak*, az Dévén Katus asszony kérésére adtok nagyobb bizonyságul az mi városunknak szokott meghitt pöcsétünk alatt, a tanácsbúl, Pünkösöd után való pénteken, anno domini Millesimo quingentesimo octuagesimo septimo.

Alatta Körmend város pecsétje. A pecsét mezejében köbástya, felül mellette e két betű: *C(ivitas) K(örmendensis)* — a fal mellett mindegyik felől egy-egy futó oroszlán látható.

(Eredetije Sopron szab. kir. város levéltárában.)

THURY ETELE.

ERDÉLY FŐISPÁNJAI.

(1540—1711.)

XIII.

Fogaras-vidék főispánjai.

Fogarasvár- és vidékének régi történetét ismerteti Kővári László »Erdély építészeti emlékei« című munkájában; itt csak a Szapolyai János király halála után Fogarasra vonatkozó adatokat fogom felhozni. A János király által Fogaras örök urává tett Nádasdy Tamás lemondván Fogarasról Mayláth István részére, János király halála után 1540-ben *szunyogszeghi Mayláth István* vajda birtokában állott a vár tartozékaival. E pártos vajdának török fogságba kerülése után a vár 1541. júl. 18-kán Izabella királynénak meghajolt, ezt követte az uradalomnak is Mayláthtói elkoboztatása. Hogy ki lőn akkor a vár kapitánya, nem tudjuk. Nádasdy Anna, Mayláth Istvánné, hogy birtokosa a várnak 1546-ban, kitetszik egy Fejérvárról irt leveléből. (*Erd. Tört. Adatok III. k. 305. l.*) Krónikák szerint somlyai Báthory András, ki Mayláth Margitot, István leányát, vette nőül, közbevetésére Fogaras egy idő múlva visszaadatott Mayláth fiának. Kiviláglik későbbi oklevelekből, ¹⁾ hogy Báthory András, ki János Zsigmond főudvarmestere, boéri szabadságokat osztogatott egy-egy fogarasi lakosnak, meg Nádasdy Tamásnak 1551-ben porkolábja volt a várban; ekkor Nádasdy tán gyámja a Mayláth fiának. *Mayláth Gábor* István és Nádasdy Anna fia, 1551-től fogva tartható Fogaras örökös főispánjának, miként későbbi levelekben 1566-ig jó elő.

1541-ben Magyarországra nagybátyja, Nádasdy Tamáshoz vitetett ki; írják, ²⁾ hogy nagybátyja érdemei iránti tekintetből I. Ferdinánd király által 1547-ben báróságra emeltetett, ő ekkor

¹⁾ *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. XIX. k.*

²⁾ *Nagy István, Magy. család. VII. k.*

még tanuló, még 1548-ban is tanuló Bécsben.¹⁾ Hogy atyja Galatán meghalt, Gábor a hazatérhetési engedélyt 1551-ben megkapja és Kővári szerint akkor atyja javait visszakapja. Csak 1559-ben jöve haza Fogarasvárába.²⁾ 1562-ben a széke-lyek leültetésében fáradozott; fényes banderiumával azok ellen harczolt. 1563-ban Bolondócz várában nőül vette lindvai Bánffy Annát. 1566-ban a Békés Gáspár fondorkodásai következtében, ki az erődöt s uradalmat kezére keríteni törekedett, eladá János Zsigmond királynak s kiment Magyarországra, azután Morvaországba, itt hala meg 1577. jul. 22-kén. Temetve van Olmüczben. *Koronyáti Békés Gáspár*nak adományozza 1566-ban János Zsigmond Fogarast, ő Fogaras örökös főispánja 1566-tól 1573-ig, ki Fogaras földének Ferdinánd által 1527-ben Zalaházinak és leánytestvéreinek adományozott más részét is megszerzé 1568-ban az örökösöktől, és ez is notáztatása után az álladalomra szállott.

Apanagyfalvi Apaffy István.

(Lásd Belső-Szolnokmegye.)

Apaffy István, Farkas és Sarmasághy Ilona fia.

Minekutána 1573. octóber havában a fogarasi vár Báthory Istvánnak feladatott, Báthory oda Apaffyt, nem Horváth Kozmát — mint a történetíró Istvánffy állítja — tette praefectusnak, őt mutatják fel oklevelek. Tisztartósága 1576-ban, midőn Báthory Kristófnak főudvarmestere lett. szűnhetett meg.

Petrachevich Horváth Kozma.

Horváth Kozma, első Horváth Miklósnak állítólag Komlód Orsolyátóli fia. Megjegyzendő azonban, hogy e Horváth Kozma fia állítja, hogy Horváth Kozma maga jött be Erdélybe idegen országból, meg a Horváth-család krónikairó tagja azt írja, hogy e Kozma első Horváth Miklósnak atyafia volt, »de nem tudom hányad ízben«. ³⁾

Báthory Istvánt szolgálta. 1569-ben mint birtokost Komlódon látjuk, e helységtől vette előnevét, és birtokos Oroszfáján meg Nyulason is. Istvánffy Miklós állítja, ⁴⁾ hogy Báthory István,

¹⁾ Nagy Iván, *Magy. o. család.* VII. k.

²⁾ *Székelly krónika.* Bethlen Farkas Ifjú Jánost mondja annak, ki mint sógora Mayláthnak eszközölte ki János Zsigmondtól a hazatérhetési engedélyt. Megjegyzendő, hogy Ifjú 1559-ben még nem volt sógora Mayláthnak.

³⁾ Thaly Kálmán, *Tört. Kalászkok* 2. l.

⁴⁾ *Historia Regn. Hung. Lib.* XXV.

minekutána 1573-ban a fogarasi várt elfoglalta, Horváthra bízta a várt: »eam curae et industriae Cosmi Petricovitii (*így*), ex Illyrico oriundi, qui veteranus alumnus, familiarisque sibi erat, tuendam commisit,« azonban nézetem szerint csak 1576-ban lett ő a vár praefectusa, így találjuk 1580. utáni levelekben, meg Báthory Zsigmondnak egy, 1588. márczius 28-kán kelt ¹⁾ okleveleiben consiliariusnak is írva. Megholt 1590-ben, a székely krónika szerint Szent-György napban, a sirirat szerint ápril 28-kán.

Neje dersi Petki Borbála. Mind Horváth mind neje Komlódon (Kolosmegye) vannak eltemetve; a komlódi evang. ref. templomban lévő sírirat sorai ezek:

»Generoso domino Cozmeh Horvat Petritievith ob praeclaras ejus virtutes Sermo quondam Stephano regi Poloniae caeterisque Transilvaniae principibus summo honore habito anno D. N. I. 1590. die 28. Aprilis, aetatis vero suae 67 et G. D. Barbarae Petki consorti ejusdem dilectissimae a. d. 1595. die 7. Februarii; extinctis parentibus suis carissimis nec non filiulae Juditae a. d. 1598. die 9. April. e vivis sublatae Franciscus Horvat Petritievith memoriae ergo posuit.«

*

Báthory István végrendeleténél fogva Fogaras *somlyai Báthory Boldizsárnak*, és Mayláth Margit fiának adományoztatott oly feltétellel, hogy magtalansága esetén Báthory Zsigmondra szálljon és Boldizsárt 1589. febr. 1-én birtokába bevették. Ettől fogva ő ura és főispánja Fogarasnak, míg kivégeztetett, 1594. szept. 11-éig.

Báthory Zsigmond 1595. márcz. 5-én Mária Krisztiernának adván Fogarast, hogy ki volt ezután a vár kapitánya vagy praefectusa, kideríteni nem tudtam.

Keresszeghi Csáky István, László és Balassa Zsófia fia, 1601-ben január hóban ajándékban nyeri az országgyűléstől a hon iránti szolgálataért s Báthory Zsigmond is neki adományozza, azután ő bírja és kormányozza Fogarast 1603-ig. Birtoklása ideje alatt volt oda Basta részéről is kapitány téve, Beaury Jakab a vallonok kapitánya.

Királyhalmi Petki Farkas.

Petki Farkas, pálosi Petki István fia lehet.

Jeles harczfi, »multis in Turcas proeliis eruditus«, a töröknél 1596-ban kinos rabságot is szenvedő,« tandem etiam dura

¹⁾ *Jos. Com. Kenény, Dipl. Tr. Suppl. VIII. k.*

illorum captivitate maceratus.«¹⁾ Báthory András alatt az 1599-ki ütközetben zsoldos sereg kapitánya. A tordai nemzeti táborban is 1600-ban mint kapitányt találjuk. Híve Székely Mózesnek, 1603-ban Bástia fogságába esik, de kiszabadul. Minekutána Bocskai fővezére Gyulaffi László a fogarasi várt a németektől átvette, 1605. július 7-kén Petki oda főkapitánnyá tétetett. A főkapitányságot, úgylátszik, csak ideiglenesen viselé, a következő 1606-ik év április havában más szereplőt látunk ott. E hóban Bocskai helytartója, Rákóczi Zsigmond Petkit más kapitánysággal akarta felruházni: »Petky Farkas uram bejött vala hozzánk, s maga is vötte eszébe, nehéz ember, s nagy taggal lévén, nem volna elégséges az ő felsége szolgálatjára, s az tisztelet nem kívánná magának.« Az itt érintett tisztség egyik székely szék kapitánysága. Rákóczi egy más levele szerint: »én nem erőtettem Petki Farkas uramat, holott az székely tiszt kapitányságot kedvesen vehetik az emberek ő felségétül.«²⁾ Ezután nem sok idő múlva meghala; neje, csicsói Lázár Erzsébeth, 1608. »in festo beati Joannis Apostoli« kelt levélben³⁾ mint özvegy áll.

Hallerköi Haller Gábor.

(Lásd Küküllőmegye.)

Haller Gábor, Haller Péter és Kemény Kata fia.

Bocskay e consiliarius és Küküllőmegye főispánja a Petki Farkas utóda mint főkapitány s ekként Rákóczi Zsigmond alatt is szerepel, mely tisztségtől tán nem fosztá meg őt Báthory Gábor, azt halálaig 1608. júl. 12-éig viselhette.

Macskási Macskásy Mihály.

Macskásy Mihály, a közforgalomban lévő táblázatokon, helyesen-e vagy nem? mint Boldizsár és Gáray Ilona fia áll.

Hat nappal Haller halála után már mint Fogaras főkapitánya áll oklevélben, de nem véljük, hogy őt Báthory Gábor a Haller halála előtt nevezte volna ki. Előző így 1612-ben is. A Báthory megöletése idejében, úgylátszik⁴⁾, már nem bírja e tisztséget. Neje Petrichevich Horváth Klára, ki mint özvegy, később magyar udvarmesternője Brandenburgi Katalinnak.

¹⁾ Szamosközi Tört. munkái III. k. 318. l.

²⁾ Eredetije az erd. muzeum levéltárában.

³⁾ A Lázár Erzsébethre vonatkozó levelek részint a gróf Petki, részint a gróf Lázár-család levéltárában.

⁴⁾ Engel, Monum. Ung. 371 l.

Gelsei Ballingh János.

Ballingh János, Bojthi soraiból következett, Báthory (Gábor megöletése előtt már kapitány; Szalárdi e sorai szerint: »Géczi András megfogattatván, Ballingh János akkori fogarasi kapitány keze és vendégsége alá adatott volt.« Bethlen alatt is 1613-ban az, és 1615. elejéig szereplő. Azután munkácsi kapitány lett, megtartotta állását Brandenburi Kata alatt is, ki őt a kapitányságból kitérni akarta, és I. Rákóczi György alatt folytatva, 1644-ben is így látjuk.¹⁾ Megholt Munkácson, hol 1645. márczius 19-kén temettetett el. Gyermekai: György, Anna, Lővei Gergelyné, Erzsébeth Kende Ferenczné.

Gyerőmonostori Kemény Boldizsár.

(Lásd Fejérmegye.)

- Kemény Boldizsár, János és Sarماسághy Anna fia.

Fejérmegye főispánja meg consiliarius akkor, mikor egyzersmind Fogaras főkapitánya lesz, kit így 1615. május 18-kán kelt oklevél már felmutat, 1630-ban bekövetkezett haláláig hordozva e tisztséget.

Gyerőmonostori Kemény János.

(Lásd Fejérmegye.)

Kemény János, Boldizsár és Tornyai Zsófia fia.

Utóda atyjának és minekutána 1657-ben tatár rabságba került, megmaradt főkapitányi tisztségében. II. Rákóczi György alatt helyettes kapitány igazgatott a várban; Rákóczi eleste után Barcsay a maga testvérét nevezte ki oda.

Nagybarcsai Barcsay András.

Barcsay András, Sándor fia és öccse a fejedelemnek.

II. Rákóczi György alatt 1656-ban hogy a hunyadmegyei mezei had kapitánya, következethető egy oklevélből²⁾; ekként vett részt az 1657-ki lengyel hadjáratban, hol tatár fogságba esett,

¹⁾ Alatta alkapitány Boér István. Ezt Nagy Iván szombathfalvi előnévvel mutatja fel, meg egynek véli azzal, kit Báthory 1612-ben notáztatott, mi ha áll, akkor 1613-ban Bethlen tette alkapitánynak; azonban Bojthi Báthory megöletése idejében már mint alkapitányt mutatja, ki Ballinggal együtt hódolt meg Bethlennek.

²⁾ Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. XIX. l.

melyből, daczára hitlevelének, kiszökött. Fejedelmi testvére harczaiban részes, ki által 1660-ban Fogaraszára kapitányává tétetett. E várt ő Kemény János fejedelemnek, »kinek a tatár chamnál érette való lött kezességben való benne hagyatása miatt maga ellen nagy haragját lenni tudná, semmiképen az bátyja parancsára is megadni nem akará.« Végre sok intés és tanács következtében 1661. márczius 15-kén feladta azt, »de csomóját dolgának a hitlevélben jól megkötni és abban maga veszedelmére hagyatott s megmaradott rést elkerülni nem találta volt. Hogy a várat megadná, nem sok idővel megfogaték Vécsen és onnan Fogaraszba viteték fogva; ott is az oláh országokba fejedelem ellen irt levelei intercipiáltatván, a mely akasztófára ártatlan azelőtt esztendővel Mikes Györgyöt ő felakasztatta volt, azon akasztófára a bakcsaszárai hitlevele is a nyakába köttetvén, a fogarasi váras piacznán mind azzal együtt (máj. 16-kán) felakasztatott vala.«

*

Minekutána a fogarasi vár Barcsay András által feladatott, Kemény János, úgy látszik, maros-némethi Gyulay Ferenczre, a volt váradi főkapitányra, bizta a vár védelmét, ki a várnak a török általi ostromlásakor is a várban tartózkodhatott; maga Apaffi fejedelem írja 1661. novemb. 23-kán a kisselyki táborból Haller Gábornak: »Gyulai uram még keménykedik Kemény mellett Fogaraszban, de Isten kegyelme kezünkbe adá már az országnak nagyobb részét.«¹⁾ Neki alárendeltje lehetett *Bialis Olasz Ferencz*, ki oklevélben is csak mint »capitaneus«, nem mint »capitaneus supremus« áll. E Bialis Ferencz II. Rákóczi György idejében jött Olaszországból be Erdélybe, e fejedelem alatt mint magyar, német, és szemén gyalogok kapitánya a török elleni harczokban dicséretes részt vesz és a gyalui harczban is jelen volt, honnan Magyarországra kikísérte a megsebesült Rákóczit s künn maradt. Kemény János mint fejedelem őt a fogarasi vár kapitányává tette; ekkor Bialis még nem volt honfiusítva, később, Apaffi Mihály idejében, honfiusított. Midőn Ali pasa a várt ostromlotta, nagy eréllyel működött a vár védelmében. A fönt említett Gyulay Ferencz a Kemény János 1662. január hóban történt eleste után alkalmasint már nem tartózkodott a várban, mert Bethlen történetirő szerint, midőn azután nemsokára a vár Apaffinak feladatott, Bethlen Gergely és novaji Szentpáli János azok, kik feladák a várt, kiket Kemény János a csiki veszedelemkor küldött volt segédhaddal be a várba, és kik a történetirő

¹⁾ Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. VIII. k.

szerint azok: »qui hactenus arcis Fogaras praefuerant«, meg más krónista is Bethlen Gergelyt írja a várfeladáskori parancsnokának. Bialis Olasz Ferencz Apaffi alatt is egyideig megmaradt kapitánynak a várban, talán 1663. szept. végeig, azután az Apaffi német gyalogjainak lett főkapitánya s mint ilyen Apaffi harcaiban kitűnő szerepet vitt. Ezután két versben három-három évig volt Somlyóvára kapitánya 1680. előtt,¹⁾ mely itt említett évben a megvénült és sok munkától kifáradt »emeritus miles« nyugalomra vágyva, Erdélyt elhagyni és Olaszországba visszatelepenni akarván, Apaffihoz ajánlólevélért és érdemeit igazoló bizonyítványért folyamodott, ki is azt számára és négy fia számára, márczius 10-kén állíttatta ki. Bialis elhatározására némi befolyással lehetett az is, hogy 1679-ben Béli Pál párthíveivel őt is elfogták, azonban »mint ártatlant, reversalisra mindjárt elbocsáták.«²⁾ Hogy kiutazott-e, és hogy meddig tartózkodott künn, arról nincs tudomásunk, később családjával együtt itt Erdélyben találjuk,³⁾ és nemcsak mint Somlyóvára kapitányát, hanem mint Krasznamegye főispánját is látjuk, még 1696. is az. Ő, ki az 1680-ki ajánló levélben »jam vero senio confectus«-nak van írva, midőn ezen ajánlólevelet 1696. végén a kolozsmonostori conventnél átírta,⁴⁾ az oklevélben ekként áll: »Generosus Franciscus Bialis alias Olasz Inclyti Comitatus Crasznensis Comes, nec non arcis Somlyó, Praesidiorumque ibidem Transylvanicorum Capitaneus utrobique supremus.« Talán két évvel ezután halt meg.

A fogarasi uradalom 1663. szept. 24-kén az országgyűlés által Bornemisza Annának, Apaffi fejedelem nejének inscribáltván, Fogaras vidéke azután úgy látszik nem nyert főkapitányt, mi Cserei későbbi évekre felhozott soraiból következtethető: »a fejedelemasszony inkább szeretvén magát mint mást, a jövedelmet nem akarja vala hogy kezéből kiessék, . . . a főkapitányokat illető jövedelem a fejedelemasszony tárházában megyen vala.« Csak alkapitánya volt a várnak, ekkor hihetőleg *Szakmári István*, ki egy 1666-beli levélben áll.⁵⁾ 1668. febr. 10-ki adat szerint az alkapitány: *Váradi Veres Péter*. 1672-ben *nagyaajtai Cserei János*

¹⁾ Apaffinak Gyeröffy Györgyhez egy, 1675. január 3-kán irt rendeletében ily sorok állanak: »Ferencz kapitány hívünkhöz akarván az ő hűségéért kegyelmességünket mutatnunk, ahozképest mivel ő kegyelmét mostan ujlag ismét az előbbi somlyai kapitányságnak tisztében akarjuk beállítani, kifogyatkozott állapottal levén, conferáltunk 100 tallért« sat.

²⁾ *Bethlen Miklós Önéletírása I. k. 499. l.*

³⁾ 1688-ban.

⁴⁾ *Jos. Com. Kemény, Dipl. Tr. App. XIX. l.*

⁵⁾ Ugyanott.

lőn fogarasi alkapitány, ki hogy csakis alkapitány, kapitánynak nevezve, mutatja Bethlen Miklós, Apor Péter, meg kitetszik a fia Cserei Mihály Historiája néhány sorából. ¹⁾ 1678-ban elbűcsűzött e tisztétől, noha semmiképen a fejedelemasszony el nem akará bocsátani, és Nagyajtára telepedett. Azzal vádoltatván, hogy Béli Pállal egyetértésben állott volna, 1678. végén elfogatott és elzárattott: »hét esztendeig való kapitányság viseléseért erdélyi módon a lőn a jutalma, hogy hét esztendeig s nyolcz hónapig viseltetének ártatlanul vasat szegénynyel.« Cserei utóda az alkapitányságban *fogarasi Boér Zsigmond*, Apor Péter szerint kopacseli Boér Simon és Imecs Fruzina fia, ki 1670-ben a török portánál continuus orator, azután fogarasi porkoláb volt. Kit Bethlen Miklós ²⁾ felhoz azok között, kiket a fejedelmet rosra készítő oldaltanácsoknak neveztek 1671-ben és notáztattak, ³⁾ s kiről írja: »talán ártatlanabb sem volt Boér Zsigmondnál, azt in specie megnotázták és az ország előtt térden állva követteték meg az atyámat (Bethlen Jánost), Bánffy Dienest és Fleischer András (szebeni) királybíró véle, hogy a portáról kapitányságából nem tudom mit írt volt a fejedelemnek a három urról, osztán elereszték és nemsokára Fogarasban főporkolábnak tevék.« Mint főporkoláb fordul elő 1676-ban; 1678-ban, tán február havában, Apafi Konstantinápolyba küldé a Páskó Kristóf hamis követségéről értesíteni a nagyvezért. Ott volt azalatt is, midőn a Bethlen Farkas főkövet vezetése alatti követség a portán tartózkodott. Mint alkapitány jön elő ezután. Apor Péter e sorokat írja róla: »in gratiam principissae Apaffianae, Annae Bornemisza factus Calvini assecla et obtinuit vicecapitaneatum Fogarasiensem.« 1683-ban rövid ideig ismét mint orator szerepel. Egy eredeti levél, saját gyűjteményemben levő, 1684. szept. 5-kén meg mint alkapitányt mutatja.

Keresdi Bethlen Gergely.

(Lásd Küüllőmegye.)

Bethlen Gergely, Bethlen Ferencz és Kemény Kata fia. Consiliarius és Udvarhelyszék főkapitánya volt, midőn egyszersmind Fogaras főkapitányává tétetett, de hogy mely évben, 1685-ben-e vagy 1686-ban lett azzá, nem bizonyos. Cserei szerint Bethlen Gergely vágyott a főkapitányságra, de míg Cserei János

¹⁾ 117. lap.

²⁾ *Önéletírása I. k. 392. l.*

³⁾ Boér Zsigmond a Gál László »Az Erd. Diácták Végzéseiben«, az 1671. novemberi országgyűlésen Fejérvárt a nota alól feloldoztatik.

ott alkapitány vala, el nem érhetette. Bethlen Miklós sorából kitetsző, hogy Bethlen Gergely 1687-ben febr. 3-ikán a fogarasi országgyűlésben már fogarasi főkapitány; ily czímmel s többi tisztségeivel 1691. april 11-én kelt oklevélben is áll. ¹⁾

Kövesdi Boér Simon.

Boér Simon, Ferencz fia.
1681 körül fejedelmi inas.

Jelen volt 1697-ben mint tábori commissarius Erdélyből Rabutin mellett a zentai ütközetben, hol a midőn a törököt megverték s a holttesteket fosztogatták »egy muskotélyos a császár arany pecsétjét levoná, s Boér Simon meglátván a pecsétet, a muskotélyostól felváltá, és Eugenius herczeghez vivén, ott ismerék meg, hogy az a török császár pecsétje, s arról tudák meg, hogy a fővezér elesett; használá is Boér Simonnak, mert a fogarasi főkapitányságot adák neki annakutána.« 1698. juniusában a gyulafejevári országgyűlésen még nincs felruházva e tisztséggel, cím nélkül látjuk a királyi hivatalosok sorában, de gyanítom, hogy ezután nemsokára nyerte kineveztetését. A II. Rákóczi Ferencz mozgalmai előtt ő volt a főkapitány, a mozgalmak után is 1728-ig; ez évben holt meg.

Első neje egy táblázat szerint Henter leány, a második: vadi Kopasz Klára, harmadik: Nádudvari Anna.

A várban, és ezen kívül Kopacsél is lakfészke volt.

GRÓF ILÁZÁR MIKLÓS.

---

¹⁾ Jos. Com. *Kemény, Dipl. Tr. VIII. k.*

KÜLÖNFELÉK.

BETHLEN GÁBOR LEVELE JUSTH ANDRÁSHOZ.

Levéltári kutatásaink közben gyakran megesik, hogy egyes buvárlatunk körén kívül eső érdekesebb adatokat is feljegyzünk, melyek aztán íróasztalunk fiókjában éveken át várhatják a feláradást vagy — az elfeledtetést.

Ilyen az alább közlendő levél is, melyet még a Történelmi Társulat 1874-ki kirándulása alkalmával, mint a túróczi bizottság tagja, a Justh-család neczpáli levéltárában másoltam, nyilván nem azzal a szándékkal, hogy azt mostanáig hevertessem.

A levél, melyet a később oly nagy hirre vergődött Bethlen Gábor fejedelem zsenge ifju korában írt, nem csupán azért bír kiváló beccsel, mert érdekes adatokat szolgáltat a nagy férfiú életrajzához, hanem különösen azért is, mert világot vet azon eddig — legalább tudtommal — teljesen még korántsem tisztázott rokon viszonyra, mely a neczpáli Justh-családot az iktári Bethlen-családhoz s ennek legkiválóbb sarja: Bethlen Gábor fejedelemhez fűzte. A két család közötti osztályos atyafiságot ugyan már annak idején tudós tagtársunk: Nagy Iván is behatóan ismertette,¹⁾ sőt jelentésében futólag a vérrokonságot is említette; arra azonban, a Bethlen-család melyik ágával állottak a Justhok közelebbi rokonságban, már ki nem terjeszkedett, mert e tekintetben — saját szavaival élve — »a levéltárban őrzött okmányok nem elég részletesek«. S ebben igaza van tudós genealogusunknak. Saját feljegyzéseim és az alábbi levél mind a mellett egy lépéssel tovább vezetnek s azért úgy hiszem, nem végzek teljesen meddő dolgot, midőn úgy azokat mint a levelet ime közzé teszem.

A Justh-család első ismert őse *Jodók*, kiről a neczpáli levéltár egyik okmánya ily szavakkal emlékszik meg: »Jodocus de Kwsaw alias de Wyghles, *frater contractualis* egregii quondam Dominici, Joannis et Gregorii, filiorum olim domini Bethlen de Ikthár.«

---

¹⁾ Századok 1875. évf. 223. és k. l.

Minthogy tudjuk, hogy amaz ifjabb Bethlen Domokos, kiról itt szó van Bethlen Gábornak és apja volt; más felől pedig okmányilag igazolható, hogy ama III. Justh András, kihez az alább közlött levél intéztetett, egyenes vonalban Kussói Jodóktól származik le: világos, hogy a Justh-család a Bethlenek fejedelmi ágával állott osztályos atyafiságban.

De a két család között *vérrokonság* is volt, a mennyiben Kussói Jodók unokája neczpáli Justh Menyhért (III. András nagyatyja) iktári Bethlen Hedviget birta nőül.

A kérdés immár az volna: kitől származott le Bethlen Hedvig?

A neczpáli levéltárban őrzött levelek e tekintetben nem nyújtanak biztos felvilágosítást; de hogy az a Bethlenek ugyanazon ágához tartozott, melylyel a Justhok osztályos atyafiságban is állottak, az iránt kétség alig lehet. Bizonyítják ezt Bethlen Farkasnak (a fejedelem atyjának) a neczpáli levéltárban őrzött missilis levelei, de bizonyítja különösen Bethlen Gábornak alább közlött levele, melyek egyaránt a vérszerinti rokonság meleg hangján írvák.

Ily feltevés mellett, szem előtt tartva a két család nemzedék rendjét, Justh András nagyanyja Bethlen Hedvig, nővére lehetett Bethlen II. Gábornak, a hasonló nevű fejedelem nagyatyjának.

Ezt teljesen felderíteni egyébiránt a jövő kutatásoknak marad fentartva. Részemről ez úttal csak némi ujjmutatást kívántam adni azoknak, kik a kérdéssel behatóbban fognak foglalkozni.

Ezeknek előre bocsátása után lássuk immár magát a levelet, mely az eredeti helyesírás megtartásával szó szerint így hangzik:

»Zolgalatomath ayanlom kgk mint nekem bizodalmas Uramnak Atjamfianak. Istenteöl kgk minden kívanatos jokat kevanok megh adatni.«

»Tovabba bizodalmas uram Atjamfia ím mostan találkozam az Urunk ő felsege Posta Mesterere, ki szola nekem, hogy kgd eoreomesth latna levelemeth, es erkekezhethnek kgd allapatunk feleöl es egesegewnk feleöl; azért uram, Istennek hala egesegewnk mosth jo vagyon, merth hogy az szegeny Uram atjank megh hala, egy batjank vagjon, kj mostan Tutorunk es az vesel gondoth reank, azolta jmmar minden marhank nalla vagjon es eö gondviselese alath vadnak mindenek. Megh eddjgh tanultunk. Immar Uram Isten segetsegebeol en ha modom leszen benne, valakihez el szereztetem magamath, vagy urunkhoz eö felsegehez vagy egyebhez; bezonj nem bannam mosth, ha szegeny atjam ki kwldeoth volna oda kgtek fele, mert hiszem azt, hogy kgd gondviseleom leot volna, most teobbet tudnek, ugyan mosth is eoreomeösth kj mennek, ha ez az batjank ki eresztene kgdhez, tudom kgd elszerezne valamely urhoz. De ha kgdeth meg nem bantom vele, kerem kgdeth, egy czedulaczjkath jryon ennek az

batjanknak, hogj eresszen ki kgdhez, kgd gondviseleom leszen, az medigh ismeg be jeoveok, talan ki ereszth kgd irasara, Lazar Andrasnak hijak, az anjankkal mind aniaival apaval egy volt, illjen Atjankfia, Igen jambor feő ember, is az mj orszagunkban minden feő emberekkel esmeretes, urunknal is igen jol vagjon. Az mely feő joszagunk vala penegh uram, az mely várhoz volt negy szaz haz jobbagyunk, azt urunk sok hizelkedeő emberek szavara el veothe teolünk, vagyon Immar teőb esztendejenel; kieth eő felsege meg semmith nem adoth, hanem egy nehany feő Atjankfiay teőrekedesere es keresere meghigerte; most jmmar új jeottwünk valahogy ha megadja, hat elfoglaljok, de meg megh nem ada, hanem ha ez utan adgya meg, azert bizonyos vagjok benne, hogj megh adgya. Kgk most teőbket nem irhatok, mert igen seetve kelletek ezt is írnom eyel; de kdeth kerem, hogy kgd el ne felejtkezzek rolunk szegeny Atjafiayrol, merth nekwünk sem anjank sem atjank nincz is, hanem kgd neha az mikor lehet iryon, miys eoreomeost hallhatnank kgd feleől. Az Ur Isten tarczja megh Kdeth jo egessegeben. Datum Albac 16. dje Aug. 1596.«

Sertor et frater
Gabriel Bethlen, m. p.
de Iktar.

Külczim: »Generoso ac Egregio Dno Andreae Justi etc. Dno et fratri mihi observand. Netzpall. — Do Netzpall.«

(Ivrét papir, a Justh-család levéltárában Neczpálon, a neczpáli birtokra vonatkozó 19. csomagban.)

Közli: IFJ. KUBINYI MIKLÓS.

KÖLTŐ-E VAGY GONOSZTEVŐ?

Csergheő Géza a »Századok« februári füzetében abbeli erős meggyőződésének ad kifejezést, hogy Listhy László a költő, és Listhy László a gonosztévő, két külön személy.

Mindig tiszteletben tartottam mások meggyőződéseit, mert volt alkalmam megtanulni, hogy igen gyakran valóságos Don Quijotte szélmalom-harcz lenne azok ellen síkra szállani, holott sokkal tanulságosabb dolog annak megfigyelése, hogy az embereket meggyőződéseik alkotásánál a tények logikája mennyiben befolyásolta.

Mikor azonban Csergheő úr értekezése végsoraiban egyenesen az irodalom-történet nevében mond köszönetet bizonyos Wissgrill Ferencz Károly nevű német genealogusnak, a miért lelkiismeretes följegyzéseivel erre a kérdésre a rég nélkülözött fényt derítette: világosan elárulja, hogy saját egyéni meggyőződését már is megdönthetlen historiai igazságnak tartja.

Ha így áll a dolog, indítatva érzem magamat hozzá szólani a kérdéshez, mert megvalloim, már a historiai igazság fogalmára nézve sem vagyunk egy véleményen, de főleg azért, mert többek között magam is irtam s épen ezen a helyen Listhyről, a poétát és gonosztevőt egy és ugyanazon embernek tartva.

A mi Wissgrillnek lelkiösmeretességét illeti, ez ellen nekem semmi kifogásom sincs, de minden köteles tiszteletem daczára, mellyel ezen előttem jó formán ösmeretlen német tudós iránt viseltetem, ¹⁾ ki kell jelentenem, hogy magyar dolgokban tekintélynek nem fogadhatom el, legalább is a Listhy-nemzetség leszárma-
mazásának összeállításában erre nézve egyáltalában semmi érde-
met sem szerzett, a mint ezt az alább következőkben be fogom bizonyítani.

Meglepő járatlanságra mutat a magyar társadalom felsőbb köreit illetőleg legelsőben is az az állítása, hogy báró Listhy János *Széchi Anna Máriát* vette nőül. Tehát az annyszor megénekelt »*Murányi Vénus*«, gróf Bethlen István, rozsályi Kun István és Wesselényi Ferencz nádor után, változatosságnak okáért ráadásul még Listius Jánost is boldogította volna szerelmével? Az idő utó-
végre is kifutja, s csak azon mulik a dolog, hogy János úr felesége *Széchi Kata* volt és a »*Murányi Vénus*«, mint a fenmaradt emlé-
kek bizonyíttják, még sógorának sem szívelhette a jámbort, nem-
hogy szerelmes hugától kívánta volna elhódítani.

Ezzel, azt hiszem, nem szükséges bővebben foglalkoznom. Csergheő azonban még habozik, hogy Wissgrillel szemben igazat adjon-e a magyar historiának, mert csak jegyzetben látja tanácsosnak felemlíteni, nehogy a mester tekintélyét sértse, hogy Listhyné »*mások szerint*« *Széchi Kata* volt.

Menjünk tovább.

Wissgrill tudósítása szerint ifj. Listhy Jánosnak, ki később gróffá lett és »*mint családjának végső fisarja halt meg 1673-ban*« (i. h.) felesége »*Maria Anna Freiinn von Orlik und Laczicska*« volt.

En azonban úgy tudom, hogy köpcsényi gróf Listius János királyi tanácsos és kamarás feleségét laziskai Orlik Ágnesnek hívták és a gróf 1673-ban már csak azért sem hallhatott meg, mert három évvel később, tehát 1676-ban adta el Eszterházy Pálnak a köpcsényi uradalmat. ²⁾ Erről pedig Csergheő úr szemé-

¹⁾ A »*Turul*« 1886-ik évf. 3-ik füzetében a 144-ik lapon olvasok »*Schauplatz*« cz. dolgozatáról egy magasztaló ösmertetést, melyhez azonban magam részéről jelenleg nem csatlakozhatom.

²⁾ 1674. december 10-én gróf Listius János feleségének laziskai Orlik Ágnesnek az Isten kegyelméből *ezután születendő gyermekeinek* terhét is magára vévén, bizonyos Mosony vármegyében fekvő jószágait Naszvádi

lyesen is meggyőződhetik, ha az országos levéltárban őrzött s a német tudós feljegyzéseivel legalább is egyenértékű *királyi könyveket* közelebbről megtekinti.

Azt azonban nem voltam képes megfejteni, hogy miért nevezi Csergheő ezt a Jánost, Tamás testvérével együtt »*revistyei grófok*«-nak, mert hasonló praedikátumot, tudommal sohasem használtak.

Azt is olvasom, hogy Wissgrill szerint, Listhy Ferencz és Gyulaffi Zsuzsánna fia *László* Bánffy Zsófiát vette nőül, pedig a lefejezett László első felesége lindvai gróf Bánffy Kristóf tárnokmester és trakostyáni gróf Draskovics Ilona leánya, *Hedvig* volt.¹⁾

Mivel pedig nem kívánhatom, hogy e kérdésben Csergheő nekem több hitelt adjon, mint fentebb Wissgrillel szemben a magyar történelemnek, a következő sorokat ajánlom figyelmébe: »*En gróff Bánffy Hadvigha vallom ez levelemnek rendiben, hogy az minémű végezést palatinus Draskovit János urammal ő nagyságával uram ő kegyelme Listius László uram az elmúlt időkben és káptalan előtt én velem is felvallatott, én annak semmi conditióit és részét nem tudtam, az én akaratom és tudomásom kívül is végezett uram ő kegyelme, az káptalan előtt is kényszerítésből köllött vallanom stb. Irtam Dörfölt 10. Martii Anno 1647.*« (sajátkezű aláírás és pecsét).²⁾

Kitűnik ebből, hogy Listhy Lászlóné nemcsak az én állításom, de *Bánffy Hedvig* vallomása szerint is — Bánffy Hedvig volt, és ha újabb névzavar állott elő, annak egyedüli oka Wissgrill Ferencz Károly.

Ezek látszólag csekély dolgok s magam részéről még rossz néven sem tudnám venni a német tudóstól, hogy a kereszt nevekhez ennyire nincs szerencséje, legfeljebb is óvakodnék reá támaszkodni; de mert az egész dolog épen a neveken fordul meg és Csergheő úr következtetései kizárólag ezen alapulnak, tőlem se vegye rossz néven, ha megingatom azt az alapot, a melyre épült következtetései tarthatatlanságát akarom kimutatni.

Mindezek azonban csak másod rangú kérdések s a fődolog ezután következik.

A »*lelkiismeretes*« Wissgrill ugyanis a nemzetség másik ágának leszármazását is közli, mely szerint Listhy János Kristófnak, Pirkhammer Apollóniától »három fia született, u. m. János, Miklós és *László*, a kik mindannyian nőtlenül haltak el.«

Andrásnak adta el. OL. Lib. Reg. 11 k. 475 l. — 1676. augusztus 22-én állította ki Leopold a Köpecsény eladásáról szóló oklevelet, miután már elébb szabad rendelkezési jogot engedett a grófnak. *Lib. Reg.* 11. k. 526, 557 ll.

¹⁾ Listi László élete. Irta Komáromy András. Budapest 1887. 9 l.

²⁾ Országos Levéltár N. R. A. fasc. 564. nr. 50.

Minthogy pedig ezek szerint »körülbelül egy időben« két Listhy László élt, Csergheő siet belőle levonni a következtetést, hogy egyik a költő, másik a gonosztévő volt s a mennyiben ez utóbbi személyéhez kétség nem férhet, a költői dicsőség szükségképen Listhy Kristóf és Pirkhammer Apollónia fiát illeti, mert felfogása szerint:

1-ször senki sem bizonyította be határozottan, hogy a kivégzett Listhy László írta volna a *Magyar Márs*-t, s mert

2-szor a költő egyszerűen Listhy László »*cím nélkül*,« a gonosztévő ellenben már a költemény megjelenését megelőzőleg, azaz 1651-ben grófi rangot viselt, holott az irodalomtörténetben a poéta következetesen báró Listhy Lászlónak neveztetik.

Erre nézve egyelőre csak annyit jegyzek meg, hogy ha Csergheő úr kételkedik az irodalomtörténetirők azon egybehangzó állításán, hogy a lefejezett Listhy László írta a »*Magyar Márs*«-t, miért fogadja el pár sorral alább az irodalomtörténet tanuságát a költő *báróságára nézve?* --- hiszen tudtommal ez sincsen határozottabban bebizonyítva!

Előbb azonban Wissgrill adatait kell közelebbről szemügyre vennem, mert hogy egy oly genealogusnak, ki ugyanazon család nemzedékrendjének összeállításában alig egy emberöltő alatt annyiszor téved, kénytelen vagyok minden állítását kételkedéssel fogadni.

Hiszen a genealogiának mint tudománynak legfőbb bece a positivitásban, a matematikai bizonyosságban rejlik, s ha ezt nem találjuk föl benne, inkább kárára mintsem előnyére szolgál a történetírásnak.

Tehát Wissgrill szerint Listhy Kristófnak: János, Miklós és László fiai maradtak. Nekem is van tudomásom három fiáról, de ezek más nevet viseltek s közülök *Zsigmond Farkas* 1649. május 4-én, *János Kristóf* 1653. márczius 23-án halt meg; ¹⁾ harmadik volt Ferencz, ki azonban több irónk tanusága szerint, hasonlóképen gyermekkorában halt el. ²⁾

Ennélfogva, ha a Wissgrill által említett Jánost szinte egy személynek vesszük is János Kristóffal, Miklós és László testvérei egyszerűen a német tudós tájékoztatlanságának köszönhetik léteüket, a ki a keresztneveket összetévesztette.

Nekem legalább semmi okom sincs arra, hogy eredeti

¹⁾ 1649. május 27-én Pirkhammer Apollónia Listhy János Kristóf özvegye, Aszalay Istvánt Zsigmond Farkas nevű fiának Köpcsényben leendő eltemetésére hívja; 1653. május 15-én pedig Listius János és László jelentik öcsüiknek, János Kristófnak halálát. *Orsz. Levélr. Aszalay cs. irományai.*

²⁾ Wagner, Collect. famil. III. dec., Uj Magy. Muzéum 1854. 488. l.

oklevelek, genealogiai táblák és kutfőinknek részben ellentmondó tanuságával, részben pedig hallgatólagos tagadásával szemben egy idegennek adjak igazat, a kiről azt sem tudom, hogy honnan szerezte értesüléseit, mert nem számol be — legalább is Csergheő cikkében ennek nyoma nincs, — forrásaival!

Ily körülmények között teljes jogom lenne már is kimondani, hogy a lefejezett gonosztévőn kívül más Listhy László abban az időben nem létezett, vagy legalább is nincs bebizonyítva, hogy létezett volna, mert az az egyetlen följegyzés, melyben neve előfordul, tudományos értékkel nem bír, a kritikát ki nem állja s általában véve figyelmet sem érdemel; minélfogva: a költő és gyilkos továbbra is megmarad egy személynek.

De ne vádoljon senki, hogy az ellenkező vélemény támogatóására felhozott érveket kellő figyelemre nem méltatom.

Igaza van Csergheőnek, Listhy László minden cím nélkül nyomatta ki nevét 1653-ban munkája homlokára; ebből azonban még nem következik, mint cikkíró állítja, hogy ő Listhy János és Pirkhammer Apollónia fia, azaz a gonosztévő Lászlónak második unokatestvére és báró lett volna, mert az a körülmény, hogy valaki neve után nem használ címet, a mily kevéssé zárja ki az illető grófi rangját, ép oly kevéssé bizonyíthat szükségképeni bárósága mellett! Hátha eszébe jutna valakinek azt állítani, hogy a költő se nem báró, se nem gróf, tehát egy *harmadik Listhy László volt*, mit szólna hozzá Csergheő úr? Pedig ez nem is olyan meglepő eredmény, ha következtetéseinket a címekre alapítjuk, föltéve, hogy azok levonásánál nem annyira bizonyos tendenciákat, mint inkább a *logikát* tartjuk szemünk előtt.

Iám, milyen kényelmes ilyenkor az irodalomtörténetre hivatkozni, mert Csergheő úrnak az a legnagyobb erőssége, hogy ennek tanusága szerint a költő báró volt, holott pedig a gonosztévő már 1651-ben grófi méltóságot viselt!

Igen ám, de én azt sem látom bebizonyítva, hogy Listhy László a gyilkos unokatestvérével, ifj. Jánossal 1651-ben grófságot nyert volna.

Nevezett János ugyanis a mondott időben serdülő fiu volt s így rangemelésben csupán atyja érdemeiért s azzal együtt részesülhetett volna. Az öreg Jánosról azonban tudjuk, hogy jóval később mint báró halt meg, ifj. János pedig 1662-ig még nem volt gróf, mert kétségtelen hitelességű iratokban, ünnepélyes adomány-levelekben, országgyűlési czikkelyekben s a korszak más emlékeiben »*magnificus*«-nak igen, de grófnak sohasem neveztetik.¹⁾

¹⁾ Orsz. Levéltár Lib. Reg. 1656—1662. 497. l.; u. o. N. R. A. fasc. 104 nr. 5., Uj magy. muz. 1854. 488. l. s még igen sok más helyen.

Ezzel tisztába jöven, Listhy Lászlóra nézve is sokkal elfogadhatóbbnak ítélem Lehoczky állítását, hogy t. i. 1655-ben nyerte a grófságot, mert ha Wissgrill az idő meghatározásában Jánosra nézve tévedett, szükségképen Lászlóra nézve is tévednie kellett, a ki tudtomra 1655 előtt sohasem is neveztetik grófnak, de ettől az esztendőttől kezdve alig említik máskép az oklevelek.

Minthogy tehát a »*Magyar Márs*« megjelenése idejében Listhy László a gonosztévő is báróirangon állott, legalább is ennek ellenkezője bebizonyítva nincs, cikkíró érveléseinek erőtelen voltát az irodalomtörténetre való hivatkozás annál jobban kitűnteti.

Hozzak-e még fel egyebet? — Elmondjam-e, hogy Csergheő Gézának, ki a heraldika és genealogiai tudományoknak hazánkban kétségtelenül egyik legavatottabb művelője, nem lett volna szabad egy német tudós jegyzetei között fölfedezett pusztá nevet, bővebb utánjárás nélkül, ily messzeható következtetések alapjául fogadni el?

Mert igaz ugyan, hogy a költő és gonosztévő Listhy László személyazonossága az irodalomtörténetben apodicticus bizonyossággal konstatálva nincs, a mennyiben sem a tanukihallgatási jegyzőkönyvekben, sem a halálos ítéletben nem említik a bűnös felől, hogy versírással is foglalkozott volna, sem pedig oly levél nem maradt fenn tőle, melyben valamelyik barátjának a »*Magyar Márs*«-ból tiszteletpéldánnyal kedveskedik; de vajon hány magyar költőről lehetne ily bizonyítékokat összegyűjteni? — Beniczky Péter végrendeletében intézkedett költeményei kiadása felől; Zrínyi a költő és Zrínyi a hadvezér azonossága vita tárgyát nem képezheti, de végig tekintve irodalomtörténetünk lapjain, bizony sok poétát találunk, a kik oly közönséges nevet viselnek, s oly kevésbé emelkednek ki a maguk korában, hogy egyik-másik névrokonuk utódja bátran pörrel támadhatná meg őket babérjaikért az irodalomtörténet ítélő széke előtt!

Itéljünk azonban elfogulatlanul.

Én a XVII. században a gonosztévőn kívül más Listhy László létezésének kiterjedt és hosszas kutatásaim dacára egyetlen egy bizonyítékát sem találtam. — Pedig ha nem csupán születik, bár ezt az elmondottak után valószínűtlennek tartom, hanem emberkort érve, egy tagadhatlanul tudományos képzettségre s nem csekély ambícióra valló kötet verset is közre bocsát, mikép történhetik, hogy neve azalatt az idő alatt, mely bölcsőjétől sirjáig lefolyt, a korszak írott és nyomtatott emlékeiben egyszer sem fordul elő, oly név mely 200 esztendő előtt a legösmeretebbek egyike vala a hazában és viselői nagy birtokú főnemesek, kik a legmagasabb arisztokratia majd minden tagjával rokonsági összeköttetésben állottak?

Mikép történhetik, hogy 1653. május 15-én Listhy János és a gonosztévő László hívják meg Aszalay István kamaratanácsost *János Kristóf* nevű öcsösök temetésére, holott ha ennek édes anyja Pirkhammer Apollónia ebben az időben már meg is halt, testvérének az állítólagos másik Listhy Lászlónak felnőtt embernek kellett lennie, különben nem írhatta volna Csergheő állítása szerint az 1653-ban megjelent hős költeményt? — Tehát vagy életben van, mely esetben bizonyára ő adja meg a végtisztességet édes testvérének és nem a távoli rokonok, a kik — ha szinte külföldön tartózkodott is — megemlítik őt a gyászjelentésben vagy pedig már előbb meghalt s így természetesen a »*Magyar Mária*« szerzője sem lehetett; harmadik és legvalószínűbb eshetőség pedig az, hogy nem is létezett. De ha Csergheő úr, vagy bárki más, szinte kétségtelenül be is bizonyítaná ennek létezését, szabad-e más döntő okok hiányában magából e pusztá tényből tárgyilagos józan kritika mellett azt következtetnünk, hogy a költő nem a lefejezett Listhy László, hanem ő volt?

Az igazság után való törekvés kétségtelenül legelső feladata a történetírónak, de ha ennek keresése közben nem mérlegeljük kellőleg az adatokat, hamis nyomokra tévedve, hamis következtetésekre fogunk jutni; örökösen nyitva kell tehát tartanunk szemünket.

Ha tehát valaki, mert utóvégre is nem tartom merőben lehetetlenségnek, azt akarja bebizonyítani, hogy a költő és a gonosztévő Listhy két külön személy, ne egy kétes becsű genealogiai feljegyzéssel álljon elő, mint Csergheő Géza, ne egy test és vér nélküli árnyat üzzön, mely a világosságnál elenyészik, hanem valódi embert mutasson nekem, a ki élt és létezésének emlékezetét hagyta az utókorra. Mindenek felett pedig óvakodjék Wissgrill-féle német tudósoktól, a ki iránt azt hiszem most már Csergheő úr is kevesebb hálát érez, mert irodalomtörténetünkől, véleményem szerint, nem törölhetjük ki még azt a sötét lapot, melyre a *költő és gonosztévő* Listhy László neve van följegyezve.

DR. KOMÁROMY ANDRÁS.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Ipolyi Arnold kisebb munkái.

V-ik kötet. BESZÉDEK. A bold. eml. szerző megbízásából közrebocsátja volt könyvtárnoka, *Bunyitay Vincze*. Budapest. Franklin-Társulat, m. irodalmi intézet és könyvnyomda. 1888. 8-adrét. 1—574. ll. Ára 2 frt 50 kr.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A kiadó a *Végszó*-ban megjegyezte, hogy a nagyemlékű püspök munkája I. kötetét: *Magyar történelmi tanulmányai* cím alatt, a mostanihoz hasonló alakban, 1—576 lapcn, arczképével együtt; II. kötetét: *Alkalmi beszédei* címen s 1—387 lapon, Budapesten Ráth Mór adta ki. 1874-en innen a magyar tud. Akadémia, M. Történelmi Társulat és M. Képzőművészeti Társulat közgyűlésén, az Orsz. M. Történeti Ötvösműkiállítás megnyitásakor 1884-ben, valamint azon évben az országháza építésének a m. főrendiház május 15-ki ülésében tárgyalásakor tartott beszédeiből, végre a nagyváradi püspöki székebe igtatásakor híveihez intézett főpásztori szózatából, élete utolsó évében maga kiválasztotta és átvizsgálta a III. IV. és az ismeretetés alatti V-ik kötet anyagát, meghatározta a kötetek címét, a III-iknak: *Magyar történelmi és egyháztörténeti tanulmányok* címet adván, a mely 1—514 lapra terjed, a IV-iknek: *Műtörténelmi tanulmányok*, két alaprajzzal, ezek 1—566 lapot töltenek be, s az így rendezett kötetek kinyomatása megkezdését elrendelte, közölők kettő 1887-ben jelent meg; a befejező utolsó kötet címe s megjelenési ideje fennebb meg volt mondva.

Kiadó — úgymond — a szerző felhatalmazásánál fogva a szövegben csak irályi, a lényegét nem érintő némi változtatásokat tett, munkájában kegyelet vezette s azon tudat, hogy a nagybecsű dolgozatok a késő nemzedékeknek is lelkesedés és okulás forrásai lesznek.

Tett azonban kiadó a tudománynak egy igen hasznos más szolgálatot is, t. i. »*Ipolyi Arnold Irodalmi Munkássága 1845—1886.*« cím alatt összeállította a boldogult püspöknek hirlapokban, havi, szak- és folyóiratokban, úgy önállóan megjelent szép-

irodalmi és tudományos dolgozatait és műveit időrendben, megjelölve — a lapra rámutatólag — a hirlapot és folyóiratot s a helyet, hol azok megjelentek. Két ívet s egy levelet tesz e kis adalék, s így e kötet együtt 36 ívet tesz.

Nekem szorosan véve csak az V-ik kötetről kellene szólnom, a mi azonban nem lehetséges és nem lenne czélszerű; mert ez folytatása négy más kötetnek, tartalma magában foglalja egy hazafias lélek és tágas látkörű ész évekre terjedő, erős nemzeti jellegű nyilvánulásait, különböző kérdésekben rendszeres és öntudatos tervezéseit és az elért eredményeket, melyek jobbadán Ipolyi úttörő munkásságának tulajdoníthatók, melyeket nálunk és irodalmunkban részint ő kezdeményezett, egy-két társával kifejtett és rendszerbe foglalt, részint a már kezdeményezetteket páratlan dologismerettel s nem lankadó, semmi akadálytól vissza nem rettenő erélylyel folytatta, s az elmélet és óhajok teréről átvitte az irodalmi és társulati munkásság megvalósítása stadiumába.

E kötet tartalma Ipolyi meglett korabeli munkásságának érett gyümölcsei. 1855-ben, mint a műemlékek cs. kir. bécsi bizottsága újonnan kinevezett tagjának, hazai építészetünk régi műemlékeire fordult figyelme, s azóta 30 éven át foglalkozott e tárggyal: olvasott és tanult, gondolkozott és írt, s a régi, főleg egyházi műépítészetben ismeretköre oly kiterjedetté vált, hogy már 1870 körül, mint műrégészeti tekintély ismertetett el, s csak alkalom kellett, hogy nagy előkészületét érvényesítse, a mi gr. Mikó Imrének, a M. Történelmi Társulat nagyérdemű elnökének halála által önként nyílt meg előtte.

Ipolyit ez állásra a közvélemény jelölte ki. Ő ugyanis már 1858. mint zabori lelkész megkezdte a hazai archaeologia és műépítészet parlag mezeje művelését; értekezett: *az egyházi épületek fentartásának és javításának kötelmérül*, 1859. *Csallóköz műemlékeiről*, szintén 1859. és 1860. *a hazai egyházi művészetről*, s az utóbbi évben a *deák-monostori XIII. századi román (stylü) basilikáról*, 1861. a *középkori emlékszerű építészetről Magyarországon*, a *téglaépítészeti magyar műemlékekről*, a *m. tud. Akadémia palotájának terveiről*, 1863. a *középkori szobrászatról Magyarországon*, 1864. a *középkori magyar festészet emlékeiről*, 1865. a *kunok apátfalvi XIII. századi egyházáról*, 1866. az *egri műrégészeti mozzanatokról*, 1867. a *kubinyiak egyik őse emlékszobráról*, 1868. *Heves- és Külső-Szolnokvármegyék őskori régészeti és középkori műemlékeiről*.

Tíz éven át a műépítészet és archaeologia különféle ágai-ban dolgozott, kedvencz tárgyát és elméleteit fejtegette, 1867. a Szt.-László-Társulat közgyűlésén az *egyházi művészetnek hazánk-*

ban emeléséről tartott terjedelmes és tanulságos megnyitó beszédet, a Magyar Történ. Társulat 1870. évi nov. 3-ki választmányi ülésében *Schulz Ferencz hírneves műépítésziünk halálát jelentvén*, a nemzetet rokonszenves részvétre hívta fel azon férfi irányában, a kit a vajda-hunyadi vár és visegrádi királyi lak, s a mácsai királyi vadászlak helyreállítási munkája közben ragadott el a halál, a ki — mondja meghatottan az előadó — mienk volt szívvel-lélekkel, lelkesült multunk dicsőségén, s a kit méltán sirattunk, mint a művészet felkentjét. Szóval: Ipolyi minden írásában, értekezéseiben által, nyilvános beszédeiben mintha rendszeres és bizonyos logikai egymásután szerint készítette volna elő a közönséget e nálunk kevesek által művelt tudományi szakban.

A Történelmi Társulat elnökévé választatván, az 1876-ki nagy gyűlést: *A magyar nemzetegység és államnyelv történeti alakulása* című emlékezetes elnöki beszédével nyitotta meg, az 1873-kit: *A magyar iparélet történeti fejlődése* című, ismeretlen régi adatokban és megragadó érdekű új eszmékben gazdag beszéddel, az 1878-kit: *A magyar műtörténeti emlékekről*, az 1879-kit Maros-Vásárhelyen: *A magyar hadtörténelemről* írt s a székeleyeségen kezdve, az udvari körökig fel mindenkit meglepő tanulmányával. E katonai tárgyú beszéd az akkori háborús hírek következtében országsszerte rendkívüli érdeklődést keltett. A magyar olvasó közönség a régi magyar királyok századaiba képzelte vissza magát, midőn a püspökök keresztet tartva kezökben vezették harczba a magyar nemességet; örömmel látta a lelkes főpapban élni nagy elődei tradícióját és hazaszeretét. A hol a pap is így érez és gondolkozik — mondá a közvélemény — ott a királyi szék védve van, s ha vész jő, a nemzet férfiasan meg fog állani helyén.

Ily előzmények és hazafiui munkásság után, 1880. az Orsz. M. Képzőművészeti Társulat elnökévé választatván, annak márcz. 14-iki közgyűlését úttörő, iránymutató s program-jellegű nagy beszéddel nyitotta meg. Itt, rendkívüli előkészületeihez méltó helyén, már egészen otthon volt Ipolyi püspök, s magasra törekvő lelke igazi elemében jól érezte magát, feltalálva kedvencz munkakörét, a mi örömét teljessé tette, s mely helyet és állást ő, hív ünodaadással hat éven át egészen betöltött. »Életem egyik nagy eszményét képezte ugyan mindig a hazai művészet — így szól beszéde elején. — Igyekeztem vizsgálataimmal és irataimban a magyar műtörténetet, a nemzeti műemlékeket s műveltség-történetünket reconstruálni; azon erős meggyőződés vezetett, hogy ez által a nemzeti műtörékvéseknek történeti alapját megvethetjük.« (209 l.)

Már e néhány sor reményt ébresztett az új elnök iránt, a mit a beszéd folyama s a későbbi megnyitók hitelesítettek és meg-

szilárdítottak. Még öt megnyitó beszédet tartott: 1881. márcz. 6, 1882. febr. 12, 1883. ápr. 8, 1884. márcz. 9, az utolsót 1885. márcz. 8., mely után csakhamar elnöki állásáról lemondott.

E hat beszéd teszi e kötet főtartalmát, a mihez járul még elől és hátul levő néhány különböző tárgyú beszéd, melyekről hátrább szölok, itt az elsőbb, derekas beszédeket ismertette.

Első beszédében a negyvenes években életbelépett *első magyar műegylet* multját ismertette, azután a *képzőművészeti társulat* 1860. megalapulását. Bizonyos rendszeresség és öntudatos célratörékvés látszik valamennyi beszédében. A társulat jelen életére térve, feladatát fejtegette, eszményként tárva eléje messze távolban látszó célját, az önálló magyar nemzeti művészet megteremtését, kimutatta az oda vivő utat, elbeszélte egy év haladását, részvényes és pártoló tagokban a növekedést, részletezte az eszközöket és akadályokat; azután számot adott a közvagyonról, évi munkásságról, sikerről; elsorolta az egylet pártfogóit, megköszönte azok buzgalmát, a kik a társulatot népszerűsítés, adományok, képvásárlás és a kiállítások látogatása által segítették. Ezek közt a sajtónak, aristocratiának, kormánynak és főleg Trefort miniszternek hálát fejezett ki, méltányolva műszerzetését s a társulatnak minden szép és jó igyekezetében tettleges támogatását. Ezután a jövő programját adta elő, módokat javasolt a tagok létszáma, jövedelme, hitele és a nemzeti műveltség emelésére leendő hatás tekintetében; a célra nem vivő eszközök helyett újakat javasolt. Minden beszédében újra meg újra kifejtette a magyar képzőművészet, műipar és műépítészeti emelése szükségét, a tehetségeknek e pályára jutalmak, művásárlások, kitüntetés által édesgetését, s hogy ennek mély gyökere és alapja legyen, figyelmeztette, kérte és buzdította a hazafiakat, a társulatot és kormányt, hogy magyar festészeti iskolát és műakadémiát igyekezzenek állítani, hogy a hazai ifjuságnak legyen alkalma a festészetben, szobrászatban és műépítészetben magát itthon is kimívelni, s hogy az így kiképzett ifjuság és serdülő művész sarmadék annál bizonyosabb legyen jövője iránt, évek során át buzdította a fővárost, hogy téreit s a közhelyeket, a magyar történetből és életből vett események és férfiak szobraival díszíttesse, a kormányt, hogy emeltessen monumentális középületeket, az aristocratiát, hogy palotáikat hazai jeles festők és szobrászok műveivel, belsejét freskokkal lássák el, az egyházat és felső clerust, hogy műbecsű régi templomaikat állíttassák helyre s egyházi jeles képeivel és szobraival emeljék díszét s tegyék ékesebbé alakját. S így kormány és nemzet igyekezzék az ókor művészete emlékeit Magyarországon régi fényökbe visszaállítani, s a jelenkor fejlettebb ízlését és műveltségét tanusító újabb emlékekkel gyarapítani.

Első évi munkásságuk eredményei közül kiemelte a Képzőművészeti Társulat palotája megépítését, melyről egy világutazó műismerő előtte mondogta azt, hogy Európában magántársulat a művészetnek ily helyet még nem emelt. Örök emléke lesz ez azon lelkes férfiaknak — írja az elnök — a kik Mayláth György országbíróval egyesülve, csupán magán adakozás útján, száz ezreket tudtak összegyűjteni, hogy azt létesítsék. Magyarország most ismételve tapasztalhatta, hogy a sokat s talán méltán vádolt magyar indolentia mellett is, a mint a nemzet nem rég a m. tudom. Akadémiának nagyszerű palotát, úgy most művészetének fényes lakot emelt a műcsarnokban, egészen önerejéből s önkéntes adakozása filléreiből. (212 — 213 ll.)

Szintoly örvendetes eseményként emelte ki Trefort minis-ter érdemeit, a kinek köszönhető, hogy a főváros legdíszesb helyén, az Andrassy-út közepén egész művészi és műipartelep palotasora alakult egy csoportban úgyszólván észrevétlenül; ő tette lehetővé, hogy az általa emelt *mintarajztanoda* és *rajztanári képezde* s mellette a *Képzőművészeti műcsarnok* felépült s abban a műipar-muzeum termei s mellette a festészeti műterem és zeneakadémia keletkezhetett. (217. l.) Az elnök jövőre egy *magyar műakadémia* felállítását mint köznemzeti óhaját sürgette, melynek a *létező mintarajztanodát* kell befejezni s melynek tanszékére immár, hála Istennek! létező magyar jeles festőket ültethetünk, s akkor a magyar önálló művészet meg lesz alapítva. Ebben — úgymond számítunk a nemzet közvéleményére, a sajtóra, kormányra és törvényhozásra, valamint művészeink képességére is.

E beszédet e jellemző észrevételekkel zárta be: »Nemzet, mely a művészetet nem pártolja, nem lehet művelt. A nemzetek történetének legszebb korszakát képezi a művészetek virágzása, s tehetségök és nagy multjok alakjai legmaradandóbb és legértékesebb műemlékekben szállnak az utókorra. Csak a vad és félvad népek nem bírnak műérzékkel. A művészetek fejlettsége a műveltség fokmérője.« (239. l.)

Második megnyitó beszédében már a társulat pénzügyeinek a kir. felségtől a kormányelnök ajánlatára nyert segély általi rendezése bevégzett tényét jelentette; erős izgatást kezdett a főváros és az ország törvényhatóságai figyelmének a képzőművészetek irányában fölébresztésére s a tagok sorába beállítás érdekében, mint erre vezető utat és módot ajánlta, hogy vagyonos és művelt osztályok művészeinket képeik, szobraik megvásárlásával buzdítsák, s hogy a tagok száma növelése végett évenként a legjelesebb magyar művésznek egy jeles magyar műve rendre a tagoknak mint műlap a tagsági részvényesség viszonzásául küldessék meg; továbbá, hogy rendezzenek műkiállításokat,

melyekben nemcsak hazai festőművészek, de külföldiek is műveikkel megjelenésre felkéressenek. A képeladások iránt — mondja az elnök — immár az érdeklődés ébredőben van. A főváros 4000 forintot szavazott meg művészi czélokra, és azt két évi részletben a város háza nagy gyűléstermének monumentális művekkel való díszítésére szánta. Eladott képekből bejött 17,482 forint, s abból 9000 forint jutott magyar művészeknek. Pályadíjakra 1600 forint tüzett ki, s az elnök által a magyar történeti festészetre kitűzött jutalmat Lotz nyerte el, Hunyady Jánosnak a belgrádi csata után bekövetkezett haláláról készített művével, a mi a társulat ez évi szellemi tevékenységének egyik legnevezetesebb mozzanata.

E beszédében az elnök a nemzeti művészet emeléséről hosszasan szólott. »Száltében halljuk — mondja a 264. lapon — hogy az nem kivihető, nincs jövője és alapja. Fájdalmas, ha igaz. Esményeinknek néha alig elérhető egy része. De hát azért nem kötelesség arra igyekezni? S mivel az eszmény magasan áll, nem kell legalább rá mutatnunk, s élénk tűznünk? Hát nincs nemzetünknek saját jellege? Vajjon a nemzeti typus teljes híjával van-e nemzeti költészetünk és zenénk? Nincs-e nemzeti történelmünknek semmi eredeti sajátása? Népünknek külön individualitása? Nem lappangtak-e e vonások sokáig öntudatlanul, míg fölismertük mint nemzeti alapot? És nem lehet-e ép úgy magyar nemzeti művészetiünk, ha alapjait s létesítése eszközeit megtaláltuk? Kétséggkívül ehhez nagy tehetségek és szellemek kellene, s ezeknek kiművelése és iskolázása. De ha már eddig sikerült behozni hazánkba a művészetet, nem kell-e egy lépéssel tovább haladnunk, s nemzeti geniusunkat, jellegünket, eredetiségünket a művészetben is érvényesítenünk, valamint erre igyekezünk immár irodalmunkban, költészetünkben s életünk egyéb magasb kifejezésében és formáiban, melyek oly rokonszenvesen s ép azért oly természetszerűleg érintenek, hatnak s szebb és szebb új alkotásokra ébresztenek?» (264. l.) »Festőink nem hiányzanak — így folytatja — a kik külön fejlődést és iskolát mutatnak fel most is. Addig is, míg magyar mestereink műtermi művész növendékeink számára megnyílnak, legalább szóval adjunk nekik irányt első sorban magyar tárgyak, hazai alakok, jelenetek, tettek, emlékek festésével és műalkotásával. A hazai tájképfestés jól elé van haladva. A népies élet is megragadta fiatal művészeinket. De ott van a magasabb művészet, a nagyobb magyar történeti nemzeti alakok képzésének s a szent festészetnek egész sora nyilvános épületeink, egyházaink, termeink s a többi műemlékek díszítésére, a mi ha lassan is, de hála istennek! immár meg van kezdve. És maholnap ne legyenek művészeink,

tehetségeink, a kik a nemzet szellemében, annak jellegét kifejezőleg tudjanak monumentalis műveket alkotni? Idegen iskolák utánzói maradjanak örökre? s ne emelkedjenek a felsőbb művészet előképei s a nemzeti genius által egyaránt áthatottan eredeti alkotásokra? Ne ismerjék a nemzet történetét, annak nagy eseményeit, hős alakjait? Ne gyakorolják ezen tanulmányaikat? Ne gondoljanak a nemzet dicsőit, a magyar szentek történeti alakjai kellő ismeretével? Ne tudják azokat jól előállítani? Ime ez az, a miért magyar történelmi és egyházi festészetünket emelnünk kell, hogy vele méltóan nemzeti iskolát és művészetet, ezzel pedig magasb nemzeti műveltségi életet alkossunk. (264—267. ll.) A magyar szellem jelentékenyen eltér a többi európai népektől és eléggé jellemző arra, hogy önálló kifejezést is nyerjen; eléggé művelt, hogy a művészetben nyilvánuljon, egyszóval: hogy magyar művészetünk is legyen, mint lett magyar irodalmunk. Nekünk — így végződik e rész — ez a kis Ithaka, itt az a kedves föld és nép, melyet hazánknak és nemzetünknek nevezünk, az egyedüli mindenünk. Ez a tér, ez a föld az, melyet mindennek előtt, minden irányban művelnünk kell.» (271. l.)

A jövőt illetőleg, mint haladást s a közönség figyelme fokozódását emeli ki az elnöki beszéd, hogy a főváros elhatározta téreinek és utczáinak műemlékekkel tervszerű díszítését, építészeti és szobrászati művekkel emelését, a minthogy ezt a Ferencz- és Lipótváros és a Tabán templomán már megkezdette. Kilátásban van a Vigadó és a m. tud. Akadémia falainak történeti képekkel és freskókkal díszítése. Haladást bizonyít az is, hogy ez évben már ösztöndíjakat is tűzhet ki a társulat művésznővendékek számára; megemlíti, hogy e célra segélyvel járultak Vidra Nándor (500 frt.), Nadányi Albertné szintén, Haynald bíbornok-érsek 6000 frttal. (272—73. ll.) A társulat palotájában állandó műcsarnokot állíttatott fel, a hol a művészek műveiket letehessék, s az érdeklődő közönség láthassa, s ha tetszik, megvásárolhassa; rendezett karácsonyi és újévi s más alkalmi kiállításokat, a mik úgy művészeinknek, mint a közönségnek előnyére voltak, az elsőkértékesíthették műveiket, utóbbiak kedvök szerinti képeket szerezhettek ajándékkul vagy termeik számára.» (275. l.)

»Haladunk, haladunk habár lassan is — így végződik a megnyitó. Minden megvan: festőink, hely, alkalom, az egyelőre szükséges költség, csak egy nincs, a mi ezeknél szükségesebb — nincs önbizalmunk és nincs műigényünk! Az a bizalmatlanság és tudatlanság beszéde, hogy a magyar művészet nagy feladatokra képtelen! Hisz elsőrendű tehetségeink a világkiállításon az első jutalmat nyerték meg, az elsőrendű műakadémiákon tanítók és igazgatók, műszerető fejedelmek és hatalmas uralkodók udvari

festői, a világvárosokban híres és látogatott műtermeket nyitnak, műveiket pedig a vevők arannyal mérik fel, és mindezekért kényszerülnek magukat expatriálni, mivel itthon nincs művésztőknek tér, nem kapnak foglalkozást, melyet a tudatlanság még akkor is megtagad tőlük, ha volna már rá mód és alkalom.« (286—87. ll.)

»Ez elfogultság megrovása, a bizalmatlanság teljes indokolatlanságának ez élénk feltűntetése, s a kezdés, munkához látás, nemzeti művészetünk megalapítására lelkesítő eme fejtegetések után, mint a nagy gróf Széchenyi tette egykor, e keserűen gúnyos felkiáltással végezte beszédét: *De ki tudja legyőzni a magyar közönyt?*! (292. l.)

A harmadik beszédben főleg a magyar festőművészet rendkívüli haladását hozta fel, a mi az Árpád- és vegyesházi királyaink, sőt Mátyás, a nagy magyar király korabeli monostorok, basilikák és dómok szent építészete műfokával kiállja az egybe-hasonlítást. »Nekünk — úgymond az elnöki beszéd — volt már művészeti multunk, e művészetnek vannak nagy emlékei, iratainkban fölelevenítettük azokat, most minden alkalommal hangsúlyozzuk, hogy kimutassuk, miként fűződtek régi művészetünk szálai nemzeti multunkon keresztül, és hogy jelezzük, mikép lehet és kell nemzeti műéletünk tradíciójának és emlékeinek megszakadt szálaihoz fűznünk újabb műfejlődésünket. Nem vagyunk e téren is maiak. Tegnapunk és multunk lévén, kell, hogy holnapunk és jövőnk legyen. Csak e tudat, a nemzeti műtradíciók ez ismerete képezheti a nemzeti művészet iskolájának és műgyakorlatának erős alapját. E nélkül lehetnek nemzetünk fiai is kivételesen talán világhírű művészek, internationalis nagyságok, de nem lehet nemzeti műfejlődés s valódi nemzeti műiskola és műgyakorlat. Mai művészetünk pedig már elérte a nagykorúságot, követelheti a rámaradt nemzeti örökséget; mert csak az öntudatos nemzeti művészet adhatja meg neki a valódi termő talajt, melyben meggyökerezhet, a forrást, melyből életet, üdülést és lelkesedést meríthet a művész, és adhat a nemzetnek.« (296—297. ll.)

További fejtegetései során az elnök hazai művészetünk mellett emel védő szót. »Fájdalmas az — mondja — hogy a míg Magyarország minden idegen, ügyefogyott sehonnai előtt, mint a jó kenyér hazája ismeretes, hol a munka mindenkit bőven eltart, sőt vagyonossá tesz, addig a nemzet művészi tehetségeinek csak szűken jut a magyar kenyér bőségéből. Pedig a nemzeti magasabb érületnek egyik legfelségesebb nyilvánulása, legerősb kifejezése a művészet. Ennek kellő felismerése nem engedheti meg, hogy a nemzet nagy művészei kénytelenek legyenek világszerte baran-

golni, s hogy más országok szolgálatában vagy idegen fejedelmek udvari festőivé, idegenföldi magasb műtanodák mesterei legyenek, azért, mert nekünk nincs ilyen; nem engedheti meg, hogy eszményképeiket, művészi vésőjüket és ecsetjüket, melyek hivatva lennének nagy nemzeti emlékeket emelni és díszíteni, hazájok múltját és jelenét dicsőíteni, kénytelenek legyenek lelketlen és rajtok nyereszkedő műárusoknak bérbe adni... A művészet kényes növény, ha jókor meg nem gyökerezik, elfonnyad. Azért — így végződik a buzdító szózat — most a maga idejében, midőn annyi tehetség mutatkozik e téren, most kell azt ápolni, növelni, védni és magunknak megtartani.« (299—300 ll.)

»Soha nem volt indokoltabb nemzetünknek e kötelességére hivatkozás, soha sem szükségesebb a nemzeti műtörekvések s nemzeti művészetünk buzgón felkarolása, mint most, midőn főleg festőművészeink a magyar művészetet egyszerre páratlan magaslatra emelték. Egyik legkiválóbb művész honfitársunk nagyszerű műremeke a napokban tartja világkörútjában diadalmas bevonulását hazájába, műcsarnokunkba. Művészetünk ezzel versenyez nemcsak a legmagasabban álló európai, francia és német művészettel, hanem a művészet összes leggeniálisabb alkotásaival. Egyik magyar művész a legnagyobb francia művészi kitüntetést nyerte el, egy másik a német költészet legmagasb eszményeit volt képes saját nemzete képzőművészete által el nem ért tökélyvel ábrázolni.... Ezek látása el kell hogy oszlassa kételeyeinket, meg kell hogy erősítse önbizalmunkat, s ama hitet kell hogy ébresztsze mindnyájunkban, hogy a magyar nemzeti művészet megteremtése lehetséges, ideje eljött, tényezői meg vannak, csak nagyobb mérvű pártolása, foglalkoztatása és nevelése szükséges.« (301—302. ll.)

E beszédben az elnök örömmel jelezte a társulat létszámának és jövedelmeinek megkétszereződését, a pályázatok kielégítő sikerültét, és hogy a társulat pártfogójául megnyerte Rudolf trónörökös, hogy a magyar képzőművészeti akadémia közeledik a megvalósulás felé, s műépítészetünk, szobrászatunk és festészetünk néhány mesterben oly magasra emelkedett, hogy már eddig a versenyzésekben megjelenve, győzelmével vagy egyes remek alkotásával bebizonyította, hogy a legmagasb feladatnak is képes megfelelni; azt is kiemelte, hogy a m. tud. Akadémia fenkölt lelkű elnöke már a kezdeményt megtette arra, hogy palotája a nevezetes virágzásra jutott hazai festészet műveivel díszíttessék, melyek a nemzeti irodalomtörténet legkiválóbb alakjait s legjelentékenyebb mozzanatait fogják a késő nemzedék elé varázsolni, a mi művészeinknek nagy ideig ad ambíciójuknak megfelelő s anyagilag háladatos foglalkozást (315. l.); a budavári koronázási,

a kassai dóm, a bártfai góth egyházaknak ő felsége által a vallás-alapból engedélyezett költséggel helyreállítása, az elnök által a turóc-szentmártoni góth egyház XIV. századi történeti falképeinek, a cultusminister által a jáki híres román stílusú basilika, a máriafalvi góth egyház, a vajda-hunyadi vár s a pécsi basilika restaurációja szintén tervbe van véve; az egyház részére elkészültek Lotz és Than által Szent István és Szent László királyaink képei és az egri egyház falfestményei; szobrászatunkat Huszár és Kis képviselték sikerült alkotásokkal, a fővárosban a Harsz háza palotájának nagytermében Lotz mester ecsetével megalkotta az allegoria festmények egész sorát. . . » (318. l.)

Sajnálattal jegyezte meg az elnök, hogy mindez alig elégséges kezdetnek. A magyar magán életről, a vagyonosabbak, helyhatóságok, városok, társalgó- és olvasókörok magasabb műérdeklődéséről -- mint máskor -- most sincs mit jelentenie. »Szegények vagyunk -- úgymond -- tehetségben, s műízlésünk még nem emelkedett oda, hogy a magas művészeti élet e kelléke áthatotta volna a nemzet műveltebb rétegeit. (318. l.) Nekünk még csak kenyérre és mulatságra jut pénzünk. Wodianer Albert, Mosonyvármegye és Eger közönsége a mit tettek művészetiünkért: az első egy díszes újabb ízlésű egyház építtetése, az utóbbiak történeti képek festetése, Zalavármegye 1500 forint alapítványa által, csak kivételes esetek. A lelkes gróf Andrássyak, Károlyiak, Zichyek, Telekiek, br. Radvánszky Béla és Coburg herceg a magyar kiállítások rendes képvásárlói, kik ez évi kiállításon 78 magyar művésztől 18 ezer, 44 külfölditől 15 ezer forinton feljül vásároltak; a mi örvendetes jelenség ugyan, de még van e tekintetben óhajtani való; mert eddigi műkiállításaink nem részesültek azon magas fejedelmi kegyben, mely a legbőkezűbb vásárlással emeli a bécsi hasonló műtárlatokat. Reméljük azonban -- mond az elnök -- hogy kormányunk közbenjárása által a mi művészetünknek is megnyerjük a fejedelmi pártfogást.« (321. l.)

A beszédet buzdító felhívás zárta be. »Alakítsunk azért -- így szól az -- a nagy mesterek és nagyreményű növendékeink számára művészeti iskolát és akadémiát, hogy azok alakítsák meg majd a magyar művészetet, alkossanak a magyar nemzetnek monumentális műveket.« (342. l.)

Ilyen tárgya, menete és előadási modora van a más három megnyitó beszédnek is. Azért ismertettem ezeket bővebben, hogy az olvasó azokból a többiekre is következtethessen, hogy képzelet legyen a tudós főpap és hatalmas agitator kisebb művei ez öt kötetének szabad, tanúságos és hazafias szellemtől áthatott tartalmáról, és hogy azokról rövidebben szólva is, az olvasóban e könyv iránt a megérdemelt figyelmet és érdeklődést felkeltsem.

A többiekéről tehát ismertetésem második részében röviden szólok, s lelkes gondolatmenetét egész általánosságban kísérem itt-ott észrevétellel s a tárgyalt kérdések és előadott eredmények közül csak a legfőbbeket fogom kiemelni.

AGRICOLA.

P. de Nolhac. Les Correspondents d'Aldé Manuce. Matériaux nouveaux d'histoire littéraire. 1483—1514. — Róma. 1888. — 4-cdröttű 104. l.

A történelem és irodalom számos nagy alakja nem találkozik olyan érdeklődéssel és méltánylással, melyben az igénytelen XV. századbeli könyvnyomdász részesül, kinek levelezését a jelzett munka tartalmazza.

És erre Aldus Manutiusnak méltó jogcíme van. Nemcsak Olaszország leghíresebb nyomdájának megalapítása képezi érdemét, hanem a görög classicus írók halhatatlan művei első kiadásának dicsősége is nevéhez fűződik.

A magas műveltségű férfiú kortársai között nagy tiszteletnek örvendett. Velencei házáat a legválogatottabb társaság látogatta. Az előkelő külföldiek, kik szent Márk hatalmas városába jöttek, szívesen kerestek üdülést az ő szellemes körében, és miután távoznok kellett, nem szüntek meg levelezés útján fönn tartani a létesült összeköttetést.

Soraikból nem hiányoznak Magyarország előkelő humanistái.

Igy a jelezett gyűjteményben *Thurzó Zsigmond székesfehérvári prépost* és királyi titkár (Budáról 1501. decz. 20-án keltezett) levelével találkozunk, mely a leghensőbb barátság hangján van írva.

A főpap elmondja, hogy nemrég Aldus néhány kisebb alakú classicai kiadványa került kezeibe, melyeket úgy maga, mint a kancellár *Szalmári György* váradi püspök, nagy gyönyörűséggel használnak. Ugyanis hivatalos elfoglaltságuk miatt csak sétaközben érnek rá a classicusok olvasására; amit a könnyen kezelhető Aldus-kiadások nagyon megkönnyítenek. Ezért »régi barátságuknál fogva« azon kérelmet intézi hozzá, úgy maga mint a váradi püspök nevében, hogy Cicero műveit is hasonló kiadásban bocsássa közre, »a mennyiben ez veszteséggel nem járna.«

És Aldus nem késett teljesíteni óhajításukat. Néhány hónap múlva (1502. tavaszán) kiadta Cicero »Familiares«-eit nyolczadrétű formátumban. És a könyv élére Thurzóhoz intézett szép dedicatiót helyezett.

Szalmári György utóbb Janus Pannonius műveinek kiadása iránt is érintkezésbe lépett Aldussal, titkára Brodarics István, a

későbbi váczy püspök utján, ki Aldust, hozzá (Budáról 1512. szeptember 14-én) intézett levelében »testvérének és legjobb barátjának« czímezi.

Kiváló érdekű az ismertetett gyűjteményben egy levél, melyet Anna királyné udvari káplánja és latin nyelvmestere, néhány hónappal Magyarországra érkezése után, 1502. decz. 19-ikén, Budáról Aldusnak ír. »Joannes Capellanus«-nak írja magát alá. A szövegből kitűnik, hogy francia pap volt, ki Annát szülőföldjéről kísérte új hazájába. Útjuk, mint köz tudomású, Velenczén át vezetett, hol a signoria több napon át, páratlanul fényes vendégszeretettel ünnepelte a magyar király jegyesét. Az udvari káplán ekkor sokat fordult meg Aldus házánál. Bizalmas barátság jött létre közöttök.

Amint János káplán Budára érkezett, azonnal irt Aldusnak. Elbeszélte neki a királyné fogadtatásának részleteit. Közölte vele a Mátyás király által alapított könyvtár görög kéziratainak jegyzékét.¹⁾

Tudósítja, hogy a királyné jól érzi magát; már is reményteljes állapotban van. Közte és a király között a leghevesebb szerelem uralkodik. Határtalanul boldogoknak érzik magukat. A magyar főurak előtt is igen kedves a királyné. A latin nyelvben már nagy előhaladást tett. A királyné által üdvözetét küldi és szolgálatait ajánlja.

Kevésbé érezte magát jól az udvari káplán Magyarországon. Panaszkodik, hogy a magyarokkal semmiféle összeköttetésben nincs, és irodalmi viszonyba sem léphet velök. Úgy látszik, Anna királyné idegen környezetét czélzatosan elkedvetleníteni és távozásra készíteni akarják. János káplán el is van határozva arra, hogy a tél múltával visszatér hazájába.

Szándékát valószínűleg végre is hajtotta. Mert magyarországi tartózkodásának semmi nyomát sem találjuk. Ez az egyetlen emlék, melyet róla bírunk.

F. V.

¹⁾ Sajnos, ezen levelet nem bírjuk. A jelen gyűjteményben közlött második levélben van rá utalás: »Scripsi jam pridem ad te. . . . cum nominibus quorundam librorum graecorum, qui multi sunt in ea bibliotheca, quam magnificentissimus rex Mathias olim construxerat.«

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Társulatunk márcz. 7-én tartott vál. ülését gróf *Szécsen* Antal társulatunk elnöke köszönő szavakkal nyitotta meg, azért, hogy a múlt hónapban tartott közgyűlésen a társulat öt, addigi alelnökét, elnökévé választotta:

»Engedjék meg t. tagtársaink -- úgy mond -- hogy ezen első alkalmat felhasználjam őszinte köszönetem kijelentésére, a miért az utóbbi választás alkalmával engem az elnöki állással megtisztelni méltóztattak. Ezen köszönetre annyival inkább indítatva érzem magamat, mert e szép kitüntetésre én semmi más jogczímet nem ismerek, mint azon érdeklődést, melylyel a hazai történetírás és az azt művelő m. történelmi társulat iránt mindig viseltetem. Annál inkább méltányolnom kell tehát a történelmi társulat eme nagyrabecsült kitüntetését és jóakarátának ily fényes tanújelét. Csak azon aggódom, hogy előhaladott korom és nagymérvű elfoglaltatásom miatt nem leszek képes e díszes állásnak teljesen megfelelni; bár erős elhatározásom, hogy a mennyire tölem telik, a társulat érdekében mindent megtegyek.«

Emez élénk éljenzéssel fogadott meleg hangú elnöki megnyitó után az első felolvasó lg. *Óváry* Lipót volt, a ki Zsigmond király és az olasz diplomacia cím alatt érdekesen értekezett. A Századokban fog megjelenni.

Utána dr. *Komáromy* András olvasta fel jelen füzetünkben olvasható munkáját Listhy Lászlóról: költő-e vagy gonosztevő? cím alatt.

A folyóügyeket a betegség miatt távollevő titkár helyett *Nagy* Gyula társ. jegyző terjeszté elő és pedig először az új tagokat, a kik a következők: *Bartosságh* Imre Baranya m. főjegyzője Pécs, Dr. *Schauerek* Bódog jogakad. tanár Pécsen (ajánlja Dr. Kossuthányi Ignác); Dr. *Horváth* Adám orsz. képviselő, *Kun* Miklós orsz. képviselő (aj. Thaly Kálmán); *Mangold* Lipót Becskerek, *Gansel* Lipót Trencsén, *Maza* Fer. Győr (aj. a titkár); Dr. *Szűts* Andor Sz.-Fehérvár (aj. Salamon Vincze); *Pápai ev. ref.* iskola könyvtára, (aj. Révész Kálmán); *Paksi Sipeki* Béla Borsicz, Trencsén m. (aj. Szentiványi

Zoltán); *Andrássy* Kálmán Budapest, (aj. Szádeczky Lajos); *Magos* Sándor kir. járásbíró Esztergom, (aj. Villányi Szaniszló.)

A pénztárnoki kimutatás szerint társulatunk pénztári forgalma volt a múlt február hónapban:

bevétel volt	1,650	frt	11	kr,
kiadás »	150	»	26	»
Pénztári maradék	1,499	frt	85	kr.

Z á r t g y ű l é s következvén, a febr. vál. ülésből kiküldött ügyrend-változtató bizottság jelentését terjeszté elő a jegyző, br. *Nyáry* Jenő amaz indítványa felett, hogy az ügyrend az 1886-iki változtatás elbonyolításával az 1884-iki állapotba helyeztessék vissza. — A bizottság febr. 17-én tartott ülésén tárgyalván az ügyet, úgy találta, hogy a két ügyrend között eltérés csupán a titkári iroda szervezésénél van; ugyanis 1884-ben a titkár mellett egy másodtitkári s egy titkárszegédi állás szerveztetett, s ezek 1886-ban »első és második titkári segédi« állásokká alakították át. — A bizottság egyhangúlag annak a véleményének adván kifejezést, hogy míg egyrészt az alapszabályokkal nem ellenkezik a régebbi címek visszaállítása, addig másrészt méltányosnak is tartja, hogy a társulat régebb idő óta odaadással szolgáló tisztviselői a csekély javadalmazás mellett a mindinkább kiterjedő munkakörre való tekintetből is erkölcsi elismerésben részesüljenek: azt a javaslatot teszi a választmánynak, hogy az 1884-iki ügyrend említett szakaszait állítsa vissza s ennek alapján hatalmazza fel az elnököt, hogy titkár előterjesztésére másodtitkárt és titkárszegédet nevezzen ki. A választmány ezt egyhangúlag elfogadván, *Thaly* Kálmán társ. m. alelnök ama kinyilatkoztatására, hogy a távol levő titkár intentionai a személyeket illetőleg megegyezvén a választmány közökhajtásával, már itt kijelenthetik, hogy a régebbi titkárszegédek öhajjták ez állásokra előléptetni. Mire elnöklő gr. *Szécsen* Antal, a társ. másodtitkárjává dr. *Szádeczky* Lajost, titkárszegéddé *Barabás* Sámuel-t nevezte ki, a választmány élénk éljenzése mellett. S ezzel a gyűlést bezárta.

TÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK ISKOLAI ÉRTESÍTŐKBEN.

— BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

— Az UJVIDÉKI KIR. KATH. MAGYAR FŐGYMNASIUM TUDÓSÍTVÁNYÁ-ban »Vörösmarty Mihály költészetének vallás-erkölcsi szépségei« című értekezést Varga Mátyás irt. Vizsgálódásaiban sok becses észrevétel van, a melyet irodalomtörténetíróink is figyelemre méltathatnak. Az egész már csak azért is érdekes, hogy e szempontból Vörösmartyt még senki sem fejtegette. A szerző némi rendszerességre törekszik vizsgálódásaiban, a melyeket ügyesen tud csoportosítani.

— A KEGYES TANITÓRENDIEK VEZETÉSE ALATT ÁLLÓ PRIVIGYEI R. KATH. ALGYMNASIUM ÉRTESÍTŐJÉ-ben Kapás Aurél Simai Kristófról értekezik az egykorú adatok alapján. Csodálkozunk azonban, hogy a szerző mitsem látszik tudni arról a munkáról, mely a múlt nyáron az »Olcso könyvtár«-ban jelent meg, s a melyben Erdélyi Károly egész új világításban mutatja be Simait s leghíresebb művét, az *Igazságait*.

— A CSURGÓI EV. REF. FÖGYMNASIUM VI. ÉVI ÉRTESÍTŐJE Csokonai Somogyban töltött éveinek érdekes leírását tartalmazza programmul, Kondor József tollából. A szerző maga megmondja, hogy nem szakemberek számára írta kis értekezését: de azért egyben-másban azok is használhatják, mivel igen lelkiismeretesen utána járt néhány adatnak, a melyből felolvasásra szánt elbeszélését szötte. Érdekes megjegyeznünk, hogy Csokonainak a Virgilius Georgicon a műfordítását először említi föl, a melyről életrajz-írói mit sem tudnak, holott a fordításnak két éneke megtalálható másolatban a m. t. akad. könyvtárában.

— A CISTERCI REND EGRI KATH. FÖGYMNASIUMÁNAK ÉRTESÍTŐJÉ-ben Závodnik Mihály az »Ehrenfeld-codex« nyelvi sajátosságairól értekezik. Ez értekezés méltatása nem tartozik feladatunkhoz, de érdemesnek tartjuk főlemlíteni, hogy kiemeljük szerzője alapos nyelvészeti ismereteit s gondos feldolgozását, melyhez hasonlót kevés értesítőben találunk.

— A JÁSZÓVÁRI PRÉMONTREI KANONOK-REND KASSAI FÖGYMNASIUMÁNAK ÉVI JELENTÉSE Baróti Szabó Dávid életrajzával kezdődik, melyet szerzője, Horváth Balázs, az eddigi adatok helyes kritikájával írt meg. Mindjárt a jó öreg Baróti származásának adatainál kitűnik a szerző kritikai érzéke. Az eddig fölhordott adatok valamennyiét rendre czáfolja s újat próbál helyökbe illeszteni. Máskülönb is mindenütt a lehető legjobb, legmegvalogatottabb adatokhoz tartja magát s Baróti Szabónak oly képét igyekszik festeni, mely úgy is mint embert, úgy is mint a classicae iskola triászának egyik tagját a valósághoz leghívebben ábrázolja. Végig kíséri egész pályáját s közbe-közbe megállapodik, hogy műveivel s hatásának vizsgálataival foglalkozzék. Jó lélekkel elmondhatjuk, hogy Magyar Balázsnak e dolgozata eddigelé a legjobb, legalaposabb dolgozat Baróti Szabóról s mint ilyen, méltán figyelmet tarthat a magyar irodalomtörténetírók méltánylatára. E gondosan készített hosszabb értekezéshez függelékül Baróti Szabó néhány kiadatlan költeményét csatolja a szerző, a melyek minden bizonynyal megérdemlik, hogy világot láthatnak.

Ennyi mindaz, a mit a rendelkezésünkre bocsátott értesítőkből mint irodalomtörténeti dolgozatot főlemlíthetünk, a melyek egyben-másban mintegy kiemelkednek a többiek sorából. A most említendő négy darab, értesítőben talált programértekezések az archaologia köréhez sorozhatók, de csak a

— PÉCSI MAGYAR KIR. ÁLLAMI FÖREÁLISKOLA ÉRTESÍTŐJÉ-ben közlött értekezés mondható némi beccsel bírónak; czíme: »A pécsi restaurált székesegyház külseje,« dr. Gerecze Pétertől. Az értekezés képekkel van

diszítve, ugyanazokkal, a melyek a *Vasárnapi Ujság*ban is megjelentek. A szerző rövid műtörténelmi visszatekintéssel kezdi dolgozatát s úgy tér a pécsi monumentalis épületek multjának vázolására. A székesegyház multjáról nincs semmi írott emlékünkn, a mely megmondaná, hogy ki volt a templom építője és tervezője. Mindössze Henszlmann Imre, nem rég elhunyt műtészünk vizsgálódásai nyomán annyit tudhatunk meg, hogy a pécsi templomnak alapköve a XII. század utolsó előtti vagy utolsó évtizedeiben tetetett le Calanus püspök alatt, szobordíszítései azonban jóval később, Bertalan püspök idejében készülhettek a XIII. század első felében. Miután a szerző röviden összefoglalja Henszlmann bizonyítékait: megmagyarázza a székesegyház alaprajzát, a basilika és román stíli építésmódozatokat hasonlítva össze. A pécsi székesegyház tornyainak elhelyezése speciflus magyar sajáttság, minek eredeti célzata az erősítés lehetett. A régi székesegyház történetének imez ismertetése után a restaurált templom és szobordíszecinek gondos leírását veszi az olvasó írásban és képen. A szerző nemcsak élénk érzékű régész, de ügyes, avatott író is. Előadása folyamatos, világos, tiszta, épen mint stílje. Az egész dolgozat mindenesetre nagyobb közönség figyelmét is megérdemli, mint a milyen az iskolai értesítőket figyelemmel szokta kísérni. A másik két hasonló irányú értekezés a

— DÉVAI M. KIR. ÁLLAMI FŐREÁLKOLA S A POZSONYI ÁGOSTAI HITVAL-LÁSÚ EVANG. LYCEUM ÉRTESTŐJÉBEN olvasható. Az elsőben Téglás Gábor, az intézet igazgatója ismerteti a kisbányai sziklaszorost és barlangjait, a melyek mészkövekből alakult kör kerületén húzódnak végig Hunyadmegyében. A tanítványoknak szánt rövid ismertetés buzdítja az ifjúságot a gazdag Érczhegység barlangjainak kikutatására. — Az utóbbiban a »dr. Schimko Dániel-féle érem és régiség-gyűjtemény« folytatolagos lajstromát vesszük, a melynek első fele a mult évi értesítőben jelent meg. A közlő, Győrik Márton, szakavatottan írja le az egyes régiségeket, mintegy 1224 darabot s a közlemény végén néhány különösen szép példára hívja fel az olvasó figyelmét, mint pl. egy 3·7 cm. átmérőjű s 0·9 cm. vastagságú római bizanczra, két igen díszes arany fibulára, a melyek fölötté ritkák és becsesek; továbbá egy függőleges sorú hieroglyph irással ellátott királypajzsos táblarészletre s egy tekerceses fibulára, vasból való nyilcsúcsra stb. A közleményt bátran ajánlhatjuk régészeink figyelmébe. Nem ily kimerítő ugyan, de hasonló irányú közlemény a

— ROZSNYÓI KATH. FŐGYMNASIUM ÉRTESTŐJÉ-ben megjelent pénz- és éremgyűjtemény lajstrom, melyet Tóth Lőrincz tett közzé, szükséges magyarázatok kíséretében.

A classica-philologia vagy az ókor történetéből merített tárgyú dolgozatok között, a melyek jobbára mind csak az ifjúság használatára vannak szánva, alig egy párt tarthatunk némi figyelemreméltónak. Így a

— POZSONYI KIR. KATH. FŐGYMNASIUM ÉRTESTŐJÉ-ben Sebők Henrik a Forum Romanumról értekezik elég alaposan, komolyan, világos, gondos

stilben. Fejtegeti a tér fekvését, diszitéseit, azután a barbárok dúlásait, a Forum végső pusztulását s az itt történt ásatásokat.

— A SZOMBATHELYI KIR. KATH. FÖGYMNASIMUM ÉRTESÍTŐJÉ-ben Kárpáti Kelemen arról elmélkedik, hogy milyen formái voltak a háborúnak és békének a régi rómaiaknál. A szerző nemcsak a régi irodalom fenmaradt s erre vonatkozó maradványait ismeri jól, de az újabb irodalomban is alapos tájékozottságot mutat. Kissé tudákos modorban ír ugyan, de azért stilje elég folyékony s nem élvezhetetlen. Ugyanezt mondhatni a

— PANNONHALMI SZENT BENEDEK-REND SOPRONI KATH. FÖGYMNASIMUMÁNAK ÉRTESÍTŐJÉ-ben közlött tanulmányról is, melyet Rácz Endre a rómaiak erkölceiről, mindennapi foglalkozásairól és szokásairól írt, melyekben nagy változandóságot észlelt s e változásokat kívánta tanítványaival megismertetni.

— A PÁPAI KATH. GYMNASIUM ÉRTESÍTŐJÉ-ben Szarka Kolumbán az antik római papokról, a papi intézményről, a papoknak a senatushoz s a néphez való viszonyáról értekezik, gazdag anyagkészlettel rendelkezvén, a melyektől azonban ítéleteit nem teszi függővé. Mindenütt maga ügyekszik véleményét alkotni, a papi functiók fajainak megkülönböztetésében épen úgy, mint a nép s a papság közti viszony felfogásában.

— A NAGYBÉCSKEREKI KÖZSÉGI FÖGYMNASIMUM ÉRTESÍTŐJÉ-ben »Néhány szó a Catullus születési évéről« című rövid dolgozatot találjuk, a melyben szerzője, Wirth Gyula, a régi irodalomnak erre vonatkozó adatai alapján ügyekszik megfejtetni, hogy Catullus Kr. e. minden valószínűség szerint 84-ben született s nem 87-ben, mint sokan hiszik.

— Az UNGVÁRI KIR. KATH. S A LÉVAI KEGYES TANÍTÓRENDI FÖGYMNASIMUM-ról kiadott programokban »Az ókori Róma fennálló romjaiban« s »Mennyit változtatott Ovidius a mythoson« című dolgozatok nem mérközhetnek ugyan az előbbiekkal, de azért méltók a fölemlítésre. Sokkal fontosabb azonban mindezeknél a

— SZATMÁRI KIR. KATH. FÖGYMN. ÉRTESÍTŐJÉ-ben közlött »M. Minucius Felix Octaviusa« című dolgozat, melyet dr. Fodor Gyula gonddal s nagy előszeretettel készített. A tárggyal, úgy látszik, már hosszabb idő óta kellett foglalkoznia, mert mindenütt higgadt, megszilárdult ítéletét halljuk s az adatok elmondásában s csoportosításában is biztosság jellemzi.

A következő két francia tárgyú dolgozat, melyek a

— TATAI ALGYMNASIMUM S A NAGYVÁRADI M. KIR. ÁLLAMI FÖREÁLTANODA ÉRTESÍTŐI-ben láttak napvilágot, úgy tárgyánál, mint a szerzők felfogásánál, alapos készülségénél fogva többet is megérdemelne ugyan, mint a pusztá fölemlítést, de a számunkra kiszabott térrel gazdálkodnunk kell s csak annyit jegyzünk meg röviden, hogy a szerzők úgy az iskolai ifjúság, mint a közönség igényeit szem előtt tartották. Az első »A francia földművelő osztály a forradalom előtt« című, melynek szerzője Pruzsinszky Pál, inkább szorgalmasan összegyűjtött s helyesen csoportosított adataival, a második, a »Chateaubriand és művei« című, melynek szerzője Gärtner

Henrik, inkább a felfogás világosságával s komoly irányával tűnik ki. Az utóbbi csak egy részlete annak a nagyobb pályamunkának, melyet a budapesti m. kir. tudomány-egyetem bölcsészeti kara megjutalmazott.

Még egy specialis kérdéssel foglalkozó értekezésről emlékezünk meg röviden, a mely épen oly érdekes, mint a milyen kis terjedelmű. Megjelent a

— BUDAPEST-FŐVÁROSI IV. KERÜLETI KÖZSÉGI NYILVÁNOS FŐREÁLISKOLA HARMANCSZEGYEDIK ÉRTESÍTÉVÉNYÉ-ben s címe: »A kamatláb vázlatos története.« Írója, Császár Károly, a legrégibb népek, az egyiptusiak kölesönzési módozatainak vizsgálatával kezdi, hol 30⁰/₀ volt a törvényes kamat, aztán sorba veszi a többi ókori népek, a phoeniciaiak, zsidók, görögök, rómaiak, majd a középkori népek, az olaszok, angolok, francziák, németek ebbeli intézkedéseit s végre néhány szóval megemlékezik arról is, hogy a magyar törvényhozás mint rendelkezett a kamatlábak felől. A helyesen tájékoztató dolgozat, a mely bár csak díchéjban üeli föl a kérdést, de azért semmi sem hiányzik belőle, a mi a nagy közönséget érdekelheti, ez axioma-ként fogadható gondolattal végződik: »Minél fejlettebb valamely nemzetnél az egész közgazdaság és minél magasabb fokon áll ezzel természetes kapcsolatban a közművelődés, annál olcsóbb a hitel; ebben rejlik a kamatláb lassú, de folytonos alászállásának a titka.

— Legvégül egy német nyelven írt program-értekezést említünk föl, mely a SZÁSZRÉGENI ALGYMNASIUM ÉRTESÍTŐJÉ-ben jelent meg »Deutsches Kolonistenrecht in Siebenbürgen im 12. und 13. Jahrhundert« czímmel Steilner Károlytól. Ez értekezés bő adatok alapján ügyekszik megállapítani a német települők jogait s kiváltságait. Szám-talan forrást felhasznál s a kérdésnek egész irodalmát felöleli. Először a germánok kivándorlásának okait vizsgálja, s úgy találja, hogy egyrészt a germánokkal velük született vándorlási ösztön, másfelől pedig az akkori németországi állapotok, melyek a szabad, de kevésbé gazdag polgár-ra nézve mindinkább elviselhetetlenekké váltak, mert szabadságukat a mindinkább terjeszkedő hűbér-ség veszélyeztetni kezdé, okozták, hogy a germánok idegen földön kerestek menedéket, a hol számos kiváltságot biztosítottak számukra. Legfontosabb telepítvények a nagyszebeni, burzenlándi, thorenburgi, karakói, burgbergi, kolozsvári, besztercei stb. A szerző minden egyes kolóniáról külön fejezetben szól. Elmondja, melyik magyar király milyen jogokat biztosított egyik-másik kolónia számára s mik voltak azon általános kiváltságok, a melyeket minden egyes kolónia lakói élveztek. A nagyobb kolóniák élén egy a királytól kinevezett gróf áll, a ki ép úgy védi a telepítvényesek jogait, mint a király érdekeit. Békében bíró, hadban vezér. De nem bír korlátlan hatalommal; a nép által választott tisztviselők támogatják, a kik valamely ügyet egyenesen a királyhoz fölebbezhetnek. A szabad pap-választást s a papi tizedet illetőleg, szerző nem tud az erre vonatkozó hiányos adatokból általános érvényű kiváltságokat megállapítani; de azt hiszi, hogy jobbra önállóság gyakorolták ez egyházi jogokat. Az azonban

már kétségtelen, hogy a magyar királyok különös kedvezésben részesítették a kolonisták kereskedelmi érdekeit, a kik vagy egyáltalában nem fizettek vámot, vagy csak némely czikkok után s a szabad vásárok joga is majdnem általános volt, valamint a só használata is. E kiváltságokkal azután bizonyos kötelezettségek voltak összekötve. Pl. a királyt meg kellett vendégelniük, ha erre a vidékre ment, mit a kolonisták szívesen tettek, de már a vojvodának ebbeli igényei iránt szokszor törvényes intézkedést sürgetnek. Adót kellett fizetniök s újonczokat állítaniok stb. Szóval a szerző vizsgálódásai alapján kimondja, hogy minden egyes telepítvényes szabad volt, a ki a földet nem hűbér, hanem örökölhető *bérbirtok* (Zinsgut) gyanánt birta. A jogokon és kötelezettségeken mindnyájan egyformán osztozkodtak. Vajha a magyar nyelvű értesítőben is olvashatnánk mennél számosabb ehhez hasonló alapos bűvárlat alapján irt értekezést, fejtegetést, mely bármelyik szakközlönyben is helyén volna!

— s.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Sybel, Histor. Zeitschrift, 1889. 61. köt. 2. füz. A következő művekről tartalmaz bírálatokat: *Wolf G., Aus der Zeit der K. Mária Theresia.* (a 329. lapon.) — *Klapka Gy., Aus meinen Erinnerungen.* (333. old.) — *Krones, Kaiserfeld.* (335. l.) — *Polkowski: Acta historica res gest. Poloniae illustrantia.* XI. köt. Acta Stephani regis. 1576—86. — *Wislocki, Liber diligentiarum facultatis artisticæ universitatis Cracoviensis. I. 1487—1563.* — *Semkovicz, Dlugoss méltatása.* (lengyelül). Fontos munka. (357. oldalon) *Rocznik Filarecki* (= A philaretek nevű egyetemi egyesület évkönyve 1. köt. 1886. Krakkó). Ez évkönyv több rendbeli tudományos értekezést tartalmaz. — Ezek között van egy, *Rosnertől: A lengyel magyar krónikáról.* Továbbá: *Wszeteczka, A Magyarországnak érdekében tett lépések 1527-ben.* (Szintén lengyel nyelven). — *Polkowski és Zegota Pauli: I. Dlugossii opera omnia I.* (359. oldalon.) — *A. Hirschberg, Hieronim Laski.* (Lemberg. Seyfarth. 1888.) 373. old. — *Zakrzewski: Stefan Batory.* (Krakkó 1887.), a 375. oldalon. — *Pierling, Bathory et Possevino.* (1887. Paris), a 375. old. Végül felemlítem, hogy 1887. óta *Liske Xaver* szerkesztése alatt Lembergen, a lengyel történeti társulat kiadásában egy új történeti folyóirat jelenik meg, melynek czíme: *Kwartalnik Historyczny.* (Évenként 4 füzet.) *Das Ausland.* 1889. (62. köt. 1—2. sz.) *Berger, Die Mármaros.* *Journal of the Gypsij lore Societj.* (1889. 1. köt. 3. sz.) *Leland G., A letter from Hungary.* — *Hermann A., Transylvaniam gypsij songs.* *Magazin für die Literat. d. Auslandes.* (58. évf. 1889. 3. sz.) *Filtsch, das neueste Buch über Siebenbürgen.* *Leipz. Illustr. Zeitung.* (1889. 2377. sz.) *Hecht, Die Ausgrabungen in Aquincum.* (Képekkel.)

Ziegler, *Der Zustand der Bukovina zur Zeit der österr. Occupation.* Nach der ersten Denkschrift des Gener. Freih. von Splényi (Czernovitz, Pardini. 1889.)

Wisłocki, *Sitte und Brauch der siebenbürger Sachsen.* (Sammlg. gemeinverst. Vortr. Hamburg, 1889. 80 Pf.)

A berlini történelmi társulat 1888. okt. 8-iki ülésén Fischer tanár Derfflinger ifjú koráról értekezett, melyről hiteles hírek alig maradtak reánk. Kinnutatta, hogy csakugyan 1634 óta svéd szolgálatban harczolt. 1642-ben egy elbocsátott tiszt szerepében Rákóczy Györgyhez utazott Erdélybe, kivel a szerződési pontok dolgában értekezett. Az év végén visszasietett Stockholmba, hol az Erdéllyel kötött szerződést a svéd rendeknek bemutatta; jutalom fejében nyugdíjat kapott.

VI. Böles Leo császár és Porphyrogenitus Konstantin korát illetőleg új forrást fedezett fel C. Boor: *Vita et Euthymii.* (Berlin. Reimer 1888.) Ismertetést közölnek a Mittheil. aus d. histor. Literatur. 1889. I. füzeté, Hirsch tollából.

Michael D. M., *Die Formen des unmittelbaren Verkehrs zwischen den deutschen Kaisern und souveränen Fürsten, vornemlich im X—XI. und XII. Jhdt.* (Leipzig. Voss. 1888. 156 l. 4 M.) Szerző vizsgálat alá vette a német császárok és a szomszéd fejedelmek közötti személyi és hivatalos érintkezések és összeköttetések alakjait és módzatait. Magyarországra vonatkozólag említi, hogy annak két fejedelme ugyan a német császárnak mint hűbéres urának meghódolt, de e viszony nagyon is muló vala. Elismeri továbbá, hogy az öszes szomszéd fejedelmek sorában a magyar királyok foglalták el annyiban az első helyet, a mennyiben német birodalmi gyűléseken soha meg nem jelentek. Azt sem lehet bebizonyítani, hogy holmi hűbéri kötelezettséget teljesítettek volna Árpádházi királyaink.

Mell Antal. *Die histor. und territoriale Entwicklung Krains vom X. bis ins XIII. Jhdt.* (Graz, Styría. 1888. 136 old. 2 M.) E munka, mely a Schumi által kiadott »Urkunden und Regestenbuch des Landes Krain« cz. művön alapszik, több tekintetben érintkezik hazai történetünkkel. Behatóan szól Ulrik karantáni örgrófról, ki sz. Istvánnak leányát (?) vagy rokonát, Zsófiát vette nőül és a ki egyttal isztriai örgróf is vala. († 1070.) A függelékben pedig »Die Marchia Hungarica oder Selavonica des XII. Jhdts« című excursiot találjuk.

A Habsburg-család eredetét nagyban felderítő Schulte Alajos, *Gesch. der Habsburger in den ersten 3 Jahrhunderten.* (Mitthg. d. Instit. f. österr. G. VII. és VIII. köt. Külön is jelent meg Innsbruckban, Wagnernál. 1887—8.) Szerző a családnak számos monda által elfödött multját, annak származékrendjét, birtokviszonyait sat. egészen az 1000. évig földeríté. A család legelső ismeretesebb tagjai: Lanzelin von Altenburg, kinek fiai: Wernher strassburgi püspök, Radbot és Rudolf v. Habsburg. († 1020 kör.) A család ősrégi nemességgel birt. — Rudolf német királyról

pedig kimutatja, hogy igen gazdag vala, »az elsasszi és sváb főurak sorában kétségkívül a leggazdagabb.«

Lang R. Das k. k. Inf. Rgt. Wilhelm I. deutscher Kaiser und König v. Preussen. N. 34. in Schleswig Holstein und Jütland. (Löcse. Reisz. 1889.) 25 éve, hogy e magyar ezred Benedek Sándor ezredes vezérlete alatt az Obersek-i sánczok és a Königsberg magaslata ellen irányzott győztes támadások alkalmával babérokat aratott.

Revue Historique 1889. 1. füz. — *Bertrand, M. de Talleyrand, l'Autriche e la question d'Orient en 1805.*

Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs. Neue Folge. III. Tartalom: *Wetzer, Der Feldzug am Oberrhein 1638. u. die Belagerung von Breisach.* — *Langer: Serbien unter der kais. Regierung 1737—1739.* — *Duncker, Militärische u. politische Aktenstücke zur Gesch. des I. schles. Kriegs 1741.* — *Kriegschronik Österreichs-Ungarns.* (III. folytatás.)

Witt Otto, Reiseskizzen aus den Südkarpathen. (Berlin. 1889. Ismeretétését I. a Ludovica Akad. Közlem.-ben. 1889. 137 l.)

Histor. politische Blätter. 1888. 301. köt. 16 l. *Ein Gelehrter auf dem Kaiserthron.* Ez értekezés hőse I. Lipót királyunk.

Histor. Jahrbuch der Görres-Gesellschaft, 1889. évf. 1. füz. Ismereteti az 1887. évi Századok, Történelmi Tár és Hazánk tartalmát.

Thürheim A., Ludwig Fürst Starhemberg. (Graz. Stýria. 1888. 5 M. 40.) — Starhemberg 1793—1808-ig és 1809—10-ig osztrák követ volt Londonban, később Turinban. I. Napoléonnak esküdt ellensége volt. Ausztria külügyi történetéhez fontos munka.

Marquis de Vogüé, Villars d'après sa correspondance et des documents inédits. (Paris. Plou-Nourrit. 1889. 2. köt. 16. Fr.) Adalék a spanyol örökösödési háború történetéhez.

Az 1736—37. évi török háború történetéhez I. *Legrand, Ephémérides daces ou chronique de la guerre de quatre ans.* Par C. Dapontès. (III-ik köt. Paris. Leroux. 1889.)

Parnell, The war of succession in Spain. 1702—11. (London. Bell. 1889. 346 l. 14 Sh.) Meltányosabb Szavoyai Eugén érdemei iránt, mint Macaulay és a többi angol író, kik egyedül az angol vezéreket szokták dicsőíteni.

Zeissberg, Erzherzog Karl und Prinz Hohenlohe. Ein Beitrag zur Gesch. des Feldzuges in der Champagne 1792. (Bécs. Tempsky. 1889. 77 old. Külön lenyomat az »Archiv für österr. Geschichte« 73. kötetéből. 1888.)

Archiv für kath. Kirchenrecht. (N. F. 55. köt. 1889. 1. füz.) *Börcdy János, Einige Bemerkungen zur Abhandlung von Dr. Reiner über die Besetzung der ungarischen Bisthümer.*

Xénopol, A románok története a Traján-korabeli Daciában. (Ismeretétés Brosteantól, a Rumánische Revue-ben. 1889. 1. füz.)

Schwicker J. F., Gesch. der ungarischen Literatur. (Lipcese. Friedrich. 1889. 15 M.)

Irmer G., Die Verhandlungen Schwedens und seiner Verbündeten mit Wallenstein und Kaiser Ferdinand. II. Public. aus d. preuss. Staatsarchiven. 35. köt. I. rész. 1631—1632. 9 M.)

E. Friedländer, G. Liebe és E. Theuner, Universitäts Matrikeln von Frankfurt a/d. Oder II. köt. 1649—1811. (Ugyanazon vállalatnak 36. kötete. Lipcse. Hirzel. 20 M.)

Radloff, Versuch eines Wörterbuchs der Türk-Dialecte. (1. füz. Szt.-Pétervárott. 1888. 3 M. 60.)

Supan Alex., Österreich-Ungarn. (Aus: Länderkunde von Europa, Kirchhoff-tól,) Bécs. Tempsky. 1889. 20 M.

Báró Suttner G., Die Garelli cz. a Századokban 1886. 448. l. ismeretettől műből megjelent a 2. tetemesen bővített kiadás. (Bécs. Gerold. 10 M.)

Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein. XVIII. 2. Lieboldt, Bericht des Herzogs August von Norburg-Plön an Kaiser Leopold I. in Betreff der Gewinnung der Kurfürsten Friedr. Wilhelm von Brandenburg zur Stellung von Hilfstruppen gegen die Türken in Ungarn.

English Historical Review. 1889. január. — Bury, The Roman Emperors from Basil II. to Isaac Komnēnos I.

Archivio storico Lombardo. 1888. november és december. De Castro, La Restaurazione Austriaca in Milano 1814—1817.

Gráciban élő tagtársunk, Thym József úr szives volt engem figyelmeztetni, hogy a Századok mult évi folyamának 878. lapján említett »Harsan« hegy a Villány szomszédságában emelkedő Harsány hegygyel azonos, melynek vidéke számos csatának volt színhelye. A bajor ezrednek e tájon kivívott diadaláról azonban hazai történetíróink nem emlékeznek.

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM A HAZAI HIRLAPOKBÓL, 1889. JANUÁR, FEBRUÁR.

Bornemissza Árpád hátrahagyott kézírataiból. Jegyzetek a német-rend történetéhez. Ung 7. és köv. sz.

Dier Lajos. Miért Máramaros a neve? Máramarosi Lapok 3. sz.

Győr és a dunai hadi flotilla. B—ás. Győri Közlöny 2.

György Aladár. Ős-magyar nyomok középkori művészetünkben. Vasárn. Ujság 2. sz.

Gyulai Rezső. Komáromvármegye török hódoltsági kora. Komárommegyei Közlöny 3. és köv. sz.

Horváth János. Csanádmegye multjából. Maros 4. sz.

Kapus Sámuel ifj. A cigányok. Szilágy 2., 3. sz.

Kemény Lajos. Kassa XVII. századbéli könyvnyomtatói. Kassai Szemle 15. szám.

- Komáromy András dr.* A szőlős-végardói templom és falképei. *Ugocsa* 2. sz.
- Kovács S. János.* Sárvár egykori nevérol. *Vasm. Lapok* 1. sz.
- Ocskai Gusztáv, ocskói.* Nyitramegye hajdan. *Egyetértés* 47. sz.
- Okányi Pál.* Somogymegye címere. *Somogy* 5. sz.
- Oldh György.* Békésvármegye közléte a XVIII. század elején. *Békés* 2. és következő szám.
- Órévi Konrád,* pannonhalmi apát. *Religió* 5. és köv. sz.
- Ortway Tivadar.* Adalékok Pozsonymegye helytörténetéhez. *Pozsonyvidéki Lapok* 27. és köv. sz.
- Putaki József,* kolozsvári nyomdász levele 1753. (A váradi nyomda és Tótfalusi Kis Miklós emlékköve.) *Prot. Közlöny* 3. és köv. sz.
- » *Pör Antal.* Trencsényi Csák Máté 1260—1321. Bpest, 1888.« *Ism. S. I. Gömör-Kishont* 2. sz.
- Surányi.* Pár észrevétel Tagányi »Surányi Surány nevérol« című cikkéhez. *Nyitram. Közlöny* 1. sz.
- Szentbenedeki V.* Magyar gazdasági történelmi adattár. 2 közl. *A gyakorlati Mezőgazda* 1889. 9. sz.
- Szirmay.* (A jó öreg.) *Nagybánya és Vidéke* 6. sz.
- Thaly Kálmán.* Rodostó. *Egyetértés* 53. és 54. sz.
- Varga Mihály,* zámoli. Az öldöklő angyal Csejthén. *Esztergomi Közlöny* 9. és következő szám.

IRODALMI SZEMLE.

--- CSAPLÁR BENEDEK-től *Révai Miklós életrajzának* IV. kötetét vettük e napokban. Az irodalomtörténet szorgalmas bűvárát e kötetben is látjuk minden lapon, a melyeken annyi melegséggel szeretett hősének vagy 10 évi élettörténetét elbeszéli. A rendkívül sok adat, mely ebben úgy, mint az előző kötetekben össze van gyűjtve, e művet valóságos *Révai-tárrá* teszi. Révainak nemcsak eddig eléggé föl nem derített élet-pályájának részleteivel, de a vele, vagy ellene küzdők másod vagy harmad-rangú alakjaival is mintegy színről-színre megismerkedik az olvasó oly behatóan, oly szélesen rajzolva, a milyenhez foghatót — már ebben az értelemben s irányban — nem igen mutathat föl irodalmunk története. Révai viszontagságos pályájának ez utolsó tíz év jóformán fordulópontját képezi. A kötet végén már úgy áll előttünk e sokat szenvedett ember, mint a ki kimerült a szenvedések sulya alatt s csak a dicsőség borostyánja illetheti, vagy a jól megérdemelt nyugalom fogadhatja karjai közé. Épen mert ily fontos részleteket tár elénk e kötet: arra még a *Századok* egyik füzetében visszatérünk.

— A GRÓF NÁDASDY CSALÁD nádasd-ladányi elsőszülöttségi könyvtáráról becses monographiát írt *Horváth József*. Kicsinyben a család változatos és viszontagságteljes képének története tükröződik e díszes kiállí-

tású munkában is. Alig van valami, a mit a nádor s az országbíró idejéig tudnánk felvinni: de már a mult században újra kezdtek a gyűjtés munkáját, e században még nagyobb buzgalommal folytatták azt, s ma már az a nagyobb könyvtárak sorában is számot tesz. Nem terjeszkedünk ki részletekre, mert e monographiáról tüzetes ismertetést fogunk közölni, de annyit megjegyzünk, hogy Horváth József szakismerettel fogott a könyvtár rendezéséhez, a munkát sikerrel oldotta meg s becses adalékkal járult művelődés-történetiinkhöz. Óhajtható volna, hogy főuraink közül azok, kiknek birtokában könyvtár van, a példát követnék. A kötethez csatolt három facsimile a legszebbek közé tartozik, mit e nemben ismerünk. Különösen a Pontanus-codexről vett két színnyomat a csalódásig hű másolata az eredetinek.

— GESCHICHTE DER UNGARISCHEN LITERATUR. E cím alatt jelent meg *Schwicker* I. H-től egy vaskos, 944 lapra terjedő könyv Lipcsében, a világ-irodalom történelmének X. köteteként. E tényt magát örömmel fogadhatjuk, mert a magyar szellemi élet fejlődésének pragmatikus vizsgálata legjobb, legbiztosabb ismertetője nemzetünknek s hogy azt a németek szellemi szükséglete mintegy kíváncsnak jelentő ki: ebben is az újkor áramlatának legalább egy gyöngye fuvallatát kell fölismernünk. Más kérdés azonban, hogy hű-e az a rajz, melyben a szerző immár ezredéves történelmünket a külföldieknek bemutatja? Futólagos áttekintés után annyit mondhatunk, hogy felhasználta az újabb irodalomtörténeti monographiák és kézikönyvek legnagyobb részét is: de leginkább Toldy nyomán haladt s nemcsak az adatokban, de a módszerben is. *Schwicker* az irodalomnak nem szorosabb értelméhez, hanem a tágabbhoz tartotta magát, mely szerint az irodalomtörténet az ugynevezett szépirodalmi művek mellett a tudományos mozgalmakat is figyelemmel kíséri. — Részletesebben egy későbbi füzetben kívánunk foglalkozni e könyvvel, most csak azt jegyezzük meg, hogy a könyv *Fridrich Vilmos* udvari könyvkereskedő kiadásában jelent meg Lipcsében s ára 15 márika.

— *DR. KRONES* a »Zeitschrift für Geschichte und Politik« című folyóirat mult évi deczemberi füzetében beható és terjedelmes ismertetést közöl *Thaly Kálmánnak* *Bercsényi Miklósról* és családjáról írt s a Történelmi Bizottság által kiadott monographiájáról. Ismertetése bár egyes részeiben (pl. a XVII-ik század végén keletkezett hazafias ellenállás leírásánál) hézagos, de egészben jó és hű kivonatát adja e becses munkának.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A FRANCZIAORSZÁGI CHARTRES-i székesegyház XIII-ik századbéli egyik ablaküvegének alján látható egy térdeplő bíbornok arczképe. Feje felett ez olvasható: »Stephanus cardinalis.« A történészek, kik meg akarták állapítani a személy azonosságát, nem voltak képesek erre. Mély ur,

ki a francia Akademiának jan. 9-iki ülésében e tárgyról egy értekezést mutatott be, szerencsésebb volt elődeinél. Felismerte ezen képen Vancza István esztergomi érseket, ki később palesztinai bibornokká lett 1252—1266. s a magyar birodalomnak egyik kitünő támasza volt, ki a tatárjárás után hazája felvirágoztatásán hathatósan működött. Miként magyarázható meg azonban a Chartres és Esztergom közötti összefüggés? Mely ur felemlíti, hogy Villardole Honnecourt Vancza István által meghívott Magyarországra s hogy magával vitte a vázlatai között a székesegyház díszítéseit is, hogy azt az érseknek bemutassa. Azt hiszi tehát, hogy a kép a híres szobrásznak Franciaországba való visszatérése után készült, de nem állítja, hogy az valamely vázlat után készült volna.

— THALY KÁLMÁN társulatunk elnöke a fővárosi iparoskörben nagyszámú hallgatóság előtt febr. 21-én este felolvasást tartott keleti utazásáról s különösen Rodostóról. A legkisebb részletekre kiterjedő s mégis megkapó vonásokkal jellemezte a bújdosó magyarok utcáját, a hogy azt ő és magyar társai találták. Rodostóban még most is, különösen az örmények közt, hagyományszerűleg él a »magyar király« alakja, a hogy Rákóczi Ferenczet nevezik. Thaly beszélt egy kilenczven éves örménynyel, ki még gyermekkorában látta a függő hidat, mely Rákóczi étterméből a kertbe vezetett. A czímet is látta még az öreg örmény, mely Rákóczi palotájának kapuja fölött díszlett. Thaly bejárta Rákóczi s a bujdosók házeit. A földszinten szegény örmények laknak, az emeletek üresek. Rákóczi éttermében még most is teljesen ép nyolcz, gyönyörű mór stíli ablak, a falak barokk-stíli díszítményei még nem koptak el s ott áll még a gyönyörű pipatartó. A mennyezet czédrusfa kockákból készült s a falak festett térközeit 15 olasz nivü színes stucco-gyümölcs-csoportozat díszíti, az ebédlő olyan, hogy most is, hacsak kissé restaurálnák, használható volna. Ebben, valamint a többi bujdosók emeleti termeiben senki sem lakik. Rákóczi egykori kertjeiből temető lett. Thaly érdeklődött az iránt, hogy most voltaképen kinek tulajdona a magyar városrész. És megtudta, hogy voltaképen senkié, vagy most is a — magyaroké. Az egész városrészt annak idején a szultán fermánja a magyaroknak s azok utódainak adományozta s a házakba csak úgy hurczolkoztak be az örmények. Jellemző, a mit Thaly elbeszél, hogy hozzá s többi magyar kiránduló társaihoz örmény küldöttség jött, kérve őt, hogy a magyarok adják nekik bérbe Rákóczi egykori földjeit, rétjeit. Mert a rodostói török hatóság most is annyira ragaszkodik az egykori török szultán adományleveléhez, hogy Rákóczi földjein senkit megtelepülni nem enged s a házakban is csak könyörületességből tűri az örményeket. Thaly látta a Rákóczi által alapított katolikus kápolnában a karosszéket, melyben a fejedelem ülni szokott. Érdekes még a mit megemlített, hogy a Rodostóban a bujdosók közül elhalt utolsó magyar, egy Horváth István nevű ember, ki 1799-ben halt meg. Thaly terjedelmes kivonatokat készített a magyarok halálózási stb. anyakönyveiből és sok érdekes és új adatot derített ki. — Ezen felolvasásról az Egyetértésben

megjelent tudósításhoz a másnapi (febr. 23-ki) számban helyreigazító közleményt írt Thaly Kálmán, melyre azonban bővebben nem terjeszkedünk ki, minthogy társulatunk egyik tavaszi ülésén ezen tanulságos útjának tudományos eredményeit be fogja mutatni.

— THALY KÁLMÁN az országgyűlésen napirenden lévő törvényjavaslat tárgyalása alkalmával febr. 15-én tartott beszédében általános figyelmet keltett történeti és heraldikai fejtegetéseivel, melyek méltán érdekelhetik a szakembert ép úgy, mint a nagy közönséget. — Azt indítványozván ugyanis, hogy »a magyar hadtestbeli csapatok zászlóikon a magyar állam czímerét és színeit, felszereléseiken a magyar állam jelvényeit és a magyar király nevének kezdőbetűit viseljék:« — ennek indokolásánál kifejti, hogy nagy anomalia áll fenn a hadsereg zászlaja és címere nézve. A dynastia családi színei a piros és fehér, úgy a Lotharingiaknál, mint a Habsburgoknál ezen színek fordulnak elő. A római császárság rég megszűnt és sem a Habsburg, sem a Lotharingeni háznak nem színe a fekete-sárga, nem címere a kétfejű sas (a mely heraldikai nyelven szólva: nem is czímer, csak czímertartó). Annak tehát semmi értelme nincs zászlóinkon. — Addig inkább volt értelme, míg a Habsburg ház a római császárságot viselte.

— ZSILLINSZKY MIHÁLY, az akadémia tagja, érdekes és tanulságos munkát bocsát a nyilvánosság elé. Címe: »Egy forradalmi zsinat története 1707—1715.« A mű a II. Rákóczi Ferencz-féle mozgalomnak egy, eddig kevésbé ismert epizódját írja le, eredeti okmányok és naplók alapján; számtalan új adatokat tartalmaz s az evang. egyházi viszonyokon kívül, különösen országgyűlési tárgyalásokra vet fölötte érdekes világot. A munka *Hornyánszky* Viktor kiadásában lát napvilágot.

— DUDÁS ÖDÖN fiatal történetíró 37 éves korában Zentán meghalt. Ő volt az első, ki Bácsmegyében a helyi történetírást felkarolta és »Bács Bodrogh« című folyóirata köré csoportosította a vármegye íróit. Ezenkívül maradt Dudásnak egy befejezetlen munkája: »A szabadságharczban résztvett honvéd tisztikar életrajzi albuma«, melyben mintegy négyezer honvédtiszt életrajzát állította össze. E dolgozatban számos még eddig fel nem használt kutforrást is feldolgozott, így például Guyon tábornok naplóját.

— A FRANCZIA ACADEMIE des Sciences morales et politique Bulletinje közelebbi számában rokonszenves és beható cikkben ismerteti Fraknói Vilmos »XI. Ince pápa és Magyarország felszabadítása« cz. nagyszabású munkáját, mely Budavárának visszafoglalása alkalmából rendezett ünnepélyek alatt jelent meg, s mely a német sajtónak is nagy elismerésével találkozott. Reméljük, hogy Fraknói legújabb munkájáról Bakocs Tamás életéről is tudomást veend a francia történetírás. Fraknóinak e munkája a magyar-francia azon időbeli összeköttetések történetére új világot derít.

ZSIGMOND KIRÁLY

ÉS AZ OLASZ DIPLOMACZIA.

Mária királynő halála után, bár Zsigmondnak a belzavarok kitörését egyelőre, mint tudva van, azzal sikerült megakadályoznia, hogy a törökök ellen hadisegélyt eszközölven ki a franczia, burgundi és más külhatalmak részéről, a fenyegető veszély elhárítása érdekében tett emez intézkedéseivel megnyugtatta egyelőre a háborgó kedélyeket, — a trónkövetelő Nápolyi László pártja mindazonáltal, mely különösen Dalmáciában, Horvát- és Tótországban mindegyre növekedett, igen sok gondot okozott neki. Mint De Armannis mantuai követ 1395. deczember havi budai jelentéseiben olvassuk, Zsigmond a László-pártiak kiengesztelése céljából eleinte azt tervezte volt, hogy nőül veszi Nápolyi László nővérét, Johannát, a későbbi II. Johanna nápolyi királynőt, mely terve azonban a magyar főurak részéről a legélénkebb ellenzésre talált. Zsigmond pedig, kit, ugyancsak a fennevezett mantuai követ állítása szerint, ekkor egyedül a főurak tartottak fenn, ezek akarata előtt meghajolni kényszerült.¹⁾

---

¹⁾ De Armannis fennidézett jelentésében figyelmezteti fejedelmét, hogy ha Zsigmondnál el akar érni valamit, szükséges, hogy ajánló-leveleket küldjön neki az egyes befolyásosabb országnagyokhoz, különösen pedig Stibor vajdához, az esztergomi érsekhez és Guidotti Bertalanhoz, ki a magyar főurakkal igen jó lábon áll. A mantuai követ különben nem igen hízélgön nyilatkozik Zsigmond udvaráról. Annnyira szegény, úgymond, hogy nem érdemli meg az udvar nevet. Az ügyek elintézése igen nehézesen megy, s csak azok végezhetnek hamar, kik a királynak pénz kölcsönöznek, s ezek többnyire olasz kalmárok. Bezzeg midőn az adott kölcsön megfizetéséről van szó, az már sehogy sem megy. A követ azt tanácsolja fejedelmének, küldjön Zsigmondnak ajándékul egy vég bíbor bársonyt, melyen Zsigmond címere legyen arannyal kibímezve s egy

Nápolyi Lászlón kívül azonban még több vetélytársa is vala Zsigmondnak; és érdekes, hogy a trónkövetelők cselszövényeinek összes szárait Velenczében találjuk fel. Így 1401-ben Zsigmond fogsága idejében Vilmos osztrák herczegnek, ki akkor már tényleg betört Magyarországba, két követével találkozzunk a doge-palotában, kik uruk nevében Velence segélyét kéri. A velencei tanács azonban, jól levén értesülve a magyarországi hangulatról s előre meggyőződven az osztrák trónkövetelő tervei sikertelenségéről, azt válaszolá Vilmos követeinek, hogy tekintettel arra, hogy Zsigmond, bár szabadságától megfosztva s a magyar országnagyok hatalmában, de még életben van, a vállalatba egyáltalán bele nem bocsátkozhatik. Később Ernő és Frigyes herczegek is tettek szövetségi ajánlatokat Velenczének az azt Friaul felől fenyegető Zsigmond ellen, s a Signoria felhatalmazottakat is küldött Triestbe a szövetségi tárgyalások megindítása céljából. Velenczének Nápolyi Lászlóval kötött egyessége s Dalmácia átvétele iránti megállapodása, melyre még visszatérendek, ismeretes. De Ulászló lengyel királynak Velenczével való szövetségi tárgyalásainak is, mint alább láthatjuk, több nyomát találjuk a velencei állami levéltárban.

A Velence és Zsigmond közt támadt s 30 éven túl húzódtott ellenséges viszony okai nem ismeretlenek. Mióta ugyanis Nápolyi László Dalmáciát Velenczének eladta, ez nem szűnt meg fondorkodni, hogy ama tengerparti tartományt tényleg

hasonszínű, de arany szálakkal átszőtt szőrös bársonyt, mindegyik véget azonban, mely rendszeren 30 velencei rőf szokott lenni, csak 24 rőfnyire készíttetvén. De ha Zsigmondnak nem küld is, okvetlenül küldjön valamit az esztergomi érseknek és a zágrábi püspöknek, kiknek segélyével az ügyek könnyebben lesznek elintézhetőek. E jelentésében a követ említést tesz Zsigmondnak Budáról való elutazásáról is, mely a legnagyobb titokban, éjnek idején történt, s közvetlen környezete is csak annyit tudott, hogy vadászni megy, holott Zsigmond Pozsony felé vette útját, homét Csehországba indul, és távolléte valószínűleg igen hosszúra fog nyúlni. A mantuai követ végül sürgeti visszahívását a Budán uralkodó rendkívüli drágaság miatt, s hogy magyarországi útjának valami anyagi haszna is legyen, kéri fejedelmét, neki lovak vásárlására pénzt küldeni, miből jelentékeny nyereséget remél. *(Armannis jelentései, valamint a többi oklevél, melyre itt hivatkozás történik, a M. T. A. történelmi bizottságának kéziratai közt található.)*

birtokába ejtse, mi nagyrészben s nem ritkán árulás útján sikerült is.¹⁾

Egy másik ok az ellenségeskedésre a Nagy Lajos és Velence között kötött turini békekötés alapján Velence által fizetni tartozott 7000 arany évi adó elmaradása vala.

Zsigmond már 1402 elején követet küldött Velenczébe, Guidotti Bertalan személyében, az említett adó három évi hátralékának megsürgetése végett; s ekkor a velencei tanács, azon fogással élván, hogy miután Zsigmond már régóta Magyarországon kívül tartózkodik, s azóta sok mindenféle változás történt az országban, követelését nem tartja jogosúlnak, de egyéb okoknál fogva is kereken megtagadja a fizetést. Egy év múlva Zsigmond ismét küldött követet Velenczébe azon követeléssel, hogy a Signoria erősítse meg esküvel a turini pontokat s fizesse meg a hátralékos adót; s midőn a magyar követ a hosszú várakozást megunván, a Signoria válaszát sürgeté, a velencei tanács e sürgetést szokatlannak, sőt illetlennek mondván, a kivánt esküt a Magyarországon és társországaiban történt változásoknál fogva megtagadta, kijelentvén azonban, hogy ha Zsigmond teljesíteni fogja a turini szerződés föltételeit, a Signoria is le fogja tenni az esküt a Lajos királylyal kötött szerződés értelmében. Zsigmond még többször fordult ez ügyben a Signoriához, részint levélileg, részint követek által, de ez mindannyiszor visszaütasította követeléseit. Időközben Zsigmond király, hogy a nikápolyi

---

¹⁾ Egy ily árulás nyomát találjuk a velencei tanácshatározatok közt. Egy Domokos nevű magyarnak ugyanis a velencei hadparancsnok 3000 aranyat s egy velencei birtokot ígért egy várért, s a velencei tanács nemcsak a hadparancsnok ígérete teljesítését rendelé el, de egy másik, bizonyos László nevű magyarnak, mint közvetítőnek, 200 aranyat rendel kifizetni.

Egy ízben pedig, 1411-ben, a sebenicói helyőrséghez tartozó magyar lovasok ajánlván fel szolgálatukat Velenczének, a velencei titkos tanács elrendelé, hogy a zárai provisor azonnal lépjen összeköttetésbe az ajánlattevő magyarokkal, és Sebenicónak, Velence kezére játszásáért ígérjen nekik 10,000 aranyat. Ha pedig ez kivihető nem volna, eszközölje ki azt, hogy a velencei szolgálatba lépni kívánó magyarok gyűjtsák fel a sebenicói comes összes birtokait, mely szolgálatért 1000 arany fogva nekik kiszolgáltatni.

ütközetben török fogságba esett neversi gróf magas váltságdíjához maga is hozzájárulhasson, elzálogosította e követelését 100 ezer aranyért egy burgundiai kalmárnál, s úgy ez, mint maga a burgundiai herceg többször tettek lépéseket Velenczében e tartozás behajtása végett, de mindig sikertelenül.

A Dalmácia átengedése ügyében a velencei Signoria és Nápolyi László közt folyt tárgyalásokra vonatkozólag a velencei állami levéltár igen érdekes okleveleket tartalmaz. Az alkudozások Velence és Nápolyi László biztosai közt közvetlenül a párt király hadainak leveretése után 1409-ben folytak, s alig néhány hét alatt be is fejeztettek. Az illető szerződés szerint, mely 1409. ápril 13-án lőn aláírva, Velence kötelezte magát Zára városának birtokbavétele napján 40,000 aranyat, azonkívül pedig két év alatt még 60,000, összesen tehát 100,000 aranyat fizetni Nápolyi Lászlónak Dalmácia birtokjogának átengedéséért. Zára átadása megtörténvén, Nápolyi László követei még ugyanez év augusztus havában gazdagon megajándékozva tértek vissza Nápolyba.

Zsigmond még ugyane hóban a dogéhoz intézett levelében erélyes remonstrációt intézett Velenczéhez Zára elfoglalása miatt, melyre válaszul a Signoria külön követe által ígérte megadni a szükséges felvilágosításokat, s annak számára védmenetet is kért Zsigmondtól. Azalatt pedig, felhasználván az időt, alkudozásokba bocsátkozott Trau, Sebenico s több más dalmáciai város és sziget polgáraival a velencei köztársasághoz való csatlótatásuk ügyében.

Megérkezvén a védmenet, a Signoria egy lombardiai papot, Pál mestert, küldte követül Zsigmondhoz. Az ennek adott utasításokban a Signoria azt bizonyíttatá, hogy Dalmácia átvételével nemcsak a saját, de Zsigmond érdekeinek is használt, amennyiben egyrésről tengerpartjait kalózkod betörései ellen biztosította, másrésről pedig László távoztával Zsigmondot egyik leghalálosabb ellenségétől menté meg. Kiemeli különösen azt, hogy László ama követelését, hogy szabad átvonulást engedjen neki Dalmácián keresztül Magyarországba, a Signoria határozottan visszautasította, s miután Trau és Sebenico annexióját illetőleg is felsorolta mentségeit, fölemlíti a Zsigmondnak tett

baráti szolgálatokat, Mária királynő megmentését, magának Zsigmondnak hazaszállíttatását, s utasítja követét mindent elkövetni, hogy a régi jó barátság Velence és Zsigmond közt újból megerősíttessék. E követtség azonban eredménytelen maradt.

Ugyanekkor Velence a burgundi herczeggel is alkudozásokba bocsátkozott a neki átengedett hadiadó ügyében; s a francia király részéről is tétetvén remonstráció Dalmácia elfoglalása miatt, Steno Mihály velencei doge 1410. márcziusban újabb követeket küldött Zsigmondhoz Barbadico és Mocenigo személyeiben, s a nekik adott utasításban újból felsorolta az okokat, melyeknél fogva Velence jónak látta beleegyezni Dalmácia átvételébe. A Signoria késznek nyilatkozik az egyességre, ha Zsigmond belenyugszik abba, hogy Velence békében bírassa az eddig elfoglalt dalmáciai részeket, és Trau és Sebenico városok elfoglalása elé sem gördít akadályokat. Utasíttatnak a követek semminemű ajánlattal elő nem állani, míg Zsigmond a maga föltételeit elő nem adja. A hadiadó fizetésébe egyáltalán bele ne egyezzenek. Dalmácia békés birhatásáért azonban, de csak a végső esetben, Velence kész volna 40—50,000 aranyat fizetni Zsigmondnak.

Első jelentésöket Mocenigo és Barbadico Nagyszombatból 1410. május 18-dikán küldték be tudatván a Signoriával, hogy Zsigmond mindenekelőtt Dalmácia visszaadását követeli. A velencei tanács ekkor, hosszú vitatkozás után, felhatalmazá követeit 50—100,000 aranyig terjedhető összeget ajánlani Zsigmondnak, a közvetítő főuraknak pedig 5—8000 aranyat. A soká húzódott tárgyalások azonban nem vezettek eredményre, s a fennevezett követek 1410. szeptember 2-ki jelentése szerint Zsigmond a hadseregtől való visszatértekor egybehivandó rendekkel tartandó tanácskozástól tevé függővé adandó választát, kijelentvén azonban, hogy a Velence által ajánlott pápai közvetítést készséggel elfogadja.

A pápai közvetítés azonban, melyről szintén léteznek oklevelek a velencei levéltárban, részint a pápai nunciusnak, Branca piacenzai püspöknek a velencei tanács előtt tett előterjesztése, részint a XXIII. János pápához ez ügyben menesztett velencei követeknek adott utasítások, nem vezettek célra. Branca

piacenzai püspök eredménytelenül tért vissza Zsigmondtól; s ekkor a pápa Ozoray Pipo társaságában saját unokaöccsét küldé Zsigmondhoz, hogy a Velenczével való egyességnak Rómában fölveendő tárgyalása és megkötése érdekében felhatalmazást eszközöljön ki tőle a Rómában időző magyar követek számára.

XXIII. János pápa fáradozásai azonban a nápolyi hadaknak időközben Rómába való betörése következtében meghiúsultak. Nápolyi László ugyanis, ki nagyravágyó terveit Magyarországon nem fogatosíthatá, a beállott egyházi szakadás révén Itália egyesítésére törekedett. Felhasználva a IX. Bonifác halálával s VII. Incze pápa trónraléptével Rómában kitört zavarokat, Nápolyi László, a Colonna és Savelli, római pátriczius családok segélyével már előzőleg betört volt Rómába, de a florencziek által kiűzetett. A nápolyi származású XXIII. János pápa, világi néven Cossa Boldizsár, trónraléptével azonban Lászlót ismét Rómában találjuk győztes hadserege élén. XXIII. Jánosnak sikerült ugyan egyességre lépnie Lászlóval, kötelezván magát megvonni Anjou Lajostól a nápolyi investitúrát s Lászlót ismerni el a két Szicília egyedüli urául, ha László viszont őt ismeri el egyedüli pápául. Az egyesség azonban csakhamar mindkét részről meg lőn szegve. A háború újból kitört, s a pápa, hadainak leveretése után, futásban keresett menekülést. Florenczbe érkezvén, XXIII. János pápa 1411. decemberben Zsigmondhoz és Velenczéhez folyamodott segélyért. Az e végett kiküldött nuncius Velenczébe érkezvén, legott megjelent a tanács előtt, s előadá, hogy a pápa jelen szorongatott állapotában a kereszténység két leghatalmasb védszlopához, Magyarországhoz és Velenczéhez fordul. A Signoria a nunciusnak adott válaszában sajnálkozva vőn tudomást a pápa s László közt kitört háborúról s az annak elhárítása céljából általa tett közvetítő lépések sikertelenségétől, és hagyományos békeszeretetétől ösztönöztetve, újból is felajánlja baráti közvetítését a pápa és Nápolyi László közt; a kért hadisegélyt László ellen természetesen kereken megtagadta. A mi pedig Zsigmondnak Itáliába való jövetelét s a pápa azon óhajtatását illeti, vajha Velenczével kibékülten, mint ennek jó barátja s nem mint ellensége jöhetne, a Signoria kijelenti, hogy az kizárólag Zsigmondtól függ. Velence is azt ohajtáná, hogy mint jó barát

jöjjön, de ellenkező esetben is el van készülve, hogy állami érdekeit erőlyesen megvéddhesse.

A Signoria ingerült hangja onnan magyarázható, hogy ekkor a háború már tényleg kitört Velence és Zsigmond közt; és 1411. december 11-ki kelettel a Signoria gyors futár által értesíté Nápolyi Lászlót úgy Zsigmondnak XXIII. János pápa által történt meghívásáról, mint a magyar hadaknak Ozoray Pipo és Stibor vajda vezénylete alatti előnyomulásáról, figyelemztetvén őt a beláthatlan károokra, melyeket e betörés úgy reá, mint Velenczére nézve maga után vonhat.

Egyidejűleg a velencei tanács elhatározá, Ulászló lengyel királynak nem rég érkezett azon levelére, mely szerint az eddig folyt tárgyalások után szükségesnek tartja, hogy Velence teljhatalmú követeket küldjön hozzá a Zsigmond elleni szövetségi szerződés megkötése végett, rögtön válaszolni, hogy a felajánlott szövetséget most már a legnagyobb készséggel fogadja el, és felkérni Ulászlót, hogy addig is, míg a velencei követek Lengyelországba érkeznének, támadja meg Zsigmondot, vagy ha már fegyverszünetet kötött volna, üzenjen neki háborút még annak lejárta előtt. Ez esetben Velence kötelezné magát minden befolyásával odahatni, hogy a császári koronát Ulászló kapja meg.

Midőn azonban e válasz Ulászlóhoz megérkezett, az egység közte és Zsigmond közt már létrejött, és Velence magára hagyatva sietett tudatni a békeközvetítés ügyében még mindig XXIII. János mellett időző követeivel Dandolo Márk és Bragadio Lőrinczczel, hogy a béke érdekében most már némi engedményekre is kész. A békétárgyalások tehát újból megindultak a pápai, magyar és velencei biztosok közt, és a velencei doge 1412. márczius 6-ki utasítása szerint a Signoria nem követeli már egész Dalmáciát, hanem csak a tényleg birtokában levő területeket, s a magyar korona jogainak elismeréseül évenkint egy biborral fedett lovat vagy egy aranyöltönyt ígér küldeni, egyszer-mindenkorra pedig 50,000—100,000 aranyat lefizetni; Zsigmondnak, azon föltétel alatt, hogy Zsigmond adja vissza az általa újabban elfoglalt velencei területeket. Ha az egység létrejön, a Signoria 4500 arany jutalmat ígér a bibornokoknak.

Ez alkudozások azonban a magyar követek hiányos utasí-

tásai miatt hosszúra húzódván, Velence időközben Frigyes és Ernő osztrák hercegekkel lépett érintkezésbe, s 1412. ápril elején a velencei doge követet menesztte hozzájuk azon kijelentéssel, hogy az általuk felajánlott szövetséget elfogadja. A követ utasíttatik továbbá évi 6—7000 aranyat ígérni Frigyesnek, ha az osztrák tartományokat a velencei kereskedésnek megnyitja. Azon esetre pedig, ha Frigyes megválaszthatnék német császárrá, a Signoria 500 lándzsával ígéri őt Rómába kísértetni, és ha a megválasztása miatt háborúba keverednék Zsigmonddal, készen nyilatkozik kölcsönös védelmi szövetséget kötni vele.

Ez alkudozások hovafejlődésének nem találjuk több nyomát, és alkalmasint az osztrák hercegek és Zsigmond közti viszálynak Ulászló lengyel király általi kiegyenlítése után abban is maradtak.

Ez volt oka tehát, hogy Velence kapva kapott az alkalmon, midőn Ulászló lengyel király tudatá a Signoriával Zsigmonddal való kibékülését, s felajánlá neki békeközvetítő szolgálatait, melyeket Steno Mihály velencei doge 1412. ápril 12-ki levelével elfogadván, a velencei tanács 1412. ápril 17-ki tanácshatározattal már követeket is küldött, Mocenigo Tamás, a későbbi doge, és Contareno Antal személyében, az ekkor Zsigmond társaságában Magyarországon tartózkodó lengyel királyhoz. Az adott utasítások szerint Velence még mindig vonakodott elvállalni a turini szerződés által megállapított évi adót, Dalmácia birtoklásáért azonban hajlandónak mutatkozott tetemezebb pénzbeli áldozatokra; sőt a 7000 arany évi adót is szívesen megfizette volna, de nem a turini szerződés erejénél fogva, hanem egy újabb s Dalmácia birtokát jogérvényesen biztosítandó szerződés alapján. Azon esetre pedig, ha a tárgyalások tovább tartának, a Signoria fölkérendőnek tartja a lengyel királyt egy hosszabb fegyverszünet kieszközlésére. A Signoria egyidejűleg levelet intézett a zenggi grófhhoz, felkérvén őt, hogy a magyar főurakkal együtt a béketárgyalásokat előmozdítani iparkodjék.

A velencei követek 1412. május havában Budára érkezvén, a tárgyalások ott Ulászló közvetítésével tényleg megindultak, míg a sz. szék által kezdeményezett alkudozások mint tárgytalanok félbeszakítottak s az ez ügyben a pápa mellett tartóz-

kodó velencei követek 1412. május 15-ki tanácshatározattal visszahívtak.

Ulászló közvetítése azonban szintén nem vezetett sikerre. és 1412. június 5-én Mocenigo és Contareno már a velencei államtanács előtt teszik meg szóbeli jelentéseiket, mely szerint Zsigmond semmi hajlandóságot nem mutat a békére, a mennyiben nemcsak hogy Velence ajánlatait kereken visszautasította, de a Signoria követeit is csúfos bánásmódban részesíté. A Signoria még ugyanazon tanácsülésben elhatározá a László által újabban felajánlott szoros szövetséget elfogadni s vele legott alkudozásokba bocsátkozni; egyidejűleg lázas hévvel rendeli el a szükséges hadikészületeket, értesíti a pápát a béketárgyalások megszakításáról s az ellenségeskedések fölvételéről, követeket küld a német fejedelmekhez, hogy őket a dalmáciai viszály keletkezéséről s lefolyásáról fölvilágosítsa, és a hozzájuk valamint a mainzi bibornokhoz intézett levelében Steno doge panaszt tesz Zsigmond hadainak minden előleges jelentés nélkül Friaulba való betörése s az Ozoray Pipo által ott elkövetett kegyetlen-ségek miatt, fölemlíti a XXIII. János pápa és Ulászló lengyel király által sikertelenül megkísérlett béketárgyalásokat s végül a Signoria követein Budán elkövetett méltatlanságokat. E fölötti nehezteléseit fejezi ki a doge egy, Ulászló lengyel királyhoz intézett s június 23-án kelt levelében is, kinek mindazonáltal köszönetet mond a szíves pártfogásért, melyben követeit Budán részesíté, s a történetek daczára újból kifejezést ad békeszeretetének és Zsigmond és Magyarország iránti baráti érzelmeinek.

Végre 1412. október havában Czilley Hermann s fia Frigyes, Garay Miklós nádor által támogatva, ajánlák fel közvetítésüket Velenczének, s a velencei tanács legott elküldé hozzájuk Mocenigot és Contarenót, s a nekik adott utasításban részletesen felsorolá mindazon engedményeket, melyeket úgy az évi adót, mint a dalmáciai s a császári birodalomhoz tartozott s Velence által elfoglalt olasz területeket illetőleg tenni hajlandó. A 7000 arany évi adón kívül Velence ekkor már 300,000 aranyig terjedő összeget volt kész 3 részletben lefizetni. Az egyesség létrehozataláért pedig 20,000 aranyat ígért a két Czilleynek és Garay Miklósnak. Igéri továbbá a Signoria, hogy a béke megkötése

után megfelelő tisztelettel fogja fogadni a császári koronáért Rómába indulandó Zsigmondot, és szükség esetén hadihajókat is fog küldeni a görög vizekre a törökök ellen.

A tárgyalások kezdetén a területi kérdések miatt jelentékeny nehézségek merülven fel mindkét oldalról, a Signoria 1412. december 5-ki tanácshatározattal ismét XXIII. János pápát hívja fel közvetítésre, s egyidejűleg figyelemmel kísérvén a Zsigmond s az olasz fejedelmek, nevezetesen a milanói herceg, Cremona s Crema urai közt folyt tárgyalásokat, titokban ezeknek is tesz szövetségi ajánlatokat.

Azalatt Zsigmond helyzete is lényegesen megváltozott. Hadi szerencséje cserben hagyta Friaulban, és fontos egyházi és birodalmi érdekek is másfelé vonták figyelmét. Igyekezett tehát ő is módot találni, hogy az olasz bonyodalmakból legalább egy időre kimenekülhessen. Innét magyarázható, hogy 1413. január havában egy meghitt emberét Pásztóczy Lőrinczet küldé titkos küldetésben Velenczébe. Ez azon ürügy alatt, hogy a régiségeket s templomokat jött szemlélni, módot talált titkon érintkezni a dogéval s a velencei tanács tagjaival, s megbeszélni velök a kiegyezés módozatait, hangsúlyozván a többi közt Zsigmond abbeli neheztelését, hogy a Signoria követeit nem egyenesen ő hozzá, hanem más fejedelmekhez küldé, mi legfőbb oka a tárgyalások meghiusulásának.

A Signoria rögtön értesítette e követségről Czillej Herman-nál Triestben tartózkodó megbizottait, Mocenigot és Contarenót, felhatalmazván őket, hogy azon esetre, ha a tárgyalások eddigelé eredményre nem vezettek volna, hosszabb fegyverszünetet köthessenek Zsigmonddal, oly feltétel alatt, hogy a viszály kiegyenlítése s a békeszerződés megkötése XXIII. János pápa békebíróságának tartassék fenn. A jól értesült Signoria ismervén Zsigmond kényszer-helyzetét, most már mit sem akart tudni a csak imént kilátásba helyezett engedményeiről, szigorúan meghagyván követeknek, hogy azokról semminemű írást ne adjanak. Csak annyit engedett meg, hogy 100,000 arany összegű kölcsönt ígérhessenek Zsigmondnak, olyképen, hogy a fegyverszünet addig tartson, míg e kölcsön vissza nem fizettetik, vagy pedig hogy ez összeg fejében Trau városa Velenczének zálogba adassék.

E kölcsön azonban nem jött szóba. A fegyverszüneti tárgyalások felváltva Triestben és Udinében egész ápril közepéig tartottak. Márczius 28-án Mocenigo és Contareno beküldvén a fegyverszüneti szerződés pontjait, a velencei tanács előbb azt határozá, hogy jogtudorok küldessenek Friaulba, e pontoknak jogi szempontból való megvizsgálása végett; majd azonban, a százak tanácsa véleményének meghallgatása után, a Signoria a pontokat úgy a fegyverszünet 5 évi tartamára, mint az uti possidetis elvének a fegyverszünet alatti érvényére, valamint a szerződő felek szövetségeseit illető határozványokra vonatkozólag helyben hagyta, s a szerződés 1413. ápril 17-én megkötöttet.

Velence ekkor két oly dalmáciai sziget birtokában volt, melyeket Zsigmond előzőleg Garay Miklós nádornak és fivérének Jánosnak adományozott volt. A pápai nuncius unszolására Velence évi 1000 aranyat ajánlott fel a Garayaknak a két szigetért, s felhatalmazá köveit, hogy a többi magyar főuraknak is, kik a felveendő béketárgyalásokra befolyást gyakorolhatnának, valamint a bibornok legatusnak is összesen 10,000 aranyat ígérhessenek.

A fegyverszünet kihirdetése után Garay Miklós nádor személyesen eljött Velenczébe, s a tanács 1413. május 4-ki határozattal 1000 aranyat szavazott meg a nevezetes férfiú fogadtatására.

Ezután még több hó telt el, míg a XXIII. János pápa által elvállalt békebíráskodás kezdetét vette, miről a pápa külön levélben értesítvén a Signoriát, ez 3 biztost menesztett hozzá a béketárgyalások megindítása végett. Ezek folyamáról azonban a velencei levéltárban eszközölt hézagos kutatások nem nyújtanak felvilágosítást, s egyáltalán a fegyverszünet idejéből, 1413-tól 1418-ig csak igen kevés oklevél áll rendelkezésünkre. Ezek közt megragadja figyelmünket egy, még a fegyverszünet alatt, azaz 1415. július 3-án hozott tanácshatározat, melyet a Signoria egy meg nem nevezett egyén által a dogénak, ekkor Priuli Endrének, tett ajánlatára vonatkozólag hozott.

Amaz egyén ugyanis arra vállalkozott, hogy Zsigmond királyt és Brunorus della Scalát 4 hó lefolyása alatt biztosan ható méreggel megöli, ajánlkozván az általa feltalált méreggel egy halálra ítélt egyénen tenni kísérletet. Priuli doge előadása

után a tizek tanácsa ez ajánlatot, azon indokolással, hogy Zsigmond Velenczének halálos és kiengesztelhetetlen ellensége, egyhangúlag elfogadta, Zsigmond megöletéséért 3500 aranyat szavazván meg a bérgyilkosnak. Ez úgyról azonban nem találunk többé említést a velencei tanács jegyzőkönyveiben.

De később, midőn a fegyverszünet lejártá után a háború Velence és Zsigmond közt ismét kitört. még pedig mielőtt a béketárgyalások újból való felvétele végett a Signoria által Zsigmondhoz küldött követek visszatértek volna Velenczébe, a rémtetteiről híres tizek tanácsát ismét bérgyilkosok szövetségében találjuk. Tudomására jöven ugyanis, hogy Veronában egy bizonyos család üzletszerűen foglalkozik a méregkeveréssel, 1415. május 30-ki parancscsal meghagyja a veronai podestának, hogy meggyőződven ama méreg biztos hatásáról, a legmélyebb titokban s a lehető leggyorsabban küldjön belőle a tanácsnak egy kis üveggel. Mert ugyanakkor egy bizonyos Mudatio Mihály ajánlkozott Zsigmond megmérgezésére, a miért a tizek tanácsa egy 1000 arany évi jövedelmet hozó birtokot ígért neki jutalmul Creta szigetén. Mudatioval egy teljes évig folytak az alkudozások. A veronai méreg úgy látszik nem vált be, és 1420. elején a tizek tanácsa egy vicenzai gyógyszerész által készítettett számára egy ételbe s italba egyaránt beadható keveréket, a nélkül, hogy a gyógyszerésznek tudomása lett volna a méreg hovafordításáról. Mudatio azonban a gyógyszerésszel együtt akarván kísérletet tenni azzal, a tizek tanácsa, melynek a dolog értésére jött, attól tartván, hogy a titokban forralt pokoli terv nyilvánosságra kerül, megvonta megbízását Mudatiótól s megsemmisíté az ez ügyben hozott előbbi határozatait.

Tett még ajánlatot egy piacenai prépost is, kinek a tizek tanácsa a gyilkosság végrehajtása után prépostságot ígért, egyelőre pedig 200 aranyat rendelt kiszolgáltatni.

A tizek tanácsa azonban, mint a történet mutatja, ez úton nem érte el célját. A felbérelt gyilkosok vagy tetten kapatva nem hajthatták végre gaz terveiket, vagy tán nem is vették egészen komolyan a dolgot s csak haszonlesésből tették ajánlataikat. Mindenképen ezen okmányokkal bizonyított gyalázatos tények szomorú árnyékot vetnek Velence történetére.

Zsigmondnak a többi olasz tartományokhoz való viszonyáról az eddigelé megejtett kutatások nem nyújtanak tökéletes képet. A római, florenczi, sienai, turini, mantuai s modenai levéltárak e korszakbeli oklevelei teljesen ismeretlenek, s a mit Zsigmondnak a pápákkal, Florenczczel, Savoyával s a többi apróbb olasz fejedelmekkel való dolgairól tudunk, azt a még szintén nem teljesen kimerített velencei s milanói levéltárakban eszközölt kutatásoknak köszönhetjük.

Észak- és Középitáliában, mely ez időtájt a legféltlenebb pártszenvédelek küzdteréül szolgált, ez vala a helyzet.

Midőn Nápolyi Lászlót 1414-ben diadalai közepette elragadta a váratlan halál, s az általa leigázott Florencz s a többi apróbb olasz államok visszanyerték függetlenségöket, ezek csakhamar egy új hódítóval, Visconti Fülöp Mária, milanói herczeggel, a kegyetlenségeiről híres Gian Galeazzo fiával, kit Zsigmond 1418. február 2-án Konstanczban kelt privilegiumával erősíte meg Lombardia birtokában s az atyja által birt jogokban s kiváltságokban, találták magukat szemben. Az elhatalmasodó Visconti Fülöp egyszerre három köztársaságot fenyegetett hódításaival: a florenczit, a velenceit, s a svájczit, és miután csere utján sikerült Campofregoso Tamás dogétól Sarzana fejében megszereznie Genuát, más oldalról alávetnie Bellinonát, s több más svájcz területet, majd megnyerni Forlit, máris Bolognára veté kapzsi szemeit, a Bentivogliók ellen küldvén romboló hadait. Florencz nem bízván saját erejében, az akkor dicsősége tetőpontján álló velencei köztársaság segélyével igyekezett gátat vetni a rettegett zsarnok előnyomulásának, szövetségét ajánlván fel a Signoriának a független olasz államok szabadságának megóvása céljából. Míg a békeszerető Mocenigo Tamás doge élt, Florencz ajánlatai nem találtak kedvező fogadtatásra Velenczében. Az aggastyán Mocenigót azonban nemsokára Foscari Antal követé a dogei méltóságban. Foscari pedig azon velencei actiópárthoz tartozott, mely ellenkezőleg a Velence nagyságát kizárólag a tengeren kereső Mocenigo-párttal, egy erős velencei szárazföldi állam megalkotásával vélé ellensúlyozhatni Visconti Fülöp elhatalmasodását. A szövetség tehát el lőn fogadva, s a két köztársaság, nyíltan vagy titokban támogatva Mantua,

Ferrara, Savoya, Svájc sőt Nápoly részéről is, egyesült erővel tört Visconti Fülöp milanói herczeg ellen. A küzdelem eredménye nem lehet kétséges. Visconti Fülöp minden oldalról megtámadtatva, mind hátrább vonúlt a győzelmes szövetségesek elől, és szorongattatásai közepette, midőn már legjobb vezéreitől is elhagyatott, egyetlen egy pártfogója maradt, és ez Zsigmond vala.

A Milano és Magyarország közt folyt ez időszakbeli diplomáciai tárgyalások, különösen 1425-től 1432-ig kiváló becsű adatokat tartalmaznak. Fülöp milanói herczeg Zsigmond királlyal, annak tanácsosaival, hadvezéreivel s különösen a magyar országnagyokkal állandó levelezésben állott. E levelekből tudjuk meg, hogy ha az ellene szövetkezett olasz fejedelmek tökéletesen meg nem semmisítették, s különösen ha Florencz, Savoya és Svájc nem mérhettek végső csapást a milanói zsarnokra, azt nagyrészt Zsigmond befolyásának s nem ritkán erélyes közbevetésének köszönhető, ki a milanói herczeg birtokait mint a császári birodalomhoz tartozó területeket védelme alá vette. Így Zsigmondnak 1426. május 2-án Esztergomban és május 12-én Tatán kelt leveleire válaszólag Fülöp rendíthetlen hűségének és alattvalói hódolatának adván kifejezést, nagy örömmel s köszönettel fogadja azon hírt, mely szerint Zsigmond a Velenczével való fegyverszüneti tárgyalások ügyében nála járt florenczi követeknek azt válaszóla, hogy a fegyverszünetet csakis úgy fogadja el, ha abba Lombardia is belefoglaltatik. Meleg köszönetét fejezi ki továbbá Zsigmondnak Svájcához, Savoyához s több más államhoz intézett azon óvó figyelmeztetéséért, hogy Lombardiát háborgatni ne merészkedjenek. Egyidejűleg Schlick Gáspárnak, Zsigmond kanczellárjának is hű köszönetét fejezi ki az ügyében való buzgó fáradozásaiért, s addig is, míg zilált viszonyai jobbra fordulnának, évi 100 aranyat adományoz neki, azonkívül pedig Zsigmondnak visszatérő követe, Musca Bertalan által egy aranyba foglalt zaphírt és egy öltönyre való biborszövetet küld neki, Maróthy János macsói bánnak pedig egy pánczélt s egy teljes lovagi felszerelést.

Sűrű levelezésben állott Fülöp Zrinyi Péterrel is, kiért, midőn később hűtlenségi vád miatt Zsigmond által elfogatott, nagy érdeklődéssel s részvétellel járt közben. A milanói állam-

iratok közt az ekkori magyar egyház- és országnagyok teljes névjegyzékét találjuk, kikhez Fülöp, valahányszor követet küldött Zsigmondhoz, mindig külön ajánló leveleket intézett. Leggyakrabban fordult a zágrábi püspökhöz, ki őt magyarországi és német birodalmi hírekkel látta el, nemkülönben Garay Miklós nádorhoz, kit hatalmas barátjának nevez, továbbá Czillej Hermannhoz s a Zsigmond udvarában levő Brunorus della Scalához és Carrarai Marsilióhoz, kik mind buzgó szószólói valának.

1426. júniusban Fülöpnek egyszerre 4 követe is vala Zsigmond udvaránál: De Carretto Konrád, De Sabinis Lajos, De Jacopo Orbán és De Peciis Frigyes. Ezeknek 1426. jun. 26-ki kelettel emlékiratot küld, kogy felvilágosítván Zsigmondot a közte és a monferratói őrgróf közt támadt viszályról s utóbbinak a szövetséges Florencz és Velenczéhez való átpártolásáról, közbenjárását kérjék ki, s mindenekfölött sürgessék a Zsigmond által ígért hadisegélyt.

A mindinkább szorogatott Fülöp azonban 1426. június 7. és 8-án kelt leveleivel egyenesen Zsigmondhoz fordul. Egyik levelét e szavakkal kezdi: »Könyörüljön rajtam, oh könyörüljön felséges uram, s ne hagyjon el engem leghűbb szolgáját!« Sürgeti az ígért magyar hadak megindítását, a Brunorus della Scala vezérlete alatti csapatot illetőleg azt javasolja, hogy küldje azt Zsigmond Trienten át egyenesen Verona és Vicenza felé, hol a nép azonnal pártjára fog állani. A milanói követek azalatt az alkudozásokat Zsigmond udvarában szakadatlanul folytatták, s Fülöp 1426. július 22-én hozzájuk intézett levelében nagy megelégedését fejezi ki azoknak kedvező eredménye s különösen Zsigmond azon elhatározása fölött, hogy Friaulba okvetlenül fog küldeni sereget. S hogy ezt annál könnyebben tehesse, s hogy az olasz hadjáratban semmi által ne háborgattassék: Zsigmond azt kívánta, hogy a törökkel való fegyverszünet kieszközlése végett Fülöp küldjön követet a szultánhoz. Fülöp kész örömmel teljesíti Zsigmond kíváнатát, mert, ugymond, Zsigmondnak minden erejével a velenceiek ellen kell fordulnia, kik rosszabbak a törököknél, s e követséggel a Zsigmond udvarában időző De Peciis Frigyeszt bízta meg. Késznek nyilatkozott továbbá Zsigmondnak, ha tervei foganatosításához szükséges volna, Genuát

is átszolgáltatni. Csak jöjjön minél hamarabb, írja Musca Bertalannak, Zsigmond egyik udvarnokának, mert Velence már előre is retteg a nagy király haragjától. Zsigmondhoz intézett levelében pedig leírja a rendkívüli lelkesedést, melyet jövetelének híre Lombardiában keltett. Mindenütt, ugymond, hálaimákkal, ajtatos menetekkel, fényes világitással ünneplik az örömdetes hírt.

Daczára azonban az ígéreteknek Zsigmond nem jött el ekkor személyesen Itáliába. Czillej Hermann és az aquilejai patriárka vezérlete alatt betörték ugyan magyar hadak Friaulba, mint Fülöpnek a nevezett hadvezérekhez intézett s 1426. aug. 14-én kelt leveléből kitűnik: de úgy látszik, hogy e betörés nem nagy kárt okozhatott az ellenségben, mert nemsokára Visconti Fülöp rendkívüli követet meneszt Zsigmondhoz, azon utasítással, hogy körülményesen ismertetvén vele Itália s különösen Lombardia válságos helyzetét, az ellenséges fejedelmek törekvéseit, gyors és hathatós segélyét kérje ki. Egyenesen Zsigmondhoz intézett levelében pedig keservesen panaszkodik, mint fosztják meg őt Florencz és Velence egymásután legszebb városaitól, s hogy Modena s Mantua, sőt Savoya is fondorkodnak ellene. Ugyanekkor savoyai követek járván Zsigmondnál, Fülöp lépéseket tesz, hogy Zsigmond oly engedményeket ne tegyen, melyek Lombardia hátrányára lehetnének s különösen, hogy Savoyát irányában barátságosabb politikára bírja.

Visconti Fülöp ekkor azon fáradozott, hogy a florencz-velencei liga ellenében Zsigmonddal és V. Márton pápával hármas szövetséget létesítsen. 1426. szept. 17-ki levelében utasítja ugyanis magyarországi követeit, hogy minden befolyás felhasználásával Zsigmondot arra bírják, hogy a maga részéről is tegyen lépéseket e tekintetben V. Márton pápánál. Ha e szövetség létrejön, Fülöp hatalmas hajóhadat ígér fölszereltetni Zsigmond számára.

E tárgyalások azonban nem vezettek eredményre, s 1426 végéig a milánói kutatások egyebet nem mutatnak fel, mint a Visconti Fülöp részéről Zsigmondhoz intézett esdeklő és siránkozó leveleknek egész hosszú sorozatát, melyekben Visconti Fülöp különösen azt igyekezett bizonyítgatni, hogy Zsigmondnak mindenek fölött Itáliára kell fordítani figyelmét. »Ne hagyja el fel-

séged szép és epedő Itáliáját», ugymond; a cseh és török ügyek máskor is elintézhetők, de az olasz ügyek semmi halasztást nem tűrnek.

1427-ben Zsigmondnak egy új követével, Jubar János veszprémi püspökkel találkozunk Itáliában, ki a milanói hercegnek, Savoyának s valószínűleg más olasz fejedelmeknek is császári privilegiumokat, nyílt leveleket s rendeleteket hozott. Savoyába Brunorus della Scala társaságában ment, s Visconti Fülöp tájékoztató emlékiratot adott nekik az ott tárgyalandó dolgokra nézve. Zsigmond e követeinek sikerült a baráti viszonyt Savoya és Milanó közt teljesen helyreállítani, a miért Fülöp 1427. márczius 15-iki levelében Zsigmondnak mély köszönetét fejezi ki.

Híre menvén ekkor Zsigmondhoz, hogy Fülöp Velenczével béketárgyalásokba bocsátkozott, Fülöp 1427. május 8-iki levelében, melyben megköszöni a veszprémi püspök által küldött privilegiumokat s birodalmi kapitánynya való kineveztetését, határozottan megczáfolja eme híreket, biztosítván Zsigmondot, hogy ígért hadisegélyét türelemmel fogja bevárni.

A szállongó béke hírek miatt a veszprémi püspök is tett szemrehányást Visconti Fülöpnek, Zsigmond nevében óván őt hatalmától s méltóságától való megfosztatása terhe alatt oly békefeltételek elfogadásától, melyek területátengedést vonnának maguk után.

A Zsigmond által ígért hadisegély azonban, bár 1427. június 17-iki kelettel Fülöpnek az érkezendő hadcsapat vezéréhez, Cseh Péterhez intézett egy levelét találjuk, még augusztusban sem érkezett meg, s Fülöp ekkor csakugyan titkos békealkudozásokba bocsátkozott Velenczével, Zsigmondot mindazonáltal követei által óvni igyekeztvén, hogy a terjengő álhíreknek hitelt ne adjon; de az Olaszthonban tartózkodó veszprémi püspök előtt nem titkolta el helyzetét, melybe őt Zsigmond igéretei be nem váltása miatt sodorta. A veszprémi püspök ekkor maga vállalkozott arra, hogy személyesen elmegy Zsigmond királyhoz őt előszóval felvilágosítandó a helyzet tarthatatlanságáról, elutazása előtt megkötvén Fülöppel a Zsigmond olaszországi útjára vonatkozó egyességet, melynek erejénél fogva a

milanói herceg kötelezte magát Zsigmondnak Olaszthonban való tartózkodása idejére Asti városát összes erődjével együtt átszolgáltatni. A veszprémi püspök távozta után nemsokára Brunorus della Scala is visszatért Magyarországra, távozása előtt emlékiratot nyújtván át Fülöpnek, az általa Zsigmond királylyal elintéztetni ígért ügyekről. Különös fontosságúnak tartá Brunorus della Scala, s főfigyelmét erre ígéré irányozni, hogy Milano és Magyarország közt oly szoros szövetség létesüljön, mely Zsigmond halála után is kötelező erővel birjon. Ily szövetség létesítése iránt Fülöp is adott utasítást magyarországi követeinek.

Végre azonban az annyiszor ígért magyar hadisegély elmaradása miatt kétségbeesett milanói herceg megkötötte a békét Velenczével, s 1428. május 30-án kelt s külön követ által Zsigmondhoz intézett levelében adá elő e fölötti mentségeit. Brescia, Bergamo, Cremona elvesztése után, úgymond, már-már Genuára került a sor, és alattvalói is a már elviselhetetlen haditerhek miatt lázadással fenyegették. A békekötés daczára azonban Fülöp Zsigmond hű szolgájának vallja magát továbbra is.

Már ekkor Zsigmond, az aldunai hadjárat gondjaitól némileg megszabadulva, komolyabban kezdett foglalkozni olaszországi útjával s mielőtt ő maga Lengyelországba indult volna, 1428. szeptember elején Musca Bertalant rendkívüli követségben küldte a milanói herceghez, hogy a veszprémi püspök által kezdeményezett egyesség iránt végleges megállapodásra jöjjön. A milanói herceg által felajánlott Asti városán kívül Zsigmond még Genuát is óhajtotta volna; ebbe azonban a milanói herceg, ki azt két évvel ezelőtt készséggel átadta volna, azon ürügy alatt, hogy ez átadás hatalmi tekintélyét csorbíthatná, nem egyezett bele.

Zsigmond továbbá a nevezett városok fentartási költségein kívül, Olaszthonban való tartózkodása idejére havi 5000 aranyat kért Visconti Fülöptől. Erre vonatkozólag Fülöp zilált viszonyainál fogva nem tehetett kötelező ígéretet, azon reményét fejezván ki, hogy Zsigmond eljövele után az eddig csak gyéren befolyó adók pontosabban fognak befizettetni, mely esetben nemcsak 5000 aranyat, de többet is kész fizetni Zsigmondnak. Musca Bertalan tudatta végül a milanói herceggel, hogy Zsigmond az

Alpeseken való átjövetele előtt értekezni fog a német fejedelmekkel, nemkülönben a savoyais burgundiai fejedelmekkel, s ez értekezletektől nagyobb sikert remél, mintha hatalmas hadsereg élén jőne Itáliába.

Zsigmond mindazonáltal, részint a husszitákkal fölvett alkudozásai, részint beteges állapota s a Pozsonyban tartott birodalmi gyűlés által gátolva, sem ez évben, sem a következőben nem ment Itáliába, és 1429 vége felé Visconti Fülöp egyik legügyesebb emberét, Iseo Jakabot küldé Zsigmondhoz, hogy mihamarabbi elhatározásra bírja őt. Iseo a Zsigmondnak átnyújtott emlékiratban mindenekelőtt örömét fejezi ki, hogy Da Forli vagy Forlivio Jakab követségének sikerült fegyverszünetet eszközölni ki a szultántól, minélfogva már semmi sem gátolja többé Zsigmondot hívei segítségére s a császári korona átvétele végett Itáliába jönni. A milanói követ továbbá arról igyekszik meggyőzni Zsigmondot, hogy tekintve a pápa előrehaladott kora miatt minden perczen beállható változást, az olasz ügyek gyors elintézését igényelnek; ne sokat törődjék tehát Zsigmond a cseh és német dolgokkal, hanem siessen Itáliába. Zsigmond azon szándékát, hogy Da Forli Jakabot V. Márton pápához küldje szövetségi ajánlatokkal, bár a milanói herczeg ezt azelőtt, mint fontosabb láttuk, maga is javasolta, határozottan rosszalja, mint-hogy Velence, mely mindent tud, ezt is megtudhatná s ismert furfangjaival meghiusítana minden ilyenmő kísérletet. Küldje inkább a fönnevezett követet fegyverszünet megkötése végett a husszitákhoz, hol ép oly sikeresen fog végezni mint végzett a török szultánnál. De Zsigmond menjen Itáliába, hol pusztá megjelenése mindent jóra fordítand.

Zsigmond azonban mégis inkább Rómába küldé Da Forli Jakabot, ki is onnét jó eredménynyel visszatérván, 1430. ápril havában Milanóban is megállapodott. A milanói herczeg tudósítván erről magyarországi követét, utasítja, hogy igyekezzék most már Zsigmondot elhatározásra bírni, hogy minden egyébnek mellőzésevel azonnal Itáliába jöjjön. Az út, ugymond, szárazon és vizen egyaránt biztosítva van. Ha tenger felől akar jöni, annyi hajót fog fölszerelni számára, a mennyit csak óhajt. Előzőleg azonban szükségesnek tartja, hogy Zsigmond a Florencz

és Lucca közti ellenségeskedésnek minden áron véget vessen, s ha ez követtség által el nem érhetőnék, a császári fenhatóság alatt álló Siena volna megbízandó, hogy Luccát Florencz ellen segítse. A milanói herceg egyúttal felhatalmazást küld követének, hogy Zsigmond királylyal és a magyar országnagyokkal bármint szerződést köthessen nevében.

Zsigmond olaszthoni útjáról s ottani tartózkodásáról a milanói kutatások vajmi kevés adatot tartalmaznak. Az olasz történészek szerint azalatt, míg Zsigmond Milanóba bevonult s ott magát a lombardiai királyi koronával megkoronáztatá, a gyanakodó Visconti Fülöp Abbiategrosso várába zárkózott és Zsigmond előtt nem is mutatkozott. A közte és Zsigmond közt kötött szövetségről egy oklevél tesz tanúságot, mely a Fejér Codexben is közölve van.¹⁾ Ez az 1431. augusztus 5-én Zsigmond király bízottai Brunorus della Scala, Verona és Vicenza császári helytartója, Tamási László főudvarmester, Héderváry Lőrincz főlovászmester és Mátyás kancellár, valamint Visconti Fülöp megbízottja Visconti Gáspár közt megkötött szerződés, mely augusztus 6-án lőn Milanóban nagyszámú nép jelenlétében Visconti Fülöp által esküvel ünnepélyesen megerősítve.

Hogy e szerződés pontjai tényleg is fogantatosítottak, arról tanúságot tesz a milanói herceg válasza, melyet 1432. jun. 4-én adott Matkó comesnek, Zsigmond király rendkívüli követének, melyben a junius havi provisio ki nem fizetését a Zsigmond királynak szükségelt gályák fölszerelése által igényelt költségekkel menti, s addig is, míg azt pótlólag lefizethetné, egy az összegnek megfelelő területet ígér zálogba lekötni. Matkó comes ekkor Fülöpnek a Velenczével újabban fölvett béketárgyalásai miatt is tevén remonstrációt, Fülöp azzal menti magát, hogy a tárgyalásokat csakis béke után epedő népei megnyugtatósa végett indította meg. Mihelyt azonban a magyar hadseregnek járó provisio be lesz hajtva, rögtön félbe fog szakítani minden alkudozást.

A Matkónak adott írott válaszában Visconti Fülöp elősorolja még mindazon veszteségeket, melyeket a Zsigmond által

¹⁾ Fejér, Cod. Dipl. X. 7. 328 — 330. ll.

annyiszor ígért hadisegély elmaradása miatt a Velenczével való első háború alatt szenvednie kellett. S midőn Zsigmond parancsára újból megindítá a háborút Velence ellen, Zsigmond segélye akkor jött, midőn Brescián kívül már Bergamot, Vercellit, Cremonát s több más várost is fel kellett adnia. De még ekkor is sokat lehetett volna még tennie, ha a hazavágyódó magyarok Friault időnek előtte oda nem hagyják. Zsigmond továbbá, írja Visconti Fülöp, soha nem elégedett meg a havi 5000 arany provisióval, hanem 8000-nél is többet kívánt. Nem csoda tehát, ha a viszony közötté és Zsigmond közt nem az többé, mint annakelőtte volt.

A magyar követ eltávozása után csakhamar újból kitörték az ellenségeskedések Velence és Milano közt, és Visconti Fülöp 1432. augusztus 24-ki levelében mély alázattal folyamodik ismét segélyért Zsigmond királyhoz.

Az ügyek azonban Zsigmondra nézve ekkor már egészen más fordulatot vőnek. Rómában ugyanis, hová Zsigmond 1432. május 21-én tartá ünnepélyes bevonulását, a velencei származású IV. Eugén pápának, világi nevén Condulmier Gábornak, sikerült őt Velenczével kibékíteni, minek következtében Zsigmond egyáltalában nem avatkozott többé Visconti Fülöp ügyeibe. Sőt 1437-ben a velencei doge, Zsigmondhoz intézett s ápril 18-án kelt levelében Visconti Fülöpöt már mint közös ellenséget említi s fenyegető magatartása következtében erélyes intézkedéseket tart szükségesnek. Ajánlja, hogy Zsigmond északról, Velence pedig délről támadják meg egyidejűleg a milanói zsarnokot. A Zsigmond és Velence közti béketárgyalások is a legjobb eredménynyel folytak s az azokkal megbízott Danduló Márk velencei követ 1437. októberben, két hónappal Zsigmond halála előtt tért vissza Velenczébe.

ÓVÁRY LIPÓT.

FRAKNO MULTJA.

I.

Azon kérdés, hogy mikor keletkezett Fraknó helysége és vára, olyan thema, melyet az e tárgyban szétágazó nézetek miatt rövid néhány szóval elintézni alig lehet. Megkísértem tehát különösen ama nézet ellenébe, hogy Fraknó már a XIII. század elején fönnállott, saját igénytelen véleményem itt e sorokban közölni; de óvakodni fogok olyan sejtalem ellen, mely a mai Fraknó helyén a régi Francavilla frank telepítvényt keresi, síkra szállni, mert a történet adatai szerint ez utóbbi falu országunk egészen más vidékén keresendő; úgy szintén tartózkodni fogok emlékezetünk körébe vonni a történetünket hamisító ama ködfátyol-képeket, melyek a Giletek meseszerű Fraknoi uraságával és hercegi czímével kápráztatták egykor szemünket, mert mindezen költeményeket a tudományos bíráló szigora véglegesen eltemette.

Az eddig ismert legrégibb történeti hírek tömegében nincs oly adat, mely Fraknó nevét a határvonalok leírásánál és megállapításánál valahol megemlítené; s midőn a szomszadságában fekvő Nagymarton első határleírása a XIII. század elején Fraknót mint szomszéd határt nem sorolja föl: mindjárt ez a körülmény is azon alapos nézetnek nyújt tápot, hogy önálló területe ekkor még nem létezett; mert nem szenved kétséget, hogy ha Fraknó határa ezen időben már fönnállott volna: az említett határleírást tartalmazó oklevél, melyet Imre király 1202. évben az ő atyja III. Béla által egykor a budai káptalantól vett Marton falu = Nagymarton adományozása alkalmából Benedek vajda részére kiadott, Fraknónak mint közvetlen szomszédjának nevét, a szomszédos Borbálya és Márcz helységek felsorolása után érintés nélkül nem hagyhatta volna. De éppen mivel ezen határleírás a többi közt a nyugoti oldalon — hol, ha a mai Fraknó már existált, ennek területébe ütköznie kellett volna, — egy egészen más nevű helység határával jött érintkezésbe: azért

ebből az következik, hogy Fraknó csak később keletkezett, csak később vált ki valamely határ területéből.

Hogy azonban lehetőség szerint szabadon kijelölhessük a tájékot, melyből idő múltán Fraknó határa mint önálló terület kiszakadt, okvetlenül meg kell ismerkednünk a szomszédságban fekvő helységek némelyikének régi határviszonyaival, elő kell adnunk a Fejér okmánytárában foglalt okiratok alapján a régi határleírásnak tárgyunkba vágó részleteit.

Az idézett 1202. évi okirat szerint tehát Martonfalva = Nagymarton határa keleten Wolbrun és Mouruhe (ma Borbálya és Márcz) faluk határait érinti, s azután Austria felé hajol, de mielőtt oda érne, még Farkasfőzős és Sompatakfőzőhöz jut, a honnét az osztrák végre érkeznek. Minthogy pedig ma Nagymarton déli része Szikrával is rövid vonalon határt tart, ez okból azt hiszem, hogy az említett két ismeretlen határjelölő hely, — melyek különben is a leírás szerint e pont körül keresendők, — valószínűleg már Szikra területéhez tartozott; a mit annál inkább hiszek, mert egy század múlva 1302-ben, midőn a Nagymartoni család Péternemti és Sykrem = Felsőpéterfa és Szikra birtokokat megveszi, ezek határa az okirat tartalmából következtetve északról (de nem »keletről« mint az én jegyzetem szerint a látszólag hiányos szövegű okirat hibásan mondja, a mit képzelnem sem lehet, ha a keleten fönnállott helységek határait számításba vesszük) Martonfalva területébe, délről pedig Kabold vára határába ütközött.

Folytatólag Imre király 1202-ki adományozó levelének tartalma szerint Marton határának déli irányba haladó keleti vonala Austriával mint déli szomszédjával jó formán ott, hol ma, lép kapcsolatba; de meddig tartott vele határt, arról nem nyerünk fülvilágosítást, csak azt mondja az okirat, hogy a magyar föld felé visszatérve, az ellentétes oldalon t. i. a keleti határral párhuzamos vonalban futó nyugoti részen, a leírt határ »Kethuch« nevű helység területével jött érintkezésbe; innét leszállt Szalon-tára, a mai Siklós déli tájékára, azután pedig Pugym faluhoz, — melynek déli határvonala Siklós déli része körül Tormafalu déli határában s esetleg Petőfalva északi részében is kereshető, — jutott, végre a kiindulás pontjához visszatért.

Mielőtt a régi Martonfalva és Kethuch falu közti határvonalt némileg megállapíthatnánk, ki kell jelentenem, hogy én itt Kethuch alatt tulajdonkép Rethuch = Rethők, vagy is a mai írásmód szerint Röjtök nevű birtoknak a nevét vélem rejleni, a mit alább egy 1223. évben kelt okirat tartalmával indokolhatni reménylek. Már maga Horváth István is figyelmeztet, hogy régi okleveleinkben némely betűt annyira nehéz megkülönböztet-

tetni az ismeretlen tulajdon nevekben, hogy sokszor az olvasást csak a mostani földrajzi nevekből vagy több ugyanegy helységről szóló oklevél segítségével lehet eligazítani. A betűk fölcserélése által támadt hibák megyénkre (Sopron) vonatkozólag is előfordulván, magam is máskor már néhány példát hoztam föl; ez alkalommal azonban meg kell említenem hogy épen a K és R betűk fölcserélése általában gyakori szokott lenni, s ezt megyénkre nézve is tapasztalhatjuk, hogy például az okiratokban Klingenbach helyett Ringenpach, Keich földterület helyett Reich hibás neveket találunk, vagy olvasunk. De mások is constatálták, hogy Keczel helyett néhol Rethel olvasható; Ketelpataka nevét Rételpatakának olvasták, a mely utóbbi névre nézve az a különös eset is előfordul, hogy az az újabb irodalomban is Rételpatak alakban iratik. Ezért tehát könnyen megeshetett, hogy a mi Rethuck nevű helységünket is ily betűcsere érte.

Lássuk már most, hogy a Rőjtök szó máshol a régi korban hogyan iratott? Ezt azon időben Reutuk-, Reutuch-, Rehtuk-, Ruhtuk-, Ruchtug-eur alakban, s a Sopronon alúl fekvő Rőjtököket pedig Ruhtuc-nek írták az oklevelek.

Es most legyen szabad az 1223. évben a Nagymartoniaknak adományozott Ruhtuk-eur (Rőjtökör) nevű földterület határleírásából néhány igen érdekes adatot közölni, melyekből kitűnik, hogy annak határvonala keleten megindulva s déli iránynak tartva, ezen útjában tőle keletre: Besseneo (= Pecsényéd), Telek azután némely magán birtok és Gadimásrét (a mai Siklós tájékán) feküdtek, végre leszállt Martonfalu völgyébe, mely völgy az osztrák határig neki határuil szolgált, s aztán tova haladva az osztrák szélen, lecsapott a Sárviz (ma Lajta) folyóra stb. Mindez bizonyítja, hogy úgy mint már 1202-ben, azonképen 1223-ban is Martonfalva Rőjtök-örrel határt tartott; mert azon körülmény, hogy először Rőjtök utóbb pedig Rőjtök-ör nevet viselt a nevezett földbirtok, az nem változtat a dolog lényegén, miután különben is tudjuk, hogy a mai Lajtapordány is egyszer Pordány máskor Ör-Pordány név alatt jelenik meg az okiratokban; más részről pedig hihető, hogy az »Ör« szó 1202 után a határszélen fekvő Rőjtökhöz azért csatoltatott, hogy ezt a Sopronon alúl fekvő másik Rőjtöktől megkülönböztetni lehessen. Különben az sincs kizárva, hogy ezen határszéli őrségi területnek egyes részei egyszerűen Ör nevet is viseltek, legalább későbbi okmányadat (1304.) tanúsítja, hogy Rőjtökör területének északi része, »Sur« vagy mint én gondolom helyesebb olvasással »Eur« = Ör neve alatt is előfordult. A martonfalvi völgy alatt mit kelljen érteni, erre vonatkozólag a leírás szövege alapján azt tartom, hogy nem messze azon tájékon, hol a mai pecsenyédi határ déli csúcsa a

mai nagymartoni határral érintkezik, lépett az 1223. évi röjtökőri határ az akkori Martonfalva völgyébe, mely Röjtökőrt Martonfalva területétől elválasztá, s melyben a hegyekből lefolyó rétfalvi patak partján utóbb Rétfalu községe keletkezett.

Azon terület tehát, mely mai nap Fraknó és a még sokkal későbbben keletkezett Újtelek határát is magában foglalja, a XIII. század első negyedében Martonfalva határának kiegészítő részét tevé; s így ekkor Martonfalva szabályosabb alakú, helyesebben kikerekített egészet képezvén, úgy látszik, hogy még a mai szeszélyes alakú nagymartoni határ is mintegy gyaníttatni engedi, hogy abból valamely nagyobb rész idők folytán elvált. Hogy pedig a mai Fraknó határa régente Martonfalvának, nem pedig Röjtökörnek területéhez tartozott, az abból is következik: mert ha Fraknó határát Röjtökör területéhez tartozónak állítjuk, ez esetben az utóbbi 2—3-szorta nagyobb határral birt volna, mint a törzsbirtok Martonfalva; már pedig tudjuk, hogy az egykori Röjtökör különben is a teljes mai Lajta-Sz.-Miklóst, majdnem az egész mai Rétfalut, a jelenlegi Pecsényéd déli határ részét, és lihetőleg az Austriában fekvő mostan úgynevezett »Zsillingdorfer Wald« erdőt is — amint ezt máshol és más alkalommal már előadván, itt részletesebben ismételni különben is felesleges — magában foglalta; sőt azt is tudjuk, hogy midőn a Nagymartoni család Röjtökör birtokára nézve a királytól 1294-ben megerősítő levelet kapott, ebben kimondatik, hogy Röjtökör egy falu határa élvezetének »ad usum unius villae sufficientem« felelt meg, s mi hozzá tehetjük: bőven felelt meg.

Valamint tehát nézetem szerint a mai Rétfalu déli határának csekély része a martonfalvi területből, a többi határának tulnyomó része azonban a röjtökőri területből s pedig hihetőleg a XIII. század második felében képződött: éppen úgy a mai Fraknó (és Újtelek) határa is azon korban a régi martonfalvai terület egy részén keletkezett. Noha okmányilag a mai Rétfalu »Wiesun« név alatt csak 1346-ban, Fraknó pedig »Vorchtenstein« név alatt 1343-ban fordul elő először, azért még is nem lehet kételkedni, hogy mindkettő már sokkal előbb fönnállott.

Abból mit Fraknó területére nézve eddig előadtunk, azt is lehetne ugyan következtetni, hogy azon a helyen, a hol ma Fraknó várát látjuk, állott Martonfalva vára, mely a király parancsa következtében az 1294. évben kelt okirat szerint földig lerontatott; de ha tekintetbe vesszük azon kor eseményeit s a többi viszonyokat, még is valószínűbbnek kell tartani azt, hogy a régi Marton helység vára a mai Nagymarton belsőségében vagy annak közvetlen közelében állott.

A történet lapjaiból ismeretes, hogy Ottokár 1273. évben

a többi közt megyénkben Pordány, Feketeváros és Sz.-Margit várakat elpusztítá; s ugyancsak a történet tanúsítja azt is, hogy Albert osztr. herczeg 1289. évben Marton várán kívül — a többit nem említve — még Sz.-Margit várát és Agendorf erősített kastélyt is elfoglalá. (Pray »Annales« cz. munkája jegyzetében az elfoglalt helységek közt nem találom Agendorfort, hanem Neceendorf = Nyék helységet; s azért esetleg itt is névcseré forog fenn?) Tehát a multak tanúsága szerint a közlekedési útvonalon épült fentebbi helységek erősített állapotuknál fogva a betörő hadak ellen védvén a vidéket, az ellenség első sorban az őt útjában akadályozó erődök kézbekerítését tűzé ki magának főadatúl. Azon korban az ilyen várnak nevezett hely vagy egészen megerősített helységből, vagy az utóbbiban fekvő tulajdonképeni várból, vagy végre a helység belsőségén kívül de közelében fekvő hasonlóvá várból is állhatván, az akkori viszonyokkal alig volna megegyeztethető, hogy Martonfalva belsőségétől s a közlekedési úttól is $5\frac{1}{2}$ kilométernyi, tehát szokatlan nagy távolságra építettek volna a martoni várát.

Azon pedig nem lehet csodálkozni, hogy mai nap Martonfalva régi ledöntött várának, — ha mindjárt a helységtől elkülönítve állott volna is — nyomát meghatározni nem bírjuk; hiszen a fennt érintett többi helységek várainak nyomát sem bírjuk megállapítani, kivéve talán Feketevárosét, mert e helység magában véve már egész erődtől képezhetett. Annak pedig, hogy Marton vára leromboltatásáról okiratban is külön említés történik, míg a többi helyek névszerint való föl sorolásra nem érdemesítettnek, senki fontosságot nem tulajdoníthat, mert ha esetleg a Nagymartoni család számára Röjtökőr birtokról kiadott királyi megerősítő levélben azt megemlítve nem találjuk, ezen tényről oly kevésbé hallottunk volna valamit, a minthogy például Sz.-Margit és Pordány várakról nincs tudomásunk, hogy mikor dültek azok romba? Különben Julius Caesar stiriai író szerint Albert osztr. hg. 1289-ben Martersdorf helységnél a magyarokat megvervén, a helységet elfoglalá; a mi szintén azt látszik bizonyítani, hogy Marton vára alatt a régi Martonfaluban állott erődöt kell érteni, mely vagy a faluval teljesen egyesítve vagy vele közelebbi kapcsolatban lehetett.

Marton várának lerombolása mindenesetre oly eseményt képezett, mely a hatalmas és nagy hírű Nagymartoniak személyes viszonyaira is közelebbi befolyást gyakorolhatott, a mennyiben valószínű, hogy a család székhelyén levő lakásuk ha nem is volt a várba teljesen bekebelezve, de evvel bizonyos összefüggésben állott. Mi természetesebb tehát, mint az, hogy váruk lerombolása után saját kényelmük, családi tekintélyük s a védelem érde-

kében is ez alkalomból új székhelyről kezdenék gondoskodni; s birtokuk azon részére, melyen mint később Fraknó név alatt ismeretessé lett önálló területen talán már ez időben vagy előbb is telepítvény létezett, fordították figyelmüket a hol azután nézetünk szerint királyi engedély mellett maguknak új várat építettek. Azt hiszem tehát: azon véleményt, hogy Fraknó vára legrégibb részének építési modora a XIII. század végére vagy a XIV. század elejére vall, a történetből merített adatok is támogatják.

II.

De lássuk, hogy az okiratokban mikor jön elő először Fraknó neve. Egy okirat 1332. évből Fraknoi Frank fiáról Miklósról emlékezik, de itt csakhamar kiderül az okmány tartalmából hogy »Fraknó« csupán tollhibából iratott »Frankó« helyett. Azt pedig csak futólag emlitem meg, hogy Fejér és utánna mások mennyire tévedtek, midőn az 1282. évben Albert osztr. hg. és a salzburgi érsek közt némely stiriai várak, köztük az ottani Forchtenstein, ügyében kelt egyezség szövegét úgy magyarázták, mintha az a mi Fraknó várunkra vonatkoznék. Első nyomát Fraknónak az osztr. cisztercita apátság szentkereszti levéltárából közölt 1343. évi okirathban találjuk, melyben Graf Stefan von Siegendorf »Purggraf auf Vorchtenstain« mint tanú szerepel, s a mely okirat a Nagymartoni Pál akkori országbíró ugyanazon ügyben kiadott 1343. évi bizonyáglevelének kapcsában állítottatott ki. Magyar neve várunknak azonban csak 1346-ban fordul elő először, a midőn az illető oklevél szerint a Nagymartoni-család tagjai birtokukban osztozván s Fraknó vára az alatta fekvő helységgel megemlítettén, a várra nézve az mondatik, hogy azt a Nagymartoniak őseiktől örökölték; a miből következtetni lehet, hogy ha az ő őseik Fraknó várat, mint valószínű, a XIII. század végén vagy a reá következő század elején már fölépítették, — azt mint ősi tulajdont annál inkább hagyományozhatták utódaiknak, mert a terület maga, melyen a vár keletkezett, a család legrégibb ősi birtokából szakadt ki. Hogy pedig a vár csakugyan a Nagymartoniaknak köszöni lételét, azt azon körülmény is tanúsítja, hogy a régi őrtorony alsó osztályában a boltozat-ív zárkövén (»Burgvesten« cz. munka szerint) ősi családcezímerek, az egyfejű sas, melyet Nagymartoni Pál országbíró az ő pecsétgyűrűjében is használt, jelen korunkban is látható.

Fraknó várának és az alatta fekvő telepítvénynek népessége idő folytán annyira szaporodott, hogy egy templom építéséről kellett gondoskodni, melyet, mint Fejérnél olvasom, Albert

nikomediai püspök mint Kálmán győri püspök vikarius 1347. évben felszentelt.

Es most, miután mind azt, mit Fraknó határáról az előttem ismeretes okirati adatok alapján elmondani lehetett, tényleg a fentebbi sorokban felsorolni iparkodtam, — áttérhetünk a vár birtokosaira, kiknek szerepléséről, valamint a Fraknóra vonatkozó gyér történeti eseményekről is röviden meg fogunk emlékezni. Mielőtt pedig e föladatnak eleget tenni törekednénk, ki kell jelentenem, hogy a mit a Giletekről mint itteni birtokosokról, s az ő hercegi címökről, és sopronmegyei roppant birtokaikról más írók téves adatai nyomán a legjobb hiszemben a »Sopron« cz. lapban egykor közöltem: az kezdettől végig a valósággal ellenkező, mint koholmányon alapuló közlemény teljesen elvetendő. Megyénk jeles fiát, Nagy Imrét illeti az érdem, hogy lesújtó bírálata következtében, a mások által történetünkbe becsempészett Gilet-féle fraknói mese minden consequentiájával együtt végleg kiküszöböltetett. Tehát a »Gilet hercegek«, mint különben mindjárt látni fogjuk, Fraknót soha, de különösen a XIII. és XIV. században semmikép sem birhatták.

Hogy azon területet, melyen később Fraknó keletkezett, 1202-ben Imre király Benedek vajdának adományozta, arról már fentebb szólottunk; s most hozzá kell tennünk, hogy miután Benedek neje: Tota a neki királyi megerősítéssel 1202-ben jegyéből lekötött Marton és Bojot falukat bárkinek oda adhatta, ő e jogával élve, utóbb (talán 1221. év után) a kérdéses birtokot közvetlenül Simonra, — állítólag testvérére, — a Nagymartoni-család igazolt ősére hagyta; s e család az okiratok tanúsága szerint az említett területet folytonosan, s pedig a XIII. századtól kezdve közel a XV. század közepéig, tehát a család férfi-ágának magva szakadtáig birta. Az oklevelek szakadatlan sorban emlegetik e birtokosokat, különösen először a Spanyolországból hozzánk II. Endre idejében (egy 1223-ki okirat szavai szerint) beköltözött Simon vitézt, későbbben Simonnak fiait: Simont és Mihályt, kik »de Marton« és »comes de Marton« nevek társaságában fordulnak elő. Nem lehet szándékunkban a család történetével foglalkozni, de belőle mégis egyes adatokat érintenünk kell, hogy röviden kimutatni lehessen, mennyire folytak be a birtokosok mint fraknói grófok hazánk történetére, s a vár multjának eseményeire; s ez oknál fogva érdekünkben fekszik az első birtokosok eredetét is vizsgálni, mindenekelőtt egy feltűnő körülményre irányozván figyelmünket, mely az ő (t. i. a Nagymartoniak) családjukra vonatkozik. Már ezen családról oly jelesen értekező Nagy Imre is, kinek adatait a mennyire azok nem a Fejér-féle okmánytárából merítvék, mi is itt használjuk — bírálata alá veté

Kézai azon állítását, hogy az 1198. évben Constancia királynéval Magyarországra jött Tota, utóbb Benedek vajda neje két spanyol származású Bertram (Bertrand) és fent már említett Simon vitéznek nővére volt, s hogy a két vitéz már 1198-ban jött volna Magyarországra; de fejtegetése folytán azon megállapodásra jutott, hogy az időszámítás Kézai állítását nem igen támogatja, mert Tota, Bertram és Simon közt életkorra nézve csekély különbség lehetvén, a két férfi testvér már a 70-dik évet megközelítette volna akkor, midőn 1242-ben Esztergom ostrománál kitűnően vitézkedett; de még kevésbbé valószínű, hogy ezen Bertram még Kun László alatt is, az ő neje pedig még 1302. évben is mint özvegy életben legyen.

Minthogy egy 1221. évi okirat szavai szerint Tota »relictis fratribus et cognatis« hagyá el hazáját, az 1223. évi okirat pedig azt tanúsítja, hogy Simon vitéz csak II. Endre alatt jött hazánkba: úgy hiszem Kézainak a két férfit beköltözési idejére (1198.) vonatkozó állítását az okmányok ellenében elfogadni alig lehet. De arra nézve, hogy ők testvérek lettek volna, mit sem mondanak az oklevelek. Fejér ugyan egy, 1243. évi okmány tartalmáról azt mondja, hogy »Simoni et Bertrando fratribus Hispanis« adományoztatik Szalonta sat. birtok; azonban miután itt nyilván Fejér szavai vannak közölve, nem pedig az okmányé: azért abból mit sem lehet következtetni. Különben tudjuk, hogy még a frater szónak is tág értelme szokott néha lenni, a miért is gyakran nem fivért, hanem unoka-testvért is jelent. Azon körülmény, hogy a birtok Tota után a spanyol vitézek kezébe került, valószínűvé teszi, hogy itt ha nem is édes testvérekről, de minden esetre közel rokonságról lehet szó; s e tekintetben Kézai állítását csak úgy fogadhatnók el a testvérségre nézve, ha számításunk keretébe rendkívüli vagy legalább nem közönséges eseteket is belevonva, az ő állítását valószínűvé tenni iparkodunk. Ha mindjárt pedig föltesszük, hogy a két férfit Totánál egy, vagy egy s fél évtizeddel is fiatalabb volt, még akkor is az időszámítással meggyül a bajunk, mert hogy Bertrand az ő kortársánál és testvérénél Simon vitéznél, kiről 1243 után már hallgatnak a Nagymartoni-családdal különben gyakran foglalkozó okiratok, annival tovább élt volna, hogy nem csak Kun László idejében szerepelhetett, hanem özvegye Erzsébet még 1302-ben, tehát akkor, midőn már I. Simonnak unokái mint birtokszerzők fordulnak elő, az élők sorában legyen: az oly feltűnő jelenség, mely kétségünket el nem oszlathatja; kivévn ha arra alapot találunk, hogy Simon igen korán halt el, hogy Bertrand Esztergom ostromakor még nagyon fiatal lévén, a szokottnál későbben vagy többször is nősült, s maga is nagy kort ért el sat. Tehát hogy a két férfi testvér

volt-e, s hogy Totának ők édes vagy mostoha-testvérei voltak-e, végre talán más és miféle fokú rokonságban álltak egymáshoz? — mindezt, habár különben lehetséges, illetőleg valószínű is volna, előttem ismeretes okirati adatok alapján meghatározni nem bírom. (Egyébiránt az sem lehetetlen, — de már nem épen valószínű, mert azt Kézai csakugyan mint e kornak írója tudhatta volna, — hogy egy másik Bertrand is létezett, ki első Simonnak fia lehetett, azonban első Simon fiainak: II. Simon és Mihálynak szereplése előtt már meghalt.)

A Tota, Bertrand és Simon közti rokonság fokozata kérdését tehát elintézetlenül hagyva, áttérünk tulajdonképeni főadatunk tárgyához. A Nagymartoni-család alapítója I. Simon, kiról már szoltunk s a ki a Tota után kapott Martonfalu birtokára nézve 1230. évben kir. megerősítést is nyert, II. Simon és Mihály fiaiban terjeszté tovább a családfát; s különösen II. Simon utódaival fogunk foglalkozni első sorban, kik leginkább kitűntek a többi tagok közt. Ráth Károly a győri főispánok sorában e családból I. Simont és I. Pált nevezi meg; pedig egy 1318. évi okirat alapján épen ezen Pál atyját, II. Simont is Fejér nyomán Győrmegeye főispánjai közé kell helyezni; s e körülmény még inkább bizonyítja, hogy folytonosan előkelő állásban kezdtek szolgálni új hazájukat. II. Simon és Mihály testvérek a XIII. század utolsó két tizedében ama pártviszály dúlta korban nevezetes szerepet vittek; különösen midőn Albert osztr. hg. hada országunkat ellepte, ők is a küzdőterre léptek, martonfalvi várukat 1289-ben maguk védvén a betörő ellenség ellen; s habár ez alkalommal, mint már fentebb érintve lett, vitézségük a várt a föladástól meg nem menthette, hűségük és hősie magatartásuk a királlynál mindig kellő elismerésben részesült.

A XIV. század elejétől fogva a martoni grófokat fölváltva már Nagymartonról kezdték írni. S noha ez időben nemcsak Fraknó helysége, hanem vára is fönnállott: mégis csak 1352-től fogva jött szokásba fraknoi grófoknak nevezni őket, a midőn hihetőleg már maguk is kizárólag Fraknó várában tartózkodtak; de azért azután is még néhány évtizeden át fölváltva a Nagymartoni család nevet is használták. II. Simon fiai I. Pál és Lőrincz a Bazarád ellen folytatott háborúban hadi érdemeket szerezvén maguknak, különféle kitüntetésben és jutalmazásban részesültek. Ezen Pál, kinek neje Puchaim leány volt, a győri, kevi és sebesi főispáni méltóságot viselte, sőt mint országbíró oly fontos és kiváló állást vívott ki magának, hogy az osztr. szentkereszti apátság levéltárában levő 1343. évi okiratban szentült czímet »des Königs von Ungarn gewaltiger Hofrichter« méltán megérdemelte, mert ő volt az, ki ez évben Lajos király megbízásából

Endre megkoronáztatása ügyében Avignonban egy küldöttséggel járt a pápánál; sőt VI. Kelemen pápa maga is 1348-ban (lásd Theiner) az elfogott sicíliai hercegek ügyében az ő hatalmas közbenjárását vette igénybe. Lőrincz nemcsak Pankota várnagya, hanem Zarándmegye főispánja is volt; nejétől Horsundorfer Margittól gyermekei maradtak. Ugyanezen korban élt Mihály ágából ennek fia I. Miklós; ez nem lehetett azon Nagymartoni Niklin, ki 1348-ban mint kevi és krassói főispán említetik, mert 1346-ban neve az osztálynál már elő nem fordult. Kambeki Chejau Margitot bíráló nőül.

Miután Lőrincz korán elhalt, az ő gyermektelen testvére I. Pál s saját fia II. Miklós (Nikel teutonicus), úgy Mihály ágából III. Miklós (Nikul hungaricus) a családbirtokokban 1346-ban megosztottak. II. vagy III. Miklós viselte a kevi és krassói főispáni méltóságot. Hogy láthassuk és megítélhessük a frankói grófoknak a XIII. és XIV. századkori birtokviszonyát, nemcsak az osztály tárgyát képező, de egyéb birtokaik közül is többeket ide iktatunk, a hol többnyire öröktulajdonul, csekély részben zálogul, s pedig egész vagy csak részjösszágokat birtak. Ilyenek valának: a Lajta körül Abram, Röjtökör és két Ekka, azután Pecsényéd, Völgyfalu, Felsőzserfalu, Szárazvám, Siklós, Nagymarton, Frankó helysége és vára, Rétfalu, Somfalu, Német-Keresztúr, Család, Bűdöskut, Stöttera, Temfeul (a mai Kismarton határában), Vulkapordány, Magyarsussok (Czenk mellett), Kabold, Szikra, Felsőpéterfa, Garbolnok (Lakompak és Sz.-Márton közt), Kisboldogasszony, Pughina (Tormafalu határában), Széleskut sat. Sopronmegyében; Gáta Mosonvármegyében; Reznek Zalában; Bojot és Csenke Esztergomban; Sz.-György Somogyban sat.

Noha a »Hazai okmánytár« egy 1360. évi okiratában az áll, hogy: Nikul filius Laurencii filii Simonis de Frahtenau«, s így a Frankói melléknév már II. Simonra is ruháztatik: mégis mivel a II. Simonra vonatkozó egykorú okiratokban arról soha szó nem volt, azt kell hinni, hogy e melléknévet II. Simon tényleg az ő életében nem is használta, hanem azt neki csak is az 1360. évi okirat tulajdonítja, melynek ezen kifejezése inkább azt bizonyítja, hogy — mit különben fentebb is állítottam — II. Simon idejében Frankó mint önálló családi birtok már létezett. De oklevéileg csak 1352. évből tudjuk, hogy II. Miklós a Frankói melléknévet használta; ő volt az, ki 1374-ben Frankó várával és minden javaival Albrecht osztrák hercegnek szolgálatát följajánlva mások ellen, kivéve Lajos magyar királyt. László nádor pedig már 1368-ban a Sopron vármegyei birtokosoknak, különösen a frankói két grófnak meghagyja, hogy ha az ő (II. és III. Miklós) jobbágyaik Sopronban akarnának megtelepedni, azokat ebben ne akadályozzák.

Azon adatokból, melyeket Nagy Imre a család összefüggő leszármazására nézve fölhozott, kiviláglik, hogy a Fraknói grófoknak nevezett fraknói birtokosok tulajdonképen a Nagymartonicsalád tagjai, s csak nevet cseréltek a XIV. század közepén; de ki van mutatva az is, hogy Fraknót a Giletek és Kanizsaiak — mint azt némely írók tévesen állíták — nem birhatták, mert a XIII. század elejétől kezdve azt a Nagymartonicsaládnak ízről-ízre folytonosan birtokában találjuk.

II. Miklós fia II. Pál, ki Szentgyörgyi János grófnak leányát Annát birta nőül, s a Mihály ágából való János, mindketten »Comes de Fraknó« néven szerepelnek. Azonban a XIV. század második felében a család anyagi állapota sok tekintetben már hanyatlani látszik. Ugyanis II. és III. Miklós 1352-ben Izsák zsidó követelésének biztosítására lekötik Austria-, Stiria- és Magyarországon fekvő javaikat; s 1382-ben II. Pál saját szolgájának Milichdorfon (Százazvám) egy tétet elzálogosít; végre II. Miklós ellen 1381-ben az Ost-család a Márcz helység-beli birtokrész iránt pert indítván, annak halála után 1387-ben II. Pál és János fraknói grófokat szintén az Ost-család inteti meg a stötterai birtok ügyében. János gróf pedig 1400-ban a fraknói birtok bizonyos részét adja zálogba. Utóbb megint (1436.) János fiával Vilmos gróffal perelnek az Osli nemből származó Osttiak Felső-(Nagy)-Höffán iránt, melyet II. Pál 1386-ban Agyagosi Pétertől vett; s ezen per még II. Pál fiának III. Pál grófnak halála után is 1437. évben ennek leányai: Margit és Valpurga úgyszintén Vilmos gróf ellen folytatvatván, 1439-ben III. Pál özvegye Pottendorfi Anna s a nevezett két leánya, úgy a kicsiny fia IV. Pál kielégítették az Ostffy-családot.

1394-ben két okirat szerint antaui gróf Czikus Gáspár és Péter elzálogosítottak a fraknói várnagynak Linczer Jánosnak bizonyos telkeket s egy malmot Antauban, s 1395-ben lekötötték Magyarországon és másutt lévő minden jószágukat »den edeln mächtigen Herren« III. Pál és testvére IV. Miklós grófok részére azon esetre, ha haláluk után gyermekek nem maradna. Családi és egyéb összeköttetésük miatt a Fraknói grófok itt a határszáron többnyire németül leveleztek; s azért a reájuk vonatkozó vagy az ő befolyásuk alatt keletkezett okiratok is leginkább e nyelven szerkesztvék, a minek számos példáját látni az akkori okmányok közt.

Fraknói Vilmos ellen Garai Miklós nádor, miután ez a gazdag Athinai Zsigmondtól egyesség útján Lánzsér várát és uradalmát átvette s arra 1424-ben királyi adományt is nyert, ezen birtoknak két-harmadára nézve 1425. évben kedvező ítéletet kapott. Megjegyzendőnek tartjuk e korból, hogy Lánzsér várát

hoz 18 helység tartozott, s azért képzelhetni, mily leverő lehetett Vilmos grófra nézve, hogy igényeit teljesen érvényesíteni nem sikerült. De nemcsak mások ellen, hanem családja saját tagjai ellen is pereskedett Vilmos, a midőn 1437-ben III. Pál halála után ennek özvegye és gyermekei ellen örökösödési pert indított, állítván, hogy a fennálló egyezség alapján Frankó birtokához most ő neki van jogos igénye; s csakugyan nádori ítélet következtében ezután Frankó és Kabold várak és tartozékainak birtokába visszahelyeztetett.

III.

A királyok is foglalkoztak a frankói urakkal, a mennyiben Zsigmond király 1431-ben Frankói grófnak meghagyja, hogy a salzburgi érsek ellen fegyvert ne fogjon; utóbb pedig (1433) III. Pál és Vilmos grófokkal tudatja, hogy az uralkodó drágaság miatt a gabonakivitelt elkobzás terhe alatt megtiltja. A Frankói grófok származásuk és régi híruknek megfelelően, a jótékonycélú adományozók sorában is kitűnő helyet foglaltak el; s valamint a történeti források szerint már II. Simon és Mihályról is tudomásunk van arról, hogy ők Pecsényéd templomának alapját megvetették, úgy azt is olvassuk, hogy III. Pál és Vilmos 1436-ban az ő megbízottjuk: Eszterházi Bálint deák közbenjárásával Márcz faluban két telket a csornai conventnek adományoztak, míg Vilmos maga ugyanez év táján a hővei majorságot az érintett monostornak ajándékozá.

A Hunyadiak korában hazánk történetének egyes eseményei a Frankói grófok viszonyait is érintették, s róluk, valamint várukról is gyakran megemlékeznek irott forrásaink. Szó van arról, hogy Erzsébet királyné csecsemő fia 1440-ben, valószínűen Albert osztr. herczeggel ez ügyben folytatott tárgyalás következtében, egyenesen Frankó várába lett volna viendő; de utóbb e szándék gyors valósítása úgy látszik akadályba ütközvén, a kis fiut Eyczinger Ulrik és Kottaunerné kísérete mellett egyelőre Sopronba hozták, míg időközben maga Erzsébet mellék utakon a koronával Pozsony felé tartván, Kapuvár mellett a Mihályi várban talált biztos menedéket. Egyébkint a történet tanúsítja, hogy Albert oszt. hg. már 1440. apr. 22-én kelt irata szerint Frankó várában tartózkodván, hihető, hogy a várat már ekkor zálogban birta, a mit Erzsébet királyné, ki ez évben nemcsak a házi, de a szt. koronát is Frigyesnek zálogba adta, megerősíteni látszik 1440. jun. 30-án kelt levelével, melyben a nevezett Albertet és Frankói III. Pál özvegyét Pottendorfer Annát föl-szólítja, hogy a Sopronban tartózkodó László királyfit kíséreté-

vel együtt fogadják be Fraknó várába. Egy író állítása szerint Lászlót tényleg be is fogadták. A reá következő évben Albert csak azon föltétel mellett bocsátja szabadon Erzsébet királyné foglyát Marczali Imrét, hogy ha ez a jövő karácsonyig Fraknó várában nem jelentkeznék, Ulászló mint kezes 50,000 frtot tartozzék fizetni.

A csornai conventnek 1445. évi febr. 1-én kelt bizonyáglevele szerint Albert oszt. hg. Fraknói Vilmos gróftól ennek Fraknó, Kabold, és lánzséri uradalmait zálogczímen birtokába vette. De ezen zálogba vétel daczára 1446. évben — miután Vilmos gróf úgylátszik 1445. vagy 1446-ban meghalt — Hunyadi János Kabold várát Vilmos gróf magvaszakadtán Váti László fiainak, és Laki Ugron Miklós fiainak, ugyszintén Linkóháti Benedeknek adományozta. Minthogy Vilmos grófról különben is ez időntul említés nem tétetik, azért ez okból is alig hihető, hogy az, mint némelyek vélik, 1465-ig életben lett volna.

Fraknó várát 1446. évben, midőn a Frigyes ellen indult magyar hadak Fraknó, Szarvkő és Ujhely közti területen táborni ütöttek, semmi ellenséges támadás sem érte. A jövő 1447. jun. 8-án egy részről Frigyes és Albert, másrészt pedig a magyarok közt Radkersburgban kötött két évi fegyverszünet egyik pontja értelmében Fraknó, Kabold, Lánzsér sat. várak tartozékaikkal együtt Albert hatalmában maradnak mindaddig, míg a rajtok fekvő összeg le nem rovatik. De még ez évben Albert hg. Fraknó, Kabold és Lánzsér várakat örök áron megszerezvén, III. Pál gróf hajadon árva leányainak, Margit- és Valpurgának férjhez menetelők esetére fejenkint 2000 arany forint mennyasszonyi ajándékot, vagy az említett jószágokból oly részletet, mely évi 200 frtot jövedelmez, biztosított; miről az 1447. okt. 28-án kelt örökbevalási bizonyáglevél, s a mennyasszonyi ajándékot biztosító okirat hasonló keltezéssel tanuskodnak.

S itt elértünk Fraknó multjának azon pontjához, melyen túl a régi Fraknói grófokkal, kik a Nagymartoni-család tagjai voltak, már többé nem találkozunk. A régi spanyol faj nemes büszkesége, hazafisága, híre, dicsősége és hatalma, mely tulajdonok a család őseit oly előnyösen jellemzék, az utolsó férfi sarjadékok IV. Pál és Vilmos grófok halála előtt, nagy részt már sirba szálltak. Német szellem és nevelés hatása alatt, a hanyatlásnak indult vagyonállapot már rég óta szűkebb körbe szorítá az utódokat. Nincsenek adataim róla, de nem szenved kétséget, hogy ez ősi család temetkezési helyének nyomát, ott az egykorú székhelyen Nagymartonban és Fraknón még fel lehetne fedezni.

Albert hg. utóbb Eyczinger Ulrikkal Fraknó várának eladása tárgyában alkuban állott, de 1451. évben azt mellőzve, Ungnad János közbetevése folytán testvérének Frigyes róm.

királynak Fraknó és Kabold várait tartozékaival örökösen eladván, azok iránt írásbeli szavatosságot vállalt. Frigyes és a magyarok közt 1453-ban új egyezkedés történt, melynek béketervezete szerint Fraknó Sopronnal és Szarvkóval 50,000 frt zálogösszeg mellett engedte át a császárnak, Kaboldot a magyar király visszaválthatja Weisspriachtól a beiratási áron, Lánzsérral pedig szabadon rendelkezze a király sat.; de Cillei ellentállása miatt ezen egyezés létre nem jöhetvén, csak újabb fegyverszünet lépett életbe. 1460. évben Frigyes az olmücsi béke értekezletén, mely azonban szintén eredmény nélkül oszlott szét, az ő megbízottja által a többi közt Fraknó és Kabold végleges átengedését is követelte a magyaroktól. 1462. évben Fraknó várnagyául Weisspriach Zsigmond említetik, ki Muraközben és Horvátországban szép jószágokat birt.

A Frigyes és Mátyás kir. közti béke föltételeit 1463. jul. 19-én a Sopronban tartózkodó magyar küldöttség, jul. 26-án pedig Mátyás is megerősítvén, s ennek következtében Sopron a koronával együtt visszaadandó lévén, Frigyes a béke alapján továbbra is Fraknó és Kabold várak s azok tartozékainak birtokában maradt oly formán, hogy a biráskodás őt illesse ugyan, azonban a dézmák s az egyházi ügyekre nézve a magyar törvényszék legyen illetékes, halála esetében pedig 40,000 arany forintért az említett birtokokat a király visszaválthassa. Ugyanekkor Frigyes külön okiratban említi, hogy Kismarton, Kőszeg, Rohoncz, Fraknó és Kabold birtokában Garai Jób, Kanizsay László és mások igényei ellen a magyar király és a rendek őt oltalmazni tartoznak. De a békekötés után is a Frigyes kezénél maradt várak, köztük Kabold és Fraknó népei nem akarván a török elleni hadikészületre szükséges adóhoz járulni, Mátyás kir. 1465. évben soproni várnagya által a vonakodókat megzálogoltatta; a miért azután az osztrákok a fraknói és más várnépekkel együtt ez évben Sopront megrohanják, s a várnagyot kicsalván nyíllal megsebezik, kíséretét elfogják, a külvárost pedig fölgyújtják; sőt azután Frigyes más emberei is hasonlóan pusztítják a magyar vidékeket.

Mátyás kir. 1466-ban Weisspriach Zsigmondot, ki az ő hűségére tért, magyar nemességre emelvén, s mások hatósága alól fölmentvén, kizárólag a király hatósága alá rendelé; a Fraknó után járó kamaranyereséget, sőt e várat magát is neki adományozá azon biztosítással, hogy azt Frigyesről mint zálogbirtokostól kiválthatja. Ennek alapján Weisspriach nem is késett Fraknó várát kiváltani, magát pedig a csornai convent által annak birtokába bevezettetni; miről Mátyás királynak 1467. jan. 28-án kiadott kiváltságlevele tanuskodik. Utóbb azonban Frigyes az általa 1470-ben alapított Sz.-György lovagrendnek ajándékozta a

fraknoi uradalmat, melyet Mátyás biztosai azután a nevezett rendtől — miután a hadi szerencse a magyaroknak kedvezve, Austria ellenében Mátyás minden oldalon tért nyert -- Siebenhirten János nagymesterrel kötött barátságos egyezség mellett 1488. febr. 13-án a várral és minden felszereléssel együtt visszavettek; ezen vár, ugyesztintén Kismarton helyett Mátyás a rendet, mely neki a hűségesküt letette, az Austriában fekvő Trautmansdorf és Wartenstein várakkal kárpótolta. Arról, hogy ez időtáiban Kanizsay László Fraknó várában valamely állásban működött volna, tudomásom nincs; de ha volna valami a dologban, úgy csak is azon Kanizsay Lászlóról lehet talán szó, ki 1489-ben Szapolyai István seregében szolgálván, Német-Ujhely magyar őrségében kapitányi rangot viselt, s esetleg Fraknón is valamely hivatásban rövid időn át szerepelhetett.

Hunyadi Mátyás halála után Ulászló és Miksa közt 1491. évben létesült békekötés értelmében a többi közt Fraknó és Kabold várakat, melyek ez ideig Ulászló vagy alattvalói kezében valának, 1492. márcz. 17-ig a császárnak átadni kellett; a mi hogy tényleg végrehajtatott, azt a történet igazolja. S így Fraknó ez időtől fogva a szomszéd németek hatalma alatt állott.

Azon pillanattól, melyben Fraknó elszakítva a hontól, idegen kezekbe került, csak gyéren merűnek föl a forrásokban itt-ott róla egyes hírek. Csodálni lehet, hogy ennek a XVI. és XVII. században nagyobb szerep nem jutott, s a mi még megemlítésre méltó esemény róla följegyezve lehet, az első sorban az alsó-austriai kamara és mások levéltáraiban elrejtve lappang. Miksa választott róm. császárnak 1508-ban kelt iratából, melynek hiteles másolatát a kismartoni városi levéltár őrzi, tudjuk, hogy ez időben gr. Hardegg Henrik Fraknó grófja gyanánt szerepel, ki alatt Nagymarton mezőváros lakosait az alsó-austriai kamara azért marasztalta el, mert a kismartoniaknak borszállítmányait jogtalanul lefoglalták. De 1529-ben a vár neve ismét fölszínre kerül, a midőn Szolimánnak Bécs alól ez év okt. havában visszainduló csapatai a várat nem sokára körül szállták; azonban mivel annak meghódítására az idő s a visszavonuló sereg állapota miatt gondolni alig lehetett, eltakarodásuk előtt, mint mondják, a falut és annak egyházát fölgyújtották. Pekri Lajos Ferdinándnak zsarnok kapitánya 1535-ben a fraknoi várkapitány fogságába jutott, a honnét ugyan hamar kiszabadult, de 1537-ben Ferdinánd király maga csukatta el őt.

Ferdinánd és János királyok közt 1538. juu. 10-én létrejött békeegyezmény szerint többi között Fraknó vára iránt is függőben lévő kérdés tárgyalását a jövő országgyűlésre halasztották; de elintézéséről nincsenek adataim. Fraknó különben az

országgyűlések végzéseiben a XVI. és XVII. század folyamán gyakran fordul elő. Már 1553-ban nemcsak Kőszeg, hanem a többi várak visszaadatását is sürgetvén a rendek, 1554-ben kéri a királyt, hogy az általa birt várakat, melyekhez való jogos igényeiket, ha az ő illető alattvalói igazolni képesek volnának, ezeknek adja vissza vagy velők ez iránt egyezkedjék. Az 1556-i országgyűlési végzés pedig azt mondja, hogy a Miksa és Ulászló közti egyezség alapján a várak — köztük Fraknó — után is a királyi adót fizetni kell; az 1563-ki végzés végre újra kijelenti, hogy a Frigyes és Miksával kötött egyezmények értelmében az Austriának elzálogosított birtokok minden terhet a magyarországi többi lakosokkal egyaránt viseljenek. Az 1563. és 1567-ki országgyűlések pedig ohajtják, hogy ezen elzálogosított birtokok, köztük Fraknó a régi zálogösszeg lefizetése mellett hű magyaroknak adassanak.

A történet tanúsítja, hogy 1559-ben Weisspriach János, kinek elődjét mint Fraknó urát már Hunyadi Mátyás idejében bemutatni alkalmunk volt, viselte a fraknoi grófi címet, a midőn Fraknó grófság területére nézve közigazgatási, büntető és árvaügyekben szabályrendeletet bocsátott ki. (Lásd »Századok« 1883.) Miksa m. király pedig 1467. évben engedélyt ad arra, hogy a Fraknó és Kismarton várak birtokain termelt borokat az ország területén szabadon szállítani és eladni lehessen. Ezen korban mint itteni osztrák várkapitányok előfordulnak, s pedig 1572-ben Zinsendorf Hannibál és 1580-ban Kollonits György Seifrid.

Az országgyűlés azonban meg nem szűnt az elzálogosított javak visszakapcsolását sürgetni, minek példáját látjuk az 1588. évi végzésben; de mindannyiszor, legalább Fraknó és több várra nézve, egészen eredmény nélkül. Nemsokára azután 1605-ben a Bocskay-féle mozgalom hadai, 1622. évben pedig Bethlen csapatai pusztíták Fraknó helységét. E közben a rendek az 1608-ki országgyűlésen sürgették, hogy némely várak, köztük Fraknó, ingyen vagy visszaváltás után az országnak végre visszaadassanak; ugyan ez évi és 1609-ki országgyűlésben végzéssé vált: hogy az elzálogosított várak, ezek közt Fraknó, után adó fizetendő. Az 1622. évi országgyűlés végzése alapján Fraknó vára 1626-ban tényleg Magyarországhoz visszakerült; de azért már előbb 1622. február 4-én a várat a csász. kamara-tanácsos, br. Leobersdorf gr. Esterházy Miklós megbízottjának Vizkeleti Jánosnak átadta. 1635. évi országgyűlés tárgyalásából is következtethetjük ugyan, hogy a visszakebelezés végre-valahára ténynyé vált; hanem azért az ügy maga még koránt sem volt végleg befejezve, mert még az 1659. évi országgyűlés tanácskozása következtében igéri ő felsége, hogy a hat várat és tartozékát az ország hatósága alatt fogja

tartani. A várat tehát, mint láttuk, mielőtt az az országhoz vissza-kapcsoltatott, már gr. Esterházy Miklós birta, kinek utódai mai nap is birják.

Az 1630. orsz. gyűlés más tekintetben is foglalkozott Fraknó várával, a midőn a nádor által a várban építtetni kezdett három bástyára a fraknói uradalom jövedelmét rendeli fordíttatni. Fraknó várának sorsa e korszaktól kezdve szoros kapcsolatban van a hg. Esterházy-család történetével.

Záradékul csak egy pár sort akarnék még ide iktatni. A Rákóczy mozgalom idejében 1707-ben a németek őrizetére volt bízva Fraknó vára, melynek bástyáit ezen korbeli események viharai érintetlenül hagyák; s csak azt lehetne talán róla följegyezni, hogy benne ekkor gr. Csáky Imre püspök és gróf Csáky Zsigmond tárnokmester biztos menedéket találának. Ha az utas a völgyből fölpillant Fraknó várára, alig meri hinni, hogy a Nagymartoni-család ősei által századok előtt alapított erősség, melynek érdekes alakja már messziről felkölti figyelmét az embernek, soha komoly ellenséges támadásnak kitéve nem volt.

STESSEL JÓZSEF.

ADALÉK

GRÓF LÁZÁR MIKLÓS »ERDÉLY FŐISPÁNJAI (1540—1711.)«

CZÍMŰ KÖZLEMÉNYÉHEZ.

Az erdélyi megyei rendszer alakulását, fejlődését, az anyaország megyéihez való viszonylatát stb. a separatio után, történetirodalmunk minél kevésbbé ismeri. A kérdéssel tüzetesebben még eddig, fájdalom, senki sem foglalkozott. A *magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye*, ez a régóhajtott mű azonban első s nagyarányú lépés arra, hogy az erdélyi megyei rendszer és közigazgatás genesisének s fejlődésének is biztos ismeretéhez jussunk. S az *Erdélyi országgyűlési Emlékek* eddig megjelent kötetei minél értékesebb adatokat nyújtanak e nagy műhöz, a melytől az erdélyi megyék rendszerének teljes képét méltán reméljük.

De ily nagyarányú kép előállításához néha alárendelteknek látszó, azonban mellőzhetetlen vonások is szükségesek; olyanok t. i., a melyek bővebben magyarázzák, sőt meg is világíthatják a képet magát. E vonások — mondjuk egyszerűen adatoknak — összehordása azonban nem a mester kötelessége, a kitől csak az összegyűlt anyag feldolgozását követeljük, hanem minden további igény nélkül való munkások és a kiknek csak a lelkiismeretesen végzett munka örömei jutnak osztályrészül.

Ily, eléggé fárasztó, de egyszersmind erősen érdemes munkát végezett tisztelt barátom gróf Lázár Miklós, midőn a *Századok* mult évi folyama számára Erdély főispánjainak nemcsak névsorát, de — a mennyiben lehetséges volt — a főispánok rövid életrajzát is összeállította. Érdemes munkát végzett, mondom, mivel ha a megyékről beszélünk, ismernünk kell egyszersmind a megyékfőelöljáróit, főispánjait, életpályájukat, működésük időszaki sorrendjét is annál az egyszerű oknál fogva, minthogy a megyék közigazgatásának fejlődése, iránya, sőt maga a megyei rendszer jegecedése gyakorta, mondhatnók jobbadán, épen a főispánok személyiségétől, a közügyekre gyakorolt befolyásától, s nem ritkán

államférfiúi ügyességétől függött. S ezzel a ténnyel számolnia kell a monographusnak, ki a régi megyei administratiót, annak igazi képét feltüntetendő lesz.

Nem ok nélkül mondta régen is, s mondja most is a példabeszéd, hogy: »a capite foetet piscis.« Érvénye, erős érvénye volt e példabeszédnek az erdélyi megyék administratiója mikéntjének alakulásában. Például — hogy egyebeket mellőzzünk — Beldi Pál főispánsága Belső-Szolnok-, Teleki Mihályé s Apor Istváné Tordamegyében irányadó s tartós nyomokat jelöl meg ama megyéknek a XVII. század végén nyilvánuló publico-politikai administrációjában, sőt még közéletének alakulásában is, mert hisz »a főbbeknek utánna jártanak a kisebbek.« A közéletben, az administrációban is egyaránt.

De tán feleslegeseknek is tarthatom a mondottakat. Légyen elég annyit ismételnem, hogy erdélyi megyéink közigazgatása pragmatikai történetét a megyék főispánjainak lehetőleg tisztázott serie, történeti s államférfiúi jelentőségüknek ismerete nélkül megírni alig lehet. Minden vonásnak tehát, a mely erre irányul, meg van a maga bece.

S gróf Lázár Miklós nagyérdekű közleményeinek épen e tekintetből van kiváló fontossága. Alaposság, lelkiismeretesség, minden részletre kiterjedő figyelem dicsérik a munkát, a melyet végzett. Dolgozatának nyilván jó hasznát fogja venni az erdélyi megyei rendszer ismertetője.

Igyekezetének szerény társává akarok lenni, midőn a következő adalékokat közlöm, a melyek részben kiegészítik, részben pedig rectificálják tisztelt barátom közleményeit. Vajha ebbeli szerény igyekezetünket, a becsületes succursus igyekezetét, arra hivatottabbak is követnék! mivel csak ekként sikerülhetne a megyei tisztségek honorum gradusának — s nemcsak a főispánokénak, mint fő, hanem folytatólag az alantasabb megyei tisztviselőkének is — egybeállítása. A megyei törvényhatóságok levéltáraiban levő ezirányú okleveleknek, főleg pedig az archivumokban ritkán hiányzó jegyzőkönyveknek figyelmes átkutatása bizonyára bő adatokat szolgáltathat a kutatónak. Hibáznánk t. i., ha azt hinnők, hogy megyéink levéltárai merőben vacuusok a történelmi s főleg a régi közigazgatási adatokban. Kétségen kívül elpusztult bennök egy és más az idők viharában, — de maradt is elég, a minek hasznát vehetjük. Példa rá Belső-Szolnok-, Tordamegye s Aranyosszék levéltára, a mely utóbbiakat közelebbről volt alkalmam megismerni, s ezeken kívül nyilván több más erdélyi megyéé is. E levéltárakból bőséges forrásai fakadnak Erdély megyei multjának. Csak merítenünk, s minél jobban kell merítenünk belőlük.

I. Tordamegye főispánjai 1605—1727.

A múlt nyáron alkalmam volt kutatásokat tenni Torda-Aranyosmegye levéltárában *Szaniszló Zsigmond*, Erdély XVII—XVIII. századi egyik jeles naplóírója életfolyamára gyűjtött adataim szaporítása végett. Midőn Tordamegye régi jegyzőkönyveit (marchale és judiciale protocollumait) e célból átnéztem, meglepetve láttam, hogy egyebek közt mi fontos adatokban bővelkednek e jegyzőkönyvek a régi Tordamegye főtisztviselőit illetőleg is. S valószínűleg nem hibáztam, midőn úgy vélekedtem, hogy habár ez a sor nem az én sorom, de mégis csak bele kell kontárkodnom a gazdag mező munkájába s aratnom a bő termésben. Megszakítva tehát célbavett kutatásomat, kivonatoltam mindazokat az adatokat, a melyek Tordamegye XVII—XVIII. századi főispánjainak seriesére vonatkoznak. S íme itt közlöm jegyzeteimet mint gróf Lázár Miklós összeállításának pótlékát. Szabadjon remélnem, hogy nem feleslegesül.

1. Kövesdi *Sarmasági Zsigmond* 1605—1606.

1606. óta főispán-társa (mivel az erdélyi megyéknek a fejedelmek korában rendszeren két, sőt néha három s négy főispánja volt) *Erdélyi István*.

2. Somkerek *Erdélyi István* 1606. (V. ö. e sorozat 5. számával.)

1606. (feria secunda post dominicam quartam sanctae Trinitatis) esküszik fel Tordamegye egyik főispánjává (főispán-társa *Sarmasági Zsigmond* volt.) Esküformája a jegyzőkönyvben.

*

Az 1615. április 23-án Maros-Bogáton tartott sedes judiciarián, valószínűleg főispán nem léteben, korothnai *Alia Farkas*, fejedelmi tanácsos és főudvarmester (curiae magister) s kiségrestitői *Angyalos János* ítélőmester, mint Bethlen Gábor fejedelem biztosai elnökölnek, erre az alkalomra »kiküldve és rendelve.« [»Míg Torda oppiduma a gyűlések tartására alkalmasabb lesz« — mondja a jegyzőkönyv —: e sedes judiciaria Maros-Bogáton tartatik. De Tordamegye gyűlései utóbb is, egész a XVIII. század második harmadáig, nagyjant Maros-Bogáton, s csak kivételesen tartattak Tordán vagy másutt.]

*

3. Szentlászlói *Kamuti Farkas* ... 1625. július 9.

Az 1625. július 9-én tartott ülésen *Kamuti Farkas*, »a ki néhány évig Tordamegye egyik főispánja volt s most a fejedelem

(Bethlen Gábor) tetszéséből Kolozsmegye főispánjává tétetett, szép és méltó beszéddel búcsuzik a rendektől; helyére a fejedelem akaratából, *item communi voto et suffragio dominorum nobilium*, Kovácsóczi István kancellár s Marosszék kapitánya *sub firmissimo juramento suffectus et substitutus est.*» [Erdekes példája a különben történetileg már tudott ténynek, hogy a fejedelem által kinevezett megyei főispánok, ha — mint különben a székely székekben — a megyék rendei által utólag nem is bocsáttattak választás alá, de csak a választással egyértelmű beleegyezés, jobban mondva elfogadás útján foglalhatták el főispáni székeiket. Önként érthetőleg a megyék vissza is utasíthatták a nekik nem tetsző főispánt, habár fejedelmileg lón is kinevezve, — a mire nem egy példa van.]

4. Körte[Körtvély]fái *Kovácsóczi István* 1625. július 9. — 1635. július 4.

Hivatalába, mint egyik főispán, fennebb láthatólag, 1625. július 9-én lépett. Főispán-társa később *Erdélyi István* volt. Kovácsóczi István korlátnok neve, mint főispáné, az 1632. (feria quarta proxima ante festum beati Joannis Baptistae) tartott ülés jegyzőkönyvében fordul elő folytatólag, a midőn a gyűlésen ő elnökölt. 1635. október 24-én már mint elhalálozott emlittetik, sőt már 1635. július 4-én helyére *Gerendi Márton* igttattik be főispánul, a mint lejjebb látandjuk. Főispán-társa egyideig *Erdélyi István* volt.

5. Somkerek *Erdélyi István* ... 1633—1636. (V. ö. e sorozat 2. számával.)

Kovácsóczi István főispán-társa. Hivatala kezdetét a jegyzőkönyvek nem tüntetik föl. Neve a protocollumokban az 1633. junius 8-án tartott ülés alkalmával fordul elő mint egyik elnöklő főispáné, habár bizonyosra vehetni, hogy azzá már korábban lett. Majd 1635. október 24-én — tehát főispántársa Kovácsóczi István halála után s az ennek helyébe kinevezett Gerendi Márton székfoglalása előtt — említi folytatólag a jegyzőkönyv, midőn t. i. a sedes judiciarián mint főispán elnököl, mivel Zoltai István, az egyik alispán, a kinek szokás szerint kerülete főispánját, vagyis a már ekkor elhalálozva volt Kovácsóczi Istvánt s utódját, a székét valószínűleg még el nem foglalt Gerendi Mártont kellett volna helyettesítenie, — nem volt jelen s a gyűlés másként »*celebrari nequivit.*» S ez az improtocolatio fölötte érdekes adat az erdélyi megyék rendszerének ismeretéhez, a mennyiben bizonyítja, hogy a megye egyik vagy másik főispánját — mivel mint fennebb megjegyzők, az erdélyi megyéknek rendesen két, sőt néha több főispánja is vala — akadályoztatása esetén rendesen annak a kerületnek alispánja helyettesítette, a mely kerület az illető főis-

pán keze alá tartozott. A társ-főispánok ugyanis leggyakrabban a megye két kerülete csak egyikének voltak főkormányzói, habár szükség esetén hatóságuk s ehhez képest elnöklési joguk is az egész megyére terjedett. Az illető főispán távollétében tehát az összes közigazgatási teendőket a helyettes alispán vezette, ő elnökölt a köz- s részleges üléseken stb.

Erdélyi István neve mint főispáné előfordul még az 1636. április 2-án tartott ülésen is, a midőn mint *másik* főispán elnökölt; ekkor *Gerendi Márton* volt főispán-társa. Az 1636. április 16-án tartott ülésen szintén Gerendi Mártonnal (a ki Tordamegye másik főispánjává, mint lejjebb látandjuk, az 1635. július 4-én tartott ülésen igttattatott be az elhalálozott Kovácsóczi István helyére) együttesen vezeti a gyűlést, de annak második napján (április 17-én) már csak Gerendi Márton egymagára volt az elnök. Erdélyi nevét ez éven tul többé nem említik Tordamegye jegyzőkönyvei. Valószínűleg ez évben halálozott el, vagy mondott le főispáni hivataláról.

[Sorozatunk 2. száma 1606-ról — mint látók — szintén egy somkereki *Erdélyi Istvánt* tüntet fel Tordamegye főispánjául. A két személy identitását bővebb adatok hiányában biztosan alig lehet megállapítani, s annyival kevésbbé, mivel a két egyforma nevű férfi jegyzőkönyvileg megállapíthatott főispáni tisztségét husz egynehány évi időköz választja el. Tekintve azonban, hogy a somkereki Erdélyi-család nemzedékrendi táblázata e korból csupán egyetlen Istvánt jelöl meg — a ki néhai atyám: Torma József Genealogiájának I. k. 320. l. 8. hasábjá szerint fejedelmi tanácsos, tabulae praeses, szamosujvári kapitány s Tordamegye főispánja s 1629-ben még életben volt, valószínűnek tarthatni, hogy a két személy mégis csakugyan egy. Csakhogy e feltevés esetében Erdélyi István két rendbeli főispánságát sok évi időköznek kellett megszakítani, a miről pedig s jelesen Erdélyi István nevérol Tordamegye átvizsgáltam jegyzőkönyvei épen semmi adatot sem szolgáltatnak.]

6. [Szentmártoni] *Gerendi Márton* 1635. július 4. — 1648. június 24.

Az 1635. július 4-én tartott ülésen az elhalálozott »Körtövényfái« *Kovácsóczi István* helyére Gerendi Márton, I. Rákóczi György fejedelem al-udvarmestere (aulae vice magister) igttattatik be. Esküformája a jegyzőkönyvben olvasható. Neve mint elnöklő *másik* főispáné a következő gyűléseken fordul elő: 1635. július 4. és octóber 3-án; 1636. februarius 6. vagy 8-án; 1637. május 6. és június 24-én; 1638. június 16-án; 1639. június 22-én; 1640. június 6-án s 27-én, majd ugyanazon évi augusztus 29-én; 1641. márczius 13-án; 1646. februarius 28-án, s végül 1648. június

24-én, a midőn főispán-társával *Sombori Jánossal* együttesen elnököl a közgyűlésen. E napon túl mint főispán nem említetik a jegyzőkönyvekben, minélfogva e sorozatban 1648-at jelöltem meg Gerendi Márton főispánsága végeit. Hivatal-társa előbb Erdélyi István, majd 1645. november 29. óta Sombori János volt, kivel az 1648. június 24-én tartott közgyűlésen együtt elnököl. Gerendi Márton főispán-utóda, mint lejjebb látandjuk, brenhidai *Huszár Mátyás* lön.

7. Sombori *Sombori János* 1645. november 29. — 1649.

Főispáni hivatalába az 1645. november 29-én tartott ülésen igttatattik be s a szokásos esküt leteszi. Az 1648. június 24-én tartott ülésen *Gerendi Márton* főispán-társával együttesen elnököl. Később brenhidai *Huszár Mátyás* volt főispán-társa. 1649. december 29-én már el volt halálozva, mivel az e napon tartott ülés alkalmával főispán-utóda választásáig helyetteséül, mint lejjebb látandjuk, ó-tordai Literatus Imre, az ujonnan választott kerületi alispán állittatik be. Később hivatali utóda *Bethlen János* lön.

8. Brenhidai *Huszár Mátyás* 1649. december 29. (?) — 1652. szeptember 11.

Gerendi Márton főispán-utóda és Sombori János főispán-társa. Hogy székét mikor foglalta el, nem tudhatni. Neve ugyanis csak az 1649. december 29-én tartott ülés jegyzőkönyvében fordul elő először, a hol az mondatik, hogy a *másik* főispán (Sombori János) elhalálozván: ó-tordai Literatus Imre tétetik alispánná »*teljhatalommal*« az új főispán megválasztásáig s beigtatásáig. [Literatus Imre, mint Tordamegye egyik megválasztott alispánja, Sombori Jánost bizonyára csak mint a megye *illető kerületének* főispánját helyettesíthette.] Huszár Mátyás főispán-társa kis-buni *Bethlen János* volt, a ki tisztebe 1651. jan. 11-én igttatattik be (Sombori János helyére) s a kivel e gyűlésen együttesen elnökölt. Huszár Mátyás neve ez évet követőleg a jegyzőkönyvekben csak 1652. szeptember 11-én fordul elő, a midőn helyére, mint elhalálozotttára, *Ebeni István* igttatattik be. Elhalálozása bizonyára közel e tájra eshetett.

9. Gyerőmonostori *Ebeni István* 1652. szeptember 11. — 1657. octóber 10.

Brenhidai Huszár Mátyás helyére *egyik* főispánná *Ebeni István*, II. Rákóczi György fejedelem fő-lovász mestere igttatattik be a megye 1652. szeptember 11-én tartott ülése alkalmával. Főispán-társa kis-buni *Bethlen János*, a történetíró-kanczellár volt, a ki Tordamegye egyik főispáni székét már 1651. januarius 11-én foglalta volt el előzetesen mint Sombori János utóda. *Ebeni István* nevét, mint főispánét, az 1654. februarius 25-én s az

1655. januarius 27-én s augusztus 25-én tartott ülések jegyzőkönyvében találjuk, a mely ülésekben Bethlen Jánossal együttesen elnököl. Tordamegye főispáni tisztét az 1657. október 10-én tartott ülésen tette le, Kolozsmegye egyik főispánjává neveztetván ki s új állomására távozván. Helyét — mint lejjebb látandjuk — nagy-megyeri *Keresztesi Ferencz* foglalja el.

10. Kis-Buni *Bethlen János* 1651. januarius 11. — 1656. aprilis 6.

Sombori János főispán helyére, a ki már ekkor — de sőt már 1649. deczember 29-én — el volt halálozva, az 1651. januarius 11-én tartott ülésen Bethlen János táblai elnök [talán csak assessor, mivel ugyanazon jegyzőkönyvi adatokból kitetszőleg még 1656. aprilis 5-én is csak az s nem volt táblai elnök] igttatattik főispánná. Főispán-társa ekkor brenhidai *Huszár Mátyás* volt, s ezen az ülésen együtt is elnököltek. Bethlen János Huszár Mátyással együtt csak rövid ideig főispánkodott, mivel ez időközben elhalálozván, helyét 1652. szeptember 11-én *Ebeni István* foglalja el, mint Tordamegye egyik főispánja. Ezóta Ebeni István volt Bethlen János főispán-társa 1656. aprilis 5-éig, a midőn Bethlen János főispánságáról lemond. Bethlen János nevét, mint Tordamegye főispánját, a jegyzőkönyvek a következő években sorolják fel: 1651. május 3-án, szeptember 13-án s november 22-én; 1652. szeptember 11-én s november 12-én; 1653. januarius 8-án; 1654. februarius 25-én (a midőn Ebeni Istvánnal együttesen elnököl a gyűlésen); s 1655. januarius 27-én s aug. 25-én (a mikor elnöktársa a gyűlésen szintén Ebeni István volt.) Az 1656. aprilis 5-én tartott megyegyűlésen Bethlen főispáni tisztségéről, a melyet »több évtől fogva [1651-től 1656-ig, tehát öt évnél tovább] folytatott, lemond s a megye rendeitől elbúcsuzik, mennyiben Küküllőmegye főispánjává neveztetván ki, oda kell távoznia.« Főispán-utódjává ugyanezen a gyűlésen szamosfalvi Mikola Zsigmond igttatattik be. S e gyűlésen többé már nem ő, hanem utóda Mikola s másik volt főispán-társa Ebeni István elnökölnek.

11. Szamosfalvi *Mikola Zsigmond* 1656. aprilis 5. — 1661. januarius 26.

Tordamegye főispánjává buni *Bethlen János* helyére az 1656. aprilis 5-én tartott gyűlésen igttatattik be. Esküformája a jegyzőkönyvbe van vezetve. Az elnökletet e gyűlésen főispán-társával, Ebeni Istvánnal együttesen vezette. Mikola Zsigmond Tordamegye főispáni tisztét rövid ideig, alig öt évig viselte, mivel II. Rákóczy György fejedelem lengyelországi szerencsétlen hadjárata alkalmával tatár rabságba esván, helyére Kemény János fejedelem Haller Jánost nevezte ki, a ki hivatalába 1661. janua-

rius 26-án igtattatott. Másik főispán-társa 1657. október 10. óta nagy-megyeri *Keresztesi Ferencz* volt.

12. Nagy-Megyeri *Keresztesi Ferencz* 1657. október 10. — 1662. december 5.

Ebeni István, Tordamegyében viselt társ-főispáni állásáról, Kolozsmegye egyik főispánjává neveztetvén ki, az 1657. oct. 10-én tartott ülésen leköszönvén s a megye rendeitől levélben elbúcsuzván, — a helyére kinevezett másik főispán, nagy-megyeri *Keresztesi Ferencz* esküjét, mint ilyen, a megye rendei előtt ugyan e napon le is teszi. Esküformája a jegyzőkönyvben olvasható. Főispán-társa *Mikola Zsigmond* [1656—1661.] majd az ennek helyére Kemény János fejedelem által kinevezett *Haller János* volt. Ez utóbbival az 1662. december 5-én tartott megyegyűlésen együtt elnökölt, a midőn nevét legutoljára említik a jegyzőkönyvek. Az 1659. április 30-án kelt jegyzőkönyvben mint »*supremus comes*«, tehát mint első, és tán egyedül kormányzó főispán fordul elő. Tisztét Kemény János fejedelemsége alatt is megtartotta, mivel mint látók, e fejedelem uralkodása alatt főispántársa a Kemény által kinevezett *Haller János* volt.

13. Hallerkői *Haller János* 1661. januarius 26. — ?

Mikola Zsigmond, Tordamegye egyik főispánja helyére, a ki tatár rabságban volt, Kemény János fejedelem »*annuentiájából*« *Haller János* neveztetett ki s hivatalába 1661. januarius 26-án igtattatik. Esküformája a jegyzőkönyvbe van vezetve. Az 1662. december 5-én tartott ülésén főispán-társával, nagy-megyeri *Keresztesi Ferenczcel*, együttesen elnököl. Arra nézve, hogy *Haller János* főispáni tisztét meddig vezette, a megye jegyzőkönyveiben további adatokat nem találtam.

*

Tordamegye főispánjainak nevére a *marchale* és *judiciale-protocollumokban* 1661. január 26-án túl nem akadhatni. További sorozatuk a jegyzőkönyvekből csak 1711., voltaképen pedig csak 1714-én kezdődőleg állapítható meg ekként:

A megye 1711. februarius 17-én tartott, s valószínűleg főispán nem létében tartott közgyűlésén hadadi báró *Wesselényi István*, az erdélyi országos Deputatio elnöke s egyszersmind Kolozsmegye főispánja elnököl. S ez a tény érdekes adat arra nézve, hogy ezidétt, vagyis a Rákóczi Ferencz-féle mozgalom lezajlása után Tordamegyének — s valószínűleg a többi erdélyi megyéknek sem — volt még törvényes, az új rendszer által beállított főispánja. Tordamegye rendei ezen a gyűlésen választották meg főjegyzőjüké borosjenei *Tisza Györgyöt*, Magyar-

ország mai ministerelnöke őset, ki azonban e hivatalból az 1715. márczius 18-án tartott megyegyűlésen lemondván, helyére főnotariussá tordai *Kóródi Sámuel* választatik meg. [Tisza György, a volt megyei főjegyző és különben is jeles ügyvéd, később Tordamegye alispánjává lön].

*

Branyicskai *báró Jósika Imre* [1711. július 1. — 1716. márczius 24-éig helyettes], 1716. márczius 24-étől 1726. elejéig törvényes főispán.

Báró Jósika Imre az 1711. július 1-én tartott ülésen mint valószínűleg csak substitutus, de egyedüli (társ nélküli) főispán elnököl. Az austriai kor ugyanis a Rákóczi Ferencz-féle mozgalom leverése után az erdélyi megyék korábban divott kettős főispánságát menten eltörölte. Jósika Tordamegye valószínű, és pedig, mint említők, egyedüli főispánjává, az 1716. márczius 24-én tartott ülésen igttattatott be homoród-szentmártoni Bíró Sámuel, főkormányshéki tanácsos és gyerőmonostori Kemény László, királyi-táblai assessor, mint főkormányshéki biztosok által. Esküformája a jegyzőkönyvben olvasható. Neve különben mint főispáné a jegyzőkönyvekben a következő évekről emlittetik fel a már nevezettek kivül: 1714. aug. 23.; 1715. márcz. 18.; 1725. aug. 25. Az 1726. április 29-én tartott megyegyűlés alkalmával már nem volt életben, mennyiben »özvegyének«, Bánffi Zsuzsánnának e napon kelt prorogationálisa, — mely a jegyzőkönyvben teljtartalmilag közöltetik —, mint már elhalálozottat említi. Jósika Imre a prorogativa kelte előtt csak kevéssel, valószínűleg 1726. elején halálozhatott el.

*

Tordamegyének 1726. június 14-én tartott ülése alkalmával főispán nem léteben thoroczko-szentgyörgyi *Thoroczka János* elnököl mint a főkormányshéktől kiküldött »*inspector*.«

*

Kászoni *báró Bornemisza Ignác* 1727. szeptember 10. — ?

Tordamegye 1727. szeptember 10-én tartott közgyűlése alkalmával báró Jósika Imre helyére kászoni *báró Bornemisza Ignác* igttattatik be főispánul Bálintith György főkormányshéki tanácsos és bere-keresztúri Keresztúri Mihály, mint főkormányshéki biztosok által. Az új főispán esküformája, a mely szerint

hivatali esküjét a megye rendei előtt letette, a főkormányszéki decretumhoz volt mellékelve, a jegyzőkönyvből azonban kihagyattott. [Érdekes példa arra nézve, hogy az austriai korban az erdélyi megyék főispánjainak esküformáját többé már nem az illető megye maga, mint a melynek főispánválasztási vagy megerősítési joga immár megszűnt, hanem a megye fölöttes hatósága, az erdélyi főkormányszék, mint a korona kinevezési jogának letéteményese, állapította meg. S a főispáni esküforma meghatározásának jogát méltán gyakorolja napjainkban is a belügy-minister, mivel mai megyéink főispánjai többé már nem a megye választott, hanem a korona által kinevezett főtisztviselői, vagyis voltaképen nem megyei, hanem *állami* főtisztviselők]. Hogy báró Bornemisza Ignác meddig főispánkodott, megjelölni nem tudom, mivel Tordamegye levéltárában tett kutatásaimat az idő rövidsége miatt 1727-en túl nem folytathattam.

*

Tordamegye későbbi főispánjai időrendi sorozatának ki-munkálását a fennlevő jegyzőkönyvekből méltán remélhetjük *Rediger Soma*, Tordamegye derék levéltárnokától, a kinek e helyütt is köszönetet mondok, hogy a gondjaira bízott s általa valóban célirányosan rendezett levéltárban végzett kutatásaimat magyaros szívenességgel igyekezett előmozdítani.

II. Belső-Szolnokmegye főispánjai 1540 - 1888.

A következő sorozatot néhai atyám Torma József feljegyzései után közlöm. Belső-Szolnokmegye monographiájának megírása képezvén ugyanis jó atyám élete majdnem kizárólagos célját, a lehető legnagyobb szorgalommal igyekezett mindazokat az adatokat összegyűjteni, a melyek kedves szülőmegyéjének ismeretét bármi tekintetben gyarapíthatják. Ide vonatkozó tanulmányainak egyik, s bizonyára nem kicsinylendő részét megyéje főispánjai időrendi sorozatának megállapítása képezte. Több ezer darabra terjedő, s kizárólag csak Belső-Szolnokmegyére vonatkozó oklevél-gyűjteményének adatai vannak a következő sorozatban értékesítve, melynek a gróf Lázár Miklóstól közlöttekkel (*Századok* 1888. 911—931. l.) való összevetése alapján Belső-Szolnokmegye régi főispánjainak sorozatát meglehetősen időrendi pontossággal lehet összeállítani. Néhai atyám lejjebb következő táblázatának magyarázatául még csak annyit kell megjegyeznem, hogy a sorozatában megjelölt évek csupán azokat a dátumokat

tüntetik fel, melyekből az illetőnek főispánságát — tekintet nélkül hivatali alkalmaztatásának *egész* idejére nézve — a rendelkezésére álló oklevelekből bizvást constatalhatta.

1. 1542. (?) *Bethlen Farkas*.
2. 1547., 1556. [Köblösi] *Theke Lukács*.
3. 1566. *Tötöri Balázs*, egyszersmind Dobokamegye főispánja is.
4. 1570. [Gyerőmonostori] *Kabós Gábor*.
5. 1573. [Apa-Nagyfalvi] *Apaffi István*.
6. 1577., 1590. [Kendi-Lónai] *Kendi Sándor*.
7. 1582., 1587., 1589., 1592., 1593., 1594. Somkerek-i *Erdélyi Gergely*.
8. 1585., 1595., 1608. [Maros-Bogáti] *Bogáthi András*.
9. 1585., 1607., 1608., 1609. Monostorszegi *Kún Gáspár*.¹⁾
10. 1593., 1594. [Köblösi] *Theke Ferencz*.
11. 1595., 1597. Kismarjai *Bocskai István*.²⁾
12. 1610., 1612. Nemeskúti *Némethi Gergely*.
13. 1611., 1620., 1631. Balázsfalvi *Cserényi Farkas*.
14. 1612., 1616. Monostorszegi *Kún István*.
15. 1617., 1624. [Hallerköi] *Haller Zsigmond*.³⁾

¹⁾ A közlött sorozatból kitetszőleg tehát az 1582—1590. évek közötti időben Belső-Szolnokmegyének nem kevesebb mint négy főispánja volt egyszerre, t. i. *Kendi Sándor*, *Erdélyi Gergely*, *Bogáthi András* és *Kún Gáspár*.

²⁾ 1592—1597-ben pedig meg épen öt főispán fungált egyszerre, t. i. *Erdélyi Gergely*, *Bogáthi András*, *Kún Gáspár*, *Theke Ferencz* és *Bocskai István*.

³⁾ A bethleni vár romjaiban talált sírkövének feliratáról gróf Lázár Miklós a *Századok* 1888. évfolyamának 920. lapján röviden emlékezik meg. Néhai kedves bátyám Jékei Lajos és Szolnok-Dobokamegye bethleni járásának derék szolgabírája, Flóth Ferencz Adolfnak közleményei alapján azonban módom van Haller Zsigmond e síremlékének feliratát, a mennyiben hézagossága megengedi, teljértalmilag közölni. A bethleni vár romjaiban 1870. márczius havában lelt s tűz által erősen megviselt sírkő felirata közleményeik szerint a következő: »*Magnanimo, liberali, constanti viro, heroï, magnifico Domino Sigismundo . . . . ., supremo comiti Solnoc interior(is), anno MD. . . . . prid(ie) idibus X. (decembres) aetatis su(a)e XXX. . . . ferretalis in . . . . ., et hic lapis p(ositus) e(st) a magnifica sua [coniuge] Christina Ken[dí]. Omnia a Deo quaecunque habeo.*« Haller Zsigmond atyám Genealogiája I. k. 428. l. 4. hasábjá szerint még 1632-ben is életben volt, s végrendeletét regius consensussal 1630-ban állította ki. Életkorát — ha ugyan Flóth úr sírirat másolata pontos —, a felirattal szabályai szerint harmincz egynéhány évre tehetni, mennyiben

16. 1627., 1642., 1656., 1657., 1658., 1659. Tötöri és Noszalyi *Csejfi László*¹⁾

17. 1635., 1636., 1638. Kékedi (s Bethleni) *Kékedy Zsigmond*.

18. 1640. januarius 26., 1642., 1646., 1647., 1648., 1650., 1652. Zentelki [helyesen Losonczy] *Béni Zsigmond*.

*

Girolti *Torma Péter* s csicsó-keresztúri *Torma György* aligha valának Belső-Szolnokmegye főispánjai, családi levéltárunk legalább erre vonatkozólag mi adatot sem tartalmaz.

*

19. 1660., 1662., 1668., 1673. Csicsó-keresztúri *Torma István*.

20. 1664., 1676. Uzoni *Béldi Pál*.

21. 1664., 1680. *Bialis*, másképp *Olasz Ferencz*.

*

Néhai atyám Genealogiája I. kötet 132. lapjának 14. hasábján *Bethlen Farkas*, a történetíró-korlátnok is Belső-Szolnokmegye főispánjának iratik, hivatalkodása idejének meghatározása nélkül. Bethlen Farkas 1679. december 30-án halálózván el, belső-szolnokmegyei főispánságát — ha t. i. néhai atyám ez irányú adata helyes — önként érthetőleg csak 1679-ben, vagy ezt az évet megelőzőleg Béldi Pállal — Bialis-Olasz Ferenczcel és tán Bethlen Elekkel együttesen viselhette.

22. 1679. szept. 21., 1685., 1689. Bethleni *Bethlen Elek*.

23. Installáltatott 1680. januarius 15-én. 1680. július 18. czegei *Wass János*. Elhalálozott ugyanazon évi szeptember 3-án 45 éves korában. [Torma József Genealogiája II. kötete 1213. lapjának 16. hasábján].

24. 1681. április 16. Szentmárton-Macskási *Macskási Boldizsár*.

*

---

a másolatban jelzett három X-re három pont, vagyis ugyanannyi kitöredett szám jelzője következik. Gróf Lázár Miklós abbéli adatát tehát (*Századok* i. h.), mely szerint Haller Zsigmond 1627-ben mint már *néhai* fordul elő, toll- vagy nyomtatási hibának kell tartanunk.

¹⁾ *Katona* Historiájának XXXI. kötete 574. lapján tévesen Csáki Lászlót ír.

Bethleni *Bethlen Ferenczet*, mint Belső-Szolnokmegye főispánját, néhai atyám e sorozata nem tünteti ugyan fel, de Genealogiája I. kötete 133. lapjának 15. hasábján mint olyant említi, megjegyezvén egyszersmind, hogy mint erdélyi provincialis comissarius és Belső-Szolnokmegye főispánja 1691-ben 38 éves korában halálozott el. Gróf Lázár Miklós adatai szerint ellenben Bethlen Ferencz még 1705-ben is életben volt s mint erdélyi tartományi főbiztos működött, sőt a Rákóczi Ferencz-féle mozgalmak után egyedüli főispánja lett volna Belső-Szolnokmegyének valószínűleg 1712-ben bekövetkezett haláláig, a mely éven túl a megyének más főispánja van s egyszersmind más tartományi főbiztos az utódja. Gróf Lázár Miklós jegyzetei alapján tehát Bethlen Ferencz együttesen főispánkodott volna *Mikes Mihálylyal* s *Haller Györggyel*, sőt a Rákóczi-féle mozgalmak után — mint fennebb érintők — egyedüli főispánja a megyének. Belső-Szolnokmegye főtitisztjei honorum gradusa e meglehetősen zavaros pontjának felderítését Szolnok-Dobokamegye monographusa dr. Réthy László további tüzetes vizsgálataitól remélhetjük.

*

25. 1693. Hallerkői [báró] *Haller István*.

26. 1697. Gyerőmonostori *Kemény János*.

27. 1702. [Gróf] *Mikes Mihály*. (L. a Bethlen Ferenczre vonatkozólag fennebb mondottakat.)

28. 1710. Hallerkői [báró] *Haller György*. (L. a Bethlen Ferenczre vonatkozólag fennebb mondottakat.)

*

Haller Györgyön kezdődőleg Belső-Szolnokmegyének csak úgy, mint a többi erdélyi megyéknek, a korábbi gyakorlattól eltérőleg nem két, vagy több, hanem csak egy főispánja volt az austriai új kormányzat által inaugurált rendszer szerint.

*

29. 1716. márczius 18. Csicsó-Keresztúri *Torma Miklós*.

30. 1739. augusztus 3. Gróf *Mikes István*.

31. 1744. januarius 6. Báró és gróf *Lázár János*.

32. 1747. augusztus 7., 1753., 1760. Gróf *Haller Pál*.

33. 1762. november 19. és 25-én administrator, 1768., 1771. 1772. gróf *Teleki Károly*.

34. 1774. julius 5. és 22. (beigtattatott ugyanazon évi december 29-én) 1779. aprilis gróf *Wass Ádám*.

35. 1780., 1786., 1790., 1791., 1799., 1800. Gróf *Kornis Zsigmond*. Főispáni tisztét tehát névleg a II. József-féle interregnum alatt is megtartotta. Belső-Szolnokmegyét azonban a József-féle korszakban, jelesen 1786., 1789., 1790-ben, báró később gróf *Kemény Sámuel* igazgatta, mint alispán. 1789-ben gróf *Teleky Ádám*, a kolozsvári kerület királyi-biztosa is fungál Belső-Szolnokmegyében valószínűleg mint főispán. Gróf *Kornis Zsigmond* főispáni tisztébe csak később II. Lipót uralkodása alatt reactiváltatott.

36. 1809. Gróf *Haller István* administrator.

37. 1812., 1816. Főispáni helytartó sáros-magyar-berkeszi *Katona Zsigmond*, később erdélyi főkormánybiztos tanácsos.

38. 1816—1835. Gróf *Haller István*.

39. 1835-ben administrator, 1836—1844. főispán ifjabb gróf *Bethlen Pál*.

40. 1848. Kézdi-Szentléleki *Kozma Imre*.

41. 1848—1849., 1861., 1865—1867. Körös-Tarcsai *Weér Farkas*.

42. 1867—1872. Csicsó-Keresztúri *Torma Károly*.

43. 1872—1875. Gróf *Bethlen Sándor*.

44. 1875—1889. Losonczi báró *Bánffy Dezső*. Kormányzata alatt Belső-Szolnokmegye, Kővár-vidéke s Dobokamegye egy részével *Szolnok-Dobokamegye* név alatt egyesített.

TORMA KÁROLY.

KÜLÖNFÉLEK.

BÁCS VÁRMEGYEI RÉGI HELYSÉGEK.

1. K ü r t.

Ezen helységet több mással együtt II. Endre király adta oda nővérének Margitnak, amint egy 1223. évi okirathól látni, a melyben III. Honorius pápa az említett Margitot III. Béla leányát és volt konstantinápolyi császárnőt oltalmába veszi és őt a fivérétől kapott birtokokban maga részéről is megerősíti e szavakkal: *castrum Kewe cum toto comitatu . . . nec non alia tria in Bachiensi provincia constituta videlicet Soya, Curth et Mirislou cum pertinentiis suis.*¹⁾ -- Soya és Mirislóról semmi további adatunk nincsen. *Kürth* azonban még többször szerepel a Bács vm. helységek között, és hihetőleg Margit halála után a *bácsi vár*hoz rendeltetett.

1263-ban V. István király Kelemen és Mártont az eddig a bácsi várhoz tartozott de most az alól felmentett *Keszi* nevű földterülettel adományozta meg, a melyben 8 falu volt, és a kői káptalan által e birtokba be is vezetteti őket.²⁾ -- Utóbb a kői káptalan határjárási okmányában³⁾ ezen 8 falu névszerint is fel van sorolva, s ezek között egy *Matyuka-Kurth* nevű is volt, [azaz *Kürth* helység, a mely *Matyukának* (*Mátyásnak*) jutott volt osztályrészül, mely időben? -- nem ismeretes.] — Ugyanakkor egy *Philippus Halad de Kürth* is említettik.

Kürth most *Mátyásé* volt, utána részben fiáé *Jánosé* lett; s miután ez örökös nélkül halt el, *Károly király* 1333-ban annak birtokrészét *Péter bácsi* prépost kérelmére saját rokonainak:

¹⁾ Árpádk. uj. okm. I. köt. 190. l.

²⁾ Fejér, Cod. dipl. IV. 3. vol 156. és VII. 1. vol. 323. l.

³⁾ Nagy Iván, Magy. család. czimer. IV. 252. lapon ezt 1276. évre teszi. Ezen évszám azonban nem lehet helyes, mert V. István király 1272-ben aug. hóban már meg is halt. (Pesty Fr., Várispánságok 179. l.)

Jánosnak (filio Kemen), Bekének és Mártonnak (filiis Johanni) adományozta. De mikor a bácsi káptalan őket a birtokba bevezetni akarta, bizonyos Gergely és Marcel 1318. évbeli hamisított okmánynyal azt el akarták tőlök vitatni. Pál országbíró azonban 1335-ben őket elutasítja és a kő-i káptalan által a prépost rokonait igttattatja be Jánosnak Kürthben levő örökébe »in Kurth existentem, similiter Kurth vocatam.« ¹⁾ Másutt »particula possessionis Kurth vocate in comitatu Bachiensi.« Tehát csakugyan nem az egész falu, hanem talán csak egy negyed része képezte most a donatio tárgyát. — Károly király az országbíró ítéletét jóváhagyván, 1336-ban az adományt újra megerősíti. ²⁾

1345-ben a kürthi birtokosok (nobiles de Kurthmym?) mint *Kulpin* szomszédjai említetnek. Így 1418-ban is felemlítetik, hanem: *Nádaskyrth*, Pusztá-Szt.-Mihály, Zylbach, Egyházas-Szt.-Iván, Kis-Szt.-Iván és Egres helységekkel együtt. ³⁾ — E szerint Matyukakürt és Nádaskürt csak egyes részei lehettek *Kürth* falu határának, és 1559-ben egy *Mathukakürt*ön kívül még egy praedium *Nádasteleke* is említetik, amely az 1418-ban említett *Nádaskürt*tel azonos.

1404-ben Maróthy János fia János bevezettetik Székelyi (de Zekel) Istvánnak (György fiának), valamint ennek György és Mihály nevű fivéreinek birtokába »in possessione Irugh et *Kyurth* prediisque totalibus Kwstyl et Nozthur in com. Bachiensi. ⁴⁾

1464-ben Kürth és a szomszédos helységek (Ireg, Kisdi, Bulkesz, Barcsa, Drag, Szt.-Péter, Kis-Alcs stb.) Garai Jóbéi voltak. Ezen évben vizsgálat tartatott a szomszéd nemesek által e helységekben elkövetett hatalmaskodás iránt. ⁵⁾

Mathukakürt másnéven *Vásároskürt*, *Bulkesz* és más bácsvármegyei helységek és puszták a háborús idők zavarában a *gyulai* várhoz foglaltattak le. I. Ferdinánd király erre Bornemisza Benedek gyulai várkapitánynak 1559-ben meghagyta, hogy azokat ismét törvényes és örökös uraiknak: Keszi Lőrincznek, Szoláth Miklósnak és Mátyásnak engedje át. ⁶⁾

Kürt a felsorolt adatok nyomán *Kulpin* és *Bulkesz* körül keresendő. Ujabban nem találjuk felemlítve, neve azonban a megyei új lakosok által a török időben *Kirta* vagy *Kirtya*-ra

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. VIII. 4. vol. 138—143. és Pray, Miscell. prof. VI. 76. l. a pesti egyet. könyvtárban.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Orsz. levéltár.

⁴⁾ Orsz. lev. Anspach.

⁵⁾ Ugyanott.

⁶⁾ Haán, Békés vm. hajdana II. köt. 169. l.

átalakítva ma is él a *Glozsán* és *Petrovác* közötti pusztának ¹⁾ nevében, amely a szomszédos *Vizics* és *Irmova* pusztákkal együtt a futaki uradalomba tartozott.

Egy másik *Kürtja* nevű határrész van az újvidéki határban. *Kürtös* pedig egy *vajszkai* puszta.

2. Szent-Iván.

Ily nevű helység több volt és van még a Bácskában.

I. *Deszpót-Szt.-Iván* falu Kula alatt van, Torzsa, Ó- és Új-Sóvé, Kulpin, Bulkesz, Szilbás, Pivnica között.

Ezen helység régi neve *Szent-Iván-Keszi* volt. V. István király 1263-ban Kelement és Mártont egy Keszi nevű földterülettel adományozta meg, a melyen 8 falu fért el, s ezek között volt egy 1276. évi (?) okmány szerint (lásd *Kürt*) egy *Szt.-Iván-Keszi* nevezetű, a többi volt Sávöl-Keszi, Egres, Szt.-Péter, Matyukakürt stb. S ezekből Sávöl-Keszi és Szt.-Péter (ma Bulkesz és Petrovác) még ma is fenállanak.

Később e helység neve ismét változott. 1418-ban *Kulpin* helységben (possessio Kwlp in com. Bach.) határjárás tartatott a szomszéd Nádaskürt, Pusztá-Szt.-Mihály, Egres, Zilbach, valamint *Egyházas-Szt.-Iván* és *Kis-Szt.-Iván* ellen. ²⁾ — Zilbach nem más, mint a mai *Szilbás*, Deszp.-Szt.-Iván (az itteni Egyházas-Szt.-Ivánnak mondott) helység alatt. Épen itt volt *Kis-Szt.-Iván* is, mert a szilbási határban Deszp.-Szt.-Iván felé ma is van egy *Malo Szelo* (azaz: kis falu) nevezetű dűlő, a mely bizonyára ama régi Kis-Szt.-Iván emlékét tartja fenn, ³⁾ s a mely hihetőleg Egyházas-Szt.-Iván határa egy kisebb részének külön elnevezése volt.

Egy 1464. évi oklevél csak *Szt.-Iván* néven említi e helységet Szt.-Péter, Bulkesz, Kürt stb. társaságában Bács megyében. ⁴⁾

1515-ben Petényi Gerárd a budai káptalan előtt Török Imrét a többi között a bács megyei *Szt.-Iván* elfoglalásától eltiltja ⁵⁾; ez alatt is valószínűleg a mai Deszpót-Szt.-Iván értendő.

Egy 1559-ben kelt okirat az alább említett 1418. évi adathoz tett észrevételünket igazolja; mert *Szt.-Iván-Keszi* másképen *Kis-Keszi* néven említették (s ez utóbbi világosan azonos Kis-Szt.-Ivánnal.) Ezen hely, valamint Egres, Egyházas-Dobra,

¹⁾ Heksch, Die Donau. — A katonai térképen 1880-ból.

²⁾ Orsz. levlt. Anspach.

³⁾ Bácska 1881. évf. 54. sz.

⁴⁾ Orsz. levlt. Ansp.

⁵⁾ Pray, Miscel. prof. VI.

Matyuka-Kürt, Boldogasszony-Keszi másképen Nagy-Keszi stb. helységek a háborús idők zavarában a gyulai várhoz csatoltattak, míg I. Ferdinánd király rendeletére 1559-ben ismét előbbi s törvényes urokhoz kerültek vissza. ¹⁾

A török hódoltság viszontagságai között nyomát veszítjük e helységnek, többé nem találjuk felemlítve.

Most azon kérdés merül fel, hogyan jutott e falu mai nevéhez? — Hogy az valamikor a XIV. században Brankovics György szerb *despotának* birtoka volt volna, okiratokkal nem lehet bizonyítani. ²⁾ — Fridrik Tamás azt mondja, hogy e községet Brankovics Joan despota alapította 1696-ban a Csernovics Arzénnal beköltözött szerbekből, s azért kapta *Deszpot* előnevét, megkülönböztetésül a többi Szt.-Ivántól. ³⁾ S ez hihető is, mert midőn e helység az 1715. évi összeírásban újra felsoroltatik, már *Deszpot-Szt.-Iván* néven emlittetik, melyben 24 gazda lakik. ⁴⁾ Így nevezetik ezután rendesen. 1717-ben is csak a 24 rácz család lakik itt, 1718-ban 53 adózót, 1722-ben 44 családot találtak itt a megyei összeírók. — 1763. Cothmann kir. kincstári biztos által Kovács mérnök által készítettett térképen a deszpot-szentiváni határnak Sóvé felé eső részében egy régi templom helye van feltüntetve.

Deszpot-Szt.-Iván most kincstári falu mintegy 2 ezer szerb és német lakossal.

II. *Priglevica-Szt.-Iván* falu Zombor alatt van, Apatinnak keletről szomszédja. E falu határán huzódnak át az u. n. kis római sánczok; s azért kapta a falu a Prigrivica vagy Priglevica azaz a *sáncz melletti* előnevét. ⁵⁾

Midőn 1361-ben Erzsébet, I. Lajos király anyja a chyuli (nyuli?) nemesektől ezeknek Félegyház nevű bácsmegyei birtokát »prope villam reginalem Zond« megvásárolta, azon alkalommal *Doroszló* és Félegyház alatt egy *Zenthynan* emlittetik, a mely a mai Prig.-Szt.-Ivánnak előde s mely a mainál sokkal jobban délre lehetett.

Ezen helység birtokosa a *Szentiváni*-család volt. 1428-ban Szentiváni András a bácsi káptalan előtt brozeki Cseli Istvánt adoptálta, egyetlen leányát Annát neki nőül adta, így halála után Bácsban levő összes birtokait: *Szentiván*, Gare, Banrád, *Petrócz*, Gimesegyház stb. is mind reá hagyta. ⁶⁾

¹⁾ Lásd fönt *Kürt* alatt.

²⁾ V. ö. Pesti Frigyes, Brankovics Gy. birtokviszonya.

³⁾ Bács-Bodrog vm. földrajzi stb. leírása 213. l.

⁴⁾ Vármegyei levéltár.

⁵⁾ Bács Bodr. vm. tört. társ. Évkönyv I. évf.

⁶⁾ Steltzer, Gesch. der Bácska 20. l.

Az egész hosszú török korszakban nem találkozunk e helységgel.

Az 1715. évi megyei összeírásban is csak Szt.-Ivának iratik, melyben 31 gazda lakik. — Midőn 1718-ban Bács és Bodrog megyék egymástól elkülönítették, ezen Szent-Iván 42 lakossal (inquilinus), 14 kapa szőlővel és 296 p. m. alá való szántófölddel Bács megyébe jutott. Az 1722. évi összeíráskor 36 családot találtak itt és a helység nevét először írják *Szt.-Iván-Prigrivicenek.* ¹⁾

1760. körül a régi szentiváni területen lakott ráczok házait a szomszéd igen termékeny *Gyurity* nevű pusztára vitték át, és itt telepítettek új falut; a régi Szt.-Iván falu helyén Cothmann kir. kincstári biztos 1763-ban csak a volt kerteknek nyomait és a régi rácz templomcskának romjait látta, melyeket Kovács mérnök a térképen fel is tüntetett. Cothmann terjedelmes jelentésében azt írja, hogy a régi térképeken feltüntetett két külön területet már nem ismerhetni fel, s azért most egynek is vétetik. A *Gyurity* pusztá mellett egy *Neorith* nevű pusztá volt, s hogy ezt értékesítse, Cothmann az akkori Prig.-Szt.-Iván közvetlen szomszédságában egy tisztán német falut akart 60—70 házzal telepíteni, amit 1763. jun. hóban meg is tett, és az új falut *Új-Szent-Ivánnak* nevezte. ²⁾

II. *Kovil-Szent-Iván* a vármegye délkeleti csuczában van Kovil fölött, és 1254-ben vára (castrum) is volt. ³⁾

1318-ig egészen a Szentivániak birtoka volt. Ezen évi nov. 1-én Szentiváni Benedeknek és Domokosnak fiai a titeli káptalan előtt *Szent-Iván* nevű öröklött birtokuknak felét (possessio *Scentyvan* in com. Bach. circa pratum *Geznodsara*) Bekuni Antal (de Bekun) fiainak: Pálnak s Fülöpnek, továbbá Mátyás fiának Jakabnak ajándékozták ezek iránt viseltetett rokoni szeretetökből. ⁴⁾ — Hogy itt a Kovil melletti Szt.-Ivánról van szó, kitünik azon körülményből, hogy a bevallás a *titeli* káptalan előtt történt mint legközelebbi hiteles helyen.

1487-ben is ugyancsak a titeli káptalan vezette be Szentiváni Pált, Szentkirályi Jánost, Lászlót, Istvánt és Fejes Lászlót *Szent-Iván* birtokába, a melyet azok nova donatio czímén kaptak volt a királytól. ⁵⁾

Ezen kívül más adatunk e helységről még nincsen, a török

¹⁾ Megyei levéltár.

²⁾ Orsz. levéltár.

³⁾ Steltzer Fr., Gesch. der Bácska 20. l.

⁴⁾ Orsz. levélt. és Anjouk. okm. I. 485. l.

⁵⁾ Eszterg. érseki levéltár.

hódoltság alatt elpusztult. Az 1722. évi adóösszeírásban nem fordul elő a neve; 1728-ban is csak mint *Szent-Iván pusztá* említetik, mely a *kovili* katonai sánczhoz tartozik. ¹⁾

Most újra be van telepítve, kincstári falu 2 ezer szerb és német lakossal.

IV. *Felső-Szent-Iván*. Ezen falu a megye éjszaki részében, a régi Bodrog megye területén van Jankovác alatt, Csávolytól keletre.

Először 1413-ban találjuk felemlítve mint *possessio Szent-Iván* Bodrog megyében, melyet eddigi birtokosa Zákai Póának fia István *Gergeri* és *Szt.-Márton* nevű birtokaival együtt Maróthi Jánosnak zálogba adott. ²⁾

1423-ban újra *Gergeri*, *Belső-Szt.-Márton*, *Veresegyház*, *Aranyán* bodrogmegyei helyekkel együtt említetik. ³⁾

Még az 1520. évi dézsma lajstrom sorolja fel e helyet Bodrogban: *Csanád*, *Ságod*, *Szentistván* és *Szentpál* társaságában. ⁴⁾

Későbbi okmányok nem tudnak e faluról semmit, elpusztult ez is, mint sok más. Az 1714. évi Baja-vidéki adóösszeírás nem említi fel, 1724-ben is csak *Szt.-Iván pusztá*nak iratik. ⁵⁾ 1727-ben is mint pusztá a Czobor-féle bajai uradalomhoz tartozott, az 1735. évi összeíráskor már *Felső-Szt.-Ivánnak* van írva. ⁶⁾

1789-ben magyarokkal telepítettett be, utánok bunyevácok jöttek ide; most majdnem 3 ezer lakossal bíró község Borota és Zside nevű pusztákkal.

3. T á r n o k.

Bodrog megyének egyik legrégibb helysége, neve: Tarnok, Tharnok, Tarnuk alakokban olvasható.

Már 1256-ban Miklós bán fiai osztozkodnak Tóti és *Tárnok*ban, mely utóbbi helyen monostor is volt ⁷⁾, a miért e helyet *Tárnokmonostornak* is nevezték. — 1271-ben Tárnoki Bernát fiai Sándor és Lőrincz említetnek és a tárnoki monostor, melyet Laki Sebestyén fiai Miklós és Jakab erőszakkal megtámadtak. ⁸⁾ — 1327-ben Keled fiának Péternek fia és egy Jánosnak fia Miklós

¹⁾ Megyei lev.

²⁾ Orsz. levélt. Ansp.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Orsz. lev.

⁵⁾ Orsz. lev. Czobor.

⁶⁾ Megyei lev.

⁷⁾ Árpádk. új okm. VII. 438. l.

⁸⁾ Ugyanott VIII. 356. l.

örökös birtokosoknak mondják magukat Pauliban és *Tárnok*-ban.¹⁾ — 1335-ben több tárnoki nemes Tóti és Megyer rész-birtokaikat eladják Becsei Imrének. 1344-ben a *tárnoki* nemesek (de genere Haraszi) Magyar Pálnak adják el a Tisza melletti Felső-Adriánt.²⁾ — Tárnoknak egy része a *laki* nemeseké volt, névszerint Salamon fia Péter említették 1360. körül, a kinek része Klára nevű leányára esett, de Becsei Miklós és később László erőszakkal foglalták el, a miért már Péter és utána Klára is 1390-ben pört indított ellenök.³⁾ — 1449-ben Dersanolci Gergely Niczki Benedek javára intézkedik, hogy az ő birtokrészét Tárnokban, Tótiban stb. ha szükségben talál lenni, elzálogosíthatja.⁴⁾ — 1478-ban márcz. 1-én Nicky Benedek minden birtokát fiának adja át »*possessiones, portiones in Tharnok etc. hereditarias in Bodrog.*« Egy 1521-ből való dézsmalajstromban is említették. A mohácsi vész után is még a Becseiekkel rokon Kisvárdaiaké volt, a kik 1574-ben ünnepélyes óvást tesznek Báthmonostor, Tóti, Lak, *Tárnok* nevű birtokaiknak törvénytelen elfoglalása ellen.⁵⁾ — Ezután többé nem találjuk Tárnokot felemlítve; ma is ismeretlen.

Egy 1300. előtti okmány Tárnokot mint Garas szomszédját említi;⁶⁾ egy 1322. évi határjárás szerint is Tárnokot Baracska táján kell keresnünk s pedig éjszakkeletre; nyugot felőli szomszédja volt Bátmonostor (ez akkor nem volt oly közel a Dunához, hanem távolabb volt attól délkeleti irányban;) fölötte *Bob* (a későbbi Bobova) és *Arany* volt. *Gera* és *Kukenus* (Kökényes) is szomszédjai, így *Zel* és *Tóti* is.⁷⁾ — Ezekből Garát ma is ösmerjük, Tóti pedig mint tőszomszéd (a mai Dantova és Baracska között) nem egyszer adott pörre okot. E két helység közötti határjárást egy halomnál kezdik nem messze a *Koka* folyótól, és mindig éjszaki irányban haladnak,⁸⁾ a miből az következik, hogy a két helység földje egymás mellett úgy huzódott el, hogy Tárnok keletre, Tóti nyugatra maradt.

IVÁNYI ISTVÁN.

¹⁾ Zichy okm. I. 294. l.

²⁾ Orsz. ltár. — Anjouk. okm. IV. 466. l. — Zichy okm. II. 133. l.

³⁾ Zichy okmt. IV. 439., 455. l.

⁴⁾ Cod. Patr. IV. 346. l.

⁵⁾ Pray, Miscel. prof. VI. ⁵köt.

⁶⁾ Zichy okm. I. 101. l.

⁷⁾ Zichy okm. IV. 439. l.

⁸⁾ U. ott IV. 464. l.

TÖRTENETI IRODALOM.

Ipolyi Arnold kisebb munkái.

V-ik kötet. BESZÉDEK. A bold. eml. szerző megbízásából közrebocsátja volt könyvtárnoka, *Bunyitay Vincze*. Budapest. Franklin-Társulat, m. irodalmi intézet és könyvnyomda. 1888. 8-adrét. 1—574. ll. Ára 2 frt 50 kr.

— BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Negyedik beszédét a régi mythologiai képek s szobrok helyett magyar nemzeti jellegű és történeti képek alkotásának s a magyar nemzeti műfestészet ez irányban megalapítása szükséges voltának bebizonyítására szenteli, a miben példát adtak immár Munkácsy, Benczur, Than, Lotz, Zichy, Lietzenmayer s mások; az elért eredmények közt örömmel jegyzi meg legelőbb azt, hogy a m. művészeti akadémia szervezésére az első lépés meg van téve festészeti mesteriskolánk megalapítása s a festészeti iskola mesteréül Benczur Gyula kitűnő művészünk kinevezése által; kiemeli, hogy a társulat rendes és évdíjas, mint szintén pártoló tagjainak száma megkétszereződött, a művészeink által eladott képek árából kétannyinál is több jött be, mint az első évben, hogy csak király ő felsége és a trónörökös mintegy 9000 frton, a kormány a Muzeum részére 10,000 frton vásároltak képet; a tagoknak Benczur *Szent István*-ját — melynek vázlata jutalmat is nyert — Thantól *Mátyás király udvará*-t és Aggházi magyar népies jeleneteket ábrázoló képét díjtalan műlap gyanánt adta a társulat; e felett számos pályadíjt osztott ki; készülöben vannak Madarásztól *Zrinyi és Franjepán*, Zichytől *Arany Toldy-jából vett egy gyönyörű jelenet*, Lietzenmayernek *Szent Erzsébet*e; a nagy díjat Benczur Gyula remek képei nyerték el, a *Ráth-díjat* Spányi Béla s. t. b.

Itt az elnök megróttá a műpártoló közönség műérzék- és ízléshiányát, mely daczára a sajtó és közvélemény elismerésének és közhirdetéseknek, ilyen nagy számú örvendetes művészeti tények és sikerek által sem érdeklődik, melyre — úgy látszik — csak tüntetések és látványosság hatnak.

Az év eredményei közt érinti az arczképfestés, szobrászat, az egyházi műemlékek helyreállítása ügyében való nagyobb munkásságot s ezzel — elnöki ideje letelvén — állásáról lemondott, szerencsésnek vallván magát, hogy ily magas és nemes, nemzeti és művészeti célra oly jeles társakkal közreműködhetett s az ügyet a lehetőségig előbbre vinnie sikerült. »Eljutottunk immár — úgymond — odáig, hogy láthatták szemünk az új magyar festészeti iskola hajnalát s megérhettük a magyar műakadémia kezdetét; betekinthettünk mi is, mint Mózes az ígért földére, a magyar művészet szebb jövőjébe. Alljon elé már most Josua, a ki bevezesse a nemzeti művészetet tejjel és mézzel folyó Kanaánjába. . . .« (396. l.)

A társulat azonban megmaradt eddigi vezére mellett s az érdemes főpapot újabban megválasztotta elnökévé, a ki ötödik megnyitó beszédében ott kezdette az önbírálatot, rábeszélést és bízditó izgatását, a hol az előzőben végezte. »Magasabb szervű nemzeti és monumentális művészeti célt kell kitűznünk — úgymond — s arra törekednünk, ha valódi műéletet s műveltséget akarunk nemzetünkben ébreszteni. Csak az fejlesztheti a nemesb műérzéket és nemzeti műiskolát, ha köztérein és középületeink, egyházaink és palotáink művészi ékítése magasb lendületet vesz. Ilyennek jellemzi az elnök a magyar opera-házat, a hol Lotz, Than, Vastagh, Székely, Kovács, Feszti és Keleti részesültek tartós munkában; ilyen a ferenczvárosi egyház és Vigadó. Szobrászatunk is jeles képviselőktől mutat fel kielégítő műveket. Az opera-háznál élesen rójja meg a magyar nemzeti életből és történelemből való képek és ábrázolások választása és festése helyett jobbadán mythologiai alakok alkalmazását; pedig ott voltak a hazai mondák, a pogány és kereszténykor dalnokai, a hegedősök allegorikai és jelvényes képeikkel; ott a török világ korszaka, Balassa Bálint dalaival és táncaival, a nemzeti fejedelmek: Bethlen Gábor és Brandenburgi Kata fényes udvartartásával, a Rákóczy-nóta festői jeleneteivel, Vörösmarty Csongor és Tündéje, Than Tündér Ilonája s. a. t., a miket igen czélszerűleg használhattak volna fel. Ezekkel kellene megkezdődni történeti festőiskolánknak, mely díszíteni fogja egykor emelkedő műemlékeinket, építés alatt levő egyházainkat, az új országházat, a felállítandó történeti és más képtárainkat és műcsarnokainkat. Szégyen lenne művészetünkre, ha e feladatok nem találnák a kellő magaslaton oly szép lendületnek indult festészetünket és szobrászatunkat.« (417. l.)

A beszéd további során érintette az elnök a rendes és fizető tagok száma, a fizetési kedv és így a bevételek csökkenését, a részvényhátralék 2—4000 forint közti nagyságát, a mi a tár-

sulatot akadályozza czéljai elérésében. Az orvoslásul felhasznált eszközök nem vezettek célra. Háromezer fizető tag kellene e végre, a mire nincs kilátás. Ez a társulat munkásságát bizonytalanná teszi s folytonos synylés és sisiphusi munkája mindaddig orvosolatlanul tart, míg a magasb hazafiui érzet egyesülve a műérdeklődéssel és műtanulmányynal, nem emeli magasabb színvonalra közmíveltségünket. (429—430. ll.)

A kiállítást és képvásárlást ez évben is sikerültnek mondja az elnök. »A királyi felség — úgymond — megjelenve tárlatain, nagyobb összeget vásárolt kizárólag magyar művészekről. (430. l.) Nagyjaink és műpártolóink is követték az adott példát; de az úgynevezett művelt nagy közönség, — melyet csak látványosságok érdekelnek — nagyobbbrészt mostohán s érdeketlenséggel viseltetik a magyar művészet fejlődése és haladása iránt. (430—431. ll.) A müncheni kiállításra megjelent művészeink jó véleményt keltettek művészetök s nemzetünk iránt. Az akadémia nagytermének falait Benczur mester fogja a magyar tudományos irodalom története korszakos jeleneteinek festésével díszíteni. Remélhető, hogy ezt követni fogják a budai és lipótvárosi egyházak, a Deák-mauzoleum, országház, múcsarnokok s. a. t. S tán nemsokára az átalakítandó királyi palota nagyszerű építkezései, melyek hosszú évekre fognak művészeinknek munkát és hasznot biztosítani!

Utolsó beszédében 1885. márcz. 5. a társulat sikereiről szólván: Munkácsy képének hatását s a művész közöttünk megjelenését hirdeti honfui örömmel s büszke önérzettel; elmondja, hogy sietett a közénk érkező világhírű művésznek az egész ország kijelenteni rokonszenvét és tiszteletét, hogy Munkácsy műve által a társulat kiállításának látogatói eddig soha nem tapasztalt számmagasságot értek el s közel 100,000-re emelkedtek, s ez a társulatnak 32,527 forint belépti díjból 10,000 forint tiszta jövedelmet adott. Legyen mind ennek áldásos hatása úgy a műtárlatra, mint főleg a nemzeti műérzés és magyar művészet emelésére. »Ez lesz legméltóbb koszorúja nagy mester hazánkfia dicsőségének, mihez még ama buzgó óhajunk fűződik, — mond az elnök, igazán a nemzet szívéből véve szavát, — hogy neki hatalmas szellemi erejéhez hasonló ép egészséget kívánva, ha egyszer befejezte magasztos művei trilogiáját, jöjjön el ismét hozzánk és alkossa meg — mint hazafiui ígérétét bírjuk — nemzete multja dicsőségének tervezett képkörét az Országház s az Akadémia termeiben: őseink két legnagyobb tényét, a honfoglalást s a magyar állam megalakítását, valamint a nemzet legmagyarabb királya, Mátyás udvarában a tudomány és művészet dicsőségének méltó képeit.« (448—449. ll.)

Ez év sikerei közt kiemelte az elnök a mesteriskola felállítását és teljes működésben létét, melynek látása hazafiúi örömmel tölti el a lelket s mely valódi gyöngye törekvéseinknek. A csinos kis villaszerű palotácska ízléssel van berendezve. Nagyszerű a mester-műterme, a könyvtár s fogadó-helyiségek mellett külön mester-, festő- és rajziskolák, valamint a festőművész-növendékek czellái s. a. t. Tovább megemlítette a budai, pécsi, kassai s több régi egyházi műemlékeink restauratio alatt létét, az állandó műpar-kiállítást s. a. t., az országház tervének munkában létét, a mi hivatva van hazai művészetünknek és a magyar műépítésznek nagy lendületet adni, s úgy szobrászainkat, mint festőinket évtizedekig méltóan foglalkoztatni. Végre kiemelte a lengyel festőművészeknek a magyar kiállításon megjelenését, s a nagy mester, Matejko egyik legújabb nagyszerű művének tárlatunkon kiállítása által alkalom nyílt meggyőződni arról, hogy a lengyeleknek már van nemzeti történeti műiskolájuk s ők nemzetök egykori dicsőségét immár művészetök által is megörökítették. De különös hálával említette az elnök, hogy a kir. felség ez évben háromszor is meglátogatta a magyar kiállítást s több mint hetedfél ezer forintot vásárolt képeket — egy lengyelén kívül — mind magyar művészekről, nagyobbára személyesen választván ki azokat. Emelte a fejedelmi látogatás becsét ő felsége amaz udvari intézkedése, hogy hazai művészeinktől vásárolt és ezentúl évenként vásárlandó művek a budai királyi várpalota fogadó-termeit s általában a magyarországi királyi lakok termeit díszítsék, valamint a már eddig szerettek is a budai királyi lak fogadó-termei falain láthatók. »Kétséggkívül méltán feljegyzendő oly vívmány ez, — mond lelkesülten az elnök főpap, — minőt a hazai műtörténet az Árpádok, Anjouk és Mátyás király ideje óta nem említ, hogy t. i. királyaink palotájának termeit hazai művészeink műalkotásai díszítették volna. . . . A fejedelem példáját követték József főherczeg, Coburg Fülöp herczeg, más főurak és műbarátok, mint az Andrássy grófok, Tisza Kálmán grófnő, Szlávy József, Bánffy, Zichy és Károlyi grófok s többek, 20,591 forinttal járulván a képvásárláshoz.« (457-458. II.)

Nagyszerű siker! Fényes példaadás! »Az emelné a nemzeti művészetet méltó magaslatra — jegyzi meg az elnök — ha palotáink és lakházaink falait a fejedelemtől és főuraktól kezdve, művészeink oly alkotásaival díszítnők, melyek a magyar typust kifejező, magyar történeti genre s a magyarországi tájképfestészet mellett, a magyar történet jellemző jeleneteit tüntetik elő, szóval: magyar népies, táj- és történeti képek.«

Ezután az elnöki beszéd bírálva az év főleg festészeti irányát és sikereit, élesen megróttá a történeti művek teljes elha-

nyagolását és az itt tapasztalt visszaesést; védte nézeteit azok ellenében, a kik előbbi közgyűlési beszélének a görög és római mythologiai képeknek a magyar opera-háznál kizárólag használása ellen intézett felszólalását helytelenítették és czáfolgatták, sőt gúny tárgyává tenni is megkísérlették. Erős érveket hozott fel újabban saját felfogása s nézetei védelmére, a minnek végén némileg lehangolva, így nyilatkozott: »A magyar történeti festészet geniusza gyászt ölthet, mert e szakbeli művek sem a kiállításon, sem másutt nem voltak láthatók; a történeti festészeti pályadíj nem volt kiadható, a mire nézve pedig a megelőző évben kecsesgető reményeink voltak....« Itt az elnök még egyszer kitért a nemzeti festészet legfőbb feladatának kérdésére, melyet mellőzni nem lehet, ha azt akarjuk, hogy legyen méltó magyar festészet és nemzeti műiskolai irány, melyet a Képzőművészeti Társulat vezessen. »Legelső programmunkban ki volt ez tűzve — mondja az elnök — nem is mi tűztük ki, hanem a nemzeti közvélemény s a sajtó, hogy mi nem akarunk Magyarországon pusztán csak művészetet létesíteni az antik s modern művészet ódon képleteivel és genre-ével; de egy ezen sokkal felül álló feladatot tartunk szemünk előtt, hogy t. i. a külföldi művirágzás és fejlődés alapján felemelkedve, a művészetet, úgy, mint más népek, műfejlődésünk legmagasb fokára akarjuk emelni, saját vérünkkel és húsunkkal, nemzetivé és magyarrá tenni, a mint tettük irodalmunkat, a latin, német és francia utánzások kezdeményezése után nemzetivé és magyarrá, melylyel most ép úgy, mint nemzetünk más szellemies jellegével, fellépünk a világ más művelt népei szellemvilágának bármily szerény mértékben gyarapítására és evvel nemzeti individualitásunk érvényesítésére. (400. l.) S én nem hiszem — jegyzi meg mély meggyőződés hangján az elnök — hogy legyen köztünk valaki, a ki nemzeti jellemét le nem vetkezte s cosmopolitává nem lett, a ki a nemzeti művészetet, a magyar nemzeti népies műkifejezés irányát ne javalná és ne akarná a magyar Képzőművészeti Társulat egyik főcéljául kitűzve látni. Én legalább állásomban, mint a társulat elnöke, megtisztelve önök bizalma és választása által, ezt tartom egyik legfőbb feladatunknak.« És itt hosszasan fejtegette elnök e felfogását, számos támogató példát hozott fel a népek műveltsége történetéből, czáfolta az ellennézeteket, kimutatta, hogy a magyar nemzetet parányi száma s rokontalan, elszigetelt helyzete kétszeresen útálja képességeinek a művészet terén is érvényesítésére s ez által az európai népek családjában szükséges voltának megbizonyítására.... »Így halad át az elnöki beszéd egy hosszú polemizáló úton, véde saját magyar nemzeti műfestészeti álláspontját, s czáfolva és erejükkel kiforgatni igyekezve az ellenvéleményfiek

állításait, s végeredményül kimondja, hogy ő elutasít magától minden cosmopolitistikus nézetet, felfogást és törekvést a magyar nemzeti művészet nagy kérdésében, hív marad elveihöz s a társulat által eddig követett magyar nemzeti irányához.

Ezután előterjesztésének a jövő évi költségvetést illető részére térve át, annak azon pontját, melyben a művészet és kiállítások művásár 20,000 frtra menő magasabb dotációja volt indítványozva, az igazgató választmány három szavazat többséggel elvetvén, ebből csak 14,000 frtot határozott az irt célra fordítani, 6000-et a tartalék forgó tőkéjéül rendelt megtartatni. (506 l.) Ez más szóval azt tette: hogy a művészekről elvont összeget költsék el administratióra, tehát kényelem és több regie kiadásra, tán egyéni jutalmakra, pótlék segélyekre s tiszteletdíjakra stb. Az elnök lelkén kivált a művészet ügye feküdt, az intézet körül működő egyének ellátását egyelőre kielégítőnek tartotta, a leszavaztatásban tehát méltán bizalmatlansági nyilatkozatot látott s a rákövetkezett nagygyűléshez lemondását beadván, állásáról lemondott s az országos fontosságú nemzeti ügynek további vezetésétől visszavonult. ....

Igy végződött Ipolyi püspöknek sok küzdelemmel járó és nagy sikereket eredményező Országos Képzőművészeti Társulati elnöki pályája.

Mint az olvasó a mondottakból láthatja, e hat közgyűlési megnyitó beszéd a nagybecsű könyvnek derék és főtartalma, a miket hátrább jellemezek.

Erintem röviden a többieket is, az író és tárgyát illető legfőbb jellemvonásaival.

*Gróf Károlyi István emlékezete.*¹⁾ Ebben — mellőzve Franciaországban lakása alatti élményeit s a francia társadalmi élet és erkölcsök érdekes rajzát, valamint az egyház iránt tett áldozatait — Károlynak az Akadémia, gazdas. egyesület, Dunai gőzhajózás, lóverseny, lánczhídépítés és Casino létrehozása, szóval: a gr. Széchenyi által kezdeményezett reformkérdésekben hív résztvevő társ, s különösen az írói segélyegylet megalapítása által tett szolgálatai és érdemei vannak kiemelve és méltányolva. Fokozzák a főt basilika építetése, Markó és Ligeti híres műfestőink s Ibl műépítészünk pártolása s Garaynak boldogtalansága napjaiban menhelyadás, a szabadságharc alatt honvéd lovasezred állítása, két fiával a honvédsorokban küzdése, a béke helyreálltával erős megsarcoltatása s börtönszenvedése. Nemes, hasznos élet, ősrégi magyar főúri jellem s jóttevésre született szív voltak tulajdonai. Főt egykor a magyar írók üdülő

¹⁾ Olvasta a *m. tud. Akad.* 1883. május 20-ki közülésén.

helye, ott készült Vörösmarty híres bordala: *Fölfelé megy borban a gyöngy* stb. Utóbbi időkben a koronás király és királyné is gyakran volt a regényes kastély és magyar főur vendége, utóbbi halálakor is fölkereste fényes sir-csarnokában s koszorút tett ravatalára. (1—39 ll.)

Gróf Prokesch-Osten Antal m. tud. Akad. kültag emlékezte és *Mátyás király könyvtára maradványainak fölfedezése*.¹⁾ Ebben a mag az első hat Corvin-Codex fölfedezése, melyre az eszmét Ipolyi adta, társak voltak a konstantinápolyi úton ő, Kubinyi és Henszlmann; a szépen alkotott keretet Prokesch, konstantinápolyi osztrák főkövet nagy tudományának, széleskörű tapasztalásainak és szeretetreméltó egyéniségének rokonszenves leírása képezi. Érdekesen írja le Ipolyi elfojtott örömeit, mikor a biborba kötött régi Codexeket a török könyvtári szolgák eléjük adták, s a kapcsok zománczában a magyar és Hunyady-czímert megpillantva, világos lett előttük útjoknak sikere; de csak szemek fejezték ki, ajkuk hallgatott. Még többnek is kell itt lenni — jegyzék meg s azokat is sürgették, de siker nélkül. Nagy elismeréssel szól író az osztrák főkövet szivességéről, befolyásáról s a leletet csaknem egészen ennek tulajdonítja. »Kevély örömmel térünk vissza hazánkba — mondja az emlékbeszéd írója — örömünk teljes volt az akadémia elismerő fogadása által, de nagyobb volt a lelkes Toldy Ferenczé. A becses vívmányt a királyi felség a suezi csatornához a külügyminister kíséretében tett útjáról visszatértekor emlékül kapván a szultántól, hív magyar nemzetét ajándékozta meg vele, a mit az lelkes örömmel hálásan fogadott.« (123. l.) Ipolyi hitte, hogy feltalálják az ős magyar bibliát, nemzeti hős dalainkat, János Pannonius magyar nyelvtanát és magyar verseit, ugyszintén a Mátyás király udvarában énekelt magyar hős dalokat, a magyar egyházi szónokok műveit és régi himnuszainkat. De ebben csalódtak.

Érdekes, a mint Ipolyi fölfedezésök tudományi értékét meghatározza. »Ezekből kimutathatjuk — úgymond — hogy egykor az európai classikus műveltség színvonalán álltak nemzetünk kitünő férfiai. Megismerjük: mi volt nálunk a renaissance? Fehangon szólhatunk felőle, hogy a világműveltség e korszakában úgy, mint minden időkben, a keresztény polgárosodás minden mozzanata nemcsakáthatott minket, nemcsak virágzott hazánkban, hanem hogy annak előkelő tényezői is voltunk: nemcsak hódítók, de szabad, független állam s nagy hatalom; budai királyi lakunk a művelt Európa többi udvaraival versenyzett a műveltségben, s egy egész korszakban jóval előbb ment amazoknál. A királyi

¹⁾ Olvasta a m. tud. Akad. 1878. febr. 25-ki ülésén.

udvarnak oly tudományi kincsei voltak, melyek a pápait és medice-it kivéve, sehol sem voltak találhatók, s e kincseket az olasz fejedelmek félszázad multán is leírásra, európai udvarok s tudósok használatra kérték; hogy azok megszerzése oly nagy összegekbe került, minőket könyvvásárlásra, festésre és kötésre tán sehol a világon, sem azelőtt, sem azután nem költöttek el egyszerre. Ez adta meg aztán a budai királyi laknak ragyogó fényét s fölényét. Ez vonzotta oda Európa tudósait és szellemi életét még akkor is, mikor genialis alkotójának lelke onnét kiköltözött. Ennek Codexei, — innen szétszórva — képezték maig a királyok s országek könyvtárainak legdrágább kincsét.« (126—127. ll.)

*Emlékbeszéd Czindár Mór m. tud. akad. lev. tag felett.*¹⁾ Ezzel a tudós püspök egy, nem annyira fényleni, mint a tudomány férfainak és közjónak használni szerető művelt egyházi férfinak adott megérdemelt tisztességet, tanusítva vele saját lelke emelkedettségét. Születését, életsorsát, papi és tanári helyzetét, baráti egybeköttetéseit, a pannonhalmi apátság levéltára rendezése s egy-két műve által a magyar történetírásnak és történelemnek tett szolgálatait — nagy olvasottsága tárházából oly sok érdekes részlettel fűszerezve s érdekesbítve — tárja az olvasó elé, hogy a ki komoly olvasmányt kedvel, bár terjedelme nagy, azon biztos föltevésben olvashatja el, hogy abból sokat tanulhat, míg az író tárgya iránt is mély együttérzést ébreszt. (137—194. ll.)

Üdvözlő beszéd az orsz. m. történeti ötvösmű-kiállításnak 1884. febr. 17. a nemzeti Muzeumban történt megnyitása alkalmával. Szónok önérettel mutat rá e kiállításra, mely műveltségi életünk régi voltáról s magasb műipari gyakorlatunkról fényesen tanuskodik, tanusítva azt is, hogy a művelt világnak nem volt egy művelődési ténye, nem egy oly eszméje és ága is, mely országunkat és nemzetünket meg ne ragadta és át ne hatotta volna; sőt ez a kiállítás feltűnteti művelődésünk sajátosságok jellegét, s a kelet és nyugat határán volt különböző áramlatok és műhatások külön vonásokat és árnyalatokat tüntetnek fel nemzetünk műgyakorlatában is. Ezek vannak a néző elé állítva hosszú sorban, hogy azokból lelkesedést és erőt merítsünk jövőnk iparának felvirágoztatására. (509—511. ll.)

Bezárja a beszédeket a *Főrendiházi beszéd az új országház építésének tárgyalásakor 1884. május 15-én.* »Hazafiúi kötelességének tartja — úgymond — mind annak, még nagy áldozatok árán is, pártolását, a mi a nemzet önértetét és méltóságát, díszét és nagyságát emeli. Lelkesedéssel járul a szőnyegen levő törvényjavaslatban előterjesztett oly országház alkotásához, mely a

¹⁾ Olvasta a m. tud. Akad. 1877. febr. 26. ülésén.

nemzet méltóságához illik és a mely magasabb műzslése által a nemzet e hazában való ezer éves létének méltó emléke legyen, mely hirdesse, hogy a magyar e hont nemcsak elfoglalta, és erős karral fentartotta, hanem annak magasabb államlilétet, polgárosodást és műveltséget is adott. Az ily monumentalis művek nem csupán a népek hatalmának és nagyságának, hanem azok alkotó képességének és szellemi emelkedettségének is bizonyítékai; ép ezért alkotásaikban a kis és nagy nemzetek egymással vetélkedtek s azokkal nevöket és műveltségöket emelték.» (515. l.) Véleményét a köztörténetekből vett példákkal s a főrendek ösi tradícióival támogatta. Az épület styljére nézve az volt nézete, hogy annak göthnek kell lenni, mint a melyben a műépítészet tökélyét és legfőbb magaslatát érte el. E styl -- úgymond -- nagy tanácstermek és csarnokok építésére, oszlop- és ivarkadokkal való bővítésre és nagyszerűbbé tételére alkalmas, a tágas faltérekben bőv hely van a faragványi és szobrászati díszítésekre. Az az ellenvetés, hogy a főváros mai szépmészeti műzslésétől és környezetétől eltérő lesz, nem bír súlylyal; majd alkalmazkodik környezete az ezutáni építkezéseknél. S ez is egy nemes cél. A pontot a Margithídon alóli Dunaparton jól választottnak mondja. A költséget nem sokalja, mert a nemzet ezer éves ittlétének emléke megérdemli azt. Hazai műiparunk emelése is indokolja az építést. Festöink, szobrászaink részére kedvező alkalom lesz az önfentartásukra s művészetök tökélyesbítésére. Tán ez lesz alkalom, mely által úgyszólván természetes úton nemzeti műiskola jó létre jövőbeli iparosaink, építészeink, festőművészeink és szobrászaink számára. Bécs építészeti iskolája európai magaslaton áll, nagy építőmesterei által emelkedett oda. Ez iskolának hazánkfiái közt ma több jeles tanítványa és mestere van. Reméljük, méltók rá, hogy ily magasabb feladatok végrehajtásával megbizassanak. Ezek egyike az előterjesztett terv mestere is. (523 -- 24. ll.)

Főpásztori szózat a váradi püspöki székhelybe beigtatásakor 1886. júl. 11. püspökmegyei híveihöz. Az alapgondolat eléggé jellemzi ezt és a szónokot. Előtte -- úgymond -- mindennekelett áll a szeretet, az a szeretet, melylyel az Ur legyőzte a világot. Pál apostol is mindennek fölébe helyezi a szeretet parancsát. Ő követi e tanokat, a maga részéről főkötelességnek a szeretetet tartja, s inti híveit, hogy úgy szeressék egymást, mint Isten szeretett minket... Egy valódi keresztény paphoz illő szó, melyet a szívek békéje követ s melytől Isten áldása nem marad el.

Az író összes dolgozatai és művei jegyzékének a befejező kötethez csatolása az elől érintetteknek kívül azért is helyes volt, mert azok lelki irányának változásait, a művek tudományi értéke s az írói erő gyarapodása mérvét, szóval: az író egész lelki életét

mutatja. A közrebocsátó tudós nagy érdemet szerzett vele magának, volt pártfogója elköltözött, de emlékünkből maig élő szelleme és az irodalomtörténet művelői előtt.

Attekintve e könyv köteteit, az olvasó csaknem megjelenni látja maga előtt Ipolyi püspök nemes alakját, közjóért buzgó szívével, az erőket nagy eszményi célokra egyesíteni tudó szellemével. Őt classikai műveltsége s cs. kir. conservatori állása a hazai régiségek, művészet, műipar és műépítészet monumentális emlékeinek megismerésére és megszeretésére vezette. E szak teljesen parlagon hevert Magyarországon. Nem művelték, nem volt irodalma. Az ifjú tudós egyházi férfi megdöbbenve látta a hézagot, a mi hajdani nagy királyaink korabeli és mostani művészeti és műveltségi állapotaink között volt. Tanulmányai hamar rávezették hazájának és nemzetének e téren elmaradottsága megismerésére, s mint e század első felében Széchenyit és Wesselényit Magyarországi politikai szabadság tekintetben, úgy Ipolyit az ötvenes évek táján annak művészetben való alatt állása lelke mélyéig elszomorította, s mint amazok az ország politikai, úgy ez egyelőre csak szívében és titkon annak művészeti ügyei reformját tűzte maga elé czélul. 1875. és 1880-ban a történet és művészet tárgyaival foglalkozó két nagy társulat elnökévé választatván: úgy tetszett neki, mintha munkája megkezdése ideje eljött volna, s mintha e választás magasb küldetés jelét, nemzeti misszióval megbízatását foglalta volna magában. S ő elfogadta azt... Kedvvel s indokolt önérettel fogott a nehéz munkához, melyre mint ő több képességgel senki sem birt. Kezébe vette mindkét társulat ügyei vezetését, szabatosan formulázott magas célokat tűzött eléjük, azok eszközei megszerzésére az erőket egyesítette. Mint író és szónok, szakember és áldozatra kész hazafi, szóval és tettel izgatott és lelkesített, bátorított minden komoly igyekezetet, méltányolt mindent, a mi a társulatot céljához közelebb vitte, másfelől ostromozta a nemzeti rövidlátást, az előítéleteket és tudatlanságot; bírált, megrótt és legyőzni igyekezett minden károsnak vélt eszmét és irányt. A kötelességmulasztást kímélettel, de egyenesen megmondotta a legfelsőbb helytől le a legalsóbb társadalmi osztályokig. Hat évig tartotta kezében a haladás zászlóját, többre és magasabbra serkentve folyvást honfitársait s a királyi felség, a miniszterelnök, Trefort miniszter és a társulat lelkes tagjai gyámolításával oly eredményeket ért el, melyeket kezdetben képzelni is alig mertek.

Azóta, hogy e tudományos és alkotó férfi a zászlót kezéből kiadta, már a negyedik év telik. Mily gyümölcsöket termettek az általa elhintett magok? mennyire fejlődtek az általa kezdeményezett műintézetek? az évi közgyűlések tudósításai — bárha nem is

oly terjedelemben, mint egykor — nyilvánosság elé hozzák. Kíváncsinos, hogy Ipolyi rendkívüli szakismeretének hiánya, s irányadó vezetésének megszűnése a Képzőművészeti Társulat működésében hézagot ne mutasson. Az önálló magyar nemzeti művészet és művészeti iskola megalapítását és virágzó állapotra emelését tölt várja s reméli a nemzet.

Ezek után hihetően hibák megemlítését várja az olvasó, a mik azonban oly lelkiismeretes és komoly írónál, minő Ipolyi, nem fordulnak elő. Az az életből egy-két hozzátapadt ros kifejezés, a mi néhol látszik, minők: az újabb iskola ekkor vette kezdetét = *kezdődött* helyett (143. l.); járt Homérral és mérvesszővel kezében egyik romtól a másikhoz, e helyett = Homért és mérvesszőt *tartva kezében*; (50. l.) vannak időszakok, midőn a diplomatia ügyessége és erélye sem futja ki többé, e helyett = *nem visz többé célhoz*; (87. l.) Schneller hatása nagy volt Prokeschra = Prokeschre helyett stb. (58. l.) valóban oly csekélységek, hogy megemlíteni is alig szükséges. A kiadvány alakilag kitűnő, az ár mérsékelt. E könyv bármely asztalnak és könyvtárnak díszére szolgál, s a négy megelőző kötettel csak magukra is örök életet biztosítanak a nagy tudós és termékeny író számára, ragyogó fénynyel véve körül nevét s vonzó például tüntetve föl e hazában és egyházában nemes életét.

AGRICOLA.

A Magyar Királyi Országos Levéltár diplomatikai osztályában őrzött pecsétek mutatója. Tizenkét fénynyomatu táblával. Kiadja az Orsz. Levéltár. Budapest, 1889. Az Athenaeum könyvnyomdája. 48 l. s XII. tábla.

E cím alatt egygyel szaporodott azon hasznos munkák száma, melyeket az Orsz. Levéltár a nagy közönség számára közzétenni jónak látott és lát. Hogy a pecsét a középkori okleveleknek mily fontos része volt egész a legújabb időkig, az mindenki előtt ismeretes, valamint az is, hogy ennek hiánya néha még az oklevél erejét is tönkretette. Ép ezért ügyeltek is a régiek, hogy a pecsét megmaradjon az oklevélben, de mivel a pecsét anyaga a külbehatások alatt annyi századon át oly változó, romlandó, az oklevélről könnyen lehulló, s főkép, hogy azon kezelés által a múlt századokban, midőn bevarrták ugyan a szebb függő pecséteket kis zsákocskákba, de a legtöbb, vagy a bevarrott talán még könnyebben, összetört, ez meg fogja magyarázni, hogy a diplomatikai osztályban a 35802 oklevél közül csak 9500, tehát $\frac{1}{4}$ -e körülbelől, mely pecséttel el van látva. Most, midőn a pecséttan s ezzel együtt a czimertan új lendületet vett hazánkban, s mind többen, többen érdeklődnek ezen tárgyak iránt, nemcsak a szak-

tudósnak lesz ezen könyv hasznos utmutató, hanem a nagy közönség azon részének is, mely szívesen foglalkozik apróbb tudományos kutatással. Az által, hogy a pecsét egyuttal a címere is a családnak, mely megbecsülhetlen, ha jó utmutató vezérel bennünket. S ezt ezen könyvről el lehet mondanunk, melyet dr. Csánky Dezső állított össze. Betűrendben van összeállítva az egész s minden név után utána áll, hogy ki és mi volt a pecsételő, azután az évszám s végül, hogy a diplomatikai osztályban mily szám alatt van elhelyezve az oklevél. Kapunk itt igazán minden rendű és rangú urat, a pápától a barátig, a királytól az alispánig le stb. Látjuk a külföldi hatalmasokat, a sok várost stb. s már a pusztá átlapozással is sok érdekes dolgot lehet belőle kiböngészni. Látjuk, hogy az Arpádházi királyok 212 tekintélyes számmal vannak képviselve, Zsigmond 484, Mátyás 526-tal stb. A királynék, valamint az országnagyok pecségei szintén nagy számmal tesznek ki. A legrégibb pecsét, mi az Orsz. Levtárban őriztetik, Kálmán király pecsétje 1109-ből, melylyel a veszprémi apáczaának tett adománylevelet erősíti meg. De ne bocsátkozzunk a részletezésbe, mert akkor valóban sokat kellene kiírunk.

A táblák összeállítása igen ügyes. Mint ki lehet venni könnyen, minden egyes tábla korszakokat tüntet fel. Az elsőn látjuk II. Endre híres félkenyér nagyságú pecséteinek egy, Béla ifj. királytól ellenpecsételt pecsétét, látjuk Opoj bán gyönyörű lovaspecsétét, a második táblán a sisakdíszes két pecsét tűnik fel s ezzel átmentünk az Anjouk korára, melynek szentelve van a 3-ik tábla is, s így tovább, mindenütt fogjuk látni a gondos kiválogatást és helyes elrendezést, úgy, hogy ezen képek figyelmes átnézése szintén igen tanulságos. A királyi nagypecsétek csak II. Endrétől, V. Lászlótól, Mátyástól s II. Ulászlótól vannak, de ezeken is lehet tanulmányozni az átmeneteket, sőt portrait tekintetében is megérdemlik a figyelmet s a reproductio, különösen némelyiknél, oly szépen sikerült, hogy ezen táblákat méltán tarthatjuk nyereségnek tudományos szempontból is, mert összehasonlítva bármely más reproductióval, legyen az fametszet, cincographia, vagy autotypia, be kell ismernünk, hogy pecséteknél is alkalmazható sikerrel a fémnyomat általi sokszorosítás, s hogy az a cél, hogy a szemlélő előtt a pecsét ugyyszólva teljes valóságában jelenjen meg, el van érve tökéletesen, s a mennyiben tudunkkal Magyarországon ez az első ilyen kiadása a pecsétek képeinek, azt hisszük, hogy lesznek követői ezen sokszorosítási módnak hazánkban is ily czélnál. Azzal zárjuk be sorainkat, hogy bár mentől több ily becses kiadvánnyal gyarapodnék tudományos irodalmunk; jöjjön az Orsz. Levtár után a Muzeum, ott is mily kiaknázatlan bánya létezik még.

Ára e füzetnek 1 frt, bizományban ifj. Nagel Ottónál van. Az ár azért oly csekély bizonyára, hogy mentől több érdeklődő szerezhesse meg.

P. — E.

*Geschichte der ungarischen Litteratur von dr. Johann Heinrich Schwicker
Leipzig. Verlag von W. Friedrich. 8° VIII, 944.*

Valamely nemzet irodalmának a történetét megírni, hogy az igazán hű tükre legyen szellemi életének: a legnehezebb feladatok közé fog tartozni mindenha. Az irodalom anyagát alkotó tények hosszas és fáradságos tanulmányozása az értelem folytonos, megfeszített működését s pedig egyirányú működését kívánja, kivált ha az író egy előre kigondolt theoria bebizonyítására akarja a tényekből kivonható tanulságokat felhasználni, mint a hogy Taine megkísérlette. Mint a tudományok minden terén: az előmunkálatok, főleg azok, a melyeknek eredményeit a behatóbb kritikai vizsgálódások eléggé tisztázták, itt is nagyon megkönnyítik az irodalomtörténet írójának feladatát, de azért ha csak némileg is értékes, maradandó becsű művet kíván alkotni: önmagának is meg kell ismerkednie az irodalmi tényekkel. Neki is be kell hatolnia amaz érzelmek, ama gondolatok benső világába, a melyek az írott emlékeket megteremtették. Színről-színre kell látnia a szellem fejlődésének, koronkénti nagy átalakulásának hosszú folyamát, a melynek részleteit az előmunkálatokból is tanulmányozhatja ugyan, de a fejlődés menetének szabatos megállapítását magának az irodalomtörténet írójának kell végeznie.

Ha az irodalomtörténet írója mindenben az előmunkálatokra bízza magát, a nélkül, hogy önmaga is megismerkednék a nemzet irodalmának nevezetesebb alakjaival, hogy önmaga is mérlegelné a tényeket s azok értékét: feladata nagyon megkönnyebbszik, de aztán munkájának becsé is hasonlóan kétes értékű lesz. Az irodalomtörténetnek efféle írója semmivel sem különb a folyvást mankón járónál, a ki egy lépést sem tud tenni a járását biztosító segédeszközök nélkül. Bizonyynal az így összerkesztett irodalomtörténeti műnek is meglesz az a haszna, hogy azok, a kik csak fölületes ismereteket óhajtanak szerezni valamely nép szellemi életének történetéről: elérhetik céljukat e művek olvasásával is, de tudományos értékre aligha fognak számot tarthatni.

Azt hiszszük, hogy a Schwicker könyvét csak ez utóbbi szempontból lehet bírálát alá venni helyesen. De a jelzett szemponton kívül még azt a körülményt is tekintetbe kell vennünk, hogy a szerző idegen nép számára írta meg irodalmunk történetét.

E körülménynek bizonyára módosítania kell a könyvről alkotandó véleményünket, bár meg vagyunk győződve, hogy e körülmény sem menti ki az írókat az irodalmi tényekkel való ismeretlensége miatt.

Nem tartanók helyén valónak itt azt vizsgálni: mikép fogta fel a szerző nemzetünk szellemi életét, milyen következtetéseket vont le annak jellemzésére írott emlékeinkből s mikép alkotta meg önmaga ezredéves történelmünk világos vagy kevésbé világos képét. Sokkal helyén valóbbnak véljük arról szólni, hogy mily sikerrel tudta a meglevő részint irodalomtörténeti compendiumainkból, részint egyes kitűnő monographiáinkból, szóval az előtte ismeretes előmunkálatokból feldolgozni mindama megállapított adatokat, a melyeket alkalmasnak hitt irodalomtörténetének keretébe illeszteni.

Schwicker nem nevezi meg sehol (vagy legalább nagyon ritkán) forrásait, bizonynyal azért, hogy munkája terjedelmét ne nevelje fölöttébb nagyra. Az idegen olvasó, ha egyik-másik nevezetese magyar költővel közelebből kíván megismerkedni: semmi-féle utalást nem fog találni a könyvben, mely útba igazítaná, habár csak nagyjából is. Azt sem fogja tudni, hogy azok a vélemények, a melyeket egy-egy magyar műről olvas, az írói-e, vagy mástól vannak kölcsönözve. Mi azonban — jöllehet Schwicker nagyon szűkszavú az adatokra való utalásban — meg tudjuk mondani, hogy a szerző elég jól felhasználta irodalomtörténeti kézikönyveinket, egyes monographiáinkat, sőt a hírlapi czikkek közül is legalább azokat, a melyek német lapokban jelentek meg. A mű egészét tekintve: Beöthy ismeretes kézikönyvének kibővített, illetőleg mutatóványokkal ellátott utánzata. Ugy mindazáltal, hogy néhol-néhol nemcsak a magyar nyelven írt irodalomtörténet szelleme van félreértve vagy balúl magyarázva, de oly — nem tudjuk másképp mondani, mint — furcsaságok is előfordulnak benne, a melyek arra a következtetésre juttatnak bennünket, hogy Schwicker a magyar irodalomtörténeti compendiumok egyik-másik helyét is csak nagyon futólagosan tekinthette meg. Nem az egészre értjük ezt, csak a részletekre. Általánosságban nem minden ügyesség nélkül tudta az előtte ismeretes életrajzi, kortörténeti adatokat vagy aesthetikai ítéleteket összeszerkeszteni. Megtartván az irodalomtörténet korainak eddigi felosztását: inkább a chronologiai rendre ügyelt, mint az egy genrebán működő írók egymásutáni fejlődésére. Így aztán megtörténik az, hogy Zrínyi és Gyöngyösi mellett közvetlenül Haller Jánosról szól, a »Hármas Istória« fordítójáról vagy átdolgozójáról; jöllehet Gyöngyösi a XVII. század epikai költészetének — legalább formában — mintegy betetőzője, Haller pedig mintegy kezdeménye-

zöje annak a prózai stylnek, a melynek ugyan már előbb is volt néhány nevezetes művelője, de nyomósabban Hallerrel kezdődik s Faludiig, Báróczyig, Kazinczyig tart. A felosztással azonban átlag véve meg lehetünk elégedve. De a mit az egyes irodalomtörténeti tényekről mond: abban már számtalan tévedést vehetünk észre s mind ennek oka ama körülmény, hogy a szerző nem közvetlenül, csak másodkézből vizsgálta a magyar szellemi élet folyamát s koronkénti rohamos átalakulását.

A magyar nép származásáról, rokonságáról, hazánkban való megtelepedéséről, ősi nyelvéről s kezdetleges műveltségéről még legtöbb önállósággal szól. Ismerteti a legújabb véleményeket s némi szabatossággal igyekszik megjelölni közülök a legelfogadhatóbbat. Bővebben foglalkozik kivált a magyar nyelv családfájával s Hunfalvy és Budenz meg Vámbéry felfogását elég érdekesen ismerteti. De már a nemzeti mondákról szóló fejezetben nem egy hibás véleményre akadunk. A Szent-Lászlóról szóló mondát későbbi krónikások gyűjteményének tartja s a középkori költői maradványok közt épen a róla fenmaradt nemzeti énekeket nem említi, a melyek a legszebb, legbecsesebb töredékei a régi magyar hazafias költészetnek. A Pannónia megvételeéről fenmaradt legrégibb nemzeti énekünket *Csáki* Demeter átdolgozásának tartja. A névben magában is hiba van, mert nem Csákival, hanem *Csáti*, *Chaty* vagy *Chathy* Demeterrel van itt dolgunk; csakhogy az nehezen hihető, hogy ő lett volna ez ének átdolgozója, annál is kevésbé, mert ez ének minden valószínűség szerint korábbi időből való, mint a melyben Csáti élt s egyetlen, eddig ismert három stróphás töredékét írta. Hogy a régi magyaroknak volt költészete a milyen-olyan, azt Toldy után egyes fenmaradt utalásokból bizonyíthatja, mintha ez a józan felfogás szerint másképp lehetne. Nem ártott volna azonban a népies maradványokra is egy futó pillantást vetnie, mert ezek bizonyára a legékesebb bizonyítékai a régi magyar költészetnek. Schwicker azonban igen könnyedén bánik a népköltészet s a hazafias felbuzdulások termékeivel. Erre csak azt hozzuk fel, hogy pl. a XVI. század siralmas hazafiúi énekeit, az úgy nevezett jeremiádokat nem is említi, pedig az akkori költészetnek ezek a valódi gyöngyei. Nem említi az unitáriusok vallásos énekeit sem, a melyek a magyar költészetnek kivált formájára bizonyosan lényeges hatást gyakoroltak. A magyar drámai költészet legrégibb maradványairól, a mysteriumokról s moralitásokról csak pár szóval emlékezik s a magyar költészetnek ezt a fajtát a Sztáray ismeretes drámaival kezdi, a melyek már a haladásnak félreismerhetetlen bizonyítékai. Ellenben az iskolai drámákról elég behatóan ír. Az iskolai drámákat német utánzatoknak tartja, a miben igaza is van; de azt

itt is elfeledi, hogy az iskolai drámák nemcsak a jezsuitáknál, hanem más szerzetes rendeknél is virágzottak; kezdeményezőik pedig kétségtől a protestánsok voltak, azok a hittérítők, a kik Németországról hozták s ültették be irodalmunkba e később oly terebélyessé fejlődő plántát.

A XVII. század általános jellemzése sem mondható sikerültnek. Igaz, hogy a nemzet politikai élete mintegy folytatásául tűnik fel az előbbi kornak: de az irodalom nem közönséges leüdületet vett. Hogy másokat ne is említsünk: egy Pázmány, egy Zrinyi Miklós, egy Apáczai Cseri bármely irodalomnak díszére válnának. Ily kiemelkedő szellemeket nem is látunk még a következő században sem. Sokkal szerencsésebb egy-egy kiváló író értékének s hatásának magyarázatában. Pl. a Zrinyi remek művéről elég bőven értekezik s elég világos képet ad róla a külföldi olvasónak. De a tárgyalás végén azt mondja, hogy a mű *nyelve* sok kívánni valót hagy hátra. Nem a nyelve, hanem a *verselése* fogyatékos az írónak. Nyelve szép, erőteljes, helylyel-közzel fönséges, méltó az eposzhoz: de a verselés gyarló s minden esetre akadály a mű igazi élvezetének. A mű célja sem egészen szabatosan van meghatározva e szavakkal: »a régi magyar bátorság fölébresztése hazánknak a gyalázatos török hatalomtól való felszabadítására.« Nagyjából ez volt az író célja, de nemcsak a régi bátorságot akarta Zrinyi fölkelteni, hanem a magyar önálló hadsereget szervezni, mint az az *Áfiumból* világosan kitűnik.

Hogy a XVIII. század népköltészetét az idegen minták czikornyás utánzata váltotta fel: ez így mondva, épen nem áll. Hogy a Faludi és Amade költészete a népköltészetet követi: szintén csak föltételesen fogadható el. Egyébiránt Faludinál mutatja ki leginkább a szerző, hogy mennyire félreérti az előtte ismeretes források szellemét. Faludi — szerinte — a művészi magyar lyra megalapítója. Kétségtől néhány szép költeményt köszönhet a magyar költészet Faludi lantjának, de Faludi egyetlen magyar irod.-történeti kézikönyvben sem mondatik a magyar művészi lyra megalapítójának. S különben is, mint prózaíró sokkal nevezetesebb. De még nagyobb baj az, hogy *Mikesről*, a magyar próza egyik legnagyobb mesteréről alig ír egy lapot, holott mind az író élete, mint a *Törökországi levelek* viszontagságos sorsa s magas irodalmi értéke mintegy magokban is kiválóan érdekesek. Aztán Mikesről számtalan forrás állt az író rendelkezésére. Ha már az újabb, ma is élő, nem is valami nevezetes írók műveiből mutatványokat ad s gyakran elég bő mutatványokat: bizony Mikes ezt még inkább, százszorta inkább megérdemlette volna.

De Schwicker sokszor azzal sincs egészen tisztában, hogy melyik mű melyik író tollából került ki. Nem fontos ugyan, a mit

említeni akarunk, de még is mutatja a szerző alapos jártasságát. A *Menechmus* című drámát Dugonicsnak tulajdonítja, holott tudvalévő, hogy azt Rájnis írta. Ugyancsak Dugonicsnak az *Arany pereczek* című regényét *Goldene Minuten*-nek fordítja, a *Kazinczy Bácsmegyei leveleit* pedig *Briefe aus der Bácska*-nak. Kisfaludy Károly *Hős Fercsi*-jét meg *Hős Tercsi*-nek kereszteli. E méltán furcsaságoknak mondható botlásoknál azonban a műszellemébe vágó egyéb tévedések is fordulnak elő a már említetteken kívül. Úgy tetszik, hogy Beöthynek a magyar prózai elbeszélésről írt művét aligha forgatta Schwicker: különben meg nem foghatnók, hogy Báróczyról, Bessenyeiről jóformán csak futólagosan emlékezik s alig veszi észre, hogy a magyar prózai stíl fejlődésére milyen nagy hatással voltak ez írók. Egyébiránt a költői nyelv fejlődéséről is ép oly keveset mond, mikor a classicai iskolát tárgyalja. Egy-egy nevezetes tehetség jellemrajzánál meg rendesen nagy túlságba esik.

De egyes tévedések s nem eléggé correct felfogás mellett, egyik nem éppen lényegtelen baja a műnek az aránytalanság is. Mikessel való elbánását már említettük a szerzőnek. Bajza Józsefről megemlékezik ugyan, mint az Aurora-kör egyik tagjáról, de sem életrajzát nem közli, sem nevezetes költői s kritikai működését nem ismerteti. Aztán Toldy, irodalmunknak e valóban elsőrendű alakja sem talál a műben illő méltatást. Pedig ha csak a Gyulai emlékbeszédét lefordítja is az író: már evvel megadja neki az érdemlett méltatást. Tompáról semmivel sem mond többet, mint pl. Kis Józsefről. Vajda Jánosról szintén alig hogy megemlékezik stb. A politikai írókról nem is szólunk, a kik közül csak Széchenyivel foglalkozik behatóbban és sem Kossuthról, sem Deákról, sem Wesselényiről, vagy a Dessewffyekről, Csengeryről stb. nem tud valami jellemzőt mondani, hogy hatásuk titkát legalább nagy vonásokban kimutathassa. Bizonyára sokkal több hasznot tett volna ez immár irodalmunkévá lett nevezetes emberek jellemzésével, mint hogy a mostani, nem is kiváló íróknak egész csoportját felhordja, a kik közül a legtöbb még alig tartozik az irodalomtörténetbe.

Bármilyen sok hibája van azonban e könyvnek: véleményünk szerint írója mégsem tett haszontalan munkát, mikor annak összeszerkesztésére vállalkozott. Legnevezetesebb íróink érdemeit, működésük fényoldalait, a nemzeti életre gyakorolt hatásukat több esetben elég érdekesen mutatja be a külföldnek. Némi érdeklődést ügyekszik irodalmunk iránt gerjeszteni a németekben, a mire nemzetünknek éppen napjainkban nagy szüksége van. A jól kiválogatott mutatványok, a melyeket Petőfitől, Aranytól, Zrinyitől, Vörösmartytól, Kölcseytől stb. felhoz, kétségkívül igen alkalmasak a magyar költészetről való fogalomalkotásra.

S ne feledjük, hogy a Toldy *Handbuch der ungrischen Poesie*-ja után ez az első kísérlet irodalmunknak a külföld előtti ismertetésére. E szempontból méltányolnunk kell Schwicker könyvét, bármennyi tévedést födözzünk is föl benne tisztán a tudomány szempontjából.

S még egy körülmény van, a melynél fogva a mű a föntebbi szempontból méltánylatot érdemel. Sz ez az, hogy a szerző a magyar tudományos élet haladását is figyelemmel kísérte. Művének ezek a részei sem jobbak ugyan, mint a pusztán szépirodalmi termékekkel foglalkozók: de a külföld mégis talán csak most fogja először látni, hogy a sokszor félreismerett vagy lenézett magyar szellem mily tevékeny részt vett az eszmék fejlesztésében, harczában s hogy mennyire lépést igyekezett tartani a nyugoteurópai népek haladásával. Bizonyára szívesebben vettük volna, ha a csak futólagosan följegyzett tévedéseket az író lehetőleg kikerüli vala, ha főleg néhány nem eléggé méltányolt szellemi harcosunknak néha épen roppant hatását világosan feltűnteti s bizonyos arányságra törekszik: de még így is elismeréssel tartozunk az író fáradtságaért s jóakarataért. Könyve a külföld előtt bizonyára csak jótékony hatással lehet a magyar szellem működésének helyesebb felfogására s alaposabb megítélésére. Nekünk pedig magyaroknak — legalább nekem úgy tetszik — mintha szégyenpír futná el arcunkat, ha a könyvet kezünkbe vesszük, mert magyar nyelven még csak *ilyen* irodalomtörténeti kézikönyvünk sincs, a melyet a nagy közönségnek is kezébe lehetne adni. S egyszersmind intő példa, hogy a régi mulasztást törekedjünk mennél előbb kipótolni!

DR. VÁCZY JÁNOS.

Vitkovič Gavr. Prošlost, ustanova i spomenici ugarskich kraljevich šajkaša od 1000 do 1872. (A magyar királyi naszádosok multja, szervezete és emlékeik 1000-tól 1872-ig.) Szerb és idegen források után írta és összeállította V. G. Belgrád, 1887. Külön lenyomat a szerb. t. Társaság Glasnikjének 67 könyvéből.

Mindazon szerb írók között, kik a magyarországi szerbek multjának földerítésén fáradtak, mint Ludaič, Ignjátovič stb. kétségtelenül első helyen áll Vitkovics Gábor, a belgrádi főiskola tanára. Husz évi tanulmányozás alatt több művet írt ez irányban, mint »Kritički pohled na prošlost Srba u Ugarskoj.« ¹⁾ (Kritikai pillantás a szerbek multjára Magyarországbán), »Spomenici iz

---

¹⁾ L. Glasnik : XL. (XXVIII.) k. 1 — 175. l.

budimskih i peštanskih archiva,¹⁾ (Oklevelek a budai és pesti levéltárakból), melyek részint a szerb t. Társaság »Glasnikjában«, részint a szerb Matica »Ljetopisaiban« jelentek meg. Legujabb műve a fenti cím alatt közölt nagyobb szabású tanulmánya.

Dr. Szentkláray J. nemrég megjelent nagybecsű műve után kissé merész vállalkozásnak tetszik ugyanezen tárgy földolgozása; Vitkovics azonban, bár a címben sokat ígért, szorosan célja mellett maradt. Célja pedig, mint maga is mondja az, hogy a szerbek multját Magyarországon földerítse s ez okból, amennyiben a sajkások története a szerbekkel összefügg, megírta jelen tanulmányát. Innét van, hogy míg dr. Szentkláray a sajkások történetét adja, Vitkovics ezzel röviden végez és inkább azok emlékeire fekteti a súlyt, a mint az munkája fölosztásából is látható.

A munka ugyanis két részre oszlik. Az előbbi 3 fejezetben tartalmazza a sajkások multját, (XC. l.) szervezetöket (XC—CXXX.) és a kapitányok, vajdák jegyzékét (CXXX—CXXXIX. l.), a másik rész, — az emlékek — ellenben a név és tárgymutatóval együtt 451. l. foglal el.

Az első — történeti — részre vonatkozólag szerző maga is ekként nyilatkozik: »a mint örömmel szolgáltam tisztelt kartársamnak adataimmal, ép úgy elismerem és köszönettel adózom Szentkláray urnak, kinek kitűnő művét és okleveleit fölhasználtam tanulmányom történeti részében.«

E szavak után, úgy hiszem, nem szükség hosszasan időznöm a történeti résznél.

Első részének első fejezetét, mely »a királyi sajkások multja« címet visel, azzal kezdi, hogy a szlávok a VII-ik század óta itt lakván a magyarok bejövetele alkalmával, már ismerték a hajókázást. Majd áttér Szt.-Istvánra s elmondja ennek intézkedéseit a hadügyre s a sajkásokra vonatkozólag; azután igen röviden válaszolja a sajkások szereplését a legujabb időkig; a szerbeknek a XVII. század végén történt bevándorlásáról szólván, valamint önállóbban s kissé részletesebben szól rólok. Azt mondja u. i.: hogy az áttelepítés terve a bécsi hadi tanácsból eredt, a mely nem törődve a törvényekkel, nem a szerbek helyzetével, a bevándorlókat katonai anyagnak tekintette, melylyel tetszése szerint bánhatik. Az udvar adott ugyan a szerbeknek kiváltság-leveleket, de ezek pusztá, mitsem érő lapok voltak, mert az országgyűlés által soha sem fogadtattak el. A császári generálisok rászedték Brankovicsot ép úgy, mint Csernojevics patriarchát s az így

¹⁾ L. Glasnik: II. odgyela III. IV. V. és VI. köt. egészen.

teremtett helyzet következtében elhidegülés állott be az uralkodó lakókkal szemben, a kikkel egykor barátságos viszonyban voltak, mert a míg Bocskay, Bethlen, Tököly, Rákóczy fegyverrel keltek az ország jogai védelmére, a szerbek a császár részén ontották véroket a magyarok ellen. Előbbi állításának bebizonyítására elmondja (71. l.), hogyan bántak 1703—4-ben a patriarchával Bécsben; semmi áron sem tudott utlevelet kapni, s a midőn hosszas könyörgés után Savoyai Jenő megadni javalta azt, egyuttal tanácsolta, hogy csak tartsák tovább is Bécsben.

A második fejezetben, mely a szervezetről szól, szorosabban követi Szentklárayt. Fölemlítendőnek tartom, hogy a belgrádi nemzeti könyvtárban meg van Földváry Miklós, a komáromi sajkások parancsnokának, olajfestésű képe. A kép a magyar viseletet tünteti fel; körirata: »Nicolaus Földwáry S. C. M. Hungarorum et Croatorum Colonellus Obiit 1649.«

A harmadik fejezetben közli a naszád kapitányok és sajkás vajdák névsorát, mely egyezik a Szentklárayéval.

A második rész az emlékeké. A közölt okmányok nem vonatkoznak kizárólag a sajkásokra. A 97 drb. oklevél a Zsigmond által 1408-ban adott oklevéllel kezdődik s első Ferencz császár 1811-ben kelt oklevelével végződik; közte vannak többek közt Lipót császárnak 1690-ben a szerbeknek adott kiváltságlevele egykorú szerb fordításban, Kollonich érsek monitorius levele Csernojevicshez, Diakovics érsek sérelem-levele, majd egyes szerb férfiaknak adott armalesek, míg a Szentkláray által közölt okmányokon kívül nem sok az, a mi a sajkásokra vonatkozik, úgy hogy a 74-ik számtól kezdve inkább a szerbek beléletére vonatkozó dolgok közöltetnek, így 94. sz. a. X. Leo, VII. Kelemen és III. Pál pápáknak a görögök és latinok közötti házasságokra vonatkozó bullái; 99. sz. a. a komáromi szerb egyház község naplói 1659—1777-ig tulnyomóan szerb nyelven, majd több oklevél a komáromi szerb templom 1754-iki építésére vonatkozólag; érdekesebb a ráczkevei privilegiumok visszaváltásáról szóló magyar nyelvű oklevél 1727-ből. 109. sz. a. mutatványokat közöl egy, állítólag a XIII-ik századból eredt tipicon szerkönyvből. A többi közlemény is valamennyi szerb nyelven írott egyházi könyvekből adott mutatványok s végül néhány Komáromban tartott praedicatio zárja be a sort.

A könyvhöz kimerítő név- és helyjegyzék van csatolva, a mi fölötte megkönnyíti a terjedelmes mű kezelését.

HODINKA ANTAL.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT.

Az ápr. 4-én tartott választmányi ülésen *Thaly* Kálmán második alelnök elnökölt s ugyan ő tartá az első felolvasást is *Rodostó és a bujdosók sírjai*, bemutatván a Rákóczi palotájáról ott felvett érdekes fényképeket, melyet a szép számmal összegyűlt közönség nagy figyelemmel és tetszéssel hallgatott s a végén megéljenzett. A felolvasás a Századokban fog világot látni. Azután *Szádeczky* másodtitkár olvasta fel *Pór* Antal értekezését *Kálmán* győri püspökről, bemutatván ennek pecsétjét hasonmásban, mely hasonlólag a Századokban fog világot látni.

Folyó ügyekre kerülén a sor, titkár jelentést tett az újabb és sajnós veszteségről, mely a magyar tudományosságot s különösen társulatunkat érte, egyik legfáradhatatlanabb és lelkesebb alapítójának s tagjának, a magyar archaeologia egyik lelkes úttörőjének s a magyar történetírás buzgó munkásának, a mint ember és tudós egyiránt feledhetetlen férfinak, *Rómer Flóris*nak halálával érte. Jelenti, hogy elnöki megbízásból az elhunyt sírjára díszes koszorút tétetett s hogy a temetésen társulatunkat a másodtitkár képviselte. Ezután *Szádeczky* tett jelentést az impozans temetésről, mely bizonyítványa az elhunyt népszerűségének és a köztisztületnek, melyben részesült s végül *Thaly* Kálmán elnök kiemelvén az elhunyt érdemeit társulatunk megalapítása körül s hogy már korábban fáradozott egy dunántúli történelmi társulatot alakítani (*Nagy Imrével*, *Ráth Károlylyal*) indítványozá, hogy emlékbeszéd tartassék felette s annak megtartására *Fraknói Vilmos* kéressék fel.

Évdíjas tagoknak megválasztattak: *Pruzsinszky* Pál kegyesrendi tanár Budapest, (aj. *Szinnyei* József); dr. *Gieszewein* Sándor szentszéki jegyző Győr, (aj. *Kudora* Károly); dr. *Kittenberger* János cs. k. törzsorvos Kassán, (aj. *Maure* A.); *Lippich* Gusztáv ügyvéd Szolnokon, (aj. *Szell* Farkas.)

Pénztárnok bemutatta múlt havi számadását. E szerint a

bevételek volt	1,770	frt	91	kr,
kiadás »	390	»	41	»
Pénztári maradék	1,380	frt	50	kr.

DR. RÓMER FLÓRIS FERENCZ.

Szül. 1815. — † 1889. márcz. 18.

Társulatunkat újabb veszteség érte. Egyik alapítója, a ki 22 év előtt lelkesen buzgólkodott a társulat alakítása körül; az utolsók egyike, kiket még az alapítók közül magunk között láthattunk, Rómer Flóris Ferencz szintén elköltözött a halandók sorából, átadva nevét és emlékét a halhatatlanságnak. Épen azon a napon hunyt el, midőn neve, társulatunk legújabbban kiadott névkönyvében, az igazgató-választmányi tagok sorozatában s az ipartörténeti bizottság élén, mint annak t. elnöke, megjelent.

Rómer sokoldalú műveltsége és tanulmányai mellett főleg a régészettel foglalkozott, s Henszlman és Ipolyival együtt (kiket oly gyorsan követett a halálba is) ő volt a régészeti tudomány új iskolájának megalapítója. Mint tanár kezdette pályafutását s eme pályáján azon ritka kitüntetés érte, hogy József főherczeg ő cs. és kir. fenségének is tanára lehetett. Hogy mennyire büszke volt ő erre, mutatja lakóházának ajtaja felett álló ama márvány emléktábla, melyen ő, a fenséges »tanítvány« 1878-ban nála Nagyváradon tett látogatásának emlékét megörökíté. Koporsója felett is ott diszlett »a hálás tanítvány« koszorúja.

Rómer nemcsak mint lelkesítő tanár, nemcsak mint szorgalmasan buvárkodó tudós, de mint ember is azon ritka egyéniségek közé tartozott, a kik szeretetreméltóságuk és nemes szívök által mindenkinek tiszteletét és szeretetét egyaránt bírták. Ifjak és vének, nők és férfiak, polgárok és katonák, hitsorsosai ép úgy mint másfelekezetűek, egyaránt vonzódtak az ő barátságos, emberszerető szívéhez, felmelegedtek hazafias lelkesedésétől, minden nemes ügyért s főkép culturalis eszmékért hevülő lelkületétől.

Rómer Pozsonyban született 1815-ben jómódú polgári szülöktől. Eleinte lelkészkedő papságra készült, de később a tanári pálya iránt érzett vonzalomból a sz. Benedek-rendbe lépett. Mint pannonhalmi növendékpap, már foglalkozott a tudomány művelésével, az ottani levéltárt is rendezte. Később Győrben tanárkodott, áldozva a festészet iránt lelkében ébredt szenvedélynek s mint a természettudományok tanára, bejárta ásványtani és növénytani kutatások czéljából a Fertő, Bakony és Balaton vidékét. Majd Pozsonyba küldetett a természettani tanszékre. Ekkor alapítá saját költségén a pozsonyi fűvészkertet. A legutolsó pozsonyi országgyűlés alatt volt szerencsés a dicső emlékü nádor fiát, József főherczeget a természettudományokra taníthatni.

A szabadságharcz mozgalmái őt is magokkal ragadták s a hadsereg utász-karában végzé honfíui köteleességét, a miért 1854-ig várfogságot szenvedett. Hagyatékában becses emlék ez időből a józsefstadti várbírtón kis cellájának fából kifaragott képmása, hiven ábrázolva ottani fogságuk

színhelyét. Megőrizte emlékül az ott viselt nehéz rablánczot is. Ezeket a Nemzeti Múzeumnak hagyományozta.

1854. óta egy ideig a bakonybéli apátság zárda falai közt éledegelt. Majd ismét Győrben tanárkodott (1857-től), a hol ő alapította meg a jóhírű gazdag muzeumot.

Természetkutató kirándulásai, utazásai közben ragadták meg figyelmét a régi történeti emlékek, várak, kolostorok, templomok maradványai s így ébredt fel benne a régészeti szenvedély, melynek annyi szép munkáját köszönhetjük. Megindította a »Győri történelmi és régészeti füzeteket« (Pest 1865. 4 kötet); írt egy »Műrégészeti kalauzt, különös tekintettel Magyarországra« (Pest 1866.); megírta »Árpás és a móríczhidai szent Jakabról címzett prépostság történetét« (1869.), »Magyarország földíratát a középkorban«, ismertette a »Bakonyt« természeti és régészeti tekintetben (1860.) s tervbe vette több barátjával egy dunántúli történelmi társaság felállítását.

Szép munkatér nyílt előtte, midőn a N. Múzeumhoz került, mint a régészeti osztály öre, itt fejtette ki legmélyebbreható régészeti működését. Nem sokára a júnosi címzetes apátságot s 1878-ban a nagyváradai I. szertartású székes káptalannál megüresedett *literarium stallum* kanonoki méltóságot nyerte el tudományos működései jutalmául s azóta ott lakott csendes visszavonultságban, de folytonos munka között. Még élete legutolsó szakában is egy új mű- és porcellán-festészettel foglalkozó női amateur-társaság alakításának eszméjével foglalkozott; de ezt már be nem végezhetette.

A M. T. Akadémia 1860-ban választotta levelező, 1871-ben rendes tagjává; tagja volt a krakkai tud. akadémiának is, továbbá a svéd régészeti, a bécsi és berlini archaeologiai és anthropologiai, természeti és geologiai, a párisi arch. és anthropologiai társulatoknak stb.

Éltető eleme a bölcsőtől a koporsóig a munka volt. Utolsó napjaiban, midőn a nehéz kór már munkaképtelenné tette, csak az fájt neki, hogy nem dolgozhat. A halál véget vetett ez egy fájdalmanak is — egy szép, munkás eredménydús élet után.

Temetésén, mely márcz. 20-án d. e. 9 órától 11-ig nagy főpapi pompával ment végbe, az osztatlan tisztelet és szeretet nyilvánult minden oldalról. Képviselve volt a T. Akadémia, a budapesti egyetem (melyen a 70-es években az archaeológiának volt tanára), a N. Múzeum, a régészeti társulat. Társulatunkat a másodtitkár képviselte, nemzeti színű szalaggal díszített szép koszorút tévén koporsójára — ama társulat részéről, melynek az elhunyt mint egyik alapítója, bölcsőjénél állott — utolsó búcsúzóul!

Most már ott nyugossa munkás élete fáradalmi után örök álmait a nagyváradai temető hantjai alatt, az önmaga által kiválasztott helyen, Lipovniczky püspök sírja szomszédságában. Legyen csendes az ő nyugodalma s áldott az ő emlékezete!

Sz. L.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A BÁCS-BODROGHMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT márcz. 24-én tartotta Zomborban Schmausz alispán elnöklete alatt rendes évi közgyűlését, melyen Iványi István Bácsmegye régi helyrajzáról, Dudás Gyula pedig II. Rákóczi Ferencnek a Tisza-Dunaközön vívott harczeitől tartottak felolvasást. Végül a társulat által kitűzött jutalomdíjak osztattak ki, melyek közül az elsőt Iványi István Bácsmegye térképeiről, a másodikat Dudás Gyula az alföldi halmokról, a harmadikat Thun a szerb vajdaságról irt pályaműveikkel nyerték.

— A BIHARMEGYEI TÖRLÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT márcz. végén tartott ülésén az elnök kegyeletesen emlékezett meg dr. Rómer Flóris Ferencz a társulat egyik legbuzgóbb tagjának elhunytáról s megbízták *Bölönyi Sándort*, hogy róla a társulat egyik közelebbi ülésén emlékbeszédet tartson.

NYILATKOZAT.

Alólirott az 1849. márcz. 5-iki szólnoki diadalmas csatában elesett honvédek síremléke javára, f. é. márcz. 25-én Szólnokon a városháza nagytermében szabad előadást tartottam, Szólnok vára és városa történelméről a Rákóczi-korban. A »*Jász-Nagy-Kún-Szólnok*« című ottani hírlap márcz. 31-iki száma ezen több mint két óra hosszatt tartott előadást, fölszólításom ellenére, állítólag gyorsírói jegyzetek nyomán, s habár talán felényi terjedelemben, de első személyben tartva közli, olyképen, *mintha szó szerint én adtam volna úgy elő*. Azonban, minthogy csak egyetlen gyorsíró volt jelen, a munkába az is csakhamar befáradt, — s az írást abbahagyván, azután csak holmi hézagos jegyzeteket tön: nyilván ezekből gyártatott a nekem tulajdonított közlemény. Ez pedig elannyira összezavar neveket, éveket, különböző eseményeket, kuruczokat, labanczokat, németeket, ráczokat, s annyi történeti valótlanyságot, sőt abszurdumot foglal magában, hogy e jelzett közleményt *semmiképen el nem ismerhetem magaménak*. Sőt kötelességemnek tartom czennel óvni minden komoly történetkutatót vagy kedvelőt, különösen a t. helytörténetbúvárokat, hogy a nevezett hírlapi közleményből, mint kritikátlanul összevisszahányt megbízhatatlan zagyvalékból, óvakodjanak adatokat meríteni, s *azzal nevetet kapcsolatba ne hozzák, mert én annak egyetlen soráért sem vállalok felelősséget*.

Budapest, 1889. ápril 2-án.

THALY KÁLMÁN.

RÉPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Unzer Ad., Die Convention von Klein-Schnellendorf. (1741. 9. okt.)
Kiel. 1889. 140 old.

Dodon M. A., L'épopée serbe. Chants historiques des Serbes. Paris.
Leroux. 1889. 7 Fr. 50 Cent.

Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France sat. Pologne. Avec une introduction par Farges. I. köt. 1648—1729. II. köt. 1729—1794. (Paris. Alcan. 1889.) Az első kötet becses adalékokat tartalmaz Rákóczi Ferencz történetéhez.

Kunsttopographie Österreichs. E czímen a bécsi bizottság, mely a műemlékek gondozásával van megbízva, egy az összes praehistorikus, középkori és újkori Ausztriában talált műemlékeket és leleteket (a XVIII. századig bezárólag) feltüntető nagyobb munka kiadásához fogott. Az I. kötet Karinthia műemlékeiről szól. A kiadó Kubasta-Voigt (Bécsben). Ez lesz az első rendszeres és általános munka e tekintetben.

Zeitschrift für Praxis und Gesetzgebung der Verwaltung. 1889. X. 1—2. füz. Schlieben, *Die rechtlichen Beziehungen Serbiens zu Österreich-Ungarn.*

Allgemeine Militär-Zeitung. 64. évf. 1889. 10—11. füz. — *Die Feldzüge von 1796 und 1815.*

Zeitschrift für Geschichte und Politik. (Kiadja Zwiedinck-Südenhorst.) 1888. 12. füz. Krones, Niclas II. Graf Bercsényi de Székes, der Genosse Franz Rákóczi's und seine Alnen.

De Vogüé, Villars d'après sa correspondance et des documents inédits. (Paris. 1888. Plon.) Bennünkét a bécsi követségről (1698—1701.) szóló fejezetek kívül a Savoyai Jenővel folytatott alkudozások érdekelnek.

Anzeiger für schweizerische Geschichte. 19. évf. 5—6. füz. — *Gisi, Der Ursprung der Häuser Zürlingen und Habsburg.*

Jahrbücher für die deutsche Armee und Marine. (1889. február). *Der zweite Abschnitt des Rheinfeldzuges 1793. unter Wurmsen.*

Franz Dedk. Von Carneri. (N. Fr. Presse. 1889. febr. 12-én.) Steinbach és Kónyi művei nyomán.

Die österreichischen Herrscher aus der Dynastie Habsburg-Lothringen seit Maria Theresia. (Bécs. Hof- und Staats-Druckerei. 1889.) Képekkel 26 Mark.

Petit Eduard, François Mignet (Paris. Perrin. 1889.) 3. Fr. 50 C.

Mazade Charles de, Un chancelier d'ancien régime. Le règne diplomatique de M. de Metternich. (Paris. Plon-Nourrit. 1889.) 7 Fr. 50. C.

H. Herbert, *Das Rechnungswesen Hermannstadts zur Zeit Karls VI.* (A nagyszabeni gymnas. és reáliskola értesítőjében. 1888.)

Münchener Allgem. Zeitung, 1889. Beilage. 54. sz. *Ein russisches Kriegstagebuch aus dem Ungarischen Feldzug 1849.* A kérdéses napló szerzője Alabin P. W. — orosz tiszt. — A közölt adatok igen érdekesek.

Schröder L., *Die Hochzeitsgebräuche der Esten und einiger anderer finnisch-ugrischer Völkerschaften in Vergleichung mit denen der indogermantischen Völker.* (Berlin. Ascher. 1889.)

Neue Fr. Presse, 1889. márcz. 13-án Frankl L. A., *Die deutsche und ungarische Tricolore 1848.* Szól a bécsi egyetemi legiónak Pozsonyban a magyar országgyűlésnél és jogászoknál tett látogatásáról és szó szerint

közli Batthányi L., Deák, Kossuth, Wesselényi és mások beszédjeit. (Az Egyetértés márcz. 14-iki számában magyar fordításban hozta az egész cikket.) — Ugyancsak e bécsi lap márcz. 15. számában *Krones*-tól közölt tárczát: *Die Beziehungen Montenegros zu Österreich*. (Adalék a török háborúk korához, kivált 1600 óta.)

Rijpl M., Beziehungen der Slaven und Avaren zum oström. Reich unter der Regierung des K. Heraklius. (A budweisi reáliskola 1888. évi programjában.)

Zagrodzskij J., Elekczija Warnenczyka na króla regierskiego. (III. (I.) Ulászló magyar királylyá való választása.) A krakkai reáliskola programjában. 1888.

Kunstovnj Fr., Fontos változások a magyar alkotmány történeti fejlődésében. (Cseh értekezés a prágai I. b. reálgymnasium programjában. 1888.)

Deutsche Rundschau. 1888. aug.—szept. füzet. *Die Abdankung des Kaisers Ferdinand.* 1848. (Nach Helfert). A cikk írója Langenau.

A prágai cseh tudom. társulat tudósításaiban (1887.) megjelent: *Kameniček, Historia expeditionis anni 1556 seu de rebus gestis per Ungariam sub Ferdinando Austriae archiduce, autore Petro Raymundo Amadono.* — Továbbá: *Mencik, Fr. Daniel Krman* (Jellemrajz a XVII. századbeli magyarországi vallásmozgalmakról.)

Malleson Colonel, Metternich. (*»Statesman Series«*). London. Allen. 1888. (Ismeretést hoz az *Academý* 1888. szept. 20-iki száma.)

Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. 1889. évf. (X. köt. 1. füz.) — *Scheffer-Boichorst: Kleinere Forschungen aus der Geschichte des Mittelalters. Zur Kritik des Baumgartenberger Formelbuches.* (XV. értekezés 81 lapon.) — Ez értekezés a Habsburgi Rudolf és IV. Kún László közötti idáig nagyon is homályosan ismert összeköttetéseket nagyban felderíti. A megnevezett Formelbuch egy levelet tartalmaz, mely Habsburgi Rudolf és egy másik fejedelem közötti találkozásáról és szövetekezéséről szól. Idáig e hírt mindig Rudolf és szicíliai Károly avagy a francia királyra vonatkoztatták, míg nem Scheffer-Boichorst e levélnek (Gerbert, Codex epistolaris és Genni-nél) megtalált másik feléből kideríté, hogy a kérdéses fejedelem Kún László királyunk. Az értekezés rövid tartalma ez: Rudolf és László közös ellenséget láttak a cseh Ottokárban, kit már László atyja is »halálos ellenfelének« nevezett. László ez okból szövetekezni kívánt Rudolfal, és egyúttal 8 éves öcsese, Endre herczeg számára Rudolfnak valamely rokonát kérte jegyesül, ez ügyet Meinhard tyroli grófra bízván mint közvetítőre. De ezzel be nem érte: Pektári Joakim személyében külön követet is indított útnak. Rudolf annyira örült a frigyajánlatnak, hogy saját leányát, Klementinát jegyezte el Endrével. A pápa szintén helyeselte az eljegyzést. — Maga a confoederatio azonban nehézségbe ütközött. a mennyiben Pektári kincstárnok, a német szövetség szószólója, 1274-ben kegyvesztett lett és az udvartól eltávozott. minek az lett a következménye, hogy Kún László és udvara cseh Ottokárhoz

közeledtek. A két fejedelem Anjou Károly közvetítése mellett abban állapodott meg, hogy egy, 1275. Mihály napján tartandó congressus-on ki fognak békülni egymással. Lászlónak azonban már előre is meg kellett ígérnie, hogy Habsburgi Rudolffal Ottokár tudta nélkül szövetkezni nem fog. — A békekongresszus azonban elmaradt, a mennyiben 1275. nyarán Pektári kegyelmet nyert Lászlónál és az udvarhoz visszatért. (Ő különben, mint az Gergely pápának Rudolffhoz intézett egyik leveléből kitetszik, idáig is alkudozásokat folytatott a német királylyal.) László ugyan még egyszer Ottokár pártjára hajlott, de a döntő perczben mégis arra kötelezte magát, hogy Rudolffot Ottokár ellen indított I. háborújában megsegíti. E segélyadás birta többi között Ottokárt arra, hogy békeért könyörgött, melybe Rudolff kívánatára hazánk is befoglaltatott; Ottokárnak azonfelül meg kellett ígérnie, hogy a még birtokában levő magyar városokat visszaadja. Ebbeli ígérletét 1277. máj. 6. ismételte. A II-ik cseh háború előtt Rudolf és László közötti végleges véd- és dacszövetségről részletes adatok eddig nem ismeretesek. Ellenben bizonyos, hogy a háború előestéjén (1277. november elején) Rudolf és Kún László Hainburgban találkoztak.

Archivio storico Lombardo. 1887. XIV. évf. 4. köt. 4. füz. — *Bettoni-Cazzago, Gli Italiani nella guerra d'Ungheria. 1848—1849.*

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

— Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ volt ez évben az első a nem havi folyóiratok közül, mely szokott pontossággal s szokott gazdag tartalommal megjelent. Négy főrovatát a folyó évben is megtartá, melyek közül az első rovatban nyolcz értekezés van. *Thallóczy* az Ujlakyak síremlékeit két fényképpel, *Ebenhöh* Ferencz a győri ó-flandriai kárpitot mutatja be, pompás fénynyomatú melléklettel, mely e ritka szépségű műkincset ábrázolja; a győri alakos kárpitról pedig *Pulszky* Károly értekezik, kutatván a készítő mester nevét; *Csergheő* Géza a régi magyar heraldicáról; *Pruzsinszky* az aquincumi Medea szoborról; *Zichen* a muzeumi Medea szoborról; *Wosinszky* a kölesdi őstelepekről s *Hornes* az ausztriai praeistoriáról irtak tanulmányt. E változatos s ügyesen összeállított sorozatot követi a levelezés rovata, melyben *Myskovszky*, *Frényó* Pál, *Münich*, *Téglás* és *Vásárhelyi* leletekről s más régészeti tárgyakról adnak jelentéseket; az irodalom az ötvösség remekein kívül két külföldi munkát ismertet, s a legkiválóbb folyóiratok tartalmáról szól. Igen gazdag, becses és változatos az utolsó, a különféle rovata is, mely részben a régészeti napi kérdésekhez szól, a társulati mozgalmakat ismerteti s egyes apróságokat közöl.

— A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK II. évfolyamának első száma változatos tartalommal hagyta el a sajtót. Első cikke, a szerkesztő Rónai *Horváth* Jenő akadémiai székfoglaló értekezése gróf Zrínyi Miklós (a költő

és hadvezér) hadtudományi elveit fejtegeti s kimutatja, hogy a magyar nemzet első hadtudományi classicus írója eszméivel nemcsak vezértársát Montecuccolit, de korát is századokkal megelőzte. *Thaly* Kálmán a II. Rákóczi Ferencz által Érsekújvár utolsó magyar várparancsnokainak 1710-ben adott útasítást közli, mely úgy katonai, mint gazdasági, pénzügyi tekintetben egyike a legteljesebbeknek. Az 1809-iki, Napoleon hadaival szemben szervezett nemesi fölkelés történetével két közlemény is foglalkozik, az egyik *Jakab* Eleké, a mely az erdélyi insurrectio szervezését vázolja, a másik *Gömör* Gusztáv, a mely a magyar nemesi fölkelés történetét írja meg a bécsi hadi levéltár hivatalos okiratai alapján, egy térkép s a győri (1809. jun. 14.) csatát ábrázoló melléklettel. Dr. *Komáromy* András Thelekessy Imréről (1497—1560.) I. Ferdinánd vitéz kassai kapitányáról kezd életrajzi és hadászati ismertetést, közölve czímeres levelének szövegét is 1560-ból. Dr. *Szendrei* János Szolnok 1552-ben a törökök által történt elfoglalását írja le, egy szövegbeli rajzzal s egy 1525-ből való távlati rajz melléklettel kísérvén történeti fejtegetését. — *Székely* József a székelyek lázadásáról ír János Zsigmond ellen 1562-ben. A Hadtörténeti apróságok között az ősmagyar fegyverek és hadi szokások maradványairól a kuruczvilágban olvasunk *Thaly* tollából, egy XVIII. sz. magyar huszárezredes szerződtetéséről *Szendreitől*, egy XVI. sz. hadi kém viselt dolgairól *Gömör*től stb. stb. A füzetet gr. Zrínyi Miklós a költő és hadvezér sikerült arcképe nyitja meg.

— A *TERUL* a jelen évben hetedik évfolyamába lépett. — Első füzetét *Szell* Farkasnak nagy előszeretettel írt érdekes családtörténeti tanulmánya nyitja meg a *nagybesenyői Bessenyei-családról*, a mely a heves-megyei Besenyőről, a hadviselő besenyők egyik ősi telepéről vette nevét. A család története köztörténeti szempontból is nevezetes epizódokat tüntet fel főkép a török hódoltság korából. Részletes nemzedékrendi tábla és két pecsét-rajz szolgál hozzá magyarázatul. *Csoma* József a kassai dom szent-ségházán levő mintegy tizeukét czímert ismerteti, melyek közt az ország és Kassa városa, Csehország és Szlavonia czímerein kívül láthatók a Perényi, Pálóczy, Szentgyörgyi és Bazini grófok, Butkay, Drugeth, Garay, Bebek, Forgách, Szapolyai és a güthi Ország család czímerei. — Dr. *Schönherr* Gyula a Berényi család czímeres levelét mutatja be 1431-ből színes czímerkép kíséretében, *Bunyitay* Vincze a Micz bán és a Bocskay, Soós stb. család származásáról ír, igen érdekesen fejtegetvén a Micz bánhoz fűződő mondanakört. Buzgó heraldikusunk *Csergheő* Géza a régi magyar sírkövek ismertetését folytatván, bemutatja Telegdy István XVI. sz. kincstartó sírkövét a telegdi templomból. Dr. *Karácsonyi* János azt az érdekes kérdést veti fel: hogy kell kiejteniünk az utolsó magyar fejedelem nevét? melyet a közéletben Géza és Geiza s az irodalomban Gyejcs és Gyejesa alakban is használnak. Karácsonyi régi oklevelek írásmódja s máig is létező három falu név alapján arra a következtetésre jut, hogy *Gecse*-nek mondatott és mondandó magyarosan. — Végül még *Thaly*

Kálmán ír a gróf Bercesényi ivadékokról Franciaországban; s az utolsó nagyobb közlemény a Dalmady család leszármazásáról szól. A vegyesek rovatában *Pór* Antal az Amadé (Omode) nádorokról ír s dr. *Szendrei* János három nemeslevelet ismertet czímerképekkel: Balás másképp *Székelly* Mihályét 1587-ből, Miskolczi *Her* Györgyét (Bocskaytól 1606-ból), *Hoffmann* Györgyét 1791-ből.

— A BUDAPESTI SZEMLE mindenik füzetében van egy vagy két történelmi tanulmány. A januári füzet Janssen nagyírú munkáját ismerteti a reformatio történetéről Bourdeau nyomán, történetírói pártatlansággal tárgyalva e bámúlatos apparatussal írt munkát. A február—áprilisi füzetekben Dr. *Török* Aurél értekezik »egy ősi emberfajtáról Ázsia keleti szélén« — az ájuókról, mely annyival érdekesebb lesz a magyar olvasó előtt, mert irodalmunkban először van ez emberfaj behatóan és történelmi szempontból tárgyalva. A márcziusi és áprilisi füzetben Havas Sándortól van egy érdekes és actualis értékkel bíró tanulmány: »Palacky Ferencz és a magyarok.« Az áprilisi füzetben Acsády írt egy beható tanulmányt Bethlen Gábor fejedelem udvartartásáról, mely a báró Radvánszky által szerkesztett »Udvartartás és Számadáskönyvek« első kötetének beható ismertetése. Minden füzet végén az Értesítőben van néhány történelmi munka ismertetése.

— A LUDOVICA ACADÉMIA KÖZLÖNYE, mióta a Hadtörténelmi Közlemények megindultak, még kevesebb hadtörténelmi dolgozatot közöl, mint annakelőtte, a helyett az actualis jelentőségű hadi tanulmányokra fekteti a súlyt. E tekintetben a jan. és febr. füzetben talán legérdekesebb ama katonai földrajzi tanulmány, mely a magyar állam-terület egyes részeinek katonai jelentősége, értéke és méltatása czímét viseli s a bekövetkezendő háború esetére a hadmiveleti területeket ismerteti. A febr. füzet gyászkeretben jelent meg s megboldogult trónörökösünk necrologjával kezdődik.

— A FIGYELŐ febr. és márcz. füzetében *Paszlavszy* Sándor: három zemplénnérmegyei költőről (Szemere Miklós, Borúth Elemér, Darmay Victorról) ír, *Vachott* Sándorné emlékeit (rajzok a múltból) folytatja, *Szalay* Gyula: Virág Benedek életét és műveit ismerteti, *Szabó* József: Vörösmartyt, mint epikust méltatja, — *Erdélyi* Pál atyja Erdélyi János levéltárából közöl irodalomtörténeti érdekű adatokat, *Szabó* Luiza br. Jósika Miklós életét és műveit fejtegeti. *Csaplár* Benedek Révai didaktikájához közöl kiegészítő adatokat. A márcziusiban külön értekezést közöl még *iffi*. *Mitrovics* Gyula: Tompa Mihály zsengjeiről; *P. E.*: Kazinczy Gábor gondolataiból; dr. *Dengi* János: Fábíán Gábor két levelét mutatja be s végül *Koncz* József: Csáktornyai Mátyás és Marosvásárhelyi Gergely írók életrajzaihoz nyújt adalékot. Mindkét füzetet id. *Szinnyei* József irodalomtörténelmi repertóriuma zárja be.

— A MAGYAR NYELVÖR jan., febr. és márcz. füzeteiben több nyelvtörténelmi adatot olvashatunk. Az érdekesebbek közé tartoznak a *Steuer* János által felsorolt oláhos fordulatok a székely beszédben, *Szarvas* Gábor

kimutatása, hogy a parlament szónokai mily idegenszerűen, német szel-
lemben beszélnek magyarul; *Balassa* Józseftől a székely nyelv hangjai :
Nagyszigeti Kálmántól adalékok a nyelvtörténeti szótárhoz, s végül
ifj. *Kemény* Lajostól: Párizs Pápai ritkább szavai s egy csomó népnyelv-
hagyományi feljegyzés.

— A KATHOLIKUS SZENLE harmadik évfolyamának első füzeté egy
közérdekű értekezéssel kezdődik az emberi nem koráról és az őstörténe-
lemről, melyet nem annyira a szentírás, mint az embertan, a földtan, az
öslénytan, népisme s általában a tudományos vizsgálódás adatai alapján
igyekszik fejtegetni nagy apparatussal dolgozó írója dr. *Székely* István.
Kaposi József Ravennáról s első sorban az ott nyugvó Dante emlékeiről
és sírjáról ír. Dr. *Karácsonyi* János: Tót püspökség Magyarországon cím
alatt történeti fejtegetések alapján czáfolja Hradszky Józsefnek Szepes-
vármegye helyneveiben Sasinek Ferencz művein alapuló amaz állítását,
mintha a krakkai érsekségnek 1046-iki alapítási okmányából az tűnnék ki,
hogy az érsekség joghatósága alá olyan püspökségek is tartoztak, melyek
területét a mai Felső-Magyarország képezte. Kimutatja, hogy a kérdéses
nyitrai és szepesi püspökség soha sem tartozott a krakkai érsekség alá.

— A KERESZTÉNY MAGVETŐ JAN.—febr. füzetét *Brassai* Sámuel egy
érdekes bölcsezzettörténeti fejtegetéssel nyitja meg: *Szózatok a jövő vallá-
sáról* cím alatt, némely külföldi vallásújító philosophusok eszméit ismer-
tetve. Ezt követi egy szintén érdekes tantígytörténeti összeállítás a tordai
unitárius algymnasium igazgatóiról 1576-tól 1888-ig, *Benczédi* Gergelytől.

— A PETŐFI-MUZEUM f. é. márcz. (2.) számában számos újabb
adalék lát napvilágot Petőfi életéről és műveiről, így *Lukatos* Sámuel
ismertetése: Petőfi a hollandoknál, *Csermátoni* Gyulától: Petőfi a plagium
vádjával illetve, czélzások és vonatkozások Petőfire az egykorúaknál;
a »Gyüldei ifjakhoz« cz. költeményének teljes szövege. A kortársak
bírálatai Petőfi műveiről, úgy szintén: adatok művei megjelenéséhez;
költemények ellene; egykorú bírálati megjegyzések a lapokban megjelent
műveiről; vonatkozások Petőfire az egykorú lapokból, mindez *Ferenczi*
Zoltántól. — Hova-tovább egész Petőfi-irodalom fog kifejlődni a Kolozsvárt
megjelenő Petőfi-Muzeum hasábjain.

— Az ARMENIA leginkább az örményvilágot érdeklő napi kérdé-
sekkel s irodalmi mozgalmak ismertetésével foglalkozik, de koronként
kisebb történelmi tanulmányokat is mutat be. Ilyen az örmények keres-
kedelmi viszonya a XVII. és XVIII. században Magyarországon *Fogalyán*
Tivadartól (II. f.), II. Tigran *Markovics* Jakabtól (1—4 f.) Történeti
okiratok az erzsébetvárosi levéltárból. Általában a folyóirat ügyesen van
szerkesztve.

— A MAGYAR SION márcziusi számában *Sajnovits* életrajzát és
Demonstratiója ismertetését kezdi meg *Hám* Sándor.

— Az UNGARISCHE REVUE folyó évi eddig megjelent I—III. füze-
teiben is több becses történeti és irodalom történeti cikket mutat be a

német közönségnek. *Thallóczy*től Magyarország és Ragusa, *Udli* Bélától a szerb színművészet hazánkban, *Lipp* Vilmostól a fenéki temető, Kupeczky János Nyáry Sándortól, *Darvai* Móricztól Magyarország a XVIII. században. E tapintatosan és változatosan szerkesztett folyóirat sikerrel oldja meg feladatát, hogy a magyar irodalom újabb vívmányait bemutassa a külföldnek, s e részben eddigelé is hasznos szolgálatokat tett tudományos mozgalmaink ismertetése érdekében.

IRODALMI SZEMLE.

— KÖZGAZDASÁGI ÁLLAPOTAINK a XVI. és XVII-ik században cím alatt dr. *Acsády* Ignác akad. l. tag s tagtársunk egy valóban nagybecsű tanulmányt tett közzé a Nemzetgazdasági Szemle múlt évi folyamában, mely mint önálló monographia egy 151 sűrű nyomott lapra terjedő kötetben (összesen 50 példányban) megjelent. E munka mintegy kiegészítését képezi annak a hiányt pótló monographia-sorozatnak, melynek első része »Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd alatt« az Akad. Tört. Bizottsága kiadásában megjelent. Mindaddig, míg hazánk pénzügyi, közgazdasági s művelődéstörténeti viszonyai tisztázva nincsenek, gondolni sem lehet arra, hogy hazánk egyetemes történetéről hű képet lehessen előállítani. Acsády a nagyobb hiányokból egy nevezetes részt tett tanulmányai tárgyává: a pénzügyi és közgazdasági viszonyok megírását — s e munkája nevezetes lépés a maga elé tűzött célhoz. Gondoskodni fogunk tüzetes ismertetéséről.

— MAGYAR NŐK UTAZÁSA KELETEN cím alatt Dr. *Márki* Sándor tagtársunk igen érdekes monographiát tett közzé először a Földrajzi Közleményekben s most egy 68 lapra terjedő külön lenyomatban. Nagy szorgalommal összeállított monographia, eléggé meglepő eredménnyel. Jól írva, ügyesen előadva, úgy hogy igazi érdeklődés nélkül senki sem teheti le. Márki jól ismeri utazási irodalmunkat s a mit tárgyára vonatkozólag talált, azt jól is összeállította. Még is körülbelül 40 utazó nő élményeiről ír — olyan szám, melylyel meg lehetünk elégedve. Még visszatérünk e munkára.

— A HADI LEVÉLTÁR BÉCSBEN kézirati mintákat adott ki a XVI.—XVIII-ik századból, mint tanítási segédeszközöket. A hadi levéltár valóban igen jó és hasznos munkát végzett e publicatiójával. A palaeographiai minták csak a XVI-ik század elejéig terjednek, a következő században alig történt valami nálunk s Németországon — míg Olasz- és Franciaországban már csakugyan adtak ki erre vonatkozó munkákat, sőt ez utóbbi helyen még a népiskolai tanulók számára is készítettek tankönyveket. Kétségtelenül hiányt pótol az előttünk fekvő munka, melyben a minták igen jól vannak megválogatva. Összesen 20 lap van közölve igen szép és pontos facsimile — köztük 4 kancelláriai irat (1529. 1632.

1702. 1758-ból). Van köztük egy magyar is — Horváth Bálint levele. Van tisztaírat, fogalmazvány — de mindenképpen jellemző minta kiválasztva. Minden facsimiléhez mellékelve van a feloldás is, még pedig betűhíven a rövidítések megjelölésével. A hadi levéltár kétségtelenül már ennyi minta közlésével is szolgálatot tett a tudományuk; — de minthogy ez előttünk fekvő füzet, daczára hogy a minták jól vannak összeválogatva, még a legjellemzőbbek közül is csak keveset mutat be, bátran lehetne a megjelölt mintákat újakkal szaporítani. De a munka elterjedése érdekében ohajtandó volna, hogy a következő füzetek jelentékenyen olcsóbban adassanak, mert kevés tanulni szeretőnek van módja egy füzetért 15 frtot adni.

— DR. KRONES FERENCZ tagtársunk, a Kirchhoff által szerkesztett Népismei kutatások (Forschungen zur deutschen Landes und Volkskunde) III-ik kötetében a nyugati Alp tartományok német betelepítéséről nagyérdekű és nagybecsű monographiát adott ki. Krones a magyar történetírás újabb vívmányait folytonos figyelemmel kíséri s azokról különböző német folyóiratokban alapos cikkeket közöl. De minden munkában, mely e nagy szorgalmú történetbúvár és író tollából kikerül, felhasználja a magyar forrásokat is. Jelen munkájában is sok magyar történeti vonatkozás van, s épen ezért felhívjuk a olvasóink figyelmét.

— TEMESVÁRY PELBÁRT és beszédei cím alatt adott ki Horváth Cyrill egy tanulmányt, mely Pelbárt műveiből akar világos képet nyerni és nyújtani, azokat bonczoló kés alá vévén. 11 fejezetben végig megy az egész kérdésen, fejtegeti behatóan a scholasticus modort, melynek egyik maradványa Pelbárt s kimutatja, hogy tulajdonképen csak a Stellarium az igazán kidolgozott műve. A Pomerium csak útmutató, hogy annak alapján dolgozzanak ki az alsóbb rendű papok beszédekét. Ebben a Pomeriumban vannak a »Sermones de Sanctis«, melyekért Pelbártot a magyar »szent hajdan« egyik följegyzőjének tartották a történészek, de ezen feljegyzésekről alapos és beható magyarázat s összehasonlítás után kimutatja szerző, hogy Pelbárt csak régi codexekből írta ki az adatokat s csak pusztán másolónak kell tekintenünk. Még visszatérvén a könyv behatóbb ismertetésére, itt csak azt jegyezzük meg a könyvről, hogy igen olvasható, szép nyelven van írva s nyereségnek tekinthetjük irodalomtörténetünkre.

— RÉCSEY VIKTOR ALFONZ »Felolvasások és leírások« cím alatt egy kis füzetet adott ki Kassán, a melyek eredetileg a napi és heti lapok hasábjain jelentek meg. Olvasóink egyiket másikat olvashatták is s így hosszabb ismertetés helyett egyszerűen kiemeljük azokat, melyek történeti vagy irodalomtörténeti vonatkozással bírnak. Ilyenek »Az első magyar költőnk« Petróczy Szidóniáról, Ötven év Balaton-Füred múltjából, Frankenburg Adolfról, a Chernelházi Chernel-család, Új római felirat Sopronban, végül Ferencz Ferdinánd főherczeg, a prezuntív trónörököséről.

— »ÁLTALÁNOS ZENETÖRTÉNELEM« cím alatt Hofecker Imre egy 94 lapra terjedő kis könyvet adott ki, a mely dióhéjba szorítva a zene fejlődésének főbb mozzanatait tárja fel. Szent Ambrustól és szent Gergelytől,

a troubadourok, a mysteriumi játékok, a németalföldi iskola, Palaestrina zenéjének ismertetése után az első dalnű kísérletekről, az operáról Franciaországban, a zongora és orgonajátzásról a XVIII. század végéig, majd a hegedűjátzásról, Haydn József, Mozart, Beethoven zenéjéről, végül az újabb operáról s a zenének modern korszakáról értekezik. A zene története iránt érdeklődők hasznos kis compendiumot nyernek benne.

— DR. GERLÓCZY GYULÁNAK, mint műegyetemi tanárnak 25 évi működéséről emléklapot adtak ki dr. Nendtvich Károly és Máchik József, melyben műegyetemi-, tanári-, irodalmi- és közhasznú működésének főbb momentumai vannak megörökítve.

— DR. KOVÁCS PÁL életéről és működéséről dr. Koltai Virgil tartalmas és becses monographiát adott ki. Kovács Pál a 40 éves legkedveltebb beszélyírója volt: valóságos korrajzok ezek, melyek híven festik a 40-es évek életét, erkölceit, viszonyait. Mint journalista a »Hazánk« szerkesztésével megmutatta, hogyan kell egy vidéki lapot szerkeszteni: kortársai közül sok kiváló író s ezek közt Petőfi is állandó munkatársa volt. Épen ily nagy hatást fejtett ki a társadalmi életben is; — hogy Győr magyar várossá lett, abban az oroszán rész övé. Koltai jól festi tevékenységét s a hatást, melyet korára gyakorolt.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— HIBAIGAZÍTÁS. A Századok f. évi III. füzet 208. lapján felülről 12-ik sor, e szavak: »Csak II. Pál, a híres Aeneas Sylvius« után kimaradt: »(II. Pius) utódja«, mint ezt maga a szöveg is mutatja. Ugyan e füzetben az iskolai programmok ismertetésében a 264-ik lapon, ott a hol a szászrégeni algymnasium programjáról van szó, a felhozott német telepeknek (névszerint Burzenland = Barcaság; Thorenburg = Torda, Burgberk = Borberek) magyar nevei nem említették meg.

— A DEÉSI REF. EGYHÁZMEGYE báró Kemény Gábornak, elhunyt elnökünknek emlékünnepest márczius hóban megtartotta. Alkalmi beszédet Nagy Lajos ref. lelkész tartott a ref. egyházban, hol ez alkalomból gyász-ravatal volt felállítva. Vallás és felekezeti különbség nélkül nagyszámú közönség vett az ünnepélyen részt.

— GRÓF MIKÓ IMRENEK, az Erdélyi Muzeum Egylet alapítójának s Társulatunk első nagy nevű elnökének mellszobrát, (melyet tudvalevőleg báró Fay Miklós mintázott) a Schlick-féle öntődében elkészítették, a talapzat követ Kis-Bányáról hozták, s Pejacevics gróf rajzai szerint Kolosvárt faragják. E mellszobrot Kolosvárt a Muzeum-kertben (melyet gróf Mikó ajándékozott az egyletnek) fogják felállítani a bejáróval szemben levő dombon, s az Egylet idei közgyűlése alkalmával fogják leleplezni. A szobor szemben levő oldalára következő felirat jön: »Hidvégi gróf | Mikó Imre | az erdélyi muzeum | alapítója | a nemzeti tudomány |

nagylelkű pártolója | s buzgó művelője | dicső emlékének | a hálás muzeum-egylet | MDCCCV—MDCCCLXXVI. | « A szobor hátulsó oldalára a következők vésetnek: »Emerico | Comitum Miko | de Hidvég | Ultimo | Musei Transilvani | fundatori | artium litterarumque | tutori | O. M. P. | grata posteritas | MDCCCLXXXIX. | « A talapzat lépcsőjére Mikó gróf jelszava vésetik: »Peragit tranquilla potestas | quod violenta nequit. | «

— A PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG márczius hóban megtartotta alakuló közgyűlését s ugyanakkor megválasztották a társulat tisztikarát. A társulat titkárává Zsilinszky Mihály vál. tagtársunk választatott meg. A közgyűlés után pár nappal megtartatott az első választmányi ülés is Szász Károly elnöklete alatt. A társulat »Protestáns Szemle« czimű évnegyedes folyóiratot indít, 25—30 ív tartalommal. A Szemle tulajdonkép két részből fog állani: az elsőben értekezések, bírálatok s tudományos cikkek lesznek, míg a második rész egyháztörténelmi monographiákat foglaland magában. Az első monographiát Zsilinszky írja a linezi békéről. Ezenkívül szerveztett egyháztörténelmi bizottság is, mely az emlékek és források összegyűjtését s kiadását fogja vezetni. A társulat a működésére történetírásunkban rég óta érzett hiányt fog pótolni. A társulat már most is jelentékeny, mintegy 30,000 frtnyi alaptőkével rendelkezik, s az évdíjas tagok száma is már közel 600-ra megy, úgy, hogy sikeres működése biztosítva van.

— A SZÉKELY TÖRTÉNELMI PÁLYADÍJ-ALAP intéző bizottsága márcz. 4-én tartott ülésében néhai Lázár Miklós gr. helyett — ki súlyos betegségében Finály Henriket bizta meg a bizottság összehívásával s átadta neki a kezénél volt ügyiratokat — Kövály Lászlót kérte föl az elnökség elfogadására s az ügyek vezetésére. Kövály e megbízatást elfogadván, kinyilatkoztatta, hogy a további intézkedés végett közelebből össze fogja hívni a bizottság összes tagjait (Berde Áront, Berde Mózes, Brassai Sámuel, Ferencz Józsefet, Finály Henriket, Gálfi Endrét, Kolozsvári Sándort, Óvári Kelement, Pál Sándort, Szász Bélát, Szász Domokost, Szász Gerőt) és pénztárnokát Möricz Istvánt. Ezután Szabó Károly bemutatta a »Székely Oklevéltár« sajtó alá teljesen kész III-dik kötetét, valamint a IV-ik kötetre általa eddig gyűjtött, de még az országos levéltárból s a székely földről kiegészítendő anyagot. A bizottság a székely történet megírhatásának alapjául szolgáló oklevéltár minél teljesebb összeállítását és közzétételét szükségesnek ismervén, fölhatalmazta Szabó Károlyt, hogy tegye meg a kellő előleges intézkedéseket a kész III-ik kötet kinyomtatására, addig is, míg a közelebből összehívandó bizottsági gyűlés a kiadás költségének fedezéséről, a pályadíj-alap e célra rendelkezésre álló s eddig teljességgel igénybe nem vett kamataiból gondoskodni fog. E határozat alapján már tényleg sajtó alá adatott a Székely Oklevéltár III-ik kötete, melyben igen számos eddig ismeretlen oklevél lesz Brassó, Szeben, Segesvár, a volt erdélyi kincstár s a Domokos-család levéltárából közölve, s melynek két

első kötete kiadási költségét nagyobb részben Lázár Miklós gr., kisebb részben egyes hazafiak e célra szánt adományai fedezték. Ezen III-ik kötet még ez év vége felé meg fog jelenhetni, a IV-ik a jövő 1890-ik évben látand világot, míg maga a székely nemzet története pedig, mely két kötetből álland, a honfoglalás ezer éves tünnepe a közönség kezében lesz.

— A M. TUD. AKADEMIA második osztályába következő tagajánlások érkeztek be: Tiszteleti tagokul ajánlták: Kerkápoly Károly lev. tagot, (Tóth Lőrincz r. t.); Báro Nyáry Jenő l. tagot (Pulszky Ferencz); Schwarcz Gyulát (Thaly Kálmán). Rendes tagokul ajánlták: Jakab Elek levelező tagot, (Pesty Frigyes, Szabó Károly, Wenzel Gusztáv); Károlyi Árpád lev. tagot, (Salamon Ferencz); Pauer Imre lev. tagot, (Schwarcz Gyula); Vécsey Tamás levelező tagot (Kautz Gyula). Levelező tagokul ajánlták: Alexander Bernátot, (Domanovszky Endre); Balogh Jenő kir. főügyészégi fogalmazót, (Tóth Lőrincz); dr. Felméry Lajos kolozsvári egyetemi tanárt, (Brassai Sámuel); dr. Márki Sándort, (Nagy Iván); dr. Schwarczer Ottót, (Tóth Lőrincz); dr. Szendrey Jánost, (Pulszky Ferencz); Wosinszky Mór apari plébánost, (Pulszky Ferencz). Külső tagokul ajánltatnak: dr. Majer Salamon bécsi egyet. tanár (Tóth Lőrincz); René Le Maulde a párisi Société l'Histoire Diplomatique főtítkára, (Fraknoi Vilmos által).

— RÓMAI MUZEUM AQUINCUMBAN. A magyar mérnök- és építész-egyesület mű- és középítési szakosztálya tavaly kirándulást rendezett az aquincumi ásatásokhoz. A kirándulásban résztvett egyesületi tagokat a római építészeti és műemlékek szebbnél szebb maradványai egészen föllelkesítették. Ennek a lelkesedésnek az eredménye az a javaslat, melyet múlt hóban a mérnök- és építész-egyesület a fővárosi tanácshoz benyújtott. Hogy a kiásott műemlékek ne csak az enyészettől legyenek megmentve, hanem a tudomány és a főváros javára hasznos szolgálatot is tegyenek: a mérnök- és építész egyesület azt ajánlja a fővárosnak, hogy teremtsen az emlékekből egy muzeumot, a hol azokat úgy a tudósok, mint az érdeklődő közönség megtekinthesse. Ez által a látnivalók száma ismét szaporodnék egygyel Budapesten. A muzeumot az egyesület szerint leghelyesebb lenne az ásatások színhelyén berendezni, a hol erre a kiásott római bazár korszerű restaurálás után teljesen alkalmas lenne.

— CSONTOSI JÁNOS monographiájáról Mátyás király és Beatrix királynénak a Csorvínakban található arczképeiről — mely eredetileg az Archaeologiai Értesítőben s azután külön lenyomatban is megjelent — a hallei Centralblatt méltányló ismertetést közöl. A becses monographia egész terjedelmében német fordításban az Ungarische Revueben fog megjelenni, mindazon facsimilékkal, melyek a magyar kiadást díszítik. A Könyvszemle múlt évi folyama is nemsokára elhagyja a sajtót, igen gazdag és érdekes tartalommal.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— **ARCZKÉPEK** a franczia újabbkori társadalomból. Irta Sainte-Beuve. Francziából fordította, jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta *Wohl Janka*. (A Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó vállalata Történelmi sorozatából.) Budapest, 1888. 8-adr. XIX. és 416. ll.

— **ÚJKORI ALKOTMÁNYOK.** Irta Concha Győző. Második kötet. (A Magyar Tudom. Akadémia könyvkiadó vállalata harmadik sorozata.) Budapest, 1888. 8-adr. XVI. és 510 ll.

— **AZ ÚJ SOCIALISMUS** és annak bírálata. Irta *Leroy-Beaulieu Pál*. Bevezető előszóval *Kautz Gyula* által. Fordította *Sasvári Ármin*. (A Magyar Tudom. Akadémia könyvkiadó vállalata harmadik sorozata.) Budapest, 1888. 8-adr. XII. és 496 ll.

— **EURÓPA ÉS A FRANCZIA FORRADALOM.** Irta *Sorel Albert*. Első rész. A politikai erkölcsök és a hagyományok. Fordította *Szathmáry György*. (A Magyar Tudom. Akadémia könyvkiadó vállalata első sorozata.) Budapest, 1888. 8-adr. VIII. és 717 ll.

— **ELBESZÉLÉSEK** a Rómaiak Történetéből az V-ik században. *Szent Jeromos*. A keresztyén társadalom nyugaton. Irta *Thierry Amadé*. A franczia eredetiből a harmadik kiadás után fordította dr. *Öreg János*. (A Magyar Tudom. Akadémia könyvkiadó vállalata első osztálya.) Budapest, 1888. 8-adr. XXVI. és 588. l.

— **GOETHE FAUSTJA.** Tanulmányok. Írták *Boyesen Hjalmar* Hjorth és *Heinrich Gusztáv*. (A Magyar Tudom. Akadémia könyvkiadó vállalata második osztálya.) Budapest, 1888. 8-adr. XVIII. és 272 ll.

— **DR. DUKA TIVADAR** könyve Körösi Csoma Sándorról. Ismertető értékezés *Jakab Elek* lev. tagtól. (A Történettudományi Értekezések XIV. kötetének II. száma.) Budapest, 1888. 8-adr. 67 l. Ára 40 kr.

— **EMLÉKBESZÉD** Boissier Péter Edmund a M. Tud. Akadémia kültagja felett. Irta dr. *Haynald Lajos* tiszt. tag. (Az Akad. Emlékbeszédek V. kötetének 7-ik száma.) Budapest, 1889. 8-adr. 23 l.

— **EMLÉKBESZÉD** Reichard Henrik Vilmos a M. Tud. Akadémia kültagja felett, *Kanitz Ágost* l. tagtól. (Az Akad. Emlékbeszédek V. kötetének 6-ik száma.) Budapest, 1889. 8-adr. 28 l.

— **MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR** a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkesztik *Szarvas Gábor* és *Simonyi Zsigmond*. Első kötet, V. füzet. Kienged — felelődik. Budapest, 1889. 4-edr. 641—800 ll.

— **A MAGYAR KIRÁLYI ORSZÁGOS LEVÉLTÁR** diplomaticai osztályában őrzött pecsétek mutatója. Tizenkét fénynyomatú táblával. Kiadja az országos levéltár. Budapest, 1889. 4-edr. 38. l. 52 pecsétrajzzal.

— **A NÁDASDI GRÓF NÁDASDY-CSALÁD** Nádasd-Ladányi elsőszülöttségi könyvtárának története és ismertetése. Irta *Horváth József*. Három simili-nyomattal. Budapest, 1889. 159 l.

— RÉVAI MIKLÓS ÉLETE. Irta *Csaplár* Benedek. IV. kötet. Budapest, 1889. 8-adr. 455 l. Ára 4 frt.

— A NAGYVÁRADI KIR. AKADEMIA százados múltja 1788—1888-ig. Száz éves jubileuma alkalmából írta *Bozóky* Lajos. Budapest, 1889. IV. 254 ll.

— KÖZGAZDASÁGI ÁLLAPOTAINK a XVI. és XVII. században. Irta Dr. *Acsády* Ignác. Budapest, 1889. 8-adr. 151 l.

— TEMESVÁRI PELBÁRT és beszédei. Irta *Horváth* Cyrill. Budapest, 1889. 8-adr. 89 l.

— MAGYAR NŐK UTAZÁSA. Irta dr. Márki Sándor. Budapest, 1889. 8-adr. 68 l.

— DR. VÁMBÉRY ÁRMIN élete és tudományos működése. Vázolta Récsey Viktor Alfonz. 2-ik jav. és bővített kiadás. Kassa, 1889. 8-adr. 54 l. Ára 50 kr.

— FEOLVASÁSOK ÉS LEÍRÁSOK. Olvasta és írta Récsey Viktor Alfonz. I. füzet. Kassa, 1889. 12-edr. 116 lap. Ára 1 frt.

— ÁTALÁNOS ZENETÖRTÉNELEM. Irta Hofecker Imre. Budapest, (é. n. 1889.) 12-edr. 95 l.

— A MEZŐHEGYESI ÁLLAMI MÉNESINTÉZET ALAPÍTÁSÁNAK TÖRTÉNETE. Irta *Ruisz* Gyula. (Különnyomat a »Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeum-Társulat Értesítője« 1877-iki évfolyamából.) Temesvárott, 1888. 8-adr. 171 ll.

— RÉVAY KATA SZIDÓNIA levelei férjéhez 1656—1702. Közrebocsátotta dr. *Komáromy* András. Budapest, 1889. 8-adr. 88 l.

— UNTERRICHTS-BEHILFE zur Handschriften-Kunde. Handschriften aus dem 16., 17. und 18 Jahrhundert. Zusammengestellt von der Direction des k. k. Kriegs-Archivs. Wien, 1889. Ivrét. (20 facsimilével s szöveggel). Ára 15 frt.

— MÁRIA THERESIA als Gesetzgeberin. Von Dr. August *Hermann*. Wien, 1888. 8-adr. 159 ll. Ára 1 frt 50 kr.

— PETER PÁZMÁNY Cardinal-Erzbischof und Primas von Ungarn und seine Zeit Von Dr. Joh. Heinrich *Schwickler*. Köln, 1888. 8-adr. 98 ll. Ára 1 frt 10 kr.

— LUDWIG FÜRST STARHEMBERG ehemaliger k. k. A. O. Gesandter an den Hofen in Haag, London und Turin. Eine Lebens-Skizze. Nach handschriftlichen Original-Quellen verfasst und geordnet von dessem Eukel A. Graf Thürheim. Graz, 1889. 8-adr. VI. és 371 ll. Ára 3 frt.

— DIE DEUTSCHE BESIEDLUNG der östlichen Alpenländer insbesondere Steiermarks, Kärntens und Krains nach ihren geschichtlichen und örtlichen Verhältnissen von Dr. Franz von Krones Stuttgart, 1889. 8-adr. 176 l. Ára 5 márka 60 fillér.

— P. DE NOLHAC. Les correspondants d'Alde Manuce matériaux nouveaux d'histoire littéraire. (1483—1514.) Rome. 1888. 8-r. 104 ll.

KÁLMÁN, GYŐRI PÜSPÖK.

(1317—1375.)

Nem mint államférfiu, ki az ország ügyeit egyben-másban útba igazította; nem is mint oly papi fejedelem, kit a magyar egyház vezérként követett: hanem csak mint I. Károly királyunk természetes fia, mint *félvér* magyar Anjou, érdeklí Kálmán, győri püspök figyelmünket.

I.

Az esküben, melyet Károly-Róbert király Budán, 1309. június 15-én, koronázása alkalmával tett, mindenkinek feltűnhetik, hogy daczára az egyik kezdő tételnek, melyben a király általánosságban azt igéri, hogy a római közönséges egyház által hirdetett és tanított katolikus hitet megtartja, különösen még benne foglaltatik, hogy beéri a törvényes házassággal és megelégszik feleségével, mert mint az írás mondja: A férfi elhagyja atyját és anyját sat.

E tétel nyilván közbe van csúsztatva, nem is a kellő helyre. Előtte közvetlenül ugyanis az áll, hogy az esküt tevő király Magyarország nemeseit régi, törvényes szabadságaikban meghagyja, sőt zsarnok elnyomóiktól megszabadítja; azután következik a fentebbi pont a házasság szentségének megőrzéséről, s utána mindjárt, hogy a király a népnek, melyet az isteni gondviselés reá bízott, nem kárára, de hasznára legyen.

Károly király, ki ezen második koronázásakor mintegy húsz éves, de már három év óta feleséges volt, úgy látszik, elég okot szolgáltatott eddig is arra, hogy a pápai követ, Gentilis biboros, ki e koronázásnál jelen volt, s az ország főpapjai és főurai a mondott tételt esküjébe beletoldják, noha tudniok kellett, mily nehéz »contra stimulum calcitrare.«

Károly király, a francziába oltott heves olasz vér nem is

tartotta meg esküjét. Koriróink némelyei irva hagyták, a király maga se tagadta, sőt a római szent-szék előtt nyíltan megvallotta, hogy Kálmán nevű törvénytelen fia van.¹⁾

Krónikáink, melyek Kálmán születéséről megemlékeznek, azt az 1318. évhez fűzik. Azonban midőn kényelmes hanyagsággal és a chablonszerű »eodem anno« (ugyanazon évben) kitételrel több, határozottan nem egy évben történt dolgot tűzdelnek egymáshoz, voltaképen nem tudni pontosan, mely évet kell »ugyanazon év« alatt érteniünk.

Például, egyik legjobb krónikánk, a dubiczi krónika az 1318. évhez köti, hogy Károly király Beatrixet feleségül vette; hogy Beatrix meghalt; hogy Károly király a székesfehérvári templom tetejét födetni kezdette; hogy Kálmán nevű törvénytelen gyermeke született; hogy Csák Máté megszűnt élni. Ámde hiteles adatok útján tudjuk, hogy Beatrix házassága 1318. november közepén történt; halála 1319. november elejére csik; Csák Máté pedig 1321. márczius 21-én múlt ki: melyik év tehát »ugyanazon esztendő«, melyben Kálmán született?

Úgy hiszszük, a következő okokból helyesen cselekszünk, ha *Kálmán születési évét 1317-re tesszük*:

1-ször, mert két pápa, XXII. János és XII. Benedek, kik e kérdéssel tüzetesen foglalkoztak, Károly királyt, midőn Kálmánt nemzette, *házasnak* mondják.²⁾ Már pedig Károly király 1317. decz. 16. napjától, mikor első neje, Mária Temesvárt meghalt,³⁾ egész 1318. nov. közepéig, mikor Luxenburgi Beatrixet vette második feleségeül,⁴⁾ tehát szintén egész éven át özvegy, azaz »solutus« volt.

2-szor. Midőn XXII. János pápa 1334. februarius 3-án kiadta azon rendeletét, hogy két püspök Kálmán, Károly magyar

¹⁾ A dubiczi és pozsonyi krónika csaknem ugyanazon szavakkal jegyzé föl: »Rex habuit de concubina sua, quam acceperat de Magna insula Danubii, filium, quem appellavit Colomannum.« (M. Florianus, Fontes domest. III. 119., IV. 43.) A Muglen-féle krónika pedig: »In denselben Jar het der kunig einen sun bei seiner Ammen, und nannte den Coloman, und macht im pischoff tzu rab.« (Prodradczky, Chron. Budense pag. 239.)

²⁾ »De rege coniugato genitus.« Lásd Theiner, Monum. Hung. I. 595., 604. — Fejér, CD. VIII/IV. 99.

³⁾ Chron. Budense, Podhradczkynál 237. 1.

⁴⁾ Loserth, Die Königsaller Geschichtsquellen 400. 1.

király törvénytelen fia életkora iránt vizsgálatot ejtsen, kitünt, hogy Kálmán épen akkor töltötte be tizenhetedik életévét.¹⁾

3-szor. 1335. évi junius hava 24-én XII. Benedek pápa azt írja a nevezett Kálmánról: »nunc in decimo nono eiusdem etatis anno *vel circa* constitutus existit«, ami magyarán annyit tesz, hogy tizennyolcz éves elmúlt, s a tizenkilenczedikben van.

Tehát Kálmán, ha nem 1316. végén, 1317. elején született.

Kálmán anyjáról az idézett pápai levelek csak annyit mondanak, hogy »soluta«, azaz nem volt férjes asszony; koriróink pedig, hogy szeretője, ágyasa (concupina, amme, anie) volt a királynak, kit a dunai nagy szigetről vett magához. Mely szavak alighanem úgy értelmezendők, hogy Károly király a mai Csepel-szigeten, az időben a királyok rendes mulató helyén tartotta kedvesét.

Egyéb adataink nincsenek e nőről, ki Károly király kedvezését birta. Némi gyanítás fér ahhoz, hogy Károly király Szécsényi Tamás erdélyi vajdát, később országbírót hű rokonának, »*fidelis proximus noster*«-nek nevezi.²⁾ Lelki rokonságot, azaz komaságot, noha komái szép számmal valának, nem szokott volt Károly király proximus czímen jelölni. Viszont Tamás vajda, Farkas nógrádi főispán fia sem a királylyal se feleségei valamelyikével vérségi rokonságot nem tartott, hanem ha természetes sógorságot. De ez merő, pusztá gyanításnál nem egyéb.

Némileg megerősíteni látszik e gyanítást, hogy a pozsonyi városház (mely hajdan magánpalota volt) kapuboltozatának egyik zárköve egészen ifju, szakáltalan és bajusztalan, püspök süveges főt tüntet föl. Minthogy pedig e zárkövek másikában a magyar Anjouk ismert strucz-madara van, s e két ábra közt összefüggésnek kell lenni: történeti tudományunk jelen állása mellett nem gondolhatunk másra, minthogy ama fiatal püspök Kálmán, Károly királynak természetes fia. Ama kapuboltozat harmadik és negyedik zárköve két nőt, egy idősbet s egy ifjabbat (anyát és leányát) ábrázol, az ötödik zárkö végére egy sisakról

¹⁾ »Vix decimum septimum annum . . . tunc temporis complevisset.« *Theinernél*, mint fölebb.

²⁾ *Fejér*, CD. VIII/IV. 219. — *Anjk. Okmt.* III. 71. és számos más helyen. Még I. Lajos király is (*Anjk. Okmt.* IV., 257.) rokonnak nevezi Tamás vajdát.

hatalmasan fölemelkedő oroszlánt. Ez utóbbi képlet nagyon hasonlít Szécsényi Tamás vajda azon czímeréhez, melyet országbíró korában használt.¹⁾ Ha mindezen ábrák lényegileg összefüggnek, ami valószínűnek látszik, akkor az idős nő a Szécsényi családból származó anyja Kálmán püspöknek és nővérének, ki talán szintén Károly király természetes leánya volt.

A véletlen megadhatja egykor a helyes megfejtést; addig marad e combinatio — mint mondám — pusztá gyanítás.

II.

I. Károly király 1320. július 6-án harmadszor is megnősült, egybekelvén a lengyel Erzsébettel, ki öt tizenkét év alatt öt figyermekkel ajándékozta meg; törvénytelen fiát, Kálmánt, tehát már csak azért is, nehogy utóbb törvényes gyermekeinek galibát okozzon, s viszont hogy ezekkel szemben állása által védve legyen, a papi pályára szánta és átadta nevelésül Ivánkának, a váradi püspöknek, ki — úgy tetszik — a fiu keresztatyja volt.²⁾

Ivánka püspök gondos nevelése³⁾ nem vallott szegényt növendékével. Mindkét főntebb érintett pápa szavahihető tudósítóktól úgy értesül, hogy Kálmán Isten kegyelméből tisztos, jámbor életével, jó erkölcsével és fényes erényeivel születése feltját elfeledtetni iparkodott. S ha e tudósításoknak nem kellene is szoros hitelt adnunk, Kálmán későbbi élete bizonyosságot tett arról, hogy buzgó és kegyes főpap volt.

Könnyen érthető, hogy fiának e szellemi iránya örömmel töltötte el a fejlődési atyát, a miért is, míg fia Váradon nevelkedék, többször meglátogatta őt⁴⁾; fiául elismerte; herczegnek

¹⁾ Rajzban látható e czímer *Nyáry* Albert b. Heraldikája VI. tábláján, az 52. szám alatt; valamint amaz öt zárkó az Osztrák-magyar Monarchia Magyarországot leíró I. kötete 101. lapján.

²⁾ Károly király komájának czímezi Ivánka püspököt, l. *Bunyitay*, A váradi püspökség története, I. 168.

³⁾ Ismerjük Kálmán egy tanítóját s egy káplánját név szerint. (*Katona*, Hist. Crit. VIII. 380. — *Bunyitay* idézett műve II. 82.)

⁴⁾ 1326-ban kétszer találjuk Károly királyt Váradon, egyszer április 20-án, (*Ráth*, A magy. királyok tartózkodási helyei, 40. l.), másszor november közepén (*Fejér*, CD. VIII/III. 153.) 1331-ben június elején, 1332-ben október elején van Váradon (*Fejér*, CD. VIII/III. 569. és *Ráth* i. m. 42.)

czímezte¹⁾ és megengedte neki, hogy a nemzetségi czímet, koronával díszítve használhassa.²⁾ Jövőjéről is korán kezdett gondoskodni, mert 1332-ben már mint éneklő kánonkot találjuk Kálmánt a váradi káptalanban,³⁾ és lehet, már ekkor fordult meg Károly király agyában a gondolat, hogy a legközelebbi alkalommal Kálmánt győri püspökké teszi, mert már ekkor megkérte volt XXII. János pápát, hogy »az ország határán, németek és csehek szomszédságában« fekvő győri püspökség újbóli betöltését, ha az akkor élő püspök meghalna, vagy a püspöki szék másként megürülne, reserválja, tartsa fenn magának,

Kálmán, győri püspök pecsétje.

¹⁾ 1328-ban az esztergomi keresztesek hercegnek, *ducnak* nevezik (Katona, Hist. Crit. VIII. 380.) 1332. és 1333-ban a váradi káptalan által kiadott hiteles levelekben szintén »*duce Kolomano cantore*« czímen fordul elő (Zichy Okmt. I. 385. 416.)

²⁾ *Luczenbacher* (Érdi): Kálmán győri püspök pecsétje. Tudománytár. Értekezések, V. 67. — Kálmán nyolcz szegű gyűrű-pecsétjének körirata: † S(igillum) SECRETUM DO(mini) COLOMANNI. Leírása: jobbra ferdült pajzs szelvényben két mezőre osztva; a felső mezőt Magyarország nyolcz pályájából négy, az alsót három Anjou-liliom tölti ki. Czímerdíszül a pajzs fölött a koronából kiemelkedő ismert strucz, patkóval a csőrében szolgál. — A pecsétet Szopori Nagy Imre szívességéből közöljük. Eredetije veres viaszba nyomva a soproni városi ltárban őriztetik. Az oklevél, melyről függ, 1338-ban kelt. Körirata: S. DOMINI COLOMANI EPISCOPI ECE JAVRIENSIS.

³⁾ *Zichy Okmt. I. 385.*

hogy majdan oly alkalmas egyént lehessen győri püspökké kineveznie, ki a pápának is, a magyar királynak is szíve szerinti híve. A pápa készséggel hajolt Károly király kérésére és szigorúan megtiltotta a győri káptalannak, hogy a mondott alkalom után új püspököt választani ne merészeljen. ¹⁾

A győri püspök az időben, 1332-ben, *II. Miklós* volt, korra nézve nem is idős, mindössze ötven éves, de talán beteges ember, kit Károly király amúgy sem igen szívelt, hogy halálára már is számított.

Ezen Miklósról, más alkalommal ²⁾ azon véleményemet nyilvánítottam, hogy a Német-Újváriak nemzetségéből való volt. E véleményemet újabbi tanulmányaim folytán annyiban kell módosítanom, hogy Miklós püspök valamely Német-Újvári grófnak természetes fia lehetett, úgy látszik, a Német-Újvári Gergelyé, s ez esetben Miklós, királyi tárnokmester és a hűtlen András természetes bátyja leendett. Úgy értesít, ugyanis, V. Kelemen pápa 1310. július 28-án, hogy nem házas szülők, hanem *solutus* és *soluta* gyermeke, még csak huszonnyolcz éves, nem is áldozó pap, hanem csak clericus, ³⁾ azonban nemes nemzetségből való.

Miklós győri püspökké történt megválasztatása előtt a szent Albertről címzett győri egyház préposti méltóságát viselte és 1308-ban fordul elő legelőbb, mint a régebben (dudum) meghalt Tivadar győri püspöknek a káptalan által egyhangulag megválasztott utóda. A királyválasztó országgyűlésen, melyet frà Gentile bíboros és pápai követ Pesten, a predikátor-rendiek templomában, 1308. november 27-én tartott, szintén részt vett. Sokat forgolódott ez időben a nevezett bíboros körül, kinek, valamint Károly királynak is ajánlatára megerősítette őt a pápa a püspökségben, és 1310. márcz. 8-án megbízta *II. Tamás* mester esztergami érseket, hogy két vagy három püspök segédletével püspökké szentelje. ⁴⁾ Az okiratok szakadatlan sora bizonyítja azután, hogy

¹⁾ *Theiner*, Monum. Hung. I. 553.

²⁾ *Századok*, XXI. 836.

³⁾ Tévednek tehát, kik állítják (Vatikáni M. Okirattár I. II. 116. l. 8. jegyzet), hogy Miklós győri püspök előbb, azaz 1303-tól 1308-ig boszniai püspök volt, valamint abban is, hogy csak 1318-ig ült a győri püspöki széken.

⁴⁾ *Theiner*, Monum. Hung. I. 822., 826.

ő volt a győri püspök 1336-ig. Ez év április 20-a és október 24-e közt kellett meghalnia, mert az előbbi kelet alatt még mint élő említették, az utóbbi kelet alatt pedig a győri püspöki szék már megürültnek állittatik.¹⁾

Közben (1334. elején) Károly király azt a kérelmet intézte XXII. János pápához, hogy fiát Kálmánt, ki — mint állítá — kora huszonkettedik évébe lépett, dispenzálja mind születése, mind kora hiányaira nézve. A pápa dicsérettel emlékezvén a királyról is, megfiáról is, az ügyet megvizsgálás végett a váradi és csanádi püspökökre bízta, megengedvén, hogy ha Kálmán csakugyan huszonkettedik évében van, fölszentelhessék áldozó papnak, elláthassák egyházi, ha mindjárt lekipasztorkodással összekötött javadalommal, személyhez kötött káptalani hivatalokkal (personatus), sőt elérvén a szabott kánoni kort, püspöknek is megválaszthatassák.²⁾

Azonban a nevezett püspökök vizsgálatából kitűnt, hogy Kálmán herczeg életkorának nem a huszonegyedik, de még csak a tizenhetedik évét töltötte be, s így valószínűleg senki se találkozott, ki őt pappá szentelte volna. Ismételve a pápához, immár XII. Benedekhez fordult tehát Károly király a szükséges engedélyért, hogy fia fölszenteltethessék, egyházi nagyobb javadalmat nyerhessen és elérve a szükséges kort, püspökké választathassék. A pápa, jóllehet Kálmán herczeg még nem töltötte be tizenkilencedik évét, engedett a király sürgető kérésinek, és meghagyta a főntebb megnevezett két püspöknek, hogy ha egyéb kánoni akadály fönn nem forog, Kálmánt születése és kora ismert hiányai daczára fölszentelhessék.³⁾ Valaminthogy ugyanazon 1335. évi szeptember hó 24-én Kálmánt már az esztergami káptalan élén mint prépostot szemléljük, noha egyidejűleg bírt a székesfehérvári káptalanban is egyházi javadalmat; azonban áldozó pappá nem, csak szerpappá, diaconussá volt fölszentelve.⁴⁾

1) *Zalum. Oklt.* I. 317. — *Anjouk. Okmt.* III. 298.

2) *Theiner, Monum. Hung.* I. 595.

3) De dato 1335. junius 24. l. *Theiner, Monum. Hung.* I. 604.

4) *Fejér, CD.* VIII IV. 114. — *Vatikáni M. Okirattár* I. I. 428.

III.

Nemsokára azután (1336. közepén) II. Miklós győri püspök elhunyt.

Károly király évek során át nem volt jó indulattal iránta. Valószínű, hogy Miklós püspök némi jóakarattal, vagy legalább nem oly ellenséges indulattal viseltetett pártütő félvérei, a Német-Újváriak iránt, mint a király a maga s az ország érdekében megkívánhatni vélte. Mindamellett midőn 1318-ban Győr várát a püspökség minden egyéb javával és jövedelmével a király lefoglalá és lefoglalva tartá, ez erőszakoskodását az ország mindkét érseke és számos püspöke, — tehát ép azon elem, melynek hazafiságához és a király iránti hűségéhez azon időben a legcsekélyebb gyanu se fért, és információik szerint a pápa is megrovandó, helytelen szenvedélyességnak minősítette,¹⁾ és fölhívta a királyt, hogy a győri egyház javait visszaszolgáltassa, az elkövetett károkért pedig eleget tegyen.

A pápa ez intésére magába térvén a király, visszaadta ugyan a püspök javait és valamelyes kárpótlást is ígért neki a tömérdek okozott kárért; később (1335.) azonban újra feldühödött a püspökre, jószágait és jövedelmeit ismét lefoglaltatta. Ez igazságtalanság, melyet Károly király mindinkább önkényre hajló természetének kell betudnunk, kétségkívül siettetete a püspök halálát.

Eltemetvén püspökét, nem kis zavarban lehetett a győri káptalan a teendők iránt. A királylyal szemben, ki a győri egyházat kétszer meggyalázta és megkárosította, nem viseltethetett föltétlen jó indulattal. Pedig most a király azon sürgős óhajtsával kellett leszámolnia, hogy természetes fiát, az alig husz éves gyerek-embert főpásztorának válassza. Kuszálta a bonyodalmat azon körülmény is, hogy a szent-szék, épen Károly király indítványára, magának reserválta volt a győri püspökség betöltését, mint tudjuk; de — úgy látszik — e jogával ép a választandóval szemben, e kényes alkalommal élni nem akart, és hallgatagon

---

¹⁾ »Motum animi tui sequens potius, quam iudicium rationis«, mondja XXII. János pápa. *Thciner*, Monum. Hung. I. 462.

hár, a káptalanra hárította, hogy megtalálja a helyes utat a menekülésre.

Hosszú tanácskozásnak, talán alkudozásnak kellett Kálmán herceg püspökké választását megelőznie; minthogy a szenvedelmes király — képzelhetjük — türelmetlen sürgetései daczára csaknem egy év folyt le Miklós püspök halála és utóda, Kálmán püspök megerősítése közt.

Végre is a káptalan kieszelte módját, miképen teljesülhet Károly király óhajtása is, minek ellenkezője nagy veszedelemmel járt volna a győri egyházra; de más részről az akadékosabb vagy gyöngédebb lelkiismeretű kanonokok is megnyughassanak.

Kiiratván ugyanis és elérkezvén a püspökválasztó consistorium határnapja, megjelentek a kanonokok valamennyien, kiknek megjelenniük kellett, amennyiben »megjelenni akartak és kényelmesen meg is jelenhettek.« De azért még se végeztek közvetlen, hanem csak közvetett választást, »electionem per compromissum.«¹⁾

A közvetett választás abban állott, hogy a káptalanbeliek összesége megegyezett, compromittált három, öt vagy hét tagjában,²⁾ kik a püspököt kiszemeljék, megválaszszák. Jelen alkalommal — úgy kelle lenni — olyanokban compromittáltak, kik a király föltétlen hívei lévén, egyhangúlag megválasztották győri püspöknek Kálmán diaconust, az esztergami egyház prépostját, jóllehet a püspökséghez megkívántató törvényes kora még hiányzott.

Kálmán herceg, mert ő volt a megválasztott, a reá esett választást sem el nem fogadta, se vissza nem utasította, hanem a szent-szék kegyelmébe ajánlotta ügyét. Így kívánta ezt akkor a

¹⁾ A püspökválasztás e módja teljesen szabályszerű és megengedett volt. (Lásd Gentilis választási szabályzatát a *Vatikáni magyar Okirat-tárban* I/II. 288.) Rendesen akkor folyamodtak hozzá, ha a káptalan tagjai a választandó személye iránt megegyezni nem tudván, több pártra oszoltak. Jelen esetben concurrensről, Kálmán herceg vetélytársáról szó se lehetvén, a közvetett választás oka az előadottakban leli megoldását.

²⁾ Néha csak egyetlen személyben, ki ez esetben többnyire valamely főpap volt.

szerénység és tisztességtudás, no meg egy kissé a kudarcztól való félelem, minthogy a szent-széknek mindig módjában állott a káptalanok választását kifogásolni, s a választottat mellőzni, mi természetesen nem járt az illetőre szégyen nélkül.

A győri káptalan megejtván a leirt módon a választást, külön követséget indított Avignonba a szent-székhez, esedezvén a pápának, hogy választását megerősítse. A pápa pedig — ez akkor úgy divott — se hozzá nem járult a káptalan választásához, de el se vetette azt; hanem tanácsot ülvén testvéreivel, a bíborosok karával affölött, miként lehetne a megözvegyült győri egyház ellátásáról hasznosan gondoskodni? érett megfontolással tekintetbe vevén Kálmán (chablonszerűn magasztalt) jeles tulajdonságait, de a káptalan egyértelmű választását se hagyván figyelmen kívül, legczélszerűbbnek találta a nevezettet különös kegyelemből győri püspökké kinevezni, daczára annak, hogy még csak életkora huszonegyedik évében van.¹⁾ Együttal megirattak a szokásos levelek a győri káptalanhoz, a papsághoz, a városi és megyebeli hívő néphez, az egyházmegye hűbéreseihez (vasallis), esztergami érsekhez, mint metropolitához, Magyarország királyához sat., melyekben ezek kedvezése és jóakarata az új püspök iránt kikéretik, amazoknak pedig a hűség és engedelmesség meghagyatik. — Mind e levelek 1337. évi május 6-i kelettel vannak ellátva.

Ugyanezen kelettel még egy külön levelet adott ki a pápa, melyben hivatkozva 1335. június 25-én irt, föntebb behatón ismertetett levelére, Kálmánt még egyszer dispenzálja mindkét akadály alól, melyeket t. i. születése és ifju kora fölszenteltetése elé gördítenének. Végre 1337. június 12-én kettős brevével megengedi neki a pápa, hogy bármely, általa választandó katolikus főpap által magát előbb áldozárnak, azután püspöknek szentelttesse, s e főpapot utasítja, hogy a fölszentelendő győri püspöktől a

---

¹⁾ Ezen pápai breve szövegében mindenütt, hol Kálmán évei számszerint előfordúlnak, a *huszonötödik*, nem a *huszonegyedik* év áll. Minthogy ily alkalommal az anteactákat elő szokták venni, aminthogy esetiinkben egyenesen hivatkozás történik rájuk, alig hihető, hogy tévedésnek vagy ámitásnak helye lehetne. Föl kell tehát tennünk, hogy vagy a registrator vagy a másoló tollában van a hiba.

hűségi esküt vegye.¹⁾ Ez is oly kedvezés volt, mely által Kálmán a költséges és fáradságos úttól a szent-székhez fölmentetett.

IV.

Kálmán herczeg püspöksége korából nem épen nagy számmal maradtak ránk a történeti emlékek; annyi mégis, mennyiből fölismerhető, hogy egyházi hivatását helyesen fogta föl, főpásztori teendőit szorgalmasan végezte, igazságos és jóakaró, kegyes és bőkezű püspök volt.

Főpapi hivatalának buzgón járt utána,²⁾ s amennyiben pedig nagyterjedelmű egyházmegyéje minden teendőjét önmaga el nem intézhette, Albert barát, nikomediai fölszentelt püspök személyében helyettest tartott, kiről azon alkalommal, midőn a fraknoi templomot fölszentelte, értesülünk.³⁾

Egyháza előkelőbb, fontosabb ügyeit rendesen Krisztusban testvérei, a káptalani urak tanácsával megfontolással szokta végezni,⁴⁾ kiket kegyeivel hathatósan elárasztott. Így a győri egyház kincsőrző kanonokának, a custosnak és utódainak a káptalan megegyezésével a mosonvármegyei Körtvély falunak összes és mindennemű tizedét, kivéve a káptalani negyedilletéket, örök időkre adományozta. Azonképen a kántorkanonoknak Vaszar helység gabnatizedét, melyet időközben a püspöki tisztek hatalmasul lefoglaltak, visszaadatta. Minthogy pedig a kántorkanonok attól tartott, hogy a tisztek hatalmaskodása miatt a vaszari gabnatized élvezetében előbb-utóbb mégis rövidséget fog szen-

¹⁾ *Theiner*, Monum. Hung. I. 613., 614., 617.

²⁾ »Licet continua . . . supervenientium negotiorum diversitas nostrum animum insultibus inpetat successivis, circa ea tamen, que ecclesiarum, ecclesiasticarumque personarum nobis subiectarum commodum et statum quietem respiciunt, tanto nos quotidiana meditatione perurget, quanto sumus ad hæc specialius obligati,« úgymond egyik levelében. (*Hazai Okmány*, III. 187.)

³⁾ 1347. május 13-án. *Fejérmél* C. D. IX./VI. 70.

⁴⁾ »Nos enim considerantes, quod ea que maioris deliberationis fulcimento disponuntur, . . . stabilitate solidantur; . . . ne in nostris actibus et dispositionibus festini videamur, . . . fratres nostros, dominos videlicet de capitulo Jauriensi duximus requirendos, ut maiori et diligenti inter ipsos scrutinio prehabito, qualis de premissis eis constaret certitudo, nos . . . informarent.« Saját szavai. *Hazai Okm.* III. 186.

vedni, Kálmán püspök a lovász-patonai dézmát adta neki cserébe.¹⁾

De míg ő a káptalan anyagi jóllétéről telhetőleg gondoskodék, szorosan megkövetelte, hogy a kanonok urak az istentiszteletet annál pontosabb buzgósággal végezzék.²⁾

A lelkészkedő papság és híveik gondját is szíven viselte. Nem érdektelen példáját adta ennek a viczai kápolna következő esete: A viczai népek, melyek a szent-andrási plébániához tartoztak, kápolnát építének, azt a püspöki helyettes által fölszenteltették és azon mesterkedtek, hogy a szent-andrási lelkésztől elszakadjanak. Papot fogadtak tehát és kezdték halottaikat fölszentelt kápolnájukba temetni, nem kis anyagi hátrányára a szent-andrási lelkésznek és (úgy látszik) patronatusnak, kik e miatt a püspökhöz folyamodtak orvoslásért. A püspök kötelességének ismervén az anyaegyház jogait védelmezni,³⁾ a visszaélés ellen szigorú tilalmat bocsájtott közre. Azonban végre is a pörösködésnek úgy vette a hívek lelki javára elejét, hogy a szent-andrási lelkész Viczán, a viczai kápolnában is tartozzék misézni és egyéb lelkipásztori hivatalt végezni, miért évenként ötven denárt kapott a viczai nemes uraktól.⁴⁾

Minthogy pedig az időben a szerzetes rendek a hitéletnek buzgó élesztői valának, Kálmán püspök előzékeny kedvezéssel viseltetett irántok. A szent ferencz-rendiek számára ő alapította a *kőszegi* kolostort;⁵⁾ a cistercziták *kedhelyi* apátságának, mely közönségesen Borsmonostrának neveztetett, Felső-Iasztaj nevű püspöki helység tizedének részét élethossziglan átengedte;⁶⁾ és

¹⁾ A győri káptalan magán levéltárából *Ebenhöch F.* kanonok úr szíves közlése után. Egyébiránt az utóbbi két levél megjelent a *Hazai Okmt.* III. k. 150., 151. száma alatt is.

²⁾ »Ex suscepti regiminis officio cupientes invigilare, . . . ut sublati difficultatibus et impedimentis quibuslibet, quietius et securius divinis officiis, quibus deputati existunt, solidius atque ferventius, auctore deo, insistere valeant.« *Hazai Okmt.* III. 188.

³⁾ »Cum in iure cautum inveniat, ut iura matricis ecclesie deminui non possint, sed magis augmentari.«

⁴⁾ *Fejér*, IX/VII. 156., 167.

⁵⁾ *Szent-Iványi*, Miscellanea Decad. III. P. I. catal. 82., 84. *Fessler*nél *Gesch. d. Ung.* III. 807.

⁶⁾ *Fejér*, C. D. IX/III. 174.

élénk öröme telt benne, midőn Váradi Miklós, a pálosok tartományi főnöke, társával Szalai Benedekkel engedelmet kértek tőle, hogy *Pápóczon*, Vasvármegyében nemes Magyar Pálné asszony bőkezűségéből zárdát építhessenek és templomot. Készséggel teljesítette e kérelmet a püspök, mert ez által »a nevezett asszony emléke lesz Istennél és érdemei garmadája megnövekszik.«¹⁾

Magyar Pálné azonban nemcsak a pálosoknak épített templomot és zárdát Pápóczon, hanem prépostságot és társas káptalant is alapított. Kálmán püspök ezen kegyes alapítványhoz megegyezésén felül még azzal járult, hogy egy igen alkalmas kanonokját nevezte ki pápóczi prépostnak, sőt a püspökséget illető pápóczi tizedet is a prépostnak átengedte.²⁾

Legérdekesebb azonban Kálmán püspök levelei közt az, melyben némely győr-egyházmegyei nemes jobbágy jogát visszaállítja. Jogrégiségi nézőpontból fölöttébb érdekes e levél.

Kálmán püspök elé járult, ugyanis, néhány jogában sértett nemes jobbágy, a magok és atyjokfiai nevében előadván, hogy noha ők az előbbi, áldott emlékű püspökök idején a nemes jobbágyok sorába tartozának, amit szabadság-leveleik rendén be is tudnak bizonyítani, a mostani püspöki tisztség őket nemesi jogaik sérelmével a tisztségi bírói szék elé állítja, mindennemű adókkal, taksákkal és ajándékkövetelésekkel rója meg csak úgy, mintha nem-nemes jobbágyok volnának. Kálmán püspök igazságérzete föllázadt e törvénytelenység ellen; ³⁾ tanácsot ült káptalanával, és megvizsgálván a panaszosok szabadságleveleit, nemcsak visszahelyezte őket régi, törvényes állapotukba, hanem ez alkalomból az egyházi nemesek jogai és köteleességei oly szabatos meghatározását adta, mely világosság tekintetében kívánni valót nem hagy fenn. Az egyház nemes jobbágya fölött, úgymond, csak a püspökség világi főtisztje, az ispán (comes) ítélhet; az egyház nemes jobbágynak az az egy kötelessége van, hogy ha a király felülést rendel, ő is hadba száll a püspökkel; ha erre a nemes jobbágy netán alkalmatlan, akkor megváltja e hadi szolgálatot évenként

¹⁾ *Fejér*, C. D. IX/III. 36.

²⁾ *Fejér*, C. D. IX/III. 603., IX/V. 168.

³⁾ »Nos volentes unumquemque subditum nostrum in suis libertatibus et iuribus conservare et manutenere.«

fizetendő négy márka denáron, tiz penzát számítva a denárba. Egyebekben teljesen szabad és semmi más adóval nem tartozik. ¹⁾

V.

Míg I. Károly király élt, természetesen nem hiányzott fiának, Kálmán hercegnek becsülete a visegrádi udvarnál, ámbar nehéz elhinnünk, hogy Erzsébet királyné minden jámborsága mellett, vagy talán épen ezért, nagyon nyájas szemmel nézte Kálmánt, ki őt férje oly botlására emlékeztette, melyet a XIV. századbeli asszonyok se voltak hajlandók megbocsájtani.

A viszony Károly király halála után mindenestre fessebbé vált, és Lajos király, hasonlókban édes anyja hűséges echoja, mint látni fogjuk, nem az idegenkedés enyhítésére működött közre.

A következő, magában csekély esemény áraszt világot ezen, a színpalak mögött lefolyt, a profán világ előtt az időben is gondosan takart viszonyra.

Nagy-Martoni Pál országbíró, az ország törvényes állapota helyreállítása körül nagy érdemeket szerzett férfi, de különben a csúszó-mászó aulicusok az időbeli mintája, ki, míg Károly király élt, az ifju Kálmán herceg egy szavára kész volt Széki Miklós hat márkányi bírságát elengedni, ²⁾ mi ugyan nagy sziveség volt tőle, e kapsi embertől: ezen Nagy-Martoni Pál legkedvesebb lakóhelyén, Nagy-Martonban, Sopronvármegyében, hol eddig egyszerű rektoria volt, olyan helyi káplánféle, mint ma mondanók, plébániát akart állítani s azt kellően javadalmazni. Dicséretes szándék, melynek kivitelét azonban a győri megyés püspöknél, akkor Kálmán hercegnél, kinek joghatóságához Nagy-Marton tartozott, kellett volna annál inkább megkezdeni, mint-hogy Nagy-Marton dézmája, melylyel Pál országbíró plébániáját dotálni akarta, a püspöki asztal jövedelmeihez tartozott. De a püspök személye, atyja emléke, melynek az országbíró annyiaval tartozott, különösen is követelte, hogy ily, ákkor fontos ügy, ne a püspök mellőzésével történjék. Kálmán herceg — ismervén az

¹⁾ *Fejér*, C. D. VIII/II. 195. E levél kelete, mint már Fejér megjegyzé, téves; 1318 helyett 1358-nak kell állnia.

²⁾ *Anjoukori Okmt.* III. 187. dd. 1335.

ő főpásztori buzgóságát, áldozatkészségét és nagylelkűségét — kétségkívül hajlandó lett volna ez ügyet előmozdítani, főleg minthogy Pál országbíró 2000 arany forinttal, esetleg többel is hajlandó volt a püspöki asztalt kárpótolni.

Azonban Nagy-Martoni Pál országbíró, vagy mint akkor czímeztek: a *királyi udvar bírása*, e hajlékony udvaronc nem félt attól, hogy magára haragítja a királyi udvart: nem sokat törődött Kálmán herczeg netáni neheztelésével se: hanem egyszerűen mellőzte az illetékes püspöki joghatóságot és egyenesen a pápához folyamodott ez ügyében — teljes sikerrel. Történt pedig ezen, bővebb magyarázatra nem szoruló dolog alig egy évvel Károly király, Kálmán püspök atyja halála után.¹⁾

Viszont azon körülmény, hogy Kálmán püspök Lajos király nápolyi hadjáratában személyesen részt vett, azt látszik mutatni, hogy rajta nem mult, miszerint a királyi udvarral a jó viszonyt föntartsa.²⁾

Alig néhány évvel később, hogy a nápolyi láz lecsillapodott, 1353. elején a szakítás a királyi udvar és Kálmán püspök közt nagy botránnyal nyilvánossá lett.

VI. Incze pápától értesülünk, hogy az esztergomi érsek, ki akkor Monoszlai Miklós volt, Kálmán győri püspököt Esztergom városában elkövetett »súlyos kihágások« (gravium excessuum) miatt, vagy ürügye alatt elfogatta és börtönbe záratta (sub carcerali custodia detinetur.)

Hogy Lajos király keze játszott ezen csunya dologban, elárulja a pápának ugyanazon 1353. évi június 17-én kelt levele, mely Lajos királyt értesíti, hogy óhajtását a győri püspök ügyében, a mennyiben lehet, teljesíteni. Egyelőre azonban vizsgálatot rendelt a pápa ugyanezen ügyben, melylyel (elég sajátságos) az esztergomi és prágai érseket bízta meg.³⁾

¹⁾ Archivum Vaticanum. Reg. Suppl. Clementis VI. ann. II. par. II. f. XI., XIII.

²⁾ Villani János említi (Hist. Univ. I. 12. c. 28.), hogy a hadjáratban részt vett »il fratello bastardo de Rè d'Ungheria.« Hogy e félvér alatt nem Miklós, a pécsi püspök értendő, kimutatta Koller: Hist. eppatus Quinqueecl. III. 11. — A történelem Kálmán püspökön kívül eddig nem tulajdonít Károly királynak más természetes fiut. V. ö. *Hazai Okmt.* I. 208.

³⁾ Theiner, Monum. Hung. II. 3.

Hogy ama, mint rágalmasan mondák: »súlyos kihágás«, mely miatt Kálmán püspököt bebörtönözték, a késedelmes és hosszú vizsgálatból se bizonyosodott be, kiderül a pápa későbbi leveleiből, melyeket 1354. évi augusztus 17-én a magyar királyhoz, királynéhez és kalocsai érsekhez Kálmán szabadon bocsájtatása végett intézett.

»Van elég okod rá, kedves fiam, — írja Lajos királynak, — hogy bánkódjál azon igazságtalanságok fölött, melyeket tiszteltreméltó testvérünkön, Kálmán győri püspökön elkövettél, és hogy azoknak véget vetni siess. A miért hathatósan kérünk téged, és atyailag tanácsoljuk neked, hogy a nevezett püspököt, ki az Ur fölkentje s az apostolok hivatala terhét viseli, Isten iránti tiszteletből s a mi közbenjárásunkért mielőbb és bizonyosan szabadon bocsássad, hogy ez által Teremtőd iránti tiszteledet és immár sokszoros közbenjárásunk iránt való engedelmességedet megmutassad.«¹⁾

E levél amily teljes értékű bizonyítvány Kálmán püspök ártatlanságáról, oly fényes tanúsága annak, hogy VI. Incze pápa teljesen fölfogta nemes feladatát, midőn a leghatalmasabb magyar királylyal szemben, kire az időtájt a pápaság oly mértékben rászorult, mint soha sem azelőtt, sem azután, igazságot követelni kötelességének ismerte.

Kálmán püspök, miután börtönéből kiszabadula, még sokáig, úgy látszik 1375-ig kormányozta a győri egyházat, mert még csak 1376. évi januarius 27-én rendelkezik XI. Gergely pápa akként, hogy Péter, előbb boszniai püspök, kit a szent-szék a győri püspöki székbe áthelyezett, nehogy Avignonba kelljen személyesen fáradnia, a szokásos, a római egyháznak tartozó hűségi esküjét a zágrábi vagy váradi püspök előtt letehesse.²⁾

Ezen Péter, a győri püspökök közt e néven a harmadik, volt Kálmán herczeg közvetlen utóda.

PÖR ANTAL.

¹⁾ Theiner, Monum. Hung. II. 8.

²⁾ Theiner, i. m. II. 158.

NEMES FÉMBÁNYÁSZATUNK.

Szakkörökben évről évre általánosabbá kezd válni az a nézet, hogy a folyók kavicsából, a negyedkor üledékéből minden nagyobb műszaki ügyesség nélkül kimosható aranyszemek s pikelyek már a legrégebbi őskorban felkelték az ember érdeklődését. Több mint valószínű, hogy a praehistoricus ember kagyló, állatfog, agyaggyöngy ékszerkészletében nagy idők óta helyet foglalt az arany is, melynek élénk fénye, tetszetős s a míveltség kezdetén álló emberre nézve kiválóan ingerlő színe egyaránt képes vala figyelmet és feltűnést biztosítani. Annyi bizonyos, hogy a faraók első hódító hadjáratainak rugójaként Nubia aranya minősíthető s hogy az innen zsákmányolt aranypor ismerete csakhamar rávezetné Egyiptom zsarnokait az *Akabánál* és *Dsebel Olbaginál* a Vöröstenger parti homokjában beágyazott arany értékesítésére is. A turini muzeum egyik papyrusa Chabas ¹⁾ magyarázata szerint már II. Ramses idejéből fenntartá a Vöröstenger közelében létezett bányászat térvázlatát. Beck Lajosnak ²⁾ a vas történetéről írt nagybecsű művében, látva a papyrus helyrajzát, arról meglehetősen képzetet alkothatunk magunknak az akkori bányamívelés állapotáról.

A Chabas által értelmezett papyrus annyit mindenestre bizonyossá tesz, hogy a nemes fémbányászat a historiai mult legvégső határáig visszanyomozható. Ily rendszeres mívelet előzményéül azonban minden képzeletet meghaladó hosszú előgyakorlatot kell feltételeznünk, mely Felső-Egyiptomban mehetett végbe, mint a hova az újabb kutatások és földrajzi feljegyzések az őskori bányászkodás első színhelyét helyezik. Még Herodotos idejében is annyi arany került volna ki innen, hogy Aethiópiában, Meroe-ban kereskedők állítása szerint a foglyokat is aranylánczokkal terheltek meg. Ha e mindenestre tulzó állítást szó szerint nem

¹⁾ Les inscriptions des mines d'or.

²⁾ Dr. Beck, Geschichte des Eisens. Erste Abtheilung von der ältesten Zeit bis um das Jahr 1500. u. Ch. Braunschweig 1884.

is fogadhatjuk el: mindenesetre nem alaptalanul tekinté az ó kor közhiedelme Nubiát kimeríthetetlen aranykincsbányának, miután tényleg onnan elégíték ki kincsszomjukat. És nemcsak az arany bányászata, de az arany kiolvasztása is ott szerepel a királysírok falképein. Rossellini IV. Thutmosis sírjából egy olvasztó kemence falképét s az egész olvasztási eljárás rajzát mutatja be. E szerint a földbe vájt kohó tüztét két ember ellenkező oldalról lábaival felváltva mozgatott fújtató segítségével éleszté s kis tégelekben eszközölte a kiolvasztást. Ezt jelzi némiképp az arany hierogliphja is: , bár másfelől ép oly joggal nézhetjük e jelt az aranymosásnál használatba jött kiválasztó teknő képének.

És hogy az arany szolgál a Nilus völgyben a forgalom első anyagául is: arra nézve világos újjmutatást nyerünk abból, hogy *arany és pénz* Egyiptomban azonos fogalmat képezett; holott a héber és más nyugatázsiai népeknél ugyanez az ezüstről mondható el. A pénzt karika alakjában állíták elé s mintán a legrégibb értékegységet a tulkok (pecunia) száma képezé: ennek reminiscentiájául a forgalomba bocsátott aranykarikákat egy falképen átvörökölt példa szerint tulokfejet ábrázoló nehezekekkel mérték le. Külömben az egyiptomi súlyegységet az »uten«, vagy »ten« képezé, mely a mi mértékrendszerünkben 94—96 grammnak felel meg. Ebben fejezték ki a vásári áruk értékét. Így egy ökör 119 uten, egy kecske vagy egy kés 1—1 uten, 4 beretva 10 uten vala.

A történelem színpadán szintén igen korán szereplő assyr-babyloniai népek hasonlóképen kifürkészhetetlen nagy idők óta birtokában valának az arany, ezüst ismeretének. A messzi hajdanoktól kezdve ők közvetíték kelet-nyugat kereskedelmét, műipari készítményeit s a babyloniai súlyrendszer ily módon a közéletben is általánossá lett. A fémek különböző hosszúságú és súlyú rudak, huzalok, lapok és karikák alakjában jöttek forgalomba, melyek azonban mind a babyloniai súlyrendszer arányait fejezik ki. Így az arany mina 50 seckelt foglalt magában, az ezüst mina valamivel könnyebb vala. A babyloniai mina 1000 grammal tehető egyensúlyba s az aranykarikák, rudak a tizedes számrendszer törvényei szerint készültek. E súlyrendszernek Kis-Ázsián át a görög partokra terjedésében a phoenicziaiak szereztek legnagyobb érdemet s mert az ó kor e mozgékony kalmárai nemcsak a part mentén, de a szárazföld karaván útain is Európa különböző tájaira elkalandoztak: meg vala adva a lehetőség a babyloniai súlyrendszer gyors és könnyű elterjedésének is.

Ránk a hajdani Dacia bányászatának szempontjából szintén nagy fontossággal birnak a phoenicziaiak. Fennebb rövid vonásokban érintve vala a történelmileg legrégebbnek minősít-

hető bányászat. Ezt Egyiptomból a phoenicziaiak örökölték át, kik Cyprus, Rodus rézérczeit ily módszerrel kezdék zsákmányolni, sőt fokozatosan Kretára s onnan a görög szigetekre terjeszkedtek át. E közben az egyiptomi bányaipar mellett az assyr fémipar műfőgásait is elsajátítva mindkét irányban mestereivé váltak Európának. Amyi bizonyos, hogy Melos, Thera, Siphnos, Samothrakos, Lemnos, Kythere, Thasos érczfekhelyeit phoenicziaiak kutatták fel s *Thasosról* Thracia és Macedonia hegyei közé hatoltak. Ezen a vonalon nem vala nehéz a Duna völgyre terjeszkedniök, s több mint valószínű, hogy az argonauták kalandozásaiban jelképezett első görög aranyvállalatok már a phoenicziaiak nyomdokain jöhettek létre. A VIII. századtól kezdve önállóságra vergődött görög törzsek, városok ugyan apránként hatalmukba keríték a phoenicziai bányafeltárásokat; de azért Herodotos még a Kr. e. V. század közepén a Pangaeus (ma Pirnori) helységben (Thasos átellenében) még álmélkodva szemléli a nagyszerű hegyáttvátságokat, óriás külműveleteket. Ekkor tájt a közép Duna völgyén a Pontus Euxinus környékén virágzó görög gyarmatok a phoenicziai kereskedelmet is háttérbe kezdék szorítani. Herodotos maga is ilyen gyarmatosoktól nyerheté amaz értesülését, mely Dacia történelmileg legrégebb lakóinak nevét számunkra fentartá. A mai Maros, és akkori *Maris* menti agathyrseket Herodotos sugalmazói ügyes bányászoknak, pompakedvelő, magukat festő, de erkölcsileg nem valami példás népnek tünteték fel. Ez a fejlett bányászat épen ebbeli mivoltánál fogva százados előiskolára vall s e téren az első úttörőkül a phoenicziaiakat nevezhetjük meg, kik Rougemont szerint Kr. e. körülbelől 1200-ban jelentkeztek a Duna völgyén, hogy ott is, mint Görögország körül s általában a földközi tenger medenczéjében magas fokú bányászati és műipari ismereteiket érvényesítsék. Az így fellendült bányászat örököseiül csakhamar a görögök lépnek fel, kiknek városai Kr. e. 700-tól gyors virágzásnak indulnak s előre tolt gyarmataikkal erős versenyre kelnek a korábbi időkben egyeduralmi előjogokat élvező phoenicziaiakkal. A mily arányban a görög ipar és kereskedelmi életrealóság a bányavállalatokból kiszorítja a phoenicziaiakat: ép oly arányban sietnek azok magukat nyugat felé Gallia, Hispania, Corsica, Sardinia s utóbb Britannia természeti kincseivel kárpótolni.

A görögök illetén előnyomulása körülbelől összeesik az Alpok övében Kr. e. 700—300-ig érvényesült etrusk műipar virágzási korszakával, épen azért helyenkint a két iránynak érintkezései is kimutathatók.

Nagyban és általában a görög üzerek, vállalkozók mestereiknek: a phoenicziaiaknak nyomát követve haladtak Európa

belsejébe s így a Kárpátok övébe. A mint Siphnos, Thasos, s a thrákparti Pangaeus birtokukba jutott, az ércz- és kiválóképen aranygazdag Thasoson vetették meg lábukat, honnan éjszak népeihez a kereskedelmet egész könnyűséggel közvetítheték. Így a scytha gabona és méz mellett ásványanyagokra is kiterjeszték figyelmüket s mint a rómaiak tevék Noricum vas- és aranyérczeivel: életrevaló s a barbarokkal bánni tudó ügyes vállalkozóik nem riadnak vissza távol Dacia aranyhomokjának, érczeinek a phoenicziaiak újmutatása szerinti értékesítésétől se.

S mert a phoenicziaiak útjait az általuk terjesztett babyloniai súlyrendszer meghonosodása is jelezte: magától érthetőleg Daciában az általuk bevezetett bányaipar következményéül ez a súlyrendszer se maradhatott ki. S hogy ez valósággal így, és nem máskép történt, arra nézve a hazarészünkben s általán a Kárpátok alatt oly meglepő gyakorisággal napfényre került aranykarikák képezik a legkézzelfoghatóbb bizonyítékokat. E karikák tudvalevőleg alakban egymástól nagyon eltérnek; de a növekedés vagy kisebbedés mindig szabályszerű arányokban történt, úgy hogy már a negyvenes években vitatni kezdé *Érdy János*¹⁾ e karikák pénz voltát. Nézetével meglehetősen hideg fogadtatásban részesült s majdnem két évtized múltán tevő azokat magáévá *Kis János*,²⁾ ki »*A karikapénzről*« értekezve számos méréssel szállt e felfogás mellett síkra. Hozzájuk csatlakozott nemsokára *Rómer Flóris*³⁾ »*A két hazában talált régi arany műemlékek*« című értekezésében 1865. Még örömdetesebb, hogy egy tekintélyes külföldi író, *Sadowszky*,⁴⁾ 1877-ben a keleti tenger felé nyomozott görög kereskedelmi utak irányjelzőjéül a karikákat, gyűrűket minősíti s azok pénz voltát egyenesen *Kisre* hivatkozva fogadja el. *Dr. Much Mátyás*⁵⁾ 1879-ben a bécsi csász. kir. régiségtár számos karikapénzéről vett mérésekkel ugyanezen eredményhez jutott. Legtanúságosabb és céljainkra, valamint a daciai bányászat őskorára nézve igazán nyomatékos adalékot képeznek *dr. Hampel József*⁶⁾ nemzeti muzeumnőrnek egy részben Máramarosmegyéből, részben Marosvásárhely vidékéről kelet-

1) Tudománýtár 1840. évf. májusi füzet.

2) Archaeologiai Közlemények 1859. évf. 174. l.

3) Archaeol. Közlemények V. köt. 1865. évf.

4) Die Handelsstrassen der Griechen und Römer an die Gestade des baltischen Meeres. Aus dem polnischen Albin Kohn.

5) Baugen und Ringe Mittheil. d. anthrop. Gesellschaft. Wien 1879. évf. IV—VI. füz.

6) Máramarosmegyei aranyelet Archaeologiai Értesítő XIV. évf. 29—32. l.

kező lelet darabjain tett mérései. Az általa lemért 52 arany karikából a túlnyomó rész átnérője alig tett 0.022--0.025 mm., s ezek közt a legsúlyosabbak 12.₆, a legkönnyebbek 7.₇ gr. nyomtak. Egyetlen példány, az igaz, 13.₆ gr. adott; de azért ez mint készí-tési tévedés nem zavarhatja a többiekből levonható következtetést: hogy a 10 gr. középsúlyt igyekeztek az egykori előállítók megközelíteni. Egy második csoport átlagos súlya 20 gr. tett ki s itt 20.₁—21.₈ gr. közt váltakoztak a súlyviszonyok, úgy hogy a valóságot sokkal inkább megközelítik, mint az első csoport. Végre a nagyobb karikák közt akadt 31, 37, 39.₄, 42, 52, 54, 59, 65.₅ grammos is. Hampelnek tökéletesen igaza van, mikor az egésznek 942.₄ gr. súlyában a babyloniai mina súlyrendszerrel rokonságot lát.

Nekem is vala alkalmam ily aranykarikák vizsgálására s a hunyadmegyei Fűzes község határában felmerült karikák átlag a Hampel József II-ik csoportjához közelítőleg 20.₇ grammot nyomtak, vagyis az arany mina ¹/₅₀-ét képezheték. És ezen karikák nemcsak Fűzesen s a mármarosmegyei *Szarvason*, de egyebütt is csoportosan fordulnak elő. Úgy látszik, a viskója biztonságában nem bízó barbár útazásai közben ékszereként testére fűzve magával hurcolá legféltettebb holmijait, mint teszi azt maig is a hegyi oláhság női része, a házaló cigányság, melynek az övében felhalmozott gyűrűk, rézpitykék csak olyan értéktárgyai, mint a minőknek az ősember arany, ezüst, bronz karikáit tekinthet. Egy ilyen karikacsoportot szolgáltatott épen Érczhegységünk közeléből *Törtesd* hunyadmegyei falu. A *Sarmizegetusa* (ma Várhely) közelében fekvő helysénél nem kevesebb, mint 14 négyszögű huzalból összehajtott aranykarikára bukkant 1854-ben Muta Vojna nevű földműves. Az egész lelet a bécsi császári muzeum régiségtárát díszíti s egy-egy karika átlag 105 gr. súlyú, úgy hogy 10 darab már kiadja kevés eltéréssel a babyloniai minát. Ugyancsak az Érczhegység közelében Birkisnél (Krassó-Szőrénym. Marosvidék) átlag 49 gr. súlyú karikák merültek fel. Esküllőnél (Szolnok-Dobokam.) 42.₇₅, 28.₉ és 19.₄₅ gramosok jöttek elé. Az 1880. év folyamán a N. Muzeumnál bemutatott s állítólag mármarosmegyei eredetű 35 egész és egy töredék súlya 500 grammot tett; míg az u. ott Marosvásárhely környékéről felajánlott más 16 karika 442.₅ gr. nyomott. Segesváron meg 1876-ban puhatólództak 7 négyszögű aranykarikával. Bardoczon (Udvarhelymegye) 1858-ban bronznéműekkel együtt 2.₁, 2.₃, 2.₇, 2.₇₅, 3.₄ grammos karikák jöttek napfényre. A Firtos vártetőről a 70-es években valaki Budapesten árulgatott ilyeneket. Bessenyőn (Háromszékm.) 4.₄ súlyú arany gyűrű fordult elé.

De nemcsak karika gyűrű, hanem pikkely, sőt rud, lemez,

gyöngyszem alakjában is szerepelnek az őskor aranyérték tárgyai. Ilyen a somogyomi ¹⁾ (Kis-Küküllőmegye) lelet, hol 18 szív-alakú, egyenként 9,5 gr., összesen 107 gr. súlyú láncszemen kívül 26 felvarrható 4—5, 9—10, 18—20 gr. súlyú boglár, 158 kisebb nagyobb arany szem és 1 drb 43 gr. súlyú arany lemez fordult elé 5 ezüst gyöngyszemmel együtt. Az 1840. novemberében Czófalvánál (Háromszékmegye) ²⁾ napfényre került kincsben 4 aranyfokos, zablarészlet, dudoros boglár és egy 896 gr. súlyú aranyhasáb találatott.

E néhány adathból is kétségtelen bizonyossággal kiolvashatunk annyit, hogy az erdélyrészi Erczhegység övében fellépő aranykészítmények, különböző alakjuk daczára, egy határozott súlyrendszer tagjait képezék. S hogy ezek anyagául már a Maros, Olt, két Zsil, Aranyos áradványi üledékéből és diluvialis kavicslerakódásaiból kimosott arany mellett hegyeink aranytermékeit is felhasználták. Azt az a halvány színváltozat bizonyítja legjobban, mely az erdélyrészi ezüsttartalmú arany jellemző saját-sága s mely miatt ezt is szintegy, mint Egyiptom s a görög szigetek hasonló aranyféleségét *elektron* néven különbözteték meg a görögök s mely már a hieroglyphák közt is, mint az egyiptomiak asejje e jellel ott szerepel.

Ha sikerült megtalálnunk nemes fémhányászatunk kezdeményezőit s az őz bányászat továbbterjedésének útját rövid nagy vonásokban bemutatók, néhány szóval tartozunk számot adni arról is: hova helyezzük az első aranykutatók míveleit? Technikai szempontból itt első sorban a folyók aranyhordalékára kell gondolnunk. Mint Nubiában, Mesopotámiában, nálunk is a folyók felé irányult az első aranykeresők figyelme s valóban a magyar és román Zsil, Aranyos, Fehér-Körös és részben a Maros mentén sikerült kinyomoznom néhány oly pontot, melyet a bányászat gyermekkorában folytatott míveletek színhelyéül minősíthetünk. A Petrozsény közelében eső aranymosások egyikében egy Ares szobor merült fel, melynek párját Bécsben a császári régiségtárban őrzik s melyet Dilhey zürichi tanárnak »*Ueber einige Bronzebilder des Ares*« ³⁾ című tanulmánya értel-

¹⁾ Pulszky Ferencz, Archaeol. Értesítő 1882. évf.

²⁾ Kurz Antal, Pester Tageblatt 1840. évf. 5. sz. 64. l. — Kállay Ferencz, Magy. Tud. Akad. Értesítő 1841. évf. 72. l. — U. ö. Uj Magyar Muzeum 1853. évf. 56. l. — Römer Fl. Archaeol. Közlemények V. 34. l. — Seidl, Fund Chronik I. 28. — Arneth, Archaeologische Analecten és Orbán Balázs, Székelyföld II. köt. (Háromszék) 156. l.

³⁾ Jahrbücher des Vereins v. Alterthumsfreunden im Rheinlande. Bonn 1873. Heft LIII., LIV. 1—43. l.

mében Lysippus sikyoni öntőmester kétszítményének nyilváníthatunk. Lysippus a görög művészet virágzási korában (Periklestől Nagy Sándorig) működött, mely időben arany vidékeinkkel sűrű érintkezésben állhatott a Balkán és görög félsziget. Erre utalnak a Kr. e. IV. századtól kezdve Bachus fejjel, Hercules alakkal megjelenő thasosi tetradrachmák, melyeket Daciában utánozni is kezdtek. Ezeket II. Fülöp érmei követik; majd a Kr. e. 158—146. közt az amphipolitani szövetség által Macedoniában veretett érmek hatoltak be, sőt Koron thrák fejedelemnek Kr. e. 42-ben a philippi csata előtt, az általa a köztársasági párt részére felajánlott anyagi segély fejében nyert pénzverés jogán forgalomba hozott aranypénzei is elhatoltak hegyeink közé. Utóbbiakkal, vagyis a Kr. e. III. századtól kezdődőleg római üzérek, kereskedők figyelmét is magára vonja Dacia. Főleg Apollonia (Avel-lona), Dyrrhachium (Durazzo) városok érmei jutottak ide Scodra, Trenoczia (Theranda), Naissus érintésével Vinimaciumon (mai Kostolác) át. Mint korábban a görögök elől meghátráltak a phoenicziaiak: épúgy háttérbe szorult a Mariczán felfelé Nis és Sofiának kifejlődött görög forgalom. Mindkét iránynak fő rész juthatott érctermékeink közvetítésében s épen azért találjuk a görög, valamint a római, családi és consularis érmeiket az arany-mosások közelében például Petroszény, Kudzsir, Oláh-Pián, Rehó és Zalatna felett a *Korábia* hegyen.

Ez az összeköttetés egyengeté a később bekövetkezett római hódítás útját. Ez a százados mívelet eredményezheté, hogy Traján legiói magasabb műszaki elvek szerint berendezett bányászatot találhattak itt, úgy hogy összes feladatukat a kiölt, elmenekült munkás kezek helyrepótlása képezheté. Ebbeli szükségletüket ismét az ősbányászat tűzhelyei közeléből, Epirusból elégiték ki a pirusta-dalmaták betelepítésével, kik, mint a phoenicziaiak által földjükre átplántált bányamívelés gyakorlott tényezői, teljes hivatottsággal bírhatnak a szintén phoenicziai kezdeményezőkötől munkába vett s egészen egyiptomi minta szerint vezett és berendezett bányászatnak tovább folytatására.

TÉGLÁS GÁBOR.

A MODENAI ÉS MANTUAI

LEVÉLTÁRI KUTATÁSOKRÓL.

A Magyar Tud. Akadémia történelmi bizottsága részéről külföldi levél- s könyvtárakból származó oklevélmásolatainak rendezésével bízván meg, e nagybecsű gyűjteménynek nemcsak használhatósági szempontból való czélszerű föllállítását, melyet már befejeztem, de a mohácsi vész előtti időkből származó oklevelek regesztázását is tűztem ki czéломúl; és bár a velencei, nápolyi, római, milanói, florenczi, mantuai, paduai, modenai, bécsi, brünni, stuttgarti, raudnitzzi, varsói, moszkvai, párisi, konstantinápolyi, simancasi stb. levél- és könyvtárakból került nagymennyiségű oklevelek figyelmes átolvasása s oly módon való kivonatolása, hogy a regesták az irodalmi igényeknek is megfelelően, az oklevelek tartalma iránt kellő tájékozást nyujtsanak, nem csekély fáradsággal jár, de e fáradságért dús kárpótlást nyujt a munka közben felmerülő történelmi emlékek kiváló érdekessége.

Nem szándékom ezuttal, s nem is egy rövid értékezés keretébe való, akár csak részleges ismertetését nyujtani az Akadémia fönjelzett kéziratgyűjteményének, annál kevésbbé, mert a regesták, melyek nagy részét már szerencsém volt átnyujtani a történelmi bizottságnak, valószínűleg mihamarabb külön kiadásban fognak közzététetni.

Ez alkalommal ama gyűjteménynek csupán egy kis részére, a nagyfontosságú modenai és mantuai kutatásokra akarom felhívni a t. választmány becses figyelmét. A modenai levéltár, melynek az elhunyt tagtársunk b. Nyáry Albert által fölfedezett s művelődéstörténetünkre nézve oly nagybecsű, de fájdalom még mindig kiadatlan Hippolyt-féle számadási könyveket köszönhetjük, hazai történeti emlékeinknek valóságos tárházát képezi. Az estei fejedelmi udvar élénk összeköttetésben állott Mátyás király udvarával, a nagy műveltségű fejedelmi nővérek: Estei Eleonora, Hippolyt esztergomi érsek bibornok édesanyja, és

Beatrix magyar királyné sűrű levelezést váltottak egymással. Mátyás udvarából költők, tudósok, kiváló államférfiak küldtek jelentéseket az estei udvarhoz s a később Olaszországba visszatért Hippolyt bíbornok is rendes jelentéseket küldetett magának Magyarországból, Egerben való tartózkodása idejében pedig úgy ő, mint tisztviselői s a környezetében levő olasz nemes urak állandó levelezést folytattak a ferrarai és mantuai udvarral s a befolyásos olasz egyházférfiakkal. E levelek és jelentések egytől-egyig kiváló fontossággal bírnak, a mennyiben a ferrarai és mantuai udvaroknak beküldött jelentések, a Hippolyt bíbornoknak tisztviselői által beküldött számadások, az uradalmi bérleteiről s a jobbágyság hadiszolgálatairól adott jelentések Magyarország akkori politikai, társadalmi, kereskedelmi s hadi viszonyairól becsesnél-becsesb és nagyrészt teljesen ismeretlen adatokat tartalmaznak. Érdekes a dologban, hogy Hippolyt olasz tisztviselői jelentéseikben nem ritkán magyar szavakat is használnak, bár természetesnek találom, hogy az egri püspökséghez tartozó borsod-hevesmegyei nemességgel s jobbágysággal érintkezvén, a magyar nyelvet meg kelle tanulniok, s az a körülmény, hogy e tisztviselők Hippolythoz intézett leveleikben egy-egy magyar szót is használnak, azt bizonyítja, hogy Hippolyt bíbornok jól értette a magyar nyelvet.

Igy a mázsát mázsának, a pénzt pénznek, a fillért filernek mondják, sőt egy ízben az egri vikáriusnak panasa levén az ottani bérlők ellen, azokat gunyból vitézlegényeknek (viteslegeni) mondja. Más alkalommal egy olasz főpap Hippolythoz intézett levelében az országgyűlés majdani határozatairól szólván, ezt mondja: *Vederemo che farà l'orsago al Rachos!* (majd meglátjuk, mit fog csinálni az ország a Rákoson.)

I. Mátyás király találkozása Ulászlóval Iglóban.

A modenai levéltárban másolt oklevelek nagy része közölve van a Mátyáskori Dipl. Emlékekben; az Ulászló korabeli oklevelek azonban kiadatlanok; de a kiadatlan Mátyás korabeli oklevelek is nagy fontossággal bírnak és alkalmasint vagy tévedésből hagyattak ki ama gyűjteményből, vagy már annak megjelenése után lettek lemásolva.

Ilyen Valentino Caesar ferrarai követnek Iglóból 1486. szeptember 11-én kelt levele, melyben Mátyás királynak Ulászló cseh, később magyar királlyal való találkozását s az ez alkalomból Iglóban végbement fényes ünnepélyeket írja le, mely levél idevonatkozó részének teljes terjedelmében való ismertetését annál

szükségesebbnek tartom, minthogy egyelőre újabb Mátyáskori diplomáciai emlékek kiadására alig lehet kilátásunk.¹⁾

¹⁾ Ez oklevél teljes szövege a következő :

1488. szept. 11.

Illmo Principi ac Exmo Domino Domino suo singulari Domino Herculi duci ferrarie etc.

Illustrissimo Signor mio Singulare. Per le mie penultime date a Cistertolpho V. Ex^{ta} puote havere inteso, come nel procedere che faceva la Maestà de questo Serenissimo Re al viaggio di Boemia ; epsa prese et acquistò epsa terra de Cistertolpho che è assai buon loco : Et così alcun altri advisi continenti in epsa, circha a li quali nom me extenderò altrimenti, perchè tengho per cierto che tali littere sieno pervenute ale mani di quella : perchè le consignai ad uno famiglio del Magnifico Messer Francesco Fontana oratore Regio in Milano, dicto Martino, qual mi promesse venire alla via de Ferrara, così credo haverà facto.

Di poi gionto qui in Iglavia Città depso Re, loco deputato ala dieta col Serenissimo Re di Boemia, subito significai ad Vostra Celsitudine de la gionta nostra qua e come fra dui giorni spectavamo la venuta del predetto Re di Boemia, et incidenter gli tochai de lo Exercito che havea lassato questo Serenissimo Re alla expugnatione contra Iana che è terra assai bona e grossa e sita in Austria et è terra de lo Imperatore. Queste lettere diriciai a Pusionio dove dimora la Regina, per intendere che era per andare uno suo a la via de Ferrara, così credo haverano hauto bon recapito.

Hora per questa mia Vostra Celsitudine restarà advisata de li modi e cerimonie usati per questo Serenissimo Re in ricevere et honorare il predetto Serenissimo Re di Boemia, quale intrò il primo giorno del presente. Qual modi furon questi che intendendo Sua Maestà era per giungere la matina del dicto dì, fece montare a cauallo tutti li Baroni e Curiali soi, et io una con Sua Maestà, qual tutti insieme poteano essere al numero de Cavalli circa 800 fra li quali gli erano dui episcopi, videlicet el Reverendo Episcopo Varadino et el Reverendo Episcopo de Cinque chiesie et altri duci et Signori grandi tutti uestiti curti, ciascuno secundo la sua conditione. Ma certamente era mirabil cosa da vedere gli ornamenti loro, perchè chi era vestito di brochato d'oro, chi d' argento e chi havea vestiti per una bona parte rechamati de perle, chi di crimisino e chi d'altro colore diverso ; li ornamenti che portavano in testa erano di varia forma e modi, hoc est alcuni con ritorti di perle, alchuni con rechami et alchuni con zoye et in altri modi assai. Alchuni ce n'erano che portavano gli stochi con le guaglyne tutti d'argento sraforato, con cinti overo tessuti forniti de argento sopradurato molto copiosamente. Erano suso degni corsieri chi con fornimenti di brochato d'oro chi di seta et chi con campanozzi d'argento pendenti sì a le briglie come per tutto. Et eran fornite dicte briglie de diversi lavori de argento chi dorate e chi non. El Serenissimo Re solum havea uno ornamento nel capello, cioè una penna d'oro et uno zoyello dove era uno ballasso et perle de gran valuta suso uno corsiero turcho molto degno e ben ornato.

Sua Maestà poichè fu proceduto con tal comittiva circa quattro miglia Italiane, intendendo el Serenissimo Re di Boemia essere propinquo, disse al predetto episcopo de Cinque chiesie et a me che se firmasemo che lui volea spasseggiare più ultra, credendo ogni homo che Sua Maestà se separasse ad altro effecto da nui. Pensò quella fare un acto generoso e multo domestico e demonstrativo de confidèntia una con epso episcopo Varadino e con tri pagi andò lontano circa uno miglio dè nostri ad incontrare epso Serenissimo

E jelentés szerint Mátyás király az összes főrendek s udvari méltóságok kíséretében ment Ulászló király elé. Valentino szintén jelen volt s a menetben legelől a váradi s pécsi püspökök közt foglalt helyet. Az urak rangjuknak megfelelően, de bámulatos pompával valának öltözve »ki arany-, ki ezüst-brokát, ki gyöngyökkel gazdagon díszített piros s egyéb különféle színű öltönyben. A fővegek különféle alakúak s díszítésűek valának, gyöngyökkel, drágakövekkel vagy himzésekkel ékítve. Némelyek kardhüvelyei áttört tömör ezüsből valának, ezüsttel vagy aranyozott ezüsttel gazdagon bevont övekkel. Nemes paripáik szerszámai aranybrokátból vagy selyemből valának, függő ezüstcsengőkkel, kantáraik ezüst- vagy aranyozott ezüst díszítményekkel gazdagon kirakva. Egyedül a király fővegén vala látható aranyforgó, mely nagy értékű drága követ (balasso) és gyöngyökkel ékített csatol vala oda erősítve . . . .«

Iglótól mintegy 4 olasz mérföldnyire a király megállította

Re di Boemia, et abraçiatosi et accareciatosi insieme se ne venero verso la terra e gionti ad nui, per l'ordine posto per questo Serenissimo Re, tutti smontati a piedi, tenendo io el primo loco, factoli reverentia et basiatogli la mano ad epso Serenissimo Re di Boemia. remontati a cavallo se ne venessem verso la terra con tanto strepito e sono di trombetti e pifari molto degni che era una cosa stupenda d'audire e così nel procedere questo Serenissimo Re sempre fece ogni demonstratione d'honore verso epso Serenissimo Re de Boemia e li Baroni pur de questo Serenissimo Re verso quelli de l'altro, havendo io sempre il primo loco dopo Sua M^{te} fra dui dicti Episcopi. Epso Serenissimo Re di Boemia è Signor de bella qualità e statura maggiore de me presso che tre dita, da tutti giudicato da 28 in 30 anni, era vestito di scarlato e quella Comitiva de Sua Maestà che fu extimata da 500 in 600 Cavalli era molto ben ornata, hoc est che quelli soi baroni et principali quali erano tutti in vesti curti, alcuni ce n'erano con veste rechamate de perle, una bona parte et alcuni altri vestiti de Crimisino e d'altri colori con foglie di testa assai ornate e belle, chi con perle e chi con zoye et alcuni che haveano le guaglyne de li stochi d'argento straforato, et ancho ce erano fornimenti da Cavalli assai ben ornati, tamen non era da equiparare ad quella de questo Serenissimo Re.

Gionti epsi Regi alla terra, non volse el Serenissimo Re di Boemia patire che la Maestà de questo Serenissimo Re lo accompagnasse sino al palazzo de l'habitation deputata ad Sua Maestà. Smontati poi che forno Sue M^{te} e mutatesse de veste, per esser in via sopravvenuto una tanta aqua di sopra che una con tutte le committive loro erano bagnati copiosamente, perchè per Magnificencia non fu baron nè altro che mai volesse pigliare mantello: tandem essendo l'hora del desinare, epso Serenissimo Re de Boemia invitato da questo Serenissimo Re andò a desinare con la Maestà Sua e per quello di nè per el seguente non attese Sua M^{te} se non a generali ragionamenti.

Nel comparire a cortezare che fece gli baroni e curiali de luno e laltro Re, i quali eran vestiti tutti con turchie longe chi de brochato d'oro e chi de brochato d'argento e chi de crimisino et de molti altri varj colori di seta con fodre chi de zibilini chi de Martori, chi de dossi e chi de ermelini, et in capo chi con grilande de perle, chi d'oro e argento. e chi de fiori, e chi con zoye, e chi con brette de cibilini e chi de dossi, et ogni qual giorno se mutavano de varii colori e foze in modo che era una degna e stupenda cosa da vedere;

kíséretét s egy mérföldnyire csupán a váradi püspöktől s 3 apródtól kísérve ment a cseh király elé, kivel a szokásos üdvözlések s ölelések után együtt jött vissza, s »midőn hozzánk megérkeztek, mindnyájan leszállottunk lovainkról s kezét csókoltunk a cseh királynak. Azután ismét lóra ültünk, s az egész nagyszerű menet *síp és trombita szó mellett*, mit bámulatos volt hallani (che era una cosa stupenda d'audire) megindult Igló felé, s útközben a magyar király a cseh király iránt s a magyar urak a cseh urak iránt kitüntető előzékenységet tanusítanak.»

Ulászló király személyéről azt írja Valentino, hogy szép férfiú s mintegy 28—30 éves; öltözete biborszínű vala s kísérete mintegy 600 lovasból állott. Ezek is igen díszesen valának öltözve, de a magyar kíséret pompáját meg se közelíték (*tamen non era da equiparare ad quella de questo Serenissimo Re.*) A királyi menet szakadó esőben érkezett Iglóba, de azért senkisésem gondolt arra, hogy köpenyt vessen gazdag öltönye fölé, s a díszebédén már

e maxime nello andare a messa che se procedea per ordine; e due dei maggiori Signori e duci che gli fusseno, portavano le spade d'epsi Serenissimi Regi: le solennità autem e cerimonie delle messe che furno celebrate ad epsi Serenissimi Regi furno tale e tante quanto dir se possa, perchè hora da un episcopo, hora da uno altro furno dieto, che furno li episcopi Varadino e de Cinque chiese, e quando l'uno celebrava, l'altro servea in dare la pace ad epsi regi e faceva gli altri acti solenni e gli ornamenti del altare e cosi quelli de li preti che serviano, erano tanto degni e sumptuosi quanto dire se possa, el medesimo dico della credenza e tapezzaria de questo Serenissimo Re che era degna cosa da vedere.

La Domenicha la Maestà de questo Serenissimo Re invitato la Maestà del predetto Serenissimo Re di Boemia, gli fece solenne apparato e lautissimo desinare: E doppo desinare ad hora conveniente le predette M^{ta} detteno principio alli loro parlamenti e conclusione orvero consultatione, e cosi seguitorno di giorno in giorno. per quanto durò la dieta che furno octo giorni heri, e questa tal loro consultatione, hora furno facte in presentia di molti delli loro baroni, hora in absentia, non manchando questo Serenissimo Re ogni qual dì o al desinare, o a la cena fare convito ad epso Serenissimo Re di Boemia, o a soi Baroni, e quando la predetta M^{ta} manchava de questo sempre gli era qualcuno de li soi Baroni che scusavano. Ma a dì per dì non fu mai che epsa Maestà non facesse qualche degno presente e dono ad epso Serenissimo Re di Boemia, hora argenteria, hora tapezzaria, hora cavalli, hora arme, et hora zoye. Ma a principio gli donò una terra che è a le confine de Praga, che è la principal Cita del Regno suo e dignissima per quanto intendo è su la forma et aere de Verona se ben più bella intendo d'epsa Praga. Epsa terra donata questo Serenissimo Re l'havea in pegno per XXIII milia ducati da cierto Signore; et omnibus computatis iudicassi che tal doni una con quelli che gli ha facto la Maestà de Madama Regina, che son state Camise de renso, e di cambrayo lavorate da collo in pecto e di sotto con varj e mirabili lavori d'oro e d'argento. che per inzegno humano non se potria excogitare. nè trovare più belli nè più degni, cosi etiandio drappi, velette, lincioli e centi e torzoni e fozze de elni al modo di Boemia, con molte altre cose, pur con tal lavori, che da per se era extimato da cinque in sei milia ducati. Ma con quelli del Serenissimo Re ascende a la suma de sexanta milia ducati, com-

mindnyájan más ruhában jelentek meg, sőt a következő napokon is az öltözetek mindig változtak, s templomba menet különösen a nyest, czoboly, hermelin s egyéb drága prémezetekben nagy vala a fényűzés.

A két ország főrendei közti tanácskozások 8 napig tartottak, mialatt a két királynak bizalmas összejövetele is valának, melyek eredménye levélíró szerint csak az eseményekből fog kiderülhetni.

Rendkívül fényeseknek mondja Valentino a két püspök által gazdag segédlettel mondott miséket s az ez alkalommal használt oltáreszközöket, nemkülönb a Mátyás király által Ulászló s kísérete tiszteletére adott lakomákat s az ekkor használt nagyértékű asztali készleteket.

Iglóban való tartózkodása alatt Ulászló minden nap más-más ajándékot kapott Mátyástól, majd ezüstneműeket, majd szőnyegeket, majd fegyvereket vagy ékszereket. Első ajándéka egy Prága közelében fekvő birtok vala, melyet egy cseh főúr zálogosított el Mátyás királynál 24,000 aranyért. Beatrix királynőtől is igen értékes ajándékokat kapott Ulászló, többnyire fehérneműket, u. m. remek arany- és ezüst hímzésű ingeket, melyekhez

---

putati circa cento subbe cioè veste de varie qualitate e duomilia ducati che nella partita donò agli Baroni d'epso Re, ma computate tutte le spese facte per questo Serenissimo Re a tutte le comittive, se giudica che la spesa de questa dieta gli costi circa centomilia Ducati omnibus computatis et dictum est.

Havendo heri le predette M^{te} de questi Serenissimi Regi expedite tutte le Consultatione e ragionamenti loro proposti in epso dieta, hoggi che lune epso Serenissimo Re de Boemia se ne parte de qui tanto ben contento. satisfacto et honorato, una con la comittiva sua, da la Maestà de questo Serenissimo Re quanto dire se possa, et anche la predetta Maestà e converso pare restare per quanto intendo ben contento di quella. Vero è che epso Serenissimo Re di Boemia partito che fu di qua, mandò a donare dui degni Corseri a Questo Re.

Benchè scrivesse per altre mie precedente ad questa che qua se gli furia giostre e triumphì, tamen altro non è facto, se non quanto intenderà per questa mia V. S.

De le cause e motivi autem de questa dieta e de le resolutione e puntamenti facti per epsi Serenissimi Regi, circa le occurrentie loro per esser sta tractate con molto silentio e secreteza, non ne ho notitia, nè certezza; ben credo per quello ho sentito ragionare, che senza molto processo di tempo se comprehenderà il tutto per gli effecti che seguirano da le predette, e che da epse se ne habia a donare adviso e notitia per Italia. Sì che V. Celsitudine in questo se degna haverme per iscusato.

Credo che fra tri giorni la Maestà di questo Re se partirà de qui per andar sotto Lana dove ha lassato il suo exercito per la expugnatione d'epsa. Alla gratia de la S. V. di constinuo me raccomando.

En Iglavia die XI. Septembris MCCCCLXXXVIII.

E Ill^{me} D. V.

Servus humillimus
Cesar Valentinus.

hasonlókat, mond levélíró, emberi ész ki nem gondolhat, ugyszintén abroszokat, lepedőket, továbbá öveket, cseh sisakhoz való díszítményeket stb., összesen mintegy 4—5000 arany értékű tárgyakat. Az összes ajándékokat Valentino 60,000 arany értékűeknek mondja, s az ünnepélyekkel együtt e királytalálkozás közel 100,000 aranyába került Mátyás királynak.

II. Az egri vadászatok a XVI. század elején.

Hippolyt bibornok, a tudomány és művészetek nagylelkű pártolója, a víg uri életnek, különösen a zajos vadászatoknak is nagy kedvelője vala. Egeri udvara 1517-től 1520-ig nemcsak magyar főurak, de olasz nemes uraknak is kedvencz gyűlhelyéül szolgált. Mantuából két olasz nemes, De Bagno Lajos és Manfredi Tamás, kik a lengyel király nászünnepejére indulván, Egert útjukba ejtették s Krakóból való visszatértökkor ott állandóan megtelepedtek, az ottani vadászatokról s más ünnepélyekről, de országos dolgokról is érdekes tudósításokat küldének Hippolyt nővérének, a mantuai örgrófnénak s fiának Gonzaga Frigyesnek.

Fentartván magamnak más alkalomra e nagybecsű tudósításoknak a többi mantuai és ferrarai ügyviselők s az esztergami és egri vikáriusok jelentéseivel együtt való teljes ismertetését s méltatását, egyelőre azoknak az egri vadászatokra vonatkozó részére fogok szorítkozni.

Nagy mulatságot talált az egri vadásztársaság az Eger közelében levő meleg Tapolcza vizében télen át is nagy számmal tartózkodó vizimadarakra rendezett sólyomvadászatokban. A magyar sólymoknak Olaszországban is nagy híre vala, s Hippolyt bibornok 10 sólymot küldvén egyszer unokaöccsének, Gonzaga Frigyesnek, azt írja, hogy azok vízi és légi madarakra és nyulakra egyaránt betanítvák. Más alkalommal pedig sólyomvadászatra betanított paripát küld neki. Manfredi mint rendkívüli dolgot említi föl, hogy Hippolyt bibornok sólymai nemcsak vízi madarakra, de nagyobb repülő állatokra, mint vadludakra és gólyákra is mennek, utóbbiakat azonban nagy erőfeszítéssel csak rövid ideig képesek tartani, s ha segítséget nem kapnak, kénytelenek azokat elereszteni, — a vadludakkal azonban könnyen elbánnak, sőt volt eset, hogy egy sólyom két vadludat is fogott egyszerre.

Az agarászat is nagy divatban volt már, s Manfredi egyik levele utóiratában fölemlíti, hogy az napon az agarak két nyulat, a kopók pedig egy bakkecskét fogtak.

Érdekes, mit a mantuai urak tudósításaiban az akkor már a legnagyobb ritkaságok közé tartozó bölényről olvasunk. Magyar-

országban már csak Bakócz Tamás bibornok érsek esztergomi vadaskertjében vala néhány példány található, és De Bagno egy ilyennek rajzát is megküldé a mantuai örgrófnőnek. Leírását adván, azt rendkívül vad, erős és gyors állatnak, nagyságra és színre nézve az ökörhöz hasonlónak mondja, a feje kivételével, mely oly óriási, hogy szarvai közt két ülő ember kényelmesen elfér.

Lengyelországban még folytak a bölényvadászatok, s a lengyel követ hozott is Egerbe bölényhúst, melyet De Bagno nagyon ízletesnek mond.

Érdekesnek tartom fölemlíteni, hogy Egerből nemcsak sólymokat s lovakat, de vadászfegyvereket, nevezetesen pedig puskákat, lándzsákat s vadászkéseket is küldtek Olaszországba.

Most pedig áttérek De Bagno Lajos egyik legérdekesebb levelének ismertetésére, melyben, miután futólag fölemlíti, hogy az utóbbi vadászon több vaddisznó lőn elejtve, egy Hippolyt bibornok által 1518. február 21-én rendezett nagy medvevadászat leírását adja: ¹⁾

¹⁾ A levél teljes szövege a következő:

1518. február 21.

Illustrissimo Signore mio Observandissimo. Per laltro che venne de Ongaria scrissi a V. S. de la aggiunta del Sr. patron mio qua et de qualche piacere che sua Signoria vi haveva havuto; venendo questaltro, parmi de non mancare del debito, et di novo far intendere ad essa, come dopo le prime cazze, se ne sono fatte de laltre, dove si sono morti porci grandissimi e tanto apresso ad Agria che sempre facciamo collatione et dopoi andiamo e torniamo nanti notte, et perchè se ne è fatta una notabile de una orsa grandissima, la quale haveva li figlioli, me par in parte scrivere a V. S. de che modo fu morta e cum quanto piacere del prefato Sr. mio el quale fu de li primi alla morte.

Havendo S. Sia havuta notitia de dicta orsa et del loco dove la stava convoè villani della ville sue in buon numero, dopo examinato il loco, essendo già appostata lorsa da un suo montiero in una montagna assai forte de arbori oltra la neve grandissima, pose a basso in la valle homini a piedi et a cavallo, et questi per la magior parte furono ongari, disopra pose noi altri con cani et spedi. Posti li lassi come meglio parve a S. S. diede el segno a li brachieri, li quali cominciorno a cazzare. In un tratto lorsa si mosse e quelli da li brachi cominciorno a gridare, guarda lorsa a basso, perchè monstrò voler venire a basso, ma per el grido de certi villani che erano ne la valle la prese la costa e passò un'altra montagna: li brachieri non la abbandonorno mai sempre gridando: la si appiatava come faria un gatto; poi si lanzava alli brachi talmente che la gli pigliava con li piedi de nanti e gli traeva come farria un giocator de balla piccola de reverso. Hercule da Milano, el qual era insieme con li brachieri, essendosi lorsa appiatata dietro de sterpi, gli lanciò el spiedo, la si levò de un salto e se gli lanzò a dosso al cavallo e quasi lo gittò per terra; e questo atto è scritto al libro dele paure: lui ben confessa non haver mai hauuto la maggiore, et glie creduto senza juramento: un brachiero el qual si trovava appresso ad esso Messer Hercule come el vidde quel tratto, diede de li piedi al suo cavallo: io dico allindietro,

Értésére esván, úgymond, a bibornoknak, hogy a hegyekben medve van, s megtudván a helyet, hol az tartózkodni szokott, t. i. egy sűrű fákkal ellepett s hóborította hegyen, ennek alját magyar hajtóival, gyalog és lovas emberekkel körülveteté, míg mi dárdákkal fölfegyverzetten, a vadászebekkel együtt a hegyen foglaltunk állást. Ellevén vetve a török, a bíbornok jeladására szabadon lőnek bocsátva az ebek, melyek csakhamar élénk csaholással jelezték a medve előbukkanását, mely a völgy felé keresett menekülést, honnét azonban a hajtók kiabálásai által elriasztatván, a hegyoldalon körülfutva, egy másik hegyre menekült, nyomban követve az éléken csaholó ebek s vezetőik által. Érdekes volt látni, midőn a medve néha lekuporodván a földre, mint egy macska, hirtelen rávetette magát a kutyákra s megragadván előlábaival egyet-egyet, felvetette a levegőbe mint a lapdát. Egy milanói úr, Ercole da Milano, ki a kutyapeczérékkel volt, rávetette dárdáját a bokorban meghúzódott medvére, mely mérgesen felugorva

---

e non si voltò in sin che non vidde lorsa fugire, dolendose Hercule che non lo fusse venuto a soccorrere, rispose el brachiero che sel fusse stato suo padre chel non vi seria ito : e che credea chel non dovesse mai più ire a casa integro : in summa Hercule non hebbe mal alcuno, nè per questo restorno di seguitar lorsa ; el Signor mio el qual era nel principio appresso a li brachieri, andò seguitando un pezzo e già ne haveva persa la speranza ; pur chiamato con lui un suo solo staffiero el quale havea un par de bon cani a mano, si pose a cavalcar a basso : in questo udì di là da una collina li brachieri che pur gridavano, allora si pose a cavalcar più forte alla via dove gli pareva che lorsa havevse de calare, e volse la sorte che giunse a tempo che dui villani che havevano affrontata dicta orsa, luno el qual lhaveva affrontata arditamente, gli aveva data una spadata et la orsa lo haveva butato sotto et era per pigliarli la testa in bocha : havendolo già malamente ferito in un braccio. el Signor mio vedendo questo, gli fece lassar quelli suoi dui cani che haveva el staffiero a mano, li quali andorno alla dicta orsa con grandissimo impeto, sì che gli fecero lassar el villano, el qual potea dir di haver parlato con la morte : lorsa lassato el villano, havea condotto un de li dui cani a tale che sel dicto Signor mio el qual in quel tempo smontò, non gli dava una spadata, el cane era spazzato : alla prima spadata lorsa non cadde : alla secunda gli diede nel petto ella cadde morta in terra : come fusse ferito el secundo villano mal si può sapere, certo è chel primo la affrontò arditamente, tutti dui erano feriti in un braccio, et un di essi è stato vicino alla morte per la ferita, et questo viene ad esser stato liberato due volte per opera d-el Signor mio, primo quando lo levò de sotto lorsa, dopoi con un suo oleo da spasmo el qual lo ha sanato che già era per desperato : sua Signoria sempre ha fatto curare li ditti villani qui in Agria.

Sua Signoria haveva morta la dicta orsa che noi altri di sopra non ne sapevamo cosa alcuna, anzi non sentendo più nè bracchi nè persona, si ponessemo a venir verso casa, nel venir trovassimo Sua Signoria ad una villa la qual è sul camino, e trovassimo che havea havuta el piacere essa sola come era conveniente : ma insin che non vedessimo li villani feriti et lorsa, a pena lo volevamo credere, perchè non havevamo mai udito strepito alcuno se non quando la si mosse da principio. Questa caza de orsi e

rohant neki....» A milanói Herkulesnek azonban nem esett semmi baja, de hogy mikép menekült meg, azt De Bagno nem mondja; csak azt említi meg, hogy a közelében levő kutyamesterek egyike azonnal megsarkantyúzta lovát, de nem hogy Ercole segítségére siessen, hanem hogy a maga bőrét mentse meg. »Az én uram (a bíbornok) folytatja, ki a hajsza kezdetén a kutyapecczérekkel volt, látván a medve menekülését, reményvesztve már lefelé indult a hegyről, magával vivén azonban egy lovását két kutyával, midőn a közeli dombról erős ebugatás figyelmezteté a közellevő medvére. Rögtön arra vágatott, merre gondolá, hogy a medvének jönie kell; és csakugyan éppen akkor érkezett, midőn a medve két útját állott magyar paraszttal küzdött. Az egyik paraszt ugyanis megsebezte volt dárdájával a medvét, mely bőszen dühvel rohant reá s egy pillanat alatt maga alá terítette a földre, s már a fejébe készült harapni, midőn a bíbornok által elszabadított ebek által megtámadtatva, elbocsátá

bellissima : ma io per la parte mia starò sempre un poco lontanetto, che a dir il vero non son troppo valenthomo.

Questo è el piacer unico che havemo in queste bande, la cazza, la qual seria assai più bella, se non ne obstassero le gran neve che non son per partirse così presto, sì per esserne sopraggiunta di nova da sei giorni in qua, sì per esser hora freddi extremi asciutti che la consolidano dè modo che oggi è maggior freddo che non era in mezo genaro.

Anchor havemo su le porte de Agria una rivera da falconi bellissima per essergli un canale de aqua corrente calda naturale, nela quale se condunano molti uccelli, per esser il resto del paese agghiacciato : sichè se ha gran piacere con li falconi nè mai mancano uccelli.

Et perché V. S. so se diletta de arme come se conviene a Signor naturale et di quella Illustrissima casa, parmi de narrargli il modo de una giostra che fecero alcuni gioveni qui in Agria el giorno di carnevale.

La sorte de larme era un cossino grande sul stomacho, in capo un capelletto de lana allongaresca, per scuto alcuni pezzi de cerchi da vasselli commessi insieme li quali pigliavano da la cima de la fronte insino alla correggia et erano tanto larghi un da laltro, chel giostratore potea ben vedere lo inimico senza periculo che la lanza lo potesse offendere, et perchè el dicto scuto el qual scusava scuto et elmo, stessee ben assettato alla fronte vi era in cima un circhiello come una ghirlanda el qual era attachato con li cerchi, e cosi se lo assettavano sul capelletto, le lanze havevano un tagliero in capo. Jo aspettava di veder romper collo e brazzi, pur tornorno sani a casa anchor che si dessero qualche sturlata.

Questa mia bibia V. S. se la potrà far leggere per non pigliarse questo incomodo; se de quà la posso servire, la supplico mi commandi et a quella baso le mani, in Agria XXI. febraro 1518.

De V. Illma

Suo minimo servo
Ludovico da Bagno.

Czm : Al Illmo S. patron mio observandissimo el Signor Fridrico da Gonzaga marchionale primogenito in Mantua.

a parasztot, hogy annál nagyobb dühvel a kutyákra vesse magát, s okvetlenül szétmarczangolta volna mind a kettőt, ha Hippolyt bibornok két jól irányzott dárdadófésszel földre nem teríti az óriási vadat. Ezután a bibornok rögtön a két sebesült paraszt segítségére sietett, bekenvén sebeiket gyógyolajával, melylyel mindig szokta gyógyítani az egri parasztokat.«

»Ez a medveadászat, mond De Bagno, nagyon érdekes dolog; de a mi engem illet, már csak a távolból nézem, mert mi tagadás benne, nem vagyok nagy vitéz* (non sono troppo valentumo.)

Levele végén De Bagno egy karneváli mulatságot, azaz egy tréfás lovagjátékot ír le. A lovagok sisak és pajzs helyett homloktól övig egymással egybekötött vasabroncsokkal valának borítva, hasukat vánkos védé a szúrások ellen, s hosszú rúd végéhez erősített konyhakés képezé a lándzsát. Kár persze nem történt a viadorokban.

ÓVÁRY LIPÓT.

KÜLÖNFÉLÉK.

SEMPTE ÉS GALGÓCZ HADI FÖLSZERELÉSE

1622-ben.

Bethlen Gábor 1619-iki támadását rövid idő alatt, ha reá nézve nem is váratlan, mert a körültekinthető eszélyes fejedelem koczkáztatott hadi vállalatokba nem igen bocsátkozott, de mindenesetre meglepő siker koronázta.

1619. augusztus havában indult el Bethlen Gyulafejérvárról s támadásának híre oly villám gyorsan terjedt el s oly lelkesült fogadtatásra talált az elégtelen protestans főurak s a vitélő rend részéről, hogy mire szeptember 10-én Debreczennél tábornok ült, Felső-Magyarország nagy része már fegyverre kelt s alig telt bele néhány hét, Kálló, Ecsed, Tokaj, Szendrő, Murány, Szécsény, Regéc s több erősségek között a XVII-ik század hadi vállalataira nézve oly nagy fontosságú *Érsekujvár* is — úgyszólván vérontás nélkül hatalmába került. A várak őrségei jobbra önkényt, néha pedig, mint ezt Kállónál és Ujvárnál tapasztalhatjuk, éppen a parancsnok ellenére hódoltak és a fejedelem diadalmas előrenyomulásában feltartóztatás nélkül Kassára érkezvén, ez országrész leghatalmasabb protestans családját, a Thurzókat hatalmazta föl, hogy az urakat és nemeseket hűségére eskessék.¹⁾

A Thurzók megnyerését mindenkifelett szíven viselte a fejedelem, mert nagybefolyású, dúsgazdag főurak voltak, kiknek magatartásától bizonyára sok függött, s mint jól felszerelt, jelentékeny erősségek urai, még semlegességük által is sok bajt okozhattak volna neki; ha pedig éppen ellenséges érzületet tanusítanak, igen könnyen kétséggessé tehetik vala az általa képviselt ügy diadalát.

---

¹⁾ V. ö. Történelmi Tár. 1886. évf. Szilágyi Sándor, *Bethlen Gábor politikai levelei* cz. munkáját Horváth Mihály s Szalay László, Magyarország tört. vonatkozó helyeivel.

A lángbuzgalmú ifju Thurzó Imre megnyerése könnyű dolog volt. Családjának hagyományai, atyja György nádor példája, neveltetése s ebből származólag lelkesült hitbuzgósága is a fejedelem táborába vitték őt s Bethlen eszélyes politikája, de kétségtelenül személyes hajlamainál fogva is mindent elkövetett, hogy — a mint különféle változatokban elég gyakran kifejezte Magyarország és a protestantismusnak ezen egyik legerősebb oszlopát mennél szorosabban csatolhassa magához. Thurzó Imre teljes odaadással és áldozatkészséggel szolgálta is a nemzeti ügyet egész haláláig és a fejedelemnek benne helyezett bizodalma — a néha előforduló kedvetlenségek daczára is — rendíthetetlen volt.

Nem így állott azonban a dolog a Thurzó nemzetség másik fejével. Szaniszló úr, mint ezt számtalanszor bebizonyította, a maga érdekeit mindenek felett valónak tartá és legörömetesebb semlegességben maradt volna, s bár a viszonyok kényszerűsége folytán hódolt is Bethlennek, de annak személyét, a mint ez nádorrá választása után csakhamar kiderült, kevésre becsülte, rágalmazta, a hol csak szerét teheté.¹⁾

Annai esze azonban még is volt e ravasz, módfelett gögös s a mellett, a mint általánosan tudva volt róla, ingatag jellemű, haszonleső főurnak, hogy saját jól felfogott érdekében nyíltan ne ellenkezzék a fejedelemmel. Midőn tehát látta, hogy semlegességét fenntartani jó szerével teljes lehetetlen, váraiba befogadta a Bethlen által rendelt őrséget, később pedig, mikor a fejedelem hadi sikereiből ítélve, szolgálatai fejében még gazdag adományozásokra is kilátása nyílt, elvállalta a dunántuli hadak vezérségét is s a fejedelem Érsekujvár parancsnokságát bízta reá.

Ennek daczára azonban Bethlen mindig gyanakodott reá és folytonosan szemmel tartatá a fondorkodó urat, másfelől pedig ismervén a maga emberét, nem fukarkodott a fényes ígéretekben, hogy maradjon meg hűségében s ne adja fel a várat az előnyomuló királyi hadaknak.²⁾

A fejedelem mint tapasztalt és előrelátó hadvezér, a mint egy erősség hatalmába került, legelső gondjának tartotta szigoruan szemügyre venni és szükség esetén kimustrálni a régi őrséget, főleg miután egyik vezérének: Széchy Györgynek árulása, bizodalmatlanná tette őt a magyarországi urak iránt. *Érsekujvárt* is saját jól fizetett hadi népével rakatta meg s úgy itt, mint más várakban, mindenek felett arról gondoskodott, hogy hadi fölszerelésben az őrség hiányt ne szenvedjen, pontos fizetés által pedig

¹⁾ Szalay id. m. IV. k. 585. l. Történelmi Tár 1886. i. h.

²⁾ Tört. Tár 1886. 25. l.

folytonosan jó kedvben tartassék. Az ellenség támadása esetén a sikeres védelemre tehát biztosítva volt, egyedül az árulástól tartott. Erre mutat a többek között Thurzó Imréhez írott levele is, melyben 1621. ápril 22-én tudatja, hogy *Érsekujvárra* 3000 embert, *Semptére* pedig 500-at rendelt, s megfizetett nekik, így e várakat nem félti, ha csak maguk jó szántokból »kapukat nem nyitnak az ellenségnek.«¹⁾

Minthogy pedig Érsekujvárbán Thurzó Szaniszló parancsnokolt, Sempte várát hasonlóképen ő birta, világos, hogy leginkább e kétes jellemű főúrra gyanakodott s hogy gyanuja nem is volt alaptalan, azt a körülmények csakhamar igazolták.

Sempte vár őrségét a fejedelem vitézei képezték ugyan, de a kapitány *Balogh Ferencz* Thurzó embere volt, a kit pedig Bethlen személyesen nem ismert s úgylátszik, eleinte vonakodott is megerősíteni tisztségében. Thurzó azonban hathatósan ajánlotta a maga szolgáját s a fejedelem nem akarván kedvét szegni, meghagyta Baloghot a parancsnokságban, főleg miután annak felesége s gyermeke is a várban lévén, komoly aggodalomra oka nem lehetett.

Sempte, mint ezt az 1622-ben készített összeírás bizonyítja, fontosságához képest egyike volt a legjobban megerősített váraknak és fölszerelése az akkori hadi viszonyok között oly tökéletesnek mondható, hogy bármily erős ostromot is dicsőséggel állott volna ki ötszáz főnyi őrségével.

Annál meglepőbb volt tehát, hogy az Érsekujvár ostromára gyülekező királyi hadak egy része 1621. május havában feltartóztatás nélkül vonult el a vár falai alatt, s a kapitány, a helyett hogy kötelességét teljesítve elzárta volna előttük az utat, mely tekintve az ellenség csekély számát — könnyen meglehetett volna, alkudozásba bocsátkozott a német generalissal és a sereget keresztülbocsátotta a hidon.²⁾

A fejedelmet igen elkésérítette ez a formaszerű árulás s erősen gyanakodott mindjárt a hír vételekor, hogy Thurzó Szaniszló keze működött a dologban; de nem lett volna tanácsos egyenesen őt vádolva, szigorú vizsgálatot indítani az ügyben, mert Érsekujvár kulcsai a Thurzó kezében voltak, a ki bosszujában, vagy a büntetéstől való félelmében, daczára hogy az őrség testestől lelkestől Bethlen híve volt, még az ellenség kezére játszotta volna e fontos végházat. Így történt tehát, hogy az árulás elkövetése után, mint mondani szokás, még Thurzónak állott feljebb és nem késett panaszával fölkeresni a fejedelmet, hogy az ellenség

¹⁾ Bethlen Gábor politikai levelei 284. l.

²⁾ Bethlen Gábor politikai levelei 284. l.

temérdek kárt okozott átvonulásával jószágaiban, mintha csak jutalmat várt volna Bethlentől a megérdemlett büntetés helyett!

Erre válaszol aztán a fejedelem 1621. május 22-én írott levelében, kitünő bizonyosságát adva annyszor magasztalt politikai eszélyessége és bölcs önmérsékletének, mit csak azért nem nevezzünk ravaszságnak, mert egy Bethlen Gáborhoz hasonló nagyszabású államférfi jellemzésére, véleményem szerint, ily közönséges mértéket használni helytelen dolog volna.

A legnagyobb óvatossággal ír ez esetről, gondosan kikerülve az oly szavakat is, melyek gyanuját elárulhatnák, bár nem titkolja elégedetlenségét, vádolván a semptei parancsnokot, ki »*ha maga fejétől próbálta ezt meg, nagyobb áruló ez világon nállánál nem lehet.*«¹⁾ Megvetőleg szól az őrség gyávaságáról, »mert Sempte várában nemhogy ezt a kevés német hadat nem mertük volna mi magunk személyében megvárni, de különb s több ellenségnek is gondot adtunk volna belőle«, de azért biztosítja Thurzót, hogy bár kárvallását a rajta esett gyalázzal szemben semminek tartja, mindazonáltal úgy mond »*fejedelmi hitünk szerint assecuráljuk, hogy minden kárvallásáért dupplárvul más adunk, és eddiglen való grófságát egy nagy urasággal neveljük.*« Egy ügyes fordulattal kéri ezután híre, neve tisztességére, hivatkozva hazaszeretetére és társadalmi állásának becsületére, mindenekfelett pedig nem fukarkodván a fényes ígéretekkel, hogy Érsekújvárt hűségesen védelmezze s ne adja fel a közeledő ellenségnek.²⁾

Bizalmas híveivel szemben azonban nem tartózkodott a fejedelem árulónak nevezni Thurzót, valaminthogy az újvári őrség sem sok kíméletet tanúsított kötelességéről megfélelmezett parancsnoka iránt, hanem a semptei árulásról értesülve, nyíltan vádolta a német vezérrel való egyetértéssel, szemébe mondván, hogy Balogh Ferencz egyenesen az ő parancsára cselekedett. Menté magát a ravasz úr, úgy a hogy tudta, de a vitélő rend, írja Bethlen, »*kemény szókkal megintette, . . . hogy ő hírek nélkül se ne írjon, se szolgálját se hová ne küldözze, mert ha valamit vehetnek ezekben, ellenek való consultatiót vagy tractát, istenekre, lelkekre el nem szenvedik senkinek.*«

Az őrség zendülése félemlítette-é meg Thurzó Szaniszlót, ki igen jól tudhatta, hogy a felbőszült szenvedélyekkel merész játékot űzni sokáig nem tanácsos, vagy a fejedelem ígérétei gyakoroltak hatást reá? — eldönteni nem tudjuk; tény azonban, hogy midőn nem sokkal utóbb Buquoi császári vezér Forgách Zsigmond nádorral Érsekújvár alá szállott s az erősséget keményen

¹⁾ Mert mint említettük, felesége és gyermeke is a várban voltak.

²⁾ Történelmi Tár 1886. évf. 25. l.

ostromolta: vitézül tartotta magát és nagy pusztítást vitt véghez az ellenség táborában mindaddig, míg Horváth István mezei generalis Bethlen parancsából a vár alatt termett s az őrséggel egyesülten 1621. július 10-én egy órai heves küzdelem után az ostromló hadat tönkre verte.

A győzelem fényes volt, jelentékeny hadi zsákmánnyal együtt maga Buquoi is hatalmukba került, kit azonban az ütközet hevében, nehogy valamiképen megszabadulhasson, a hajdu vitézek felkonczoltak s így a vert had, miután Forgách nádor már előbb meghalt szélütésben — vezér nélkül menekült a vár alól. A nyert ágyuk egy részét Thurzó Semptére szállította.

Ersekujvár szerencsés védelme után a fejedelem meggyengült bizalma némileg helyre állt Thurzó iránt, jöllehet ezután is sok panasza volt hanyagsága és lelkiösmeretlensége ellen. Egy alkalommal p. o. a Bethlen által hozatott hadi szereket kilencz napig heverteté Ujvárbán, a helyett, hogy haladéktalanul a táborba szállította volna.¹⁾ Tudjuk pedig, hogy ily mulasztásnak háboru idején veszedelmes következményei vannak, de a fejedelem sokat elnézett, sokat megbocsátott Thurzónak, tapintatosan bánt vele, mert szüksége volt e nagy befolyású főemberre, a ki viszont — erősen lévén compromittálva az udvarnál — most már feje megmaradása miatt is — hű maradt Bethlenhez.

Igy történt tehát, hogy midőn a bekövetkezett béketárgyalások alatt a fejedelem teljhatalmú megbízottja, Thurzó Imre, a nemzeti ügy s a protestantismus pótolhatatlan veszteségére hirtelen meghalt, a fejedelem őt küldötte helyébe a tárgyalások folytatására, ki aztán ura érdekeit, úgy a hogy, de a magátét tagadhatlanul kitűnő eredménnyel képviselte, s midőn a nikolsburgi békeszerződés oklevelei kicseréltettek, nem sokat törődött azzal, hogy miként fogja a fejedelem az ő hűséges szolgálatait jutalmazni, gondoskodott már jó előre magáról, a jelleméhez méltó eszközökkel.

1622. június 4-én ugyanis a sopronyi országgyűlésen nádorrá választották, a mikor aztán szabad tere nyílt kiönteni Bethlen ellen viseltető eddig is rosszúl palástolt gyűlöletét, ki csakhamar megtudta azt is, hogy minő érdemeket szerzett magának a béketárgyalások alatt Thurzó Szaniszló e nagy kitüntetésre. Ekkor azonban már a békekötés s a nádori hatalom megvédtek őt a fejedelem méltó haragjától.

A nikolsburgi békekötés után Bethlen Gábor késedelem nélkül kivonta hadait az országból, minek következtében Thurzó Szaniszló is birtokba vette erősségeit, melyek eddig a fölkelés

¹⁾ Történelmi Tár 1886. évf.

czéljait szolgálták s azokat a fejedelem őrsége helyett saját embe-reivel rakatta meg.

Semptét, mely Galgóczzal együtt a dunántuli hadműveletnek Érsekújváron kívül legfőbb pontját képezte, 1622. febr. 24-én adták át Bors Lőrincz, Bondor János és Samarjay István, Vészthőy Jakab gondviselése alól Ernyő Lukács várnagynak, kimerítő leltárt készítvén ez alkalomból, mely a vár hadi fölszerelésével részletesen megösmertet bennünket.

Mindenekelőtt a belső várban lévő tárházat vették számba, hol néhány ágyun kívül mindennemű hadi eszközök, várépítéshez való szerszámok, puskapor készítésére szolgáló réz mozsarak, rosták, sziták, kádak stb., ezenkívül réz csigák, »ausburgi német héberek«, kopják, pallosok, tábori lámpások, ágyuöntéshez való formák, bórzsákok és vedrek, tábori ágyak székekkel együtt, kisebb-nagyobb lánczok, szeges botok, továbbá büdöskő, terpentin, gáliczkő stb. a legnagyobb mennyiségben voltak fölhalmozva.

A különböző hadi zászlók között egynehány már történelmi nevezetességgel bírt. Így említ az inventarium egy régi zászlót, melyet Thurzó Szaniszló »*Canisa alatt, Fejérvár alatt hadakban hordozott*,« egy másikat Magyarország zászlaját, »*két Mátyás király koronázatakor ő nagysága hordozott*.«

Volt ezenkívül »muskatér puská 150, morvai aczélos puská 64, hajdunak való puská 56, öreg szakállos, kiben vas nincsen 34, kiben vas vagyon 22, kicsin szakállos 23, hosszú jancsár puská 11, Rottálné asszonyom puszkái 31.« stb. ¹⁾ Ágyu és taraczk golyóbis apró és öreg 1900. *Két madarászni való háló és két »kapuhoz való ellenző vas, mikor az kaput ostromolják*, továbbá két számszer íjj, egy szunyogháló és »fegyver derékban való egy bokor pávatoll.«

A belső várban lévő por boltban: 11 tonna közönséges puskapor »*ebben egész mágla nr. 7, az ki szintén teli nincsen 3 öreg mágla*«; továbbá réz kádak, tekenők, öreg kondérok, sereg pecsenye sütő vas stb.

A kovács bástyán lévő porházban: tizenöt tonna por, hajigálni való tüzes korsók, tüzes botok, tüzes labdák stb. nagy bőségben.

A kopasz bástyán lévő uj »*czek ház*«-ban, egy két kerekű forgó taraczk, 5 »*seregbontó*«, ágyu és taraczk golyó 800. »Két nagy öreg faltörő ágyu, *Ujvár alatt nyert*, kinek egyike megrepedezett s 40—40 fontos golyóbist vetnek . . . Harmadik faltörő

¹⁾ Báró Rottal János Jakabné Thurzó Mária, Thurzó Szaniszló nádornak testvérhuga volt. *Pauler Gyula, Wesselényi Ferencz és társainak összeesküvése* I. k. 157. l.

ágyu, kit az fejedelem Sempte várában hagyott, kiben 25 font golyóhis megyen« stb.

A kovács házánál: »Egy hosszú sebess kis taraczk, kit uram ő nsga Ujvár alatt nyert Tiffenbachtúl.« ¹⁾

A felső kopasz bástyán: egy 24 fontot vető *Császár* nevű szepessi öreg ágyu, Thurzó Kristóf ajándéka. »*Saxoniai öreg álgyu Crocodilus, Ujvár alatt nyert*« 40 fontos. — Egy szepesi »*hosszú szarvas ágyu*«. Hosszú sebess taraczk és egy »*uj habicz*«, melyet *Beszterczén* készítettek.

A felső kovács bástyán: egy 14 fontot vető »*öreg uj habicz*«, melyet Thurzó Szaniszló *Galgócson* öntetett, egy öreg hosszú szegletes sebess taraczk, egy rövid »*duppla falknet*«, egy faltörő 40 fontos *Crocodilus*, hasonlóképen az ujvári diadal emléke. »*Öreg hajdu álgyu, kit uram ő nagysága elei öntetett, 20 fontos golyóbist vet.*«

A felső sütő bástyán: Egy földben álló vas mozsár, egy hosszú szepesi szarvaságyu, két »*uj habicz*« és egy »*saxoniai új álgyu, kű Pozsony alatt nyertek, kit az vízből vontak ki*, mely 10 fontot vet.« Két közép ágyu.

Látjuk ebből, hogy Bethlen hadainak Pozsonynál nyert győzelme is gazdagította *Sempte* várának felszerelését. A fejedelem ugyanis 1619. október havában indult Pozsony ostromára, s mint a hadjárat történetéből ösmeretes, *Szempcznél* találkozott Teuffenbach császári vezérrel, kit sem a Pozsonyvárat védelmező Forgách nádor, sem a polgárok nem akartak bebocsátani falaik közé s midőn Bethlen egy hadosztálya hirtelen rajta ütött és seregét szét szórta, menekülése előtt kiadá a rendeletet, hogy az álgyukat hordozó hajókat a Dunába süllyesszék. Bethlen vitézei azonban nem voltak restek, és az ágyuk egy részét ügygyelbajjal ki vonszolták a vízből. Így került belőlük egynehány Ujvárra és Semptére.

Az alsó renden a nagy palota előtt: egy öreg seregbontó, egy morvai »*vashabicz*« és egy rövid réz mosár állott.

A por házban: 10 tonna por és három ágyu; *az alsó kovács bástyán* 20 tonna por, egy vas és egy réz mozsár, egy morvai »*vashabicz*«, egy rövid taraczk, és egy 18 csöves »*öreg seregbontó*« állott; *az alsó kopasz bástyán* hasonló nemű és számú ágyuk, 14¹/₂ tonna por, ezenkívül tüzes kalácsok és korsók. *A kő bástya alatt* 3 öreg seregbontó, 3 Bécsben készült sebess taraczk, egy

¹⁾ Itt az összeírás készítői valószínűleg tévedtek, mert Thurzó nem Érsekujvár alatt, hanem Pozsony, illetőleg *Szempcznél* juthatott birtokába Teuffenbach ágyujának.

50 fontos követ vető öreg mozsár és 15 tonna por, s végre az *öreg toronyban*, »mely a kovács háza felé szolgál«, két sebess taraczk állott.

Mint az elmondottakból láthatjuk, *Sempte* várának fölszerelése kívánni valót nem igen hagyott hátra, és *Thurzó* Szaniszló mint hadakban forgott, tapasztalt katona, e mellett jó gazda és nagybirtokú főúr kiváló gondot fordított várainak jó karban tartására. Igaz ugyan, hogy *Sempte* megerősítése Bethlennek is érdekében állott s egy részt neki lehet tulajdonítani, hogy a vár hadi eszközökkel oly bőségesen el volt látva, de maga *Thurzó* is buzgólkodott ezen, *Galgóczon*, *Beszterczén*, sőt *Bécsben* is öntetett ágyukat, testvérhugának b. *Rottál János* *Jakabné*nak lövő szerszámaikat *Semptére* szállította, *Szepesből* »szarvas ágyukat« hozatott, úgy hogy e vár fölszerelésében a korszak fegyvernemei csaknem kivétel nélkül képviselve voltak.

Galgócz várát 1622. márczius 13-án adta át inventarium mellett *Kovács Balázs* udvarbíró *Szeredy Lukács* viceporkolábnak. Ez, mint tudjuk, kisebb rendű erősség volt s bár fölszerelése nem is oly tökéletes mint *Semptéé*, de hadi eszközök, puska, por, golyó stb. aránylag még nagyobb számmal voltak ott felhalmozva.

A leltározás sorrendjét követve a *héázat alatt való munitió*: négy vasas taraczk, 14 öreg szakállos, 8 szurkos kalács, 13 tüzes korsó és három tonna löporból állott.

Azon alól való szeglet bótcskában mindössze is néhány vedret és lakatot találunk.

A szerszámos házban: 74 öreg szakállos, 14 »merő vas szakállos, kinek ágy nem kell, veres festéssel«, 11 ágy nélkül való pusztas vas szakállos, ötven muskatér puska, 12 dárdára való tüzes szerszám, 297 negyedfél fontos taraczk-golyó, 5357 szakállos vas golyóbis, 16 öreg ágyu golyóbis, továbbá 280 font vitriol, ágyu és szakállas formák s egyéb hadi és várépítéshez való eszközök heverték. Volt ott ezenfelül 72 tüzes korsó, 46 »cserép edényben taraczkban való vas szerszám, kit különnek«, 47 szurkos kalács és 4 tüzes bot. A három fontos taraczk golyókból hetet, a szakállasokból 120-at lövöldöztek el.

A szerszámos házból nyíló kis bótban, egy tonna poron kívül, csak két rossz pléh gombot és egy szarvas agancsot találunk.

Az új rendházak közt az *pitvarban* való bótban és alsó renden: 11800 szakállas golyóbis, 270 üres tüzes korsó, 14 tüzes kalács, és 11 tüzes labda állott.

A vár piacznál egy kis taraczk és egy mozsár.

A szegleten való kőbástyában alsó rend: 8 öreg szakállos, 3 seregbontó, 1 vasas kerekű taraczk.

Az új házak felső rendi pitvarában való kis bótocskában:
Három tonna por, egy fél tonna salétrom. Itt végződött a belső vár, melynek kapuja 3 lakattal és lánczal volt lezárva.

Az ó vár egészen üres volt, ajtaján valamint az alsó és felső boltokon egy-egy lakat, a Vág felőli bolt azonban ettől is meg volt fosztva. Ennek védelméről tehát már nem gondoskodtak.

A külső várban a bástya kapu mellett »egy seregbontó hat csívével«, a külső kapun 4 lakat s előtte sorompó állott. Ugyancsak itt volt a viceporkoláb háza, hol mindössze is néhány ásót, vasdorongot s egy dézsza kapuszeget találunk.¹⁾

Ily képe volt Galgócznak, midőn a nikolsburgi békekötés után Thurzó Szaniszló ismét birtokába vette, de rövid idő múlva megint a fejedelem hadi népe szállotta azt meg s Bethlen Gábor mind első mind második támadása alkalmával gyakran tartotta főhadai szállását e jól megerősített várban, s intézte onnan a dunántuli hadműveleteket. Az 1623-ki béketárgyalások idején is ide várta Ferdinánd biztosait a fegyverszüneti okmányok kicserélése végett.²⁾

De már akkor Thurzó Szaniszló nádor a Bethlen-ellenes pártnak volt egyik vezére s a fejedelem előtt nyilván lévén, hogy a nikolsburgi békekötés idején Ferdinánd által meg hagyta magát vesztegettetni, árulásához egyéb sérelmek is járulván, nemcsak erősségeit foglalta s jószágait pusztította el széltére, de első felindulásában a beszterczei tanácskozássra küldött követei által fejét is követelte Ferdinándtól.³⁾ — De az újabb békekötés után ismét helyre állott közöttük a jó viszony, mert Bethlent rokon- és ellenszenvnek politikai czéljai kivételében nem igen befolyásoltak, Thurzóra pedig mint a magyarországi protestansok leghatalmasabbjára még mindig szüksége lehetett.

A nádor azonban rövid idő múlva 1625. május 1-én meghalt, sőt 1636-ban utódjaiban a nagyfényű Thurzó nemzetségnek is magva szakadt, Galgócz várának főporkolábja szentkirályi Nagy Boldizsár 1636. február 10-én adott magáról erős hit alatt reversalist, hogy Thurzó Adám özvegye Széchy Borbála halála után, vagy ha az özvegy ura nevét változtatván, ismét férjhez menne, »Galgócz várát a mennyegző lakodalom után második napon« gróf Thurzó Mihálynak, vagy maradékának általadja, addig pedig »az várnak ő nsga kezéből kiejtésére sem titkon, sem

¹⁾ Mindkét inventariúm az országos Levéltárban, még pedig *Semplicé* N. R. A. fasc. 502. nr. 17. *Galgóczé* N. R. A. fasc. 1009. nr. 26.

²⁾ Bethlen Gábor politikai levelei 398. l.

³⁾ Horváth Mihály id m.

nyilván senkivel sem praktikál.«¹⁾ Két év múlva azonban Mihály úr is öseihez költözött, s a kamara nem késett a maga jogait a nőág ellenére is érvényesíteni.

Sempte várának utolsó kapitánya a Thurzók szolgálatában a XVII-ik század történeteiből ösmeretes *Berényi György* volt,²⁾ kire Ferdinánd a Thurzó nemzetség bekövetkezett magszakadása után 1636. augusztus 30-án kemény parancsolatot küldött, hogy *Semptét*, Temetvény vára és a többi jószágokkal együtt haladéktalanul szolgáltassa át,³⁾ mert az Illésházyak, Rottál, Csáky László, mindenek felett pedig Esterházy Miklós nádor a kincstárral szemben igényt támasztottak a fejedelmi javakra; az volt tehát a fő cél, hogy az érdekeltek »*extra dominium*« keressék igazságukat. — Támadt is ebből aztán oly pör, hogy Esterházy nádor már már lemondani készült, ha a pozsonyi kamara törvénytelen eljárása meg nem sommisíttetik. — Ennek ösmertetése azonban már nem tartozik reánk.

Sempte és *Galgócz* falai a XVII-ik század folyamán még sok harczy lármát visszhangoztak, jelentőségükből azonban a változott politikai viszonyokhoz képest hova-tovább veszítettek s országos események ezentúl nincsenek kapcsolatban nevükkel.

DR. KOMÁROMY ANDRÁS.

WISSGRILL ÉS A MAGYAR GENEALOGIA.

Felelet a »Költő-e, vagy gonosztevő?« cikkekre. *)

A tartományi, vagy országos alkotmány főtámaszai Alsó-Ausztriában egészen 1848-ig, a midőn az alkotmány eltöröltetett: a) az ottani birtokos főnemések, hercezek, grófok, bárók és b) a köznemesség (u. n. Ritterstand) voltak.

Wissgrill Ferencz Károly, az alsó-ausztriai rendek akkori levéltárnoka, vállalkozott a nehéz feladatra, hogy a gondozása alatt álló okiratok alapján mindama nemzetségeket *egy müben*

¹⁾ Országos Levéltár N. R. A. Fasc. 477. nr. 27.

²⁾ Berényi György 1634. november 27-én állott Thurzó Mihály szolgálatába. A conventio szerint »Lészen ő kgylmének fizetése hat lovára 120 frt, buza 20 mércze, zab 20 mércze, 6 öl széna, másfél vég karászia. Szolgájának napjába egy-egy font hus, s egy pint sör, az mikor sör nincsen, egy-egy itcze bor. Személyére úgy mint kapitányságára 100 frt, 6 réf scállát« (*Nemzeti Múzeum: gr. Berényi levéltár.*)

³⁾ U. o.

*) *Századok* 1889. 240. lap.

összefoglalja, a melyek Alsó-Ausztria bejegyzett nemességéhez tartoztak. Művében különös és főgondot fordított a diplomatikai adatokra, az eredetre, a nemesség adományozására, rangemlésekre, birtok-adományozásokra és a czímerre.

Igy jelent meg 1794-ben ezen monumentális munka első kötete, mely mint első és egyetlen létező mű, az alsó-ausztriai nemességet indigenátusaival egyetemben, mint zárt testületet üsmerleti meg velünk.

Wissgrill »Schauplatz« című könyve számos, gyakran rendkívül érdekes és reánk nézve egészen új adatokon kívül, a magyar történelem és genealogia szempontjából főképen két irányban nyújt nagybecsű adatokat. Először nagyszámú magyarországi származású s leginkább a főnemesi családokhoz tartozó nemzetségekre nézve, a melyek egyszersmind alsó-ausztriai indigénák voltak s viszont másodsor hasonló számú oly osztrák származású nemesi családokra nézve, melyek magyar indigénák voltak.

Ennyit viszonzásul a »Költő-e, vagy gonosztevő?« című cikk végső pontjára, melyben a szerző, miután előbb egészen nyíltan bevallja, sőt dicsekedni látszik vele, hogy Wissgrillnek még nevét is alig ismeri, — a magyar genealogust óva inti annak használatától.

Miután a »Schauplatz« nagyérdemű szerzőjének halála folytán 5-ik köteténél (»Lempruch«) megszakadt, és több évtizeden keresztül szünetelt, végül a bécsi cs. kir. heraldikai társulat választmányja elhatározta annak folytatását és nagyrészt még Wissgrill kézíratai alapján annak sajtát kiadásában való befejezését.

Ezen határozat akként foganatosított, hogy az említett mű folytatása 1872-ig a társulat »Zeitschrift«-jében, 1873-tól kezdve pedig egészen az újabb időkig, illetőleg még mai nap is a társulat évkönyveiben tétetett és tétetik közzé.

A bécsi cs. és kir. heraldikai társulat évkönyvei bár szintén nem nagy számban nyomattak, mindamellett antiquár-könyvkereskedések útján még gyakrabban kaphatók. A nevezett társulat »Zeitschrift«-jei azonban (miután már eredetileg is igen csekély számú, összesen alig 300 példányban nyomattak) már a külföldön is alig és Magyarországon egyáltalán ismeretlen irodalmi ritkaságot képeznek.

A Listhy nemzetségére vonatkozó fejezet pedig épen az ezen oly ritkává lett »Zeitschrift«-ben jelent meg.

Az alsó-ausztriai tartományi rendek sorába való fölvételre nézve, egyéb formalitásokon kívül szükséges volt egy kérvény benyújtása is, melynek kapcsán hitelesen és megczáfолhatatlanul

bizonyítandó volt a nemesség, a czímer, a leszármazás és a birtokosság. Az említett hiteles okiratok azután örök időkre a tartományi levéltárba tétettek le és képezték, sőt ma is magvát képezik ezen levéltárnak, és azon első kitünő forrásnak, a melyből, mint már fentebb is említők, Wissgrill Ferencz Károly nagy művét megírta.

Idők folytán azután az egyes már bejegyzett nemzetségek és családok rangemelésben, czímerjavításban és bővítésben is részesítettven: az ezekre vonatkozó okmányok hasonlóképen ezen levéltárban tétettek le.

Miután itt különösen az indigénákról lehet szó, beszéljünk most csak azokról. Ezekre nézve tudnunk kell, hogy gyakran előfordult az az eset, miszerint némelyek már meglévő bárói, vagy grófi rangjokhoz, még az osztrák örökös tartományi, vagy a római szent birodalmi, sőt mind a kettőt, vagy még a cseh királyi grófságot is nyerték. Sőt gyakori volt az az eset is, hogy egyik, vagy másik nemzetség magyar báróságához valamely nem magyar grófságot nyert, — a mely említett esetekben leggyakrabban, ha nem is mindig, egyszersmind czímerbővítés (változás) is történt. Ennek következménye volt azután, hogy egy és ugyanazon nemzetség, igen gyakran egy és ugyanazon személy is két, három sőt több okmányátumot, emelés keltet, sőt több czímer variáns is tudott *egy és ugyanazon nemességi fokra* felmutatni. Épen azért közel fekvőnek látszik a valószínűség, hogy *Listhy László* egy és ugyanazon időben *magyar báró és osztrák örökös tartományi, vagy római szent birodalmi etc. gróf* volt, és hogy később ehhez még a magyar grófságot is elnyerni óhajtotta. És hogy így Wissgrillnek épügy igazsága lehetett, mint Lehoczkynek.

Ezen eléggé fontos adatra, amint látom, a »Századok« közleményének frója egyáltalán nem gondolt s így sokféle combinatiói közül e legfontosabbat kihagyta.

Az elmondottak után azt hiszem természetesnek fog mindenki előtt látszani, hogy az alsó-ausztriai tartományi levéltár adatait, az Ausztriában indigenált, eredetileg ugyan magyar nemzetségekre s különösen pedig a Listyekre nézve, a kik generatiókon keresztül nemcsak osztrák földbirtokosok voltak, hanem azonfelül Bécs legmagasabb köreivel is folytonos összeköttetésben állottak, első sorban fogadtam el hiteleseknék, s hogy reájok nézve meg kellett hallgatnom s jól informálnak kell tartanom az osztrák krónikásokat épügy, mint Wissgrillt. Nem kevésbbé természetes és bő citátumaiból, a mű ismerői előtt, köztudomású tény, hogy Wissgrill nagy művében az említett levéltár adatain kívül, korának rendelkezésére álló mindama egyéb forrásait (magán levéltárakat, felírásokat, sírköveket, régi króni-

kákat stb.) fölhasználta, melyeket a modern szaktudomány is használni szokott.

De ugyanennek természetes folyománya az is, hogy itt-ott a használt autorok és kutforrások után, és nemcsak a Listhyekről szóló fejezetben, hanem egyebütt is, van eset reá, hogy a keresztnevekben, illetőleg a Listhyek feleségeinek keresztneveiben Wissgrill is tévedett. Nem szabad azonban az akkori irodalmi viszonyok kellő figyelembe vételén kívül elfelejtenünk, hogy az akkori idők előkelő hölgyei rendszeren egész kis kalendáriumát viselik a keresztneveknek, hogy azokból a legszeszélyesebben hol egyiket, hol másikat használják, hogy fiatalabb korukban igen gyakran egész más keresztnévvel írják alá magukat, mint idős korukban, hogy szép és nagyanyáik keresztneveit egész generációkon keresztül viselik stb. stb. Itt tehát ilyes tévedések nemcsak nála, de bárkinél is bizonyára kellő indokukat találják.

E mellett azonban be kell ismernünk, hogy ha keresztneveiket a mondott okokból talán el is hibázhatta itt-ott: *családi neveiket* (hogy néha, mint magyarul nem tudó germanizál, az nem jöhet komoly számba) rendszeren, pontosan adja s hogy különösen a *született Listyek férfi* keresztneveit mindig hitelesen közli (az ellenkező ma sincs bebizonyítva), ami e helyt elvégre is a fő dolog marad.

Nemzedékrendi és czímertani jellegű gyűjtő munkákban, melyek sok száz és gyakran ezer család és czímerről értekeznek s azokra vonatkozólag ezer és ezer dátumot, nevet és évszámot közölnek, hibák mindig fordultak elő s fognak előfordulni, míg a világ fennáll.

A ma már, hála istennek, napról-napra számosabb történeti, genealogiai, czímertani és régészeti irányú tudományos társulatoknak egyik ideális czélja marad mindig a tévedéseket lehetőleg kikerülni. *E mellett azonban meg kell elégednünk azzal, ha a jó oldalak a rosszat fölülmúlják.*

Ami magát Wissgrillt illeti, különösen a Listhy családot illetőleg is, tény az, hogy ez a »bizonyos« *német* genealogus a legfontosabb körülmények és tényekre nézve, ezen eredeti magyar családra nézve sokkal pontosabb adatokat közölt, mint több mint egy félszázad múlva hazánk legnépszerűbb genealogusa.

És most azt hiszem, bátran kérhetem: fog-e akadni még valaki, aki engemet elítéljen, hogy egy bár eredetileg magyar tárgyú történelmi s genealogiai kérdés megoldásánál Wissgrill Schauplatzát használtam?

E helyt Lysthyről megjelent dolgozatom nem volt sem forrás-tanulmány, sem polemia, sőt még eredeti dolgozat számban sem kívánt vétetni, mert hiszen én csak egyszerűen a Wissgrill-

ben ez érdekes kérdésre vonatkozólag talált adatot kívántam rövid magyarázat kíséretében bemutatni a szakközönségnek.

Hogy ezen dolgozatban Wissgrillnek a női keresztnevéknél talált hibái engemet sem kellemesen érintettek, az természetes. Ha azonban e közleményt csak azért irtam volna, hogy az általam fölszínre hozott második Listhy Lászlót mentül nagyobb pompával léptessem föl, vagy hogy (amint némelyek hiszik!) őt minden áron érvényre juttassam: úgy egyszerűen azt tettem volna, hogy a Wissgrill-féle női keresztnév eltéréseket elhagytam volna; -- hiszen ezek, mint azt első közleményemben is említém, annélkül sem tartoztak az általam tárgyalt kérdés keretébe. Ily előzmények után egyáltalán nem érdemltem meg, hogy Komáromy urnak cikkében, aránylag oly szűk téren szerény nevemet egymásután nem kevesebb mint tizennyolczszor láttam lenyomtatva; abban a cikkben, mely az általam felvetett kérdést egy lépéssel sem vitte közelebb a megoldáshoz: vajjon Listhy a költő egy személy volt-e Listhyvel a gyilkossal.

CSERGHEŐ GÉZA. *)

*) Ezzel a vitát a Századokban befejezettnek jelentem ki.

S z e r k.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Erdődi Bakócz Tamás élete.

*Irtta Fraknói Vilmos. Budapest, 1889. 8-adr. 220. l. Számos képpel. Ára 3 frt.
(A Magyar Történeti Életrajzok 1889-iki folyamának I. és II. füzeté.)*

A »*Magyar Történeti Életrajzok*« cz évi (1889.) első és második füzetében nagyérdekű munka látott világot: *Erdődi Bakócz Tamás esztergomi érsek és bíbornok élete* *Fraknói Vilmos* tollából. Fraknói a szóban forgó vállalat hasábjain aránylag rövid idő alatt immár a második nagy pap életrajzát nyújtja az olvasónak. Az első *Pázmány Péteré*, a magyar catholicismus regenerátoráé, a ki a szó legteljesebb értelmében nagy pap, nagy theologus, nagy író. A Bakóczról írt munkában nem kevésbbé érdekes látvány, nem kevésbbé szabatos és művészi képe tárul az olvasó elé, csakhogy másként érdekes, mint a Pázmány pályája; mert más a kor, a viszonyok, az erkölcsök, a jellemek, szóval: *a teljes élet*. A két munkában csupán annyi a közös, hogy hőse mind a kettőnek magyar főpap. Egyéb semmi. Bakócz korát a Pázmányétól egy századnál hosszabb időköz választja el. Ez időre esik a reformatio, mely a catholicismust előbb megdöntéssel fenyegeti, dogmáit elfogadtatván majdnem felével a nyugati kereszténységnek; de valójában uralmát csak időre — és nem is hosszú időre gyöngítette meg. Pázmány a megújhodott catholicismus hőse Magyarországon. Pályája diadallal végződő hadjárata a neocatholicismusnak, mely az egyházat »in membris et in dogmatibus« egyaránt reformálta.

Bakócz a reformatiót közvetlenül megelőző korban élt. Ez egy körülmény magában véve is majdnem teljesen magyarázza az óriási, a máskülönbben érthetetlen különbséget, mely a két életet egymástól elválasztja. Mindketten Magyarország primásai, mindketten bíbornokok; főnökei egy szellemben és vagyonban dús clerusnak. De pályájuk csak ez egy pontban és pedig e merő külső körülményben találkozik. Pázmány annyira pap, annyira theologus, hogy a hitét, Krisztus tudományáért, az Egyházért, Krisztus tanainak arcanumáért, martyr tudna lenni. Bakócz csak

a külsőségekben pap. Viseli a legfőbb egyházi méltóságokat, a mint viseli az előírt ruhát; kiváló ünnepélyeken, a fény és ünnepség emelésére, végez papi functiót.¹⁾ Azontúl ép oly keveset törődik az egyházzal, mint kortársai: papok, világiak egyaránt. Udvaronc és politikus teljes életében, abból a fajtából, melyet a renaissance teremtett s a mely fajnak kivált Olaszország volt bővében. Genieje, mely a politika s az udvari élet kusza útvesztőin soha cserben nem hagyta, arra vall, hogy — ha másfélszáz évvel később és Franciaországban születik: *Richelieu*-nek, vagy *Mazarin*-nek hívják. Nálunk a nagy papok galleriájában, ebből a fajból, az ő lángesze társtalanul áll.

E czikk egyetlen föladata, hogy Fraknoi kitűnő életrajza nyomán ismertesse, vagy hogy még szabatosabban fejezzem ki magamat, a nagyszabású történeti képről készült photographiában mutassa föl a magyar főpapok e ritka válfaját. Előbb azonban szók egy pár szót magáról az életrajzról.

Erdődi Bakócz Tamás élete bevégzett, teljes kép akár a hős pályáját, akár korát tekintjük. Szinte egy évszázad képe ez Magyarország múltjából. Tudjuk, hogy e kor valójában forradalom volt, hogy az izlés és az értelem roppant válságokon ment át, hogy amaz aránylag rövid időn nagyon megfinomodott, ez végtelenül megbővült. Nálunk ennek a civilisációnak, mely Itáliában hajtott ki, de majdnem egy időben beoltatott az egész nyugati keresztyénségbe, leginkább az egyház és a hit közössége által latin nyelven, Mátyás a királya, Bakócz az első és leghatalmasabb főpapja.

A Fraknoi finoman színezett képében megelevenül ez a mozgalmas kor. Pompásan festett képek szakadatlan sorában látjuk Bakóczot, a mű hősét, ötven évnél hosszabb pályáján, attól kezdve, hogy Olaszországból visszajő, tele egyéni becsvágygyal, sokkal magasabb fogalommal a papi pályáról, semhogy beérte volna a lelkipásztorkodás idylli örömeivel, a mint halad az egyházi hierarchia fokain mind mind magasabbra, míg a magyar paraszt fia szinte a világ fejedelmeinek fejévé lesz. Ez a Fraknoi könyvének a tartalma. Magyar főpap írta magyar főpapról a művész objectivitásával.

Fraknoi innen-onnan három évtized óta fáradozik nagy tehetséggel a magyar történetírás mezején. Oklevél publicatiói a legbecsesebbek közé tartoznak mindama publicatiók között, a melyek a mondott időben nálunk napvilágot láttak. A »*Monumenta Vaticana*«, ez a nálunk páratlan fényű és becsben is társtalanul álló vállalat, nagy részben az ő fáradhatatlanságá-

¹⁾ Lajos királyt ő keresztelte és ő temette el Ulászló királyt.

nak köszönhető. Mert roppant anyagot kutatott föl s ebben tömérdek a becses, cognomenjévé lett, hogy »szerencsés kezű.«

Munkásságának másik része a történetírás. A magyar történet majdnem minden korszakával foglalkozott Szent-István királyon kezdve napjainkig. Egyaránt érdeklik őt, egyaránt objectiv és igazságos tradálóra találtak benne a politikai és az egyházi események. Úgy véljük azonban, hogy nagy és mindig tiszteletre méltó munkásságának legdiszesebb, legmaradandóbb emlékei: az életrajzok. Tehetsége a történetírás e fájában a legimponálóbb. Stylje, mely közepütt áll az elbeszélő és az analýzáló stylek között, mintegy utalják e válfaj művelésére.

I.

1442. táján egy szathmármegyei falucskában, a Drágfiak birtokán, jobbágy, nyilván kerekas ipart űző apától születik.¹⁾ Megjegyezhetjük, hogy ekkor tájban született, az övénel ugyan kedvezőbb és fényesebb viszonyok között, egy más, hozzá sokban hasonló genie: *Mátyás*, a ki arra volt hivatva, hogy kora legnagyobb királya legyen, hogy három évtizednyi brilláns uralkodás után még ifjan, egész Európa által sajnálva, szálljon a sirba. Bakócz e nagy király udvarában, szerény kezdettel fog megindulni fényes pályáján. A véletlen fogja átplántálni abba a talajba, a melyre geniejének szüksége volt, hogy kifejlődjék; a minek segélye nélkül ismeretlenül örölte volna le életét, mint plebános, s tán késő vén korában mint esperes vagy kanonok.

A helyzet, a melyben született s a tehetség, a mely a genieknél korán érezteti magát, vezették az egyházi pályára. A XV-ik században, de — kivált nálunk a legújabb időkig, a jobbágy- és polgár-ágyékból származott lánghelmék csak két úton haladhattak a dicsőség és halhatatlanság felé: az egyházin és a katonain. Olaszországban volt egy harmadik lehetőség is, hogy a genie érvényesüljön: a művészet. Pályájára Olaszországban készült; Ferrarában és Paduában tanulta a hittudományt, s ez a második fontos körülmény születése mellett, ha életét meg akarjuk érteni s ha pályáját világosan akarjuk magunk elé képzelni.

1470-ben hagyta el Olaszországot, e korban a finom szellemi műveltség s a zabolátlanul működő állati ösztönök egyaránt classicus földjét. Apostoli buzgalmat, élő, eleven hitet ekkor nem lehetett Itáliában tanulni; nem árulta, nem kereste senki. A szellemet csak az ántik világ maradványai, az irodalmi és művészi tünemények; a testet csak a gyönyör és izgalom érde-

¹⁾ Az Erdődi czímerben levő kerék ilyesmire vall.

kelték. Az életmód festői, de a létet minden perczen kockáztató, folytonos carnevál volt. Politikusnak kellett lenni egész ivadékoknak az élet megtartása végett, s e politika minél több bátorságot s a lehetőségig kevés lelkiismeretet parancsolt a siker érdekében. *Macchiavelli* »*Fejedelmé*«-nek XVIII. fejezetéből pár sor mindennél világosabban bizonyítja, hogy az olaszok a XV. évszáz folyamán az életet szakadatlan dulakodásnak képelték. Itt ugyanis a következő tan olvasható: »Tudni kell, hogy e vitában két fegyvert használhatunk: a törvényt s az erőt. Amaz az ember, ez az állat fegyvere. De mivel az első nem hasznos minden körülmény között, szükség szerint folyamodniuk kell a másodikhoz is. A fejedelem tehát szükségképen legyen hol ember, hol állat. Ezt tanítják burkoltan a régi írók is, midőn elbeszélik, hogy Achilles s más hatalmasok a Centaur által neveltettek; mert ez azt teszi, hogy a mester fél-ember, fél-állat lévén, a tanítványok mindkét természetéből elsajátították a föltétlenül szükségest.« Sajnos ugyan, de nem tagadható, hogy az egész korszak alatt, az állati természet volt a szükségesebb és divatosabb. Az egyén minden más körülménytől függetlenül annyit ért, a szerint becsülte, annak arányában érvényesült, a mennyi vérévé vált a rettenthetlen oroszlán s az agyafűrt róka természetéből.

Ezt a tant nemcsak világiak vallották, de vallotta az egyház is a gyakorlatban. Nehány sorral alább ugyancsak *Macchiavelli*-nél nagy bókképen azt olvassuk VI. Sándor pápáról, hogy úgy mint ő, korában senki sem tudta rászedni az embereket; hogy éjjel-nappal furfangon törte a fejét; hogy esküt tenni s megszegni azt, senki sem volt nála készebb, s hogy cselszövénye mindig bevált, mert ismerte a világot. Elődjei: II. Pál, IV. Sixtus, VIII. Incze pápák kevéssel voltak jobbak a híres utódnál, s annyira hasonlítanak egymáshoz, hogy bátran egy családot képezhetnek. ¹⁾

Az egykorú olasz világi és egyházi élet e pár vonását nem a curiosum kedvéért soroltam föl. A Bakócz genieje e szellem emlőin nőtt föl; egész élete rávall a forrásra, a honnan irányt kapott. De mert genie volt, nem utánozta mestereit szolga módon. Magába szívta, vérré dolgozta egész szellemüket. Mivel pedig más fajból eredt, az olaszországi viszonyoktól sokban elütő körülmények, más physikai és szellemi alkatú emberek között futotta pályáját: a képmutatásban nem vitte a legmagasabb tökélyig, mesterein alul maradt a furfangban is; de megközelítette őket bátorságban, akaraterőben, leleményben; a körülmények és jellemek helyes fölismerésében pedig egy színvonalra emelkedett

¹⁾ L. *Pasquino* epigrammáit II. Pálról és VIII. Inczéről.

velök. Olasz földön, spanyol vérből származva, lehetett volna VI. Sándor; Magyarországon csak Bakócz Tamás.

Egy emlékérem korunknak föntartotta arczképét. Aroppant, kemény alkotású fej aránytalanul rövid, vastag, úgynevezett bika-nyakon ül. Az arcz durva, vonásai duzzadók az állati erő lehető. A homlok alacsony, erősen boltozott. A physiognomia összességében szintén a paraszt származásra vall: a race-vonások nincsenek megkopva. E physikai tulajdonságoknak megfelelnek szellemi sajátságai. Energiája merev, határozott, durva; de egyszersmind határtalan és soha ki nem fáradó. A szellem, ha korlátolt körű és makacs, de legalább rendkívül világos és józan. Az ilyen tehetségek mintegy rászületnek, hogy határozott célokért, biztos eszközökkel, laukadatlanul küzdjenek. Az ilyen szabású ember nem ábrándozik; nem tömi agyát tele elmélettel az élet oka és céljai felől; nincs alávetve az undornak, ha vágyai beteltek s nem érez pokoli kínokat, ha azok el nem érhetők. Nem ismeri a rokon- és ellenszenv mystikus áramlatát s a cselekvésben nem nyugózteti magát általa. Érzés és eszme, mívoltunk e legszellemibb részei, az ilyen józan, hideg phantáziákban mint tárgy, mint dolog jelentkeznek; és értéke csak annyiban van, amennyiben hasznos meg gyakorlati. Nyugodtan, hidegen számít az agy s parancsát az erős, a cselekvéssel soha be nem telő idegek mohón, lázasan, biztosan végzik. Az ilyen természet — a mint a tapasztalás bizonyítja — akár pacczkázhatik is a szerencsével, nem fordul el az tőle a legválságosabb viszonyok között sem; mert — hogy még egyszer idézzem Macchiavellit — a szerencse asszony s ezért természeténél fogva bomlik a zsarnok, merész, vállalkozó férfiak után, a kik színből meg tudják vetni, hogy annál biztosabban, állandóan magukhoz köthessék.

A Bakócz-érem hátlapja a következő allegorikus kép: Fortuna istenasszony delfinen állva, a háborgó tengeren, kedvező szelek által duzzasztott vitorlával, biztosan halad elő a szirtek között. Ezt az allegoriát a következő körirat magyarázza: *Sum Dea, Virtuti jure locata comes.* (Istennő vagyok, az erény mellé joggal helyezett kísérő.)

Banális allegoria jobban már nem magyarázhat munkában, sikerben egyaránt páratlanul dús életpályát. Szerencséje csupán annyi, hogy tehetségének megfelelő viszonyok között, épen a legalkalmasabb időpontban született; sikerei ezentúl geniejét dicsérik. Említettük már, hogy 1470 körül — huszonnyolcz éves korában, mint a jogtudomány magistere jó haza Ferrarából. Ez a város »az Este-ház uralma alatt híres volt egész Olaszországban vidámságáról és fényéről. Egyetlen városban sem lehetett gyakrabban oly pompás nyilvános ünnepélyeket látni mint itt. A fő-

nemesség sehol sem fejtett ki annyi hűbéri fényűzést és lovagi élvezetet. A vörös téglából épített négyszögű kastélyban költők, színészek és bohócok, udvari emberek, lovagok, apródok, tudósok és szép asszonyok gyűltek össze.«¹⁾ Csak mellékesen jegyzem meg, hogy Bakóczra a pompás látványok, a gyönyörteljes udvari élet másként hatott, mint tíz évvel ifjabb kortársára: Savonarolá-ra.²⁾ Ez Bolognában a prédikáló Domonkos-rendbe lépett; Aristoteles és aquinói Tamás szellemén táplálkozott, költeményben alaposan analizálta a világ romlottságát, prédikált az ókori próphéták zordon hangján, nyers, komor phantáziájával; Florenczben, a művészet és gyönyör városában, királylyá választatta a Krisztust³⁾ és máglyán mátyrhalált halt. Bakócz Rangoni Gábor erdélyi püspök udvarában vállalt tisztséget, kit Mátyás király egyszerű Ferencz-rendű szerzetesből, tudományaért, püspökké tón. Savonarola pap volt olyan korban, a midőn a papnak hivatásáért a halál megbélyegzett nemével kellett kiműlni; Bakócz udvaronc pap ruhában, s ezért csaknem szent Péter trónjára ült.

II.

Pap létére ma már szokatlannak tetsző módon kelté föl maga iránt Mátyás király figyelmét. 1474-ben Mátyás Sziléziában Boroszló városát védte a támadó lengyel király ellen. Kiséretében volt Rangoni erdélyi püspök Bakóczczal egvűtt. A város sikeres védelmét illető tervek között, a melyek nemcsak a haditanácsban beszéltek meg, de társalgás közben is, a király tetszését leginkább a Bakócz terve nyerte meg. Elfogadta a haditervet és az ifjú papot udvarába, a maga környezetébe vette. E szerencsés véletlen nyitott útát a Bakócz becsvágyának és tehetségének.

E nagy király pálya, tehetség, jellem dolgában fölöttébb hasonlít a korabeli olasz fejedelmekhez. A százados aristokrata családok őt magát parvenu királynak, családját ujdonsültnek nézték. Nagyatyját már nem ismerte senki, amolyan mythikus hős; atyja a keresztyénségnek legendákban ünnevelt őtalmazója, ő maga király. Trónját csaknem a véletlennek köszönhetette; de uralkodásra termett genievel tartotta meg évtizedeken át tartó válságok között. A született aristokratia egész uralkodása alatt ellensége volt, igen érthető okokból. Új aristokrátiát teremtett

¹⁾ *Symonds: Renaissance Olaszországban.* I. k. 361. l.

²⁾ Savonarola atyja udvari orvos Ferrarában. U. o.

³⁾ A *palazzo pubblico* ajtaja fölött e fölírás:

Y. H. S. Christus Rex Florentini

Populi S. P. Decreto Electus.

Id. m. 386. l.

tehát azokból, a kiket tehetség ajánlott a trón gyámolítására; és politikai meg kormányzati dolgokban elődjéinél nagyobb szerepet juttatott a főpapságnak. Egyébiránt a főpapok kiváltságos állását kormánya alatt és udvarában nemcsak politikai okok vonták magok után, de ízlése is. Humanista volt, szerette Róma költőit, történetíróit, szónokait. Humanista műveltséggel pedig e korban nálunk jobbára csak a papok dicsekedhettek.

Bakócz kezdetben szerény helyet foglalt el az udvarnál, a királyi cancellárián, de váltig a király közelében lehetett. Minden arra vall, hogy részületett az udvari életre. Egy kissé bárdolatlan, de tisztán látó kortárs azt írja róla, hogy: nagyon ravasz volt és fölöttébb szerette a világi pompát.¹⁾ E két tulajdonság mindenkor igen hasznos és szükséges volt az udvari életben. Aztán volt rá tehetsége is, meg bátorsága is, hogy minden módot és eszközt fölhasználjon a becsvágy szomjának oltására. A harczias, katona király környezetében nem temetkezett el egészen az irodában. Ha Palermói János Ranzán magyar története elé írt dedicációjának hihetni: Bakócz nemcsak szóval buzdította a királyt harczra a török ellen, de szablyát kötött maga is és vérével öntözte a csatamezőt.²⁾

Született politikus lévén, a mondottakon kívül más, morális szempontból ugyan gáncsolható, de kétségbevonhatatlanul biztos eszközökkel munkált emelkedésén. Minthogy csak a czélt nézte s nem a módokat, a melyek által elérhetni, szolgált minden érdeket, fontolgatástól, lelkiismeretbeli tusától menten, ha azok őt céljához közelebb vitték. Minden kortársnál jobban értette elméletben, gyakorlatban egyaránt a siker egyetlen titkát, mely kissé trivialis stylben így formulázható: *embert érdekénél, ökröt szarvánál fogj*. És e szerint cselekedett mindig személyválogatás nélkül.

Mátyás király udvarában a helyzet körülbelől ez volt: A király minden áron dynastiát akart alapítani, daczára az elháríthatatlan akadályoknak. Törvényes örököse nem volt sem első, sem második feleségétől és remény sem vala, hogy lehessen. Trónját tehát természetes fiának, Corvin Jánosnak szánta. Királynak nevelte, noha sokan tüntetve prűszköltek arra a gon-

¹⁾ Szerémi: »Et erat valde astatus et magnus in hujus mundi pompa.« Cap. XIX. p. 46.

²⁾ »Antequam sacris initiaveris, victricia arma es persecutus . . . Adversus Christi fidei hostem ardentissimo spiritu die noctuque herebas . . . Ad complura et gloriosora invictum regem hortabaris . . . Corporalibus armis, proprio tuo sanguine crucis Christi hostem fueris insecutus. Frañkói: Bakócz élete. 11. 1.

dolatra, hogy majdan házasságon kívül született király fején lássák Szent István koronáját. A király tervének sikerét nemcsak arra alapította, hogy okkal-móddal meggyőzze e finnyáskodók ellenszenvét; de iparkodott a kevésbbé válogatós egyháziakat és világiakat érdekeik által minél szorosabban fiához fűzni. E törekvésnek Bakócz gyors carrière-jén még tagadhatlanul fényes tehetéseinél is többet köszönhet. A nélkül hogy bármire is kötelezve érezte volna magát, úgy viselkedett, hogy a király terveinek oszlopát látta benne. Erősítette tehát ez oszlopot minden kínálkozó alkalommal. A cancellárián tanácsossá, a clerusban győri püspökké tette. Bakócz hitelét a királynál mindenek előtt arra használta, hogy útjából eltisztított minden akadályt: Várdai Péter kalocsai érseket és cancellárt a királyné segélyével börtönre vettetvén. Alig tíz év alatt, attól számítva, hogy az erdélyi püspök udvarát a királyi udvarral cseréli föl: püspök, útja tárva a legmagasabb méltóságokra és föltétlen bizalmasa a királynak és a királynénak egyaránt, holott a királyi házastársak tervei és érdekei egymással homlokegyenest ellenkeztek. Bakócz azonban úgy viselte magát, hogy mindenik fél, a másikat vélvén rászedettnek, megajándékozta föltétlen bizalmával. Várdai Arva várának tömlöczében kap néhány évre szállást, mert oktan politikus, őszinte híve a király terveinek. Bakócz ellenben biztosan sütkérezik az udvar osztatlan kegyének verőfényében; mert tud a királylyal tanácskozni arról, hogyan biztosítható a trón Corvin Jánosnak, mely módok által szerezhető meg számára a milánói fejedelem lánya Sforza Biánka; és tett ígéretet Beatrix királynénak napról-napra, hogy meghalván a király, olyan utódot segít a trónra, a ki őt, az özvegyet feleségül veszi.

Ilyen e pálya kezdete. Moralis fölháborodásunk hajlandó volna *perfidianak* nevezni az effajta politikát. A XV. évszázad lelkiismerete azonban kevésbbé érzékeny, a siker fejében sokat mindent megbocsátott. A mi ma sokunkban a megvetést kelti föl, az akkor csodálatot és irigységet szült. Hagyjuk meg koroknak és ivadékoknak is azt a jogot, a mit a franczia közmondás az egyénnek már régen megadott, hogy: *chacun à son goût*. Bakócz egész pályája azokat az elveket illusztrálja, a melyeket később Machiavelli fog rendszerbe foglalni. Ezek az elvek nem erkölcsösek egy csöppet sem; de hasznosak és célravezetők. Elvégre is ő azért fáradott, hogy szertelen becsvágyát kielégítse és nem azért, hogy az utókornak modell legyen a jó erkölcsökben. A maga és kora ízlése szerint tökéletes volt; s ha mi kevésbbé találjuk annak, az egy szemernyit sem von le tehetéséből és érdemeiből.

A helyett tehát, hogy becsmérelnők és megbélyegeznők önzé-

sét iparkodjunk azt megérteni és leírni. Benne ez a lényeg, ez szabta meg életének irányát, ebből születnek sikerei. A mit annyi eredménnyel kezdett meg Mátyás udvarában, azt fogja tenni egész életén át. Szinből, ha az neki magának hasznos, szolgálatában fog állani egy ugyanazon időben az egymással homlokegyenest ellenkező érdekeknek; mert magánkívül soha senki iránt sem tud és akar érdeklődni. Mátyás halála után, a királyválasztó országgyűlésen először Corvin János mellett szól. Nyilván még nincs egészen tisztában a helyzettel s csak időt akar nyerni. Szónokol tehát, hogy: János herczeg törvénytelen születése nem akadály, ha a közjó érdekében okulni kívánunk az olaszok példáiból, a kik, mikor a szükség parancsolja, a fejedelmek törvénytelen sarjai előtt készséggel hódolnak meg. Ezzel egyszersmind leróttá háláját Mátyás iránt. Szónokolt fia érdekében. Hogy nem fogják királylyá választani, hogy abban neki nagy része lesz, az nem bántja lelkiismeretét. Ha ő is hálátlan, hát akkor mi Szapolyai István, Kinizsi Pál, ki fegyverrel veszi üzőbe az elhunyt király rájuk bízott fiát s a kik még többel tartoznak Mátyásnak?!

El is hallgathatnók, ha a XV. évszáz politikusát és papját egyaránt nem jellemezné annyira az a mód, a mellyel elbánt Beatrixszal, Mátyás »pazar és szenvedélyes özvegyével.« Beatrix nem lehetvén maga uralkodóvá, nem akarván Nápolyba atyjához visszatérni, mint Európa legnagyobb királyának relictája, elhatározta, hogy férjhez megy ahhoz, a kit királyul választanak. E tervet Bakócznak kellett végrehajtani s ő vállalkozott is reá, bár nem akarta, hogy Beatrix felesége legyen a leendő királynak és királynéja Magyarországnak, akár mert meddő volt, akár más okból. Vonakodása azonban kockáztatta volna Ulászló megválasztását. Ulászló tehát nyilván a Bakócz tanácsára Beatrixnak megígéri, hogy elveszi, a választóknak pedig az ellenkezőjét. Királylyá választatván egyelőre folytatni kell a megkezdett perfid játékot a trónhoz s közvetve a férjhez is jogot tartó asszonnyal. Beatrix e comediában az egyptomi Putifárnéhoz hasonló szerepet játszik, csakhogy Ulászló nem szabadul tőle, mint József, egy köntös árán. Csak a XV. században, csak VI. Sándor pápasága alatt természetes az a scéna, a melyben a főszerepet Beatrix, Ulászló és Bakócz játszották. Ez a famosus scéna így hangzik:

»Mikor ugyanis Beatrix, a koronázás után, a királyi ígéret beváltását türelmetlenül sürgeté: a cancellár nem habozott uralkodóját a színlelés ösvényén tovább vezetni, az egyházi szertartások profanálásától sem riadván vissza. — A király értésére adta a királynénak, hogy kész megkötni a házasságot, de fontos okok követelik, hogy a szertartás titokban hajtassék végre.

Beatrix örömteljes elragadtatásában a fölött, hogy czélt ér, nem vette észre a kelepczét. Beleegyezett abba, hogy lakásán, néhány megbízható ember előtt történjék frigyök megáldása. — Ulászló ekkor összehívta bizalmas tanácsosait. Ünnepestes óvás alakjában kinyilatkoztatta előttük, hogy nincs szándékában feleségül venni a királynét; és a házassági ígéretet, mellyel a helyzet kényszerűségei előtt meghajolva magát leköti, előre érvénytelennek jelenti ki.»

»Ezen előzmények után október 4-én (1490.) megjelent Beatrix palotájában, úgy mintha látogatására jőne. Az egri és a győri püspökök, Báthori István, Kinizsi Pál és Schellenberg, a csehországi cancellár kísérték. A királyné udvari emberei és a nápolyi követek által környezve fogadta. A kölcsönös üdvözlés és rövid társalgás után, a királyné és a király a győri püspökkel a terem egyik szögletébe vonultak. A beavatottak körülvették őket, úgy hogy a többiek a történendőkről nem nyerhettek tudomást. A püspök összefogva Ulászló és Beatrix jobb kezét, a királyhoz ezt a kérdést intézte: Felséged akarja-e az itt jelenlevő királyné ő felségét törvényes hitvesül fogadni a római egyház szertartása szerint? Igen, volt a válasz. Azután a királynéhez fordult: Felséged akar-e az itt jelenlevő király ő felségének törvényes hitvese lenni a római egyház rendelkezése szerint? Akarok, volt válasza. Erre a főpap áldását adta a fejedelmi párra. Ulászló pedig megújította kérését, hogy bizonyos akadályok elhárításáig a történetek maradjanak titokban. És elbucszván, palotájába tért vissza.«¹⁾

Még ezzel sem végződik a groteszk comédia. Félév múltán ez a Sganarelle király, a ki malgré lui házasodik, Esztergomban meglátogatja a királynét s kényszerből consumálja a házasságot. Mindez idő alatt pedig váltig alkudoznak a Sforza Biánka kezére, csak a hozomány tekintetében nem tudván megállapodásra jutni, noha Bakócz a megígért »*illő jutalom*« reményében őszintén, serényen ügynökösködik. A carnevál frigyét végül is néhány esztendővel később, midőn Ulászló Anna francia hercegnő kezét megnyeri, VI. Sándor pápa mint kezdettől érvénytelennek semmisnek nyilvánítja.

Midőn Bakócz az imént leírt bohózatot rendezte, már cancellárja volt a királynak, honnan az udvar körében magasabbra nem emelkedhetett. Közvetlen utána a győri püspöki széket az egrivel cserélte föl, mely elismerés lehetett az ügyes rendezőnek. Most már helyzete és sikerei egyaránt biztatták, hogy mindent merjen. »Második királyja volt az országnak«, »tekintélye immár nagyobb volt a királyénál«, hisz a királyt ő vezette. Még jóformán meg sem települt új püspöki székén, már agya kidolgozta a

¹⁾ *Fraknoi: Bakócz élete* 39—40. l.

tervet a primási székek elfoglalására. Itt is a mód, az eszköz jellemző; hasonló dologra csak ő s ő is csak abban a korban, a VI. Sándor pápasága korában vállalkozhatott. A primási méltóság nem volt üres. Hippolit, Beatrix kis öccse viselte Mátyás király jóvoltából öt éves kora óta. Bakócz tehát a gyermek ifjatrávette, hogy cserélje el Esztergomot Egerrel s mikor a csere megtörtént, az egri püspökséget bérbe vette, előre megfizetvén néhány esztendei árendáját.¹⁾

A primásság körülbelől husz évi munkának eredménye. VI. Sándor egy ideig vonakodott megerősíteni méltóságában, de az Bakóczot nem zavarta. Ha volt bátorsága királyi személyekkel profanáltatni oly fontos, olyan köztisztelőben álló egyházi szertartást, a minő a házasság: úgy az esztergomi érsekség elfoglalásától sem riadt vissza csupán azért, mert a pápa hamarosan nem hagyta jóvá. Ezzel a formassággal ő keveset törődött; bírta a mire vágyott: az ország első méltóságát a királyi tiszt után s az ország két legdúsabb egyházi javadalmát. A pápa jóváhagyása is csak váratott magára, de nem maradt el örökre és ezzel legitimáltatott az a kötés, mely cynismus tekintetében méltó párja a házassági szertartással üzőtt profán játéknak.

Nem képzelhető, hogy az önzés s az akarat ily fokon, párosultan akkora cynismussal, reactiót ne támasszon. Az ember természeténél fogva irigylí a mások sikereit, mint a hogy az állat társától irigylí a jó falatot. Aztán Bakócz nagyon sokat, nagyon mohón falt. Mindennemű szolgálatért, egyházi és politikai téren egyaránt hallatlanul fizettette magát. A paraszt sorsban született főpap egyszerre viselte az állam és az egyház legmagasabb méltóságait s összeharácsolt akkora vagyont, a mekkorával királyok sem igen dicsekedhettek. Fraknói úr egy fejezetben összeállította a teljes Bakócz vagyont; uradalmainak száma légio s fölöttébb érdekes az a mód, a melyen Bakócz vagyonát gyűjtötte. A vagyonszerzésben nem finnyásabb, nem válogatósabb az esz-
közökben, mint a politikában. Hajtóvadászatot tart a dús aggle-
legényekre és özvegyasszonyokra.²⁾ Ezt a mesterséget négyszáz

¹⁾ Midőn egri püspökké lesz, megtartja a győri püspökséget is azon ürügy alatt, hogy új püspöki széken a pápa még nem erősítette meg. Hippolitnak, midőn egymás között kicserélik az esztergomi érseki s az egri püspöki széket, az egri püspökség uradalmairól előre két évi, 19.500 arany forint bért fizet ki. *Fraknói*: 48. 71. ll.

²⁾ Kinizsi Pál özvegye mindenét neki hagyományozza. Monoszlói Csupor Ádám agglegénytől Szarvaskövárát és Monoszló mezővárost 75 faluval örökli. Kezet tesz az összes Rozgonyi javakra, a család két özvegyét részint apró kölcsönökkel, részint jó tanácssal gyámoltván.

év tapasztalása után sem érthetik nála jobban azok, a kik napjainkban iparszerűleg üzik a gyámoltalanok gyámolítását. Szóval nála minden szolgáltatnak szabott — és pedig magas ára volt, mint valamely jól berendezett, kitűnő firmával ékeskedő üzletben. Corvin Jánostól, a kihez hála is kötötte, 17200 forint kölcsön »némi viszonzásaképen« négy uradalmat kap s ráadásul még Mátyás király 40 ezer forintba becsült remek feszületét. Mindezzel nem érte be s mert János herczeg dús volt, annyira zaklatta, hogy az kényszerítve volt az 1498. évi országgyűlésen zsarolás czímén ellene vádat emelni. Ez a vád érdekesen illusztrálja, hogy az akkori főpapok mely módokon szereztek vagyont. János herczeg előadja panaszában, hogy a horvát bánság elnyerésekor Erdődi Tamásnak és Ernszt Zsigmond pécsi püspöknek uradalmakat és ékszereket kellett adnia. A két püspök úr azonban keveselvén a hála-ajándokot, most tőle Gyulát és Hunyadvárát pörlik. A zágrábi püspök is néhány ezer forintot követel jogtalanul; a csanádi püspök pedig szőleire vetett tizedet.

Ezen az országgyűlésen a főpapok ellen általán, Bakócz ellen különösen is nagy volt az ingerültség. Corvin János zsarolással vádolta, egy köznemes: Baksai Ferencz ehhez a vádhoz a közokiratok rendszeres meghamisításának vádját csatolta. »Tamás érsek a hamisító — mondá Baksai, — mikor némelyek okirathamisítással vádolták, mit az ő saját kezeirásával bizonyíthatok be. Mátyás király életében sok hamis okiratot vezetett a királyi könyvekbe. Megérdemelné, hogy a királyi pecsétet tüzesen arczára és homlokára süssék.« S mintha e vádak nem volnának a főpap cancellárra elég súlyosak, hozzá teszi, hogy az esztergomi érsekséget pénzen vette és most alkuban van a bíbornoki méltóság fölött.

E vádak némelyikét talán csak a gyűlölség koholta, de valljuk meg azt is, hogy a Tamás érsek politikája világi és egyházi téren egyaránt olyan természetű, hogy a legképtelenebbnek tetsző vádat is valószínűvé teszi. Gonosz játékot űzött szükségből és haszonért az egyház szentnek vallott ritusával, vásár tárgyává tette az ország első egyházi méltóságát, kereskedett az egyházi vagyonnal, jó egyetértésben, ma czimboraságnak mondanók, élt a közpályán megbélyegezett főnemeseikkel. Senki sem találta valótlanszerűnek, hogy a kancellárt hamisítással vádolják, mikor Szapolyai István nádorról mindenki tudta, hogy megdézsmálta a korona-uradalmakat és a közpénzeket s hogy »fiát készül a király halála esetén a trónra emelni, mit könnyen keresztülvihet, mert a szent korona ő rá és az egri püspökre van bízva, ezt pedig megvásárolhatja.«

Amint e néhány idézetből is kitetszik, volt reá ok, hogy a köznemesség a főpapok és főurak ellen országos mozgalmat

támasszon. E megnövekedett zsarnokok a királyi hatalmat és tekintélyt szármalasan megapasztván, eltiprással fenyegették jogaikat és szabadságaikat. A nemesség, hogy egy olasz szemtanút idézzünk, »természeténél fogva gyűlöli a főpapokat és urakat«, de az előrehcsátottakból elgondolhatjuk, hogy nem ok nélkül. Egynéhány országgyűlésen nagy tömegben, fegyveres kézzel jelenik meg. A program az, hogy »csodadolgokat mívelnek, hatalmas kézzel rendbehozzák az országot, lesújtván a hatalmaskodókat, kivált a főpapokat.« A jelen esetben ez a lármás, türelmetlen, hárdolatlan csoport, bár szemre fegyveres rablóknak látszanak, foglalja védelmébe a jogot és a királyságot. Vezérük egy humanista törvénytudó — Verbőczy István. Arra vállalkoznak, hogy védeni fogják a megtámadott királyságot, visszaállítják az alkotmányt, megtörik a zsarnok urakat és papokat. Azok a törvények, a melyeket néhány országgyűlésen ők alkotnak, megszólatatják az állam és a társadalom vérző sebeit. Ime mutatóványul az egyházi férfiakra vonatkozó intézkedésekből: Egyházi férfiak koronaöri tisztelet nem viselhetnek. Főispánságot pedig csak azok, a kiknek püspökségéhez e méltóságot a szent királyok csatolták. Egynél több egyházi javadalmat sem birhatnak, a kiknek több javadalmuk van, egyet megtartván, a többiről lemondani kötelesek. Egyháziak sem maguk, sem egyházaik részére jószágokat nem szerezhetnek; azok a szerződések, a melyekben a világi urak jószágaitak magtalan haláluk esetére egyházi férfiakkal hagyományozták, érvénytelenek, még ha királyi jóváhagyást nyertek is. Világiak egyházi javadalmat rövid ideig se birhassanak, a kik pedig prépostságot, vagy apátságot birnak, egy év alatt lépjenek szerzetbe. Egyházi javadalmak fiatal, tudatlan, alkalmatlan egyéneknek ne adományoztassanak. A főpapok az »erkölcsiség emelése és a visszaélések kiirtása végett« tartsanak zsinatokat.¹⁾

Nyilvánvaló, hogy ez intézkedések csekély kivétellel a Bakócz személye és politikája ellen irányulnak. Ulászló királysága alatt Szapolyaival ő a koronaőr, ő a királyi kancellár, a királynak még a nádornál is befolyásosabb tanácsosa. Örökösödés és zálog útján ő halmozott össze uradalmakban akkora vagyont, a melynek felsorolása lapokat tölt meg. És az ő kezében volt végül a legtöbb egyházi javadalom. Egyszerre győri és egri püspök. 1494-ben testvérének Erdődi Ferencznek engedi át a győri püspökséget és nagyprépostságot. Majd csere útján a primási székre ül és bírli az egri püspökség uradalmait, nyilván a javadalommal járó világi és egyházi jogokkal együtt. Midőn a nemesség 1497-ben törvénybe iktatja, hogy: »egyházi férfiú világi hivatalt ne visel-

¹⁾ *Fraknoi.* 73—74. l.

hessen, minél fogva az egri püspök a kancellári hivatalt hagyja el; a püspökök tartózkodjanak állandóan egyház megyéjökben és egynél több javadalmat ne bírassanak: a király kénytelen Erdődi Tamást a kancellárságtól fölmenteni. Teljes életében Bakócz e napokban volt a legválságosabb körülmények között. Ellenfelei győztek s úgy látszott, hogy pályája véget ért. Át kellett adnia a királyi pecsétet, lemondatják a titeli prépostságról és internálják Egerbe. Sőt a nemesség követeli, hogy fosztassék meg az egri püspökségtől is és ítéltesék jószágvesztésre. Balserencséje azonban még egy évig sem tartott; 1498-ban már ismét kancellár. A nemesség által törvénybe iktatott reformok a papiron maradtak. Bakócz megtartotta világi méltóságait, meg a fölhalmozott világi és egyházi javadalmakat. Daczára a törvénynek, mint esztergomi érsek 1509-ben Ferencz öcscse meghalván, Ulászló király jóvoltából visszanyeri a győri püspökség javainak haszonélvezetét, a püspökség s a prépostság betöltésének jogával. Ugyanez időben bírja a zágrábi püspökséget is püspöki kormányzó czímen s azt később öcscseinek, előbb Erdődi Jánosnak, aztán Erdődi Simonnak adományozza. Egész kis csapat öcscse visel egyszerre vagy egymásután főpapi méltóságot; mindezek azt megelőzőleg javadalmakat bírnak az egri és esztergomi káptalánokban.

III.

A kép teljessége okáért még egy pházisát, a legfontosabbat, röviden kiemelem a Bakócz pályájának. 1497. táján, életének ötvenötödik évében, duzzadó teljében a physikai és szellemi erőknél, ez a páratlan önzés, ez a semmitől vissza nem riadó becsvágy itthon, hazájában megfutotta az elérhető nagyság egész útját. Soha magyar főpap oly közel nem állott hozzá, mint Bakócz, hogy fejévé legyen a keresztyén világnak. Valóban csak a véletlenlen múlt, hogy II. Julius halála után, Medici János X. Leó név alatt és nem Bakócz foglalta el a pápai trónt. Hosszú, válságos életében Fortuna csak ez egyszer volt hűtelen hozzá. Másfél évtizeden át genialis politikával egyengette maga előtt az utat. Bár sem VI. Sándornak, II. Juliusnak pedig még kevésbbé dicsekedhetett rokonszenvével, mégis mintegy ellenőkre, meg birta szerezni mindazokat a föltételeket, a melyek jogot képezhetnek a pápai székhöz. A pápai trónért, hogy úgy mondjam, politikai agensévé lőn Velenczének a magyar udvarnál s nem egyszer adott előnyt Velencze érdekeinek hazája érdekei fölött. Magyarországon nyílt titokféle volt, hogy az esztergomi primás Velencze szoldjában áll. Bakócznak Velenczében 3000 aranyforint jövedelmet hajtó egyházi javadalma volt és Velencze stirgetésére adományozza a pápa

neki hosszas vonakodás után a konstantinápolyi patriarcha méltóságot. Egyébiránt a szövetséges felek: Bakócz és Velenceze méltók valának egymásra. Mindenik fél azon törte magát, hogy a másikat minél jobban, teljesen kihasználja. A döntő pillanatban Velenceze cserben hagyta azt a Bakóczot, a ki a barátságról ezt a renaissance-korba igazán illő dogmát vallotta: *»abban áll az igaz barátság, hogy kölcsönösen adunk és kapunk.«*

Ámbár Velenceze perfidiája miatt e legragyogóbb álmát nem valósíthatta meg, az a mód, a melyen céljára tört, megmarad mindig politikai remeknek. Játszta Magyarországon, a királyi udvarban, a jó velencezeit. Nem egy levelében írta a köztársasági kormánynak, hogy őt *»káplánjának tekintse a signoria.«* »Szívében hordja a köztársaság képét és ismételten megújítja ígérétét, hogy *szent Péter székét elfoglalva, a köztársaság érdekében hihetetlen dolgokat fog művelni, a melyek véghez vitelére velencezi alattvalónak soha sem volna bátorsága.«*

Még II. Julius pápa életében Rómába utazott (1512. jan.), hogy kéznél legyen, mikor megürül a világ fejedelmei fölött álló fejedelmi szék. Bevonulása Rómába hasonlított a Caesarok diadalmenetéhez pazar pompa tekintetében. A mai ízlés bevonulását carneváliszerűnek itélné; de annak a kornak, annak az ivadéknak, annak az ízlésnek megfelelt. A látványosság egykorú leírásából ugyan ki nem találhatnók, hogy egy főpap kísérete ez a bizarr és festői csoport. Akkor ezen senki sem ütődött meg. Róma polgárai a kíváncsiságtól karikává vált szemekkel nézték a gazdagság és fényűzés e fitogtatását. Im a bevonulás képe szemtanú leírásában:

»Legelől jött negyven megterhelt öszvér, fehér és sárga sávós takaróik közepén a hibornok czímerével: félig tört pajzson fél szarvas kék mezőben. Az egyformán fűlszerelt öszvérek szép látványt nyújtottak. Következett a kíséret. Élén három fényes öltözetű lovas, szép török brokát kelméből készült öltönyben, melynek jobb újja gazdagon volt hímézve és gyöngyökkel kirakva; drága kövekkel, gyöngyökkel és arany himzésekkel díszített magyar fővegekkel; török lovaik szerszáma ezüsttel és himzésekkel ékeskedett. Utánok tizenkét szép lovas jött, kik közül hatan lándzsákra illesztett vörös-fehér zászlócskákat lobogtattak; kilenczen vállig leérő tollforgót viseltek fővegükön; díszes takarókkal leborított ötven lovat vezettek kötőféken. Ezeket tizenöt lándzsás és ötven más lovas követte, párosan. Posztó öltönyüket elől a zsinórdíszítések és a gombok majdnem egészen elborították; a jobb újjak arany himzésekkel és gyöngyökkel valának díszítve. Ezüst hüvelyű kardjuk, török és handzsárjuk széles ezüst övről függött alá. Csizmáikon, melyeknek magyar

divat szerint még száraik is ezüsttel voltak kivarrrva, ezüst sarkantyút viseltek. A lovak gazdag, bár durván dolgozott ezüst szerszámokkal voltak ellátva. Sok szép török, magyar és oláh lovat lehetett látni. A fősoroltakon kívül, kik a leírt rendben jöttek, még sokan voltak.«¹⁾

Egy évvel utóbb II. Julius meghal. »Egész Rómában az a hit uralkodik, hogy vagy az esztergomi bíbornok-érsek vagy Grimani lesz a pápa.« Nem választották meg egyiket sem, hanem egy harmadikat, az alig 37 éves Medici Jánost (X. Leó.) Erről a választásról olvassuk egy egykorúnál, Gonzaga Zsigmond bíbornoknál, a mi abban a korban szinte valótlanszinű, hogy »teljesen tisztán ment véghez; pénzről, javadalmak, hivatalok ígéretéről említés sem tétetett. Julius pápa bullája rettegéssel töltött el mindenkit; senki sem merészelt volna ellene vétetni.«

Bakócz, minthogy az új pápa beteges volt, állaudóan Rómában akart megtelepedni, mi azt teszi, hogy nem mondott le még végkép Szent Péter trónjáról. X. Leó azonban a Magyarországot egyre jobban fenyegető török ellen keresztes hadjáratot akarván indítani, minden vonakodása daczára²⁾ *legatus de latere*vé nevezte, megbízván, hogy Magyarországon a keresztes hadjáratot szervezze. A keresztes hadat hirdető pápai bulla fölhatalmazta a legatust, hogy »az egyház kegyelmeinek kincstárát megnyitván, bőkezűen részesítse bücsüengedélyekben mindazokat, kik akár személyesen fegyvert fognak és a hitetlenek elleni harcban részt vesznek, akár pedig pénzadományokkal járúlnak a hadjárat költségeihez; a papságot pedig jövedelmei tized részének beszolgáltatására kötelezte.«

Ez a keresztes hadjárat Magyarországon Dózsa paraszt forradalmává fajult. Bakócz pályája voltaképen a keresztes had kihirdetésével fejeződik be. Még él ugyan szinte egy évtizeden át, de többé nem az a nagy hatalom, aki volt.

Mária tiszteletére két kápolnát emeltetett, az egyiket Egerben, a másikat Esztergomban, mind a kettőt a renaissance pazar fényűzésével. Némely nyilatkozatai arról tanúskodnak, hogy ebben szívének is volt némi része. Im egy ilyen nyilatkozat: »Megfontolván Istennek kegyelmességét, melylyel engem, az ő törekeny és mulandó teremtményét érdemetlenül földi javakkal bőségesen elhalmozott; alacsony sorsú, nem nemes szülők gyermekét, egyedül az ő kegyelmessége által magas méltóságokra, egész a bíbornokságig fölemelt: illőnek, sőt kötelességemnek

¹⁾ *Fraknoi* 118. l.

²⁾ *Nihil tale cogitantem ac (forsan quia annis gravis est) huiusmodi provinciám renuentem.* — —

tartom, hogy egy részét Isten nevének és szeplőtlen anyjának dicsőségére szenteljem.«¹⁾

Alig fogta le szemeit az örök álom, holt testét alig adták át a rangját megillető pompával Lajos király jelenlétében az anyaföldnek (1521. június), páratlanul gazdag kincstárát a szűkség és a kapzsiság, ezek a zűrzavarban köztudomás szerint együtt járnak, széthordja és elpocsékolja. Egykorú így írja le e cape-rape-t:

»Három napon keresztül az ezüst edényeket úgy hurczolták össze-vissza, mintha cserépből lettek volna. Némelyek szerint összes súlyuk 300 mázsát tett ki. Egyik aranyműves állította, hogy 100 mázsánál mindenesetre több volt. Látni lehetett szarvas-, szárny- és szarvidomú asztaldíszeket, roppant nagyságú edényeket, melyek császári udvartartáshoz is illendők lettek volna. A tiszta ezüstöt 7—8, az aranyozottat 8—9 forintra becsülték márkánként. De az aranyozottat is 6 sőt 5 forintért bocsátották árúba. Olyan vásár volt, melyet nem lehet leírni. Egyik aranyműves, többi között jó mester kezeire valló domborművekkel díszített edényeket vett márkánként 7 forintért; pedig ő maga esküvel erősíti, hogy 14 forinton alul nem készíthetné. Van, aki 70 forintért vett egy kupát és néhány nap alatt 30 forintot nyert rajta. Találkoztak urak, kik zsidók által maguk számára sokat vásároltattak össze. Így elvesztegették azt a kincset, melyet elhunyt birtokosa annyira féltékenyen őrizett; pedig ha maga idején helyes módon értékesítik, elegendő lett volna arra, hogy a belőle befolyó pénzüsszeggel a török támadást föltartóztassák.«

JUNIUS.

Franz Krones Dr., Die deutsche Besiedlung der östlichen Alpenländer, insbesondere Steiermarks, Kärntens und Krains, nach ihren geschichtlichen und örtlichen Verhältnissen. (1889. 176 l. 5 M. 60.)

A stuttgarti Engelshorn czég »*Forschungen zur deutschen Landes und Volkskunde*« cím alatt nagyobb szabású vállalatot indított, melynek legújabb kötetét (helyesebben a III. kötet 5. füzetét) Krones szóban forgó munkája képezi. Az osztrák alpok vidékein, a római világ romjain végbement német gyarmatosodás alapvonalait kijelölni, annak szláv, olasz és magyar befolyás ellenében való meggyökeredzését és erősödését fel-

---

¹⁾ Függő pecsétjén a Madonna, karjaiban a gyermek Jézust tartva. Az esztergomi kápolna oltára fölött egy fülkében a szűz anya szobra, kétfelől szent Borbála és Katalin szobraival.

tüntetni oly kényes feladat, melynek megoldásához a kútfők, nevezetesen az oklevelek teljes ismerete, nyelvészeti problémák megoldásában való jártasság és mindenekelőtt a földrajzi viszonyok kellő méltatása kívántatott. Hogy Krones e sokágú képzettséggel rendelkezik, mutatja előttünk fekvő új könyve, mely bizonynyal nyomot fog maga után hagyni. Ismeri és felhasználja a prähistorikus leleteket, szintűgy a római feliratokat, elmondja a római uralom, majd a népvándorlás, az avar szláv és frank korszak befolyását a nevezett alpesi országokra, szintűgy a keresztény hit újból való és most már végleges elterjedését. Felsorolja a legrégibb apátságok, püspökségek és uradalmak keletkezését, a nagy családok emelkedését, a telepdedések alakulását és birtokviszonyok rendezését. Stájerország és Krajna határszéli viszonyai esetelése közben hazánk történetéhez is szolgáltat becses adatokat, első sorban a XI. és XII. század korához. Így a »Marca ad Rapam« (61. l.) és az úgyn. »pütteni Mark« említésénél, mely utóbbi a karantáni éjszakkéleti Mark-kal azonos. A »Függelék«-ben (168. l.), ide vonatkozólag szerző *Lampel József* ily című értekezésére hivatkozik: »Über die Mark Pütten«, mely a »Blätter des Vereins für Landeskunde für Nieder-Österreich« 1888. évi folyamában (22. kötet) jelent meg. Még régibb eredetű a »Krajnai Mark.« Szól még a Szt. István és II. Konrád császár közti háborúról, a magyarok bajor Konráddal való szövetekezéséről és diadaláról (1054—55); a már III. Béla idején Möttling táján említett magyar telepítvényekről és Markról, melynek később Tschernembl lett másik főhelye; szól továbbá a keleti Stájerországban (Hartberg, Fürstenfeld sat. vidékén) alakított határ-sánczokról, valamint a vas- és sopronmegyei német gyarmatosokról. Szóval érdekes és tanulságos dolgokban Krones legújabb műve is bővelkedik, melyek leginkább nyugati határszéleink történetére világot vetnek, a miért is e munka a hazai történetírás minden barátjánál rokonszenves fogadtatásra számíthat.

MANGOLD L.

Documente privitoare la istoria Românilor 1199—1345. culese și însoțite de note și variante de Nic. Densusianu cu cinci tabele litografice. Bucuresci 1887.

A román tudományos akadémia okmánykiadásai Magyarország történelmének szempontjából kiváló fontosságúak, a magyar historikusok által teljességgel nem mellőzhetők.

A fentebbi cím alatt már két évvel ezelőtt kibocsátott okmánykötet, mely előszót, 701 nagy quartlapot és 5 autographált táblát tartalmaz és 1199-től 1345-ig terjed, egy másodikkal

együtt arra van szánva, hogy a régebben megjelent *Hurmuzaki-gyűjtemény* elejét, 1576-ig terjedő részét képezze.

Densusianunak románul írt előszava nyíltan bevallja, a magyar historiai okmányokban jártas olvasó pedig e nélkül is azonnal észrevenné, hogy a kötetben *egyetlenegy* darab sincs, a mely új vagy ismeretlen; valamennyi *Theiner*ből, a magyar tudományos akadémia kiadványaiból, *Fejérből* s más közkezen forgó okmánygyűjteményekből van átvéve. A vaskos kötet nem egyéb, mint új, román nyelvű rövid tartalomjellezéssel ellátott lenyomata mindazon magyar történelmi okmányoknak, melyekben románokról vagy a románokkal összefüggő dolgokról említés történik.

Ugy látszik tehát, mintha elég volna, e tényt constatálva, a bukaresti akadémia jelen kiadványa felett napirendre térni. Legfeljebb, a mennyiben azt állítja *Densusianu* a szerkesztőbizottság nevében, hogy a felvett okmányokat az eredetiekkel összehasonlították és javítva adták ki, azt lehetne vizsgálni, van-e valami lényeges és érdemleges a javításokban, deríthetnek-e tényekre, nevekre vagy viszonyokra új vagy nagyobb világosságot.

Van azonban a csupa régi dolgokat tartalmazó kötetnek mindamellett egészen sajátos érdeke és fontossága. Érdekes mint az újabban *Hunfalvy* Pál által ismét felvetett, *Réthy* László által előbbre vitt román kérdésnek — úgyyszólván — specialis okmánytára, mely teljesség tekintetében semmi kívánni valót nem hagy fenn; fontos mint önkénytelen vallomás, tanúságtétel, melylyel az úgynevezett román történeti iskola és annak orthodox híve, *Densusianu* saját tanai ellen bizonyít.

Itt csak az utóbbi szempontból kívánunk a kötettel foglalkozni, illetőleg azon darabjaival, melyekből az ellenmondás a román történeti iskola dogmája: t. i. a trajáni eredet meg római continuitás és az okmányilag bizonyos tények között, legjobban kitűnik.

Mellőzzük mindjárt az első 32 okmányt, melyek a »Joanițiu domnulu Româniloru și alu Bulgariloru« és a római curia között a katolikus hitre való áttérés tárgyában folytatott alkudozásokra vonatkoznak; csak mellékesen jegyezzük meg, hogy a latin szövegben dominus Bulgarorum et Blachorum olvasható, tehát a tartalomjelzésben a Româniloru kitétel nem helyes, mert hisz szláv és albán ajkú vlachok is voltak Bulgáriában, másrészt a sorrend változtatása a fordításban (Bulgarorum et Blachorum — Româniloru și alu Bulgariloru) megmosolyogni való nemzeti hiuság, egyszersmind ferdtítés, mert bizonyára a bolgár elem praeponderált.

Következnek oly okmányok, melyekben latinokról van szó; illetőleg már a bulgaro-vlach viszonyokra vonatkozók között van egy, melyben az esztergomi vicus Latinorumról találunk említést.

Ismeretes, hogy e vicust olaszok, lombardiaiak lakták; ennél fogva bajos átlátni, mi köze e latinokhoz a románságnak. — Három okmány a Konstantinápolyt elfoglaló latinokkal foglalkozik. Ezek sem voltak románok. De 1204-ben Imre királyunk, Johannem Latinum inter Theutonicos Transilvanienses in villa Riuetel commorantem« szolgálataiért megjutalmazza. Nos, ez a Latinus nem volt-e román?

Noha igen hihető, hogy a XIII. század elején már lehettek a szászok földjén egyes románok, az itt szóban forgó Johannes nem tartozik közéjük. Ő telivér szász volt; bizonyítja a 94. számú és IV. Béla által 1231-ben kibocsátott okmány, mely »fideles et dilectos milites nostros *Saxones* Ultrasilvanos Corradum et Daniele filios Johannis Latini« említi. IV. Béla a Johannes fiainak négy villáját sorolja fel: villam Albe Ecclesie, villam Homuspotoc, villam Sarpotoc és villam Latinam. Erre alább visszatérünk.

Szerepelnek még latini Albenses, kiknek II. Endre 1221-ben a dézma fizetését meghagyja (52. sz. 71. l.); ugyanezek 5 évvel később megfizetik a dézmát Uros pannonhalmi apátnak (76. sz. 100. l.). E latinok »Alba reale« lakói, tehát nem oláhok.

Eddigélé okmánygyűjteményünkben még nincs szó magyarországi (erdélyi) vlachusról. Terra Valachorum (mint terra Siculorum mellett) csak 1222-ben bukkan fel (55. sz. 76. l.); terra exempta de Blaccis 1223-ban (58. sz. 80. l.); silva Blacorum et Bissenorum cum Blacis et Bissenis 1224-ben (62. sz. 83. sz.); tordai román lakosság 1227-ben, ha ugyan románok voltak Bicca és Nel, kiknek neveiből következett Densusianu román nemzetségek; krasznai románság ugyanazon évben. Mint látjuk, az okmányok csak a XIII. század második tizedében említenek románokat. Csupán a krasznai románok fentemlített adomány- és szabadságlevele (106. l. 86. sz.) utal régibb korra, a mennyiben állítólag Kálmán király oklevelének megújítása és II. Endre által megerősítése; de éppen ezen okmány rendkívül furcsa és gyanús. A XIII. század harmadik tizedében oláhok és kunok még együtt vannak, a székelyek közelében, hihetőleg Moldvában. »Nonne — írja a kún püspök 1228-ban — in ecclesia Christi D. lupum et agnum una pasci convenit? Quidni etiam Siculum cum Comano Olachoque!« (108. l. 84. sz.)

Csakhamar azonban erős román conglomeratum képződik a Bárczaság körül. 1211-ben II. Endre még azt írja, hogy »terra Borza nomine ultra silvas versus Cumanos deserta et inhabitata.« A lakatlan vidékre német lovagok telepednek s 1223-ban írja Honorius pápa, hogy »fratres domus S. Marie Theutonicorum terram Boze et ultra montes nivium propter paganorum insultus

«tastam usque ad proxima tempora et desertam noviter inhabitare ceperunt.» Az új telepesek alig teszik lakhatóvá a vidéket, már tódul oda a kóbor vlach és 1231-ben már körülöszönl a Bárczaságot, »terram Boje nunc in ipsa terra Blaccorum existentem.« De a románok korántsem őslakók a környéken, mert ugyanazon okmány, a melyből utoljára idéztünk (93. sz. 120. l.) még azt is mondja, hogy »ipsa terra Blaccorum terra Bulgarorum extitisse fertur«, Erdély e részében a románokat bolgár telepek előzték meg.

A XIII. század második felében mindenesetre már számos román lakója volt Erdélynek, s így nem csodálkoznánk, ha Johannes Latinus fiainak fentebb említett villái között egy oláh falut találunk. De ha Latinus fiai bírják villam Latinam, ez utóbbi név inkább birhat Latinus villája, mintsem Oláhfalu jelentésével.

A nem csekély számú románok mindenesetre meglehetősen észrevétlenül szivárogtak be. Gergely pápa csak 1234-ben hall felőlök. »In Cumanorum episcopatu — írja (105. sz. 132. l.) — sicut accepimus, quidam populi, qui Walati vocantur, existunt.«

Okmánykötetünknek teljességre törekvő szerkesztősége nem mellőzte a Mica Barbatus tolvajságát megörökítő documentumot sem. De ha Mica Barbatus teljesen s kétségbevonhatatlanul oláh, kevésbé bizonyos, hogy Ruhman nógrádmegyei helységhez (139. sz. 181. l.) valami köze volt a románságnak, noha e falut Kalanda nevű fiai bírták. Nógrádban hogyan lehettek volna románok? Ez időtájt Szörény még nem volt teljesen román, mert azt IV. Béla (193. sz.) a Johannitáknak adományozta Linonak Olton inneni földje kivételével, mely a románoknak *megmaradt* (quam Olahis relinquimus), tehát egyedül volt oláhok lakhelye. De találunk oláhokat a Volgán túl, legalább *Rubruquis* minorita szerint (201. sz.), ki talán tévedett s kinek utleírása nem a leghitelesebb forrás. Teljesen hiteles a 210. sz. a. okmány, mely Győr melletti latin coloniákról szól, de ezek meg olaszok lehettek s nem románok.

Nevezetes dolog, hogy egy 1283-ik évi okmányban (359. sz.) Oláhtelek biharmegyei falu van említve. A tiszta magyar név kétségtelenül mutatja, hogy itt nova plantatióról van szó, magyar földre beszivárgott román vékony érről. Ez időben a mai Oláhország sem teljesen román. IV. László uralkodása kezdetén »Lython woyuod una cum fratribus aliquam partem de Regno nostro ultra Alpes existentem pro se occuparat et proventus illius partis nobis pertinentes nullis admonitionibus reddere curavit« (366. sz. 1285-ből). Akár lakatlan földet foglalt el Lython, akár a magyar királynak adózott (»tributum nobis fuit *restauratum*«), románjaival ekkor lépett először a magyar korona alá tartozó havaselvi vidékre. Minden jel arra mutat, hogy a XIII. szá-

zadban a románság nagyon messzire, nagyon sokfelé ágazott (terras... Vlacorum ubique existentium említenek 1288-ban, 388. sz.), de még nem compact tömegekben, mint a melyek csak lassankint alakultak. A magyar királyok a román településeket szívesen láthatták, a telepéseket pártfogolták és oltalmazták. III. Endre 1291-ben az ő meghallgatásukkal is általános gyűlésen (cum universis nobilibus Saxonibus Syculis et *Olachis*) Gyulafehérvárott szabályozta jogviszonyaikat, (pro informatione status eorundem congregationem fecisset). Bántatlanul élhettek másajkú lakosság közepette (»in terris capituli [Albensis] Fylesd et Ened 60 mansiones Olacorum *libere et secure*«. 1293, 423. sz.); kóbor életmódjukból kifejlett patriarchalis kenézi intézményöket fenntarthaták p. Székelyföldön is (1301, 442. sz. Ladislaus [Venczel] ... inhabitatores ville nostre Olachalis in medio Siculorum nostrorum de Udvorhel... prestant Kenesio ipsorum prestanda), saját vajdáiknak engedelmeskedtek. (Hudus [Biharm.] in qua considet Negul woyuoda. 474. sz. 1326.) Szívesen jöttek, szívesen látták őket, mert lakatlan helyeken telepedtek le. Sokszor oly faluból lett villa olachalis, hol egykor magyar volt a lakosság, de elpusztult vagy tán eloláhosodott. Csak így lehettek »ville olachales Churzachk, Kertwellus, Kereklygeth« (531. sz. 1341.); csak így szerepelhetnek szintén mint »ville olachales Fyzes, Zeek, Ellews, Halmas, Thuzateleke, Mykohaza, Bogduynhaza.« (534. sz. 1341.) Pusztá lakatlan vidékek a XIV. század derekán is akadtak. Egy 1345-ki okmányban (550. sz.) előfordul: »Nogolatifolu et sessis vacua et habitatoribus destituta Zyluas.« Itt látható egyzersmind, hogy az oláh telep a lakatlan hely mellett volt.

Nagy kíváncsisággal kerestük az okmányokban a román elnevezést. Bazarat vajda mindenütt mint olacus van említve. Atalában az egész kötet csak oláhokról tesz említést. Az 1330-ik évben kelt 486. sz. alatti okmánybeli »Rumantheleke« szepes-megyei helység már fekvésénél fogva sem vehette románoktól nevét. Egyetlen egy okmány, épen a kötet végén (1345. 550. sz.) képez kivételt; ott olvasható: »Olachi *Romani* commorantes in partibus Ungariae Transsilvanis Ultrapinis et Sirmiis.«

A jelen cikkben közölt szemelvények untig elegendők minden kétség eloszlatására, ha az a kérdés, mikép került Erdélybe a ma ott lakó románság zöme. Az elfogultság vagy rövidlátás rendkívüli foka kellene ahhoz, hogy a Densusianu által összegyűjtve kiadott okmányokat ismerő román történész őszinte meggyőződéssel foglalhasson állást azon Roesler és Hunfalvy, ujabban pedig Réthy által propagált tan ellen, hogy a románok a Balkán felől szivárogtak századokon át észrevétlenül északibb vidékre. A román nyelv és nemzet bölcsője nem a Kárpát, hanem

a Balkán tövében ringott. Jövevények a románok nemcsak Magyar- és Erdély-, hanem Moldva- és Oláhországban is.

Ezzel azonban nincsen bebizonyítva, hogy Daciából a rómaiak kivonulásával minden maradványa a latin nyelvnek kiveszett a románok letelepedéseig. Mint a baszkok a Pyraenekben vagy a lodinok az Alpeseekben, úgy latinizált római alattvalók a Kárpátokban a népvándorlás viharai alatt is fentarthatták és utódaikra szállíthatták át a régi nyelvet. Természetes, hogy a római világ ez utolsó mohikánjai — ha ugyan léteztek — könnyen és teljesen olvadtak a romanismus utolsó szüleményébe, a feltartóztatlanul előre nyomuló románságba. Az oláh incolatus bővebb bizonyításra már ma sem szorul, a római continuitás Daciában nyílt és talán soha sem tisztázható kérdés.

DR. DARVAI MÓRICZ.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Társulatunk május havi vál. ülését az Akadémia csütörtöki nagygyűlése miatt 5-én, szombaton d. u. 5 órakor tartá az Akadémia I. e. társalgó termében, Thaly Kálmán m. alelnök vezetése alatt.

Felolvasást *Óváry* Lipót tartott: a modenai és mantuai levéltári kutatásokról.

Azután *Szűdeczky* Lajos másodtitkár tett jelentést pécsújfalusi *Péchy* István úr sárköz-újlaki levéltáráról. Mindkettő a Századokban fog megjelenni.

Thaly Kálmán, miután a társulat köszönetét tolmácsolja a levéltárat feltáró tulajdonos szivességeért, egyszersmind a jelentésben előforduló Katona-család irataihoz kiegészítő adatokat sorol elő a Rákóczi-forradalom történetéből; s a Péchy levéltár ama leveleire, melyek az 1788 iki török hadjáratra s a Napoleon-féle harcokra vonatkoznak, felhivandónak tartja a Hadtörténeti Közlemények szerkesztőségének figyelmét.

A folyóügyek során a titkár legelőbb az új tagajánlásokat mutatta be, melynek alapján új tagokká választottak: dr. *Mihályi* János, megyei tisztí ügyész M. Szigeten (aj. Szilágyi István); Szentmihályi *Tichl* János, min. titkár, Budavár (aj. Szalay Péter); báró *Apor* Gábor, Háromszék-megye alispánja Körispatakon (aj. Szabó Károly.)

Máramaros vármegye a következő meleg hangon írt meghívót intézte a társulathoz, a f. é. nyári kirándulás érdekében:

Mélyen tisztelt történelmi társulat!

Nagya becsüli törvényhatóságunk azon fáradhatatlan munkásságot, melyet a magyar történelmi társulat hazai történelmi irodalmunknak fejlesztése és ápolása, valamint a történeti adatoknak gondos összegyűjtése körül nem szünetelő buzgósággal kifejt.

S mert a magyar történelmi társulat nemes és közhasznú céljainak megvalósítására egyik fontos eszközü a közgyűléseknek különböző vidékeken való megtartása szolgál, a mely a míg egy részről a közérdeklődés felébresztésére lényegesen közelebb, másrészt a társulat nagyérdemű tagjainak buvárlatokra irányuló működését megkönnyíti, ennél fogva csak kedves és

hazafias kötelességet vél törvényhatóságunk az által teljesíteni. midőn a magyar történelmi társulatot arra nézve felkérni bátorodik, hogy a folyó évi közgyűlés helyéül Máramaros vármegyét kijelölni méltóztassék.

Vármegyénk közönsége mindig hálás emlékében fogja tartani, hogy éppen a magyar történelmi társulatnak több tudós tagja volt munkás a vármegyénk történetére vonatkozó adatok összegyűjtésében és közzétételében s az szintén szemeink előtt lebeg, hogy a magyar történelmi társulat becses érdeklődése biztosítja részünkre azt, miszerint vármegyénknek írásban, valamint szóhagyományokban fennmaradt adatai rendszeres feldolgozásban tűn-
tessék fel az érdeklődők s majd az utókor előtt történeti emlékeinket.

A fentebbi czélok eléréséhez óhajtunk ugyanezen őszinte szívből fakadt meghívásunk közlése alkalmával segédkezet nyújtani, de másrésztől sietünk kijelenteni, hogy szívélyes meghívásunknak elfogadása azért is a legnagyobb örömmel töltén el kebleinket, mert bérczes vármegyénk természeti szépségeinek bemutatása mellett közvetlenül adhatnánk lelkes kifejezést azon őszinte tiszteletnek és nagyrabecsülésnek, melylyel a magyar történelmi társulat és minden egyes tagja iránt viseltetünk.

Különféle nyelvű és vallású, de hazafias érzelmű lakosságunk felette megtisztelve érezné magát, ha ezen meghívás mellőzésre nem lelne s kerve és remélve annak szíves elfogadását, hazafias üdvözléssel és mély tiszteletünk kifejezése mellett maradtunk

Máramaros vármegye törvényhatósági bizottságának M.-Szigeten 1889. évi április hó 25-én megtartott rendes közgyűléséből

A mélyen tisztelt történelmi társulatnak

alázatos szolgálai:

Máramaros vármegye közönsége és ennek nevében:

Szaplonczai Miklós,
alispán.

Az elnök az egész választmány örömét kívánja tolmácsolni a felett, hogy a természeti szépségekben ép oly gazdag mint mívelt és hazafias vármegye részéről ily szép meghívást kapott társulatunk. Ő tudományos tekintetben nagy reményt fűz e kiránduláshoz, mert Máramarosban a török dúlástól megkímélt igen sok levéltár maradt fenn. Reméli, hogy köztörténeti tekintetben is becses adatokat találunk ott, s ama családok történetére is, melyek levéltáraikat megnyitják. Midőn a meghívás köszö-
nettel elfogadását a választmány egyhangú véleményeként kijelenti, különösen kifejezi köszönetét *Várady* Gábor orsz. képviselő úrnak, társulatunk régi tagjának, mint a kinek első sorban köszönhetjük e szíves meghívást.

A választmány jegyzőkönyvi köszönetet szavaz mind Máramaros vármegyének, mind br. *Vécsey* József úrnak, a ki sárköz-újlaki levéltárának megnyitását szintén felajánlotta egy a titkár által bemutatott szíves levélben; mind pedig *Várady* Gábor úrnak.

Várady Gábor szerényen visszaútasítja a neki tulajdonított érdemet s biztosítja a társulatot, hogy e tekintetben egy érzelemben osztozik az egész Máramaros vármegye, s hogy a legszívesebben fogja látni a társulatot. Köszönetet mond a meghívás elfogadásáért s jelzi, hogy a vármegye területéről három csoportba fogják összegyűjteni az átnézés megkönnyítése czéljából a családi levéltárakat: külön-külön a magyar, román, ruthén

családok okleveleit. A rendező bizottság gondoskodni fog a levéltárak csoportosításáról.

A kirándulás idejét aug. 20. tájára tűzi ki a választmány. A részletekről a titkári hivatal fog intézkedni.

Komáromy András azon óhajlásának ad kifejezést, hogy e kirándulás alkalmával a társulat *Ugocsa* vármegye némely levéltáaira is terjeszse ki búvárkodását. Ő fel van hatalmazva *Becsky* Emil úr részéről annak kijelentésére, hogy nagyszöllősi levéltárát szívesen megnyitja a társulat tagjai előtt.

Elnök az eszmét helyesli, de attól tart, nem jut idő arra, hogy ez alkalommal *Ugocsára* is kiterjeszkedjünk, azt Bereggel lehetne majd összefoglalni.

Komáromy András ismételt felszólalására titkár azt jegyzi meg, hogy mindaddig érdemleges határozatot hozni ebben nem lehet, a míg a jelzett ajánlat vagy meghívás concret alakban előttünk nem fekszik.

Ezután *Thaly* Kálmán *Munir* basa török közoktatásügyi miniszternek (a kinek nagy része van abban, hogy a szultán könyv- és levéltárait megnyitja az akadémia küldöttsége előtt) külföldi tiszteleti taggá választását ajánlja. Egyhangúlag elfogadtatik.

Végül titkár a pénztárnok múlt havi jelentését mutatja be, mely szerint

bevétel volt	1,565	frt	90	kr,
kiadás »	580	»	71	»
Pénztári maradék	985	frt	19	kr.

Ezzel az ülés $\frac{1}{4}$ 8-kor bevégeződött.

FELHÍVÁS

a máramarosi kirándulás érdekében.

A M. Történelmi Társulat folyó évi augusztus második felében Máramaros vármegyébe rendez kirándulást az ottani levéltárak átbúvárlása céljából.

Alapszabályaink 32. §-a értelmében »a kirándulásban részt venni a társulat minden tagjának jogában áll, — a mennyiben az eszközöndő tudományos búvárlatokban munkás közreműködésüket a társulat céljaira felajánlják.«

Felhívjuk azért tagtársainkat, a kik a kirándulásban résztvenni óhajtanak, hogy azt jun. hó 15-éig a Történelmi Társulat titkárságával (Budapest, Barátok-tere, Egyetemi könyvtár) tudassák, bejelentvén azt is, mely vasútvonalakat kívánják igénybe venni (honnan indulnak? stb.), hogy az illető vasútat igazgatóságaitól számukra *féljegyet* kérhessünk. A kirándulás részletes tervrajzát a Századok későbbi füzetében fogjuk közzétenni.

A társulat titkársága.

A MAGYAR TUD. AKADEMIA TÖRTÉNELMI JUTALOMTÉTELEI.

Az I. osztályból.

Gróf Zrinyi Miklósnak, a költőnek, élete s munkái.

Jutalma a Lukács-alapítványból 1000 forint, mely csak önálló becsű műnek adatik ki. E földadat megoldására nyílt pályázat hirdetik. A pályázni kívánók fölhivatk, hogy a munka tervrajzát és a kidolgozásra vonatkozó ajánlatot 1890. jan. 31-ig küldjék be. Tervrajz alatt az Akadémia nemcsak a megírandó mű tartalmának vázlatát érti, hanem az író tárgyára vonatkozó nézeteinek, munkája főbb szempontja és irányának behatóbb és világosabb fejtegetését s legalább nevezetesebb forrásainak kijelölését. A pályázók a tervrajzhoz készülő munkájokból okvetetlenül mutatványt csatoljanak.

A II. osztályból.

1. Adassék elő a leugyel és a magyar közjog fejlődése összehasonlítva és kölcsönhatásában, Nagy Lajostól a XVII. század végéig. Jutalma Czartoryski herceg adományából 1000 frt. Határnap 1889. szept. 30.

2. Adassék elő Magyarország egyes területei megszerzésének, elvesztésének és visszakapcsolásának története. Jutalma a Lukács Móríc-alapítványból 1000 frt. Határnap 1889. szeptember 30.

3. Kivántatik a Szent-Domokos szerzetének, vagy is a prédikátorrendnek magyarországi története a mohácsi vész előtt. Határnap 1890. szeptember 30. Jutalma Pór Antal akad. tag adományából 600 frt.

4. Kivántatik a magyar könnyű lovasság (huszárság) fejlődésének története a XVII. és XVIII. században, s e csapatnem meghonosításának vázlata Európa más államainak hadseregeiben. Határnap 1889. szept. 30. Jutalma a Lévay-alapítványból 500 frt.

Mind a négy esetben a jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad.

5. Kivántatik Magyarország három részre osztásának története, egy pontos földabroszszal, mely hazánk akkori képét ábrázolja. A pályázni kívánók fölhivatk, hogy a munka tervrajzát és a kidolgozásra vonatkozó ajánlatot 1889. decz. 31-ig küldjék be. Tervrajz alatt az Akadémia nemcsak a megírandó mű tartalmának vázlatát érti, hanem az író tárgyára vonatkozó nézeteinek, munkája főbb szempontja s irányának behatóbb és világosabb fejtegetését s legalább nevezetesebb forrásainak kijelölését. A pályázók a tervrajzhoz, készülő munkájokból, okvetetlen mutatványt csatoljanak. Jutalma a Bükk László-alapítványból 1000 frt.

6. Kivántatik a hazai és külföldi iskolázás története a XIV. és XV. században. Jutalma a Gorove-alapítványból száz arany. Határnap 1890. szeptember 30. A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Stances et travaux de l'Académie des sciences morales et politiques. (1889. Février). *Sayous: Le cardinal Buonvisi, nonce à Vienne, et la Croisade de Bude.* 1684—1686.

Die Gegenwart. 1889. 15. sz. *Goldbaum V., Über Franz Deák.*

Ebhardt Frigyes, Geschichte des k. k. 33. Inf. Regiments Kaiser Leopolds II. (1741—1878.) Ungar.-Weisskirchen. 1888. Wunder nyomdája. 941. l.) — E magyar ezred más négy ezreddel együtt 1741-ben alapított. Első ezredese Andrássy Ádám volt. Később az ezred a Gyulai és Kussevich, 1877-ben pedig a II. Lipót császár nevét nyerte. Kiválóan kitünt az 1849-iki, Novara melletti csatában.

Pierre Bertrand, Lettres inédites de Talleyrand à Napoléon I. 1800—1809. (Paris. 1889. Didot.) E könyvet *Wertheimer* ismertette a *Pester Lloyd* ez évi márcz. 9. számában. Érdekes Talleyrand-nak ama levele, melyben az osztrák-magyar birodalomnak létjogosultságát az orosz barbársággal szemben hangsúlyozza.

Magazin für die Literatur des In- und Auslandes. 1889. 11. sz. *Wliskoeki, Tottenklagen in der Volksdichtung der siebenbürg. Zigeuner.*

Bresslau Harry, Handbuch d. Urkundenlehre für Deutschland und Italien. (Lipce. Veit. 1889. I. köt 982. l. 20 M.)

Theod. Wolf, Fürst Georg Rákóczy I. in Reps. Eine geschichtliche Erzählung aus dem Jahr 1639. (Brassó. 1888. Albrecht-Zillich. 65 l. 1 M.)

Lepszy. Stanislaus Stosz, Goldschmied u. Bildhauer in Krakau und Nürnberg. (Zeitschr. für bild. Kunst. 1889. 4. füz.)

Ilg A., Prinz Eugen von Savoyen als Kunstfreund. (Wien. Graeser. 1889.)

Streffleur's Österr. Milit.-Zeitung. (1889. 1—2. füz.) *Ornstein, Deels und Umgebung.*

Korrespondenzblatt der deutsch. Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. (1889. 2. sz.) — *Sofie von Torma-Broos: Über Thrako-Daciens symbolisierte Thonperlen und Gesichtsurnen.*

Rumänische Revue. 1889. 3. füz. *Brosteanu P., Das Trajanische Dacien auf der Peutinger'schen Weltkarte des Castorius.* — *Sim. Mangiucă, Die »Vlachen« des Kekavmenos, byzantin. Geschichtsschreibers des XI. Jahrhds und die »Provincia Latinorum« id est Moro-Vlachorum des Diokleates aus dem 12. Jahrhdt.*

Neue milit. Blätter. 1889. márcz. füz. *Charakteristik der preussischen und österreich. Kriegsführung im Feldzug 1757.*

The Fortnightly Review. (1889. márcz. füzet.) *Bourchier: The Hereditage of the Habsburgs.*

Bibliothèque universelle et Revue Suisse. (1889. márcz.) *Sayous, Un voyage à Budapest.*

A Századok jelen évfoly. a 82. old. említett műről: Catualdi: »Sultan Jahja« a Göttinger Gelehrter Anzeiger hoz ismertetést. (1889. 6. szám.)

Wierzbowski Theod., *Bibliographia Polonica XV. ac XVI. ss. Vol. I. N. 1—800, annorum 1488—1600.* (Varsov. 1889.)

Revue d'Histoire diplomatique. 1888. 4. Olívi L. tollából tartalmaz egy jelentést, melynek szerzője egy modenai ügynök, ki az 1659—60. években a bécsi udvarban működött. A jelentésből az udvari életre és a magyarországi eseményekre vonatkozó részek érdekelnek bennünket legjobban.

Le Correspondent. (1888. júliusi füzet.) Biré E., Marie Thérèse impératrice. 1741—46.

Archivio Storico Lombardo. XV. 1. *Diarii di Marin Sanuto.*

Bernheim Ernst, *Lehrbuch der historischen Methode.* Mit Nachweis der Quellen etc. (Lipsee. 1889. Duncker-Humboldt.)

Raffay Robert Dr., *Grundriss der Gesch. der österr.-ungarischen Monarchie.* (Bécs. Hölder. 1889. X és 198 old. 3 M.)

Zeitschrift d. Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte. 18. Band. — Lieboldt, des Herzogs August von Norburg-Plön Commissionsbericht an Kaiser Leopold I. in Betreff der Gewinnung des Kurfürsten Fried. Wilh. von Brandenburg zur Stellung von Hilfstruppen wider die Türken in Ungarn.

Ungarn.-Österr. *Revue.* (VI. évf. 4—6. füz.) Apponyi György gr, *Zur Gesch. des österr.-ungar. Ausgleichs. Eine Denkschrift aus d. J. 1863. an den Kaiser Franz Joseph I.* — Egidius von Swieten, *Die Reform der Universitätsstudien in Österreich durch Gerhard von Swieten.* — Eug. Gelcich, *Rugierus Bosconicus, ein Beitrag zur kulturgesch. Bedeutung Ragusas.* — *Geistiges Leben in Österreich.-Ungarn.*

A *Neue Freie Presse.* 1889. ápril 18. és 19. számában Beer osztrák képviselő »*Zur Gesch. des Finanzpatents vom 20. Febr. 1811.*« című czikk-sorozatát közlött, melyben a Wallis pénzügyminiszter által kiadott, az állambukást maga után vonó rendelet keletkezésének történetét mondja el. Említi többi között, hogy gr Zichy miniszter, tekintettel az épen összehívott magyar rendekre, ellene volt a Wallis és Baldacci (alkanczellár) által tervezett rendszabálynak, valamint tekintettel a rendeletnek Magyarország összes anyagi viszonyaira való kiszámíthatatlan káros következményeire, figyelemztette Ferencz királyt, ki azonban a Zichy által kidolgozott tervet mégis elejté és a Wallis-ét a legnagyobb titoktartás föltétele alatt a főhatóságok elnökeivel közölte. Ez utóbbiak egyébiránt maguk is csak febr. 20-án értesültek a fontos rendeletről — József nádort hasonlóan csak későn értesítették a dologról.

Reményi A., *Zur Gesch. der Donauflotte von den Zeiten Stefans I. bis zu der Schlacht von Mohács. Mit hauptsüchl. Benützung des Szentkláray'schen Werkes.* Ein Vortrag. (Bécs. Gerold 80 Pfenn.)

Kirchmayer Heinr., Der alte Volkstamm der Quaden. (Adalék Pannónia történetéhez. Brünn. 1889. »Deutsches Haus.«)

Revue Historique. 1889. márcz.—ápril. *Marczali, Histoire de la Hongrie sous Joseph II.* 3 vols. (remarquable, quoique rapidement rédigé.)

Vámbery, A modern turkish' almanac. (Ismertetés az »Athenaeum« 3205. számában.

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM A HAZAI HIRLAPOKBÓL, 1889. MÁRCZIUS, ÁPRILIS.

Cserni Béla, dr. Apulumi maradványok. *Közművelődés* 10. és köv. sz.

Erdély-történelmi adatok. Emlékirat, melyet a római sz. birodalom fenséges fejedelme: Apafi Mihály a cs. kir. Felséghez intézett. *Közművelődés* 10. szám.

Findura Imre. Báró Beck emlékezete. *Kömör-Kishont* 16. sz.

Gyulai Rezső. Komárom városbírái a 16., 17. és 18. században. (1604—1847.) *Komáromm. Közlöny* 9. sz.

Heiligenkreuzi apátság. *M. Állam.* 48. sz.

Kemény Lajos. Melczer András. Életrajz a XVI. századból. *Kassai Szemle* 23. szám.

Követvélasztás Nagybányán régen. *Nagybánya és Vidéke* 11. sz.

Kuzsinszky Bálint dr., Az ó-budai aquincumi ásatások. *Vasárnapi Ujság* 10. sz. rajzokkal.

»Magyar« név emlékei. —r—zs— *Halas és Vidéke* 9. sz.

Matunák Mihály. Érsekújvár alapítási éve. *Érsekújvári Lapok* 1. és köv. sz.

Németh Kálmán. Nemzetgazdaságunk az Árpádházi királyok alatt. *Nagybánya és Vidéke* 8. és köv. sz.

Nyers Károly. Budavár török kézre jutása és visszavétele. *Közművelődés* 9., 10. sz.

Nyitra megye helyneveinek magyarázata cz. cikksorozatra néhány észrevétel. Szikói. *Nyitra. Közlöny* 9. sz.

Paikoss Endre. A kálvini irány fellépése, küzdelme és végleges szervezkedése Kassán. *Sárospataki Lapok* 8. és köv. sz.

Pettykó Jenő. Adatok: Tót-Pelsőcz, Bábaszék szabadalmazott mezővárosok monographiájához. (A várjobbágyok és királyi vadászok községi privilegiumai.) *Zólyomvám. Hirlap* 11. sz.

Rácz Károly. Az egész Biblia magyar fordítójáról. *Szabad Egyház* 4. sz.

Révay Kata Szidónia levelei férjéhez 1656—1702. Közrebocsátja dr. Komáromy András. Budapest, 1889. *Ism. K. Fővárosi Lapok* 97, 98. sz.

Rozsályi Kun István. végrendelete 1659. febr. 18. *Szatmármegyei Közlöny* 14., 15. sz.

Schönhern Gyula dr. Nagybánya közjogi helyzete a mohácsi vész előtt.

Nagybánya és Vidéke 14—16. sz.

Szűdeczky Lajos dr. akad. székfoglalójából »A czéhek történetéről Magyarországon« tárczát közöltek: a *Nemzet* április 14., az *Egyetértés* ápr. 15. (A czéhek beléletéről), a *Budapesti Hírlap* ápr. 11. számában, (A mesteremokról és mesterebédéről.)

Teleki Sándor. A jó öreg Szirmay. *Nagybánya és Vidéke* 8. és köv. sz.

Zsathkovics K. György. Nehány lap a Munkács-egyházmegye történelméből. *Kelet* 10. és köv. sz.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

— A HAZÁNK cz. történeti közlönyből egyszerre három hátrálékos füzet jelent meg e napokban, és pedig az 1888. november és deczeri s a f. é. jan. füzet. Örömmel látjuk ebből, hogy a folyóiratot szerkesztője *Abafi Lajos* nem szándékozik beszüntetni, a mit őszintén sajnálnánk, mert újabb történelmünknek sok becses adaléka látott benne eddig is és látand bizonyára ezután is napvilágot. Az előttünk fekvő füzetek is sok érdekes közleményt tartalmaznak, ilyen mindjárt az legelső s mindhárom füzetben folytatott, egy régi (1809.) latin munkának, a *Szirmay Antal*: Magyar jakobinusok történeté-nek magyar fordítása, *Martinovics* és társainak összeküvéséről. A szabadságharcz történetével is több közlemény foglalkozik, így *Vetter Antalé* az 1848—49-iki szerb támadásról. *Görgey István* *Görgey Arthur* védelmére kemény és önérzetes szavakat intéz egy nyílt levélben *Szaák Luiza* asszonyhoz, a báró *Jósikáról* írt munkájában előforduló tévedések helyreigazítása végett. *Molitor Ágost* a honvédeknek 1849. ápr. végén Soroksáron táborozásáról s egy másik közleményben Budavár alatt történt eseményekről ír. A színészet történetéhez becses adatokat szolgáltat *Váli Béla* közleménye: *Szuper Károly* színi naplója 1821-től 1850-ig. *Abafi Lajos* az olaszországi legio történetéhez közöl okiratokat és leveleket (1859—60.); *Gyürky Ödön* viszont az 1825—27-iki országgyűlés történetéhez szolgáltat adalékokat. Még több kisebb-nagyobb közlemény tölti be e három füzet hasábjait, melyeket, reméljük nemsokára követnek a többi elmaradt füzetek is.

— Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ ápr. füzetének első lapján *Rómer Flóris* Ferencz, mint e folyóirat megalapítója emlékének szentel néhány kegyeletes sort. Az első értekezést *Fröhlich Róbert* írta a rómaiak »Castellum Onagrinum«-járól, a mely a Futakhoz közeli Begecs falu határában volt felállítva. A második cikk az 1478-ban elhunyt *Mikó János* bécsújhelyi festőművészről szól; kivonat ez *Boheim Wendelin* bécsi muzeumi örök Bécsújhely XV. sz. művészeiről és festészetéről szóló munkájából (3 képpel). *Fraknói Vilmos* a M. Történeti Életrajzokban megjelent tanulmánya kiegészítésül *Erdődi Bakócz Tamás* primás műtárgyait ismer-

teti 4 képpel, melyek az Életrajzokban is megjelentek. *Czobor* Béla ugyan csak Bakócz Tamásnak ama kárpitját mutatja be és ismerteti, mely eredetileg Mátyás királýé volt és fia Corvin János révén jutott a pápa-jelölt bíboros tulajdonába. *Dr. Semper* (Insbruckból) a nemz. muzeumban lévő bronz-mozsarakat írja le, képekkel illusztrálva. *Csergheő* Géza az Ujlakyak illoki (helyesebben szerém-újlaki) síremlékein levő czímereket magyarázza. Az újabb leletek közül *Posta* Béla a tószegi őstelepekről, *Havas* Sándor az Aquincumból származókat, *Dudás* Gyula a vujana-halmi leleteket mutatja be, *Szendrei* Csoma József régiséggyűjteményéről, *Pulszky* Ferencz egy szombathelyi fiatal Bacchus szoborról ír s *Szilágyi* Sándor az erdélyi ötvösség történetéhez közöl újabb adatokat. A levelezés, irodalom és különfélék rovatának apróbb közleményei fejezik be a tartalmas és gazdagon illusztrált füzetet.

— A BUDAPESTI SZEMLE májusi füzetében »A huszonkettedik artículus« cz. alatt *Károlyi* Árpádtól van egy nagybecsű történelmi tanulmány, mely az 1604-iki híres törvénczikk betoldást egészen új adatok alapján beszéli el s arra a meglepő eredményre jut, hogy az magától Mátyástól származott. E czikk mint feldolgozás is a legsikerültebb magyar essaik közé tartozik. *Török* Aurél folytatja érdekes és becses tanulmányát egy ősi emberfajról, az ajnókról; több társadalmi és szépirodalmi közlemény és ismertetések zárják be a tartalmas füzetet.

— A FIGYELŐ ápr. füzetét *Cserép* József nyitja meg a Zrinyiásznak Tasso és Vergil világításában való méltatásával. *Puszlavszky* Sándor három zempléni költőről (Szemere Miklós, Borúth Elemér, Darmay Victor) megkezdett tanulmányát —, *Vachott* Sándorné rajzait a múltból (az 50-es évekből), *Szadk* Luiza: Bárá Jósika Miklós életéről és munkáiról — folytatja. *Sennowitz* Adolf a Magyar Könyvszemle egy cikkére reflectál »Laikus okoskodások a tudományos bibliographia terén« czím alatt; egy eddig ismeretlennek mondott nyomdászról (Greus Györgyről) közölven felvilágosító adatokat. *Vozári* Gyula: Vörösmarty költői nyelvezetének jellemzését folytatja. *Kubányi* Béla feleleveníti a Magyar Kurirnak 1803-ban »Virág Benedek halál-hiréről« közlött korai tudósítását, és Sombory Lászlónak arra írt versét »Virág Benedek emlékezteté«-ről. *Koncz* József, a m.-vásárhelyi Teleki-levéltár búzgó kutatója, gr. Teleki Sámuelnek, a nagy könyvgyűjtő és tudós kancellárnak, Kovásznai Sándorhoz 1783-ban írt egy irodalomtörténeti becsű levelét. Végül dr. *Illésy* János közöl adalékot br. Orczy Lőrincz életéhez. A tartalmas füzetet id. *Szinnyei* József irodalomtörténeti repertoriuma zárja be.

— A LUDOVICA AKADÉMIA KÖZLÖNYÉNEK III. és IV. füzete hosszú sorozatát közli az időszerű katonai és hadászati ismertetéseknek. A lövészetről szóló elmélkedés után *Király* György tollából, összehasonlító tanulmányt találunk benne a francia és német tüzérség legújabb állapotáról *Kemény* Ferencztől; a m. kir. honvédség fejlődéséről 1869-től 1888-ig Cs. J-tól; a francia gyalogsági (Lebel) puskáról *Müller* Hugótól; Olasz-

ország gyarmatosításáról a Vörös tenger partján *Rákos* Jenőtől; az angol hadseregről *Horn* Ödöntől; végül, a mi a történetírókat leginkább érdekelheti, egy érdekes tanulmányt a magyar-szerb harcztérről *Dragasevics* szerb kir. vezérkari ezredestől.

— A MAGYAR NYELVŐR áprilisi füzetében szómagyarázatokat írt *Szarvas* Gábor, az oláh nyelv reánkhatásáról *Stesser* János, nyelvtörténeti adatokat *Katona* Lajos s népnyelvhagyományokat *Kanyaró* Ferencz, *Puszlavszky* Sándor stb. stb.

— Az ARMENIA májusi füzetében dr. *Molnár* Antal folytatja az örmény jogról kezdett ismertetését; *Fogalyán* Tivadar bevégzi az örmények kereskedelmi viszonyairól Magyarországon a XVII. és XVIII. században írt rövid értekezését. *Márkovich* Jakab II. Tigrán örmény király történetéről ír, ki a római triumviratus korában (54. Kr. e.) uralkodott. *Avedik* Lukács az erzsébetvárosi levéltárból II. József ama kiváltságlevelét közli, melylyel Szamos-Ujvárt szab. kir. várossá teszi.

— A MAGYAR SION ápr. füzetében *Dankó* József, Hosius, XVI. századi lengyel bíboros életrajzát közli arczképével s *Hám* János Sajnovicsról írt tanulmányát befejezi.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ I. füzetében *Milleker* Bódog a rézkor emlékeiről Dél-Magyarországon értekezik, nyolcz leletet sorolván fel és írván le. Erre a szerkesztő, *Patzner* István külön cikkben néhány helyreigazító észrevételt tesz. *Számek* György »Néhány szó az Árpád-kori pénzekről« cz. a. röviden jellemzi első pénzeinket. A tárczarovat előtt még *Milleker* Bódog kezdi meg »Kudritz, tenesmegei nagyközség története« közlését.

— A KERESZTÉNY MAGVETŐ márcz.—ápr. füzetében gr. *Kun* Géza egy érdekes culturtörténelmi értekezést kezd: adalékok az imádság történelméhez cz. a., *Kanyaró* Ferencz a harmadik közleményt adja az unitáriusok történetéről a XVI. és XVII. századból.

IRODALMI SZEMLE.

— GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN LEVELEI-ből, melyet a M. T. Akadémia megbízásából *Majláth* Béla gyűjtött össze, látott el előszóval és jegyzetekkel, megjelent az I. kötet, mint Széchenyi István összes munkáinak III. kötete. — Az újabb kor gazdag memoire-irodalmához méltón sorakoznak s azokat mintegy kiegészítik történetünk kimagasló alakjainak levelei. A forradalmat megelőző korszak reformtörekvései a gr. Széchenyi István nevével állanak elválaszthatatlan kapcsolatban. Társadalmi viszonyaink, culturalis haladásunk, politikai életünk oly sok érdekes adatait meríthetjük leveleiből, melyeket máshol hiába keresnénk. De nemcsak a közélet vezérférfiát látjuk azokból óriási alakjában kidomborodni, de megtaláljuk bennök az embert köznapí köntösében, a családszobában, az író-

asztalnál, kedvteléseinel, a katonát bajtársai között, a gondos gazdát birtokait igazgatva, a jó barátot, az író, a politikust; szóval Széchenyit a maga egész valójában. Megismerjük belőle genialitását, rajongó hazaszeretetét, lelki nagyságát, egyszersmind emberi gyarlóságait, hiúságát. Levelei azok, melyekben buzdit, kapacitál, politikai actioival megismertet, alkotásainak keletkezését, lefolyását feltárja, mint ember ítél az emberek, a korszellem, a jellemek felett. Az Akadémia valóban hálás és egyszersmind kegyeletes dolgot cselekszik, midőn alapítójának, a legnagyobb magyarnak leveleit kiadja s Majláth Bélát elismerés illeti meg, midőn oly gondosan és előszeretettel rendezi azokat sajtó alá.

— DEÁK FERENCZ EMLÉKEZETE: gondolatok, levelek, életrajzi adatok czím alatt Ráth Mór a múlt év óta egy nagybecsű füzetes vállalatot indított meg, melyből a 11. füzettel a *gondolatok* közlése bevégeződött s a most megjelent 13—14. füzetben már *leveleit* olvassuk Deák Ferencznek, Wesselényi Miklóshoz, Kölcseyhez, Kossuthhoz, Klauzál Gáborhoz stb. 1834—1843. A tartalomhoz nem kell commentár, Deák és újabb történetünk eme nagy nevei ékebben szólnak, mint a mi mi róluk s leveleikről mondhatnánk. A mi a kiadást illeti, Ráth Mór nevéhez és nemes ambíciójához méltó, szép és elegáns az, s illő a tartalomhoz. Méltán sorakozik ez Arany János műveinek még csak alig befejezett kiadásához; kiváló elismerés illeti meg érte a derék kiadót. — Egy-egy füzet ára 40 kr.

— IVÁNYI ISTVÁN Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtárából egy csinos kis kötetet (155 l.) adott ki. Iványi régóta szorgalmasan gyűjti az adatokat Bács-Bodrog vármegye monografiájához s az eddig feldolgozott anyagnak egy részét nyújtja e munkában, mint a vármegyének történelmi földrajzat, a mely a vármegye régi és új helységeiről, azok életéről, eltűnéséről, vándorlásáról, újjá településéről, névváltozásairól, lakosainak nemzetiségéről szól. Adatait mindenütt a legelső forrásokból, az okmányokból merítette. Felhasználta a nyomtatásban megjelent összes okmánytárakat és felkutatta az országos, a vármegyei, a zombori kincstári és bécsi hadilevéltár adatait. Csak a székemberek és beavatottak tudhatják kellően méltányolni, mennyi fáradsággal jár ily munka. Az anyag nem teljes, de Pesty Frigyesnek az Akadémia kiadásában megjelent helységnévtára példáját követve jónak játta szerző a készen levőt közrebocsátani, mielőtt az egészszel készen lenne. Betűrendben tárgyalja a felvett helységeket; s minden következő kötetben újra fogja kezdeni, míg az egész anyag ki nem lesz merítve. Gazdag és nagybecsű adalék Bács-Bodrog monografiájához. (Ára 1 frt. Kapható Szabadkán a szerzőnél.)

— GELICH RICHARD tábornok nagy munkájából, a mely Magyarország függetlenségi harcát tárgyalja 1848—49-ben, megjelent a III-ik és befejező vasos kötet (940.). Ez az 1849-iki év tavasza óta történt események, diadalmas előnyomulás és győzedelmes harcok elbeszélésével kezdődik s a világsí fegyverletétellel, az aradi vár átadásával, Komárom kapitulálásával s általános megjegyzésekkel az 1849-iki nyári had-

járatról végződik. — *Gelich*nek, mint a hadjáratban résztvevő szereplőnek, munkája bizonyára elsőrendű forrás (ha nem is lehet elvitatni attól a tendenciosus irányzatot) a forradalom történetéhez, a melyről csak a múlt években jelentek meg *Görgey* Istvánnak szintén három kötetes emlékiratai. — Így lassanként a forradalom története annyira meg lesz világítva s itt-ott (mint pl. *Görgey* István irataiban s néhol *Gelich*nél is) documentálva, hogy a régi emlékiratok (*Görgey* Arthurré, *Klapkák* stb.) s az idegen források, pl. az oroszok (*Paskievics* naplójegyzései, *Nevošcsin*, *Murawieff*, *Froloff* tábornok, *Osten-Korff*) *mémoires*-jai hozzávonásával az elfogulatlan történetírás tiszta képet alkothat és ítéletet mondhat nemsokára a rég óta vitatott kérdésben. *Gelich* munkájának tüzetesebb ismertetésére még visszatérünk. — (Ára a III. kötetnek 6 frt 80 kr. Kapható *Aigner* Lajos kiadónál.)

— A KASSAI HELV. HITV. EGYHÁZ MEGALKULÁSÁNAK TÖRTÉNETE CZ. 2.
Paikoss Endre abauj-beszteri ev. ref. lelkész egy szép egyháztörténelmi munkát írt és adott ki. (Sárospatak 1889. 8-adr. 123 l.). Öröndetes jelenség, hogy vidéki városaink levéltárainak lassanként mindinkább több szakképzett bűvára támad a vidéken is s a történeti monografiák egymást követik a vidéki levéltárak átbuvarlása alapján. — Ily öröndetes haladást látunk pl. Kassa város levéltára körül, mely egyike leggazdagabb városi levéltárainknak. Csak nemrég volt alkalmunk regisztrálni e város fiatal allevéltárnokának, a buzgó és szakképzett ifj. *Kemény* Lajosnak munkáját »Abauj-megyét az Árpádok alatt«; ugyancsak ő gyakorta adja jelét történetkutatói buzgalmának érdekes és tanulságos történeti közleményeivel: s íme most ismét egy kiváló munkát ismertethetünk, a mely első sorban Kassa város levéltáraiból vette eredetét. *Paikoss* Endre fiatalsága daczára nem egészen kezdő az egyháztörténelem művelése terén. Már néhány év óta több jeles közlése látott napvilágot, többnyire a kassai levéltárak átbuvarlása alapján. — Előttünk fekvő munkája mintegy összefoglalása több évi buvárkodásának és tanulmányainak, s mondhatjuk, derekas egy munka, számottevő irodalmunkban. Az egyházújítás terén Kassán jó korán 1521. táján megindult a mozgalom. Ekkor választják meg *Henkel* Jánost (a ki később Mária királynő udvari papja lön) kassai lelkészszé s ő már *Luther* elveit vallotta és hirdette. *Achatius*, *Erdélyi* János, *Dévai* *Biró* *Mátyás* (1531.) *Szentkirályi* Antal követték őt a papságban, mind a reformatio és *Luther* hívei. *Kálvin* tanait először e század közepén kezdi hirdetni ott egy *György* nevű hitszónok s még határozottabban 1560 — 1561-ben *Huszár* *Gül*, a kinek ezért az üldöztetés elől csakhamar menekülnie kellett. *Kálvin* tanának ezután nehéz küzdelmet kellett kiállani s egészen leszorítottatott e század folyamán a küzdterről s csak a megindult vallásos politikai harcok idején ébresztette fel újra a nagyhírű *Alvinczi* Péter, *Bocskay* és főképp *Bethlen* kiválóan kedvelt híve s udv. papja, (a kinek bő életrajzát adja a szerző). A két protestans felekezet versenygése lassanként oda vezetett, hogy 1644-ben a helv. hitvallásúak külön váltak

a lutheranusoktól s önállóan szervezkedtek. A XVII. sz. második felében sok üldöztetést kellett ismét szenvedniök, 1651-ben épített templomukat elvették s az Orsolya-szüzeknek adták (1671, 1696.), csak Thököly Imre, majd Rákóczi Ferencz restitutioja következtében nyerték meg egyszer vissza rövid időre, de 1712. évben végkép az apácák kezébe került s a kálvinhitűek más templomot voltak kénytelenek építeni. A jeles munka utolsó fejezetében *Gyöngyösi* Pál, 1713. óta kassai lelkész életrajzával s a múlt századi egyházi élet rövid áttekintésével végződik. (Ára 80 kr.)

— A SELMECZBÁNYAI ÁGOST. HITV. EVANG. EGYHÁZ ÉS LYCEUM TÖRTÉNETÉBŐL, melyet *Breznyik* János a lyceumnak 1858/9. óta igazgató-tanára írt, megjelent a III-ik, a XIX. századbéli eseményeket tárgyaló füzet. A negyvedfél század óta virágzó tanintézet legutóbbi fejlődését, a jelenlegi állapotát e füzetből tanuljuk megismerni. A tanügy lelkes barátja s ez intézet buzgó igazgatója nem kimélt fáradságot, kutatást és munkát, hogy összeállítsa és kimutassa, mit tett az egyház saját magának és főképp az iskolának érdekében; mily áldozatokat hozott, hogy a tanintézetet mint az ősök örökét, a protestantismus szolgálatában a magyar érczes hegyvidéken tovább is épen megtartsa; s hogy az iskola maga miként igyekezett szegényes segédeszközökkel is nemes missióját teljesíteni. Külön fejezetben tárgyalja az egyházi viszonyokat 1790—1889-ig s adja a lelkészeknek rövid életrajzát, külön az iskolai viszonyokat II. Lipót, I. Ferencz, V. Ferdinánd és Ferencz József uralkodása alatt egészen napjainkig, ismertetve a különféle tanrendszereket s egyenként tárgyalva a működött tanárok életrajzát és tanmódszerét, a lyceum kormányzását és melléktételeit, a zene- és tanító-képzőt, a segélyző intézeteket, alapítványokat, ösztöndíjakat stb. Az önképző kör ismertetésénél érdekes adatokat jegyez fel az 1838—39-ben ott tanult Petőfi Sándornak ott írt első verseiről — s ha Petőfi nem is emlékezett vissza szívesen ott töltött napjaira s Lichard tanártól kapott secundája miatt hamar ott is hagyta a tanintézetet az önértékelése ifju — az érdemkönyvbe fölvevett költeményeiből látható, »hogy költői ere látható nyomot hagyólag ott nyílt meg először s arra a magyar társaság nem kis hatással volt.« — *Breznyik* munkája, melynek első két füzetét már ismertettük, becses adalékul fog szolgálni mindig a magyar tanügy fejlődésének történetéhez. Példáját követhetnék a többi tanintézetek is történeti fejlődésük és multjuk megíratásával.

— A MAGYARORSZÁGI KÁRPÁT-EGYESÜLET ÉVKÖNYVÉ-nek XVI-ik évf. jelent meg az 1889-ik évrre, Iglón. Két kegyeletes megemlékezéssel kezdődik, egyik Rudolf trónörökösről, mint az egyesület pártoló- és alapító-tagjáról, a másik a nem rég elhunyt *Husz* Dávidról, a poprádi turista-telep alapítójáról. Az értekezések sorát *Bartsch* Róbert »Téli hegymászás a Tátrára« cz. elbeszélése nyitja meg arról, hogy miként mászták meg 1888. febr. 14-én a szalóki csúcsot; *Weber* Samu »Egy alpesi falu a Magas Tátrában« cz. a *Zsábjár* faluról ír, érdekes történeti reminiscenciákkal. *Mihalik* József Liptómegeye őskori telepeiről közöl tanulságos összeállítást,

felsorolván az azokból kikerült leleteket. *Myskorszky* Viktor Lőcse szabad királyi város középkori műemlékeit ismerteti és írja le szakszerűen, a töle megszokott alapossggal, és pedig a szent Jakabról nevezett plebania templomot, a sz. Mária tiszteletére szentelt zárdatemplomot, a városházát. Két turista cikk követi ezt *Gebauer* Alajostól és *Dénes* Ferenczről s a M. K. E. poprádi muzeumának tárgyjegyzéke *Danhauser* Rezsőtől.

— DR. BUDAY JÓZSEF m. k. állami főreáliskolai tanár: *A pozitívismus nevelési rendszeréről* jeles értekezést írt s adott ki (külön lenyomat a Magyar Philosophiai Szemléből.) A korszakot alkotó, lángeszű Comte Ágost pozitívismusának tanulmányozásából indul ki, a ki a jelenkor nevelésügyét bírálva, elítéli azt s a jövő, pozitív szellemben szervezendő nevelés- és oktatásügy alapvonalait adja elő. Comte pedagogiáját ismertetve, elvi magaslatról s philosophiai álláspontokról tárgyalja azt. Comte nevelési rendszerét nem annyira egészében, mint egyes részeiben találja figyelemre méltónak

— WERTHEIMER EDE: *Bécs történetéhez 1809-ben* (Zur Geschichte Wiens im Jahre 1809.) cz. a. érdekes és tanulságos értekezést írt, a mely eredetileg a bécsi Archiv für oest. Geschichte hasábjain s azután külön is megjelent. (Bécs, 1889. 8-adr. 42 l.) Értekezésének tárgyát tulajdonképen Bécs 1809-iki ostroma és megszállása képezi Napoleon hadai által; általánosabb czímet csak azért adott neki, mert Bécsnek állapotát a megszállás idején s az ottani viszonyokat is tüzetesen ismerteti, és hű képet igyekszik arról nyújtani, kiadatlan levéltári források alapján. Mert csodálatosképen Bécs ez ostroma és megszállása történetével, a mely az 1809-iki franciaia hadjáratnak oly kimagasló epizódját képezi, eddigelé alig foglalkozott valaki behatóan. Háromszor fenyegették a francziák e század elején az osztrák fővárost. 1800-ban, midőn a hohlenlinden győzelem után nyitva állott újak egész Bécsig, melynek erősítésén 10,000 ember dolgozott rohamosan és a fenyegetett, de akkor érintetlenül hagyott városból menekült, a kinek csak módjában volt, Pozsony és Pest felé. 1805-ben, midőn tényleg bevonultak Bécsbe a francziák nov. 13-án s az eldöntő hatalmas diadalt az u. n. három császár csatáját Morva térein Austerlitznél vívta ki Napoleon az osztrák és orosz hadak felett, s 1809-ben, midőn Bécs valóságos ostromot és bombáztatást állott ki s elfoglaltatván — a wagrami diadal után mintegy félesztendeig tartotta Napoleon megszállva a fővárost. (1809. október 19-éig). Ezt az időszakot rajzolja érdekes adatokkal Wertheimer munkája.

— EGY HOLLANDI TUDÓS *Stokvis*, az ottani külügyminiszterium hivatalnoka, nagyszabású történelmi segédkönyv kiadását kezdette meg Hágában. *Minden államok történelmi, genealogiai és kortani kézikönyve*, a legrégibb idők-től napjainkig czímet visel e nagybecsű franciaia munka, melynek I. kötete Ázsia, Afrika és Ausztrália történelmének van szentelve, a II. kötetből megjelent első rész Európa államai közül Spanyolországot, Portugalliát, Francia- és Angolországot tárgyalja a hozzájuk tartozó gyarmatokkal.

Rendkívüli szorgalommal összeállított munka ez, — melyben főképen az uralkodó házak nemzetségrendi táblázatainak igen sok hasznát fogják venni a történetbúvárok. A II. kötet második részében lesz tárgyalva hazánk történelme is. Olyan segédkönyv ez, melyet egyetlen közönyvtár sem fog nélkülözhetni.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— HORVÁT ÁRPÁD diplomatikai előadásaira a folyó tanév első felében huszonkét hallgató iratkozott be, — a második felében pedig húsz hallgató; a legjelesebbek, legszorgalmasabbak a következők: Dömötör László, Fischl Sándor, Fleischl Károly, Hampel Antal, Hazslinszky Rezső, Kelemen Béla, Kiss Emil, Roth Aladár, Sárkány Miklós, Somossy Endre, Thaly István.

— A MAGYAR KÖLTÉSZET ismerete a külföldön terjed. Ez év február havában Észak-Amerikában, St. Louisban egy kötet költemény jelent meg német nyelven, mely bennünket több tekintetből érdekel, Címe: »*Bunte Blätter*«, írta *Rombauer Bertha*, magyar hölgy, a ki az 1849. évi események után kilenchez magával, azaz egész családjával kivándorolt. Férje Selmeczbanya vidékén, a hol bányagazgató volt, most is legjobb emlékezetben él. Fiai az Egyesült-Államoknak a conföderatusok elleni háborújában kitűntették magukat, és most ott találták fel második hazájukat. A fennebbi eredeti közleményekből, részint munka, részint fordításokból áll. Az utóbbiak közt van nyolcz költemény Petőfiből, a többi Garay, Vörösmarty, Eötvös, Kisfaludyból stb. A Petőfi-fordításokat akarjuk kiemelni, és azt mondjuk, hogy, ha a külföld már Kertbeny rossz és döcögős fordításaiban annyira megismerette Petőfit, ilyen sima, átszellemült fordítás, mint a milyen honleányunk Rombauer Bertháé végtelenül több tisztelőket és bámulókat szerzett volna Petőfinak. Nem lehet rajta érezni, hogy fordítást olvasunk és olvasás közben csak az a gondolat bánt, hogy miért nem bírhatja a külföld az egész Petőfit ilyen fordításban. Rombauernek, ki most körülbelül 84 éves korát éli, saját költeményei által is jeleskedik, valóban a műsák kedvence, és hogy magyar vér buzog benne, tanúsítják azon versei, melyeket a magyar hazára való emlékezet sugalt.

— A M. TUD. AKADEMIA május 2-án és 3-án tartott nagygyűlésén elnökké: báró *Eötvös* Loránd, rendes tag; másodelnökké: *Fraknói* Vilmos, rendes tag, akadémiai főtítkárr választottak. A II. osztályban elnökké: *Paleszky* Ferencz, igazgató és tiszteleti tag; tiszteleti taggá: báró *Nyáry* Jenő, levelező tag, a praehistorikus régiségtudomány művelője; rendes tagokká: *Vécsey* Tamás, levelező tag, jogtudományi író, *Pauer* Imre, levelező tag, bölcsészettudományi író, *Károlyi* Árpád, levelező tag, történetíró, *Jakab* Elek, levelező tag, történetíró; külső taggá: *René de Maulde*, a Société d'Histoire Diplomatique főtítkára Párisban, történetíró, választottak.

TÖRTÉNETI KÖNYVTAR.

— INDEX ALPHABETICUS Codicis diplomatici Arpadiani continuati, per Gustavum Wenzel editi. Betűrendes névmutató Wenzel Gusztáv Árpádkori új okmánytárához. A. M. T. Akadémia tört. bizottsága megbízásából szerkesztette Kovács Nándor. Budapest, 1889. VIII. 861. ll.

— GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN MUNKAI. Összegyűjti és kiadja a M. T. Akadémia. III. kötet. Gróf Széchenyi István levelei. A M. T. Akadémia megbízásából összegyűjtötte, előszóval s jegyzetekkel ellátta Majláth Béla. I. kötet. Budapest, 1889. XV. 644 l.

— CARVAJAL JÁNOS bibornok magyarországi követségei 1448—1461. *Fraknoi* Vilmostól. (A Történettudományi Értekezések XIV. kötetének IV-ik száma.) Budapest, 1889. 88 l. Ára 50 kr.

— DEÁK FERENCZ EMLÉKEZETE. Gondolatok, levelek, életrajzi adatok. 1—13 füzet. Budapest, 1889. Egyes füzet ára 40 kr.

— MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig. A M. T. Akadémia megbízásából szerkesztették Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond. I. köt. 6. füz. (Felesít-Fejedelem.) Budapest, 1889. 801—960. l.

— EMLÉKBESZÉD Greguss Ágost a M. Tud. Akadémia rendes tagja felett. Bánóczy József l. tagtól. (Az Emlékbeszédek V. kötetének 8-ik számja.) Budapest, 1889. 8-adr. 23 l. Ára 20 kr.

— EMLÉKBESZÉD Fleischer Lebrecht Henrik a M. Tud. Akadémia kültagja felett. Goldzieher Ignác l. tagtól. (Az Emlékbeszédek V. kötetének 4-ik száma.) Budapest, 1889. 8-adr. 44 l. Ára 30 kr.

— MAGYARORSZÁG függetlenségének harca 1848—49-ben. Irta Gelich Rikárd tábornok. 29, 30, 31. füzet 737—930 ll. Budapest, 1889. 8-adr. Ára 1 frt 20 kr.

— GYAKORLATI ETHNOLOGIA vagyis a nemzetek egymáshozoi belső viszonya nyelvi tekintetben és annak megoldása. Nyelv-, nem különben vallás- és művelődéstörténeti tanulmány. Irta Szalay Pál (Rusticus.) Tata. 1887. 8-adr. 319 l. Ára 1 frt 80 kr.

— BÁC-S-BODROG Vármegye Földrajzi és történelmi Helynévtára. Irta Iványi István. I. kötet. Szabadka, 1889. 8-adr. 155 l. Ára 1 frt.

— EGY FORRADALMI ZSINAT TÖRTÉNETE (1707—1715.) Irta Zsilinszky Mihály. Petrőczy arczképével. Budapest, 1889. 4. 134. 1. ll.

— DR. KOVÁCS PÁL élete és működése. Irta Koltai Virgil. Győrött. 1889. 8-adr. 153 l. Ára 1 frt.

— A KASSAI HELVÉT HITV. EGYHÁZ megalakulásának története. Irta Paikoss Endre. Sárospatak. 1889. 123. l. Ára 80 kr.

— A MAGYARORSZÁGI KÁRPÁTEGYESÜLET ÉVKÖNYVE. XII. évf. 1889. Az egyesület kiadványa. Iglón. 1889. 16. 193. l.

— ERDÉLY FŐISPÁNjai (1540—1711.) Irta Gróf Lázár Miklós. Budapest, 1889. 8-adr. 228 l.

— A SELMECZBÁNYAI ágost. hitv. evang. egyház és lyceum története. Irta *Breznyik János*. III. füz. A XIX. századbeli események. Selmeczbánya. 1889. 4. 225—475. IV. 1.

— A GRANDE CHARTREUSE és a kartauziak. Irta *Vajda Viktor*. Kecskemét. 1889. 62. 2. 1.

— AUS TRÜBER ZEIT. Bilder aus der Geschichte des Hermannstädter cv. Capitels A. B. 1600—1607. Im Auftrag dieses Capitels verfasst von *Johann Roth*. Hermannstadt. 1887. 4. 94. 1.

— ZUR GESCHICHTE WIENS im Jahre 1809. (Ein Beitrag zur Geschichte des Krieges von 1809.) Nach ungedruckten Quellen von *Eduard Wertheimer*. Wien. 1889. 8-adr. 42 1.

— BIOGRAPHISCHES LEXIKON des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den österreichischen Kronländern geboren wurden oder darin gelebt u. gewirkt haben von *Dr. Const. v. Wurzbach*. 57. Theil. (Windisch-Graetz — Wolf.) Wien. 1889. 2. 316. 11.

— DIE ANTIKEN STUNDENANGABEN v. *Gustav Bilfinger*. Stuttgart. 1888. XII. 159 11.

— DAS ADELSGESCHLECHT DER WALDSEE-NELS und insbesondere der Grafen von Colloredo. Historisch-genealogische Denkwürdigkeiten von *G. B. von Crollanza*. Uebersetzung aus dem italienischen Originaltext mit Bewilligung des Verfassers. Mit Urkunden, Wappen und Stammtafeln. Wien. 1889. VIII. 343. 1. 11. és lezármaszási táblák.

— DAS KÖNIGL. BAIERISCHE 2. »Infantie-Regiment Kronprinz« 1682 bis 1882. Auf Befehl des Regiments-Kommandos verfasst von *Karl Staudinger* I. Theil München. 1882—1887. (XI. XII. XII. 905. 191. XX. 11. 2 kép, 3 tábla.) Ára 22 márka.

— REISESKIZZEN aus den Südkarpathen. Von *Otto N. Witt*. Mit zwanzig Illustrationen. Berlin, 1889. 8-adr. 126 11. Ára 4 márka.

— SITTE U. BRAUCH DER SIEBENBÜRGER SACHSEN. Von *Henrich v. Wüstlocki*. Hamburg, 1888. 36 11. (Sammlung gemeinverst. wissenschaftl. Vorträge. Neue Folge. III. Serie. Heft 63.)

— MANUEL D'HISTOIRE, de généalogie et de chronologie de tous les états du globe, depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours, par *A. M. H. J. Stokvis*. Tome I. II. 1, Leyde. 1888—89. XCH. 2. 504; 320. 12. 1.

— LES ROIS DE SERBIE. Par le Comte de *Mas Latrie*. Paris. 1888. 8-adr. 19 1.

— UN CHANCELIER d'ancien régime. Le règne diplomatique de *M. de Metternich*, par *Ch. de Mazade*. Paris. 1889. 4. XV. 420 11.

— ADRIANO COLOCCI. Gli Zinghari. Storia, d'un popolo errante. Torino. 1889. 8. 419. 1. 11. 1 térkép.

RODOSTÓ ÉS A BUJDOSÓK SÍRJAI.

Történelmi kutatások a helyszínen. —

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Rodostó! . . . .

Mennyi honszerelem, mennyi tört remény, mennyi bánatos emlék, mennyi szent kegyelet van e névhez fűzve, százhetven év óta! Bujdosók tanyája, mártýrok temetője. A délkeleti szellő sokáig hordott onnan bús sóhajtasokat az elárvúlt, távol hazába; s mikor a sóhajtasok örökre elnémulának, s a hontalan bujdosók könnycseppjeit az angyalok fölszedték, és ők »előbb látták meg a mennyországot, mint Magyarországot«: akkor a honfíui kegyelet titkon borongva szállt a törhetetlen elvhűség ama dicső vértanúinak sírhantjaihoz, — áldván emléköket s tőlök tanulván honszerelmet nehéz időkben, súlyos megpróbáltatások éveiben. Messze benyúlt ezen bús emlékezet századunkba; még a honszerelem lánglelkű dalnokai: *Kölcsey*, *Vörösmartij* is, a magyar jellem hanyatlásának szomorú időszakában a rodostói sírok felé fordítják bánatos szemeiket, mint a bölcsék a napkeleti csillagra; s itthonn vigasztalást nemelve, a Propontis partjainak dicsőültjeit idézik fel mintaképekül, nekik panaszolják el nemzetök romlását:

»Rákócziunk, hajh! Bercsényiunk, hajh!
Magyartok gyászban ül.«

Sőt még később, az ötvenes évek sötét korszakában is, oda révedez a búsongó költő, *Lévay* képzelme, — »tenger mormogásában, futó szél zúgásában« keresvén Rákóczinak nagy lelkét Rodostó partjain.

Az enyhe, déli égalj alatt, lankás hegyoldalban, szépen megművelt szőlők, kertek, dús termő-földek között fekvő város egy kis paradicsom; hét minaretjével, mecseteivel, keresztyén templomaival, keleties, ódon házaival, pyramisszerű, sötétzöld cziprusfaival, dombon álló hét szélmalomával, nyájasan, csendesen néz bele a kék tengerbe, — e tündöklő tükörbe. Szemben véle a Márványsziget phantasticus alakzatú fehér sziklái mereven emelkednek ki a habokból; s azon túl szép időben átkékel-
lenek Ázsia bércei: az ó-szultánok sírjait virasztó brusszai hegyek, a felhőkbe nyúló Olümpus, — míg délen a láthatárt a Dardanellák mindinkább szűkülő torkolatának szirtláncolata zárja be.

Elragadó, bűvöletbe ejtő kép. És még is, nincs, nem lehet oly magyar, a ki e partokat, e kies város mosolygó arczatát meglátja fölmerülni a tengerből, midőn felé a hajó közeleg: hogy szíve bánatos érzelemtől ne szorúlna el, s szemei könnyektől ne nedvesednének. Rodostó láttára lelkünket borongó érzés, bús kegyelet érzése fogja el; a szó önkéntelenül elhal ajkainkon. Csendesen, csendesen! . . . Temetőben járunk! Martýrok porait lengeti itt a szél! Az előbb még oly vídám arczokon komoly kifejezés váltja fel a mosolyt; elnémultan nézünk egymásra; bánatos gondolatokba mélyed mindenikünk; szent áhítat szállja meg lelkeinket a mint közelgünk e partokhoz, melyeken az édes haza szerelme, a legtisztább honszerelem vértanúinak lábnyomait keresik sóvárgó szemeink. Itt jártanak, itt éltenek, itt szenvedtenek ők annyi éveken át, s itt hamvadnak örök nyugalomban. Bús merengésünk közepette csónakunk evezőlapátjainak egyhangú csattogása hallatszik egyedül, — az is oly szomorú. Amott a déli, halmos partokon, a város végén, a fehér-márvány csorgókút, Rákóczi fejedelem forráskútjának táján, megtört alak révedez a távolban; — önkéntelenül a hű *Mikes Kelemenre* gondolunk:

»Egyedül, egyedül — a bujdosók közül
Nagy Törökországban...«

Ott, ép ott szokott ő egykoron sétálgatni, »nagy sóhajtozással.« Ma már temetők területnek el kedvelt sétahelyén, s valóbanott van ő, csak hogy — *a föld alatt* . . .

Bocsássa meg e méla hangulatú sorokat nekünk az olvasó; de Rodostóról nem tudunk mi úgy írni, mintha száraz krónikát kellene csak egyszerűen papírosra vetnünk. S ne is tudjunk soha; és ne tudjon egy magyar ember sem, mind az időknek végeiglen. ¹⁾

* * *

A II. Rákóczi Ferencz és hív követőinek számkivetési s elhalálozási helyeként nemzetünk történelmében emlékezetessé vált *Rodostó* városa a régi Thráciának Moesia nevű tartományában, a török Ruméliában, a Márvány-, másnéven Fehértenger európai partján fekszik, ott a hol e tenger legszélesebb. A hajdani görög világban Bisanthe (nem Bizancz!) nevezetű város áll vala e helyen, melynek roppant kövekből rakott ódon falmaradványai a mai török városrészben még láthatók. Egyedül ezen ős falmaradvány az, a mi Rodostóban az ozmán uralom előtti időket még hirdeti. A várost törökül *Tekirdag*nak nevezik. Tekirdag Konstantinápolytól 25 mérföldnyire esik a tengeren, délnyugat felé; épen fele útja Gallipolinak. Kormányzósági székhely s igen élénk kereskedelmi város; és mégis, az utasszállító európai közlekedési vállalatok közül egyedül a francia Fraissinet-társulat gőzhajói érintik kikötőjét rendszeren, — továbbá a helyi török gőzösök.

Mikor a török birodalom fővárosa még Drinápoly (Edirne) vala: ennek tengeri kikötőjét Tekirdag képezé; a mint az edirne-konstantinápolyi vasutvonal is Rodostó háta mögött vonul el. A legközelebbi vasutállomás Muradli, 3—4 órányira fekszik; de közte és Tekirdag között két—harmadfélezer lábnyi magas hegyhátak húzódnak, melyeken át a közlekedés csak lóháton vagy rázós tatárszekereken lehető. E kényelmetlenséghez járul, hogy a Kaukázusból az orosz invázió elül kivándorolt mahomedán cserkeszeknek egy népes rajját épen ezen hegyekbe telepítették, s e még félvad népség fiaiból gyakran verődnek össze rablóbandák,

¹⁾ A tárgy: *Rodostó*, legalább reánk nézve oly vonzó, olyan búsan kedves, kegyeletteljes, hogy magában tanulmányunk némely részeiben is, a szakszerű ridegség szabályait elvetve, több közvetlenséggel, nagyobb melegséggel irtunk, mint az hasonló ismertetéseknél talán szokásos. Mindazáltal, ezt *öntudatosan, akarva tettük*, — a lelki ösztön parancsolta így írunk, s mi engedénk sugallatának.

melyek a Muradli és Rodostó közti út biztonságát veszélyeztetik. A mi konstantinápolyi időzésünkör is tele voltak a sztambuli lapok egy ily rablóbanda hírével, melynek üldözésére nagyobb-számú zaptihé-k rendeltettek ki. E körülmény, -- továbbá óhaj-tásunk: Rodostót a tenger felől pillanthatni meg legelőször, -- volt oka annak, hogy a muradli-i irányt mellőzve, mi is a tengeri utazást választottuk kirándulásunkra, habár a tenger viharos volna is.

A múlt 1888-ik év őszén tett konstantinápolyi utazásomnak egyik legfőbb célja ugyanis Rodostó vala. Réges-régen vágytam már a halhatatlan Rákóczi és Bercsényi utolsó bujdosó tanyáját, halálozási helyét, annyi nemes magyarnak temetőjét, a hű Mikes Kelemen »édes-keserves« lakta földét színről-színre meglátni, s ott a rég elhunyt száműzöttek emlékeit, nyomait kutatni, ivadékaik sorsát kinyomozni. Mióta a másik, a lengyelországi bujdosó tanyát *Jaroslawot* ugyancsak a múlt év május havában meglátogatám és ott Rákóczi fejedelemnő, özvegy gróf Bercsényiné, Krucsay István, Jávorka Ádám, Kajdacsy Péterné s más magyar bujdosók emlékeire bukkantam: ellenállhatanul fogott el a vágy, hogy még azon esztendőben a főfő temetőt Rodostót is megsemlélhessem, -- nem felejtve el az ázsiai, bithýniai Izmidben nyugvó Thököly Imre sírjának meglátogatását sem.

Így és ezen célokért utaztam el azután september havában Konstantinápolyba. Izmidben október 5-én jártam; miről alább, tanulmányom végén szólandok. A Rodostóba indulást okt. 6-ára tűzém ki; tolmácsul a török fővárosban tartózkodó ifjú orientalistánkat, a debreczeni *dr. Kunos Ignác*ot -- ki Izmidben is velem járt -- voltam magammal viendő. Utitársakul hozzám csatlakoztak még: *Bárczay Oszkár*, kir. kamarás, volt honvéd-örnaggy barátom, és *dr. Kincses Imre*, Konstantinápolyban élő magyar orvos. (A konstantinápolyi magyar gyarmat tagjai közül, Szilágyi Dániel s Czákó immár elhalván, ő vala az egyedüli, a ki valaha, mint volt török katonaorvos, megfordult Rodostóban ezredével, s ott néhány ismerőssel bírt azon időből; de történelmi emlékeket akkor ő nem kutatott, nem látott.)

A szükséges előkészületeket megtévén s magamat ajánlólevelekkel ellátván, okt. 6-án délutáni 5 órakor szálltunk fel az

Aranyszarv kikötőjében horgonyzó francia Fraissinet-gőzösre. Nagy, hatalmas, kettősgépű csavar-hajó volt, Odessza és Marseille között közlekedő; személy- és áruszállító egyszersmind. Félóra múlva indulánk. Pompás idő vala. A nap épen a nagyszerű Szulejmanie-mecset sугár minaretjei közt s az Fjüb-temető ciprusfái fölött nyugodott, vörös fényben; az átellenes ázsiai partokon a fehér Leander-tornya, a régi Krösopolis (Skutari) és Chalcedonia (Kadikőj) ezernyi ezer ablaküvegei szemkápráztatólag villogva, tiündökölve verték vissza a hűnyó napsugarakat. A Dolmabagcse márványpalota a kék Bosporus partján, és fönt a magaslatokon a Jyldiz-palota, fehér mecsetével, a Pankaldi s a galatai ó-torony már ködbe kezdtek merülni. A régi serail alatt és Kadikőj közt elhaladva, jobbra hagytuk a Héttorony sötétlő várát, a hat minarettel ékes Achmedie-mecsetet, majd Jedikule-kőjiit világító-tornyával, s balra a regényes fekvésű herczegszigeteket és Ázsia partjait, — s kiereszkedénk a sík tenger tükreire. A Marmora egészen csöndes volt; hajónk teljes gőzerővel, nagy sebességgel siklott rajta, — igen gyorsjáratú gőzös vala.

Az ázsiai partoktól mindinkább eltávolodánk; az európai parton a legújabb orosz-török békekötésről emlékezetes San-Stefanó kikötője lámpáit még láthattuk, — azonban, a mint az éj leszállt, a tengerre fehéres köd ereszkedék, melyen át azontúl csak néha pillanthattunk meg itt-ott valami rezgő fényt a ruméliai partokon. Folytonos, gyors haladásban telt el az éjszaka; míg nem éjfél utáni 2 és 3 óra között hajónk megáll, s leeresztik a horgonyt. Kilencz órai sebes sikamlás után célpontunk: *Rodostó előtt valánk*. Lázás szívdobogással futottam fel a földélzetre; de köröskörül mindent sűrű köd borított el, — hiába lestem a parti hegyeket: nem lehetett látni pusztá ködnél egyebet. A kapitány nyugalomra intett: Elég idő van még, aludjam! (Én, Rodostó előtt, -- *aludni?!!*) A rodostói kikötőbe -- úgymond -- ilyen mély járatú hajó be nem mehet; majd úgy öt óra tájban oszlani kezd a köd, jönnek a dereglyék, s kezdünk kirakodni. Lementem; de majd minden öt perczen fölszaladtam megint, türelmetlenül lesve a köd oszlását. Végre, öt óra tájban — mikor már a dereglyék javában rakodtak hajónkról, — tünedezni kezdett a köd, kibontakozni lepléből a tájék, s a partmenti magaslatok,

a minaretek, a meesetek kupolái, a házak, egyes ciprusfa-csoporzatok körvonalai kivehetőkké váltak. Nemsokára kibukkant a nap is, Ázsia napja a tengerből, megvilágítja a még félig ködben borongó Marmora-sziget groteszk, fehér szikláit, s teljes fényt vetett a szemben, előttünk fekvő Rodostó városára. Megragadó, tündéri kies kép volt! Hosszan méléztam el szemléletében.

Mindazáltal, mielőtt Rodostónak fekvését, jellegét leírnám s a várost ismertetném: hogy sor szerint haladjunk, — ismerkedjünk meg előbb röviden az előttünk a legrégibb időktől fogva ott megfordult ama honfitársaink által nyújtott vázlatokkal, a kiknek tollaiból ilyen korunkra fenmaradt.

*

Ezek elseje nem Mikes Kelemen. Mielőtt még Rákóczi emigrációjával Rodostóba került: már annakelőtte húsz esztendővel megfordulának, sőt húzamosabban időzének itt a korábbi magyar emigráció tagjai. Maga Rákóczi dicső édes anyja («ma mère glorieuse»), Zrínyi Ilona fejedelemasszony, férjével Thököly Imrével és fejedelmi udvarukkal, az 1700-ik év nyarán több hétig lakott Rodostóban s környékén. Sajátságos, kimagyarázhatlan játéka a véletlennek, mely a magyar történelem eme legnemesebb női alakját elvezérlé ezen városba; mintha talán az anyai szív szomorúan sejtette volna, hogy évtizedek múlva ez a hely lesz az ő egyetlen büszkeségének, imádott fiának, a zajos élet viharai után csendes kikötője, utólsó, bús magánya, s a dicsőséges Rákóczi névvel Rodostó neve egykoron örökre összeforr.

Zrínyi Ilona és Thököly Imre rodostói időzésének emlékezetét hű titkáruk tartá fenn, *Komáromy János*, — ugyanaz, a ki később mindkettejüknek haldokló szemeit befogta és a fejedelemnőt a galatai templomban, a fejedelmet Izmidben, kegyeletes gondnal örök nyugalomra helyezte.

Tekirdagtól négy mérföldnyire, túl a hegyeken, kies völgyben, sósízü ásványvíz-forrás fakad föl, s mellette egy tizenöt öl átmérőjű mocsáros, sáros tócsa terül el. Amannak vizét ivásra s emennek gyógyerejű iszapját fürdésre, augustus havában sok beteg ember használta régen. Konstantinápolyból, Drinápolyból, sőt még távolabbról: 40—50 mérföldnyiről is, tömérdek szen-

vedő vitette volt magát oda, gyógyulást keresendő, s a savanyúkút és láp környékén egész kis szekér- és sátoztáborok alakulának. A sósvíz, de kivált a lápfürdő gyógyhatásáról csoda-dolgokat beszéltek messzeföldön. Mint Mikes Kelemen írja, Rákóczi és hívei gyakorta ki-kirándulának Rodostóból e helyre; nevezetesen gr. Forgách Simon és maga Mikes is használták a kúrát. A fejedelem, a ki a rút, sáros iszapba útal belefeküdni, csak neveti vala őket s mulatott a sárban hempergőkön; azonban betegeskedő ifjabb fiát, György herceget, ő is ideküldé később fürdőzni, Mikessel.

Ennek a Rodostó-vidéki forrásnak évtizedekkel azelőtt már oly nagy híre vala, hogy a hosszas tábori élet sanyarúságai közepette szerzett heves köszvényfájdalmakban szenvedő Thökölyt is ideküldötték gyógyulást keresni 1700-ban a konstantinápolyi doctorok. A bujdosó kurucz király tehát Szent-István napja után hajóra ült, s e végből Rodostóba utazott, őt hűn kísérő nejével, udvarával. Titkára, Komáromy, az utazást, rodostói tartózkodást s egyszersmind a várost és környékét diáriumában ezen alkalomból írja le, ekképen:

»*Die 21. Augusti*, mentünk a tengeren Tekerdák (Tekirdag) nevű török városba, mely Konstantinápolyhoz sebes széllel is kétszáz (!) tengeri mélyföld; az Mármora-tengernek az partján vagyon, Trójának ellenében. Az tenger közepében vagyon az Mármora nagy sziget, kirúl az tenger is annak neveztetik, — holott vágta amaz rettenetes márványköveket, kikbül az konstantinápolybéli nagy paloták s templomok építették; noha azokat segítették Trójából is, melynek hosszúsága. túl, az tengerparton, most is egynéhány mélyföldig esmérzik meg, exstálván még ma is iszonyú, romladozott régi épületi s ruderaí, — de benne most emberek nem laknak; hanem valamely faluk vannak, kivált Tenedos sziget ellenében — hol most az finom muskatálybornak bősége terem, — az tengerparton. Ezt az régi Tróját Nagy-Sándor reparáltatta volt, kirúl Alexandrina Trójának nevezték; ezek annak ruderaí.

Egy hajóban ültem én is ő Nagyságokkal (Thökölyékkal), menő útunkban. A Szent-György templomát (a herczegszigetek egyikén, Protin, magas hegyen) meghaladván, nagy szelünk

kezdett támadni az tenger közepi felől; láttam szegény Asszonyunkat, hogy változni kezdett az ábrázata, előtte ülven, — még sem tétette, mint minden dolgaiban erősszívű fejedelemasszony. Végre Tekerdákhoz érkezvén, az mint az kis hajóba kiszállott, (mivel a nagy gályák nem köthetnek ki) és az szárazra ki akart menni, én elébb ugordván ki, az mint az kis hajót az hab hányta, félvén: ki nem jöhet, — bégázoltam kevéssé, és az ölembe ereszkedvén, a hajócska orrából tettem le az tengerpartra; mert a szárazra ki nem állhatott az kis hajó az habok miatt.

Nem messze vagyon Tekerdáktól egy völgyben egy igen hasznos, sárból álló fürdő, melyben augustusban sok nyomorúlt betegek mennek, s meggyógyulnak. Urunk ő Nagysága is a végre ment volt belé, hogy fájdalmas lábainak gyógyulást, vagy könnyebbséget vehessen.

Ez a Tekerdák derék portus; nem messze (?) szakad tőle az Mericze (Maritza) vize — mely Drinápolytól foly — az tengerbe. Alatta a városnak szép tiszta, fővényes fenekű az tenger, melyben az platajczoknak (= tarsony; hal) sokaságát fogják. Sokat fürdöttem benne. Egyszer éjtszaka az holdvilágon feredvén, igen megijesztett vala egy nagy platajcz, hogy reáhágtam, — mert a fővénybe bújik, — hogy megmozdult a lábam alatt, hirtelen nem tudtam, micsoda?

Ennek a Tekerdáknak véghetetlen sok szép szőlei vannak; kedves, finum ízű, rubíntszinű bora terem. Az mondolának feletőbb nagy bősége, és egyéb sokféle gyümölcse. Csak vereshagymát sem láttam olyast, a minémű itt terem. Itt láttam holdakkal teremni az gyapotát vagy pamutot is; melyet is vetnek, kapálnak, s olyan fája vagyon, mint az hariskának.

Méltó, hogy el ne hallgassam. A városnak egyik vendégfogadójába szintén akkor szállíttattak meg valamely törökök s szerezcsenyek, kik az török császárnak Mekkából, az Mahomet koporsóját őrző muftitól öt indiai nagy ökröket hoztanak, két indiai szekérrel együtt. (Hat volt az ökör, de egyik az útban megholt.) Gyönyörűséges, szép tiszta fejér állatok voltak, mint a hó; nagyok, a szarvokon kívül fejek s fülök majd mint az elefántnak, az hátok mint az tevének, farkok mint az bialnak, testek állása mint az belindnek, (bölény.) A szekerek nagy mathematicus mes-

terségekkel voltak készítve. Egy szekérbe két ökröt fognak, kik akármely lónál sebesebben lépnek. Ilyen szekérben jár maga az indiai király is, és ezeket ugyanő küldötte annak a muftinak Mekkában, hogy küldje az török császárnak, -- az mint mondják, -- ilyen izenettel: Hogyha az némettel olyan gyalázatos békességet (a karlóczai békekötés) csinált s hadakozni nem akar: szántson-vessen otthon azokon az ökrökön!

Tekerdákrúl én hajón mentem vissza, Urunk és Asszonyunk szárazon; az nagy hőségben igen meg is betegedék az útban szegény Asszonyunk, -- alig mehetett be Konstantinápolyba, hova én is harmadnapra vergődtem be, szelem nem lévén. -- Vittem Tekerdákrúl magammal a hajón abbúl a szép rubíntszinű jó borbúl tíz átalaggal.« ¹⁾

Eddig Komáromy emlékezései Rodostórúl. Hézagos bár, de nem érdektelen s a valóságnak megfelelő adatok, már a mi a várost és vidékét, fekvését, termékenységet, kikötőjének élénk forgalmát illeti.

Bővebb, behatóbb ismertetését nyújtja Komáromynál Rodostónak a húsz év múlva: 1720. tavaszán, már Rákócziival, Bercsényivel ideköltözött Mikes Kelemen, halhatatlan »Törökországi Levelei«-ben. Különösen becses néprajzi adalékokat találunk nála; a négyféle nemzetiségű lakosság életmódját, szokásait, gazdaságvitelét (pl. a szőlő-, gyapot- és selyemtermelést) élénken írja le, -- és sokkal részletesebben ezt, mint az emigránsok névsorát, elhelyezését, házait, családi és lakviszonyait, a fejedelem által eszközölt nagymérvű építkezéseket, átalakításokat, sétakertek ültetését, stb. Ezekre s illyesekre, valamint általában a bujdosókra vonatkozó életrajzi adatokra, egyes emigránsok érkezésére és távozására, mi czélból, hová lett küldetéseikre, működésöknek legalább némi érintésére, a jó Mikes alig terjeszkedik ki; -- ilyenekben, sajnos, igen-igen szűkszáví. Az aestheticus elragadtatva gyönyörködik szép prózájában: a történetíró azonban sokkal többet óhajtana tőle hallani. De hisz ő nem írt sem diáriumot, sem krónikát, (legalább »Levelei«-ben nem!); avagy ha

---

¹⁾ Komáromy János Diáriumja, 67—69. ll.

írt — és bár írt volna! — az még mind maig lappang valahol, vagy végképen elveszett.

Ezeket csak mintegy zárjel közben jegyezvén meg Mikesről: mindazt, a mit önála Rodostó ismertetésére nézve találunk, fölösleges volna itt szóba hoznunk, — hisz műve nagyon el van terjedve; mindenki ismeri. Csak azt kívánjuk tehát constatálni belőle, hogy a szép fekvésű, áldott vidékű város mindjárt eleinte mily kedvező benyomást tön idetelepített bujdosóinkra.

1720. tavaszáig Rákóczi és udvara a Bosporus melletti Jenikőjben, Bercsényiék pedig a szomszéd és amannál kiesebb Therápiában voltak szállva; de kivált a jenikőjiek elég alkalmatlanul. Martius 7-én tudatta a nagyvezér a fejedelem portai residensével Ládonyi Horváth Ferenczczel, »hogy a porta jobb és alkalmasabb helyet akar rendelni a magyaroknak Jenikőnél.« Rákóczi »csendes elmével« belényűgodván,¹⁾ a vezér elküldé szálláskészítő és foglaló tiszteit a kiszemelt helyre, Rodostóba; a hová azután a bujdosók, a szultán nagy hadi gályáin, — úgy szólván mindnyájan, — ápril 24-én érkezének meg, minden málhástól.

És ámbátor Bercsényi a »Rodosto« névből mindjárt az első napon az »Ostorod« anagrammát csinálá: Mikes Kelemen már ezen első napon írt levelében is nem győzi dicsérni az új tanyát:

»... Elég az, hogy az egész bujdosó magyarok itt vannak. Kinek-kinek pedig bőven elegendő és tágas szállása vagyon, — csak én egy szolgálval, egy gazdag örménynek az egész házáat birom; és mindenik háznak vagyon egy kis kertje..... Noha még nem ismerem a várost, se körülvaló helyeit: de azt elmondhatom, *hogy háláadással tartozunk istennek, ide való hozásáért*; mert sokkal tágasabban vagyunk szállva, mint abban a nyomorúlt Jenikőben. *Az egész szállásaink a város szélén vannak*, — csak egyet lépek, már a mezőn vagyok.«

S egy hónap múlva: »...Mi itt igen szép, kies helytt vagyunk. A város elég nagy és elég szép; a tengerparton lévő

¹⁾ *Rasid* török történetíró szerint »Rakucsi-oglu kiral, napjait békében és nyugalomban töltendő, maga kívánczozott Rodostóba.« (III. köt. 29. l.) Az bizonyos, hogy a jenikőji elszállásolással nem lehetett megelégedve.

kies és tágas oldalon fekszik. Európának épen a szélén vagyunk. Lóháton innét Konstantinápolyba két nap könnyen el lehet menni, tengeren pedig egy nap. *Az bizonyos, hogy sehol a fejedelemnek jobb lakóhelyt nem adhattak volna.* Akármely felé menjen az ember, mindenütt a szép mező, — de nem pusztá mező; mivel itt mindenütt a földet jól megművelik, a faluk mellett lévő mezők nem puszták, *és ennek a városnak a földje olyan művelt, valamint egy jól megművelt kert.* Kivált mostanában (május végén) gyönyörűséggel nézi az ember itt a szántóföldeket és a szőlőket és a sok veteményes kerteket. Itt pedig annyi szőlőhegyek vannak, hogy másutt egy vármegyében elég volna; azokat pedig igen jól művelik, és azokban a sok gyümölcsfák úgy tetszenek, mintha mind kertek volnának. — Gyapottat pedig sehol annyit nem vetnek, mint itt, és a gyapotból való kereskedés itt igen nagy... A város felől azt írhatom, hogy ezen a földön elmondhatni egy szép városnak; a mely nem olyan széles, mint hosszú. A piacza a városnak igen bőv; a sokféle szárnyas-állat, gyümölcs, kerti vetemény itt olcsó.... A fejedelem minden héten lóra ül kétszer és estig odavadászunk; mert itt igen sok fogoly és nyúl vagyon.«

Majd leírja, hogy ámbár »a város csak egy: de négy részben vagyon;« t. i. a török, a zsidó, a görög és az örmény lakosság városrészei, kik nem elegyednek össze; hogy mindezek nagy kereskedést űznek, szárazföldön és tengeren. A gazdag termő vidékről naponként sok, némely nap 300 rakott szekér is bejő Rodostóba, főképen ősszel, s terményeiket itt rakják hajókra és Konstantinápolyba viszik. A pompás szőlőben, barackban, dinnyében és mindenféle gyümölcsben bővölkedő ősz kellemességét nagyon dicséri. Sőt Rodostó kellemeitől poétai lelkesedésre buzdúlva jó Mikes Kelemen: még meg is éneklí annyira megkedvelt új — és utolsó! — bujdosó tanyájuk bájait:

»Város kies helyen fekszik,
Mely a szemnek szépnek tetszik....
Szép oldalra van építve,
Szőlőhegygel körülvéve«, — stb.

Egy szóval, Mikesnek mind ezen, mind utóbbi leveleiben előforduló többi vázlatai is nagyon kellemes fekvésű helynek tüntetik föl Rodostót; úgy, hogy engem legalább méltó várakozással

töltöttek el már előre a város és vidéke iránt, történelmi nevezetességét nem is számítva.

Mikes kora után még két megemlékezést — s illetőleg némi rövidletes leírást — birunk Ruméliának a kies pontjáról, a múlt század végéről. Az egyik a Görög Demeter szerkesztésében Bécsben kiadott »*Hadi és más nevezetes Történetek*« című magyar hírlap 1789. november 27-iki számában, a Szelim, travniki pasa haláláról szóló tudósításban foglaltatik. Említi, hogy ennek a Szelimnek egy Mészáros nevezetű, tiszta-szólnoki születésű, kedvelt udvari főembere fordult meg néhány év előtt Bécsben, a ki Rodostóban is járt, ott Rákóczinak egy magyar öreg szolgáját még életben találta, régi írásokat hozott tőle, stb. Erről majd alább, azaz aggastyán *Horváth István* nevével emlékszünk meg tüzetesebben, — mert magáról a városról igen keveset szól.

A második, csak egynehány évvel későbbi tudósítás már valamivel bővebb. Ezt szintén egy bécsi régi magyar újságnak, a »*Magyar Mercurius*«-nak 1794. évi augusztus 8-iki számában (63. sz.) találtuk. Itt egy július 30-án Kassán kelt levél közöltek, melyben a correspondens egy név szerint meg nem nevezett »szeretett barátjának, egy magyar orvos-doctornak« Konstantinápolyból azon 1794. évi június hó 12-éről hozzá intézett levelét írja át. E doctort sorsa még 1792-ben vezette keletre; Nagy-Lengyelország ukrainai részein keresztül utazott volt le a Nisztra (Neszter, Dniester) vizén Moldvába, hol és a szomszéd Oláhországban, Jász, Foksán, Bukarest, Gyurgyevó valának főbb állomásai. Ez utóbbi helyről 1793. január 1-jén kelt át a Dunán a bulgáriai Ruszcsukba, onnét Razgradba. Itt egész azon évi december haváig időzött; ekkor »Karnobán«-ba (Karnabad?), s innen Hadrinápoly (Drinápoly) felé indula. E nagy városba 1794. április 28-án érkezék, s részletesen leírja Drinápolyt, hol két hetet töltött.

»Innen mentem, — folytatja, és itt már szó szerint idézzük levelét, — Tekirda nevezetű városba, mely deákul Rodostónak neveztetik. Ez a város esik a Fejér-tenger partján, — ide a híres Trója tengeren két napi járóföld; de már most Trója helyén nincs egyéb, csak egy major, a régi görög királyok palotáiknak oszlopai máig is fennállanak; — nagy város,

(t. i. Rodostó), hegyoldalban fekszik. Ez az a város, a hol kibujdosván Rákóczy Magyarországból, a török császár engedelmével letelepedett; *adott neki a császár egy egész utcát.* Ebben az utczában voltam szállva *egy öreg magyarnál, a ki 116 esztendő, Horváth Istvánnak hívják, — jól tud még is* (1794-ben) *magyarul*; egészséges ember. Itten a görög templomban fekszenek három magyarok, monumentumaik alabástromkörre vagynak deákul kimetszve; ímé, egyet néked is megküldök, t. i. a *Bercsényi Miklósét.* Itt fekszik Esterházy Antal és Sibrik Miklós, ennek (*nem, hanem Rákóczinak*) volt praefectussa. — *Még most is vagynak itt magyar familiák, de már nem tudnak magyarul: Szatmáry, Kőszeghy, Takaró; a gróf Csákyé és Máriássyé* elfogyott, — ezek is itt holtak meg. Rákóczy pedig Constantinápolyban, Szent-Péter (?) templomában fekszik. Ez a város igen bőv, — bora két póltra. Innen, a Fejértengerre felülvén, két nap Constantinápolyba érkeztem, az idén, 28-ik májusban.« (983 — 984. l.)

Mind e kassai vándorló doctornak, mind a szólnoki Mészárosnak emez utazásai és tudósításai bizonyítják, hogy honfitársaink már a múlt század vége felé is kegyelettel látogattak el a nagy bujdosó fejedelem törökországi magányának, elhúnytának helyére s érdeklődve nyomozták ott a Rákóczi-emlékeket, sőt a mit lehetett, haza is hozának azokból, — mint Mészáros.

Föltehető, hogy azon legújabbkori nagyszámú emigránsaink közül, kiket az 1849-iki események zivatarai török földre sodortak, szintén akadnak vala legalább egynehányan, a kik Constantinápolyból elzarándokoltak Rodostóba. Azonban pozitív adatunk erre nézve, Szilágyi Dániel és Czakó ott jártát kivén, nincs; utazásaikat le nem írták, tapasztalataikat közzé nem tették, — még Szilágyi sem. Csak a török császári székváros magyarjaitól tudjuk, hogy ő járt ott.

Határozottan történelmi kutatási célból indult el Rodostóba 1862-ben *id. Kubinyi Ferensz* expedíciója, a ki *Henszelman Imre* jeles műrégész- és műépítészünket s a későbbi püspök és nagynevű tudós *Ipolyi Arnoldot* vivé magával. Constantinápolyból még *dr. Vélícs* és *Czakó Imre* gyógyszerész

nejével csatlakoztak segítségül hozzájuk,¹⁾ minthogy nekik a tekirdagi franczia doctor ismerősük vala. De e társaság, — mint Henszelmantól halála előtt egy héttel, már Törökországból visszaérkezésem után hallottam, — csak egy napig tartózkodott Rodostón, és e nap nagy részét is elvoná a zavartalan, komoly munkálkodást igénylő szakszerű tanulmányozástól, búvárkodástól az agg Kubínyinak határt nem ismerő hazafiúi felbuzdulása, elérzékenyülése, a szent helyek láttára. Ipolyinak misét kellett szolgálnia Rákóczi kápolnájában, — mialatt a nyakas lutheránus Kubínyi térdepelve sírt. Aranyos kardja hüvelyén Rákóczi czímerével, gazdag aransújtásoktól, drágaköves gomboktól csillogó piros-selyem magyar díszöltözetben járt ott a tiszteletreméltó, galambösz hazafi; s a rodostói lakosok örömrivalgva, seregesen fogták őt körül, hogy íme a »Rákóczi király« unokája megérkezett, s itt fog letelepedni. (Őt fényes ruházatáról a fejedelem unokájának, Ipolyit udvari káplánjának, Henszelmant pedig titkárának tartották.) Majd minden tekirdagi dicsekvő örmény, vagy élelmes görög a magyar bujdosók ivadékanak adta ki magát, össze-vissza beszélvén mindent az öreg úrnak, a ki örömeiben pénzt osztogatott ki közöttük.

Ily körülmények közt csupán a Rákóczi-kápolnát, a fejedelem által a r. kath. ecclesiának hagyott egyik házát, az ő építtette »madzsar-cseszmé«-t (csorgó-kutat), végre a Bercsényi, Esterházy, Sibrik síremlékeit őrző kis görög templomot tekinthették meg; Ipolyi az anyakönyvekből némi jegyzeteket tőn, Rákóczi említett lakóháza mennyezetéből egy kis czédrusfa-koczkát leválasztott s emlékül elhozott; Henszelman pedig e lakóházat s tornác-festményeit, továbbá a madzsar-cseszmét és az említett három sírkövet felirataikkal lerajzolá, — ennyi volt az egész.

Utazásuk részleteiről idehaza sokat beszéltek — alólirottak is — mind a hárman: de nyilvánosságra nem juttattak semmit. Ezt az öreg Kubínyi magának tartá fenn, s Ipolyi jegyzeteit (nem sok volt!), Henszelman rajzait e célra átvette. Tanulmánya megírását azonban addig-addig halasztgatá, míg a halál örökre meggátolá őt abban. A három síremlék rajzát mégis átadá

¹⁾ A hattagú társaságból ma már egyedül özv. Czakóné asszony él.

kiadásra nekem; a minthogy én azokat, — a többi bujdosók sírfelirataival egyetemben, — Rákóczi Emlékiratainak 1866-iki és 1872-iki kiadásában, mint függelék, közzé tettem, az eredeti rajzokat Kubínyinak visszaszolgáltattván. Ezek aztán, Henszelman többi rajzaival együtt, Kubínyinak halála után vétel útján Ipolyihoz kerültek, s ennek hátrahagyott kéziratgyűjteményében lesznek — Henszelman utalása szerint — föltalálhatók. A czédrus-koczká ugyanott még megvan.

Ennyit Kubínyiek expedíciójáról.

Tizenöt évnek kell vala elmúlni ez után, míg ismét magyar ember (de németül író magyar ember!) vetődött Rodostóba. Egy *Kutschera Húgó* nevű úr ugyanis, — úgy látszik, a konstantinápolyi osztrák-magyar nagykövetség vagy konzulatus valami fiatalabb alkalmazottja, — egy meg nem nevezett társával 1877-ben, szintén mint mi, Fraissinet-gőzösön elrándult Tekirdagba, a honnét egy napi időzés után, Muradli felé, a szárazon tére vissza. Úti élményeit aztán egy rég elfeledett tárczacikkben: »*Eine Wallfarth nach Rodosto*« cím alatt tette közzé a Pester Lloyd 1878. évi folyama július 16. és 18-iki számaiban; melyeket mi gondosan eltettünk. Kutschera úr, mint közleménye mutatja, élénk szemlélődő természettel bír, azonban maga bevallja, hogy nem szakember, nem történetbúvár. Első látogatását a templomoknak, temetőknek és különösen a Panajia görög templomban Bercsényi, Esterházy, Sibrik síremlékeinek szentelé; melyek feliratait (nem tudván, hogy azokat mi már 1866-ban kiadtuk), lemásolá s a Lloydban közölte, de Bercsényiét nagyon csonkán, a kopottabb szélső betűket nem bírva kibetűzni. Gr. Esterházy Antal sírkövééről pedig ugyanott azt írja, hogy az »*schmucklos und ohne Wappen*.« Nagyon fölületesen nézte meg a t. utazó; rá van arra vésve az Esterházy-czímer, csak hogy nem fönt, mint a másik kettőn, hanem a feliraton alól, — a mint majd látni fogjuk.

Kutschera úr azután a Rákóczitól az ecclésiának hagyott házat tekinté meg, (a többieket nem!) s arról sem tud mit írni. A parochián a lelkész, P. Marino, egy nyájas olasz minorita, megmutatta neki a régi anyakönyveket, melyekben forgatva, számos magyar nevet talált az utazó; de csak a gr. Csáky

Mihálynak egyébként Mikes leveleiből is jól ismert halálozási napját és az öreg Horváth Istvánra vonatkozó halotti bejegyzés egy részét írta ki, német fordításban. A többire nézve a hazai történetbúvároktól vár.

A parochiáról a fejedelemtől végrendeletileg az egyháznak hagyományozott szántóföldre sétálnak ki, és onnan a városvégi, tengerparti »madzsar cseszmé«-hez, melynek némely kőtábláit már ledüledezve találták. Mindazáltal — és ez Kutschera Húgó úr rodostói kirándulásának főérdeme, — addig nem nyúgódott, míg a köveket fölemelvén, azok kettejéről a feliratot le nem másolá. Erről még szólandunk alább.

1877-től 1888-ig, a mi ottlétünkig, nem fordult meg magyar ember Rodostón. És most, a föntebbi, régebb keletű tudósítások előrebocsátása után elmondjuk, hogy minőnek találók mi e várost 1888. október 7-én kora reggel partra szálltunkkor, s számot adunk két napi búvárkodásaink eredményéről.

*

Rodostó Rumélia tartomány egyik szanzsákságának, vagyis villajetjének, — kerületének, — tehát egy kormányzó-pasának, s egyúttal úgy a görög, mint az örmény érseknek, metropolitának székhelye. A Márványtenger partjain a legnépesebb város; lakossága régibb keletű számbavételek szerint 25—26 ezer körül van; az ottani osztrák-magyar konzul és más hivatalos személyek állításaihoz képest azonban jelenleg már kerek számmal 30 ezerre tehető. Ennek fele török; 7—8000 örmény, 5—6000 görög, a többi spanyol-zsidó. Ez utóbbiak leginkább a kikötői ki- és berakodást teljesítő parti hajósok, s a spanyol nyelvet oly szépen beszélnek még ma is, hogy én — a ki pedig csak az irodalmi spanyol nyelvet tanultam valaha, — megértettem őket. Típusuk egészen olyan, mint az örményeké. A legtöbb földbirtokot az államalkotó fajbéli török lakosság bírja; de sok jómódú van a görögök közt is, kik főképen kereskedők, kávéházi s egyéb üzlettulajdonosok, — nagyon élelmes, de szertelenül tolakodó, kufár nép. Nehány előkelő örmény és néhány keresztyénné lett s az örményekkel összeházasodott arab család nagy gabnakereskedést űz; különben a legszorgalmasabb föld- és kertművelők, dohány-, gyapot-,

gyümölcs- és selyemtermelők — valamint házi iparúzők is — az örmények. Egyébiránt kisiparos mind a négy népfajból akad, a kiknek többnyire egy-egy kis szőlejek, kertjük, egy-egy darab szántóföldjük is van, — épen úgy, mint a hazánkbeli vidéki városok kisiparosainak.

A magasabb műveltség megszerzésére sem hiányzik az alkalom Rodostón: mert a felekezeti népiskolák mellett állami lyceum van itt, melyben történelmet, földrajzot, költészet- és szónoklattant, mathezist, franczia nyelvet, stb. tanítanak. ¹⁾ A kikötőben élénk forgalmat látni, s az itteni tengerparti házak kereskedelmi irodákkal és gabna-dockokkal rendezvék be.

A mi már az egésznek fekvését illeti: Rodostó a tengerről tekintve, nagyon kies, mondhatni bájos képet nyújt. A többnyire szép csillogó kék, derült tükrű Marmora e ponton félhold alakú öblöt képez, melyet szelíd emelkedésű, lejtős oldalú magaslatok, halmok környeznek. Ezek lankáin épült a város, terrasse-szerűleg, úgy, mint a Márványtengerpart minden városa, és mint maga Konstantinápoly. Jellegök ugyanegy.

A tengerről nézve, jobb felől — vagyis Heraclea, a mai Eregli felé — az emelkedések magasabbak, úgy, hogy már hegyeknek mondhatók; kellemes, nyájas alakzatúak, szőlőkkel, gyümölcsfákkal beültetvék, közben-közben örökzöld cziprusok pyramisaival, melyeknek csoportjai a házak között is láthatók, de kivált a török temetőkben. A jobbkéz felőli hegyek közt szép szelíd völgyecske is kanyarodik ki, egész a tengerig, csörgedező csermelylyel. Itt, eme magaslatok lejtőin terül el a török városrész, melyen középütt uralog a kormányzó-pasa palotája: nagy, sárga épület, félig fából, félig kőből építve, mint általában a keleten. Előtte egy kis tér; szemben vele a posta- és távirduhivatal, közelében kaszárnyák, hivatalos épületek, stb. E girbegurba fekvésű városrészben hét minaretet számláltam meg még a hajóról, ugyanannyi mecsettel. De egyik mecset sem tartozik a nagyobb arányúak közé, s némelyik — a mint aztán közlőlől látam — meglehetősen romladozó állapotban van.

---

¹⁾ Törökország ez idő szerinti leghíresebb költője, Ekrem bej is Rodostóban született és nevelkedett.

A török városhoz csatlakozik a zsidóknak sokkal kisebb negyede, s ehhez a görögök városrésze, mely a közepet képezi; a tengerparton európai forma épületei is vannak, s ugyanott a fagerendákból, czölöpökre épült egyetlen molo, közelében a szurtos, kormos doganával, (vámházzal.) A görög városnak folytatása, vagyis a balszárny, a már tisztán keleties, ódon jellegű házak tömkelegéből álló örmény városrész. Ennek végén túl, lent a tengerparton, fehérmárványból épült csorgókút látható egymagában; ez a »*madzsar cseszme*,« a Rákóczi kútja. E kút feletti dombtetőn, hátrább, a török városrész hét minaretjének mintegy pendant-jául, hét szélmalom áll, sőt egy -- a legújabb időben épült -- kis gőzmalom is. Az egész, kellemes és egységes képnek háttéréül a távolban mindinkább emelkedő kopár hegyláncz szolgál, be Muradli felé, párvonalban húzódván a tengerrel.

A szélmalomok dombján túl, dél felé, a vidék fokozatosan ellapul; itt terülnek el a legjobb szántóföldek és rétek, -- egykoron Rákóczi és a magyarok birtokai. Ezek egész a tengerparton legközelebb eső Panados és Cumbas nevű görög halászfaluk határáig terjednek. E községekkel szemben gyönyörűen emelkedik ki a tenger közepéből, meredek, fehérmárvány sziklapartjaival a nagy Marmora-sziget. Túl rajta messze, az ázsiai félsziget: Kapu-dag (Kapuhegy) bércei, s még távolabb a többi ázsiai hegyek és királyjukként a föllegekbe nyúló brusszai *Olympus* körvonalai tűnnek föl halványkéken a láthatáron, mikor t. i. az idő szép, a levegő tiszta. Innen pedig, az európai oldalon, Cumbasnál, szorosan a tengerpart mellett és ezzel párhuzamosan, a 2800--3000 lábnyi *Tekirdag* hegyláncz kékellik, Bakadzsak és Szent-Illyés hegye, alias Cselebi nevű kettős ormózatával. Ez a hegyláncz, -- a melyről vette török nevét Rodostó, -- képezi a Kapu-daggal a Dardanellák torkolatának északi nyílását.

Mint a t. olvasó láthatja, Rodostónak igen szép a fekvése és környéke, s szelid, derült, mosolygó jellegű, -- kivált a míg a forró nyári nap heve a dús növényzet viruló zöldjét le nem perzseli. A ciprusfák, szőlőhegyek, gyümölcsös kertek zöldje s az olajfák ezüstje azonban ekkor is megmarad. Jól írja tehát Mikes, hogy olyan e vidék, »valamint egy jól megművelt kert.« Legjelesebb terményei, a gyapot mellett: a nagylevelű, aranszárga

színű, véghetetlen illatos dohány, — melynek dús füzereit ép akkor szárogatták, mikor ott jártam; továbbá a mindenféle kerti vetemény, köztük a fehérbélű, mézédés török dinnye, mely karácsonyig eltart, s az ibolyaszínű padlizsány, a török konyha e speciális, kedvelt csemegéje; a gyümölcsök közül különösen a zamatos őszi barack, a tömérdek füge, mandula, gránát-alma, mely gyönyörűen piroslott le a fákról. Végre, — a mit első helyen kellett volna említnem, — a *szőlő* s ennek különféle fajtái: a nagyszemű, húsos »csausz-üzüm«, a rózsaszőlő, és egy arany-sárga, rozsdásszínű, gömbölyű szemű faj, melynél édesebbet soha nem ettem. A szüret épen javában folyt; egy-egy pár bivaly-vonta, fatengelyes, tömérdek sok szekér döcögött mindenütt az utczákon, vagy álldogált a házak előtt, szőlővel rakva. Ezen sajátos »szüreti szekerek« olyanok, mint egy óriási teknő; a hegyeken a szőlőt leszedvén, a szemeket a fürtök kocsányairól lehúзва dohálják a szekérbe, mely mikor tetézve megtelik, beküldik a városba. Itt aztán, az illető ház előtt, törőfákkal zöcskölni kezdik a szemeket, a szekér hátulját csapra ütik, s a mustot edényekbe felfogván, lehordják a pinczébe. Így szüretelnek Rodostóban; s valószínűleg így szokták ezt már Mikes idejében is. Hanem az észszerű pinczekezelést még kevesen értik, és mert sokan tömlőkben tartják borukat, ennek gyakorta kellemetlen tömlő-íze van. A görög ember azonban ezt már megszokta; a töröknek pedig a horitalt vallása tiltja. —

Ezek után lássunk a város utczáinak, házainak leírásához; hisz a magyar olvasót minden érdekli Rodostóról.

Az utczák épen olyan girbe-gurbák, szövevényesek, szűkek, sötétek, mint Sztambulban vagy más török városban. Kövezetük döcögős, — de mind kövezettek. A házak vegyest kőből-fából, vagy csupán fából építvék, kőalapzattal; csaknem kivétel nélkül emeletesek, sőt — főként a török városban — sok a kétemeletes is. Építésmódjuk tisztán keleti; méternyire kirúgó zárt erkélyeik (shaknisir) az egész utcza oldalt ellepik, s a lakosztályok részeiül szolgálnak. (Például abban a török han-ban, a hol szállva valánk, az én háló-fülkém, mely sarkot képeze, egészen a levegőben függött.) A hol az ablakokat lantornák (sűrű farácsok) fedik: az a nők lakosztálya, a hárem. Ilyeneket legkivált a török városrészben

láthatni. Ugyanitt némely régi házakon még olyan mór stílusú, méh-sejt formára czifrázott ablakok is vannak, mint az Ejub türbéjén (sírkápolnáján) a róla nevezett sztambuli külvárosban. Nyilvános csorgókutakat a mecsetek közelében, de másutt is sok helyütt találunk; jó ivóvízre a töröknek nagy gondja van. A főbb utcák üzleti házaiban egymást követik az elől nyitott árucsarnokok és műhelyek, oszlopcsarnokos kávéházak, éttermek, szabadba nyíló sütőkemenczék, a hol a pék kínálja azon friss süteményeit.

A keleti városok e jellege annyira nem változott, hogy Rodostó már Rákóczi ott laktakor is bizonyára ilyen volt, kivéven, hogy a háremes házaknak az utcára akkor még épen nem nyíltak ablakaik, — mit Mikes föl is panaszol.

A mi vendéglőnk (a legelső Rodostón), egészen török szabású »han« vala. Alól nyitott kávéház, hol a zamatos, sűrű feketét szürcsölik és ékes dombormívű rézsészsékekben hordják az eleven paraszat a narghilék meggyújtására; belől lent a kávé laka, a szekérszín és istálló. Az emeleten egy közös nagy puszta terem, melyből három oldalon, belőlről primitív faretesszel zárható fülkék — hálókamarák — nyílnak, számszerint hét, egyenként két, három, négy vaságygyal. Ezeken, s minden ágy mellett egy-egy alacsony széken kívül, semmi bútor nem vala bennök, — igaz, hogy nem is fért volna el. Hanem az egyszerű ágyak mintaszerűen tiszták voltak. A nagy terem egyik sarkában közös mosdóhely, csapos vízvezetékekkel. Ilyen a török han.

Mielőtt ide betértünk volna, — előreküldtük látogató-jegyünket s a konstantinápolyi osztrák-magyar követségtől hozott ajánló-levelünket Mr. Pierre *Aslan* osztrák-magyar s egyszerűsmind német birodalmi konzulhoz, ki a város leggazdagabb gabnakereskedője, a r. kath. keleti missió buzgalmából keresztyén hitre térített aleppói arab ősök utóda. Félóra múlva már megjelent kávéházunkban egy 18-19 éves, megnyerő arcú, választékos, európai öltözetű, művelt modorú fiatal ember, a ki jól beszélt francziául, — még pedig ezt Rodostón tanulta, mint a lyceum növendéke. Bemutatta magát, mint konzulunk fia, atyjától üdvözetet s egyúttal bocsánatkérést hozván, hogy bizonyos elhalaszthatlan családi ügye miatt délig személyesen nem állhat rendelkezésünkre, — addig maga helyett a fiát küldi kalauzunkul.

A beszédes, eleven, fűrgé ifjú azután örömtűl ragyogó szemekkel eldicsekedett rögtön, hogy őbenne is *magyar vér* foly ám: mert atyjának nagyanyja a »*madzsar kiráj*«-jal (így nevezik Rodostóban Rákóczit) ideköltözött nemes családok egyikéből származott. . . . Hát, hogy hívták a nagymamát? — *Kőszeghy Czeccília!* (Cecile de Kessegh). Be kár, hogy az urak egynehány héttel előbb nem érkeztek, úgymond; szegény nagymamát most két hete temettük el, — 94 éves volt; az tudott ám sok mindent beszélni az itten lakott régi magyarokról! Ha az urak hallhatták volna! . . . . Épen mára van a hagyatéki osztály utána kitzúve, — együtt van az egész rokonság, Konstantinápolyból, Drinápolyból; ezért nem jöhet délelőtt az apám.

Képzeltető, mily kedvesen lepett meg a magyar származású élénk fiú ilyen csevegése. Aztán elmondá, hogy ő is jól ismeri a magyarok egykori lakóházait, emlékeit, — mert neki is, atyjának is mindent elmondott, megmutogatott a boldogult nagymama; és ő nagy örömmel el fog bennünket vezetni a magyarok utcájába, a fejedelem házaiba, kápolnájába, a sírkövekhez, a templomokba, a temetőkbe, a madzsar-cseszméhez, mindenüvé, s mindig velünk leend, míg itt időzünk. Hiszen ő is magyar vér! . . . Meg is tette mindezt a lehető legfűrgébben s legegélőékenyebben. Fialat vezetónket, — gr. Bercsényi Miklós egykori unghvári tiszttartójának Kőszeghy Györgynek, s titkárának, a poeta Kőszeghy Pálnak dédunokáját, — csakhamar nagyon megkedveltük, másnap megismert unokatestvérével, Sath Cézárral együtt.

Teendőink tervét megállapítván, s a délelőttöt a fejedelem és a hajdani magyar városrész házainak, Rákóczi kápolnájának s a Bercsényi és társai sírjait rejtő görögtemplomnak szemléletére határozván szentelni: azonnal megindulánk, ifjú kalaú-zunk vezérlete alatt, az örményvárosba.

*

Rodostó városát hosszában — csaknem a közepén — egy ámbár görbületekkel bíró, de mégis általánosságban a tengerrel párvonalban, vagyis északtól délnek húzódó hosszú utca szeli át, mely mintegy főutcának mondható. Felső vége a konak előtti

térre, a pósthivatal körül torkollik, s úgy fut végig mindig déli irányban a török, a zsidó, a görög, az örmény városrészen, ennek egészen utolsó keresztutczájáig, mely a város alsó szélét képezi. E főutczában vannak a kávéházak, köz-étkező helyiségek, a három hán, a legtöbb bolt, műhely, árucsarnok. Szóval, a kikötő mellett a forgalomnak ez a főere. A mi szállónk is ezen hosszú utczában volt, a görög város közepén. Innét tehát jobbra fordulva, átmenénk az örményvárosba. (Egyik városrész utczái, házai ép oly keleties jellegűek, mint a másiké, azzal a különbséggel, hogy lantornás ablakokat — vagyis hárem-lakosztályokat — mint mondók, leginkább a török városrészben láthatni; noha egyebütt is laknak most már szórványosan egyes mahomedán családok, nevezetesen törökhitű örmények.)

Ezen észak-déli főutczát számos zeg-zugos, görbe utca és köz szeli keresztül, melyek a magaslatról a völgybe, a tenger felé, vagyis nyugatról keletre irányulnak. E keresztutczák legszélsőjéig érkeznék, mely a várost dél felől bezárja. Czélpontunknál lévén, a balra forduló saroknál megállánk széjjeltekinteni. Egy keletnek tartó, kivételkép egészen egyenes irányú, meglehetősen széles, mérsékeltlen lejtős, jól kövezett utca nyílt meg előttünk, mindkét oldalán csupa emeletes házakkal, melyek közül a baloldali sor házai ódonabbaknak látszának, mint a jobboldali — szélső — soréi. Lent, a meneteles utca alsó végénél a tenger tükre csillant föl fényesen, a romladozó, ószerű, sötét házak között.

»Itt van az örményváros vége; ez a szélső utca volt a *magyarok utczája*! — úgymond vezetők. Ezzel a sarokházzal, — a melynek emeletén van Rákóczi kápolnája, a mostani r. kath. parochiális templomka, — kezdődnek a fejedelem házai, le egész a tengerig. És pedig, mint szépanyám Kőszeghy Czeczilia mondá: a belső, baloldali házsor magának a fejedelemnek s legfőbb híveinek lakosztályait, palotáit foglalá magában, — míg a jobboldali, külső sor házaiban (melyek most már nagyobb részben át- vagy újraépítvék) lakott a nagyszámú udvari és szolgaszemélyzet.«

Valóban, az utca teljesen úgy fekszik, a mint Mikes 1720. ápril 24-iki levelében leírja: »Mi az örmények közt lakunk. Az egész szállásaink a város szélén vannak; csak egyet lépek, — már a mezőn vagyok.« A jobboldali házsoron túl kezdődik a szabad mező.

És úgy van, mint az 1794-ben itt bolyongott kassai orvos az ezen utczában lakó legutolsó magyartól, az akkor már 116 éves Horváth Istvántól — a kinél szállva vala, — hallotta: »Adott néki (Rákóczinak) a császár *egy egész utczá*t.« Ebben a sok kegyeletes bús emlékekkel, a nagy, nemes fejedelem utolsó éveivel, utolsó óráival, halálával megszentelt utczában vagyunk tehát mi is.

Ezen nagyon egészséges, kellemes és elkülönzött fekvésű utczának házait III. Achmed szultán 1720-ban, — mikor a bujdosó magyaroknak, mint meghívott vendégeinek itt szállásokat készíttetett, — a gazdag örmény tulajdonosoktól, a kiket házaikból kitelepíttetett, előbb kibérelé, majd végképen megvette és Rákóczinak s bujdosó híveinek adományozá, örökjoggal. A fejedelem pedig, ki eleinte inkább csak ideiglenesen rendezkedett be, utóbb, — miután a francia politika osztrák hajlamúvá vált, Alberoni bíbornok a spanyol miniszterelnök külpolitikai merész czélzataival együtt megbukott, és végre, miután Nagy-Péter császár halála 1725-ben, Rákóczi fegyveres hazatérhetésének utolsó reményeit is eltemette, — tehát a fejedelem e szomorú csalódások után mind szorosabban fűzetve az iránta mindvégig barátságos török udvarhoz: megbarátkozék a gondolattal, hogy sokat hányatott életének hátralevő éveit rodostói kies magányában tölteni el. Rákóczinak, az idősülő Rákóczinak contemplatív természetéhez, vallás-bölceleti stoicus nyúgodalmához igen jól illett ez.

A fejedelem minden valószínűség szerint ekkor, 1725. óta kezdett el állandó, kényelmesebb, finom műízlésének s rangjának legalább némiképen megfelelő berendezés czéljából, rodostói házaiban nagyobb átalakításokat, átépítéseket tetetni, művészi festéseket, stucco-, sgraffito- s másféle díszítéseket alkalmaztatni, sőt merőben új épületeket is emeltetni.¹⁾ Ezt ugyan Mikes részletesen írva nem hagyta: de azt igenis világosan említi, hogy Rákóczi »sok (udvari) embert tartott, azoknak sok fizetést adott, és *megannyit költött az építésre*;« továbbá, hogy a sok mesterséges házi eszközt, bútort, »örökké csináltatta; az asztalos és a lakatos többet nyertek rajta, mintsem az ötvösök.« (1735. nov. 15-iki lev.)

¹⁾ A fejedelem fiának, Rákóczi József hercegnek 1738. nov. 7-én kelt végrendeletéhez csatolt végrehajtási emlékirat nyilván beszél az öreg fejedelem által Rodostóban építtetett házakról. (L. alább idézve.)

Ezenkívül egyebükt is írja, hogy a fejedelem a *kápolnája díszítésére és a mesteremberekre sokat költ*. Hogy mesteremberekre: festőkre, szobrászokra, kőfaragókra, kőművesekre, gipszöntőkre, esztergályosokra, ¹⁾ üvegesekre, asztalosokra, rézművesekre, lakatosokra, ácsokra, stb. szóval, építő és ékítő műipart űzőkre csakugyan sokat költött Rákóczi: azt rodostói egykoron fényes palotái, házsorai, még mai romladozott, elhagyatott állapotukban is mutatják, kivált ha azok *belsejét* vizsgáljuk. Idejárult a ma is fennálló faragott kő-terrasse, a pompás márvány-csorgókutak emeltetése, és a szép filegóriákkal ékes sétakert ültetése, a tengerpart fölött. A kertről és csorgókról majd alább szólunk; most lássuk a házakat s ezeknek belső díseit.

A magyarok utcájának a fejedelem palotasorát képezett háztelkei az épületek mögött jó mélyen és pedig egyforma belső hosszúságban nyúlnak be az örményváros felé; úgy, hogy az északról délre húzódó főutcának a saroktól legközelebbi kéthárom háza is még ama telkek belső hosszúsági vonalán épült, — a minthogy e pár ház is még a magyar telephez tartozott. E telkeken, az udvarokon belől, a magyar-utca bal házsorát képező »mindenik háznak vagyon egy kis kertje«, — mint már Mikes írta; s mind e kis házikertek még ma is megvannak, szép gyümölcsfákkal beültetve, árnyas szőlőlugasokkal díszítve. A kápolnás sarokháznak (a mostani parochia-épület) és a két szomszéd háznak (most az ecclesiá bérházainak) kertjei azonban egy nagyobb kertet képeznek, mely a plébánosé. Rákóczi idejében pedig ezek a belső kertek — valamint a házudvarok is — le egész a tengerpartra nyíló akkori főkapuzatig, egy területet: a fejedelmi palotasor udvarát és házi kertjét képezték, mert a fejedelem egyesítette őket. ²⁾

¹⁾ Hogy Rákóczi — mint barátja Nagy-Péter czár — maga is nagy kedvteliséssel kezelte az esztergát Rodostóban, és hogy darabokra szétszedhető, ládákra rakható, s meg összeilleszthető mesterséges bútorokat talált föl: azt Mikes írja. Egyik hű apródjának Szathmári Király Ádámnak följegyzései szerint pedig már Franciaországban, grosboisi magányában is esztergályozott.

²⁾ Erre, régi följegyzések és hagyományok nyomán a plébános úr figyelmeztetett, — de meg az egésznek fekvéséből is kitűnik.

Magok a házak keleti szokás szerint kőből s fából építvék, (úgynevezett »Riegelwandbau«), kissé kiljebb álló emeleteik alján és fönt az ereszek alatt csipkézett téglapárkányzatokkal s itt-ott kiugró zárt erkélyekkel, mint a tenger felől. A tetőzet a keleten — és Olasz-, Spanyolországban is — máig dívó kupás-cserépből áll. Ilyen a még restaurálatlan házak külseje. Melyeket gondosan megsejmelvén, végigmentünk az utcán, le a tengerig. Ennek közvetlen partján néhány öl széles — út gyanánt szolgáló — szegélyzet vonúl el, melyből három-négy ölnyi magaslat emelkedik lejtősen. E magaslatra épült a legvégső ház, s erre nyílt valaha (ma elfulazva, részben be is építve) a fejedelmi palotasor főkapuzata, melyen Rákóczi harmincz főből álló janicsár díszőrsége állott őrt, agája alatt. E kapunál pergették a szokásos dobjeleket, melyekről Mikes többször ír. Tehát a főbejárat a tenger felől volt.

Ugyancsak e partmenti magaslat lejtőjét az utca végénél Rákóczi, — hogy díszesebb legyen, — terrasse-oltatta. E faragott gránitkövekből rakott terrasse még ma is áll, talán az egyetlen Rodostón. Munkája olasz kezekre vall. A hajdani kurucz bujdosók erről a terrasse-ról jártak le sétálni a tengerpartra; mi is ott menénk le alkonyatkor a »madzsar cseszmé«-hez. De most föl a legvégső házba sieténk, melyben — mint kalaúznunk mondá — a fejedelem ebédlő-terme van.

A most a ház egyedüli bejárataúl szolgáló oldal- vagyis utcza kapu már magában is felkölté érdekeltségünket, s nyilván Rákóczira emlékeztetett: mert, itt a távol keleten — kivált akkor még — szokatlan francia barok-stílusban épült.¹⁾ A szabatos asztalosmunkával készült, pálczatagos, rovátkos kapukeretet finom ízléssel gyöngén meghajtott fapárkányzat s ezt díszes faragású barok-fölzet (portálé) koronázza, a két szélén az ismeretes csigahajlatokkal. E portálé közepén látható a czímertartó pajzs tömbje, melyen a Rákócziak sasának helye, nyoma még kivehető némileg. (A czímer vagy fafaragvány volt, vagy öntött bronz, — nem tudni; ha bronz: akkor ezt már lelopták, mindazáltal a szárnyas sas alakjának nyoma a fába bepréselődvén, megmaradt.) Hogy

¹⁾ Rákóczi udvarnépe között — mint Mikes írja — francia, olasz s más sok mindenféle nemzet volt, és pedig nemcsak szolgálk, hanem udvari mesteremberek is.

ez a különben is kemény fából faragott portálé és kapukeret ily épen áll: a fölötte egy méternyire kiszögellő, kupás-cseréppel fődött, csinos alakú védő-ernyőnek köszönhető, mely arra szolgált, hogy a fejedelem, ha ezen a kapun kíván vala kilépni: esős időben is szárazon ülhessen hintájába. Egyébiránt ezen ernyő már oly roz-
zant állapotban van, hogy a leszakadástól egy, a portálé alsó párkányához szegezett dúcczal kellett megtámogatni. — A kapu mellett balra nyílik a falban a kapus kis ablaka. A portálé, vala-
mint a kapukeret és maga a — bár egyszerű, de szép szabályos betétes mívű, kettős szárnyú — kapu, ma már csaknem barnába átinenő sötétvörös színre volt festve. A kapuszárnyakon az egy-
kori díszes bronzkilincset jelenleg már csak egyszerű vaskarika pótolja, és a szárnyak alja romladozott, toldozott.

A ház földszinti lakrészeit — állítólag már 80 év óta — egy *Monolaki* nevű, sok tagból álló, szegény örmény földműves család lakja; melynek tagjai a Rodostóban mindenkitől jól ismert, előkelő, gazdag Aslan-család fiatal sarjától kalaúzott társaságunkat kitelhető előzékenységgel fogadták. Mikor megtudták, hogy magyarok vagyunk, örvideni látszottak, — olyan élénk itt még a leg-
egyszerűbb embereknél is Rákóczi és a vele itt lakott magyarok emlékezete. Lakóházuk egykori nevezetességét is jól tudták és dicsekedtek vele. Bevezettek a tenger felé nyíló földszinti két lakószobájukba, melyek alacsonyak, — hajdan is csak a cselédség lakosztályaiul szolgálván. Falai most csupán meszeltek, s minden dísz nélkülöznek; czifrán voltak ezek is azelőtt kifestve, — úgy-
mond az örmény asszony, — de hát mi szegény emberek vagyunk, nekünk így is jó. Valóban, a bútorzat kopott és szegényes volt, — de minden tiszta.

Az előcsarnokból fölmenénk az emeletre, szűk falépcső-
zeten, mely nyilván a szakácsoké, étekfogóké, szóval a szolgál-
személyzeté lehetett: mert a fejedelem és vendégei az egybeépített szomszédház emeletéről jártanak az ebédlő-terembe. Ennek ajtaja még a régi, csak egy szárnyra nyíló, s — mint keleten — nem magas; nyílása fönt ívezetes, mely ívezet fölött kívül a falon ham-
vas festéssel festett francia barok-stílusú, kagylós hajlású portál-
ékitmény, fresco látható. (Ugyanezt a portál-díszet láttuk a feje-
delem többi házainak ajtai fölött is. Olyszzerű, mint nálunk

némely régi kolostorokban a refectorium- s más főbb ajtók fölött találni.) Maga az ajtó betétes mű, sötétzöldre van festve, a betétek szélein piros szegélyekkel.

Ezen ajtón — mely a belső balsarkot foglalja el — belép-vén, előttünk volt Rákóczi Ferencz ebédlő-palotája. Még ma, több mint másfélszáz év után is oly díszes, hogy meg valánk lepetve. A terem magas és elég tágas; 40—50 személyre kényelmesen föl lehetne teríteni benne. Mennyezetét művészileg összeillesztett apró, négyszegű cédrusfa-koczkák alkotják, ma már a régiségtől barnultak. Fínom eresztékeik szabályos vonalakban húzódnak; olasz vagy francia munkának kell lenni. A padolat csak egyszerű fenyűdeszkázat, mert merőben be vala vonva persa szőnyegekkel. A teremnek az ajtóval folytatólagos nyugati oldalát egészen elfoglalja a tömérdek nagyságú, magas és díszes pohárszék (credenz), mely magában egész építmény; itt állították egybe, — csak darabokra széjjelbontva volna lehetséges az ajtón kiszállítani. Ez óriási tányér- és pohárszék-szekrények előtti hosszúdad s néhány lépésnyi széles térről — mely a szolgaszemélyzetnek és a zenészeknek volt szánva, ¹⁾ s a melynek padlata alacsonyabb, — két lépcsőnyi theatrális emelkedésre lépünk, mely az egész termet betölti, s a szolgaszemélyzet helyétől korlát választja el. Ezen emelvénnyel volt fölterítve az urak asztala; mint látszik, egy hosszú főasztal, a két végén két szárnynyal.

Az ebédlő-palotának három oldalról 14 magas ablaka van, s az ajtóval szemközti, keleti oldal (a főhomlokzat) közepén kijárata a tenger felé kiszögellő nagy, zárt erkélyre. Ezen erkélyről s a tengerre nyíló ablakokból — magaslaton épülvén a ház, — fölséges, elragadó kilátás tárul szemeink elé, a kikötőre, a Marmora-tenger véghetetlen, tündöklő tükrére; a szemben — kissé jobbra — a habokból kibukkanó Márványsziget fehér szikláira, phantasticus alakzataikkal; messze túl azon pedig az ázsiai partok, a Kapudag, az Olümpus hérczei kéklenek, le egész a classica Troja tájaiig, — míg jobbra tekintve, az európai parton a Hellespontus torkolata s a Tekirdag hegyláncz tűnik szemünkbe.

---

¹⁾ A híres Czinka Panna apja, Czinka Sándor, évek során át Rodostóban, Rákóczi udvarában tartózkodott zenekarával.

Hányszor merenghettek el e nagyszerű képen a hontalan Rákóczi, Bercsényi, Bercsényiné, Forgách, Esterházy, Csáky, Zay, Sibrik, Pápay, Mikes és más bujdosó magyaroknak könnyektől csillogó szemei!

A két oldalfal ablakai a jobboldalé az utczára, s a baloldalé a főkapura, udvarra, belső kertre és az örményváros házaira néznek.

Az ablakok alatt a padolatnak egy-egy lépcsőnyi emelkedése húzódik a fal mellett köröskörül végig, mintegy szegélyzet. Magok az ablakok meglepő szerkezetűek; tulajdonkép minden ablak nem is egy, hanem kettő, egymás fölött. Az alsó ablak t. i., — melynek nyílását a falba illesztett ritkás vasrácszat zárja el, — két-két szárnynyal, négy egyforma üvegtáblával bíró, rendes alakú; mindenik ilyen ablak fölött azonban egy-egy mór stílusú, remekmű felső díszablak van. Ezek tejszerűleg áttetsző, velen-czei, köszörült üvegén, — melynek közepét színes üveg-virág-csokor ékíti s úgy széleit is szabályos távolnyira egymástól köröskörül apró, színes üvegvirágok környezik, — kedves, szelíd fényvel árad be a világosság, kimondhatlan nyájas, derült színt adva az egész teremnek, — míg közben-közben az üvegvirágokon keresztül, a keleti napsugár különböző színekben, vidáman ragyog át.¹⁾

Ez ablakok fölül patkó-ívezetűek, s köszörült üvegtáblájokhoz belől, fehér gypszzsal finoman bevont és szabályos méhsejtformákra kifaragott, rácsozatszerű, romboidos faczifrázat van szorosan odaillesztve, — mint az Ejub sírkápolnáján Sztambulban.²⁾ E sejtalakú díszítés merőben keleti és gyönyörű. Az ablakok keskeny oldalfalai pedig a legremekebb miniatur-művű, még ma is élénk színekben pompázó virág-guirland festményekkel ékesek, — melyek e phantasticus ablakokhoz olyan jól illenek.

Ilyen ablak még kilencz teljesen ép maig, s Rákóczi ebédlő-palotájának földszetei képezik; öt azonban már — mint a lakosok mondják — az itt gyakoribb földrengések miatt beomlott s összetört.

¹⁾ E mór stílusú felső ablakokat nem lehet — nem is szükség — kinyitni; a szellőztetés és kitekintés az alsó ablakokon történik.

²⁾ Csakhogy az Ejub-kápolna ablakain színes üvegdíszek nincsenek.

A terem falait legfőlül, keleti idomzatú gyönyörű párkányzat-festés futja köröskörül, mely alatt még egy — szabályos távközökben rózsákkal díszített — keskenyebb, emelkedett, gipszmívű festett vonal húzódik. Ezen alól apró, remek virágfüzérektől környezett hosszénegyszögök követik egymást, melyeknek közepét a nyugati oldalfalon, a pohárszék szekrényei fölött, sajátságos, keleties, hármás virágdísz tölti be, könnyed, finom, szeszélyes és mégis szabályos keretelésben. A középső, tojásdad keretű virágdísz legnagyobb. Mind e virágfüzerek tarka színei — kivált a piros és a kék — még ma is a legélénkebben ragyognak; mintájuk keleti, de oly finom miniatur kézi festések, hogy vagy olasz, vagy francia képművészi ecsetjétől kell származniok. Így egyesíté Rákóczinak nemes ízlése rodostói palotáiban a kelet színdús pompáját és formáit a nyugat kifejtettebb művészetével, — a mór stílt a francia barokkal, sőt mint azonnal látni fogjuk, az olasz renaissance-al is.

Ugyanis a terem többi három falán, a hol az ablakközök közt az imént leírt virágfüzér hosszénegyszög-mezők tovább folynak: e négyszögök közepén, az ebédli hivatását jelképezőleg, stuccóból olasz művész kezével készült és szintén még nagyon eleven színű gyümölcs csoportozatok domborúlnak ki. E domborművek plasticé ábrázolnak mindenféle gyümölcsöt: dinnyét, fügét, közepén fölmetszett és gyönyörűen kipirosuló bélű gránátalmát, barackokat, körtéket, almákat, szilvákat, cseresznyeszemeket, stb. egy-egy olasz — vázaforma — díszkosárkában. Ilyen gyümölcsdombormű az összesen 15 négyszögben ugyanennyi van, — még mind valamennyi ép.

A terem falainak alapszíne, melyen mindezen festett és dombor-diszítványok láthatók, szelíd kékes-zöld.

A mi már a terjedelmes pohárszéket illeti: ez szép domború betétes mívű zárt szekrényekből áll, nagy, kettősszárnýú ajtókkal. Ezen ajtóknak és a szekrényeknek falai ép olyan sötétzöld színre festvék, mint a teremajtó; vörösbarna betétjeik pedig szabályos mezeik közepén vitézkötésforma, kacskaringós, sárga s piros vonaldíszekkel és virágocskákkal, s széleiken keret gyanánt élénk piros horonyokkal ékítvék. Folytatólag a teremajtó nyílása fölött hasonló alkotású fabetétek láthatók.

Végre, a szolgaszemélyzet számára fentartott tér keskeny végén, a déli fal mellett, a korlát és a pohárszék között egy nagy, magas, — barokk stílusban ékesen faragott ormózatával a mór ablak alsó párkányáig fölérő — pipatartó-szekrényt találunk, melyen két sorban állottak egykor a hosszúszerű pipák. E pipatartó tiszta ép, és nagyon szép, eredeti alkotmány. Vörösfenyő-, vagy czedrusdeszkákból van faragva, hátlapjával, talapzatával, fölfelé folyton keskenyülő oldalfalaival s díszes tetőkoronájával. Azután az egészet bevonták finoman gypszzsal hófehérre, és hátlapját alsó s felső mezőre osztva, gazdagon földiszíték piros és zöldszínt, phantasticus elágazású, gyönyörű virágfüzerekkel. Kivált a felső mező alakzatai meglepően szépek. Motivumaik francia barokkok, — de ismét keletivel vegyítve. Ugyanis a hátlap virágfüzérei mellett két szélről két kisebb, s a két oldalfalon kívülről két nagyobb zöld cziprusfa áll, melynek sugár pýramisa hegyén egy-egy kakukkmadár ül, — a keletnek e mesés jósmadara. Az oldalfalak belsején virágalakzatok díszlenek; a korona cifrán faragott ormózata és párkányszélei pedig zölddel, pirossal és arannyal szegélyezvék.

E pipaszekrélynél eredetiebbet és a maga nemében szebbet, sőt csak hozzáfoghatót sem láttam még. Méltó volna Nemzeti Múzeumunkba.

Régi bútordarab ennél és a pohárszéknél több nincs is, — csak még egy barokk-idomú aranykeretes törött tükröt találtunk a teremben, mely valaha nagyon elegáns lehetett. Tán még Rákóczié volt, s mert eltörött, azért hagyták itt.

Különben az egész ebédlő-palota üres. A szegénysorsú lakók a földszinti helyiségekben húzódnak meg, — az emeletet nem lakják. Csak ruhát szoktak itt szárogatni, mely végből a szárító kötelek most is ki valának feszítve. A földrengéstől és tengeri viharok szélrohamaitól beomlott öt mór ablak nyílását pedig, — hogy az eső mégis be ne verjen, — egyszerűen befalazták fecskerakással, s az alsó ablakok itt-ott szintén hiányzó üvegtábláinak helyét beakgatták holmi kopott darócokkal, ócska vászondarabokkal. Szóval, a hajdani fejedelmi pompa fényes maradványai mellett a jelennek nyomora ásit — kiáltó ellentétül. Egyébként az ebédlő-palota még annyira ép, hogy kevés tatározással bátran föl lehetne benne teríteni.

Mivel pedig nekem az említett gyümölcssoportozati stuccoművek annyira megtetszettek, hogy székre állva, közelről nézgettem és tapogattam meg őket: a gazdátlan palota asszonyaként szereplő örmény házi nő ezen érdeklődésemet észrevévén, tüstént ajánlkozott, hogy majd hoz ő báltát, — vágjuk ki a falból mind a tizenötöt, szívesen eladja ő azokat nekem, darabját egy-egy medzsidjieért. *Énvelem akará megfosztatni diszeitől Rákóczi palotáját, a boldogtalan!* Felháborodva utasítám vissza istentelen ajánlatát; és nehogy ezt más valakivel — a ki netalán hajlandó volna ily vandalisusra — ismételve megcselekedje: Kunos tolmácsolásával megfenyegetém, hogy fölmegegyek én most a konakba a pasához, s megkérem őt: tartassa szigorú őrszemekkel ezt a termet, mint a magyarok szent emlékét; mert én nemsokára visszatérek ide, és ha akkorig csak a legcsekélyebb diszítmény is hiányozni fog e tereméből, vagy megrongálódik, — jaj lesz öneki, szoros felelősségre vonom a pasa előtt, s keményen megbüntettetem!

E fenyegetés — a melyre szükség volt, — imponált az asszonynak; mert a törököktől nagyon félnek, s azt is tudják, hogy azok a magyaroknak »kardasai«, jó barátai. Az örményné azonnal meghunyászkodott, mentegetődni kezdett, és fogadkozni, hogy mindent szentül megőriz.

Másnap egy épen ott időzött vándor-photographussal három fényképet vetettem az ebédlő-palotáról és egyet a kapuról. De minthogy a teremnek fődíszeit a festmények és ablakok színpompája képezi: aquarellben kellene ott másolatokat készíttetni.

*

Hosszas szemlénket az ebédlő-palotában befejezván: a kapu előtt már a hajdani magyar-utcza lakosságából összecsdődült egész csapat kíváncsi örmény, legkivált asszony, leány, ¹⁾ siheder várakozott reánk s vett körül bennünket, és ezentúl fáradhatlanul

---

¹⁾ Ezek a rodostói örmény nők ma is ép olyanok, miként Mikes rajzolja; vonásaik gyakran szépek: de »feketék, mint a mi cigánynéink.« Arczuk, villogó pár szemök, minden ruhájok fekete; még a serdülő leánykák is mind hollófeketében járnak, kirívó ellentétben a török nők élénk színű ruháival.

kísért, a hová csak elkísérhetett. Híre futott már a városban, hogy magyar utazók érkeztek. Ezúttal azonban kíváncsiságukat látásunkban vajmi kevésbé elégíthették ki, mert már a tőszomszédház kapuján újra betértünk; igaz, hogy némelyek közülök még ide, sőt a szobákba is követtek, s bámúlták, mit csinálunk? Nem törődünk velök.

Ez a tőszomszédház Rákóczi idejében egy volt az éttermet magában foglaló szélsővel; az emeleten az oda átszolgált, de már befalazott ajtó keretét s fölötte a hamvasszürke barok portálfestést még látni. Sőt az udvar felőli hosszfalakhoz ragasztott zárt folyosó összekötötte egymással a fejedelem lakosztályait tartalmazó ezen egész házsor valamennyi épületét, úgy, hogy ha Rákóczi az utcza északnyugati sarkán lévő kápolnájából a délkeleti sarkot képező ebédlőpalotába akart menni: egyenesen odamehet vala, a nélkül, hogy ki kellett volna lépnie a szabadba, vagy az emeletről leszállnia. Ezt az összekötő folyosót a fejedelem s fia József herczeg halála után, hihetően akkor bontották le a bujdosó magyarok, mikor a török háború befejeztével, 1740-ben ide — régi fészükbe — visszatelepedvén, az uratlanná vált házsort magok közt felosztották. Nyilván ekkor rekesztették el az udvarokat és belső kerteket is egymástól. De térjünk vissza a tengerpart felőli második kapuhoz, a melyen beléptünk.

Ezen a szélsőtől csak egyszerűen elfalazott házat is, mint amazt — és mint az ecclesiára jutott két házat kivéve valamennyit, — szintén szegény, földmivelő örmények lakják, a kik hasonlóképen a földszinten tanyáznak; az emelet, a néhai »urak lakosztálya« üres, legfőlebb ha magtárul használják. Fölhaladván a lépcsőn, egészen olyan barok portálfestésű s szakasztott olyan szerkezetű zöld-vörös ajtók nyíltak, mint az ebédlő-palotáé. E szintén díszes — ámbár már rongált — régi festésű szép szobák hasonló mór stílusú, színes üvegvirágokkal ékes, sejtezett velencei tejüveg-ablakokkal bírnak, mint már föntebb leírtuk. Ez ablakok délnek, az utczára szolgálnak, s még mind az öt jóformán ép. A középsőn, a színes virágcsoport körül s alatt, szintén színes üvegekből kirakva e latin betűs felirat és évszám olvasható:

M. D. 1760. I. C^o.

A betűk nyilván a ház akkori gazdájának s nejének neve kezdőbetűit jelentik, mint a kik az ablakokat a jelzett évben reparáltatták. Hogy magyarok valának : a latin betű mutatja ; mert az örmények örmény, a görögök görög írást használnak. A D betűből Detrichet sejteném, ki 1760-ban még élt ; csakhogy az ő keresztneme nem Michaël vagy Martinus volt, hanem Balthazar. Mikes a Rákóczi József halála után ideszakadt újabb emigránsok neveit nem említi, s így bizonyost tudni nem lehet. — E szobák boltozatosak.

Ezekben a lakatlan, szép, emeleti termekben teljességgel semmi bútordarab nincs ; a padlaton borsót, babot, paprikát s más hüvelyes növényeket szárogattak széjjeltergetve a házlakók.

E második házat elhagyva és nehányat — egykori díszektől már teljesen megfosztottakat — elhaladva, a kápolnás saroképület előtt következő két — sárgára mázolt, modern külsejű — ház elé érkeztünk. Mint fiatal vezetőnk mondá, és szavait utóbb a plébános úr is megerősíté : *ezek valának a fejedelem tulajdonképi lakóházai*, mert itt voltak *fogadó-termei, dolgozó- és hálószobája*. E két házat Rákóczi az általa alapított rodostói r. kath. egyházra hagyta, a szomszéd, kápolnás házzal és nehány tábla kitűnő minőségű szántófölddel egyetemben, végrendeletileg.

Kalaúzunknak, atyjának a konzulnak, a lelkész úrnak és ama görög aggastyánnak, kivel másnap beszélünk, egyhangú állításaik szerint : e két ház eredeti, régies alakjában, czédruskoczka-mennyezetekkel s ép olyan mór stílusú ablakokkal bírt, mint az ebédlő-palota ; s termeinek és előcsarnokainak falait — ez utóbbiaknak plafondjait és oszlopait is — gyönyörű festések, frescók, sgraffitók és stucco-domborművek díszíték. Nagy fájdalommal győződtem meg, hogy mind ebből már ma semmi sincs. A házak ugyanis nagyon romladozottak lévén, az ecclesiá, — hogy drágább lakókat kaphasson beléjük, — most, alig nehány éve, gyökeresen renováltatta őket. E renoválást pedig a műértetlen építész akként vitte végbe, hogy mindent a mi régi, lebonthatott, elhánytatott, — és csinált az egészből két modern, nagy ablakos, puszta, sárga, jellegtelen európai házat. Az újdonság épületekre aztán akadtak is előkelő, vagyonos bérlők.

Mikor 1862-ben Ipolyiék, Kubínyiék itt jártak: a fejedelemlennek e lakóházai, bár romladozva, de még eredeti díszükben megvalának. Henszelman -- szerencsére -- lerajzoló a kápolna mellett (a kettő, úgy véljük, eredetileg *egy* volt) kívülről; továbbá bent a fejedelem audientiás-házának előterme plafondján oly ritka szép motivumú s gyönyörűen festett frescókat talált, hogy azoknak is mássát vevé. Maga beszélé ezt el nekem, a múlt őszszel, halála előtt egy héttel, midőn őt — Rodostóból már visszatérve, meglátogatám, és előtte sok helyi vonatkozást felhozván, mindinkább visszaemlékezett 26 évvel azelőtt történt utazásuk részleteire. Ipolyi is e ház egyik bomladozó szobamennyezetéből vette le és hozá el emlékül a czédrusfa-koczkát.

Mint már említém, Henszelmannak e rajzai Kubínyihoz s utóbb Ipolyihoz kerültek. Henszelman csak jegyzéköket tudta nekem előmutatni, melyet lemásolék.¹⁾ A mellett megtettem a lépéseket, hogy Ipolyi irodalmi hagyatékából e most már igazán kincset képező rajzok közzététel végett előkerestessenek.

Ezen, mint mondók, már teljesen átépített, átalakított sárga bérházak egyike mögött, annak udvari szárnyaként, láttuk maig érintetlen épségben Rákóczinak lóistállóját. Merőben tölgyfagerendákból épült, tölgyfadeszkákkal padolt, hatalmas, magas, téres alkotmány. Itten állottak valaha a fejedelem vadászpáripái s ama pár hintósló, a melyeket rodostói magányában tartott. Ma színül, kamarául, esetleg raktárul szolgál a helyiség; --- ott-létünkkor üres volt.

Mínthogy minden érdekességet ismerő fürge kalaúzunk még egy, teljes régi mivoltában meglévő Rákóczi-házat említett: mindekenelőtt ezt mentünk megsemlélni. A parochiális saroképület-

¹⁾ E jegyzék szerint Henszelman keleti útjokban összesen 27 rajzot készített, melyekből magyar vonatkozásúak a következők: »6. Lazaristen Kirche (Konstantinápoly), Grundriss. 7. Dtto, Portal. 8. Dtto, Grabstein d. Helene Zrínyi. 9. Dtto, Grabstein Rákóczi's und seines Doctors. (Ez utóbbi a ferikői temetőben.) 13. Situation d. Thököly-Grabes. (Izmid.) 14. Thököly's Grabstein. (E két utóbbit rajzokról másolá.) 15. *Rákóczi's Haus zu Rodosto*. 16. Dtto, *Plafond des Vorsales*. 17. Dtto, *Rákóczi's Fontaine*. 18. Beresényi's Grabstein. 19. Sibrik's Grabstein. 20. Esterházy's Grabstein.« (Ez a három utolsó rajz a kezemben is volt egykor, boldogult id. Kubínyi Ferencz úr szivességéből.)

nél ismét a főutczába fordulva, itt betérénk jobbról a második vagy harmadik — még a magyarok telkein épült — magas, ódon, nagyon romladozott külsejű, részben még mór stílusú ablakokkal díszeskedő házba. A kapualjból balkézre néhány kényelmes, széles, jól faragott kőlépcső (az egyetlen, a melyet Rodostóban találánk) egy elegáns, — cziprán festett faoszlopokon nyugvó tető alatti, különben két oldalról nyitott, — téres verandára vezetett, mely szintén szép kőlapokkal van talapozva. E veranda oszlopközei és a ház falai, aranyszínű, gyönyörű dohányfüzérékkel voltak teleakgatva, a talapzat pedig szintén száradó babszárral borítva; s ott ült az egész család, — apraja-nagyja szorgalmasan babot hüvelyezve.

A családfő, egy meglelt korú, komoly arcú, magas férfi-alak, név szerint *Hisszim-oglu Hadzsi Szerkesz*, becsületes török-hitű örmény, tisztességtudóan kelt föl helyéről, üdvözölt bennünket, és a mint a fiatal Aslantól megérté, hogy magyarok s mi járatban vagyunk, — törökös kevésbeszédűséggel, de annál őszintébb szolgálatkészséggel állá rendelkezésünkre s mutogatott meg mindent. Először is a veranda oszlopai tűntek föl. Szép sугár-ra faragva s fent több ágra oszolva nyúlnak ezek föl a csinos deszka- s léczes padolatú mennyezetig. Úgy az oszlopok, mint a mennyezet csaknem feketébe játszó szederjeskékre festvék, piros horonyokkal, s ezek között igen szép, elevenszerű, apró virágcskák phantasticus guirlandjaival díszítvék. E virágfüzerek különösen a karcsú oszlopokon mintegy felfutva, nagyon kedves, vonzó látványt nyújtanak. Nem győztük nézegetni. A házba nyíló ajtó koronadíszűl pedig barok sgraffittókat találtunk. Mikor ezeket szemlélgetnénk, a becsületes mohamedán megszólal: Van itt egyéb festmény is! És kezdi nagy készséggel leemelgetni az illatos dohány-füzéreket a verandára nyíló, sejtezett, velenczei tejüveges ódon ablak alatti falról. S íme, nem csekély meglepetésünkre elénk tárul egy napnyugati, európai jellegű városrészletet ábrázoló, teljesen ép, sértetlenül fentartott nagy frescókép. Kétségtelenül a múlt század első feléből származó mű; piac, utcák, francziás modorú házak csoportozata, — közben zöldellő fákkal, kertekkel. A piacon és utcákon XVIII-ik századi franczia öltözetekben járókelő alakok. Mindez igen jó távlattal, szabályos

arányok tartásával, egységes hangulatú, épen nem túlterhelt színezéssel festve. Kellemes összehatású, gyakorlott ecsetre, nyilván francia kézre valló alkotás.

Török-örményünk látván, hogy a kép tetszik, hívólag mondá: Az egész emeleti termék — a hol egykor a régi magyar uraság lakott, — ilyen fajta festményekkel vannak díszítve; menjünk, nézzük meg! Szívesen követtük őt. Az ajtók fölött az emeleten is mindenütt a szokott hamuszínű barok portál-sgraffito; magok az ajtók, mint Rákóczi házain, sötétzöldek, vörös betétekkel. Meggyőződünk, hogy örményünk és családja is — miként a többiek — csak a földszint helyiségeit lakja; az emelet üres, és itt most épen dohányszáritóul szolgált. Az idén kitűnő dohánytermés és gazdánk nagy dohánytermelő lévén: a több magas és tágas teremből álló emelet falai mind be valának sűrűen borítva a nagylevelű, aranyos füzérekkel. Helylyel-közzel leszedegetvén ezeket gazdánk: több nagy frescót láttunk, a külsőhöz hasonlókat, mint látszik, ugyanazon művész kezétől. Stucco-díszek sem hiányoztak. Szegény örményünket megsajnáltuk, mint mászkál a lábtókon; a sok dohányfűzért mind leakgatta volna, csupa szíveségből. De nem engedték őt tovább fáradni.

Bejártuk az egykor valóban nagyúrias termeket, melyeken még összesen hét, maig meglévő, köszörült üvegtáblás, színezett üvegvirágokkal ékeskedő, gipsz-romboidos, ép olyan mór ablakot számlálánk meg, mint a fejedelem ebédlő-palotájabeliek. Gazdánk azt mondá, hogy valamennyi ablak ilyen volt, de mert némelyik már bedüledezett: leszedte őket és újakkal, modernekkel pótolá. Mutatott is egy keretestől kiemelt s most a padolaton a fal tövéhez támasztott, ily töredezett régi mór ablakot. Megköszöntük sokféle szívességét és elbúcsúztunk, lelkére kötván az értelmes derék embernek, hogy kímélje és óvja meg, a míg csak lehet, az érdekes régi emlékeket. Övná is ő, meg is becsüli — úgymond, — de attól tart, hogy valami viharban ez az ó ház egyszer csak mindenestől a nyakába szakad; neki pedig nincs annyi pénze, hogy fölépíthesse vagy alaposan restaurálhassa.

Ez az egész ódon épület, téres, magas emeleti termeivel, ékes ablakaival, jeles frescó-festményeivel, gyönyörű udvari verandájával s ennek széles kőlépcsőzetével, — *nagyúri palota*—

szerü benyomást tesz. Mi, a mint ezeket a kényelmes kölpcsöket, ezt a szabad, szellős verandát, azokat a tágas szobákat s az élénk frescokat megláttuk: rögtön *gr. Bercsényi Miklóstra* gondolánk. *Míndez az ő ízlésére s az ő fényszeretetére vall.* Azért mi ezt a házat tartjuk Bercsényi rodostói palotájának.

Bercsényi, az emigráció másod-főnöke, feleségével gróf Csáky Krisztinával, 1720—21-ben Franciaországból épen itt időző László fiával, népes udvarával, — külön nagy hajón költözött Therápiából Rodostóba, s itt a Rákócziétól separált, önálló udvartartásával ugyancsak külön, és pedig eleinte a török városrészben helyezkedett el. Mikes Kelemen ugyanis 1720. május 28-iki levelében ezt írja: »Csak azt bánom, hogy *messze vagon Bercsényi úr tőlünk...* De hát mit tudunk tenni, ha messze is, csak oda kell menni, — hát hogy töltjük az időt?!«

Ez a »*messze*« pedig a magyarok utcájától Rodostóban nem lehet más, mint a török város: mert a többi minden egyéb közel van. Azonban ugyan Mikes (1722. ápril 16.) azt is megírja azután, hogy ezen év tavaszán a török városrészben kiütvén a pestis: *Bercsényiék*, — miután »két vagy három cselédjük megholt s az jezsuitájok is utánnok ment«, — a járvány elől »*hozánk jönnek lakni*, mintha már köztünk bátorságosabb volna.« S ettől fogva nem panaszkodik többé a Bercsényiék távol lakásáról. Bercsényi tehát 1722-ben szintén az örményvárosba, a magyarok portájára, s minden valószínűség szerint ebbe az általunk most leírt főutcai terjedelmes házba költözött övéivel; mely házat aztán a maga ízlése szerinti palotává alakíttatott át, és abban fejezte be csöndes véggel viharos életét 1725. ősszel. Halála után pedig alkalmasint sógora, gr. Csáky Mihály altábornagy lakott itt.

Ezen háznak megszemlélése után átmentünk a parochiába. A rodostói r. kath. plebániát alapításátúl fogva kevés megszakítással a keleti vándorló missiókban évszázadok óta nagy buzgalmat kifejtő olasz minorita-barátok látták és látják el lelkészekkel. Török birodalmi összes állomásaik konstantinápolyi pérai kolostoruk superieurjétől függenek, mint tartományi főnöktől. Ez a főnök jelenleg a java korában lévő, hatalmas alakú, őskeresztyén típusú és kiváló műveltségű páter *Manducci*. Pérában egy

párszor meglátogattam őt; mindenkor a legnagyobb készséggel segíté elő történetnyomozó célzataimat, és pedig nemcsak saját hatáskörében, hanem közbenjárt a Rákóczi halmait őrző francia lazaristák főnökénél is érdekemben. A mellett, hogy jó és okos pap, egyszersmind buzgó olasz hazafi. Nagy érdeklődéssel tudakozódott tőlem a minoríta-rend magyarországi conventjeiről, iskoláiról; s midőn különösen kiemelém előtte az aradi minoríták hazafias és keresztyéni nemes buzgalmát, melylyel az 1849-iki nehéz időkben a nemzeti vértanúkká vált tábornokokat végperceikig híven támogatták, — nagyon örült és megdicséré derék rendtársaikat. Ez a jeles superieur adott nekem ajánlólevelet alárendeltjéhez, a rodostói minoríta-plebánoshoz.

A plebános már a fiatal Aslan bemutatására is szívélyesen fogadott bennünket, s mikor P. Manducci levelét átnyújtám: még fokozottabb előzékenységgel teljesen rendelkezésünkre bocsátá úgy saját szolgálatait, valamint a parochia összes történelmi adatait, — nevezetesen a mindjárt előmutatott nagybecsű régi anyakönyveket. Ezek Rákóczi József idejétől megvannak, s oly terjedelmesek, hogy megtekintésük után csakhamar meggyőződtem, miszerint gondos átvizsgálásukra és magyar vonatkozású adataik kiírására hosszabb idő szükséges. Abban állapotánk tehát meg, hogy erre fordítandjuk az egész délutánt. Addig pedig a fejedelem kápolnáját s a parochiális épületet, továbbá, ha még idő marad, a nem messze fekvő kisebb görög templomot óhajtottuk megnézni. Rákóczi alapítólevele, úgy az ecclesiát érdeklő egyéb iratok, a plébános úr értesítése szerint, Rodostóról a rend központi zárdájába, Pérába vitettek, s így P. Manducci útján juthatok majd hozzájuk.

A plébánia-épület -- a sarokház, mely már Rákóczi itt laktakor is udvari papjainak: Radalovics apátnak, abbé Damofilinak, majd az első plebánosoknak: Luvarinak, Rossinak, Bellettinek lakóhelye vala, -- egészen restaurálva van; legfőlebb egy sokszorosan bemeszelt régi stucco-portálédíszítmény domborúatait vehettük még ki valamennyire, ama befalazott ajtó fölött, melyen át a fejedelem, szomszéd lakóházából egykoron ide, a kápolnába járt. E kápolna -- mint már említők -- a parochiális épület emeletén, az észak-nyugati sarkon áll, s a kapuból külön falépcső

vezet föl előpitvarába. Itt, ezen előcsarnokban, a lépcsővel szemközi fal mellett áll egy terjedelmes, ma már nagyon ingadozó, ódon karosszék, zsöllye. Úgy ütött-kopott, fakült ülő-párnáján, háttámláján, mint különösen nagy gonddal esztergályozott lábain, karjain meglátni, hogy valaha kiváló díszű volt. Legfőbb ékesége azonban a háttámla fölötti korona, mely szépen faragott nagy, nyílt virágkosarat vagyis vázát ábrázol, rózsákkal gazdagon megrakottat, — olyanforma alakút, minőket a török temetők női sírkövein láthatni. A hagyomány szerint e tisztos régi székből szokta volt hallgatni hajdan a fejedelem a kápolna oratoriumában a misét. Áhítatos kegyelet érzelmeivel ültünk bele pár pillanatra Rákóczi karszékebe. Majd beléptünk házi-kápolnájába.

Ez magas, világos, és kápolnának jó tágas építmény; fejedelmi alapítója által — a mi meghatóan jellemző, — *Magyarország védasszonyának, a Boldogságos Szűznek szentelve*. A kápolna mennyezete domboruló boltozat-alakú, igen szép mű: ugyanolyan czédrus-koczkákból művészileg rakva, mint az ebédlő-palotáé. Csakhogy e koczkák itt — mintegy a báránnyelkű kék eget jelképezőleg — szabályosan vegyítve kékek és fehérek, a mi nagyon szép, derült, magasztos színhatást ad. E mennyezet még teljesen a régi; a falak ma már csak meszeltek, de a mészrétegek alatt a hajdani festések maradványai még láthatók.

A kápolnának egy fő- és egy mellékoltára van. A főoltár fölött ez a felirat áll:

VIRGO GLORIOSA, QUAE CAELOS ASCENDISTI,
INTERCEDE PRO NOBIS AD DOMINUM JESUM CHRISTUM.

Maga ezen oltár már új; azonban a belépéstől balfelőli oldaloltár még a régi, Rákóczi-féle, — barok-stílusú fafaragványokkal, angyalfőekkel.

Az egyházi szerek, szent edények már újabb időből valók.

Leirhatatlan érzelmekkel méléztünk el e szent helyen, melynek falai között naponta, annyi éven át bocsátá az egek Urához buzgó imáit a földi reményeiben csalódott, de azért nagy lelke bölcs nyugodalmában, mély vallásos érzületében az isteni gondviselés kifürkészhetlen útjaival s a világgal kibékült bujdosó fejedelem.

Rákóczi mindjárt Rodostóba településekor rendeztetett be itt kápolnát; ugyanis Mikes már 1720. május 28-iki levelében —

melyben a fejedelm házirendtartását vizsgálja, így ír: »Reggel hat órakor dobolnak, és akkor a fejedelem felöltözik, *azután a kápolnába megyen* és misét hallgat.« S ismét: »Délután harmadfél órakor *a fejedelem csak magánosan a kápolnába megyen*, és ott vagyon három óráig.« Ez az 1720-iki kápolna azonban minden bizonynyal csak olyan táboriasan fölszerelt, ideiglenes imaterem lehetett, a míg a mostani állandó fölépült.

Derék olasz minorita plebánusunk nagy tisztelettel beszélt a »*Princeps fundator*« emlékezetéről, s ő is elmondá, hogy a Rákóczi bőkezű gondoskodásából végrendeletileg hagyományozott két ház és termőföldek jövedelméből áll fenn a rodostói kath. egyház. Az ő temetőkről is sok érdekest tudtunk meg tőle.

*

Ezután a görög templomba mentünk, Bercsényi sírja látni. E templom — Mikes csak »kápolnának« nevezi, — a görög városrész házai között, lankás dombon áll. Jelentéktelen, egyszerű, idomtalan épület. Fallal kerített, kertté alakított udvarában egy kis kerek fehérmárvány-csorgó van, körülötte néhány régibb s újabb görög és orosz sírral, síremléssel. Maga az egyház hossz-négyszögöt képez; pusztá falai, valamint közönséges deszka-szálakkal padozott mennyezete, fehérre meszelvek. Csupán a négy főfal van kőből rakva, a válaszfalak csak fagerendákból. Középtere üres, a falak mentét padok környezik. A templom mindezen igénytelen egyszerűsége dacára, a »*Panajia Revmatocratissa*«: a Szent Szűz, a források királynője, büszke nevet viseli.

A talapzatba helyezett számos görög s orosz feliratú sírkölapokon keresztülhaladva, a keleti hosszfalhoz jutunk, melynek a déli zárfallal érintkező sarkánál találjuk a rodostói első nevezetese magyar halottnak, a már az 1722-iki pestisben elhunyt *gróf Esterházy Antal* tábornagnak síremlékét, szintén a földbe rakva. Szorosan mellette fekszik Rákóczi 1735-ben elhalálozott hű udvarmesterének: *Szarvaskendi Sibrik Miklósnak* sírköve, lábával az Esterházyénak fejénél; viszont közvetlenül Sibrikének fejénél, és ezt keskenyebb alsó felével érintve, körülbelül a templom hosszfalának közepén, az 1725-ben jobblétre költözött *gr. Bercsényi Miklós* volt fővezér és fejedelmi

helytartó síremléke terül el, a falhoz támaszkodó érseki trónszék előtt. Mind a három szépen faragott, czímeres, feliratos nagy sírlap; a Bercsényié tündöklő alabástromkő, a másik kettő felharmvány. Bercsényién és Sibrikén úgy a czímer, a szegély- és a sarokdíszítmények, valamint az inscriptió haut-reliefben, Esterházyén bas-reliefben vésvek. Mind a három, de kivált a Bercsényié nagyon szép munka, finom véset; hanem — fájdalom, — czímereik s felirataik a sok taposástól már nagyon meg vannak rongálva, s a feliratoknak főképen a szélei annyira lekopvák, hogy régibb másolatok segélye nélkül immár alig olvashatók. Ez áll különösen a Bercsényiéről, az alabástromkő puhább lévén.

A másik két sírkő fönt és alant egyforma szélességű hossznegyszög, a Bercsényié pedig lábtól valamivel keskenyebb mint fejénél, — honnét arányosan keskenyedik. E sírlapot egymásba fonódott kacscokra emlékeztető, szép, keleties jellegű szegélyzet díszíti, melynek felső sarkain belől még két, ötagú csinos rosette ékeskedik. A felső középteret a magas domborműben faragott gr. Bercsényi-czímer foglalja el, mellette jobbról (heraldice) D. T. s balról O. M. betűkkel. Az alól díszes lombfüzérrel s két oldalt barokk-szegélyzettel köryezett kerek czímerpajzsot oldalainál egy-egy álló — kissé ügyetlenül rajzolt — oroszlán tartja, telamonokként. A pajzs fölötti liliomos grófi korona alatt kis angyalfő látható a vért tetején; mely angyalfő capiteljét képezi a vértet két hosszmezőre osztó oszlopvonalnak. A balmezőben látható az ősi Bercsényi-családczímer: a magyar hármás bércz ötgombú koronájából kiszökellő, jobbra néző egyszarvú. A jobbmezőben azonban a jeruzsálemi (egy nagy s négy apró) kereszt helyett a szobrász egy stílizált, kacskaringós rózsabimbót faragott. Talán nem akart — itt a török birodalomban — kereszteteket vésni? . . . Egyéb okát alig sejthetjük; mert a czímer máskülönben annyira szabatos, hogy, — mint a Bercsényi Miklós nagypecsétein szokásos angyalfős osztóvonal is mutatja, — a keleti vésnőknek okvetlenül egy ily pecsét szolgált mintául. Kimetszhette volna tehát arról a jeruzsálemi keresztet is, a melynek helyére önkényűleg tőn rózsabimbót.

E czímernek különösen a koronája már nagyon megrongálódott, letöredezett, és pedig azon egyszerű okból, mert a metro-

polita, mikor trónszékének lépcsőire fölhang : szentséges sarkainak zsámolyául használja a kurucz generalissimus czímerét. Aslan conzullal — kit mint Kőszeghy-ivadékot a Bercsényi-sógorságra büszkévé tevék — megígérttem, hogy e sírkövet jövőre szőnyeggel borítandják be. Ajánlkoztam is a szőnyeg megszerzésére, — de a conzul átallá elfogadni, mondván, hogy van elég a templomnak.

A síremlék fölirata e következő :

D. T. (*Czímer.*) O. M.

STA VIATOR

ET MIRARE SVB HOC PEDALI LAPIDE

MAGNI CORDIS HEROEM IN SAGO

ALTISSIMI CONSILII SENATOREM IN TOGA

ZELANTE PATRIAE CIVEM IN REGNO

IN ECCLESIA DEI RELIGIOS. ROM. CATHOLICVM

IN EXILIO FIDISSIMVM SVI PRINCIPIS ACHATEM

ILLVSTRISSIMVM ET EXCELLENTISSIMVM COMITEM

NICOLAVM BERCSÉNI

QVI OLIM IN HVNGARIA

SERENISSIMI PRINCIPIS TRANSYLVANIAE

FRANCISCI II. RÁKÓCZI

CONFOEDERAT. REGNI HVNG. STATVVM DVCI

LOCVMTENENS ET EXERCITVVM SVPREMVS GENERALIS

PRIMVS SENATOR ET COMITAT. DE VNQH SVPR. COMES

TOT TITVLIS CLAR. TOT MERITIS GLORIOS.

NVNC ALIENO SOLO PVGILLO TERRA TECT. ET

MORTVVS EXVL.

HINC DISCE VIATOR

VICISSITVDINIS HVMANAE CONDITIO. ESSE

NIL FIXVM, NIL PERENNE IN EXILIO SVO HABERE.

MORTVVS EST MVNDO OMNIBVS MVNITVS ECCLESIAE SACR.

RODOSTI DIE VI. NOV. ANNO MDCCXXV. AETAT. SVAE LXI.

SED QVOD VIVAT COELO

EIVS EXEMPLARIS PIETAS IN VITA

GENEROSA EQVANIMITAS IN EXILIO

LONGA PATIENTIA IN MORBO

BREVIS SED FORTIS CVM PIETATE LVCTA IN MORTE

LVCVLENT. TESTIMONIVM RELINQV. POSTERIS.

ABI VIATOR

NON IMMEMOR PIE DEFVNCTI AC MEDITARE

HIS ARMIS NONNISI EXPVGNARI COELVM.

E szép síriratot minden valószínűség szerint maga a fejedelem fogalmazta és vésette emlékkövére legbensőbb barátjának, legelőkelőbb s legállhatatosb hívének, a ki nem ingadozott életében soha, a ki olyan maradt mindvégig, »sicuti erat in principio,« s a ki a vasjelleműek csoportjában is aczél volt. Bercsényiről tudjuk, hogy Rákóczinak — a halállal vívódót is hűn ölelő — karjai közt lehelé ki törhetetlen, nagy lelkét. S miután a felejthetetlen hív barátot a fejedelem megsiratta és halhatatlan érdemeit e közlött sírirattal megörökíté hamvai fölött: egyszersmind az elköltöztetnek lelki üdvéért és emlékezete föntartására, évenként bizonyosszámú halotti misék szolgáltatását kötelező örökalapítványt tőn az egyháznak. Rákóczi ezen alapító-levele — mint Aslan konzulnak az érsek mondá, — most is megvan a rodostói görög ecclesia levéltárában, s az exequiákat Bercsényiért állítólag még tartják. Erről azonban én csak másnap délelőtt, a már megtartott (alább említendő) presbiteri gyűlés után értesülvén, az alapító-levél megtekinthetése és lemásolhatása iránti engedély kieszközlésére már idő nem maradt.

A második magyar sírkőnek, a »*Sibrik apánk*« emlékkövének inscriptiója, az ékes vérttakarókkal környezett, díszes vésetű családi czímer alatt ez:

HIC IN TERRA EXTRANEA
POST VARIOS FORTUNAE CASUS
REQUIESCIT DOMINUS NICOLAUS
SIBRIK DE SZARVASKEND, NOBILIS
HUNGARUS, SERENISSIMI FRANCISCI II.
RÁKÓCZI TRANSSELYVANIAE PRINCIPIS
AULAE PRAEFECTUS, IN ADVERSIS SICUT IN
PROSPERIS CONSTANTER INCONSTANTEM
EIVS SORTEM SECUTUS.
EXUL CUM EXULE DOMINO SUO, VI-to AB
ILLIUS OBITU MENSE, POST GRAVEM
V. ANNORUM INFIRMITATEM
LXII. CIRCITER ANNOS NATUS, SUC-
CUBUIT RODOSTI AD PROPONTI-
DEM. DIE VII. 8-BRIS MDCCXXXV.

Így szól a szeretett urát már félév múlva halálba követett hív udvarmester sírírata, melynek szerzőjéül az elhúnytnak régi barátját, Mikes Kelement kell tartanunk.

Végre a harmadik márványlap az egykori híres dunántúli főkapitánynak, az előkelő származású nádor-ivadék — Esterházy és Thököly-vér — gr. Esterházy Antal vitéz kurucz tábornagynak, a virágzó férfikora delén a pestis-ragály áldozatául esett buzgó magyar hazafinak emlékezetét hirdeti, ekképen :

HIC IACET
COMES ANTONIVS ESZTERHÁZI DE GALÁNTHA ETC.
PRINCIPVM
PAVLI ESZTERHÁZI HVNGARIAE PROREGIS ET
EMERICI THÖKÖLI
NON DEGENER NEPOS. QVI PRIMVM DVCE IMPERII
AQVILA
OTHOMANICAM LVNAM IMPETENS, CASV FATALI
CAPTVS IN
TVRRIM BYZANTINAM CARCERE CELEBRE DVCTVS
FVIT, ¹⁾ INDE
VBI OBSCVRABATVR VT SPLENDIDIOR ASSVRGERET
ELVCTATVS
FRANCISCO II. RAKOTZI TRANSSYLVANIAE PRINCIPE
ADVERSVS LEOPOLDVM I. IMP. ADHAESIT PRO LIBER-
TATE HVNG.
VINDICANDA INVICTO ANIMO, SORTE TAMEN HIC
QVOQVE
SIBI MINVS AEQVA DIMICAVIT. QVEM VIS POTESTATIS
EXTOR-

---

¹⁾ Esterházy Antalnak ezen, 1698—99-ik évi török rabságát a sztambuli Héttoronynak a bejárattól balra, a második torony egyik sarkkövébe ömaga által kiszabadulásakor vésetett, s bár rongáltan de még ma is olvasható következő emléksorok hirdetik :

COMES ANTONIVS
ESTERHASY † CA-
PITANEVS † CAPTVS
IN † CAMPO THÖMÖS-
VÁR † A. 1698. † DIE † 19.
SEPT. † ELIBERATUS
OCCASIONE † INITAE
PACIS † ANNO 1699.
DIE 13. AP.

(A sorok első betűi már lekopvák.)

REM PATRIAE EXVLEM THRACIAE ACCOLAM FECIT,
 FVGIEN-
 TEM FORTVNAM SECVTVS IN PROPONTIDIS
 LITTORE STI-
 TIT GRADVM, VBI ALTERNANTIBVS FVGITIVI
 MVNDI BO-
 NIS AC MALIS ERVDITVS VERACITER AGNOVIT MILI-
 TIAM ES-
 SE VITAM HOMINIS SVPER TERRAM. EXPLETO BELLI
 DVCIS
 MVNERE AD PROMERITA DVRAE MILITIAE PRAEMIA
 RECIPIEN-
 DA, A DOMINO EXERCITVVM ET PRINCIPE REGVM
 TERRAE
 EVOCATVS, OBIT RODOSTI, ANNO AETATIS XLVI. ŠALVTIS
 MDCCXXII. X. AVGVSTI.

HOC PERENNE FILIALIS OBSERVANTIAE
 MONVMENTVM POSVIT
 COMES VALENTINVS ESZTERHÁZI.

(Czímer.)

E síremléket tehát édes atyjának drága hamvai fölé hű fia, a francia Bercsényi-huszárezredben mint százados szolgáló, ekkor még nagyon fiatal gr. Esterházy Bálint hálás szeretete emelé; s úgy látszik, nem Rodostóban vésette: mert a munka jellege a két előbbtől egészen eltérő. Magát az inscriptiót azonban alighanem az elhúnyt Antal grófnak barátja, a classicus latinságú gróf Bercsényi Miklós szerkeszté, a ki az ily emlékfeliratoknak nagymestere vala. Legalább mi az utólsó szép sorokban (»Ubi alternantibus . . . « etc. és: »Expleto belli ducis munere . . . « etc.) Bercsényi szellemét ismerjük föl.

Megjegyzendő, hogy ámbár Kutschera Hugó úr a maga P. Lloydbeli 1878-iki cikkkében azt írja: Esterházy sírkövén nincs czímer; de ez nem áll, — van, csakhogy ő nem látta. Mert itt a czímer nem, mint a más kettőnél, fönt: hanem alant, az inscriptio vége után, a sírlap aljára vésetett, az emléktábla ezen alsó végét pedig a reáarakott padzsámoly egészen eltakarja. Mi azonban alaposan óhajtván megvizsgálni a síremléket: baltát hozattunk, s a padzsámoly deszkáit fölfeszítettük. Ekkor aztán előtűnt a bas-reliefben correcte kimetszett gr. Esterházy-czímer, és pedig

teljes épen, — csakhogy százados porréteggel, piszokkal vastagon borítva. Dézsa vizet, törölő ruhát hozattunk, és a czímert — valamint a Bercsényiét is — szép fehérre lemosattuk, letöröltettük, kegyeletünk jeléül.¹⁾

Minthogy pedig a templom talapzatában tömérdek síremlék van: gondosan átvizsgáltam mindeniknek feliratát, — de nincs köztük ezen háromnál több magyar, avagy magyar vonatkozású egy sem; és, hogy azelőtt is alig volt: bizonyítja az 1794-ben itt járt kassai doctor tudósítása, a ki szintén csak ezt a három magyar síremléket említi, hogy látta. A többi, a mint meggyőződtem, mind csupa görög, s közöttük egynehány itt elhunyt előkelő orosznek sírköve. Azonban úgy ezeknek, valamint a három magyar sírlapnak elhelyezése, pontos szemügyrevétel után azt a gyanút kelté föl bennem: *mintha ezek nem feküdnének többé eredeti helyeiken, vagyis közvetlenül az illető sír fölött.* E kellemtlen gyanúmban három körülmény erősít meg.

Első az, hogy e templom alatt boltozatos, rendes sírbolt nem lévén: minden halottnak külön ástak sírt, külön boltozták be, s rátették az emlékkövet. Ekként sírhelyeket, természetesen, a talapzatban szerteszéjjel kerestek ki s váltottak az egyháztól. Ma pedig valamennyi sírlap a templom *egyik* hosszfelében (a keletiben) van, a földbe szorosan egymás mellé fektetve, s a nyugati oldal, csaknem egészen a templom hossztengeleyéig, közepéig, közönséges kőkoczkákkal kirakva. Az pedig elképzelhetetlen, hogy egyik templomfél sűrűen, teljesen tömve legyen sírokkal, — ellenben a másikba egyetlenegy halottat se temettek volna.

A mai állapot tehát előttem azt látszik mutatni, hogy valami nagyobb restauráció alkalmával a szerteszét fekvő sírlapokat eredeti helyeikből kiemelvén, a simmetria kedvéért mind a

---

¹⁾ Nem érdektelen körülmény, hogy Franciaországból egyik gróf Esterházy-Valsintől, a volt algieri kormányzótól, épen ott jártunk idejében érkezett egy levél a rodostói francia konzulhoz, ősről Esterházy Antalról s ennek neijéről gr. Nigrelli Mária-Annáról adatokat tudakozó és kérő. A francia konzul aztán Aslan úr révén hozzám fordulván, a kívánt adatokat följegyeztem s kézhez adtam neki. Örömmel tapasztalám ebből, hogy tehát a francia utódok is érdeklődnek még kurucz eldődek és Rodostó iránt.

templom egyik felébe hordták és rakták be, egymás mellé, — ahogy éppen legjobban összeillettek, — pádimentom gyanánt. (A régebbi síremlékekkel való ilyes pádimentomozás Rodostóban, mint látni fogjuk, szokásos dolog.) A talapzat másik felét azután, a hová *ingyen kö*, t. i. sírlap, már nem jutott: kirakták faragott, rendes talajkoczkákkal.

Hogy ez illetéknép történhetett — s ez a második ok, — valószínű abból: mert mind a sekrestyés, mind ama 95 éves görög ember, kit másnap kikérdeztem, erősítik, hogy igenis, vagy hatvan év előtt csakugyan ment végbe *egy ily általános, nagy restauratio* ezen templomban; ők ugyan azt állítják, hogy a sírköveket akkor helyeikből *ki nem bolygatták*, kivált az ott nyugvó magyar urakét, s ezek ma is eredeti helyeiken volnának. Mindazáltal ez állítás énelőttem gyanús, és pedig éppen ezen utóbbi három síremlék mostani fekvésénél fogva. S ez a harmadik, igen fontos körülmény. Nevezetesen, hogy gr. Esterházy Antalt, ki legelőbb, 1722-ben halt meg, a templomnak legsarkába temették: az érthető; ámde közvetlenül az ő sírlapja mellett nem az 1725-ben elhunyt Bercsényi emléktáblája fekszik, hanem a tíz évvel később, 1735-ben elhalálozott Sibriké. Holott, ha már Bercsényi özvegye, férjének hamvait e templomban kívánta örök nyugalomra tétetni, s éppen azért, mert néhai bujdosótársa, rokona és barátja Esterházy is itt pihen: természetsszerűleg az ő sírját az Antal grófé mellett kell vala ásatnia, inkább, — hogysen valami görög kalmár mellé kerüljön. Úgy, de a Bercsényi sírlapja az Esterházyénál följebb van egy öllel, vagyis ép annyival, hogy a tíz év múlva idekerült Sibrik sírkövét csakhogy éppen a kettő közé tehatték. Ugyanis a három sírlap vonalnyi szorosan, mértani pontossággal fekszik egymás hosszában. Ezt pedig előre így kiszámítani nem lehetett sem Bercsényi eltemetésekor, sem a Sibrik sírkövének készítésénél.

Ekképen erős gyanúm lévén, hogy ez a három sírlap nem itt feküdt eredetileg, hanem régi helyeikből a talapzat javításakor kiforgattattak és akkor helyeztettek így el, s most ki tudja melyik kinek a hamvait földi? eltökélém, hogy Bercsényi sírlapját föl fogom emeltetni, s ha koporsót találok alatta, fölnyitatom azt is, — a kurucz vezér hamvainak azonosságáról némely határozó jelekből meggyőződést szerzendő. E czélzatom megvalósít-

hatására Aslan konzul úrnak közbenjárását szándékoztam igénybe venni. Ily föltevessel távoztunk a templomból.

*

Ebéd után mindjárt a kath. parochiára menvén, hozzáfogtunk a matriculák másolásához. A halottak anyakönyveit — mint legfontosabb történelmi adatokat tartalmazókat — magam másolám le egész 1800-ig, s azontúl egészen az 1848-ik évig, melylyel a régi matriculák végződnek, szintén magam mondottam tollba Bárczaynak és Kunosnak, felváltva. Az esketési könyveket — melyek legrövidebbek — Kunos kivonatozá; a születésieket pedig, e legterjedelmesebbeket, az elején Bárczay másolta, azután én dictáltam neki. Mindent kiírtunk, a mi csak bármi magyar vonatkozással bír. A gondos átvizsgálás és pontos másolás — illetőleg kivonatosítás, — hosszú munka volt, a leglázasabb szorgalom mellett is eltartott egész estig mind a hármunknak.

E közben fogadtuk Pierre Aslan konzul úrnak látogatását, ki itt keresett föl bennünket, ugyanolyan kész előzékenységét ajánlván, mint fiánál már tapasztaltuk. Azonnal kifejtettem előtte a görög templomban a magyar sírkövekre nézve tett observatiómat, s fölkérém: legyen segítségemre, hogy Bercsényi sírlapjának egész csendben, zárt ajtók mellett történendő fölemeltetésére engedélyt nyerhessek. Szándékomat s annak célját tökéletesen méltányolta és tüstént elment a metropolitához az engedélyt kikérni. Félóra múlva azzal tért vissza, hogy az érsek a dolgot oly fontosnak találja, hogy egyedül a saját felelősségére nem mer engedélyt adni, hanem a presbiteriumot összehívhatja rendkívüli gyűlésre holnap 9 órára, s az fog határozni; jőjjön el ő Aslan is, hogy kérésemet megokolhassa. S a konzulnak a dolog annyira természetesnek tetszett, hogy az engedély megadásában nem is kételkedék. Én a lehető legmelegebben a lelkére kötöttem az ügyet; s abban állapodtunk meg, hogy másnap délelőtt 10 és 11 óra közt legyenek ott a Panajia-egyházban, — ő az engedélylyel egyenest odajön, s megbízható munkásokat is fog aztán odarendelni a maga embereiből.

Ezzel mi folytattuk anyakönyvbúvárlati munkánkat, melyet már lámpafénynél kelle befejeznünk. E dús eredménynyel jutal-

mazott fáradozásaink gyümölcseiről alább fogok majd tüzetesen beszámolni.

A munkálkodásunkat a szíves házigazda előzékenységének számos jeleivel kellemessé tenni igyekezett lelkiatyától, a »fundator Princeps« ecclesiájának derék plébánosától, legalább holnapig búcsút véve, a parochia-épületből a Rákóczi-forrás megtekintése végett --- minthogy künn a szabadban, bár immár napszállat után, itt a keleti fényes ég alatt még elég világosság derengett, --- a tengerpartra siettünk, tőlünk el nem maradó buzgó kalaúzunk, az ifjú Aslan vezetése alatt. A magyarok-utczája végén, a kötter-rassetól jobbra lehaladván a tengerpartra, e mellett mentünk, a város szélétől --- vagyis utczánk jobboldali házsorától --- délnek; s az új gőzmalom alatti domboldalban csakhamar célunknál valánk. Itt csörgedezett előttünk a Rákóczi egykori külső sétatertje széle nék domboldalából fakadó s a fejedelem által díszes márványcsorgóvá alakított üde forrás, melyet a nép »*madzsar cseszmé*«-nek hív maig. E csorgókút négyszegű kőépítmény, melynek falazata fényesre csiszolt s szépen faragott nagy fehérmárványlapokból van rakva. Az egész, kiugró keskeny párkányokkal tagolt három függélyes mezőből áll, s a legfelsőt jelenleg pýramis formára összeállított márványlapokból alkotott tetőzet fedi. Mindenki tudja azonban Rodostón, hogy ennek helyén eredetileg díszes faragású, czímeres és latín feliratos korona, vagyis portálészerű fölzet emelé a csorgó díszét. De a rombolásban gyönyörködő holmi pajkos kezek vagy másfél évtizeddel ezelőtt lebontották s szétszórták, sőt utóbb el is hordották a márványkorona köveit. 1862-ben, mikor Kubínyiék itt jártak, még épen álla Rákóczi csorgókutja, és Henszelman — mint rajzainak jegyzékéből láttuk — le is rajzoló azt, s e rajz Ipolyi hagyatékában még tán föllelhető lesz.

Kutschera Húgó is 1877-ben még ott talált a két legfelső kőlap leemelése után két feliratos követ, de a czímert már hiába keresé. Azóta ezen köveket is elhordták, — azonban az egyikre másnap ráakadtunk; miről alább.

A csorgó még ma is adja a vizet, mely az említett három függélyes kőmezőnek középsőjébe alkalmazott vascsővön omlik ki az alatta lévő hármás, hosszúdad márványmedenczébe. Nagy

építettőjéről kegyelettel emlékezve ivánk e csorgónak tiszta, kellemes forrásvizéből, — mely ma is a legjobbnak tartatik Rodostóban, s mely hajdan az egész magyar telepet ellátta.

Vezetőnk s a csorgóhoz vizért jött földmivesek figyelmeztetének bennünket, hogy van még ezen kívül egy »*madzsar cseszme*« a magyarok egykori földjein, le a panadosi határszél felé, és hogy azt is a fejedelem készítette, s »a magyarok ásták.« A fürge, fiatal Aslan késznek nyilatkozott oda is eljönni velünk; azonban ez a második magyar forrás távol, félórányira fekszik, semmiféle ködísze többé nincs, — az esthomály pedig, míg emitt időzénk, annyira leszállt már, hogy mire odaérünk, mit sem láhattunk volna. Ezt a kirándulást tehát elhagytuk.

Han-unksba térve, kávéháztulajdonosunk — egy beszédes görög, ki kutatásaink iránt érdeklődni látszott, vagy talán az Aslánék kedvéért, — fölhívta figyelmünket a saját édes atyjára, a ki — úgymond — jelenleg a legidősb ember Rodostóban, még a nemrég elhunyt Kőszeghy Czecczilia asszonytól is öregebb egy évvel: 95 esztendő, és sokat tud beszélni a régi időkről. Ő máriszól is vele, s az öreg úr óhajtana bennünket látni és szívesen fog egyet-mást elmondani az itt lakott »madzsar kiraj«-ról s a rodostói régi magyarok lakásairól, sírjairól, stb. Természetesen, kapva kaptam az alkalmon, kész lévén az aggastyánt — ki más házban lakik és délután bennünkett itt a fiánál várt — meglátogatni holnap. De fia biztosított, hogy itt lesz az már kora reggel újra.

Másnap, okt. 8-án jókor reggel lemenvén kávéházunkba, — görög és örmény földművelők jelentkeztek, beszélni kívánván velem. (Ittlétünk híre ekkor már az egész várost bejárta.) Kunos tolmácsolása mellett törökül érintkeztem velök. Előadták, hogy a várostól délre — Cumbas és Panados felé — a magyaroknak sok jó szántóföldjük és rétjeik vannak még; kivált néhány kitűnő szénatermő rét, melyek hajdan a Rákóczi paripáinak termették a szénát. Ezek a földek most gazdátlanul, míveletlenül, parlagon hevernek, s a rétek füve kaszálatlanul vész el, — a mi nagy kár. A törökök nem engedik lekaszálni senkinek; s gyakran megtörtént már, hogy egyik-másik szorgalmas örmény vagy görög gazda beültetett a parlag-földekből egy-egy darabot dohánnyal, gya-

pottal, gabonával: de a törökök mihelyt észreveszik az ilyet, — tüstént kikergetik őket e földekről; nem szabad ott senkinek termelni, *mert azok a magyarok földjei!* Ők tehát arra kérnek most engemet, mint a magyar küldöttség fejét, hogy *adjam el nekik örök áron, avagy, ha ezt nem tehetném: adjam ki legalább haszonbérbe a mondott szántóföldeket és réteket!*

Nagyot bámultamekülönös dologhallattára; kávéunk pedig szörnyen biztatott, hogy ezek igaz járatbeli, becsületes, jómódú földművelő emberek, a kik pontosan megfizetendik akár a vételárt, akár a haszonbért, — bátran szerződhetem velök mennél több évre! Persze, én hallani sem akartam az egész ügyletről, az ő nagy csodálkozásukra. Ismételve kértek, nógattak, hogy ajánlatuk a legkomolyabb, béreljem ki nekik a földeket; mert ha én megszerződöm velök s irást adok nekik: *akkor a törökök nem fogják, nem merik kikergetni őket azokról a földekről és rétekről, a melyek a magyarokéi!* — A kávé is mindegyre sugdosta a fülembé: Ne vonakodjam az alktól, — fele se tréfa ennek!

Elálmodtam ezeken a sajtószertű jogfogalmakon a XIX-ik század végén, és ezeken a csodálatos állapotokon, Rákóczi s a múlt századi száműzött magyarok rodostói hagyatékára nézve. Azonban Aslan konzul, a plébános és a Panajia-templomban látogatásunkra jött előkelő görögök előtt szóba hozván az ügyet s felvilágosításokat nyervén tőlök, — tisztába jöttem a dologgal, a melynek nyitja ez. A szultán, III. Achmed, 1720-ban idetelepítván Rákóczit, nemcsak »egy egész utcát« vett meg és ajándékozott neki s híveinek — mint ezt az öreg *Horváth István*, a rodostói utolsó magyar elbeszélése után 1794-ben a kassai utazó doctor említi, — hanem a Rodostóhoz tartozó *vakuf*- (állami) *birtokok* egy részét is, nevezetesen a várostól délnek fekvő egész területet, a tenger mentén le Panadosig, Cumbasig, tehát a legjobb földeket és réteket, a fejedeleennek és magyarjainak adományozá örökjoggal. Ez adományozásról ünnepélyes fermánt állított ki s azt megküldé a hatóságnak. *Achmed szultán ezen fermánja most is megvan a rodostói városházán, és mivel újabb keltű szultáni irádéval visszavonva nincs: a törökök által ma is érvényben állónak tekintetvén, nagy tiszteletben tartatik.* Ime, ezért üzük ők ki ama földekről a foglalni akarókat még most is, — kivévén a

r. kath. ecclesiát: mert ez a törvényes birtokostól Rákócztól végrendeleti hagyomány útján kapta a maga földjeit és házait. A többi földeket Rákóczi halála után az őt túlélő bujdosótársak művelték, avvagy adták ki haszonbérbe; mígnem az utolsó magyar: a rodostói görögök által *Szent-Istvánnak* nevezett Horváth István is meghalván 120 éves korában, 1799-ben, — a bujdosó magyarok földjei azóta gazdátlanul, parlagon hevernek. (Vakuf-birtok a leányágra át nem száll.)

Ezeket már így tudván, most értettem csak meg azt a feltűnő körülményt is, hogy a magyarok utcájabeli — balsoron fekvő régi házaknak valódi tulajdonosait is miért nem sikerült eddig kitudnom, és miért laknak az ott talált szegény családok csak az egykori szolgaszemélyzet helyiségeiben, a földszinten? míg a sokkal szebb emeleti lakosztályok üresek. Tudniillik, jogos birtokosai e házaknak a magyarok kihalta óta nincsenek; a jelenlegi lakók csak olyan usuáriusok, a kiknek elei, — hajléktalan szegény örménycsaládok, — csak úgy behúzódtak, mintegy lopva beköltöztek a gazdátlanná vált fényes paloták alárendelt, földszinti helyiségeibe, s ott megvonultak szerényen. A török hatóságok elnézésből megtűrik őket, hogy a romladozó házakat mégis, legalább annyira a mennyire, tatarozzák, fentartsák. (De hisz azok nagyon kevésbé tatarozzák; e házak maholnap összeomlanak.) Hogy ez a dolog valóban így van, — a jelzett urak bizonyították. Mindenik házra, az ily volt vagy jelenleg is bentlakók közül többen is tartanak ugyan — a hosszas ususra alapított — igényt: de ez a jogigény nagyon kétes és a fölött magok között sincsenek tisztában.

A jobboldali, legszélső ház sor épületeivel pedig úgy áll a dolog, hogy az ezek telkein állott régi házak Rákóczi alsóbbrendű udvarnépének lakóhelyei lévén, nem épültek olyan szilárdul, mint az átellenes sor palotái; mikor tehát idők multán lakhatlanokká váltanak: egy-egy ravasz örmény az összedült ház helyére újat épített, de csak fából. Az akkori török pasa — talán egy kis baksis is járulván hozzá, — elnézte. Így bátorodtak neki azután mások is, és lassanként keletkezett az egész sor ház, — de mind csupa faházak, melyeket le lehet bontani és másutt újra fölépíteni. Jól tudják ugyanis a circumspectus örmények, hogy ha

valamelyik rodostói pasának tetszeni fog őket e telkekről kiparancsolni, — hát akkor elhordhatják a házaikat. Mert a török birodalomban máig síncsen telekkönyv, és a vakuf-birtok — vakuf-birtok; azt csak a hatalmas padisah adományozhatja el: az *pedig Rákóczinak s a magyaroknak adományozá, nem az örményeknek vagy görögöknek.*¹⁾

Ezzel az örök-tulajdonjoggal, vagyis az Achmed szultán fermánjával, összefügg a rodostói keresztyén temetők ügye is, — a mint erről az egyházi matriculák adataiból s magából az ez nap délelőtt bejárt temetők helyszíni fekvéséből meggyőződtem. E sírkertek, — római katholicusoké, görög keletieké és örményeké egyaránt, — mind a városon kívül, délre, a Rákóczi földjein fekszenek, már mint ezek a mostani új temetők: mert a régiek a városban, az illető templomok körül valának. Az áthelyezkedés ekképen kezdődött. Legelőször is a múlt század közepén a rodostói r. kath. ecclesiának még többségét képező magyar bujdosók közül némelyek nem a városi ó-temetőben, hanem néhai szeretett jó urok, fejedelmök kedves kertjének földében kívánták magokat eltemettetni, — hogy örök álmaikat a nagy Rákóczi kezeivel ültetett bokrok, fák árnyékában alhassák. Ez az egykoron nagy gonddal művelt díszes sétakert ott kezdődött mindjárt a jobboldali házior mögött, s lement a tengerpartig, a fejedelem márvány csorgókútjáig, és kiterjedt jó messze dél felé. E kertnek a városhoz legközelebb fekvő részébe temetkezett el a halotti anyakönyvek bejegyzései szerint számos magyar. Lassanként egész kis sírtelep keletkezett itt, melyet a halotti könyvek eleinte »*hortus Hungarorum*«, későbbben már »*cemeteryum Hungarorum*« névvel jelölnek. Utóbb a többi r. katholicusok is e szép helyre kívántak temetkezni; és ekkor már a »*cemeteryum Hungarorum*«

¹⁾ Rákóczi József herczeg titkára s végrendeletének egyik ellenjegyzője, Pierre François de la Chaume, 1739-ben a portához a hagyaték rendezése tárgyában emlékiratot nyújtván be, ennek »*Sur les maisons de Rodosto*« című czikkében engedélyt kér arra, hogy az öreg fejedelem által Rodostóban építtetett házak s birt telkek és földek a József hg. legátumainak földözésére adassanak el; — de a porta ezt meg nem engedé, hanem azon realitásokat a bujdosó magyarok birtokában továbbra is meghagyta. (*Állami levéltár Bécsben. Turcica, fasc. 104.*)

és a »*cemeteryum Catholicorum*« név felváltva, de ugyanazt a helyet jelentve jó elő. Mert azután a városbeli szűk ó-temetőt egészen fölthagyták. De e Rákóczi kertje-féle kath. temető magyar eredetének emlékezete oly soká fentartotta magát, hogy még a legutolsó magyar halála után pár évtized múlva: 1814, 1816, 1817-ben is találunk a halotti könyvekben ily bejegyzéseket: »*Sepultus est in cemeteryo Ungarorum.*«

A catholicusoknak e példáján nekibátorodnak vala utóbb az örmények és a görögök is. Régi sírkertjeik a városban betelvé: a magyarok gazdátlanul maradt földjeiből — a kath. temetőnél jóval küntebb kihasítottak magoknak ők is egy jókora új temetőkertet, s beléhantolták első halottjukat. Tudták, hogy a törökök a temetőket — ha csak egy holt is nyugszik immár bennök, — a mohamedán vallás hitelvei szerint szent helyeknek tartják s nem bolygatják. Így tőnek tehát szert mindahárom keresztyén felekezetbeliek ingyen temetőkre, a magyarok egykori birtokán.

Sőt a r. catholicusok utóbb még tovább mentek. A »*hortus Hungarorum*« ugyanis 1830. körül a sirokkal immár betelvé: ismét küljebb költözködének, Rákóczi földjeiből új temetőt kertelve. Szintúgy az örmények. A felhagyott ó temetők halottait kiásatták, csontmaradványaikat áthordatták az új sírkertbe, s egy nagy közös sírverembe temették. (*Így dúlatott föl a többiek között szegény Mikes Kelemen sírja is, és csontjai az új örmény temető ossariumában, örménycsontokkal elvegyülve porlanak.*) A felásott sírok emlékköveivel pedig a templomudvarokat rakták ki, feliratos lapjaikkal fölfelé; (!) s a járókelők a szép síriratokat, czímereket idővel lekoptatták. Sic transit gloria mundi!...

A catholicusok, felhagyott temetőjük, a »*hortus Hungarorum*« területét azután — közvetlenül a város alatt fekvő értékes telek lévén, — mint egyházuk tulajdonát, csak most pár éve egy magánnevőnek elárúsíták, a ki egy, magában álló szép új házat épített reá, kerttel környezettet. A török hatóság nem tőn kifogást ez eladás ellen, miután a rodostói r. kath. ecclesia Rákóczinak végrendeleti hagyományosa, s másként is, azt a telket, mint temetőt, száz éven túl bírá.

A temetők mellett még hét szélmalom áll a magyarok földjeihez tartozó déli magaslatokon; lehet azonban, hogy már

Rákóczi idejében is állottak ott ily malmok, vagy ő engedé meg odaépítésöket, mivel a szél e halmokat járja legjobban. Különben : temető, csorgókút, fürdő, malom, — közszükségre szolgáló dolgok; az ilyeneket a török nem bántja.

Így áll, íme, az egykori magyar gyarmat rodostói ingatlanainak állapota ez idő szerint. Én ugyan sem el nem adtam, sem ki nem béreltem a görögöknek és örményeknek a magyarok szántóföldeit, rétjeit. ¹⁾

Míg ezekkel a földet vásárolni, bérteni akarókkal végeztem : eljőve Rodostó Mathuzsáleme, a 95 éves görög aggastyán, kává-sunk apja. Prémes gallérú sötét kaftánba öltözött, astrachán-süveges, piros arcú, hófehér hajú és bajuszú, tisztos, szép öreg ember volt, a kinek még elég egyenes testtartásán s viruló arczszínén nem igen látszott meg a csaknem százados életkor. Ezt csupán homlokának tömérdek ráncza, könnyborított szemének révedező tekintete s füleinek nagyot hallása sejteté. Emlékező-tehetsége mint meggyőződtem, — még jó rendben volt, s az aggastyán nem közönséges értelmiséget árult el. Szívesen elbeszélé, a mit tudott a régi dolgokról; kérdéseimre készséggel megfelelt, sőt mikor látta, hogy feleleteit jegyzem : maga biztatott, hogy csak kérdezzek mindenről a mi érdekel, — nem fárad ő ki, szívesen válaszol kérdéseimre. Ki is kérdeztem bőven, s jó emlékező-tehetségének, közlékenységének nem egy érdekes helyi adatot köszönhetek.

E kevés híján száz esztendő's élő-krónika szerint Rákóczi fejedelem palotái nagyon fényesek, sétatertjei igen díszesek és kiterjedettek valának. Palotasorának főbejárata nem az utcázáról,

---

¹⁾ Jellemző, hogy ezek, a mikor már látták : nem lesz semmi az alkuvásból, s szomorú arczczal elsompolyogtak, — egy még hátramaradt közülök, hogy hátha még is csak rágondolom majd magamat ! És kává-sunk, mikor atyjával a beszélgetést befejezém, megint odajött hozzám, s újra figyelmembe ajánlá ama földek, rétek bérbeadását, — íme, még itt vár a megbízott : ne vonakodjam alkut kötni vele ! Az élelmes görög ugyanis a török hírlapokból olvasván, hogy én az Jyldiz-palotába hívtam s szultán ő Felsége részéről többféle kitüntetést nyertem : úgy okoskodék, hogy, ha fajrokonai ama gazdátlan földek s rétek haszonélvezetébe az én segítségével — természetesen, valami jó olcsó árért — egyszer beleülhetnek : a törökök meg fogják azokban őket túrni, s többé ki nem zavarják.

hanem a tenger felőli oldalon nyílt, mely most el van falazva. Ott emelkedett egy nagy, czifra kapu, melyen a janicsárok strázsáltak, és e kaput esti doboláskor bezárták. Kérdésemre: milyen alakú volt ez a kapu? — az öreg azt mondá, hogy ő ugyan nem emlékezhetik rá, mert még zsenge gyermekkorában lebontották; de szülőtől hallotta, *hogy épen olyan fényes, sőt még fényesebb* (talán: újabb!) *volt, mint a sztambuli császár kapuja*. Mely válaszból az következtethető, hogy Rákóczi kapuja török stílusban, díszesen épült afféle nagyszabású, diadalívetet-forma kapuépítmény vala, minők a konstantinápolyi régebb, sőt némely újabb szultáni palotáknál is láthatók. A janicsár-díszőrség számára csakugyan ilyen kapu is illett.

A fejedelmi palotáinak emeletéről — folytatá az aggastyán — *két szép függő-híd vezetett át az utca átellenes házsorának*, a melyben a kertészek s más udvari cselédek laktak, *emeletébe s ezeken át a »madzsar kiráj« díszkertjeibe*. Mikor a király a palotákból sétálni indult, ezeken a függő-hidakon ment át. E hidak egyike, melyet még az elbeszélő a saját szemeivel sokszor látott gyermekkorában, a tenger felőli legszélső épületnek, az ebédlő-palotás háznak utczai oldalán lévő erkélyéről hajlott át; tehát körülbelül a mostani második kapu táján, (mert ez a ház ketté van ma osztva.) A második híd pedig följebb volt: a ma a kath. ecclesiá bérházát képező, akkori fejedelmi palota emeletéről.

Díszkertje Rákóczi-királynak kettő vala: belső és külső. A belső: a már fentebb ismertetett *»hortus Hungarorum«*, a későbbi magyar vagy catholicus ó temető területén, — a külső pedig, amavval összekötve, távolabb, — a mostani örmény sírkert környékén feküdt. E kertek a dombsor keleti széléig, vagyis a tengerpartig terjedének; sőt lent a tenger közvetlen szegélyét is, a két *»madzsar cseszme«* között, szép fasorral ültetetté be a fejedelem, melynek mentén hosszú, árnyas ösvény vezetett, — a hajdani magyar urak kedves sétáló, szellőző helye, a hol a jó, friss tengeri levegőt szívhatták. ¹⁾ Egy szóval, — úgymond az aggastyán, — minden igen szép, díszes és rendes vala itten; azonban, mint bol-

---

¹⁾ *Mikes* szerint, szép holdvilágos estéken, éjjeli 11—12 óráig is elsétálgottak ott a tengerparton.

dogult szülőtől s nagyapjától hallotta: *a fejedelem halála után valami idegen népek, frenkek költöztek ide a magyarok közé, és azok felforgattak, átváltoztattak, elhanyagoltak mindent.* Ekként idővel pusztulás váltotta föl a régi díszet.

Az öregnek ezen mindent felforgató, átváltoztató, s azután elhanyagoló »frenkjei«, *a Rákóczi József herceg sokféle zagyva nemzetből, de legkivált franczia és olasz kalandorokból álló udvari népei valának,* — a kik között még bosnyák gróf, egy Jajczai Brankovich is akadt. Említi Mikes Kelemen is, hogy József hercegnek semmi sem volt úgy jó, ahogy az apja elrendelte, — minden régi rendet felforgatott Rodostón. (*»Nem halok én itt meg, mint az apám!...«* mondogatta gyakran. Profécziája szomorúan teljesedett be.)

Az agg görög hagyományos elbeszélése tehát a történelemmel teljesen összevág. A Rákóczi-csorgókútról is megkérdezvén őt, azt felelé, hogy ez a belső az igazi »*madzsar cseszme*«: ezt készítette a fejedelem; a külső is »magyar forrás« ugyan, a meny nyiben azt is ők ásták: de az sohasem volt olyan ékes foglalatú. Ennek a város alatti, belső madzsar cseszmének a vizét itta a madzsar kiráj rendesen. Ma is fennálló márványkölapjai még az eredetiek, a Rákóczi által rakatottak; csakhogy ezelőtt nagy és szép márvány-koronája volt, *a fejedelem czímerével* és latin feliratokkal díszítve. E czímeres, feliratos, faragott márványtáblákat azonban valami gonosz emberek lebontották és elhurczolták csak nem rég.

Utóljára, mint görög embert, a Panajia Revmatocratissa görög templom udvarán levő sírokról, a templomban nyugvó magyar urak sírjairól és ezen egyház restaurációjáról kérdezém ki az öreget. Azon az udvaron — mondá, — a templom körül terült el az ó (görög) temető, mely sűrűen telve vala sírokkal. *Itt, a kis fehérmárvány-csorgó közelében feküdt egynehány magyar bujdosó is: belső szolgálói ama nagy magyar uraknak, a kiknek síremlékei bent az egyház talapzatában láthatók. Ugyanis e hű emberek holtuk után is uraik hamvainak közelében kívánván pihenni, itt váltottak magoknak sírhelyet.* 1828—30. táján azután a görög egyház is új temetőre tévén szert a városon kívül, a magyarok földjein: ekkor a templom körüli régi temetőt udvarrá, kertté

alakították. Mielőtt azonban a sírdombokat a földdel egyenlővé tették volna: a sírokat — *köztük az említett magyar urak szolgálát is* — felásták, a holtak maradványait összegyűjték és egy nagy közös csontverembe eltemették. Csupán azt az egy-két, ma is meglévő sírhalmot a csorgó körül hagyták meg, tiszteletből az orosz czár iránt, mert az ezekben nyugvók a czár szolgái. A mi pedig a restauratiót illeti: igenis, ugyanekkor a templomépület is, mely már nagyon rozszant vala, gyökeresen megújított; azonban a bent nyugovó három magyar nagy úr sírjait meg nem bolygatták. Ezt erősen állítá a vén görög, bizonygatván, hogy azoknak sírlapjai érintetlenül, ma is az eredeti sírok fölött fekszenek, s nem cseréltettek föl.

Körülbelől ennyi az, a mit Rodostónak e legöregebb emberétől megtudhattam. A kath. parochia házaira, földjeire, ó és új temetőjére, valamint az örmény és görög ó és új temetőkre nézve mindenben a szerint szóltam ő is, mint fentebb már megírtam.

THALY KÁLMÁN.

AZ ORSZÁGOS DIPLOMATIKAI LEVÉLTÁR REGESZTÁZÁSA.

A szakközönség annak idején e folyóirat hasábjain ¹⁾ vette először a hirt, hogy az Orsz. Levéltárnak 1526-ig terjedő u. n. *diplomatikai* része (mintegy 25,000 db oklevél) fel van állítva. Az ekkor tervezett regesztázásnak azonnal való megkezdését öröndetes körülmény: a levéltárnak folytonos gyarapódása gátolta meg. A többi közt csak az erdélyi országos levéltár ²⁾ illető részét említjük, melyet a sistematicus keretbe be kellett osztani.

Ez oklevél-tömegek immár illető helyökre kerültek, több mint 10,000 darabbal szaporítván e levéltár állományát, mely tehát ma kerek számmal 35,800 *önálló* oklevélből áll. Leltárunk — egymást követő jegyzőkönyvek alakjában — szintén elkészült. Ez önálló oklevelek nagy része azonban még nagyobb számú átíratot (transsumptum) zár magában — egyre bizvást számíthatunk másfelet — úgyhogy ezen az alapon a diplomatikai levéltár okleveleinek összes száma ma legalább is 85,000-re becsülhető.

E rendszeresen felállított oklevél-tömeg a kutató szakközönségnek már most is szabad rendelkezésére áll s minden egyes darabja azonnal könnyen föltalálható. Folyószámmal ellátott faládákba ³⁾ zárva, e célra szerkesztett egyforma nagyságú papír-borítékban, a legrégibb dátum szerinti kronologikus sorrendben *állanak* ez oklevelek; a rájuk és összes transsumptumaikra vonatkozó utaló-lapok ⁴⁾ pedig szigorú kronologikus rendben, folyó-számozva, könyv alakú külön skatulyákban. Minden önálló oklevél — mint külön diplomatikai kiadvány — külön

---

¹⁾ 1882. évf. 173. l.

²⁾ A gyulafehérvári káptalani és kolozsmonostori konventi orsz. levéltárak. (L. Századok. 1882. évf. 433. l.)

³⁾ Hivatalos műnyelven »doboz«-okba.

⁴⁾ Hivatalos műnyelven: »cédulák.«

számot (diplomatikai szám) visel, melyet *ha ismerünk* a számkönyvből azonnal megtudhatjuk, hányadik dobozban találjuk meg a kérdéses oklevelet.

»Ha ismerünk« --- itt az egyetlen bökkenő.

Mert ma még csak kerülő-uton ha hozzájuthatunk ehez az ismerethez. Kalauzaink a régi elenchusok és indexek, melyekbe az illető régi szám mellé az új diplomatikai szám is gondosan följegyeztetett. A régi mutatók azonban igen vegyes természetűek és értékűek, s némelyiknek labirintusához még külön vezérfonalat is kell keresnünk. Az oklevelek egy tekintélyes csoportjának pedig épen semmi régi mutatója sincsen.

E hiányos állapotot megszüntetni van hivatva a célba vett regesztázás, melynek szabatos, legapróbb részletekig kidolgozott tervét, a diplomatikai osztály bevonásával, e napokban állapítja meg véglegesen az Országos Levéltár főnöke: Dr. Pauler Gyula.

I.

A feladat nem volt közönséges.

Oly munkálatra kellett alaposan előkészülni, mely előre-láthatólag huzamosabb ideig állandóan fogja foglalkoztatni az Orsz. Levéltár személyzetének egy részét, melynél tehát az esetleg elvesztegetett idő vagy elért siker egymásra következő nemzedékek kára vagy haszna leend.

Oly levéltár regesztázásáról van szó, mely akár az oklevelek fontossága, akár azok számbeli gazdagsága tekintetében páratlanul áll hazánkban, s melynek már egyszerű felállításánál is eleven és logikus rendszer képződött, egyfelől a doboz és az álló helyzetbe hozott borítékok, másfelől a számkönyv és az utalólapok kölcsönös kapcsolódása s az ezekre vonatkozó egyszerű számozásnak végtelen mozgékonyága által.

E szerencsés rendszer további végleges kifejtése, előnyeinek értékesítése szolgált alapul a regesztázás tervének megállapításánál.

Célul pedig kínálkozott: teljes kiaknázása az oklevélnek, világossága és egyszerűsége a regesztának.

A helyes utat a legnagyobb tömeget képező *birtokjogi* oklevelek természetének levéltári szempontból való szabatos meghatározása jelölte ki, mely alkotó elemeire bontá ez okleveleket s elkülöníté lényeges részeit a lényegtelenektől. Kítűnt, hogy a regesztának csupán a lényeges dolgokra kell szorítkoznia, ha az oklevélről röviden, szabatosan kíván felvilágosítást nyújtani.

E lényeges részek mindazok, melyeknek az illető oklevél keletkezését és fennmaradását köszönheti: az oklevél létrejöttéhez

és hitelességéhez feltétlenül szükséges személyek; a kérdésben forgó birtokok vagy jogok s a rájuk vonatkozó egész ügy, mely egyszersmind az oklevél nemét is meghatározza; a teljes dátum; továbbá: az oklevél anyagi minősége és állapota, hitelességének kritériumai; végül: provenienciája s régi és mai jelzete.

Azonban e lényeges részeknek helyes feltüntetése, szem elé állítása oly formát követelt, melyben az oklevél, kiforgatván az élet által teremtett eredeti alakjából, levéltári szempontból a legczélszerűbben, azaz *plastikusan* testesüljön meg ismét.

E forma a *rovatok* formája, mely egyetlen lapon képes élénk tární a fontosságukhoz képest arányosan szétszótott összes lényeges tényezőket, melynél tehát a gyors áttekinthetőség rövidséggel és szabatossággal párosul.

Ezeket az előnyöket teljesen érvényre emeli s még magasabbra fokozza eme formának a leírt rendszerhez való alkalmazása, azaz a rovatoknak magukra az oklevél *borítékára* való rávezetése, mely ezenkívül az új rendszert a közvetlenség hecses előnyével is fölruházza.

Ettől fogva csupán a boríték, az oklevél megtekintése nélkül is, biztos kalauza a kutatónak. Sőt gyors megszokás után inkább csak egyes, őt érdeklő rovatokat kell szemmel tartania, ezekből még az esetleg nagyobb, bonyolultabb oklevél épületének alkotására és részleteire is biztos következtetést vonhat.

Ez előnyhöz, egyenes folyományaként, egy még jelentősebb járul. Tudjuk: egy borítékban levő önálló oklevél esetleg több *átíratot* is foglalhat magában. Egy borítékon azonban csupán egyetlen oklevél regesztázható, még pedig természet szerint a legvégső dátum alatt kiállított diploma, mely a többit átírja, magába zárja. Az átírt oklevelek azonban ép oly kevésbé mellőzhetők, mint ama vezér-oklevél. Következésképp ezekről szintén el kell készíteni a rovatos regesztákat, külön borítékon, mely aztán saját dátuma szerint megillető helyére kerül, természetesen *üresen*, azonban pontosan utálva a vezér-oklevélre, mely átírja, magában foglalja.

Ily módon kronologikus rendben az összes átíratok regesztái helyet foglalnak a dobozban, sőt ezenkívül magok a csupán másolatban meglevő, külön csomagokban kezelt oklevelek, valamint azok is, melyek egy vagy más oknál fogva »in specie« szintén nem oszthatók be (bárha 1526. előtti keletűek is) a diplomatikai levéltárba, pl. a a családi letétek, a törvények, vagy a táblai ügyvédek után maradt iratok és perek mellékletei.

Ehhez képest a regesztázás befejeztével a kutató a ma még borítékba zárkozó 35,000 főoklevél helyett, — ha a levéltár

állománya még jobban meg nem szaporodik — már is mintegy 85,000 oklevélnek hű, könnyen áttekinthető képét találja a dobozokban, eléggé meg nem becsülhető hasznára a tudománynak.

II.

Látni való azonban, hogy e logikusan alakuló tények központját a *rovatok* képezik, melyek az elmondottakon kívül szükségtelessé tévén minden egyes oklevélnek külön megkonczipiálását, a regesztázás nehéz munkájának gyorsabb keresztülvitelét is megkönnyítik.

E rovatok részeinek rendeltetését tehát, bár csak lehető röviden, e helyen is ki kell fejtünk. ¹⁾

d	s	a	
	e	b	c
f			
i	g	k	
	h		
	l		
m	n	e	
p	q	r	

a) rovat a *diplomatikai számot* keríti be, a legalkalmasabb helyen: felső balsarkon, hol az oklevelek egymásra következése a legkönnyebben ellenőrizhető; alatta pedig

b) a *doboz száma*, és

c) az okleveleknek a dobozon belül való *sorszáma* foglal helyet.

d) E rovat az oklevél *hitelességére* vonatkozólag jelzi: eredeti, átirat, kivonat, fogalmazvány, hiteles másolat vagy egy-

¹⁾ A mellékelt ábra a használt boríték eredeti nagyságának egyharmad része.

szerű másolat-e az oklevél. A mennyiben pl. átirat, ezenkívül azt is, mely oklevél vagy oklevelek írják át. E rovatba jönnek pl. a füzet-alakú oklevelek illető lapszámai is.

e) A teljes *dátum* rovata. Első sorban a kelet helye (actum) és a megfejtett dátum, alatta pedig az utóbbinak teljes latin kitétele foglal helyet.

f) Az oklevél *kiállítójának*, s esetleg annak a nevét tartalmazza, a kihez az oklevél (vagy levél) címezve van.

g) Az oklevél *nemének* (pl. iktató-levél, ítéletlevél, osztály-levél, adománylevél sat.) megjelölésére szolgál, mely célra külön kidolgozott diplomatikai műszótár készült.

h) E rovat az oklevél *tárgyát* adja elő röviden, a g) rovat folytatása gyanánt. Közvetítő szóra vagy szavakra csupán e rovatnál van szükség.

i) E rovat a felek gyanánt szereplő *személyek* neveit sorolja föl, nemzetség- és előneveikkel együtt, s a mennyiben az oklevél jelzi, leszármazásuknak azonnal családfa alakjában való föltüntetésével, az elhaltak neve mellett a szokásos kereszttel sat. E rovatban foglalnak helyet pl., mint szintén felek, az iktatásnál ellenmondók is.

k) A birtok vagy *birtokok* nevét tartalmazza, melyek az i) alatt szereplő felek ügyében előfordulnak, annak is följegyzésével, mely megyébe, várhoz vagy (pl. a társországoknál) országhoz, országrészhez sat. tartoznak, jelzőikkel (vár, város, falu, birtok, föld sat.) együtt.

l) E rovatnak kettős rendeltetése van. Először a felek ügyében közvetlenül *közreműködő*, másodsor az oklevél kiállításánál *tanuk* gyanánt szerepelt személyek neveit tartalmazza. Közreműködők pl. az ügyvédek, kiküldött és fogott bírák, királyi emberek, valló tanuk, szomszédok, a hiteles hely vagy a megye kiküldöttei sat., tanuk pedig: az oklevél záradékában felsorolt kancellár, főpapok és főurak, a hiteles hely tagjai sat. — E rovatba jegyeztetnek föl (magyarra fordítva) a szokásos: »Commissio propria domini regis«, »in congregacione nostra generali« sat. kitételek is.

m) Az oklevél *anyagi* minőségének (papír-e vagy hártya) és *példányszámának* jelzésére szolgáló rovat.

n) A *provenienczia* s a *régi levéltári jelzet* rovata.

o) E rovat a *pecsét* vagy pecsétek leírását, számát s pl. a *közjegyzők* jegyeit tartalmazza.

p) Az oklevél mai *állapotát*, anyagára és olvashatóságára való tekintettel s esetleges fogyatkozásait írja le, s jelzi a füzet-alakú oklevelek összes *lapszámát* is.

q) Annak feltüntetésére szolgál: *ki* van-e már *adva* a

kérdéses oklevél és hol, avagy még *kiadatlan*. A Fejérnél előforduló oklevelek régibb kiadásai nem érintetvén.

r) Az esetleges *megjegyzéseket* valamint a regesztázó és felülvizsgáló levéltári *tisztviselő* nevének kezdőbetőit tartalmazza.

s) E rovat csak akkor töltetik ki, ha a boríték üres, azaz ha az oklevél in specie más borítékban foglal helyet. Ez esetben tehát azt közli, hol találjuk meg magát a kérdéses diplomát.

Ha, főleg terjedelmesebb oklevélnél az *i*), *k*) és *l*) rovatok egyike-másika az illető szöveg befogadására elégtelennek mutatkoznék, folytatása egy (vagy esetleg több), eme rovatokat s felső közép részén a diplomatikai szám rovatát is tartalmazó kemény papírlapra kerül, mely aztán az oklevél mellé a borítékba helyeztetik.

III.

Az okleveleket azonban még nem meríti ki teljesen a lényeges részeknek rovatokba illesztése, mely különben is csak *egyik* főrészét képezi a még hátra lévő levéltári munkálatnak.

Ama lényeges tényezőként kívül még más részei is vannak az oklevélnek, melyek bár magának a kiadványnak létrejöttéhez és fennmaradásához nem voltak okvetlenül szükségesek, a tudomány szempontjából szintén fontosak. Ide tartoznak a benne előforduló soknemű jellemző kifejezések, megjegyzések, magyarizmusok, előzményül szolgáló hadi tettek, országos érdekű események sat., ezenkívül bizonyos csekélyebb jelentőségű személyek pl. jobbagyok, — vagy helyek pl. határok, dűlők, hadi tettek színhelyeinek nevei, melyeknek aprólékos fölsorolása a regesztát hosszadalmassá, bonyolulttá tenné, áttekinthetőségét esetleges tömegével egyenesen agyonnyomná.

Ez adatoknak minden lehető jelszavak szerinti értékesítése a mutató (index) feladata, mely a regesztába illesztett adatokat is felölelvén, az okleveleket a személyekre, tárgyakra eseményekre sat. vonatkozó összes részei tekintetében, utalások által teljesen kimeríti.

Ez egyszerűnek látszó művelethez egyöntetűség és szabadság kedvéért szintén rovatos minta készült, melynek felső, nagyobb rekeszében maga a *tárgy*, az alatta levő két kisebbikben pedig az illető oklevél *évszáma* és *diplomatikai száma* foglal helyet, — az egész három rekeszes rovat, könnyebb megőrzés végett, egy (32 ilyen rovatra) arányosan felosztott ívpapírnak levágható részét képezvén.

Emez, a regesztázással egyidejűleg készítendő óriási adathalmazból kell annak idején a betűrend szerinti főmutatót, vala-

mint a szakmutatókat (pl. archontologikus és birtok-mutatót) szerves egészszé feldolgozni.

Ily módon a regeszta-lap és a mutató határai szigorúan körülíratván, amaz szabatossága és áttekinthetősége, emez pedig teljessége által — kölcsönösen kiegészítik egymást s betetőzik a diplomatikai letéltár készülöben levő hatalmas épületét.

E munkálattal kapcsolatban, s mintegy ellenőrzés végett egy úgynevezett *diplomatikai regeszta-könyv* is készül, mely az *a), e), f), g), h)* regeszta-rovatok fölhasználásával, a kiállítók neve alatt betűrendben tünteti fel minden *önálló, eredeti* oklevél évszámát, rövid tartalmát és diplomatikai számát. (Az átiratok tehát e könyvben nem szerepelnek.) E könyvből, ha elkészül, azonnal megtudhatjuk, hogy egy-egy hatóságnak vagy magán-személynek pl. Nagy-Lajos királynak, a veszprémi káptalannak, Rozgonyi Györgynek sat. hány és mily tartalmu diplomája van a levéltárban.

A regeszta-lapoknak épen említett *f), g), h)* rovatai — azaz az oklevélnek legrövidebb tartalma — ezenkívül a már meglevő *utaló-lapokra* is rávezettetik, mi által e lapok (czédulák) immár pontosan kitöltött többi rovataikkal együtt, bár legrövidebb, de szintén szabatos regesztáját nyújtják valamennyi oklevélnek (az átiratoknak is), s mozgékonyságuk, hozzáférhetőségük és könnyű kezelésük által a fődolgokra nézve az eredeti oklevél jelenlétét pótolják s azok kimélését is lehetővé teszik.

E munkálatot megelőzi az oklevelek állapotának átvizsgálása, s az elrongyollottaknak átlátszó (Copier) vászonnal való kifoltózása.

Az egész rendszer szabatos kivitelét a legkisebb részletekre is kiterjedő utasítások teszik egyöntetűvé s egyszersmind könnyűítik meg. Ez utasítások egyike általában a regesztázás menetét, másika pedig a rovatlapok kitöltését szabályozza, végül a harmadik a *g)* rovat kitöltésére szolgáló diplomatikai latin-magyar szókincset: az oklevéltani műszótárt állítja össze.

*

A munka nagy terjedelmű s nehéz, mert elnagyolni, elhamarkodni nem lehet. De azon az uton indult el, mely előreláthatólag sikerre vezet.

DR. CSÁNKI DEZSŐ.

KÜLÖNFÉLEK.

JELENTÉS

A SÁRKÖZÚJLAKI PÉCHY-LEVÉLTÁRRÓL.

A M. Történelmi Társulatnak feladatai közé tartozik a vidéki levéltárak átkutatása s azok anyagának a történetírás érdekében értékesítése. Ez lebegett szemünk előtt, midőn egyik tagtársunktól vett amaz értesítésre, hogy Péchy István úr sárközüjlaki tekintélyes földbirtokos levéltárában sok érdekes historicum található, ezeket az illető levéltárból felkértük s a tulajdonos szíves készségéből meg is nyervén, átnézhattuk.

A figyelmeztető értesítés alapján azt kelle remélnünk, hogy a XVI. század történetéhez nyerünk érdekes adatokat, hogy a XVI. század második felében szerepelt Péchy Márton, Ferdinánd udvarnok és Martinuzzi megöletése alkalmából a pápánál járt követe, majd Báthory István bizodalmas híve, leveleinek maradványaira akadunk ott. De a felküldött, s egy nagy ládát megtöltő okíratok között ezeket hiába kerestük. Péchy Mártonnak mindössze testvérbátyjával Péchy Gáspárral (a ki egy időben gyulai kapitány volt) közös megegyezés alapján kiállított osztálylevelét találtuk — 1558-ból. Látjuk ebből, hogy 1558-ig osztatlanul bírták közös szerzeményeiket, de akkor »oly szándékban lévén, hogy isten törvénye szerint megházasodjanak« megosztottak — a levél szavai szerint: »ily módon, hogy a mi jószágot Péchy Gáspár ez ideig lelt és Mártonnal közlött (azaz megosztott), tulajdon csak övé legyen és az ő magzataié, kit istentől vár . . . ; viszontag a mi summa pénzt Péchy Márton szerzett és eddig szintén együtt bírtak, az tulajdon csak az övé és az ő magzataié legyen. Az atyafiúi successiot azonban kölcsönösen fentartják azon esetre, hogyha valamelyiköket isten a világból utódok nélkül kivenné. Kelt Bécsben 1558. oct. 10-én Péchy Márton tulajdon kezeirásával és pecsétjével.« ¹⁾

¹⁾ Magyar fordításban XVIII. sz. kézírású másolatban maradt fenn.

Ez a Gáspár volt a máig is virágzó Péchy családnak terjesztője, miután testvére Márton, ki egy ideig Báthory Istvánt szolgálta Lengyelországban, az általuk királyi adományúl nyert sárosmegyei Pécs-Ujfalun magtalanúl halt el.

A Péchy család a XVI. században szerepelt tagjainak leveleit tehát hiába kerestük a sárközújlaki levéltárban. Hiába a lengyelországi magyar coloniából pl. a Berzeviczy kancellár leveleit. De találtam más, velök rokon családoknak leveleire, így a történelemben szintén kiválóbb szerepet játszó *Sarmasági* családnak okirataira, melyek egy vaskos kötetben összegyűjtve ott őriztetnek.

1589-től egész 1753-ig mintegy harmincz oklevél foglaltatik egy a Mária Terézia rendeletére összeállított hiteles káptalani kiadványban, a melyből a család vázlatos története, birtokviszonyai összeállíthatók, leszármazásuk a hozzá mellékelt nemzetségrendi táblázatokból egészen 1451-ig felvihető. János király 1539-iki adománylevele a legelső ezek között, melyben Sarmasági Mihály számára Zeér és Bogdány belső-szolnokmegyei falvakban szőlőket adományoz. Megvan ugyanerről a kolosmonostori convent beigtató levele 1539-ből s ugyanannak még egy birtokügyi levele 1542-ből.

A XVI. sz. végéről s a XVII. század folyamáról sűrűn követik egymást a Sarmasági család oklevelei. 1592-ben vitézlő Sarmasági Miklós uram gyermekei S. István és Zsigmond mostohaanyjokkal Révay Anna asszonynyal perlekednek, megkínálván őt dossal, miután *kövesdi* házából kirekesztették s marhájában is zsákmányt tettek. Majd kiegyezvén (1592.) 500 frtot ajánlottak fel fel a dosért »több megadandó jószágokkal és marhákkal egyetemben«, a melyek megadásáig az özvegy a kövesdi udvarházat birhatta. — Megfogadták az egyezés pontjai közt azt is, »hogy az mely aranygyűrűt S. István és Sigmond kövesdi házatól Révay Anna asszonynak elvittek, az kiben rubint és törkes volt környúl megrakva, mely 14 aranyat nyomott, az kiköltözésnek idején megadják.« Az egyezés megszegőjére 2000 frt óvadékot tűztek ki.

Az említett kövesdi Sarmasági Zsigmond kedvelt udvari híve (*aulae nostrae familiaris*) volt Báthory Zsigmond fejedelemnek. Őt küldi 1597-ben követségben Olaszországba »Hetruria nagy fejedelméhez.« — (Ütlevele itt van.) — Birtokadományokkal jutalmazza hű szolgálatait; szintűgy utóda Báthory András; tőlük nyeri többek közt *Sidóvárat*, a hozzá tartozó birtokokat és több falvakat Hunyadmegyében, melyekről aztán ő »hitvesi szeretete jeléül *Füzy Borbálának* végrendelkezik (1601.) halála esetére. (A végrendelet itt van.)

Erdélynek emez érdekes szép asszonya, az 1597-ben megöletett Jósika István kancellárnak özvegye, volt felesége Sarvasági Zsigmondnak, a kinek 5000 frtját saját használatára költvén, neki és mostoha fiainak Jósika Zsigmondnak és Gábornak köti le 1601-ben a kolosmonostori convent előtt tett s itt olvasható végrendeletében kövesdi udvarházát, Sarvaság, Sziget, Girókuta, Dershida, Remete és Korond szolnokmegyei birtokait, olyaténképen, hogy, ha az ő testvérei és atyafiai ezekből őket ki akarják zavarni, csak úgy tehetik, ha az 5000 frt inscriptionalis summát nekik leteszik.

Újabb egyezés is köttetett az egymást hön szerető házastársak között, mely a Jósika fiúknak nem igen tetszetett, mert 1613-ban karánsebesi Jósika Istvánnak a gyulafejevári káptalan előtt tett protestatióját találjuk itt mostoha atyjának és édesanyjának —, édesatyjok a Jósika kancellár birtokai felett kötött csereegyezsége ellen.

Báthory Zsigmond ama rövid uralma alatt is, midőn utóljára próbált szerencsét Erdélyben, érezteti fejedelmi jóindulatát Sarvasági Zsigmond iránt: Tordavármegye főispánjává nevezvén ki 1602-ben a Bornemissza Boldizsár helyébe.

Básta kényuralma alatt is meg tudta védelmezni a hatalmas »ur ember« érdekeit és birtokát. Básta 1602-ben védelem-levelet ad neki Sarvaság, Lompert és Kövesd középszolnokmegyei birtokaira s ugyancsak Básta 1602. júl. 26-án protectionalist ad a Sarvasági család más tagjainak u. m. Elek, János és Lászlónak, megtekintve hűséges szolgálataikat, »ő cs. és kir. felsége és az ő különös protectiója és védelme alá vevén őket, minden ingó és ingatlan javaikkal.«¹⁾

Az erdélyi fejedelmek gyors váltakozása mellett is meg tudta tartani a Sarvasági család jelentőségét. *Rákóczy* Zsigmond idejéből 1607-ből egy egyezséglevelet találunk a Sarvasági testvérek között Sarvaság és a hozzá tartozó birtokok felett. *Báthory* Gábor még fejedelemmé választása előtt biztosítja Sarvasági Zsigmondot (egyik legbefolyásosabb párthívét) 1607-ben Ecseden kelt levelében, hogy, ha fejedelem lesz, minden javaikban megtartja őket. Fejedelemsége idejéből is nyert a család birtokaira védelemlevelet 1611-ben Szebenből keltezve. Hasonló pártfogásban részesítette a család tagjait Bethlen Gábor, *Rákóczy* György, Kemény János és Simon, a kik Sarvasági Ádámnak (1661—62.) Fonác nevű faluját veszik védelmükbe; ugyan így *Teleki* Mihály »az isten és hazáért vitézlő rendek vezére« 1678-ban, a ki

¹⁾ Ez eredetiben van meg a ltárban.

Sarmasági Zsigmondnak »Fonáciz faluban levő nemes udvarházát protegálja« »az alá és feljáró magyar táborhoz tartozó mindenféle hadbeliek ellen.«

Igy követhetjük nyomról nyomra, apáról fiúra a Sarmasági család ügyeit egészen 1753-ig a Péchy-levéltárból, a mely iratoknak a Sarmasági család történetének esetleges kutatója úgy a régi Belső-Szolnokmegye monographusa igen jó hasznát veheti. — S ezek alapján a családfa a XV. század közepétől a XVIII. század közepéig összeállítható.

Ezekén kívül is több levélsomagot találunk e levéltárban a Sarmasági családra vonatkozólag. Egyikben 203 drb ilyen levél van a Sarmasági család XVIII. századi irataiból. Utolsó ezek közt a 118 éves korában 1838-ban Üzikón elhunyt Sarmasági Istvánnak egy levele 115 éves korából (1835-ből). Úgy hogy e nevezetes családnak levéltára maradványát itt kell keresnünk a Péchy-levéltárban.

A Péchy-levéltárnak egy másik nevezetes oklevélsomagja *Kővárra és vidékére* vonatkozó érdekes és tanulságos adatokat tartalmaz, melyeknek Kővár és vidéke történetbúvára (nevezetesen az ezzel előszeretettel foglalkozó Teleki Géza gróf, a képviselőház jelenlegi háznagya) nagyon jó hasznát veendi.

És itt ismét egy előkelő szerepet játszott családnak a *berkeszi Katona* familiának levéltára maradványát találjuk fel. Kővár vidékének egyik főbb családja volt ez, melynek tagjai közül többen viselték a kővári vicekapitányságot. Így Katona István, a kinek 1650-ben temetésére kiadott költségajstroma itt található. Ennek fia Katona Mihály 1661-től, midőn a kővári vicekapitányság betöltetlenül állott, egyik porkolábjá volt a várnak. Kemény János idejéből 1661-ből »a Castellanus vagy porkoláb fizetése« (épen a Katona Mihályé) meg van itt eredetiben, Kemény J. aláírásával s a fejedelmi pecséttel. Kapott pedig az egyik porkoláb (Katona Mihály) 100 frt évi fizetést, köntösire 40 frtot, búzát 32, zabot 30 köblöt, 100 veder erdélyi bort, 4 öl szénát, 4 verő disznót, 100 fő káposztát »sózva«, egy köből kását, egy köből borsót, egy-egy urna vaját, mézet és sajtot, 20 bárányt, 20 tyúkot, 12 ludat, 4 vágó barmot, 4 urna eczetet — és »a porkolábság után jáрни szokott jövedelmet.«¹⁾

¹⁾ Vacante nunc officio vel titulo vicecapitaneatus sunt constituti duo castellani supremi in arce Keövariensi, quorum alter egr. Mich. Katona existens, ejus annus incipit a 1. Martii ao. 1661. et solutio fiet hoc modo: (miut a szövegben). Datum in castro nro Radnothiensi die et anno uti superius. J. Kemény m. p.« (és a fejedelmi pecsét.)

Apafi Mihály fejedelemségre jutván, Kővár vicekapitányává nevezte ki Katona Mihályt (a főkapitányságot ekkor Teleki Mihály tartotta). Vicekapitányi esküje megvan a Péchy levéltárban.¹⁾

Katona Mihályt 1668-ban még fontosabb állásra, *Huszt* várának kapitányává léptette elő Apafi, »járulván ahoz« a Huszt várához jogot formáló »tek. és nagys. gróf Bethlen Drusianna asszony ő nga javallása is.« - Katona Mihály 1668. febr. 25-én Huszt-on kelt (s e levéltárban fenmaradt) reversálisában esküszik az egy élő istenre, hogy a fejedelemhez s holta után Erdély országa törvényes fejedelméhez igaz és hű lesz, gróf Bethlen Drusianna asszonyhoz is, valameddig az országgal és annak mostani és következendő törvényes fejedelmeivel egyet ért s a várat az ő hűségökben megtartja és oltalmazza, a várnak Erdély országtól és fejedelmitől való elidegenítésében semmi szín és praetextus alatt nem igyekezik, senkivel arról nem tractál, sőt ha megnevezett grófné vagy mások abban igyekeznének is, elleneállani igyekezik és azt a fejedelemnek vagy az ország elsőbb rendének jó idején értékre adja, egy szóval mindenkben magát mint igaz hazafiához és szolgálájához úgy viseli.²⁾

Ismeretes, hogy Huszt vára mily fontos positioja volt az erdélyi fejedelemségnek, s mily előkelő szerepet játszottak annak kapitányai. A várórség elég nagyszámú volt, s tetemes költségbe került annak ellátása. Erdekes világot vet erre Katona Mihály-nak 1671-iki számadása, melyet Apafi 1671. jun. 9-én sajátkezű aláírásával és a fejedelmi pecséttel nyugtáz. Katona Mihály 1670. febr. 3-ától — 1671. apr. 29-éig a rónaszéki só-akna jövedelméből felvesz 6000 frtot s ebből a várórségnek fizet 3756 frtot s Teleki Mihály parancsolatjából, a ki e fontos várat csak ez egy év folyamán is háromszor látogatta meg, egyéb költségekre (köztük a maga fizetésére 100—100 frtot, Teleki Mihály ellátására »isten sava pénzből« egy ízben 100 frtot s más két ízben is 100—100 frtot, a kővári puskásoknak, a kik 1670. jan. 24—jun. 28. ott laktak, heti pénzben 248 frtot) összesen egy év alatt 5301 frt 32 denárt fizetett ki.³⁾

Apafi Mihály méltányolta és adományokkal is jutalmazta kedvelt hívének hűséges szolgálatait. Így péld. 1679-ben

¹⁾ Nevezetes ez időből (1668.) »a nemes Kővár vidéki nemességnek, puskásoknak és szabadosoknak az ország rendelésénél fogva készített regestroma« (a mely szintén e levelek közt maradt fenn).

²⁾ »Katona Mihály huszti kapitány reversalisa 1668« (eredeti).

³⁾ Katona Mihály eredeti számadása.

a dásaknai só-kamarától 300 kőstöt rendel adatni évenként Katona Mihálynak, mint Kővár vicekapitányának (!) élethossziglan.¹⁾

Teleki Mihálynak Katona Mihály Huszt, de főkép Kővár és vidéke igazgatásában mindvégig hű segédje, alter-egoja volt. A kővári számadások egy kis csomójában is többször szerepelnek együtt; ott van pl. Telekinek 1681-ből egy sajátkezű nyugtája Katona Mihálytól »a kővárvidéki nemességre, puskásságra esett« 1678-iki rendkívüli adóban felvett 593 frtról.

Körülbelül egy időben is múlnak ki a világból, az erdélyi fejedelemség utolsó éveiben. Az 1690-es években s a XVII sz. elején az új rendszer, a gubernium alatt mindkettőjüknek fiát, az apákéhoz hasonló nevet viselő Teleki Mihályt és Katona Mihályt látjuk szerepelni, az előbbit ismét mint Kővár és vidéke »főtiszt-jét« s az utóbbit, mint Kővár vidéke vicekapitányát. — Midőn II. Teleki Mihály 1720. aug. 22-én »hosszas betegeskedése után e világból kimúlt s 25-én Hosszúfalván koporsóban tétetett«, a gyász hírről Katona Mihály értesíti levélben az ország gubernatorát, Kornis Zsigmondot, a ki válaszában a megürült főtiszti hivatal administratioját, annak betöltéseig, maga helyett Katona Mihályra bízta.²⁾

A múlt század közepén és végén még sűrűbben követik egymást a Kővár vidékére, a Teleki és Katona családra vonatkozó levelek, melyek a két család és Kővár vidékének történetéhez nevezetes adalékokkal járúlnak. Kiemelendőnek tartom Katona Zsigmond leveleit, a ki Kővár vidékét a pozsonyi diétán 1720-ban, a kolozsvári 1730-iki és nagyszebeni 1740-iki országgyűlésen képviselte, a melyekre szóló megbízó levelei ott találhatók, — a többi családi levelek között.

A múlt század folyamán s a jelen század elején sűrűn követik egymást a Péchy-család tagjainak levelei, okíratái és főkép birtokügyi feljegyzései is, melyek azonban inkább csak család- mint köztörténelmi fontossággal bírnak.

Az általános történelmet illető levelek közül ki kell emelnünk azokat, melyek a *mádéfalvi veszedelem*, a *Hora és Kloska lázadás*, az *1788/89-iki török háború* és a *napoleoni harcok* illusztrálására szolgáltatnak érdekes adatokat.

¹⁾ Az eredeti donationalis levél a Péchy-levéltárban őriztetik Gyfvár 1679. decz. 27. kelettel a fejedelem aláírásával és pecsétjével.

²⁾ Katona levele Berkes 1720. aug. 26-ról és Kornis Zsigmond válasza Kolosvárról 1720. aug. 31. és 1721. máj. 16. a Péchy-levéltárban (eredeti).

Á mádэфалvi széкеу vérnászról a követкеző tudósítást találtam a Péchy-levéltárban br. Huszár Sándortól: .

•Csikszéкекnek, főкек Máдэфалvának a feyver fel nem vevéséérti tett törvénytelen erőszak tétele a kirendelt commissio által 1764-be január 10-én.

Elhallott nem kétlem Excellentiádhoz is siralmas esetek a széкеу máдэфалviaknak, és ezekkel Máдэфалvára le szállott Háromszéкекeknek, mind össze ezer számból állóкnak, kik a Csikban levő méltóságos Commissiónak mely instantiát küldöttek, in acclusis aláзatosan küldöm; a melyre is minő választ vettek, exinde perscripta certa relatione írhatom aláзatosan.

Négy compania muskaterost, egy compania draganyost, egy curasiert, egy Kálnokiakból, midőn hajnallott volna, Máдэфалvának a két végire állítottak álgyuval, és a falut is körül vették, két végén meggyújtották és álgyúval löttek, vágtak — esett el circiter 100 — az Olt vizének szaladottakat oda szorítván, számtalan a vízbe beveszett, circiter annyi sebesek, fogságba 300. Erdőkre futott ki sebes, ki hogy, ott is halva úgy írják elég hever, a tűzbe is égett el elég, de száma nem tudatik, mivel hamuvá lettek, mind máig hol egyik, hol másik faluba temetik őket széкеуyeket.

Ilyen volt az Instantiájokra adott válaszok széкеуyeknek, de úgy halatik, hogy azt tartják felőlők, hogy feyvertelen egyebet akart, de ez csak ratio exquisita super factum. — A miek meg is maradt a széкеу máдэфалvi lakosoknak, mindenek praedára ment, noha azt hallók, hogy vissza adatott volna mindenek. A háromszéкек voltak 600, alig mehetett el 100, — ki elesett, ki elfogatott, — de ez is referáltatik, hogy az elfogottakat is eleresztették, Csiki Lázár Istvánon kívül. Ezt kívántam Excellentiádnak aláзatosan megírni, elég szánásra méltó sorsok széкеуyeknek, azt is beszéllik, hogy a Háromszéкек az utat bevágták volna a Commissio eleibe, de ez nem bizonyos, — a mi újabbat vehetek, Excellentiádnak legottan küldeni aláзatos köteleességemnek tartom.

Excellentiádnak

poromig aláзatos szolgálja

B. Huszár Sándor, m. p.

Ezen levél megegyez a valósággal, sőt igen sok része maradott ki belőle a valósággal véghez vitetett szomorú méltatlanságnak, a mint ezt olyanok beszéllették, kik maguk is ezen veszedelemből csak úgy menekedhettek meg, hogy magokat a holttestek közé rejtették az alatt, míg a népet koncolták a dragonyosok, s miután megszűnt volna a zúszárlás, eltakarodott az ártatlan vérontás helyéről, akkor keltek ki a holttestek közül, mikor hordani kezdték őket halmokra.

Nem céлом nagyítani a gyilkosságot, de hittel bizonyosságot tett előкellő emberek vallomásából (u. m. Csik Vacsarcsi Lázár István, Taplocai Gegő János, Csicsai Buzás István, Jenőfalvi Jakab János, Bánkfalvi Kovács Tamás, Tompos István. Cikó Gábor és Rafael és másoknak vallomásaiból) írom, hogy mikor a nép még álmába volna, a falukban minden épíletек tele lévén emberekkel, jó hajnalba az ágyúk durrogása ébresztette fel a népet, sok ember az ágyú golyóbisok által leszakasztott fedelek, másokat Máдэфалva épíleteinek lángoló ropogása; füst fullasztotta, a férfiak mindenfelé szaladtak, a katonaság öldöste, lötte, vágta, döfte, fogdosta őket mint feyvertelent, és a nagy álgyúzás, apró puska ropogás, a nagy tűz miatt rémülésbe, ijedésbe esett, ide s tova szaladó, jajgató népet, még az asszonyoknak gyermekeкnek sem volt [kihez] folyamodni, — szaladtak mindenfelé, de a katonaság bajonéttokkal taszigatta vissza a tűzbe, sok ártatlan csecsemők bajanétról bajanétra lapda játékmódra hanyattak, sokan az Olt vizének

szoríttatva — vagy jég alá fúltak, vagy igen kevesen, úszás által a jég közül kimenekedtek ; sok asszonyok, leányok, ifjak, gyermekek a láng és fegyver praedái lettek. Így koncoltattak fel sok székelvények Mádéfálván, holott semmit sem vettek, s innen jött

Siculicidium — így valósodott.

Tristis virtus perversa tulit praemia recti

Seneca.«

A Hóra által 1784-ben indított oláh parasztlázadásról és kegyetlen vérengzésről több akkor széltiliben elterjedt »ujság«-ot és több eredeti tudósítást találtam e levelek közt, melyek közül pl. »Abrudbánya városa elpusztulásának leírását 1784. okt. 13.,« kiadta Szilágyi Ferencz »Hóravilág« cz. munkájában (78. l.); de van közöttük ismeretlen is. Ilyen tán a »paraszt had leírása«, Szántó György, Csürös Sándor és mások eredeti tudósításai Fejérvárról, Déváról, Enyedről 1784-ből ; »Ujságok« Szebenből 1784. nov. 24-éről ; Károlyi Sámuel tudósítása és egy a Doboka vármegyei főispánnak írt levél »a nemes Belső Szolnok vármegyével egyesült Doboka felső circulusbeli nemes, fegyverben álló sereg« részéről.

A II. József által II. Katalin orosz czárnő szövetségében 1788-ban megindított török hadjárat történetének illusztrálására is érdekes adalékokat találunk *Péchy Mihálynak* a hadjáratban részt vett mérnökkari főhadnagynak öcséséhez Péchy Lászlóhoz (a ki Kővár vidékének volt vicekapitánya) írt leveleiben.

Tudjuk, hogy e hadjárat eleinte szerencsétlenül, megveretéssel és visszavonulással s a Bánátnak a törökök által való feladásával kezdődött. 1788. sept. 12-én többek közt azt írja Aradról Péchy Mihály, hogy »a schupanecki szerencsétlen retirad... olta itt minden mozgásban vagy on, a Bánátusból futó és magokas visszavonó asszonyi rendek éjjel nappal érkeznek, melyeknek legkevesebb része marad itt, mind tovább szándékoznak. A beteg és bleszsirozott katonák ezereknként rész szerént az itt levő Új- és Ó-Aradon, rész szerént a falukon fekszenek. Az élést és munitiot hordó szekerekről nem is szólván, ágyúkat is nekünk ide a várba naponként hordanak. A váron szüntelen innep napon is dolgoztatunk. — Az itt levő történeteket sietve leírom.« S aztán elbeszéli, hogy a szabácsi vereség után Zimonyba sánczolták el magokat a mieink és ott töltötték a nyarat, melynek rekkenő és szokatlan hőségétől mintegy 19 ezren betegedtek meg és feküdtek szerte széllyel a szomszédos falvakon. — Leírja azután az Orsova és Mehádia vidékén történt hadi eseményeket, a török átkelését a Dunán, az osztrák hadak zűrzavarát s egy újabb (sept. 26.) levélben nagyon élénk színekkel festi a Bánátból való kétségbeesett menekülést. — Majd a későbbi levelekben a hadi szerencse jobbra fordulásáról és a hadjárat menetéről tudósít.

A történeti becsű levelek utolsó és legérdekesebb csoportja a *napoleoni hadjáratok* történetéhez s ennek főkép hazánkat is érintő részéhez nyújt jellemzetes és tanulságos adatokat az ezekben is szereplő Péchy Mihály és mások egykorú leveleiben, tudósításaiban.

Igy az 1799-ki hadjáratról Péchy Mihály két levelében van emlékezés. (Braunau 1799. május 3. és nov. 3.)

Több és érdekesebb tudósítások szólnak az 1805-iki hadjáratról, midőn Napoleon Bécsét is elfoglalta s Auszterlicznél az u. n. három császár csatájában (1805. decz. 2.) tönkre tette az egyesült osztrák és orosz sereget. Több levél (Gulácsy Antalé 1805. nov. 24., 28., 29-éről) tudósít a király Olmützbe s a királynénak gyermekeivel Kassára való menekvéséről s a francziák előnyomulásáról, a kik nov. 15-én a pozsonyi hidat is elfoglalták. Decz. 2-áról Károly herczegnek Olaszországból haza felé vonulásáról (Körmendig), s a francziáknak Bécsben való mulatásáról s arról tudósít egy levél, mennyire mocskolják a francziák a mi uralkodásunk gyengeségeit, a bankópénzt, a minisztereket stb. Egy igen érdekes levél »a szerencsétlen 2-ik deczemberi brünni (az u. n. auszterliczi) ütközetről« szól. »A muszka czár a népéhez oratiót mondott s igen nagy tűzbe hozta a muszkákat s talán e volt a veszedelemnek oka, legalább Constantin herceget vadolják a tüzességével. . . Napoleon a maga gárdáját maga vezette a mi ármádánk centrumának, a hol a muszka gárdát úgy öszvetörte, hogy csak 3000 ember maradt meg belőle. . . Olyan rút szaladás nem volt még, mint ez, sem kéréssel, sem fenyegetéssel a muszka czár meg nem állíthatta a népét. . . Nem arra szaladt a merre volt a destinatio Olmütz felé, hanem Holits felé, a hol semmi provisio nincs. . . Hamarabb volt Holicsba és mellette 14 ezer muszka, mint a két császár. . . Ha a székelj huszárok nem lettek volna, sokkal több muszka veszett volna el, de ezek oly szépen manővroztak, hogy egy nagy részét a muszka seregnek megmentették, de magok veszedelmével, mert fele a regimentnek elveszett.«¹⁾ — »A muszka czár decz. 7-én indult el Holitsból (írja egy újabb tudósítás), kísérte egy darabig a Nyitra vármegyei alispán, azután gr. Illyésházi az ország széléig. A muszka sereg merre megyen Nyitráról, még nem tudom, de az egész világ retteg tőle, mert ha látja, hogy bír azzal, a kivel a házban együtt van, mindent kipraedál, még a maga császárájának is két szekérét kipraedált, a mi császárunknak pedig szeme láttára ütötte a szép spanyol kossának oldalába a dsidáját, — és hogy Holitsba bátor-

¹⁾ Gulácsy Antal, Péchy Lászlónak Debreczenből decz. 14-én írja, mint decz. 8-áról »curir«-hozta tudósítást.

ságban lehessen a kastélyban, egész regementet kellett strásán tartani.«¹⁾

Végül Péchy Mihálynak egy-egy levele az 1809-iki hadjárat alkalmából Napoleon asperni győzelméről, 1812-iki végzetes oroszországi hadjáratáról, s 1814-ben »az Elba szigetjéből kiszökött, Franciaországban bement Napoleon üldözésére« siető seregek mozgalmáról tudósít.²⁾

Ezek azok, melyeket a sárközújlaki Péchy-levéltárból kiemelendőnek tartottam. Ha nem is valami kiváló és nagy fontosságú dolgok, de minden esetre megbecsülést érdemlő mozaikdarabok hazánk történetéhez. A Péchy, Sarmasági, Katona s némileg a gr. Teleki család történetére, Kővár vidékének multjára figyelemre méltó adatokat tartalmaz s a Hora és Kloska lázadás, az 1788/89-iki török- és 1799—1809. osztrák-francia háborúkra köztörténelmi becsű feljegyzéseket őrzött meg e levéltár, mely utóbbiakat a Hadtörténelmi Közlemények hasábjain fogom ismertetni.

A török és a napoleoni hadjáratokra vonatkozó köztörténelmi becsű leveleket Péchy István úr újabban az egyetemi könyvtárnak ajándékozta. — Mind ezzel, mind levéltára felküldésével méltó hálára kötelezte a magyar történetírást.

SZÁDECZKY LAJOS.

¹⁾ Gulácsy Antal Péchy Lászlónak Kővár vidéke vicekapitányának Fejérszékre, Debreczenből 1805. decz. 19.

²⁾ Péchy Mihály levelei Péchy Lászlóhoz. Pest 1809. jul. 23., Komárom 1813. jan. 24., Lemberg 1815. márcz. 28.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A trajanusi Dákia rumunjainak története.

A jászvárosi historikus Xenopol a trajanusi Dakiának történeteit négy kötetben szándékozik megírni és kiadni. Az *első kötet* a régi történeteket, kezdetjüktől fogva Kr. u. 1290-ig adja, tehát *a rumun nemzetiség alakulását*. Ez már megjelent.¹⁾

Második kötet: A középkori történetek, a leszállástól fogva Basarab Mátyásig és Lupu Vaszilig, 1290—1653. *A szláv idősza*k. — A leszálláson (descalcare) Xenopol a Fogarasról vagy Fogarásból való exodust érti, mely Oláhországot alapította volna, mint Anaeasnak az itáliai parthoz kötése a rómaiak uralágát kezdte meg.

Harmadik kötet: Az újkori történetek, Basarab Mátyástól és Lupu Vasziltól fogva a görög revolúcióg. 1653—1821-ig. *Görög befolyás*.

Negyedik kötet: A legújabb kor története, a görög revolútiótól, azaz 1821-től fogva a mi napjainkig. *A rumun idősza*k.

Az első kötetnek tartalma, melyet ismertetni akarok, négy fejezetből áll.

Az első fejezet: *A rómaiak előtti idősza*k. Ebben a skythákról és agathyrsekről; a gétákról és dákokról, a kettőnek alkotmányáról; a dákok harczairól beszél a rómaiakkal.

A második fejezet: *Dákia a rómaiak alatt*. Itt szó van Dakiának gyarmatosításáról; annak alkotmányáról; a dako-román életről; a Dakiának történeteiről a rómaiak alatt.

A harmadik fejezet: *A barbárok berohanásának első kora*. A rumunok a hegyekbe menekülnek. Ezen korszak barbarai: gótok, hunok, gepidek, avarok. Itt beszél Xenopol a dako-románok keresztyénységéről is.

A negyedik fejezet: *A barbárok berohanásának második kora*. A rumun államok kezdetei. Ebben következők vannak: I. Ma-

---

¹⁾ Istoria Rominilor din Dacia Traiana. De A. D. Xenopol, Volumul I. Istoria vecche. Jassi, 1888.

gyarok. A hegyeken túli országnak (azaz Erdélynek stb.-nek) állapítja a magyarok bejövetelekor. A magyarok támadásai. A rumunok állapítja a magyarok alatt. II. Bessenyők, kúnok, tatárok. III. Muntenia (azaz Oláhország) és Moldavia a leszállás előtt, és az azokban való szlávság és rumunság. IV. A rumun-bolgár birodalom; tehát a rumunok lakásai a Balkán-félszigeten; a rumun-bolgár birodalom történetei, s a rumunok szerepe abban a birodalomban.

Xenopol a Bevezetésben kettős geometriai rajzzal ábrázolja a rumunság ősi fészket, mely mai lakása is; a kettős rajzot így nevezi: a folyók háromszöge, a hegyek háromszöge. A két háromszög egy középpontú (concentricus). A folyók háromszögét délről a Duna, keletről a Neszter, nyugatról a Tisza folyók teszik. Az éjszaki csucson a Neszter és Tisza folyók forrásai nem érnek ugyan össze, de nincsenek is egymástól távol; a hézagot mégis rumunság tölti ki. — A hegyek háromszögét az Erdélyt határoló hegyek teszik; keletről a Székelység hegysora — legyen szabad etnographiai névvel neveznem —; délről a Szászság és Fogaras hegysora; nyugatról az erdélyi Érczhegység, mely a Dunántúlra terjed a szerb hegyek felé s a Vaskaput képezi. A hegyi háromszögnek éjszaki suta csuca a máramarosi hegyek.

Nagy fájdalomra Xenopolnak a folyók és hegyek háromszögei nem vágnak össze; a hegyek tehát ketté szakasztják e rumunságot, csak kevés szorosan engedvén közlekedést keleten és délen a rumunság elválasztott részei között.

»Mind a mellett, úgymond, a rumun nép nem mondhat le a reményről, mely benne megfogamzik, valahányszor szemét veti azon tartományokra, melyekben a rumun szó hangzik, t. i. hogy azon ágyakból, bármennyire távol legyenek is egymástól, egyszer valamennyi rumunok egyesítő fája fog teremni. A meddig a közös rumun szó hallszik, addig terjed a közös érdek is; azért reménylünk, hogy egyszer a rumun államnak határai egyek lesznek a nemzetiség határaival. Lehet, hogy még sok ideig kell várakoznunk, míg megvalósul a becses remény. De akár meddig kell is várakoznunk, a célnak nagysága megadja nekünk a békétűrés erejét. Azonban minden igyekezetünk, minden munkánk egyedül arra a szent és nagy célra legyen irányozva. Boldog azon nép, a melynek valósítandó eszménye van a világon: nekünk elevenen áll szemünk előtt az eszmény, s mi azt nem látjuk!» (Fericit e poporul, ce poate avea in aceasta lume un ideal de realizat; al nostru este viu inaintea ochilor, ši noi sa nu'l videm!) (A 21. lapon.) Ime, az oláh eszmény, mely Xenopolt lelkesíti, bennünket is érdekel.

Ismertetésemben mellőzöm az egész első fejezetet, s általmegyek a második fejezetre, a melynek elején Xenopol Dákiának gyarmatosítását adja elő.

A gyarmatosok élére, nagyon helyesen, az idegen elemeket teszi, legelőbbre a görögöt, mely Kis-Azsiából és Síríából került az újdön meghódított római tartományba. Ezekből a görög nyelvektől származnak, úgymond Xenopol, a görög szók, melyek találhatók az oláh nyelvben. Mert azok, úgy hiszi, nem újabb korú görög nyelvből valók — a miben Xenopol nagyon téved, mit egy példán mutatok meg nemsokára.

Mínthogy pedig a dák és thrák nyelvek azonosságát a régi írók, p. o. Strabon is, bizonyítják; s mínthogy a mai albániai vagy orbonás nyelv a régi thrák (tulajdonképen illyr) nyelvnek származéka: tehát az albániai szók is a mai oláh nyelvnek ős-régi tulajdonai. Annálfogva a görög és albániai szók eredetének megtalálása végett nem szükséges a Balkán-félszigetre mennünk, s azt a theoriát segítségül vennünk, mely szerint a Dunántúlról költöztek volna be a Dunáninnyi oláhok. Meglátjuk majd, nem lesz-e mégis szükséges azt tennünk!

Azután következteti Xenopol az eredeti vagy a dák népséget. A dákok és géták már állandó lakású földmivelők lévén, mikor a rómaiak megtámadták, mit a sok dák városnév is bizonyít, nem lehet képzelní, hogy a római győző az egész dák népet ki akarta vagy ki birta volna irtani. Hisz a történetírók tanúsága szerint, Trajanus második hadjáratja alkalmával mindjárt sok dák elpártolt Dekebalostól, s alája adta magát Trajanusnak. Ezeket csak nem ölték ki a rómaiak. Igaz, sok gazdag dák kiköltözött, mit a Trajan oszlopának képei is mutatnak: de a nagy tömeg ott maradt.

Erről döntő tanúságot tesznek nemcsak a folyók, hanem még inkább a városok nevei. Ptolemaeusból, a Peutingeri térképről (tabula Peutingeriana), a ravennai földrajziróból, de kivált a feliratokból Xenopol 68 város-nevet hoz fel, melyek közt csak 16 latin, a többi mind dák színű. Dakiának topographiája (azaz folyó- és helységnevei) szinte változatlan maradt meg a római időben. Xenopol helyesen mutatja meg, hogy az eredeti lakosságnak nagy része folyvást élt a római uralkodás alatt. Evvel Major Péter, Densusian és más rumun írók véleményét megczáfolja, a kik az oláhság eredetét tisztán rómainak vitatják. Ebben pedig neki van igaza.

Most Xenopol a római hatást tárgyalja a különböző eredetű lakosokra.

Ezt a hatást egy nagy malomkő hatásához hasonlítja, mely különböző gabona-szemeket összeőröl és lisztté teszen.

A római hatás a különböző nép-elemeket rómaivá tette. A római gyarmatokon kívül, melyek római joggal felruháztattak, leginkább a kiszolgált katonák telepítése mozdította elő a rómaiiasodást. Az ilyen »honesta missio«-val elbocsátott katona feleségestül, gyermekestül római jogúvá lett. »Dakia határbeli tartomány lévén — írja Xenopol a 199. lapon — s az ellenséges berohanásoknak különösen ki lévén téve, abban igen számosan lehettek az ilyen elbocsátások. A latin »veteranus« szóból a rumun »batrăn, batrin« lett, s megjegyzésre méltó, úgymond, hogy a *rezesek*, azaz közbirtokosok, mai napig a magok részét az osztatlan közbirtokban *batrin*-nak nevezik. Ebben a jellemző elnevezésben az elbocsátott római *veteranusok*nak kijelölt földbirtokaira való emlékezését találjuk meg.«

Itt meg kell állapodnunk. Xenopol oda feljebb némely görög szóból, p. o. a drum = út-ból (görög *δρόμος* = futás) azt akarta kihozni, hogy az említett szók az ázsiai görög telepesektől jutottak az oláh nyelvbe — tehát Kr. u. 110—260-ig való idő alatt — s hogy nem újabb korú görögből kerültek abba. De legott kitetszik, hogy téved Xenopol. Mert az ázsiai görögök 110—260. tájban a dromos (*δρόμος*) szót bizonyosan nem ejtették drum-nak, legalább Lukianosból, a ki siriai Kommagene tartományban 120—130-ban született s 180-ban virágzott, se ama »drum« kiejtést, se a dromos = futás jelentésének *út*-ra változását kimutatni nem lehetne. Az oláh *drum* = út, *drumaş* = utas (bolgárban és szerbben is *drum* = út) bizonyosan sokkal későbbi keletű. Alkalmasint azon időben lett oláhhá, midőn a latin *lucrum* = nyereségből az oláh *lukr* = munka lett, vagy a görög *παιδευσις* = nevelésből az oláh *pedepsi* = büntetés lett.

A latin »veteranus« a francziában *vétéran*, olaszban, spanyolban, portugálban *veterano*, a friulban is *védran*. Hogy a latin veteranus az oláhban *batran*, *batrin*, mint a latin vervex abban *berbecs*, a latin vesica abban *beşica*: az a változás bizonyosan nem Kr. u. 110—260. alatt történt meg. Az oláh *batrin* ősiséget is jelent, p. o. *latrin de bun* ősi birtok (Cihac, Dictionnaire d'étymologie Daco-Romane, Élémentes latins, a 24. lapon), s ezt a jelentést hozza fel Xenopol avval a felvilágosítással, hogy a *rezesek* (közbirtokosok) mai napig a magok részét a közbirtokban *batrin*-nak nevezik. Amde a felvilágosítás nem emlékeztethet bennünket a római (110—260.) időre, hanem a XIV—XV. századra, a mikor a magyar *részes* szó az oláhban *rezes*-nek, azaz közbirtokosnak, jelentését vette föl.

Meddig terjeszkedett Dakia népeinek rómaiiasodása? Erre úgy felel Xenopol helyesen: hogy Trajanus csak Dakiának nyugati részeit — mintegy a mai Székelyföldre, továbbá a Tisza-

Maros szögét és a középkorban úgy nevezett Szörénységet vagy Kis-Oláhországot foglalta provinciájába. »Tagadni nem lehet — nu se poate tagadui, írja a 203. lapon — hogy a római Dakiának középpontja (t. i. az írónak lakóhelyéről tekintve) a Kárpáthegyeken és az Olt folyón túlra esett. Moldovának és Munteniának ¹⁾ sikságait Traianus a dákoknak hagyta meg, a kik azokat a római háború előtt is birták volt. Amde azon szabad dákok sem kerülhették el a római hatást, mint semmi más nép sem, a mely határosa vala a római birodalomnak.

A római Dakia három részre oszlott: *Dacia Apulensis*-re, az Apulum városával (mai Gyula-Fejérvár); ettől éjszak felé *Dacia Porolissensis*-re, Porolissum városával; s *Dacia Malvensis*-re, melynek hol volta bizonytalan, mert *Malve* városának helyét még nem sikerült megtalálni. Xenopol Olteniába teszi (a 208., 209. lapon), a hol »castra nova Severiana« voltak, melyeket kapcsolatba hoz a »Turnul Severinului = Szeverin tornyával.« Reáhagyom, jöllehet kérdés támad, vajjon a középkori »terra Zeurin = Szörény földje«, nem teremtette-e a Szeverin tornyát?

A rómaiak kormány, coloniái, municipiumai, collegiumjai Dakiában, bár mennyire tanulságosak is, nem tartóztathatnak; azonképen mellőzöm Dakiának külső történeteit is 200-ig.

A »parasirea Daciei = Dakiának odahagyása«, és »toponimia = helynevek« azonban nem mellőzhetők.

Azon téves véleménynek forrása (izvor al parerii rătăcite) hogy Dakiát elhagyták a lakosok és legiók, úgymond Xenopol a 283. lapon, *Flavius Vopiscus*, ki 40 évvel Aurelianus császár halála után írt, s a kit *Eutropius*, Nagy Konstantin idejében, meg, *Sextus Rufus*, Valens császár idejében, követtek.

¹⁾ Már itt figyelmeztetem az olvasót, hogy a rumunok *Munteniának* nevezik Oláhországot, s hogy nekik is van *Muntenia mica* (Kis-Oláhorsz.) és *Muntenia mare* (Nagy-Oláhorsz.). Az Olt választja el egymástól; az Olttól nyugatra van *Muntenia mica*, attól keletre *Muntenia mare*. Amazt *Olteniának* is nevezik.

A *Muntenia* név sem a dákoktól, sem a rómaiaktól nem származik. Kiktől hát? A magyaroktól. Hogy-hogy? A mint azután valahol bővebben előadom: a magyarok az Erdőn túli országot *Erd-el-nek*, latinul *Ultra-* vagy *Transsilvania*-nak, a déli havasokon túli országot pedig a *Havas-el-nek*, latinul *Transalpinia*-nak nevezték. A később odaérkező oláhok az *Erdelt* nem változtatták meg, a latin *Transilvaniát* affectatióból használják. De a *Trans-alpinia*-ból elhagyták a *trans* szót, melynek csak magyar-erdély felől van értelme, s az *Alpiniát* Munteniára változtatták el, s így *Hegyes ország*-nak nevezik a nagyon is sík Oláhországot.

Vopiscus azt írta, hogy Aurelianus látván Moesiát elpusztítottak, a Dunántúli Dakiát, melyet Traianus rendezett volt, odahagyta, abból a hadsereget és lakosokat kihúzáván Moesiában telepítette, s ott a maga nevééről nevezett új Dakiát a ketté osztott Moesiába helyezte. Eutropius és Rufus majdnem szórúl-szóra írják ki Vopiscust.

Xenopol általában kritika nélkül szükölködőknek találja a nevezett írókat, kik az ellenmondást és a lehetetlenséget nem vették észre. Ha addig is Moesia el volt pusztítva a barbároktól: vajjon ha elhagyatik Dakia, mely ortalma lehetett Moesiának, ez inkább biztosítva lesz-e? Elmondja Xenopol, hogy már Hadrianus hajlandó vala kiűrtetni Dakiát: de lebeszélték arról, mert nem lehet annyi római alattvalót az ellenség torkában hagyni. Hát Aurelianus idejében nemde még inkább kegyetlenség volt kiűrtetni Dakiát!?

De ha meg is történt a Dakiából való kivonulás: szószerint vehető-e az írók tudósítása? Bizony nem! A gazdagja, az inkább rómaija kiment bizonyosan Dakiából: de szegényje, de a csak elrómaiásodott dák lakosság bezzeg ott maradt régi hazájában.

Különben is már 260 előtt sok barbár, kiváltképen gót, megtámadás érte Dakiát, s lakossága még sem futott el, mert íme az utolsó kő-felirat 260-ból való, tehát 10 évvel készült az elhagyás előtt. Bizonyosságul szolgál ez, hogy minden gót rárohanás ellenére is, a rómaiak nem hagyták el Dakiát; s a mi 240 előtt történt, az bizony 240 után is megtörténhetett. A gazdagok, különösen a városok római lakosai, nem ragaszkodván az új tartományhoz, könnyen kivonultak abból: de megmaradtak abban az elrománosodott dákok, az ősrégi lakosok, a kik inkább akartak vala szükölködni az ősi hazájokban, mintsem azt elhagyva, másutt keresni könnyebbiséget. A gazdag elfut, mert van módja hozzá: a szegény marad, mert nincs módja elfutnia.

Mínt hogy pedig a római szokás szerint, a gazdagok leginkább városokban laktak, tehát megértjük, miért néptelenedtek meg oly hamar a városok. Ezek romba dőltek, eltemetvén neveiket is az omlások alatt; úgy hogy Dakiában ma igen kevés dako-román nevet találunk, mely meglévő helyiségekhez ragadt (astfel că astăzi să gasese în Dacia foarte puține ramașiți de nume daco-romane, alipite de localități existente. 291. l.)

Ezt a kevés nevet a »Toponimia« alatt tárgyalja.

Eddig is alkalmam volt, úgymond Xenopol, némely helységnek régi voltát a nevéből kimutatni. Ilyen *Mehádia*, a régi »ad mediam«; *Turnu-Severinului* Severus római császártól; *Tapia* vagy *Tapa*, Lugoshoz nem messzire levő falu, a hol Trajanus először győzött a dákokon; *Ghelmarin*, a régi Germisara.

A Szörény tornyát mellőzve, melyről már volt szó, Xenopol, úgy látszik, nem tudja, vagy nem akarja tudni, hogy Mehádiának magyar középkori neve *Miháld* volt, melynek semmi köze »ad mediam«-hoz; — hogy a Csongrád- és Tolnamegyei *Tápé*, hangzásra nézve, közelebb áll a régi Tape-hez, mintsem a Krassói Tapia, a melyhez még a sok *Tápió* is rokonságot tartana.

A Ghelmarium kissé rejtélyes. Xenopol a 266. lapon a Corpus Inscript. Latin. III. 1. nr. 1935-ből egy verses feliratot idéz, a melyben *Germisara* előfordul, mondván, hogy azt a feliratot az al-gyógyi fürdőnek romjaiban, közel Ghelmarin faluhoz, találták. Ámde a térkép *Gyalmár* nevet mutat; Kollerffy Mihály »Helységtárában (az 1877-ki évbéli kiadása 294. lapján), s Marienburg »Geographie«-jében des Grossfürstenth. Siebenb. 1813, II. 38. lapján is *Gyalmár*-nak írják, németül Hohenberg, oláhul *Dselmár*. Ebből csinált Densusian Aron Ghelmarin-t, mely a régi Germisara volna.

Ezekhez most Xenopol a következőket csatolja:

Pata Kolozsvár mellett, a régi Patavissa, vagy »vicus Pata«, úgymond. — Igaz, Kolozsmegyében van Pata, de van Biharban, Somogyban, Veszprémben, Hevesben is. Ezek a *Patu* nevű helységek rómaiak volnának-e s a Patai nevű családok mind római ivadékok-e? — Másik baj, hogy a trajanusi Dakiában lévő hely-név *Potaissa*, nem Patavissa.

Tarchiiu, Deés és Besztercze közti falu, oláh elváltozása a latin *Tarpeia*-nak. Minthogy a falu 400 méternyi magas sziklafal alatt van, így oktat bennünket Xenopol a 292. lapon, azt a dako-románok a Tarpeia kőszikla hasonlatosságáról nevezték így el.

Lehet, hogy Dakiának lakosságai nagyon olvastatták Livium és Plutarchust: de ha olvasták Livium, abban »mons Tarpeius«-t, »saxum Tarpeium«-ot találták volna. Úgy de a rumun vagy oláh nyelv nagyon eltűri az *r b, r p* hangot egymás mellett, p. o. *arpacașu, arpegia* stb. *berbant, berbece* stb.: a Tarpeiusból a dako-románok talán mégsem drincseltek volna Tarchiiu-t. De Xenopol bizonyítgatja, hogy Tarchiiu szabályos elváltozása a latin Tarpeia-nak (este o prefacere dupa toate regulele din Tarpeia latinesc), mit bátrak vagyunk nem hinni.

Azonban nagy baj, hogy azt a furcsa Tarchiiu-t se a térképeken, se a Helységtárakban nem találom meg. Szerencsémre, Xenopol maga útbá igazít, megmondván, hogy a magyarok a latin Tarpeia-t *Törpény*-re, a szászok meg *Treppen*-re változtatták el. Hogy a XI. századbéli magyarok jobban őrizték meg a latin Tarpeia-t, mint a III. és IV. századbéli dako-románok, az amazok dicséretére, de ezeknek bizony nem válik dicséretökre.

Megtudván a Törpény helynevet, azt iziben a Helység-tárakban is megtaláltam. Hol is van ezen Törpény? A régi Besztercze vidék szász kerületében; s ez meg is mondja nekiünk, hogy a szász *Treppen* név az eredeti, s a *Törpény* annak csak magyaros kiejtése. Lehet, hogy a *Treppen* nevezetre a kőszikla-fal szolgáltatott okot: de bizonyos az, hogy a szász telepedők nem gondolnak vala a capitoliumi hegyre. Hát ezt a Treppen-t, Törpény-t hogy hívják az oláhok? Marienburg szerint *Treptyi*-nek! ezt a geographust pedig még eddig biztos kalaúznak találtam. Valóban is a német »Treppen« = lépcsők, oláhlul *trepte*, artikulusal *treptele*. Xenopol *Turchiu*-ja, úgy látszik, a rumun Kliónak új tikmonya, mely resteli, hogy a német »Treppen« oláhlul is »trépte.«

Több római nevet nem találván Xenopol a mai Erdélyben, általmegyén a hegyeken, Olteniába. Ott van *Karakal* város, s attól nem messzire egy városnak romja, melyet a nép *Antina*-nak nevez. Világos, úgymond Xenopol, hogy e két helynév Antoninus Caracalla római császárra vall. Ennél többet itt sem talál, csak még a *Romanati* kerület-név, és a *Roman* város-név emlékeztetnének a rómaiakra.

A nagy folyók nevei mindenütt maradandók, ezekről nem teszek megjegyzést.

De Xenopol a 303-ik lapon helyreigazítja egy hibámat. A »Neuere Erscheinungen der Rumänischen Geschichtsschreibung« (Wien u. Teschen, 1886. a 79., 80. lap.) azt írtam, hogy Opitz még 1621—22-ben a Trajan mezejét (Trajani Feld) Zalatna mellett találta fel, csak azután költözött ez a név a Torda melletti Keresztesre. Xenopol megmutatja, hogy ez nem új találmány, mint gondoltam, mert már az »Das alte und neue teutsche Dacia, das ist Beschreibung des Landes Siebenbürgen« (Nürnberg, 1666. a 250. lapján.) című könyvben olvasható: »Keresztes-Mező, Prat de la Traian.« Pedig akkor, úgymond Xenopol, a rumun tudósság még nem látott világot (pe cînd crudiția romina nu văzusa încă lumina zilei).

Köszönettel veszem a helyreigazítást. Valóban azt gondoltam volt, hogy a Keresztes-mezői Prat de la Traian, vagy a mint most írják: Pratul lui Traian, legelőször Kolosvárott 1750-ben a »Gesta S. Nicetae, Veteris Daciae episcopi et apostoli« című könyvecskében, melynek szerzője Fekete József jezsuita, jött világra. Egyébiránt tudom és tudtam, hogy az erdélyi rómaiságot tehát az oláhok római voltát, nem a rumun tudósság, hanem az elmúlt négy századnak német- és magyarországi tudósai kezdek tanítani és terjesztetni, a kik mindenütt és mindenben Rómát látják vala.

A *Harmadik fejezet*, a melynek egyik felirata: »Dakia a barbár járások első időszakában«, másika: »A rumunok a hegyekben (Rominii in munti)« nemcsak nevezetes, hanem curiosus is. Themáját lehetőleg szóról-szóra közlöm.

»Dakiának a barbárok prédájára való odahagyását egy átmenet előzte meg, a melyben a tartomány még a római uralkodás alatt is több rendbeli barbár járásoktól szenvedett. S ámbár a szelid és virágoztató római uralkodásból nem hirtelen jutott is eme járások zavarába: még is igaz, hogy történeteiben a római legiók kihuzásával új időszak állott be, mely jellemző sok nevezetes körülménynél fogva.

»Először: A trajanusi Dakiának megmaradt legtöbb lakosai, mint utóbb a rumunok is,¹⁾ a barbárok iszonyatosságaitól menekvést a hegyekben és erdőkben találtak.

»Másodsor: Az új életmód, mely a hegyekbe való menekülésnél fogva beállott, a népet a földműveléstől a nomádoskodásra vitte; és ámbár a (későbbi) rumunok egészen soha sem hagyták el a megtelepedett állandó lakásnak foglalatosságait: mégis, a hegyekben leginkább a pásztorkodásra adván magokat, s mint pásztorok terjeszkedvén, egymással a legtávolabb helyeken is összetalálkoztak, s ez által egyfélévé válván, azt a meglepő egyseget eszközlötték, mely kitünteti a Dunáninnen rumunságot.

»Harmadszor: Azon szinte ezer évig tartó időszakban a dako-románok különbféle barbár népekkel jutottak érintkezésbe, a melyek nyelvökre, szokásaikra erős benyomást gyakorlának, sőt alkotmányukat is meghatározták. A rumun nemzetiség, melynek alapját a rómaiak és az eredeti lakosok összeolvadása tette volt, teljesen megalakulva lépett ki a barbár járások időszakából (nationalitatea romîna, acareia basa fusesa pusa prin contopirea Romanilor cu baştinaşii din Dacia, esa formata de deplin tocmai dîne poca navalirilor.)

»Ez az időszak tehát a rumun történelemnek nagyon nevezetes phasisát képezi, a melyben sok új elem járult a rumun nemzetiséghez. Látni fogjuk, hogy a Dakia odahagyása és a fejedelemségek megalakulása közötti ezer éves időszak nem egy hosszú megszakadása a rumunság fejlődésének: sőt ellenkezőleg az a történeteinek legérdekesebb s eredményeiben legdúsabb része.« (A 311., 312. lapon.)

Miután a római legiók Dakiát elhagyták, ez a sarmaták hatalmába esett vissza, mert a gótok azontúl is a Neszter folyótól keletre és a Fekete-tenger mellékein tanyáznak. A sarmaták

¹⁾ Xenopol a következő századok rumunjait meg akarja különböztetni a 210 tájbeli dako-románoktól.

tehát 270 — 375-ig, a hunok megjelenéséig, Dakiának urai. Azért mondják a történetírók, hogy Nagy Konstantin (339 tájban) Sarmatiában győzte le a gótokat (in Sarmatarum regione delevit). Az oláh nyelvben nincsenek gót elemek, írta Roesler, a ki az oláhok származását a dakiai rómaiaktól tagadta. Erre Xenopol azt feleli, hogy azért nincsenek abban gót elemek, mert a gótok nem uralkodtak Dakián, a melyből a dako-románok nem mentek ki.

Birták-e a hunok Dakiát? Xenopol szerint, állandóan nem: de mind a Verestorony szorosán, mind a Maros és Szamos völgyein be-behatoltak Dakiába is, bántogatván a római provincia részeiben megmaradt lakosokat, kik a hegyekben és erdőkben elbujdostak volt, s ott oltalmat találtak.

A 325. lapon Priskus követségi tudósításáról beszélván kiemeli Xenopol, hogy Priskus szerint a skythák (hunok és gótok) előszeretettel beszélnek vala barbár nyelveikön, t. i. a hunon és góton, *de némelyek, kik a románokkal közlekednek, az ausonok nyelvén is beszélnek* (și acea a Ausonilor, acei dintre dinșii care vin in atingere cu Romanii). Ezen az auson nyelven már a bonni kiadók római paraszt vagy köznépi nyelvet értettek, így: Ausonia lingua = Romana rustica. Xenopol meg azt állítja, hogy ez a nyelv a *latina poporana* (latin népnyelv), melyen a dako-románok beszélnek vala a trajanusi Dakiában (vorbita de Daco-Romanii din Dacia traiana). Azonban Priskus nem tud semmit a trajanusi Dakiának latin nyelvéről, de tud a Dunántúli, moesia, aurelianus, dakiai, dardaniai romaiosok nyelvéről. Mert a byzantinus írók a byzantinus birodalom még görög alattvalóit is *romaiosok*-nak nevezik. Azon hunok tehát, a kik az ottani lakosokkal, a kik elváltak rómaiassodva, közlekedtek (ὁμοις ἀντὶν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιμιζία), azok tudnak vala ausonul, az az latinul is. Priskus csak barbárságot lát a Dunán innen, ott, a hol 260-ig római vagy helyesebben romános élet virágzott volt. 448 tájban ennek az életnek és ausonul, vagy latinul beszélő embernek legkisebb nyoma a Maros-Tisza szögében. Ha a mai Hunyadmegyében, továbbá Zalatna, Offenbánya, Verespatak környékein a rómaiság nyoma maradt volna meg, biz azt Attila hunjai és gótjai, a kik előtt hegy nem vala járhatatlan, folyó nem vala átkelhetetlen, megtudják, föl is használják vala.¹⁾

¹⁾ Xenopol azt mondja a 327. lapon, hogy a hunokra egy hegy név emlékeztet, a volt segesvári székben a »muntele Hunilor« = hunok hegye. Talán tévedés van ebben. *Szász-Kéz* mellett régi vár van egy magas hegyen; de ennél még magasabb a *Hennyenburg* (Riesenburg), úgymond Marienburg (II. 265. l.) Úgy de a disznódi Bálvány-hegyen (Götzen-

A hunok után a gepidek Dakiának urai. Jordanes szerint »a régi Dakiát, melyet most Gepidiának neveznek, s mely Moesiával szemközt van, a gepidek bírják. Ennek a Gepidiának keleti határosai a roxolánok, éjszaki határosai a sarmaták és bastarnák, nyugati határosai a jazygek, déli határosa a Duna.« Tehát Jordanesnek ezen leírása, mely azt is mondja, hogy hegyek koronájával van bekerítve az ország, s hogy abba csak két bejárat vezet, »per Bontas [pontes] et per Tapas«, vagy a Verestorony szorosa s a Vaskapu (Krassó, Hunyadban), világosan a régi trajanusi Dakiára, különösen Erdélyre illik. De Xenopol jobban tudja a dolgot, mint az egykorú Jordanes. Xenopol azt állítja, hogy a gepidek csak a Tisza mellékein és a Dunántúli Moesiában tanyáztak; a mai Erdélyt, a melynek hegyei közé elbúva lappangtanak a dako-románok, alig-alig érintették meg. Nem csuda tehát, úgymond, hogy nincsenek gepid-germán szók az oláh nyelvben, valamint nincsenek abban gót-germán szók. Ezen szók hja pedig korántsem azt bizonyítja, mit Sulzer és Rösler hittek, hogy ott és akkor rumunok nem valának: sőt inkább az a legjobb tanúság arra, hogy soha ki sem mozdultak Dakiából a rumunok.« (A 332. lapon.)

Sulzer és Rösler csak azon kiköltözőket értik, a kiket Xenopol is kiköltöztet Dakiából: azokról a román dákokról, vagy dák-románokról, a rumunok törzséről, kiket Xenopol a hegyekbe bujdosztat el, Sulzer és Rösler nem is álmodtak. S látjuk, eddig Xenopol ok nélkül bujdosztatja el. Mert szerinte se a gótok, se a hunok, se a gepidek nem is uralkodának Dakián; azoktól tehát nem kellett volna elbujdosniuk. S ha a sarmaták elől, kiket Xenopol 210—315-ig Dakia urainak ismer, elmenekültek volna is, 315-től fogva 568-ig, a mikor az avarok lettek urai a gepideknek, szépen vissza helyezkedhettek volna régi városaikba, ha t. i. úgy élnek vala a historiában, mint élnek Xenopol és más rumun írók képzeletében.

Hogy-hogy képzelet is azokat Xenopol? azt a »Daco-Rominii in munti« című szakaszban (333—353. ll.) olvassuk.

A régi rumunok a gótok, hunok, gepidek elől mind annyiszor elfutnak — pedig el sem kellett volna futniok —, a hegyekben nomádokká lesznek s terjeszkednek. A veszedelem elmúltával megint leszállanak a hegyekről, hogy új veszedelem előtűntével újra elbujdossanak. Tehát a pásztorok a nyájaikkal ide-oda

---

berg) is egy *Hennenburg* (Riesenburg) van u. o. 233. l. Ezen Hennenburgok német irodalmi nyelven *Hünen-burgok*, azaz óriások várai. A *hünen*, *heunen* szón hunokat is értenek. — Az erdélyi szász *Hennjen*, és az irodalmi német *Hünen*, vagy *Heunen* igen távol vannak a történeti hunoktól.

futkosnak. Ezt Xenopol az újabb historiával is bizonyítja. Rogerius, mint tudjuk, a tatárok elől Erdélybe bujdosik, a hol egy Frata nevű hegyen sok menekülteket talál. Egész hónap lefolyásáig élnek ott összeszorúlva, míg a tatárok elvonulásának híre a haza-menetelre nem bátorítja. (A 337. lapon). Az újabb időig is, úgymond Xenopol, leginkább az ország hegyein találjuk az oláhokat. Így a székely ispán Jaksch 1510-ben írja a brassai tanácsnak, hogy mindennap lehető nagy erővel szálljanak fel a szászok a hegyekre s pusztítsák el a gonosz oláhokat, csak a fiukat és nőket kimélvén meg (*cum tota vestra potentia singulis diebus Alpes ascendatis et perfidos Valachos penitus interficiatis, demtis pueris et mulieribus*). Így 1602-ben Naprágyi püspök Rudolf császár-királynak írja, hogy egész Erdélyben el vannak szórva az oláhok, leginkább a hegyeket lakván (*Valachi dispersi sunt per totam provinciam, montosa praesertim inhabitant loca.*) Íme Xenopol szerint az oláhok 315-től fogva 1600-ig az erdélyi hegyekben bujkáltak!

Hogy-hogy? Még ezután jobban is megtudjuk. Az avarok Pannoniát választván fészköknek, abból terjeszték zsákmányolásokat mindenfelé, a Transsilvania völgyeibe is, melyekben dús legelőre találtak nyájaiak számára. »Valószínű, úgymond Xenopol, midőn az avarok »in vaile Ardealului = Erdélynek völgyeibe jutottak, azokban már nem találák a rumun népet, elbujdosott volt tudniük azon barbárok elől, kik megelőzték az avarokat.« (A 351. l.) Pedig az író előbb azt mondta, hogy se a gótok, se a hunok, se a gepidek nem is uralkodtanak Erdélyen; tehát azok elől sem kellett volna elbújniok. »Mégis, folytatja Xenopol, az avarok feltünése akadályozta meg a hegyekről való leszállást azokra a termékeny síkokra, a melyekről a barbárok, mint egy feneketlen tengerből, szakadatlanul rajzottak ki. A nyomás, melyet az avarok a dako-rumun népre gyakoroltak, úgy mint a gótoké és a hunoké is, mindenkor Dakia közepéből indult ki annak peripheriájára, mely erdős hegyekből áll vala. A gótok a Veres-torony szorosán nyomulván be, pusztíták Dakia belsejét; a hunok is hihetőleg azon az úton, meg a nyugatra nyíló völgyeken, az avarok csak ez utóbbiakon jutottak oda. Mindezek tehát az amphitheatrum felső lépcsőire nyomták a rumunokat, a hol összeszorúlva, a Kárpátok külső oldalaira sem terjeszkedhettek, mert arra felé egy más barbár korlát rekeszti vala el az utat, t. i. a szláv nép, mely sokkal nagyobb szerepet játszott a rumun történelemben és a rumun nemzetiség alakulásában, mintsem akár a gótok, akár a hunok, akár a gepidek, akár az avarok.«

A római birodalom nyugati részein ugyanis a germánok, annak keleti részein a szlávok áradtak széllyel; mindegyik nagy

ethnographiai változást okozván a birodalomban. De nyugaton a román elem győzött a germánon, s támadának a nyugati román nemzetek. Keleten sok helyütt a román elem nem birt a slávval, tehát elenyészett a slávságban. Így Moesiában, a melyből a román elem a Balkán-félsziget déli hegyeire futott. Pannoniában és Dalmatiában csak egy kis része maradt meg a románságnak, t. i. a mauro-vlachok. Dakiában legnagyobb tömege állott ellene a sláváságnak. Tehát három román szigetet találunk keleten: a dako-románt, az istro-románt és a makedo-románt.

HUNFALVY PÁL.

Nagy-Szalonta történelméhez. Írta Rozvány György. Nagy-Szalonta. Nyomatott Reich Jakab könyvnyomdájában, 1889. — K. 8-r. 81 lap. Ára 50 kr.

Tizenkilencz év előtt volt szerencsém ismertetni a Századokban *Rozvány* Györgynek Nagy-Szalontáról írt monographiáját. A derék szerző lapokban és füzetekben azóta is több adattal járult e város történetének földerítéséhez; most pedig a »Szabadság« című nagyvárad lapnak egyik tárczacikke egész kis könyv írására buzdította, hogy említett művének egyes, meg-támadott állításait védje.

Sajnálunk kell, hogy füzete ekként polemikussá vált; de egyúttal örülhetünk is, hogy *Rozvány* e révén újabb részleteket beszélhetett el; mert első könyvében nem ment túl az 1762. év eseményein. A *Toldy-mythos* és az *Arany* János nevéhez fűződő kegyelet már magában is szélesebb érdeklődést keltetett füzete iránt.

Külön fejezetben bizonyítgatja, hogy a szalontai csonkatornyot, melyet *Arany* Jánoson kívül *Petőfi* is megénekelt, valóban a hajdúk építették és pedig az 1636. évi szalontai csata után. Elbeszéli a hajdúk viszontagságait s azt, hogy *Toldy* György szalontai birtokát 1625-ben vették meg a hajdúk s ők építették a bástyát és őrtornyot. Szalonta azután rohamosan gyarapodott s határa csakhamar negyvenezer holdra növekedett.

Igen érdekesek a *Toldy-családra* vonatkozó fejezetei. Beszél szalontai várkastélyukról, nagy elágazásukról, a *Miklós* név iránt tanúsított előszeretetükről. Kimutatja, hogy vagyonuk egy részét jogtalan foglalás alapján szerezték, még pedig a királyné erdejének rovására. Ez erdő Sarkadtól a *Fekete-Körös* mentén az aradi *lunkaságig* terjedt s 1282-ben *Kún László* szerencsétlen feleségének, *Izabellának* javadalma volt. Ötlet ugyan, de nagyon tetszetős, hogy a királyné óriási uradalmának tervszerű kezelését bizonyítsa.

S valóban, csak a XIV. századon erről kerül e fejedelmi vagyion a *Becse-Gregorok* kezére.

Szól azután a *Toldyak* vallásáról s arról, hogy *Bethlen* Gábor mint buzgó protestánszt jutalmazta meg *Toldy* Istvánt. Majd kikél azon állítás ellen, mintha kivétel nélkül kálvinisták lettek volna a Szalontára telepedett hajdúk. Sőt nem is egy nyelven beszéltek.

Erdekes, de bevezetésében már korábbi művéből ismeretes a szalontaiak futásának, II. *Rákóczy* Györgyhöz tartott igaz hűségök rosz következtetéseinek elbeszélése. Nem ily ismeretes a város újabb megtelepítésének s a fatornyos templom építésének előadása. Jellemzi a szalontaiakat, hogy iskolát és gymnasiumot előbb építettek, mint nagyobb templomot. Meg is lepte II. *Józsefet*, midőn jó latinsággal köszöntötte fel *Bajó* Balázs, a bíró. Részletesen tárgyalja Szalonta új templomának 1777-ben történt építését. E templom építésének költsége fölért Szalonta akkori összes házainak értékével. A díszes egyház, melyben *Arany* Jánost is keresztelték, épen *Arany* följegyzése szerint, 1847. ápril 17-én égett le. Az *Arany*-család származása helyéről és viszontagságairól frott fejezet igazolja mindazt, a mit ezelőtt tíz évvel, 1879-ben, jobbadán épen *Rozvány* úr adatai alapján, a *Századok*-ban elmondtam. *Arany* László úr ellenemben a nagy költő hátrahagyott műveihez írt jegyzeteiben (a 18. füzetben) a krasznamegyei Nagyfaluról való származást vitatja, a családnak a nemességért folytatott perében általam is ismert iratok alapján. Ő e részben azon álláspontra helyezkedik, melyet a czímerkapás után másfélszázaddal foglalt el a család. Említett értekezésemben magam is érintettem e körülményt s nem új ugyan, de aláfom *Rozvány* György azon kijelentését, hogy az *Arany-család* csak Biharból való menekülése (1598.) után jutott Krasznába, hol tényleg ki is hirdette I. *Rákóczi* Györgytől nyert nemességét. A család azonban, mely, a költő által fenntartott hagyomány szerint, a *Toldyak* földesurasága alatt élt, csak a bihari s nem a krasznai Nagyfaluban lehetett a *Toldyak* jobbágynépe.

Egyébiránt örvendek, hogy igénytelen értekezésem alkalmat adott *Arany* László úrnak a család nemzedékrende helyesebb összeállítására. Annak idejében nagy öröömre szolgált *Arany* Lászlónak (1879. decz. 20.) hozzám intézett becses levele, melynek ide vágó része (mit talán indiscretio nélkül közölhetek) így hangzik:

»Az öreg úr is köszöni a neki küldött példányt. Kedves emléket elevenít az föl nála. S azonkívül igen örült, hogy e vizsgálatok még biztosabb alapra helyezik a *Toldy Szerelmé*-ben általa elfogadott geographiai felfogást, a miben ő *Miskolczy*

Károly adatai nyomán indúlt. Valóban, e vizsgálatok talán egyszer még kideríthetik azt is, hogy *Miklós* vitéz csakugyan történetileg igazolható alak.»

Szilády Aron vizsgálódásai igazán tetszetőbbé tették e történelmi föltevést és *Rozvány* György, ki a vizsgálódást először vezette e nyomra, köszönetet érdemel, hogy ezt nem engedi levenni a napirendről.

Bocsánatot kérve e kis kitérésért, még csak azt akarom megjegyezni, hogy *Rozvány* könyvének főérdekességét a hagyományok után fenntartott mellékesemények jóízű elbeszélései és az a közvetetlenség képezi, melylyel *Szalonta* történetének minden részéről szól.

Fiatalos munkaerejében bízva, szívből óhajtom, hogy ezen, töredékességében is érdekes füzetét mielőbb kövesse Nagy-Szalonta utolsó századának rendszeres és összefüggő leírása. Sok tanulságost mondhat el ez újabb korról odáig, míg elérhette, hogy Szalonta történetéről szóló művét magában Szalonta városában nyomathatta ki.

MÁRKI SÁNDOR.

Boris und Rostislav. Beitrag zur Geschichte der russisch-polnisch-ungarischen Beziehungen. Von Dr. Moriz Wertner in Wartberg. Herausgegeben vom herald.-genealog. Vereine »Herold« in Berlin. Gedruckt bei Julius Sittenfeld. 1889. — 8-r. 154 l. függetlenül a halicsi fejedelmek nagy genealogikus táblájával.

Kálmán magyar király 1112-ben feleségül vette II. Vladimir orosz nagyfejedelem leányát *Eufemiát*; azonban nemsokára azután, mint hívé, hűtlenségen érte feleségét és visszaküldötte Oroszországba. Itt szülte meg az eltaszított asszony 1113-ban fiát, kit oroszosan *Boris*nak nevezett el. Minthogy Eufemia nehézkes állapotban hagyta el Magyarországot, és hűtlensége mind e napig bebizonyítva nincs, Boris az Árpádok nemzedékrendébe, mint Kálmán király legifjabb gyermeke fölveendő.

II. István halálában s az aradi vérfürdőben (1132.) elég ürügyet vélt találni Boris arra, hogy a magyar trónt a maga számára követelje. Elsőben tehát Bizancban, aztán Lengyelországban keresett célja elérésére segítséget. Bizancban feleséget kapott ugyan, a császári ház valami távolabbi rokonát, de segélyt nem; ellenben III. Boleszlav lengyel fejedelem pártjára állott és haddal segítette, melylyel és orosz csatlósáival Boris elfoglalta a Szepességet, és 1132. őszén a Sajó felé nyomult. Hanem ezen előhaladásának gátot vetett Szobjeszlav cseh fejedelem, midőn a mondott év október havában Lengyelországba törvén, arra kész-

tette Boleszlavot, hogy a Boris rendelkezésére bocsájtott sereget visszahíja.

Azonban már a következő 1133. évben újra Magyarorszában találjuk Borist, ki számosabb orosz és lengyel hadak által támogatva csatát ajánlott Vak Béla seregének, mely csatát miután elvesztette, Béla haláláig semmit se hallunk felőle.

De Vak Béla halála és II. Géza kiskorúsága nem sokáig hagyta nyugodni a trónkövetelőt. Minthogy orosz segílyre, mert Géza király számára orosz hercegnő volt eljegyezve, — azonképen III. Boleszlav halála után lengyel segílyre se számíthatott; minthogy továbbá Bizanc is a belső zavarok miatt számításán kívül esett, Csehországhoz fordult. Csehországban II. Vladisláv fejedelem, elűzvén a Szobjeszláv örököseit, uralkodott, kit azért, mert Szobjeszláv örökösei Magyarországon találtak menedéket, nem fűzött barátság a magyar királyi udvarhoz. II. Vladisláv III. Konrád császárt is megnyerte Boris érdekeinek. Az ellenségeskedések tehát 1146. évi husvét hetében Pozsony elfoglalásával megkezdődtek, és daczára annak, hogy Pozsony csakhamar meg vissza került magyar kézre, eltartottak ez év nyaráig, mikor a döntő ütközetben Géza ellenségeit teljesen megverte és Borist az országból kiűzte.

Hanem midőn VII. Lajos francia király Magyarországot, hol Géza király vendége volt, elhagyta és annak határát alig hogy átlépte, hírül vitték Gézának, hogy a francziák társaságában van Boris is. Géza emiatt szemrehányást tett a francia királynak és Boris kiadását kérte, mire a trónkövetelő jónak látta, valószínűleg a király tudtával, még az éjjel elillanni.

Boris ezen »szolgálaton kívüli« helyzetét felhasználta a becsvágyó és a keleti politika minden fogásaiban jártas Mánuel görög császár. Görög sereg élén látjuk ismét Borist, amint 1152. nyarán a Dunán át a temesi bánságba indul, s röviddel utóbb, a mint Bélusnak, Géza király nagybátyjának közeledtére megretírá. — 1153-ban Géza és Mánuel békét kötöttek ugyan Sardikában, de 1155-ben újra kitört a háború, melyben a görögök vereséget szenvedtek és a trónkövetelő halálát lelte. A magyar hadsereg ugyanis, haza térendő, Belgrád közelében át akart kelni a Száván. Vazul, a görögök vezére gyávaságnak tekintette e visszavonulást és megtámadta a magyarságot. Az ez alkalomból keletkezett tusában Borist egy görög zsoldban álló kún megölte.

Borisnak tudunkra egyetlen, Kálmán nevű fia maradt, ki Görögországban neveltetvén, ott helytartói tisztelet viselt s úgy látszik, utódok nélkül mult ki.

Ennyi Wertner Mór dr. föntjelzett egyik tanulmányának rövid foglalatlja, a másiké, melynek tárgya Rosztizlav, a következő:

A magyar történelemben előkelő szerepet játszott s az Árpádokkal sógorságba lépett *Rosztizlav*, az orosz kutfők szerint, a Rurik-ház Olgovics-Vsevolod ágából való volt. Atyja Vsevolodics Mihály, csernigovi herceg, anyja Romanovics Dániel, halicsi fejedelem leánya vala.

Atyját 1229-ben meghítták Novgorod lakói urokul, mely méltóságot már előbb (1224—1225.) is viselte volt. Fontos körülmények aztán Csernigovba hítták Mihály fejedelmet, ki bizva a novgorodiak hűségében fiát, a még ifju Rosztizlavot helytartójaként visszahagyta. Azonban e rendelkezésével a város nem volt megelégedve, és a fiút csakhamar (1230.) atya után küldötte.

Midőn II. Endre magyar király halála után (1235.) Dániel Halicsot is elfoglalá, Csernigov Mihálynak az ottani bolyárok közt szintén volt pártja. Ez Dánielt időfolytán az ország nagy részéből kiszorítá, mire (1238.) Mihály és fia megosztottak az országon. Dániel most a magyarok segélyéhez folyamodott, kikkel midőn 1239. Halics elé vonult, a nép hozzá szegődött. Mihály és fia pedig meghúzódtak Csernigovban egész a tatárjárásig, ekkor aztán IV. Béla magyar király udvarába menekültek. Ez időtől fogva Magyarországhoz kötötte Rosztizlavot sorsa.

1243-ban nőül kapta Anna magyar hercegnőt, IV. Béla király legkedvesebb leányát, minek folyománya az lett, hogy ipja magára vette gondját. Előbb megtette őt halicsi hercegnek, mely czímet Kálmán herceg halála óta (a Sajónál 1241.) nem viselte senki Magyarországon, Dánielről pedig a tatárjárás okozta nagy zavarban nem tudták, hova lett. Lőrincz mester és hadvezér nagy magyar sereggel átkelt a Kárpátokon, hogy Rosztizlavot Halicsba vezesse, hanem az időközben megkerült Dánieltől vereséget szenvedett. A harcz tovább folyt, de elvégre 1249. december 17-én Dániel oly fényes diadalt aratott, hogy Rosztizlavnak nem maradt más választása, mint végkép lemondani Halics birtokáról. A viszony Halics és az Árpádok közt ez időtől végkép megszakadt.

Azután mint tótországi bán, 1254—55-ben pedig mint Macsó ura fordul elő Rosztizlav.

A macsói bánság Ozorától és Sótól keletre terült el a mai éjszaki Szerbországban, a Drina, Száva, Duna, Morava közein és a Kolubara folyamvidékén. Azon tartományokból képződött, melyek már III. Béla uralkodása alatt kerültek a magyar koronára. Macsó IV. Béla idején hol védelmül szolgált a szerbek és bolgárok ellen, hol kiinduló pontul a déli szlávok ellen viselt harczokban.

Hogy Rosztizlavot Halics elvesztéséért megvigasztalja, IV. Béla király e fontos bánságot adta neki mint önálló területet,

melyet nem bánként, hanem mint »úr«, »dominus de Macho« birt. Rosztizlav ez állásában sok szolgálatot tett Magyarországnak és hatalmasan befolyt Bolgárország sorsára is.

Akropolita beszéli, hogy I. Mihály (Asen) bolgár czár (1255. körül) feleségül vette »Rossos Uros«, a magyar király veje leányát, ki ez által alkalmat nyert a bolgár ügyekbe avatkozni. Így, például, ő kötötte meg a békét a bolgárok és Theodor nikäai császár közt. (1257.) — Midőn I. Mihály megöletvén a bitorló II. Kálmán e megölt czár ifju özvegyét magának elcsajátította, Rossos Uros leánya ez összeköttetését nem helyeselve, 1258-ban Bolgárországba tört, a bitorlót megfutamtította és menekülése közben megölette. Rossos Uros így ura lett a helyzetnek, Myttest tette bolgár czárnak, ki azonban az ő és a magyar korona főnhatóságát elismerni tartozott.

Hogy ezen Rossos Uros nem más Rosztizlavnál, azt szerző bebizonyítja, illetve azokhoz (Gebhardi, Engel, Feszler, Palanzow és Wenzel) csatlakozik, kik ezen tételt már előtte fölállították.

Rosztizlav érdemei közé sorolandó még, hogy ő volt a II. Frigyes osztrák herczeg elleni csatában (1246. július 15.) a magyar sereg egyik alvezére, ha ugyan nem fővezére; a kroissenbrunni ütközethez (1260. július 12.) is tetemes, macsói és bolgár segélycsapatot hozott ipjának. Meghalt 1263-ban.

Özvegyéről, mint különben is kedvencz leányáról, IV. Béla király fejedelmileg gondoskodott. A várakon felül, melyeket neki Magyarországon adott, a macsói bánságból, Ozorából és Sóból herczegséget alkotott Anna (az özvegy) és fiai számára. E herczegséghez tartozott egy ideig Szerém és Branyicsevo is. 1264. júliusban Anna először fordul elő mint »ducissa Galicie, ac de Bosna et Mazo domina.« Még halálos ágyán is azon tanakodott IV. Béla, mint gondoskodjék róla. 1270. aprilisben irt II. Ottokár cseh királynak és őtalmába ajánlotta Annát, ki egyébként is Ottokár napa volt. IV. Béla halála után Anna összeszedvén a királyi család kincseit, csakugyan Ottokár őtalma alá menekült. Ezen illetéktelenül elvitt királyi kincsek egy évig tartó véres háborúságra adtak alkalmat, melynek végre 1271-ki júliusban békekötés vetett véget. Ekkor említik okmányaink utószor Annát mint macsói és radnai herczegasszonyt.

Rosztizlav és Anna gyermekeiül ismerjük: 1. *Mihályt*, ki mint macsói és bosnya bán is előfordul; 2. *Bélát*, a macsói és bosnya báni méltóság örökösét, kit 1272-ben Német-Ujvári Henrik szóváltás közben ölt meg; 3. a Mihály bolgár czár nejeül már említett, de név szerint nem ismert leányt; 4. *Kingát* (Cunegundis) kora legszebb asszonyai egyikét, kit 1261. október 25-én vett feleségül II. Ottokár cseh király, s mint ilyen volt nagyanyja

Venczel magyar királynak. Férje halála után Rosenberg Sebes (Zavisch) cseh főurnak lett felesége. Meghalt 1285. szept. 24-én. 5. *Grifndt*, fekete Leskó, krakói és sandomiri herczeg nejét. † 1291. 6. *Margitot* (az ifjabbat), a Nyulak szigetén lakó domokos-rendi apácák fejedelemasszonyát, ki — mint a Margit legendája írva hagyta: »vala Istvan királynak menyének Anna azonnak leánya.« 1290-ben még életben vagyon.

Ellenben hogy Szabina, Mois vagy Majos nádor felesége Rosztizlav leánya volt, szerző szerint feneketlen állítás.

Ez ime a Wertner dr. monographiájának foglalatja.

Szenczi Wertner Mór dr., Pozsony vármegye t. főorvosa, egyike jelesb tudósainknak, ki főleg a genealogia terén mélyen ható búvárlatai és éles kritikája által máris kitünő eredményeket ért el, meglepő felfedezéseket tett. Nevét egyaránt ismerik Berlinben, Bécsben és Budapesten, mint lankadatlan tudósét, ki a magyar genealogia ügyét szerencsésen össze tudta kapcsolni az egyetemes genealogia ügyével. Széles nyelvismerete, otthonossága a művelt világ történeti kútforrásaiban, kombináló tehetősége szüleményeit főleg a budapesti »Turul«, a bécsi »Adler«-s a berlini »Herold«-ban találja a szaktudós. Kisebb-nagyobb történettudományi értekezései és cikkei sorozatát, melyek két év előtt már a század meghaladták, egybegyűjtve a M. T. Akadémia Ertesítője XXI. évi folyamára adja.

Az olvasó csak az általunk ismertetett műből is megítélheti, hogy Szenczi Wertner Mórban a történetírás egyik jelesével van dolga, ki anyagát föl kutatni, megválogatni, meggyúrni, alakba önteni, színét, ízét, savát, borsát megadni jól tudja.

Ép ezért örömmel nézünk legközelebbi, ismertetett művében eleve jelzett, újabb publicatiója elé, mely a délszláv genealogiákkal foglalkozik.

PÓR ANTAL.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. A boszniai és hercegovinai tartományi múzeum Glasnikja. Szerk. Hörmann Konstant. 1889. Első évi foly. I. füz. (jan. - -mart.) Sarajevo. Tartom. nyomda. Előf. á. 2 for. Egyes füz. 80 kr. 8-r. 96 l.

E cízzel jelent meg a sarajevói múzeum nagy jelentőségű vállalatának első füzeté. Nagy jelentőségét ama kettős feladattól nyeri, melyet megvalósítani hivatva van. Erre vonatkozólag a füzetet bevezető »a Glasnik olvasóihoz« cz. szép előszavában ekként nyilatkozik a szerkesztőség: »Múzeumunknak nemcsak az a feladata, hogy tisztán tudományos irányban működjék, hanem egyszersmind kulturális, civilizáló hivatása is van, t. i.

ébresztőleg hatni e föld fiaira s főleg az ifjuságra, hogy fölfogják kötelességöket: tanulmányozzák t. i. a hazát s ez által azt annál inkább szeressék s annak magasabb fejlődésére egykor érvényesítsék szellemi és testi erejüket.« A múzeum e kettős feladatának megfelelőleg a Glasniknak kettős célja van: tisztán tudományos, — ismertetni a múzeumban levő összes tárgyakat, — és morál-culturalis, — az olvasó közönségre civilizálólag hatni, — minél fogva az nem tisztán tudományos, sem kizárólag népoktató, hanem mindkettő együttvéve. Ehhez képest van programja is összeállítva t. i. felöleli a régi és új földismét, történelmet, archaeológiát, ethnographiát, a természetrajz összes ágait, bibliographiát, statistikát s mindezt oly módon, hogy a népet oktassa, nevelje. Programja szerint tehát tartalmának nagyon is változatosnak kell lennie s ilyen ez első füzeté is. 96 oldalon 23 czikket közöl.

A sort dr. Thallóczy: »A Bosna név jelentéséről« szóló cikke nyitja meg. (5—12. ll.) A Bosna bánság a Bosna folyó mellékén terült el. Sax Károly, Ueber die Entstehung des Namens von Bosna . . . cz. művében azon határozatra jő, hogy a Bosna bánság nevét e Bosna folyótól vette, mit az írók általában elfogadnak. Kérdés tehát mit jelent e név? A Bosna *bos* tő és *na* suffixumból összetett szó. Ez utóbbi a szláv nyelvben nőnemű nevek képzésére használtatik, a *bos* tő azonban ismeretlen a szláv nyelvben, hogyan jutott a szláv föld nevéül? A régi írók más népek mellett az ardiaiakat és autariatokat említik a mai bosnyákok helyén, kik egymással folyton hadakoztak a só miatt, amiben Bosnia még ma is gazdag; Constantin említi Salenest ugyanott; a magyar okmányokban szintén előjön: Bozna, Só és Uzora; majd a török a só = tuz gyökétől Tuzlának nevezte el. S így történeti oldalról vizsgálva a kérdést, látjuk, hogy Bosna neve nagyon összefügg a sóval. Bos mai észak-albán nyelven azon edényt jelenti, melyben sónyerés végett a sós vizet elpárologtatni szokták. Igaz, mondja az író, nem helyes azon iskola törekvése, mely minden balkáni ősnévet az albánból akar kinagyarázni, de ez esetben, midőn az őslakók a só miatt háborúskodnak a földért, midőn a só miatt a sós név később is használtatott a föld jelzésére, nincs ok, a mely miatt az annyira megfelelő albán nevet ne tarthatnók a Bosna név gyökének. S így Bosna jelentése: sós föld. (Solna Zemlja = bosna zemlja.)

Következik ez után Rikert cikke: »Adalék a Bosna névről cz. cikkhez«, melyben a bosnai sósforrásokat ismerteti. A harmadik, Mirkovič közleménye érdekes előadása, s tárgya miatt. A Koluníc faluban levő romot ismerteti, mely a bosnya királyok idejében szent György temploma volt, innét a neve Panagjor.

A 17. l. Musztafa Hilmi »Sarajvo történetéből« cz. cikké-

nek első részében Sarajvo alapításáról szól előbb adatok alapján, melyek szerint Gasi Isa bég alapította 869—1465. évben, majd a néphagyományt hozva fel, mely szerint bizonyos Kiraj bégtől venné eredetét (saraj = palota, innét a név Sarajvo és nem Sarajevo); másik részében Sarajvo kiépüléséről szól, a mi 1494—1591-ben történt, a mely időből való mind a nyolcz kődsamiája, melyeket rövideden ismertet.

Régészeti tekintetben említést érdemel a múzeum igazgatójának, dr. Truchelkának cikke: »Sirdombok a glasinaci téren« (23—35. ll.), melyben jelentést tesz az ottan 1888-ban eszközölt ásatásokról. Ez alkalommal kőfegyverek, különféle kőeszközök és bronztárgyak kerültek napfényre; az ezeken levő díszítések rajzban is be vannak mutatva; korukat szerző időszámításunknál valamivel előbbre teszi.

Truchelka úr még három cikket ad. Az egyik »a Vrankamennél talált afrikai rézpénzekről« szól. 1887-ben egy pásztorfiu a nevezett falu határában, kőlappal lefedett sziklahasadékban, egy edényt talált tele pénzzel, melyek közül 98 drb a múzeumba került, mindannyi afrikai darab.

A másik közlemény szintén numismatikai: »Egy nevezetes török pénzről, mely Sarajvóban veretett,« nevezetes, mert az egyetlen, mely a török aerában Bosznában veretett. 1690-ben ugyanis — mondja a krónikás — nagy éhség volt e tartományban, úgy hogy a kormányzó Hussein pasa kénytelen volt ólom pénzt veretni. Egyik oldalán jól olvasható fölírása: duribe fi Saraj (veretett Sarajvóban), alatta az évszám 1100. (1688—9.); másik oldalán Sulejman Sanit (másod. Sulej.) vél az író kiolvashatni.

A harmadik cikk epigraphikai s három pontból áll. Az elsőben a goraždi óhitű templom ajtója fölött levő fölírást mutatja be, mely szerint azt 6954. (1442)-ben István herczeg építtette volna sz. György tiszteletére. Ezt ismertette már Kosanovič Konstant. (a volt hirhedtsarajvói kel. érsek)¹⁾, ki elfogadta azt hitelesnek, mert István azt mondja Györgyről: mojemu (az enyémnek), s bizonyos, hogy ő az időben Gorazdon tartózkodott, s ezért nem is foglalkozott vele hosszasabban. Nem tudom, olvasta-e ezt dr. Truchelka, ki ellenkező véleményben van. Hosszasabban s alaposan értekezvén kimutatja, hogy István, ki kezdettől, miként elődje, bogumil volt, 1448-ban kapta a pápától a hercegi czimet s épen e miatt rövid időre a kath. vallást is fölvette, de azért nem

¹⁾ Glasnik XII. (XXIX.) 158. Crkva cherezga Stjepana u Goraždu. 159. l. Osnovatelj crkve; a Srpske starine u Bosni (szerb emlékek Bosnában) cz. cikkben.

hagyta el a bogumileket s mint bogumil halt is meg. Következőleg e fölírás hamis, mert már 1442-ben herczegnek mondja őt, a mi már csak azért is helytelen, mert egyszerűen herczegnek nevezi, holott az oklevelekben mindig hozzátéttetik »S. Sabae«; mert továbbá e szerint ő, ki soha keleti (pravoslavni) vallású nem volt, keleti templomot épít, a mi sem mint bogumilnak, sem mint róm. kath. nem állott érdekében; mert az oltár, kriptá, szentély nem is sz. Györgynek, hanem sz. Máriának van fölszentelve, kettős fölszentelést pedig a keletiek nem ismernek; hamis végül, mert az írás jellege ellentmond ennek. Az összes ismert fölíratok a XVI. századig bosna írással és nyelven irattak, ez pedig az előbbiben ismeretlen ligaturákat és titlákat használó egyházi czirilikával van írva, a mely csak a XVI. században jön használatba. Ebből némileg következtethető, hogy e templom is a XVI. században épült, még pedig vége féle, mert e fölírásban a szavak mintegy monogrammokba vannak szedve, mi a ligatura virágzására mutat, ami a XVII. és XVIII. századokban érte el teljes kifejlődését. Szerző az alapot e fölírás magyarázatához abban keresi, hogy István a muhamedánok előtt is nagy tiszteletben állott (róla neveztetett el a régi zachumska-ducatus S. Sabae chertzegova zemljának, a miből lett a mai Herczegovina), s ezért nevét, mint alapítóét, pajzsként akarta az építő használni a török rombolása ellenében a templom megvédelmezésére.

A második pontban a vlagyeviniái térségen levő bogumil sirfölíratokról szól, melyeket facsimilében is közöl s kimutatja, hogy Asbóth, kinek versióját parallelbe állítja, helytelenül írta át azokat. A harmadik részben a Krst falu határában levő fölíratos kőoszlopot mutatja be.

Hörmann a visegrádi jeles Drinahidat ismerteti illusztrációval kísérvén cikkét. A falban levő kőlap fölírata szerint, melyet török eredetiben s fordításban közöl, 979. (1571)-ben Sokolovič Mehmed pasa építtette, ki bosnya keresztény szülőktől származott; szülőházának maradványai maig láthatók Ravanac faluban Rudo mellett.

A többi czikkek helyi vonatkozásuknál fogva pl. Prasciják falva és barlangja, Kovačevićtől, kevésbé érdekelnek bennünket.

Végül következnek a »Különfélék«.

A közlemények vegyes, egyik latin, másik cziril betűkkel nyomtatvák, a kiállítás csinos, a nyelv népies, szóval remélhető, hogy hivatását be fogja tölteni s addig is, míg a következő füzetekből mindjobban megismerjük, őszintén óhajtjuk, hogy törekvéseiben teljes siker koronázza.

HODINKA ANTAL.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT.

A jun. 6-án Thaly Kálmán elnöklete alatt tartott választmányi ülésben két felolvasás volt. Az egyik *Torma* Károlyé, ki betegsége miatt nem jelenhetvén meg, értekezését *Szűdeczky* Lajos olvasta fel. Balassa Bálint két ismeretlen költeményét mutatta be, melyek *Borbély* Sámuel birtokában levő codexben vannak. Torma azon indítványát, hogy ezen codex Borbély nevére Borbély-codexnek neveztessek, a Társulat Thaly indítványára akkor veszi tárgyalásba, ha az valamely nyilvános könyvtár birtokába jutand s a tulajdonos eziránt beleegyezését ki fogja jelenteni. A másik a *Csánky* Dezsőé volt »Az országos diplomatikai levéltár regesztázása«; mind kettő a Századokban látható világot.

Polyóügyekre kerülvén a sor, évdíjas tagoknak felvették: *Róth* Aladár Budapest, (aj. Szűdeczky); *Franke* Pál könyvkereskedése, (aj. a titkár); *Párvy* Iván k. táblai bíró, (aj. *Erdélyi* Pál); *Bárczy* Oszkár kir. kamarás, (aj. Thaly Kálmán); Dr. Szilády Károly tanár Hajdu-Böszörmény, (aj. Dr. Schönherr Gyula).

Titkár felhívja a választmányt, hogy a múlt ülésben történt megállapodása értelmében a f. évi máramarosi kirándulás határnapjait tűzze ki. Hosszas és beható eszmecsere után, s Várady Gábortárs. tag figyelmeztetésének tekintetbe vételével, ki azon napokat jelölte meg, melyeken az ünnepélyes megnyitó gyűlésen helyi viszonyoknál fogva az érdeklődők egy része nem jelenhetne meg, elhatároztatott, hogy az indulás Budapestről aug. 24-én s a nagygyűlés aug. 25-én leend. Erről mind a vármegye, mind Máramaros-Sziget hatósága értesíttetni fognak. Kapcsolatban ezzel, titkár felolvassa Nagy-Bánya városa közönsége következő meghívó levelét:

Mélyen tisztelt Történelmi Társulat!

A hirlapokból értesültünk, hogy a mélyen tisztelt Társulat idei nyári gyűlését augusztus hó végével Máramaros-Szigeten fogja megtartani.

Városunk történelmi multja, érdekes okmányokban sem szűkölködő levéltárának figyelemre méltatása; másrésztől M.-Szigethez közel fekvő kies, bércezes vidékünk, mely vonzó kellemeivel a tudomány vándor munkásainak üdítő pihenő helyül kínálkozik, — méltán feljogosíthatnak a reményre, hogy

a mélyen tisztelt Társulat ideai kirándulását felhasználni fogja arra is, hogy Nagy-Bánya szab. kir. bányavárost látogatásával megtisztelje és szerencséltesse.

Midőn tehát azon lelkes érdeklődésnél fogva, melylyel a Társulat érdeműs működése iránt viseltetünk, városunk közönsége nevében tiszteletteljes meghívásunkat előterjeszteni szerencsénk van, fogadja a mélyen tisztelt Társulat ez alkalommal is nagyrabecsülésünk és hazafias üdvözlétünk kifejezését.

Kelt Nagy-Bánya sz. kir. bányaváros tanácsának 1889. év június hó 1-én tartott üléséből.

Turman Olivér,
polgármester.

Gellért Endre,
főjegyző.

A választmány hálás köszönettel s elismeréssel fogadja a fényes történeti múlttal s gazdag levéltárral bíró Nagy-Bánya hazafias felhívását s hosszas és beható eszmecsere után *Thaly* Kálmán indítványára elhatározza, hogy jelentkező tagok száma arányában bizottság fog kiküldetni oda, melyhez az egy pár tagból álló sárközújlaki bizottság is csatlakozni fog, s mely utóbbi helyen Báró Vécsey József és Péchy István levéltárai őriztetnek). Ezen két bizottság jelentését a Nagy-Bányán tartandó második zárülésben teendő meg — melynek meghallgatására a máramarosi bizottság egyes tagjai is lerándúlnak. Erről a nemes város közönsége hivatalosan fog értesítettetni.

Ezután Mayláth Béla jelentést tesz a Szolnok-Doboka vármegyei helynevek visszamagyarosítására kiküldött bizottság elkészült munkálattáról s felolvassa az illető falvak névlajstromát a javasolt új nevekkal párhuzamosan, rövid indokolás kíséretében, megjegyezvén, hogy mely nevek fordulnak elő régi összeírásokban, s hogy másoknál micsoda szempontok vezérelték a bizottságot.

E jelentés s a hozzá csatolt javaslat egész terjedelmében közöltetni fog Szolnok-Doboka-vármegye közönségével.

E jelentéssel kapcsolatban beható eszmecsere fejlődött ki azon kérdés felett: ha vajjon a Társulat, mint ilyen, magáévá teszi-e a bizottságok jelentéseit a helynevek megmagyarosítása ügyében? A kérdéshez hozzászóltak Hunfalvy Pál, Mayláth Béla, Jakab Elek és Nagy Gyula s a titkár azon felvilágosítására, hogy az eddigi gyakorlat szerint minden felelősség elvállalása nélkül tette át a megyékhez a szakemberekből összeállított bizottság javaslatait, az elnök indítványára elhatároztatott, hogy a Társulat most sem bocsátkozik a javaslat tárgyalásába — miután ez a javaslat kinyomatását, kiosztását, új határnap kitűzését vonná maga után — hanem fentartja a régibb gyakorlatot.

Titkár felolvassa Hontvármegyének május 18-án kelt átiratát, melyben felhívja a társulatot, hogy néhány, a megyében fekvő falu nevének megmagyarosítása iránt tegyen javaslatot, kiváló tekintettel levén arra, hogy ezen helységeknek régi, lehetőleg oklevelekben feltalálható nevei állíttassanak helyre. Javaslattételre bizottság küldetik ki, s ennek tagjaivá

megválasztatnak Mayláth Béla elnöklete alatt hg. Odeschalchi Artur, Nagy Imre, Nagy Iván, Pesty Frigyes, Csánky Dezső és Kubinyi Miklós.

Gróf Mikó Imrének Kolozsvárt a muzeum-kertben emlékszobrot állítottak fel, melynek lelepezése folyó június 10-én délután fog megtartatni. Thaly Kálmán kiemelte társulatunk első elnökének társulatunk megalakítása s azután vezetése körül kifejtett halhatatlan érdemeit s indítványozá, hogy miután a Muzeum-Egylet társulatunkat részvételre felszólította, küldessék ki bizottság, mely Társulatunkat az ünnepélyen képviselje. Ennek tagjaivá megválasztattak Fraknoi Vilmos, gróf Esterházy János és Szabó Károly r. t.

Titkár jelenti, hogy a titkár betegsége miatt nem küldhette be múlt havi számadását. Ha pótlólag be fog érkezni, titkár annak közzétételére felhatalmaztatik.

Végül titkár indítványára elhatároztatott, hogy a szünnapok előtti utolsó ülés jun. 27-én fog megtartatni.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A SZEPESMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT május 2-án tartott vál. ülésén Császa György elnöki megnyitójában a társulat jövődöbeli programját vázolta s 200 frttal bővítette eddigi 200 frtos alapítványát. Titkár dr. Demkó Kálmán jelentéséből látjuk, hogy a társulatnak 9 alapító és 211 rendes tagja van. A löcsei szt.-Jakab templom szentélyében lévő falfestmények restaurálására 1100 frttal rendelkezik a társulat, — a munkát a jövő tavasszal akarják megkezdeni.

— A FELSŐMAGYARORSZÁGI MUZEUMEGYLET május 26-án tartotta meg ez évi ünnepélyes közgyűlését Kassán. A városház tágas tanácsterme nagyszámú és díszes közönséggel telt meg. Az elnöki emelvény fölött függött dr. Henszlmann Imre, elhalt nagyérdemű tudósunk, Párisban festett arcképe, melynek kerete koszorúval és palmaágakkal volt díszítve. — Dessewffy Sándor apátkanonok és muzeumi elnök teljes papi díszben, magvas beszéddel nyitotta meg a közgyűlést, beszédében utalva Kassa város és muzeumának kulturális nagy fontosságára. Dr. Stöhr Szilárd egyleti titkár ezután felolvasta az évi jelentést, mely a muzeumi vagyion s tagjai számának szaporodásáról, valamint egy új monumentális muzeum építésének szükségéről emlékezik meg. Az ülés folyamán gróf Csáky Albin minisztert és dr. Czobor Béla akadémiai tagot az egylet tiszteletbeli tagjaivá választották meg. Ezután következett Myskovszky Viktor akadémiai tag által dr. Henszlmann Imre elhunyt érdemdús tudósunk fölött tartott emlékbeszéde. Ez eszmegazdag és szónoki hévvel előadott emlékbeszédet, mely Henszlmann nemcsak irodalmi működésére, de a tudós jellemzésére is kiterjed, a közönség élénk éljenzéssel fogadta. Ezzel a közgyűlés véget ért.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Marcziani Gy., Captain John Smith. (Fremdenblatt 1889. April 28.) Szól Kropf Lajos értekezése nyomán Smith koholt hősi tetteiről. Lásd a Turul 1888. évi 4. füzetét.

Pulszky Aug., The theory of law and civil society. (Lond. Fisher-Unwin. 1888.) Bírálatot hoz: Engl. Histor. Review. 1888. 4. füz. 761. l.)

Gabriel Thomas, Du Danube à la Baltique. Allemagne, Autriche-Hongrie. Descriptions et Souvenirs. (Paris, Berger. 1888. 5 Fr.)

Rumän. Revue. (1889. V. évf. 4. füz.) *Mangiuca S., Walach oder Vlach. Etymolog. Studie.* — *Brosteanu P., Das trajanische Dacien auf der Peutingerischen Weltkarte des Castorius II.*

Baldacci, Über die inneren Zustände Österreichs. Eine Denkschrift aus d. J. 1816. Herausgegeben. v. Fr. Krones. (Wien, Tempsky. 1889. 160 l.)

Aristokratische Wunderdoktoren. I. Herzog Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst Domherr von Grosswardein. II. Gf. Franz Szapáry. († 1875.) E cím alatt a Neue Fr. Presse után az Egyetértés ez évi ápril 28-án és május 1-én két érdekes tárczát közölt.

Der Katholik. 1888. Szept.—Decz. Ismerteti *Schwicker* művét: P. Pázmány.

Ebner von Ebnenthal, Maria Theresia und die Handelsmarine. (Triest, Schimpf. 1889.)

Dudík, Mährens allgem. Geschichte. (XII. köt. 2. rész 1333—1350. Brünn, Winkler. 8 Mark.)

Perlback, J. Dlugoss seine Quellen bis 1240. Neues Arch. der Gesch. für altddeutsche Gesch. Kunde. XIV. köt. 183. l.

Jahrbuch für Schweizer Geschichte. (XIII. köt. 1888. 499. s k. l.) *Krüger E., Zur Herkunft der Habsburger.* — E cikkre *Schulte* a »Zeitschr. für Gesch. des Oberrheins« cz. folyóirat (1889. 1. füzetében) felelt.

Historisches Jahrbuch. 1889. 2. füz. *Krones, Zur Gesch. der Jahre 1804—1806.* Nach den Depeschen des Abbate G. A. Benvenuti, Agenten der Republik Ragusa in Rom. — Ugyane folyóirat a Századok, Hazánk és Történelmi Tár újabb füzeit ismerteti.

Archiv český. (Kiadja a prágai tudós akad. megbízásából *Kalousek.*) VII. köt. E czimen *Palacky* 6 kötet cseh történeti kútforrást adott volt ki, de halálával a vállalat megszűnt. — Most újból folytatják. A 7. kötet többi között II. *Ulászló* és II. *Lajos* királyok korából számos levelet tartalmaz, melyeknek írója *Zdenko Leo* (de Rozmital). E leveleket kiadta *Dvorsky*.

Mielke H., Zur Biographie der hl. Elisabeth, Landgräfin von Thüringen. (Dissert. Lipsce, Grumbach. 1889. 60 l.)

Popescu M., Die Stellung des Papsttums und des christlichen Abendlandes gegen über der Türkengefahr vom J. 1523 bis zur Schlacht von Mohács. (Leipzig. Dissert. — Bukarest, Car. Göbl.)

Ardeleanu, Istoria decesei Romane Graeco-catoalice a Oradei Mari. (A nagyváradai gör. kath. egyházkerület története.) 3. köt. Szamos-Ujvár. E munka számos latin, olasz, magyar és német oklevelet is tartalmaz. Bírálatot közölt róla *Nilles* a *Zeitschrift für kath. Theologieban.* (a 13. köt. 204. lapján.)

A »Neue Freie Presse« 1889. május 14. számában *Helfert* báró »Karl Freiherr von Kübeck und der Thronwechsel im J. 1848.« cím alatt pótlékot közöl *Beer* képviselő cikkéhez (»Zum 2. Dezember«), mely ugyane lap jan. 26-iki számában jelent meg. — A május 17-iki számban pedig *Vincenti* a bécsi ötvösmű-kiállításban látható magyarországi remekművekkel foglalkozik. (Szól nevezetesen a Losonczy-, Pálffy és »Nautilus«-billikomról, az erdélyi fejedelmek kincstárából kikerült forgókról sat.)

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

VEGYES KÖZLÉSEK.

--- ZSILINSZKY MIHÁLY választmányi tagtársunkat ö Felsége Csongrád-megye főispánjává nevezte ki. Politikai és irodalmi köreink egyiránt a legmelegebb rokonszenvvel fogadták a kinevezést s szívesen üdvözleteikkel elhalmozták a férfit, ki pár tized óta irodalmunkban s közéletünkben őszintén tisztelt nevet vívott ki magának s társulatunknak is egyik legbuzgóbb támasza. Beigtatása székébe valóban impozans ünnepélyek közt ment véghez. A megye meleg rokonszenv nyilatkozataival fogadta a férfit, kinek vezetése alatt, mint az üdvözlő beszéd mondja, remélik, »hogy Csongrád-megye valóságos culturmegyévé fog átalakulni.«

— MUNIF PASÁT Társulatunk májusi ülésében tiszteleti taggá választotta meg, s erről táviratilag értesítette *Kunoss* Ignác urat Konstantinápolyban, hogy azt Munif pasával közölni szíveskedjék. A »Stambul« című tekintélyes franczia politikai napilap május 8-ki számában következőleg közli e választás eredményét: Egy tegnap érkezett táviratból értesültünk, hogy a M. Tört. Társulat közelebbi ülésében Thaly Kálmán elnök ajánlatára Munif pasa közoktatási miniszter ö Excellentiáját egyhangúlag tiszteleti taggá választotta. Az erre vonatkozó diplomát ö Nagyméltóságának azon bizottság adja át, mely legközelebb Konstantinápolyba jön.

— DR. GERGELY SÁMUEL tagtársunkat, kinek főként a Történelmi Tár a párisi levéltárakból s gróf Teleki Miksáné hosszúfalusi levéltárából sok nagybecsű közleményt köszönhet, a vallás és közoktatásügyi miniszter a kolosvári egyetemen az újkor magántanárává nevezte ki.

— DEÁK FARKAS feledhetetlen barátunk s társulatunk nagyérdemű jegyzője fölött az Erdélyi közmívelődési egyeslet májusi közgyűlésén *Szász Gerő* igen szép és meleg hangon irt emlékbeszédet tartott Kolosváron, mely az Egyeslet közlönyében fog megjelenni. — Hamvai fölé testvére Deák Lajos

emeltet díszes, sötétszínű, hazai, kemény granit sírkövet, mely nemsokára fog felállíttatni.

— HOGY AZ EGYHÁZMEGYEI SCHEMATISMUSOK mindinkább figyelembe veszik a történeti kutatások eredményeit, annak szülő példáját adja *Csanád-egyházmegyének 1889. évi legújabb Névtára*, melyben a püspökök, prépostok és kanonokok jegyzéke egészen újonnan való átdolgozásban lett közzétéve. Sorozatuk feltüntetésében ki vannak merítve Fejér, Wenzel, Nagy Imre, Géresi, Theiner, Knauz, Pesty, Haan, Zsilinszky, Ipolyi, Vég helyi, Kubinyi, Nagy Iván stb. okirat-kiadványai, ennek eredménye, hogy a püspökök, prépostok és kanonokok ezen újon közzé tett sorozata teljesen eltérő a régi kiadásoktól, s ez idő szerint történeti kutatásaink színvonalán áll. A sok évi fáradságos munka készítője *Ortway Tivadar* pozsonyi jogakadémiai tanár s társulatunk választmányi tagja, ki már a régibb schematismusokhoz is nevezetes adalékokkal járult. E példát nyilván amaz egyházmegyék is követhetnék, melyek a schematismusok szerkesztésében a történeti kutatásokra eddig épenséggel nem, vagy csak alig voltak tekintettel.

— POZSONYMEGYE monographiájához terjedelmes adalékokat közül *Ortway Tivadar* a »Pozsonyvidéki Lapok« hasábjain. Eddig nyolczvannál több közlemény jelent meg ez adalékokból, mintegy félszáz helységnek multját derítve fel kizárólag okmányforrások alapján. Remélhető, hogy utóbb önálló kiadásban is meg fognak ez adalékok jelenni.

— AZ AKADEMIA ellen a képviselőház május 27-ki ülésében a cultus miniszteri budget tárgyalása alkalmával heves és legnagyobb részben igazságtalan támadásokat intézett egy pár képviselő, kik közül egy kiváló természettudós épen a mult évben, bár közvetve a Természettudományi Társulat által igen jelentékeny támogatásban részesült tudományos utjára. Azonnal meg is kapták a választ támadásaikra. Legnagyobb hatást *Thaly Kálmán* meleg hangú s igazi szónoki hívvel elmondott beszéde tett, kit a ház legnagyobb része pártkülönbség nélkül hangosan megéljenezett. A tételeket változtatlanul elfogadták.

— BELICZAY János jogtanár tagtársunk Kecskeméten »Műveltség és nyelvismeret« cím alatt szép és gazdag ismerettel írt felolvasást tartott, mely a hallgatókra mély benyomást tett s most nyomtatásban is megjelent. Ügyes tollal tárgyal egy napirenden levő kérdést.

— PETRIK GÉZÁNAK »*Magyarország bibliographiája 1712—1860.*« cz. munkájából megjelent az első kötet 4-ik (befejező) része, mely a G betű végeig terjed. — Időszerűnek tartjuk ez alkalommal egy kis statisztikai kimutatást közölni arról, hogy a társadalom mely osztályaiából kerültek ki e nagy munka megrendelői. Előfizetett: 34 könyvtár, 3 hazai és 18 külföldi egyetem, 2 jogakademia, 9 állami, 25 kath., 17 reform., 8 ág. hitv. és 2 unit. gymnasium, 10 reáliskola, 3 papnövelde, 5 gazdasági tanintézet, 1 állatgyógyintézet, 3 tanítóképezde, 2 keresked. akademia, 1 polgári iskola, 3 egylet, 11 megye, 8 város, 1 főherceg, 7 kath. és 1 ág. hitv. püspök, 11 főúr, 1 főispán, 4 kanonok, 3 képviselő, 2 tanfelügyelő, 5 kath.

és 1 ref. pap, 4 bíró, 1 szolgabíró, 6 tanár, 2 ügyvéd, 5 könyvtárnok (4 a nemz. muzeumból), 2 orvos, 1 mérnök, 3 földbirtokos, 1 gazdatiszt, 7 különféle tisztviselő és 47 könyvkereskedő. — Megemlítendőnek tartjuk még, hogy az egyes városok közül legerősebben vannak képviselve: Kolozsvár (9 péld.), Bécs és Esztergom (8), Debreczen és Pozsony (7), Nagyvárad (6), Kassa és Kecskemét (5). — Commentárt e kimutatáshoz nem adunk.

— A KENYÉRMEZEI DIADAL EMLÉK-OSZLOPÁT, Kinizsi Pál mellszobrával május 30-án leplezték le az al-kenyéri pályaudvaron. A harmadfél öl magas piramison fehér márványkőben a következő felirat díszlik.

K E N Y É R M E Z Ő.

Báthory István erdélyi vajda és Kinizsi Pál temesi bán magyar vezérek nagy győzedelme az országduló törökön 1479. okt. 13-án Hunyadi Mátyás király dicső uralkodása alatt. 8,000 hazafi mellett 30,000 ellenség maradt a csatatéren.

Magyar, székely, szász és oláh együtt védelmezte a közös hazát.

Az emlék költségeit kegyeletes utódoktól gyűjtötte dr. Miksa György.

A felállítást intézték: Hunyadmegye hatósága, s a megyei történelmi és régészeti társaság 1886-ban I. Ferencz József király áldásos uralkodása idejében.

„Dicső múlt fénye ragyogjon át boldog jövőnőbe!”

Az ünnepélyt a hunyadmegyei történelmi társulat rendezte. Kezdődött egy *latin* táborig misével, folytatódott *román* egyházi beszéddel, *német* ünnepi beszéddel, a leleplezési emlékbeszédet dr. *Súlyom-Fekete* Ferencz hunyadm. tört. társ. alelnök mondta a *negyedik* nyelven — *magyarul*. — Végül *Barcsay* Kálmán hunyadm. alispán az emlék-oszlopot a m. államvasútak képviselőjének gondjaiba ajánlotta. Az erdélyi lapokban a szász szónok tapintatlansága, ki a magyarokat leczkéztette, hogy uralmukat erőszakra alapítják nagy port vert fel — pedig ennek az állítólagos erőszaknak maga az ünnepély élő czáfolata: a magyar historiai polyglott ünnepélyen utolsó szó a magyaré volt.

— RÉGI MAGYAR SÍRKŐ FELIRATOK-ból Cserheő Géza és Csoma József igen szép sorozatot gyűjtött és állított össze az ország minden részéből, melyekből a Turul és Archaeologiai Értesítő hasábjain eddigelé is sok érdekes és történeti beccsel bíró jelent meg. Az eddig közöltek a szerzők időrendbe sorozva, bővítve s illusztrációkkal nemsokára az Ungarische Revueben adják ki »*Epitaphik von Ungarn*« cím alatt s 25 — 25 számonként különnyomatban is meg fog jelenni.

— DOBY ANIÁL tagtársunk nagy genealogiai munkáján, melyet a magyarországi mánás-családokról ír, nagy szorgalommal dolgozik s már vége felé jár. Igen sok új érdekes adatot sikerült neki összegyűjteni.

— Az irodalmi szemle, folyóiratok szemléje s a Történelmi Könyvtár helyszűke miatt a jövő füzetre maradtak.

RODOSTÓ ÉS A BUJDOSÓK SÍRJAI.

— Történelmi kutatások a helyszínén. —

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Ez után Bárczay és Kincses urak a fényképészhez s ezzel a Rákóczi ebédlő-palotájában megjelölt részleteket levetetni menének, én pedig Kunossal a Panajia-egyházba, -- hogyha a metropolita engedélye megjő, — Bercsényi sírját felnyitattani. Nagy reménykedve, de nem sokáig várakozám itt, midőn a megtartott presbiteri gyűlésből néhány előkelő görög úrral megérkezett Pierre Aslan konzulunk; a ki kelletlenül, röstelve jelenté, hogy ámbár ő minden ékesszólását elővette s bőven kifejté a gyűlés előtt czéломát, hogy t. i. én az emlékkő fölemeltetésével csupán arról akarok meggyőződni: vajjon a sírlap eredeti helyén van-e és csakugyan Bercsényi hamvai nyugsznak-e alatta? de különben a koporsóból semmit el nem viszek és a hamvakat megbolygatni nem fogom, — mindazáltal a presbiterium nagy többsége az érsek indítványát fogadta el. Nevezetesen azt, hogy e műveletre nékem csak oly föltétel alatt adassék engedély, ha egyházuk javára legalább néhány száz frankból álló alapítványt teszek. Nagykövetségi engedély előmutatását is emlegették; ebben ugyan a dolog, azt hiszem, nem múlt volna. Fődolog a fizetés, — mert a görög nagyon élelmes, kapzsi nép, — mindenből hasznot akar látni.

Megütközve ez épen nem várt eredményen, azt válaszolám, hogy én magános utazó vagyok, a ki hazafias lelkesedésből, történelmi búvárlatokért a saját költségemen utazom; s a sírkő fölemeléseért stb. a munkásoknak járó díjt, igenis, kész vagyok megfizetni: de annyi pénzt nem hoztam magammal, hogy itt még

egyházi alapítványokat is tehessek, és még hozzá oly körülmények közt, mikor csaknem bizonyosan tudom, hogy a sírlap alatt — mert eredeti helyéből elmozdított — nem fogom Bercsényi koporsóját megelélni.

Aslan belátta, hogy tökéletesen igazam van, s erősíté, hogy ő mindezeket ismételve hangsúlyozá úgy az érsek, mint a presbiterium előtt, — de, eléggé szegényli, hogy mindhiába; csak két-három művelt úriember, a kiket íme be is mutat, szavazott a sírfelnyitás föltétlen megengedése mellett. Kedvetlenül távozáunk a templomból.

A délelőtt hátra levő részét arra fordítám, hogy kimentünk a magyarok földjein fekvő ó és új temetőket bejárni. Ezeket ott és úgy találám, a mint már vázoltam. Csak azt kell még megemlítenem, hogy mindegyik temetőben valamennyi régibb sírkövet megnéztem: nincs-e közöttük magyaroké? De egy sem volt, s általában a legrégebbiek csak az 1830-as, 40-es évekből valók. A korábbiak után tudakozódván, a konzul és a kath. plebános úr, valamint a sírkertekben időzött néhány öreg görög és örmény azt válaszolták, hogy az ó kath. temetőből, az egykori »hortus Hungarorum«-ból, a sírköveket lassanként elhordogatták az emberek, szóval, azok rég eltűntek már, — alkalmasint fölhasználták házak építésénél; az örmény egyház azonban a régi örmény temető sírköveit elhordatta főtemplomának udvarába és azt kövezték ki velők. Azonnal megindúltam ezeket látni.

Az örmény község főtemploma ezen városrész emelkedett pontján fekszik; hatalmas, faragott négyszög-kövekből rakott, igen szép és nagy, impozáns építmény. Belől is pompásan van diszítve; látszik, hogy érseki templom és gazdag egyházé. Terrasse-os, tágas udvara csakugyan csupa régi, fehérmárvány és alabástrom síremlékekkel van kikövezve. Sóvár vágygyal fogtam ezeknek vizsgálatához, remélvén, hogy hátha még a régi örmény sírkertbe temetett *Mikes Kelemen* és *gr. Csáky Mihály* síremlékeit sikerülend föllelnem közöttük? De reményemben keservesen csalódtam; mert e barbármódon járdául alkalmazott sírköveknek — keleti szokás szerint kidomborodóan vésett — feliratai és egyéb jelvényei a sok taposástól már úgy lekoptak, hogy alig lehet még itt-ott néhány betű nyomát kivenni. Szorgosan megvizsgáltam egytől

egyig mind, — a mennyire még kivehető, csaknem kivétel nélkül örmény jellegűek. Csupán egyet találtam — fehérmárvány, közép-nagyságú, kopott emlék, — a mely más jellegű lehetett; fölül cherubinfő van rajta, lejjebb czímer vagy más jelvény helye; alább a teljesen lekopott feliratból az 1743. évszámot még kibetűzhettem. Ezen évben azonban a halotti könyvek szerint csak egy, vezetéknévének mellőzésével bejegyzett »Miska« nevű magyar halt meg, — tán valami szolga vagy hajdú, s az is a görög, nem az örmény sírkertben temettetett el.

Innen ebédelni a főutczába lemenve, egy szembejövő öreg örmény földműves kívánt velem beszélni. Ez a becsületes ember elmondá, hogy hallotta, miszerint én a »madzsar cseszmé«-nél járván, annak feliratos köveit kerestem; ő — úgymond — tudja, hová került e kövek egyike: ott van már vagy tíz esztendeje a plébános úr fáskamarájában! Megköszönvén a tudósítást, megajándékozám a jóakaró atyafit, — s ebéd után siettem mindjárt a plebániára. A lelkész úrnak semmi tudomása nem vala a dologról; azonban meghítt a kamarába. És ott nem sok keresés után holmi deszkák mögött csakugyan egy a falnak támasztott nagy, négyszögű fehér kőlapot lelénk. A vastag portól letörülgetvén, láttuk, hogy három oldalról párkányzott fehérmárvány-tábla, latin betűs sorokkal. A párkány a baloldalon, a felirat sorainak kezdeténél hiányzik; miből látszott, hogy a felirat elejét egy másik, párhuzamos kőtáblának kellett tartalmazni. Letérdelvén a kőlap elé, a következő — így magában egy kissé zavaros értelmű — sorokat olvasám le róla:

HOMO FONTEM
PRINCEPS PRIMUM
POSUIT FONDAVITQUE, (így!)

QUAM POSTEA UT VIDES
DE KESEK AB HUNGARIA
QUE CONSUL
REDEGIT
ANNO 1812.

Azonnal meggyőződtem az örmény szavainak igazságáról: a kő csakugyan a Rákóczi csorgókútja koronájához tartozott, s egyike ama két feliratos kőlapnak, melyeket Kutschera 1877-ben még a csorgó tetején talált és lemásolt. Hová lett a másik, vala-

mint hová lett a *fejedelem czímerét* ábrázoló középső, harmadik-kő? — ma már nem tudni. Ezt is csak véletlen szerencséből találhattuk föl. Kiegészítve most már e sorokat a Kutschera másolatával, a teljes felirat a következő:

TUAM QUAE HANC
EXPLET SITIM
FRANCISCUS RAGOZZI
IN HANC FORMAM
DOMINUS GREGORIUS
ORIUNDUS GALLICUS
MELIOREM
DIE 17. FEBR.

(Czímer.)

HOMO FONTEM
PRINCEPS PRIMUM
POSUIT FONDAVITQUE
QUAM POSTEA UT VIDES
DE KESEK AB HUNGARIA.
QUE CONSUL
REDEGIT.
ANNO 1812.

Az itt olvasható Gregorius de Kesek név annyi mint: Nemes *Kőszeghy Gergely*, a ki az egyházi anyakönyv szerint Kőszeghy Györgynek és Vitális Mária-Angela nevű nejeinek volt már itt Rodostón, 1769. martius 16-án született fia (s a már említett Kőszeghy Czecziliának, Aslan konzul nagyanijának édesatyja), a ki a jelen század elején a rodostói angol és orosz, majd a francia konzulság tisztét viselé. Ő vala tehát, a ki az akkor már romladozott Rákóczi-fontaine-t 1812-ben a nagy fejedelem emléke iránti kegyeletből helyreállíttatá s reá ez újabb feliratot téteté, — büszkén hirdetvén ebben a saját magyar származását is, noha magyarul már, mint harmadik generáció, nem tudott, mit a »Ragozzi« és »De Kesek« nevek világosan bizonyítanak, a kassai doctor 1794-iki följegyzésén kívül.

Ezzel a Rákóczi-csorgókút története tisztába van hozva. A rodostói Kőszeghy-ivadékokról még alább, a matriculák adattainak közlése után, tüzetesen szólandunk.

Ez nap — okt. 8. — délutáni hat órakor egy személyszállító török gőzös volt indulandó Konstantinápolyba; ezzel szándékozáink visszautazni, minthogy különben három teljes napig itt kellett volna várakoznunk. Különben is, rodostói kutatásaink jóformán be valának fejezve. A még hátra levő pár órát arrafordítottuk, hogy a török várost bejárjuk. Fölmentünk a konakhoz; s bár óhajtottam volna a pasánál tisztelegni: de a török czerimoniákat s sziveslátást ismerve, attól tartánk, hogy le találunk késni a hajóról. E látogatás elmaradt tehát; hanem történt velünk a török városrészben egy kis epizód, melyet, mint a törökök.

„Őszinte, meleg magyar-barátságának megható jelét, méltó följegyezni. A konakkal szemben fekvő póstahivatalba Kunos bértért, hogy egy, anyjának Debreczenbe szóló levelezőlapot feladjon. A török póstatisztek a »*Debreczen*« szót olvasván a czímen, lélekszakadva rohantak ki a hozzánk csatlakozó Kunos után, s örömtől ragyogó arczczal mondák:

»Hallottuk, hogy magyar testvérek járnak itt; tán ti vagytok azok? Reméltük, vártuk, hogy meg fogtok látogatni minket is, nem csak az örményeket! . . . Jertek be hozzánk legalább egy findzsa kávéra!«

Ilyen a törökök magyar-szeretete; még az utcán is elfogják a magyart. a szegény póstahivatalnokok is.

Innen hanunkoz, majd le a rakpartra, Aslan konzul házához mentünk, búcsulátogatásra. Saját csónakján vitetett be bennünket a hajóra; fia — ürge kalaúzunk — még a hajóra is föl kísért. Hajónk kis török gőzös volt, tele néppel. Napnyugat tájban indultunk el. Elmélázva néztem a nyúgóvó nap búcsúsugaraitól megaranyozott, gyönyörű fekvésű várost, különösen a baloldali részt: a magyarok utcáját, Rákóczi ebédlő-palotás házát s a fehémárvány-lapjaival messze tündöklő »madzsar cseszmét«, melyet legtovább kivehettem. A mint távolodánk, — a búsemlékű Rodostónak, Mikes Kelemen s a bujdosók »*édes-keserves*« lakóhelyének felejthetetlen képe mindinkább elmerült, elmosódott az esti szürkületben.

A sík tengerre kiérvén, ez ringó hullámokat hányt, — de csak szelíden. A hullámverés észak felől jött: a Feketetengeren bizonyosan erős vihar volt ekkor, azonban a Bosporus szorúlatára felfogta és megtörte, s ide csak gyenge tengermozgás alakjában jutott el. A hullámokat keresztben szelte át hajónk, s így csak lengő hintázást éreznék. Az óriási víztükröz ezüstös holdfényben csillogott; s én csaknem az egész éjt a kapitány emelvényén töltöttem, gyönyörködve a tengeri út szépségében s kémlelve az európai vagy ázsiai partokon itt-ott haloványon fel-felvillanó kikötői lámpák világát. Éjfél után köd ereszkedett a tengerre, és mi 2 óra után a Jedikule-kőjü alatti világító-torony közelében horgonyt vetvén, ott vesztegeltünk ködoszlásig. Reggel öt óra tájban bevezénk az Aranyszarv galatai kikötőjébe.

Pérában még azon nap meglátogatám az olasz minoriták zárdafőnökét P. Manduccit, köszönetet mondandó a rodostói plebánoshoz P. Francisco Randozzo-hoz adott hathatós ajánlatáért. Érdeklél tudakozódott kutatásaim eredményéről; s miután tudvágyát kielégítém, a rodostói lelkész úr nyilatkozatára utalva fölkértem: lenne szíves a zárda levéltárából Rákóczi fejedelemnek a nevezett r. kath. ecclesiát megalapító levelét kikeresgetni s lemásolását nekem megengedni. Készséggel ígérte, azonban pár napi türelemre kért: mert az alapító-levelé föltalálása — ha ugyan még megvan, — a kolostor épen újoncz archivi custოსának tetemes idejébe kerül. A kitűzött határidőre megbízásomból Bárczay barátom megjelenvén tudakozódni Manducci missiófőnök úrnál: ez nagy sajnálkozással monda, hogy a keresett alapító-levelé a zárda archivumában többé föl nem található; ugyanis ama másfélszáz év óta pérai kolostoruk egynehányszor leégvén, régibb levéltárunk nagy része és azzal bizonyára Rákóczi rodostói alapító-levelé is e tüzek egyikének esett martalékául. Azonban e helyett átadá a rend egyik tagja, Fr. Laurentius Caratelli »*Missio orientalis Fratrum Minorum S. Conventualium*« című kézirati történelmi művének — mely Simeoni cardinális számára 1878-ban, egyházi okmányok és hagyományok alapján készült — a rodostói missió-állomásról szóló fejezetét, kiírva. Nagyon rövid levén, szó szerint közöljük.

Caput IV.

De statione Sanctae Mariae Rodostes.

Ex traditione adhuc vivente apud Latinos Rodostes, scimus quemdampium Principem catholicum Hungariae, nomine *Francisci Ragoschi* profugum ob passum bellicum vel politicum infortunium, Rodostem appulisse, forsitan initio saeculi praeteriti. Nominatus Princeps Franciscus Ragoschi oratorium privatum pro se suisque — qui erant circiter sexdecim — extruxit. Inde vicario patriarchali Constantinopoleo capellanum petiit, qui sacrum fecerit, offerens ad hoc et donans in perpetuum praedicto vicario locum praefati oratorii et duas domos. Re acceptata a vicario patriarchali, capellanus fuit in eo missus ab ipso, fortasse ex clero seculari. ¹⁾ Primus capellanus.

¹⁾ E világi pap az olasz származású abbé *Damajili* lehetett; mert udvari gyóntatóját *Radalovicst* Rákóczi még hazulról hozta volt magával.

Missionarius Apostolicus Rodostem missus fuit *Antonius Luvari*, anno 1738. ¹⁾ Anno 1795. unus ex nostris Rodostem missus fuit P. Dyonisius Castiliani, P. Josephus Erandi, P. Antonius Jurghula, qui anno 1797. parochi titulo fuit decoratus, usque ad hodiernam diem. Notandum est hanc stationem vicario patriarchali iterum resignasse ob defectum numeri religiosorum nostrorum anno 1813. die 30. Novembris, eamque denuo ab eodem vicario recepissee anno 1848. die 28. Novembris, cum noster P. Franciscus Cagno Rodostem missus fuerit parochus.*

E hiteles jelleggel bíró följegyzés szerint tehát Rákóczi már életében átadott volna az általa alapított rodostói r. kath. ecclesiának két házat, melyek egyike nyilván a mai parochia-épület vala; azonkívül bizonyára pénzbeli fizetést is és szabad asztalt rendelt a haláláig mellette volt olasz papnak Damofili Antalnak, az első — ideiglenes — rodostói parochusnak. Halálát közeledni érezvén pedig, s így valószínűleg 1735-ben, a fiatal plébánia fennállását biztosítandó: még a kápolnával szomszédos saját palotáját (a későbbben két bérházra osztottat) és értékes szántóföldeket hagyományozott annak. Az 1736. vége felé Rodostóba érkezett Rákóczi József herczeg Damofilit annyira megkedvelé, hogy — mint 1738. november 7-én kelt végrendeletéből látjuk, — udvari első papjává nevezé ki őt és 1737. ősszel magával vitte táborozásaiba, Viddin, Oroszcsik, szóval az Al-Duna vidékeire. Miután pedig a herczeg Csernavodán 1738. nov. 10-ikén — s épen Damofili karjai között — meghala: e lelkiatya nem tért többé vissza rodostói állomására, mert itt már elébb elfoglalá helyét Don Antonio *Luvari*, mint első rendes parochus.²⁾ Ez vala íme, a rodostói kath. egyházközség alakulása; a többi változás, ú. m. a papi adminisztráció körében, már annak tisztán belső életére tartozik.

Azonban még egy érdekes történelmi adatra találunk Caratelli művében; azt írja t. i., hogy Rákóczinak Rodostóban *mintegy hatvan* bujdosó híve volt (*qui erant circiter sexdecim*), a kiknek lelki gondozására a lelkészi állomást alapítá. Itt természetesen csak a r. catholicusok értendők. Érdekes lesz ebből az

¹⁾ A rendes ecclesiává alakult Rodostó anyakönyveit csakugyan Luvari és ezen évben nyitja meg.

²⁾ József herczeg P. Luvariról is megemlékezett végrendeletében, 100 piaszter hagyományi összeggel.

alkalomból számba venni: kik és körülbelől hányan tartózkodnak vala állandóul, vagy legalább húzamosabban, a kurucz emigránsok közül a fejedelem mellett Rodostón? Annálinkább, mivelhogy e kérdés fejtegetés tárgyává tudunkra még sohasem tétetett.

A mennyire a hézagok adatokból kimutatható, az öreg fejedelem életében e következők laktanak és részben haltak is el Rodostón:

1. *Gr. Bercsényi Miklós*, 1725. nov. 6-án ugyanott történt haláláig. 2. Ennek második neje, szül. *gr. Csáky Krisztina*, 1723. ápr. 25-én történt haláláig. 3. Harmadik neje, illetőleg özvegye, ns. *Köszeghy Zsuzsána*, 1726. ősszel Lengyelországba. Jaroslawba költözéséig. 4. Első nejétől született fia *gr. Bercsényi László*, a ki 1720. szeptembertől 1721. júliusig tartózkodott Rodostón, itt szervezvén magyarokból álló francia huszárezredét; de a ki ennek kiegészítése, apai örökségének átvétele és a fejedelem látogatása czéljából alkalmasint még utóbb és többszörösen is megfordult vala itt. 5. *Gr. Forgách Simon*, fiával *Zsigmonddal*, de csak 1721. szeptemberig, a mikor Lengyelországba vándorolt. 6. *Gr. Esterházy Antal*, 1722. aug. 10-én történt haláláig; második nejével és fiával *gr. Esterházy Bálinttal*, de a ki Bercsényi Lászlót követte 1721. júliusban Franciaországba. Atyja halála után ugyan még valószínűleg elzarándokolt ide, annak sírjához: mert síremlékét ő emeltette; de rodostói állandó telepes nem volt. 7. *Gr. Csáky Mihály*, egész 1757. végén bekövetkezett elhúnytáig, és pedig 1723. tavaszáig alkalmasint hitvesével b. Klobusiczky Évával s kiskorú gyermekeivel együtt; azonban nagy befolyású testvérei *gr. Csáky Imre* cardinális, kalocsai érsek és *gr. Csáky Zsigmond* tárnokmester, sógornőjük- s ártatlan gyermekeinek Bécsben amnystiát eszközölvén ki, — Mihály úr ekkor hazabocsátá őket. 8. *B. Zay Zsigmond*, holtáig, (1758. okt. 22.). 9. *Szarvaskendi Sibirik Miklós*, 1735. okt. 7-én történt haláláig. 10. *Krucsay István*, ki hol Jaroslawban lakott, hol itt, fölváltva; de a török-osztrák háború befejezte után, 1740-ben, végkép Jaraslón telepedett le. 11. *Pápay János*, az 1737-iki kibontakozásig. (Meghalt 1740. tavaszán Bukarestben.) 12. *Pápay Gáspár*, az 1737-iki kibontakozásig; visszatért-e ide? mikor és hol hűnyt el? — nincsen semmi nyoma. 13. *Ládonyi Horváth*

Ferencz, 1723. február közepén itt bekövetkezett haláláig. 14. *Markusfalvi Máriássy Ádám*, ezredes és Rákóczi Józsefnek tábornoka, a ki hadait szervezé. Máriássy 1711-ben orosz, utóbb lengyel hadi szolgálatba állott, — de a mikor remény vala fegyverrel juthatni a hazába: rögtön ott termett emigránstársai között. 1740-ben Rodostóba telepedett-e, vagy Lengyelországba tért vissza? Mikesnél nincs nyoma. Az 1794-ben Rodostón megfordult kassai doctor azt írja ugyan, hogy a Máriássy családja itt fogyott ki: mi mégis hajlandóbbak vagyunk azt hinni, hogy Lengyelországban húnyt el; mert olyan jelentékeny egyénről Mikes hogy meg ne emlékezett volna csak egyszer is, föl nem tehető. 15. *Zágoni Mikes Kelemen*, mindvégig, vagyis 1762. okt. 2-án történt elhúnytaig. 16. *Ilosvay János*, — ki időközben Lengyelországban is lakott, — az 1737-iki kibontakozásig. Vissza többé nem tért. 17. *Kosztolányi Jávorka Ádám* ezredes; többet tartózkodott Francia- majd Lengyelországban, mint Rodostón, amint hogy Jaraszlón hala is meg. Azonban, hogy legalább az 1724—1725-ik években, mint a fejedelem főlovászmestere és követe Péter czárhoz, Rodostón lakott, bizonyos. 18. *Radalovics János* apát; Rákóczinak s eleinte fiának is udvari főpapja, gyóntatója; az 1737-iki kibontakozásig. 19. *Langenthal Dr. Lang Ambrús*, a fejedelem udvari orvosa, 1724. végéig, vagyis 1725. jan. 14-én Konstantinápolyban történt haláláig. 20. *Charrières Jakab-János*, azelőtt ezredese, Rodostóban udvari ellenőre a fejedelemnek; leányával együtt, holtukig. 21. *Bechon Lajos*, Rákóczinak s utóbb fiának is francia titkára; ott élt még 1738-ban is. 22. *Gr. D'Absac*, egykor ezredese, utóbb diplomatája Rákóczinak, ki a spanyol ügyeket is negociálta a híres Alberoni bíbornokkal; a fejedelmet Törökországba követte, de lakott-e húzamosabban Rodostón? — nem bizonyos. 23. *Ináncsi Ebeczky Sámuel*, egykor Bercsényi főtítkára, majd 1711. után a fejedelem titkára, udvari tanácsosa, diplomatája. Csákyék közvetítésével 1723. amnyستیát nyervén, gr. Csáky Mihálynét s gyermekeit hazakísérte. 24. *Molítard Lajos*, a fejedelem nemes testőrségének kapitánya; Rákóczi haláláig ott lakott, udvarában. 25. *Pázmándy Péter*, ezredes, (kiről alább). 26. *Benedekfalvi Detrich Boldizsár*, volt testőrtiszt, (kiről alább). 27. *Kajdacsy Péterné*, ezredes özvegye, gr. Csáky Krisztina

udvarhölgye, ki 1726. özv. Bercsényiné Kőszeghy Zsuzsánával Jaraszlóra vándorolt és ott halt meg, — de időközben többször megfordult még Rodostóban, fia látogatására. 28. *Kajdacsy Ferencz*, Rákóczinak keresztfia, Kajdacsy Péter s Péterné fiok; Rodostóban lakott a fejedelem holtáig. 29. *Joó János*, Rákóczi canceláriáján lajstromozó; minden valószínűség szerint Rodostóban ért véget. 30. *Nyitrai Tóth András*, francia ezredes; mint fia b. Tóth Ferencz tábornok memoire-jaiban írja, gyakran megfordult régi bajtársainál, Rodostóban, és idejött meghalni, (lásd alább). E harmincz rendbelin fölül megemlékezik a fejedelem végrendeletében, mint udvari kedves belső-szolgáiról, ezekről: 31. *Kovács Gergely*, pohárnok; 32. *Lázár*, ajtónálló; 33. *Parajdy*, bejelentő; 34. *Kőszeghy (János)*, fegyvertöltő. Továbbá a matriculák szerint éltek itt: 35. Bercsényiné második udvarhölgye (a Mikes komatárs) *Spax Erzsébet*, (kiről még szólunk); 36. *Szathmáry*, 37. *Maloviczky*, 38. *Rózsa*, 39. *Katinkay*, 40. *Horváth*, 41. *Kutassy*, 42. *Takaró*, 43. *Kállai Kovács*, 44. *Győrök*, 45. *Laczko*, 46. *Erdélyi* alias *Simon*, 47. *Györy*, 48. *Laz*, *Lazy* vagy *Lázy*, 49. *Szaniszlav*, 50. *Gordiak (György Diák?)*, 51. *Ferencz* és 52. *Giordino* (??) nevű családok vagy egyesek; azonkívül számosaknak csupán a keresztnevét, meg hogy magyar, találjuk bejegyezve.

Íme, ezen épen nem teljes (sőt, jól tudjuk: nagyon hézagos!) névsor is csaknem kiadja már a Caratelli által hozzávetőleg említett *hatvan* számot. Igaz ugyan, hogy az imént felsoroltak közül a két Pápay, Máriássy, Ládonyi Horváth Ferencz reformátusok, s b. Zay Zsigmond és dr. Lang evangelicusok valának, Joó János pedig unitárius: azonban ezeket bőven kipótólják a névsorunkból hiányzók, — kikhez kell venni még a megnevezettek nejeit, gyermekeit, magyar szolgálait. Például Bercsényinek egész külön népes udvartartása vala; Forgáchék-, Esterházyéknak is számos kíséretök, magyar és lengyel. Magának a fejedelemnek sokféle nemzetbeli udvara és alsóbbrendű szolganépe egész légiót képezett; a főkamarás Mikes gyakran panaszkodik, hogy »*annyi néppel*« kell bajlódnia, — még a fejedelem halála után is harmincz-negyven udvari szolgát emleget, a kiket József herczeg érkezéig együtt tartania, fizetnie, táplálnia kell a tabinból. Végre, e mellett voltak idők, 1720—21-ben, midőn az ifjú Ber-

csényinek 3—400 huszárja vala elhelyezve Rodostón és környékén. Koronként tehát ugyancsak élénk és népes volt a Marmora-tengerparti, utóbb olyan csendes magyar tanya. Rákóczi és Bercsényi saját udvari papjaik mellett elkelt lelki gondozásukra a külön páásztor, — kivált az ily idegen földön tébolygó nyájnak. Gondoskodott is róluk e tekintetben is, — mint láttuk, — a buzgó vallásosságú »öreg fejedelem.«

*

Ezek után lássuk immár a rodostói r. kath. anyakönyvek magyar vonatkozású bejegyzéseit. Először a *halotti*, azután az *esketési*, végül a *születési* matriculákat fogjuk ismertetni, és pedig, nagyobb hűség kedvéért, mindent a mi különösebb érdekekkel bírhat, az eredeti nyelven s lehetőleg szó szerint közölve. Megjegyezzük, hogy a két első az 1740-ik, az utolsó pedig az 1738-ik évvel, vagyis a rendes parochusnak, Luvarinak hivatalba léptével kezdődik. Ezt megelőzőleg anyakönyvek, úgy látszik, nem is vezettettek; vagy ha igen: az udvari lelkész Damofili abbé nem adta át azokat a minorita-plebániának, és elvesztek. — Történelmi észrevételeinket a nevezetesb adatokra végül fogjuk megtenni, különben a többit apróbb jegyzetekkel kísérvén.

Liber Demortuorum

Ecclesiae Rodostiensis.

Anno 1740. *Giordino* ¹⁾ Hungarus, peste correptus et amissa statimque corpora obiit, et in cemeterio Armenorum sepultus a me, die 9. 8-bris.

Anno 1742. Die 5. Aug. *Petrus Pasmandi* (Pázmándy) Colonellus, Hungarus, in communione S. Matris Ecclesiae animum Deo reddidit, et sepultus in cemeterio Armenorum, mihi confessus, sanctissimo viaticor effectus et sacri olei unctione roboratus per me, Antonio Luvari.

Anno 1743. Die 8. 9-bris *Misca* (Miska) Hungarus, peste repentine correptus obiit et in cemeterio Grecorum sepultus. ²⁾

Anno 1744. die 23. 8-bris *Antonius Malovffischi* (Maloviczky ³⁾ Hun-

---

¹⁾ Így; az olasz barát a magyar neveket olykor kimagyarázhatatlanul eltorzítja.

²⁾ Ez a *Miska* a Panajia-templomban nyugvó három magyar úr egyikének ama hű szolgálai közül való lehetett, a kik ott, uraik közelében óhajtottak pihenni.

³⁾ Trencsény vármegyei nemes család.

garus, in communione S. Matris Ecclesiae animum Deo reddidit et ejus corpus sepultum in cemeterio Armenorum, per me Antonio Luvári.

Anno 1745. die 10. Januarij obiit *Josephus*, filius *Joannis Kúseghi* (Kőszeghy), aetatis circiter 15. et in cem. Greco. sepultus est a me Antonio Luvári, Missionario Apostolico.

Anno 1745. die 27. Febr. in communione S. Matr. Eccl. animum Deo reddidit *Stephanus Lazy Hungarus*¹⁾ et ejus corpus sepultum est in cem. Armen. a me Ant. Luvári, Miss. Ap.

A. 1745. die 26. Apr. obiit in Dno *Ladislauz Lazcho* (Laczko); et ejus corpus in cem. Armen. a me Ant. Luvári sepultum est.

A. 1745. die 19. Julij *Elisabetha Theresia*, filia *Balthasari Ditrik* (Detrich) et *Jutka*, Hungari, obiit aetatis circa duorum annorum, et a me sepulta in cem. Armen. Ant. Luvári.

A. 1745. die 28. Julij *Georgius*, filius *Joannis Kusseghi* (Kőszeghy) obiit et in cem. Grec. sepultus a me Ant. Luvári, Miss. Ap.²⁾

A. 1746. die 16. X-bris *Maria*, filia *Joannis Kuseghi* obiit aetatis circ. 25. annor. et sep. in cem. Grec. a me Ant. Luvári.

A. 1748. Die 2. 8-bris *Michael Rósa*, ex Calvinista Catholicus facta abiuratione et a censura absolutus, mihi confessus, sancto viatico refectus, necnon s. olei unctione roboratus, animum Deo reddidit; ejus corpus sepultum est in cem. Armenor. etiam a me Ant. Luvári, Miss. Ap.

A. 1752. Die 28. Julij *Franciscus Hungarus* peste obiit et in cem. Armen. sep. a me A. Luvári.

¹⁾ *Lazz*, vagy *Lazy*, — nem lehet tisztán olvasni; a kereszteltek anyakönyvében ugyanez »*Lazi István*« néven jön elő mint tanú az 1741-ik, és »*Laz*, Hungarus« néven az 1744-ik évnél. Végre Rákóczi József herczeg 1738. nov. 7-iki végrendeletében, udvarnokai között »au sieur *Lacz*, nostre grand-gobelet«, tehát mint főpohárnoknak, 100 piasztert hagy. *Laz*, *Lacz*, *Lazy* vagy *Lázy* István volt-e ezekhez képest valódi neve ezen Rodostóban nyugvó *házánkfának*? (mert magyar volta Luvári adatai szerint kétségen fölül áll), teljes biztossággal el nem dönthető; de még is *Lazy* a legvalóbbszinű. Ugyanis Ungh vármegyében lévén egy — hajdan nemes közbirtokosságból álló — *Laz* község: e *Lazy* István gyaníthatólag idevaló volt s mint Bercsényi udvarnépéhez tartozó, követé urát a számkivetésbe. A mint is egy *Lazy János* és egy *Lazi Szűcs János* nevű unghi nemest az 1711. elején Bercsényi unghvári várába befogadott fegyveres nemesek soraiban is lelünk. (*Archivum Rákócziánum*, VIII. köt. 419, 420. l.)

²⁾ *Luvári*nak a tolla itt a keresztnévben megtévedt; mert Kőszeghy Jánosnak nem a harmadik fia *György* halt meg (a ki felnőtt s családfenntartóvá lön): hanem a második fia, az 1738-ban szül. *Lajos*, a kinek teljesen nyoma vész.

A. 1752. die 27. Aug. *Laurentius filius Heliae hotincai*, ¹⁾ (Katinkay) Hungarus, duorum circ. annorum obiit et in cemet. Armen. sep. per me A. Luvári.

A. Dni 1752. Die 11. 9-bris *Anna filia Heliae Hotincai*, Hungari, unius circ. anni obiit et in cem. Armen. sepulta per me Ant. Luvári Miss. Ap.

A. 1752. Die 22. 9-bris *Stephanus Szatmári* repente obiit, signo aliquo poenitentiae dato, absolutus et sep. in cem. Armen. a me A. Luvári.

A. 1755. Die 13. 9-bris *Christina Vitalis* in communione S. Matris Eccl. animam Deo reddidit et sepulta die 14. ejusdem mensis in cem. Greco. per me D. Ant. Luvári. ²⁾

A. 1756. Die 18. 8-bris *Judita Ditrik* (Detrich) in communione S. Matr. Eccl. et sacr. animam Deo reddidit et in cem. Armen. sep. per me A. Luvári.

Anno 1757. die 9. 7-bris *Andreas de Totte* (Tóth András) Hungarus, Brigaderus Suae Majestatis Regis Christianissimi, in communione S. Matris Ecclesiae, habita sacramentali absolutione obiit et in cimiterio Armenorum etiam a me sepultus est, Don Antonio Luvári, Missionario Apostolico, ut supra.

Anno 1757. die 7. X-bris Comes *Michael Ksachi* (Csáky Mihály) Generalis, in communione S. Matris Ecclesiae habita absolutione obiit et in cimiterio Armenorum etiam a me sepultus est, Don Antonio Luvári, Missionarius Apostolicus et Capellanus.

A. 1758. die 19. 7-bris *Elisabeth Spax* (Paxy?) Hungara, in communione S. Matris Eccl. habita absolutione obiit et in cem. Armen. pariter a me sepulta est, D. Ant. Luvári.

Anno 1759. die 19. 7-bris *Bossula Ferens* (Orsula Ferencz) obiit in Dno et sepulta a me in cem. Armen. A. Luvári.

A. 1759. 24. 9-bris *Suzanna*, anno aetat. suae circ. quinto, filia *Helie Hotincai* et Irene ejusd. uxoris obiit in Dno et sep. in cem. Armen. a me, Ant. Luvári.

A. 1760. die 11. Aug. *David*, filius *Martini Giuruk* (Györök Márton) et Panajotae ejus uxoris obiit in Dno, aetatis 14. circ. et sepultus a me in cem. *Greco. rum*, ³⁾ D. Ant. Luvári.

¹⁾ Ez a családnév, mely egész a jelen század közepéig fentartá magát Rodostóban, sokféleképen iratik: C, H, Ch, K kezdőbetűkkel, s a második k-nak is ugyanennyiféle variációjával, — de mégis a legtöbbször *Katinkay* kiejtéssel; s ez lesz az igazi.

²⁾ *Vidális* nevű család van magyar is, olasz is; a rodostói — mely többször jön elő — talán inkább olasz volt, mert a családfőt *Vitalis Márkus*nak (Marco) hitták. Ezért nem is vettük föl a magyar családok sorába: azonban mégis föl kívántuk itt említeni, mert utóvégre magyar származása sem lehetetlen.

³⁾ Mert a fiú anyja, drinápolyi Panajota, görög asszony volt.

A. 1760. die 22. Aug. *Bartholomeus*, filius *Stephani Horvát* et Constantiae ejus uxoris correptus est repentine pestifera malignitate, aetatis 14. circiter annorum, et sepultus in cemeterio Armenorum per me D. Ant. Luvári.

A. 1760. die 1. 7-bris *Christina*, filia *Stephani Horvát* et Constantiae ejus uxoris, peste correpta etiam repentina, aetatis circ. 11. annorum et sepulta in cem. Armen. a me A. Luvári.

A. 1760. die 4. 7-bris *Judita*, filia *Stephani Horvát* et Constantiae ejus uxoris peste correpta est, aetatis circ. 5. annor. et sep. in cem. Armen. per me D. Ant. Luvári.

A. 1760. die 20. 7-bris *Jacobus*, filius *Baltasari Ditrík* et Joannae Baptistae ejus uxoris obiit aetat. circ. 2 mensium et sep. in cem. Armen. a me Ant. Luvári.

A. 1761. die 5. Mai, me graviter infirmante et in lecto detento, curavi ad me ferri *Simonem Transilvanum* (Erdélyi Simon?) pariter ad mortem infirmum, et habita absolutione sacramentali, obdormivit in Dno. Sequentie die, 6. Mai sepultus est a fratribus in Christo in cem. Armenor. — Luvári. ¹⁾

A. 1761. die 29. 7-bris tactus *Antonius Satmári* (Szathmáry) peste et sensibus omnibus destitutus, mortuus, et sepultus in cem. Armen. per me D. Ant. Luvári.

Anno Dni 1761. Die 29. 7-bris confessus, sanctissimaeque Eucharistiae Sancto (Sacramento) reffectus, eodem Die tactus peste, sensibusque pariter destitutus, Dnus Generalis *Miques* (Mikes Kelemen) mortuus est 2. 8-bris, et a me sepultus in cemeterio Armenorum. D. Antonio Luvári, Missionarius Apostolicus. ²⁾

A. Dni 1762. Die 6. Junii *Michael Covac de Kalo* (Kállai Kovács Mihály) Hungarus, munitus ex sacr. obiit in communione, sepultusque in cem. Grecor. per me D. Ant. Luvári. ³⁾

A. Dni 1762. Die 22. 7-bris *Baltazar Ditrík* (Detrich Boldizsár) Hungarus, tactus infirmitate miserere obiit et a me in cem. Grecor. sepultus est, D. Ant. Luvári. ⁴⁾

A. 1763. Die 11. 9-bris *Helias Hotincai* (Katinkay Illyés) Hungarus obiit in communione, sepultusque in cem. Armen. a me A. Luvári.

A. 1764. Die 12. Febr. *Jacobus Philippus*, filius *Hiliae Hotincai* et Irene ejus uxoris, annor. circ. 3 obiit et a me sep. in cem. Armen. A. Luvári.

¹⁾ Rákóczi József végrendeletében egy »Baldazard Simon« nevű szolgájának is hagy 100 piastert; lehet, hogy ez volt azon Simon Boldizsár, talán Erdélyi Simon Boldizsár.

²⁾ Ezen irodalomtörténetünkre oly nagyérdekű bejegyzésre alább még visszatérünk.

³⁾ E Kállai Kovács különböző a Rákóczi szintén Kovács nevű ajtónállójától, mert az utóbbi *Gergely* és tán református volt, vagy nem Rodostóban hunyt el, minthogy neve a kath. halotti könyvben nem fordul elő.

⁴⁾ Detrich Boldizsárra is visszatérendünk még.

A. 1764. Die 12. 9-bris *Janos* (János) Hungarus, munitus sacramentis obiit et sep. in cem. Armen. per me D. Ant. Luvári.

A. 1765. Die 22. Junii *Katarina Vitalis*, tacta peste, obiit, sepultaque a me in cem. Greco-r. D. Ant. Luvári.¹⁾

A. 1765. Die 30. Aug. *Hirena Hotincai* (Katinkay Illyésné), tacta peste obiit, sepultaque a me in cem. Armen. D. Ant. Luvári.

A. 1767. Die 18. 8-bris *Lasslo de Giuri* (Győry László) Hungarus, tactus peste obiit repente et sepultus in cem. Armen. per me A. Luvári.

A. 1767. Die 27. 8-bris *Maria*, filia *Martini Giuruk* (Györök) et Panaiotae ejus uxoris, aetat. suae annor. 6 et 15 dierum abdormivit in Dno et a me sep. die sequenti in cem. Greco-r. D. A. Luvári.

A. 1767. Die 10. 9-bris *Antonius*, filius *Martini Giuruk* Hungari et Panaiotae, aetat. ann. 2 et mens. 4 obdormivit in Dno et a me sep. die sequenti in cem. Greco-r. D. Ant. Luvári.

A. 1768. Die 16. Julii *Georgius Stanislan* (Szaniszlav György) Hungarus, munitus sacramentis in Dno obiit et sepult. in cem. Armen. a me A. Luvári.

A. 1768. Die 28. 7-bris *Josephus Hotincai*, munitus sacr. in peste obiit et sep. in cem. Armen. a me D. Ant. Luvári.

A. 1770. Die 6. 7-bris *Rosa*, filia adoptiva *Mariae Charie* (Charrières) munita sacr. obiit in Dno et a me sep. in cem. Armen. A. Luvári.²⁾

Die 17. 7-bris A. 1770. *Antonius*, filius *Martini Ghiuruk* (Györök) Hungari et Panaiotae, annor. 2 obdormivit in Dno peste, et a me sep. in cem. Greco-r. D. Ant. Luvári.

Die 16. 9-bris A. 1771. *Georgius Kisszeky* (Köszeghy) Hungarus, tactus peste obiit, et a me in cem. Armen. sepultus. D. Ant. Luvári.

Innét kezdve más írással; mivel a Rodostón a XVIII-ik században még oly gyakran felújuló rettenetes pestis-ragadóvány nemsokára a 32 év óta oly sok magyar bujdosót eltemetett buzgó lelki-atyát, *Don Antonio Luvarit* magát is sírba dönté. Az utána következett kisegítő pap, úgy látszik, rossz latin volt, mert az anyakönyveket olaszúl vezeti vala. Legelső bejegyzése:

A. D. 1772. Primo Augusto e morto il Reverend. Padre *Antonio Luvari*, di peste; sepolto nella cimeteria degli Armeni.

A. D. 1772. Die 30. Sept. il figlio maggiore di *Horvat*, Ungharese, chiamato con nome *Gioseppe*. (e morto) di peste, fu sepolito nelle sep. Armen.

Il secondo figliolo di sopradito *Horvat*, chiamato *Chiorgiachi* (Gyurcsi) e morto di peste 8. Ottobre A. 1772.

¹⁾ Vitalis Katalinnak magyar volta kérdéses.

²⁾ Des *Charrières Mária*, Rákóczi francia dragonyos-ezredesének vala leánya.

Ismét más írás, a Rossi páteré:

Die 1. Julii 1774. . . . . (olvashatlan név ; talán Charrières), natione Gallus, obiit in Dno et sepultus a me in cimiterio Hungarorum, facto in horto eorum.¹⁾ — Marinus Rossi, Missionarius.

A. D. 1777. Die 30. Julii *Clara Hatinkai* aetat. mens. circ. 8. in commun. S. Matris Eccl. animam Deo reddidit et sepulta in cimiterio Ungarorum, facto in horto eorum. — M. Rossi.

A. D. 1777. Die 16. Aug. *Maria Serra*, uxor Dni *Andreae Szakmári*, aetat. annor. 26. obiit in Deo ; sepulta est in cem. Armenorum. — M. Rossi.

A. D. 1777. Die 20. Aug. *Maria Covaci* (Kovács, vagy Kovácsi) aetat. anni integri obdormivit in Dno. Sepulta est in cem. Armen. — Rossi.

1777. nov. 14., 1778. máj. 13. és okt. 4. három, különben nem magyar halott, — úgyszintén 1779. jan. 24-én is egy — »sepultus est in horto Hungarorum.« Tehát a magyar temetőt a r. catholicusok már általában használni kezdték.

A. D. 1780. Die 3. Martii *Martinus Giuruk* in communione munitus. Sacr. obiit in Dno et a me sepultus est in cem. Grecorum.²⁾ — Rossi.

A. D. 1780. Die 21. Junii *Agnes*, mater Domini *Andreae Szakmári*, in commun. munita Sacr. in Dno obiit et sepulta in horto Hungarorum. — Rossi.

A. D. 1780. Die 12. Julii *Stefanus Kutassi* obiit et sepultus est in horto Hungarorum.³⁾ — Rossi.

A. D. 1780. Die 7. Sept. *Stefanus Kutassi*, parvulus aetat. ann. 2. et mens. 6 evolavit ; cuius corpusculum sepultum est in horto Hungarorum. Rossi.

A. D. 1781. Die 9. Martii *Georgius Kutassi*, parvulus mens. circ. 11. evolavit. Sepultus in horto Hungarorum. Rossi.

A. D. 1781. Die 4. Julii *Ignatius Covats* (Kovács) evolavit. Cuius corpusculum sep. est in cem. Grecor. Rossi.

A. D. 1782. Die 24. Dec. Dnus *Andreas Sakmári* (Szakmáry) in communione munita Sacr. obiit in Dno. Sepultus in horto Hungarorum (e szókeresztülhúzza és helyére írva már) *Ecclesiae nostrae*.⁴⁾ Rossi.

¹⁾ Itt említetik először a magyarok kertjebeli temető. Az az olvashatlan nevű francia, kit ide temettek, bizonyára Rákóczi egykori híve volt..

²⁾ E Györök Márton már jó öreg lehetett, egyike az utolsó, még magyarul tudó bujdosóknak. Kár, hogy Padre Rossi Luvarinál hanyagabb volt az életkorok följegyzésében. — Györöknek neje Panajota, — mint már láttuk, — drinápolyi görög nő lévén, családi temetőhelyük volt a görög sírkertben : azért temettette magát a férj is ide, gyermekei mellé. s nem a »hortus Hungarorum«-ba.

³⁾ E Kutassy, a vén Horváth István veje volt.

⁴⁾ Ez a Szakmáry vagy Szakmáry András az úri rendbeli bujdosók közül való volt, mert páter Rossi sohasem mulasztja el neve elé odatenni a »Dominus«-t.

A. D. 1785. Die 9. Oct. *Paulus Aloysius* natus ex *Martino Giuruk* et *Panaiota Adrianopolitana*, obiit in Dno et sepultus in cem. Grecorum.
Rossi.

A. D. 1788. Die 24. Febr. *Panaiota*, uxor *Martini Giuruk Hungari*, munita Sacr. obiit in Dno et sep. in cem. Greco.
Rossi.

A. D. 1788. Die 5. Dec. *Antonius Giuruk*, filius *Martini Giuruk* et *Panaiotae*, obiit in Dno et sep. in horto Eccl. nrae.
Rossi.

A. D. 1790. Die 26. Julii *Anna-Christina*, filia *Gabrielis Covaci* (Kovács Gábor) et *Catarinae Comneno*, infantula 4. dierum obiit et sepulta in cem. nostro.
Rossi.

A. D. 1792. Die 13. Julii *Aniza* (Anicza) *Luzin*, nata *Giuruk*, immatuum peperit filium *Antonium*, qui statim mortuus est et sep. in cem. Cattolico.
Rossi.

A. D. 1798. Die 12. Febr. Domina *Maria Salier* (Charrières) obdormivit in Dno. ¹⁾ Sepulta est ab Armen. patribus in nostro cemeterio. ²⁾

A. D. 1799. Die 12. Sept. *Stefanus* (Horváth) *Hungarus*, vulgo dictus *graeco idiomate: Ojeros Stefanos* (Szent-István), unus ex illis *Hungaris*, qui venerunt cum Principe *Francisco* (Rákóczi), hujus *Rodostianensis Ecclesiae fundatore*, unius anni infirmitate, in communione S. Matris *Ecclesiae* obiit Die 11. praedicti mensis et anni, hora prima post mediam noctem, aetatis suae centum viginti (a »viginti« szó keresztülhúzza s helyére igazítva, de helytelenül): *decem annorum*, mihi infrascripto confessus, sanctissimo viatico refectus et extrema unctione munitus a me; sepultus est in cemeterio Catholicorum, (vagyis a »magyarok temetőjében«).

P. *Joseph Ambrosius Belletti*,
Missionarius Apostolicus.

Alább. Corripe: »unus ex illis Ungharis, qui venerunt cum principe,« — dic: unus ex illis Ungaris, qui post mortem Principis venerunt in hanc civitatem, captivus in bello et emptus a Rev. Dno Antonio Luvári, Missionario ac ejusdem Principis Capellano.
Belletti.

Rodostó e legőregebb magyarjának, a már többször emlegetett *Horváth Istvánnak* érdekes egyéniségéről alább, a matriculák közlésének befejezése után tüzetesebben szolandunk. Ő volt a rodostói r. kath. ecclésia hatvanhatodik magyar halottja, 1740-től kezdve a század végéig; még igazi, a hazában született, vérben, szívben, nyelvben magyar, — a legutolsó. Az 1799-ik évben őrajta kívül magyar nem halt meg, 1800-ban sem, s a XIX-ik század halottas-könyveiben már oly magyarok következnek, a

¹⁾ Ez a Charrières Mária említették Rákóczi végrendeletében.

²⁾ Akkor, t. i. Rossi elköltözése után, egy ideig nem volt r. kath. rendes lelkész Rodostón.

kik ámbár magyar vérből, — de török földön születtek, s a magyar nyelvet már nem beszélték. Ezek neveit is kiírtuk.

A. D. 1801. Die 27. Apr. Constantia, quondam *Jeru Stefano* (Szent-István = Horváth István) *uxor*, senili infirmitate correpta obiit, aetatis suae 80. annorum. Sepulta est in cem. Catholicorum. Belletti.

A. D. 1801. Die 28. Junii *Elisabeth* filia *Gabrielis Covazi* (Kovács) Rodostianensis ex Catarina de Scio, obiit die predicta, aetat. suae 17. annor. et extrema unctione munita; sepulta est in cem. Catol. Belletti.

A. D. 1807. Die 19. Junii *Katarina* filia quondam *Josephi Comneno* et *Beatrice Sciensis*, *uxor Gabrielis Covatzi*, Rodostianensis, apoplexiae morbo correpta obiit 18. praedicti mensis, aetat. suae 55. Sepulta est in cem. Cathol. Belletti.

A. D. 1807. Die 16. Sept. evolavit ad coelum anima puellae *Elisabeth*, filiae *Josephi Kovatzi Hungari*, ex *Veronica Zadhid*, Armena cath. Obiit die 15. praed. mens. sep. in cem. Cath. Belletti.

A. D. 1812. die 19. Martii evolavit ad coelum anima pueri *Michail*, Chogia Gibrail Aleppini et Dnae *Clarae Catincai* (Katinkay) Rodostaniensis filii; puer unius anni, inopinanter obiit. Sepult. in cem. Cathol. Belletti.

A. D. 1813. Evolavit ad coelum anima *Theresiae*, *Illustrissimi Domini Gregorii Kessek* (Kőszeghy) et Dnae *Veronicae* filiae, puellae 8. annorum; a tactu peste obiit. Sepulta est in cem. Cathol. ¹⁾

J. Antonius Jurghula,
Miss. Apost.

A. D. 1814. die 3. Junii *Andreas Rissi* obiit et sepultus est in *cimiterio Ungarorum*.

Augustinus Sad,
Sacer. Mission. ²⁾

A. D. 1826. die 8. Aug. *Gregorius Kiossegh* (Kőszeghy), Agente Consul Galliae, aegritudine christ. mortuus est et sepultus in cem. Cathol. ³⁾

Gregorius Dalesio, Parochus.

A. D. 1827. die 23. Dec. *Maria* Constantinopolitana de Engurih (Ancira), *uxor Illrmi Dni Josephi Kiossegh*, Agentis Consulis Germaniae mortua est in partu. Sepulta in cem. Cathol. Dalesio.

A. D. 1838. die 17. Julii *Josephus Kiossegh*, Agente Consul Germaniae obiit in Dno et sepultus in cem. Cathol. G. Sargologo.

¹⁾ A hónap és nap vagy az eredetiből, vagy a mi másolatunkból kimaradt; egyébiránt különös érdekléssel nem bír.

²⁾ Tehát Sad Ágoston hittérítő atya a kath. sírkertet ismét »magyarok temetőjének« írja, valamint 1816, 1817-iki bejegyzéseiben is. Látszik, hogy még ekkor is, felváltva, régi nevén is hívták.

³⁾ Ez a derék Kőszeghy Gergely francia konzul volt az, a ki a Rákóczi-csorgót 1812-ben helyreállíttatá.

A. D. 1846. die 20. Julii mortua est *Christina*, filia Dni *Gregorii Chesek* (Kőszeghy), Rodostiensis. Sepulta in cem. Cathol.

Benedictus Ferrerius,
Miss. Apost.

A. D. 1848. die 12. Martii *Teresia Katincai* Rodostiensis obiit in Dno, sepultaque in cemeterio Francorum.

Benedictus Ferrerius, Parochus.

E Katinkay Terézia az utolsó magyar név a régi matriculákban, melyek az 1848-ik évvel záródnak. Az időből kifogyván, az 1849. óta vezetett új anyakönyveket már nem nézhettük át; megnyugodtunk a plebános úr azon teljes határozottsággal hangsúlyozott állításában, hogy különben is fölösleges fáradságot mívelnénk: mert ezen újabb matriculákban magyar nevek már nem fordulnak elő. S ezt támogatja az a körülmény, hogy íme, már a századunk első feléből származó anyakönyvekben is nagyon gyér a magyar név, és csupán három családra: *Kovács*, *Kőszeghy*, *Katinkay*, — szorítkozik. A többiek már a múlt században kihaltak, sőt e három is 1848. előtt s óta; az egy Kőszeghy élt még leányágon 1888-ig. Ugyanis szorgosan kikérdezvén a plebános urat, Aslan Péter konzult és fiát, a kik az egész Rodostó népét ismerik: hátha volnának még itt *Horváth*, *Kovács*, *Katinkay*, *Szathmáry*, *Kutassy*, *Takaró*, *Kőszeghy* nevű ivadékok? — mindenféle kiejtéssel variálám e neveket; de mindnyájan erősítették: nincsen többé ilyes nevű lakos, ezek a családok mind kihaltak már, avagy máshová költözének. A Kőszeghyek vérségét pedig, legalább ennek újabb ágazatait, Aslanék apróra ismerték: ők magok is abból származván, s épen most, e napokban osztozván — mint már említők — az utolsó Kőszeghy-hagyatékon. Az ő és a parochus egyhangú állításuk szerint a pár héttel ezelőtt — 1888. szeptember 20-ika táján — 94 éves korában jobblétre szenderült *Kőszeghy Czeczília*, Kőszeghy Gergely leánya és konzulunk nagyanyja, vitte sírba a legutolsó magyar nevet Rodostón.

*

Ezek constatalása után lássuk a házasságkötési anyakönyvek magyar vonatkozásait. Térkímélés okáért ezeket és a születéseket csak rövid magyar kivonatokban közöljük — kivéven a történel-

mileg fontosabb részeket, melyeket latinúl, szó szerint idézünk, a nevek eredeti írásmódját híven megtartva. Mindazáltal a házasságiakból Luvári első bejegyzését ízelítőül a maga teljes mivoltában kiírjuk.

Liber Matrimoniorum

pro Ecclesia Rodostiensi.

Anno 1740. die 8. X-bris, praemissis tribus diebus Dom. publicationibus inter m. solemnias, ego Antonius Luvári, nullo canonico impedimento detecto, interrogavi *Balthazarum Ditrích* (Detrich) *Hungarum* et *Juditham Hungaram*, eorumque mutuo consensu habito, per verba de praesenti matrimonio coniunxi, praesentibus testibus *Dno Colonello Pasmándi* (Pázmándy) et *Ellijsabeta Spax*.

Erre a mintára megy a többi is, többé-kevésbé czifrázva. — de még: is inkább egyszerűbben.

1742. apr. 2. »*Stephanus Zattmari* Hungarus et *Agnes*, filia adoptiva Dnae *Ellijsabethae Spax*« esküsznek egymásnak örök hűséget. (Tanúik. nincsenek bejegyezve.)

1743. január 13-án, a, mint láttuk, 1799. s illetőleg 1801-ben elhunyt házaspár: »*Stephanus Horvát* Hungarus et *Constantina*« kel egybe. Tanúik. valának: *Balthazar Dithrik* et *Cattarina Kusszeghi*.

1748. apr. 28. *Elias Hotincai* esküszik jegyesével *Irénével*. Tanúk: *Balthazar Ditrích* et *Orsula Ferenz*.

1752. *Michael Covac* (Kovács) et *Maria* ex Combass. (A szomszéd Cumbas község.) Tanúk: *Georgius Kísszek* (Kőszeghy) et *Agnes Szatmári*.

1759. Monsieur *Darnex* et *Maria Horvát* esküsznek. »*Testis Dnus Generalis Miques* et *Agnes Szatmáry*.«

1768. május 30-án »*Georgius Kíösszegi* Hungarus et *Angela*.« (Angela-Maria *Vitalis*.) Tanúik: *Josephus Zattmari* et *Elisabeth Ditrík*.

1770. június 5-én egy nem magyar felek közt kötött házasságnál tanúként szerepel: »*Steffanus Horvát*, Hungarus.«

1773. Egybekelnek *Josephus Sakmari* et *Elisabeth (Detrich)*. Tanú: *Joannes Chatincai*.

1774. január 9-én oltárhoz járulnak »*Joannes Baptista Chatinkai* et *Domina Adrianopolitana*.« Tanúik valának: Dnus *Andreas Sakmari*, *Josephus Justinianus Sciensis* et *Vincentius Corsi*, *Sciensis*.

1775. június 8-án kelnek össze »*Gabriel Covaci* Hungarus et *Catharina Comneno*, *Sciensis*. Tanúk: *Dominus Andreas Sakmari* et *Joannes Hatinkai*.

1778. január 21. Örök hűséget esküsznek egymásnak »*Dominus Andreas Sakmári* et Dna *Victoria Milkovik*, *Adrianopolitana*.« *Testis: Gabriel Covac*.

1782. sept. 18. Egybekelnek *Erzerumi* »*Maghak-oglu Kazos Kivork* et.

Magdalena, filia Stefani Horvat. Tanúi: Dnus *Andreas Sakmari* et *Joannes Hatincsi*.

S ez volt az utolsó magyar lakodalom Rodostón.¹⁾

Ezzel elérkezénk a születettek, illetőleg kereszteltek anyakönyveihez, melyek a legbővebbek. El kell ismerni, — a bujdosó családok s ivadékaik a délkeleti buja égálg alatt jól szaporodának, kivált a *Detrich*, *Katinkay*, *Horváth*, *Györök* és *Kőszeghy* vér. De más részről nagyon sok gyermek halt el, mint a halotti bejegyzésekből már láttuk.

Liber Baptizatorium

Ecclesiae Rodostiensis.

Anno Dni 1738. Die 22. Aprilis ego Antonius Luvári Missionarius Apostolicus Rodosti baptisavi infantem natum Conjugibus *Joanne Kőszeghi* Hungaro et *Catharina* ejus uxore Constantinopolitana. Cui impositum est nomen *Ludovicus*. Patrini fuerunt Monsieur Bechon és neje.²⁾

1741. apr. 15. Luvári Rodostón keresztelt egy »infantem natum ex conjugibus *Gordiak* (György Diák ?) Hungaro et *Paraskievacz*. Patrini fuerunt *Lazi Istvan* (igy) et *Jutka*, Hungari. Cui nomen impositus est . . . . » üresen maradt hely.

1741. jul. 16. Luvári keresztel *György* névre »e conjugibus *Joanne Kőszeghi* Hungaro et *Catharina* ejus uxore Constantinopolitana« született fiút. »Patrini fuerunt Dnus *Colonellus Pazmand* Hungarus et *Elisabeth Spax*, Hungara.«

1742. dec. 17. »Ex conjugibus *Balthazaro Ditrich* Hungaro et conjugé ejus *Julianna vel Jutka* Hungara« született fiú kereszteltetik *Joannes Ludovicus* névre. »Patrini fuerunt Monsieur *Gai*, Gallus et *Elisabeth Spax*, Hungara.«

1743. mart. 10. »Ex conjugibus *Stephano Zatmári* Hungaro et *Agnete* Greca-Cattol. ex territorio Rodostensi« szül. fiú kereszteltetik *Andreas* névre. Keresztszülék: »Hagi (Hadzsi ?) Maruka Kires-oglu Armen. Cattol. Rodostensis et *Jutka Ditrich*, Hungara.«

1743. okt. 27. »Ex conjug. *Stefano Horvat* Hungaro et Constantina Greca-Cattol. ex territorio Rodostensis ejus uxore« szül. lányka kereszt. *Anna-Mária* névre. Patrini fuerunt: *Balthazar Ditrich* et *Orsula Ferencz*.

¹⁾ A házassági matriculákat dr. Kunos Ignác kivonatozá; a későbbi években magyar házassulókat már nem talált. Miben én kételkedvén, magam is figyelemmel átnéztem 1780. és 90-ből több évet, — de ezekben én sem találtam.

²⁾ *Bechon Lajos*, francia titkára Rákóczinak, József hercegnek is. Ő lévén a keresztapa, innét a csecsemő keresztneve. A keresztanya bizonyára Bechon hitvese volt.

1744. január 21. »Ex conjug. *Balthazaro Ditrich et Jutka Hungara*« szül. lányka ker. *Elisabeth-Teresia* névre. Patrini: *Lazi Hungarus*, loco Dni *Zachi* (Csáky? Zay?) et Dna *Elisabeth Spax*, Hungara.

1745. jan. 3. »*Joanne Koeszeghi* Hungaro et *Catharina uxore*« házastársaktól szül. fiú kereszttetik, *Joseph-Alexander* névre. Keresztszülők: *Dominicus Salzani* et *Christina Vitale*. (Ú. l. olaszok; Salzani D. a Rákóczi József udvarához tartozott, — száz piasztert hagy neki végrendeletében a herczeg.¹⁾)

1745. jan. 21. »E conjug. *Stephano Zatmari* Hungaro et *Agnete uxore* ejus« szül. fiú ker. *Balthazar-Joseph* névre. Keresztszülők: *Balthazar Ditrich* et *Elisabeth Spax*.

1746. febr. 6. »E conjugibus *Balthazar Ditrik* et *Jutka* ejus uxore« szül. leány ker. *Maria-Theresia* névre. Keresztszülők: *Dominicus Salzani* et *Elisabeth Spax*.

1746. aug. 28. »E conjug. *Stephano Horvat* Hungaro et *Constantina* ejus uxore ex territorio *Rodostiensis*« szül. fiú ker. *Bartholomaeus* névre. »Patrini: *Josephus Amandri* Gallus et *Catharina Küseghi*.« (Ezen Amandri is Rákóczi József udvarnokai volt; száz piasztert testál neki a lig.)

1746. novembernek meg nem nevezett napján *Antonius-Joannes* névre kereszttetik egy »*Stephano Zatmari* Hungaro et *Agnete* ex territorio *Rodostensis*« házaspártól szül. fiú. Keresztszülők: »*Elias Katinkai*, et *Jutka Ditrik*, Hungari.« (A születés napjának hely van hagyva, de feledésből be nem töltetett.)

1746. nov. 25. »E conjug. *Joanne Küseghi* et *Catharina* ejus uxore« szül. leány *Mária* keresztnévet nyer. Keresztszülők: *Dominicus Salzani* et *Christina Vitale*.

1747. május 5-én: »Ego Ant. Luvari Miss. Apost. baptisavi infantem natam ex *Marina captiva*, habitante in mea domo, fugiente a Turcis. Compater fuit *Balthazar Ditrik*, (ez a magyar vonatkozás.) Cui impositum est nomen *Maria*, aetatis *quatuor annorum*.«

1748. máj. 19. *Elisabeth* névre kereszttetik »*Balthazar Ditrich* et *Julia Hungara*« házastársak lánykája. Keresztszülők: Dom. Salzani et *Elisabeth Spax*.

1749. aug. 13. *Lőrincz* névre ker. »*Elias Hotincay* Hungaro et *Irena Greca*« házaspár fia. Patrini: *Balth. Ditrich* et *Francisca Ferencz*.

1749. sept. 21. »*Stephano Horvat* Hungaro et *Constantina Greca*« szülők leánykája *Christina* névre kereszttetik. »Patrini fuerunt: *Balthazar Ditrich* Hungarus et *Orsula Ferencz*.«

---

¹⁾ *Salzaninak*, valamint az alább előforduló *Amandri* francziának 1745—48-ban (sőt az előbbinek még az 1750-es években is) Rodostón lakásuk s a magyarokkal baráti viszonyban létök bizonyítja, hogy Rákóczi József idegen nemzetbeli udvarnokai közül is többen állandóan itt, a magyar bujdosók közt telepedtek le s élvezték a porta tahnját.

A következő bejegyzést *Mikesért* szó szerint közöljük:

»Ego Antonius Luvári Miss. Ap. baptisavi die 22. 8-bris 1749. infantem natum e conjugibus *Claudio* . . . . . (üres hely) et *Maria*, Germani. Cui nomen impositum est *Paulus*. Patrini fuerunt *Dnus Miques Generalis Hungarus*, et *Elisabeth Spax*.«

1750. sept. 13. »*Elia Hotincai* Hungaro et *Hirena Greca*« házaspár gyermeke kereszttelteték *Anna* névre. Keresztszülők: *Dom. Salzani* et *Elisabeth Spax*.

1751. sept. 13. Ismét »*Elia Hotincai* Hung. et *Hirena Greca*« szülők kisdede ker. *Joannes* névre. Keresztszülők . . . (üres hely; *Joannes*?) *Kiossek* (Köszeghy) et *Agnes Satmari*.

1752. nov. 5-én Luvári, Dominico Salzani keresztapasága mellett *Clara* névre megkereszteli *Marco Vitale* és neje *Christina* leánykáját, mit csak azért említünk föl, mert e szokatlan megjegyzés követi: »Caeteraeque ceremoniae peractae sunt etiam per me, Rodosto, in *Capella nostra*, 18. ejusdem mensis.« Úgy látszik tehát, a keresztlő — soron kívül — a háznál tartatott.

1753. mart. 15. »*Hilia Hotincai* Hungaro et *Irene Greca-Cathol.*« szülők fia ker. *Joseph* névre. »Patrini: *Dnus Dominicus Salzani* et *Ursula Ferencz*.«

1754. aug. 5. »Baptisavi infantem repertum ante *Fores Palatii*. Patrini fuerunt: *Georgius Kiossek* et *Maria Covac*. Cui nomen impositum est *Laurentius-Marcus*, sub cujus tutela traditus est.«

Luvarinak e bejegyzése fölötte érdekes. Megtudjuk ugyanis belőle, hogy Rákóczi lakó- vagy ebédlő-házát még ekkor, 1754-ben is palotának nevezték köznéven; mert csakis e két ház egyike értethetik a »*Palatium*« szó alatt. Mivel pedig a kitett kisdedet Rákóczi palotájának kapujában találták: a keresztszüleséget két magyar gyermek, *Köszeghy György* és *Kovács Mária* vállalta el.

1755. jan. 2. »E conjugibus *Stephano Horvat* Hungaro et *Constantina* ex territorio Rodost. Greca-Catholica« szül. lányka kereszt. *Judita* névre. Keresztszülők: *Balthazar Ditrich* et *Judita*, ejusdem uxor.

1755. mart. 19. »E conjugibus *Michaela Covace* (de Kálló) Hungaro et *Maria* ex Combas e territorio Rodostien. Greca-Cath.« szül. *Gabriel-Elisabeth* nevű leánygyermek keresztteltetett. »Patrini fuerunt *Dnus Generalis Mikes* et *Elisabeth Spax*, Hungari.«

Íme, Mikes Kelemen második keresztapasága Rodostóban! Komatársa ismét Spax Erzsébet vala, ki a magyar telepnek ez időben — úgy látszik — legelőbbkelő hölgye volt.

1757. febr. 10. »Ex *Elia Hotincai* et *Irena* ejus uxore« származott fiú ker. *Balthazar* névre. Keresztszülők: *Balthazar Ditrich* et *Agnes Zatmari*, Hungari.

1759. dec. 17. »E parentibus *Stephano Takaró*, Hungaro et *Anna* ejus uxore« szül. lány ker. *Mária* névre. »Patrini fuerunt *Dnus Generalis Miquis* et *Angela-Maria Vidali*.«

Ez Mikes harmadik és utolsó keresztapasága. Komatársra többé nem lehetett a régi, t. i. *Spax Erzsébet*: mert az 1758. sept. 19-én jobblétre szenderült.

1760. jún. 11. »*Hília Hotinkai* et *Hirena* ejus uxore« szül. fiú ker. *Antonius-Georgius* névre. Keresztszülők: *Georgius Kössek* et *Agnes Satmari*.

1760. júl. 21. »*Baltasaro Ditrík* et *Johanna Baptista* ejus uxore« szül. fiú ker. *Jacobus* névre. Keresztszülők: *Georgius Stanislas* (Szaniszlay) et *Anna* ejus uxor.

1760. aug. 7. »E *Martino Guruk* (Giuruk, Györök) et *Panaiota* ejus uxore« szül. fiú ker. *David* névre. Keresztszülők: *Georgius Stanislas* et *Maria Covac*.

1761. okt. 28. »E *Panaiota* Adrianopolitana et *Martino Gürük* Hungaro« szül. leány ker. *Mária* névre. Keresztszülők: *Ladislav Giuri* (Györy) et *Maria Kovac*.

1761. nov. 29. »E *Baltasaro Ditrích* Hungaro et *Joanna Bapt.* ejus uxore« szül. leány ker. *Anna-Mária* névre. Keresztzüle: *Anna Stanislai*.

1762. mart. 14. *Elias Hotincai* Hungarus és neje *Irena* fia ker. *Jacobus-Filippus* névre. »Patrini fuerunt *Jacobus Charier* et *Agnes Zatmari*.«

Charrières Jakab, II. Rákóczi Ferencznek hazánkban az 1710-ik évben oly vitézül harczolt dragonyos-ezredese tehát, íme, még 1762-ben is élt — már bizonyára mint nagyon öreg ember — Rodostóban. Mert ezen ezredest Jakabnak hitták; fia pedig aligha volt, miután Rákóczi végrendeletében csupán leányát említi »*Sarír*«-nek, mint őt nálunk nevezték. Alkalmasint ő vala a »magyarok sírkertjének« 1774-iki francia halottja.

1762. aug. 27. »*Stephano Horvat* Hungaro et *Constantinae* ejus uxore« szül. fiú ker. *Joseph* névre. Keresztszülők: *Joseph Zatmari* et *Agnes ejusdem mater*.

1763. sept. 9. »E parentibus *Stephano Taccaro* (Takaró) et *Anna* ejus uxore« szül. fiú ker. *Michael* névre. Patrina fuit *Angela-Maria Vidali*.

1764. (A hónap és nap hiányzik.) »E *Stephano Horvat* Hungaro et *Constantina* uxore« szül. fiú *Georgius-Dominicus* névre kereszteltetik. Keresztszülők: *Stanislaus Valmi* et *Agnes Zatmari*.

1764. júl. 15. Beltrami Ferenc és neje Balemoghli Joannának fia keresztelésénél mint keresztanya működik *Agnes Zatmari*.

1768 . . . 14-én (a hónap kimaradt.) »E parentibus *Martino Guruk* et *Panaiota* uxore« szül. fiú *Antonius* nevet nyer. Keresztszülők: *Balthasar Hotincai* et *Elisabeth Ditrík*

1769. mart. 16. »E parentibus *Georgio Kiossek* Hungaro et *Angela-Maria Vitali* ejus uxore« szül. fiú (a későbbi francia konzul) *Gregorius* névre kereszteltetik. Keresztszülők: *Marcus Vitali* et *Florentia Vitali*. ejusdem filia.

1769. mart. 25. »Baptisavi infantem natum ex Anthiza Adrianopolitana, sed non legitimum. Cui nomen impositum est Theodorus-Josephus. Patrini propter defectum sola supplevit *Elisabetha Ditrík*.«

1770. nov. 18. Egy keresztelésnél, hol az apának csak keresztnéve Dominicus (Salzani?) olvasható, s az anya Mária, a keresztelt fiú pedig Joseph, — keresztszülék valának: *Balthazar Hotincái* et *Elisabeth Ditrík*, Hungari.

1771. mart. 24. »*Martino Guruk* Hungaro ex *Panajota* uxore« szül. fiú ker. *Martinus* névre. Keresztszülők: *Balthazar Hotincái* et *Elisabeth Ditrík*.

Ezeket eddig mind az öreg Don Antonio *Luvári* páter keresztelte meg. Ezután következnek a már a halotti anyakönyvekből ismert hivatali utódainak kereszteltjei. Ezek közül is minden magyar vonatkozást kiírtunk.

1772. nov. 1. *Gabriel Covac* és *Elisabeth Ditrík* mint keresztszülők fungálnak.

1773. júl. 20. Anna-Zsófia névre kereszteltetik »*Martinus Hungarus* (Giuruk, Györök) et *Maria Panajota*« házaspárnak e hó 18. szül. leánya. Keresztszülők: *Zackmari Andreas* és neje *Mária*.

1774. jan. 10. Ker. *Sakmari Andreas*nak s nejének *Serra Máriának* János nevű fiok.

1774. apr. 2. Ker. *Georgius-Aloysius* névre *Ditrík Máriának* (a néhai Detrich Boldizsár leányának) természetes fia. Keresztszülők: *Gabriel Kovac* és neje.

1774. okt. 9. Ker. *István* névre e hó 6-án szül. fia *Sakmari Józsefnek* és nejének *Ditrík Erzsébetnek*. (1773-ban keltek egybe.) Keresztszülők: *Sakmari András* és neje *Serra Mária*.

1775. jan. 5. Ker. *Joannes Hotincái* Hungarusnak nejétől Drinápolyi Panajótától 1774. dec. 31. szül. fia *Andreas* névre. Keresztszülék: *Andreas Salmari* et *Angela Vitali*.

1776. máj. 15. Ker. *Gabriel Covac* Hungarusnak nejétől *Catharina Comnenotól* szül. leánya *Victoria-Mária*. Keresztszülők: *And. Sakmari* et *Maria Sarier*, (Charrières.)

1776. aug. 4. Egy örmény gyermek keresztelésénél keresztszülők *Samarik András* és *Vidale Angela*.

1776. okt. 13. Ker. *Sakmari József* és *Ditrík Elisabeth* házaspárnak e hó 9-én szül. leányuk *Victoria* névre. Keresztanyja volt *Sakmari Anna*, Andrásnak leánya.

1776. dec. 11. *Hotincái Jánosnak* és nejének *Panajótának* nov. 17-én szül. leánya kereszteltetik *Clara* névre. Keresztanyja: *Angela Vidale*.

1777. febr. 1. *Koseki* (Kőszeghy) *Gergely* (a még csak 8 éves fiú) kereszttatyjával iratik be *Valmi Stanislas* leányának.

1777. febr. 17. *Martinus Giuruk* Hungarusnak s nejének drinápolyi Mária Panajotának ker. *Paulus-Aloysius* nevű fiuk. Keresztapja: *Sakmari András*.

1777. dec. 18. *Covac Gábornak* és nejének *Comnena Katarinának* e hó 16-án szül. fiok *Ignác* névre kereszteltetett.

1778. mart. 5. *Kutasi István* Hungarusnak és nejének *Horvat Magdalénának* febr. 26. szül. fiok *István* névre kereszteltetik.

1778. nov. 10. Ker. *Theresia* névre *Hatinkai János* magyarnak és feleségének drinápolyi Panajotának leánya.

1780. mart. 14. *Sakmari Andrásnak* s nejének *Mirkovics Victoridának* e hó 10. szül. fiuk *János-Lajos* nevet nyer.

1780. apr. 12. *Kutasy István* magyarnak és hitvese *Chorvat Magdolnának* e hó 10. szül. fiuk *György* névre kereszteltetik.

1781. jan. 21. *Covaci Gábor* és *Comnen Catharina* házaspárnak fia *József-Mihály* névre ker.

1783. febr. 27. Ker. *Ignatius-Hieronýmus* névre Erzerumi Kazos Kivorknak s nejének *Horvat Magdalénának* (azelőtt Kutasy Istvánnénak) fiuk.

1783. okt. 6. Ker. *Gergely* névre ugyanezen szülők fia.

1784. okt. 31. Ker. *Elisabeth-Maria* névre *Covaci Gábornak* s nejének *Catarinának* leánya. Keresztanyja volt: *Sakmari Victoria*, szül. *Mirkovic*.

1785. jún. 9. Ker. *János-Gergely* névre Erzerumi Cazas Kivork és *Horvat Magdolna* fiok, ki május 31-én született.

1787. mart. 25. Ker. *Maria-Lucia* névre Erzerumi Cazas Kivork és *Horvát Magdolna* leányuk. Keresztszülők az anyai nagyapa és nagyanya: *Stephanus Horváth* et *Constantina*, ejus uxor.

1787. apr. 1. Ker. *György* névre Covacs Gábor és *Comnen Katalinnak* törv. fiuk, ki mart. 30-án született.

1789. apr. 26. Ker. *György-József* névre Erzerumi Cazas Kivorknak s nejének *Horvat Magdalénának* fia.

1790. jul. 24. Kereszteltetik *Anna-Christina* névre Covacs Gábor s Comnen Katalin leánya. Keresztanyja: Christina Terrasson, nata Kessek, (Kőszeghy.)

1791. mart. 4. Grimaldi fiának kereszttatyjával beiratik *Gregorius Kösseky*, kit a keresztségnél helyettesített egy más magyar: *Andreas Hatinkai*.

1791. okt. 31. Ker. *Theresia* névre Terrasson András francziának nejétől *Kösseky Christinától* szül. leánya.

1792. mart. 10. *Sakmari Victoria*, szül. Mirkovic, mint keresztanyja iratik be Nicoli Lambrinuthi fiának.

1793. mart. 24. Erzerumi Cazos Kivork és *Horvat Magdolna* leánya, *Mária* kereszteltetik.

1794. nov. 19. Kereszteltetik *Kösseki Gergelynek* és nejének *Vitale*.

Veronicának újszülött leánykája, *Christina-Cecilia* névre. ¹⁾ Keresztszülők : Andr. Terrasson és Angela Vidale.

1795. jan. 4. *Kiosseki Gergely* s Dna *Maria Perin* mint keresztszülők szerepelnek.

1796. apr. 8. Ker. *Pütschülzj* (Pelsüczy? Püspöky?) *György* ²⁾ és *Horvath Magdolna* házastársak fia *Antal* névre.

1798. sept. 5. Ker. *József-Antal* névre *Kesekij Gergelynek* s nejének *Vitale Veronicának* jún. 14-én szül. fiok. Keresztszülői voltak : Joseph Belchome Drinápolyból és *Angela Kessek*.

1797. sept. 9. Andreas et Clara *Chatincai* mint keresztszülők szerepelnek.

1797. sept. 29. Dna *Veronica Kiossek* keresztanya.

1798. júl. 14. Ker. Mlgos *Kiosseki Gergely* úrnak s nejének *Vitale-Veronica* asszonynak fia *György*.

1798. dec. 11. Ker. Mlgos *Lusin* francia úrnak hitvesétől *Anna Ghiuruk* rodostói illetőségű nőtől szül. leánya *Mária-Nicoletta* névre. Keresztzülei : *Gabriel Covagi* (Kovács) et *Angela Kiossek*.

1799. dec. 23. *Teresia Catincai* mint keresztanya szerepel.

1800. febr. 17. Mint keresztszülők fungálnak együtt : Illmus Dnus Andr. Steph. Terrasson, drinápolyi angol s német konzul úr és *Catinco Covaci* de Scio.

1800. okt. 21. Mlgos *Koseki Gergely* nagy-britanniai és orosz konzul úrnak s nejének *Vitalis Veronicának* fiok ker. *Ferencz-Marcus* névre.

1801. jún. 2. *Covaci György* és neje *Catarina*, vulgo *Catinco*, mint keresztszülők jegyezték be.

1802. máj. 10. Ugyanazok ismét keresztszülők.

1803. mart. 12. Ker. *Christina-Elisabeth* névre *Keseki Gergely* britt, orosz és ragusai ágens úrnak s nejének *Vitalis Veronicának* leánykája. Keresztanyja : *Angela Kessek*.

1805. jan. 19. *Kesek Gergely* britt konzulnak s nejének *Vitalis Veronicának* leánykája *Mária-Therézia* nevet nyer. Keresztanyja a saját 11 éves testvérkéje : *Cecilia Kesseg* vala.

1805. júl. 16. Dna *Clara Catincai* mint keresztanya szerepel.

1806. sept. 10. Ker. *Mihály* névre aleppói *Gilbra* úrnak nejétől rodostói *Clara Katincai*-tól szül. fia.

1806. okt. 30. Kereszteltetik *Erzsébet* névre rodostói *Covaci Józsefnek* s nejének konstantinápolyi örmény *Veronicának* e hó 13-án született leányuk.

1807. febr. 19. Ker. Mlgos *Kesek Gergely* britt konzulnak s hitvesének *Vitali Veronicának* leánygyermeké *Angela-Theresia* névre.

¹⁾ Ez volt a Rodostóba érkezünk előtt csak kevéssel, 94 éves korában meghalt *Kőszeghy Czeccilia*.

²⁾ Horváth Magdolnának ez már harmadik férje volt.

1808. febr. 10. Ker. *Maria-Theresia* névre *Covaci Józsefnek* s ne-jének *Veronicának* leánykája.

1808. mart. 14. *Veronica Vitalis-Kesseg* mint keresztszüle szerepel együtt Jontom József orosz tanácsos- és főtölmácscsal.

1808. júl. 15. Aleppói Gilbra úrnak s ne-jének rodostói *Catincai Klárának* leánygyermekük ker. *Constantia-Rosalia* névre.

1809. febr. 22. Ker. *Agatha-Catharina* nevű leánya a britt és orosz konzul *Kesseg Gergelynek* s ne-jének *Vitali Veronicának*. Keresztanya: *Angela Kesseg*.

1809. sept. 9. *Cecilia Kesseg* mint keresztanya szerepel.

1810. sept. 12. *Marcus* névre keresztelik *Coraci József* és neje az örmény *Veronica* fiúgyermekét.

1810. okt. 9. A páduai dr. Caponi Sándor fiát keresztelik *György* névre. »Compater fuit Dnus *Georgius, Dni Gregorii Kesseg filius.*»

1811. mart. 4. Ker. *Mihály* névre aleppói Gilbra kereskedőnek s hitestársának rodostói *Katincai Klárának* fiúgyermekét.

1811. jun. 2. *Anna-Theresia* névre ker. Mlgos *Kessegi Gergely* francia konzul úr s neje *Vitali Veronica* leánygyermekét. Keresztanya: *Cecilia Kesseg*.

1813. febr. 1. Aleppói Gilbrának hitvesétől *Clara Catincai* asszonytól szül. *Antal* fia kereszteltetik.

1813. máj. 8. *Kessegi Gergely* francia konzul- s neje *Vitali Veronicának* *Felix* nevű fiuk ker. Keresztszülők a kisdednek testvérei: *Kesseg József* és *Cecilia*.¹⁾

1816. aug. 5. Aleppói Gilbra s *Catincai Klára* házaspárnak *József-Mihály* nevű fiát keresztelik.

1816. sept. 8. Aleppói *Naum Saïh Chodgiának*²⁾ ne-jétől *Kesseg* *Ceciliától* szül. leánygyermekét keresztelik *Mária-Helén* névre.³⁾

1818. aug. 12. Aleppói *Naum Saïh*nak és feleségének *Kesseg* *Ceciliának* leányát ker. *Veronica* névre. Keresztanya a kisded nagynyja: *Kesseg* *Veronica*.

1818. dec. 10. Aleppói Gilbra és *Katincai Klára* házaspárnak *Franciscus-Felix-Andreas* nevű fiuk ker.

1821. mart. 9. Ugyanezeknek *Georgius-Stanislaus* nevű fiuk ker.

1821. mart. 9. Aleppói *Naum*nak és *Kesseg* *Ceciliának* febr. 24. szül. lányuk *Katalin-Terézia* ker. Keresztanya: *Terrassonné Kösseg* *Christina*.

---

¹⁾ Egy — nem tudni mi okból — idecsatolt confirmationális jegyzék szerint, mely 1782-ben kelt, *Kesseg* *Gergely* a *György* fiának, — *Katincai András* a *János* fiának, *Szatmari Anna* pedig *Szatmari András* és *Serra Mária* leányának íratik, az anyakönyvi adatokkal megegyezőleg.

²⁾ *Naum Saïh* ép úgy, mint aleppói Gilbra, kikeresztelkedett arab volt. Kösseghe Czecciliával 1814—15-ben kelhetett egybe.

³⁾ Mostani konzulunknak *Aslan Péternek* édesanyja volt e *Helén*.

1822. máj. 6. *Kiosseki Marcus* és *Kiosseki Veronica* mint keresztszülők szerepelnek.

1823. máj. 14. *Kössegh György* és *Christina* keresztszülők.

1826. jan. 6. *Kösseghi József* mint keresztapa fungál örmény szülők gyermekének keresztelésénél.

1827. mart. 21. Aleppói Naum Saïh Chogianak nejétől *Kiosseghi Ceciliától* szül. fia *Gregorius-Seraphinus* nevet nyer. Keresztszülei: *Kösseghi György* és hitvestársa *Teresia Vinelli*.

1827. okt. 16. *Chorvath József* és *Kiosseghi Christina* házastársaknak. fia *György* névre kereszteltetik.

1827. dec. 22. Mlgos *Kösseghi József* úrnak, német birodalmi és sardiniai konzulnak s nejének ancírai örmény *Máriának* lánygyermeké *Teresia* névre kereszteltetik. Keresztanyja *Kösseghi Cecília*.

1829. máj. 6. *Kesseggh József* német és szárd konzulnak s (második) nejének *Catarina Riccinelának* *Gergely* nevű fia ker. Keresztszülők *Veronica* et *Marcus Kiossegh*.

1829. máj. 13. Naum Saïh Chogia és *Kesseggh Cecilia* házaspárnak. *Alexius-Constantinus* nevű fiók ker.

1830. máj. 1. *Chorvath József* és *Kesseggh Christina* ker. lányukat *Maria-Josephina* névre.

1831. dec. 8. Naum Saïh Chogia és *Kesseggh Cecilia* ker. fiukat *György-Rochust*.¹⁾

1832. dec. 24. *Kiosseghi József* és *Mária* mint keresztszülők szerepelnek.

1834. apr. 4. *Kesseggh Veronica* keresztanya.

1834. okt. 18. Naum Saïh Chogia és *Kesseggh Cecilia* fiukat kereszteltetik *Constantin* névre.²⁾ Keresztszülők: *Keseghi József* konzul és neje.

1835. apr. 30. Dr. Riccardi Pál és hitestársa *Kesseggh Krisztina* ker. fiukat *Felix* névre. Keresztszülők: *Kesseggh József* és neje.

1835. okt. 20. Ker. *Kesseggh József* konzulnak és nejének *Máriának* *Gergely* nevű fiuk. Keresztanyja: *Kösseghi Cecilia*.

1836. nov. 4. *Kesseggh József* konzul és hitvese *Mária* fiukat ker. *Petrus-Kazimirus* névre.

1836. nov. 4. Kereszteltetik *Aslan György* és Naum Saïh *Helén* házastársaknak *Péter* nevű fiuk.³⁾ Keresztanyja volt az anyai nagyanya: *Kesseggh Cecilia*.

1836. dec. 17. Toscanai Dr. Riccardi Pál és neje *Kesseg Krisztina* fiukat *Pál* névre kereszteltetik. Keresztszülők: *Chorvath György* és *Chorvath Jozefina*. (Az újszülöttnek mostoha-testvérei.)

¹⁾ Ez a most Konstantinápolyban élő Dr. *Georges Saïh bej* török. ezredes, kiről alább.

²⁾ E *Constantin* jelenleg török őrnagy a haditengerészetnél.

³⁾ A jelenlegi osztrák-magyar konzul Rodostón.

1839. sept. 4. Gilbra Antal s *Klara Katincai* mint keresztszülők szerepelnek.

1846. mart. 19. Thomas Gazzolo és *Klara Catincai* Rodostiensis, keresztszülők.

Ez az utolsó magyar név az 1848-ik év végeig vezetett keresztelési régi anyakönyvekben. Az ezekből közölt főntebbi bőséges adatok nemzedékről nemzedékre, izről izre elénk tárják a Rodostóba települt bujdosóknak s származékaiknak családi és rokonulási, szóval genealogiai viszonyait, — sőt közülök többeknek hivatalos állásuk, foglalkozásuk és társadalmi összeköttetések tekintetében is becses adalékokat nyújtanak.

Mi mind e viszonyok bővebb fejtegetésébe bocsátkozni ezúttal nem szándékozunk. Egyre-másra már kísérő jegyzeteinkben figyelmeztettük rövideden az olvasót. Tartozunk azonban még azzal, hogy mind három rendű matriculákban előforduló némely nevezetesebb egyénekre és családokra nézve néhány történelmi vagy egyéb igazoló felvilágosítással szolgáljunk. Kezdjük mindjárt *Mikes Kelemennel*.

*

Az irodalomtörténetünkben »Törökországi Levelei« s egyéb műveivel — de különösen ezekkel — halhatatlan névre érdemesült Mikes elhúnytának éve eddigelé nem volt tisztába hozva. Az lőn csupán ismeretessé Kubínyi-Ipolyi-Henszelmanék Rodostóban megfordulta óta, hogy *pestisben halt meg, 1762-ben*; mely évszámot támogatni látszott Mikes »*Levelei*« 1794-iki, első kiadásának *Kulcsár Istvánnak* az »Előszó«-ban tett azon állítása is, hogy Mikes Kelemen »halála után, 1762-ben az egész (rodostói) bujdosó társaság feloszlott.« Honnan meríthette Kulcsár ez állítását, s mi annak voltaképi értelme? — majd alább kifejtjük; most csak az évszám összevágása végett idéztük.

Pedig épen ez az évszám a hibás: nemannyira a bujdosó társaság »feloszlásának«, hanem Mikes halálának idejére nézve. Ugyanis, mint most már — a haldokló Mikesnek az utolsó szentsegeket fölادott és őt eltemetett rodostói plebánosnak Don Antonio Luvarinak az ottani halotti-könyvbe iktatott, általunk m. 1888. évi okt. 7-én sajtátkezüleg a legnagyobb figyelemmel lemásolt és főntebb betűhíven közlött hivatalos bejegyzéséből — minden kétséget

kizáróan tudjuk: Rákóczinak kedvelt főkamarása, hív bujdosótársa, a rodostóiaktól közönségesen »*Generális*« czímmel tisztelt Zágoni Mikes Kelemen az 1761-ik év október hó 2-án halt meg, csakugyan keleti pestisben. Sőt Luvari páter gondos följegyzése még a betegség folyamával is megismertet bennünket, írván, hogy a rettenetes ragadvány szeptember 29-én támadta meg a 70 éven túl lévő férfiút, s miután előbb érzékeitől és így eszméletétől megfosztá: negyednapon váltotta őt meg szenvedéseitől a halál.

Luvarinak e matriculáris bejegyzését Ipolyiék is látták ugyan 1862-ben: azonban, mint látszik, igen sietve, fölületesen nézték meg és hibásan másolták le az évszámot. A XVII. és XVIII-ik század palaeographiájában jártas történetbúvárok előtt ismeretes az arabs számjegyű 1-esnek ekkor dívott — legalább gyakran használt — fölül is, alól is kampósan cifrázott, stülizált alakja, melynek felső gajmója előre és lefelé, az alsó pedig hátra és fölfelé hajlik, — úgy, hogy könnyen a mostani, fordított S forma 2-snek nézhetné az ember. Csakhogy akkor másféle kettőst írtak, a nyomtatotthoz hasonlót. Különben, hogy az 1-es más számmal összetéveszthető ne legyen: fölraktak rá egy pontot; legalább gondos író ezt el nem hagyta soha. Így tön Luvari is; az 1761. évszámnál ilyen, alúl-fölül gajmós egyeseket írt: *de most is világosan láthatólag fölrakta reájok, nevezetesen a hátulsó 1-esre is, a pontot.* (Ezt nemcsak magam figyeltem meg azonnal: de társaimmal, Bárczayval és dr. Kunos Ignáczczal is constatáltattam.) Nos, hát ezt a XVIII-ik századi cifrázott, kampós egyest nézték az ezen század palaeographicus sajátságait nem igen ismerő honfitársaink 1862-ben kettősnek, és úgy másolták hibásan Mikes halálának évéül az 1762-öt, 1761. helyett.

Hogy pedig ez a dolog valósággal így van és másképen nem is lehet: már maga a halotti-anyakönyv *bejegyzéseinek sorrendje* meggyőzőleg bizonyítja. Ugyanis, Mikes előtt 1761-ben a magyarok közül meghaltak: május 5-én *Erdélyi Simon*, és közvetlenül előtte, s ugyancsak pestisben, *sept. 29-én Szathmáry Antal*, — kinek halotti iktatványára vonatkozik a Mikesében lévő »*pariter*« (hasonlóképen, épen úgy) szócska. A Mikes Kelemenről szóló bejegyzés is *sept. 29-ével* kezdi: de folytatásából világos, hogy *okt. 2-án*, vagy még e nap után iratott be. Ez után következik

az 1761-ik év utolsó s az 1762-ik év téli és tavaszi hónapjaiban történt — bennünket magyarokul nem érdeklő — több rendbeli halálesetek bejegyzése; sőt utóbb két magyar bujdosóé is: az 1762. jún. 6-án elhalt Kállai Kovács Mihályé, és az 1762. sept. 22-én ezt sírba követett Detrich Boldizsáré. Kérdjük: hogyan kerülhettek volna a szoros idő- és sorrendet tartó matriculában a bejegyzések elé a sept. 29-én elhunyt *Szathmáryé* és az okt. 2-án elhunyt *Mikesé*, hogyha ezen férfiak nem 1761, hanem 1762. sept. 29-én, illetőleg okt. 2-án haláloztak volna el?!

Mind a kérdéses évszámnak, nevezetesen az 1-esnek akkori alakjából s a fölötte jól kivehető pontból, mind pedig a bejegyzések idő- és sorrendjéből világos tehát, hogy Mikes Kelemen halálának valódi éve és napja 1761. október 2-ika. Ha semmi egyebet ki nem deríthettek volna rodostói kutatásaink ennél az egy adatnál: már akkor is meg volna jutalmazva úti fáradozásunk!

A mi már Mikes »generálisi« címét illeti: ahhoz ő — ki soha katonai ranggal nem bírt — véleményünk szerint talán így jutott. A török birodalomban a fényes porta védnöksége alatt élő összes magyar bujdosók főnökévé, »basbug«-jává, Rákóczi József herczeg s a szultán által athnáméval elismert erdélyi fejedelem elhúnytával, tehát 1738 vége felé a porta Generális Gróf *Csáky Mihályt*, II. Rákóczi Ferencz fejedelem altábornagyát nevezte ki. Csáky e hivatalt haláláig, szóval teljes tizenkilencz évig viselé. Minthogy pedig Csáky tábornok vala: a főnöksége alatti hosszú idő folyamán a törökországi s különösen a rodostói lakosság megszokta a bujdosó magyarok basbugját generálisnak nevezni, s e minőséget a főnökséggel azonosította. Így történhetett aztán, hogy midőn gr. Csáky elhunytá után, 1757. decemberben a porta b. Zaÿt, majd ennek alig tíz havi főnökségében bekövetkezett elhaltával Mikes Kelemen nevezé ki basbuggá, és pedig a néhai Csáky tábornokéval egyenlő hatáskörrel: a lakosság e két utóbbi bujdosó főnököt — s azelőtti másodfőnököket — is a megszokott generálisi czímmel illeti vala. A basbug hatalmi köre a bujdosók fölött fegyelmi tekintetben olyan is volt, valamint a tábornoké hadai fölött. Így lett Mikes Kelemen mint másodfőnök és utóbb basbug, »generálissá«; aminthogy ma is meglévő rodostói pecsét-nyomójára maga is a »*Général Miques*« nevet véseté.

A keresztelési könyvből láttuk, hogy Mikes Rodostóban háromszor szerepelt mint keresztapa; és pedig kétszer egy »*Elisabeth Spax*« nevű magyar úrnő, »*Domina Hungara*« volt kereszt-szüle-társa. Ki vala ez a nő? Mikes egypárszor említi leveleiben, hogy nem férjes magyar hölgy (az úri rendből) Rodostón az ő javabeli férfikorában, az 1725-ik év előtt, csak a kis Kőszeghy Zsuzsika leány, meg két »*özvegyasszony*« volt. Ez utóbbiakat ugyan meg nem nevezi: de nem nehéz kitalálni, hogy ezek egyike az általa is többször említett »*Kajdacsiné*« vagy »*őbesterné*«, azaz Kajdacsy Péter ezredes özvegye, a gr. Bercsényi Miklósné szül. gr. Csáky Krisztina első udvarhölgye vala; a második úri özvegyasszonynak gyanítjuk mi e »*Spax*« Erzsébetet, szintén Bercsényiné udvarhölgyét. E nőnek ugyanis férje nem említették soha, csupán egy *Ágnes* nevű fogadott leánya, ki 1742-ben *Szathmáry István*hoz ment feleségül s fia Boldizsár-József által a rodostói előkelő Szathmáry-ivadékok törzsanyjává lőn. Visszatérve a mindig csak úri rendű lakodalmak és keresztelők alkalmával tanú- s illetőleg komaasszonyként szereplő Spax Erzsébethez: alig lehet kétség benne, hogy ennek nevét a magyar nevek helyes írásával és helyes kiejtésével rettenetes hadi lábon álló Luvári elferdítve írja. Láttuk, mivé tudták torzítani s hányféle csodálatos alakban írják ő és olasz pap hivatali utódai pl. a *Katinkay*, *Kőszeghy*, *Kovács*, stb. neveket! Valahány bejegyzés: csaknem annyiféle orthographia, — a mit mindenütt betűhíven visszaadni igyekezzünk. Erzsébet asszony nevét ugyan Luvári, nála szokatlan következetességgel, mindig »*Spax*«-nak írja; kérdés azonban: micsoda magyar névből alkotta ő ezt a különös hangzású nevet? Határozottan állítani nem merjük: de sejtelmünk azt súgja, hogy e név eredetileg a *Paksy*, *Paxy*, *de Pax* családnév lehetett, — s ebből csinált az olasz páter Spax-ot.

Most térjünk át a házassági-anyakönyv legelső (1740-iki) bejegyzésében Spax Erzsébettel együtt tanuként, s a keresztelési-anyakönyvben 1741. júl. 16-án Kőszeghy János, György nevű fiának keresztelésénél szintén Spax Erzsébettel kereszt-szüleként szereplő, — a megholtak matriculájába pedig már 1742-ben halottul beiktatott *Pázmándy Péter* ezredesre.

A rodostói bujdosó-telepnek ez előkelő nemes családból

származott és magas katonai rangot viselt tagjáról eddig alig volt némi tudomásunk. Pázmándy Péter — mint családi írományainkból tudom, — Thököly Imre fejedelem 1683–1685. évekbeli buzgó hívének, hadi-főtisztjének: a Komárom- és Fehér vármegyében nagybirtokos id. Pázmándy Gergelynek számos fiai egyike vala. Gergely úr (e sorok írójának is egyenes őse) a Rákóczi-háború idejében már, mint előregedett ember, nyugton üle győri cúriájában: azonban fiai közül a legképzettebb és legdélcezegebbet már serdülő legényke korában elküldé Rákóczi fejedelem udvarába, hol Péter úrfi mint nemesapród szolgálta. ¹⁾ 1711-ben ő is követte fejedelmi urát a számkivetésbe, nevezetesen Franciaországba, és itt a fiatal Bercsényi és annyi más előkelő magyar nemes ifjú példájára a francia huszárezredek egyikében

ú. l., mint dunántúli fi, a Salamonfai *Ráttky György*ében — tisztí rangot vállalt. Elkíséré-e fejedelmét 1717-ben Törökországba? vagy csak 1736-ban jött el ide — már mint francia törzstiszt — Rákóczi József herczeggel? nincs reá adatunk. Annyi bizonyos, hogy József herczegnek Máriássy Ádám tábornok által az Al-Dunánál szervezett hadcsapataiban Pázmándy Péter huszárezredes volt, s a hadjáratban részt vőn.

Mikes 1738. okt. 14. Oroszcsíkból (Ruscuk) kelt levelében említi: »Ezen hónapnak 6-ik napján mind hajóra ülének a *bujdosó urak*, úgymint: Csáky úr, Zay úrfi, Ilosvay, Pápay (János), Dásztí — ez olasz, — *Pázmány* uraimék, és magam.« Rákóczi József is végrendeletében elősorolván az egyes híveinek szánt legátumokat, mindjárt a Mikesnek és Damofilinak rendelt hagyatékok után így rendelkezik: »Item, nous légons et laissons á *Monsieur Pasmany, un de nos gentils-hommes, deux cent piastres.*«

Ez a mindkét helyen említett »*Pázmány*« senki más, mint a mi ezredesünk, *Pázmándy Péter*. Ugyanis e rokonhangzású két családnevet még ma is gyakran összezavarják, s annál inkább, mivelhogy mindakét család ugyanegy vármegyében (Komárom)

¹⁾ *Fogarassy István* udv. »főinnyaadó« Sáros-Patakról 1709. aug. 3. Körössy György főkamaráshoz Munkácsra intézett s az udvariak ruhaposztóit és egyéb fölszerelési czikkeit sürgető levelében említi: »Kérem KglDET, *Pázmándinak*: a posztóját küldje meg, akár zöldet, akár kéket. vagy fahéjszínt.« (Eredeti az orsz. ltárban; Rákóczi-lýmbus.)

honos és birtokos, s még hozzá mindakettő ugyanegy vallásfelekezethez tartozik, t. i. református. Péterünk ugyan, — mint a rodostói halotti bejegyzésből következtethető — katolizált, és pedig valószínűen, ép úgy miként Ilosvay János, Franciaországban, mint a melynek hadseregében protestáns ember magasabb tiszti rangra akkoriban még nem igen vergődhetik vala. Az anyakönyvek tanúsága szerint 1740-ben Pázmándy is Rodostón telepedett le és ott fejezé be életét 1742. aug. 5-én, nőtelenül.

Érdekes egyéniség az ezen matriculákban oly sokat emlegetett *Ditrich*, igazabban *Detrich Boldizsár* is, a ki a liptóvármegyei régi nemes *Benedekfalvi Detrich-családból* származott. Ámbár az anyakönyvek — talán egyszeri kivétellel, a mikor *Detrich* áll — mindig »*Ditrich*«-et vagy »*Ditrik*«-et írnak: de a *Boldizsár* keresztnév helyes nyomra vezet bennünket. Mert szolgált ugyan II. Rákóczi Ferencz hadseregében, nevezetesen az udvari ezredek között, egy »*Ditrich*« nevű német ezredes is, a ki urát Lengyelországba is követé: azonban ezt nem *Boldizsár*-nak, hanem »*Hans-Jakob*«-nak nevezték, — a minthogy a magyarok rendesen »*Hancz Jakab*«-nak hitták őt, nem *Ditrich*-nek, és ezredét a »*Hancz Jakab regimentjé*«-nek. Ez tehát nem volt, nem lehetett a Rodostóba került s az ottani anyakönyvekben mindenkor »*Hungarus*«-nak jelzett »*Balthasar Ditrich*«. Föl is találjuk, a kit keresünk, az igazi »*Ditrich*« *Boldizsárt*, a Rákóczi Ferencz udv. nemes testőrségének fiatal lovagjai közt szolgált *Benedekfalvi Detrich Boldizsár* személyében, e testőrség (az »Isteni Gondviselés«-ről nevezett lovagrend) írományaiban, a vörösvári Rákóczi-levéltárban. Az ifjú a híres ónodi országgyűlés tartama alatt vétette föl magát a »*Nemes Compánia*«-ba, vagy »*Nemesi Társaság*«-ba, — mint ezen élite-csapatot köznyelven nevezik vala. Megvan az eredeti ajánlólevél s illetőleg a bemutatott ifjú: *Benedekfalvi Detrich Boldizsár* »törzsgyökeres igaz nemességéről« és feddhetetlen jó erkölcsű viseletéről az előírt formula szerint kiállított hivatalos bizonyítvány ma is; kelt az ónodi országgyűlési táboron, 1707. június 6-án. Sajátkezűleg aláírták s szokott pecséteikkel megerősítették *Lehoczky Imre* liptai alispán, *Okolicsány Gáspár* liptai főjegyző, továbbá *Szent-Iványi Farkas*, *Szmrecsányi István*, *Muttyasovszky György* és

Okolicsánj László lipantai nemesek, az utóbbi egyszersmind árvaország. harminczados. Erre Boldizsár úrfi a nemes testőrségbe föll is vétetett; jelen volt a strázsniczai, trencsényi és romhányi ütközetekben, és mindvégig a gárdában szolgálván, kibujdosott ezzel 1711-ben Lengyelországba. Mikor aztán 1712-ben Rákóczi ajánlatára ennek testőreit II. Ágost király szolgálatába vevé és egész 1715-ig mint külön magyar testőr-osztályt maga mellett tartotta: Detrich Boldizsár is ott szolgált a lengyel-szász udvarnál Varsóban, Drezdában, Mikó Ádámmal és többi bajtársaival, — s hihetően Bercsényivel és a lengyelországi kurucz bujdosókkal jöve 1716-ban a török birodalomba, mikor a szultán a magyar emigrációt meghívta.

Detrich --- a ki 1707-ben 17 --18-éves lehetett --- ekkor. 1716--17-ben még virágzó fiatal férfi volt. A mint is, midőn 1740-ben végképen Rodostóba telepedett: első gondja vala meg-nősülni, még ezen év dec. 8-án oltárhoz vezetvén egy *Judith* nevű magyar nőt, -- kivel aztán számos gyermeket nemzett. Lakodalmi násznagyául régi bajtársát *Pázmándy Péter* ezredest és nász-asszonyául *Spax* (Paxy?) Erzsébet úrnőt kérte föl.

Detrich Boldizsár egy évvel élte túl Mikes; 1762. sept. 22-én hala meg, kinos kórhán. Ha most már áll Kulcsárnak azon adata (aminthogy a feloszlásra nézve szó szerint nem áll), hogy a rodostói bujdosók társasága »1762-ben oszlott fel«: ¹⁾ úgy ez nem közvetlenül a *Mikes*, hanem *Detrich halála után* történt, amaz még 1761. ősszel halván el. Vagy nevezett ki a porta Mikes elhúnyta után még basbugot, vagy nem; ha nevezett -- s mi úgy véljük: *igen*, --- ez nem lehetett más, mint *Benedekfalvi Detrich Boldizsár*, a Mikeséhez hasonló előkelő nemes családból származott tiszteletreméltó öreg bujdosó. A mint Csákyra következék Zay, és Zayra Mikes: ép oly természetes, hogy Mikesre Detrichnek kellett következnie, s a bujdosó-társaság »1762-ben« csak *ennek* halálával »oszlott fel.« Mi tehát a bujdosók utolsó basbugjának Detrichet tartjuk.

¹⁾ Ezen adatot Kulcsár vagy b. Tóth Ferencz tbktól, vagy — a mi hihetőbb, — az öreg Horváth Istvánt Rodostóban az 1780-as évek elején meglátogatott s azután 1786-ban Bécsben megfordult *Mészáros* nevű szőlőki embertől hallotta, a kiről még alább szólandunk.

Ha pedig a porta nem nevezett volna ki Mikes halála után többé magyar főnököt: úgy ennek oka csakis a bujdosók (már mint magok a *beköltözöttek* s nem *utódai*) immár csekélyre leolvadt számában rejltetett. De azért, akár Mikest, akár Detrichet tartasuk az utolsó basbugnak: a rodostói bujdosó telep, — mint az anyakönyvek bőv adatai mutatják, — *épen nem »oszlott fel,*« sőt még hosszú ideig virágzott az utódokban is. A »feloszlás« alatt szerintünk azt kell érteni, hogy a porta az utolsó basbug halála után megszűntette az addig élvezett tahi rendes havi tartáspénz — utalványozását; azonban a még életben levő bujdosókat a rodostói Rákóczi-házak s birtokok használatában, — hogy ezek jövedelmeiből éljenek. — továbbra is meghagyta. A rodostói hagyományok és tényleges birtokállapotok legalább ezt bizonyítják.

A miket itt Detrichről mondtunk: azok megmagyarázzák Mikes Kelemen legutolsó (1758. dec. 20-iki) levelének eme szavait: »Mert azt jó megtudni, hogy a kik *ebben az országban az öreg Rákóczival jöttünk*: azok közül csak én maradtam; hanem a kik most velem vannak, azok újak.« Ez szó szerint, vagyis úgy értendő, hogy ő azok közül maradt legutolsóinak, a kik Rákóczival, tehát *Franciaországból* jöttek a török birodalomba; mert a Mikest túlélte Detrich is még 1711-ben bujdosott ki Magyarországból, ép úgy, mint Mikes, — csak hogy Detrich nem Rákóczival: hanem egy évvel még előbb, Bercsényivel érkezett — lengyel földről — Törökországba. Különben ép oly régi emigráns. Mikesből vett idézetünk utolsó szavai pedig a Rákóczi József idejében hazulról kiszivárgott újabb bujdosó-rajra vonatkoznak; ilyenek lehettek pl. *Szathmáry István, Katinkay Illyés, Györök Márton, Györök László*, és más ifjabbak.

*

Ezek után emlékezzünk meg a Mikes Kelemen öröksépgű leveleivel halhatatlanná tett *Köszeghy Zsuzsika* családjáról, az anyakönyvekben gyakorta emlegetett és Rodostón oly sokáig, egészen a legújabb időkig virágzott *Köszeghyekről*.

Ily nevű nemes család hazánkban több van. Az, melyből a Rodostóba szakadtak származának, a — mint látszik, — eredeti-

leg nógrádi illetőségű, vagy az itteni füleki vár helyőrségében alkalmazva volt és itt kiválóbb érdemeket szerzett *Kőszeghy György* által alapítottatott. E György, ki 1640—1711. közt élt, az armálisban csak általánosságban hangsúlyozott, a közügyek terén tanusított érdemeiért tüntettetett ki I. Lipót királytól 1678. február 1-én Német-Újhelyen kelt címeres-levéllel, Magyarország nemeseinek sorába emeltetvén, tőle és nejétől Karánsebesi Bobik N. asszonytól született (de név szerint elő nem sorolt) és születendő mindkét nemű törvényes utódaival. A számára adományozott címér: a paizs kék mezejében, sziklabércz ormán, kiterjesztett szárnyú pelikán-madár ül, s csőrével fölszakgatott kebléből saját vérével táplálja fiait. A sisak koronájából két sas-szárny emelkedik ki, melyek közt hegyével fölfelé irányzott nyilvessző áll.

A nemeslevélre Lossonczy Gyürky Pál — a későbbi kurucz generális, — ekkor Nógrádmegye hites jegyzője nevével s írásával rá van vezetve, hogy az adományozott nemesség e vármegyének a füleki várban az 1678-ik év július 4-ikén tartott közgyűlésén hirdettetett ki.¹⁾ A kihirdetés azonban utóbb több megyében is, nevezetesen *Unghban*, hasonlókép megtörtént.

E füleki kihirdetésből, *Kőszeghy György* utóbbi viszonyai-val kapcsolatban azt következtetjük, hogy a nemesi rangra emelést ő vagy id. gr. Bercsényi Miklós akkori bányavidéki tábornok, vagy Homonnai gr. Drugeth Zsigmond ajánlatának, fölterjesztésének köszönheté. Ugyanis K. Györgyöt utóbb e hatalmas főurak és családjaik szolgálatában találjuk folytonosan, törhetetlen hűséggel, haláláig. És pedig urainak teljes bizalmát bírva, udvarukban előkelő tisztí állásokat töltött be. *Kőszeghy Györgyöt*, mint az óriási terjedelmű unghvári uradalom tiszttartóját, a *Drugethek* fiágának kihaltával (1691.), az urodalomnak neje — gr. *Drugeth Krisztina* — révén új tulajdonosa ifj. gr. Bercsényi

¹⁾ A nemeslevél eredetije jelenleg *Zala-Egerszegen*, Zalamegye levéltárában. Oda 1822-ben, a nem sokkal azelőtt elhalálozott Bogdán János irataival került, már a család Magyarországon maradt ágának kihalása után. (L. a helytartótanácsnak 1822. febr. 13-án 3804. sz. a. kelt s valamennyi törvényhatósághoz tudomás végett megküldött körözwényét. *Orsz. Utdár.*) A nemeslevélben a név *Kőszeghynek* van írva.

Miklós a birtokkal vette át. A hű ember azonban 1695-ben már oly koros és törődött vala, hogy a gróf őt az örökös utazgatással, jövés-menéssel járó tiszttartói állás helyett a nyugalmasabb uradalmi pénztárnokság tiszttével bízta meg; mely állásában működött az öreg a nagy szabadságháború alatt is, utóbb egyszersmind az unghvári vár éléstárnoki tiszttét is viselvén. De a háború végét már, — úgy látszik, — meg nem érte.¹⁾

E Kőszeghy Györgynek egyik fia, *Imre*, az 1704. és 1705-ik években Bercsényi Vág s Morva-vidéki hadjárataiban fővezéri ura mellett mint tevékeny haditiszt szerepel²⁾; s az utóbbi év május havában már őrnagy vagy alezredes: mert külön - népfölkelőkből álló — gyalog-csapatot vezényel, Ocskay dandárában.³⁾ Azonban ennél magasb rangra nem is emelkedék utóbb sem; ugyanis Rákóczi imént idézett, 1710. sept. 7-iki levelében Pongrácz János ezredesről említi: »*feljebbvaló tiszt lévén Kőszeginél.*«⁴⁾ S Kőszeghy Imréről ez az érsek-újvári veszedelmes

¹⁾ Már 1709. aug. elején halála híre járt. *Szirmay Miklós*, Bercsényi jószágigazgatója említi Unghvárról 1709. aug. 13-án urához címzett levelében: »*Kőszegi Uramat (Györgyöt, vagy Imrét?) itt nem találtam, de az ő Kglmének szóló levelet felszakaszván, írtam ő Kglmének, ha eperjesi utjából életben gyűhet meg; némelyek híresíték halálát is, hogy útban holt volna meg, — de még nem bizonyos.*« (Eredeti, az orsz. levéltár Bercsényi-lymbusában.) A halálhír ekkor még valótlán volt, akár Györgyöt, akár Imrét fogta légyen Szirmay érteni; mert az utóbbi Rákóczinak Szerencséről 1710. sept. 7-én kelt levele szerint (*Archiv. Rákócz. III. 156.*) ekkor még mint haditiszt működött, s a fejedelem Pongrácz János ezredessel Érsek-Újvárba akará őt küldeni; György pedig 1710. május 16-ikán még mint unghvári éléstárnok szerepel. (*L. Archiv. Rákócz. VIII. 377.*) Azonban az ezen év nyarán az unghvári várőrséget nagyon megfogyasztott *pestis-ragály* sodorta el alkalmasint őt is: mert a gr. Bercsényi László 1711. január 12-iki jelentéséhez tartozó P. i. melléklet (»*Lista, melyből kitetszik Unghvár városában beszorult népnek subsistentiájára való alkalmatossága.*«) róla már csak *múlt időben beszél*, és nevénél a rovatokat kitöltetlenül hagyja, írván: »*Kőszeghy György . . . .* prófontmester lévén, mint ilyen *szolgálta.*« (*Archiv. Rákócz. VIII. 419.*) Tehát vagy meghalt, vagy urával Lengyelországba bujdosott, a minek azonban nincs nyoma. holott itt, e listában is jelezve volna.

²⁾ *L. Archiv. Rákócz. IV. 199. és 215. l.*

³⁾ *U. o. IV. 544. l., 1705. május 23-ról. L. még róla u. o. VIII. 95. l.*

⁴⁾ *Archiv. Rákócz. III. 156. l.*

expeditióját elrendelő fejedelmi intézkedés az *utolsó* eddig ismert adat a kuruczvilágból.

Míg tehát az egyik fiú a katonai pályán működött: addig a vén unghvári tiszttartónak jogvégzett, jó latin, egyébként is szép készsétségű, jó maga-alkalmazású és urához atyja példájára tántoríthatatlan hűséggel, odaadással ragaszkodó másik fiát *Pált* Bercsényi a legbizalmasabb udvari tisztí állásra emelé, — maga mellé vette *belső titkáru*. Ily minőségben kíséri urát pozsonyi, bécsi utazásaiban, s úgy a táborokba is, a mikor kellett, Kőszeghy Pál már 1693-ban s a következő években. Mikor pedig Bercsényi második házasságát ünneplé, egybekelvén az ország egyik legelső úrnőjével, özvegy gróf Draskovich Miklós országbíróné, szül. gr. Csáky Krisztinával 1695-ben: akkor Kőszeghy Pál, *a ki poeta is volt*, nagyterjedelmű szép magyar dicskölteményt írt a boldog pár tiszteletére, gördülékeny Balassa-versszakokban. E költői mű eredeti kézírata jelenleg a varsói gr. Krasinski-könyvtárban őriztetik.

A költő-titkár csakhamar megnyeré új úrnőjének is kegyeit, a ki a hív és ügyes embert 1698-ban, teljes bizodalmaról tanúskodó feladatokkal bízta meg. Így élt Kőszeghy Pál a Bercsényi-ház körében. Azonban kétes, ha a szathmári békekötést megérte-e még? mert a szabadságharcz éveiben már hallgatnak róla az iratok. Ha mégis megérte: akkor bizonyára követé szeretett urát, urnőjét Lengyelországba, és itt hala el, bujdosásban. De valószínűbb, hogy még a háború elején, 1703. táján költözék ki az élők sorából. A hű szolgának két árváját: az 1692—93. körül született *Jánost* és a tíz évvel utóbb világra jött *Zsuzsikát* a kegyesszívű grófnő vevé gondos pártfogásába. A két gyermeket saját grófi udvarukban neveltették föl Bercsényiék; ¹⁾ kivivék őket magokkal lengyel földre is, Brzezán várába. S a kis Zsuzsi itt cseperedett föl serdülő leánykává, azzá a kedves lénynyé, a minőnek őt Mikes rajzolja leveleiben. Pérában, Therápiában, Rodostóban már eladólánynya fejlődött; s a bujdosók szomorú telepének ez a jószívű és víg kedélyű, kedves leány volt felvidító lelke. Szegény Mikes,

¹⁾ K. Jánost már, mint serdülő fiút, a háború alatt Bercsényi *utolsó* apródjai (page) közt leljük. (L. *Archiv. Rákóczi*. VIII. köt. 374. l.)

amely sokat csevegett, nyájaskodott vele naponként, — sőt, hogy ugyancsak szerelmes is lőn bele: megindító őszinteséggel maga írja meg leveleiben.

Tudjuk, hogy a kis árva leányból utóljára grófné lett, nagy történelmi nevű főúr neje: Székesi Gróf Bercsényi Miklósné. Második nejének 1723. tavaszán Rodostóban bekövetkezett halála után, az eltörődött, elbetegesedett Bercsényi, — kinek hűn ápoló gyöngéd kezekre vala szüksége, — Csáky Krisztina neveltjére gondolt, s nőül vevé egykori titkárának leányát. Mikes szelíd lemondással jegyzi meg, hogy a grófnak igaza volt: Törökországban magyar nőt jobbat és méltóbbat a kis Kőszeghy Zsuzsinál nem kaphatott volna! És Zsuzsika fel bírta fogni, meg bírta érteni férjét, ezt a nagy embert; megbecsülte sohasem várt szerencsáját; szerényen, föláldozó hűséggel ragaszkodott a grófhöz, kit a leggyöngédebben ápolt 1725-iki nagy betegségében, holtáig. A grófi férj bőkezűen gondoskodott végrendeletében a fiatal hitvesről; a ki, hogy néhai férje emlékét megtisztelje: titkon Mikeshez vonzó szíve érzelmeit elnyomva, özvegyi fátyolát sohasem veté le, holtáig büszkén és becsülettel hordá a Bercsényi nevet. 1726-ban Lengyelországba költözwén, — Mikes vérző szívvel kísérté el hosszú útjára. Ott, Jaroslawban halt el 1750. martius 21-én, anyai hív barátjánője: Kajdacsy Péterné karjai között.¹⁾ Korai elhunytát a szegény Mikes, Kajdacsyné leveléből tudta meg Rodostóban.

Zsuzsána testvérbátyja *Kőszeghy János* szintén Bercsényiék udvarában élt, egész a grófnak haláláig. Párában laktuk idejében (1718—19-ben) megismerkedett egy konstantinápolyi, *Katalin* nevű, úgy látszik, magyar — vagy közöttük elmagyarosodott — lánynyal, kinek családnevét nem ismerjük. Ezt aztán, talán 1720-ban, nőül vevé, s tőle születtek — már Rodostóban — gyermekei: az 1746. huszonöt éves korában hajadonul elhunyt *Mária*; az 1745. serdülő fiúként elhalt *József*; az 1738. szül., de már 1745. jobblétre szenderült *Lajoska*; az 1741. szül. *György*, a későbbi családfentartó; az 1745. szül. második *József*; végre az 1746. szül. második *Mária*. — a mely két utóbbinak Rodostón nyoma vész.

¹⁾ *L. Thaly*: »Jávorka Ádám ezredes, s a gr. Forgách- és Rákóczi-Levéltár.« (Budapest, 1888. Grill Károlynál.), 85. 90 és 91. ll.

Kőszeghy Jánost gr. Bercsényi Miklós halála után Rákóczi fejedelem vevé maga mellé fegyverhordozóul; holtig oldalánál tartotta, s végrendeletében, mint leghívebb udv. szolgálí egyikéről, 1000 livrè-nyi külön hagyatékkal emlékezik meg róla.

Rákóczi hű fegyvernökének neve a rodostói halotti-könyvekbe nincsen beiktatva; hihetően másutt halálozott el, ¹⁾ talán Konstantinápolyban, neje rokonainál. Ugyanide szakadhatott két legifjabb gyermeke is utóbb. De *György* fia Rodostóban maradt, s ott alapíta családot. Ezen, a néhai unghvári nagypapa nevére keresztelt ifjabb *Kőszeghy György*, ámbár külföldön született, még magyar volt nyelvében és minden ízében. 1768. tavaszán vezette oltárhoz Rodostó egyik legelőkelőbb hölgjét: *Vitalis* (Vitali, Vitale, Vidale) *Angela-Máriát*, a Marco Vitali levantei gazdag nagykereskedő leányát, a kitől született 1769-ben fia *Gergely*, s 1770 vagy 71-ben leánya *Krisztina*. E gyermekek azonban már zsengekorukban árvákká levének: atyjok, a virágzó élte 30-ik évét alig betöltött ifjú férfi, az 1771-iki irtóztató pestisjárványnak ezen év nov. 16-án áldozatául esvén.

A kis *Kőszeghy Gergely*, miután édes atyját ily korán elveszté: olasz anyja s ennek rokonai körében nevededett, és így ősei nyelvét, a magyart, megtanúlania alkalmá nem vala. De azért magyarul érzett, magyar eredetére büszke volt, azt márványba vésette, mint meglett férfiú, élete delén. Anyjától, Vitali Angelától a leggondosabb nevelést kapta; kereskedői és egyúttal diplomatiái pályára képeztetvén: Gergely a Rodostóban dívó három nyelven. a törökön, görögön és örményen kívül elsajátítá a levantei kereskedelem nyelvét, az olaszt; a diplomatia nyelvét, a francziát, sőt, — mint az 1812-ben általa helyreállíttatott Rákóczi-csorgó felirata mutatja, — a latint is. Egy szóval, a fiatal Kőszeghy igen művelt ember volt. Hugát *Krisztinát* a drinápolyi angol és orosz konzul: a francia eredetű Terrasson András vevé nőül (1790.), a ki maga is gyakran időzött Rodostóban hitvesével, ennek rokonainál.

¹⁾ Kőszeghy János valószínűleg 1752. előtt halt el, mert Kállai Kovács Mihály esküvőjén — ezen évben — tanúképen már (ekkor még csak 11 éves) *fia* Kőszeghy *György* szerepel; valamint 1754. a fejedelmi palota kapujában talált csecsemőnek is a 13 éves gyermek *K. György* lön keresztapjává. Atyjáról Jánosról ekkor már szó nincs.

Gergelynek pedig a saját családjából szemelt ki menyasszonyt Vitali Angela: elvetetvén vele a dús hozományyal bíró Vitali Veronikát, (1792—93.) Kőszeghy Gergely, anyai örökeből s neje hozományából most már maga is egyik leggazdagabb kereskedője Rodostó városának, — hosszú és boldog házasságot élt nejével, kitől 1794-től 1813-ig tíz gyermeket nemzett. Tekintélyét vagyona mellett becsületes jelleme és ritka képzettsége emelé; elsőrangú idegen államok keresték fel őt bizalmukkal, levantei kereskedelmi érdekeik képviselését illetőleg. Úgy, hogy Rákóczi fegyvertöltőgetőjének unokáját, Kőszeghy Gergelyt már 1798-ban, s ettől fogva 1810-ig, mint Nagy-Britannia és az orosz birodalom rodostói konzulát találjuk hivatalos tevékenységben, »*Méltóságos Úr*« (Illustrissimus Dominus) czímmel. Az 1811-ik évtől fogva pedig Franciaország konzuli tisztét viselé. Vele, és szintén »*Méltóságos*« czímet viselt József nevű legidősb fiával, a német birodalom és Sardinia konzulával, emelkedék a Rodostóban második hazát lelt Kőszeghy-család fénye tetőpontra.

Gergelynek 1826-ban történt halálával a nagy vagyon a tizből felnőtt korra jutott hét gyermek közt oszlott meg. Ezek közül, — kiknek nevei a mellékelt származékrendi táblázaton láthatók, — a legidősb, *Czeczilia* (a kit már ismerünk), aleppói Naum Saïh Chodgia (Gergely-Seraphin) nevű előkelő convertált arab kereskedőhöz mene férjhez, kitől 1816. sept. 8-án született első gyermeke: Mária-Helén, — utóbb Aslan György szintén arab eredetű kereskedőnek neje, s mostani konzulunk, Aslan Péternek anyja. Általában, a 94 évet ért Kőszeghy Czezilnek számos ivadéka maradt. Testvéröccse *Kőszeghy III. József* és *III. György* szintén több gyermeket, — nevezetesen József három fiút — nemzettek: azonban József fiúága Aslanéktól és Saïh bejtől nyert értesülés szerint mégis kihalt már, és a Drinápolyba telepedett Györgynek is csak leányági utódai maradtak. (Ezek egyike most legközelebb, 1889. ápril hóban, ruméniai Galacz városából a m. tud. Akadémiához intézett levelében tudakozódik a magyarországi Kőszeghy-rokonság felől.) Az ifjabb fiúk: *Márkus* nőtlenül, *Bódog* pedig gyermekkorban múlt ki. Az ifjabb leányok közül *Kőszeghy II. Krisztinának* első férje magyar volt:

Horváth József, kitől 1827. fia, és 1830. leánya születik. E férj azonban korán elhalván, Krisztina másodszor egy olasz doctor-hoz, Riccardi Pálhoz ment nőül. Első férjétől szül. fia *Horváth György* vagy elhalt 1848 óta, vagy végkép elköltözött Rodostórául, mert ottan többé nyoma nincs.

Megjegyezzük még, hogy Kőszeghy Czecziliának egyik fia — kivel Pérában megismerkedtünk, — a perfect európai műveltségű *Dr. Georges Saïh bej*, ezredes a török egészségügyi csapatoknál Konstantinápolyban, nagy kegyelettel őrizi *Mikes Kelemenek* eredeti pecsétnyomóját, mely gazdájának halála után a Kőszeghyekre jutott. E pecsétnyomót Mikes óralánczán mint breloque-ot viselé; aranykengyelbe foglalt s ennek tengelyében szabadon forgatható, három lapra csiszolt piros carniol-kő az, egyik lapján a Mikes-czímerrel, másikon »*Général Miqués*« felirattal s a harmadikon török írásjegyekkel, pecsétlésre való homorvésatben. — Dr. Georges Saïh bej oly buzgó szeretettel csüng magyar eredetén s édes anyja emléken, hogy fiával Czézár-ral és testvérével Constantínnal s ennek gyermekeivel föl akarja venni a *Kőszeghy* nevet; mire nézve a hatósági engedélyért már lépéseket tőn.

A mi a család Magyarországbán maradt ágát, vagyis a nemességszerző Kőszeghy I. Györgynek második fiától, *Imre* volt kurucz alezredestől leszármazott utódait illeti: ezekről Ungh vármegye levéltárában lelünk némi adatokat. Ez unokák a nyilván még I. György által hű szolgálatai jutalmául gr. Bercsényi Miklóstól adományban nyert unghvári házat és tartozékait, továbbá az ugyancsak György által az Unghvártól félórányira fekvő Eőr-Darma helységben a Pálóczi Horváth családtól zálogjogon szerzett nemesi cúriát s néhány jobbágytelket birták, a múlt század utolsó negyedéig. — I. Imrének két fiáról maradt fenn itt emlékezet: *II. Imréről* és *Ferenczről*. Nevezetesen Ungh vármegyének két rendbeli nemesi lajstromában: az 1725-től 1760-ig vezetett »*Investigatio Nobilium*«, és az 1700-tól 1765-ig szóló »*Extractus serialis*« etc. címűben, a Darma községbeli nemesek sorában *Kőszeghy Imre* és *Ferencz*, mint távollévők s megidézendők (absentes, citandi) említettnek. De, hogy ez az öregebb, vagy ifjabb Imre-e? következtetni nem lehet, miután a

Pál.

1693, 1695, 1698. gr. Bercsényi Miklós titkára, † 1703. táján.

I. Imre.

1704—1710. kurucz alezredes. Kétöl II. Imre, 1725—1765. és Ferencz, 1749. 1760, 1775, 1776. Eör-Darmán.

János,

szül. 1692—93. körül; 1725-ig Bercsényi udvarában, Magyar-, Lengyel-, Törökországban; 1725—1735. II. Rákóczi Ferencz fejedelem fegyverhordozója Rodostóban; 1752-ben már nem él. Neje: Konstantinápolyi Katalin, † 1751. előtt.

Zsuzsánna,

szül. 1702—1703. körül. Gr. Bercsényi Miklósné, szül. gr. Csáky Krisztina neveltje s udvarhölgye Lengyel- és Törökországban. 1723. okt. 15-től gr. Bercsényi Miklós harmadik neje, 1725. nov. 6. óta özvegye. † 1750. mart. 21. Jaroslawban.

Mária,

szül. 1721., † 1746. dec. 16. Rodostón. Hajadon.

I. József,

szül. 1730. Rodostón. † u. o. 1745. jan. 10.

Lajos,

szül. 1738. Rodostón. † u. o. 1745. júl. 28.

II. György,

szül. 1741. júl. 16. Rodostón, † 1771. nov. 16. u. o. Neje 1768. május 30-tól: Vitali Angela-Mária.

II. József, (Sándor).

szül. 1745. jan. 8. Rodostón. †

II. Mária,

szül. 1746. nov. 25. Rodostón.

I. Gergely,

szül. 1769. mart. 16., † 1826. aug. 8. Rodostón. 1798—1810. ugyanott angol és orosz konzul, „Méltóságos úr”; 1811-től francia konzul. Neje: Vitali Veronika. (1834. még élt.)

I. Krisztina,

szül. 1770—71. Férje 1790-től Terrasson András-István, angol és orosz konzul Drinápolyban. Krisztina 1821-ben még él.

Cseccília,

szül. 1794. nov. 19., † 1888. sept. 20. Rodostón. Férje: Aleppói Naum Sali Chodgia, (Gergely-Seraphin.)

III. József (Antal),

szül. 1796. sept. 5., † 1838. júl. 17. 1827. német és szárd konzul, „Méltóságos” címmel. 1-ső neje: Ancirai Terzibasith Mária, † 1827. dec. 23. gyermekágyban.

III. György,

szül. 1798. dec. 11. Első neje, 1827. Vinelli Terézia. 2-dik neje, a kivel Drinápolyban élt, Fulika Katalin.

Márkus,

(Ferencz), szül. 1800. okt. 21., 1822. mint keresztapa jegyeztetik be. Nötelen. †

II. Krisztina,

Erszébet, szül. 1803. mart. 12., † mint özvegy Rodostón 1846. júl. 20-án. 1-ső férje: Horváth József, 1827—1830. 2-ik: Dr. Riccardi Pál, 1835—1836.

III. Mária,

Terézia, szül. 1805. jan. 19., † 1813. pestiaben.

Angela,

Terézia, szül. 1807. febr. 19. Férje: Rossi.

Agatha,

Katalin, szül. 1809. febr. 22. Hajadon.

Anna-Terézia,

szül. 1811. jún. 2. †

Félix,

szül. 1813. május 8. †

Első nejétől:

Teréz, szül. 1827. dec. 22. Rodostón.

Másodiktól:

II. Gergely, szül. 1829. május 6. †

III. Gergely,

szül. 1835. okt. 20. Rodostón.

Péter-Kázmér,

szül. 1836. nov. 4. Rodostón.

közelebbi évszám teljességgel hiányzik.¹⁾ Az 1775. és 1776. években, két peres ügyben, már csak Kőszeghy Ferencz neve fordul elő. (Az egyik per a darmai cúriát s egy pusztta jobbágytelket érdekelt.) Ezen túl Ferencznek sincs többé nyoma.

Végre, még ugyan az unghmegyei levéltár 1815—1817-iki iratai között találtatik néhai *Kőszeghy György* máramarosmegyei gör. kath. vicárius, egyszersmind m.-szigeti volt parochus végrendeletének végrehajtására vonatkozó bizonyos irományok lajstroma, melyek a hagyatékot illetőleg Máramarosmegye megkeresésére állíttattak össze és e megyével 1817. bőjtelő hava 24-én eredetiben közöltettek. A hagyaték tárgyai, mint látszik, Unghmegye területén léteztek. De, hogy e g. k. hitfelekezetű K. György a r. kath. Kőszeghyekből való volt-e? az iratokból ki nem deríthető.

Ez az unghi Kőszeghyeknek utolsó emléke eme vármegyében, a holott ma már semmi nyomuk; kihaltak, elenyésztek. Czimereslevelük miként jutott Zalába? — teljes homály fedi.

És most lássuk az unghi-rodostói Kőszeghy-családnak hét nemzedékre terjedő származékrendi tábláját, a főntebbi anyakönyvi, továbbá a családtól (nevezetesen Saïh bejtől és Aslanéktól) nyert adatokból összeállítva.

(Lásd a táblázatot a megelőző oldalon.)

*

Végezetre térjünk át a rodostói emigráns-telep Mathuzsálemére, a mondhatnók: lengendaszerű alakká vált *Horváth Istvánra*. E férfiú eltemette, túlélte úgy a II. Rákóczi Ferencz fejedelemmel és gr. Bercsényi Miklóssal Törökországba jött *első*, valamint a Rákóczi József herczeg idejében ideszívódott *második bujdosó-rajnak összes tagjait*, sőt — egy leányt kivéve — *a saját összes gyermekeit is*. Rendkívüli életerejű ember vala, ki mesés kort ért el. Mikor elvégre, 1799. szeptember 11-én az ő utolsó órája is elkövetkezék: a nem sokkal azelőtt Rodostóba került új olasz pap, Belletti, — mint a halotti-anyakönyvnél láttuk, — eredetileg 120 esztendősnak jegyezte be őt; utóbb azonban, talán maga sem akarván hinni ezen, bizonyára az elhunyt aggastyán

¹⁾ T. *Polányi Imre* megyei levéltárnok úr tudósítása szerint.

özvegyétől bedictált ritka magas életkornak valóságában, 110 évet csinált a 120-ból. Pedig, mint más - és ugyancsak közvetlen - adat igazolja: az első bejegyzés volt a *valódi*. Ugyanis ki tudhatta volna ezt a távol Magyarországbán s a távol XVII-ik században született férfiúról más, mint *ön maga*? Hitvесе, Constantina is csak tőle értesülhetett, valamint értesült más: egy honfitársa, vendége, a kassai vándorló doctor, a ki ezt, mint nagy ritkaságot, megírta hazájába. Ezen orvos, mint már fentebb idéztük, 1794. tavaszán fordult meg Rodostóban, a hol a magyarok utczájában volt szállva, »egy öreg magyarnál, a ki 116 esztendő, Horváth Istvánnak hívják; jól tud még is magyarul, egészséges ember.« (Magyar Mercurius, 1794. évi 63-ik sz.)

E tudósítás írója nyilván magától értesült aggastyán házigazdájától ennek életkoráról, mely őt mint orvost kiválóan érdeklé. Ha tehát Horváth István 1794-ben saját vallomása szerint 116 éves volt: öt esztendővel utóbb bekövetkezett halálakor már a 121-ikben kelle járnia; és így Bellettinek eredeti bejegyzése, a *betöltött 120 év a helyes, a valódi*, -- nem az utólag tízzel megkevesebített szám. E szerint ez a rodostói »öreg magyar« 1678-ban született, vagyis csak két évvel utóbb Rákóczinál, a kit teljes 64 esztendővel élt túl.¹⁾

A viruló egészségű, jámbor életű, szelíd jellemű, tiszteletben megőszült aggastyánt, a ki mint a múltnak egy élő oszlopa maradt fenn, Rodostó apraja-nagyra jól ismerte s mint rendkívüli lényt, kegyelettel bámulá; úgy, hogy a görögök, a kik közül való volt a hitvесе, élte utolsó évtizedeiben már nem is nevezték őt más néven, mint »Ojeros Stefanos, Jeros Stefanos,« = *Szent-István*. Ez vala az ősz magyarnak közneve a népnél; még a pap is e néven iktatta be a matriculába, mikor meghalt.

És ez a szent agg valóban örök hálára méltó szolgálatot tön magyar nemzetének, a magyar irodalmi világnak. Ő volt ugyanis az, a ki Mikes Kelemen halála után magához vevé s néhai bujdosó társa, volt főnöke iránti kegyelethől híven megőrizé, sőt a mint módja nyílt rá: eljuttatta Magyarországba Mikes hátra-

¹⁾ A keleten ily magas életkorok manapság is gyakrabban fordulnak elő, mint minálunk; pl. most, 1889. tavaszán halt meg Konstantinápolyban a »Galata-szeráj« főiskola portása 125 éves korában.

hagyott kézirati munkáit. E halhatatlan műveknek az enyészettől megmentése tehát *Horváth István érdeme*. A kitől e kéziratokat az öreg Horváth hazaküldé, az egy Mészáros nevű, szőlónoki születésű magyar volt, ki, mint Szelim boszniai, travniki pasa udvari embere, urával az 1780-as évek első felében Konstantinápolyba utazván, honfíúi kegyeletből ellátogatott onnét Rákóczi bujdosó és elhalási helyére, Rodostóba, és ott Horváth-tal megismerkedék.

Erre nézve a Görög Demeter szerkesztette »*Hadi és más nevezetes Történetek*« czímű bécsi magyar hírlap 1789. évi november 27-iki számából becses tudósítást meríthetünk. Nevezetesen e hírlap Szelim travniki pasa haláláról emlékezvén meg. rokonszenvesen nyilatkozik róla: »Ez a pasa egy megvilágosodott értelmű s jó gondolkodású úr volt; s egyéb sok szép tulajdonságaihoz az is hozzájárult, hogy *nagyon gyönyörködött nemzetünkben s a gavalléros magyar öltözetben*. Addig nem nyugodott, míg egy magyarra szert nem tett, a kit veres, rókatorkos s paszomántos ruhában jártatott és pompája nevelésére mind *Konstantinápolyban*, mind Belgrádban magával hordozott. *1786-ik esztendőnek a végén ide küldötte volt Bécsbe*, egynéhány török embereivel együtt az említett magyart, kit már akkor udvarában nagy tisztjévett vala. Ezek többet itt hagytak akkor Szelim részéről (vásárlásokért) húszezer forintnál . . . Ez a Szelimmél szolgált hazánkfia *Szőlnookrúl való, a Tisza mellől, Mészáros nevezetű*. Nevét azért tettük ki, hogy ezzel is megmutassuk eránta való háládatosságunkat, melyre azzal kötelezett bennünket, hogy *itt Bécsben létekor* (tehát 1786-ban), *egy igen ritka, magyarul írott könyvvel ajándékozott meg*, melyet ő Tekerdárból, - - ezt másképpen *Rodostónak* is hívják, kereskedő város Ruméliában, a Mármora-tenger partján, hozott ki, s a mint bizonyította: *néhai Rákóczi Ferencznek egy Horvát nevű ősz szolgájától kapta*, a ki azt vallotta, hogy az említett könyvet *Mikes Adám* (tollhíba: *Kelemen* helyett), a Rákóczi társa írta volna.«

Íme, e közvetlen adatból világos, hogy Mikes kéziratai — legalább a »Törökországi Levelek« nem, mint Toldy Ferenczel egy ideig magunk is véltük, b. Tóth Ferencz révén: hanem a rodostói öreg Horváth István által Mészárostól hazajuttatva kerültek hozzánk s illetőleg nyilvánosságra. Görög Demeter:

ugyanis a nagybecsű ajándékot, -- melyet ő, mint idézett sorai mutatják, méltányolni tudott, — kiadás végett általadta barátjának Kulcsár Istvánnak, ki aztán azt 1794-ben közzé tevő.

Ezek után valószínű, hogy Mikesnek többi munkái kéziratait is e szólnoki Mészáros hozá el a hazába, urának Szelim pasának halála után, s megőrizés végett ismerőseinél tette le. E nagy irodalmi kincsek hű gondviselése s biztos kezeztől hazajuttatása egymaga elegendő ok arra, hogy a rodostói »*Szeni-István*«-ra kegyelettel gondoljunk.

Különben, Horváth Istvánnak magyarországi dolgainról: hol és melyik Horváth-családból született? — semmit sem tudhatni. Hogy művelt, értelmes ember volt: azt már e kéziratok hű gondviselése maga bizonyítja; és hogy nemesi származású, előkelőbb társadalmi osztálybeli egyén vala: azt látjuk az anyakönyvi vonatkozásokból. Nevezetesen, midőn Horváth István 1743-ban megnősült, oltárhoz vezetvén egy rodostói görög nőt, Constantina nevűt, násztanúi a bujdosók kiválóbbjai voltak: Benedekfalvi *Detrich Boldizsár* és *Köszeghy Jánosné*; gyermekeinek keresztszülei is ugyanezek s *Detrichné*, a későbbiké pedig *Szathmáry József* és *Ágnes*. Mikor pedig elsőszülött leányát Máriát 1759-ben egy Darnex nevű franczia nőül vevé: *a kiadó násznagy maga volt a bujdosók főnöke Mikes Kelemen*, s a nyoszolyó-asszony *Szathmáry Ágnes*, Paxyné leánya, Szathmáry István özvegye. (»*Testis: Dnus Generalis Miques et Agnes Szathmary.*«) Végre, legifjabb leányának Magdolnának esküvőjekor 1782-ben a tanúk *Szathmáry András* és *Katinkay János*. Mind jó nevek, a hátramaradt bujdosó családok legelőkelőbb tagjai.

Mészáros, Görög Demeternek Mikes kézíratairól — mint idéztük, -- azt mondá, hogy azokat »néhai *Rákóczi Ferencznek* egy Horvát nevű *ősz szolgájától* kapta.« Belletti lelkész is azt írta az anyakönyvbe először, hogy az öreg Horváth István egyike vala azon magyaroknak, »*qui venerunt cum Principe Francisco*, hujus Rodostianensis Ecclesiae fundatore.« Később azonban e bejegyzését dicséretreméltó lelkiismeretességgel oda módosítja, hogy Horváth nem a fejedelemmel jött Törökországba: hanem már annak *halála után* telepedett Rodostóba; t. i. az (1737—39-iki) *háborúban a törökök által elfogtván, rabul gályára hurczolta-*

tott, honnét Rákóczi volt udv. káplánja és Rodostó első rendes plebánosa, Luvári Antal váltotta őt ki s tevé szabadlái.

Ha ez így van, — s okunk nincs kételkedni, — szép vonás Luvaritól, hogy a kegyes magyar fejedelem alapította egyház megtakarított jövedelméből magyar hadifoglyot szabadít ki gályarabságból; és szép vonás, a hála megható jele Horváth István részéről, hogy nem tér vissza hazájába, hanem ama bujdosók körében kívánja hátralevő éveit tölteni, a kiknek derék papja őt a gályákról kiváltá.

Ugyane lelkész esketé aztán össze Horváthot 1743. január 13-án választott arájával, s ugyanez keresztelé gyermekeiket. A rendkívül szívós életerejű Horváth e menyekzőjekor már 65-ik életévébe lépett, — mindazonáltal 56 évet töltött boldog házasságban hű nejével, Constantinával. E házasságból 1743-tól 1764-ig hét gyermek született: 1743. okt. 27-én Anna-Mária, 1746. Bertalan, 1749. Krisztina, 1755. Judith, 1756. és 1761. között Magdolna, ¹⁾ 1762. József és 1764-ben György-Domokos.

Az első és utolsó leányt kivéve azonban, a többi a szülőknek nagy bánatukra lőn; mert öt gyermeküket zsenge vagy serdülő korukban kelle elveszíteniök. Különösen az 1760-ik év irtóztató csapást mért a szegény Horváth István házára; a keleti pestisragály beharapódzván családjába, — alig két hét alatt három gyermekét ragadá el. 1760. aug. 22-én meghalt idősb fia a 14 éves Bertók, sept. 1-jén második leánya a 11 éves Krisztinka, 4-én pedig az alig öt esztendőös kis Jutka. E csapások 1772-ben ismétlődtek, a mikor sept. 30. és okt. 8-án még hátralevő két fia: a tíz éves Jóska s a nyolcz éves kis Gyurcsi estenek áldozatul ugyan-csak a pestisnek.

Nem maradt már, csak két leányuk: Mária és Magdolna. Az első, mint láttuk, Darnex francia még 1759-ben nőül vevén, szülői köréből, Rodostóból elvitte. A másodiknak 1776—77-ben kelle férjhez mennie a magyar Kutassy Istvánhoz: mert ettől 1778. mart. 5-én már István nevű fia születik, kit 1780. apr. 12.

---

¹⁾ Magdolna aligha Rodostóban született, mert neve az itt szülöttek anyakönyvében föl nem található; de, hogy ezen években kelle születnie: az férjhezmenetelének s gyermekei születésének idejéből következtethető.

a másik, *György* fiú követett. De szegény öreg Horváthnak sem vejéhez, sem ez unokáihoz nem vala szerencséje; ugyanis a vő — illetőleg apa — ifjan, 1780. júl. 12-én meghalt, s utána még ezen év sept. 7-én az idős, két éves fiú, — 1781. mart. 9-én pedig a kis *Gyurcsi*, alig 11 hónapos. Ekkép a szelídlelkű agg »*Szent-István*«-t övéinek ily sűrű elvesztésében számos csapás sújtá.

E sokszoros gyászt csak némileg enyhíté az, hogy a fiatal özvegy Kutassy-Horváth Magdolna 1782. sept. 18-án újra oltárhoz lépván örményországi erzerumi származású Maghak-oglu (Maghak-fi) Kazos Kivork nevű rodostói gazdag kereskedővel és földbirtokossal, — e második férjétől 1783-tól 1793-ig négy fia és két leánya lőn, s végre harmadik férjétől Piüschülzj (Pelsúczy? Püspöky?) Györgytől 1796-ban egy fia, Antal. E harmadik férjjel Magdolna szülőinek halála után aligha el nem költözék Rodostóból: mert neve többé az anyakönyvekben elő nem fordul, mint halotté sem.

Magát az aggyastyán Horváth Istvánt 1799. sept. 12-én, Rákóczi egykori kertjének, a *magyarok temetőjének* megszentelt hantjai alá helyezetté — hosszú, de bánatokban dús élete után — örök nyugalomra hívséges neje Constantina, a ki őt csak másfél évvel élte túl, 1801. apr. 27-én aggkori gyengeségben, 80 éves korában elhúnyván.

Rodostón ugyan, két-három évtizeddel ezután, még egyszer előbukkan a *Horváth* név: a Kőszeghy II. Krisztina (Gergely konzul leánya) első férjében *Horváth* (Chorvath) *Józsefben*, kinek neje 1827. október 16-án *György* névre keresztelt fiút és 1830. május 1-én *Mária-Jozefina* nevű leányt szült; azonban ezen Horváth Józsefet az öreg Horváth Istvántól — kinek fiai mind gyermekkorukban haltak el, — az anyakönyvi adatok szerint leszármaztatni nem lehet. S ha mégis tőle származott volna: akkor valami, az 1755—1761. évek között nem Rodostóban született, ismeretlen nevű fiától való unokája lehetett.

És ezzel a magyarul beszélő *legutolsó rodostói magyarral*, az ottani nép által még életében szentnek tisztelt 120 éves Horváth Istvánnal búcsúzunk el mi is a márványtengerparti, kegyeletos emlékü várostól.

*

*

*

Közleményünket még nem fejezhetjük be. Mert a rodostói halottak elvezetnek bennünket Konstantinápolyba, s az ottaniak Ázsiába, Izmidbe. Még egynéhány hírneves bujdosónak: *II. Rákóczi Ferencznek, Zrínyi Ilonának, Thököly Imrének és gr. Bercsényi Miklósné gr. Csáky Krisztinának* nyugvó-helyéről akarunk szólni.

Rákóczinak s hőslelkű édesanyjának hamvai tudvalevőleg a galatai Saint-Benoît-templom sírboltjában pihennek. Konstantinápolyban létemkor többször valék ezen egyházban; szent áhítattal merengtem a magyar nemzet eme dicső mátyrjainak síremlékeinél, sírboltjuk felett. Tüzetesen megvizsgálám a templomot belől és kívül, fönt és alant, úgy a mellette álló kolostort, ma a francia lazaristákét, kiknek főnökénél *P. Lobry Ferencznél* bemutatván magamat, a zárda irományairól s egyéb idevonatkozókról sokat értekeztünk, tervezgettünk vele. Jutottam is az ő szívességéből érdekes új adatokhoz.

A St-Benoît egyháza román stýlban alkotott és szigorúan keletelt régi, olasz építmény, azon korból, mikor Galata városát a genuaiak bírták. Szentélyével keletnek, hegyoldalba van építve, úgy, hogy északi hosszfala fönt a magaslaton, s a déli lent a völgyben áll alapjával, minélfogva ez az utóbbi sokkal magasabb. Alólról a templomot ó fallal kerített udvar környezi, a régi, még el nem torzított genuai, díszes kapuzattal. A bejárás az egyházba nyugatról, fönt a hegyoldalban van. A déli fal mente pedig a templom-talapzatig, nagy, magas üreget képezvén, ezt belőlről felosztották fülkékre, úgy, hogy a koporsók — illetőleg a kisebb-nagyobb, zárt kriptá-üregek — méhsejtszerűleg vannak egymás fölött és mellett.

Az egyház nyugati főkapuja fölött, a zárda felől, eme XVII-ik századi feliratot találtam:

I. H. S.

AD MAIOREM DEI GLORIAM S. BENEDICTI PATRONI GLORIOSI
PRISTINAM DECUS ATQUE IMMORTALEM HONOREM TEMPLUM
HOC RESTAURATUM FUIT ANNO DNI 1682. LUDOVICI MAGNI FEL-
CIBUS AUSPICIIS AC REGIA MUNIFICENTIA.

E felirat szerint tehát ezen, a genuai uralom után sokáig romokban hevert templomot a bőkezű, nagy francia király XIV. Lajos restauráltatta 1682-ben, s — mint a felirat fölötti jelenvény mutatja, — adta át a francia jezsuiták keleti missiójának egyházul. A restauráció épen Thököly Imre hatalmának fénykorára esik. E templom azóta a konstantinápolyi francia nagykövetség oltalma, szóval, francia védnökség alatt állt és áll mai napig. *S e körülmény magyarázza meg: miért rendelé a haldokló Zrínyi Ilona bujdosó fejedelemasszony földi-maradványait ide szállíttatni és e templom falai közt örök nyugalomra tétetni. Thököly hitvесе a barátságos francia hatalom védszárnyai alatt kívánt pihenni török földben is.*

Mint hű titkára, Komáromy János pontosan írva hagyta: az Ázsiában, Izmidtől be két mérföldnyire, az Illyés próféta hegyén túl, a »Virágok mezején« fekvő szép villájában 1703. febr. 18-án jobblétre szenderült fejedelmi nő holtteste e hó 20-án koporsóba tétetvén s Nicomédiába vitetvén, ott mart. 8-án hajóra tétetett, 10-én vele Galatába érkeztek, és még az nap estve az itteni jezsuiták templomában »pompás solennitással« sírboltba helyezték. Sírja fölé szép fehérmárványlapot helyezének czímereivel s »DNEC RESURGAT« felirattal, és egy másik, szintén fehérmárvány-lapot a sír mellett a kőfalba raktanak, mely még ma is ott van. Magvas, jelentős felirata jól ismert, — többször ki volt már adva.

Mikor húsz év múlva egy másik előkelő bujdosó hitvесе, gr. Bercsényiné, Rodostón 1723. apr. 25-én, Zrínyi Ilona dicsőséges fiának Rákóczinak jelenlétében örök álmra szenderülne: ezen utolsó betegségében ő is ide kívánczozott pihenésre, a fejedelem édesanyja mellé. S hű férje és ennek fejedelmi barátja teljesítették a kegyes úrnő óhaját. Mikes írja 1723. apr. 26-iki levelében Bercsényinéről.

»Ma tettük koporsóban szegényt, és gondolom, hogy a jezsuitákhoz viszik bé innét, Konstanczinápolyba.«

Ennyit tudtunk eddig; és hogy a szándék csakugyan teljesült: a St.-Benoît-kolostor archivumból, P. Lobry supérieur úr szivességéből most kikeresett s lemásolt idevonatkozó Bercsényi-féle alapítványlevel s a vele összefüggő iratok kétségtelenné teszik.

Sőt ezen alapító-levélből kiderül az is, hogy az 1725. nov. 6-án Rodostón elhunyt *gr. Bercsényi Miklós szintén e francia védnökség alatt álló galatai templomba, neje gr. Csáky Krisztina hamvai mellé rendelé magát eltemettetni*, — a mire van némi homályos czélzás Mikesnél is.

Bercsényi 1725. ősszel halálos betegségbe esvén, nagy keresztyéni áhítattal készült a túlvilágra. Saját és Rákóczi udvari papjainak buzgó lelki vigasztalásait fokozandó: október elején még kivitette magához Konstantinápolyból az ottani patriárcha-helyettest, *Mauri Péter* carthágói érseket, hogy tőle nyerjen végső absolutiót. Az érsek engedvén a halálra vált nagyhirű férfiú óhaj-tásának, a magyar bujdosók körében gyakran megforduló konstantinápolyi francia jezsuita, páter *Cachod* (v. Cachaud) Jakab kalaúzsága mellett hajózott Rodostóba. Itt az egyháznagy minden földi terhek alól feloldozá a szenvedőt, megáldoztatá, és ihletett, bátorító imáival előkészíté a halálra. A mindenkor buzgó vallá-sosságú kurucz vezér pedig bujdosó állapotában is megemlékez-vén az egyházzól, a hajdanában kegyurasága alatt állott *unghvári* és *brunóczi* templomok számára nagyértékű, régi arany-, ezüst-monstrantiákat és áldozó kelyheket adott által Mauri érseknek, kérve őt, hogy e drágaságokat, mint az ő hagyományait, halála után juttassa el a konstantinápolyi osztrák követség útján rendeltetési helyökre. ¹⁾ Ezen fölül Bercsényi 3000 piaszterből álló kegyes alapítványt tón a jezsuiták Szent-Benedekről címzett galatai egyházának, — melynek sírboltjában boldogult neje nyugszik s ő maga is óhajtott pihenni, — oly czélból, hogy lelki üdvösségük-ért ott, az ő és hitvese halálának évforduló napján örök időkre egy-egy ünnepélyes gyászmise, továbbá évenként 300 csendes mise tartassék. (» . . . . Singulis Annis duo anniversaria vel solemnia officia suis propriis temporibus, cum honore et decore et cum debitis cerimoniis celebrantur pro refrigerio animae meae et *piae defunctae Consortis meae Christinae Csáki, in templo Societatis*

¹⁾ Ez meg is történt. A Bécsbe szállított egyházi-szereket a cs. kir. udv. főhaditanács vette át, és az unghváriakat a munkácsi, a brunócziakat pedig a lipótvári várparancsnok által juttatá az illető plébánusok kezeibe, Mauri érsek kísérő-leveleivel. (*Cs. és kir. hadi levéltár.*) Unghvárt egy, Bercsényi hagyományozta gyönyörű mívű monstrantia még mai napig megvan.

Jesu Galatae, ubi utriusque corpus requiescit,« — etc.) A kamatok fennmaradó részéből pedig, hitvese leányának gr. Erdődy Erzsébet-Zsófia pozsonyi Clarissa-apáczakisasszonynak évenként, míg él, száz piaszter küldessék; mely száz piaszter azután, ha a nevezett apácza meghal, évről évre a konstantinápolyi bagno keresztyén rabjai közt osztassék ki alamizsnaképen, — főtekintettel *a magyar rabokra*, ha mikor ilyenek találtnak; (*»et si ibidem fuerint Hungari: habeatur eorum specialis ratio*»). Íme, a még halálában is váltig magyar Bercsényi!

Ezen intézkedését a haldokló, Mauri érsek patriarchatusi cancelláriáján — hová alapító-levelének eredetije is került, — örök-érvényűleg protocolláltatni rendeli; melynek végrehajtásával Főtiszt. Radalovics János apostoli provicáriust, a Főlséges Erdélyi Fejedelem első udvari káplánját bizza meg, halála után. »In cujus rei fidem — zárja be alapítványlevelét, — hasce Literas propria manu subscriptas et sigillo munitas dedi *Rodosti, in Graecia, ad Propontidem*, Anno Dni 1725-to, die 10-ma Mensis Octobris.

(L. S.) *Comes Nicolaus Bercsényi*, m. p.« ¹⁾

Csatolva van ez okmányhoz P. Cachod jezsuitának Rodostóban ugyancsak 1725. okt. 10-én kelt nyugtatványa, melylyel elismeri, hogy az egyháza részére tett föntebbi kegyes alapítványt az öröklagyó Mlgos Generális Gróf Úr ő Exciájától, és pedig 1200 piasztert készpénzben s 1800 piasztert clenodiumokban, szóval az összes 3000 piaszter értéket átvette. (E Bercsényi-adta clenodiumok közül egy erősen megaranyozott, szép francia mívű, barok stíliú, 80—85 cm. magas *ezüst-monstrantia* még ma is megvan a St.-Benoît-templomban. Valamelyik magyar egyház kegyeletből kicserélhetné.)

Az anniversárius két ünnepélyes gyászmisét s — a VII. Pius pápa 1808-iki bullája erejével harminczra leszállított — 300 csendest, az egyházi adatok szerint az alapítvány értelmében ma is mondják a galatai lazaristák gr. Bercsényi Miklós és neje gr. Csáky Krisztina lelki üdvéért, — daczára, hogy csak ez utóbbinak földi-maradványai nyugosznak sírboltjukban. Ugyanis,

¹⁾ »L'original de cette copie est dans la Chancellerie de Monseigneur l'Archévêque Mauri.« (*Egykorú másolat a galatai St. Benoît-zárda ltárában.*)

mikor Bercsényi — 1725. nov. 6-án — elhunyt, akkor tájban pestis uralkodván Rodostón és vidékén: holttestének Konstantinápolyba szállítását a porta nem engedé meg. Így tették aztán le azt a rodostói Panajia görög templomba, gr. Esterházy Antal hült porai mellé. Erre nézve olvassuk Mikesnél:

»Nem tudom valójában, ha azért nem vitték-e a testet Konstanczinápolyban, hogy sok költségbe került volna, *vagy azért, hogy nem engedték meg?* De azt tudom, hogy egy kis görög kápolnában temették el.« (1725. nov. 12-iki lev.)

Rákóczi, testi-lelki hív barátja után tíz év múlva, 1735. april 8-án elhunyván: mivelhogy édes anyja Zrínyi Ilona hamvai mellett óhajta örök álmát pihenni, — hú kamarása, Mikes Kelemen, mint tudjuk, azon évi július 4-én indult meg Rodostórúl tengeren, a gondosan bebalzsamozott drága tetemekkel Konstantinápolyba; hová 6-án megérkezvén, a koporsót rejtő ládat a galatai St.-Benoît-templomba szállíttatá. Itt, a fejedelmi halottat átvevő jezsuita-atyák, a koporsót az azonosság constatálása végett felnyitották. Ezzel a Zrínyi Ilona fejedelemasszony sírlapját — a DONEC RESURGAT felíratút — fölemeltetve, miután a hamvakat már annyira elporladva találták, hogy csak a koponyát emelhették ki: »*aztot a fia koporsójába bézárták, és együtt eltemették;*« — írja a jelen volt Mikes. Mikor pedig a Rákóczi szép, czímeres, felíratos, fehérmárvány-síremléke elkészült: anyja sírlapját eltávolítván, ezt fektették a közös sír fölé. Mindazáltal Zrínyi Ilonának a falba rakott másik emlékkövét — a hosszabb felíratost — továbbra is meghagyták; most is ez van a falban, Rákóczié a talapzatban.

E síremlék és a közös sírüreg (caveau) a St.-Benoît-egyház — bemenettől jobbkézt fekvő — déli oldalhajójának vagy kápolnájának keleti vége felé, a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt oltár előtt terül el, kívülről tekintve: a magas déli oldalfal 3-ik és 4-ik ablakai között. Itt, külön sírbolti befalazott fülkében aluszsza nagy álmaít, dicső anyja koponyájával egy koporsóban, Magyarország s Erdély fejedelmeinek dísze, nemzeti létünk, alkotmányos szabadságunk, állami függetlenségünk felejthetetlen hőse.

Valamint Bercsényi, úgy Rákóczi és Thökölyné Zrínyi Ilona is, a galatai Szent-Benedek egyháza javára, a lelki üdvükért

szolgáltatandó misék fejében, jelentékeny kegyes alapítványokat tőnek, — melyekről szóló alapító-leveleiket, s úgy a reájok vonatkozó egyéb iratokat, a zárda levéltárának 6-ik *fasciculusa* tartalmazza, a megtekintett elenchus szerint.

E levéltárral sok bajunk volt, (nekem és a megbízásomból nagy buzgalommal tovább kutatót Bárczay Oszkár barátomnak); de mielőtt erről megemlékezném, egy körülményt kell még kiemelnem. Azt nevezetesen, hogy a Rákóczi és Bercsényi között halálukig fennállott benső barátságot ismerve, s tudva most már, hogy Bercsényiné a St.-Benoît-egyházban pihen és Bercsényi is ide óhajtott temetkezni: ez nyilván a fejedelem beleegyezésével s oly végből történt, hogy a volt fővezér és főtanácsadó, holta után is hón szeretett ura s barátja közelében nyugodjék. Következőleg Bercsényi és hitvese hamvainak befogadására minden bizonynyal ugyanaz a sírbolt-üreg volt szánva, a melyben Zrínyi Ilona már pihent és a mely utóbb Rákóczi holttestét is ölébe zárandó vala. (Mert a St.-Benoîtnak egy-egy külön sír-üregében hat-hét koporsó, sőt a nagyobbakban sokkal több is elfér; aminthogy Rákóczi József herczeg is úgy intézkedett 1738-iki végrendeletében, hogy ide, atyja sírboltjába temessék, s e czélból ő is 3000 piasztért hagyományozott alapítványt a templomnak.) És, ámbátor magának gr. Bercsényinek tetemei, mint láttuk, — soha ide nem kerülének: de nejjé igenis itt nyugosznak, s pedig minden valószínűség szerint ugyanazon fülkében a Rákócziéval. Ezt bizonyítja a mindjárt említendő, 1839-ik évi nagyérdékű sírlelet.

Most szóljunk tovább a kolostor levéltáráról és a lazaristák hagyományairól.

Páter Lobry zárdafőnöknek — a ki buzgó francia és mint ilyen, nemzetére hiú, — érdekeltségét Rákóczi sírja és e végett folytatott történelmi kutatásaim iránt sikerült fölkeltenem az által, hogy bővségesen megmagyaráztam neki a nagy francia király XIV. Lajos és Rákóczi közötti szövetséget s egyuttal neje révén sógorsági és a később Versaillesben, Párisban kifejtett személyes barátsági viszonyt, valamint Rákóczinak hű ragaszkodását Franciaországhoz. Ezek után a páter supérieur minden kitelhető támogatását ígéré bűvárlataimhoz, s közlékenynyé lőn. Elmoudá,

mint régibb rendtársaitól átvett hagyományt, hogy ezelőtt vagy ötven évvel, templomuk javítása közben a munkásoknak föltűnván, hogy Rákóczi sírlapja a talapzatban kissé behorpadt, fölemelték azt. Alatta a téglaboltzat egy helyütt beszakadt: ez okozá a horpadást. Leereszkedvén a sírboltba, *ott két koporsót találtak, s felbontották; az egyikben erőteljes férfiú tetemei fekvének, még jól fölismerhető állapotban.* (Ez nyilván a fejedelemnek bebalzsamozott holtteste vala.) A koporsót ismét lezárták. A másik, kisebb koporsóban pedig egy gazdagon felöltöztetett nő halott volt, még olyan teljes épségben, *hogy láttára mindnyájan meg valának lepetve.* Ezt, a befalazott sírfelirat szerint, Zrínyi Ilona holttestének vélték a leletnél jelen volt papok. És ámbár a dologbúl zajt ütni nem akarva, a templomot bezárták: a rendkívüli leletről hallgatni nem tudó munkások révén a hír mégis kiszivárgott a városba. »És akkor — úgymond, — e sirok miatt nekünk sok kellemetlenségünk következett; de, hogy e kellemetlenségek miben állottak? én körülményesen nem tudom; csak azt, hogy utóbb a francia követség is beleavatkozott az ügybe, és hogy az egész leletről hiteles jegyzőkönyv vétetett föl, — a hamvak érintetlenül hagyattak, a koporsó lezáratott, és a sírbolt ismét befalaztatott.«

Én mindenekelőtt e jegyzőkönyv felkutatását, lemásolásának megengedését, továbbá azt kéréim, hogy a rendház levéltárába további búvárlatok végett bocsáttassam be. P. Lobry a legválasztékosabb udvariassági formák között tudatá velem, hogy a levéltárba, rendi szabályaik szerint, idegen be nem léphet, — de sőt még ő maga sem mehetne be oda a fölesketett rendi archivárius nélkül. Ez pedig — név szerint *páter Sina*, egy igen öreg szerzetestársuk, *a ki amaz ötven év előtti sírfelbontásnál személyesen jelen volt és a dologról bizonyára többet fog tudni,* — jelenleg a Taxim-kórházban fekszik betegen, s a levéltár kulcsait is elvitte. Egyébiránt ő, Lobry, le fogja az öreget e napokban hivatni, ha ugyan lejöhet; vagy, ha nem jöhetne: a kulcsokat lehozatja és a helyettes archiváriussal fölkeresendi szívesen a kívánt jegyzőkönyvet s úgy a Rákóczira, Zrínyi Ilonára és a magyarokra vonatkozó egyéb iratokat, s készséggel lemásolandja számomra. A beteg pátert pedig, — ha tetszik, — a kórházban meglátogathatjuk magunk is: el fogja mondani, a mire még

emlékezik, ámbár szellemi erejében hanyatlott, nagyon vén ember már.

A supérieur szivességét ez érdekes közlések- és híztató ígéretekért melegen megköszönvén, az ügyet újra meg újra a lelkére kötöttem. Egy hét múlva megbízottam Bárczay, — én már hazautazván, — újból jelentkezett a St.-Benoît-zárdában. P. Lobry a következőket tudatta vele: A vén, beteg archivárius csakugyan lejött a kórházból, s a levéltárban kutatott; mindazáltal — mint most már bizonyosan mondhatja, — az 1839-ik év nyarán történt *sírfelbontásról* fölvetett jegyzőkönyvet megtalálni nem bírta. Hanem e helyett a kolostor és templom történetét tartalmazó journalféle könyvből lemásolá az idevonatkozó bejegyzéseket, — s ezeket Lobry megbízottamnak átadá. Egyszersmind közölvén, hogy az archivum-kulcsokat az öreg baráttól itt tartotta, ígéré, hogy a helyettes levéltárnokkal a kutatást ő maga fogja folytatni, s a mi magyar vonatkozású irományt talál, számomra lemásolja. Végre tudatá, hogy az 1839-iki sírfelbontásnak még élő *második szemtanúja*, egy 80 éves agg páter — ki a rendnek 1830. óta tagja — éppen megérkezett Smýrnából, — azzal is beszélhet Bárczay.

A P. Sina által a régi zárda-journalból másolt irat eleje Thököly, Zrínyi Ilona és Rákóczi dolgaival foglalkozik, 1680-tól fogva, de igen összezavartan adja elé törökországi emigrálásuk eseményeit. Annyi új vehető ki belőle, hogy Zrínyi Ilona a jezsuiták »*missions volantes*« nevű, keleti, leginkább az archipelagi szigeteken működő hittérítő-állomásai javadalmazására, Nicomédiában laktakor, bizonyos, itt meg nem mondott összegű kegyes alapítványt tőn, melynek évi kamatai 200 piasterre rúgtak; továbbá fölemlíti, hogy úgy e fejedelemasszony 1703-ban, valamint fia Rákóczi 1735-ben e St.-Benoît-templomban helyeztettek el örök nyugalomra. Azután szórúl szóra — és ez a nevezetes, — így folytatja P. Sina irata:

»Au sujet de ces deux sépultures, après cent trente ans, il arriva un fait extraordinaire dans l'Église de St.-Benoît, relaté dans le journal du procureur de la Mission:

»Le 23. Juin 1839, — dit-il, — les ouvriers travaillaient dans la chapelle de la Sainte-Vierge, (a templom déli mellék hajója); ils découvrirent deux tombeaux, dans l'un desquels ils

trouvèrent deux cercueils, renfermant un corps entier parfaitement conservé. Quelques précautions qu'ait prises notre supérieur pour que cette découverte demeurât cachée: il n' a pas été possible d'empêcher les ouvriers de le divulguer. Alors une foule immense a encombré la maison pendant plusieurs jours, pour être témoin de ce fait extraordinaire. Le corps renfermé dans ce cercueil était celui de la Princesse.« »

Ebből tehát megtudjuk, hogy Rákóczi és Zrínyi Ilona (illetőleg Bercsényiné) sírboltjának, koporsóinak fölbontása 1839. június 23-ikán történt, nem kis feltűnést keltett, s a templomba és közelébe több napon át tódult a nagy csodára, — az ép női holttestet megbámulni, — a kíváncsi keresztyén hívők serege. Sőt a Smýrnából érkezett öreg szerzetes, az egykori szemtanú, (kivel Bárczay azonnal sietett beszélni), még egy érdekes körülményről tőn emlékezetet. A 80 éves aggastyánnak ez a dolog főlemlítettén, a félszázad előtt történt esemény részleteiről ő annyit tudott mondani: »Zrínyi Ilona fejedelemnő holtteste a koporsóban teljesen ép állapotban találtatott, a mi közbámulat tárgyát képezé, úgyannyira, hogy a görög lakosság erővel el akará azt a St.-Benoît-egyházból rabolni, állítván, hogy Zrínyi Ilona görög volt és szent, — tehát a hmvak őket illetik! Végre is a török katonaságnak kelle kivonulni s a klastromot és templomot az ostromlóktól megvédeni. Azután a koporsót megint lezárták s a sírűreget beboltozták.« ¹⁾

¹⁾ Körülbelől ugyanezeket hallá 1853. őszén Klapka György tábornok Konstantinápolyban, egy már 30 év óta ott tartózkodott öreg francziától, Zrínyi Ilona sírjának »vagy tizenöt évvel azelőtt« a St.-Benoît-templom javítási munkálatai közben történt felbontásáról; csakhogy, e franczia szerint a görögök mellett még az örmények is igényt formálának a felnyitott koporsóban »dús pompájú hercegi köpenyében, épségben fönmaradt női tetemre«, mint az ő szentjőkre. Versengésüknek s a nagy zajnak az osztrák követség »feltűnő beavatkozása« vetett véget, mely hatóság Zrínyi Ilonát »osztrák hercegnő«-nek (!) jelentvén ki, a görögöket és örményeket alaptalan keresetőkkel elutasíttatá. Mire aztán az újból lezárt koporsó régi sírűregébe visszahelyeztetett. (L. Klapka György: »Emlékeimből«, 465—466. l.) P. Lobry viszont a franczia követség beavatkozását emlité, — a mi csak a kolostort védőleg történhetett. Annyi bizonyos, hogy nagy-követségi közbelépés tétetett, már akár Austria, akár Franciaország, akár pedig mindkét állam részéről, — mert ez sincs kizárva.

Ennyire terjedt a vén szerzetes visszaemlékezése, -- melyhez még a zárda levéltárában később föllelt -- páter Methodius-féle -- tudósítás annyival járúl, hogy »Zrínyi Ilona« romlatlan és mint látjuk, a néptől szentnek tisztelt holtteste *egy egész hónap alatt volt volna 1839-ben a St.-Benoît-templomban, nyitott koporsóban az ájtatos hívők szemlélésének kitéve*, és azután az akkor Konstantinápolyban lakó három keresztyén püspök által ünnepelesen beszentelve s úgy eltemetve.¹⁾

Az 1839-iki sírfelbontók azonban nem tudták, a mit mi a kétségtelen hitelű Mikes Kelemenből jól tudunk, hogy t. i. II. Rákóczi Ferencz sírbatételekor, 1735-ben, *Zrínyi Ilonának már csupán koponyája volt föltalálható, és azt fia koporsójába zárták*. Az 1839-ben Rákóczi koporsójával egy sírboltban föllelt ép női holttest tehát voltaképen a gróf *Bercsényi Miklósné, gr. Csáky Krisztina holtteste vala*. Az ezen urnőnek idetemetetéséről szóló, főntebb ismertetett gróf Bercsényiféle 1725. október 10-iki alapítványlevelet P. Lobry, folytatott kutatásai közben -- 1888. november havában -- találá föl a kolostor levéltárában s másolá le számomra.

Ugyancsak Lobry supérieur úr szivességének köszönök egy másik, 1839-iki följegyzést, a mely szerint e mondott évben a St.-Benoît-egyházbeli csoda-sírleletnek nagy híre futamodván: a környékből mindenfelől érkezének jámbor keresztyén betegek a galatai lazarista templomba, a szent magyar fejedelemnő sírjához imádkozni, hogy az ő közbenjárásával gyógyulást nyerjenek. Így érkezett 1839. augusztus 19-én az ázsiai partokról, Candilliből egy Unanian Katinko nevű, félig vak örmény leányka, »pour prier sur la tombe de la Dame Helene Serini-Rakoski.« S imádkozék a sír felett: »Si vous êtes sainte, comme j'ai déjà bien lieu de le

---

¹⁾ »Dum Anno 1839. die 29. Junii (hibás lesz, 23. helyett) Ecclesiae S. Benedicti in Galata Constantinopoli padimentum restauraretur, sublato sepulchrali lapide epitaphio insignito, inventus et in lucem protractus est sarcophagus, complectens bene conservatum cadaver defunctae Helenae Zríni, uxoris Emerici Thököly et matris Francisci II. Rákóczy, electi Transsylvaniae Principis, Partium Regni Hungariae Domini; quod per decursum unius mensis publico conspectui expositum, per tres tunc Constantinopoli degentes Episcopos fuit solemniter resepultum.«

croire : manifestez la d'une manière plus éclatante en me, guérissant radicalement !» — *És ím, azonnal visszanyeré látását, s azóta tökéletesen lát.*

Természetes, hogy a hívők kegyes adományai ily alkalmakkor a zárdának is jól jövedelmezének, s azért talán nem is bánták a szerzetesek a *csodát*. Szintén Lobry zárdafőnök úr juttatá hozzám a klastrom levéltárából másolatban egy Konstantinápolyban 1862. martius 1-én kelt s az akkori St-Benoît-supérieurhez intézett tudakozó iratát *P. Methodiusnak*. E latin irat legfontosabb pontját iménti jegyzetemben szórúl szóra idéztem. Mint abból s a folyamodvány további szövegéből látszik, páter Methodius akkor tüzetesb nyomozásokat tőn Konstantinápolyban Rákóczi hamvai iránt, mint maga említi: a közelebbiről odaérkezendő *tekintélyes magyar küldöttség tagjainak tájékoztatására*. Ez alatt nyilván Ipolyi-Kubínyi-Henszelmanék expeditióját érti. Mire ment nyomozásaival és tulajdonkép ki volt légyen ez a páter Methodius? — eddig földerítnünk nem sikerült. Kutattunk utána a lazaristák zárdáján kívül, Lobry utalására, a konstantinápoly-pérai Santa-Maria kolostor és a Francesco Martinez spanyol rendfőnök alatt álló »Oratoire et Commissariat de la Terre-Sainte« irattáiraiban, — de sehol nincs nyoma. Annyit sikerült csak kitudnunk, hogy a lazaristáknál őrzött levelét egy P. Poulin nevű rendtag másolá, a ki jelenleg Franciaországban, Montpellierben papnöveldei tanár. Talán Ipolyi irataiból még kiderülend P. Methodius kiléte; különben, hogy Rákóczi hamvainak felkutatására nézve semmi jelentőset nem végzett, az bizonyos. Ipolyiék 1862-ben a fejedelem síremlékét csupán *meqlátogatták*, — mint annyi sok száz magyar azelőtt és azóta. Semmi többbe nem bocsátkozának, a mint ezt maguktól, különösen legutóbb Henszelmantól értettük.

A mi ezt a rejtélyes P. Methodiust előttünk kelletlen emléküvé teszi, az a következő körülmény. Lobry supérieur, kinek jóindulatát fáradozásaim számára annyira sikerült megnyernem, hogy utóbb maga is egész kedvvel látott e magyar ügyben a levéltári búvárkodáshoz, — a mint a Bercsényi-féle alapítólevélre és monstrantiára is ilyenmódon bukkant rá, — az általam annyira óhajtott 1839-iki sír- s illetőleg koporsófelbontási jegyzőkönyvet

mindvégig hasztalanul keresvén, végtére oly nyomokra talált, melyekből azon következtetését tudatá velem, hogy e jegyzőkönyvet, úgy látszik, kiadták 1862-ben *P. Methodiusnak*, és ott veszett nála.

Én ugyan még ebben sem nyugodtam meg. Fölkértem Bárczayt: menjen föl Pankaldiba a Taxim-kórházba, tüzetesen kikérdezni e jegyzőkönyvről és az 1839-iki sírfelbontás részleteiről az agg, beteg P. Sina archiváriust. Az általam főfontosságúaknak tartott kérdéseket különösen papírra vetettem. Megbizottam buzgón s ügyesen járt el. A vén, kóros barátot, a ki eleinte roszkedvűnek, bizalmatlannak mutatkozott: szép szavakkal, hízelkedéssel utóbb mégis beszédesebbé tette. Előbb azt mondá, hogy mitsem tud egyebet, mint a mit számomra már följegyzett s illetőleg lemásolt. Arra jól emlékszik, hogy Zrínyi Ilona teste tiszta ép volt. »De, emlékezzék csak vissza, — biztatá Bárczay, — abban a másik, nagyobbik koporsóban, a Rákócziéban, minő vala a halott arcza, alakja? S nevezetesen, nem volt-e a kezében fejedelmi buzogány? az oldalán kard? ruháin egyéb ékszer?« A páter válasza: »Mit kételkednek az urak, hogy a fejedelem ott nyugszik érintetlenül? Hisz a sírfelirat erre elég bizonyosság! Miért bolygatják önök a holtakat? Hagyják békén nyugodni!« Bárczay megmagyarázá neki, hogy nem akarjuk mi megbolygatni, — sőt épen a nagy kegyeletből nyomozzuk emléket. Az agg páter elgondolkodott: »Én is maholnap meghalok, érzem; megmondanék én tehát mindent, hogyha többet tudnék; — mért ne mondanám meg?! A jegyzőkönyvet nem tudom, hol van, nem tudok róla; ha még egyszer lemehetnék a kolostorba: utána kutatok. Csakhogy, kérdés: eljuthatok-e én még oda valaha? Addig is, menjen ön el a pérai *Santa-Mária zárdába*, kérdezősködjék ott, — azok tán többet tudnak?«

A beteg öregot nem csalá meg halálsejtelve: nem mehetett le többé a galatai kolostorba; ott halt meg a Taxim-kórházban; dec. 18-kán már temetéséről tudósít Bárczay. Az aggastyán tanácsára azonban nem késett ellátogatni a Santa-Mária zárdába, mely osztrák védnökség alatt áll régóta. Itt a parochus készséggel megmutatott minden adatot: 1. A Sz-Mária templomában lévő összes síremlékek lajstromát. 2. Mindazon halottak névsorát, a kik 1688-tól fogva ezen egyház sírboltjába tétettek. 3. A klast-

romnak naplószerű történetét, stb. De mindezekben sehol semmi magyar nyom, vagy Rákóczi emlékeztető név. A vén P. Sina tehát, — a ki gyengülő emlékezőtehetségével Lobry szerint sok dolgot összezavart már, — ideutalásával nyilván tévedett.

Azonban mind az ő, mind a smýrnai agg barát, mind Lobry supérieur és a lazarista convent összes tagjainak egybehangzó állításaik szerint *Rákóczi sírja 1839. óta felnyitva nem volt, s a nagy fejedelem drága hamvai ott pihennek háborítlanul maig saját külön sírüregében, a czímeres, feliratos emlékkő alatt.* De Lobry nem bíztat, hogy azokat a szerzet, melynek gondjaira bizattak, valaha kiadná és onnan elvitetni engedné, — mert ez, úgymond, rendi szabályaikba ütközik.

Konstantinápolyban elmentem a ferikőji magyar sírkertbe is, hogy a campo grande-i ó-femetőből oda átszállított két régi, Rákóczi-féle sírt és síremléket megnézzem. Az egyik a fejedelem udvari orvosának Langenthali Dr. Lang Ambrús nürnbergi patriciusnak díszes sírköve, melynek feliratát Rákóczi Emlékiratai függelékében már közlém. A másik az a még díszesebb, névtelen (mert feliratos felső fele hiányzik) fehémárvány-sarcophag, mely rajzban már több ízben megjelent, s a melyet az 1849-iki emigratio tagjai közül sokan tévesen maga Rákóczi sírkövének tartottak s belőle emlékdarabokat tördelének. Alatta, mikor a campo grande-ről 1859-60 táján általszállíták, kettős boltozatot és az alsó sírüregben nyugvó erős férfi-csontvázat leltenek. A sarcophagon két ovális vértben kettős — nem magyar jellegű — czímer van, szép vésetű, heraldikai pontos jelzésekkel. Az első pajzson fekete mezőben két tört ezüstpólya; a másodikon, a mely négyelt pajzs, az 1. és 4. aranymezőkben szárnyait kiterjesztő, egyfejű, jobbra néző, koronás fekete sas, míg a 2. és 3. kék mezőkben egy-egy ezüstkereszt.

Én ezeket francia czímereknek tartom, s azt vélem, hogy — a mennyiben e sír eredetileg is a dr. Lang sírja mellett feküvék, — Rákóczi valamelyik itt elhalt előkelő francia főtisztje nyúgoszik alatta; talán *gr. D'Absac*, talán *Des Charrières* lovag, vagy *Molítard*, a nemes testőrség kapitánya. Francia czímergyűjtemények tán nyomra vezetnek.

Ezek után csak Thököly Imre sírja van még hátra, a bithýniai Izmidben. Ezt meglátni még rodostói kirándulásom előtt, október 5-én reggel indulék el. Tolmácsul Kunost vivém magammal. Gőzhajón átmertünk az ázsiai partra, Konstantinápolynak Skutari és Kadikőj (a régi Chalcedonia) közt elterülő Haidar-pasa nevű külvárosába, a hol a török birodalom egyetlen ázsiai vasutjának, az izmidinek pályaháza áll. Tiszta, verőfényes időben, tündéri vidékeken, hegyek lábainál, mindenütt a nicomédiai tengerből partjai felett haladtunk, húsz mértföldnyire be Ázsiába. Ciprusligetek, festői villacsoportok, érett gyümölcs-csel rakott olajfa-erdők, nagyterjedelmű szőlőültetvények, kitünően megmívelt, emelő-gépekkel öntözött zöldecsés és gyümölcsös kertek váltakoztak sűrű helységekkel. Meglepett ez a nem várt ázsiai kultúra. A főbb állomások: a zamatos fehér boráról híres *Kartal*; a szultánnak egészen európai módra épült selyemgyárával és csinos munkásházaival ékeskedő, szintén pompás ború *Erenköj*, és a valamennyinél gyönyörűbb fekvésű *Gebze*. Alattunk mindenütt ott kékllett a bithýniai öböl fénylő tükre, s a mint a bájos herczegszigetek elmaradtak: túl az öblön erdőborította szép hegyláncz tekintett át, mögötte és fölötte a Brüssza melletti hatalmas Olýmp-hegyével, melynek égbe emelkedő taraját most egész hosszában és felhőktől mentesen láhattuk. Az öböl ázsiai végét a regényes alakú Illyés próféta hegye jelölé. Ez volt czélpontunk.

A gebzei várromok (Dzseneváz) tündéri fekvésén és történelmi nagy emléken, menet is jövet is leirhatatlan érzelmekkel merengtem. Ezt a romot úgy nevezik ma is, hogy: *Hannibál sírja*. Történelmileg igazolt tény, hogy midőn a carthágói világhódítót háládatlan hazája, Rómával békét kötven, száműzte: a nagy hadvezér, Róma boszúja elül Prusias bithýniai királyhoz menekült, s ez Gebze várát, itt a tengerparton, adá neki lakásul. Azonban Róma keze idáig is elért; nemsokára itáliai hadi hajók, ostromló légiók vevék körül a várat, és Hannibál, hosszú ostromot kitartott védelem után, — nehogy élve essék ellensége kezébe s Rómában diadalszekér előtt, megalázva hurezolják, — megmérgezé magát. Eltemették a várban, melynek boltjai később ráomlottak sírjára.

Gebze ó vára a tengert uraló magaslaton terül el; romjain egy pár bús ciprus áll az égnek, s dúslevelű babérbokrok, repkény és más folyondárok sűrű zöldje borítja omlatag falait. Ezeken túl, alól, a tengerparton, csipkés párkányzatú fehér tornyok merednek: a génuiak egykori tengeri kikötő-erődjének bástyái. Alatta a kék, nyugodt öböl, szemben az Olümpus, — elragadó, elbűvölő kép!

Szegény Thököly Imre, mikor itt, Bithýniában számkivetésben élt, el-elrándult Nicomédiából ide, — *Hannibál sírja fölött a világi szerencse mulandóságán búsongani*. Azzal vigasztalgatá szomorúan magát, hogy lám Hannibál sokkal nagyobb ember volt, világhódító volt, — s mégis ide került, mégis kizárta a békeségből hazája, — épen mint őt, Thökölyt, a karlóczai békéből kirekesztették. S a bujdosó kurucz király itt merengett a carthágói hősnek beroskadt, ódon sírján . . . . Elsőrangú festőink ecsetére méltó történelmi kép volna!

Mindinkább közeledtünk Izmidhez, a hajdani Nicomédia városához. A tengeröböl itten végződik. A táj rendkívül regényes. Balkézről jó magas, erdős hegláncz húzódik mellettünk, melynek oldalai szőlőkkel, olajerdőkkel és gyümölcsöskertekkel borítvák, le a tengerig. Az öblöt jobbról a sötétkék, hatalmas Szent-Illyés hegye (török nevén Gök-dag) zárja el, — mely közt és az izmidi magaslatok között a tengeröböl végén lapály terül el, mélyen behuzódva Ázsiába. E síkságot a messze távolban, a 7—8000 láb magas Ála-dag (fönséges hegy) nevű havasnak szakadozott sziklaormai zárják be. Mely havas és az Illyés próféta hegye között elterülő gazdag síkságon, két órányira a tengertől, paradicsom kiességű vidéken állott Thököly »*Virágok mezeje*« nevű csiflikje, (villája), »az ő szép, virággal béborított mezejével, a közel való havasokról lejövő gyönyörűséges, pizstrángos patakjaival, szép bő, híves palátiai forrásával, sok szép gyümölcsös, árnyékos, és minden életre való alkalmatosságával, s azzal az puszta várral, mely egy hegyen az csiflik felett van, valamely omladékaival. . . Ez az Virág-csiflik az Méltóságos Zrínyi Ilona fejedelemasszony-nak, bujdosásában, kivált az jó vizéért, igen kedves lakóhelye volt.« ¹⁾ Aminthogy ott is hala meg.

¹⁾ Komáromy János diáriuma.

Kegyeletteljes áhítattal tekintettünk az Ála-dag előtt, Sz.-Illyés-hegye mögött kiterjesztett eme virágmezős, csörtető havasi patakoktól átszelt, kies lapályra. — Thököly ottani majorházát nyaralóútl használá; a török császár által rendelt lakóházai bent valának Izmid városában, a tengerparton.

Izmid ma 10—12,000 török, örmény, görög és zsidó lakosságú, igazi ázsiai jellegű város. Fekvése még szebb, mint Rodostóé: a mennyiben a hegyoldal, melyre építve van, a rodostóiaknál jóval magasabb és meredekebb. Az itt-ott gyönyörű gyümölcsös kertecskékkel s ciprusfákkal környezett keleti modorú házak sokszoros terrasseokban, sűrűen állnak egymás fölött, a tengerpartról föl egész a bérctetőig. Közben mindenütt a sok szép csorgó források, márványmedenczéikkel. »Ennek az helynek írja Komáromy, — oly szép s annyi szőlőhegyei vagynak, s gyümölcsös, nagy messzire kiterjedett hegyei, kertjei, kikben az fáczányok is seregenként laknak, fogolymadárnak sokaságával együtt, hogy majd merő paradicsomnak mondathatik: az mint-hogy tartományával együtt melyben az gabonának, szőlőnek s gyümölcsnek nagy bősége vagyon, úgy sokféle vadnak: szarvasoknak, dām vadaknak. vaddisznóknak etc. bősége, — az törököktől Kücsük-Miszirnek: *Kis-Egyiptomnak* hívatik.« A Diocletían, Nagy-Konstantin s más császárokról híres, nevezetes régi Nicomédiának akkor még itt tekintélyes romjai álltanak; korunkban már eltűntek. A Thököly idejében oly élénk kikötői forgalmat pedig ma már a vasut közvetíti a fővárossal. Ott jártunkkor Izmid kikötőjében csupán egyetlen nagy hajót, egy angol gőzöst láttunk horgonyozni.

* Dél tájban érkezénk meg. Mivel pedig a visszainduló vonatig nem sokat késhettünk: hogy a temetőt megjárhassuk, Erenköjből előre táviratozánk az izmidi állomásfőnöknek, kilétünket, czélunkat tudatva, és kérve őt: gondoskodnék számunkra készen álló fogatról. S az udvarias franczia pályafőnök intézkedéséből nemcsak hogy egy tulipántos tatár-kosci várt már készen reánk: sőt a derék férfiú előzékenysége annyira ment: az örmény lelkésszel is tudatá érkeztünket, hogy ott várjon bennünket künn a sírkertben; s ehhez még egy vasuti tisztet, alárendeltjét, ada mellénk kalaúzúl.

Bebúttunk a tulipántos-láda formán kifestett, ekhós tatárszekérbe, melynek fenekét ázsiai juh gyapjával tömött matrác borítá; ezen kellett, lábainkat magunk alatt keresztbe téve, kuporognunk. A kocsis pedig neki bízgatván kancsukás tatár-korbácsával két apró, de fürge szürkéjét, — csörtetve és robogva rohantunk könnyű szekerünkkel a város utcazáin végig, a nyugatra, a tengerpart fölötti hegyoldalban fekvő örmény temető felé.

Kezemben tartám Komáromy diárumát, a melyből Thököly Imre sírjáról olvasám :

•Ott Nicomédiában, az császár udvarán túl, közel az tengerhez vagyón az örményeknek egy kövel bekerített nagy, új (1705-ben új) temetőjük, — kibén szegény (Thököly) gyakran járt magát múlatni, egy nagy sűrű fa alá, — *egy hideg forrás mellé*, hol közel senki sincsen temetve. Én azon helyet az örményektől hatvan talléron megvettem, s az sűrű nagy fa alatt, a hol életében sokat feküdt. nekie sirt ásattván, s kövel a koporsó körül meg rakatván, s vastag cserfa-deszakkal béborítván, eltemettettem. Felül nagy öreg fehérmárványkő-monumentumot tettem, mellyen aranyosan az czimérét fölmetesztem, ilyen írással, mind megaranyozva tisztességesen. (*Következik a jól ismert sírfelirat.*) Az monumentum fölébe szép, cserepes épületet csináltattam. Már ezt minden útonjárók, — valakik jönnek-mennek egész Ázsiába, a Szent-Földre vagy Kanaán földére, Egyiptomba, Syriába, Baby-loniába, Arábiába, a Sínai-hegyre, egy szóval akárhová, Persiába és egyéb helyekre, *minthogy más úton nem is mehetnek*, — mind láthatják ; * etc.

Az ázsiai karavánok és mekkai zarándok-csapatok ezen nagy útja akkoriban lent a tengerparton húzódott; azonban később, már századunkban, — mint kalaúzuink mondá és a helyet balkéz felől útunkban meg is mutatta, — valami építkezések miatt az országútat fölvitték a hegyoldalra a magaslatra, a hol most mi is haladánk. S ez az út-felkanyarodás épen keresztben szelvéen a leírt örmény temetőt: ezt az örményeknek át kelle engedniök; kaptak helyette, a várostól nyugatra, a régítől egy jó puska lövésnyire, ugyanazon hegyoldalban elterülő más, nagyobb területet sírkertnek, melybe aztán nevezetesebb halottaikat — *köztük Thökölyt is* — általszállították.

Ezen újabb örmény temető kapuja előtt állott meg szekerünk. Ott várt már reánk magas fekete süvegében, bő fekete talárjában, az őszbe csavarodott nagyszakálú, derék, tisztas örmény pap, a fehérhajú vén sírkertőrrel, még néhány más öreg ember s egy csomó gyerek, kiket a kíváncsiság hozott ide: mert

csakhamar megtudták a városon, hogy a messze, messze *Madzsarisztánból* zarándokok érkeznek a néhai *madzsar kiráj* sírjához. Ritka, nagyon ritka esemény vala ez a távol, ázsiai kis városban.

A komoly, szerény, humanus örmény lelkész a kölcsönös üdvözlések után azonnal elvezetett bennünket a temető legszebb részében fekvő Thököly-síremlékhez. Ő és a vén sírásó — ez utóbbi mint élő szentamí — elmondták, hogy az ő temető felhagyása s a hamvoknak ezen újba átszállítása mintegy hatvan évvel ezelőtt, 1828—30-ban történt. A magyar fejedelem sírját ők, örmények, — úgymond, — folytonos kegyeletben tartották; és egyházi irataiból megtudván, hogy annak halálakor temetőhelyét udvari emberei tőlük, vagyis parochiájuktól, *örök időkre* vásárolták meg: az egyháztanács becsületbeli kötelességeül tekinté a hamvakat és síremléket a temető felhagyásakor fölszedetni s az új sírkertbe áthozatni. Az öreg sírásó, mint ifjú, személyesen jelen vala Thököly sírja felbontásánál; s nem hiába, hogy a hú Komáromy fejedelmét oly nagy gonddal — a mint főntebb idéztük — temettette volt el: a cserfadeszkák alá, kőrakás közé helyezett jó, keményfa koporsó még 1830-ban is, 125 év múlva, oly épnek találtatott, hogy a hamvakat, még ugyanabban, — bár egy másik, ládaforma külső koporsóba helyezve, — szállították át ide. Agg tudósítónk szerint a koporsót föl sem nyitották. (Ugyanezt erősíté egy másik, a temetőben velünk lévő öreg örmény, ki a sírbontáskor szintén jelen volt.)

A mostani sírkert délkeleti részében, egymástól nem távol, két óriási, terebélyes platánfa áll. Egypár száz évesek lehetnek. Ezek egyikének, a keletre, a bejárathoz közelebb állónak, a tenger vagyis délfelé lehajló hatalmas lombátora alatt terül el a bujdosó kurucz király ódon síremléke.

A sírt, kellő megtelepítésünkre, teljesen ép, jól gondozott állapotban találtuk. Nevezetesen a még Komáromy által készített nagy fehérmárvány sírfedő-tábla (ámbar az idők mohától már szürkületen) még az eredeti, hossz-négyszög kőkereten fekvén: e kőkeretből egy új, — alig tíz-husz esztendő — öntött vasból nagyon díszes formában, félig-meddig csúcsíves stýlban készült, czifra, sűrű és igen magas rácsozat emelkedik fel köröskörül, rongálásoktól teljesen védve a hatalmas sírkövet. És e vas-

rács csak most pár év előtt lehetett újra befőstve, -- olyan élénk rajta még a zöld festék.

Elcsodálkozván e fölött, megkérdeztem a lelkészt és sírásót: *Ki gondolja így a madzsar kiráj nyugvóhelyét?* Azonnal megvult rá a felelet: »*Az angolok, uram, az angolok, — a kik idetemetkeznek melléje!*«

Vizsgálni kezdtem a Thököly síremléke körül elterülő sírkövek feliratait, -- s íme, csupa britt halottak nevei, csupa angol sírirat! A legutóbbi közülök, az épen Thököly szomszédjában nyugovó, egy 1878-ban itt elhunyt fiatal angol tengerésztiszté volt.

A szabad és protestáns Albion fiai, a szabadságért és protestáns vallásért egykoron annyit küzdött s végezetre harczainak mártýrjává lett híres magyar fejedelem sírja közelében óhajtanak pihenni a távol ázsiai hant alatt. És ők gondozzák kegyelettel, ők tartják fenn a saját nemzete által elfeledett régi magyar hős síremlékét.¹⁾

Bús kegyelettel állottam a sokat hányatott bujdosó fejedelem sírjánál, melynek kövét a reá hulló platánlevelek egészen ellepték. A sűrű rácsozat közt pálczánunál benyúlva, seprém le róla a harasztot, hogy a czímert és írást meglássam. Az előbbi még elég jól kivehető; azonban a felirat márványbetűit (haut-relief) az idők foga s a reáomló hó és esővíz nagyon megemészté. Elővevém Komáromy diáriumát s abból az eredeti feliratot fenhangan olvasván, Kunossal együtt constatáltuk, hogy az a sírlappal szórúl szóra egyező; csak hogy ezen segítség nélkül magáról a sírkőről már alig lehetett volna leolvasni.

A sírásótól és a másik szemtanú öregtől kérdést tettem a Komáromy naplójában említett *hideg forrásról* vagy *csorgóról*, mely ott csörgedezett az ó temetőben, Thököly eredeti sírjánál; tudnak-e róla valamit? látták-e? visszaemlékeznek-e még reá? És ím, a két agg egyszerre mondotta: igenis, emlékezünk reá.

---

¹⁾ Egy megbízható öreg barátom értesülése szerint ugyan egy magyar is: az 1849-ben Smýrnába szakadt s ott elhalt *Nógel Istrán* hódmező-vásárhelyi hazánkfia restauráltatta volna egy ízben, 1870. körül, Thökölynek izmídi sírját. Még előbb a pozsonyi b. *Vecsera* nagykövetségi tanácsos javíttatott rajta, mint Klapkától tudom.

láttuk, - ott bugyogott a forrás; és mert az is a fejedelem sír-területén, tehát az övé volt: *a csorgó márványköveit is fölszedette az egyház és áthordatta ide híven azokat is; — íme, itt vannak!* S a síremléktől öt-hat lépésnyire keletnek fekvő néhány fehér-márvány kődarabra mutattak. Megtekintém, és csakugyan előttem láttam Thököly egykori temetői csorgókutacskájának márvány-kőgyűrűjét, s az e fölé tartozó egy pár, négyszögűre faragott korona-követ; persze, most már szétszedve, nem lévén itt forrás. De megőrizték, még e köveket is megőrizték, — a mi meglepett. *Ilyen ázsiai rend s kegyelet előtt elpirúlhatna Európa!*

Még jobban meglepett azonban egy körülmény, a mit a vén sírásótól hallék. Ez ugyanis azt mondá, hogy Thököly hamvait mikor általszállíták: nem e helyre temették el és síremlékét sem itt állíták föl eredetileg, - hanem egy kissé amarrább, nyugatnak. *Sőt magok a hamvak most is ott, és nem e sírkő alatt fekszenek; mert a síremléket az angolok hozatták: ide később, a saját temető-részüik díszéül, — de a koporsót föl nem ásták, meg nem holtat-ták, csak a sírkövet.*

Hát hol nyugosznak a hamvak? kérdezém. -- jelölje meg én-nekem pontosan a helyet! A sírásó rögtön meg is jelölte; a másik nagy platánfához vezetett és attól velem nyugati irányban egye-nest, a két sírdombsor közötti úton tízet lépven, két sírhalom közt — lapos téren -- megállapodott: *Íme uram, itt, ezen a ponton pihennek a madzsar kiráj hamvai, -- ide temették el az átszál-lításakor!*

Jól megjegyeztem magamnak e helyet, s a lelkészt is kér-tem: jegyezze meg jól, -- ha egyszer a vén sírásó elhalna: fele-désbe ne menjen; mert keresni fogják még azt Madzsarisztánból *valaha! . . . .*

Soká nem időzheténk; a vasuti tiszt óráját nézegetve, egyre sürgetett: mennünk kell, mert a vonatról lekésünk! A Thököly síremlékére boruló platánról néhány levelet tépve emlékül s bele-téve Komáromy diáriumának lapjai közé: a derék lelkész szives-ségét megköszöntem, a vén sírásót megajándékozáim, -- s azzal belebújván tatár-kocsinkba, hajtattunk lóhalálában vissza, végig a városon. A pályaház előtt a mozdony már prüszkölt, a vonat indulásra készen állt, a pályafőnök udvariasságából néhány per-

czet még várt reánk, — csakhogy épen jegyet válthattunk s felülhettünk.

Búcsúpillantásokat veték a Thököly sírját rejtő hegyoldalra, a terrasse-szerűleg, regényes magasságban fekvő város háztömekegére, mialatt vonatunk a gyönyörű kertek, szőlők, olajfaligetek közt gyorsan robogott. A távol Ázsia mélyéből intő Ála-dag havas phantasticus körvonalaait és Illyés próféta hegyét még sokáig láthattam. Még egyszer — és pedig a legfestőibb világításban — gyönyörködhetém Hannibál repkényborította, bús cziprusokkal ékes várrom-sírában is; majd odább, az alkonypírtól ragyogó, ezen oldalról különösen fölséges Olýmpusban. Az alatta, az öböl túlsópartján húzódó erdős hegyek már esthomályba borultak: sűrűen ragyogának fel rajtok a szénégetők s pásztorok tüzei. A Márványtenger síma tükrét bíborosra festé, a hercegszigetek ormait s a proti-i regés Szent-György-kolostort megaranyozá a lealkonyuló nap búcsúfénye. — Késő estve érkezénk meg Pérába.

E napi kirándulásomat — nemcsak Thököly és Hannibál sírjáért s Izmidért, — de a látott tájak leírhatatlan szépségeiért is, el nem felejttem a míg élek. Mindenkinek őszintén ajánlhatom ez utat, a ki Konstantinápolyt meglátogatja. A Haidar-pasazimidi partie nincsen ugyan benne a közkézen forgó utazókönyvekben: azonban jó lélekkel állíthatom, hogy a bithýniai öböl tájszépségekre nem áll hátrább a világhírű Bosporusnál.

*

•

*

A fentebbiekkel kívántam beszámolni múlt 1888. évi keleti utazásom alatt s után a Rákóczi- és Thököly-kori bujdosó szabadság-martýrok emlékeinek felkutatása érdekében tett búvárlataim eredményéről. Minő sikerrel? — az olvasó ítélje meg. Mi teljes szerénységgel azt hisszük, hogy a magyar számüzöttek főtanyájáról, *Rodostóru*l talán sikerült némi képet nyújtanunk, s az ottani kegyeletes emlékeket, valamint a konstantinápolyi és izmidi szent sírokat s hamvakat illetőleg egyet-mást, eddig ismeretlent kiderítenünk. Fáradozásainkat nem szántuk, s ezekért már csak az utazás és helyszínlátás élvezetei által is bő jutalmat nyerünk. Ha pedig a t. olvasó megelégedve fogja jelen tanulmá-

nyunkat letenni, és ha a későbbi történetbűvár hasznára fordíthatja azt: akkor jutalmunk kétszeres, háromszoros leend.

A hazájokért mindenöket feláldozott *Rákóczi*, *Bercsényi*, *Zrínyi Ilona*, *Thököly* emlékezetéért fáradozván, – igaz lelkesedéssel, magyar szívből, magyar szívvel tettük, a mit tehattünk, irtuk, a mit irhattunk.

THALY KÁLMÁN.

KÜLÖNFÉLEK.

III. BÉLA KIRÁLY EGY ISMERETLEN LEÁNYÁRÓL.

Eddig azon nézetben valék, hogy III. Béla királynak a görög Margiton és cseh Konstanczián kívül több leánya nem volt; a »Diplomatarium Hontense«¹⁾ azonban ezen nevezett két királyi hercegnőn kívül Béla királynak még egy leányáról tesz említést.

1260-ban ugyanis a pozsonyi káptalan előtt személyesen megjelenik *Buken* ispán anyjával, *Erzsébet*tel és szóbelileg bevallja, hogy az országban kiütött háborús mozgalmak és szerencsétlen esélyek miatt annyira elszegényedett, hogy birtokait is elveszté s így nem tehet eleget az országban dívó azon szokásnak, hogy anyjának mind azt, a mit hozományként atyja házába hozott, visszaadja s tényleg e czímen még semmit sem szolgáltatott ki neki. Mielőtt azonban ezen ügy a rendes birói uton tisztáztatnék, anyja, a ki *Endre király nővérének leánya* (*»quia filia sororis regis Andree esse dinnoscebatur«*), az ország báróiból alakított választott bíróságnak veté alá magát, a kik is, egyértelműleg az ország többi nagyaival, a hozományt 1000 márka értékben állapíták meg. Miután azonban ő — *Buken* ispán — nincs azon helyzetben, hogy ily nagy összeget kifizethessen, a Csallóközben fekvő négy faluját, *Kürth*, *Paka*, *Beke* és *Csütörtökhelyet* minden hozzátartozókkal átadja anyjának; IV. Béla király jóváhagyását, a mint lehetséges, kieszközölni hajlandónak nyilatkozott. *Buken* e jóváhagyást tényleg ki is eszközölte s IV. Bélának erre vonatkozó okirata *Wenzelnél* (VII. 543 387.) olvasható.

Tisztázandó tehát most azon kérdés, vajjon *Endre királynak* e helyütt említett testvérében III. Béla király leányát kell-e felismernünk?

---

¹⁾ 1888. pag. 3, nr. 3. Ez okiratot ugyan már *Wenzel* is felvette az »Árpádkori új okmánytár«-ba VII. 535 380, de a *Diplom. Hont.-ben* olvashatótól némileg eltérő szöveggel.

Kétségkívül áll, hogy az árpádkori okiratok a rokonsági viszony és fok megjelölése s megállapítása tekintetében nem nagyon megbízhatók; sokszor találjuk azokban a »frater, soror, gener, stb.« elnevezéseket alkalmazva oly egyénekre, a kikre a testvéri, nővéri vagy vői fokozat egyáltalán nem alkalmazható s hogy ez elnevezésekkel csupán általán a rokonsági viszonyt akarták jelezni.

Ha már most Bukennek anyai ágon nagyanyja nem lett volna nővére II. Endre királynak, hanem csupán valamely rokona ezen királynak, a káptalan ezen, nem határozottan kifejezett rokonságot teljes joggal vonatkoztathatta volna az ez időben uralkodott IV. Bélára s ezt tennie is kellett volna; de az akkor már 25 év óta halott II. Endrére való határozott hivatkozás *biztosnak tünteti fel, hogy Erzsébet anyja II. Endre király nővére s eszerint III. Béla leánya volt.*

Felmerül továbbá azon kérdés, nem azonos-e ezen királyi hercegasszony III. Bélának ismert két leánya valamelyikével? *E kérdésre határozott »nem«-mel kell felelni.*

Margit hercegnő (a görögöknél Mária), a kit mint Béla király legidősebb leányát ismerünk, 1175-ben született; legjobb esetben tehát 1190. körül adhatott egy leánygyermeknek életet. Eltekintve attól, hogy Angelos Izsák görög császárral kötött első házasságából csak két fiát ismerjük, és hogy egy görög császári hercegasszony aligha ment volna nőül Magyarországon magyar alattvalóhoz, meg kell gondolnunk, hogy Béla királynak ezen unokája, — nevezetesen a Buken anyja, Erzsébet — Buken ispánt csak 1210 körül szülheté vala; ez időben azonban Margit mint uralkodó királyné Thessalonikában tartózkodott.

Buken anyai nagyanyjában tehát III. Béla királynak egy harmadik leányát kell felismernünk.

Azon körülményen, miszerint daczára annak, hogy egyik nővére görög császár, a másik uralkodó király felesége volt, magyar főúrhoz ment nőül, azért nem kell megütköznünk, mert atyai nagynénjének, Margitnak, II. Géza leányának példájában, a ki Somogy megye főispánjának, Andrásnak lőn nejévé — nem sokkal előbb praecedens volt már alkotva. De mindenesetre helyesen következtethető ezen nem rangjához illő házasságból az, hogy csak atyjának 1196-ban bekövetkezett halála után ment férjhez.

Utódainak előttünk ismeretes genealogiai viszonyai alapján, chronologailag megczáfолhatlan és kétségkívül biztos, hogy anyja Chatillon Ágnes, Béla első neje volt s hogy 1184. előtt született; ép így megállapítható, hogy 1260-ban, a mikor is unokája Buken a káptalan előtt megjelent, már nem volt életben.

Leánya férjének családja tekintetében a rendelkezésemre állott okiratok csak annyit említenek, hogy ez a *Hunt-Pázmán nemzetséghez tartozott*. A káptalani okirat ép úgy, mint IV. Bélának fentebb említett jóváhagyó rendelete Erzsébet fiát »Bukén filius Comitis Bukén de genere Hunt-Pazman«-nak nevezi.

Az idősebb Bukén, III. Béla veje, Pál, cseklészi gróf fia és testvére Kozmanak.¹⁾

Erről azonban, hogy mely időben vette nőül Erzsébetet, Béla király unokáját, — ki volt ipja, — voltak-e Erzsébetnek testvérei? az okiratok felvilágosítást nem nyújtanak; csak azt tudjuk, hogy Béla unokájától, Erzsébettől, két fiú született: II. Bukén és II. Kozma.²⁾

II. Bukén 1260-ban először tűnik fel, a midőn is anyjának az említett négy falut adja át hozománya értéke fejében (*»dotalicia sua et res secum adductas in auro, argento, gemmis et preciosissimis lapidibus, ac viginti capita hominum«*), s mint ez okirathból tudjuk, anyagi viszonyai már ez időben teljesen ziláltak voltak.

Anyagi zavarai azonban chronikus bajjá váltak.

1266. évi jan. 26-án³⁾ a nyitrai káptalan bizonyítja, hogy »nobilis vir Bukén filius Bukén de Cheklez« a pozsonymegyei Moychek birtokát Elefánti András ispánnak 165 márka ezüstért eladta.

Három évvel később⁴⁾ ugyanazon káptalan bizonyítja, hogy »nobilis vir Bukén filius Bukén« Moyteh birtokát András ispán, Ders ispán fivérének 200 márka ezüstért elzálogosította.

1269-ben IV. Béla király⁵⁾ Bóos és Árpádsuka birtokosai között itél. Miklós gróf, az egyik birtokos, Péter fia, szomszédjaként megemlíttetik »Bukén filius Bukén«.

1270. decz. 3-áról⁶⁾ olvasható »terris Bukén filii Bukén«.

1282. apr. 22-én⁷⁾ a nyitrai káptalan megerősíti, hogy »vir nobilis Comes Wukken filius Comitis Wukken de genere Hunt-Pazman« Maichik birtokát András, elefánti grófnak eladja. E birtok ez ideig 200 márkáért el volt zálogosítva s most Bukén még 100 márkát vesz kézhez s eladja ezt végleg.

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. VI. 1. 70—71.

²⁾ Ez utóbbit Fejér IV. 3. 66. 1262-ben említi.

³⁾ Wenzel VIII. 158/110.

⁴⁾ S. c. 249/170. 1269. sexta feria ante octavas Exaltacionis Sancte Crucis.

⁵⁾ S. c. 225/153.

⁶⁾ Hazai okmánytár I. 47/39.

⁷⁾ Wenzel XII. 370/309.

1290-ben (festo Beati Jacobi apostoli) II. Bukennel utolszor találkozunk. Nagybátyja I. Kozma ugyanis még a tatárjárás ideje előtt egy darab földet ajándékozott a pozsonyi cisztercita apáczáknak. II. Buken ezen donatiót visszavonni szándékozott, de megváltoztatva elhatározását, még két szőlővel toldotta meg ezt.

Halálának ideje ismeretlen; ép úgy ismeretlen előttünk nejeének neve.

Gyermekei közül (ha ugyan volt több) csupán *Katalint* (az okiratokban: *Katha*) ismerjük.

Az 1260-ban történt birtokátruházás alkalmával Erzsébet szóval kijelenté, hogy a fiától most átvett birtokokat a káptalannál szintén megjelent unokájának, II. Buken leányának, *Katalin*-nak ajándékozza.

Ezen *Katalint*, a ki 1260-ban kétségkívül már tul volt a zsenge gyermekkoron, a pozsonyi káptalannak egy 1308. május 25-én kelt okmányában ¹⁾ találjuk felemlítve.

Ez okiratban Buken gróf leányát, *Katalint*, mint *Olgyai Péter* özvegyét találjuk megnevezve két fiával *Fakó* és *Andicscsal* (*András*). Ez okmány szövegében olvasható: »quod nobili domina *Katha*, relicta magistri petri de Ody a filia comitis Buken, cognata comitis Abree bone memorie de Sancto Georgio, unacum duobus filijs suis scilicet *Fuko* et *Andych* ab una parte, nobili domina relicta comitis Abree predicti simul cum filio suo *Thoma* et idem *Thomas* pro duobus fratribus suis, scilicet *Sebus* et *Petro* ab altera coram nobis...«

Katalin *Ábrahám* özvegye által kielégítést nyert követeléseire nézve.

Ez utóbbi okirat sok genealogiai és chronologiai adatot tartalmaz.

E szerint *Olgyai Péter* és II. *Ábrahám*, szentgyörgyi gróf, 1308-ban már mindketten elhaltak.

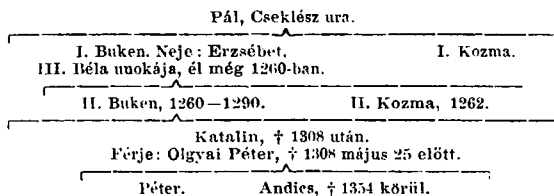
II. *Ábrahám* szentgyörgyi grófnak az előttünk eddig ismeretes I. *Péter* és II. *Sebuson* kívül még egy (idősebb) fia volt, *Tamás* stb.

Nem tudjuk azonban, vajjon *Katalin* követelései ez *Ábrahám* gróffal való rokonságon alapultak-e s mily természetű s fokú volt ezen rokonság. Okiratilag csupán az bizonyítható, hogy a szentgyörgyi grófok ép úgy, mint a Buken (*Bökény*) ispánok a *Hunt-Pázmán* nemzetséghez tartoztak.

Olgyai Péter fiai gyermekek nélkül haltak meg (*Andics* † 1354. körül).

¹⁾ Anjoukori Okmánytár I. 151 140.

Az ezen értekezésben említett személyek családfája tehát következőleg alakul:

DR. WERTNER MÓR.

BALASSA BÁLINT ISMERETLEN KÖLTEMÉNYEI.

Alig tudom indokolni a kétszeres indiscretiót, a melyet elkövetek, midőn a XVI. század legjelesebb lyrikusát e helyről szólaltatom meg két ismeretlen költeményében.

Hibáim elsejét, hogy merőben laikus létemre Balassa Bálint nevét ajkaimra merészkedem venni: mentse ki a kötelesség, mely parancsolván-parancsolja, hogy a nagy lyrikus egy-egy újabb megkerült műve perczre se vonassék el nemzete közismertétől s tapsaitól. Második hibámat pedig, a mely nem tudta velem megvártni, hogy a magyar költészet e két igazi gyöngyét maga a felfedező ismertesse, hanem szintűgy csak kiragadva kezéből a szerencsés leletet, meglehetős tolakodóan magam foglaljam el az ő kiérdemelt helyét: mentse ki — ha nem is egészen, de legalább részben — az indítvány, a melyet bátor lesznek felolvasásom végén előterjeszteni.

Borbély Sámuel, a székely-keresztúri állami tanítóképző intézet derék igazgatója volt a szerencsés férfiú, a kinek zilahi tanítóképezdei tanár korában sikerült egy 16-od rétű kisdud codexhez jutnia a 80-as években, a melybe valamely szilágysági becsületes, vajhmi becsületes ember, a XVII. század elején »*nagyon sok érdekes bejegyzést*« tett. Jelesen lemásolta Balassa Bálintnak néhány költeményét, s ezek közt a nyomban felolvasandó két ismeretlen dalt; egy ismeretlennek Bethlen Gábor halálára írt versezetét; egy szép prózát stb.

A codex tartalma Borbély Sámuelnek hozzám írt szíves levele szerint sorrendileg a következő:

1. egy szép próza 13 levelen, a mely azonban — az eleje hiányozván — csonka; sőt az, a mi megvan sem igen olvasható, mivel nagy része el van mosódva;

2. e prózát követte — egyetlen levelen — egy ének, de a mely, fájdalom, a codexből ki van hasítva. Fájdalom, mondom,

mivel e hiányzó lappal valószínűleg Balassa Bálint valamely, tán ismeretlen költeménye veszett el, mennyiben az erre következő lap

3. Balassa Bálint másod helyen felolvasandó felséges költeményét, a magyar lyra igazi gyöngyét, tartalmazza »*Más Ének*« címíráttal, a mi nyilván arra vall. hogy mind a két költemény egy szerző: Balassa Bálint műve;

4. Balassa e költeményét 17 levél követte. Sajnos, hogy csak követte, mivel barbár kéz mindannyiát kivágta s csak a megmaradt levélszélek tanúsítják, hogy egykoron be valának írva. Valószínűleg e hiányzó lapok is Balassa-féle költeményeket tartalmaztak, s ha a codex alapos megvizsgálása következtében e gyanúm netán valósul: irodalomtörténetünk nevében meg kelletik bélyegeznünk a barbárt, a ki, ha szerencséjére nevét nem is, de tettét emígyen fataliter megörökítette;

5. a kimetszett 17 levelet egy ismeretlen szerzőnek 1630-ban Bethlen Gábor fejedelem halálára írt versezete követi »*Cantio Gabrielis Bethlen*« cím alatt. S erre

6. Balassának első sorban felolvasandó lendületes dala következik »*Ad notam: Jelen vagy on már az idő.*«

Ennyit lehető rövidséggel a codex tartalmáról.

S most, mielőtt Balassának e codexbe foglalt két ismeretlen költeményét bemutatnám, engedje meg a tisztelt választmány, hogy néhány rövid, s mindenként igénytelen számba menő megjegyzést bocsássak előre.

Balassa Bálint szerelmi ideáljai, »grosse Flammei«, személyiségek; heve sok-sok lány s asszony tárgyának (bocsánat a tiszteletlen kifejezésért); s ez ideáljai chronológiájának megállapításával nem kisebb nevű és érdemű férfiak, mint *Toldi Ferencz*, tisztelt alelnökünk *Thaly Kálmán*, Balassa Bálint életének s művének nagyérdemű monographusa *Szilády Áron*, *Szabó Károly*, *Károlyi Árpád* s *Kardos Albert* foglalkoztak s meg lehetősen tisztázták is irodalomtörténetünk e nagy alakjának életét, szerelmei s szenvedéseinek történetét.

Azokhoz, a miket elmondottak, fölötte bajos valami újat hozzáadni. Bocsássa meg azonban a tisztelt választmány, ha laikus voltom daczára néhány megjegyzést mégis kockáztatni merek. Újat bizonyára nem mondok, de tán némileg tekintetbe vehetőt.

Mindenek előtt osztom azok véleményét, a kik Balassa erősen szeretett I. Annájában nem Lossonczy Annát, a temesvári hős leányát, hanem ennek fiúsított leányát Ungnád Anna-Máriát, később Erdődi Tamás, Horvátország bánja s Magyarország tárnokmestere nejét vélik rejleni (L. *Nagy Iván*, Mo. cs. IV. k. 61. l., s néhai atyám *Torma József* Genealogiája II. k. 1172. l. 2-ik hasáb).

Osztozom továbbá azok véleményében is, a kik bizonyítva bizonyítják, hogy Balassa Bálint II. Annája gróf Nogarolli Ferdinándné, Harrach Anna, a szép, a nagyon szép fiatal aszszony volt, a kiért, a kivel folytatott s tán kissé házasságtörésben is végződött viszonyaért a költő ki, »idegenbe« bujdosott; a kihez élete fogytaig hű, valamennyi ideáljai közt leghívebb maradt.

Azt is hiszem végül, hogy Balassa I. Juliája Ungnád Anna-Mária, Erdődiné; II. Juliája s Coeliája pedig, a kihez lángeszétől sugallt s költői szívéből fakadt legszebb költeményeit írta, a szép Harrach Anna, gróf Nogarolliné volt.

A nagy költő szerelmeinek időrendi táblázatát tehát — bocsánat a vulgaris kifejezésért — következőleg vélem összeállíthatónak:

1. Balassa I. Annája = Ungnád Anna-Mária, később Erdődi Tamásné.

2. II. Annája = Harrach Anna, gróf Nogarolliné.

3. I. s II. Juliája részben Erdődiné, részben pedig Nogarolliné. S végül

4. Coelia = nem más, mint kizárólag Harrach Anna, a költő, szívének teljével, egész hűségével szeretett II. Annája, a kiért messze kibujdosott, s a kinek neve a költő-hős ajkairól tán mint utolsó szó röppent el halálos ágyán, 1594. május 26-án, közel 300 évvel ezelőtt.

Tudom, hogy a miket elmondani szerencsém volt, csak pusztá állítmányok, a melyeket bizonyítani is kellene. Ne kívánja ezt most tőlem, beteg embertől, a tisztelt választmány. Rajta leszek, hogy állítmányaimat alkalmilag okadatoltan be is bizonyítsam.

S addig is, a míg ezt megcselekedhetném, legyen szabad még csak annyit megemlítenem, hogy Balassa nyomban felolvasandó első dala harmadik versszakának e kifejezése is: »*arany színű selymes haja*« valószínűleg germán szépségre s alighanem Harrach Annára vonatkozik.

Balassa ismeretlen költeményei különben emígyen szólanak:

Ad notam: „Jelen vagy on már az idő.“

Kertemben nyílt piros rózsám,
Árnyék-tartó szép cziprusfám,
Jószagú kiseded violám:
Egészséggel szép Júliám!

Nagy keserves gyászban éltem
A míg tőled távol éltem.
Mindazt, mit én reménylettem,
Megtéltem, s víg az én szívem.

Aranyszínű selymes haja,
Tejjel-mézzel folyó szava,
Piroslik mostan orcája,
Kinek bennem gerjed lángja.

Mint basiliscus szemével
Megöl embert nézésivel:
Így engemet szerelmével
Megsebesít tekintetivel.

Frissen járó s cifrán járja,
Dicsőséggel ki nagy-rakva;
Gyönyörű kedves rózsafa —
Hozzád vagyok én kapcsolva.

Sebes tűznek melegétől
Az viasz olvad, hűségétől:
Így ég szívem szerelmétől
Mind éjjel-nappal, vég nélkül.

Mint drága gyémánt, gyűrűben
Foglalva vagyon ezüstben:
Szerelmem leszen szívemben,
Neved felmetszem elmémben.

Azért szívem! te eszedben
Légy állandó szerelmedben,
Vég nélkül való örömedben,
Örülök veled éltedben.

Az idő — ládd — múlton-múlik:
Az nap is estve lenyugszik;
Szép rózsá, mely most virágzik
Ki tudja majd hol tartózik?

Mint mezőben kinyílt virág,
Harmattól kinyúlt czipruság,
Hóval tündöklök mint csillag,
De estvére kelve megagg.

Szintén így az bolygó világ;
Rózsá fénylik mint szép virág;
De rövid minden vígaság,
Mert nincs benne örök jószág.

Azért míg fennáll világod,
Boldogul éljed világod.
Neked is majd meg kell halnod,
Kóróvá kell majdán válnod!

Balassa mûzsájának e lendületes termékét költői értékre nézve erősen, nagyon erősen felűlmúlja a nagy költő következő éneke: a magyar lyra örökszépségű gyöngye; a magyar geniusnak, a melyről épen e napokban vala annyi szó, igazi, hamisítatlan megnyilatkozása, Balassának bizonyára lengyelországi bújdosásában írt remeke. Vajha ismerte volna azt a nagyjában magyar ízû, de mégis csak világköltő Petöfi; s vajha ismerte volna az ugyan minden ízében világköltő, de mégis csak fajunk legmagyarabb költője: Arany János! Költőszívük, magyar lelkük megdobbant volna XVI. századi nagy elődük dalán. Tapsoltak volna költő-antecessoruk genialitásának! Ítélje meg a választmány, ha vajjon túlzok-e?

M á s é n e k.

Az erős mágneshez hasonlatos sólymom!
 Higyjed, megkereslek lelkem szép asszonyom!
 Hosszú utak közt bánat fog,
 Kárvallásokkal gyakran foszt
 Nagy-sok bújdosásom.

Nyughatatlanságom világban csak kerget;
 Keserves szívemnek ad végetlen mérget;
 Vigaságra ritkán ébreszt,
 Söt fejemre gyakran ereszt
 Veszedelmes mérget.

Az erős kősziklák lám megrepedeznek,
 És az nagy álló fák tövekből kidőlnek!
 Nem szánsz-e meg engem, híved?
 Nem esik meg rajtam szíved?
 Ne örülj vesztemnek!

Neked ajánlottom szegény árva fejem,
 Mert, nem tudom melyért, hozzád vonz a szívem;
 Nyugosd meg édes kedvedben,
 Gyönyörűséges kebledben
 Elbágyadt bús szívem.

Reménytelen éltem, szívem! nálad nélkül,
 Mert ugyan fut szívem másnak szerelmétül.
 Csak bújdosások közt lengek
 És árva kenyérrel élek
 Világban . . . egyedül!

Édes, mély álmaim elmémben forgatnak;
 Képét belém oltják szép ábrázatodnak;

De mihelyt hogy nem láthatlak :
Csak hosszú utat írtanak
Fohászkodásimnak !

Hamar jőj meg hozzám életem gyámola !
Mert csak alig várja két szemem világa !
Jóhír-mondó követségül
Ím elődben megyen s repül
Lelkemnek postája !

Méltán írta a codex felfedezője hozzám intézett levelében,
hogy ő : »*e két költeményt feltétlenül a Balassa Bálinténak tartja.*«

Igen, igen : e költemények minden sora, minden kifejezése
Balassára, az inspirált *magyar* költő geniálitására vall félre-
ismerhetetlenül.

Legyen szabad remélnem, hogy Balassa költészetének várá-
zsa elfeledtetvén indiscretiómat : arra fogja bírni a tisztelt választ-
mányt, hogy — s itt vagyok bátor alázatos indítványomat elő-
terjeszteni — Borbély Sámuel érdemét a nagy magyar lyrikus
eleddig ismeretlen két művének szerencsés felfedezése körül
méltányolván :

1. a codexet, mely Balassa e két remekét költészetünk s
irodalomtörténetünknek megmentette, nevéről »*Borbély-codex-
nek*« határozza megjelölendőnek, s

2. kérje fel az érdemes férfiút, szíveskedjék a kérdéses
codexet, értékesítés végett, tisztelt társunk Szilády Áron, a
Balassa-irodalom nagyérdemű monographusának rendelkezése
alá bocsátani. *)

TORMA KÁROLY.

*) Torma Károly tisztelt barátom utolsó pillanatban azon óhaját
fejezi ki, hogy függeszszük fel a közlést, mivel Balassa e két költeménye
kiadásának indiscretióját nem akarná tovább folytatni. Azonban tisztelt
barátom ezen óhajításának nem tehettem nyomdai technikai akadályok
miatt elegend, mit kívánatára kijelenteni kötelességemnek tartom.

Szilágyi S.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A trajanusi Dákia rumunjainak története.

A szlávok egész Erdélyen áradván el, nem mint becsapó-ellenség, hanem magok is mint más barbárok elől menekülők találának a rumunokra. Hogy a szlávok a rumunok mellett foglaltak lakást a hegyeken, abból magyarázható meg a sok szláv elem a hegyek topographiájában, meg a legbelsőbb viszony a szlávság és rumunság között. Annak az együttlakásnak következő az eredménye, Xenopol szerint:

A Dunától éjszakra nemcsak a helynevek, hanem még a hegyek nevei is vegyesek, szlávok és rumunok.

A rumun nyelv szó-kincsében a szláv elem a leggazdagabb az idegen elemek között.

A rumun nép politikai és egyházi intézményeiben is sok a szláv eredetű. A 367. lapon.

Igen bőven mutatja Xenopol a szláv hatást mind a folyók, mind a hegyek, mind a helységek neveire; a szláv és a rumun neveket elősorolván, meg akarja mutatni, hol több a szláv, hol több a rumun elnevezés. A Prut, Szeret, Olt, Maros, Szamos, Körös, Tisza, Duna stb. folyó-nevek régiek, melyeket a rómaiak már előtaláltak, s melyek máig maradtak meg; mert a nevezetesebb folyók nevei nem változnak. De azon folyók forrásvizei, és mellékfolyóik, valamint a kisebb folyók is, az új népektől kapták meg neveiket.

Ha az illető név nem ismeretes jelentésű, nagyon bajos megmondani: dák-é, szláv-é, rumun-é, magyar-é? Például: Kraszna (szép), Béla, Biala, Bialka (fejér, fejrke), Cserna (fekete), Bistritz, Besztercze (sebes), Tirnava (Dornenbach) stb. nyilván szláv eredetűek; Almás, Árpás, Szilvás, Sebes, Diósd, Egres (az éger fáru), Egregy, Egrügy (éger víz), Aranyos stb. nyilván magyar eredetűek.

Xenopol nagy gonddal állítja össze a folyóneveket, s ki-kiktünteti a szláv neveket, a melyek érthetők: de a melyek nem érthetők, azokról szinte lehetetlen mondani, szlávok, nem szlávok-e? Azután, úgy látszik, Xenopol nem tud magyarul, legalább nem ismeri a magyar irodalmat. Ennek tulajdonítom, hogy a *Saiul* = Sajó, *Almaşul* = Almás, *Agrişul* = Egres stbit rumun folyóneveknek veszi. Úgy látszik, nem is tudja Magyarország geographiáját; azért nem tudja, hogy az erdélyi Sajón kívül ott van a Gömör- és Borsod-megyei nagy Sajó, melyet a gömöri tótok *Slana*-nak = Sós-nak neveznek, s a dobsinai németek a Felső-Sajó, Alsó-Sajó helységeket »Ober-Salzach, Unter-Salzach«-nak nevezik. Mindezekből pedig a *Sajó* (Soujou) névnek Só-folyó értelmé világlik ki. Xenopol ezeket nem tudja; de azt sem tudja, hogy az erdélyi Sajót az ottani németek »Schogen«-nak hívják, mi az eredeti *Sajog*-rak (miből Soujou, Sajó lett) történeti voltát is bizonyítja. Természetesen nem tudja Xenopol, hogy Máramarosban is van egy *Sajó* nevű folyó. Ez a három folyó-név a *Sí* szótól származik, s minthogy a Sajog-ban — mi tulajdonképen Saj-jog, Sav-jog — az ugor *jog* = folyó név benne van, az bizony őseredetű magyar folyónév.

A rodnai bányákon túl a moldvai határ felé egyik nagy kárpáti csúcs emelkedik fel, a melyet *Űnő-kő*-nek, a németek »Kuh-hörnel«-nek híják. *Piatre Inilui* az Űnő-kő-nek szószerinti oláh fordítása. Xenopol az Űnő-kő nevet »Inicu«-ra rumunosítja, s az Űnő-kői patakot »*Pir Inicului*«-nak nevezi, s természetesen eredeti rumun névnek adja ki.

A *Fekete-Ügy* folyó-nevet Neagra-nak írja. Ez pedig, tudtomra, *Cserna Voda* az oláhoknál; Marienburg az idézett Geographiája II. 165. lapján csak »Fekete-Fluss«-nak mondja.¹⁾ Az ugor *ügy*, a vit, víz helyett, olyan ősrégi, mint a jog. Megvan nemcsak a Fekete-Ügyben, hanem az *Egrügy*-ben (Eger-ügy), *Egregy*-ben is.

Fel van akadva Xenopol az *Aranyos* folyónévvel, melyről alább; a *Küküllő*-ket meg sem említi. Mellőzvéen a hegynéveket, melyek közt a »Virful« sokszor előfordúl, (szlávul *vrh* hegy, oláhosan *virf*, artikulussal *virful*), az eredményt közlöm Xenopol szerint:

»A város-nevekből az tetszik ki, hogy a rumunok olvasztották magokba a szlávokat, nem a magyarok, nem a németek, a rumunok tartván meg a szláv város-neveket, mint:

¹⁾ »Hier ist unter andern der *Egy-Havas*, wo der Fekete-Fluss seine Quelle hat.« Itt az *Egy(-Havas)* nyilván azt jelenti, mit az Egy(-Kő = Heiliger Stein) t. i. Szent-Havas.

<i>Rumun-szláv</i>	<i>Magyar</i>	<i>Német</i>
Belgrád	Fejérvár	Weissenburg ¹⁾
Okna	Vizakna	Salzburg
Bran	Törcs-vár	Törzburg
Ţetatea de Balta	Küküllő-vár	Kokelburg
Săbeniţa	Görgény-Sóakna	Salzhau
Gerla	Szamos-Újvár	Armenierstadt
Oreştia	Szászváros	Broos
Pleşa	Úveg-csűr	—
Grădiştea	Várhely	—

»Minthogy a szlávok tagadhatlanul Dákiának régiebb lakosai, mint a magyarok és németek; s minthogy ők a rumunokba olvadtak belé, helyneveiket örökségül hagyván, a melyeket a rumun nyelvben találunk meg, s ebből idegen népek vették kölcsönbe: tehát a rumunok, szorosabb viszonyba lépván a szlávokkal, mint más társ-lakosok, igazán a magyaroknál és németeknél régiebb lakosai az országnak. Sőt ők a szlávoknál is régiebbek. A rumunok azon anyatenger, a melybe a szlávok bőségek hullámaint öntötték. De valamint a folyók nem tehetik édessé a tengernek sós vizét: úgy a szlávok sem változtathatták meg a rumun természetet.« (A 381. lapon.)

Mielőtt erre a szükséges helyreigazító észrevételeket teszszük, Xenopolnak azon szakaszát kell számba vennünk, melyet »Bulgaria nord-dunareana«-nak, azaz a *Dunától éjszakra eső Bulgáriának*, nevez. (A 401—414. ll.)

A Ravennai Anonymus földrajzíró (Pinder és Parthey kiadása, Berlin 1860. a 185. lapon) a maga korában a bolgárokat Thrakia vagy Makedonia és Alsó-Moesia között lakóknak találja. De (a 188. l.) ezt az Alsó-Moesiát Dunán túlra is kiterjeszti, abban sokat nevezvén meg azokból a város-nevekből, melyek a római uralkodás alatt voltak ismereteseek, mint Porolissos, Optiana, Napoca, Patabissa (Potaissa), Apulon, Germigera, Sarmazege (Zarmizegetusa) stb. Erre és más alapra támaszkodván Xenopol a bolgárok uralkodását fennén hirdeti a trajanusi Dákiában is.

¹⁾ Xenopol így írta:

Belgrad

Károlyvár

Karlsburg.

Evvel járatlanságát bizonyítja a magyar történetekben is. 1723-ig csak Fejérvár, vagy Gyula-fejér-vár, németül Weissenburg, volt az erdélyi fővárosnak a neve; a rumun írók *Alba Juliát* különösen szeretik. III. Károly az erősséget építtetvén, támadt a német Karlsburg, magyar Károly-Fejér-vár név.

»Amennyiben, úgymond könyvének 403. lapján, a Ravennai geographus megmutatja, hogy az ő idejében a bolgárok Alsó-Mösiát is lakták, annyiban bizonyos, hogy ezek még a Dunán való átkelésük (678. évben) előtt alapították meg uralkodásukat a trajanusi Dákiában. Ez megfelel a bolgárok fellázadásának az avarok ellen, mely Kubrat alatt történt. Valószínű, hogy ezen föllázadásnak nagyobb eredménye volt, mint csak kiszabadulás az avarok úgynevezett felhatósága alól (emanciparea Bulgarilor de sus auscultarea nominala a Avarilor); s hogy a bolgárok az Erdélyen való uralkodásban az avarok helyébe léptek.«

A mit itt Xenopol még némi bizonytalansággal állít, azt utóbb történelmi valónak adja ki. Tehát a bolgárok a mai Erdélyen is uralkodtak egész 892-ig, t. i. azon évig, a melyben Arnulf német király a bolgárokat felszólítja, ne adjanak sőt a Szvatopluk morváinak.

En felszóval sem akarom ennek a bolgár uralkodásnak történeti voltát megkétkélni, s reá hagyván, hogy igaz, megjegyzem, hogy azon bolgárok, akármik voltak is, finn-ugorok vagy törökök-é? szlávok bizonyosan nem voltak. De azok egy új nagy édes vizű folyam, (Xenopol képes nyelve szerint) sem birták a rumunok sós vizű tengerét édes vizűvé tenni, azaz a rumun természetet megváltoztatni. A bolgárok is, mint előbb a szlávok, belemerültek a rumunságba, azt egyre hatalmasabbá tevén.

Annál fogva — ezt tanítja Xenopol — 892 tájban, vagyis Arnulf német király, Szvatopluk morvai fejedelem, és Simeon bolgár czár idejében, a rumunság terjeszkedve él vala a Tiszától fogva a Neszterig, a Kárpátoktól fogva a Dunáig, megerősödvé a magába olvasztott szlávokkal és bolgárokkal, s olyan nyelven beszélve, a melyen Xenopol a könyvét írta. Talán valamivel szlávosabb is lehet vala, mint a Xenopol nyelve; olyan szlávos, milyen a »limba vorbita 1550—1600.«¹⁾ volt, a melyben még a szláv praepositiók szerte előfordúlnak.

Egy elem hijával volt bizonyosan 892. tájban a rumun nyelv, a magyar elem hijával, mely Xenopol nyelvében megvan. A *tagadui* tagadni, *ingedui* engedni, *locui* lakni, *birui* bírni, *salašu* szállás, *salašui* szállásolni; — *pilda* példa, *samă* szám (baga in samă = számba venni), *oar* vár, *oraș* város; — *viklen* hitlen, gonosz, *vikleșug* hitlenség, gonoszság, *bir* bér, *nem* (neam) nem stb. félék okvetetlenül nem voltak, nem is lehettek az akkori

¹⁾ Kuvinte den Betrani. Limba Romana vorbita intre 1550—1660. A rumun beszéllett (nem írt) nyelv. Petriceicu Hasdeu, Bucuresci. 1878. Tomulu I.

rumun nyelvben. De akármennyire szlávos volt is: a latin jellem bizonyosan rajta vala, mind szótári, mind kiváltképen grammatikai tekintetben.

Hatalmas egy nemzet volt tehát a rumunság 892. tájban. Hogy ezt se Arnulf, se Svatopluk, se Simeon nem látták, politikai és hadi vállalkozásaikba nem vonták, pedig annyiszor kezök ügyében volt! Hisz, ha Svatopluk és Simeon arval szövethetnek, a magyarok soha sem jutnak a Kárpátok övezte országba. Vagy Arnulf nem szivesebben azt a rumunságot hitta-e volna segítségül Svatopluk ellen, mintsem az addig ismeretlen magyarokat? Csudálatosnál csudálatosabb: ezen nagyon elterjedt nemzetet senki sem látja az akkori uralkodók közül! Xenopol könnyen elbujdostathatja a dáko-rumunokat a gótok, a hunok, a gepidek, az avarok elől, s láthatlanokká is teheti: de a Tisza—Neszter, Kárpát—Duna közti nagy területen uralkodó, a szlávokkal és bolgárokkal megerősödött nagy-nagy rumunságot lehetetlen elbujdostatnia. Ott van, de az akkor élők közül senki sem tudja, hogy ott van; pedig tapodtat sem tehetni, hogy lábára ne hágjon. oldalba ne döfje!

A magyarok elfoglalják a rólok nevezett országot, előbb-utóbb Erdélyt is. A magyar nyelv nem utasította vissza az idegen szókat; különösen számosak benne a szláv szók. Ha állana, mit Xenopol tudós nagy könyvével meg igyekszik bizonyítani, hogy a rumunok 270-től fogva állandó lakosai a trajanusi Dákiának, s hogy a szlávok és bolgárok beolvasztása által mind számosabbá és hatalmasabbá válván a Tiszától fogva a Neszterig, s a Máramarosi Kárpátoktól fogva a Dunáig bírták a nagy területet: a magyar nyelv a Tiszántúl olyannyira, vagy még inkább rumunossá vált volna, mint a mennyire Austriától fogva a Tiszáig szlávossá lett. Azonban mit mutat a magyar nyelv? Se több, se kevesebb szláv szót nem mutat Tiszán túl, mint Tiszán innen. Azt mutatja tehát megczáfolhatatlanul, hogy mindenütt szláv népre, de sehol rumun népre nem talált. S a magyar nyelvnek ezen hallgatag tanúsága beszédesebb, meggyőzőbb, mint az összes rumun história-írás, mely Sinkai és Major Péter óta azt bizonyítja, mit legújabbán Xenopol is bizonyít.

Ne érjük be általánossággal, közelebből és részletekben is tekintsük a dolgot.

Ha valahol jól elbujdosott a dáko-román, az Érczhegységbe bizonyosan elbujhatott, a hol a rómaiak alatt *Ampela*, *Alburnus maior*, *Kaviertium* stb. bányatelepek virágoztak; s ha valahol, itt kellett akár az előbbi dák, akár az újabb római élet nyomainak, legalább a helynevekben maradniok. Biztos bűvő rejtek volt az egész addig, míg a rumun természetbe belé olvadtak a szlávok.

mint Xenopol állítja, tehát az avar hatalom felbomlásáig. Micsoda rumunságot találunk ott a XI., XII., XIII. századokban.

Az Ompoly folyó *Ampelára* emlékeztethet: de ott van *Aranyos* folyó; ott keletkezett *Zalatna*, németül Klein-Schlatten, ott *Abrudbánya*, németül Gross-Schlatten, ott *Offenbánya*, német nevű város = Ofenburg, vagy Schwendburg, ott *Vöröspatak* stb. A *magyar-igeni* lakosokat egy 1206. évbeli oklevél »szászok«-nak (Saxones) nevezi. Tehát a legbiztosabb elbuvó, a mint a történelem napja reá kezd sütni, semmi, de semmi rumunt vagy dákorománt nem mutat, csak szlávot, magyart és németet. Egy nevezetes folyó sem visel magyar vagy német nevet, írja Xenopol a 377. lapon, kivéve *Aranyost*, mely magyar, meg *Mühlenbachot*, mely német. Az oláh *Arieșul*, folytatja, a magyar Aranyos-ból lett ugyan, de az úgy magyarázható, hogy a magyarok a latin Auraria-ból csinálták az Aranyos nevet, melyet azután a rumunok is elfogadtak, minthogy gyakran hallották uraik szájában (prin intrebuințarea lui deasa in gura stapanilor lor). Pedig bizony ez nem áll.

A magyarok nem változtatták meg az ott hallott folyóneveket, meghagyták nemcsak az Ompolyt, a Szamost, de a Kraszna, Bistritza és igen sok más szláv neveket is. Ha Aranyosnak nevezték el a folyót, azért történt, mert ott pusztaság lévén, más neve nem volt. Ha Zalatna szláv nevű, Offenbánya német nevű helységek támadtak, azért történt, mert első lakosai szlávok és németek voltak; s ez áll minden szláv és német nevű helységről. Az Érczhegységben a XI. és XII. sz.-ban rumun bányamivelő, vagy földmivelő rumun lakos nem volt még. Bizonyosan az előtt sem volt, se 892. tájban, se 548 tájban.

Egy másik felette ajánlkozó elbuvó hely ott lett volna, hol a székelység éjszaki csúszá a beszterczei volt német vidékkel találkozik, s feljebb Radna vidékén. Micsoda nevű folyókat találunk ott? Több *Besztercze* (szlávul Bistritza) nevű folyót, az egyiket, melyről Besztercze szász város és vidéke vette a nevét; a másikat, az *Aranyos-Beszterczét*, mely Moldovába folyik, s a harmadikat a *Kis-Beszterczét*. A szász »vendégek« tehát ott találák a szláv nevű folyókat; bizonyosan szláv lakosság előzte meg őket, és nem rumun lakosság.

De ott van a már említett *Sajó* folyó, mely az *Egy-Hegy*ből származik, s melyet a szászok, vagyis az ottani németek *Schogen*-nek neveznek. Nem szlávoktól, annál kevésbbé rumunoktól valók. Ott van *Besenyő* helység, melyet a németek *Heidendorf*-nak hínak. Sok tanulság szól a *Sajó*, *Schogen*, *Besenyő*, *Heidendorf* nevek-ből, de nem a rumunokról mint ottani ősi lakosokról, hanem magyar-besenyő félekről, kiket ott még szlávok sem előztek meg.

Közel ott van egy római castrumnak nyoma, mely talán legkülsőbb volt. A németek megtalálván romjait, *Burghallen*-nak, mintegy »vár csarnokainak« nevezék el; a magyarok is megtalálván romjait, csak *Várhelynek* jelölték meg. Hogy híjják a rumunok? *Orheiu*-nak, mi a magyar névnek utánozása! Mit jelent ez? azt-e, hogy ott elbúvott dako-románok lappangtak, kik azután a megjelenő szlávokat magokba olvasztották, mint Xenopol »történelmileg« (?) megmutatja? Ellenkezőleg azt jelenti, hogy ott a németeket és magyarokat még szláv sem előzte meg, annál kevésbbé rumun. A rumunok a volt beszterczei vidéken is a legutóljára érkező lakosok, a kik a német »Treppen« helységnevet is csak *Treptyi*-re változtatták el. Xenopolnak historiai dicsőségére szolgál, hogy a német *Treppen*-ben a capitulium *Tarpejum saxum*-ot fedezte fel. Az oláh *Treptyi* és *Orheiu* olyan tanúság, mely egy maga halomra dönti a rumun Kliónak összes költeményeit. Igaz, távolka helyről szól ezen tanúság; a magyar történetírók Benkőtől fogva a legújabb időig nem hallották meg; a magyarországi latinúl és németül író historikusok annál kevésbbé hallhatták meg. Hogy juthatott volna el szerény hangja a külföldi nagyhirű historikusokhoz!

Hát Rodna, vagy Radna! A tatárjárás ideje előtt híres gazdag német bányász-város volt; azután is sokáig virágzik még. Utóbb a bányászat hanyatlásával a város is csekélyebbé lett, vagy megfordítva, s német város hanyatlásával a bányászat kezdett mulni: Rodnát és völgyét Besztercze városának tulajdonává teszik királyi adományok. Az oláhság csak a XIII. század utolsó felében tűnik ott fel és szaporodik. Ott is nem ősrégi lakos, hanem utolsó jövevény.

A mint Erdélyország kiemelkedik a történelmi homályból, legnevezetesebb megyéje *Szolnok* lesz. Az erdélyi vajdák rendszeren *szolnoki főispánok*; csak később lesznek *székelyi ispánokká* is (comites Siculorum). A nagy megye azután ketté válik: *Belső Szolnok*-megyére és *Középső Szolnok*-megyére, melyeket névszerint a magyarországi *Külső Szolnok*-megye egészít ki. Az erdélyi két Szolnok-megyének nyugati határosa *Kraszna-megye*. Ha valami, ezen megye-nevek hangosan tanuskodnak arról, hogy a magyarok szláv népre, s csakis szláv népre találtak. Annak a románságnak, mely a magyarok megjelenése előtt magába olvasztotta volna a szlávtságot, a nélkül, hogy elvesztené rumun természetét, ott sincs legkisebb nyoma; pedig azon vidékek is nagyon helyes elbúvók lettek volna. De minek fáradok tovább az ilyenekkel?

Ha nem tudnám, hogy még sok magyar irodalmi főben bujkálnak a Xenopol dako-románjai, bizony nem is fáradnék ezekkel. Tehát folytatom a sisyphusi munkát.

Van több folyó, melynek magyar és szláv neve van; úgy város is van több, magyar és szláv névvel. Azonképen vannak magyar és német nevű folyók és városok vagy helységek. Melyik név az eredetibb.

A hol magyar és német nevek találkoznak, ott a magyart lehet eredetibbnek venni, mert a német vagy szász »vendégek« utóbb költöztek be. De hol magyar és szláv nevek találkoznak, ott a szláv lehet az eredeti, mert szlávok előzték meg a magyarokat mindenütt Magyar- és Erdélyországban.

Említettem már a *Fekete-Ügyet*, melynek szláv neve *Cserna voda* = fekete víz; megemlítem most a két *Küküllőt*, melyek szláv neve *Trnava* (Trnava), mi németül Dornbach-ot jelent. A Trnava név nagyon sok folyónak neve a szláv országokban. A nyelvtudomány kihozta, hogy a magyar *Küküllő* is Dornbach-ot jelent, *kükel*, a kún nyelvben is *kükül*, dudva, tüske; *jó* pedig a régi ugor *jog*, folyó. *Kükül-jogból* lett *Kükül-jő*, mint *Hév-jogból* lett *Hé-jő* (Hevesmegyei folyó). Talán nem vétünk, ha a szláv elnevezést tartjuk előbb valónak a magyar fordításnál. Az utóbb érkező oláh, ki már Bolgárországban lett szlávossá, közelebb állott a szlávhoz, mintsem a magyarhoz: tehát az akkori szlávoknál még élő szláv nevet fogadta el.

A magyar és német nevű folyók közt nevezetes a *Sebes* = *Mühlbach*. A német név »malom-patak«: de lehet, hogy a folyó a »Mühlbach = Sebes« nevű városról van nevezve. Szepességen is van egy *Mühlbach* nevű német falu; de minthogy ott, tudomra, minden falunak patakja és malma van, nem tudom, miért lett a szépesi és erdélyi *Mühlbach* név. — Mellőzöm egyébiránt a német nevű folyókat, mint *Zood*, *Zibin*, *Lauter*, *Reussbach*, *Hartbach* stb. stb. s általmegyek a város-nevekre, a melyeket Xenopol felhoz.

Könyvének 463—491. lapjain a magyarokról értekezvén, azt mondja, hogy a trajanusi Dákiában 648-tól fogva a magyarok megjelenéséig, tehát 200 éven által, a rumunok és szlávok csendes életet éltek, ha hozzáhasonlítjuk az előbbi zivataros élethez. Akkor az addig elbujt nép magát mutatni kezdé a világnak, s elhagyván a hegyek szurdékait, a völgyekbe szállt meg, s rumun és szláv falvakat és városokat építgete, melyek sokkal megelőzték a »magyar hordák« letelepedését (a caror existența mai vecche de cit aședarea oardelor maghiare). Akkor támadának rumun és szláv vajdaságok is, melyeket Béla király Anonymusából ismerünk, jelesen Gelou-nak rumun herczegsége (ducatul romanesc.) — — Az Anonymus így említi meg: Tuhutum hírért vette az Ultrasilvania földje jóságának, a hol valami blacus, Gelou, uralkodik (dominium tenebat); hogy hitvány oláhok és

szlávok a lakosai, kik a kúnoktól és besenyőktől sokat szenvednek.« (XXIV. és XXV.) — Mellesleg figyelmeztetem az olvasót, a ki talán nem tudja, hogy a magyarok megjelenése előtt se kúnok se besenyők nem bánthatták az Ultrasilvaniai urakat. Mert a besenyők a magyarok után foglalják el lakhelyeiket; a kúnok pedig csak másfél század után lépnek fel a besenyők birtokain. Sőt Ultrasilvania, vagy »Erdeu elu« = Erdély, sem vala még, mert e geographiai nevek csak Sz. István királyunk idejében váltak ismeretessékké. Elég az hozzá, a rumunok és szlávok 648—888-ig alapítanak falvakat és városokat a trajanusi Dákiában, így oktat Xenopol a könyve 463. lapján. Ezen városok közt első helyen áll:

Belgrád, melyet a magyarok Fejérvárnak, a németek Weissenburgnak neveztek. Ez a Belgrád is nagyon megecsáfolja Xenopolt, a ki azt tanította volt, hogy a szlávok nem bírták elfojtani a rumunságot; hogy ez uralkodó maradt. Már hogy tűrhette el a római eredetre, szóval a rómaiságra oly büszke rumun nép, hogy fővárosa szláv nevű legyen? Az a rumun nép, a mely »Tarchiiu«-t a saxum Tarpejum emlékezetére építette, az elfelejtván a híres *Alba-Longa*-t, a fővárosát nem nevezte *Alba*-nak! Bizony különös egy római nép az a rumun! Az is különös, hogy Gelou, az Ultrasilvaniai úr, nem lakik az ország fővárosában, sőt, hogy azt a híres Anonymus sem ismeri. Hát ha Fejérvár csak akkor támadt, mikor az erdélyi püspökség! Azt a Fejérvárt az ottani szlávok, kik még nem is láttak rumunt, természetesen Belgrád-nak, s a németek Weissenburg-nak nevezték el.

Második helyen áll *Okna*, magyaroknál Viz-akna, a németeknél Salzburg. Okna a szlávoknál az, a mi a magyaroknál akna, melyhez a bánya szó is tartozik; mind szláv szók. Az *akna* különösen só-bányát jelent Erdélyben. A *Viz-akna* német-szláv szó. Egy patak van ott, melyet *Weisswasser*-nak neveznek, a weiss szó ott *wéss*-nek hangzik. A *Viz-akna* tulajdonképen »Fejérpataki akna.« A német *Salzburg* az egyedüli jellemző. A só-bányák mellett vár is volt: innen a német Salzburg, mi magyarul Só-vár volna.

Harmadik helyen áll: *Bran*, Töröcsvár. Törzburg. A *bran* szó sok jelentésű, jelent övet, akadályt, veszekedést is. Abban várnak nincsen nyoma. Törz-burgot német lovagok építék 1212 tájban, a kúnok ellen. — I. Lajos királynak 1377. évbéli oklevele »castrum in lapide Tidrici«, azaz *Detre-kő-vár*-nak nevezi. Detre, Tidricus a Theodoricus névnek elváltozása, mint *Törz* is. A magyar *Töröcs* a német *Törz*-nek utánözása.

Ha a *Cetatea de (Balta)*-t és *Orești*-t kivesszük, a többi ott (a 646. lapon) felhozott négy helynév mind szláv. a melyekhez a magyar és német neveknek nincsen közük.

Nevezetes azonban *Orești* = Szászváros, Broos. E szász városnak német nevét nem magyarázhatom meg. A Szászváros név a régiebb oklevelekben csak *Város*. ¹⁾ Úgy látszik, a hunyadmegyei nép előtt az egyetlen város lévén, annak más nevet nem is adott. Szepesben a Késmárkhoz közel német helységek lakosai »gehen in die Stadt,« a városba mennek, nem ejtven ki a nevét. Konstantinápolyba, a környék »is-tan-polin« = a városba, járt volt, a p-t az n után b-nek s az o-t u-nak ejtven; miből a török helyesen *Istambul*-t képezett magának. Az oláh is csak a »város« nevet hallván, ebből *Orești*-t képezett magának. Mert a vár szóból az oláh *oar*-t. a városból *oaraș*-t csinálván, ezt a »kiváltképeni« Várost nem helytelenül *Orești*-nak nevezte el. Ennek a városnak tehát sem a szlávok, sem a rumunok nem voltak alapítói.

Legnevezetesebb mégis a *Grediștje*, vagy *Gradiște*. — Zarmizegetusa híres székhelye lévén Dekebalnak, az a római uralkodás alatt is, mint *Ulpia Traiana Augusta*, az egész provinciának fővárosa volt. A mit a romjaiból a mult századok gondatlan széthordása után is a mai gondosabb kor szed össze, a városnak mind nagyságát, mind nevezetességét tanúsítja. Képzelünk lehet, mekkorák lehettek maradványai azon korban, a melyben Xenopol építteti rumunjaival és szlávjaival a feléledő tartománynak városait. Azt is képzelhetjük, hogy azon rumun nép, mely Xenopol szerint, a Tarpejumi hegyre vissza tudott emlékezni, ha igazán rómaiak volt, az *Ulpia Traiana* maradványait, ha pedig inkább dákos volt, Zarmizegetusa romjait vallásos áhitattal nézte, és egyik vagy másik, vagy akár mind a két nevét szent kötelességből származtatta volna az utódokra. De azt se tiszta római se dák-római lakos nem nézi, nem csudálja vala. Szláv nép látván a romokat, azokat így is nevezte, mert a szláv *Gradiște* vagy *Grediște* város-romokat jelent. Magyar nép látván azokat, azt mondta magának, itt vár volt, s *Várhely*-nek nevezte el, mint a Besztercze város közelében volt római castrum-ot elnevezte. Az oláh a szláv elnevezést fogadván el, avval bizonyítja, hogy nem első, hanem utolsó jövevény.

S a mely oláh nép *Ulpia Traiana Augustáról* meg Zarmizegetusáról nem tudott, nem is tudhatott semmit is a XII. és XIII. században: az világosan megemlékezett volna Trajan réjtjére, Trajan útjára s más efféle régi-régi tárgyakra.

¹⁾ 1324-ben »Karolus... rex« kiad egy oklevelet, melyről mondja: »Datum in terra Transilvana prope civitatem *Waras* nominatam, dominico die proximo ante festum Assumpcionis beate virginis, anno dni M^o CCC^o XX° quarto. — Anjoukori Okmánytár, szerkesztette Nagy Imre, második köt. Bpest, 1881. A 154. lap.

mint Xenopolék tanítják, s mint híres historikusok is elhiszik, a kik azonban Erdélynek se történeteit, se földrajzát nem ismerik?!

Britanniát, a Rajna bal partjait, Helvetiának éjszaki részeit, Norikumot, a rómaiak sokkal hosszabb időig bírták mint Dákiát; azokban a római városok nevei mind megmaradtak, jóllehet lakosságuk annyira megváltozott, hogy abban nyoma sincsen a régi románságnak. Pannoniában, mely a mai Magyarországnak egy része, a római uralkodás egy századdal előbb kezdődött s két századnál is tovább tartott, mint Dákiában. Pannoniában Sz. Márton akkor született, mikor dákiiai városban, mint Xenopol is mondja, egy romános ember sem él vala; mind a mellett tehát, hogy Pannonia sokkal románosabb volt mint Dákia, mégis csak két helynév maradt meg benne Sziszek (Siscia) és Szerém (Sirmium). De romános lakosságnak nyomai már az avar-korban enyésztek el egészen.

S Dákia, mely legrövidebb ideig állott a római uralkodás alatt, melyben egy dák vagy római helynév sem jutott reánk, Dákia rómainak vagy rómaiának maradhatott volna ennyi barbár népnek uralkodása mellett is?

Az európai országokat azokról a nevekről ismerjük ma is, a melyeket a rómaiak átalvettek, s átörökítették az utódokra. A római Pannoniát és Dakiát tüntetésképen csak deákos íróknál találjuk; a gyakorlati latinos tudomány Hungariának, Transsilvaniának és Transalpiniának nevezgette és nevezi ma is. Magyar neveik: Magyarország, Erdély, Havasföld; német neveik: Ungarn, Siebenbürgen, Walachei. 275-től fogva 1290-ig és maig szakadatlanul (?) élő rumunok is csak *Ardeal*-nak nevezik Erdélyt. Mind meg annyi bizonyosság arra, hogy az oláhok a Balkán-félszigetről költöztek be lassankint a régen volt és régen elfelejtett trajanusi Dákiába.

S ezen oláhok egyházi viszonyai, különösen a szláv istenitiszteletök, szláv liturgiájok, szláv vagy kyrill írások nagy bökkenők Xenopolra és mindazokra nézve, a kik a való történetek ellenkezőjét hiszik és másokkal is el akarják hitetni. Azok a romános rumunok hogy jutottak ahhoz a szlávshoz, mely vallásokban, isteni tiszteletökben, írásukban annyira uralkodott? Két mesével fejtik meg azt:

Az első mesét, melyet már tudtam volt, Cantemir Demeter »Descriptio Moldaviae« cz. munkájából közli Xenopol. A florenzi zsinaton a moldovai metropolita is aláírta az Uniót a római pápával. De hamar elhalálozván, az ephezusi Márk püspök, ki bolgár lévén, nagy ellensége volt a latin egyháznak, az üres metropolitai székre Theoktistust téteti. Ez reá birta Jó Sándor, moldovai vajdát, hogy eltiltsa a latin könyveket, a latin írást,

tehát a latin nyelvet is, melyek addig az egyházban divatoztak, s beparancsolja a szláv könyveket, szláv írást, szláv nyelveket a latin helyébe. Így lett a rumunok istenitisztelete, liturgiája stb. szlávva.

A másik mesét, melyet most Xenopoltól tanúlok meg, egy Budán 1844-ben bolgárul megjelent könyv »Czarsztvenicza« közli, állítólag régi kéziratokból. E szerint Asan bolgár czár, pátriarkájának halála után Ochridából sz. Theophylactust hívá meg a tirnovai székre. Ez megtisztítván Bulgáriát mindenféle eretnekségből, Asant arra szólítá fel, hogy menjen Valachiába, hódítsa meg, s irtsa ki abból is az eretnekséget. (A latin egyházat nevezi eretnekségnek). Azt Asan megtette, s kényszeríté az oláhokat, hogy elhagyták a latin könyveket, latin nyelvet, latin írást, s befogadták a bolgárt.

Xenopol maga is meséknek tartja: mégis arról van meggyőződve, hogy van történeti alapjuk. S ez az: eleinte latin volt a keresztyénség a rumunoknál, azután rájuk erőszakkal kényszerítették a szláv vagyis bolgár keresztyénséget. De hogy mese a reakényszerítés is, azt már sok volna itt előadni. A *Negyedik fejezetnek* ismertetését is másszorra halasztom.

HUNFALVY PÁL.

»Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században« írta Dr. Acsády Ignác, a m. tud. akad. I. tagja; Budapest, az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája 1889. 151 old. Ára ?

»Közgazdasági tekintetben a *munkás osztályok* hivatása a népek és államok háztartásában régente sem igen volt csekélyebb, mint ma. Ez az elem volt a legszámosabb az államban mindenkör; az ő munkáján nyugodott a nemzet mindennapi élelmezése, anyagi izmosodása, vagyoni lendülete, és a ki előítélet nélkül vizsgálja a multakat, az hamar be fogja látni, hogy az államok ereje, polgáriasító és poltikai jelentősége régen sem kizárólag egyes rendektől, hanem attól függött, összhangzatosan teljesíték-e a nemzet összes osztályai az államszervezetben részökre kiutalt feladatokat.«

A történelemmel részletesen foglalkozó körök előtt ismeretes már az Acsády által követett irány. Előttünk fekvő újabb munkájának irányát ő maga jelöli ki a bevezetésből idézett szavakkal. Előítélet nélkül vizsgálni a multakat, figyelmet fordítani történetírásunkban a munkás osztály feladataira azon korban, melyről a történetírók sokáig úgy vélekedtek, hogy az állam csak egyes kiváltságos rendekben, csak ezekért élt; mert élete csak azoknak

szereplésében nyilvánult; — kimutatni hogyan működött a régi századokban az a nagy gépezet, mely nemzetünk vagyoni gyarapodását vagy hanyatlását közvetítette, a nép és a társadalom anyagi szükségleteit kielégítette: *ez feladata a jelen műnek.* Második feladatául tűzte a szerző: a szakirodalom figyelmét a gazdaságtörténeti adatok fontosságára fordítani.

A ki Acsádynak a »Századok« f. évi első füzetében ismertett művét: »Magyarország pénzügyei I. Ferdinand korában«, figyelemmel olvasta, önkénytelenül is előlegezi a bizalmat, hogy szerző feladatait jól fogja fel és oldja meg. Az öt fejezetre: I. *Népesedési viszonyok.* II. *A pénzérték és a gabonaárak.* III. *Kereskedés és kivitel.* IV. *A jobbágytság és az úrbéri terhek.* V. *A mezőgazdasági termelés és a dézsma,* osztott mű vázlatosan ugyan, de oly éles körvonalakkal állítja elénk az egyes csoportok képét, hogy a figyelmes olvasó nem teszi le a könyvet értékes tanulságok nélkül.

I. *Népesedési viszonyok.* »Miért omlott össze az önálló magyar állam azon nagyszerű kötelesség terhe alatt, melyet a XV-ik században még oly hősieen teljesített, hogy megvédje a nyugati kulturát a keleti barbárság ellen?« A honvédelmi és adózási célból készült összeírások roppant halmazát szedi rendbe a szerző, hogy a felvetett kérdésre megfelelhessen. Számításainak eredménye szerint a magyar király uralma alatt állott területen találtatott lakott ház:

1598-ban	160,529,	1602-ben	38,729,
1599-ben	74,560,	1603-ban	58,214,
1600-ban	119,907,	1604-ben	63,324.
1601-ben	85,961,		

Az összeírás eredményeiben feltűnő hullámzást, a török hódítás következtében, a magyar király uralma alatt állott megyék számának változása okozta; mert míg pld. 1596-ban 33 megyét írtak össze, 1599-ben már csak 17-et. Az összeírások rendszeresen csak »tisztán az őstermeléssel közvetlenül foglalkozó néposztályok házáinak számát tüntetik fel«, de ezt sem egészen, mivel a háborús viszonyok sokszor gátolták a teljes összeírást s ha az összeírásból elmaradtakat is felvesszük, 1598-ban a lakott házak számát 180,000-re, a bennök lakott családokét 220,000-re, a királyi Magyarország összlakosságának számát 1.100,000 lélekre tehetjük. »Maga az emberanyag volt csekély és ennek elégtelensége hiúsította meg a politikai és gazdasági életben tett erőlködések sikerét.« Gondos számításai eredményeinek közlése után (a 15—21. oldalakon) az 1548—1705. közti időből való számos barbarium adatait közli, kimutatva, hogyan értékesíthetők a hasonló adatok a történetírásban.

II. *A pénzürték és a gabonaárak.* A múlt századok köz-művelődési viszonyaival foglalkozó író igen gyakran tapasztalhatta, mily nehézségekbe ütközik sok kérdésnek helyes magyarázása a régi pénzláb, pénzürték és a pénz vásárlási képességének pontos ismerése nélkül. Az árakra vonatkozólag eddig közölt sok anyag kevés hasznót hajt, ha nincs biztos alapunk a mai árviszonyokkal való összehasonlításra. Ezen bajon s a régi mértékek hiányos ismeretén is igyekszik segíteni Acsády, a hazánkban forgalomban volt különböző pénzek értékének összehasonlítása, azoknak a mai osztrák értékhez viszonyítása és vásárlási képességének kimutatása s az ürmértékek ismertetése által. — »Belházy János pénzügyministeri tanácsos úrnak műve, mely a magyar pénzeket a legrégibb időktől a jelenig felöleli s minden egyes pénznemet arany vagy ezüst tartalma szerint a mai pénzürtékben meghatároz, már teljesen készen, áll«, írja a szerző. Készséggel aláírjuk azon óhajtását, hogy az említett mű minél előbb közre bocsáttassék. Belházy számításai szerint közli Acsády a régi pénzek mai értékét:

1 magyar	arany	absolut értéke a XVI. században	mai osztr. valutában	=	4 frt 91'358 kr,
1 „	tallér	„ „ 1553—1581-ig	„ „	=	2 „ 33'4132 „
1 „	„	„ „ 1582—1727-ig	„ „	=	2 „ 24'8812 „
1 „	ezüst den.	„ „ 1527—1546-ig	„ „	=	— „ 2'6439 „
1 „	„	„ „ 1547—1575-ig	„ „	=	— „ 2'5347 „
1 „	„	„ „ 1576—1581-ig	„ „	=	— „ 2'2179 „
1 „	„	„ „ 1582—1609-ig	„ „	=	— „ 2'1681 „

1 magyar forint = 100 magyar denár = 75 rhénes krajczárral.

1 rhénes „ = 80 „ = 60 „

1 magyar forint, ezüsttartalmát véve alapúl, mai osztr. valuta szerint ért:

1527—1546-ban	. . . . .	2 frt 64'39 o. é. kr,
1547—1575-ben	. . . . .	2 „ 53'47 „ „
1576—1584-ben	. . . . .	2 „ 21'79 „ „
1582—1609-ben	. . . . .	2 „ 16'81 „ „

A pénz vásárlási képességének kimutatására felhozott gabona- és liszt-árak gondos egybevetéséből megállapítja, hogy egy magyar forint absolut és relativ értékére, vagyis vásárlási képességére, nézve megfelelt:

1522—1530 közt	. . . . .	15	mai frtnak,
1530—1540 „	. . . . .	12	„ „
1546—1600 „	. . . . .	10	„ „
1600 után	. . . . .	7—8	„ „
1650 „	. . . . .	5—6	„ „

III. *Kereskedés és kivitel.* (43—81) »Magyarország pénzügyei I. Ferdinand korában« című művének kiegészítését adja itt a szerző, a XVI. és XVII. század — 1562-ig igen ingadozó — vámtételeinek ismertetésével. Előbb általánosan foglalkozik a

kivitel és behozatal közt levő aránynyal, majd részletesen kiterjeszkedik hazánk kereskedelmi viszonyaira.

A gabonaneműekkel való kereskedés akadályait s ezek miatt a gabonának a magtárban évek hosszú során át felhalmozódását illusztrálja, hogy Illésházi Istvánnál 1604-ben 74,000 köből, 1661-ben Hölgyi Gáspárnál 5000, Szluha Istvánnál 4000 mérő búza volt készletben, másoknál hasonló nagy mennyiségek.

Sokkal jelentékenyebb kiviteli cikk a marha, »ez tette nemzetközi forgalmunk oroszlánrészét, ez szolgáltatta a kincstárnak a legtöbb vámjövedelmet, ez járult leginkább a nemzet vagyonának gyarapításához.« A sok közül csak néhány adat álljon itt mutatóba. 1539-ben Szempczen elvámoltak: 7200 ökröt, 65 tehenet, 95 lovat. 1540-ben a nagy-szombati harminczadon: 4996 ökröt, 216 tehenet, 2442 lovat, 425 juhot, 4782 darab bőrt. Így más harminczadokon is.

Másik fontos kiviteli cikkünk a bor. A bortermelés és kivitel mennyiségéről, a borral kereskedés akadályairól s az arra vonatkozó törvények és intézkedésekről nemcsak értékes, de érdekes adatokat is nyújt a szerző. Tarczai, Keresztúr és Tokaj 1591—96 közt évenként 1300—4285 hordó bort termeltek. Legnagyobb kivitelünk Lengyelország felé volt, pld. 1572. utolsó évnegyedében négy harminczadunkon át 1354 nagy és 15 kis hordót, 1637-ben 13,032, — 1638-ban 14,713, — 1639-ben 12,009, — 1640-ben 11,366, — 1641-ben 11,415, ezen öt éven át összesen 62,532 nagy és 131 kis hordó bort vittek Lengyelországba. Ausztria felé olykor vámháborúk gátolták borkivitelünket, néha meg az uralkodó represzáliák béníták azt. A marha- és borkereskedésben élénk részt vettek a nemesek is.

IV. *A jobbágyság és az urbéri terhek.* (82—125.) A jobbágyság közjogi viszonyait tárgyaló irodalomnak eddigi irányát, Martinuzzinak a jobbágyság felszabadítására vonatkozó eszméjét, a római jognak és a XVI. század nagy egyházi mozgalmainak a magyar köznép jogi állására gyakorolt hatását kiemelve kijelöli az utat, melyen haladva helyesen ítélhetjük meg a hajdani köznépnek az államban és társadalomban elfoglalt helyét és hatását. Hangosan felszólal az ellen, hogy történetírásunk »*magát a népet valósággal kifejezti a történelem keretéből.*« Olvasva Ácsádynek a nép életéből vett adatait, azoktól nem csak az érdekességet, de a művelődéstörténeti értéket sem tagadhatjuk meg, látjuk bennök a hajdani parasztság belső életét, szenvedéseit s a nem épen ritka lázadásokra okot szolgáltatott méltatlan, de a kor felfogása szerint isteni törvényen alapuló bánásmódot.

Majd az urbariumoknak közgazdaság- és művelődéstörténelmi fontosságát méltatva, mondhatni egyenesen megtanít arra,

hogyan kell azokat történelmünkben értékesíteni. Mutatványúl 1550-től kezdve közöl több urbariumot, ezek közül I. Rákóczy Ferencz trencsényi uradalmainak 1670-iki urbariuma megismerteti a jobbágyoknak »extirpatio, census, servitia, munera, mulcta« nevek alatt ismert terheivel. Majd a malomjövedelemre, az út- és hídvámra s az italmérésből a földesurak által húzott haszonra közöl mutatványokat.

V. *A mezőgazdasági termelés és a dézsma* (126—151.) című rész a régi mezőgazdasági statistika becses kútforrása, az országos levéltár tized-csomagaira fordítja figyelmünket, melyekben megtalálható: *a)* a mezőgazdasággal foglalkozó, *b)* a nem gazdálkodó nem-nemes lakosság, *c)* az évi termés egész mennyisége, külön az őszi és külön a tavasziak kitüntetésével, *d)* a tizedben beszolgáltatott rész, *e)* a kereszténypénzből befolyt készpénz, *f)* a méhrajok száma« stb.

A gabona- és bortizedről közölt mutatványai valóban figyelemre méltók; mert híven feltüntetve az egyes vidékek termelési viszonyait, képessé tesz arra, hogy az egyes korok közgazdasági viszonyaiba, a köznép vagyoni állásába, adózási képességébe már ezen vázlatok alapján is tájékozottató bepillantást vehessünk. Láthatjuk egyszersmind a birtokos nemességnek és a papságnak a kilenczedből és tizedből befolyt jövedelmeit is.

»Gazdaságtörténetünk forrásainak fontosságát nyomatékosan hangsúlyozni volt fejtetéseimnek egyik főfeladata. Ezen kívül azonban némi közvetlen tájékozást is óhajtottam nyújtani régi közgazdasági és socialpolitikai állapotainkról«, — írja műve végén a szerző. Mindkét irányú törekvéseért méltó elismerés illeti. Az ismertetett könyv valóban jó szolgálatot tehet első sorban az egyes városok és megyék monographusainak; megláthatják abból, mit nem szabad elhanyagolniok, ha munkájukat hazai ösztörténelmünk egykori megírásához alapvetővé és használhatóvá akarják tenni. A jelzett irányokban adott útmutatások nagy hasznára válhatnak történetírásunknak, miért is a nem annyira a nagyközönség számára, mint inkább íróink tájékoztatására írt művet ajánljuk történetíróink figyelmébe.

DEMKÓ KÁLMÁN.

Bács-Bodrogh vármegye történelmi és földrajzi helynévtára. Irta Iványi István. Szabadka, 1889. I. köt. 1—155 l.

Szabadka város jó nevű monographusa, Iványi István, a kinek a közelmúlt időben már több önálló dolgozata jelent meg, újabban a bácskai helynévtár egybeállításához fogott. Az imént

megjelent első kötet bár csak töredéket képez, a mennyiben a helyneveknek A-tól Z-ig terjedő tömegéből csak azokat adja, a melyekre nézve tüzetesebben nyilatkozhatik, mindazáltal e műben úgy a Bácskaság helytörténetére, mint az országos helynévtárra nézve egyaránt hasznos munkásság eredményét látjuk.

Az előttiünk fekvő első kötet 155 lapon mintegy kétszáz helynevet ölel fel, melyeknek csak csekély része nem vonatkozik valamely ma is létező községre. Legbővebben tárgyalja szerző a régi Bács és Bodrogh vármegyei helynevek közül Zombort, Háj-Szent-Lőrinczet, Bodrogot, Szt-Ivánt stb., míg egyes helyneveknek, mint pl. Kalocsa, Csik stb., csak pár sort szentel. Szerző tárgyalási menetét a rendelkezésére álló apparatus szabja meg. Ezen apparatus részint eredeti kutatásokon alapul (a megyei, országos és a bécsi levéltárakban), nagyobb részben azonban a már eddig publicált oklevélgyűjtemények (Zichy, Anjoukori, Árpádkori, Fejér Codex, Hazai, stb.) szolgáltatottak az adatokat. A mint látszik, szerző lelkiismeretesen kiaknázta a forrásokat, minden keze ügyébe eső diplomatáriumot s egyéb nyomtatott történelmi művet átnézett s minden hasznavehető adatot felhasznált.

A helynevek összeállításában Iványi Pesty Frigyes »Magyarország helynevei« című jeles művét követte akkor, a midőn a szoros betűrendben A-tól Z-ig tárgyal egy csomó helynevet az I. kötetben, hogy azután a többi kötetekben ismét hasonló betűrendben folytassa a többi helynevek magyarázását. E rendszer követése némileg töredékessé teszi a művet, de mégis minden kötetnek bizonyos önálló jelleget kölcsönöz.

Bács-Bodrogh vármegye helynevei általában két csoportra különíthetők, t. i. olyanokra, a melyek ma is léteznek, tehát ma is geographiai fogalmak-, és olyanokra, a melyek ma már geographiailag részben vagy egészben véve ismeretlenek. A ma is létező helynevek (jobbára községek és puszták) tárgyalása az I. kötetben igen sikerültnek mondható, a mi részben talán onnan van, mert itt nem volt másra szükség, mint a felkutatott adatoknak csoportosítására és időrendhen való egybeillesztésére. Igaz ugyan, hogy ez a csoportosítás és egybeillesztés jobb is lehetett volna, ha szerző nem ragaszkodik a rideg adatoknak chronologiai száraz felsorolásához, de mégis egy egyszerű helynévtár elvégre is mindig inkább csak mozaikszerű jelleggel bírhat.

Kevésbé sikerült a geographiailag ma már részben vagy egészben ismeretlen helynevek magyarázata. Ezek egy jó részét Iványi csak hozzávetőleg is alig képes meghatározni (Bártán, Bodrogh, Peszér stb.), egy más részét pedig hibásan vagy ingadozólag localizálja. Ennek oka részben a történelmi adatok hiányosságában rejlik, mert sok községre vonatkozó oklevelek az idők

folyamán veszendőbe mentek; részint pedig onnan ered, mert szerző nem tett autopsiai kutatásokat, nem járt sehol a helyszínen s a vármegye területét úgy szólva pusztán csak a térképekről ismeri. Már pedig tudjuk, hogy a mohácsi vész előtt létezett községek, — melyek a Bácskaságban a török hódoltság kora alatt nagy számban tűntek el nyom nélkül, — más módon soha sem lesznek geographiailag localisálhatók és fixirozhatók, hacsak a vármegye területét be nem járjuk s a netalán létező templomhelyeket és egyéb rommaradványokat tüzetesen át nem vizsgáljuk. Ez természetesen nagy és hosszas fáradsággal járó feladat, a mit Iványitól egyelőre nem lehetne joggal kívánni. De éppen Iványi műve mutatja legjobban, hogy a helynevek megállapításánál a helyszíni szemlére mily nagy szükség van, s hogy e nélkül mennyire hézagossá marad egy-egy helynévtár.

Ettől eltekintve, Iványi művét, mint a kezdet nehézségeivel küzdő író munkásságának termékét, így is nyereségnek tartjuk a bácskai helytörténetirodalomra nézve, és nagyon is sok tekintetben hasznavehető adalékot látunk abban Bács-Bodrogh vármegye majdan megírandó monographiája számára.

DUDÁS GYULA.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A június 27-én tartott választmányi ülésen a legközelebbi ülés határozata értelmében, csak folyó ügyek tárgyalattak. Az elnökök közül részint betegeskedés, részint mert a fővárosból távol vannak, egyik sem lehetvén jelen, a választmány Jakab Eleket kérte fel, hogy mint korelnök foglalja el az elnöki széket. Jakab Elek, mint korelnök üdvözölte az összegyűlt választmányi tagokat s megnyitotta az ülést.

Titkár jelenti, hogy jövő július hónapban a tárlulat ügyeit s a kirándulásra vonatkozó előkészületeket ő fogja intézni. E hó folytán azonban fürdőre utazván a teendők vezetését Szádeczky Lajos másodtitkár veszi át. Továbbá tudatja, hogy gr. Széchen Antal elnök értesítette, hogy ha hivatalos teendői nem gátolják, részt veend a máramarosi kirándulásban, s hogy Thaly Kálmán másodelnök is értesítette a titkári hivatalt, hogy aug. 23-án Pestre érkezend s a máramarosi kirándulásban részt veend.

Titkár jelenti, hogy a Máramaros-Szigeten tartandó ünnepélyes közülésre, valamint a Nagy-Bányán tartandó közgyűlésre is a szükséges felolvasásokról gondoskodva van. Minthogy azonban a felolvasások címei és tárgyai még nincsenek bejelentve, elhatároztatott, hogy a végleges megállapodás később fog közzététetni. Az elnöki megnyitón kívül, az ünnepélyes közülésre már Csánki Dezső, Szilágyi István és Mihályi János jelentettek be felolvasásokat: más készülő félben levő felolvasások sorrendje a közülést megelőző értekezleten fog eldöntetni.

Titkár felolvassa a kirándulásra jelentkezők névsorát: gr. Teleki Géza belügyminiszter, Berzeviczy Egyed, Révész Kálmán, Zoványi Jenő, Zsatkovics Kálmán, Gyurinka Antal, dr. Reizner János, Schönherr Gyula, Nagy Iván, Fejérpataky László, dr. Rajner Gyula, ifj. Kemény Lajos dr. Szombathy Ignác, Kandra Kabos, Butykay József, Konecz József, Deák Lajos, Lakatos Sámuel, Molnár Zsigmond, Konecz Albert, Szabó Károly, Szabó Gyula, Csánky Dezső, Pettkó Béla, Barabás Domokos, dr. Abel Jenő, Csontosy János, Márky Sándor, Demkó Kálmán, Pauler Gyula, Nagy Gyula, Dedek Crescencz, Erdélyi Pál, dr. Thallóczy Lajos.

Titkár örvendetes tudomására hozá a választmánynak, hogy választmányi tagtársunk *Kellemesi Melczer István* volt personalis, gazdag és igen becses családi levéltárát rendezvén, annak egy részét az 1232—1500-ig terjedő okleveleket már sajtó alá adta: úgy, hogy a kötet még az ősszel

meg fog jelenni. E gyűjteménybe azonban ő csak az eredetieket vette fel. A levéltár különben nemcsak periratokat foglal magában, igen gazdag az köz- és művelődéstörténeti adatokban is: paraphernumok, számadások, contók, levelezések stb. bőven találhatunk abban.

Pénztárnok bemutatja múlt május és június havi számadását. E szerint a

bevétel volt	2,189	frt	19	kr,
kiadás »	502	»	18	»
Pénztári maradvány	1,687	frt	01	kr.

Ezzel az ülés eloszlott.

Jelentés

a Magyar Történelmi Társulat folyó évi máramaros-szigeti kirándulása ügyében:

Aug. 23-án d. u. 5 órakor értekezlet az Akadémia Kisfaludy termében, melyre a kirándulásban résztvevők megjelenni kéretnek.

Aug. 24-én reggel 7 óra 20 percz indulás Budapestről Máramaros-Szigetre. (Megérkezik este 10 óra után.) A Debreczenből, Váradról, Erdélyből jövők este 8 ó. 10 p.-kor Királyházánál csatlakoznak a vonathoz.

» 25-én vasárnap reggel 9 órakor választmányi értekezlet.

» 25-én » 10 órakor ünnepélyes közgyűlés.

Mint hogy a zonajegyek ebben az időben már érvényben lesznek, a titkári hivatal csak azon vonalakon fog kedvezményi jegyekről gondoskodni, melyeken a zona-jegy nem lesz életbe léptetve.

*A választmány megbízásából
a titkári hivatal.*

AZ ÜGYNEVEZETT TEMESI BÁNSÁG.

A *Századok* 1889. évi júniusi füzeté közli azon hírt, hogy az al-kenyéri pályaudvaron f. évi május 30-án leleplezték a kenyérmezsei diadal emlékoszlopát, Kinizsi Pál mellszobrával. A fehér márványkő, melyből az emlék készült, következő felirást mutat:

»Báthory István erdélyi vajda és Kinizsi Pál *temesi bán* magyar vezérek nagy győzedelme az országdúló törökön 1479. október 13-án, stb.«

Ha ezt a követ maholnap az idők viszontagságai eltemetik, és egy régiségkutató újra megtalálja, bizonyosan azon gondolatra jő, hogy itt epigraphicus bizonyítványára jutott azon kérdésnek, vajjon léteztek-e valaha *temesi bánok*? Hát ha még azt is kíváncsi, hogy ezt az ünnepélyt hajdan a Hunyadvármegyei társulat rendezte, a melynek csak tudnia kellett, hogy Kinizsi *temesi bán* volt.

Az én tudomásom sokkal fogyatékosabb és hosszú évek során nem tudtam még *temesi bánt* felfedezni. Kinizsi Pált, mint az alsó részek fő-

kapitányát, mint temesi, bácsi stb. főispánt, mint országbíró is ismerem ugyan, de nem volt ő még szörényi bán sem, annál kevésbé temesi bán, a mint általában *ilyen hivatalt* soha senki sem viselt. Az egy Fessler mondja 1478. évre Paul Kinisy Ban von Temeswar, — de az érdemes öreg úr ezzel nagyot botlott, csak úgy, mint elődjei és utódjai.

Óvakodjunk befészkelte ferde nézeteket tudományos tekintéllyel öregbiteni. Valóban rosszult esett, a Századok idézett füzeté (547. lap) még egy más helyén is tapasztalni, milyen makacsul szoktunk mi áldozni a tévtanoknak, melyek már régen meg vannak czáfolva. Ott ugyanis Boris trónkövetelőről van szó, a mint 1152. nyarán a Dunán át a »temesi bánságba« indul. Tehát ez a temesi bánság már a XII. században létezett, létezett a Hunyadiak korában, létezett a Századok idézett füzeté 529. lapja szerint mint Bánát 1788. évben az utolsó török háború idején, midőn a Maroson túli megyék már régen visszakapcsoltattak az anyaországhoz — és létezik még a mai korban, még pedig nemcsak a temesvári kereskedők szavajárásában, hanem komoly historicusok téntatartójában is!

PESTY FRIGYES.

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM A HAZAI HIRLAPOKBÓL, 1889. MÁJUS. JUNIUS.

- Aradi László.* A szilágy-somlyói arany-lelet. *Bud. Hírlap* 110. sz.
- Belházy N. János. (B.)* A régi magyar pénzverési súlymértékek. *Bányászati és Kohászati Lapok* 10. 11. sz.
- Darnay Kálmán* szentmártoni. Etruszk bronz-edények Zalában. *Tört.- Rég.- és néprajzi Közlemények* 11. sz.
- Fraknói Vilmos.* Erdődi Bakócz Tamás. Bpest, 1889. (Tört. Életrajzok.) Ism. *Acsády Ignác. P. Napló* 156. sz.
- Hőke Lajos.* Somogyvár. *Főv. Lapok* 129. sz. — A rigómezei csata és következményei. *Főv. Lapok* 173. sz. — A barsi és honti főesperességek 1332—7-ben. *Esztergomi Közlöny* 24. sz.
- Kemény Lajos ifj.* Hol állott a Tinódy Sebestyén háza. *Kassai Szemle* 46. sz.
- Keményfi K. Dániel.* Tomory Pál kalocsai érsek és a mohácsi vész okai. *M. Állam* 131. és köv. sz.
- Lendvai Miklós.* A temesi főispánok és beiktatási ünnepélyeik. *Délmagy. Közlöny* 122.
- Liszkay János.* A rimabrézói ág. ev. templom falfestményei. *Gömör-Kis-hont* 21. és köv. sz.
- Orbán Balázs.* Torda város és környéke. Bpest, 1889. Ism. Sz. E. *Nemzet* 163.
- Szelle Zsigmond.* Ujabb közlemény a bölcskei sírmezőről. *Szekeşvárad Vidéke* 21. 22. sz.
- (Szilágyi Sándor.)* Az erdélyrészi cath. autonomia történetéhez. *Nemzet* 144.
- Tyukodi Márton.* Nagy-Kőrös 22. sz.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

— A MAGYAR KÖNYVSZEMLE 1888-iki folyama (I—IV. füzet) egy vastag kötetben s 8 cincographiai s két autotypiai melléklettel elhagyta a sajtót. Utolsó perczeben kaptuk a nagybecsű, valóban kiváló gondnal s szakismerettel szerkesztett kötetet s így most egyszerűen csak megjelenésének jelzésére szorítkozhatunk. Ha végig tekintünk a kötet gazdag tartalmán (25 önálló cikk s változatos és gazdag tárcza), melyben Fraknói, Csontos, Chernel, Dankó, Ábel, Melczer, Mayláth, Ráth, stb. neveivel találkozunk, meglepéssel látjuk, hogy mily nagy lendületet nyert nálunk a bibliographia mint tudomány s hogy Csontos szakismerő és tapintatos szerkesztése mellett mily nagy szolgálatokat tesz e vállalat a magyar tudományosságnak s történetírásnak. Sok függő kérdés lel e kötetben megoldásra s sok hasznos utbaigazítást a bűvár. E kötet is két részből áll: 22 ívet foglalnak el az értekezések s a tárcza, s tiz ívet a mult évi bibliographia. A folyó 1889-iki folyam 1. és 2-ik kettős füzete sajtó alatt van: itt látandó világot a Birk-Codex 1474-ből s a Vámbéry által Konstantinápolyból elhozott codex — mind kettő facsimilékkel.

— Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ f. é. 3. füzete a Hampel József szerkesztése óta megszokott pontossággal (június 15-én) és változatos gazdag tartalommal jelent meg. Főbb cikkei a következők: ókori kősi helyreállítása a somodori sírlelet alapján *Gaul* Károlytól. Hol állott szent Gellért vértanú temploma? *Nemethy* Lajostól. Dr. *Czobor* Béla erdői Bakócz Tamás kárpítjának ismertetését fejezi be; *Szumrák* Pál leírja »az olajfák hegyé«-t ábrázoló képet a besztercebányai vártemplomban. *Csergheő* Géza a régi hazai ötvösműveken lévő régi czimereket ismerteti. Az emlékek és leletek rovatában legfontosabb a szilágyosmlyai kincs leírása *Pulszky* Ferencztől. *Szendrei* János a lajtaújfalusi leletet írja le, *Dudás* Gyula a szegedi szent Döme templomról ír, *Szádeczky* Lajos a Krakkóban működő XV—XVI. századi magyar ötvösökről ír, lengyel források alapján; *Myskovszky* Viktor Serédi Gáspárnak a bártfa-zborói út mentén álló emlékét írja le; Dr. *Kuzsinszky* Bálint pedig a hétfalusi éremleletet. Levelezés, irodalom és különféle érdekes rovata zárja be a kiváló gondnal szerkesztett tartalomdús füzetet.

— A TURUL 2-ik füzetét *Pór* Antal nyitja meg »a Nagy-Martoniak« családjáról írt értekezéssel. *Komáromy* András Forgách Imre naplóját ismerteti, melynek a család levéltárában talált kivonatát folyóiratunk 1887. 6. füzetében már *Szádeczky* is ismertette. Színes képben *Pogány* Miklós 1447-iki czimerét mutatja be *Csánki* Dezső. *Szombathy* Ignác: a vecse-börölli-izsákfai Vecsey-családról ír. Azután a Dalmady-család leszámazása fejeztetik be a második közleménnyel. *Kubinyi* Ferencz arról cikkez, hogy miként eszközöljük az oklevelek kiadását? Végül *Gyulay* Balázs czimeres levelét ismerteti *Komáromy* s két XVII. századi czimert *Posta* Béla.

— A HADTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK 2. száma pontosan és gazdag tartalommal jelent meg. *Kápolnai* a mohácsi hadjáratról (1526.) ír, (II. Lajos király arczképével.) *Komáromy* Thelekessy Imre (1497—1560.) életrajzát kezdi meg. — *Gömöry* Gusztáv az 1809-iki magyar — *Jakab* Elek pedig az erdélyi nemesi felkelés történetét folytatja. *Huszdár* Elek a Mária Terézia katonai rendről ír; *Szendrei* XVII. századi magyar hadi szabályzatokat ismertet, a szerkesztő R. *Horváth* Jenő az 1866-iki osztrák-olasz hadjárat leírását közli, mutatóványként most megjelent »az egyetemes hadtörténelem« cz. munkájából. A Hadtörténeti apróságok között *Thury* József a régi magyar hadviselésről szól, *Szádeczky* Lajos az 1788—1789-iki török háború történetéhez közöl egykorú adatokat a sárköz-újlaki Péchy-levéltárból. Még több apróság és változatos irodalmi szemle s a mohácsi és custozsai csatatervek vázlata zárja be a gondosan szerkesztett füzetet.

— A HAZÁNK hátralékos füzetei közül legutóbb a februári jelent meg, a melyben *Molitor* Ágost Budavár 1849-iki ostromáról, *Kápolnai* az isaszegi csatáról, *Szirmai* Antal a magyar jakobinusok történetéről, *Abafi* az olaszországi magyar legióról, *Váli* Béla Szuper Károly színi naplójáról (1821—50.), *Vetter* Antal az 1848—49-iki szerb támadásról ír, *Szaak* Luiza válaszol Görgey Istvánnak, hivatkozván forrásaira, a melyek alapján azt írta, hogy a bujdosó Jósika Miklós Galicziában találkozott a Klagenfurtba kísért Görgey Arthúrral. Végül *Váli* Béla Károlyi Sándor gr. búcsúztatóját ismerteti.

— A FIGYELŐ május és júniusi füzetében a kiválóbb közlemények: Garay János élete és költészete *Jakab* Ferencztől. Zrinyiásunk Tasso és Vergil világításában dr. *Cserép* Józseftől báró Jósika Miklós élete és munkái *Szadk* Luizától; Petőfi életéhez *Koroncy* Imrétől. Tompa népregéi és népmondái S. *Szabó* Józseftől; Fogarasi Nagy Pál, *Koncz* Józseftől.

— »KÖZLEKEDÉS« cím alatt ez év elejétől egy a közlekedési ügy összes ágait fölkaroló havi folyóirat jelenik meg *Gömöri* Lajos szerkesztésében. — A BAROSS Gábor ministersége alatt közlekedési viszonyainkban inaugurult új korszak méltó irodalmi közlönye kíván lenni e folyóirat ügybuzgó és jeles szakképzettgű szerkesztőjének vezetése alatt. A különböző szakközi értekezések sorozatában történelmi vonatkozásúakat is találunk. Így a májusi füzetben *Gömöri* Lajos a közlekedésügyi eszmék fejlődését hazánkban történeti alapon érdekesen és tanulságosan fejtegeti az Árpádok korától egészen napjainkig. A júliusi füzetben *Szádeczky* Lajos ír első postaszervezetünkéről a XVI. és XVII. században, levéltári adatok alapján fejtegetvén az első magyarországi posta szervezetét, új irányelveket jelölve ki és sok téveszmét igazítva helyre a miket eddigelé postatörténeti munkák hirdettek.

— A KATHOLIKUS SZEMLE dr. Kisfaludy Á. Béla szerkesztése alatt, minden egyes füzetével újabb jelét adja annak, hogy a vallásfelekezeti jelleg mellett a valódi tudományos eszmék elől sem zárkózik el. Legutóbbi

(május) füzetében *Szentimrey* M. érdekes jogbölcseészeti és társadalmi értekezést közöl a párbajról. *Márki* Sándor Dósa első költőjéről (Stieröchsel, írói nevén Taurinus Istvánról) és a parasztlázadásról írt hexameteres latin hőskölteményéről értekezik, sikerült műfordításban közölve annak egyes részleteit, pl. a második éneket egészen; kimutatván, hogy mennyire használható az történeti kútforrásul. *Székely* István az emberi nem koráról és az őstörténelemtől megkezdett mélyreható tanulmányát folytatja őslénytani alapon fejtegetvén kitűzött tárgyát.

— A BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI történelmi társulat *Évkönyvének* I. és II. füzetében a szerkesztő *Grosschmid* Gábor »Mohácstól Martinovicsig« cz. a. értekezik s tulajdonképen a múlt századi democraticus eszmék harczosairól; — ugyanő régészeti leleteket ismertet.

— Az ARMENIA júniusi füzete gazdag tartalmából kiemeljük: Czecz tábornok életét arczképpel, Törös Tivadartól, Molnár Antal értekezését az örmény jogról, Markovitch közleményét II. Tigránról. Avedik befejezi közleményeit az erzsébetvárosi levéltárból: óhajtandó volna, hogy a derék kutató rendre vegye a többi levéltárakat is.

— A MAGYAR SION 5-ik füzetében Giesswein Sándor a Budhismus és kereszténységről értekezik — egy az újabb időben sokat vitatott tárgyról. Giesswein valóban nagy tudományos apparatussal fogott a kérdés tárgyalásához.

IRODALMI SZEMLE.

— BR. ORBÁN BALÁZS, a »Székelyföld« írója és legalaposabb ismerője egy újabb szép munkával gazdagította Erdély történetét. »Torda város és környéke« ez, a mely e napokban hagyta el a sajtót 4-edr. alakban, 477 lapon, 32 nagy és 12 szöveggéppel. — Hosszas és beható tanulmánynak gyümölcse e jeles munka; íróját kétszeres elismerés illeti, mert ő maga adta ki — saját költségen; Torda városának annyi támogatásával, hogy 200 példányra előfizetett. — A szép monographia mind tartalom, mind kiállítás tekintetében egyike e nemben a legkiválóbbaknak. Felöleli mindazt, a mi egy városi monographiának tárgyát képezheti. A történeti rész előtt a város és környéke helyrajzi fekvését és földtani leírását, majd növény- és állatvilágát írja le, a történeti rész pedig a messze ókortól a legújabb korig előnkbe tárja Torda városának érdekes és tanulságos képét. A város már a dákok erdélyi uralma alatt szerepelt. Kedvező földrajzi fekvése arra praedestinálta, hogy ott város épüljön; gazdag sóbányája éltető elemét képezte s vagyonosodásának alapját vetette meg. A rómaiak idejében Potaissa nevet viselt, álló tábora (castrum stativum) volt a legióknak; híres hadászati útja (az u. n. Traján-útja) máig is látható és használható. A római emlékek, műtárgyak, szobrok, feliratos kövek hosszú sorozata került ott napfényre, melyeket Orbán Balázs uemcsak leír, hanem képekben is bemutat. A magyarok honfog-

lalása után az egyik vezérről nevezett Torda mindjárt előkelő szerepet játszik. Ez országrész egyik legtekintélyesebb vármegyéje róla neveztetik már szent István idejében. A város aranykorát az erdélyi fejedelemség idejében a XVI. és XVII-ik század folytán élte. Erdélynek úgy szólván középpontján feküdven, kiváló szerep jutott neki békében és háborúban. Ott tartják gyakorta az országgyűléseket, sűrűn látogatják fejedelmek, ott volt a gazdag legelővel kínálkozó *Keresztes-mezőn* (az erdélyi Rákoson) a hadseregek fő gyülekező helye. Azért méltán mondja Orbán Balázs, hogy a »Torda történelme, Erdély történelme,« s ez ad az ő munkájának általános történelmi jelentőséget. A város köztörténetén kívül külön fejezetet szentel az író az ott tartott országgyűléseknek, a város vallástörténetének, kulturális intézményeinek, műemlékeinek, középületeinek, a város regényes környékének s a legújabb korból, az 1848/49-iki szabadságharcban való szereplésének. A munka kiállítása, szép fametszeti illusztrálása méltó a gazdag tartalomhoz. Ára (4 frt) oly csekély a mű nagy terjedelméhez képest, hogy azt minden érdeklődő könnyen megszerezheti (megrendelhető a Függetlenségi Kör szolgádjánál, Budapest, nemzeti színház). Melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe!

— GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN KÖZÉLETÉNEK HÁROM UTOLSÓ ÉVÉRŐL (1846—1848.) Kovács Lajos igen nagybecsű memoire-okat tett közzé. Az élők között alig van már valaki, a ki Széchenyiről többet tudhatna, mint épen Kovács Lajos, közéletünk régi érdemes bajnoka, a ki Széchenyivel e néhány év alatt oly közvetlenségben élt, mint senki más. Körülé és vele volt (úgymond ő maga) ez időben életének minden mozzanatában, tanúja volt gerjedelmeinek, szavainak és cselekvéseinek, osztályosa volt reményeinek, aggodalmainak és végül — a kétségbeesésig fokozott — mély bánatának. — Neki van tehát leginkább módjában vázolni Széchenyi tevékenységének e három legérdekesebb esztendejét, jellemezni a rendkívüli jellemet és egyént, a kit megfigyelhetett az élet minden mozzanataiban, a nap minden órájában, köz- és magánhelyen, salonjában, munkaszobájában és öltözőjében, díszruhában, pongyolában — szóval a maga egész mivoltában. — S Kovács Lajos, Széchenyinek hű munkatársa, az az ember volt, a kinek ép oly mély megfigyelő és ítélő tehetsége volt már akkor, mint a mily éles emlékező tehetséggel s higgadt ítéllettel írta meg most emlékeit, a mely a forradalom előtti évek egyik legkitűnőbb korrajza. — A Tiszavölgy szabályozásától — a forradalom kitöréseig és Döblingig terjed e két kötetes, szépen írt s meglepően érdekes tartalmú munka, melyet méltán ajánlhatunk olvasóink figyelmébe. Ára a két kötetnek 4 frt.

— HENTALLER LAJOS »Görgey mint politikus, történelmi tanulmány« cz. a. egy munkát adott ki (222 lap), a mely a Görgey-kérdéssel foglalkozik. Tulajdonképen replika ez Görgei István három kötetes (1848—49-ből című) nem rég megjelent munkájára, s a Görgey-ellenes irodalom számát szaporítja ez is. Különbözik e munka taglalásába nem bocsátkozhatunk, mert alapszabályaink és hagyományaink megszabják a határt, melyen belől

tárgyalhatjuk a historiai kérdéseket: s így csak egyszerűen regisztráljuk megjelenését és irányát.

— AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1886—1888-iki Évkönyve, az Arch. Értesítő alakjában, igen díszesen kiállított kötetben, szerkesztve a titkár Szendrei János által megjelent. Két emlékbeszédet tartalmaz: Ipolyi felett (Czobor által, arczképpel) s Nyáry Albert felett (Mailáth által hasonlóan arczképpel). Az elsőt sok szép illustratio díszíti. A hivatalos közlemények sorát a társulat 1886—1888-iki történetének leírása nyitja meg a titkár által, s egy nagyon kor- és czélszerű közlés zárja be az ingó műemlékekről.

— RÁTH MÓR kiadásában a nagybecsű s irodalmi értékkel bíró díszmunkák egész sora hagyta el a sajtót. Arany János hátrahagyott iratai s levelezése már be van végezve: ezen négy kötetel Arany egész irodalmi működése a közönség kezén van. Arany összes művei korábbi kiadásához csatlakozik ez, s a kiadás alakja is teljesen annak felel meg. Költeményei s összegyűjtött irodalmi munkái s levelezése irodalmunknak soha nem múltó kincsei közé tartoznak. Ráth Mór is mindent elkövetett, hogy a kiadás méltó legyen Aranyhoz. Gazdagon látta el műmellékletekkel, Arany különböző korból vett arczképei, a facsimilek, Petőfi rajzai, Petőfi és Tompa leveleinek másolatai, lakóhelyei, nevének, leányának s unokájának arczképei nagy érdeklődésre találnak a közönségnél. A kiadás is gondosság és correctség tekintetében a minta-kiadások közé tartozik: az elhunyt költő fia László vezette azt. — *Holub* Afrikai utazásának díszkiadásából immár nyolcz füzet látott világot; s a tanulságos és érdekes munka méltó, hogy a közönségnél pártfogásra találjon. — Megkezdte Ráth *Benvenuto Cellini* Önéletrajzának kiadását, melyet az eredeti olaszból *Szana* Tamás fordított s látott el jegyzetekkel. Adja pedig teljesen minden csonkítástól és kihagyástól menten s ritka szép és művészeti kivitelű francia illustrációkkal ellátva úgy, hogy ez könyvpiacunk egyik legdíszesebb munkája lesz.

— SZENDREI JÁNOS vál. tagtársunk *Turnóczy* Gusztávné rendkívül gazdag és sok tekintetben páratlan gyűrügyűjteményéről egy leíró és illusztrált catalogust adott ki francia nyelven. Mintegy 1100 gyűrű leírását veszzsziük abban: a jellemzőbb és nevezetesebb példányokét, melyek közül sok illustrációban is fel van tüntetve. A czímtárt Szendrei becses tanulmánya előzi meg a gyűrűkről, mely a munkának tanulságos bevezetését képezi. A gyűjtemény maga 4157 gyűrűből áll, melyek a historiai fejlődés megtartásával 13 csoportba vannak osztva. Nemesak heraldikai, hanem művelődéstörténeti tekintetben is értékes munka ez. A gyűjtemény egyes részei már ki voltak állítva Pesten 1884-ben és 1888-ban s az egész 1889-ben Bécsben; de e leírás által az a tudomány szolgálatába van bocsátva.

— SÁROSY-ALBUM czím alatt becses irodalomtörténeti munka jelent meg. Tervbe volt véve ez évben Aradon Sárosy-ünnepélyt rendezni, s e collectio ebből az alkalomból volt tervezve. Az ünnepély elmaradt ugyan,

de az Albumot a szerkesztő *Náményi Lajos* kiadta. Érdekes gyűjtemény ez, melyhez Sárosy barátai, kortársai s ismert nevű irodalomtörténetírók járultak becses értekezésekkel. Az egész könyv az 50-es évek történetéhez igen érdekes adalék: mely ezen idők történeteiből sok feljegyzésre méltó dolgot megment a feledéstől.

— HELMÁR ÁGOST tanár Pozsonyban *Stampfel* Károly kiadásában az ókori történelem tanításához jól szerkesztett csinos iskolai átlászt adott ki, mely négy táblában jól összeállítva a történettánnak hasznos segéd-könyvét képezi, s olcsósága mellett — ára 50 kr. — a kevésbé tehetőségek által is megszerezhető. Ajánljuk a történelem tanárai figyelmébe.

— VAJDA VIKTOR csinos munkát irt »*A Grand Chartreuse és a Kartauziak*«-ról. (Kecskeméten, 1889. kis 8-adr. 64 l.) A múlt nyár egy részét Lyonban töltvén, kirándulást tett a kartauziak törzsfészkebe, a Grand Chartreuse sziklabérczei között épült kolostorba, melyet szent Bruno szerzetes alapított hat társával 1084-ben. Leírja a Grenoble-ből odáig vezető vadregényes utat, melyet Eötvös József az ő örökszép regényében (a Karthauziban) oly szépen ecsetel; vázolja a kolostor történeti emlékeit s leírja magát a monostort, 6000 kötetes könyvtárával, templomait, kápolnáit; a szerzetesek egyszerű életmódját az ő magános celláikban. E munka dióhéjba szorítva feltárja előttünk a kartauziak történetét és az ősrégi monostor szerzeteseinek jelenlegi életmódját.

— RIENZI életéről *Rodocanachi* egy nagyobb monographiát adott ki, nagy részben újabb kutatások alapján. Különösen ifjú korára derített új fényt. A munka jól van írva s mint olvasmány is leköti az olvasó figyelmét. Minket azért érdekel közelebbről, mert Rienzinek tudvalevőleg Nagy Lajossal is volt összeköttetése.

— Az ERDÉLYI IRODALMI TÁRSASÁG kiadta első Évkönyvét. Tartalmát teszi gróf Kuun Géza megnyitó beszéde, melyet a május 26-iki közgyűlésen mondott, *Csernátony* Gyula titkári jelentése s az alapszabályok. A Társulat ez évben saját közlőnyt is fog kiadni.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— GRÓF MIKÓ IMRÉNEK, Társulatunk egyik megalapítójának s első elnökének ércszobrát június 10-én leplezték le Kolosvárt a Múzeumkertben, melylyel a nagynevű államférfi az erdélyi Múzeum-Egylet alapját megvetette. E napon fényes ünnepet ült a város. Számos egylet s társulat, melylyel gróf Mikó Imre összeköttetésben állott, képviseltette magát ez ünnepen. Társulatunkat gróf Esterházy János s Szabó Károly képviselték. A leleplezési ünnepet Brassai Sámuel alelnök nyitotta meg a városházán egy bensőségteljes hangon tartott beszéddel, melynek végétével a menet a múzeumkertbe vonult. A szobor előtt felállított emelvényen gróf *Esterházy* Kálmán tartott egy emelkedett s magvas emlékbeszédet gróf Mikó

Imre sokoldalú és áldásos működéséről s Szász Béla olvasott fel nagyszabású emlékkverset. A szobor a kert déli részén tisztáson van felállítva, honnan beláthatni Kolosvárt. Magát a mellszobrot néhai ifj. báró Vay Miklós mintázta s a talapzat tervezetét, vele egyetértőleg gróf Kuen Antal készíté, míg a kivitel Gáll B. János és Zorzini József műve. E talapzat kisbányai zöldes trachytból készült s az emlék vasrácsos kerítéssel van körülfogva. Az emléken levő feliratokat V-ik füzetünkben közöltük.

— A SZÉKELYFÖLD TÖRTÉNETÉNEK megírására, Jakab Elek kezdeményezésére, közadakozásból pályadíj gyűjtetett össze, melynek kezelése egy választmányra bízott. Utolsó időben gróf Lázár Miklós volt az elnöke. Halálával az elnöki szék megürülvén, a június 8-án tartott közgyűlés elnökké gróf Kun Gézát, alelnökké Kőcsey Lászlót és Kolosvári Sándort s jegyzővé Kanyaró Ferenczet választá. A Székely Oklevéltár III. kötete még ez évben, a IV. a jövő év elején fog megjelenni.

— SZABÓ KÁROLY a székelyekre vonatkozó tanulmányai egy részét, melyek szétszórva különböző folyóiratokban jelentek meg, összegyűjtve »A régi Székelység« cím alatt sajtó alá adta, mely már teljesen elkészült s még ez év nyarán könyvpiacon bocsáttatik. Csaknem negyven év előtt mint fiatal ember Szabó K., a székely kérdés tanulmányozásával kezdte meg történetirői pályáját s azóta sok becses munkával járult a székely történet felderítéséhez: melyek közül azokat veszi itt az olvasó, melyek a nagy közönséget leginkább érdekelhetik. Előre felhívjuk olvasóink figyelmét e tanulságos és gazdag kötetre, mely nemcsak szerzője kiváló egyéniségénél, hanem tárgya érdekességénél fogva is nagy közönségre számíthat.

— MÁTYÁS KIRÁLY halála négyszázados évfordulója alkalmából nagy kiállítást fognak a jövő évben a fővárosban rendezni. E célból bizottság alakult, mely védnökévé Károly Lajos főherceget nyerte meg. A rendezendő tárlat célja egyrészt Mátyás király halálának négyszázados évfordulója alkalmából a rá és korára vonatkozó emlékeket egybegyűjtve bemutatni, továbbá pedig az iparművészet ötszáz éves fejlődését feltüntetni. E szerint a tárlat egyrészt történeti, másrészt pedig iparművészeti jelleggel birand és közvetlen feladata lesz a legjobb alkotások által az izlés és a művészi ipar fejlődésére hatni.

— FÜSSY TAMÁS tagtársunk a Szent-István-Társulat volt igazgatója, megváltván az intézettől, melyet sok éven át nagy buzgalommal vezetett, lakását Zala-Apátiba tette át, mint a Benedictinusok ottani házának perjele. Hivatalos teendőitől fennmaradt idejét az ottani gazdag levéltár tanulmányozására s értékesítésére fogja fordítani.

— ORBÁN BALÁZS „Torda és környéke“ című munkája megrendelhető kerepesi-út 11. sz. alatt, a függetlenségi kör szolgája, Szabó Jánosnál fizve 4, kötve 5 frtért, könyvkereskedők 20⁰/₀ kedvezményben részesülnek.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— SZABÓ KÁROLY. A régi Székelység. Székely történelmi és jogi tanulmányok. Kolosvár 1890. 8-adr. 212 l. Ára 1 frt 60 kr.

— TORDA VÁROS ÉS KÖRNYÉKE. Irta Orbán Balázs, a m. t. akadémia lev. tagja. Bpest, 1889. n. 8-adr. 479 l. 32 nagy és 12 szöveggéppel.

— AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA írásban és képen. Rudolf trónörökös főherczeg ö cs. kir. ap. fensége közreműködésével. Felső-Ausztria és Salzburg. Budapest, 1889. 4-edr. 14 és 604 ll.

— GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN közéletének három utolsó éve 1846—1848. Kovács Lajostól I. II. k. Bpest, Franklin-Társulat 8-adr. 271. és 317. ll. Ára a két kötetnek 4 frt.

— AZ EGYETEMES HADTÖRTÉNELEM vázlata. A m. kir. honvédségi Ludovica Akadémia tényleges állománybeli tisztképző tanfolyam IV. évfolyama számára. Irta Rónay Horváth Jenő. 22 szövegbeli ábrával és 25 rajzmelléklettel. Budapest, 1889. 8-adr. 7 és 235 ll.

— N.-SZALONTA Történelméhez. Irta Rozvány György. N.-Szalonta, 1889. 8-adr. 81 l. Ára 50 kr.

— MŰVELTSÉG ÉS NYELVISMERET. Felolvasás, Dr. Beliczay Jónás kecskeméti jogakadémiai tanártól. Kecskemét, 1889. 12-edr. 36 l.

— A HUSZONKETEDIK ARTICULUS. (Az 1604. XXII. törvény-czikk.) Történelmi tanulmány írta Károlyi Árpád. Budapest 1889. 8-adr 51 l.

— A MAGYAR TÖRVÉNYHOZÁS és Magyarország történelme. I. Ferencz József. VII. kötet. Irta Márjássy Béla. Győr, 1889. 8-adr. 634 l. Ára 5 frt.

— IPOLYI ARNOLD emlékezete. Irta Dr. Czobor Béla. Felolvasott az orsz. régészeti és embertani társulat 1888. évi decz. 27-iki közgyűlésén. Budapest, 1889. n. 8-adr. 24 l. számos díszes metszettel s Ipolyi arczképével.

— MAGYAR NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁR. A legrégibb nyelvemléktől a nyelvújításig. A M. T. Akadémia megbízásából szerkesztik Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond. Első kötet, VII. füzet. Budapest, 1889. 4-edr. 961—1120 ll. Ára 1 frt.

— AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI és embertani társulat Évkönyve. 1886—1888. Szerkeszti dr. Szendrei János. Bpest, 1889. n. 8-adr. 127 l.

— MAGYARORSZÁG BIBLIOGRAPHIÁJA 1712—1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföld (így!) megjelent nyomtatványoknak. Összeállította Petrik Géza, bevezetéssel Szüldgyi Sándortól. I. k. Budapest, 1888. 8-adr. IV és 954 l.

— CATALOGUE descriptif et illustré de la collection de bagues de Madame Gustave de Tarnóczy. Avec 300 gravures. Par Dr. Jean Szendrei. Paris 1889. 8-adr. 384 l. Ára 6 franc.

NAGYBÁNYA RÉGI IPARÁRÓL

ÉS CZÉHEIRŐL.

(Fölolvasás a Történelmi Társulat kirándulása alkalmával Nagybányán tartott zárgyűlésen.)*)

Hazánk művelődés-történelmében kiváló figyelmet érdemel a régi városi polgárság társadalmi életének, foglalkozásának s életmódjának tanulmányozása.

A középkor folyamán a nemesebb értelemben vett polgáriasodás, a civilisatio ápolója, terjesztője leginkább a városi polgárság volt. A nemesség vidéki birtokain elkülönítve éldegélt foglalkozásainak, kedvteléseinek; békés időben a gazdálkodás,

*) E felolvasásnak rövid történetével, minthogy az a dolog érdemére vonatkozik, be kell számolnom. A máramarosi kirándulás alkalmából Nagybánya városának szíves meghívására, elhatároztuk, hogy visszatérőben arra vesszük útunkat s ott egy második zárgyűlést tartunk. A zárgyűléseken, alapszabályaink értelmében, a vidéki kutatások eredményeit szoktuk bemutatni; úgy készültünk itt is a nagybányai és sárközüjlaki bizottságok jelentéseivel; önálló felolvasásról nem gondoskodott a társulat. A kirándulás előtti héten dr. Schönherr Gyula barátom, a ki Nagybánya történetére már régóta gyűjti az adatokat, felkért engem, mint a ki az utóbbi időben ipartörténeti tanulmányokkal foglalkoztam, tartanék az ottani czéhekről felolvasást, ő a czéhlevelek másolatait a városi levéltárból megszerzi s át is adott egynehányat. Én ezt nagymérvű elfoglaltatásom között csak föltételelesen ígértem, hogy ha az átadott másolatokban elég tanulságos adatot találnék az ottani iparéletre. Schönherr haza utazván, még két ízben küldött újabb és újabb másolatokat és kivonatokat a levéltárból, melyek most már az egész anyagot felölelték. De ezeket én, időközben elutazván a fővárosból, csak a kirándulásra menve, útközben kaptam meg. Schönherr Gyula buzgó fáradozása mindazonáltal amazz erkölcsi pressio alatt tartott, hogy a fölolvasást most már meg kellett tartanom. — Az anyag összehozása tehát tisztán a Schönherr érdeme. A kidolgozás esetleges fogyatkozásait mentsék ki a mondott körülmények.

vadászat, vendégeskedés, nemesi jogainak gyakorlata, — háborús időben a hadakozás képezvén főfoglalkozását. A földművelő szegény nép, a jobbágyság mívelte a földet, minden magasabb szellemi igények nélkül. Igazi cultura, a mívelődés iránt való nemesebb érzék leginkább a városok falai között fejlődhetett ki, hol az ellenség támadásaitól könnyebben védhető helyen egyenlő sorsú s egyenlő politikai jogokat élvező polgárok demokratikus társadalma kedvező talajt nyújtott a szellemi és anyagi gyarapodásnak, menedékhelyül kínálkozott a szabadabb eszméknek s egyedüli ápolója volt iparnak, kereskedésnek, művészetnek s tudománynak.

A városi polgárság zömét rendesen az iparosok és kézművesek képezték. Ezek voltak békében a városoknak legszorgalmasabb munkásai, harczban legvitézebb védelmezői. Az egyenmű ipart űzők külön testületeket, u. n. czéheket alkottak, melyek szabályozták a munkát, védték tagjainak jogos érdekeit, bíraskodtak iparos ügyeikben, gondoskodtak anyagi és szellemi igényeikről, sőt mulatságaikról is. A város védelmében is czéhenként vesznek részt annak polgárai. A népesebb iparos testületeknek külön bástyájuk volt a várost övező körfalakon, a melyeket egy és ugyanazon czéh tagjainak kellett megvédelmezniök. Így említetik Nagybányán 1666-ban a *mészárosok bástyája*, így 1663-ban a *kádárok bástyája*, a honnan veszély közeledése esetén hármat kellett löni jeladásul a városi tanács határozata értelmében.

Az ipar fontosságát jó korán észrevették már Árpádházi uralkodóink s ismervén a magyar népnek az iparüzéstől való idegenkedését, tömegesen telepítettek be a külföldről iparüző u. n. »vendégeket« (hospes), a kiknek nyomában ipar- és bányatelepek s vagyonos kereskedő városok keletkeznek a magyar alkotmány és az ő kiváltságos szabadalmaik védelme alatt.

II. Géza és IV. Béla külföldi telepesei virágzó iparéletet létesítettek Magyarországon. — Az Anjouk uralkodása még nagyobb lendületet adott nálunk az iparnak. Károly Róbert királyunk a XIV. század elején a nemesség hatalmával szemben a városokra támaszkodva politikai okokból is gyámolította az iparüző városok fejlődését. Nagy Lajos alatt a városok szabad

municipalis szervezetet nyernek, hasonló a német és olasz városokéhoz. Ezen két királynak 70 évet felülhaladó uralkodása ipar és kereskedés tekintetében egészen új korszakot alkotott Magyarországon.

Nagybánya városa, melynek virágzó ipara és bányászata az Anjouk korában már magasabb fejlettséget ért el, szintén Nagy Lajostól kapta önkormányzati kiváltságait 1347-ben.

Zsigmond király tovább folytatta elődeinek művét az iparfejlesztés terén. Ő volt az, a ki Nagybányán pénzverő kamarát állított fel. Itt természetesen a bányászat volt a főiparág, melynek fejlesztésére maga a királyi kincstár kiváló gondot fordított; de ezzel együtt örvendetesen fejlődtek a többi iparágak is, első sorban azok, melyekre a bányászat befolyást gyakorolt. Így az ötvösség, melynek művelői az arany- és ezüstművesek jó eleve előkelő szerepet játszottak a város kormányzatában. Már 1408-ban egy Simon nevű ötvös (aurifaber) a város bírása, ugyanakkor egyik tanácsos egy Konrád nevű ötvös. Az ötvösség tehát, melynek mesterei közül a bírót választották, már akkor virágzó ipar lehetett ez arany- és ezüsttermő gazdag bányavárosban. Kedvezett a bányászat egyéb, nemes érczből és közönséges fémekből dolgozó mesterségeknek is. Híresek voltak pl. a XV. század folyamán Nagybánya *lakatosai*. Hogy csak egy példát említsek: az olasz származású kiváló műízlésű s töméntelen gazdagságú Hyppolit esztergomi érsek a Nagybányáról őt illető pénzverési jövedelemből (pisetum) ott csináltatott lószerszámokat, 1488-ban egy ezüst zablát, 20 ducátot érőt, egy kisebbet, 6 ducát 15 dénár értékűt; 1489-ben egy aranyozott ezüst zablát 23 arany (503 franc) s 2 hámot aranyozott ezüsből 839 arany (= 18360 franc) értékben, mely utóbbi összegből az aranyozásra 270, az ezüst munkára 368 ducát 50 dénár s az elkészítési díjra 201 dénár esett.¹⁾

Magában e néhány adat sokat mondó bizonyítéka a nagybányai lakatosok ügyességének, mert ha valaki, a jeles műértő és fényűző Hyppolit érsek meg tudta válogatni, hogy hol és kinél dolgoztasson.

¹⁾ Br. Nyáry Albert: Hyppolit kodexek. Századok 1872. 375. lap.

Hogy pedig a nagybányai iparosok már idejekorán rendezett ipartestületeket alkottak, mutatja az, hogy már 1412-ből van ottani czéhekről emlékezés; oly időben, midőn az egész Magyarországon ezt csak egynehány városról tudjuk kimutatni.

S nemcsak szorgalom és munka, hanem hazafias érzelem tekintetében is jó példával ment elő Nagybánya az idegen nemzetiségekből telepített városok között. Nem szigetelte el magát kiváltságainak védelme alatt a nemzet testétől s nyelvileg is hamarabb elmagyarosodott, mint a többi hasonló sorsú városok.

Jellemző példáját mutatja ennek a *mészárosok* czéhe, a mely midőn Mátyás királytól szabadalom-levelet nyer, még tisztán németekből áll; egy pár évtized múlva már feles számmal vannak köztük magyarok, a kiket a németek eleinte nem akarnak czéhükbe fogadni; Ulászló rendeletére 1507-től magyarok és németek már együtt élnek a mészáros czéhben s egy-két nemzedék múlva annyira elmagyarosodik az egész, hogy új czéh-szabályzataik már magyarul vannak írva.

Magyarul vannak szerkesztve a lakatosok czéh-szabályai is. 1572-ből, a vargáké és timároké 1581, 1642 és 1757-ből; a csizmadiáké 1619 és 1645-ből; a kádároké 1619; a kovácsoké 1643, a késcsinálóké 1549—50, a szijgyártóké 1650, a kupásoké 1714. évből. Nagyon jellemző, hogy ez utóbbiak (bár két czéh-mesterök közül csak az egyik lehetett magyar, a másiknak szász vagy németnek kellett lennie), szabályzatuk 3-ik pontjában azt határozzák, hogy *a gyűléseken, a ki csak tud, magyarul beszéljen 24 dénár büntetés terhe alatt.*

A nagybányai czéhekben tehát a magyar szellem volt az uralkodó s magyarul írott szabályok voltak érvényben, már akkor, midőn sok helyen a tiszta magyar ajkú városok iparosai latinul írott czéhleveleket használnak s midőn sok magyarországi város polgárságának a magyar nyelvről fogalma sem volt.

*

Ha tekintjük az egyes iparágakat, melyeket Nagybánya városának falai között annak polgárai űztek, egyenként és időrendben csoportosítva, a következőkről szólnak a városi levéltár okiratos emlékei:

1. Első helyen kell említenünk az *ötvösöket*, mivelőit azon nevezetes, egészen a művészetig fejlesztett mesterségnek, a melynek remekeivel hazánk határain túl is nagy elismerést s hírnevet szereztek hazai ötvöseink. Bár a nagybányai ötvös-czéhről okiratok nem maradtak fenn, egyéb adatokból következtethetjük, hogy Nagybánya kiváló telepe lehetett az ötvösöknek. Már maga a virágzó nemesfém-bányászat, az ott működő pénzverő kamara is kedvező alkalmat nyújtott ez iparág fejlődésének. Egyes ötvösmesterekről már fennebb kimutattuk, hogy előkelő szerepet játszottak a város önkormányzatában, városi bírák és tanácsosok választottak soraikból már a XV. század elején.

2. Az első emlékezés a fennmaradt okiratokban a *szabók czéhéről* történik, a mely valószínűleg már a XIV. század folyamán megalakult, de a XV. század elején már mindenesetre szervezve volt. 1412-ben már fejedelmi védlevél oltalmazza őket jogaikban. S ez az évszám azt bizonyítja, hogy Nagybánya hazánk azon kiváló városai közé tartozott, a melyekben legelőször találunk rendezett iparviszonyokat.

Magyarországon az iparúzó czéheket Nagy Lajos királyunk szabályozta 1376-ban. De ez időtájból csak nagyon kevés városból maradtak ránk czéhlevelek; így Kassa, Pozsony és Buda városából, továbbá az erdélyi szászokéi. Ezek után következik mindjárt Nagybánya városa; kétségtelen bizonyosságul annak, hogy hazánk legelső iparúzó városai közé tartozott.

E legrégibb oklevélben ¹⁾ »Serbia despotája s Albánia örökös ura« (a ki, Lázárevics István, Zsigmond király adományából bírta Nagybányát és Felsőbányát Szatmárral együtt) védelmébe veszi a nagybányai szabókat a czéhen kívül álló kontár mesterek ellenében. Azt panaszták ugyanis a czéhbeli szabók, élükön Szabó András városi esküdt polgárral, hogy a földesúr »camarása, plébánusa és egyéb tisztei a városon kívül (künn az hostáczbán) fogadnának magoknak szabókat, kik nekik, egeyeknek is szabadon szabnának, készítenének ruhákat.« Meg-

¹⁾ Mult századi fordításban maradt fenn. Lásd róla Schönherr megjegyzését a nagybányai városi levéltárról szóló jelentésében. Századok 1889. okt. f. 128. l.

hagyja azért a despota, három ezüst girányi birság alatt, hogy senki a város »hostátjában« ne merészeljen szabó mesterséget gyakorolni, hanem az ott lakos czéhbeli szabók közzé álljon, a város polgárává legyen s viselje az azzal járó terheket is.

Nemcsak a szabókra nézve volt kötelező, de általános törvény volt rendezett iparviszonyok mellett, hogy a mesterembereknek először is a város polgáraivá kellett lenniök, a czéhbe állásnál bizonyos összeget kellett fizetniök, remeket készíteniök, mesterebédet adniök stb. Némelyek, hogy ezen terhet kikerüljék, a külvárosokban huzódtak meg s ott olcsóbban dolgozván, károsító versenyt csináltak a czéhbeli mestereknek. Az ilyen zugiparosokat hívták kontár, vagy mint Nagybányán »kolontár« mestereknek avagy himpelléreknek s az ilyenek ellen a czéh-szabályok országsszerzte mindenütt védekeznek, műveiknek elkobzását, kiutasítást vagy birságokat szabván rájuk büntetésül.

Hasonló visszaélésektől a despota említett oltalomlevele sem védte meg mindörökre a nagybányai szabókat, a kik egy fél század múltán 1469-ben ugyanazon panasszal járúlnak Mátyás király elébe is, miszerint több szabó folytatja mesterségét a czéhen kívül, a kik az ő kamarai és egyéb tisztjei és plebánusa számára dolgoznának, a czéhbeli szabók nagy kárára és szabadságaik ellenére. Megparancsolja azért a nagy király (1649. nov. 8-án Budán kelt levelében) ezeknek a czéhen kívül álló szabóknak, hogy a város területén a czéhbeli mesterek engedelme nélkül többé dolgozni ne merészeljenek. A rendelete ellen vétőre 3 ezüst márka büntetést szab, melynek fele a biróé, fele a czéhé leendett.

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem is biztosítja a nagybányai szabókat kiváltságos előjogaikban s megújítja tilalmát a kontár mesterek ellenében.

Hogy a nagybányai szabó-czéhnek mik voltak az ő szabályaik, azt egy 1626-iki oklevélből látjuk, melyben Arany Mihály nagybányai bíró, Nagykeményi Szabó János és Nagybányai Szabó Ferencz czéhmesterek kérésére átírja és megerősíti a czéh régi articulusait 10 pontban, melyeknek lényege a következő:

Hogy a czéhhez minden mesterember hittel legyen köteles; azaz köteles a czéhbe állani és felesküdni.

A kontárok a városban vásáron kívül árulván (Misz-Tótfalut kivéve), három gira ezüsttel büntettessenek.

Az inasévek után két évi vándorlást követeltek a mesteregénytől, aztán »próbát« a czéh előtt, melyet ha sikeresen kiállott, mesterré volt avatható, »hat forintot és két pár keztyűt letévén, nemzetség- és tanuló leveleit is előmutatván.«

A czéhbe fölvétel után *mesterasztalt* tartozott adni s az első esztendőben, mint legifjabb mester, különféle szolgálatokat tartozott teljesíteni a czéhben (pl. gyűlésbe hívni a mestereket a czéh-mester parancsára, felszolgálni a czéh-lakomáknál s szükség esetén haza kísérni a lerészegedett mestereket, virasztani a beteg mesterek felett, meggyújtani és eloltani a gyertyákat az oltárnál). Azért nevezték őket első esztendőben ifjú vagy *szolgáló mesternek* s azért mondja a nagybányai szabók czéhlevele is, »hogy az új mester a szolgáló mesterségen és mesterasztal-adáson a míg át nem megyen, addig le nem ülhet a czéhben.«

Nőtlen mesternek egy év alatt meg kellett házasodnia. Ha elmulasztotta: ki volt mondva, hogy »keze a mesterségtől megfogassék« s addig nem volt szabad mesterségét folytatnia, míg meg nem nőült.

Az inasfogadásnak két tanú előtt kellett történnie. Az inas, ha elszökött s újból be akart állani, elől kellett kezdenie meghatározott inaséveit.

A szabómesterek munkáinak megvizsgálására két »látó mester« rendeltetett. Ezeknek feladatuk az volt, hogy főkép vásárok előtt a műveket megvizsgálják, néhol azonkívül is meg kellett vizsgálniok a műhelyeket s felügyelniök arra, hogy a mesterek jó műveket dolgozzanak. Többnyire »*művlátó mester*« volt a nevük s némely czéhben egyszerre választattak a czéhmesterrel.

A legényekre nézve azt végezték, hogy a mesterek közül *atyamestert* és magok közül *dékánt* válasszanak, a kinek szabad bejárása volt a czéhbe, hogy ott az atyamesterrel együtt a legények érdekeit képviselje.

Mint a czéhek általában, a nagybányai szabók is védekeztek az idegen mesterek készítményei ellen s kimondják, hogy kész munkát »se palástot, se dolományt, se nadrágot« vásáron kívül eladás czéljából a városba hozni nem szabad.

A szabók czéhébe tartoztak a »nyíró mesterek« (posztónyírók) is; ezekről intézkedik a czéhszabályok legutolsó pontja, mely szerint a nyíró mesterek mint eddig, azután is a szabó-czéhvel együtt legyenek »s onnét dependeáljanak, alioquin mestersegekkel ne élhessenek.«¹⁾

3. A *szűcsök* czéhe ha nem oly régi is, mint a szabóké, de keletkezése szintén benyúlik a középkorba s alakulása Mátyás király nevéhez és engedélyéhez fűződik. Tehát e magyaros mesterség üzésével is elég korán találkozunk Nagybánya városában. Mátyás 1459-ben ad nekik szabadalom-levelet, Zápolya Imre, nagybányai kamaraispán ajánlatára. De ekkor még nem alkottak czéhet, a nélkül üzték mesteriségüket. Hogy iparuk virágzó s számuk jelentékeny lehetett, látszik abból, hogy 1479-ben kéri Mátyás királyt, engedné meg, hogy ők más városok, különösen a budaiak mintájára czéhet alkothassanak, mert czéh hiánya miatt (a mint mondják) addig is jelentékeny károkat szenvedtek. Mátyás király Göber Tamás akkori »pénzverő kamoraháza ispánjának« közbenjárására megengedi a czéh-alkotást s megparancsolja a város tanácsának, hogy őket abban ne gátolja. A szűcsök ez engedély alapján a tanács elé terjesztik czéh-szabályaikat megerősítés végett, a mi 1480. jan. 31-én meg is történt. Ebben a czéh-szabályzatban hét szűcsmester van névszerint előszámlálva, u. m. Lőrincz, Antal, László, két János, Miklós és Mihály szűcsök; de hogy többen is voltak, mutatja az oklevélben előforduló »és az egész szűcs-czéh egyeteme« kifejezés.

A városi tanácsban is képviselve voltak a szűcsök, egyik társok Szűcs Antal által. A többi iparosok közül a következők ülnek még a tanácsban s vannak előszámlálva a többiek között a szűcs-czéh alapító-levelében: u. m. Szabó János, Naymaister, Rázmány, Választó (Auriseparator) Benedek és Kereskedő Péter.

A szűcsök czéhlevele is mindenekelőtt az idegen mesterek versenyétől védelmezi a városiakat, a midőn kimondja, hogy idegen szűcs prémjeit és szűcsmunkáit Nagybányán ne árúlhassa (t. i. vásáron kívül), különben elkobozzák s egy harmada a biróé, két harmada a czéhé legyen. Elkobozzák az ott lakó szűcsmestertől is

¹⁾ A szabók 1757-iki eredeti czéhlevele s az 1805-iki másolata az egyetemi könyvtárban van.

ha idegen, másutt készült szűcsmunkát árulna. Városi polgár is csupán maga és családja számára vásárolhatott szűcsárúkat; ha szükségén felül, eladás céljából vásárolt volna, a szűcsmesterek elkobozhatták s az előbbi módon feloszthatták.

De nemcsak az idegen szűcsökre, egymásra is féltékenyek voltak a mesterek. Ha egyikök valami bőrökre alkudott s azt egy másik magasabb áron elkapta előle, 60 dénárra büntették.

Hogy mennyire törekedtek az egyenlősítésre s mily féltékenyek voltak egymásra, mutatja az a határozat (3. pont), hogy ha valamelyik mester a piacon száz vagy több eladó bőrt talál s arra alkuszik, de mielőtt megvette volna, más mester társai is odajönnek: tartozik a bőrtöket ezekkel megosztani. Az eladót házához csalni, azzal ott titokban alkudozni: egy forint büntetés terhe alatt tiltatott. Házánál legfeljebb akkor vehette meg, ha az eladó hívás nélkül, magától ment oda.

A mesterek egymást megbecsülni tartoztak. A ki mestertársát becsmérő szavakkal illette: 60 dénárt — a meg éppen gyalázatos és »skandalozos« szavakkal rágalmazó egy arany forintot fizetett büntetésül. A mely mester vagy legény az ítélő vagy bíróságot kiveto »öreg mestert« az ítéletben akadályozná vagy szidalmazná: egy arany forintra büntetődött. A rakonczátlankodót vagy éppen verekedőt szigorúan büntették: kezét vágták le s esetleg életével lakolt. »Ha valaki fegyvert vonson, félkezén marad, ha pedig valami sebet téssen, fején marad.«¹⁾ A czéh a mesterek között felmerült perekben egy arany forint erejéig bíraskodhatott.

A czéh tartozott arra is felügyelni, hogy a mesterek jó munkát készítsenek. Ha valakinél haszontalan, vagy rosszúl dolgozott szűcsmunkát találtak: érdeme szerint büntetődött a többi mesterek által. De ennek fejében biztosították magokat, hogy az ő szakmájokba vágó árúkat rajtok kívül senki más, sem a város polgárai, sem idegenek ne árulhassanak; így pl. semmi bőrmunkát, bundát, subát (schwbas) süveget, bármiféle bőrből legyenek azok; s ha valaki ilyeneket mégis árulni merne, koboztassék el s osztassék fel a bíró és czéh között. Az olyan prémeknek azonban,

¹⁾ Későbbi (1666.) magyar fordításából van ez idézet, mert a XV. sz. czéhlevelek latinul írvák.

miket ők felhasználhattak, eladását megengedték. A kik czoboly, hiúz, borz vagy hermelin prémeket (a miket schönwercknek neveztek) vagy bárminemű bőröket, melyek nem voltak elkészítve, hoztak a piacra, azokat egész tömegben »czymer«-enként eladhatták.

A *mesterlegényekről* is intézkedik a szücsök szabályzata, de természetesen a mesterek javára. Ha valamelyik a legények közül mesterét el akarja hagyni és más mesterhez akar menni munkára, ez csak úgy fogadhatja be, ha előbbi mestere szabaddá jelenti ki, másképen nem. Ha valaki a más legényét magához csalta, az mesterségétől fosztatott meg s a czéhből kizáratott. Ha egy fel szabadult legény önálló mesterré akart lenni s a czéhbe akart állani: tartozott egy tisztességes lakomát adni, elegendő borral (cum vino sufficienti) és a czéh-ládába négy arany forintot kellett befizetnie. Senkinek sem volt szabad addig maga kezére dolgoznia, míg meg nem nősült és a czéhbe nem lépett.

A szücsök czéhébe tartoztak a *keztýűsök*, *tímdrók*, *szattyánbörkésítők* is, a kik szintén nem folytathatták mesterségüket, míg a szücsöktől czéhet nem váltottak.

Az özvegy mesterné férje halála után még egy évig üzhette a mesterséget s ha az elhunytak a mesterséghez értő örökösei voltak, egy lakomát kellett adniok a mesterek részére s egy arany forintot fizetniök a czéhnek, hogy a mesterséget tovább is folytathassák s a czéhbe felvétessenek. Ha az özvegy újra szücshez ment férhez, ez »fél czéhvel« (t. i. fél taksával) tartozott; az is, aki az öreg mesterek engedélyével más helyre költözött, de egy év múlva, vagy később visszajött.

A szücsök emez eredetileg latin czéh-szabályzatát 1666. magyarra fordították s azt a város jegyzője u. a. év május 3-án hitelesítette. Bizonyos jele ez annak, hogy az időben már e különben is magyaros iparág művelői Nagybányán tiszta magyarok lehettek.

A szücsökre vonatkozó egyéb levéltári iratok között érdekes az az egyezés, melyet ezek 1547-ben a mészárosokkal kötnek a báránybörök adás-vevése felől. A szücsmesterek arra kötelezték magokat, hogy hushagyó után való vasárnap tartoznak előpénzt adni a mészárosmestereknek s velök megalkudni a báránybörök.

felől, a mennyire nekik szükségük leendett. A maradékot, a melyekre a szűcsmesterek előpénzt nem adtak, a mészárosok akárkinek szabadon eladhatták.

Látjuk ebből, hogy az egy városbeli iparosok között némi szövetségesviszony fejlődött ki s felhasználható áruikat első sorban egymásnak tartoztak átengedni s csak azután kínálhatták másnak.

A későbbi időkből is találhatók még a városi levéltárban a szűcsökre vonatkozó apróbb feljegyzések, pl. felszabadító levelek s más e félek. A legutolsó egyike 1732-ből való, midőn a szűcs-czéhh panaszt emel egy Szűcs Antal nevű, a jezsuitáknál lakó szűcsmester ellen, a ki czéhen kívül dolgozott. A várostanács, mint erre nézve illetékes bíróság, az orvoslást megigéri.

Időrendben a következő és nevezetes iparos testület volt:

4. *A mészárosok czéhe*, a mely szintén Mátyás királytól nyerte szabadalmait, bár ezek nem maradtak ránk, csak II. Ulászló király hivatkozásából tudjuk. A mészárosokra vonatkozó első okiratok 1506—1507-ből valók. Ekkor a magyar mészárosok vagyis húsvágók, azon panasszal járúlnak Ulászló király elébe, hogy a német mészárosok őket a mészáros-czéhből kizárták és nem engedik, hogy ők is szabadon árulhassanak; minthogy pedig ők is épen olyan teherviselő polgárai a városnak, mint a németek, kéri a királyt, hogy szüntesse meg ezt a jogtalanságot.

Ulászló, méltányolva a magyar mészárosok kérését, utasítja a nagybányai tanácsot (1506. jul. 15-én), hogy a magyaroknak ép úgy engedjék meg a húsárulást, mint a németek teszik, s ha ezeknek valami sérelmök volna e miatt, egyenlítse ki azt békés úton Deák Mihály, az ottani kamara főtisztje.

A kamaraispánnak, úgy látszik, nem sikerült a magyar és német mészárosok békés kiegyenlítése, mert a király nem sokára ezután az ország kincstárnokát Batthyányi Benedeket bizza meg ezzel a feladattal, a kit egyéb eligazítandók céljából is az ottani bánya megvizsgálására küldött.

A kincstartó s az ő információjára Ulászló király a magyar mészárosoknak fogta pártját, mert úgy találták, hogy Mátyás király szabadalomlevele, melyet a nagybányai mészárosoknak adott, egyenlő mértékben illeti a magyarokat és németeket, *mert abban semminemű megkülönböztetés nincs téve közöttük.*

Tanulságos adat ez, mert arra enged következtetnünk, hogy Mátyás alatt a megkülönböztetésre még nem volt szükség, hogy akkor a mészárosok mind németek voltak s midőn később magyarok is kezdték űzni ezt a mesterséget, a németek ezeket nem akarták bevenni a czéhbe s nem engedték, hogy ők is árúljának húst a városban.

A királyi kincstartó kibékítvén őket, azon egyezsége léptek, hogy ezután a magyarok a német mészárosokkal egy czéhben legyenek és egyenlőképen dolgozzanak, Mátyás király szabadalom-levelének árszabálya szerint. Ezt az egyezséget aztán Ulászló megerősíti egy 1507. május 25-én Budán kelt oklevelében.

Az 1519-iki bácsi országgyűlés is foglalkozott a nagybányai mészárosok ügyével, midőn ezek előjogainak védelmére a nagybányai kamaraispánnak megtiltja, hogy a bányamunkások számára külön húst vágasson (7. articulus).

A míg a XVI. század elején a mészárosok egymás közt versengenek; a század végén már eléggé elbizakodottak arra is, hogy újjat húzzanak a város tanácsával. 1588-ban önkényesen új húsárszabályt készítettek s midőn azt a tanács nem fogadta el, felmondották a húsvágást; manapság azt mondanók, hogy strikoltak. A nagybányai tanács azonban nem hagyott magán kifogni, erélyesen lépett föl s a közgyűlés saját fegyveröket ellenök fordítván, az egész mészáros-czéhet eltiltotta egy évre s három napra a húsvágástól s intézkedett, hogy ezen idő alatt idegen mészárosok s »hentellérek« vágjanak s hozzanak be húst a városba. Így törték meg az elhatalmasodott s túlságosan haszonleső városi mészárosokat.

Szigorúan ellenőrizte a tanács később is őket. 1642. márcz. 30-án pl. eltiltja őket attól: 1. hogy a levágandó kövér ökröket járomba fogják, vagy teher szállításra használják, nehogy e miatt elcsigázva s lesoványkodva kerüljenek vágószékre. 2. Eltiltják őket attól is, hogy városokon a sertéseket déli 12 óra előtt nyájanként vásárolják, nehogy e miatt a szegénységnek ne jusson. Eltiltják 3., hogy a borjú húst fertályonként árúlják, hanem mérjék fontonként és pedig fontját három—négy dénáron, hogy a szegénység is könnyen hozzá juthasson.

Azonkívül megkövetelte a várostanács, hogy marhahús a székekben mindig kapható legyen. Hiába folyamodtak a mészárosok 1566-ban, hogy ha marhahús a székekben egy-két óráig nem lenne, ne büntessék meg azonnal őket; a tanács kérésüket elveti s egyetlen órát sem enged, hogy a mészárszékek hús nélkül álljanak, mert jól tudják, »hogy a mészárosok abutálnának az egy órával s többre terjedne egy óránál a hústágítás.«

Hogy a mészárosok száma tekintélyes lehetett, mutatja az, hogy külön bástyájuk volt a város falain.

A mészárosok czéhszabályai csak 1652-ből maradtak fenn, a midőn újonnan nyerik szabadalmaikat, melyektől elődeik magaviselete miatt megfosztattak.

Mi lehetett az ok, a miért kiváltságaikat elvesztették? nem tudhatjuk. Valószínű, hogy a város tanácsával való újjhúzás idézte ezt elő. Annyi bizonyos, hogy az 1652-iki, akkor már magyar czéhszabályzat, *újonnan megalakult* mészáros-czéhről beszél. E szerint évenként két czéhmestert és két szolgáló mestert választanak, hitet tesznek le, a czéhbe lépő mestertől tanuló és nemzetség-levelet s arról szóló bizonyítványt követelnek, hogy nem jobbágý-é az illető? A jobbágynak földesurától kellett elbocsátó levelet hoznia. Csak ezek után bocsátották az illetőt a *remek* megvágására (a midőn is az ítélő mestereknek egy tál étekkel, egy pecsenyével s egy veder borral tartozott a remeklő). A czéhbe való felvételkor mindenki hat forintot fizetett és *mester-asztalt* adott, a mely egy tál káposztás húsból, egy tiszta borsos étékből, egy gyömbéres tál étékből, egy pecsenyéből és 15 veder borból állott; s azonkívül a két czéhmesternek két pár keztyűt tartozott adni ajándékba. Az ifjú mesternek egy évig »*szolgáló mesterül*« kellett a czéhben forgolódnia s midőn ezt kitöltötte, »*köszönő pohárral*« azaz áldomással »ült le« a czéhben. Két esztendő alatt köteles volt megnősülni. Mészárosmester fia, vagy a ki mészáros leányát avagy özvegyét vette nőül, a czéhbe-lépéskor csupán »*mester-asztallal*« tartozott.

A mészárszékek hatósági ellenőrzés alatt állottak. Marhát vágni, a húst felbontani, a czéhmesterek vagy látómesterek megvizsgálása nélkül nem volt szabad, máskülönben a húst elkobozták és az ispotálybeli szegények között osztották ki. Legalább

két széken téhen húst kellett vágni és árulni, nehogy »az báránynak színe alatt az baromvágástól megszűnjenek.« Megállapított sorrendben kellett marhát vágniok. A kinek barma nem volt »és vidéken baromért vagy egyéb szükséges dolgáért kimenne,« tartozott az utána következőnek hírül adni és megmondani, hogy nem vághat. Ha nem jelentette és miatta hús nem volt a széken, egy forint büntetést fizetett. A ki más mester ellen, az ő sorrendje előtt vágott marhát, az is egy forint birságot fizetett a czéh számára; a míg le nem fizette, a húsárulástól eltiltatott. A szabályok ellen vétőt, a birságot fizetni vonakodót, hogy »a miatt a városnak fogyatkozása és a czéhnek is gyalázatja ne következék,« a czéhmester feljelentette a tanácsnak, hogy ez érdeme szerint megbüntesse, »hogy a czéhre miattok nehézség ne legyen.«

A ki szegénysége, »fogyatkozott állapotja« miatt egy ideig barmot nem vághatott, később kellett pótolnia. A ki vagy vén-sége, vagy betegsége miatt mesterségét nem folytathatta: a czéhben azért megmaradhatott s később mesterségét újból kezdhette. A ki czéhetlen helyre a városból kiment, de visszajövé, a czéhbe ismét be akart állani, tartozott a czéhbe-lépés föltételeit újra teljesíteni.

Ha valamely mészárosmester a város dolgában járt, vagy betegségbe esett, annak segítségére a czéh egy ifjú mesterembert állított székébe, ki a húsvágásért és eladásért 16 dénárt kapott naponként a mestertől. A mészáros özvegyének, a míg férje nevét viselte, ha a mesterséget folytatni akarta: legényt, vagy egy ifjú mestert adott a czéh segítségül.

A mely mester vagy legény bárdal, vagy késsel czéhen kívül való embernek segített, egy forintra büntettetett. Legénynek és inasnak tiltották a »pénzben forgó játékot,« és »sem rókát, sem farkast nem volt szabad nyúzniok,« egy forint büntetés terhe alatt.

A beteg mestert, ha családja kívánta, társai közül valakivel ápoltatták. A meghalt mestert mindnyájan kikisérték a temetőbe, egy forint birság alatt. A czéhgyűlésnek általában joga volt egy forintig birságotlani; kisebb dolgokban 24 dénár volt a büntetés.

Ha nem a czéhmester maga, de közönséges mesterember, legény, vagy inas kívánta a czéhet összegyűjteni: 24 pénzt kellett letennie.

Inast a két czéhmester előtt szegődtettek, három évre. Akkor az inas a czéh ládájába egy forintot, — három esztendő elteltével felszabadításáért 24 dénárt, tanuló-levele megpecsételéséért szintén 24 pénzt fizetett. Mészárosmester fia csak két évig inaskodott. Felszabadulván, vándorolni tartozott, de ha »kolon-tárhelyre« ment szolgálni, s azután visszajöven, legényszámba be akart állani a czéhbe, három forinttal tartozott; ha pedig időközben »mágának hentellérkedett«, tíz forintot fizetett a czéhbe iratkozáskor.

Czéhen kívüli mestereknek, azaz »hentelléreknek se vágó hídjakon vágni, se mészárszékükön árulni« nem engedték; ezeknek különben is csak az egy hétfő napon (hetivásárokon) volt szabad árulniok. Barmot nyereségre venni, sem mészárosoknak, sem henteseknek nem volt szabad, elkobzás terhe alatt. A vágó-marhát elcserélni is csak kövérebbért s a czéhmesterek tudtával lehetett.

A sótalan hús árulás a mészárosoknak képezte kizárólagos jogát. »De sóshúst u. m. szalonnát, orját, sódart és disznó aprólékját« font számra másoknak is mindenkor szabad volt; font nélkül árulásért azonban tíz forint büntetést fizettek.

Szigorúan tiltották a marhák árának egymás ellenében feljebb verését. Ha két mészáros egyszerre talált vevő-marhára, meg kellett osztaniok. A vásárra hajtott barmot megvenni, a város utczáiban vagy a külvárosban nem, — csakis a közpiacon volt szabad; egytől—tíz forint birság alatt.

A mészárosok és hentesek árulási joga s annak határai szorosan körül voltak írva. »Szalonnát, új disznóhúst, bornyúhúst, bárányhúst, berbécshúst árulni a czéhmesterembereknek« mindenkor szabad volt. Azonban a henteseknek csak vasárnap és hétfőn volt szabad vágni és árulni tehén, bárány, berbéc és juhhúst; pénteken déli 12 óráig pedig »új disznóhúst, vadhúst, bornyúhúst fontonként, bárányhúst pedig a szokás szerint fertályonként.«

A mészárosok kötelessége volt a város polgárainak a disznó-

ölésben segédkezni. A kit disznót ölni hívtak »és azt vakmerőképen elmulatta«, a czéh mindannyiszor egy forintba büntette. Egy disznóölésért 15 dénárt kaptak. Tartoztak a városi polgárok kivánságára bornyút nyúzni és feldarabolni is elmenni, hat dénár fizetésért.

A város lakosainak joguk volt a mészárosok előtt venni disznókat a vásárban a maguk szükségletére.

Ezek a nagybányai mészárosok czéhszabályainak lényegesebb pontjai, ama nevezetes záradékkal, »hogy ha pedig valaha mind ez mostani s mind jövődöbeli mészárosmesterek a czéhről le akarnának mondani, az magok kötések szerint elsőben kétszáz magyar forintot letévén, mond hassanak le.« — E czéhszabályokat egy század múltán 1733. márcz. 5-én Hajnácskői báró Vécsey Mihály »fölséges római császár és apostoli királyunk valóságos komornyikja és ez városban kegyelmesen rendeltetett királyi commissarius« is megerősítette.

5. *A lakatos czéh* magyar nyelvű szabályai 1572-ből maradtak fenn; de semmi kétség, hogy a czéh már a XV. században is létezett oly városban, hol Hyppolit esztergomi érsek csak két év alatt (1488—89.) több ezer forint értékű lószerszámokat csináltatott.

A lakatosok is monopoliumot üznek mesterségükkal a város területén. Máshonnan jövő idegen, igaz czéhbeli mesternek addig nem engedtek »művelni«, míg a város polgárává nem lett s aztán remeket kellett készítenie, öt forintot adni a mester-asztalra s mindkét czéhmesternek vagy egy pár keztyűt, vagy egy forint huszonöt pénzt.

A tanulót két heti próbaszolgálat után két vagy három mester jelenlétében szerződtették három esztendőre. Mesterének mindenben engedelmeskedni tartozott, kivéve, »ha rossz tett elkövetését parancsolná mestere«, a kinek úgy kellett az inassal bánni, mint tulajdon gyermekével. Ha ez nem szolgálta híven mesterét, »a műről elvetették«; ha neki volt panasza, ügyét a czéh elé kellett vinnie; de ha ok nélkül elhagyta mesterét, fogházba teheték. Inaséveit kitöltvén, a czéh jelenlétében felszabadíttatott s urától két forintot kapott, ő pedig áldomásul fizetett, »egy veder bort, egy nyárs pecsenyét, ötven perezet s elegendő kenyeret.«

Legényéveinek eltöltése után, ha mester akart lenni, mindenek előtt le kellett tennie egy forintot, a remek elkészítése után még öt forintot s a mester-asztalért tizenkettőt. — Daczára ennek, »köszönő pohárt« tartozott adni a mestereknek, »azaz, három tál étket, főve jó bővön, és pecsenyét jó bővön, két tyúkot töltve és kettőt szárazon, két malaczt töltve s kettőt szárazon, a mellett főtt káposztát és minden mesterember számára két-két pint bort s a czéh mestereknek egy-egy pár keztyűt, vagy egy forint huszonöt pénzt.«

A remek főképen háromféle műből állott, u. m. pléh, ónas és tisztított műből. Legkésőbb egy hónap alatt készítenie kellett »a pléhműből: egy igen jó ajtó-pléhet és egy lakatot; az ónas műből: egy igen szép kengyelt és egy szép zabolát; tisztított művet pedig: egy szép völgyes csákányt és egy szép ágas szerkereszt.« A melléadott látómester kovácsolni segíthetett, de tilos volt munka közben hozzá szólni vagy »informálni«, két forint büntetés alatt. A látómestert ez idő alatt tartozott ellátni étellel és borral »valamennyit megihatik.« A remeket a mesterek megvizsgálták; minden hibát egy forinttal büntettek; ha nagyon sok volt a hiba, visszaküldték még tanulni. Ha a remeket elfogadták, tartozott a mestereknek »két tál étekkel, pecsenyével, gyümölcs tál étekkel, perecczel s még az ebéd felkél, mindaddig borral.«

Sokat adtak a czéhek a jó erkölcsre is. Így e lakatosok is kimondják, hogy »a gyalázatosságot tevőt, milyenek gyilkosság, lopás, paráznaság, a czéhből kihagyják.« »A fertelmes szókat« sem tűrik, a káromkodók megjavulására időt hagynak, de ha magát »meg nem akarná igazítani«, a czéhből kizárják, míg meg nem javul.

Egyebekben a lakatosok czéhszabályai is megegyeznek a többiekével.

6. A varga-czéh szabadalmait 1581. karácsony előtti pénteken újítja meg a város tanácsa, minthogy a régi kiváltság-levél vagy a város elégeésekor, vagy az ellenség pusztításai következtében elpusztult. Tehát ez is régebbi, valószínűleg a XV. században alakult czéh volt.

Ők is két czéh mestert választottak évenként, húsvét után harmadnapon. Idegen mester, mielőtt a czéhbe fogadták, tarto-

zott igazolni becsületességét s »igaz nemzetségét«, t. i. törvényes ágyból származását; aztán a czéh ládájába három forintot fize-tett, a czéhmestereknek egy-egy pár keztyűt adott s egy évig ifjú mesterként szolgált.

A czéhmesterek nevezetes biráskodási jogot gyakoroltak: egy forintig büntethettek s a mesterek közötti perekben száz forintig ítéltettek.

Jobban mint más czéhek, gondoskodtak a betegek ápolá-sáról. A beteg mestert először is a két czéhmester tartozott őrizni s szükségleteire a czéh ládájából zálogra pénzt kölcsönözni. A czéh-mesterek után rendben őrizték a beteget a többi mesterek, a kik egy éjszakára »két pénz ára gyortyát és egy itcze bort« kaptak a czéhtől. A gondatlan őriző mestert egy forintig büntették.

Az özvegyeket, az azokat nőül vevő mestert, mesterek czéhbe-lépő fiait vagy vejeit a szokásos előnyben részesítik, t. i. ezek csak féltaksával tartoztak.

Az *inasokra* nézve szokatlan intézkedés, hogy, ha az inas jól viseli magát, mestere egy félét elengedhet a három tanuló évből. A vándorló legényekről az atyamester gondoskodott.

Vargaművek árulása a városban, a vásárokon kívül, az ő kizárólagos joguk volt. Ha más valaki árult »sarut vagy bocskort«, elvehették s fele a bíróé s fele a czéhé leendett. A piacon árult bőrökre elővételi joguk volt; ha valaki meg is vette előttük, bármely varga követelhetette tőle ugyanazon az áron. Munkájuk szorgos felügyelet alatt állott. A czéhmesterek tartoztak vásár-naponként a mesterek munkáit megvizsgálni. Ha valamely saru-ban éretlen vagy égett bőrt találtak, azt kivágták, a mestert egy forintra büntették; ha a varrásban volt hiba, azt is felvágták, s két pénz bírságot vetettek a mesterre.

A városi tanácsnak jogában állott az árakat is szabályozni, a melyekért a czéhbeli mesterembereknek dolgozniok kellett. Ilyen *árszabályt* találunk a vargák eme czéhlevelében is, tanul-ságos adatképen a nagybányai ipar történetéhez. A saruk ára így van megállapítva: egy pár szeggel varrott saru 65 pénz, túvel varrott 50 pénz, térd-saru 45 pénz, asszonynak való saru 33 pénz, férfinak fejelés, a mely két véggel van varrva 25 pénz, asszonynak fejelés 18 pénz, czipellő ára 20 pénz, 12 esztendő

fiú-gyermekeknek saru 25 pénz, öreg férfi sarujának talpalása 16 pénz, apróbb sarukat eleget s érdeme szerint árúlnak.

Ez időtájon egy ökörbőr, a tehénbőrnek párja, az apró bőr pedig hatával-hetével kelt egy forinton. Ehez voltak a vargaművek fennebbi árai szabva. Midőn a bőr ára lényegesen változott, a tanács is más-más árszabályt csinált; így 1626-ban, midőn a bőr ára megdrágúlt. 1629-ben a régi alacsonyabb árszabályra akarta a város szorítani a vargamestereket, a kik ez ellen Bethlen Gábor fejedelemnél kerestek orvoslást. Bethlen, a ki fejedelem-sége területén egységes árszabályt állapíttatott meg az országgyűléseken, elrendelte, hogy Nagybányán is tanács és a kézművesek az 1626-iki országos limitatiohoz alkalmazkodjanak; meghagyván egyszersmind a városnak, hogy a varga-czéh régi szabadalmait tiszteletben tartsa.

A városi tanács megneheztelt a varga-czéhre, a miért ügyöket a fejedelem elibe vitték s 1629. okt. 2-én azt a határozatot hozta, hogy ezután vargamestereket a tanács ellen elkövetett kihágásuk miatt »városházára járó embereknek,« — tanácsbelinek vagy esküdt polgárnak — megválasztani nem szabad.

A varga-czéh ismertetett szabályait Báthory Zsigmond fejedelem átírja s megerősíti 1588. febr. 9-én.

Egy generáció múlva 1642. decz. 31-ikén a várostanács is megújítja s némi tekintetben kibővíti a varga-czéh privilégiumát. Új árszabályt rendel, a régebbinél magasabb árakkal (pl. térdig való új férfisarú 60 dénár, egy bokor (t. i. pár.) egytalpú kötő cipellős 40 dénár, kéttalpú 35 dénár, egy pár piros női saru 50 dénár stb.) Ennek áthágóit egy forinttal, ismétlés esetén tíz forinttal bünteti a tanács. Körülírja, hogy mi legyen a *remek*; u. m. capbőrből egy bokor (pár) felmetszett fejű két véggel varrott *szekernye*, u. a. bőrből egy bokor kötés *czipellő*, veres bőrből két bokor *saru*, egyike egy talpú, másik bokor két talpú legyen. — A mester-asztalt egy tál ételre, egy pecsenyére, félveder borra szorítja. Bőrt a vargákon kívül más ember a városon nem vehet, kivéve a bányák számára való bőroket. Bocskorokat csak jobbágyok számára valókat szabad árúlni a városon, de a bőrt ehhez is a városon kívül kell venni; »gyártott bocskort« már csak vásárkor szabad árúlni. Kidolgozott bőrt sem szabad

vásáron kívül behozni, kivéve a karmazsint és szattyánt, de a csizmadiák s vargák saját szükségükre mindig hozhatnak be.

A XVII. század végén a viselet és öltözködés divata átalakuláson ment keresztül, a melyhez természetesen az érdekelt iparosoknak is alkalmazkodniok kellett. Befolyással volt ez a nagybányai vargák műveire is, a kiknek a XVIII. század elején másnemű árúkat kellett dolgozniok, mint elődeiknek. Ez a változás hozta egy czéhbe a vargákat a *timárokkal*, melyeknek azelőtt szintén külön czéhük volt. Egy 1714. márczius 17-iki tanácshatározat azt mondja, hogy mivel a vargamesterek régi varga-műveket már nem igen művelnek s a timárságot is többnyire tudják, a város timár és varga külön-külön czéhet nem agnoscál, hanem a kétféle mesterséget egy czéhben együtt tartja.

7. A *timárok czéhét* tehát, ha külön czéhlevelük nem maradt is ránk, bátran felvehetjük a nagybányai czéhek sorozatába.

A timároknak érdekét védi az 1726. április 12-én kelt ama tanács-határozat is, hogy talpat idegenek csak vásár első napján árulhatnak. A tanács 1727. január 23-án eltiltja a szabad bocskor-árulást is, visszaállítván a *timár-czéhnek* Báthory Zsigmondtól nyert ama kiváltságát, hogy »gyártatlan talpat, vagyis bocskort ne legyen szabad senkinek sem árulni« (t. i. nem czéhbelinek.)

Mária Terézia, ki a czéheket újra rendezte, a nagybányai varga és timár-czéhnek is új szabadalmat engedélyez, 16 pontban, 1755. ápr. 22-én. Ebben mindenek előtt (a mi általában jellemzi a Mária Terézia-féle czéhleveleket) a templomba járás, a processiókban való részvétel, vizkeresztkor és kántorbőjtökön a czéh által adandó mise stb. kötelezettsége van nagy gonddal előírva. A róm. kath. vallású mestereket, legényeket és inasokat előnyben részesíti a más vallásúak felett. A czéhbe-álláskor mindenki tűzoltáshoz való bőrvédret és egy kézi vízi-puskát tartozott a városnak adni. (13. p.) A czéh ügyeit a város tanácsból való biztos — comissarius — ellenőrzi, stb. stb.

A czéh pecsétje 1757. évszámmal, *német körirattal* maradt fenn. A XVI—XVII. századi *magyar* czéhszabályok után e német.

pecsét, a múlt század elnémetesítő törekvéseinek jellemző szüleménye.

Századunk elején, midőn a czéheket a kormány újabb reformoknak vetette alá, a nagybányai vargák is új szabályokat nyertek a helytartó-tanáctól 1805-ben, 17 articulusban.

8. A *csizmadia-czéh* keletkezése is visszanyúlik a középkorba, de első czéhlevelök csak 1619-ből maradt fenn, a midőn a város tanácsa a mesterek kérésére régi czéhszabályaikat megerősíti.

Csak jellemzőbb vonásait emelem ki ennek, mellőzván mindazt, a miben más czéhszabályokkal megegyeznek. — Sajátságos, hogy a czéhmesterség elfogadását kötelezővé teszik, a czéhből és a mesterségből való kizáratás terhe alatt. *Két szolgálmestert* tartanak egy évig, vagy ha szükséges, tovább is. »*Köszönő pohárral*« fejezik be ezek az ifjú mesterséget, melynek költségeit a város 1718-ban 16 frtról 8 frtra szállítja le. A czéhbe-állótól négy *próbaművet* követelnek, u. m. egy száras egyenes-talpú karmazsin-csizmát, egy sarkantyús dali csizmát, horgast, egy papucsot, egy kapczát (t. i. bőr-harisnyát). *Bedálló pénzt* 4 frtot fizettek, a két czéhmesternek egy-egy pár »szemes keztyűt« s mester-asztalt adtak. Ez utóbbiak alól mesterember fiát, ha mester leányát vette nőül, felmentették; de a remekléstől nem. Ha idegen legény vette el mester leányát vagy özvegyét, csupán a mester-asztaltól mentették fel; a mi különben a legköltségesebb teher volt.

Az inasok között megkülönböztették a »*pénzes*« és »*nem-pénzes*« inast. Amaz csak *két* évig inaskodott s tanulásáért 16 frtot fizetett a mesternek, egyet beállópénzül a czéhnek. Ez külső dologra nem volt szorítható. Az utolsó félévben minden szombaton maga számára dolgozhatott a maga szerszámával, hogy legyen miből *társpoharat* fizetnie, a mivel felszabadulása után legénytársainak tartozott. — A nem-pénzes inas *három* évig szolgált, urától ruházatot is kapott, de aztán mind belső, mind külső munkára alkalmazható volt. A három évben minden héten egy pár csizmát magának dolgozhatott társpohárra.

A czéhszabályok jellemzetes sajátása az is, hogy igyekeznek körülírni a rokon és a saját mesterségek határait, nehogy egymáséiba vágjanak. A csizmadia-czéh is védekezik, hogy a

rokon varga-czéh mesterei csizmát ne csináljanak, legfeljebb házuk népének, máskülönbén szerszámukat elkobozzák. De viszont megvonják a magok határait is, hogy »senki az csizmadiamesterek közül a féle sarut, a mineműt az vargamesterek csinálnak, sem szekernyét, sem asszonyi állatnak való sarut ne csináljon, mindazáltal a maga háza népének, hogy megviselje, szabados, de pénzre nem szabados.«

Ugy látszik, a nagybányai csizmadiák leginkább csak közönséges csizmákat csináltak, mert finomabb árúk behozatalát czéh-szabályaik megengedik. »Sárga és veres és szederjes mívet, török mívet, akár karmazsin, akár szattyán, akár kordovány legyen, minden időben szabad behozni, de egyéb közmívet nem.« Később a bevitt csak a török művekre és a gyermekek számára készült kicsiny csizmákra szorították, mert a tanács 1664. jun. 23-án megtiltotta a városi polgároknak, hogy máshonnan való csizmákat (minők a brassaiak stb.) vásáron kívül vegyenek.

A czéhlevélben foglalt (15. p.) *árszabály*-ból képet nyerünk arról is, hogy miket dolgoztak leginkább. Nem érdektelen összehasonlítást tehetünk a vargák műveivel s a kettő között való árkülönbséggel. Egy karmazsin csizma ára (ha a vevő adja a karmazsint) 60 dénár; karmazsin papucsé 70 dr.; egy dali karmazsin csizma 55 dr.; egy öreg (t. i. nagy) capbőr csizma 1 frt 10 dr., kisebb 95 dr.; öreg kecskebőr csizma 1 frt, alább való 90 dr.; egy öreg csizmafejelés 50 dr., kisebb 45 dr.; egy fekete dali csizma 60 dr.; fekete papucs 50 dr., karmazsin kapcza (a vevő karmazsinjából) 20 dr.; 16 éves gyermeknek fekete csizma 70 dr.; 12—13 évesé 36 dr.; 8 évessé 33 dr.¹⁾

A csizmadiák 1645-ben újabb czéhlevelet nyernek a várostól, a mely sokkal bővebb a réginél s 42 czikkből áll; de lényegében megegyezik azzal. A czéhmaster biráskodási jogát a czéhet illető dolgokban azzal biztosítja ez, hogy a város bírójához forduló mestert egy forintra büntetteti. A remek elkészítésére hét hónapot tűz ki, a remek-bírálás alkalmával hét veder bort rendel adatni a mestereknek. Felvételnélkor a régi illetékeket ezek-

¹⁾ A csizmadiák 1619—1645. czéhlevelét a Magyar Nyelvőr 1888. évf. 374. l. közli Kovács Lajos, de kivonatosan.

kel toldja meg: jégveremre 1 frt, csizmaszínre 50 dr.; a czéh szőnyegére már előbb is kívántak 40 drt. A meg nem nősülő ifjú mesterre egy év múlva 1 frt, a másodikra 2 frt bírságot szabnak, a harmadik évben a czéhből kirekesztik. Legények kontárkodását egy firttal büntetik stb.

A vásárokon az árulás jogát egy 1722-iki függelék úgy szabályozza, hogy idegen mesterek, kontárok és »örmények« csak a vásár első napján árulhatnak; de a *műlátók* a rosz portékát lefoglalhatják. A műlátóknak czéhbeli mesterek 12, kontárok 18 drt fizettek kötelességszerű vizsgálatjukért.

Mária Terézia czéh-reformja sem hagyta érintetlenül a nagybányai csizmadiákat, a kik 1757. június 17-én nyerik tőle 16 pontban legutolsó czéhlevelüket. (Eredetije az egy. kvtárban.)

9. A *kádárok* régi czéhszabályait szintén 1619-ben erősíti meg a város tanácsa. Legjellemzőbb ebben a remek körülírása és az árszabály, a melyekből tiszta képet nyerhetünk arról, hogy miket kellett és szoktak abban az időben a kádárok dolgozni és munkájokat hogy fizették. *Remekül* a czéh fájából egy szőlőhordó »bótót« vagyis puttont (ára 25 dr), egy livót (28 dr), egy szőlős sajtóban való kádat s egy hordót kellett készíteniök két hónap alatt. Minden hibáért 50 drt fizettek; ha nem tudta a remeket megcsinálni, a 4 frt beálló pénzből 2 forintot levontak a fa árára, a többit visszakapta s elbocsátották, hogy »menjen dolgára«; ha remeklése sikerült, mester-asztalt adott, egy év alatt meg kellett nősülnie, máskülönben ki volt mondva, hogy »keze megfogatik a műveléstől.«

Csináltak a remeken kívül átalagokat, négelyeket, csebret (10—12 dr), »rücsölyt« (8 dr), csobolyót (26 dr), sajtárt (5 dr), mosdót (6 dr), különféle kádat, gyermek-feresztőt, vannát (25 dr), fön hordozó fenyő-dézsát (15 dr), »széles és füles csap-széket« (18 dr), lábas mosdót (18 dr), hevedert (5 dr), berbenczét stb. A hordók ára nagyság szerint változott, 60 vedres 3 frt, 50 vedres 2 frt volt s így tovább.

A kádárok egyik főkötelessége volt a »borkötés.« Egy hordókötéstől 70 vedresig kaptak 75 denárt. De úgy kellett kötniök, »hogy a bor szt. Márton-napig az ő szerencséjükre állt.« Ha a kádármester egyszeri hívásra bort kötni el nem ment s a

bor elfutott, kártérítéssel tartozott; ha útban volt már, midőn a baj történt, nem volt felelős.¹⁾

A kádár-czéh 1640-től 1654-ig fenmaradt számadásaiból látjuk, hogy a czéhben volt 1640-ben 39 mester és 3 özvegy asszony; 1644-ben 33 mester és négy özvegy asszony; 1645-ben 32 mester és 4 özvegy; 1646-ban 32 mester s 5 özvegy; 1648-ban 31 és 6.; 1652-ben már csak 25 és 2 özvegy asszony; 1654-ben ismét kevesebb; 24 mester és 2 özvegy asszony. Fel van sorolva e számadások közt évenként a két czéhmester, az atyamester, a két látómester és a két szolgálómester. A czéh fő jövedelmét a büntetés-pénzek képezik (1640-ben 20 forint 34 dénár). Egyéb jövedelmek az ifjú mesterek és inasok beállításából, a remekek eladásából, halottak temetéséből származik. 1640-ben 50 forint 7 $\frac{1}{2}$ dénár kiadása van a czéhnek; 1646-ban bevétel 58 forint, 54 dénár, kiadás 29 frt, 26 dénár; 1654-ben bevétel 48 forint 24 dénár, kiadás 28 forint 51 dénár. A czéh vagyonat és pénzét a czéhmesterek kezelték, a többi mesterek évenként megvizsgálták. Előfordult, mint pl. 1648-ban, hogy az évi számadást 10 mester megvizsgálván, hiányt találtak (34 helyett csak 16 volt a kasszában); a deficitet a czéhmesterek fedezték.

10. A *kovácsok* 1643-ban erősítették meg a várostanács által kibővített régi articulusaikat.

Remekbe: egy öreg (t. i. nagy) fejszét, egy ásót, egy kapát, egy fűvágó kapát kívánnak csinálni. A mester-asztalt így írják körül: első tál étel káposztás hus; második: egy borsos —; harmadik: egy gyömbéres tál étel, avagy fekete lév; pecsenye; gyümölcs tál étel; elegendő kenyér, 10 veder bor.²⁾

A patkolás közben megnyilazott lovat a kovács tartozik gyógyítani; két heti sikertelen ápolás után meg kell hogy fizesse; ha a legény a hibás, ez a felét fizeti. A kovácsoknak van fenntartva a kaszák egyedárúsága; azzal a nevezetes korlátozással, hogy a Bécsből való kaszákat s egyéb vasárúkat (bárd, fűrész,

¹⁾ Az 1664-iki függelék szerint. Az 1619-ik czéhszabályt közli a Magyar Nyelvőr 1889. évf. 378. l. Katona Lajos, de hézagosan.

²⁾ A kovács-czéh szabályait közli a Magyar Nyelvőr 1888. évf. 423. l. Katona Lajos, de töredékesen.

harapófogó stb.) mindig szabad a városban árulni. Máshol készült kaszák a czéh által elkobozhatók (fele a városé, fele a czéhé). Ha az általok csinált kasza három nap alatt eltört, mást kellett helyette csinálniok.

11. *A késcsinálók* 1640-ben mutatják be újonnan szerkesztett czéhszabályaikat a város birájának. Jellemzők a mesterek nevei, mert arra enged következtetnünk, hogy az ország különböző részeiből verődtek össze Nagybányán ez iparág művelői. Körmöcbányai Márton, Beszterczei Tamás, Olaszi János, Nagybányai Tóbiás, Szomolnokbányai Jakab és Vásárhelyi Mihály azok, a kik a czéhlevél bevezetésében felemlítve vannak.

Műveikre világot vet a remek körülírása, a miben a következők elkészítését kívánták: hármaskést; srott-vert kést; kettős kést, gyöngyházast, jó aczélost, rézzel forrasztott nyelűt, völgyest; egy jó öreg bokor (t. i. pár) mészárosnak való fekete szarunyelű kést. A kovácsolási munkát két látó-mester jelenlétében kell dolgozni, a kik egy tál étekkel, egy pecsenyével és borral vendéglendők meg. A mesterasztalt is körülírják. Legényt a czéh-mester és atyamester választ először, ezután az özvegy asszonyok következtek s csak azután választottak a többi mesterek; de a ki saját költségén hozatott legényt máshonnan, attól a czéh el nem vehette. Körül van írva a legények és inasok fizetése is. Továbbá a szolgáló mesterek és a legények társ-pohár adása. Az inas panaszában a mester ellen a czéh-mester ítél; ha a mester a hibás, először megintí, másodízben elveszi tőle az inast; ha az inas a hibás, nem pénzzel büntetik, hanem »plágálással«. A legények ládája az atyamesternél, a láda kulcsa a dékánál van. Az atyamester újévkor ajándékot kap (egy keticzczés ón kannát, egy ón tálát és késeket) s ezért megvendégeli a legényeket.

A kés-egyedárúságot biztosítja az a határozat, hogy minden a czéhen kívül csinált vagy behozott kés elkoboztatik, kivéve a bécsi és lengyelországi késeket vásár előtt és után egy héttel. De aztán ők is tisztességes késeket tartoztak csinálni. A czéh-mester és a szolgáló-mester a vásárokon az árúkat megvizsgálta s a rosszakat elkobozta.

Nevezetes, hogy a vásárra minden késcsináló mester tartozott kirakodni; a ki elmulasztotta (az 1650-iki pót-szabályok

szerint) első két ízben a czéh, harmadszor a városi tanács által büntettetett meg 10 forintig. Az árúkat a czéhmesterek tudta s engedelme nélkül nem volt szabad a városból kivinni (10 forint bírság alatt), mielőtt meg nem vizsgálták.

Az 1722-iki pót-szabályok szerint idegenek késeket csak országos vásár első napján árúlhattak; de csak miután a czéh megvizsgálta az árúkat.

12. *A szűgyártók* czéhszabályai 1750-ből maradtak ránk. A czéhmesterség elválalása nálok is kötelező a választottra; a ki el nem fogadta: egy évre s három napra eltiltatott e mester-ségtől. Az egyik czéhmester és szolgáló-mester köteles volt minden két hétben egyszer meglátogatni a műhelyeket; a munkában talált hibát egy forinttal bírságolták. Vásárcor is megvizsgálták az árúkat, a rossz bőrből készültet elkobozták s az illető mestert érdeme szerint büntették. Nevezetes, hogy a két czéhmester egy évi szolgálataért két forintot kapott a czéhtől.

A czéhbe lépni kívánóktól a következő remeket követelték: egy paripára való szerszámot, veres bőrből, posztóval borítva; egy lánczos fékagyat, posztóval borítva; szűgyellőt és farmatringot, veres-bőrből, zöld színaranyval megprémezve; egy fordított hevedert; egy felhányós kötőféket; egy pár hajtott kengyelszíjat; egy patkóverő tokot; egy hagyma kötő tokot; egy megfont szárú kopja-tokot. Azonkívül a város birájának tartozott egy fékagyat és egy úti kötőféket készíteni ajándékba.

13. *A fésűs-czéh* 1714. ápr. 14-én alakul újonnan, a midőn is a város 27 pontba foglalt szabályait megerősíti. Tagjai magyarok és németek voltak. S a czéhmesterek egyike is magyar, másika szász vagy német kellett hogy legyen, az elsőség évenként váltakozván közöttük. De hogy mennyire igyekeztek a czéhnek magyar jelleget kölcsönözni, látszik ama határozatukból (3. p.), hogy a gyűléseken, a ki csak tud, magyarul beszéljen, 24 dr büntetés alatt. Remekül egy nagy fogazott és egy apró »fogmetsző fűrész» készítettek.

Ipartörténeti szempontból feljegyzésre érdemes a 22-ik pont, mely szerint *csont fésűt* mindig szabad boltokban árulni; *bontó fésűt* pedig, a milyent a felföldön csinálnak, iparkodják a czéh készíteni, hogy a felföldit kiszoríthassák.

14. *A kupás-czéh* szabályai 1716-ból valók. Remekül kíván-tatik tőlük: egy félvedres csős-szájú féloldalú lapos palaczk; egy félvedres fedeles kupa; egy tángyéros tornyos kalamáris és pedig 15 nap alatt. Az első a bírót, a másik kettő a czéhet illette. Készítettek még az árszabály lajstroma szerint: különféle palacz-kokat és kupákat; bokály forma fedeles kupát (12 dr), iczczés, messzelyes és egy-italú apró kupát, (10, 8, 4 dr), borstöröt (10—9 dr), talpas és talpatlan poharat (4—3 dr), vízi-puskát (60 dr), bormérő iczczét messzelyestül (párja 24 dr), a szőlő-munkánál használt metcző és karózó késhez nyelet (3 dr), reszelőnyelet (2 dr), tábori srófós kalamárist (juharfából 1 frt, diófából 1 frt 20 dr). Továbbá tálas műveket: »öreg remek makkos kassai borítót« (72— egész 30 dr), fatálakat (nagyság szerint 24—3 dr), tejszűrőt (3 dr), tányérokat (juharfából 3 dr, nyárfából 2 dr).

15. *A szappanosok* 1726-ban alakítanak czéhet, a midőn is a város 17 czikkből álló czéhszabályukat megerősíti.

16. *A kőművesek és ácsok* czéhlevele csak 1805-ből van meg; midőn 24 czikkből álló szabályukat bemutatják a tanácsnak; de már előbb is szerepelnek a város történetében. Igy 1639. febr. 9-én a várostanács Pataki István és Szathmári Márton *ácsmestereket* Aranyos-Meggyesre küldi, hogy az ottani vártornyot megnézvén, a nagybányai »kis« vagy »vigyázó tornyot« annak mintájára építhessék. 1646. márcz. 11-én pedig I. Rákóczy György a munkácsi vár sánczainak kivágásához és az erősség kőfalainak kijavításához és újból építéséhez rendel Nagybányáról *bányászokat és kőműveseket*.

Egyéb mesterségek üzéséről is emlékeznek a városi levéltár iratai.

Igy 17. *a pékek* felől a várostanács 1582. febr. 25-én azt határozza, hogy országos vásárok alkalmával a három első napon a pékeken kívül gabonát vásárolni nyereségre se idegennek, se helybelinek ne legyen szabad, 10 frt büntetés terhe alatt.

18. *Üvegések*, 19. *töltésések (bádogosok)*, 20. *fazekasok* felől említés történik 1645. febr. 19-én, midőn a szatmári udvarbíró Keczy János felkéri a nagybányai tanácsot, hogy a szatmári vár ablakainak kijavítása végett küldjön üvegéseket,

küldjön töltéseket (bádogosokat) is és az ottani fazekas-
terek által készítenen a vár számára »kemenczéknek való
kályhákat.« A város tanácsa 1671-ben a fazekasok czéh-
mestereit azon okból, »mert a fazekasok rossz művet készítenek«,
bebörtönözéssel és 10—10 frt büntetéssel sújtotta.

21. *Kőfaragókat* és 22. *téglavetőket* 1646. július 27-én
I. Rákóczy György küldet Szatmárra, hogy a megrongált vár
kijavításában segédkezzenek.

23. *Esztergályosokról* 1661. szept. 16-án van emlékezés,
midőn a szatmári főkapitánynya kinevezett ifj. gr. Csáky István
számára csináltatnak velők Nagybányán »száz udvari fatálakat,
kétszáz udvari tángyérokat és ezüst tángyér üregeiben való apró
tángyérokat is bükkfából 30-at.«

Bizonyára ezeken kívül is voltak még egyéb iparúzó mes-
teremberek és kézművesek Nagybányán a múlt századok folya-
mán; ha czéhleveleik s egyéb irataik nem is maradtak fenn a városi
levéltárban. Annyit a fenmaradt és előszámlált ipartörténeti
adatok is bizonyítanak, hogy Nagybánya városa a késő közép-
kortól kezdve a jelen századig tekintélyes gócpontja volt a magyar
iparnak és kereskedésnek s hogy az a culturmissió, melyet az
iparfejlesztés által teljesített, mindig fényes lapját fogja képezni
a virágzó s hazafias város történetének.

SZÁDECZKY LAJOS.

BÁTHORI ISTVÁN ERDÉLYI VAJDA

ÉS SZÉKELY ISPÁN BUKÁSA 1493-BAN.

Ecsedi Báthori István, ősrégi dúsgazdag nemzetség ivadéka, ki mint erdélyi vajda Kinizsi Pál temesi ispánnal 1479-ben a Kenyér mezején, a törökök sokkal számosabb hadait tönkre téve, fényes győzedelmet nyert, egyike azoknak a jeles hadvezéreknek, kik a lángeszű Mátyás király hadi iskolájában növekedtek s Mátyás hadseregének egész Európában elismert katonai hírnevét a hazában és külföldön folytatott diadalmas hadjáratokkal megalapították.

Családja fényénél s hadi érdemeinél fogva gyorsan emelkedett az ország legmagasabb méltóságaira. Mátyás trónraléptekor 1458-ban a zászlós urak sorában áll, mint főasztalnokmester; Mátyás uralkodásának utolsó tizenkét esztendejében pedig, bár annyira tanulatlan volt, hogy nevét sem tudta leírni, — a mi egyébiránt a közép korban a leghatalmasabb főúri családokban sem volt valami nagy ritkaság, — az országbírói tisztet s azzal együtt az erdélyi vajdaságot és a székely ispánságot viselte. Ezen méltóságait tovább két esztendőnél megtartotta II. Ulászló király idejében is, 1493. elején történt bukásáig, melyet az általa hallatlan kegyetlenséggel elnyomott és istentelenül sanyargatott székely nemzet fegyverre kelése idézett elő.

A dúsgazdag, gőgös, mogorva s féktelen zsarnokságra törekvő főurat csak Mátyás király vaskeze birta zabolán tartani; a mint a dicső király Bécs várában 1490-ben elhunyt, Báthori szabad folyást engedett vad szenvedélyeinek; nyíltan hirdette, hogy olyan királyt akar választani, kinek üstökét folyvást markában tarthassa. Sikerült is neki s a vele szövetséget kötő főuraknak, kiknek egy részét Mátyás emelte föl a porból, ezt a célt elérni; Corvin János, Mátyás törvénytelen fia, hadait Báthori és Kinizsi verték le a Sárvíz mellett a Csonthegynél vívott döntő ütközetben; ők és a Mátyásnak tett esküjüket megszegett főpapok és

főurak emelték trónra a tehetetlen, tunya cseh királyt, a nép által Dobzse Lászlónak gúnyolt Ulászlót, kibén éppen nekik való királyt kerestek és találtak. A tehetetlen király még tehetetlenebb kormánya alatt ezek a nemzet érdekeivel nem gondoló önző urak Mátyás hatalmas, gazdag Magyarországot csakhamar az erkölcsi és anyagi süllyedés posványába s utóbb a gyermek II. Lajos idejében a mohácsi vérmezőn a végromlás örvényébe taszították.

II. Ulászló gyászos korszakában a főurak a királyt csak bábnak tekintették, s önérdekeiket hajhászva, törvényt, jogot lábbal tapodtak. Báthori István az ország bírása, Erdély vajdája s székelyek ispánja, mint a középkori féktelen oligarchák kiváló példánya, döllyfében, embertelen kegyetlenségében, vérlázító zsarolásában többé határt ismerni nem akart. Főnhangon hirdette, hogy ő király és vajda Erdélyben, s azoknak, a kik ellene a királyhoz akarnak folyamodni, két fejük legyen, hogy ha az egyiket el találják veszteni, a másikat elővehessék.

Különösen a jogaira féltékeny s a szabadságért élő-haló székelység ellen dühöngött; azok főembereit ártatlanul ölette, kínoztatta, raboltatta s számkivetette, döllyfösen hirdetve, hogy ha azoknak, a kiket ő számkivetett, a király hétszer megkegyelmezne is, azt ő soha számba sem venné.

Két esztendőnél tovább tűrte a vérig zaklatott székelység a vajda úr és szolgálai istentelen kicsapongásait, kik a Báthori által Udvarhelyen épített várból s a kastélylá erősített marosvásárhelyi egyházból zsarolták, nyúzták a szegény népet.

A szenvedés kiállhatatlanná vált, az elkeseredés a hallatlan elnyomatás miatt tetőpontra hágott; oda jutott a dolog, hogy a székelység, mintsem hogy tovább is ily sanyargatás alatt éljen, készebb lett fegyverrel kezében meghalni vagy tömegesen idegen országokba bujdosni.

Midőn a szenvedés pohara csordultig telt, az 1492-ik év utolsó hónapjaiban, a hét székely szék közönsége folyamodást intézett a királyhoz, s a vajda visszahívását követelte.

Ez a deák nyelven, de valódi székely észjárással s a deák szavakban is könnyen fölismerhető eredeti magyar zamatos kifejezésekkel szerkesztett folyamodás oly élethű s meghatározó rajzát adja a székely nemzet addig hallatlan elnyomattatásának, hogy azt, mint az akkori időt és embereket híven jellemző s éppen ezért igen érdekes és tanulságos oklevelet, jónak látom szóról-szóra hű fordításban közleni, a mint következik. ¹⁾

¹⁾ Ezen folyamodás másolata a derék tudós Bod Péter »Siculia Hunno-Dacica« című kéziratában maradt fön a *m.-vásárhelyi Teleki-könyvtárban*. Innen adta ki Engel, *Geschichte von Serrien und Bosnien*.

»Felséges fejedelem, legkegyelmesebb urunk!«

»A hét székely szék közönsége könyörög Felségednek bizonyos fontos, őket szorongató ügyekben, melyek az alább írt pontokban tisztán ki vannak fejtve, hogy vele született nemeslelkűségéből őket kegyelmesen kihallgatni, s kegyesen megkönnyebbíteni méltóztassék.«

»Szentséges Felség; jól tudja Felséged, hogy mindjárt szerencsés megkoronázatása után Felséged nagyságos Veres Péter urat és hívét a püspök urat ¹⁾ levelével közzénk küldötte, Felséged teljes hatalmával, mint Péter úr s a püspök úr állították, és Felséged azon urak által tőlünk hitet s örök hűséget kívánt, úgy, hogy Felséged bennünket mindig és örökre megtart a mi jogainkban, régi szokásunk szerint, a mint Magyarország szent királyai idejében meg voltak tartva; mire a megnevezett urak, Veres Péter úr és a püspök úr, Felséged személyében meg is esküdtek. És jöllehet akkor felséges Albert király, Felséged öccse is, bizonyos követei által tőlünk hűségesküt kívánt, esküvel igérvén, hogy bennünket jogainkban örökre meg akar tartani, mégis, minthogy az említett urak Felséged személyében megesküdtek, mi ezt látva, Felséged akaratjának s nem Albert király urának hódoltunk és közönségesen esküt tettünk, hogy Felségedhez örökre hűséget tartunk, azzal a feltétellel, ha Felséged bennünket jogainkban meg fog tartani. S e mellett azon említett urak, Péter úr és a püspök úr, Felséged nevében mindazoknak, a kik Mátyás király halála után valami mozgást indítottak, vagy bármi módon Albert király úr mellé állottak, bocsánatot adtak. Mi aztán attól fogva Felségedhez mindig hívek voltunk s mindenben hűségesen szolgáltunk, s még jobban is szolgáltunk volna, ha a vajda úr bennünket nem akadályozott volna. Mert szentséges Felség, a vajda úr a Felséged Veres urék által nekünk tett ígéreteivel semmit sem gondolt. Közzénk mint ellenségre erős sereggel jött, és közzülünk sok teljesen ártatlant megöletett, némelyeknek szemeit szuratta ki, másoknak házait földig romboltatta, nejeiket, leányaikat kifosztatta, minden vagyonukat és jószágukat elvitette, több mint 10,000 forint értékben zsákmányra hányatta, s tőlünk vámokat szedetett. És a mi gonoszabb, s a mit soha nem hallottunk, közöttünk kastélyt építtetett, melyből bennünket mindig bátran elnyomhasson s rabolhasson. Ezen kívül hadait ránk küldte, s azokkal török módra zsákmányoltatott. Minden igaz jogainkból kiforgatott bennünket s némelyeket közzülünk teljesen ártatlannul számkivetett.«

»A vajda úr magával hozta két udvari emberét a székely főemberek közzül, tudniillik Kaczai Antalt és Imrefi Albertet, a kiket a székelyek közönsége nem az ő követneik, hanem az ország árulóinak mond; azokkal Felségednek azt a jelentést tétette, hogy némely lázadó székelyek miatt Felséged jövedelmei és a részére teendő szolgálatok zavarba jöttek. Pedig tudja meg Felséged, hogy minden parancsa teljesítésére készek voltunk; mert midőn Felséged az erdélyi püspök úr és Drágfi Bertalan úr által az ökröket kiadatni kívánta, ²⁾ akkor mindnyájan megígérték, hogy megadják, a mint az említett püspök és Drágfi Bertalan úr jól tudja: azonban az ország alvajdája, ura megbízásából, némely vele tartókkal együtt arra törekedett, hogy az

Halle, 1801. 4-r. 41—47. l. — Közltem Székely Oklevéltár I. kötet 272—280. l., hol az oklevél hiányzó keltét hibásan határoztam 1493-ra 1492 helyett.

¹⁾ II. Ulászló koronáztatásakor erdélyi püspök Geréb László volt.

²⁾ A szokásos ökrösítésről van szó, melylyel a székelység a királynak koronáztatásakor, menyegzőjekor s első fia születésekor tartozott.

ökrök kirovása haladjon el ura bejöveteléig, hogy aztán szolgálának több ajándékozást és pazarlást tehessen. Az említett urak visszamenetele után pedig a mondott alvajda azokat, a kik Felségednek ökröt adni ígérkeztek, halállal fenyegeti és üldözi vala, s alig menekülhettek meg.»

»A kastély felépítése után Udvarhelyszéken ¹⁾ mindenkitől egy köből zabot, egy tehenet, egy csirkét, egy kenyeret, minden parochiától két ökröt, két hordó sert, két szekér szénát és minden falutól egy szalonnát zsaroltak. Midőn pedig némelyek a rendelt napra nem tudták megadni, súlyos bírsággal terhelték őket, úgy hogy egy csirke vagy egy kenyér meg nem adásáért egy-egy embertől ötven dénárt vagy többet is vettek; a kastély elkészülte után az embereket minden nap rabolták, úgy hogy egy nap hatot vagy nyolczat is vittek a kastélyba, és igen szoros bilincsben a hidegen kin tartották, s még vérdíjjal is nagy nehezen lehetett őket kiváltani.»

»Zethelaka falujában, a hol hatvan lakos volt, hat emberen kívül mind a maga vérdíjával váltotta meg magát; a kiket pedig személyökben el nem foghattak, azoknak gyermekeit fogták el, s nyársat készítvén helyette ahhoz kötözték; anyja aztán, látván hogy meg akarják sütni, vérdíján megváltotta.»

»Egy jámbor tisztességes asszonyt teljesen ártatlan létére elfogván, oszlophoz kötözték, kendert téven alá meggyújtották s félholtan ott hagyták, utoljára is rokonai váltották meg vérdíjával.»

»Némely nemesek házait fölégettette, a mi Felséged országában sohasem volt szokás. A vajda úr udvari emberei egy nemes urat, házára menvén, vas botokkal vertek, ötven forintot vettek el tőle, s hajadon leányát hajánál fogva csúfosan vonszolva s ugyanott más egyéb istentelenségeket elkövetve, minden vagyonát elvitték.»

»A vajda úr udvari emberei ismét egy nemes asszony házára menvén, annak két szolgáló asszonyát, a kiknek törvényes férjük volt, házából erőszakkal kiragadták és Törcs várába vitték, ²⁾ velők fajtalankodva, kiket maig is ott tartanak.»

»Két székely nemes, tudniillik Veres István és András, jószágait a vajda úr istentelenül elfoglaltatta, a kikről az egész ország tudja, hogy büntelenek és ártatlanok. Kiknek jószágait annyira elvesztegették és elpazarolták, hogy több mint ezer arany forint kárt vallottak. S az egyiknek nejét illetlenül és aljasan szidalmazták, arra csábítva, hogy a kastélyba menjen be. Annak a Veres Andrásnak azért vétette el jószágait, mert a székelyek követésében Felségednél járt és a mit rábíztak, Felségednek eladta.»

»Minthogy az említett nemesek udvari emberei uraik vagyonát a kastélyba vinni s a gabonát kihordani nem akarták, mindegyiktől két forintot vettek.»

»Egy három esztendősz gyermekét a kastélyba vittek, s nyársat készítvén számára, anyja előtt arra kötötték, azt mondva, hogy meg akarják sütni; mit az anya hallván, végkép elkeseredett s vérdíján váltotta meg. Sófálván egy ártatlan embertől minden törvény nélkül tizenhat forintot vettek el.»

¹⁾ Ez a kastély az udvarhelyi vár volt, melyet később II. János király az 1562-ben legyőzött székelyek féken tartására újra építtetvén, még jobban megerősítettet. — Hogy egyébiránt Báthori István a marosvásárhelyi egyházat is erősséggé alakította, kifejti *Orbán Balázs, Székelyföld leírása. IV. köt. 111. és 118—120. l.*

²⁾ A töröcsvári királyi várat és urodalmat, mely a székely ispánság tisztjéhez tartozott, Báthori István vajda, mint egyszersmind székelyispán úgy bírta.

»Tudja meg Felséged, hogy mikor valami elnyomást és sanyargatást szenvedtünk a vajda úrtól, nem mertünk Felségedhez menni, hogy elnyomtatunkat előadjuk. Mert azt állítja, hogy ő király és vajda Erdélyben, azt mondván, hogy azoknak, a kik Felségedhez akarnak folyamodni, két fejök legyen, hogy ha az egyiket el találják veszteni, a másikat elővehessék. Még azt is mondja, hogy a vajdaságot Felséged neki örökösen adta, a mit soha senki sem hallott, hogy valakinek úgy adták volna.«

»A vajda úr udvari emberei egy nemes asszony házára menvén, annak három újját levágták, s még kegyetlenül meg is verték.«

»A vajda úr udvari emberei, tudniillik Barlabási Lénárt és Siroki Mátyás, Sepsi széken ártatlan emberektől igazságtalanul 300 frtot csikartak.«

»Tudja meg Felséged, hogy soha a többi boldogult magyar királyok, Felséged elődei, idejében ily nagy elnyomtatást és szorongattatást nem szenvedtünk, mint Felséged idejében a mostani vajdánktól, nem tudjuk azonban, vajon Felséged tudtával van-e vagy nem. Mert annyi kimondhatatlan kínzás sanyargat bennünket, hogy nem is bírjuk mind elmondani. Némelyek ugyanis Felséged földje lakosai között Moldvában és Havaselföldön szántottak és vetettek s magokat az említett országok vajdáinak jobbágyokul kööltötték, Felséged földjét odahagyva, és sokan elhatározták, hogy a vajda iszonyú elnyomása miatt a mondott vajdák urasága alá menekülnek.«

»A vajda úr kimenetele után udvari emberei minden nap száz embert s többet is hajtottak a kastély munkájára, kapával s más szerszámmal, és fagyban, télviz idején, tapasztatták velök a házakat; egy hét vagy több idő elteltével pedig, midőn hazabocsátották őket, mindegyiktől egy-egy pénzt zsaroltak.«

»A bűdös és ezetes sereket, melyeket magok nem használhattak, a székely falukra kivetették, s azok helyett tőlök romlatlanhasznát szedték.«

»Mikor a vajda úr Erdélyből kimene, némely udvari emberei azt mondják vala, hogy kevés tolvajt és latrot találtak a székelyek közt, ki is azt felelé, hogy majd ha bejövend, igyekezik találni és súlyosabban fog büntetni. Azt is mondta, hogy a mely székelyeket ő számkivetett, ha Felséged nekik hétszer megkegyelmezne is, azt ő soha számba sem venné; pedig az egész ország ártatlanoknak vallja őket.«

»Több széken, a hol székelyek fűgyermekei kihaltak, a vajda úr leányaitak gyenge korukban az atyafiak megegyezése nélkül udvari embereihez adta férjhez, és székely örökségeiket elfoglalta. S ezt azért tette, hogy udvari embereit közzénk telepítse, és több rontást és zavart csinálhasson közöttünk. Némely székely falvakat is malmokkal, kaszálókka s más székely örökségekkel együtt, minden törvény nélkül, és sohasem igazsággal, maga részére foglaltatott. Ha pedig Felséged mind ennek nem adna hitelt, méltóztassék bizonyos meghitt emberét teljes utasítással és hatalommal hozzánk küldeni, a ki sanyargattatásainkat annak rendje szerint megtapasztalja.«

»Mikor a vajda úr közöttünk forgolódik vala, azt mondogatá, hogy jobb és hasznosabb volna Felségednek, ha az egész székely földön bűdös dögök hevernének, mint hogy székelyek lakjanak rajta, mert Felségednek semmi hasznót, sem szolgálatot nem teszünk. Nekünk azonban úgy látszik, hogy Felségednek szolgáltunk, s jövőre is szolgálni akarunk. Mert tudhatta Felséged s a főpapoktól és főuraktól tisztán megérthette, hogy országának egyéb határszéleit sok ezer forinttal tartják fön, és nagy sok pénz megy fel az ország őrzésére, s még sem lehetett a pusztításoktól megmenteni. S mi Felségednek ezt az országát Felséged minden pénzsegedelme nélkül, sok atyámfiaának fogságba jutásával s vérök bö omlásával, Felségednek mindeddig épen megtartottuk. Ezen kívül, midőn a boldogult királyok fölszólítottak bennünket, minden hadjáratban és táborozásban ott voltunk az ország védelmére, s a mi őseink vére különbözö országokban, tudniillik Moldvában,

Havaselföldén, Rác-, Török-, Horvát-, Bolgárországban bőven omlott, és a mi vérünkkel patakok folydogáltak, tagjainkból és csontjainkból pedig hal-mokat hánytak. Most pedig Felséged idejében tőlünk tizezer ökröt csikartak, s végre Felséged részére a székelység nyolczadrészét kívánták táborozásra; mely készületre és táborozásra fejenként egy-egy forintot fizettünk, a mi, a mint hirtelenében fölvetettük, összesen 100,000 forintra megy. Midőn ezen pénzzel zsoldosainkat rendbe hoztuk, s a pénz nagyobb részét a magunk készülétre elköltöttük, a vajda úr nem tudni mi okon, minket a székelyek előkelőit fejenként magához hívata, és azt a zsoldra való pénzt tőlünk vissza-vette, melynek visszavételével nem csekély kárt vallottunk. Szerettük volna bizony, hogy annak a pénznek híré se hallottuk volna, mert némelyek a készületre elköltötték, s hogy visszafizethessék, örökségeiket voltak kényte-lenek eladni.«

»Ezeket mellözve s tekintetbe nem véve, azon vajda urunk, a mint igazán kitanultuk, ha közzénk jövend, bennünket tökéletesen tönkre tenni szándékozik, főembereinket a szegények közzül kiirtani s magokat a szegény székelyeket, mint a nemesek jobbágyait, minden szabadságaiktól megfosztani törekszik, s mind ezt igyekszik is megtenni, mert azokat a tisztségeink csekély jövedelmeit, melyekből az említett szolgálatokat tettük, az általa köztünk építettett kastélyhoz foglalta. Felséged királylyá választatása előtt ugyanis az a vajda úr nyíltan mondogatá, hogy olyan királyt akar választani, a kinek üstökét folyvást markában tarthassa.«

»Könyörgünk azért Felségednek mind közönségül, mint legkegyelme-sebb urunknak, hogy Felséged tekintse meg ily nagy elnyomatásunkat, és méltóztassék a vajdát közzülünk visszavenni, hogy bennünket még több törvénytelen és hallatlan gyötrelmekkel ne háborgathasson. Tudja meg Felséged bizonyosan, hogy mi alatta soha nem maradunk, s fejünket rá soha nem bizzuk, még ha mindnyájunknak feleségeinkkel s gyerme-keinkkel az országból idegen földre kellene is bujdosnunk. Mert tudja meg Felséged, hogy ha a vajda úr köztünk ismét uralkodnék, a mint említettük, elhatároztuk, hogy Felséged országából azonnal kibujdosunk. Bizonyosan tudja meg Felséged, hogy mikor a vajda úr némely teljesen ártatlanokat közzülünk számkivetetteknek kiáltatott ki, az nem mindnyá-junk megegyezésével és akaratjával volt határozva, hanem csak néhány székelylyel kiáltatta ki, a kik akkor a vajdával jelen voltak, s azok sem önkényt, hanem szörnyű félelmökben kiáltották ki. Mert a vajda úr akkor a kastély előtt bitófát állíttatott, melyre őket, ha azokat számkivetetteknek ki nem kiáltják, fülakasztatta volna. S tudja meg Felséged, hogy azok az akkor jelen volt székelyek nem csak azokat az atyjokfiat kiáltották volna ki számkivetetteknek, mert oly nagy rettegés fogta el őket, hanem oly nagy rettegé-sükben, a mondott vajda úr, ha akarta volna, tulajdon nevüket is megtagad-tathatta volna velök.«

»Szentseges Felség! némely gonosz emberek, tudni illik a vajda úr udvari emberei, egy teljesen ártatlan atyánkfíat az egyházban Urnapján irgalmatlanul megölték, kiket aztán ez az ország ily gonosz tetteikért köz-értelemmel és akaratlanul számkivetett. S a vajda úr azokat mai napig is magánál tartja és minden törvényünk és szabadságaink ellenére pártolja, miért ezelőtt is többször könyörgöttünk Felségednek.«

»Szentseges Felség! a vajda úrnak a kastélyban lévő udvari emberei megparancsolták, hogy minden asszony a kastélytól egészen négy mértföldig menjen be a kastélyba gabonát rostálni, s mikor megtenni vonakodtak, tőlök magok helyett leányaik és szolgálkat csikarták ki.«

»Mikor a vajda úr azt a kastélyt építtette, a szegény székelyeket, mint az ökröket járomba fogták s úgy hordatták velök a fát és egyebet, a mi kellett, mint a barmokkal.«

»Szenséges Felség! Az ökörszedés idején magok az adószedők nagyon sok kárt tettek Felségednek, mert sok ember pénzzel váltotta meg ökreit magoktól az adószedőktől. a mely pénzt aztán nem szolgáltatták be Felségednek, hanem magoknak tartották és elbitangolták.«

Bizonyosnak tartom, hogy midőn a székely nemzeti gyűlés ezt a folyamodást a királyhoz fölküldte, már akkor arra is készen állott, hogy gyűlőlt zsarnoka megbuktatására tömegesen fegyvert ragadjon. S ezt nem csak a helyzet mivoltából hiszem megállapíthatónak, hanem oklevelekkel is igazolhatom, melyek a székelység akkori forrongására és fölkelésére némi világot derítenek.

Báthori István Medgyesről 1492. szept. 3-án megparancsolja a szebeni tanácsnak, hogy mint legközelebb Szebenben létekor meghagyta volt, azonnal minden vonakodás nélkül adjon át megbízott emberének, Nagy Pálnak, 2 mozsárágyút 32 kőgolyóval, egy taraczkot s hozzá 20 kőgolyót, 16 szakálast és 2 mázsa puskaport, küldjön továbbá neki 2 ácsot és 2 pattantyúst.¹⁾ Ezen hadi szereket a vajda a szászoktól kétségtelenül a székelyek ellen az udvarhelyi várkastély részére kérte.

1492. szeptember 23-án a vajda Udvarhelyen a székely nemzet közgyűlésén ítél Sepsi-Szentgyörgy mezővárosának Sepsi szék ellen indított perében, a várost, mint a mely nem bizonyíthatta be, hogy kiváltságos királyi város, a szék hatósága alá visszarendelve.²⁾

Két hét múlva 1492. okt. 7-én Báthori Istvánt ismét szász városban Segesvárt találjuk. Innen parancsolja meg Sepsi szék tisztjeinek, hogy Sepsi-Szentgyörgy mezővárosát, bár előbbi ítéletével a szék alá vetette, törvényes hatóságában ne háborgassák s a város lakosaitól követelt rovatokat engedjék el.³⁾

1492. decz. 2-án a székely nemzet közönsége Nagy-Soly mosról Udvarhely széken intéz fölszólítást a szász nemzethez, hogy a mint a Mátyás király halála után a sárdi mezőn az erdélyi főurakkal s velők tartott gyűlésen kötelezték magokat, hogy ha valaha a székelyek elnyomatnának, velők együtt fölkel-

¹⁾ Eredetije a *szász nemzeti levéltárban, Szebenben*. --- Ezen, valamint az alább említett eddig kiadatlan többi oklevelet is közlöm a *Székely Oklevéltár* sajtó alatt lévő III. kötetében.

²⁾ II. Ulászló 1514-iki megerősítő levelében, *Brassó város levéltárában*.

³⁾ Szapolyai János erd. vajda 1515-iki megerősítő levelében, melynek ugyanő általa kiadott 1516-iki átirata eredetiben megvan *Brassó város levéltárában*.

nek s a székely ország törvényét velök egy akarattal követelik a királytól, és ha föl nem akarnának kelni, fejöket s minden jószágokat veszítsék, minthogy tudhatják, hogy ők mily iszonyúan elvannak nyomva a vajda úr által, azt azonban nem tudhatni, vajon a király tudtával-e vagy nem, küldjék el követeket hozzájuk, ahol az ország nemesei is összegyűlnek, s velök együtt folyamodjanak a királyhoz, hogy őket régi szabadságaikban tartsa meg. Ez esetben biztosítják a szászokat jó szomszédságuk és barátságuk felől; de egyszersmind azt is tudatják, hogy ők gyalogjakkal s lovasaikkal már fölkeltek, s a kik velök nem akarnak tartani, azok jószágait megszállják s azokkal köteleztetésök szerint akarnak elbánni. ¹⁾

A fegyverre kelt székelyek ellen a vajda Udvarhely mellett ütötte föl táborát. Innen kérte föl mindjárt másnap decz. 3-án a szebeni tanácsot, hogy ácsaiknak, kik az udvarhelyi kastély munkáját bevégezve haza mennek, szolgálatjukért teljesen fizessen meg. ²⁾

Ekkortáiban történt, hogy a szebeni polgármester a székelyek mozgalmai kikémlelésére három napi járó földre kiküldött emberének utiköltségül egy arany forintot adott. ³⁾

Történtek-e a két tábor közt összeütközések s ha igen, mily eredménnyel folytak le, arra adatot találnom nem sikerült: csak annyit tudunk bizonyosan, hogy a székely nemzet a királyhoz intézett folyamodásával, melynek a fegyveres fölkelés döntő súlyt birt adni, rövid időn célját érte. II. Ulászló ugyanis Budán 1493. január 19-dikén kelt s a hét szász székhez intézett parancsa szerint az erdélyi vajdaságot és a székely ispánságot Báthori István országbirótól, kegyét és jóindulatját iránta továbbra is föntartva, elvette, s Losonczi László tárnokmesterre és Drágfi Bertalan komornyikmesterre ruházta. ⁴⁾

Ezt a megaláztatást a garázda főúr nem sokáig élte túl. Még azon évben, 1493-ban meghalt. Nyir-Bátorban, abban a kolostorban temették el, melyet a kenyérmezei győzelemkor szerzett zsákmányból építtetett. Hamvait később rokonai a nyirbátori díszes egyházba helyezték át, és síriratában émelyítő hízélgéssel igyekeztek a jámbor, istenfélő, kegyes és példás életű fér-

¹⁾ Egykorú példánya a *szász nemzet levéltárában*.

²⁾ Eredetije, zárt alakban, zöld viaszba nyomott pecsét nyomaival, *ugyanott*.

³⁾ Kelet napja nélkül, Sartor György szebeni polgármester 1492-ik évi számadásában. *Ugyanott*.

⁴⁾ Eredetije a *szász nemzet levéltárában*.

fiának magasztalt törökverő hős emlékét az utókor előtt megörökíteni.¹⁾

A történelem ítélete másként hangzik, s nem hiszem, hogy kartársai benne a vitéz katonában és vezérben az embert is hajlandók lehettek volna dicsőíteni; a székely nemzet pedig szabadsága s polgári és emberi jogai zsarnok elnyomóját bizonyosan megkönnyebbült szívvel s méltó átokkal kísérte sirjába.

SZABÓ KÁROLY.

¹⁾ A síriratot *Bod, Hungarus Tymbaules 10. l.* s utána *Budai Ferencz Magyarország Polgári Lexicona I. köt. 170. l.* így közli:

Qui Curios vita, vicit probitate Catones,
Aequavitque Numam religione Dei,
Nam coluit verum prisca pictate Tonantem,
Et nunquam domuit foeda libido virum,
Hic capit Alpinos, Moldavos protegit idem,
Sanguine Sylvanos et tegit ipse suo.
Egregius Stephanus, saevos qui pectore Turcos
Prostravit toties, hac requiescit humo.
At vos o Bathorum gens hunc lugete parentem,
Nam Bathorum cecidit firma columna domus.

Erre igazán elmondhatja az elfogulatlan bíráló: »difficile est satyram non scribere.«

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A trajanusi Dákia rumunjainak története.

Istoria Rominilor din Dacia Traiana de A. D. Xenopol, propesar la Universitaten de Jassi. Jassi, 1888.

II.

A könyvnek negyedik és utolsó fejezete így van nevezve: *Dacia în perioada a doua a navalirii. Inceputuri de state. 700—1290.* Azaz: a becsapások vagy ellenséges járások másik időszaka. Az államok, t. i. a rumun államok, kezdetei 700—1290. Ez a fejezet leginkább felkölti figyelmünket. Részei következők:

I. Magyarok. 1. A hegyen túli tartománynak állapota (starea țărilor de peste munți) a magyarok érkezésekor. 2. A magyarok becsapásai. 3. A rumunok állapota a magyarok alatt.

II. Besenyők, Kúnok, Tatárok. 1. Besenyők és Kúnok. 2. Tatárok.

III. Muntenia (Oláhország) és Moldávia a leszállás előtt. 1. A szláv vidék Munteniában és Moldáviában. 2. A rumunok lakhelyei Munteniában és Moldáviában.

IV. A rumun-bolgár császárság (imperiul romino-bulgar). 1. A rumunok lakóhelyei a Balkán-félszigeten. 2. A rumun-bolgár császárság története. 3. A rumunok szerepe a rumun-bolgár császárságban.

Már az előtt felhoztam Xenopolnak véleményét, mely szerint az avarok hatalmának megsemmisítése után a magyarok megérkezéséig (791—898 meg 1000) barbár népnek becsapása nem tűnik fel a trajanusi Dákiában. Sőt az avarok is már a bolgárok elszakadásával 678-ban gyengültek volt. Tehát 678-tól fogva 898-ig és 1000-ig (mikor a magyarok Erdélyt is elfoglalták) a trajanusi Dákiában csendes életet éltek a rumunok és szlávok. A hegyek menedék-helyeiből ki kezdvén jönni s lassankint a hegyek oldalain és a síkságokon letelepedni, kényelmesebben lakhatának. »Akkor keletkezének rumun és szláv faluk és városok

a Kárpátok völgyeiben, *a melyek régiebbek, mint a magyar hordák megszállása Erdélyben*, s a melyek nevei ma is rumun vagy szláv eredetet mutatnak, jöllehet azután megmagyarosítottak vagy elnémetesítették. (Incepura a se intemeia sate ši oraše rumine ši slavone in vaile Carpaților, acaror existența mai vecche de cît așezarea oardelor maghiare in Transilvania se recunoaște ši astazi, de pe fapțul, ca numele lor se ved a fi de origine romaneasca sau slavona, maghiarizate sau germanizate in urma.) Ennek bizonyítására *Trauenfeld* (Geographisches Lexicon Siebenbürgens. Wien, 1838.) és *Bieltz* (Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens. Hermannstadt, 1827 tán 1847.) munkáiban számtalan (nenummerata multime) rumun-szláv helyneveket talál Xenopol, a melyekből 20-at ír ki mutatványúl.

Az erdélyi szász írók még kevesbbé ismerik a szláv nyelveket mint a magyar írók. A mint ezek hajlandók egy rakás szláv helynevet — mert nem értik — magyaroknak adni ki: úgy az erdélyi szász írók minden erdélyi helynevet, a mely nem világosan német vagy magyar, oláhnak hisznek. Trauenfeld és Bieltz könyveiben (a melyek most nincsenek kezennél) sok szláv helynév fordul elő okvetetlenúl: vajjon oláhnak tartják-e azokat, nem tudom.

Xenopol általában nagy historiai tévedésben van, s mint-hogy ezt a tévedést tudva hirdeti is (mert fölteszem, hogy nálamnál jobban tud szlávúl) historiai falsificatiót követ el, midőn a szlávok idejét *rumun-szlávnak* nevezi. Mert rumunságot 678-tól fogva 889 vagy 1000-ig találni meg Erdélyben, halandónak nem sikerült még. A szláv helynevek pedig csak Xenopol előtt bizonyítják, hogy rumunoktól származnak.

A helynevek változását az oklevelek hirdetik, de azt Xenopolék nem akarják meghallani, annál kevesbbé hallják meg a német és franczia neves és nem-neves írók. »Quod non vident usquam, esse putant nusquam«, ezt lehetne igen sok íróra alkalmaztatni.

Xenopol a következő neveket így hozza fel:

<i>Rumun-Szláv.</i>	<i>Magyar.</i>	<i>Német.</i>
1. Cărpeniș	Kerpenyes	—
2. Daia	Dalya	—
3. Rece	Recse	Rätsch
4. Topircea	Toporcsa	Tschapertsch
5. Galiș	Galyis	Galisch
6. Săcel	Szecscl	—
7. Telisca	Telisca	Telischen
8. Valea	Valya	Wallendorf

<i>Rumun-Szláv.</i>	<i>Magyar.</i>	<i>Német.</i>
9. Mindra	Mundra	—
10. Buia	Bólya	Bell
11. Vlădeni	Vládeny	Wladein
12. Reșinar	Resinar	Reschinar
13. Porcești	Porcesed	Portscheschti
14. Cîmpul lui Neagu	Câmpolnyak	—
15. Porumbac	Porumbak	Bornbach
16. Gaunoasa	Kajnásza	—
17. Vulcan	Volkany	Wolkendorf
18. Rucar	Rukar	Rukendorf
19. Adrian	Adorján	—
20. Buzeu	Bodza	Bodsau

A számtalan rumun-szláv helynevekből huszat idéz Xenopol, annak megmutatására, hogy (mert a magyarok és németek a magok nyelvére alkalmaztatva ferdítették) régiebbek, mint a magyar hordák megtelepedése Magyar- és Erdélyországon.

Minthogy Xenopol ismételve és erősen hangsúlyozta, hogy a szlávok nem bírták elnyomni a rumun természetet, sőt ők magok, mint édes vizű folyó, a rumun sós vizű tengerbe merülvén, sós vizűekké, azaz rumunokká lettek: tehát a hús név közül előbb a kétségtelen rumunokat kell kiválasztani.

Szembe ötlük a 14. szám alatti *Cîmpul lui Neagu*, mi magyarul annyit tenne *Neag mezeje* (cîmpu = campu). Ezt a magyarok, Xenopol szerint, *Câmpolnyakra* ferdítették; de Kollerffy Helységtárában (a 29. és 436. l.) *Kimpulujnyágnak* van írva; tehát nincs elferdítve. Rendkívüli érdekes helységnév, mely egy tulajdonnévvel, *Neag*-gal jár, s kíváncsiak vagyunk megtudni, ki lehetett az a nevezetes rumun ember, a ki 1000 előtt ott a Zsil folyó mellékén gazdálkodott. Nyilván egyik vajdája a Retyezát helységén elbujt rumunoknak. Ha véletlen a Retyezátról nem a Zsil mentében keletre indul embereivel, hanem éjszakra folyó valamelyik patakot követ: a Zarmizegetusa, vagy Ulpia Traiana Augusta nagyszerű romjaira talál, s megújítja ezt a nevezetes várost. — Hiába, vak véletlen vezeti a látó embereket.

Azonban kissé utána járván a *Kimpulujnyág*-nak, dr. Solyom-Fekete Ferencznél a Kendeffi család iratai között Ulászlónak 1493-dik évbeli adomány-levelére találunk, a mely több szántóföldet és rétséget sorol fel; ezek közt »*Myrylo-war* et *Nyakmezew*«, azt mondván: »qua quidem prata atque terras quidam fluvius Syl appellatus interfluit.« Bizonyos e szerint, hogy 1493-ban Nyakmező lakatlan föld volt. »Napjainkban ott találjuk *Kimpulujnyág* oláh falut, melyről egy tudós román

hazánkfia azt mondta, hogy ott valami *Negu* vagy *Neagu* nevű vitéz rómainak neve lehet megörökítve. Pedig az oklevél kétségtelenné kell hogy tegye, miszerint azt az 1493-ban még lakatlan földet később szállotta meg oláh lakosság s átvette vagy átfordította a Nyakmező nevet saját nyelve szerint *Kimpulujnyágra*.¹⁾

Tehát azt a rumun, vagy román helynevet, melyet Xenopol Kr. u. 1000-dik év előttinek, vagyis »a magyar hordák« megszállását megelőzőnek tart, a geographia még 1493-ban csak *Nyakmezőnek*, igazán magyar nevűnek ismeri vala. Tehát a rumun helynév a magyar után van képezve, s a *Negu* vagy *Naequ* nevezetes ember köddé válik s elpárolog.

Rumun helyneveknek látszanak még a 8. *Valea*, s a 9. *Mindra*. Valea artikulussal »a völgy«. Ez magában, minden hozzátét nélkül, bajosan lehet helynév. Két *Vályát* ismerek Erdélyben, az egyiket a volt Besztercze-vidéken, melynek német neve Wallendorf, vagy Altdorf, másikat a volt Seben-székben, melynek német neve Grabendorf. Mind kettő, úgy látszik nekem, a német »Wall« szóból és képzetből lett, mely töltéssel való árkot jelent; tehát németül »Graben« is, »Wall« is. A magyar *Válya* a német Wall-nak utánozása, mint az oláh *Vale* is. Egyébiránt száz meg száz bizonyítéka van annak, hogy a németek vagy százszok földjein az oláh helységek a németek megszállása után keletkeztek.

De van *Valea* (a völgy) nevű, tehát igazán oláh nevű, helység is, ámbar nem magában, hanem valami hozzátétellel, mint a következő, azoknak egyik példánya, mutatja.

Hunyadi Jánosnak, Nagy-Csűrön, 1445-ben költ s a Kőrösbánya közönségéhez szóló levele felszólítja a nevezett községet, hogy az arany forintosok verőjét Nagyszebeni Simont (Symonem cusorem et factorem florenorum auri) Kőrösbányán birt javai-ban háborgattatni ne engedjék, hanem a négy bányaváros (de oppidis quatuor Bánya) polgáraiból alakult békebíróság hozott ítélete értelmében védjék meg. A négy bányaváros pedig *Kőrösbánya*, *Czebe*, *Karács* és *Riska* valának. Akkor Kőrösbányán egyik lakos még így nevezte: Johanne de *Fenyw-pataka* (Fenyőpataka). Ma ennek *Valea-brád* (= a fenyő-völgy) a neve, mi tehát a Fenyw-patakának oláh fordítása.²⁾ Vajjon

¹⁾ Dr. Solyom-Fekete Ferencz: A magyarság és az oláh incolatus Hunyadban. A Hunyadm. Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve (1882.) az 58. lapján.

²⁾ Lásd a Hunyadmegyei Tört. és Rég. Társ. Évkönyve az 1885-ik és 1886-ik évekről, IV. köt., Budapest 1888. Solyom-Fekete Ferencznek »Adatok a volt Zarándmegyei részek történetéhez« című értekezésében.

ez a Valeabrád helység is megelőzte-e a magyar hordák megtelepedését?

A *Mindra*, vagy *Mundra* »szép«, «büszke» jelentős oláh szó. Ilyen nevű helység van Fogaras vidéken és Alsó-Fejérben is. Az új-görögben *mandri* juh-aklot jelent; nagyon valószínű előttem, hogy a *Mindra*, *Mundra* helynév júhtartásról származik, mert van sok új görög szó is az oláh nyelvben.

Annál bizonyosabban oláh név a 12. alatti *Rešinar*. Az oláhban *rešina* szurok, latinban is *resina* = szurok. Ez a helység a nagyszebenieké volt, azért német neve »Städterdorf«. Azok szurok-főzés végett oláh lakosokat telepítettek oda, onnan lett az új helység neve *Rešinar*, latinul *Picivicus* = Szurokfalu. Tehát Nagy-Szebennek bérczes erdejében épült a falu. II. József 1786-ban királyi szabad faluvá tévé, azt a várostól elvevén, számára külön határt vágatván ki, s annak a város tulajdonát tevő malmait, korcsmáit, havasait is odaengedvén.¹⁾ Most Saguna sírjáról híres. — Tehát *Resinar* helység sem előzte meg a magyar hordák megszállását, sőt még a németekét sem.

A 2. alatti *Daia* és 10. alatti *Buia* azért nem eredetiek a magyar Dálya és Bólya-hoz képest, mert a magyar kiejtés a Daiát, Buiát nem utasította volna el. Ellenben az oláh nyelv szokta az *l* hangot elejteni, s a latin *clavis*-t *cheie*-nek, a latin *clarus*-t *chiar*-nak, a latin *filius*-t *fiu*-nak, a latin *filia*-t *fia*-nak, a latin *mulier*-t *muire*-nek stb. mondani. Azonképen csinált a magyar hely szóból *heiu*-t, p. o. Várhely oláhu *Orheiu*; Udvarhely oláhu *Odorheiu*. Kétségtelen tehát, hogy a *Daia*, *Buia* helynevek a magyar Dalyá-ból, Bolyá-ból lettek.

A 15. alatti *Bornbach*-ot csak nem lehet szlávnak vagy rumunnak tartani; az olyan német, mint akár a Weiss-wasser. A magyar és oláh *Porumbak* a németnek utánozása.

A 3. alatti *Récse* = német *Rätsch*; 4. alatti *Toporcsa* = német *Tchapertch*; 5. alatti *Galís*; 7. alatti *Tiliska*, vagy *Teliska* = német *Telischen*; a 13. alatti *Porcsesd* mind Szeben megyei helységek. Ha oláh nevűek is, bizonyosan nem a szászok megszállása előtt keletkeztek; annál kevesebb szabad azokban valami IX. vagy X. századbéli alapításokat képzelni. Mint *Resinar*, úgy támadtak ezek is.

Fogaras a rumun historikusok képzelődésében a rumun Trója. Mert valamint *Aeneas* Trójából indult ki a rómaiak elültetésére Itáliában: azonképen valami *Negru* Fogarasból indult volna ki a rumun állam ültetésére Havaselföldben. De bármenny-

¹⁾ Marienburg, Geographie d. Grossfürstenthum Siebenbürgens. II. 249. l.

nyire akarják is, Fogarasból nem csinálhatnak római alapítást a rumun historikusok; az, mióta a történelem ismeri, *magyar királyi vár*. S ehhez sok keletkező falu tartozott, többi közt a 18. szám alatti *Rukur* is. Amde a királyi várhoz tartozó földjei sok ideig a szászok birtokában is voltak, s ezeknek tulajdonítható *Rukendorf* = Rukur.

A 11. alatti *Vledény*, németül Wladein, most Fogaras-megyébe való, de még a múlt században a brassaiaké volt. Az ottani magyarok *Veledény*-nek ejtik.

Ha az 1. alatti *Kerpenyes* igazán az 1000-dik év előtti, azaz Szt.-István királyunk uralkodása előtti időből való volna, mint Xenopol nemcsak alítja, de állítja is: Zalatna, Abrudbánya, Offenbánya, Vöröspatak nem épülnek, mert az a falvakat és városokat építő rumun lakosság betölti vala az Érczhegységet, s a támadó *Aranyas* székely-széknek sem juthat vala hely.

Valamikor »Cassiu, dévai levelező a brassói »Gazetá«-ban *gaz ámitónak* nyilvánított mindenkit, ha nem hiszi el, hogy többek közt Al-Pestesén a magyar családneveket az erdélyi fejedelmek és a reformatio erőszakolták legyen föl, jöllehet ott soha tős-gyökeres magyarság nem lett volna a lakosság zöme, hanem Trájánnal bejött római gyarmatosok utódja. « Erre nézve Súlyom-Fekete Ferencz okleveleket közöl az 1295. 1302. 1360. 1380. 1414. 1462. 1488. 1491. évekből, a melyek »tehát oklevelesen« bizonyítják, hogy nemcsak Al-Pestesnek, hanem egész Hunyadmegyének lakossága magyar és talán német is volt a XIII. század végéig. De 1300—1360-ig, tehát hatvan év alatt történik a lakosságnak nagy változása; a régi helyett új lép, kenézek alatt, mely azonban a *hét királyi vár*hoz tartozik, az üresen volt vagy üressé lett földeken új telepítvényeket alkotván úgynevezett kenézi jog alatt (novas plantationes fecisse et jure kenezyale possidere.)¹⁾ Valóban III. (IV.) László uralkodásának kezdetétől Nagy Lajosunk haláláig (1272—1380.) megváltozik Erdélynek és kelet-déli Magyarországnak ethnographiája, s e változás egész a török hódításig tart, mit számtalan oklevél tanúsít. Nem akarom *gaznak* nevezni, de *ámitónak* lehet neveznem, a ki a XVI., XVII. különösen pedig a XVIII. és XIX. századnak ethnographiai képét a XIII-dikat megelőző századokra teszi vissza. Ezt teszi pedig Xenopol nagy munkájával is, melynek ismertetését a hosszú, de szükséges kitérés után folytatom.

A helyneveken kívül más bizonyíték is volna, mely szerint az oláhok megelőzték a magyarokat.

¹⁾ Lásd a már idézett dr. Súlyom-Fekete Ferencznek értekezését: A magyarság és az oláh incolatus Hunyadban.

Több forrás Magyarországot úgy jellemzi, hogy hajdan a rómaiak legelői (pascua Romanorum) volt. Kik voltak ezen rómaiak? s mit jelentenek a rómaiak legelői? kérdi Xenopol, s így felel magának a 473. lapon: Ezen »pastores Romanorum« csak oláhok lehettek, a kik leszállván hegyeikről, számtalan nyájaikat az avarok pusztáin legeltették a Duna-Tisza között, a magyar Mesopotamiában. Így és innen támadt a »pascua Romanorum« elnevezés.

Itt Xenopol nagyot síklík. Elfelejtí, a mit előbb erősen állított, hogy a hegyeken menedéket keresett és ott összeszorult rumunok kifelé sem terjeszkedhetének, útjokat állván mindenütt a szlávok. Most meg leszállíttatja a hegyekről az avarok pusztáira a Duna-Tisza közén. — Alkalmasint sem egyik sem másik nem történeti valóság. — De kissé ferdít is a források szavain és értelmén. Azok »rómaiak legelőiről« (pascua Romanorum) beszélvén, csak Pannoniát értik, mely hajdan a római birodalomhoz tartozott volt, nem pedig a magyar Mesopotamiát, melyen mind végig barbárok uralkodtak. Azután a »rómaiakon« urakat vagy gazdákat értenek, kiknek nyájaik legeltek ott, nem pedig pásztórokat, kik őrizték a nyájakat. Xenopol Pannonia helyébe a Duna-Tisza közét, az urak vagy gazdák helyébe szegődött pásztórokat csúsztat.

Az orosz Nestor 1100. tájban azt írta, hogy a szóban lévő országot előbb szlávok bírták, azután vlachok győzték le a szlávokat, végre a magyarok a vlachokat. Íme, új bizonyítéka annak, hogy az oláhok megelőzték a magyarokat, úgymond Xenopol. Amde ez az állítás, hogy a VIII. v. IX. században az oláhok legyőzték a szlávokat, annyira ellenkezik az ismert történetekkel, mint ellenkeznek az ismert földrajzzal az az állítás, hogy a Duna a Tiszába szakad. Akárhonnan vette is azt Nestor, annak semmi valósága nincsen. Miklosich, a híres szláv tudós, a kéziratok tanúsága szerint, Nestornak eme helyét betoldottnak, azaz nem-eredetinek is tartja. Xenopol még is hozzá ragaszkodik, mert így okoskodik: Nestor előszámlálván a népeket, a vlachokat megkülömbözteti a rómaiaktól, így: varegek, svédek, normannok, gótok, roszok, angolok, spanyolok (galitziani), *oláhok* (Volochi), *rómaiak* (Rimleni), németek (Nemtzi) stb. A *volochi* név csak az oláhokra alkalmazható: ezek tehát, Nestor tanúsága szerint is, megelőzték a magyarokat mind Erdély- mind Magyarországon.

Nestor tanúsága a IX. és X. századokbeli történetekre nézve Erdély- és Magyarországon, ha eredetinek vesszük is az idézett helyet, csakugyan nem nyomhat semmit. Mégis tanúságos, épen Xenopol felvilágosításánál fogva. A népek előszámlását így közli a 477. lapon Xenopol: »*Valachii* (Volochi), *Romanii* (Rimleni).

romanește vechiu Rîmleni)« azaz »oláhok (volochi), románok (oláh nyelven a régi rîmleni.)« Miben rejlik itt a tanúság? Abban, hogy a szláv forrás, a bibliai fordítás, a rómaiakat *rîmlen*-eknek nevezte, s így fogadta el a régibb oláh fordítás is. Xenopol itt is szántszándékkal félre lép. Ő a *rîmlen* szót *i*-vel írja (rîmlen), mely *i* az *a* és *o* hangot is kifejezi; tehát *rîmlen* = *rum*-len. Úgy de az ó-szláv nyelv *rîmljan*-t ír, az *i*-t *u*-vel fejezvé ki. Így írta még az úgynevezett Kálvin Káté is 1657-ben. Az tehát a tanúság, hogy még a XVII. század közepén a *rumun* (oláh) nevet különböznek tartják vala a *rîm* (róm-ai) névtől; hogy még akkor rumun nem vala egy a román-nal, vagy éppen rómaival, mint ma.

Azon fejedelemségek (Xenopol vajdaságoknak nevezi), melyek a magyarok ideérkezésekor fennállottak, legdöntőbb bizonyosság volnának arról, hogy szlávok és rumunok szervezték vajdáik alatt. Béla király Névtelenje vagy Anonymusa szerint akkor a Tisza balpartján a Szamos és Körös között, meg Erdélynek éjszaki részein Mén-Marót; a Maros-Tisza szögén Orsováig Glad; Erdélynek közepén vagy szívéen Gelou uralkodtanak. Más források szerint Erdélynek déli részein Kean volt az úr; az Anonymus szerint a Duna és Tisza közén pedig Zalán parancsolgatott, de ez nem érdekli a rumunok történeteit. Mind az öt nagyobb-kisebb hatalmasságot Xenopol világos előadása a bolgár főuraság alá helyezi.

A mi már Mén-Marótot illeti, annak népe részint bolgár, részint rumun volt volna. Ez utóbbinak voltát *Satu-mare* (ejtsd: Szat-már) azaz Nagy-falu, teszi kétségtelenné, t. i. Xenopol előtt.

Gladról mondja Xenopol, hogy az Anonymus és Sz.-Gellért legendája szerint, a keleti egyház híve volt, a Maros mellett várost épít, mely ma is megvan, t. i. a Tîrgul Mureşului de astăzi (a mai). Hogy oláhok voltak alattvalói, abból tetszik ki, mert a legenda sok-sok marhát tulajdonít neki, melynek szegődött pásztorai valának (erant ei pecora infinita, quae habebant pastores suos deputatos). Egyébiránt megjegyzi Xenopol, hogy az Anonymus nagyon csalatkozik, midőn mondja, hogy Glad a »kúnok, bolgárok és oláhok segítségére« támaszkodott, hisz a kúnok (Cumani) a magyar elfoglalásnál kétszáz évvel utóbb tűnnek elő a dunai völgyben (de oara ce aparirea lor in valea Dunarei este posteroara cu 200 de ani cucerirea maghiare.)

Gelou fejedelemségét az Anonymus a Kis-(Hév és Hideg) Szamos mellékeire helyezi, azt mondván, hogy lakosai rumunok és szlávok, hogy Gelou nem igen bátorzkodnék a magyarok ellen vitézkedni, mert alattvalói sokat szenvedtek a kunoktól és besenyőktől (a 471. lapon). Amde Transsylvániának elfoglalását Anonymus nem úgy mutatja be, mint tökéletes legyőzést, mert Gelou-

nak halála után az ország népe *Tuhutumot választá meg annak helyébe* (Tuhutum este ales da poporația țarei ca domnu in locul lui Gelu), a kinek utódjai Sz.-Istvánig tartják Transsylvániát, a midőn Gyula függetlenségre törekedvén, legyőzték a magyar királytól. Annálfogva a rumun dynastia helyébe egy magyar jutott volt ugyan, de az egész fejedelemség rumunnak maradt, a mint azelőtt volt. (Prin urmare dinastia româna fusese înlocuită cu una maghiară, iară în celalte rămăsese tot principatul românesc de mai înainte.« A 487. lapon). Transsylvániának déli része egészen független maradt a magyar uralkodástól Szt.-Istvánig, a ki Keant legyőzte.

HUNFALVY PÁL.

A római Szent-Lélek-Társulat Anyakönyve. 1446—1523. (A vatikáni magyar okirattár I. sorozata 5. kötete.) Budapest, 1889. Franklin-Társulat nyomdáján.
4r. I—XXVIII. és 1—168. l.

A magyar főpapság nemes tisztet teljesít, midőn dicsőült *Ipolyi Arnold* püspök jeles eszméjét melegen felkarolván, a vatikáni levéltárnak, e kimeríthetetlen történeti kútfőnek magyar hazánkat érdeklő kincseit gondos szerkezetben és pompás kiadásban közre bocsátja.

Eddig hat vastag kötet jelent meg: 1. Pápai tizedszedők számadásai (1281—1375.) 2. Gentilis hibornok magyarországi követségének okiratai (1307—1311.) 3. IX. Bonifác pápa bullái (1389—1396.) 4. Magyarországi pápai követek jelentései (1524—1526.) 5. Buonvisi bibornok bécsi nuncius jelentései és 6. a czikk fején leírt mű. — Kettőn, három serényen dolgoznak, a kötetet pedig, melyet ime ismertetni akarunk, *Bunyitay Vincze* váradi kanonok fáradozásának köszöni a magyar közönség.

A San-Spirido kórház Rómában — úgy értesülünk Bunyitay előszavából — a világ egyik legnagyobb kórháza, mely ezer beteg, ötszáz örültet és háromszáz lelenczet volt képes befogadni.

Első alapját III. Ince pápa tette le és föntartását a keresztény szeretetre bízta. Azonban a pápák avignoni tartózkodása alatt az intézet a végpusztulás szélére jutván, IV. Jenő pápa karolta föl annak hanyatló ügyét, és második alapítója lőn, midőn fölélesztette benne a Szent-Lélek-Társulatot, 1446. évi márczius 25-én kelt bullájával teljes búcsút engedvén mindazoknak, kik a társulat tagjai közé beiratkoznak, s a beíráskor három arany forintot, azontúl pedig évenként egy garast ($\frac{1}{10}$ forint) a kórház pénztárába befizetnek.

Elsőnek mindjárt maga a pápa írta be nevét, megjegyezvén, hogy míg él, évenként kétszáz aranyat, halálakor pedig ezer

aranyat ad a kórház czéljaira. — Követték példáját a bíborosok, püspökök, Róma s a keresztény világ tehetősbejei, de jobbára csakis ezek; mert a három arany forint tagdíj egész összeget képezett akkor, mi a tagok szaporodását gátolta, s a kórházat pangásba hozta.

E bajon IV. Sükösd pápa segített, ki 1477. évi márcz. 21-én kibocsájott bullájával míg egyrészt megerősítette a San-Spirido társulata régi kiváltságait, nem kívánt többé tagdíj fejében határozott összeget, hanem adhatott mindenki, saját buzgóssága és tehetsége szerint, amennyit akart. — Ettől kezdve a tagok száma a világ minden népe buzgó híveiből évről-évre szaporodott, a társulat anyakönyve lapjai gyorsan megtelének, létre jött a kézirati kötet, mely a San-Spirido kórház levéltárában őriztetik, és mely a kath. egyház középkori híveinek, — mondhatni nemeseinek arany-könyve.

Ez »arany-könyv«-ból böngészte Bunyitay Vincze a római Szent-Lélek-Társulatnak összes magyar tagjait, sok száz nevet; száraz adatokat az igaz, de ezek közzététele által nem csekély szolgálatot tett a magyar történelemnek, mert — mint ugyanó helyesen megjegyzi — multak történeteit nem találjuk együtt, szépen kidolgozva és leírva a levéltárak vasajtai mögött. A történelmet a világ minden részébe szétszórt egyes adatokból kell összeszedni és összeállítani.

Arról is tanúskodnak az apró adatok, hogy a középkorban nemcsak egyesek közlekedtek a mívelt Italiával, hanem Magyarország minden rétegéből a zászlós uraktól az egyszerű iparosig egész karavánokat látunk Olaszország felé intézni lépteiket, melyek faluról-falura, városról-városra zarándokolva, szedték föl magokba és haza érvén, terjesztették a műveltség, a humanismus tanait.

Örülni fognak e jegyzeteknek genealogusaink, a magyar egyháztörténelem bűvárai, kivált pedig helyrajzok írói.

Jó munkát végzett tehát Bunyitay Vincze kanonok, midőn San-Spirido albuma magyar följegyzéseit közkeletűvé tette és könyvét pontos indexszel látta el.

Abban az egyben azonban alighanem csalódní fog, midőn az egyik társulati tag, *Sárhaju*-nak neve és *Zaar* Lászlónak, az Árpád nemzetség tagjának neve közt összefüggést keres. »Sárhaju« úgy vélem annyi, mint *sárga hajú*, »Szár« pedig — s ezt biztosan tudom — annyi mint *kopasz*, *calvus*. Vesse csak össze, tisztelt barátom, az Anjoukori Okmánytár II. kötete 474. lapját a Hazai Okmánytár VII. kötete 76. lapjával, és ott, de egyebütt is találni fogja, hogy Detre, a Csetnekiek és Pelsőcziek (Bebekek) őse hol »dictus Zaar«-nak, hol »calvus«-nak nevezetik.

Ékíti a Vatikáni magyar Okirattár e kötetét *Lazó János* († 1523.) erdélyi főesperes síremléke. Csupaszképű papi alak talárisban, mely fölött térdén alul érő karing, csuklyás kápa a fején, gyűrűje jobb keze hüvelykét díszíti. A párnán, melyen az alak feje nyugszik, jobbról, balról látszik címere: marokba szorított három nyilvessző, melyek kettőjének hegye lefelé, harmadika, fölfelé irányul.

PÖR ANTAL.

Pannonia őskeresztény emléke. Régészeti tanulmány. Irta Gyárfás István Tihamér. Budapest, 1889. 8-adr. 104. l.

Régiségek és ritkaságok kedvelői, gyűjtői nálunk soha se hiányoztak. A templomok kincses házai, a kastélyok kapuboltjai, fegyvertárai, a főiskolák muzeumai, könyvtárai voltak közönséges menedéke a régiségeknek, — miközben mindig találkoztak főuraink, papifejedelmeink és tudósaink sorában, kiknek fogékonyabb érzékek lévén a műkincsek iránt, gonddal gyűjtötték főleg a régi pénzeket, gemmákat, elenodiumokat s egyéb »csecsebecsé«-ket.

A római régiségtan általánosb érdeklődést is keltett, sőt az »Antiquitates Romanorum« a gymnasiumokba is bemenő utat talált. — Voltak, a kik irodalmilag is foglalkoztak a régészettel, mely »talán valamennyi tudomány közt legfőbb élvezetet nyújt«: Salagi, Schoenwisner, Koller, Katancsich és mások de ezek szórványos jelenségek.

Egyébiránt a külföldön se találkozunk sokkal fényesebb állapotokkal, kivéven természetesen Olaszországot és Rómát, hol minden kő érdeket kelt, és szinte kínálja magát az archaeologusnak. Innét is indult ki az Archaeologia, mely a római és keresztény műrégészethől vevén kezdetét, végre hatalmába kerítette a régiségek összes birodalmát.

Marochi, Fugges, Smetius, Panvinus, Gruter, Bosio, Reinesius, Fleetwood, Mabillon, Montfaucon, Fabretti, Boldetti, Muratori, Lupi, Maffei, Corsini, Mamachi, Zaccaria, a nevek, melyekhez *Rossig*, a keresztény régészet megalapítójáig fűződik a tudományos, főleg keresztényen Archaeologia fogalma.

Napjainkban a francziák és németek: Caumont, Bock, Eitelberger etc. új tért foglaltak el az Archaeologia számára, megalapítván a középkori keresztény művészetet, melynek Toldy Ferencz szerint »első magyar« művelője Ipolyi Arnold lett. — Ipolyi, Henszlmann, Rómer Flóris csakhamar propagandát csináltak az ifjú tudománynak, és Reményi Ede, ki hegedűjével az országot bejárta és mellékesen mindenütt régiségeket kutatott,

segített fölkelteni azt az érdekeltséget, mely immár mintha mélyebb gyökereket eresztgetne.

Ipolyi legsikerültebb tanítványa e téren dr. *Czobor Béla*, egyetemi tanár, kit viszont »útmutatójául és mesteréül« tisztelettel *Gyárfás I. Tihamér*, nagy-szombati főgymnasiumi tanár, az »Öskeresztény műemléki tanulmányok« (Budapest, 1887.) és »Pannonia keresztény emlékei« írója: egy egész ember, nagy olvasottságú, szép készültsgű, komoly igyekezetű tudós, ki ünnepélyesen megfogadta, hogy fenséges tudományának »szenteli tollát, idejét, sőt egész életét.« (Öskeresztény műeml. tanulmányok, 7 lap.)

Jelen munkája mintegy folytatása az előbbinek, amabban a katakombák, ebben Pannonia emlékeit tárgyalván. Tárgyalja pedig a pannoniai kereszténység megalapítását, elterjedését és viszontagságait a római uralom idején. Kútforrásai első sorban a feliratos emlékek, melyek közül igen sokat bír a M. N. Muzeum. *Dolgozata tehát történeti, de régészeti is egyszersmind; vagyis példa arra, miként lehet a régészet által felkutatott és megismert emlékeket a történelem számára érvényesíteni, s egyuttal magyar érdekű, amennyiben hazánk Dunán-túli részének multját eddig nem ismert terjedelemben és praecisióval adja elő.*

Elsőbben is vázolja a kereszténység megalapítását Pannoniában, és miután Pannonia történetét, határait, felosztását, közigazgatását, hadügyét sat. előadá, amint az a római uralom alatt volt, leírja Pannonia keresztény egyházai emlékeit, történetét egyházi tartományok és püspökségek szerint.

Pannonia egyházi tekintetben a sirmiumi és lauricum érsekek főnhatósága alá tartozott. *Sirmium*hoz (a mai Mitrovicz) tartoztak a következő püspökségek: *Mursa* (Eszék), *Cibalis* (Vinkovcze), *Basszáno* (Petrovcze), *Sciscia* (Sziszek), *Emona* (Felső-Laibach); *Lauricum*hoz (Lorch): *Paetovio* (Pettau), *Savaria* (Szombathely), *Strido* (Strigova a Muraközben), melyek püspöki városok; továbbá *Faviana* (Bécs), *Carnuntum* (Petronell), *Scarabantia* (Sopron), *Brigetio* (Ó-Szöny), *Sopiana* (Pécs), melynek nagyfontosságú sirkamráját érdekesen írja le szerző, *Curta* (Székesfehérvár), *Carpis* vagy *Cirpi* (Esztergom?), *Acquincum* (Ó-Buda).

Bátran állíthatni, hogy szerző mindent felölelt, amit eddig e tárgyról írtak, s oly világosan összegezi tanulmányai és kutatásai eredményét, hogy az olvasó tiszta képet nyer a pannon állapotokról a húnok bejövele előtt, kiknek dúlásai aztán tabularását csináltak.

Befejezésül még a különféle kisebb római gyarmatok és kereszttyén egyházak emlékeit, köztök a szegszárdi vas diatre-

tumot, — végre azon emlékeket, melyekről nem tudjuk, hol találtattak, de hazai muzeumokban őriztetnek, írja le és mutatja be számos, sikerült ábrában a szerző, kiről ha azt mondjuk, hogy omne tulit punctum, elismerésünknek csak szerényen adunk kifejezést azon reményben, hogy a megkezdett pályán szerényen tovább haladva, mielőbb találkozunk valamely újabb művével, mely valamint jelen könyve nemcsak kiállítása tekintetében, de kivált tartalmánál fogva méltó dísze lesz a tudós könyves polczának ép úgy, mint bármely salonnak.

PÖR ANTAL.

Villars d'après sa correspondance et des documents inédits, par Le Mis de Vogüé. Avec portraits, gravures et cartes. Paris, Plon. 1888. 2 kötet.

E könyv nem teljes életrajz. Megtartja ugyan az életrajz külsőségeit, a mennyiben Villarst első szereplésétől haláláig kíséri el, tényleg azonban e két kötet csupán a spanyol örökösödési háborúnak néhány fontos, Villars-ra nézve dicsőséges epizódjának részletes története; minden egyéb csak keret s hozzátehetjük, hogy még csak nem is új.

Vogüé marquis, kit fényes irodalmi s történelmi essay-i oly fiatalon juttattak nem rég a francia akadémia körébe, egyik őset tiszteli XIV. Lajos e szerencsés marsaljában. Midőn a közel mult években Villarsnak Emlékiratait a megtalált hiteles kézirat alapján kiadta, információ czéljából meg ellenőrzés végett is rengeteg levéltári anyagot gyűjtött egybe Páris, Bécs, Anglia és Bajorország állami meg családi levéltáraiban. E levelekből a tanulmányok egy egész sorozatát állította össze, melyek Villars viszon tagságos életének legszebb korát ölelik fel s egyébként is úgy vannak megválogatva, hogy Villars jellemének és szerepének leghívebb képét adhatják.

Valóban pompás alak. A mint Vogüé foszlányonként letépi róla azon maskararuhát, melybe az epés Saint-Simon öltöztette, egész eredetiségében tűnik elénk, és nem tagadva meg ebben sem természetét, rohamban hódítja meg rokonszenvünket. Vakmerő, gyorseszű, pajtáskodó és dicsekvő legény. Legotthonosabb a táborban, de azért nem félénk, nem elfogult sem a bécsi Burg, sem Versailles fényes termeiben. Szerette a pompát meg a dús életet, de be tudta érni kevéssel is, és gyakran önszántából cimb boráskodott a katonákkal, kivette részét fáradságaikból, megkedveltette magát ötletei, merészsége s sikerei által. Typusa volt a francia katonának és talán éppen ezért bálványa is. Nem tarozott ugyan a Condék, Turennek, Créquyk vagy Luxembourgok

klasszikus iskolájához; tervezésben inkább szellemes volt mint rendszeres és actióban inkább tüzes mint erélyes; táborát nem szerette sánczokkal körülvétni, mert azt hirdette, hogy az feszélyezi a francia ember természetét; személyét toltá mindig az előtérbe, csatatéren meg egyebüitt; szívesen discutiálta és magyarázta tetteit; nem válogatta kifejezéseit azon levelekben sem, melyekkel királyát s főnökeit elárasztotta, kérve ezt, szidva amazt, ígérve eget-földet; ügyesen játszott ki az udvaroncok fortélyait; büszkén s talpraesetten védekezett azok támadásai ellen, kiket féktelen becsvágya meg hatalmi féltékenységeirigységre vagy boszúra lobbantott, tehetetlenségükben pedig ármányokra unszolt. Ha sok volt benne a nagy hadvezérek erényeiből, nem hiányzottak a zsoldosok hibái sem; önérdékét egy perczre sem tudta felejtetni; valahányszor győzelemről tesz jelentést, előmenetelt vagy ajánlékot sürget. Szerénytelen kéréseit még XIV. Lajos, a nagy kegyosztó sem volt képes kielégíteni s gyakran leczkértette meg ezért Mme de Maintenon, kinek különben pártfogoltja volt. Vogüé is elismeri néhány hibáját. »Az erények és hibák e vegyüléke, úgy mond,¹⁾ képezik az embert. Látna azonban, hogy e férfiú mindig megverte ellenségeit, hogy emitt a szövetségesek győzelmes invasiójának állotta útját, amott pedig kardjával szabadította fel a haza talaját, elnézésre vagyunk hajlandók s csaknem azt szeretnők kérdezni, vajon hibái nem voltak-e ép oly hasznára hazájának mint erényei?« Bár e kérdésre, ha komolyan intéztetnék, határozott nem-mel felelnék, el kell ismernünk, hogy tényleg több volt merész csapatvezetőnél. Még Malplaquetnél is, annyi nyomor és szerencsétlenség közepett, az udvarnak minden csekélységre kiterjedő parancsa által feszélyezetten, hol egy savoyai Eugénnel meg egy Marlborough-val áll szemben: még ott is nagy hadvezérnek bizonyul és ki tudja, mi történik, ha meg nem sebesül? Fényes teltségének legékesszólóbb bizonyítéka azonban ama haditerv, melyet 1704. tavaszán rögtönzött, a mikor három hadsereg élén Bécsnek akart előrenyomulni. Minden részletében azonos e merész conceptió avval a tervvel, melyet egy századdal utóbb Napoleon valósított meg (Beauharnais-val és Davout-val 1809-ben). Ha e tervét végrehajtja, Bécs, Eugén vallomása szerint is, menthetlenül elveszett volna; és ez esetben ki lát oly élesen, hogy megmondhatná: mikép változik meg a helyzet, ki tudja, hogy a forradalmi útra terelt Magyarország sorsa merre fordul?

Hogy meg nem történt, az nem Villarson, nem is annyira Vendôme lassúságán mint Miksa Emanuel féltékenységén és hit-szegésén múlt.

¹⁾ I. köt. IX. lap.

Miksa Emanuelt, e tehetséges, vérmes és ambiciózus, de ingatag jellemű és élvhajász fejedelmet Magyarországon a török ellen folytatott háborúban ismerte meg Villars. Minden hivatalos minősítés nélkül Bécsben marasztalta őt XIV. Lajos, hogy a francia politika terveinek megnyerje a bajor választót. Kevesen voltak a csábítás mesterségére alkalmasabbak, mint épen Villars. Rákóczi vallomásaiból tudjuk, hogy őt is majdnem hálójába kerítette. A bajor fejedelem pedig nem volt oly óvatos és gyanakvó, mint az ifjú Rákóczi Ferencz. Hajlékony jellemét a galanteria segítségével nyerte meg czéljainak Villars. Kaunitz grófnénak majd meg Wehlen kisasszonynak, a császárnő udvarhölgyeinek uralmát Paar grófnő meg Zinzendorf kisasszony, a francia követ eszközei, ragadták magukhoz.¹⁾ Miksa Emanuel pedig, kit a Roi Soleil fénye úgy is elvakított, megkötötte XIV. Lajossal a szövetséget. De alig hogy megindultak mindenfelől a hadtestek, hogy a spanyol öröklés perét kivívják: a bajor választó titokban Schlick, majd Lamberg bibornok útján alkudozni kezdett Béccsel és oly lanyhán folytatta a háborút, hogy Villars, kit királya főleg a bajor fejedelem iránti tekintetből állított a francia hadak élére, friedlingeni és höchstädti győzelmei daczára nagyobb sikereket, tartósabb eredményeket el nem érhetett. E miatt elkedvetlenedve visszahívásáért esengett.

Othon aztán megbánhatta Villars, hogy a bajor választót ő csábította ama szövetségre, mely őt paralyzálta. E szövetség nélkül dicsőséggel megkezdett pályafutását tovább folytathatta volna: ambíciója teljes kielégüléseig.

A spanyol örökösödési háború ez alatt mind nagyobb méretekben pusztította Európát. 1708. óta Eugén és Marlborough már vállvetve harcoltak Németalföldön. Oudenardi győzelmük után már a francia határt is fenyegették, a francia hadsereg pedig a legszorúbb nyomorban minden segélyforrás nélkül szűkölködött. Hogy a vést elhárítsa, XIV. Lajos külön alkudozásokkal akarta ellenfeleinek szövetségét szétrobbantani. De ezen törekvése sem sikerült. Meghiúsította Heinsius. Az ellenség pedig követelését ismét felcsigázta. Már nem érte be avval, hogy Lajos mondjon le a spanyol örökségről. Azt követelte, hogy unokáját, V. Fülöpöt fegyvererővel űzze ki Spanyolországból.

E válságos helyzetben állította a király Villarst egyetlen és utolsó serege élére. Ennek szerencsés csillagzata csakhamar megváltoztatta a hadi és politikai constellációt. Mint szervezi újra a francia hadsereget, mint folytatja a háborút előbb a szövetségesekkel, utóbb az angol kormány és politika változása

¹⁾ Ld. I. köt. 23., 24., 31—35. lapokat.

miatt Eugénnal egyedül, mint alkudoznak és mily nagy előnyöket biztosít Franciaország számára a rastadti békével: ez képezi Vogüé második nagyobb tanulmányának tartalmát.

Közbeszúrta egyes fejezetek Villarst mint a *languedoc-i* hugonották pacificatorát, mint a versaillesi udvar tekintélyét, a francia haditanács elnökét mutatják be, hol ismét azon hadi műveleteit ismertetik, melyeket Villars mint 80 éves aggastyán Italiában vitt véghez 1733 és 1734-ben, közvetlenül halála előtt.

De nem ezekért akartuk az olvasó figyelmét Vogüé könyvére felhívni. Van e könyvben néhány rész, mely egyenesen hazánk történetére vonatkozik. Ilyen az első és ilyen a második kötet eleje.

Említettük, hogy fényes pályáját Magyarországon kezdte meg Villars. Az 1687. esztendőben, éppen csak hazánkat véve ki, egész Európa békében élt és ez hosszú időre biztosítottnak is látszott. A fiatal francia nemesek közül azok, kik csak hadi szolgálatban lelhatték üdvöket, e korban csoportosan szegődtek önkénytesekül a kétfejű sas szolgálatába. A legelőkelőbb francia családok neveivel találkozunk Lipótnak törökellenes küzdelmeiben. Esztergom és Érsekújvár ostrománál ott látunk küzdeni egy Conti meg egy Rocheguyon herceget, De la Tour, Turenne, Liancourt grófokat, egy de Brionne ivadékot, Blanche-forest-t és másokat. Mohácsnál Créqui, a marsal fia, du Héron, a későbbi diplomata, du Marton és mások tűntették ki magukat. Utóbb Savoyai Eugén vezetése alatt egy Charolais gróf is szolgált, a nagy Condé egyik unokája, de Dombes gróf, a duc du Maine fia s mások, kik nem vitézség, legfeljebb csak származás dolgában állottak mögöttük. Így az ifjú Villars is Magyarországra kívánczolt. Nyolcz esztendeje szolgált már a francia király seregében és már-már kétségbe ejtette a hosszas béke. Sok akadályt kellett legyőznie, sokat kedvezett a szerencséje is, míg királyának engedélyével 1689-ben mégis Magyarországon találjuk, a *kék király* oldalán, a mint a törökök a bajor választó fejedelmet nevezték. Eszéknél is ott látjuk Villarst. Utóbb pedig, augusztus 12-ikén, a mohácsi ütközetben hősi részt vett és Vogüé leírása szerint a győzelem nem kis részben éppen az ő érdeme.

E hadakozásai korából egy csomó levele maradt reánk, melyeket Vogüé Villars Mémoires-jai első kötetében közzé is tett. Ezekre akarjuk mindenek előtt az olvasó figyelmét felhívni.¹⁾

Közelről érdekel bennünket Villarsnak Eugénhez való viszonya is. Még 1698-ban, Villars bécsi követségének idejében kezdődött barátságuk. A középkori lovagok modorára emlékeztet

¹⁾ Ld. egyébiránt jelen munka I. fejezetét passim.

amaz udvarias magatartás, melylyel érintkeztek, akár a csataterén találkoztak, rengeteg hadseregek élén, hol a legnagyobb nemzeti érdekek védelméről, élethalál-harczról volt szó, akár pedig a congressuson, hol diplomaciai cselfogásokkal akarták egymástól elragadni mind azt, mire fegyvertények jogczimén nem emelhettek igényt. Talán nem csalódunk azonban, ha mind azon, igen érdekes új adathól, mit erre nézve Vogüé könyvében találunk, arra következtetünk, hogy e baráti érzelmek nem voltak őszintén collegiálisak. Eugéné volt a nagyobb intelligencia és ő volt a *savoir-vivre* nagyobb mestere. Köröszűl látott ő mindig Villarsnak *transparens* természetén, ismerte annak nagyravágyó ambícióit, ismerte kisszerű hibáit is. Nálánál senki sem lett volna alkalmasabb Villarsnak helyt állani. Különben nem kell jellemznem e rendkívüli férfit, kinek alkatában a savoyai ház nyers ereje a Mazarin-vér finomságával párosult, kinek jellemét az egyháznak szánt nevelés és a háborús élet edzette meg. Származás és nevelés képezik az embert s ezeknek köszönte Eugén is sokféle tehetségeit. Az erélyes hadvezérből, a tartózkodó egyházból, a lovagias francia nemesből, az óvatos s leleményes olasz diplomatából egyaránt megvolt benne minden, mi a sikert biztosíthatta. Nem ismerték más szenvedélyét, mint hogy dicsőséget szerezzen az osztrák háznak, mely őt szolgálatába fogadta s hogy megalázza a Bourbon dynastiát, mely ridegen elutasította. Nyugodt életfelfogás, a kormányzat magasabb problémáival elfoglalt elméje, az önzetlenség és emberszeretet külseje, mély belátás és kellő erély: ennyi kiváló sajátságot helyezhetett Villars gascogne-i humorának, heveségének, dicsekvéseinek, élvezet- és dicsőségszomjának ellenébe. Egyéni sajátságaiknak mérkőzésre még a harcztérnél is jobb alkalma nyílt a badeni örgrófné rastadti kastélyában. »Villars színházias viselkedése, túláradó szóbüsége ellenébe, úgy mond Vogüé,¹⁾ Eugén fagyos büszkeséget, leplezett méltatlankodást helyezett. Majd több-kevesebb őszinteséggel, a barátság és bámulat ömlengéseivel ébresztve hiúságát: szenvedélyes, majd panaszos kifakadásokra hárított. Ellentét már szembeötlőbb nem lehet; kipattant még külsejükben is. Egyikük kicsiny, sovány, csúnya, de nem kellem nélküli férfiú, ki el tudta homályosítani pillantása tüzet és lütvány burkolatban aczél lelket őrizett; a másik vasgyúró természet, kit kora, ha nem is nehezé, de kövérré tett, köznapi szépség, kinek hetyke arczára a belső tűz vetett világot, ki merészen kiszökellő szeme hirtelen változásaival azonnal elárulta akarata ingadozásait meg hiúsága nyugtalanságait.«

¹⁾ Ld. II. köt. 58. lap.

Nem csoda, ha Eugén volt a győztes és hogy Villars-sal nyakra-főre követtetett el hibákat, ¹⁾ olykor olyan ravaszul, hogy ez önhittén újjong és diadalát hirdeti, — ép akkor, mikor a legnagyobb bakokat lövi. ²⁾

Mégis Villars haláláig mindvégig az udvarias, mondhatnám az elismerést szomjazó tanítvány szerepét játszotta Eugén. Még évekkel a rastadti béke után, midőn harmadik ura, Károly, ismét a törökök ellen menesztí, ama fényes haditettek idejében, melyek által a Bánságot meg Bosznia nagy részét szerezte vissza, még mindig sűrű baráti levelezésben találjuk a francia marsallal. Minden fényesebb hadi tettéhez, melynek híre Franciaországba érkezett, Villars szerencsekíváratokat küld; Eugén pedig azokat a legudvariasabb formában megköszönve, Villarsnak, mint egy elismert hadi matadornak és idősebb mesterének, kihez a tiszteleten kívül a közös múlt emlékeinek kegyeletos érzete is fűzte, részletesen megírja az ütközetek történetét és szerényen elmondja hadi terveit a jövőre nézve. Villars még korábban sem változtatta meg természetét, és mulatságos látni mint veszi készpénznek a bókákat és osztja a legkomolyabban távoli francia kastélyából hadügyi tanácsait.

A történetkedvelő csak azt sajnálhatja, hogy ez olcsó tanácsokból több maradt reánk mint Eugén értékes jelentéseiből. Vogüé nem találta meg Eugénnek részletekre is kiterjeszkedő mind e jelentését s így nem valószínű, hogy egykönnyen napfényre kerüljenek. Mert Vogüé alapos és az anyag összehordásában fáradtságot nem ismerő kutató. Munkája minden ízén meglátszik, hogy a német állami és egyes családi archivumokat, a mennyire tárgyát megvilágíthatják, csak oly jól ismeri mint a francia levéltárakat, meg a Villars családjáét. Már munkájának compositiója is elárulja, hogy nem elfogult francia. Elbeszélésének nem Franciaország a központja és nem az egyoldalú francia nemzeti szempontból itéli meg a spanyol örökösödési háború változásait. Bőven és sokat foglalkozik a bécsi udvarral és annak néhány helyen igen festői leírását is adja; ³⁾ majd a bajor választó udvarába vezet bennünket, megismertet annak érdekeivel és innen világítja meg a politikai helyzetet.

Van azonban egy tekintet, melyben Vogüé marquis tősgyökeres francia gentilhomme: ez ama mély tisztelet, melylyel XIV. Lajos alakjára feltekint. Szerinte XIV. Lajos loyaltásához nem férhet kétség; mérséklete s ama vágya, hogy Európa békéjét

¹⁾ Lásd II. köt. 88. l.

²⁾ Lásd II. köt. 93. l.

³⁾ Lásd I. köt. 1-ső és 2-ik fejezet.

biztosítsa, nyilvánvaló; a békekötések őszinték és jóhiszeműek; II. Károly végrendelete pedig nem francia intriguák, hanem a spanyol hazaszeretet és politika önként termett gyümölcse; Ausztria irigy magatartása kényszerítette a francia királyt, hogy ez örökséget, melylyel megkínálták, elfogadja, és csak Ausztria okozta, hogy Európát ama nagy háború borította el, melynek elkerüléseért XIV. Lajos minden lehetőt elkövetett.

Bár ez az álláspont nagyban hasonlít ahhoz, melyet Ranke francia történetében elfoglalt és melyet utóbb más kitűnő német történészek is magukévá tettek, mint Gaedeke és Noorden, bizvást mondhatjuk, hogy azért Vogüé munkájának egyetlen egy lapja sem győzött meg bennünket arról, mintha épen I. Lipótot kellene a spanyol örökösödési háborúért felelőssé tenni.

Különben is azt hisszük, hogy helytelenül van felvetve a kérdés, kit illet e háborúért a felelősség? E vita örökké meddő fog maradni, s mi több, egészen fölösleges. Ez a rendkívül complicált európai háború nemcsak ama konkrét kérdést volt hivatva eldönteni: a spanyol monarchia Habsburg vagy Bourbon secundo-genitura legyen-e? — e kérdés mögött az európai államalakulás, maga az európai közjog állott nagyobbnak nem is képzelhető válság előtt. Főfontosságú elvi kérdések várták elodázhatlanul practicus megoldásukat. Annyira azonosítható-e egy nemzet valamely hagyatékkal, hogy a végrendeleti örökös birtokba veheti? Kötelező-e vagy nem a trónról való lemondás a jövő nemzedékre is? Az európai hatalmak, valamelyik dynastia hirtelen és túlságos gyarapodása által veszélyeztetve, közbeléphetnek-e érdekeik megóvására? Van-e reális értéke az európai egyensúly eszméjének? vagy tisztán phrazis?

Maga a helyzet, mely a gyermektelen II. Károly halálával beállott, követelte e kérdések megoldását, kikerülhetetlen szükségkép, jobb és gyorsabban sikert biztosító expediens hiányában természetesen a fegyverrel való megoldást. Nem XIV. Lajost vagy I. Lipótot terheli a háború megindításáért a felelősség, hanem a kívülök álló körülményeket. S ezért azt hisszük, hogy ennek a tartós fennállásra képtelen, különben is igen szövevényes helyzetnek a tisztázása és helyes megértése méltóbb törekvése volna a történetírásnak, mint a személyes mozzanatokon alapuló vád- és védíratoknak megszerkesztése.

Es áll ez nemcsak Vogüé marquis könyvére, hanem talán a legtöbb történeti munkára, mely a spanyol örökösödési háborúról vagy annak egyes epizódjairól mindeddig megjelent.

L. B.

Geschichte von Perjámos. Seinen Landsleuten freundlichst gewidmet von Professor Ludwig Baróti. Perjámos, Druck von Alois Perkmayer 200 l.

Szerző e műben némileg azt a célt tűzi maga elé, melyet Teutsch Gy. az erdélyi szászok történetében: megakarja ismertetni Perjámos lakosaival Perjámos történetét. E célból olvasóihoz — jobbára jómodú német parasztokhoz — alkalmazkodik, németül, és népiesen, népiesebben még, mint Teutsch; de a német nyelven is magyar hazafias szellem szól, s a népies forma, mely néha kissé áradozó, de sohasem pórias, épenséggel nem esik az alaposság rovására. Perjámos a mohácsi vész előtt Csanád-, most Torontál megyei jómodú német község soha sem játszott valami nagy történeti szerepet. Sorsa mégis kicsiben képe a »bánsági« helységek nagy részének. A török világ előtt magyar község volt. A török világ alatt jó formán elpusztult, s csak néhány rác lakója maradt. Temesvár visszafoglalása után 1717-ben, gr. Mercy alatt, kiről szerző szépen emlékezik meg, németek telepedtek belé, kiket azután még több más 9 s ez első települőket 1765. egy újabb colonia követett. A könyv legnagyobb és legérdekesebb része ez új telepítéssel, s a Bánság akkori állapotával foglalkozik. Szerző itt eredeti kútfők után dolgozik, melyeket nagy szorgalommal gyűjtött, tanulmányozott, Budapesten, Bécsben, Temesvárott. De a régiebb kor gyér emlékeit sem hagyta figyelmen kívül, úgy hogy munkája tudományos tekintetben is számot tesz s nemcsak népszerű olvasmány, de megbízható alapos segédeszközt nyújt annak, ki Torontálmegye localis történetével foglalkozik. Csak azt sajnáljuk, bár a munka természeténél fogva természetesnek tartjuk, hogy szerző jegyzetekben részletesebb felvilágosítást nem ad forrásairól. Egy kis tollhibát pedig, — hogy többször használja a levéltár kifejezésére a »Bibliothek« szót (9. 33. ll.) csak annak jeléül hozunk fel, mily figyelemmel olvastuk mégis az érdekes könyvecskét.

T Á R C Z A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT.

A nov. 7-én tartott vál. ülésen *Thaly* Kálmán elnökölt. Felolvastatott Dr. *Kvacsala* János értekezése »Egy álprófeta a XVII. században«, mely csak töredékesen olvastatván fel, némi eszmecserére adott alkalmat. A felmerült észrevételek figyelembe vételével a Századokban fog megjelenni.

A folyóügyekre kerülván a sor először *Thaly* Kálmán alelnök tett jelentést arról, hogy a társulat által külföldi tiszteleti taggá választott török cultusminiszternek, Munif pasának szept. 28-án átadta a díszoklevelet Konstantinápolyban Fraknoi Vilmos és Vámbéry Ármín tagtársaink jelenlétében, a kiket ő a török cultusminiszterium elnöki osztályának és több török kitünőségnek jelenlétében fogadott. Munif pasa élénk örömmel fogadta a társulat részéről ért eme kitüntetést és legmelegebb köszönetét fejezte ki azért, felkérvén őt annak társulatunk előtt való tolmácsolására. Egyszersmind meleg rokonszenvét fejezte ki nemzetünk iránt, behatóan kérdezősködött társulatunk viszonyairól, örömet fejezván ki a felett, hogy társulatunk oly széles körben el van terjedve. Sokat beszélgetett a török culturviszonyokról is. Hogy ő egyike nemzete legjelesebbjeinek s nemzete culturájáért lelkesedő férfiú s hogy valódi európai műveltséggel teljesíti nemestisztét, látszik abból, hogy terhes hivatala mellett időt szakít arra is, hogy a stambuli jogakadémián hetenként hat órán előadjon, hármat a bevezetésből a jogtudományba és hármat a bölcselmi lélektanból. Ez is mutatja, mily érdemes culturférfit tüntetett ki társulatunk kultagságával, a ki a török államlevéltár megnyitásánál is szíves támogatásban részesítette az akadémia kutató bizottságát.

Évdijas tagúl felvétellett: a róm. kath. főgymnasium Veszprémben (ajánlja a pénztárnok.)

A pénztárvizsgáló bizottság bemutatta a pénztárnok múlt évi számadására vonatkozó következő jelentését:

Tisztelt Választmány!

A f. é. febr. 7-én tartott közgyűlésből alólirottak az elmúlt 1888. évi pénztári állás és kezelés megvizsgálására kiküldetvén, feladatunkat folyó évi május 25-én végeztük s a társulati pénztárkönyv és pénztári kimutatások

bevételeinek és kiadásainak minden egyes tételét megvizsgáltuk s a mellékelt okmányokkal (utalványokkal és számlákkal) összehasonlítottuk.

A felszámításokat hibátlanoknak, a kiadásokat az utalványokkal, számlákkal összhangzóknak s általában a pénztári kezelést szabatosnak találtuk.

A pénztári forgalom 1888. decz. 31-én

12,457 frt 95 kr bevétellel és

10,790 » 59 » kiadással

1,667 frt 36 kr követelési egyenleget mutatott.

Ezeknél fogva indítványozzuk, hogy a m. t. Elnökség Balthazár Béla pénztárnok úrnak a szokásos évi felmentvényt szolgáltatassa ki. — Minthogy pedig a pénztári maradékból a folyó évi jan. vál. ülés határozata értelmében 800 frt már tőkésítettet, újabb tőkésítés iránt nem teszünk indítványt. Jónak látnók azonban, hogy a választmány utasítaná a pénztárnokot, hogy ezután következő évi számadásaiban a hátralékokat is mutassa ki.

Ezek után maradtunk Budapesten 1889. okt. 10-én

A tekintetes Választmánynak

kész szolgálai

Zsilinszky Mihály,
számvizsgáló.

Horvát Árpád,
számvizsgáló.

A jelentés tudomásul vétetvén, a pénztárnoknak a szokott fentartással az évi felmentvény megadatott. Kapcsolatban ezzel titkár felolvassa Zsilinszky választmányi tagnak lemondását a számvizsgáló bizottsági tagságról, azzal indokolván, hogy a fővárosból elköltözvén, lehetetlen megbízatásának eleget tenni. Lemondása tudomásul vétetvén, buzgó és sikeres működéséről a választmány köszönetet szavaz neki, s az ekép megüresedett számvizsgáló bizottsági hely betöltésére elnök a jövő gyűlést tűzi ki.

Hevesvármegye közönsége elhatározván a vármegye monographiájának megíratását, a mohácsi vészig terjedő rész megírásával Balássy Ferenczet s a mohácsi vésztől jelenkorig terjedő rész kidolgozásával Szederkényi Nándort bízta meg. Szederkényi munkája I. kötetével, mely Egervár elesteig terjed, már elkészült, s azt Hevesvármegye közönségének be is mutatta egy terjedelmes emlékirat kíséretében, melyben az általa készítenő szakasz tervét részletezi s eddigi adat gyűjtéseiről beszámol. A munkát okmánytárral és illusztrációkkal szándékozik közrebocsátani. Hevesvármegye közönsége felkéri a M. Tört. Társulatot, hogy az I. kötet megbírálására kebeléből bizottságot küldjön ki, melynek jelentése alapján fog a munka sorsa felett dönten. A választmány szíves készséggel engedett a megye felhívásának s bírálókka: Majláth Béla, Nagy Gyula vál. tagokat, és Acsády Ignác társulati tagot kérte fel.

Két éve múlt, hogy a gróf Teleki család elhatározta Oklevéltárának kiadását, s annak eszközzésével a Tört. Társulatot bízta meg. A Társulat örömmel fogadta annak idejében a család ez elhatározását, mint a melynek levéltára a leggazdagabbak és legbecsesebbek közé tartozik. A választ-

mány eljöttek találván az időt az előmunkálatok megkezdésére, fölkérte az elnökséget, hogy tegye meg a szükséges lépéseket, s kérje fel gr. Teleki Domokos urat, hogy a mohácsi vészig terjedő korszakra vonatkozó okleveleket sziveskedjék felküldeni.

Várady Gábor tagtársunkhoz a máramarosi kirándulás alkalmával Kürthy Miklós úr öt darab családjára vonatkozó okmányt küldött be, melyek azonban elkésve érkezvén be, Várady Gábor azokat átadta az alelnöknek. Ez oklevelek között egy 1527-ben, tehát a mohácsi vészt követő évben kelt. Ez okirat egész terjedelmében közölni fog a »Tört. Tárcza«-ban, a többi négy kisebb fontosságú, egyik a múlt században kelt, egy a Rákóczi korszakra, egy az utolsó tatárfutásra vonatkozik, s ezek inkább családttörténeti szempontból érdekesek. A választmány köszönettel fogadta Várady Gábor és Kürthy Miklós előzékenységet s az okmányok, az elsőnek lemásolása után, vissza fognak szolgáltatni.

Nagy Gyula társulati jegyző jelentést tesz a Somossy-család néhány neki átadott okiratról. Jelentése a »Századok«-ban fog kiadni, s egyzersmind elhatározottat, hogy a család kéressék fel a levéltár többi részét is, átvizsgálás végett, felküldeni.

Ónody Zsigmond komárom-szentpéteri ev. ref. lelkész társulatunk tagja két hártya-oklevelet küldött be társulatunkban való bemutatás végett. Az egyik *Zsigmond* király egy adománylevele, melyben Achai Jánosnak, keresztúri Bochka Miklós zarándi főispán és szentlászlóvári várnagy familiarisának, Szent-Lászlóvára védelménél kifejtett érdemeiért a magtalanul elhalt Achai Jakab somogy megyei acsai birtokát adományozza.

A másik I. *Ferdinánd* király Prágában 1547. szept. 28-án kelt donationalisa *Büki Balogh György* részére, a melyben az adomány és ezzel együtt nemességet nyerőnek az oklevélben említett szolgálatai és érdemei kölcsönöznek történeti háttért és érdekességet. — Tudjuk, hogy a nevezetes schmalkaldi háborúban 1546—47-ben mily nagy szerepet játszottak a magyar huszárok, hogy éppen ezek egyike (Luka József) fogta el a híres mühlbergi csatában Móricz szász herceget. A háború befejeztével a hálás császár V. Károly kisebb-nagyobb összegekkel jutalmazta a magyar katonákat. Ferdinánd a magyar király sem hagyta jutalmazatlanul a harezban érdemesülteket, a minek egyik bizonyítéka ez az oklevél, melyben Büki Balogh Györgynek »főkép az V. Károly császár ellen fellázadók és hűtlenek ellenében viselt és szerencsésen befejezett szász háborúban« szerzett érdemeiért adományoz a komárommegyei Bük helységben magszakadás által uratlanná vált két »polgári« telket (sessiones civiles . . . pro loco curiae nobilitaris), felszabadítván azt mindenféle adók, közterhek viselése alól s megnemesítvén általa az adományozottat és fivereit Büki Györgyöt és Mátyást is. (Eredeti, függő pecséttel.)

Soós Pál úr értesíti az elnökséget, hogy Sajó-Szentpéteren a városházánál van egy régi rendeletek másolatára használt jegyzőkönyv, mely e század 5-ik tizedéig vezetett, s melybe a várost érdeklő, rendeletek

vannak lemásolva. A választmány elhatározta, hogy a gazdag levéltárral bíró község kéressék fel, hogy ezen másolati jegyzőkönyvet, megvizsgálás végett, a titkári hivatalhoz küldje be.

Pénztárnok bemutatja mult havi számadását, melyből kitűnt, hogy

bevétel volt	1457	frt	10	kr.
kiadás »	852	»	30	»
pénztári maradék	604	frt	80	kr.

Ezzel az ülés eloszlott.

IRODALMI SZEMLE.

— »A RÉGI SZÉKELYSÉG« cím alatt Szabó Károly összegyűjté a folyóiratokban, lapokban s évkönyvekben megjelent tanulmányai közül azokat, melyek a székelység történelmi és jogi viszonyainak felderítéséhez járúlnak. A Stein által diszesen kiállított kötetben összesen hét értekezés van, melyet Stein Kolosvártt egy diszesen és izléssel kiállított kötetben közzé tett. A »székely kérdéssel« Szabó Károly közel negyven éve foglalkozik. Első polemiáját gróf Kemény Józseffel közel negyven év előtt folytatta s irodalmi hirnevét éppen e cikkei alapították meg. Azóta is folytonosan küzd és harezol akkor vallott elvei mellett, minden élesség és keserűség nélkül, de az erős meggyőződés hangján, alapos tanulmánynyal s erős meggyőződéssel. Ezek az értekezések is jobbadán valamely alkalmi körülménynek köszönik megíratásukat; — de az még neveli becsüket, mert éppen az által valamely eldöntetlen kérdés megvitatásához adtak alkalmat. Az első értekezés az Andrássyagnak adott egy adománylevélről szól s alkalmat nyújt szerzőnek kimutatni, hogy a székelyföldön 1562 előtt jogérvénnyel bíró adomány nem létezett. A második cikk, egy székely örökségi per, mintegy folytatását képezi ennek s az akkori jogi életnek vonzó és érdekes leírása. A következők: a székely névről, a magyarországi székely telepekről s arról a kérdésről, hogy királyi telepítvényesek-e székelyek, hasonlóan egymást egészítik ki, s egy és ugyanazon kérdésnek különböző részleteit tárgyalják. A két utolsó a székelyek régi törvényeiről s szokásairól s a zöld ágról zárják be a tartalmas kötetet. Még fogjuk e tartalmas kötetet tüzetesebben is ismertetni, — most egyelőre csak fel akarjuk rá hívni olvasóink figyelmét. Nem sokan írnak történetiróink közül oly szép, oly igazi magyarsággal, mint Szabó Károly. Tanulmányai tiszták, világosak s tartalmasok. A magyar történetírás minden barátjának s főként azoknak, kiket a székely kérdés érdekel, melegen ajánljuk e munkát.

— »BUDAPEST RÉGISÉGEI, a főváros területén talált műemlékek és történelmi nevezetességű helyek leírása« cz. a. a főváros közgyűlésének határozata alapján és költségén egy új irodalmi vállalat indult meg gömöri Havas Sándor fővárosi bizottsági tagnak és a régészeti szakbizottmány

elnökének szerkesztése alatt. Célja ennek ismertetni az ó-kori, különösen a római és a középkori, hazánk és a főváros történetére nézve érdekes régészeti tárgyakat és emlékeket, melyek a főváros területéről kerültek és kerülnek ezután is napfényre. Önálló mellékletként, de a művel kapcsolatosan közölni fogja az itt talált érme és fölíratok sorozatát is. Mióta az aquincumi ásások oly szép eredménnyel gazdagították a hazai régészettudományt s oly megbecsülhetetlen régészeti kincsek tulajdonosává tették a fővárost, ezeknek tudományos ismertetésére valóban szükségessé vált ily vállalat s dícséret és méltó elismerés illeti a fővárost, hogy ennek megvalósításáról gondoskodott. A most megjelent I. füzet bevezetésében gömüri Havas Sándor értekezik »Ó-Buda = Aquincum. Az 1880—1888-ik évi ásások kezdete és lefolyása« cz. a. Azután Dr. Kuzsinszky Bálint írja le részletesen és szakszerűen a legújabb aquincumi ásásokat 1887—1888. és pedig I. Aquincum caenabát, II. a Mitraeumot, III. a fürdőt, IV. a magánházakat, V. a leleteket. Az érdekes leírást (a mely nemcsak szakörök, de a nagy közönség által is élvezhető) egy színnyomatú műmelléklet kíséri, a mely Aquincum falfestményeit ábrázolja, továbbá négy nagy s több kisebb fametszetű kép és számos szövegbe illesztett rajz. A Franklin társulat nyomdája díszesen állítja ki e kötetet, melyet a régészet barátai bizonyára nagy kedvteléssel fognak forgatni.

— A THALY KÁLMÁN által szerkesztett »Archivum Rakoczianum« első osztályának: a »Had- és Belügy«-nek X-ik kötete megjelent, mely pótlékokat tartalmaz az eddig megjelent kötetekhez s egyszersmind ezen első osztálynak kimerítő név- és tárgymutatóját. Ezzel a nagy szorgalommal gyűjtött, szakismerettel összeállított kiváló fontosságú collectio, mely Rákóczi szabadságharcának történetét a maga egész teljességében, mondhatni az egyes napok történetében mutatja be, könnyen hozzáférhetővé lett. Az index kiváló gondnal és pontossággal készült, magának Thalynak felügyelete és vezetése alatt.

— RODOSTÓ ÉS A BUJDOSÓK Thaly Kálmántól, melyet május-juliusi számainkban közöltünk, s mely Thaly múlt évi keleti utazása alatti élményeit vonzó és érdekes alakban adja elő, s melyben nagyfontosságú történelmi kutatásairól is beszámol, külön kiadásban megjelent Grill Károly bizományában. Ára 1 frt o. é.

— A KARTHAUSIAK MAGYARORSZÁGON. Irta Dedek Crescens Lajos. Előszóval ellátta Fraknoi Vilmos. A Magyar Tudományos Akadémia által az Oltványi-díjjal jutalmazott pályamű. A Telegdy László és Nagy Lázár eredeti rajzaival díszített és nyomdai kiállítás tekintetében a »Szent István« kath. műintézet becsületére váló könyv három részben tárgyalja a karthausiak történetét. Az 1-sőben a karthausi rend alapításától kettévállásáig 1084—1378-ig, mely rész 5 fejezetre oszlik. A 2-ik rész a karthausi rend kebelében beállott szakadástól Brunó szentté avatásáig 1378—1514-ig, szintén öt fejezet. A harmadik rész Brunó szentté avatásától a szerzetes rendek nagy saecularisatiójáig 1514—1782.

Végül függelék. A tudományos apparatussal és választékos nyelven írt könyvet még bővebben fogjuk ismertetni. Ára 2 frt.

— Az ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE. 1886—1888. Szerk. Dr. Szendrei János társ. titkár, két emlékbeszédet tartalmaz. egyik Dr. Czobor Béláé Ipolyi Arnold felett, másik Majláth Béláé, Báro Nyáry Albert felett. Ezután jönnek a hivatalos közlemények számot adván a társulat működéséről a lefolyt három évben, s végül Függelékben az »Ingó műemlékek« cím alatt az 1881-ben a történelmi vagy művészeti becsesel bíró építészeti emlékek fentartásáról szóló törvényjavaslat tárgyalása alkalmával, az ingó természetű műemlékek megvédése céljából új törvényjavaslat helyezettvén kilátásba, ezen készitendő törvényjavaslat iránti tekintetből állította össze valaki azon intézkedéseket 1776-tól 1874-ig, melyek a tárgyra vonatkoznak, alaposan, röviden, világosan.

— Az EGYETEMES HADTÖRTÉNELEM VÁZLATA. Irta Rónai Horváth Jenő. 22 szövegbeli ábrával és 25 rajzmelléklettel. Tankönyv, mely az egyes korokat időszakokra osztva, előbb a hadtörténelem eseményeit mondja el, azután tárgyalja a hadművészet állapotát és fejlődését s végül hadtörténelmi példákat nyújt. Ez minden időszaknál így tárgyaltatik s a felvilágosító példák a magyar hadtörténelemből is vannak véve, pl. a Lech mezei, a Sajó melletti, a várnai, a mohácsi csata. Tankönyvül szolgál ugyan, de a laicus előtt is könnyen felfogható modorban írva.

— SZEGED. Tájékoztató ismertetésül. Irta Kovács János. Diszes kiállítású, 30 képpel ellátott könyvecske, mely a város történetének rövid áttekintése után a szegedi népről s magáról a városról értekezik, azután Szeged környékéről. Végül egy helyi tájékoztató zárja be a füzetet, mely az utazónak igen nagy hasznára válik. A város térképe, mi hozzá van csatolva, az utcák, terek és sétányok névsorával, szintén megbecsülhetlen az útasra. Ára 60 kr.

— KÖSZEG VÁROSA ÉS KÖRNYÉKE cím alatt Wittinger Antal adta ki első füzetét majdan 4 füzetből álló művének. A most megjelent füzet az első részt, Kőszeg városa leírását tartalmazza egyes középületek sikerült képével, — azután határát, séta- és kiránduló helyeit, melyeknek történetét is elmondja. Beszél az éghajlatról, lakosokról, tanügyről, úgy, hogy a ki olvassa, világos képet nyerhet Kőszegről. Az egész mű ára 1 frt 60 kr.

— A KIRÁLY TANÁCSOSAINAK FELELŐSSÉGE ARAGONIÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON III. ANDRÁS ÓTA, Schvarcz Gyula ak. rendes tag értekezése, melyet az Akadémiában tartott s mely az »Értekezésekben a Társ. Tud. Köréből« jelent meg, s nagy tanulmány nyúl és alaposítással van írva: párhuzamot von a két állam között, mint már egy előző fölolvadásában is tette a régiebb korra nézve.

— PANNONIA ŐSKERESZTÉNY EMLÉKEI. Régészeti tanulmány. Irta Gyárfás Tihamér. A Franklin-Társulat nyomdájából került ki a fenti cím alatt e diszes kiállítású könyv, melynek beható kritikája ép e füzetben jelenvén meg, itt csak felemlítjük.

— GIORDANO BRUNO élete és bölcselete. Irta Dr. Buday József. Mint szerző maga mondja, alkalmi füzet, mely az olvasót behatóbban megismerteti Brunóval, ezzel az atyáskodó tekintélyt nem tűrő szabadelvű szellemmel s rendszerével. Élénk tollal írt s az olvasónak kellemes órát szerző füzet.

— ISKOLAI ATLASZ A KÖZÉPKORI TÖRTÉNELEM TANÍTÁSÁHOZ. Tervezte Helmár Ágost, kiadta Stampfel Károly. Folytatása ez a hasonló kiadású iskolai atlasznak az ókor történetéhez, melyben a főcélja az volt a tervezőnek, hogy lehetőleg olcsó, de a mellett jó segédeszközt adjon a tanulók kezébe, tehát az atlaszba csak azt vegye fel, a mi az iskolában szükséges. Hat csinos térképből áll, az utolsó Magyarországot ábrázolja 1525-ig, melléktérképül a 16 szepesi várossal. Ugyancsak megjelent az *Ujkor történelméhez* is hasonló térkép. Ára egynek-egynek 80 kr.

— MÜVELTSÉG ÉS NYELVISMERET. Felolvasás dr. Beliczay Jónástól. Szellemes, történeti és bölcsészeti fejtegetés, s elmékedés e kérdésről, megmutatván, hogy egy nemzetnek nem idegen műveltséget kell elsajátítania, főkép anyanyelve kárára, hanem a különböző nemzetek műveltségéből azt használni fel, mi neki és hazájának üdvére és hasznára van.

— GÁTI ISTVÁN STEGANOGRAPHIÁJA KAPCSOLATBAN A MODERN STENOGRAPHIÁVAL, Vikár Bélától, Gáti István arczképével. Megjelent az »Értekezésekben a nyelv- és széptudományok köréből.« A szerző, ki ezen művét az akadémiában olvasta fel, igen beható kutatásokat tett, úgy Gáti élettörténetére, mint tudományos rendszerére nézve. Gáti emlékének, ki a stenographiának legelső megalapítója volt, de ki a helyett, hogy ezt tovább művelte, fejlesztette volna, a passygraphiára vetette magát, igen szép felujtása e könyv, nagy szakavatottsággal írva. Függelékül van adva Gáti Steganographiája 5 táblával.

— KUCPECZKY életéről és munkáiról *Nyári Sándor* hosszabb, 124 lapra erjedő tanulmányt adott ki. Sok utánjárással, előszeretettel, gonddal dolgozta, sok becses anyagot hordott össze, Kupeczky életének nem egy homályos részletét derítette fel s munkáinak összeállításával hasznos munkát végzett. De bár őszinte elismeréssel s méltánnyalással szólunk is e munkáról, ez nem zárja ki, hogy szerzőt egypár tévedésére ne figyelmeztessük. Ez I. Rákóczy Ferencz arczképére vonatkozik, — melyet ő a címlapon mint II. Rákóczy Ferencz arczképét közöl. A 71-ik lapon lévő jegyzetben indokolja is ez állítását s a 78-ik l. ezt még azzal toldja meg, hogy Kupeczky 1718-ban Rákóczynál volt. Mind ezen képtelenségeknek czáfolatát maga adja a 107-ik lapon, hol maga közli annak a képnek aláírását. »Franciscus Rákóczy Transylvaniæ dux, Pater Francisci Leopoldi etc. . . natus 1644. vita privata obiit 1681.« (rosz évszám 1676 helyett). A kép tehát II. R. F. atyjának a képe — melyet Kupeczky kétségtelenül más arczkép után festett valószínűleg a Rákóczy udvarában : de nem 1718-ban — mert, mint tudva van, Rákóczy ez évben Törökországban volt, nagy kísérettel ugyan, de kétségtelenül festő-iskola nélkül.

E pontban tehát Zsilinszkynek van igaza Nyárral szemben. Az ilyen apróbb tévedéseken szerző egy második kiadás alkalmával könnyen segíthet.

— »KURZE KIRCHEN- UND REFORMATIONSGESCHICHTE mit besonderer Berücksichtigung Ungarns« cím alatt adott ki egy kis füzetet Ebenspanger János. Kiegészítője e füzet az Ebenspanger-Haesters-Richter-féle olvasókönyvnek. Rövid, világos nyelven írt tankönyv, evangélikus iskolák számára, elkezdve a szent atyák történetétől a legújabb korig, a reformatiónál Magyarországra helyezve a fősúlyt. *Tulajdonképp* a reformatióval foglalkozik az egész füzet.

— QUELLEN ZUR GESCHICHTE DER STADT KRONSTADT IN SIEBENBÜRGEN. Zweiter Band cz. a. már a második vaskos kötet hagyta el a sajtót e jeles forrás-munkából, melyben 1513—1546-ig vannak a városi számadások, melyekhez igen kimerítő, minden tekintetben felvilágosítást nyújtó index és glossarium csatlakozik. A művelődéstörténelemmel foglalkozóknak megbecsülhetlen e könyv, mely a város beléletét egészen föltárja a kutató előtt.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

— A TURUL f. é. 3. füzetét *Fraknoi* Vilmos nyitja meg a két legrégibb Erdődi-czímer és ama címeres nemes levelek bemutatásával, melyeket Bakócz Bálint titeli prépost Mátyás királytól 1459-ben és az Erdődi nevet legelőször használó Bakócz Tamás mint győri püspök nyert 1486-ban. Színes melléklet tünteti fel a címereket. *Dr. Komáromy* András a Máramaros vármegyében szerepelt Nagy-Idai család leszármazását dolgozta ki. *Pőr* Antal Rénold nádorról a hírneves Rozgonyi-család őseről és alapítójáról értekezik. *Csergheő* Géza a Káta nemzetség címerét ismerteti. *Sodóy* Frigyes Szepesmegye fősgyökere családjairól és a megyei levéltárban őrzött nemes levelekről ír; példáját más megyei levéltárnokok is követhetnék. *Dr. Schönheir* Gyula »ritka pecsétkölcsonzási eset a XV. századból« cz. a. az Erzsébet királyné által használt pecséteket ismerteti. — *Kubinyi* Ferencz cikke: »miként eszközöljük az oklevelek kiadását« Fejérpatakynak alkalmat adott, hogy a modern iskola által megállapított eljárás alapján nézeiteit — melyek egyszersmind a Történelmi Bizottságéi is — kifejtse. Kubinyi cikke válasz a Turul egy bírálatára, mely neki alkalmul kínálkozott a régi iskola mellett síkra szállni. Fejérpatakynak a két iskola eljárását párhuzamba teszi egymással: gondolni lehet, kinek javára dől el e párhuzam. A füzetet érdekes és változatos »Vegyes« és Tárca rovatok zárják be.

— A HAZÁNK f. é. ápr. füzete az utolsó, a mely eddigelé megjelent. Ebben *Abafi* Lajos adalékok közlését kezdi meg a Martinovics-féle perhez, Luchesi porosz követ titkos jelentéseivel 1794—95-ből, majd az olaszországi magyar legio történetéhez; *Vetter* Antal az 1848—49-iki szerb támadásról ír; *Zám belly* Lajos emlékiratait folytatja 1848—49-ből. Végül *Bozó* Manó: Pétervárad szereplését vázolja a forradalom alatt.

— A HADTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK f. é. 3-ik füzetében kiváló hadtörténeti értekezések viszik előbbre historiai tudásunkat és pedig nagyfontosságú hadi eseményeket illetőleg. — *Fraknoi* Vilmos a várnai csata előzményeit írja le, eddig még fel nem használt források, az olaszországi levéltárak actái nyomán. *Kiss* Lajos Nándorfehérvár 1521-ben történt bukását vázolja beható forrás- és helyszíni tanulmányok alapján. Koszorúzott pályamunka, az akadémia hadtört. bizottsága által kitűzött 20 arany pályadíj nyertese. *Kápolnai* a mohácsi hadjárat szakszerű leírását fejezi be a második közleménynyel. *Dr. Komáromy* András Thelekessy Imre (1497—1560.) életrajzából immár a 3-ik közleményt adja. Végül *Gömöry* Gusztáv befejezi az 1809-ik évi magyar nemesi fölkelés történetét. A tárczában egykorú érdekes levél van közölve a mohácsi csatáról eseh forrásból; majd többek közt *Zrinyi* Miklós egy kiadatlan költeménye s végül a hadtörténeti okmánytárban *Zsigmond* király egy 1389-ki levelét közli *dr. Szendrei* János.

— Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ 4-ik füzete a szokott rovatokra osztva, mű- és régészet-történetünket sok becses adalékkal, feldolgozással szaporítja. Az értekezések közt *Téglás* a római bányászat nyomait kutatja a tordai hasadéokban, *Zichen* Gyula a muzeum mythologiai domborműveit, *Findly* az apahidai leletet ismerteti, s *Szendrey* Perényi Imre ingóságainak 1497-iki összeírását közli kimerítő magyarázattal. Az »Emlékek és leletek« a legújabb mozgalmakról, lengyeli, aquincumi ásatásokról, a zólyomi s nagybányai kiállításokról s az ősrégészek párisi congressusáról ad számot. A »levelezés«, »irodalom« és »különfélék« gazdag és változatos rovatai a hazai s külföldi legújabb régészeti mozgalmakkal s eseményekkel ismertetik meg az olvasót.

— A BUDAPESTI SZEMLENEK a nyáron megjelent füzeteiben néhány történeti munka ismertetésén kívül több történeti, irodalomtörténeti dolgozattal találkozunk. Az utóbbiak közül kiemeljük *Heinrich* Gusztáv tanulmányát *Argirus* királyfiról s az előbbieket közül *Bánffy* Dénes emlékiratait az 1848-iki forradalomról. Az októberi füzetben »Comenius és a Rákóczyak« cím alatt *Kvacsala* Jánostól olvasunk egy gondos tanulmányon alapuló cikket. Szerző valóban jó munkát végzett az eddigi források, főként a *Lux* in tenebris gondos áttanulmányozásával: habár a levont következtetések egyik-inasikával nem is értünk egyet. *Drábik* jóslásait szívesen hallgatták olvasták, — de a politikát még sem csinálták azok szerint.

— Az UNGARISCHEN REVUE okt.—novemberi számában *Bostel* F. az utolsó tíz év alatt megjelent lengyel történeti munkákat ismerteti, s *Kvacsala* János Alstädtről közöl egy beható tanulmányt. Közli ezeken kívül *Szécsen* Rafaelet, *Thallóczy*tól az *Ál-Brankovics*okat, *Csergőtől* a középkori síremlékeket s *Wertnertől* III. Béla ismeretlen leányát.

— A KATHOLIKUS SZEMLE sept.-okt. együttes füzetében érdekes jogi és pénzügytörténelmi tanulmányt olvasunk az esztergomi érsekség régi pisetum-jogáról *Kollányi* Ferencz tollából. Felveti a kérdést: mikor jutott az érsekség a pénzverés után járó tized birtokába? Czáfolni igyekszik

Thallóczynak a »kamara haszna« cz. munkájában kifejtett véleményét; átnézetet nyújt arról, hogy magyarazzuk a történetírók a pisetumot? mi volt jövedelme a XV. században? stb.

— A KERESZTÉNY MAGYAR Május—októberi füzetében gróf Kuun Géza befejezi az imádság történetéről írt nagybecsű értekezését; *Péterfi* Lajos: Aranyosrákosi Székely Sándornak »A Székelyek Erdélyben« cz. eposzát ismerteti; *Gyöngyösi* István közli a vargyasi unitarius ecclesia történetét, *Kanyaró* Ferencz folytatja az »Unitariusok Magyarországon a XVI. és XVII-ik száz évben« cím alatt megkezdett tanulmányát.

— A PETŐFI-MUZEUM jul.-aug. közös füzetében sok érdekes újabb adalékot találunk Petőfi költészetéhez. Így Petőfiről a svédeknl dr. *Erdélyi* Károlytól. *Hegedűs* István latinra fordítja Petőfi »Egy gondolat bánt engemet« cz. költeményét stb.

— A MAGYAR NYELVÖR szept. és okt. füzetében a magyar nyelv román elemeiről ír *Schuchard* Hugó; a gömöri tájszólásról *Albert* János; a nyelvtörténeti adatok rovatában Rádai Pál munkáiról *Négyesy* László stb;

— A MAGYAR SION VI—X. füzetéből a történelmi érdekűeket emeljük ki. Ilyen *Giesswein*től Buddhaismus és keresztyénség, *Wargától* Kulturállapotok Németországban a reformatio után, *Dede*kől Magyar történet-csinálók a pápa primatusáról, *Valter*től a pécsi székesegyház énekiskolája, s névtelentől a m. kir. kegyúri jog alakja *Zsigmond* királyig. Az irodalmi rovat mindenik füzetben könyvismertetéseket tartalmaz.

— Az ARMÉNIA 7—11. füzetének gazdag tartalmából csak a történelmi érdekűeket emeljük ki: *Lukácsy* Kristóf a keresztyénség elterjedése Örményországban, *Torma* Zsófia az örmény nép európai származása, *Avedik* Lukács az örmény keresztyének hareza, *Csontosy* a hamisított Corvin codexről érkekeznek s *Szongott* örmény és latin feliratokat közöl Szamosújvárról; végül *Avedik* Lukács folytatja a történeti fontosságú okiratok közlését az erzsébetvárosi levéltárból.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ f. évi 2. és 3-ik füzetében, Boleszny Antal a korona 1849-iki elásatásáról s 1853-iki megtalálásáról értekezik. *Millecker* a délmagyarországi helységek szorgalmas monographusa Váralja történetéről értekezik, s ugyanő folytatja Kudricz történetét. Ez értekezések közt van Vizkelety Imrének a temesmegyei muzeum pártfogójának életrajza. A füzetet gazdag és változatos tárcza zárja be.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Gubo A., Graf Fridrich II. von Cilli. (1888. 21 l. A cillii gymnas. programmértekezése.)

Grünhagen, Wegweiser durch die schlesischen Geschichtsquellen bis zum J. 1550. (Breslau, Max. 1889. 2. kiad. 80 Pf.)

Archiv für österr. Gesch. (74. köt. 1. füz. 1889. Bécs, Gerold.)

Tartalma: *Krones, Freiherr Anton von Balducci über die inneren Zustände Österreichs im J. 1816.* — *Wertheimer, Zur Gesch. Wiens im J. 1809.* Külön lenyomatban is megjelentek. (Bécs, Tempisky.) Az utóbbi értekezés ismertetését l. a Századok ez évi folyamában, a 453. oldalon.

Bachfeld Gy., Die Mongolen in Polen, Schlesien, Böhmen und Mähren. (Wagner, Innsbruck.)

Archiv für kathol. Kirchenrecht. (Kiadja Vering.) 1889. 55. kötet 3. füz.) *Timon Ákos, Das städtische Patronatsrecht in Ungarn.*

A »*Deutsche Literatur Zeitung*« újabb számai a következő művekről tartalmaz bírálatokat. A 16. számban: *Neumann, Griechische Geschichtsschreiber etc. im XII. Jahrhundert* és *Bertha A., François-Joseph I. et son règne.* (Krones-től.) — A 18. számban: *Wolf G., Zur Culturgesch. in Österreich-Ungarn.* (1888.)

Altpreuussische Monatschrift 1889. 2. sz. *Bolte, Noch einmal das Lied auf die Danzinger Fehde.* (Vonatkozik Danzinguak 1576-ban Báthory István által történt ostromára.)

A *krakkói egyetem* értekezései között megjelent (az 1889. febr. havi füzetben) *Smolka: Kiejstut és Jagello 1377—1382.* A márcziusi füzetben pedig *Krzyzanowski: Oldhország kezdetei 1247—1330.*

Klaus A., Unsere Colonien. Aus dem Russischen übers. von *Tows.* (Odessa. 1889.) E munka az orosz földön alapított német gyarmatokról szól, de megemlékezik azonfelül a Horváth magyar ezredes által Erzsébet cárnő idején az orosz hadsereg számára toborzott horvát, magyar, szerb, oláh sat. 2 ezredről is, melyek azután az Ukrajnában földeket nyertek és letelepítették. Az új-gyarmat neve: »Új-Szerbia« volt. 1798-ban a két ezred legénysége a rendes hadseregbe besoroztatott.

Mittheilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung. (1889. X. köt. 2. füz.) Tartalmából kiemelem: *Schulte Alajos, Die Herkunft der Habsburger.* (208. l.) Folytatása a már ismertetett dolgozatnak, a családnak legrégibb származékrendjével. — *Amheim, Das Urtheil eines schwedischen Diplomaten über den Wiener Hof im J. 1756.* (287. l.) A kérdésben levő svéd követ *gf. Nils Bark*, ki 1748-tól 1781-ig hazáját a bécsi udvarnál szolgálta. — Az ismertetett művek között van: *Schober, Quellenbuch I. köt. Helfert, Gesch. Österreichs seit 1848.* IV. köt.

Zeitschrift für Volkskunde. 1889. I. 8. *Whistlocki, Lieder, Reime und Spiele der siebenbürgischen und südungarischen Zigeuner.*

Numismatische Zeitschrift. (XX. évf.) *V. Belházy, Zwitter-münzen mit dem Bildnisse Franz I. und seiner Gemahlin Maria Theresia.*

Neue militärische Blätter. (1889. Mai.) *Baron de la Motte-Fouqué, Die Begebenheiten des ersten schlesisch. Krieges. Jahr 1742.*

Lettres inédites de Talleyrand à Napoleon 1800—1809. Kiadta *Bertrand.* (1889.) E fontos műről, mely a bécsi udvar külpolitikájára nagy beccsel bír, számos folyóirat hozott az utóbbi hetekben bírálatot. Így a *Deutsche Literatur-Zeitung* 20. száma is.

The classical Review. (1889. 4. füz.) *The gold bars of Kraszna.*
Das Ausland. 1889. 19. sz. *Téglás, Zwei neue Knochenhöhlen in Siebenbürgen.*

Jahrbücher für die deutsche Armee und Marine. 1889. május. *Zur Gesch. der Schlacht von Torgau (1760.)* és *Petermann, Die Schlacht von Podol, ein Nachtgefecht.* (1866.)

Streffleurs österr. Milit. Zeitung. 1889. 4—5. füz. — *Die Cavaleriebrigade des G. M. Schindlöcker im Feldzug von 1866.*

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

VEGYES KÖZLÉSEK.

THALY KÁLMÁNNAK társulatunk alelnökének a múlt évben Konstantinápolyban és Kis-Ázsiában tett utazása s azzal kapcsolatban tett tanulmányai felkeltették az érdeklődést azon történeti emlékek felkutatása iránt, melyek Törökországban hazánkra vonatkozólag találhatók. Vámbéry Armin személyes befolyásával s ügyes tapintatával előkészítette a talajt, s Akadémiánk bizottsága a legnagyobb előzékenységgel találkozott ottan s pár heti tartózkodásával megkezdte a munkát. Mondjuk megkezdte: mert az még niucs befejezve. Fraknoi akadémiai alelnök futólagos jelentést tett az akadémiának — de a részletes és kimerítő jelentések ezután fognak ottan bemutatattatni. Thaly Kálmán Rákóczi-ra s Thökölyre vonatkozó kutatásairól s azoknak eredményeiről külön közleményt ír, mely a Századokban fog világot látni, s Rodostójának méltó kiegészítését képezendi. Ottani elményeiről s tapasztalatairól, különösen a török katonai akadémiákról az Egyetértés októ. 18-iki számának tárczájában tanulságos, beható s meleg hangon írt ismertetést tett közzé, melyet a »Katonai Lapok« s más szak-közlönyök átvettek és a mely török fordításban a konstantinápolyi lapokat is bejárta.

† FUSTEL DE COULANGE Párisban f. évi szeptember 13-án meghalt. Korunk egyik legkiemelkedőbb történetíróját veszté el benne. Senki nem használta kortársai közül az eredeti forrásokat több criticával és éles észszel mint ő, s Renanon kívül senki sem tudta azt, mit azokból merített szebb és vonzóbb formába önteni mint ő. A német tudósokkal keserű harcrai voltak, mert ezeknek elmés, de sokszor szövevényes hypotheseit megtámadta. A régi Franciaország politikai institutióinak megírását tette élete feladatává s e nagy munka bevezetését a cité antique-et magyar fordításban is bírjuk. A Merovingiak korszakával — legalább részben el is készült — s midőn ez évben a II-ik kötet ebből megjelent, már kijelenté, hogy e munkája befejezésétől semmi polemia sem fogja elterelni. De nem készülhetett el vele, s ennek méltó befejezéséhez a Karolingiak korszakához csak az előtanulmányokat tette meg.

— ERDÉLYBEN a folyó évi őszén két történetű emlékü házat jelöltek meg emléktáblával: az egyiket Brassóban Székely Mózes fejedelem házat, melyből az utolsó végzetes csatájára kiment, hol Erdély virágával sirját lelé s a másikat Kolosvárt az Óvárban azt a házat, melyben Mátyás király született. Mindkét helyen az emléktáblák leleplezése ünnepélyesen s a közönség nagy érdeklődése mellett ment véghez.

— A BUDAPESTI M. K. TUD. EGYESLET jutalomtétellei közül háromra kivétel nélkül mindenki pályázhat, melyekre épen ezért felhívjuk tagtársaink figyelmét. Azok e következők:

1. Fejtsék ki a magyar állam közjogi viszonya a Monarchia másik államához, a kapcsolat kezdetétől fogva napjainkig; összehasonlítva más államoknak az újabb történetben előforduló ideiglenes és állandó kapcsolatával.

Jutalma a Schwartner-alapból 400 ft.

2. Kivántatik Magyarország története, bel- és külföldi kútfőinek ismeretése és bírálata 1526-tól 1606-ig bezárólag. — Határidő 1890. decz. 31.

Jutalma a Schwartner-alapból 360 ft.

3. Kivántatik Magyarország története, bel- és külföldi kútfőinek ismeretése és bírálata 1711-től 1848-ig. — Határidő 1890. decz. 31.

Jutalma a Schwartner-alapból 400 ft.

Ezen három pályakérdésre lehet latin, magyar, német vagy francia nyelven pályázni. A pályamunkák az Egyesület központi irodájában 1890. márcz. 31-ig benyújtandók, tisztán idegen kézzel írva, lapszámozva és bekötve. A szerző művét és állását tartalmazó pecsétes levelen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán olvasható. Álnevű pályaművek nem díjaztatnak. A jutalom a viszonylag legjobb munkának csak azon esetben adatik ki, ha az magában véve is díjra méltónak találtatik. Egyszerű fordítások vagy plágiumok a pályázásból kizárvák.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA f. évi okt. hó 15-én tartott ülésén elhatározta, 1. hogy a magyar hadi történetírás fejlesztésére a jövő évben »*Egyetemes hadtörténelmi könyvtár*« czímen egy új vállalatot indít; e gyűjteményes műből évenként egy-egy kötet jelennek meg, s tekintve, hogy a modern hadviselés tanulmányozását a legújabb hadjáratok megismerése segíti leginkább elő, a gyűjtemény a legújabb hadi eseményeket magában foglaló köteteket hozza előbb, s csak azok után tér a régebbiekre vissza. Ennek megfelelőleg az első 3 kötet a következő munkákat tartalmazná:

Az 1890-ik évben a gyűjteményt a monarchiánkat legközelebb érdeklő, 1866-iki osztrák-porosz és osztrák-olasz hadjáratok leírása nyitja meg; ezt követi 1891-ben az orosz-török, 1892-ben pedig a német-francia háborút tárgyaló kötet.

A művek megírására a bizottság a következő fölhívást bocsátja ki:

Fölhívás.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága a magyar katonai írókat ezennel fölhívja, miszerint a jövő évben megindítandó »*Egyetemes hadtörténelmi könyvtár*« czimű gyűjteménye számára, az 1866-ik évi osztrák-porosz és osztrák-olasz hadjáratokat magában foglaló 1. kötet megírására ajánlkozzanak.

A hadjáratok tisztán katonai szempontból, a hadászati és harcászati kiválóbb mozzanatok kidomborításával, olykép irandók le, hogy a mű egyrészt a magyar nyelvet beszélő katonának a hadjárat alapos tanulmányozását lehetővé tegye, másrészt azonban a polgári művelt közönségnek is a hadjáratok lefolyása felől könnyen megérthető leírást nyújtson. A szöveg a szükséghez képest hadművészeti vázlatokkal és a főbb csaták és ütközetek tervével szerelendő föl és magyarázandó.

Az egész mű (mindkét hadjárat együttvéve) legfeljebb 20—25 nyomtatott ívre terjedhet.

A mű nyelvezetétől és irányától megköveteltetik, hogy az irodalmi színvonalon álljon.

A munka benyújtásának határideje 1890. november 1-je.

A munkát az Akadémia hadtudományi bizottsága adja ki, s a szerzőt megfelelő méltányos tiszteletdíjban részesíti.

Az ajánlat a megírandó mű tervezetével *legkésőbb deczember 10-éig* a hadtudományi bizottság előadójához (Horváth Jenő, honvédszázados. Bpest, Lónyai-utca 9. sz.) küldendő be, ki egyéb, részletesebb fölvilágosításokat is készséggel ad.

2. Ugyanez ülésen fölhatalmazta a bizottság a »Hadtörténelmi Közlemények« szerkesztőségét, hogy a múlt évben a magyar hadtörténelemből vett értekezésre kiírt pályázatát az 1890-ik évre újból kihirdesse.

E pályázat a következő:

Pályázat.

1. Kívántatik a magyar hadtörténelem valamely nevezetesebb eseményének önálló leírása.

A dolgozat tárgya választható a mohácsi vész előtti, vagy utáni időszakból (1815-ig) de az utóbbi esetben föltétel, hogy a cselekmény magyar csapatok által, vagy magyar földön hajtatott végre.

A földolgozás lehet vagy *történelmi*, a mikor is szükséges, hogy az levéltári kutatásokon, lehetőleg eredeti kútfőkön alapuljon, vagy az eseményre valamely irányban új világot vessen, illetőleg azt rekonstruálja, — vagy lehet *katonai*, mely már ismert és nyomtatott kútforrásokra támaszkodhatik ugyan, de a tárgyat a katonai szaktudomány szabályai szerint kritikailag dolgozza föl. A dolgozat 4—5 nyomtatott ívnél többre nem terjedhet.

2. A munka jutalma 20 db. cs. és kir. arany, mely az aránylag legjobb, de irodalmi színvonalon álló pályaműnek adatik ki; a munka ezenfelül — a folyóiratban való közzététele után — a szokásos tiszteletdíjban is részesül.

3. A pályaművek idegen kézzel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva, s egy, a szerző nevét, állását és lakóhelyét rejtő, jelíggel ellátott pecsétes levélke kíséretében, a »Hadtörténelmi Közlemények« szerkesztősége címére (Budapest, IX. ker. Lónyai-utca 9. sz.) 1890-ik év május hó 1-éig küldendő be.

4. Álnév alatt pályázóknak a jutalom nem adatik ki.

5. A jutalomban nem részesült, de megdicsért vagy közlésre alkalmasnak osztályozott pályaművek a folyóiratban rendelkezésre álló tér arányában szintén közöltetnek, míg a többiek jelíggel levélkéi bizottságilag elégettetnek, a kéziratok pedig a hadtudományi bizottság levéltárába tétetnek.

6. A jutalomra, a Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága tagjait kivéve, bárki pályázhat.

7. A pályázat eredménye 1890. június 1-én fog közzétettni.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— **MONUMENTA VATICANA HUN GARIAE.** Liber Confraternitatis Sancti Spiritus de Urbe. A római szentlélek társulat anyakönyve. 1446—1523. Budapest. Franklin társ. nyomása. 1889. (Az első sorozat ötödik kötete.) XXVIII + 168 l. 4-r.

— **A KARTHAUSIAK MAGYARORSZÁGBAN.** A M. T. A. által az Oltványi-díjjal jutalmazott pályamű. Irta Dedek Crescens Lajos, előszóval ellátta Fraknoi Vilmos. Budapest, 1889. 8-r. 254 l. Ára 2 frt. Szerző saját kiadása.

— **BUDAPEST RÉGISÉGEI.** Szerkeszti Gömöri Havas Sándor. I. Budapest. A főváros kiadása 1889. 170 l. 1 színnyomatú műmelléklet. 4-r.

— **BERZEVICZY ALBERT UTAZÁSAI 1810—1820.** Úti naplója nyomán ismerteti dr. Szádeczky Lajos. Budapest, 1889. (Különnyomat a Földrajzi Közleményekből) 36 l. 8-r.

— **A SZOMBATOSOK, TÖRTÉNETÜK, dogmatikájuk és irodalmuk,** különös tekintettel Péchi Simon főkancellár életére és munkáira. Irta dr. Kohn Sámuel. Budapest, 1890. XVI + 377 l. Ára 2 frt 50 kr. 8-r.

— **AZ IMÁDSÁG TÖRTÉNELME.** Irta gróf Kuun Géza. (Különnyomat a Ker. Műgyűjtőből.) Kolozsvárt, 1889. Ára 40 kr. 8-r.

— **ISKOLAI ATLASZ** a középkori történelem tanításához. Tervezte Helmár Ágost. Pozsony, 1890. Budapest, 6 térkép. Ára 80 kr kis ív.

— **U. A. az újkoréhoz.** U. ott. 6 térkép. Ára 80 kr kis ív.

— **KÖSZEG VÁROSA ÉS KÖRNYÉKE.** Megjelenik 4 füzetben. Irta Wittinger Antal. I. füzet. Kőszeg, 1889. 48 l. 8-r. Ára az egésznek 1 frt 60 kr. (Ugyancsak németül is megjelent.)

— **A HÚN-MAGYAR IRÁS** és annak fennmaradt emlékei. (Tizenkét régi magyar alfabétával és 83 különf. ábrával.) Irta Fischer Károly Antal. Bpest. 1889. 4-cdr. 105, 3 l.

— **PANNONIA ŐSKERESZTÉNY EMLÉKEI.** Régészeti tanulmány. Irta Gyárfás István Tihamér. Budapest, 1889. 102 l.

— **NECROLOGIUM SACERDOTUM archi-dioecesis Strigoniensis ab a. 1737—1889.** Jussu et sumptu Joannis Card. Simor publicatum. Strigonii. 1889. 4. l. 180 hasáb. XXV. lap.

— **L. DE KERYAL.** St. Jean de Capistran. Son siècle et son influence. Bordeaux, 1887. 8-adr. 182 l.

— **DAS STAEDTISCHE PATRONAT IN UNGARN.** Rechtshistorische Studie von Akos Timon. Leipzig Koszler 1889. 8-r. 95 l. Ára 1 frt 20 kr.

— **KURZE KIRCHEN- UND REFORMATIONSGESCHICHTE,** mit besonderer Berücksichtigung Ungarns, stb. Verfasst von Johannes Ebenspanger. Zu beziehen durch Ferdinand Pfeiffer in Budapest. 22 l. 8-r.

— **QUELLEN ZUR GESCHICHTE DER STADT KRONSTADT** in Siebenbürgen. 2-ter Band. Kronstadt, 1889. 885 l. 8-r.

EGY ALPRÓFÉTA A XVII-IK SZÁZADBAN.

A harminczéves háborús a nyomában szerte terjedő nyomor és pusztulás annál inkább keltette és táplálta az aranykor és Krisztus visszajövetele utáni vágyat, s az abban való hitet, men-nél jobban elő volt az a század szellemi mozgalmai által is készítve. A chiliasmus ujjáébredése, az u. n. természetbölcséleti iskola felvirágzása, melynek főbb képviselői Patritius, Telesius, Campanella mindenütt természetfeletti erőket keresnek és találnak, a tisztelet, melyben a magia és astrologia a kor főbb szereplőinél részesül: mind ezen körülmények okozták, hogy sokan felleptek a jelen nyomorát enyhítő s a hívő keresztyének leghőbb vágyait kifejező jóslatokkal, s hogy a jóslatok, számos ellenző mellett, számos hívőre is találtak.

E jóslatok értéke s általában a kérdés felett: támadhatnak-e még jósok, — elkeseredett irodalmi harcz támadt, melyről nem szándékom most szólni. Több ok készt azonban ezen próféták egyik legérdekesebb alakját, a Pozsonyban 1671-ben kivégzett Drábik (Drabetius, Drabicius) Miklóst rövid vázlatban bemutatni. Bár a XVII. és XVIII. század írói igen sokan foglalkoztak vele,¹⁾ s bár hazai történetíróink ujabban is gyakran szólnak róla: még is sok reá vonatkozó adat részint kétes, részint téves, részint hiányos. Azon helyzetbe jutottam, hogy ezek tisztázásához járulhatok, s hogy ismert dolgokat ne kelljen újra elbeszélnem, utalok az általam csak mellékesen érintendő rész-

---

¹⁾ A régibb irodalmat felsorolja Grüneberg alább idézendő műve, Praefatio, p. 3. Ezen írók közt különösen kiemelendő Pierre Bayle, ki ismeretes Dictionnairejében 3 cikkben is, Comenius, Drabitius és Kotterus nevek alatt tárgyalja Drábik viselt dolgait. Én az 1830-iki új kiadást használok és idézem, a hol más nincs mondva. Ugyancsak Baylenél találhatók még adalékok a korábbi ez ügyre vonatkozó, különösen francia irodalomra nézve.

letek bővebb megismerése végett a sok közül különösen e három műre: »De Nic. Drabicio neopropheta in Hungaria delirante et turbulento... O. F. *Grünenberg*. Altorfii 1721.«, *Gindely*: »Ueber des J. A. Comenius Leben und Wirksamkeit in der Fremde 1655.«, *Pauler Gyula*: A Vesselényi-féle összeesküvés története II. köt. Az ezen művekben foglalt adatokat ugyan teljesen én sem zárhatom ki elbeszélésem folyamából, de azokat, nagyjából ismereteknek vévén, csak röviden érintem.

I.

Drábik Miklós Morvaországnak Magyarországgal érintkező határán Sztrázsnicz községben született s már gyermekkorában ismerős volt Comeniussal. Egyházi pályára lépett s mint a cseh-morva testvérek felekezetének tagját 1614. szentelték fel Comeniussal együtt. Az 1628-iki szigorú rendelet, melylyel Ferdinánd mindenkit, ki nem r. kath., Csehországból száműzött, Drábikot Magyarországra hajtotta. Trencsénmegyében volt a Rákócziaknak egy több faluból álló uradalmok, melynek központja Lednicze volt; ez nyújtott menedéket a hontalanoknak. Drábik, hogy megélhessen, posztókereskedéssel foglalkozott; de nem volt teljesen feddhetetlen életű, mert mint Comenius maga bevallja, hittársai e miatt papi rangjától megfosztották.¹⁾

1638-ban visszament hazájába, hogy szőlejét eladja; de ottlétét feljelentették, úgy hogy sietve kellett visszamennie Ledniczébe. Ez évben jött vigasztalására isten szava s biztatta északról jövő segítséggel.²⁾ 5 év múlva, 1643-ban az isteni nyilatkozások ismétlődtek. E kijelentések Rákóczi Györgyhöz utasították a szerencsétlen hontalant azzal a biztatással, hogy az lesz az evangélikusok megváltója. 1644-ben Drábik Hódosi által küldte meg a fejedelemnek a jóslatokat, hogy őt nagy feladatára figyelmeztesse, de nagy hitelre nem talált. A fejedelem azt felelte, hogy Drábik tőle

¹⁾ Comenius *Lux e tenebris* III. p. 17. »De antegressa Drabicii vita.« E helyen azt is említi Comenius, hogy mint egyházi előjárója ő eszközölte a felüggesztést. A mit Drábik 1640. év előtti életéből tudunk, azt mind Comenius e helyéből, vagy legfeljebb még néhány jóslatból következtetés útján, merítjük.

²⁾ *Lux in tenebris* III. p. 2.

ne féljen, hanem másokkal szemben jobban vigyázzon. A jóslatokat a fejedelem tűzbe vetette. Az isteni szózat azonban e hitetlenség láttára nem némult el. Egy évvel rá Drábik azon megbízást kapta, hogy a Morvaország felől jövő Rákóczi elébe menjen. Csejthén keresztül Szakolczára ment s annak közelében elérte a harczból visszatérő Rákóczi táborát. A táborban Csulay, Rákóczi udvari papja barátságosan fogadta, s miután meggyőződött róla, hogy Drábik valóban a Ledniczén élő száműzöttek egyike, bejelentette a fejedelemnél mint olyat, ki őt magyar királylyá kívánja felkenni. A fejedelem azt válaszolta, hogy közte és a császár közt most már békesség van, de az ígért méltóságot ohajtja fia számára; mindamellett Ascaniust, orvosát megbízta, hogy fordítsa le Drábik visióját; mit az meg is tett. Másnap reggel 8-kor Bethlen F. hívatta s biztosította a fejedelem jóakarataról, de este felé megjelentették neki, hogy az olajat, mely a jóslat szerint a táborban lenne, s melylyel Rákóczit fel kellett volna kennie, tényleg nem bírták előtalálni, épp azért a fejedelem nem tulajdonít többé ezen állítólagos isteni szózatnak semmi jelentőséget. (*Lux e tenebris* III. 38. lap).

Valószínűleg ez maradt volna jóslatainak sorsa, ha részint saját számítása, részint a véletlen össze nem hozza gyermekkori barátjával, utolsó időben előljárójával, Comeniussal. Comenius apokalyptikus és chiliastikus hajlamai már régóta ismeretesek voltak szélesebb körben. Két prófétának: Kotternek és Poniatovskának iratait már előzőleg nagy becsben tartotta,¹⁾ s Drábik a maga jóslatait azokkal egybecsűeknek tartván, azokat már 1643. bemutatta, illetőleg leküldte hozzá, s Isten bízta is, hogy Comenius, hírnevéhez képest, e kijelentéseket az összes népek előtt ismeretessékké fogja tenni (*Lux e ten.* III. 25.), 1647-ben pedig megigérté neki, hogy Comeniust Magyarországra fogja hozni, hogy Drábiknak munkatársává legyen.²⁾

E jóslat, melynek valódiságát most már bajos eldönteni, három év múlva teljesült. Comeniust a lengyelországi száműzöt-

¹⁾ Comenius kimerítően adja elő a maga viszonyát ezen jósló személyekhez úgy a *Historia revelationum*, mint a *Lux e tenebris* megfelelő helyein. Drábik előtt Comenius e hajlandósága bizonyára ismeretes volt.

²⁾ *Lux in tenebris* III. 42. l.

tek Magyarországra küldték a Szokolczán és Puchón tartandó közös megbeszélésekre. Ez utóbbi helyen találkozott vele Drábik, s sikerült is neki Comeniust, kit özv. Rákóczi Györgyné és fia Zsigmond már többször meghívtak főiskolájok reformálására, rábeszélni, hogy e meghívást elfogadja azon biztatással, hogy Rákóczi Zsigmond magyar királylyá lesz, s a cseh-morva testvérek ügyét fel fogja karolhatni. ¹⁾ Comenius tudvalevőleg 1650. őszén csakugyan Sárospatakra ment, ott buzgón működött hivatási körében, a mellett Zsigmond herczeggel folytonosan közölgette a harcra ösztönző jóslatokat, melyeket Drábik folyton küldözött neki, s hogy az ifju herczeget valami koczkázott hadjáratba nem sodorta, azt főleg anyja ellenzésének, és kora halálának kell tulajdonítanunk.

E haláleset után (1652. febr.) Drábik ugyanazon úton iparkodott ösztönözni Rákóczi Györgyöt a fejedelmet, s anyját, majd személyesen is elment Sárospatakra, azonban eredmény nélkül; a politikai helyzet az olyan hadjáratnak, a melyet ő hirdetett, nem kedvezett. Pártfogója Comenius, ki a jóslatokban »adiunctus« nevet visel, tekintélye által mégis sokat tett a Drábik-féle eszmék terjesztésére, s ha egyenesen nem is érhetett el eredményt, a kedélyeket mégis előkészítette egy oly célzatú hadjáratra, a melyet ő azonnal követel vala. — Mert tényleg nem ért célzt: a fejedelemasszony mint azelőtt, most is megtagadta közreműködését a sok ábrándos tervhez, melyek a Vadállat és Babyllon (Ausztia és Róma) romlását célozták, így pl. nem adott pénzt török bibliafordításra, melynek segélyével a törököt keresztyén hitre téríteni s az evangelikus ügynek megnyerni akarták, bár erre többször kérte Comenius. Egyfelől enemű balsikerek, másrészt mindennemű ellenség folyton nehezítették Comenius állását Sárospatakon, lengyelországi hitsorsosai pedig mind nehezebben nélkülözték, úgy hogy 4 évi tartózkodás után elhatározta, hogy visszamegy Lengyelországba, Lisszába. Drábik is folytonosan hívta a hálátlan fejedelemné szolgálatából és rendesen közölte vele az isteni parancsot, hogy az általa közvetett isteni kijelentéseket

---

¹⁾ E történet kimerítően van leírva Lux e tenebris III. 48 s következő lapjain.

tegye közzé, mi Magyarországon nem volt lehetséges. 1654. júniusában Comenius eltávozott Sárospatakról, útközben Ledniczén is megállott, s Drábikot, néhány társának kívánatára, 25 évig tartó felfüggesztés után visszahelyezte pápi állásába.¹⁾

Érdekes fordulat állott be ez időben Rákóczi György lelkében. Ő ki eddig a Drábik-féle jóslatokat Comenius közvetítésével egyszerűen tudomásul vette, Comeniust ottlétének utolsó napjaiban nagyobb figyelemre kezdte méltatni s mint Comenius maga mondja, Erdélybe is meghívta őt.²⁾

E meghívásnak ugyan paedagogiai célzatot is lehet tulajdonítani; de egy további megjegyzésben azt mondja Comenius, hogy Rákóczi György egy, Mednyánszky Jónáshoz intézett levélben a jóslatokat s az azokban neki szánt feladatokat istenieknek ismerte el, melyek teljesítésétől csak a pillanatnyi lehetetlenség tartja vissza.³⁾ Az 1654. aug. 26-iki jóslathoz mellékelt megjegyzésben azt olvassuk, hogy a fejedelem aug. 24-én írt levelet Mednyánszky Jónásnak, a ki Comenius távozása után a jóslatok közvetítője volt, mely levélből kitént volna, hogy a fejedelem szíve belülről meg lett változtatva. E levélből, melynek másolatát b. Mednyánszky Dénes jóvoltából sikerült megkapnom, ez éppenséggel nem tűnik ki; a fejedelem a jóslatokat elítéli, mert a valóság a jövőndőlést mindig meghazudtolja; azonban kissé sejtelmesen hangzik e pár szó benne: »Ha valamiben istenes mód adatik, ad omnes occasiones készen találtatunk.«⁴⁾ Ha e nyilatkozathoz hozzávesszük, hogy Rákóczi György még azon évben követet küldött az északi evangélikus fejedelmekhez, hogy megtudja azok politikai célzait, akkor fel kell vennünk, hogy a fejedelem Comenius távozásakor elérkezettnek találta az időt, hogy teljes passivitásából kilépjen, s annak mint tudjuk utasításai és saját meggyőződése

¹⁾ Ezen időszaknak Drábikra nézve is oly érdekes eseményeit »Comenius és a Rákócziak« cz. alatt a »Budapesti Szemle« f. évi októberi 154-ik számában közöltem, szabad legyen az olvasót, ismétlések elkerülése végett, reájok utalnom.

²⁾ Ezen oly fontos adat csakis a *Historia revelationum*-ban található, s így hangzik . . . ita rem subornarent, ut mihi princeps favorem ostendendo ad se invitaret p. 177.

³⁾ *Lux e tenebris* III. p. 202.

⁴⁾ A levél Gyulafehérvárról van keltezve.

szerint csakugyan a hitsorsosoknál keresett, követe útján, tanácszt és szövetséget.¹⁾

Nem akarjuk ismételni a lengyel-svéd háboru eseményeit, melyek Drábikra és Comeniusra nézve érdekesek. Drábik nem szűnt meg figyelmeztetni — természetesen Isten nevében — Comenium, hogy adja ki a jóslatokat, mit Comenius persze meg nem tehetett. Midőn Comenius Lissa elpusztulása alkalmával életét is alig menthette meg, Drábik rámutatott e szerencsétlenségre, mint Isten büntetésére, mely engedetlensége miatt érte és szívére kötötte, hogy menjen Hollandiába s ott adja ki Isten legújabb ígét. — Comenius hitelt adott az együgyű beszédnek mint sokan mások. Viszontagságos út után Amsterdamba ért, hová Geer Lajos meghívta.

Ezalatt R. György és a svéd király Lengyelországban egyesültek, fegyvereik diadalt arattak, III. Ferdinánd meghalt, és a vérmes evangélikusok jövőbe néző szemei előtt teljességében feltűnt már a Drábik megjósolta boldog kor. Ez adta meg Comeniusnak is a bátorságot, hogy a jóslatokat, bővítve Kotter és Poniatovska kijelentéseivel (*Lux in tenebris*) cím alatt kiadja.²⁾

E mű nagy feltűnést keltett. Bár csak kéziratként volt nyomtatva, mégis rövid időn nagyon elterjedt. Arnold tanár azt mondja róla: »A könyv mindenki kezében megfordúl. Hajón, szekereken . . . szerte beszélnek és ítélnék róla«³⁾ és miután a pillanatnyi kedvező helyzetet, melyben az evangélikusok Erdélyben voltak, nemsokára Rákóczi teljes romlása váltotta fel, nem lehet csodálni, hogy az Comenium nagyon sok vitába és kellemetlenségbe sodorta. Schaum és általa Rákóczi világosan megírták,

¹⁾ Érdekes, hogy Comenius Schaum követségéről s a tevékenységéről, melyet Schaum követségének megkönnyébbítése céljából kifejtett, teljesen hallgat. Schaumról lásd Szilágyi S. értekezését »Első szövetkezés Lengyelország felosztására 1656-ban« Bud. Szemle 1875. Comenius szerepét ez ügyben fent érintett cikkem (Comenius és a Rákócziak) tárgyalja.

²⁾ Lásd e lépés körülményesebb indokolását *Historia revelationum* p. 184.

³⁾ Nic. Arnoldi, *Discursus theologicus contra J. A. Comenii praetensam Lucem in tenebris etc.* Franekeræ A. 1660. p. 8. »Sententiam quid dicerem in secreto? Liber omnium manibus teritur. In navigiis, curribus, diversoriis passim discursus et judicia super eo formantur.«

hogy balsorsukat Drábikba vetett hitőknek tulajdonítják,¹⁾ Arnold, volt tanítványa, egy vitairatban megtámadta hiszékenységét, nemsokára Marrhesius is csatlakozott hozzá.²⁾ S ha voltak is, kiknek hitét még a legfényesebb czáfolat sem ingatta meg, Comeniust hántotta az állapot. Mint azelőtt is, többször felmerültek benne ismét a kétségek s 1658-ban keserű hangon írt levelet küldött Drábiknak, melyben bizonyítékot kér tőle, hogy jóslatai valóban igazak-e, mire Drábik persze egyebet mint esküdözéseket és ismételt Isten nevében jövő feddéseket nem küldhetett.³⁾

A Rákóczi-ház bukását sem vette nagyon szívére. Ismételten írt Lorántfi Zsuzsánnának, hogy fordíttassa le a szt. írást török nyelvre. — Comeniust felhívta, hogy újabb jóslatait tegye közzé s a szerencsétlen fejedelemnek, ki annyi ellenség ellen alig tarthatta fenn magát, azt írta, hogy irtsa ki a katolikusokat területéről, — természetesen mind ezt Isten nevében.⁴⁾

Miután pedig mindinkább kitűnt, hogy a Rákócziak az Istentől rájuk bízott feladatott nem fogják megoldhatni, Drábik másfelé is tekintett és már 1657. óta szerepel jóslataiban a francia király mint Isten választottja. Azon év májusában azt jövendőli róla, hogy római császárrá lesz; október 2-án meghívza Comeniust, hogy irjon a francia királynak, hogy római császárrá koronáztassa magát. E jóslat hamis volta ugyan már a következő évben kitűnt, de Comenius ezt nem sokba vette, és csak annyit jegyez meg róla, hogy a francia király kilátását és érdemeit lenyomták Leopold aranyai.

¹⁾ Hist. rev. p. 184. 185. Lux e ten. Revel. 412. 455. E nézetet különben Comenius ellenségei Arnold és Marrhes ismételik, nemkülönben Bayle Drabetius cikkében.

²⁾ Arnold első vitairata »Antibidellus« czímet visel, mely szó Comenius szerepét, kit Drábik jóslataiban mindig »adiunctus«-nak nevez, támadja meg. Erre felelt Comenius *Vindictio famae et conscientiae* cz. iratában Lugduni B. 1660. s erre szolgál feleletül a fent idézett *Discursus theologicus*. Marrhesius »De tribus videntibus« cz. irattal támadott, erre Comenius felelt »De zelo sine scientia et charitate, 1659. Amstelodami«, mire Marrhesius *Antirrheticus*ában 1668. adta meg a választ. Az egész vita igen érdekes s mutatja, mint lehet gyenge ügyet is jól védeni.

³⁾ Hist. revel. p. 38. Lux e tenebr. Rev. 459.

⁴⁾ Lux e ten. Rev. 441.

II.

Mint láttuk, Drábik már előbb is gondoskodott, hogy jóslatai lehető messzire elterjedjenek, főleg olyanokhoz jussanak, kiktől akár az ügy, akár maga részére valami előnyt várt. Dicsvágyát nevelte ez érdekeltség, s midőn Comenius által világszerte híressé lett, öröme és büszkesége, mely utóbbi megférhetetlenségbe ment át, egyaránt nőtt. Csakhogy ép ez időtől fogva lett helyzete súlyosabbá. A hitsorsosok nem is voltak mind Comenius nézetén, hogy e kijelentések eredete isteni, de ha egyfelől Comenius kedvéért túrték volna is az öntelt és kérkedő jóst saját körükben, úgy másfelől lehetetlen volt elzárkózniok amaz irat lehető, sőt valószínű következményei elől. Annyi volt a jósműben a káromlás a katolikusok, az osztrák dynastia ellen, hogy lehetetlen volt kikerülnie a szigorú büntetést, amint az igazságszolgáltatás figyelmét magára vonja. Ezért a szerencsétlen száműzöttek, hogy sorsuk fájdalmát még felesleges bajokkal ne tetézzék, állást foglaltak Drábik kijelentései ellen. Alkalmat Felinus, puchói lelkész egy irata szolgáltatott, ki »Ignis fatuus Nicolaus Drabicius« cím alatt felsorolta Drábik életének árnyoldalait, állítólagos kijelentéseinek többszörös ellenmondását a szentirással, a valóval és önmagokkal, s e művecskét szélteben megküldötte az érdekelteknek. Drábik erre ingerült hangon nyilatkozott Felinusról, mire ez, hogy köztük a dolog tisztázódjék, egy értekezletet hívott össze.¹⁾ Ez értekezlet lefolyását Gindely írta le Felinusnak értesítése, tehát érdekelt fél kézírata alapján, bár ez egészben véve higgadtan vázolja a lefolyást. Drábik némi ellenmondásba keveredett önmagával, s azért a collegium végén kénytelen volt beleegyezni, hogy a ki nem hiszi el jóslatait, arra nem szabad neki neheztelnie és mindenkinek tetszésére bízni, akar-e hinni azokban vagy sem.²⁾

Felinus ez iratot szerte-széjjel küldötte, de ez irányú tevékenységét megszakította halála, melyet Drábik pár hónappal

¹⁾ A következőkre nézve forrás a *Lux e ten. III. Appendix I. p. 418.* és köv. hol »De ultimo Drabicii acerrimo examine« cím alatt a vizsgálat módzatai és eredménye tüzetesen van leírva.

²⁾ Gindely, f. i. műve 40—50. l.

előbb megjósolt volt.¹⁾ A jósló elleni küzdelmet kezébe vette most Vetterin puchói lelkész, Securius orvossal együtt. Miután Drábiknak is voltak pártfogói, azért az egész ügy csak a száműzöttek érdekeinek vált kárára, szítván a vizsályt azok közt, kiknek a kölcsönös szeretet és összetartás legfőbb kincse volt eddig.

Ezért is Comenius, mint a hitközség püspöke, kötelességének tartotta közbelépni.

Éppen akkor ment egy a testvérek közül, Junius Sámuel Magyarországra s általa küldött a püspök elszórt híveinek utasítást, miként csendesítsék le a támadt zavarokat. Mindenekelőtt imákat és böjtöt rendelt a híveknek, azután pedig vizsgálatot. A vizsgálat módozatának megállapítása végett először előadja a maga nézetét a jóslatok ügyének állásáról, bár azzal a törekvéssel, hogy részrehajlatlan legyen, mégis úgy, hogy óhajta azokat istenieknek hebizonyíthatni, nyilván kiderül. A vizsgálat főleg esküből álljon, melyben Drábik elmondja, hogy jóslatait valóban Istentől bírja; az eskűnek mintáját, mely a benne levő szörnyű kifejezések miatt általános borzalmat keltett az olvasóban, szintén megküldte. Ha Drábik az esküt leteszi, akkor a kedélyek csillapodjanak le s bízzák Istenre a büntetést, ha hamis esküt tesz; ha nem tenné le, akkor jelentsék neki, ő majd intézkedni fog a tovább teendő lépésekről. — Ugyancsak Juniusnak adott át leveleket a puchói és ledniczi lelkészek számára, melyben azokat az ügynek békés szellemben való vezetésére kéri.

A vizsgálat lefolyása és eredménye előre látható volt. Annyi erősítés után nem volt feltehető, hogy Drábik egy eskűminta előtt meghátráljon. A jelentések, melyeket a ledniczi és a puchói papok egy Bilsky nevű öreg úr és Junius S. küldtek Comeniusnak, úgy ecsetelik lefolyását, mint a mely a legmegragadóbb drámai jelenetekkel versenyezhet. — Julius 10-én a paplakon gyűltek össze, a kik a vizsgálat vezetésével meg voltak bízva, számos hívóval. — Drábikot felvilágosították a következők felől, mire ő egy időre kiment. A gyülekezet tagjai térdre-hullottak s úgy könyörögtek Istenhez, hogy lelkeiket felvilágosítsa, — azután, midőn ő is bejött, felolvasták Comenius utasításait, az esküt,

¹⁾ Lux e tenebris Rev. 528.

melynek hallatára elborzadtak, s a levelet, mit Comenius s egyáltalában az egyházi előjáróság küldött. Drábik erre mitsem szóllott; de midőn kérdezték, aláveti-e magát az előjáróságnak, igennel felelt, jóslatait ujból istenieknek mondotta, s késznek nyilatkozott reájuk az esküt letenni. Az esküt Drábik világosan, érthetően olvasta fel, sőt még hozzá is adott nyomaték kedvéért egyet-mást, úgy, hogy mint a papok jelentik, igen sokan sírtak is, legtöbben pedig borzadástól remegtek. Az esküvés közepén égfelé nyujtotta kezét a nyitott ablak felé, s kérdezte a társait: »Látjátok?« s midőn azok nem feleltek — folytatta ugyanoly erős hanggal, mignem az eskü végéhez ért, melyben ellenfeléről van szó, ott elérzékenyült és sírt. Végére jutván az eskünek, leült és síri csend közepette letette az eskümintát az asztalra, háromszor megcsókolván azt; majd ugyancsak általános borzalom és csend közepette felemelkedett és a meghatóan szép 123 zsoltárt kezdte énekelni.

»Te hozzád emelem az én szemeimet, ki lakozol mennyekben stb.«

Onkénytelenül vele énekeltek a többiek, ilykép kiegészítvén a püspök által kiszabott eljárást. A két ellenfél, Vetterin és Drábik kezet nyujtottak egymásnak s egyidőre vége volt a vitának, de hogy nem hosszú időre, azt Junius a maga jelentéseinek végén mondja. Hogy Drábik vagy Vetterin volt-e oka az újabb viszáldásoknak, vagy mindketten, azt bizonyosan nem tudjuk, de nem is oly fontos. Az bizonyos, hogy Drábik összeférhetetlen természetű volt, s lehet, hogy ő volt oka, hogy Vetterin nem szűnt meg továbbra is jóslataiban kétkedni. Iratát, melyben aggodalmát foglalta össze Drábik ellenében, Drábik tűzbe vetette; erre Vetterin ujból megküldötte, mire Drábik 1664. június 30-án egy confessiót írt, melyben Vetterin vádjait, miknek felsorolásával, miután az olvasó eddigi közleményünkéből maga is megalkothatja magának, nem szükséges bajlódniunk, visszautasítja s a Rákócziak balsikerét együgyű módon főleg L. Zsuzsánnára hárítja, mint a ki nem akarta a török bibliafordítások költségeit fedezni.¹⁾

¹⁾ Lux e ten. IV. 490—498. l.

Comenius mindezt elhitte; 1665-ben a 8 év előtt megjelent műnek, melyet 1663. kivonatban közölt volt, másodszer bővített kiadását rendezte sajtó alá. A költségeket, úgy látszik, a száműzöttek hű pártfogója, Geer viselte. A műveknek, nem tekintve a polemiákat Arnold és Marrhesius ellen, bibliographiája ez.

a) *Lux in tenebris, hoc est prophetiae donum etc. etc. anno inchoandae liberationis 1657.*

b) *Historia revelationum Christophori Kotteri, Christinae Poniatoviae, Nicolai Drabicii et quae etc. etc. Anno 1659.*

c) *Revelationum in usum saeculi nostri nuper factarum epitome... 1663.*

d) *Lux e tenebris novis radiis aucta etc. 1665.*

Ez utóbbi a legkimerítőbb, s magában foglalja majdnem teljesen a többi 3 mű tartalmát.

Hogy mily kevésbé ingatták meg a vizsgálatok Comenius hitét, kitűnik abból, hogy midőn 1667. folytán, bővítve a legújabb kijelentésekkel, napvilágra bocsátotta a művet, azt Leopold császárnak, a pápának, XIV. Lajosnak s általában a keresztyén fejedelmeknek és államoknak ajánlotta. Sőt a belga és angol békeköveteknek, kik Brédában (?) tanácskoztak a megköendő béke feltételei fölött, egy kis füzetkét küldött, melyben arra hívja fel őket, hogy szűnjenek meg harczolni és engedjék át a tért Krisztusnak, ki majd békét fog csinálni népének s ez irathoz mellékelte a »*Lux e tenebrist*«, mint két más műve mellett a harmadikat, melyben »Isten a keresztyénség szomorú állapota felett panaszkodik, a földet csapásokkal fenyegeti s egy új valóban katolikus egyház megalapítását igéri.¹⁾ Ezen művet Comenius Magyarországra is megküldte híveinek. Ugy látszik, Ladivér Illéssel volt tanítványával élénk összeköttetésben állott, mert annak révén küldött egyet Kalinkának, az illavai püspöknek, kit Drábik gyakran említ későbbi jóslataiban, mint ezeknek hű pártfogóját.

Comenius néhány év múlva meghalt (1670.) anélkül, hogy Drábik gyengességéről alkalma lett volna meggyőződni. Utolsó műve »*Unum necessarium*« ugyan is azt mondja, hogy belekerült a jóslatok labirintusába, de hogy kinek van a kérdésben

¹⁾ A füzetke czíme »*Angelus Pacis*«.

igaza, azt nem meri eldönteni.¹⁾ Nemsokára Comenius halála után rákerült a sor Drábikra is, s ez alkalommal minden híve kiábrándulhatott volna ezen jóslatok érdeke felől.

III.

A Vesselényi-féle összeesküvés megtorlására kiküldött bíróság 1671. első felében számos elfogatást és kihallgatást rendelt el és ítéletet hozott. Utolsó, kin ítéletét végre is hajtották, Drábik volt.²⁾ Hogy jött Drábik épen ezen társaságba, egyáltalán mint kerülhette ki oly soká az igazságszolgáltatás kezét, előttem nem elég világos. Fentemlített év májusában a törvényszék küldött érte vasasokat, azok Pozsonyba hozták, a Lakatos-utca egyik házában őrizet alá helyezték. Első kihallgattatásáról és a törvényszéknek adott feleletiről, úgy Pauler, mint Bauhofer feljegyeztek egyet-mást, aminek hitelességét bajos megítélni. Julius 13-tól kezdve, tehát Drábik életének utolsó négy napjára, valamint sok másra nézve is, ami Drábikot illeti, elég megbízható forrásul szolgál Kalinka Joachim, illavai ev. superintendens naplója,³⁾ a kit Drábikkal való állítólagos összeköttetései miatt idéztek törvény elé, s a ki minden napnak eseményeit, a míg Pozsonyban tartózkodott, bőven feljegyezte. Kalinka Joachimra nézve értesítést meríthetünk részint Schmal műveiből a protestáns superintendensekről (Fabó), részint Burius Micaeiból. Kitűnik e két forrásból, hogy nagytudományú és nagytekintélyű személyiség volt; számos művének címét is feljegyezte Schmal; Szabó »Régi M. Könyvtára« is feltüntet azok közül egy-kettőt Buriusból tudjuk, hogy utoljára is száműzetett.⁴⁾

¹⁾ Unum necessarium . . . cum notis Ahasveri Fritschii. Évszám nélküli lipcei kiadás p. 73.

²⁾ Köztudomású dolog. Lásd Pauler id. mű. II. 389. l.

³⁾ Diarium, in quo Joachimus Kalinkius Superintendens Inclytorum Cottuum Trenchiniensis, Liptoviensis et Arvensis nec non Eccl. Aug. Conf. addict. Illaviensis V. D. Minister enarrat, per dies quid agebatur secum Posonii, dum ad Judicium Regium Delegatum intricatus causae Drabetii Phanatici Anno 1671 et 72 citatus fuisset. — Ex originali, in quantum potuit Paulus Daxner Ecclesiae evangelicae Ó-Turensis V. D. Minister Anno 1794. transtulit. — Végén: Finis Diarii Kalinkiani A. 1797. die 16. Martii Ó-Tura impositus.

Külső cím: Rerum Eccl. Volumen. X.

⁴⁾ Burius Micae, edidit Lichner Posonii. p. 110.

Miután néhány napig faggatták, július 16-án hat órára rendelte Rottal, a rendkívüli bíróság elnöke, Kalinkát magához. Itt előadta neki, hogy Drábikot az nap fogják kivégezni. Miután azonban kivégeztetése előtt eddigi szavait vissza akarja vonni és a kijelentésekről önkényt nyilatkozni, jónak látja az elnök, hogy a nyilatkozásnál jelen legyenek evangélikusok is, hogy ezután az »imperiumban« ne mondják, hogy az egész csak »ex odio religionis« történt.¹⁾ Kalinka természetesen szót fogadott; társa Securius szakolczai orvos volt, kiről már fennebb említettük, hogy Drábik kijelentéseinek nem hitt. Két jezsuita páter társaságában bevezetik őket a helyre, hol Drábik fogva volt. Drábik előtt egy kis korsó (ivóedény) állott. Kalinka azt hiszi, hogy pálinka volt benne. S miután Drábik többször emelgette, Kalinka intett a jezsuitának, hogy ne engedje annyit inni, hogy eszméletét teljesen el ne veszítse, mely intést a jezsuita megfogadott. Drábik erre panaszos hangon elmondta, hogy hisz csak nyelvét nedvesíti, mert igen száraz, egész éjjel nem tudott aludni, olyan fáradt és alélt. Rövid hallgatás után Drábik felsóhajt: mikor lesz már az az irat készen, hogy aláírhasa és hazamehessen; ez annyira hosszú volt neki, hogy hasonlóra nem is emlékszik. S mikor a jezsuita figyelmeztette, hogy ilyesmire ne gondoljon, kérdezősködni kezd az illavai »püspök« felől. Megmutatták neki, erre felkelt, hozzá ment jobbját neki nyujtva mondta: »Isten hozta, isten hozta«; kérdezősködött, hogy hány lovon jött, s kérte, hogy ha majd haza megy, vigye magával, hisz neki úgy sincs semmije, csak az a cse-

---

¹⁾ Kalinka eredeti naplójának sorsáról nincs tudomásunk. A pozsonyi ev. egyház könyv- és kézirattárában levő példány fordítás az eredetiből. Daxner Pál ó-turai lelkész több mint száz év múlva, 1794-ben fordította le, quantum potuit, amennyire bírta, ugyanazon Daxner, kinek az irattár több kötete köszöni eredetét; hogy e napló eredeti nyelve a cseh volt, felesleges megjegyezni, a fordítás hűségét és megbízhatóságát ellenőrizni lehetetlen, de niucs ok kétségbe vonni. Helyenként előfordúl, hogy a fordítás közben az eredeti nyelv is meg van tartva. — Már más kérdés az, vajjon Kalinka naplója megbízható-e s itt ki kell fejezni kétségeinket azon helyekre nézve, melyek Kalinkának Drábikhoz és annak jóslataihoz való viszonyát tüntetik fel. E tárgyra azonban itt nem szándékunk bőven kiterjeszkedni, mellékesen majd rá fogunk utalni. Ellenben amit Drábik utolsó napjairól mond, az annyira megegyezik Drábiknak addig viselt dolgaival, s annyira megoldja az ellentétet a hírek közt, miket Drábik halála felől a különféle források nyújtottak, hogy elegendő lesz Kalinka elbeszéléseit röviden összegeznünk. — Diarium Kalinkii p. 6.

kély ágyneműje. Erre Kalinka kitérőleg felelt, s csakhamar előhozta a visszavonó iratot, cseh nyelven fogalmazva, melyben Drábik a maga jóslatait elítéli és azokat elátkozza. Felolvasása után a jegyző kérdi: vajjon mindezt így vallja-e, amint ez iratokban benne van. Kaczerius, a város jegyzője, kívánta nemcsak az iratot, hanem a jós szavát is hallani, mire Drábik felelt: »Ime itt van a pater úr, a ki megcsinálta; már megtörtént; meg nem történtté nem tehető.« Securius megjegyzi, (D. p. 202.) hogy e szavakat senkisértette, s mikor a jegyző ismételte a kérdést, azt mondta, hogy igaz, (t. i. hogy az iratot elismeri igaznak) s aláírta magát, s a többiek hasonlóképen mint tanuk. A jezsuita ezután egy kis imát mondott, s erre a jelenlevők helyeikről felkeltek s menni indultak. Drábik ijedten kiált fel: »Superintendens úr, ne hagyjon engemet itt, hová megy az Istenért?« Mire ez felelt: »Csak ide megyek« s ott hagyta Drábikot a jezsuitával.¹⁾ Nem-sokára rá megtörtént a kivégzés, melyről Pauler Grüneberg nyomán részletesen ír.²⁾

Ezen előadásból mindenekelőtt szemben azon protestáns írókkal, kik Drábikból is indokolatlan módon vértanút akartak csinálni, megállapítható, hogy Drábik valóban áttért, és mint katolikus halt meg. Az áttérés különben már néhány nappal kivégeztetése előtt megtörtént és egyebeken kívül a bécsi-udvari könyvtárban őrzött jezsuita Annuaek is bizonyítják, melyeknek ide vonatkozó helye így hangzik:³⁾ »A másik, ami mindenkit kiábrándíthatott volna, az, hogy jóslatait vissza is vonta«. A visszavonást magában foglaló irat szövegét már nem ismerjük, de tartalma felől nem lehet kétség és az aláíró szemé-

¹⁾ Diar. Kalinkii p. 7 és 202—204.

²⁾ Grüneberg i. h. 20—28.

³⁾ »In illis fuit Praedicator Nicolaus Drabitius senex et in erroribus inveteratus, atque per varios haereses ipsos 84 annos raptatus, novissime ex Picardita Lutheranus. Variis in locis buccinatorem et inpostorem egerat. Hic de pestilentissimis contra summum Pontificem . . . confictis et editis vaticiniis usque ad tumultus ciendos peridoneis convictus ad mortem . . . damnatus fuerat. Ad eam disponendus et si impetrari posset ab erroribus abducendus sacerdoti e nostris commissus. Et factum feliciter. Errores enim excussi et damnata haeresi sacramentis munitus nefaria scripta publice damnavit et revocavit« etc.

Annuae provinciae Austriae anni 1671. — Csomagszám 12224.

lyek ismeretesek. (Diar. Kal. 202.) A Drábik legenda tehát, amint az a Grüneberg által közölt második értesítésben kifejezésbe jut alaptalan.

Hasonlóképen tény azonban, hogy az eredmény elérése végett a jezsuiták nem voltak kényesek az eszközök megválasztásában, olyannyira, hogy ezek bírálata mellett Drábik áttérését és visszavonását semmisnek kellene kijelentenünk. Tudjuk (Pauler id. h.), hogy Rottal soká nem tudott boldogulni vele, s hogy csak egy jezsuita tudott benne bizalmat költeni maga iránt. Nem csoda, ha a 84 éves aggastyán, kit az út kimerített, a fogság kinzott — már a családtól és gyermekeitől való távollét miatt is, a szabadságért kész volt feláldozni mindent, főleg ha meggondoljuk, hogy már évek előtt többszörös baja volt az italok mértéktelen élvezete miatt, — s hogy akaraterejét, mely előzőleg bámulatot keltett volt, ezen gyöngéje segítségével teljesen megbénították, sőt még midőn szavait visszavonni tartozott, arra is ilyképen készítették elő. Ily körülmények közt, a mint nem tagadható az áttérés és a palinodia, ép úgy tartozunk hangsúlyozni, hogy fenforognak mind azon okok, melyek e lépését beszámíthatatlannak, mert nem szabad akaratból, vagy legalább nem teljes eszméletnél történtnek minősítik, s hogy a róm. kath. egyháznak legkisebb oka sincs a proselythára büszkének lenni, a mint különben a protestánsok sem vallhatják nagy dicsőségnak, hogy e világhírre emelkedett férfiú hozzájuk tartozott.

Érdekes még a Drábik és Kalinka viszonya, a mint az Drábik és amint az Kalinka szempontjából van feltüntetve.

Előbbire a Lux e tenebris-ben csak három helyet találtam; egyik szerint Kalinka levelet irt Drábiknak, melyben őt némely politikai eseményekről értesítette, a másik szerint pedig Kalinka jóakarólag fogadja kijelentéseit.¹⁾ Evvel szemben Kalinka a tör-

¹⁾ 1661. jan. 10. Isten utasítja Drábikot, hogy menjen Kalinkához, »qui laete te excipiet ob sermones meos, quos legit et ad cor admittit.« Lux e ten. p. 404.

1662. Rev. 536. Az illavai superintendenssel együtt volt álmában és értekeztek a protestánsok szerencsétlenségeiről.

1662. ápr. 16. Rev. 539. p. 14. . . . venerunt literae ab episcopo Ilaviensi varia nuntiantes, etiam de regis Galliae apparatu.

Ez utóbbi hely arra mutat, hogy levelezés is állott fenn köztük, mit különben Kalinka maga is elárul egy helyen. (L. alább.)

vényszék előtt elejétől fogva azon álláspontra helyezkedett, hogy nem volt Drábik kijelentéseinek nálánál nagyobb ellensége. Számos valószínűtlenséget sorolt fel a bírák előtt számos igaz dologgal elegy, melyek közül csak néhányat emelünk ki.

A könyvet — »Lux e tenebris«-ról van szó — úgymond Kalinka, Comenius küldte neki Ladivér Illés eperjesi tanár által, azon czélból, hogy készítsen rá czáfolatot. Tagadja, hogy Comenius-sal egyáltalán valaha beszélt, vagy összeköttetésben állott volna, hogy tőle ered a mű, csak az első lapon levő ajánlásból tudta meg. Nagy súlyt fektetett a törvényszék arra, vajjon Ostrosith, kiről Drábik igen gyakran tesz említést, látta és olvasta-e a művet, mire Kalinka tagadólag felelt. Arra a kérdésre, minek tartogatta a könyvet, azt felelte, hogy meg akarta czáfolni, s írt is ellene egy kis czáfolatot, mivel neki, mint superintendensnek kötelessége volt ügyelni, hogy hívei közt mindenféle secták ne keletkezzenek, amire egy ily műben való lit alkalmat adhatott volna. ¹⁾ Erre a törvényszék elhatározta, hogy Kalinka könyvét elhozzatja Illaváról. Elhozatták vele együtt a czáfolatot is; a könyvnél magánál feltűnt, hogy bővebb kiadás, mint az 1665-iki, mert benne volt két »Appendix«, az »Angelus pacis« és sok dedicatio. Sokkal érdekesebb volt a czáfolat, mely a művel együtt jött Illaváról. Kérdezték, mivel igazolhatja, hogy e czáfolat az övé, mire ő csak a marginális jegyzetekre és javításokra hivatkozhatott, mert a szöveget magát egy tanítónak mondotta volt tollba, kinek hollétét nem tudta s ki 14 évig volt azelőtt nála. Itt mindjárt elővették, vajjon ő e kijelentéseket már előbb ismerte-e, mielőtt azok megjelentek volna s ő azt felelte, hogy Mednyánszki Jónás közölte vele, a ki Drábiktól és Comeniustól kapta, s a ki azokat a Rákóczi udvarába is küldözte. Arra a kérdésre, hogy hol vannak azok a jóslatok, azt felelte, hogy Mednyánszki csak rövid időre küldötte hozzá, aztán vissza kellett neki küldenie. Czáfolatában egy kis törlés volt, mely már Pozsonyban történt, mikor kérdést intéztek hozzá, miért tette, azt felelte, hogy művét lehető tökéletessé kívánta tenni. ²⁾ A törvényszék Kalinka vallo-

¹⁾ Diarium Kalinkii 33.

²⁾ U. o. 9—10. l.

másaiban nem nyugodhatott meg s több illavai embert kihallgatott, kik magán úton vallomásaikat Kalinkával közölték s ez úton naplójába is belékerültek. Legérdekesebb ezek közt Vetteriné, a kinek a fent leírt kibékülése volt 7—8 év előtt Drábikkal. E vallomás tartalma röviden ez: minthogy a kibékülés nem volt tartós, Comenius Mednyánszkinak és *Kalinkának* újból irt, hogy békítsék ki őket. Vetterin erre elment Mednyánszkyhoz: igaz-e, hogy Comenius őt kérte fel közbenjárónak? mire ez azt felelte, hogy igaz, de ő avval bajlódni nem fog, mivel ő is Vetterin nézetén van. Zsitkovszky, egy másik evangélikus író, azt mondotta, hogy Drábik kedvéért egy lépést sem tesz. Midőn egyszer Vetterin hazament a trencsényi vásárról, Illaván megállott és Kalinkát kérdezte: igaz-e, hogy ő is meg van bízva új kibékítést rendezni, s mikor ez igennel felelt, Vetterin örömét fejezte ki a felett, hogy lesz legalább egy, a ki pártját fogja fogni; Kalinka akkor elkérte Vetterin czáfoló iratát, s azt mondta rá, hogy Vetterinnek igaza van, mert nem parancsolja Isten, hogy a többséget úgy tiszteljük, mint Drábik mondja. ¹⁾

Ez Vetterin vallomásának érdekel bíró része. Kitűnik abból, hogy a Rákóczi-ház bukása annak meghitt emberét, Mednyánszkyt elfordítá az álprófétától, s hogy ennek hitele Magyarországon gyenge lábon állott, míg nem a Comenius eszközölte új kiadás s annak külföldön nyert sikerei elleneinek hallgatást nem parancsoltak. Kitűnik azonban az is, hogy Kalinka összeköttetésben állott Comeniussal, különben ez nem bírta volna meg őt ily fontos ügygyel. Általában igaz, hogy Kalinka ellen a törvényszéknek semmi bizonyítéka sem volt s ő, a vádlott, minden kérdésre talpraesetten megfelelt; hogy azonban Drábikkal összeköttetésben állott, a napló maga elárulja egy helyen, midőn írója említi, hogy látott egy Borsiczky nevű papot hozzá jőni egy iratcsomaggal, s azt hitte, hogy az az ő, Drábikhoz irt leveleit tartalmazza. ²⁾

¹⁾ U. o. 33—34. l.

²⁾ Ugyanezt Drábiknak Mednyánszky ellen való kifakadása is mutatja az 1661. márcz. 22-iki revelatióban, (Lux e tenebris), bár későbbi jóslatokban ismét oly módon szól Mednyánszkyról, mint a ki Istennek Drábik által közölt szavait tiszteletben tartja. L. e tenebris Rev. 539 szerint Mednyánszky fel is hívatta várába, hol sokáig beszélgettek a protestánsok dolgairól, Rev. 578. (1663. máj. 24-én) Drábik értekezzék »Cum adiunctis tibi longinquo Comenio, propinquo Medniano.« L. e t. III. p. 444.

Ez önkénytelen vallomás, Mednyánszkyval való összeköttetése, s Drábik jóslatainak folytonos elfogadása arról tanuskodnak, hogy Kalinka bizonyos időben igenis szintén hitt a kijelentésekben.¹⁾ Hogy utolsó időben minden összeköttetés fel volt bontva köztük, kitűnik abból, hogy Drábik, mint utolsó találkozásukkor mondta, bár 1—2 mértföldnyire lakott Illavától, három éven át nem találkozott püspökével. Kalinkát másfél évi letartóztatás után haza bocsátották, s máskülönben is érdekes naplója hazatérésének leírásával végződik. Tudjuk azonban, hogy két év múlva ismét megidézték s ez alkalommal főleg Drábikkal való állítólagos összeköttetése miatt elítélték.²⁾

IV.

Nagyon tévednénk, ha azt hinnők, hogy Drábik neve s jóslatai halálával együtt feledésbe mentek. Azt találjuk, hogy még oly szorgalmas bűvár is, mint Bayle, haláláról nincs kellőleg értesítve; Marrhesius, kivel Comeniusnak heves vitái voltak, már 1668-ban, tehát három évvel halála előtt azt írta, hogy Drábik a törökök közé ment s ott elpusztult.³⁾

A chiliastikus remények korántsem szállottak sirba Drábik halálával. Drábikban ugyan igen soknak megingott a hite; Hesselthaler, ki éppen azon volt, hogy a *Lux in tenebrist* német nyelven kiadja, Drábik borzalmas halálának hírére természetesen elállott a szándékától.⁴⁾ Az osztrák ház győzelme s az üldözések, miket az evangélikusoknak szenvedniök kellett, a helyett, hogy a megjósolt aranykort és győzelmeket élvezhették volna, nem szolgálhattak

¹⁾ »Attestationes non erant, nam illae in forma solent componi alia. Nisi forte meae ad Drabicum scriptae fuissent collectae; verum in tali quantitate ad eum nunquam scripseram, quali ista erant.« *Diarium Kal.* p. 110.

²⁾ Erre nézve v. ö. I. Burii, Laureati Poetae Micae Historico Chronologicae etc. ed. P. Lichner Posonii 1864., p. 19. szerint a vádhatóság ismételte Kalinka ellen az összes vádpontokat, 32 l. szerint: »Serio praesertim iam decoratus Kalinkius amare lacrimari coepit, ut et mihi lacrimas excusserit, quem ego amanter sic alloquor: Excellentissime domine pater, non turbent vos ista, deus juvabit. Non turbat, inquit, ne hoc, fili, quidquid paterer supplicii, modo nos dñi sic non mortificarent.« 100—111 lapok Kalinka haláláról értesítenek.

³⁾ Marrhesii Antirrheticus sive defensio etc. Groninga 1668. p. 67.

⁴⁾ Gindely i. h. p. 51.

Drábik hitelének emelésére nálunk; de a Thököly-féle felkelés és a törökök diadalmas vonulása Bécs kapujáig s főleg Bécs ostroma felkeltették a figyelmet Drábik iránt azon országban, melynek királyát Drábik másnak hiján Isten eszközének nevezte volt s a ki az osztrák házzal örökös ellenségeskedésben élván, annak bukásából a legnagyobb hasznot remélte. Az apokalyptikochiliastikus iránynak Franciaországban is buzgó művelői akadtak a protestánsok közt. János jelenéseinek magyarázata képezte ezen irány legkedvesebb témáját. Egyik jelentékeny képviselője *Jurieu*, ugyancsak János jelenéseit tárgyaló művének előszavában Comenius könyvéről is megemlékezik, s Drábik stilusáról magasztalólag szól. ¹⁾ »Bécs ostroma s kétségbeesett védelme a vérmes lelkekben már megerősítette teljesen a reményt, hogy az osztrák ház bukása meg van pecsételve«; s nevezetes, mit ugyancsak Bayle mond, hogy az időben elővették a *Lux in tenebrist* azok, kik különben rejtve tartották s Drábik neve oly népszerűsége telt szert, hogy ha esetleg Bécs megadta volna magát, senki sem gondolt volna, a minthogy így sem gondolt, az ostromló vezérek neveivel s mindenki ajkán csak az álpróféta neve élt volna. ²⁾

A balsiker után *Jurieu* persze tagadni akarta, hogy Drábik neve oly népszerű lett volna, de Bayle, minden ily babonás nézetek skeptikus ostromozója, igen behatóan czáfolja, ismertetvén »Kotterus« alatt a francia chiliastikus vitának ide vonatkozó részleteit. Szabad legyen erre nézve az említett helyre utalnom. Hogy azonban mindenfelé elterjedt az azokban való hit, könnyű constatálni. Angliában és Amerikában Comeniusnak angol ismerősei voltak, kik közül többnek véleményét Comenius le is nyomatta, részint a »*Lux e tenebris*«-ben, részint vitairataiban. Rocale egy svjáczi ev. lelkészről emlékezik meg, a ki a nagyvezérnek vitte

¹⁾ M. *Jurieu*, *Accomplissement des Prophéties* 1686. kül. Préface, hol röviden a *Lux e tenebris* mindhárom jóslójáról s jóslatairól kiváló tisztelet hangján ír. *Zoubek* említi »Joh. Amos Comenius Eine quellengemessene Lebensskizze« Leipzig Max Hesse p. 96., hogy 1684-ben Arnold, ki már előbb is Comeniussal magával folytatott vitákat Drábik felett, Petr. *Jurieu*-val heves polemikába keveredett e kérdés miatt. E polemikáról különben nincs tudomásom.

²⁾ Bayle *Dictionnaire* »Kotterus« cikkében.

meg a művet, de a kit büntetésből, valószínűleg a balsiker után; börtönbe vetettek, a hol is 16 évig ült merészsége miatt.¹⁾

A nantesi edictum visszavonása, melynek következtében a francia evangélikusok ismét üldöztetésnek lettek kitéve, Franciaországban csakhamar kiirtá Drábik emlékezetét; de úgy látszik Magyarországon nem.

A folytonos harcban, mit nálunk a szabadság érdekében az osztrák ház ellen vívtak, annál inkább hittek annak egyszer már végre beállandó bukásában, mennél inkább kívánták azt. Nyomon követni azonban minden idevaló tényt lehetetlen. Midőn Drábikot elégették, s vele egyszerre könyvét is, szigorúan megparancsolták, hogy kinél a könyv megvan, az égesse el vagy semmisítse meg, különben, ha nála találják, úgy fog lakolni mint Drábik.²⁾ Annál érdekesebb a Thaly K. által kiadott »Archivum Rákócianum«-ban több helyen találkozni Drabitus nevével. A helyek azt mutatják, hogy Rákóczi emberei közül némelyek, pl. Bercsényi olvastatták s félig-meddig hittek a szerencsétlen jósnak; félig-meddig, mert az eredmény mindig vagy legtöbbször ellene szólt; »a hittek« szót pedig oly értelemben kérjük venni, hogy számokkal való kombinációját corrigálták, a correcturát lehető közel hozták saját évszámaikkal s ebből várták az ohajtott megváltást. Utolsó helyen azt mondja Bercsényi, hogy hazudik Drábik, mint mindig hazug volt.³⁾ 1735-ben, midőn a Rákóczi mozgalmak már rég lezajlottak volt, az altonfi akadémia egyháztörténeti kérdésnek adta fel Drábiknak és jóslatainak jellemzését. Grüneberg, kinek kis művecskjét fennebb említettem, leginkább

¹⁾ J. B. de Rocoie Vienne deux fois assiégée par les Turcs . . . et heureusement délivrée . . . Leyde 1684, p. 384: Nicolas Drabitus *de qui le livre a esté porté en toutes les coeurs de Princes de l'Europe*, jusques mesme au grand Vizir par un Ministre de Zurich en Suisse lequel pour ce sujet a esté quatorze ans en prison pendant lequel temps pour marque de son extravagance il laissa croistre sa barbe jusque á sa ceinture.«

²⁾ Grüneberg i. m. p. 28. A Drábik feletti ítélet közölve van Ribini Memorabiliában és Arnold Gottfried »Ketzergeschichte«-iben; a nekem T. Batka J. pozsonyvárosi levéltárnok úr szivességéből rendelkezésemre álló másolat: »Copia Protocolli actionalis L. R. Civ. Poson. de anno 1671. die 16. Julii« címét viseli.

³⁾ Az Archivum Rákócianum Drábikot, mindig futólag, e helyeken említi: III. köt. 667. 739., VI. 575., VII. 51. 52. 88. 100. 104. 107. 112. 114. 136. 143. 147. 153. 158. 167. 172. 183. 188.

Comenius idézett művei nyomán ismerteti a jós életének főbb eseményeit, jóslatainak tárgyát s józanul írott jellemzésében Drábikot entusiastának, őrzöngőnek mondja, de hogy önkényt, számításból hazudott volna, azt tagadja. Ujat a kis művecskében nem találtunk, kivéve a két anonym, tehát kétes becsű relatiót Drábik haláláról. Mint Bayle Dictionnairjének Gottsched által eszközölt német fordításából (Leipzig Breitkopf 1742.) »G« betű aláírással olvassuk, VI. Károly halála ismét felelevenítette Drábik nevét kapcsolatban a hiedelemmel, hogy az osztrák ház bukása bekövetkezett (lásd »Comenius« cikkét). Azontúl azonban egyfelől Comeniust, kit Drábikkal való összeköttetése majd minden nymbustól megfosztott, mindinkább kezdték méltányolni, különösen Leibnitz és Herder kezdeményezésére, másfelől minden ok megszűnt az osztrák ház bukását várni és remélni. Comeniusnak a múlt század végén s e század elején írott, természetesen rövidebb élet és jellemrajzaiban (Herder, Palacky, Zigler) alig van szó Drábikról, holott ő volt az, ki élete 20 utolsó esztendejét, s ezekben munkásságának még mindig oly friss forrását a maga számára levezette, s lefoglalta. Ujabban Gindely volt az, ki Drábikról egy s más ujat felhozott, hanem csodálatos módon, a nélkül, hogy magát a főforrást a »Lux e tenebris«-t tekintetbe vette volna s így Comenius vele való összeköttetéséről tudott volna. Gindely egyoldalúan Felinus kézírata alapján írta le az összeköttetést, vagyis inkább csak Drábik egyes jelentéktlenebb viselt dolgait, s a megítélés ahhoz képest egyoldalú. Drábik szerinte fösvény, részeges, összeferhetlen természetű csaló. Evvel szemben utalunk Grüneberg fent érintett igazságos jellemzésére. Comenius legujabb életírója Zoubek, bár Drábik fontosságáról tud, Comeniussal való viszonyáról csak felületesen s melleleg emlékezik meg. A ki, bár igen hézagosan, érintette a szerepet, mit Drábik 1650—1654. közt Comenius életében játszott, az Goll Jaroslav volt (Casopis Musca Čerkich. 1874) míg v. Criegern »Comenius als Theolog« cz. nagy terjedelmű művében, helyett, hogy ezen Comenius theológiáját jellemző chiliastikus vonást kifejténé, — fáradsággal kereste össze Comeniusnak legkisebb érdeklél sem bíró nézetét Istenről s más theologiai dolgokról, melyekben Comeniusnak semmi jelentősége sincs.

Figyelmessé tétetvén Comenius tanulmányozása közben ezen egykor oly népszerű alakra s miután kezembe került Kalinka naplója, iparkodtam összeállítani az adatokat, miket ez álpróféta élet- és jellemrajzához összegyűjthettem. S ha nem is tagadhatjuk ez alapon, hogy a fogyatkozások, miket ellenségei szemére vetnek, csakugyan meg voltak benne, egy pontban Grüneberggel tartunk: szántszándékos ámitó nem volt; ő maga csalódott — midőn tényleges látományait istenieknek tartotta s ezen káromlásnak, mert csak így nevezhető az eljárás, ha az ember magát Isten közelébe emeli, szigorú büntetését vette is. Hogy másokat is nagyban megkárosított, az csak másokra jellemző, a mennyiben t. i. hagyták magokat megkárosíttatni; e tény azonban nem annyira az érdeklött egyesekre, mint inkább az egész korra jellemző, melynek legjelesebb tudósai is rendkívüli kijelentéseket lehetőknék mondtak és igazaknak tartottak. Szolgáljon e kisvázlat is az illető kor ezen körjelenségének rajzául.

DR. KVACSALA JÁNOS.

RÁKÓCZI-FÉLE UNICUM

A BOSPORUS PARTJÁRÓL.

1860-ban, mint még igen fiatalember, Erdélyben huzamosabb ideig tartózkodván, figyelmemet a székely népköltészeti emlékek mellett a történelmi ereklyékre is kiterjesztém. Így történt, hogy t. barátom és az erdővidéki Vargyason szives házigazdám, Udvarhelymegye mostani főispánja s az unitárius egyház főgondnoka, Vargyasi id. Daniel Gáborral ennek családi levéltárát is átbúvárlám. És pedig, mivel a Vargyasi Daniel-család tősgyökeres székely s igen előkelő régi nemzetség, úgy hogy tagjai századok óta jelentékeny szerepet visznek Erdély történetében s számos főúri családdal vérrokonságban állanak: levéltárunkban egész sereg nevezetes köz- és családtörténeti ismeretlen irományra bukkantunk. A legbecsesebbeket kiszemeltem ezek közül, s másolataikat boldog emlékü Szalay Lászlóval közöl-
vén, ennek buzdítására egy kötetbe szerkesztém s 1862-ben Pesten, Lauffer Vilmosnál »*Történelmi Kalászkok*« cím alatt közrebocsátottam.

E kötetnek egyik legterjedelmesebb darabját képezi egy közjogi és történelmi emlékirat, magyar czíme szerint:

»*Egy lengyel királyi tanácsosnak levele, melyet egy római birodalombeli úrnak írt Magyarországnak dolgairól.*« (121—206. II.)

Ezen igen velős, magvas s ép oly nagy jogtörténelmi készültséggel, a mily meleg hazafiúi érzéssel írt nagybecsű vitairat magyar szövegben az én példányom napfényre jutásáig nem volt ismeretes; Szalay is csak latin szövegét, kéziratban ismeré. Hogy valaha francia szöveg szerint ki is volt nyomtatva, — sem ő, sem én nem tudtuk.

Ez emlékiratot minden valószínűség szerint II. Rákóczi Ferencz fejedelem iratta a külföld tájékoztatása czéljából — s ezért a *latin és francia* szöveg — a magyar ügyről. Innét a magyar szöveg alkalmasint fogalmazat, — emezek fordítások.

A mű szerzőjéül vagy a fejedelem remek tollú cancellárát, a tudós *Ráday Pált* tartom, avagy az »Animadversiones Apologeticae« jeles íróját, *Vay Ádám* udvari maréchal; a francia fordítás talán a diplomata *Brenner Domokos* szepesi prépost tollából való. Iratott pedig az alkotmányjogi szempontból még ma is becses munka az *1710-ik évnék*, mint látszik, tavaszán, mindenestre ezen év első felében: mert Nagy-Péter csárnak a bécsi udvarnál követte b. Urbick által — július és augusztus havában — felajánlott mediatiójáról nem szól, holott ezt semmiképen el nem hallgatta volna, a minthogy az 1705—1706-iki angol és hollandi mediatió ügyét tüzetesen tárgyalja.

Hogy pedig az 1710-ik évben s nevezetesen a romhányi — másként vadkerti — ütközet után került ki a toll alól: azt világosan bizonyíttják a francia kiadás 89-ik lapján olvasható eme sorok:

».....l'autre (bataille) est celle, qu'ils (les Hongrois) ont gagnée avec beaucoup de gloire, le 22. janvier de cette année 1710. à Vatkert, et qui conformément aux projets du prince, leur à ouvert le chemin en Autriche et en Moravie.«

Ezen idézet a mű keletkezési idejére nézve oly világos, hogy minden további fejtegetés fölöslegessé válik.

Ennyit magáról a munkáról.

Mikor a f. 1889-ik év szeptember és october havában, mint a m. tud. Akadémia tudományos kutatások végett Konstantinápolyba küldött bizottságának egyik tagja, az Aranyiszarv és Bosporus partjain időzném: Fraknoi és Vámbéry társaimmal Sir *White* angol nagykövet részéről meghívást nyertünk oct. 9-én estvére a britt nagykövetség nyári palotájába Therápiába, ebédre. Ebéd végeztével a számos nemzet előkelőségéből állott társasággal Sir és Lady *White* a fényes termekben cercle-t tartának. A nemzetünk iránt meleg rokonszenvvel viseltető ősz nagykövet, a kivel szerencsém volt hosszasan társalogni s a ki jól tudta, hogy az én speciális történelmi szakmám a Rákóczi-kor, pillanatra az egyik melléktérbe távozván, onnan egy ódon kis könyvvel kezében tére vissza, s a nyomtatványt e szavakkal nyújtá át nekem:

»Ismeri-e ön ezt a könyvet? Én ifjúkorom óta birom, 1848-ban, a mikor a magyar mozgalmak kezdődtek, olvastam legelőször; *előttem örökbecsü, igen kedves emlék ez: mert ebből ismerkedtem meg a magyar alkotmányjoggal, — ebből a könyvecskéből tanultam meg szeretni a magyar nemzetet!*«

A tiszteletreméltó államférfiú e megragadó melegséggel mondott szavai által lázassá fokozott érdeklődéssel kezdém a könyvet vizsgálni. Múlt századi, tarkán márványozott puha

papirkötésén belől nem volt semmi czímlap, sem ilyennek nyoma nem látszik; az 1. lapon e belső cím látható:

»LETTRE
D'un Ministre de Pologne
à
un Seigneur de l'Empire,
sur
les Affaires de la Hongrie.«

Rögtön a »*lengyel királyi tanácsos levelére*« gondoltam, s mohón kezdvén vizsgálni a tartalmat, csakhamar meggyőződtem, hogy ennek francia fordítása vagy átdolgozása van előttem. Örömmel és meglepetve felelém a nagykövetnek:

»Igenis, ismerem ezt a munkát, nagyon jól ismerem: mert ezelőtt 27 esztendővel én adtam ki ezt magyar nyelven, egykorú magyar kéziratról, melyet egy erdélyi nemes család levéltárában leltem. Van hazámban latin szövege is, szintén egykorú kéziratban; *de, hogy francia szöveg is létezik s ez valaha, még pedig* — mint látom — *egykorúlag, tehát 1710-ben s bizonyára maga Rákóczi fejedelem rendeletére ki volt nyomtatva: azt soha nem tudám, — ezt csak most, az Exciád rendkívül érdekes példányáról látom, — mely is nagy ritkaságú könyv, hogy ha nem unicum!*«

A mód felett udvarias, nyájas nagykövet e kijelentésemre láthatólag megörült; mindazáltal — mint mondá — társalgáson kívülölni nem akarván, nem engedé, hogy a könyvet *most* hosszasabban tanulmányozzam; hanem finom előzékenységét még azon lekötő ajánlattal tetőzé: vigyem el magammal ezen előtte oly kedves emlékü könyvet Magyarországba, tanulmányozzam ott egész kényelemmel, vessem össze a magyar szöveggel, — s azután a tanulmányozás befejeztével juttassam hozzá vissza.

Hálával fogadám el a lelkes britt államférfi liberális ajánlatát, és a könyv itt van velem jelenleg Budapesten.

Tartalmát összevetettem az általam 1862-ben kiadott »*Lengyel kir. tanácsos levelé*«-vel, kikezdésenként, elejétől végig; és meggyőződtem, hogy a tartalom, a szöveg, teljesen ugyanaz, — még a Hugo Grotiusra, a Tripartitumra s egyéb művekre utaló jegyzetek is azonosok. Különbőség köztük csupán csak az, hogy a magyar szövegnek *legutolsó kikezdése* a francziából hiányzik, úgy, hogy ezen utóbbi kiadás a »Nem kételkedem, uram. . . « kezdetű bekezdés előtti mondattal (»és hogy irtózással és rettegéssel fog-nak hallani a kegyelemről és kegyességről«, vagyis francziául: »et qu'on n'entendra parler de clémence et de piété, qu'avec horreur et frayeur«) fejeződik be, s a Széchenyi Pál kalocsai érsek mellékelni szándékolt latin leveleire semmi hivatkozás nincs benne.

Minthogy pedig a Daniel-levéltárbeli, általam használt magyar kéziratban, egy I. Ferdinánd korára vonatkozó mondat oly értelmetlenül össze vala zavarva, hogy azt kiadásomban — — — — jelzéssel ki kelle hagynom, (136. l.); most e kis hézagot a francia kiadásból kiegészítem:

»Après la malheureuse journée de Mohatz tout fut en confusion dans la Hongrie; les Autrichiens agissant toujours sur le même pied, c'est-à-dire, persistant dans le dessein qu'ils avoient formé sur le mariage d'Albert de rendre le Royaume Hereditaire dans la Maison de leurs Maîtres. — L'Article 51 de l'an 1536 —« stb. (28. l.)

Miután gyanakodtam, hogy ez a francia kiadás mégis meglesz talán valamelyik hazai főkönyvtárunkban, habár eddig ismeretlenül lappangott is: közlém White példányát *Szabó Károly* és *Szilágyi Sándor* könyvtári igazgató barátaimmal. S íme az általok megindított szorgos nyomozás kideríté, hogy a »*Lettre d'un Ministre de Pologne*«, vagyis a francia nyelvű 1710-iki nyomtatvány egy-egy példánya csakugyan létezik a magy. kir. egyetemi és a nemz. muzeumi könyvtárban Budapesten s az erdélyi muzeum könyvtárában Kolozsvárt.

Azonban ezen utóbbi 3 példány is címlap és nyomtatási hely és évszám nélküli, mint a britt nagyköveté; úgy látszik tehát, a kiadványnak nem is volt soha címlapja: hanem mint mellékletek, küldettek szét valami datált emlékirat kíséretében a példányok, a külföldi udvarok s egyéb politikai előkelőségek számára. Alakjuk 12-ed rét, s mi, betűik jellege s az 1707-ben Kassán nyomtatott »*Histoire du Prince Ragotzi*« című, szintén franczia munka után — a kassai nyomda termékének véljük.

Nevezetes azonban, hogy míg a hazánk említett könyvtáraiban őrzött három példány tökéletesen egyforma és egymással azonos: a *White nagykövet példánya* ezektől eltér, bizonyos tekintetben más kiadás, tehát mégis unicum.

Ugyanis ámbár a szöveg, a nyomás, még a sajtóhibák is lapról-lapra mindenütt egyeznek: addig a White-példánya a 183-ik lappal, ennek a közepén valamivel fölül, e sorokkal végződik:

»et de piété qu' avec horreur et
frayeur.«

s a lap közepére a »Finis« jelél három makktól s középtt két félholdtól körülvett köröcske alakú ú. n. »Spitz« van nyomva, alól pedig átvitelül a túlsó lapra: *ERRA*, — vagyis *ERRATA*; a mint is két lapnyi sajtóhiba-igazítás következik, — a mi a hazánkbeli példányokban nincs, s ú. l. nem is volt meg.

Ellenben ezen most említett példányok szövege (úgy, mint

a magyar nyelvű szöveg is) a Whiténál egy hosszú bekezdéssel: »Je ne dout e pas, Monsieur . . . « bővebb, s a következő 184-ik lapot is végig betöltvén, e szavakkal ér véget:

»diminuer la force par mes expressions.«

Záró jelül: két makk és két félhold közötti csillag.

De még ezzel sincs vége; a könyvecskéhez még két teljes ívnyi (32. l.) *latin szövegű* toldalék következik,¹⁾ nem folytatólagos, hanem külön, 1—32 lapszámozással, s úgy utána téve a

FINIS.

Valamint a mi példányainkban az ERRATA: úgy viszont az angol nagykövetében e 32. lapnyi latin toldalék hiányzik.

Ezekhez képest megállapíthatjuk tehát, hogy eredetileg *kétféle kiadás készült*; az egyik, a tisztán francia szövegű, a 183 lapos, t. i. a White-féle, s ez valószínűleg Francziország, Anglia, Hollandia stb. számára; s a mi hazai 3 példányunk-féle, francia és latin szövegű, 184. és 32. lapos kiadás, a latinul inkább értő lengyelek és németek stb. számára.

S így a Sir White példánya könyvészetileg eddigelé *unicum*. Kiváló hálával tartozom a kitűnő államférfi szívessegeért, hogy ifjúkori kedves emléket képező e ritka könyvét összehasonlítás végett magammal hozni engedé.

THALY KÁLMÁN.

¹⁾ E Toldalék 11-ik lapján egy könyvészetileg is, különben is érdekes körülménnyel nyerünk értesülést. Gr. Zrínyi Miklósnak »*A török áfium ellen való orvosság, vagy Ne bántsál a magyart!*« című, még a vasvári békekötés előtt írt, s kéziratban hátrahagyott, nagybecsű katonai művét ugyanis Rákóczinak egyik tábornoka: gr. Forgách Simon nyomatta ki tudvalevőleg, a szabadságháború alatt, 1705-ben, és a fejedelemnek ajánlva s egy az osztrákok elleni szikrázó előszóval ellátva, kiadá. A »*Lettre d'un ministre de Pologne*« latin toldalékának szerzője föl-
említi a bécsi udvar ravasz taktikájának egyik jellemző tényéül, hogy az osztrák ministerek, konstantinápolyi nagykövetjük által ennek a régi Zrínyi-féle munkának a törökök ellen írt ellenséges hangú fejezeteit török fordításban az új nyomtatvánnyal, mint új munkát mutattatták be a portának, befeketíteni igyekeztvén ily módon is a kuruczokat, hogy íme azok mily törökellenes iratokat bocsátanak közre, — vonja meg tehát pártfogását a fényes porta ügyöktől és Rákóczitól! Persze, hogy a fejedelem portai residenseinek nem sok fáradságukba került e bécsi álnok cselvetést a török udvar előtt leleplezni s kimagyarázni.

T. K.

KÜLÖNFÉLEK.

ZSIGMOND KIRÁLY EGY ISMERETLEN HÁZASSÁGI ÖSSZEKÖTTETÉSÉRŐL.

A Zichy család diplomatariuma V. kötetének 242-ik lapján 202. sz. a. Zsigmond királynak Budán 1401. évi ápril hó 8-án kelt következő okiratát olvashatjuk: »Zsigmond, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Kroatia királya stb. stb. Brandenburgi örgróf. . . . hű alattvalóinak, a palatinusnak és országbírónak, valamint ezek helyetteseinek és birodalma minden többi egyházi és világi bírának és törvényt ülőinek üdvözlétet és kegyelmet a következőkkel. Miután György mester, Zselizi Vesszősnek fia Tamás urával, a méltóságos Stibor erdélyi vajdával útban van, hogy ő fenségét, *Margit breegai hercegnőt, a mi legkedvesebb hitvestársunkat* hozzánk kísérje (*»pro conducenda serenissima príncípe domina Margaretha ducissa de Breega, conthorali nostra carissima«*) és ennek következtében felhívástoknak, hogy bizonyos ügyeket előttetek elintézzzen, meg nem felelhet, megparancsoljuk nektek a leghatározottabban, hogy minden ezen nevezett György, és testvére János valamint anyja ügyeiben kitűzött határidőket, épp úgy azon ügyekre vonatkozólag, melyeket ezek mások irányában indítottak, mint azokban is, a melyeket mások folytatnak ellenük, miután a nevezett György távollétében egyesség nem jöhet létre s ez okból azok érvénytelenek, a jelenlegi állapot fenntartása mellett s minden hátrányos jog-következés nélkül, Keresztelő Szt.-János születése napjának következő octávjáig halasszátok el. Másként cselekednetek nem szabad. — Adtuk Budán stb. stb.«

Az okiraton pecsét maradványai észlelhetők. Az levéltárban 212, 107. sz. a. található.

*

*

*

A Zichy okmánytár szerkesztősége ehhez következő megjegyzést fűzi:

»Történetíróink arról, hogy breegai Margit hercegnő Zsigmond király hitvestársa («conthoralis») lett volna, szóval sem tesznek említést; csupán azt tudjuk, hogy Zsigmond, megszabadulása után, az 1401-ik év őszén Czilley Borbálát jegyezte el.

Horváth Mihály (Magyarország tört. II. 422. l.) megemlékezik ugyan Zsigmond némely szerelmi kalandjairól, de a kérdés vitatása, vajjon a Margit hercegnőhöz említett viszonya szintén e kalandok sorába veendő-e fel, annak fejtegetése nem tartozik e diplomatarium keretébe.«

Ezek ellenében már most megjegyezhető a következő:

1. Mária, Zsigmond király első neje, 1395. évi május 17-én halt meg lóról leesés következtében. A mai napig érvényben lévő történelmi adatok szerint Zsigmond az 1401-ik év őszén (nem 1408., mint némely tekintélyes genealogus állítja) Czilley Borbálával kötött házasságáig özvegységben élt. Hogy ő ezen hat esztendeig tartó özvegysége alatt szerelmi kalandokkal kárpótolta magát és hogy ellenségei Magyarországon, a megsemmisítésére irányuló törekvéseiknek Zsigmond »erkölcstelen« életmódját használták ürügyül: ez elvégre oly körülmény, melynek hitelt adhatunk; de hogy Zsigmond fogságából való megszabadulása után ágyasát, breegai Margitot ünnepélyes okirattal kirendelt küldöttség által elhivatta s magához kísértette, és e miatt a törvénykezés rendes menetét megakasztotta volna: ez ellenkezik minden helyes következtetéssel, még az esetben is, ha eltekinünk attól, hogy egy »serenissima principissa, domina ducissa« aligha lett volna hajlandó ily megalázó szerepre vállalkozni.¹⁾

Tekintettel a fentebb említett körülményekre, breegai Margit hercegnőről csak *mint Zsigmond király jegyeséről vagy hitvestársáról* szólhatunk.

2. Ki légyen tehát ezen breegai Margit és mit tudunk Zsigmond királyhoz való viszonyáról?

Breega egyértelmű a *sziléziai Brieg* hercegséggel és Margit az 1436. évi ápril 30-án elhalt liegnitzi és briegi II. Lajos hercegnek édes testvére. Atyja VIII. Henrik † 1399. július 11. Anyja ennek második neje, mazóviai III. Ziemovit lánya, Margit (1377. január 2-ika óta stettini és dobzini V. Kázmér özvegye) meghalt 1396. évi február 23. előtt.

¹⁾ Margitnak hercegi vérből származása még az esetben is biztosítéka annak, hogy Zsigmond királynak nem egy ágyasáról lehet szó, ha a kérdéses okirat még elzáratásának ideje előtt kelt volna is. A magyar krónikások ugyanis Zsigmond elzáratása idejének meghatározásában igen eltérő nézetben vannak.

Ezen breegai Margit hercegnő a sziléziai Piasta-család azon tagjai közé tartozik, kiknek története legkevésbbé ismeretes. A reá vonatkozó közléseket tartalmazó okiratok és feljegyzések nyomán a következő adatok sorolhatók fel:

1. Breegai I. Lajos herceg († 1398. decz. 6. és 23-ika között) és fia Henrik, 1396. május 11-én több alattvalónak eladják a briegi vámilleték, vertpénz és évi földadó 10 márkáját oly feltétellel, hogy az eladottakat ismét magukhoz válthassák. *Az ily módon befolyt pénzt Henrik herceg leánya és Lajos herceg unokája, a Magyarországra férjhez menendő Margit hercegnő kelengyjére fordítják.* Margit jegyese, valamint ezen magyar házasság közelebbi részletei az okiratban, feljegyezve nincsenek. ¹⁾

2. Az 1400-ik év ápril hó 18-án IX. Henrik és II. Lajos briegi hercegeknek egy nővére említettik sziléziai szülőföldjén. ²⁾

Miután VIII. Henriknek csak egy lányát, Margitot ismerjük, Henrik és Lajos hercegnek az 1400-ik évi ápril havában Sziléziában lévő nővérében a mi Margitunkat kell felismernünk.

3. Venczel, boroszlói püspök, (sz. 1348. † 1419. 30/XII.) VIII. Henrik herceg unokatestvére, egy 1409. évi aug. hó 18-án kiállított ajándékozó levélben így szól ³⁾: »Mi, Venczel, Isten kegyelméből boroszlói püspök, sziléziai herceg és Liegnitz ura, nyilvánosan elismerjük jelen levelünkkel s tudatjuk mindazokkal, a kik látják, hallják és olvassák, hogy mi kedves és hű embereinkkel tanácskoztunk mindazon nagy bajok- és károkról, melyek ez évben Lajos herceget, Brieg urát, a mi kedves rokonunkat érték . . . . . Először *midőn kedves rokonunkat, nővérét, a kisasszonyt tanácsunkhoz képest Magyarországra házасította ki, a miből később nagy kára származott* . . . . Item a méltóságos herceg-asszony, az ő neje miatt, a kit tanácsunk szerint választott, nagy kárt szenvedett és naponként terheltetik, a kivel nem lett oly szerencsés, mint mi és ő hittük vala és mint ezt nekünk mondták vala és különösen a 8000 márka miatt, a melyeket *anyja Margit* asszony az ő atyjához Henrik herceghez, a kinek az Isten kegyelmezzen, vitt vala, hogy a fennevezett Lajos herceg testvérevel Henrik herceggel még ma is viszályban él. . . « II. Lajos briegi hercegnek ezen különféle körülmények folytán létrejött kellemetlen viszonyaira való tekintettel, Venczel püspök neki 6000 márka cseh garast ajándékoz stb. stb.

¹⁾ Zeitschrift des Vereines für Geschichte und Alterthum Schlesiens. Band XI. p. 458.

²⁾ Rechnungsbuch Ludwig's I. und Heinrich's IX. in der Senitzischen Sammlung im Staatsarchiv zu Breslau.

³⁾ Staatsarchiv der Fürstenthümer Liegnitz-Brieg-Wohlau XII. Zeitschrift u. so w. Band X. pag. 230/231.

4. 1400. évi május 17-én »Margaretha ducissa« kétszer szerepel mint megajándékozott elfogadó.¹⁾

Miután az egyedüli korosabb liegnitz-briegi Margit herczegnő, t. i. II. Lajos atyai nagynénje, Albrecht bajor herczeg és hollandi grófnak neje már 1386. évi febr. 18. és 22-ike között meg volt halva, az 1400. év május 17-én mint megajándékozott szereplő briegi Margit herczegnő nem lehet más, mint II. Lajos nővére.

5. A briegi szt. Hedvighez címzett apátságnak Anniversarkönyvében a XV. század közepéről²⁾ okt. 2-ról (az újabbiban július 18-ról) olvashatjuk: »Anniversarium inclite ducisse Margarethe sororis ducis Ludwici nuper defuncti« (II. Lajos ugyanis 1436. ápril 30-án halt meg.) Ebből azt következtetik, hogy Margit legkorább 1400. évi október hó 2-án halt volna meg szülőföldjén.

Ha már most a sziléziai forrásokból merített adatokat összehasonlítjuk Zsigmond király okiratával, az előbbiben megtaláljuk az adatokat sok homályos pont felvilágosítására.

a) Venczel püspök levele alapján biztosan állíthatjuk, hogy Margit, miután Lajos herczeg anyja Margitnak neveztetik, Lajos édes nővére. Születésének éve ugyan meg nem határozható, de feltehetjük, hogy 1396-ban még igen fiatal korban volt.

b) I. Lajos, briegi herczeg ökmánya bizonyítja, hogy Margit 1396. május 11-én Magyarországra el volt jegyezve. Venczel püspök levele pedig tanúsítja, hogy ezen eljegyzés a püspök tanácsára történt, a mit, habár I. Lajos herczeg erről említést nem tesz, annyival inkább elhihetünk, mert Venczel püspök levelének szövege szerint II. Lajos, Margit herczegnő testvérének, egy — mint egy más forrásból tudjuk, — *magyar nővel* történt házasságát is közvetítette. I. Lajos okirata egyúttal azt is bizonyítja, hogy a briegi udvar 1396. júl. 11-én Margit kelengyjének összeállításával volt elfoglalva.

c) Ki volt Margitnak magyar jegyese? — ez ideig rejtély volt. Zsigmond okirata azonban azon meglepő felvilágosítást nyújtja, *hogy a jegyes nem volt más, mint Magyarország királya: maga Zsigmond.* Miután Zsigmond 1396. május 11-én már több mint egy év óta özvegy volt, nem csodálkozhatunk, hogy az akkor tájt 28 éves fiatal ember a hozzá rokonsági és sógorsági kötelékekkel közel álló sziléziai herczegi házban keresett hitvestársat.

d) Venczel püspök azt mondja, hogy II. Lajos herczeg, nővérének Magyarországra való kiházasítása következtében nagy kárt szenvedett. 1396. május 11-én Margit nagyapja és atyja által e célra némely fejedelmi regáljog elárúsítása útján szerzett összegek korántsem voltak oly tekintélyes nagyságuk, hogy indo-

¹⁾ Grotefend, Stammtafeln der schlesischen Fürsten, 1889. pag. 54.

²⁾ A boroszlói országos levéltárban.

kolnák a II. Lajos herczegnek okozott állítólagos nagy károkat; azonban nagyon hihetőnek tűnik fel előttünk, ha meggondoljuk, hogy Margit herczegnő 1400. évi május 17-én kétszer szerepel mint megajándékozott s nagyobb összegek elfogadója és 1400. ápril 18-án még mindig sziléziai hazájában lakik. Miután Zsigmond őt 1401. ápr. 8-án félremagyarázhatlan módon hitvestársának (conthoralis) nevezi, a történeteket következőkép magyarázhatjuk meg magunknak: *A párnak eljegyzése 1396. május 11-én kétségkívül megtörtént, és csak azon két lehetőség állhat meg, hogy 1400. évi május közepe és 1401. eleje közötti időig az eljegyzés Margitnak nagyon fiatal korára való tekintetből fenn tartatott, vagy ha az esketési szertartások elvégeztek is, a házasság befejezett ténynyé még nem vált. Bizonyossággal feltehető, hogy a pénzsóvár Zsigmond által több ízben emelt követelések kiegyenlítése után, 1401. elején vagy megtörtént a házasság per procuracionem és Zsigmond a vele ily úton már megesküdött feleségét az okmányában említett küldöttség által az országba kísértette, vagy hogy ő a herczegkisasszonyt, eddig csak jegyesét, Magyarországra kísértette a végből, hogy vele itt esküdjék meg. Miutána pénzbeli kérdések tisztázva valának és az egybekelésnek s a tényleges házasságnak akadályai immár nem voltak: Zsigmond király 1401. ápril 8-án Margitot teljes joggal nevezhette hitvestársának.*

e) Mi történt légyen 1401. ápril hó 8-a és Zsigmondnak ugyanez év őszén Czilley Borbálával történt egybekelése között: erről a rendelkezésemre álló források felvilágosítást nem nyújtanak. Valószínű, hogy Margit a kérdéses időközben meghalt. A sziléziai történetírók a fenntemlített anniversarium alapján, a melyben Margit halálozási napja, az év megjelölése nélkül van feljegyezve, az elhalálozás idejét legkorább 1400. október 2-ára teszik. Zsigmond okirata alapján azonban az elhalálozást legkorább 1401. okt. 2-án bekövetkezettnek állíthatjuk s miután Zsigmond ez időtájt Czilley Borbálával kelt egybe, — ha 1401-et általán elfogadjuk elhalálozása évének — okvetlenül jul. 18-át kell, mint az elhalálozás napját megjelölnünk, ha csak Zsigmondnak 1401. évi ápril vége felé bekövetkezett elzáratása által a Margittal való összekelés tervét — feltéve, hogy ez ez ideig még létre nem jött — dugába dőltnek nem tekintjük.

Megjegyzendő, hogy Margit, az anniversarium szerint Sziléziában halt meg s hogy Zsigmond II. Lajos briegi herczeggel való viszonyát félbe nem szakította, amennyiben 1421-ben jaegern-dorfi fejedelemségét neki eladta.

DR. WERTNER MÓR.

THURZÓ GYÖRGY NÁDOR LATIN EPIGRAMMÁJA.

A kassai püspöki könyvtárban van egy 1539-ben Baselben Walder János kiadásában megjelent, 566 sztlan levéllel bíró vaskos 8-r. görög-latin szótár, melynek a czimlap tulsó oldalára Thurzó György nádor, mint a könyv egykori tulajdonosa sajátkezűleg a következő megjegyzést írta:

»Amicus, amico, amice et frater fraterne magis dono quam precio dabat in R. d. 75. Johannes Wolphius Cseytensis P. condiscipulo suo desideratissimo Bartphensi Casparo Garurio Thuraniensi Anno IHS *ἐνσαρήωσεν τὸν λόγον.*

CoMes GeorgIVs ThVrso De ArVa.

Id. Martii m. p.«

(MDCVV VI = 1616.) Ugyanezen kézirással mint ez utóbbi aláírás, következik ez epigramma:

»Idem suus suo; candido candide cantat
Ausonio ore loqui valeas quoque et arte Pelasga
Hebraeo valeas Garuriane dare.
Pieri dum fontes perlustres, Pallada lustres,
Guttura distendas more fluentis aquae,
Gratia cum Nymphis faveat tibi: me perinde
Musa venusta finat; comprecor esse Tuum.«

E sorokat, mint a fennebbi keltezésből kitűnik, élte utolsó évében írta Thurzó. Sajátságos, hogy a datum után kanyarította el a *m. p.-t*; mert chronostichonhoz nem illett oda.

Végre jellemző, hogy Thurzó élte végső napjaiban is görög szótárt forgatott.

Közli: RÉCSEY VIKTOR.

JELENTÉS A SOMOSY CSALÁD OKIRATAIRÓL.

Gyene Gusztáv b. ü. min. titkár úr szívességéből egy csomó régi okirat került kezeimhez, mely főleg az által kelté fel figyelmet és érdeklődésemet, hogy benne a Tomori családra, nevezetesen Tomori Pálra s Tomori Pálnak legközelebbi rokonságára vonatkozó adatokat találtam.

Az iratok a Somosy család leveles ládáiból valók, melyeknek jelenlegi tulajdonosa és őrizője Somosy András úr, Micskén, Szabolcs vmében lakik, s talán nem fogok csalódní, ha azt hiszem, hogy családi iratait, melyek közt még sok érdekes és használható történelmi anyag lehet, akár egyenes megkeresésünkre, akár Gyene Gusztáv úr szíves közbenjárására, hajlandó lesz átkutatás végett a Tört. Társulat rendelkezésére bocsátani.

Jelentésem célja, hogy a t. választmány találja módját, mikép lenne Somosy András úr felkérendő, hogy leveles-ládaát gondosan átvizsgálni vagy átvizsgáltatni, s legalább a régibb iratokat tartalmazó csomagokat néhány hétre társulatunk titkári hivatalához felküldeni szíveskedjék.

Néhány okirat, melyet a kezemhez bocsátott csomóból válogattam ki, ¹⁾ a Tomoriakra vonatkozó adatokat foglalja magában.

Ez adatok azon hagyományt, mely szerint a Tomori család Bosnyákországból vette volna eredetét, némileg kétségessé teszik, valószínűvé ellenben azt, hogy a család egyeres ősei Fethe fia Mihály és Tamás fia Butthus tornai várjobbágyok voltak, kiket IV. László király »a iobagionatu dicti castri cum terra ipsorum Tumur vocata eximendo« 1279-ben kelt oklevele erejével az ország nemesei közzé emelt.

A többi oklevél, melyről ezúttal szólhatok, a XV-ik század végéről s a XVI-iknak első feléből nyújt felvilágosító adatokat Tomori Pálrokonságára és a Tomoriak birtokviszonyaira nézve.

A család akkor élt tagjait egymáshoz való rokonsági viszonyukban a következő genealogikus összeállítás tünteti fel:

Tomori Pál. † 1526-ban Mohácsnál.		Miklós. † 1506 előtt.		István, 1492., † 1506 előtt.	
Antal, 1506.		Máté, 1506.		Lőrincz, 1506., † 1539 előtt. Özvegye Velezdi Kövér Margit, utóbb Reégghi Kelemené.	
				Lajos, 1506—1539.	
				András. 1539—1558. (1552 után törökké lett.)	
				Lőrincz. 1539., † 1542 előtt.	

Tomori István 1492-ben az Abaúj vmei Papiban egy rész-birtokot szerez zálogul; Tomori Pál Kinizsi János tomori jószág-részt veszi meg 1505-ben, a következő évben pedig Tomor birtok felére, valamint Ambrusházán és Berkesen a »ius regium«-ra szerez királyi adományt, melyben vele együtt ekkor már elhalt két testvérének, Istvánnak és Miklósnak fiai: Antal, Máté, Lőrincz és Lajos is részesülnek; 1510-ben Csobádon, a Bársonyos nevű patakon egy malomrészt vásárol a Csobádiaktól, ekkor azonban maga mellett már csak István fiáról, Lőrinczről és Lajosról van szó az oklevélben, Antal és Máté valószínűleg maradék nélkül halván el időközben.

Lőrincz és Lajos 1523-ban II. Lajos királytól Devecser, Besenyő, Gyanda, Borsfalva, Csobád, Felső- és Alsó-Homrogd, Hegymeg, Berkes, Szakácsi, Kércs, Sénye, Cseb és Nyilas, Abaúj és Borsod vmei birtokokra nyernek adományt; 1539-ben pedig

¹⁾ Ezen okiratok a mult havi választmányi ülésen a jelentéstétel alkal-mával »in specie« bemutattattak.

ugyancsak Lajos, mint János király kamarása, néhai Hangácsi Albert jószágait szerzi meg maga- s időközben elhalt testvére Lőrincz fiai: Lőrincz és András számára.

Három év mulván, 1542-ben mindannyiok közül egyedül Andrást találjuk életben; özvegy anyja Velezdi Kövér Margit, Reégghi Kelemennel második házasságra lépván, a mondott évben minden javait, melyekhez első férje Tomori Lőrincz után mint közös szerzeményhez jogot tartott, második urának, és fiának Tomori Andrásnak vallja örökül, úgy, hogy ha Reégghi Kelemen fiú-mag nélkül maradna, a szóban levő javak Tomori Andrásra szálljanak.

Velezdi Kövér Margit 1543-ban testamentomot tett s még azon évben meg is halt. Ezután Reégghi Kelemen s az ifju Tomori András mint érdektársak szerepelnek a szomszéd birtokosok ellen folytatott perekben egész 1552-ig, mely évben ugyanis András, Losonczy István parancsnoksága alatt Temesvár védelmében vitézkedvén, a vár feladásakor fogságra hurczoltatott, s mint török fogoly, később mahomedanussá lőn. E hűtlensége következtében minden javait elveszté, s a Tomoriak örökébe I. Ferdinánd kir. 1558-ban kelt adománya által Reégghi Kelemen lépett.

Ezek azok a töredékes adatok, melyeket a kezemhez jutott néhány okiratból a török hódítás által elpusztult egyik Tomori ág történetére nézve kiböngészhettem; azt hiszem, elég érdekesek arra, hogy a t. választmány további nyomozásokat tétessen ott, a honnan e neves nemzetség multjának talán bővebb felderítését várhatjuk.

NAGY GYULA.

COMPACTOR BÁLINT, EGY XVII. SZÁZADBELI KÖNYVNYOMTATÓ.

Becsületes nevén Gevers Bálint; az időbeli általános szokás szerint azonban ő neki is mestersége — a compactorság, vagyis könyvkötés — után járt ki a vezeték neve. E szokás mellett megessett, hogy midőn az 1653-ik évben szomszédjának Szécsy Tamás kovács mesteruramnak valami ügyében a könyvkötő szomszéd nevére szüksége volt, feleségét átküldi hozzá, »mivel nem tudnánk vezetéknevét, mondaná meg ő kegyelme; maga irta az czédulára az nevét.«¹⁾

Valószínűen mint vándorló legény kerülhetett Kassára. Az 1642-ik évben, mikor először találkozunk itt vele, már mester, két legénynyel dolgozik s eljár a tokaji, debreczeni sokadalmakra bekötött könyveivel; azonfelül »papirost, kalendáriumot, képecskéket, Agnus Deiket« és »mindenféle kalamárist, gallest, gallicz-

¹⁾ Kassa város jegyzőkönyve.

követ, úgy mindenféle pecsétlő viaszkot« árult. ¹⁾ Ekkor 30 éves, míg felesége, Herman Márta tizenkét évvel öregebb nálánál.

Márta asszony 1646-ban Istenben megboldogúl. Bálint uram nemsokára rá ismét megnősül; második felesége kereszte neve Anna.

Mestersége révén vagyonsodik. 1651-ben Szász Kerékgyártó Györgynek kovács-utczai házacsckáját, melynek »mind folyúl s mind alól Gevers Bálint uram házai vicináltatnak, . . . huszonegy magyar forint« megveszi.

Kár is éri. Vásárokra jár, mint említettem s az 1652-ik év tavaszán ismét a Tiszán-túlra indul Gabotay Lőrincz nevű fuvarosával s ez, midőn a tokaji Tisza-révre érkeztek, »az hidas meg nem lévén jól kötve, vakmerőképen bele akart menni« ²⁾ s a szekér marhástúl a víz alá merült; Bálint uramnak mintegy 60 frt kára lett elázott könyveiben s abban, hogy azokat újra kellett kötni.

A könyvnyomtatóknak régi szokásuk volt, hogy a nemes tanácsnak az új kalendáriummal kedveskedtek a czéhek példájára. Midőn az 1640-ik évvel a könyvnyomtatás Kassán megszűnik, a szokást »keönyvkeöteő« Bálint (1543.) életben tartja s a deczemberi hónapok első *dies petitoridjån* sohasem mulasztja el, hogy a tanácsnak ne praesentálja a jövő esztendőre szóló, ékeesen bekötött naptárt. Megadják érte mindig jutalmát s egy ízben a fizető urak által honorarii loco négy ezüst tallért adatnak neki. Ily ajándékokhoz a tanács végül jogot formált s az 1687-ik évi *limitáció* szerint a compactorok »egy szép aranyos calendáriumot« tartoztak felajánlani.

Említettem, hogy a város 1640 óta könyvnyomtató nélkül szükködött. Valószínű, hogy Rákóczy Gy. manifestumát (1644.) itt nyomtatják; azóta a műhely — nyomtató hiján — ismét szünetel.

A tanács Geversben, ki 1648 óta a választott községnek is tagja, alkalmas emberre vélt bukkanni arra nézvést, hogy a város typographiáját kezére adván, e mesterség üzését itt újra életre hívja. Okot erre az adott, hogy a lőcsei könyvnyomtató, a híres Breuer Lőrincz vonakodott a kassai compactor tanítványait műhelyébe befogadni; ugyanekkor valami vándor könyvnyomtatólegény meg óhajtott alkudni a várossal az ennek birtokában levő könyvsajtó végett.

A tanács ír lőcsei uraméknak Gevers mellett, míg ugyanakkor (1652.) azt ajánlja neki, hogy vállalja fel ő maga a műhelyt. ³⁾

¹⁾ A kassai könyvkötő czéh szabályzata.

²⁾ Városi jegyzőkönyv.

³⁾ »Die 14. Martii. Compactor Gevers Bálint supplicál azon, hogy mivel az lőcsei könyvnyomtatók nem akarnák tanítványit befogadni, nem tartván illendőképen tanult legényeknek, méltóztatnék az n. város ez aránt segítséggel és jó akarattal lenni. Annak felette egy könyvnyomtató legény supp. azon, hogy az melly typographia itt volna, azt meglátván, ha úgy

Gevers rááll; a fogyatékos eszközöket az 1653-ik év márczius hó 18-án kelt *pecsétes levél* szerint ¹⁾ az általa megajánlott 440 forinton megveszi oly kikötéssel, hogy ez összeget ő vagy örökösei öt év alatt megfizetni tartoznak. Ez évben a közbizalom buza-tisztá teszi; 1654-ben ispitálytisz, porkoláb és második fertályos; 1655-ben sertiszt, sőt a 12 tanácsos (consul, senator) egyike.

Sajtóját magyar és német (swabacher) betűkön kívül görög betűkkel is fölszereli s betüöntő készüléke is van a hozzá való matriczokkal együtt. ²⁾ Műhelyéből két év alatt hat — egy német kalendáriumon kívül mind magyar — könyv ³⁾ kerül ki; sajtója elég termékeny, ha tekintetbe vesszük, hogy a lőcsei híres Breuerrel, másrészt »ő Nagyságok« sárospataki nyomtatójával kell versenyt futnia; a város szellemi élete is nagyot hanyatlott.

Az 1656-ik év első hónapjában már nincs életben.

Nyomdáját a város 1657. márczius hó 5-én Severini Márk. svájczí származású könyvnyomtatónak adja át; a betűkészlet 20 mázsa és 70 fontot nyom.

Arva özvegye a könyvkötő mesterséget űzi, bár irigy mesertársai sok bajt okoznak neki. ⁴⁾ Élete sorsáról tovább nem tudósítanak a jegyzőkönyvek.

IFJ. KEMÉNY LAJOS.

tetecenék, megalkudna az n. várossal. Mivel pedig, a mint értené, sok fogyatkozások volnának benne, ha valaki valami pénzt adhatna kölcsön néki helyben állatására, három esztendő alatt becsületessen contentálná. Deliberatum: Irni kell lőcsei uraméknak Compactor Bálint mellett. Az typographiát pedig megnézetvén az n. tanács végére megyen, mennyire menendők légyenek annak fogyatkozási. Annak utánna az házról is gondolkodik. Ugy adatik pedig kézhez az typographia, hogy maga Compactor Bálint vállalja fel s tartson legényeket. « Városi jegyzőkönyv. 1652.

¹⁾ Magyar Könyvszemle 1889. 248. lap.

²⁾ M. Könyvszemle 1889. 250. lap.

³⁾ Szabó Károly. Régi M. K. I. és II. k.

⁴⁾ »23. Martii. Gevers Anna asszony supplicatioja által intimálja az nemes tanácsnak, hogy néhai ura Gevers Bálint az compactorságban az itt való és több városbeli compactorokkal egyenlő szabadsággal akarván élni, nagy fáradtsággal és költségével egyenlőkké tette magát contractualiter s mind az ura életében s mind az özvegy eddig szabadossan mielte; de az itt való compactorok nem viselvén előttök confirmált contractusokat, az ő szabadossan exerceált mesterségétől el akarják tiltani, a minthogy mocskos szókkal illetvén, mind legények tartásátul s mind mesterségétül tiltják: kívánván, hogy az n. tanács, mint szegény özvegyet venné protectió alá és eddig szabadossan mielt mesterségében tartsa meg. Deliberatum: Az itt való compactorok, Marcus Severini svecus compactor és az többi publice admoneáltattak, hogy az asszonyt megtartsák szabadságában, az utolsó contractust is subscribálják, mert ha nem, egyáltalában singillatim in poena contumaciae fl. 10 convinctaltatnak. Azért pedig, hogy propria autoritate az asszont miétül eltiltották, bírónak tevén magokat, az aránt is bíró uram ellen, singillatim in fl. 10 maradtanak el. « Városi jegyzőkönyv. 1662.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A trajanusi Dákia rumunjainak története.

Istoria Rominilor din Dacia Traiana de A. D. Xenopol, profesor la Universitaten de Jassi. Jassi, 1888.

III.

Mind Béla király Anonymusa, mind maga Xenopol is nem írják, hanem csinálják a historiát. Az előbbi azt mondja, hogy Menu-Marot, Glad, Zalán a görög császár segítségére számítanak, mert ennek fő hatósága alatt állanak. Xenopol azt hibának tartja, mivelhogy a fejedelemségek a bolgár fő hatóságtól, névszerint a hatalmas Simeon bolgár czártól függnek. Azon időben a görög császár rettegven a nevezett czártól, semmi hatást sem gyakorolhat a Duna balparti tartományaira. — Ez igaz, valamint az is igaz, hogy akkor a bolgár czár felette boszús lévén a magyarokra, a besenyőkkel is szövetekezett ellenök, kihajttatván őket az úgynevezett Atelkuzi hazájokból. Annál kevésbbé megfogható, hogy Simeon nem oltalmazza védettjeit a magyarok ellen, a mire nemcsak joga, de kötelessége is lett volna. Megfoghatatlan az is, hogy az Anonymus nevezte fejedelmek magok sem szövetekeznek az új veszedelem ellen, hanem külön-külön veszteg várják be, mint juhok, az ellenség kardját. De Simeon megbocsáthatatlan mulasztása igen is megérthető, mert az Anonymus nevezte fejedelmek csak képzelt személyek.

Xenopol azt írja, hogy a Glad építtette város a Maros mellett a mai »*Tîrgul Mareşului*.« Melyik város ez? Az Anonymus (XI. fejezetben) úgy tudja, hogy Sunad, Doboka fija, Gladot ennek saját várában megölte, s hogy István király neki adományozta azt a várat, melyet ma Sunad (Csanád)-nak neveznek. Tehát az Anonymus nem ismer más várost vagy várat, melyet Glad építtetett volna: mi hát az a *Tîrgul Mareşului di astazi*?

Szerencsémre »Dacia Moderna« nevű térkép akad kezembe, melyet Laurianu A. Treboniu után Bonnefont L. rajzolt és Párisban kiadott (év nélkül). Ez az Uj Dákia magában foglalja:

Marmoroșu, Crișiana, Temișiana, Transilvania, Téra-Romana, Moldavia, Buccovina, Bessarabia tartományokat. Abban természetesen benne vannak: Urbea-mare (Nagyvárad), Satu-mare (Szatmár), Baia-mare (Nagy-Bánya), Semileu (Szilágy-Somlyó), Crassina (Kraszna), Unodinu (Bánffy-Hunyad), Auraria (Zalatna), Alba-Julia (Fejérvár), Uniadora (Hunyad), Sargetia (Várhely), Mercurea (Szerdahely), *Tirgu-Mereșului* (Maros-Vásárhely) stb. stb.¹⁾ Ez már igazán rumun világ — mert a rekesztbe zárt helyneveket én tettem oda, a magyar olvasók tájékoztatására —, s azt, úgy látszik, Xenopol is tartván szeme előtt, a *Tirgul Mareșului*-t (Mereșiului) Gladnak tulajdonítja. Ettől a Maros-Vásárhelytől azonban messze van Csanád, mely az Anonymus szerint Gladnak vára helyére jutott.

A »mai« (de astazi) *Tirgul Mureșului*, mint Xenopol nevezi, talán csak előtte és Laurian előtt »mai«, hisz *Oșorhei* a Vásárhelynek oláh neve. A hány Vásárhely van Erdélyben, annyi ott az *Oșorhei* is. Mert valamint a vár szóból *or*, *oar*, a városból *oraș*, *oaraș*, a váradból *oarad*, úgy lett a vásárból is *oșor*. Ezt azonban Laurian és Xenopol elvetik, a *tîrg* szóban több bizonyosságát találván az erdélyi rumunok eredetiségének.

Honnan való hát ez a *tîrg* vagy *targ*, artikulussal *tîrgul*, *targul*?

Az Skandináviából való, a hol *torg* vásárt jelent. Ez a *torg* a skandináv roszok által, kik finn és szláv népségek közt alapították a mai túl hatalmas Oroszországot (860 tájban), nemcsak az oroszországi szlávoknál lett honossá, hanem a balkáni szlávokhoz is, ezektől meg a balkáni oláhokhoz jutott el, s így természetesen azokkal a Dunán inneni tartományokba is került.

Az oroszban *torg* vásár és vásárhely, *torgovati* vásárolni és kereskedni, *torgovec* kereskedő.

Az oláhban *tîrg* v. *tîrg* vásár, a *face tîrg* vásárt tenni; *tîrgui* v. *tîrgui* vásárolni, kereskedni; *tîrgoviște* v. *tîrgoviște* vásárhely. Az első oláh főváros *Tîrgoviște* = Vásárhely volt. Íme a *tîrg* nem szláv, annál kevésbé román!

Elfogadván, hogy az Anonymus csakugyan a IX. század végebeli históriát írta, mint Xenopol és Laurianu, és sokan szentül hiszik, kíváncsiak vagyunk megtudni, milyen volt akkor azon országrésznek a topographiája, melyet Gelou, rumun fejedelem bírt.

Szabolcs és Tas a mai Szabolcs, Szatmár megyéket elfoglalván, természetesen az Anonymus szerint, »usque ad castrum *Zotmar* pervenerunt.« Hogy ez vlah, vagy vlah vár volt, azt

¹⁾ Nem resteltem kiírni azon néhány városneveket, tanulság végett.

Anonymus nem tudja, nem is mondja: de tudják Laurianu és Xenopol, mert *Satu-mare*-nak, azaz Nagyfalunak nevezik. Valóban is, *Szatmár*, tudtomra, az egyetlen helységnév, melyet erőszak nélkül lehet eloláhosítani. Ez szerencsés véletlen, de azért mégsem valóság.

Szabolcs és Tas azután »ad portas *Mesezin*as ire coeperunt«, a Meszes-kapuhoz érkeznek.

Az alatt Tuhutum és fija Horka belovagolván a *Nyírséget*, (per partes Nyroequistantes) nagy népet hódítanak meg egész *Zilahig* (usque ad Zyloc). Tehát Tuhutum és Horka is a Meszes kapura jutnak, a hol Szabolccsal és Tassal találkoznak, s más nap reggel köztanácsból elhatározzák, hogy a *Meszes kapu* legyen Árpád országának határa (ut meta regni ducis Arpad esset in porta Mesesina). Mi és hol van a Meszes-kapu?

Hunfalvy János »Magyar Birodalom földrajza« szerint (a 676. lapján) a Kőrös északi magas párkányát képező hegytömeg Csucsá és Bánffy-Hunyad között, mely éjszakon és északkeletre Zilah és Zsibó vidékéig elnyúlik, s a Kraszna és Almás közötti egész területet foglalja el, *Meszes-hegységnek* neveztetik. Ennek legzordonabb részei között nyíló szurdékokban erednek közel egymáshoz az *Almás*, a beléje ömlő *Egress* és a Kraszna.... A Meszeshegy hágójának, vagyis a *Meszes-kapunak* magassága Zilah mellett 600 méter.« Az Anonymus határ-tétele tehát a későbbi Krasna megyét Árpád országához vetette.

A Meszes-kapu vidékén, úgy beszél az Anonymus, Tuhutum és Horka az *Ultrasilvana* földnek vagy *Erdeu-elu*-nek hírért hallják, s annak kikémlelésére Apafarkasnak atyját, Ogmándot, indítják el. Róka-ügyességgel jár el kiküldetésében Ogmánd, s megtudja az országnak kitűnő voltát; ellenben Gelou, blah urának meg bláh és szláv lakosainak gyarlóságát. Ezt a tudósítást vévén, s Árpádtól engedelmet nyervén az ország elfoglalására, Tuhutum elereszti Szabolcsot és Tást, és maga indul katonáival Gelou ellen.

Ez a seregét összegyűjtván, azon van, hogy a Meszes kapunál tartóztathassa fel Tuhutumot. Ámde ez egy nap alatt jutván keresztül az erdőn, az *Almás* folyóhoz ér. Gelou most itt gondolja nyilasaival feltartóztatni az ellenséget, a ki a folyónak egyik partján, maga pedig másikon táborozik. De Tuhutum hajnal hasadta előtt katonáinak egy részét feljebb küldi át a folyón, hogy hátba fogja Gelout. Kemény viadal fejlődik ki, vitézül harczol mindenik fél, de Gelou mégis vesztes, s a Szamos melletti vára felé fut. Tuhutum emberei utóléri a Kapus folyónál és megölik. Ezt az ország lakosai látván, önkényt megbékélnek Tuhutummal, kit fejedelmöknek választanak s neki hűséget

esküsznek azon helyen, mely attól fogva *Eskülő*nek neveztetik, mert ott *esküdtek* meg. Tuhutum és utódjai békeségben bírták az országot Sz. István idejéig.

Föltetszhetik, hogy az Anonymus egyetlen oláh helynevet sem hoz fel; se a meghódítandó országnak, se a Gelou várának, se semminek oláh nevét nem tudja. Mind magyar: a *Nyírség*, *Erdeu-du* (Erdel), latin fordítása Ultrasilvana terra, *Meszeskapu*, *Almás* folyó, *Eskülő*, az eskü-letételnek helye. De maga Gelou sem egyéb, mint a *Gyalu* helynév, melyen alúl a Kapus a már egyesült Hév- és Hideg-Szamosba szakad.

Tudniillik, az Anonymus a maga korának politikai és társadalmi viszonyait a IX. század végére tukmálja, s a maga korának helyneveiből költi és szövi a »honfoglalást.« Erre különös bizonyosság az *Eskülő* helynév is, a melyet ő, a hasonhangúságánál fogva, az *eskü*, *esküvő* szóból, nem helyesen, származtat; valamint a *Szerencs* helységnevet is helytelenül a *szerelem* szótól származtatta. Hogy pedig az *Eskülő* vagy *Esküllő* helynévnek nincsen köze a költött eskühöz, világos abból is, mert több az *Esküllő*; van *Kis-Esküllő* (oláhu! Astyileu mic) és *Nagy-Esküllő* (ol. Astyileu mare) Kolozsmegyében; van *Esküllő* Biharmegyében is. De az is világos, hogy az Anonymust csak az *Eskülő* helynév ösztönözte a hódoló eskü költésére.

A magyar történetírók, Pray Györgyön kívül, mind, kivétel nélkül, hiteles forrásnak vették az Anonymust. Ezt a történeti csalódást a hunok szereplése a magyar krónikákban menti ki némileg. Minthogy senki sem tudhatta, hol vették azt a krónikák, eredeti magyar szóhagyományból származottnak tekintvén, ahhoz ragaszkodnak vala.

A múlt század végéig a Nibelung nagyszerű költemény a németek közt is ösmeretlen volt. Abból az éji homályból, melybe a XVI. és XVII. századok alatt süllyedt volt, Bodmer ragadá ki Zürichben 1751-ben, a »Chrēmhilden Rache = Krimhild bosszúja« című kiadásával, a nélkül, hogy reája felkölthette volna a közfigyelmet. Ez csak e folyó XIX. században ismerte föl benne a német irodalomnak legjelesebb hőskölteményét. Mi meg most tudjuk meg, hol vették a magyar krónikák a hunok szereplését a magyar őstörténetben. A Nibelung-költeményből vették azt, ez tehát nem származott magyar szó-hagyományból.

A költemény legnagyobb valószínűség szerint, a XII. század végén, vagy a XIII. század első két tizedében, még pedig Austriában és Svábiában keletkezett. »A Nibelung-költemény geographiája csak Austriára és Svábiára vonatkozva világos és bizonyos: a mit a költő a Rajna-vidékekről előhoz, azt nem saját

tapasztalásából, hanem csak hallomásból vette, annyira bizonytalan az.«¹⁾

Minthogya a Nibelung-költeményből van véve a hunok szereplése a magyar őstörténetben, az a költemény pedig még a XII. század vége előtt nem látott világot, a magyar krónikát, a melyben először tűnt elő a hunok szereplése, csak a XII. század vége után, tehát a XIII. század első felében szerkesztette, a ki a Nibelung-költeményt ösmeri vala.²⁾ Az pedig német egyházi személy volt.

Az Anonymus a hunok szereplését, mint köztudomásút fogadván el s olvasója előtt is (mert »N. suo dilectissimo amico« írta meg a »Gesta Hungarorum«-ot) ismeretesnek tevéen föl: nem élt s nem irt a XIII. század előtt.

Ha a magyar történetírók tévedését némileg a bizonytalanság mentheti ki a hunok szereplésének forrása felől: alig mentheti ki Anonymusnak tartalma. Ez semmit, de igazán semmit sem tud azon kornak történeti viszonyairól, a melyben a magyarok elfoglalják mai országukat. Nem ismeri, mint már említettem, az akkor döntő befolyással bíró főszemélyeket, a német Arnulfot, a morva Szvatoplukot, a bolgár Simeont. Mintha valaki a mai katolikus egyház mivoltát akarná tudatlan nem-katolikusok számára leírni, s nem ismerné a római pápát. A mennyi hitelt érdemelne ezen korunkbeli Anonymus, annyi hitelt érdemel a Béla király Anonymusa.

Még Xenopol is észreveszi ezen Anonymus tudatlanságát a kúnokra nézve, a kiket már Árpád korában szerepeltet, holott csak kétszáz évvel utána tűnnek elő a mi történeteink terén. Szinte megfoghatatlan, hogy ezt a magyar történetírók nem vették olybá, mi tökéletesen megsemmisíti az Anonymus hitelét a IX. század végebeli történetekre nézve. Árpád adományokat osztogat, mint akár II. András, vagy IV. Béla a tatárjárás után, még pedig *leginkább kún hősöknek*. Szemet szűrő anachronismus!!

Hogy az Anonymus a magyar őstörténetek megírására az által jutott, mert Dares Phrygius és más írók után a trójai történeteket írta volt meg, már az ébreszthetett volna némi kétséget.

¹⁾ Die Reichersberge Fehde und das Nibelungenlied. Von J. X. Wöber. Meran, 1885. A 125. lapon.

²⁾ Ezt bizonyítják már a tulajdonnevek a magyar krónikában: *Ethele*, német Etzel; *Ecil-burg* = Ethele vára, *Strasbucc* = Strassburg, mind a kettő Attila parancsára így nevezve; azután a Nibelung katasztrófájá »istud est prelium, quod Huni prelium Crumheldt usque adhuc nominantes vocaverant. Bizonyítják a helynevek is, melyek a hősköltemény geographiájával egyezők stb. stb.

annak történetírói hivatása iránt, ha általában kritikai szellem örködik vala a komoly magyar írókban. Az bennök nem lévén, tehát szerintök is

»felix igitur Hungaria,
cui sunt dona data varia:
omnibus enim horis
gaudeat de munere sui literatoris;«

s igazán örvendettek a »genealogia nobilium,« a melyet az Anonymus a XIII. századbeli magyar birtokosokból szerkesztett össze, azt a IX. század végéből valónak tüntetvén föl.

A mit a magyar írók, úgy látszik, csak a hunok iránti elfogultságból hittek és sokan most is hisznek: azt a rumun írók politikai okból kész-akarva és örömmel fogadják el. Miért is kételkednének ők az Anonymus hitelessége felől, mikor ez az egyetlen író az összes irodalomban, a ki IX. századbeli oláh fejedelemségekről tud; a ki egyetlen történeti forrás, melyből lehet az oláhok jogát Erdélyre a magyar bitorlók ellen felmutatni! A mit a magyar írók, kritika nélkül bár, de szentül elhittek, azt a rumun írók ne ragadnák meg Erdélynek követelt birtokáért?

Ezek Xenopollal együtt így akarják tudni, s így tanítják Erdélynek történeteit a X., XI., XII. és XIII. századokban. Tuhutummal egy magyar dynastia lépett ugyan a rumun dynastia helyébe: de a rumun fejedelemség azontúl is fennállott, mint az előtt; Erdély a rumunok birtokában maradt. A mi Magyarországon a mohácsi ütközet és II. Lajos halála után, az történt Erdélyben a szamosi ütközet és Gelounok halála után; ott német fejedelem jutott az uralkodásra, a nélkül, hogy Magyarország németté vált volna: itt meg magyar fejedelem jutott az uralkodásra, a nélkül, hogy Erdélyország magyarrá vált volna. Rumun nemesség, vajdák és kenezek vezérlése alatt őrizte meg a rumunság függetlenségét.

Eleinte tehát, úgymond Xenopol a 491., 492. lapokon, az oláhok állapota igen tűrhető vala a későbbi nyomorult állapotokhoz képest. »Ámbár nincsenek is oklevelek a hódítást közbevetetlenül következő időkből, hanem csak sokkal későbbiekből: az mind a mellett nem teszi kétségessé a magában bizonyos tényt (t. i. a rumunok vagy oláhok függetlenségét a magyar hódítás első századaiban). Valóban így folytatja Xenopol, a hegyeken túli, azaz erdélyi, rumun nép idővel nagy részét veszti el a jogoknak, melyeket az előtt bírt. Virágzó állapotjáról alább-alább hanyatlak. »Természetes tehát elfogadnunk, hogy mennél hátrább megyünk az időben, annál jobbnak találjuk az oláhok hely-

zetét: viszontag, mennél előbbre megyünk az időben, annál rosszabbnak találjuk azt.» (Poporul romin merge decăzînd din ce în ce, din ostare înfloritoare în una tot mai degradată. Este decă firească lucrul de a admite, că cu cît ne vom urca îndărăpt în timp, cu tatita poziția Romînilor va fi fost mai bună, de oare ce o gasim cu atît mai rea cu cît ne coborim).

Nemde jeles históriai okoskodás! Tuhutum oláh fejedelemmé válik (a mesében); hogy mi történik három száz év alatt a hűséget eskütt oláhok utódjaival, azt a mese sem tudja. Mégis természetes feltennünk, hogy állapotjuk annál rosszabbá lesz, mennél inkább közeledünk azon időhöz, a melyben itt-ott ismeretessé kezdenek válni az oláh pásztorok. Az előbbi három század alatt sehol legkisebb nyomuk sincsen: éppen azért lehet, sőt természetes is képzelni, úgy tanít a historikus Xenopol, hogy azon senkitől nem látott ismeretlen rumunok mind földbirtokosok voltak 890-től fogva 1222-ig, mikor t. i. legelőször tűnik fel az oláh név Erdélyben.

De hol voltak a székelyek, kérdezhetjük Xenopolt, a ki azokat Atelkuzból mint menekülőket ültette Erdély keleti határait? Xenopol tudománya szerint a magyarok megjelenté előtt oláhok laktak mind Erdélyben, mind Moldvában; a székelyek tehát közéjük kerültek. Úgyde, a székely nép nyughatatlan és verekedni szerető volt, mióta a történetírás ismeri: bizonyosan az, talán még »azabb« volt az 1222-dik évet megelőző időben is. A fészkelődő székelyek könyveit se a nyugati se a keleti (se az erdélyi, se a moldvai) oláhok nem érezték-e soha? S az oláhok és székelyek komasága 890—1222-ig mesevilág nem volna!!

De Xenopol nem a székelyek történeteit írja, hadd lássák magok: ő az oláhokéit írja, s egy nagy nyomatú oklevelet hoz fel Kálmán király idejéből (1095—1114.), mely az oláhok akkori birtokosságát bizonyítja Krasznában. Mert ha itt voltak birtokosok azon időben, bizonyosan másutt és mindenütt is azok voltak, s csak utóbb estek ki birtokaikból. Lássuk hát azt az oklevelet.

Az Benkőnek másolatában volt meg az Enyedi könyvtárban. A másolat pedig Betlen Gábor fejedelemnek 1611. ápril 20-kán költ de nagyon megsérült, tehát több helyütt olvashatatlan, megerősítéséről volt véve. Kálmán király oklevelét II. András adta volt ki újra 1227-ben. Tehát az első kiadást II. András megújítja 1227-ben; Betlen Gábor 1611-ben megerősíti. Erről a megerősítésről, mely már sok helyütt olvashatatlan vala, Benkő József másolta le. — Kálmán király valakinek (a neve olvashatatlan), Mestából valónak, Krasznát adományozza (qui rex dona-

bat civitatem Krason). II. András megújításában ezen nevek fordulnak elő: Nerdinus (Nezdinus), Vone (Vonc), Dene (Denc), Joan, Stephan, Volcan, Poch, Bungi, Vich, Mic.¹⁾ Ezekből a nevekből bajos nemzetiségű jellemet kiokoskodni: de Xenopol kétségtelenné teszi, hogy *Voinea*, *Dinu*, *Vulcan*, *Micul* oláhok voltak. Íme, úgymond, Kálmán király idejéből való bizonyosság a rumunok birtokairól.

A mint az olvasó látja, Xenopol kissé megoláhosítja a neveket, a Vone vagy Vonc-ból »Voinea«-t, a Dene vagy Denc-ből »Dinu«-t, a Mic-ből, mely Michael is lehetett, »Micul«-t stb. csinálván. De az kicsi vétek, a másikhöz képest. András király mondja: »Homines de genere . . . . ad nostram accedentes presentiam nobis privilegium Colomanni regis attulerunt, quod propter nimiam vetustatem a nobis renovari petiverunt. . . . Azután mondja: »Nomine vero supradictorum hominum sunt haec«, következnek a nevek.

Ezek a nevek, András oklevele szerint, nem Kálmán király idejéből, hanem II. András királyéból valók, a mint hozzá is teszi »de genere« . . . . a nemzetség neve olvashatatlan. Már pedig száz meg ezer oklevélnek tanúsága szerint, a kitett nemzetség (»de genere«) soha sem jelzett oláhot, hanem mindig nemoláhot. De különben is, a kitett nevű személyek II. Andrástól kérik régi privilegiumjok megújítását: azok tehát nem 1095 — 1114. időbeliek, hanem 1224. évbeli birtokosok. Ennyire tudta félreérteni Xenopol azt az oklevelet. Ámde az oláh vagy rumun olvasók nem igen látják azt; s ha Xenopol francziára fordíttatja nagy könyvét, az ő szándékos vagy nem-szándékos hibáit a francziául olvasók még kevésbé vehetik észre.

Azon mese azonban, hogy a rumunok a magyar uralkodás első századaiban lehető jó állapotban éltek, lévén nem alattvalóik, hanem inkább társaik a magyaroknak, nem Xenopol találmánya, azt már mások emlegették, különösen pedig Balcescu színezte ki, a ki nagyhírű történet-író a rumunok között. Nem tudom, ismerik-e a Századok olvasói Balcescut? Talán nem teszek szükségtelen dolgot, ha ismertetem egy-két szóval.

Balcescu Miklós Bukarestben született 1819-ben. Már 1844-ben kiadá »Puterea armata și arta militare de la întemeierea principatului Valachiei pene acum = Fegyveres erő, vagy hadi tudomány a valachiai fejedelemség alapításától fogva mostanáig.« — 1848-ban előbb az oláhországi mozgalomban való részes; ott az oroszok »rendet csinálván«, Erdélybe jött bámolni

¹⁾ Lásd: Urkundbenbuch zur Geschichte Siebenbürgens. G. Jentsch und Fr. Firnhaber. B XXX. és 42. lapokon.

és ösztönözni a mőczok vitézségét. Itt is azt tapasztalván, hogy mindenütt a rumun nemzetnek nagylelkű törekvései azt csak az idegen és nyomasztó járom alá juttatja, 1849. őszén Párisba ment, s ott élt legtöbbnyire. 1863-ban Cuza Sándor János fejedelem haza hívatta, de a hívás már holta után ért Palermoba, a hol meghalt. Legnevezetesebb munkája »Istoria Romanilor sub Mihaiu Voda Vitezul = a Rumunok története, vitéz Mihály vajda alatt.«

Ebben a munkában helyet és alkalmat talál az író a rumunok multjáról is mesélni, a mint következik:

»A magyar uralkodás elején a rumunok állapotja kedvezőbb vala (fu mai blanda). Megtartották provincialis alkotmányukat saját hercegekkel (cu ducii lor proprii); mert ők a magyarok társai, nem alattvalói voltak. Nem is egész Erdély volt a magyar uralkodás alatt, mert teljesen függetlenek valának a fogarasi, omlási és marosi hercegségek (ducate cu totul libere, precum era cele ale Fogaraşului, Omlaşului şi Mureşului). Egyebütt is a magyarok igen kevesen valának, inkább tábor, mintsem nép. Azon kívül a keleti hegyekben néhány horda székely tanyázott, Attila seregeinek maradványai.

»Később, 1143. tájban, német coloniák jöttek be II. Géza hívására, s letelepedtek az úgynevezett királyi földön. De a magyarok, székelyek, németek együttvéve is sokkal kevesebben valának, mint a rumunok, kik a XIII. századig, ősi jogaik tudatával, sok jogot és földbirtokot megtartottak.

»De a magyarok, kivált a királyság felállása után, lassankint megfoszták földbirtokaiktól a rumunokat, s jobbagyságra alacsonyították. Ez sok forradalmat, fölkelést támasztott a rumunok részéről: hanem minden fölkelésnek leverése csak súlyosbította a rumun szolgásgát. *Sőt I. Lajos király 1366-ban a nemességet felhatalmazá, hogy egészen kiírta a rumun népet (dedese voia nobililor sa sterpiasca de totu natia romana).*«

Nem folytatom Balcescunak historiai hazugságait, csak I. Lajosnak felhatalmazását kell felvilágosítanom. Miben állott ez? »Sok panasz hallatszík Erdélyből a gonosztevők, különösen az oláh gonosztevők ellen; így szól a király. »Felhatalmazza tehát a nemeseket, azaz a megyei törvényhatóságokat, hogy irtsák ki az oláh gonosztevőket. A kiról a közhír azt tartja, hogy zsvány vagy egyébként vétkező, azt meg lehet ölni, tetten kapás nélkül is, ha ötvenen tanúságot tesznek ellene, még pedig ötven nemes, ha a gonosztevő nemes, ötven közember, ha a gonosztevő nem-nemes. A királyi oklevéllel megerősített kenéz nemes ember-számba jó, ha nincs úgy megerősítve a kenéz, közember-számba megyen, mint falusi bíró.« — Ebből a rendeletből nemzet-írtási parancsot olvas ki Balcescu, ha ugyan azt valóban megoldvasta.

Balcescu-t mások követik, p. o. Odobescu A. J. Balcescunak kiadója, a ki 1878-ban Bukarestben a Hora históriáját adta ki »Motii. Rascola Romanilor ardeleni sub capetenia lui Horia in ierna 1784—85.« Abban ugyan így ír:

»A magyarok nem annyira fegyverrel, mint inkább fondor cselekkel hódították meg és igázták Erdélynek román lakosait. Minthogy pedig a leigázás folytatására magukat gyengéknek tapasztalták a magyarok, nem sokára, vagyis 1143-ban, száz gyarmatokat is vittek be. Azután ezekkel és a székelyekkel kifosztották a román ős lakókat, őket jobbágyaikká tévén. A románok a XII., XIII. és XIV. századokban többször fölkeltek. E fölkelések egy elnyomott nemzet fölkelései. Gyökeret vert az engesztelhetetlen gyűlölet az elnyomó és elnyomott nemzet közt. Nem jobbágyfölkelések azok, hanem a két nemzet öröklött harcza.«¹⁾

A valóságos történetek semmit sem tudnak oláhokról, mikor Erdély a magyar uralkodás alá kerül. Hisz csak 1222-ben tűnik elő az oláhoknak első megemlézése Erdélyben, még pedig annak is csak Dél-Keletjén, a Barcaságban. S midőn sűrűbben emlegetik is az oklevelek, mindenkor mint pásztorokat találjuk a királyi várak hegyein, erdőin. A XII. században rumun fölkelés azért nem gondolható, mert akkor még rumun nem is volt Erdélyben. A XIII. században már előkerülnek oláh pásztorok: de oláh herczegségek csak a rumun írók képzelődésében vannak.

Xenopol követvén, azaz kiirván Balcescut, kénytelen megvallani, hogy nincsenek okleveles tanúságok az oláhok mivoltáról 900—1220-ig; az egy Kálmántól való oklevelet kivéve, a melyre nézve pedig, mint láttuk, *oláhosan* csalatkozik. Ő tehát azonkívül is keres és talál bizonyítékot, t. i. az oláh vajdák és kenézek feltűnésében 1247 után, különösen a XIV. és XV. századokban. Mert a mi a XIII. század másik felében s a XIV. meg XV. századokban megvolt, az — úgy hiszik Xenopollal együtt a rumun historikusok — szükségképen megvolt a X., XI. és XII. századokban is.

Gyulán 1445-ben Maróthi László macsói bán rendeletet küld vajdáinak, így irván: »Nos Ladislaus de Maroth alias banus Machoviensis nobilibus viris Moga, Ladislao de Bólya, Stephano

¹⁾ Az 1884. évi oláh husvét harmadnapján, vagyis április 22-én, Körösbánya közelében Czebe község temploma mellett, hol az úgynevezett »Hóra tölgyfája« (gorou lui Horia) van, a szokásos néptünepélyen összesereglett a nép, egy falusi dászkal felállott, s Odobescu könyvéből izgató dolgokat olvasott. A könyv a hatóság kezébe került, s Súlyom-Fekete Ferencz megszerezte magának. Lásd: Hunyad-megyei Tört. és Régészeti Társulat Évkönyve. Negyedik kötet, a 29. stb. lapjain.

de Bistin, Johanni de Fenyw-pataka, Sorban et Johanni de Ribicze *Wayvodis nostris nobis dilectis*. Noveritis quod nos causam ratione cuiusdam terrae inter nostros jobagiones de Keresbanya et Symonem monetarum florenorum Cibiniensem habitam sane intelleximus« stb. Maróthi Lászlónak macsóí bánnak jobbagyai voltak Kőrösbányán; de voltak vajdái is. Ezen vajdák tehát Maróthinak *tisztviselői*, ennél fogva jobbagyainak felügyelői..

Xenopol nagy munkája elején mondta el a rumunok reményét, hogy Erdélyt is hozzá fogják egyszer csatolni a mai »Romániá«-hoz. De azt a reményt nem alapítja a szemmel látható rumun fejlődésre, mely nagy jövőt ígér, hanem a X., XI. és XII. századokbeli rumun történetekre, melyeket a rumun Klio oly bátran, ha nem oly szépen is költ, mint Ariosto költötte az Orlando furioso világának hőseit. A fejlődésre alapuló remény fárasztó munkát követel: az összehazudott múlt az indulatot felrázza; ez tehát népszerűbb amannál.

HUNFALVY PÁL.

Mährens Allgemeine Geschichte. Band XII. In Auftrage des mährischen Landes-Ausschusses dargestellt von Dr. B. Dudík, O. S. B. — II. Band. *Die Zeit der Luxenburge. Markgraf Karl 1333—1350*. Brünn, 1888. Verlag des mährischen Domestical-Fondes. 8-rét, I—XI. és 1—677 l.

Luxemburgi IV. Károly német és római császárnak, a »világhírűnek«, azóta, hogy megírta önnön élete rajzát, königsaali s egyéb krónikák pedig bőven följegyezték élete folyását, sok történetírója akadt: *Bertholet, Pelzel, Böhmer-Huber, Mating-Sammler, Jireček, Wortmann, Friedjung, Kalousek* és mások, ki nem feledvén természetesen *Palackyt*, a cseh történetírás újabbkori atyját.

Legújabbban főleg hárman foglalkoznak IV. Károly császárral: *Werunsky* Emil dr., prágai egyetemi tanár, kinek jeles műve: »Geschichte Kaiser Karls IV. und seiner Zeit« (Innsbruck 1880—6.) immár három részben fekszik előttünk ¹⁾; *Steinherz* S., kinek beható tanulmányai: »Karl IV. und die oesterreichischen Freiheitsbriefe« és »Die Beziehungen Ludwigs I. von Ungarn zu Karl IV.« a Mittheilungen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung 1887. és 1888. évi folyamaiban láttak napvilágot, és *Dudík* Béda, ki Morvaország általános történetének

¹⁾ Ugyancsak *Werunsky*től jelentek meg: »Italienische Politik Papst Innocenz VI. und König Karl IV.« Bécs, 1878. »Excerpta ex Registris Clementis VI. et Innocentii VI. Historiam S. R. Imperii sub regimine Karoli IV. illustrantia« Innsbruck, 1885.

immár tizenkettedik kötetében kezdi tárgyalni IV. Károly császár mint morva örgróf uralkodását.

Nem önálló tartományok története, csak »kapcsolt része« azon állam történetének, melynek kiegészítő részei. Morvaország története is tehát voltaképen kiegészítő része Csehország történetének, valaminthogy Morvaország századokon át kapcsolt része volt Csehországnak. Ezen Dudik Béda se könyve címével, sem azon aprólékos, regestaszerű betoldásokkal, melyek által Morvaország helyi történetének szolgál, nem ritkán a történeti előadás rovására, sem a morva egyház állapotának közbeszótt, érdekes rajzaival; se végre a morva orsszágos bizottság dicséretes áldozatkészsége, melylyel »szűkebb« hazája »általános« történetét megírtni és kiadni elhatározta, — nem változtathat.

Minket, magyarokul, azonban érdekel a szomszéd tartomány, kivált IV. Károly császár története, ki kortársa, sógora, veje, hol szövetségese, hol ellenfele volt a magyar Anjouknak, I. Károlynak és Nagy Lajosnak.

Dudik jelen kötete három részre (szerző e részeket könyveknek nevezi) oszlik.

Az első könyv Károly születésével (1316), igazabban az 1333. évvel kezdődik, mióta Károly mint Morvaország örgrófja és Tirol kormányzója működött.

A második könyv 1341-től, mely évben Károlyt a cseh korona örökösének elismerték, 1346-ig, vagyis Károly atyja, János cseh király haláláig tart.

A harmadik könyv történetei 1350-ig, azaz akkorig terjednek, mikor Morvaország János-Henrik herczeg kezére került.

Hazánkat érdeklő több részletet találunk ezen kötetben is, valamint előzőiben. Nevezet szerint: a cseh, magyar és lengyel szövetség megkötését; a trencsényi egyezmény létrejöttét; a visegrádi nagyszerű fejedelmi gyűlés és következményeinek leírását; a magyar-morva vám szabályozását; Lajos és Margit eljegyzését, melynek kötleivelében (Cod. Dipl. Mor. VII., 135—7.) szerző tévesen lát *Becsében* Békest; egyet-mást Chartresi Gal hardról; Károly és Lajos királyok kölcsönös látogatásait Visegrádon és Prágában; Lajos király részvételét a litvánok ellen viselt keresztes hadjáratban stb., — de ujat vajmi keveset.

Dudik ügyesen csoportosítja az eseményeket, ismétlésekbe ritkán keveredik, tárgyán uralkodik, azt kimeríteni iparkodik, és jó elbeszélő: az olvasó közönség rég ilyenül ismeri a veterán író. S e tekintetben bizonyára még több dicséretet lehetne felőle mondani, ha történetének morva színezete annyira érdekében nem állana, hogy végette az egységet is kockáztatja. És ha nem sok ujat ad e tizenkét év történetében; ha úgy látszik, mintha e

kötetben a cseh történetírás nagyban és egészben Palacky óta nem haladt volna: ez csakis IV. Károly császár korára vonatkozik, mely a cseh történet egyik fényes szaka és emiatt régtől számos művelőre talált.

Vajha ugyanezt mondhatnók a magyar Anjouknak a Luxemburgiakéval párhuzamosan folyó korára, hol még a kútfők kiadásán se vagyunk túl!

Dudik azonban e kiadásokat: az Anjoukori, Hazai, Zichy sat. Okmánytárakat sem ismeri; ellenben oly kritikátlan adatokat is mellőz, melyeknek nagy műve egyéb kötetekben itt-ott megbotránkozott a magyar olvasó.

Amiben Dudik művét példányul óhajtom felállítani, az *tartalomjegyzéke*. Nem ő maga készíti azt, hanem felügyelete alatt bizonyos Vesély Antal nevű ügyes registrator csinálja. Nálunk is értenének ilyesmihez, mint Knauz, Nagy Gyula, Géresi, Kovács Nándor és a Vatikáni magyar okirattár indexei tanúsítják, de nem adnak sokat az effélékre; pedig a mai táviratos, vasutas, ideges korban bizony szükségesek az ily kisegítők.

PÖR ANTAL.

Sopron vármegye története, kiadja Sopron vármegye közönsége. *Oklevéltár*. Első kötet 1156—1411. Szerkeszti Nagy Imre. Sopron, nyomtatott Littfass Károly könyvnyomdájában. 8-r. 652 lap. Ára 3 ft.

Semsey Andor nagylelkű pályadíja mellett is hazánk multját a történetíró csak akkor irhatja meg alaposan, ha az okiratok százazei kiadva, a részletek földolgozva, ezer meg ezer monographia megírva, nevezetesen pedig, ha előbb az egyes kerületek, vármegyék történeti eseményei részletesen ismertetve lesznek.

E meggyőződés vezette Sopronmegye közönségét, midőn vármegyéje jeles szülöttét, Nagy Imre kuriai bíró s akad. r. tagot Sopron vármegye története megírásával bízta meg.

A mű két részből fog állani: a történelmi előadásból és az oklevéltárból.

A történelmi rész ismerteti majd a vármegye geographiai, természetrajzi és statisztikai alakulását; annak praehistoricus, római és népvándorlaskori viszontagságait; a csornai, borsmonostor is egyéb hiteles helyek, a létező s elpusztult várak, mezővárosok és községek leírását; végre a megye, az egyházak, a művelődés, a törvénykezés, egyes családok és kimagasló egyének történetével fog foglalkozni. E rész három kötetre van előirányozva és műmellékletekül a megye középkori térképét, a régi és középkori műemlékek, régi egyházak és városok rajzait igéri.

A másik rész, az Oklevéltár két kötetből fog állani, melynek elseje immár megjelent és illő kiállításban előttünk fekszik.

Négyszáz negyvenhárom oklevelet foglal magában, melyek elseje 1156 körül, utolsója 1411. november 13-án kelt.

Bátran állíthatjuk, hogy oklevéltáraink kötetei közt alig van egy, mely adatai gazdagságára nézve e kötetet meghaladná.

Természetesen minden író legelőbb az őt közelebbről érdeklő adatok után kutat. Így tettünk mi is, és nagy örömünkre szolgált, hogy számos új adatot találtunk az általunk már megírt Kálmán győri püspök, Magyar Pálné asszony, a Német-Ujváriak, Köcski Sándor s a Nagy-Martoniak történeteihöz, melyek közül nem egy elsőrendű. Csak a Nagy-Martoniak genealogiájához harmincz új oklevelet találtunk, melyek e családról írt történetünk második felét lényegesen kibővítik.

Végig tekintve e dús anyagon, melyet egyetlen megye (persze kitünő) monographusa állított össze, hozzávethetőleg se képzelhetjük el, mennyi történelmi kincsnek kell még elrejtve hevernie leveles-táraink homályos bányáiban? És csak azt kívánhatjuk: adjon a jó Isten Nagy Imrének egészséget, erőt és kitartó munkakedvet, hogy Sopron vármegye történetét úgy, mint magának helyesen előrajzolta, megírhasse, elkészíthesse.

Mindamellett nem hallgathatjuk el ez oklevéltár föltünő hiányait se, melyek egyike az, hogy az oklevelek szöveg közötti dátumai nincsenek megfejtve; másika, hogy e kötetnek nincs név- és tárgymutatója. Soha se kívánjuk mi, hogy e mechanicus munkával Nagy Imre önmaga foglalkozzék; de hiszen van már ügyes registratorunk elég, kik e munkával emberségesen megbirkóznak. Sopron vármegye közönsége pedig bizonyára nem sajnálta volna a kiadást e fölötté szükséges toldalékhoz.

A művet két pecséttrajz, a vármegye régi pecsétjei 1553-ból és 1570-ből, valamint III. István király 1162. évi oklevelének hasonmása díszíti.

Megszerezhető Sopron vármegye alispánjától.

PÖR ANTAL.

A boszniai és hercegovinai tartományi muzeum hírnöke. III. (július — szeptember) füzet.

E »Glásnik« első füzetének megjelenésekor elmondottam volt itt, mi czélból indult meg az s egyúttal ismertettem programját is, a miknek megvalósítására irányult törekvés meg látszik a jelen füzetben is, melynek kiállítása a régi ugyan, de képei jóval csinosabbak, cikkei pedig ép oly érdekesek, mint előbb valának.

Igy Musztafa Hilmi Herczegovina legremekebb építményét, a mosztari hidat ismerteti, mely 29 m. hosszú és 20 m. magas egyetlen íven vezet át a Narentán. Mihájlovič, a hercegovinai Popovo vidékét, Kovačević a krajini Lyutecs havast írják le, utóbbi a havas elnevezésének (ljut = jég, ljuteč = jeges) eredetét is megemlíti. Svitlić a Nakič-féle toronyról szóló néphagyományt közli, melyben Pozsony városa is előfordul; ugyanó alább a husvéti festett tojások rajzaival foglalkozik, s ilyenfajta Glück czikke is, melyben a boszniai s hercegovinai katolikusok között elterjedt tátovirózást ismerteti. Thomasini a természetrajzból vette tárgyát, — egy bevégtetlen hosszabb tanulmányt ad a boszniai gyíkokról. A többi 3—4 dolgozat az archaeológiához tartozik, nevezetesen Radimszki két római emlékkövet mutat be Szrebernik vidékéről, Fiala pedig a Ljubuša mellett talált régiségekről ír. Truchelka úr, a régiségtár őre, folytatja a Glašinac mellett eszközölt régebbi ásatások alkalmával napfényre került kő, csont, bronz és vastárgyak ismertetését röviden jelentve, hogy a munkálatok Dr. Hampel és Hörnes urak fölügyelete alatt e nyáron is folytak s végül pár sorban megemlékezik a bécsi anthropologiai congressusról. Ugyanő Lašvanin szerzetes krónikájából rövid kivonatot is közöl, míg a szerkesztő, Hörman úr, Olovo, a középkori Plumbum történetét tárgyalja egy derék tanulmányban. Pár epigraphikai kisebb közleményen kívül csak e két utóbbi dolgozat tartozik tulajdonképen a történet körébe, én azonban ezeket is mellőzve, áttérek arra, amivel mint a füzet első cikkével legelőbb kellett volna foglalkoznom.

Ez dr. Miklosich F. czikke. »Czyrill betűs magyar szöveg« címmel, melyhez ő is, a szerkesztő is bevezetést irtak, a melyekből megtudjuk, miszerint dr. Thallóczy L. úr a bukaresti akadémia egyik codexében egy czyrill betűkkel írott magyar »miatyánkra« akadt, mely az 1580—90. évekből való. Ezt megtudva Miklosich, közzétette ezen már nyolcz év óta őrzött darabot, mely véleménye szerint 1790—1810. terjedő időközből ered. Az egész 8 levélből áll, melyek közül az 1-ső és 7-ik üresek, mi a szöveg összefüggésén is észrevehető. Az író Vecsein Milosnak hívja magát, kit Miklosich, mivel »já«-t használ (я), rusznyáknak tart, de használ »gy«-t és »tj«-t is (гъ és ѣ), a miket nem a rusznyákok, hanem a szerbek használnak. A tartalom gyónási kérdésekből áll, tehát úgynevezett »lelki tükör«. Közölve van pedig a czyrill szöveg s alatta a magyar átírat, melyet T. Kluch úr készített. A szláv betűk nem mindig esnek össze a magyarral: pl. az Istent iscsen-nek írja, épígy a most helyett moscs-ot, írást helyett íráscs-ot mond; az és helyett ist használ, szintígy a szomszéd helyett szomszíd-ot; a jól helyett ól-t; a z-t két magán-

hangzó közt z-nek írja, pl. az apádat, különben sz-nek, pl. aszt. A szók végső betűit néha elhagyja pl.: loptá-e, ne lopjá, a bótbu, csinátá-e stb., máskor nem, pl. imádkosztál-e, bűnösztél stb. Egyébiránt inkább a nyelvészeket érdekelheti, történelmi értéke talán mindössze is annyi, hogy a mellett tanuskodik, miszerint a hazánkban lakó keleti vallású testvérek is ragaszkodtak a magyar nyelvhez.

HODINKA ANTAL.

Supplementum analectorum terrae Scepusiensis. Pars II. Diplomata caesarum regumque Hungariae ac Poloniae tum illust. praepositorum, supremorumque Scepusii comitum, necnon ita dictorum landgrafforum provinciae Scepusiensis atque ven. capituli privilegiales litteras, alia denique literalia arcis Lubló capitaneorum monumenta ad notitiam Scepusii facientia, Collegit et brevibus notis illustravit *Michael Schmauk* regis cameralis oppidi Matthaeivillae, unius e XVI. Scepusiensibus parochus. 1806. — Szepesváraljae, typis typographiae episcopalis 1889.

E cím alatt került ki a legközelebbi napokban a sajtó alól Szepesvármegye okmánytárának egy 547 nagy negyedréthű oldalra terjedő újabb kötete.

A múlt század végén, mikor történetírásunk még ugyyszólván csak bölcsőjében volt, kis-kolacsini Zbisko Károly József tinnini püspök és szepesi prépost pártfogása mellett jelent meg Wagner Károly tudós jezsuita szepesi analectáinak négy kötete. E gazdag okmánytárt 1802-ben Bárdossy János, a lőcsei kir. főgymnasium igazgatója, egy ötödik kötettel toldotta meg: »Supplementum analectorum terrae Scepusiensis Pars I.« cím alatt. Bárdossynak segítségére volt munkájában azon Schmauk Mihály, kinek hagyatékából bírjuk a most kiadott okmánytár anyagát. Schmauk már 1806. szept. 29-én felhívást intézett a közönséghez, de ez és 1821. január 6-án ismételt újabb felhívása is eredménytelen maradt s a szorgalmas kutató fáradtságos munkájának gyümölcsét nem látva halt meg 1823. apr. 21-én Szepes-Szombatban, hol akkor mint r. kath. lelkész működött. A kézirat ugyanott a plebánia levéltárában maradt, míg Császka György szepesi püspök tudomást nyervén róla, ismert áldozatkészségével azonnal készen volt a szepesmegyei történelmi társulat működését, melynek jelenleg elnöke, a becses okmánygyűjtemény kiadásával támogatni. Az okmánytár szerkesztésére felkérte Hradszky József címzetes prépostot, szepesváraljai r. kath. lelkészt, s a Szepesség történetének ezen buzgó kutatója a rá bízott feladatnak megfelelően a nagylelkű főpap költségén 600 példányban kiadta a jegyzetekkel kísért művet.

Az okmánytár a szepesi városok, a Máriássy, Berzeviczy, Görgey családok, a leleszi convent és egyes plébániák levéltárainból összegyűjtött, 1094-től 1596-ig terjedő időközből való, összesen 332 darab okmányt a Schmauk által megállapított chronologicus rendben és az általa használt olvasás és írásmódon mit sem változtatva közöl. Van ezek közt a XI. századból 1; a XII-ből 1; a XIII-ből 14, a XIV-iknek első feléből 52, második feléből 26; a XV. század első feléből 63, második feléből 22; a XVI. század első feléből 55, második feléből 98 darab.

Minden darabnál fel van jegyezve, honnan vette a gyűjtő az illető okmányt, eredetiről vagy hiteles másolatról írta-e le azt. — A szepesmegyei történelmi társulat megbízásából 1887-ben átvizsgáltam a Szepesség városi levéltárainak nagy részét, összeírtam a még feltalálható régibb okleveleket s így azokat meglehetősen ismerve mondhatom, hogy az itt közölt oklevelek az illető helyeken nagyobb részt csak *voltak*, de ma, sajnos, már csak keveset találhatunk meg azokból. Béla, Felka, Lubló, Matheócz, Podolin és Szepes-Szombat városok levéltáiraiban készített jegyzékeimnek az okmánytárral összehasonlítása után a XIII—XV-ik századokból már 44 olyan darabra akadtam, melyeket az 1806-ban megjelölt helyen ma már feltálni nem lehet. A többi városi, és talán a családi, levéltárak is hasonló hiányt fognak felmutatni a mondott századokból s hogy a XVI-ik század legbővebb anyagában ma a hiány még nagyobb, az legalább is valószínű.

Schmauk gyűjteményének kiadásával némileg helyre van ütve a levéltárak kezelése körül elkövetett sok hiba és pótolva van örökre elveszettnek hitt sok anyag, a mi a gyűjtemény értékét nagyban fokozza. Wagner és Bárdossy némely hiányainak és hibáinak kijavítása szintén előnyére válik az okmánytárnak.

A nagybecsű publicatio elején megvan az okmányok chronologicus tartalom-mutatója; kár, hogy a könyv használatát igen megkönnyítő betűsoros név- és tárgymutatót itt is nélkülöznünk kell, mint Wagnernél és Bárdossynál.

A művet kiadó Maecenas — úgy tudom — hazánk összes jelentékenyebb nyilvános könyvtárait és tudományos intézeteit meg akarja a könyvtárusi úton nem kapható művel ajándékozni. Önzéstelen nagylelkűsége és a gondos szerkesztő szorgalma egyaránt köszönetre kötelezik a hazai történelem kutatóit és barátait.

DR. DEMKÓ KÁLMÁN.

T Á R C S A.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Pulszky Ferencz másod elnök megnyitván a decz. 5-én tartott vál. ülést a titkár fölemlíti, hogy az alapszabályok értelmében a közgyűlés határnapját egy hónappal előre kell megállapítani. 1890ben lesz négyszázados évfordulója Mátyás király halálának. A választmány bizottságai már intézkedtek, hogy ez alkalomból Mátyás király életrajza a Magyar Történeti Életrajzokban világot lásson. A Fraknoi által irt, s a nagy király emlékéhez méltó munka első füzeté halála évfordulója napján fog kiadatni. Óhajtható levén azonban, hogy társulatunk kegyeletes megemlékezésének másképen is kifejezést adjon, a titkár indítványozza, hogy a jövő évi közgyűlés Mátyás király megválasztása napjának évfordulóját követő vasárnapon u. m. január 26-án tartassék meg, s az elnöki megnyitó beszéd megtartására gróf Szécheny Antal társulati elnök s az értekezés (Mátyás királyválasztása) megtartására Fraknoi Vilmos vál. tag kéreessenek fel. Ez indítvány elfogadtatván, a jövő évi közgyűlés jan. 26-án tüzetett ki.

Következtek a felolvasások: a középkor kezdetei hazánkban Márki Sándortól s Máramaros neve Dr. Szombathy Ignácztól.

Ezután a titkár bejelentette Pesty Frigyes vál. tag halálát, fölemlítvén, hogy elnöki megbízásból ravatalára babérkoszorú helyeztetett el s a temetésen a választmány testületileg vett részt s így folytatta:

»Pesty Frigyes neve társulatunk megalakulásának történetével össze van forrva, s a Századokat, eredetileg ő tervezte. Ő valóban a mi halotunk is s nálunknál mélyebben senki sem fájlalhatja munkás életének kialvását. Nemesak hivatás és tanulmány, hanem a viszonyok és saját contemplatioi tették őt magyar történetíróvá. Magyarország azon részében lépett fel a közélet terén, melyet az anyaállamtól elszakasztottak: az akkor ugynevezett »temesi bánóságban.« Mint ifjú részt vett a forradalomban s az eszméket, melyek őt akkor hevítették, híven megőrizte annak leveretése után is. A nemzetgazdasági pályát választotta életcélul s otthon szülővárosában Temesvárt pénzügyezeteknél kezdett szolgálni. De Magyarország szétdarabolásának ténye fájdalommal töltötte el őt, s mint annyian, akkor ő is a mult néha verőfényes, néha borus napjainak tanulmányozásában keresett vigasztalást. Az eleinte encyclopedicus író mind mélyebben kezdett elmerülni a történet tanulmányozásában, s ez irányban fejlődése hova tovább mind határozottabb kifejezést nyert az általa szerkesztett »Delej-

tüben.« Midőn már Pestre feljött, egészen benne volt a történetírói tanulmányokban, s a hatvanas évek derekán már egy történelmi folyóirat kiadására szerzett concessiót, melyet »Századok«-nak nevezett. A gondolat is, hogy egy magyar tört. társulat alakíttassék, az övé volt, bár ugyanez az eszme a történetírók egész körét foglalkoztatta, s a dunántúli historikusok egy Dunántúli Tört. Társulat megalakítására lépéseket tettek, sőt annak működését meg is indították. Nemcsak ezek, de a fővárosban élő történetírók közül is, többen csatlakoztak hozzá, hogy az eszmét megvalósítsák. Ipolyi szívesen hajlott ezek kérésére, hogy álljon a mozgalom élére, mely rövid idő alatt eredményre vezetett, s a társulat megkezdte működését. Pesty készséggel belé nyugodott, hogy a társulat közlönye »Századok«-nak neveztesse, s szerkesztése a társulati titkár Thaly Kálmánra bízassék, míg ő a pénztárnoki állást foglalta el, s folytatta buzgalommal éveken át. Mi most a fájdalom első perceiben történetírói pályájának méltatására nem is gondolhatunk s bizonynyal a tisztelt választmány magáévá teendi azon indítványt, hogy elhunyt társunk felett emlékszed tartassék, s annak megírására Nagy Imre, mint az elhunyt benső barátja kéressék meg. Továbbá bátorkodom indítványozni, hogy Pesty érdemei társulatunk iránt jegyzőkönyvben örökíttessék meg s özvegyéhez részvétírat intéztessék. Emléke közöttünk társulatunk körében örökké fog élni..«

Mind ez indítványok elfogadtatván, az elnök azokat határozatilag kimondotta.

Zsilinszky számvizsgáló bizottsági tag lemondása által megüresedett hely betöltése a mult havi választmányi ülés által a jelen ülésre halasztatván, elnök indítványára számvizsgáló bizottsági taggá Emich Gusztáv vál. tag választatott meg.

Társulatunk egyik legbuzgóbb tagja s a magyar történetírás kiváló pártfogója Bay Ilona a Magyar Történeti Életrajzok költségeinek fedezéséhez 100 frttal járult ez évben is. A választmány hálás köszönettel fogadta a fenkölt szellemű honleány ez újabb áldozatát.

Lányi Gyula alapító tag alapítványát újabb 100 frt beküldésével 200 frtra emelte. A választmány köszönetének kifejezésével a titkár bizta meg.

Évdijsz tagokká megválasztottak: Dr. Duka László kir. törvényszéki bíró Nagybecskerek, (ajánlja Szentkláray Jenő); a polg. tanítónőképző intézet Budapest. 1890-re: Baróti Lajos fővárosi tanár Budapest, (ajánlja Nagy Gyula); Kovács Sándor ev. theologus Sopron, (aj. a titkár); Dr. Bayer József a Kisfaludy-Társaság tagja Budapest, (aj. Márki S.)

Titkár bemutatja pénztárnok kimutatását a pénztár mult (nov.) havi pénztári forgalmát, mely szerint:

bevétel volt	1162 frt	20 kr,
kiadás »	148 »	50 »
pénztári maradvány	1013 frt	70 kr.

PESTY FRIGYES.

Született 1823. márcz. 3. — † 1889. nov. 23.

Pesty Frigyes v. tagtársunk halálát a decz. 5-iki választmányi ülésen jelentette be a titkár. Irodalmi működését a felette tartandó emlékbeszéd fogja méltatni s ecsetelni szenvedéseit, küzdelmeit, melyeken munkás életén átment. Mi most csak élete egy pár kiválóbb mozzanatának felemlítésére szorítkozunk.

Szegény szülőktől származván önjerején küzdte fel magát s vívta ki, önállóságát. Mint honvéd a világosi fegyverletétel után hazáját elhagyta, de nemsokára visszatért, s az 1850 végén alakult ipar és kereskedelmi kamara titkárává választatott. Az általa nyomtatásban kiadott évi jelentések újszólván legelső forrásokul szolgáltak a déli megyék anyagi viszonyainak statisztikájához. Mint a kereskedelmi kamara küldöttje részt vett a Bécsben 1857-ben tartott statisztikai congressuson, hol azon kevesek egyike volt, kik hazánk érdekeit e téren képviselték. Az ugyanazon évben alakult temesvári gazdasági egyesület szintén titkáruul választotta. Tagja volt az 1861-iki országgyűlésnek s a következő évben a kereskedelmi kamara megbízásából meglátogatta a londoni világkiállítást.

1864-ben Pestre tette át lakását, hol neve már akkor köztisztelőnek örvendett. Már ismerték mint ügyes journalistát, komoly nemzetgazdasági író s mint kiváló történetbúvárt s attól fogva fokozott szorgalommal és buzgalommal látott a történeti tanulmányokhoz s egymásután adta ki nagy és kivált a monographia irodalomban alapvető munkáit. De hivatos teendői mellett ez annyira aláásta egészségét, hogy jónak látta nyugalomba lépni, hogy így egész idejét és tehetségét a történelmi és politikai történelmi tanulmányoknak szentelhesse. 1859. óta tagja volt az Akadémiának, mely 1877. rendes taggá s 1879. osztálytitkárává választotta. Mindez történetírói működésének vala elismerése s jutalma: mely téren valóban betölthetlen irt hagyott maga után.

Temetése rendkívüli részvét mellett ment véghez. A társulatunk által küldött babérkoszorú szalagján »Pesti Frigyesnek A Magyar Történelmi Társulat« szavak voltak olvashatók.

Rendkívül gazdag s páratlan becsű gyűjteményt hagyott maga után, kivált okirat másolatokban, melynek megszerzéséről a Történelmi Bizottság fog gondoskodni. Könyvtára is mint történeti könyvtár igen gazdag és becses: — óhajtható volna, hogy ezt is valamely közintézet megszerezze, hogy így együtt maradjon.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT folyó évi. nov. 16-iki ülésén Déván gróf Kuun Géza szépszámu hallgatóság előtt folytatta Döbrentey Gáborról írt tanulmányának ismertetését; részletesen szólva az 1821—1826. közötti évek irodalmi működéséről s a M. Tud. Akadémia alapításáról, melynek első titkáraa Döbrentey Gábor lön, ámbár ez állásra Horváth István és Kazinczy Ferencz is áhitozott. A gróf ez érdekes tanulmányából a deczemberi ülésben is tartott felolvasást. A társulati pénztár javára, tekintettel arra, hogy a tagdíjak késedelmesen fizetnek be, ez ülés határozata szerint úgy Déván, mint a megye többi városaiban, hangversenyeket rendeznek.

— Az ALSÓFEHÉRMEGYEI történelmi régészeti és természettudományi egylet második Évkönyve Pál István titkár szerkesztésében gazdag és érdekes tartalommal megjelent. Három értekezés van benne, melyek sorát egy történelmi értekezés nyitja meg, »Apulum« Király Páltól. Nagy szorgalommal, széles ismerettel írt monographia, mely az Apulumra vonatkozó adatokat együttesen s szépen feldolgozva adja. Az utolsó czikk a Társulat 1888-iki működésének leírását adja Pál István titkár tollából, s végül a Társulat tagjainak névsora van közölve.

IRODALMI SZEMLE.

— A GRÓF SZTÁRAY-CSALÁD OKLEVÉLTÁRA II-ik kötete elhagyta a sajtót. Szerkesztette Nagy Gyula. Az 1397—1457 közti éveket foglalja magában, tehát történetünknek egy kiválóan érdekes korszakát. Mint az első kötet, ugyanazon alakban jelent meg: 4-edrét 570 lap. Nagy Gyula tájékoztató bevezetést írt hozzá, melyben beszámol arról, honnan szerezte anyagát s mivel járul a kötet történetünk gazdagításához. De hogy tényleg mivel járul, azt Nagy Gyula valóban fukar szavakkal ecsetelte: mert e kötettel összes történetünk még pedig minden irányban sok új és sok becses anyaggal szaporodott. Egy későbbi ismertetés feladata lesz kellően méltányolni e minden tekintetben kiváló publicatiót, s mi most csak annak megemlézésére szorítkozunk, hogy a publicálásnak Nagy Gyula által követett módszere nagyon megkönnyíti a történetíró feladatát, ki e kötetet kutforrásul használja s hogy azt a kimerítő és czélszerűen beosztott index még emeli. De elismeréssel kell megemlékeznünk gróf Sztáray Antalról is, mint a vállalat kiadójáról, ki nem kímélte a költséget, hogy a kötet tanulságos illusztrációkkal gazdagon legyen ellátva. A színes czimerrajz, az oklevelek facsimilei, a pecsétek reproductió tekintetében is kítőnően sikerültek.

— RÁTH Mór kiadásában a karácsonyi és új évi ajándékoknak alkalmas könyvek egész hosszú sora jelent meg. Arany János hátra hagyott művei már be vannak fejezve s ez kétségtelenül olyan munka, melynek

egy magyar család asztaláról sem volna szabad hiányozni: ebből a könyvből lelkesedést, örömet, vigaszt lehet meríteni. *Jókai* Benyovszkyjából immár 4 kötet áll a közönség rendelkezésére s úgy vagyunk értesülve, hogy az egész munka nem sokára be lesz fejezve. *Dedk* Ferencz irataiból is két kötet hagyta el a sajtót. Kiválóan becses és érdekes diszmunika Dr. *Holub* Afrikai utazása, számos képpel, mely egyszersmind tanulságos és kellemes olvasmány is. A legszebb és legfényesebb kiállítású diszmunkák közé tartozik Benvenuti Cellini önéletrajza *Szana* fordításában s franczia illusztrációkkal ellátva. Mint e könyvek is mutatják, Ráth kiadványaiban a magasabb irodalmi színvonalat tartja szem előtt, épen azért az ő kiadványaiból nyugodtan választhat a közönség.

— TÖRTÉNELMI KOR- ÉS JELLEMRAJZOK cím alatt egy kötet tanulmány jelent meg Hornyánszky Viktor akad. könyvkereskedő kiadásában *Lánczy Gyula* egyetemi tanártól. A kötet tartalmát tanulmány ciklusok teszik a politikai, közművelődési- és irodalomtörténet köréből. Minthogy czélunk e munkát terjedelmesebben ismertetni, tájékoztatoul most csupán a főcímetek soroljuk föl. *A történelmi módszer-ről*, mintegy bevezetésül közölt tanulmány után, *Dantesca* közös cím alatt a középkori történelem köréből három Dante tanulmány következik. Ezeknek elseje tüzetesen foglalkozik Flórencz történetével és historiographiájával. A második tanulmány-ciklus címe: *Magyarország a Habsburg-ház trónfoglalása s a nemzeti fölkelések korszakában. XVI. és XVII. század*. A harmadiké: *Magyarország a nemzeti ébredés és alkotmányi reform-küzdelmek korszakában. XIX. század*. A negyedik ciklus címe: *Nemzedékünk történetéből. Európa a XIX. század második felében*. A kötet ára 3 frt.

— GYÖR SZÍNÉSZETE cím alatt dr. Koltai Virgil egy érdekes monographiának kiadását kezdte meg, melyből az első 1849-ig terjedő rész, díszes kis 8-adr. kiadásban megjelent, s szerzőnél 1 frt 20 krért kapható. Nagy szorgalommal, csinosan írt, sok érdekes adatot tartalmazó monographia, melyre még vissza fogunk térni.

— PÁZMÁNY PÉTER válogatott egyházi beszédeiből csinos kis kötetet (8-adr. 204 l.) bocsátott közre a Franklin-társulat útján *Bellaagh* Aladár középiskolai tanító. Mintegy tizennégy magyar egyházi beszédet tartalmaz e munka, mely elé a kiadó előszót, Pázmány nyelvéről külön méltatást és a Pázmányról szóló irodalom ismertetését csatolta. Kiadásába csak oly részeket vett fel, melyek (mint az előszóban mondja) nem sértik senki vallási meggyőződését vagy érületét; de ezek közül is a legszebbeket és legsajátságosabbakat iparkodott kiválogatni. A latin idézéseket elhagyja, hogy annál általánosabban élvezhető legyen. — Pázmány összes műveinek kiadására épen most folynak az előmunkálatok, ebben a nagy kiadásban benne lesznek mind magyar, mind latin művei; egyházi beszédei, melyek a ragyogó tollú és zamatos magyarságú író és a kiváló szónokot egyszerre varázsolják előnkbe, méltán tarthatnak számot nemcsak a theologiai szakkörök, de egyáltalában az irodalom barátainak érdeklődésére.

— VERESS ENDRE, Bukarestben élő hazánkfia, a jövő évre Bukaresti magyar képes naptárt adott ki, mely gazdag és érdekes tartalmával évkönyv számba megy. Romániában élő hazánkfiak adtak e vállallattal magokról életjelt, s már ezzel is kiérdemelték a magyar közönség pártfogását, de maga a vállalat is, mint ilyen, gazdag és változatos tartalmánál fogva megérdemli. Minket főként históriai közlései érdekelnek, melyek a romániai magyarság történetéből, vagy arra vonatkozó adatokból vannak összeállítva. Alapos, jól irt dolgozatok, melyek czímeit itt soroljuk fel: *Bartalus János*: A bukaresti ev. ref. egyház rövid története. (A templom és parochia együttes képével.) *Dr. Márki Sándor*: A magyar missziók kezdete. *Kovács János*: Koós Ferencz. (Arczképpel.) *Dr. Réthy László*: Román elemek a magyar társadalomban. *Koós Ferencz*: Visszaemlékezések Veress Sándorra. (Arczképpel.) *Gyárfás Albert*: A bukaresti magyarok részvétele I. Károly király kikiáltása és koronáztatásakor. *Veress Sándor* kiadatlan naplójából: Emigrációi emlékek. *Veress Endre*: Bukaresti magyar nyomtatványok.

— A »BEREGVÁRMEGYEI KÉPES NAPTÁR« — melynek első évfolyama Beregszászon Kóródy Sándor szerkesztése mellett látott világot — két igen becses történelmi rajzot s három életrajzot közöl, válogatott, gonddal összeállított szépirodalmi s ismeretterjesztő tartalom mellett. Az értekezések közt első helyen áll »Esze Tamás kurucz népevezér« *Thaly Kálmántól*, melyben szerző nemcsak hadvezéri működését, hanem azt a hatást is vázolja, melyet Esze e mozgalmas időkre gyakorolt, idézván azon dalokat, melyekben róla emlékezet van, *Lehoczky Tivadar* Beregvármegye 1657-iki vésznapjait irta le: t. i. a lengyelek beütését s pusztításait, melylyel II. Rákóczy György lengyelországi hadjáratát megboszúlták, nehány találó vonással ecsetelvén a vármegye viszonyait s jólétét a beütés előtt. Van e naptárban három életrajz: *Lónyai Sándor* (Jankótól), *Lehoczky Tivadar* (a szerkesztőtől) s *Uray Imre* (K.-tól) mind a három arczképpel, melyeken kívül még Esze Tamás arczképét is közli.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

— Az ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ okt. füzetét *Téglás Gábor* nyitja meg: a római kőbányászat a tordai hasadék keleti torkolata felett cz. értekezésével. *Ziehen Gyula* antik mythologiai domborműveket ír le a nemzeti muzeumból. *Findly Henrik* az apahidai leletet, *Szendrei János* Perényi Imre nádor némely ingóságait ismerteti 1497-ből. Az emlékek és leletek rovatában *Wosinszky Mór* az 1888-iki lengyeli ásatások eredményeit regisztrálja; dr. *Kuzsinszky Bálint* az aquincumi muzeumról, *Lipcsy József* a zólyomi régiség kiállításáról, dr. *Schönherr Gyula* a történelmi társulat f. é. nyári kirándulása alkalmával Nagybányán rendezett történelmi kiállításáról ír. *Pulszky Ferencz* az ősrégészet bécsi és párisi kongresszusait méltatja. A levelezés rovatában *Neudeck Vilmos* a sajó-gömöri várhegyet —, szent-

mártoni *Darnay* Kálmán a dabroni urna-temető nyomait tárja fel; Szelle beszámol a bőskei ásatásról, *Téglás* István a köhalom határában felfedezett őskori telepről, *Bella* Lajos újabb soproni őseletekről, végül Ádám Iván a pelcskei épületmaradványról s a szigligeti csonka-toronyról. — A díszes és tanulságos képeken és ábrákon kívül, melyek az egyes czikkeket illusztrálják, egy népvándorlási aranygyűrű s egy arany fülbevaló ábráját közli e füzet a n. muzeumból.

— A LUDOVICA AKADÉMIA KÖZLÖNYÉBEN a modern hadászati tanulmányok között történeti feljegyzéseket olvasunk *Ornstein* Józsefnek Deés és vidékéről írott katonai tanulmányában. Rónai *Horváth* Jenő: Gurko tábornok hadműveleteit írja le a Balkánban 1877—78-ban.

— A BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE III. és IV. együttes füzetében két nagyobb értekezést olvasunk és pedig *Grobschmid* Gábor társ. titkár és szerkesztőtől, Mohácstól Martinovicsig cz. hosszabb munkájának folytatását, a mely a titkos társaságok működéséről, a vizsgálatról, Martinovicsék felségsértési pöréről, az ítéletekről, a kivégeztetésekről s az azt követő eseményekről szól, — jobbára *Fraknoi* Vilmos Martinovicsról írt nagy munkája alapján. Ezután *Dudás* Gyula értekezik a Tisza-Duna-köz történetéről II. Rákóczi Ferencz korában. A füzetet történelmi ismertetések zárják be.

— A KATHOLIKUS SZEMLE nov.-decz. füzetéből *Kollányi* Ferencz II. közleményét kell regisztrálnunk az esztergomi érsekség pizetum-jogáról.

— A MAGYAR NYELVÖR nov. füzetében a szokásos rovatok gazdag nyelvészeti adatain kívül felemlítendők Schuchardt Hugótól: a magyar nyelv román elemeihez közlött adalékok, *Jacobi* Gyulától: Komjáthi Benedek »Sz.-Pál levelei« némely kifejezéseinek magyarázata s *Albert* Jánostól a gömőri tájszólás érdekes ismertetése.

— A PETŐFI-MUZEUM f. évi nov. füzetét *Ferenczi* Zoltán nyitja meg az 1847-ben folyt irodalmi irányok és harcok ismertetésével (3. közl.), melyet több adalék Petőfi költészetéhez, Petőfi-reliquiák, levelek, idegen nyelvű fordítások, Petőfinék Szeberényihez való viszonyáról szóló közlemény stb. követnek *Ferenczi*, *Hegedűs* István és *Csernátoni* Gyula tollából.

— Az »ARMENIA« ez évi utolsó füzetét Csontosinak a hamisított Corvin-codexről szóló cikke befejezést nyert. Markovics Abgár királyról írt tanulmányát fejezi be s Avedik az erzsébetvárosi ltárból közöl okleveleket.

— Az UNG. REVUE oct.-nov. füzetében *Csergheő* Géza és *Csoma* József »Középkori sírkövek Magyarországon« cz. a. nagyérdekű közleményt kezdenek meg, a mely teljesen átdolgozott kiadása ama közleményeknek, melyek u. a. szerzőktől a Turul és Arch. Értesítő mult évfolyamaiban megjelentek. Időrendben közöltetnek ebben a sírkövek leírásai (illustratiókkal), melyet egész 1550-ig fognak folytatni. — Külön-nyomatban is meg fognak ezek jelenni. Kétségtelen, hogy nagyérdekű publicatio lesz úgy czímtani és régészeti, mint történeti szempontból.

REPERTORIUM A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL.

Zeitschrift für die christl. Kunst. 1889. (II. évf. 2. füz.) Neumann.
 W. A., *Beitrag zur Würdigung des Hausaltars König Andreas III. von Ungarn.*
 Neue Freie Presse. 1889. jun. 4. — *Die Schlacht von Magenta.* —
 Május 21-én *Die Schlacht von Aspern.*

Schwarcz Gyula, *Zur Jubelfeier der Französischen Revolution.* (Die Gegenwart. 1889. 20. sz.)

Sybel's *Histor.* *Zeitschrift.* 1889. (62. köt. 1. füz.) Az 1886. évben megjelent magyar történeti művek ismertetése. Évi jelentés. (Alólirottól.)

Honz W., *Über die Spuren der einstigen Römer-Kastelle zu Stampfen und Mast.* (Pozsonymegyében.) Megjel. a Westungar. Grenzbote junius 14-iki számában.

Hassencamp, *Papst Sixtus V. polnische Politik, insbesondere seine Stellungnahme zur Königswahl von 1587.* (Megjelent a »Zeitschr. des Vereins für Geschichte der Provinz Posen.« 1889. IV. 1—2. füzetében.)

Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. (»Gesch. der Kämpfe Österreichs«). Kiadja a cs. és kir. hadi levéltár igazgatósága. 14. kötet. (II. Series 5. köt.) I. *Spanischer Successionskrieg. Feldzug 1712.* Nach den Feldakten und anderen authentischen Quellen bearbeitet von Heinrich Siegler von Eberswald, Hauptmann des Generalstabs. (Bécs, 1889. Gerold bizományában.)

Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain. (Uj folyam 1889. XXI. köt. 3. füz.) Duka, *The ugor branch of The Ural-Altaic Family of Languages.*

Mély, *Le Cardinal Etienne de Vancra, archevêque de Strigonic.* (Revue de l'art chretien. 1889. VII. 2.)

Neue Jahrbücher für Philologie u. Pädagogik. (1889. 139—140. k. 3. füz.) K. Schrader, *Das Datum des pannonischen Triumphes des Tiberius.*
 Renner, *Türkische Urkunden, den Krieg 1683. betreffend.* Ismerteti a lipcei Centralblatt ez évi 31. száma.

Siegmeth Carl, *To and through Hungary.* (6-ik rész. Zürich, Orell Füßli 1889. 50. Pf. E könyv német fordításban is megjelent.)

Quellen zur Gesch. der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen. II. köt. *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt. II. rész 1526—1540.* (Brassó. Albrecht-Zillich. VI. 885 lap.)

Romänische Revue. 1889. 7. füz. *Die griech.-oriental.-romänische Kirche in Ungarn und Siebenbürgen.*

Unsere Zeit, 1889. 8. füz. Schwicker J., *Die Wehrgesetz-Vorlage in ungar. Parlament.*

Archiv für kathol. Kirchenrecht. 1889. 56. köt. 4. füz. Timon Ákos, *Das städtische Patronatsrecht in Ungarn.* (Folytatás.)

Sybel's *Historische Zeitschrift.* 1889. 62. köt. 3. füz. Friedberg II., *Der Kriminalprozess wider den Ungarn Michael von Klement.* II. Rákóczi

Ferencz hírneves diplomáciai ügynöke utóbb 1720. ápril 20-án I. Frigyes Vilmos porosz király parancsára felségsértés és koholt rémhírei miatt lefejeztetett. E közleményben olvassuk először e fontos és regényes színű pörnek hiteles aktáit, melyeket a volt porosz igazságügyminiszter rendezett sajtó alá.

Huber Alf., *Geschichte Österreichs. III. köt.* Birálatot közöltek: Mittheilungen aus d. historischen Literatur. (1889. 3. füz. 250 l.) és Histor. Zeitschrift. (1889. 62. köt. 3. füz. 550. l.)

Jahrbücher für die deutsche Armee und Marine. (1889. júl. és aug. füzet.) Kunz, *Die Feldzüge des FM. Radetzky in Ober-Italien 1848/49.*

Gritzner M. és Hildebrandt, *Wappenalbum der gräf. Familien Deutschlands, Österreich-Ungarns*, sat. E füzetes vállalatból megjelent már az 58. füzet. à 3 M. (Lipscse. Weigel.)

Archivio Veneto. (1888. 35. köt. I. rész. 69. füz. 165—172. l.) Giacomo Pietro-grande: *Iscrizione interessante la storia civile ed ecclesiastica di Venezia.* A közlött felirat egy mai nap már nem létező velencei templomnak egyik oltára felett állott és arról értesít bennünket, hogy ez oltárt Morosini követ *Orseolo Petro* tiszteletére készítette, ki 976-ban velencei doge-nak lett megválasztva, de két évvel utóbb önként leköszönt és belépett benzésnek. A szerző közli egyúttal Orseolo életrajzát.

Ugyanezen folyóirat 36. kötetében (71. füzet.) Francesco Cerone: *Il papa ed i Veneziani nella quarta crociata* czimű értekezésében azt állítja, hogy a velenceiek a 4. keresztes hadjárat vitézeit (kik többi között Zárárt is elrabolták a magyar koronától), e rabló hadjáratra nem vezették avagy kényszerítették.

Anzeiger für schweizerische Geschichte. (19. köt. 5. füz.) Gisi, *Der Ursprung der Häuser Zähringen und Habsburg.*

Séances et travaux de l'Académie des sciences morales et politiques. (1889. febr. füz.) Sayous Ed., *Le cardinal Buonvisi, nonce à Vienne et la croisade de Bude.* (1684—86.)

Giornale linguistico. (1888. nov.—decz.) Sforza Fr., *Il viaggio di Pio VI. a Vienna nel 1782. Documenti inediti.*

Sorel Albert, *La question d'Orient au XVIII-e siècle. Le partage de la Pologne et le traité de Kaimardji.* (Paris. Plon 1889. 3 fr. 50.)

Thommen Rud., *Geschichte der Universität Basel 1532—1632.* (Pályanyertes mű. Basel, Detloff.)

A Küllay-család újabb történetéről érdekes tárczát közölt a N. Fr. Presse (1889. jun. 27.) és másnap fordításban az Egyetértés.

Anzeiger für schweizerische Geschichte. (Új foly. 20. köt. 4—5. sz.) Liebenau, *Origo ducum Austriae nunc temporis exstantium.*

Kunstgewerbeblatt. Kiadja Pabst. (V. évf. 1889. 11. füz.) *Radisics de Kutas: Thronbehang des Königs Math. Corvinus.*

Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Kiadja a bécsi hadi levéltár hadtörténeti osztálya. (XIV. kötet. 2. Series V. köt.) Bécs, Gerold. Ismertetést közölt a Pester Lloyd aug. 17. száma.

Publicationen aus den kön. preuss. Staatsarchiven. 39. köt.

Die Verhandlungen Schwedens und seiner Verbündeten mit Wallenstein und dem Kaiser 1631—1634. Kiadja Irmer. II. rész. 1633. (1889. Lipcse, Hirzel. 14 M.)

Haynau, mint magyar földesúr. A Neue Fr. Presse után Egyetértés szept. 14. és 15. számában.

Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien. (1889. Új foly. 9. köt. 3. füz.) Kanitz, *Die prähistorischen Funde in Serbien bis 1889.* — *Undsed J., Terramaren in Ungarn.* (Mindkét dolgozat külön lenyomatban is megjelent, Geroldnál.)

Österreich. Monatschrift für den Orient. (1889. 8. füz.) *Der Untergang der serbischen Dynastie Brankovics, des Pečér Patriarchats und ihre Beziehungen zu Österreich-Ungarn.*

Magazin f. Lit. d. Auslandes. 1889. 37. sz. Münz B., *Die Tragödie des Menschen von Maddach.*

Lenzer, Serbien unter der kaiserl. Regierung. 1737—1739. (Mittheilung des k. k. Kriegs.-Archivs. Új foly. 3. köt. 1889.)

O. Zingerle: *Aus der Sterzinger Miscellaneen-Handschrift* (467—468. l.) magyar vonatkozású verset közöl. Magáról a kéziratról l. a bécsi akad. jelentéseit. (Böcs.-történeti osztály 54. köt. 293. l.)

Riezler Sigmund, Geschichte Baierns III. köt. 1347—1508. (Gotha, Perthes. 1889. 981. l. 13 Mark.)

Weigand Gusztáv, Die Sprache der Olympo-Walachen. (I. rész. Lipcsei tudori-értekezés.)

Wislocki, Lieder, Reime und Spiele der siebenbürgischen und südungarischen Zigeuner. (Zeitschrift für Volkskunde 1889. I. 11—12. füz.)

Baron de la Motte Fouqué, Die Begebenheiten des I. schlesischen Krieges. (Neue militär. Blätter. 1889. aug. és szept. füzet.) Folyt.

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A M. TUD. AKADÉMIA történelmi bizottsága dr. Fejérfpatakyl Lászlót egyhangúlag előadójává választotta.

— A SZÉKELY TÖRTÉNELMI PÁLYADÍJALAP intéző bizottsága nov. hó 11-én Gr. Kuun Géza elnök vezetése alatt bizottsági gyűlést tartott. Szabó Károly, a pályakérdés történetirója, bemutatta a gyűlésen a Székely Oklevéltár sajtó alól kikerült III-ik kötetét. Az intéző bizottság a jun. 8-iki közgyűlésen megszavazott 400 frt tiszteletdíjat a jeles történetbuvárnak kiadni rendelte. Mint örömmel értesülünk, a Székely Oklevéltár IV-ik kötete is nagyjában együtt van, úgy hogy már a jövő év őszén meg fog jelenni s így az adatok a székely nemzet történetéhez teljesen össze vannak hordva, mi a fáradhatatlanul kutató Szabó Károlynak örök érdeme.

— MÁTYÁS KIRÁLY halálának négyszázados évfordulóját az Akadémia többféle publicatióval szándékozik megünnepelni. A Tört. Bizottság kiadja Mátyás király irodalmi és politikai levelezését egy diszes kötetben azon codexekből, melyek különböző könyvtárakban őriztetnek, s a kiadással Fraknoi Vilmost bízta meg. Egy másik publicatió a Mátyás királyra s általában a Hunyadiak korára vonatkozó összes emlékeknek összegyűjtése és egy diszes illusztrált munkában kiadása leendő. Ezt három bizottság: az archaeologiai, irodalom-történeti és történelmi bizottságok fogják eszközölni, melynek költségeit a három bizottság s az Akadémia fogják viselni. A munka 6 részből álland I. Mátyás arcképe (mintegy 40-et ismerünk), II. Mátyás király könyvtára. III. Mátyásra vonatkozó irodalmi művek ismertetése. IV. Oklevelek, címerek, pecsétek. V. Érmek. VI. Építészeti emlékek. A mű kiadását egy szerkesztői bizottság vezeti, melyhez minden bizottság két taggal járul. 1-ör Archaeologiai: Pulszky, Hampl. 2-szor Irodalomtörténeti: Szilády, Szilágyi. 3-szor Történelmi: Fraknoi, Csontos. Az egyes részek megírásával s az illusztrációk megjelölésével szakemberek fognak megbízatni.

— A »KESZTHELY« című hetilap f. évi 44., 45., 46. számaiban Füssi Tamás tagtársunk s a Szent-István-Társulat volt igazgatója »A Zalavári apátság nyomai a magyarok bejövetele előtti időkben« cím alatt érdekes monographiát kezdett meg, széles alpra fektetett forrás tanulmánnyal és beható kritikával írva. Azt hisszük, hogy e cikk egy készülőlőfélben levő nagyobb munkának, a Zalavári apátság történetének képezi bevezetését.

— A KASSAI SZEMLE f. évi 94-ik számában ifj. Kemény Lajos tagtársunk »Ki hirdette először Kalvin tanait Kassán?« cím alatt egy kis tanulmányt tett közzé. Kemény levéltári kutatások alapján Kassa reformatiójának történetén dolgozik, s e tanulmánya valószínűleg annak fogja részét tenni.

— THÖKÖLY ÉLETRAJZÁT Agyal Dávidtól, mely a »Tört. Életrajzok« tavalyi és f. évi évfolyamában jelent meg, Méhner Vilmos diszesen beköttve egy szép kötetben, külön kiadásban is, mint igen alkalmas karácsonyi és új évi ajándékot közzé tette. Ez új forrás-tanulmányokon alapuló, s több tekintetben új felfogással, erős kritikával irt munka, melynek előadása is vonzó és érdekes, a nagy közönség által élvezettel fog olvastatni s épen azért melegen ajánljuk a közönség figyelmébe.

— ID. SZINNYEI JÓZSEF vál. tagtársunk »Magyar írók élete és munkái« cím alatt oly lexikális munka megírására vállalkozott, mely a magyar írók életrajzát és munkásságát lehető teljesen foglalja magában. Körülbelül három évtizeden keresztül gyűjtötte a hozzá való anyagot, mely már annyira együtt van, hogy a munka közrehocsátását a jövő év elején megkezdi. A négy kötetre tervezett munka az akadémia támogatásával Hornyánszky Viktor kiadásában jelenik meg, negyedévi öt-öt ives füzetekben. Egy füzet ára 50 kr. Megrendelések a kiadóhoz intézendők.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— A NAGYMIHÁLYI ÉS SZTÁRAY GRÓF SZTÁRAY-CSALÁD oklevéltára. Kiadja gróf Sztáray Antal. Szerkeszti Nagy Gyula. Második kötet. 1397—1457. Budapest, 1889. 4-edr. V., 570, 1 l. Diszes facsimilékkel és pecsét-rajzokkal.

— AZ 1526. ÉVI MOHÁCSI HADJÁRAT. Irta Kápolnai Pauer István Külön lenyomat a M. Tud. Akadémia hadtudományi bizottsága által kiadott. »Hadtörténelmi közlemények«-ből. Bpest, 1889. 54 l.

— PÁZMÁNY VÁLOGATOTT EGYHÁZI BESZÉDEI. Bevezetéssel és szótárral. Szerkesztette Bellaagh Aladár. Bpest, 1889. XX. 204 l.

— A MAGYAR TÖRVÉNYHOZÁS ÉS MAGYARORSZÁG TÖRTÉNELME. I. Ferenc József. IX. köt. Irta: Máriássy Béla. Győr, 1889. IV, 314 l.

— AZ ALSÓ-FEHÉRMEGYEI történelmi, régészeti és természettudományi egyesület második évkönyve. A választmány megbízásából szerk. Pál István. Kolozsvárt, 1889. 8-adr. 102. l.

— GYÖR SZINÉSZETE. I. rész 1849-ig. Irta Koltai Virgil. Győrött, 1889. 8-adr. IV., 176, 2. l. Ára 1 frt 20 kr.

— TÖRTÉNELMI KOR- ÉS JELLEMRAJZOK. Irta Lánczy Gyula. Budapest, 1889. 8-adr. XI. és 480 ll. Ára 3 frt.

— MONUMENTA HISTORICA liberae regiae civitatis Zagrabiae Metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. Collegit et sumptibus eiusdem civitatis edidit Joannes Bapt. Tkalcich. Volumen primum. (Diplomata: 1093—1399. Zagrabiae, 1889. CCXIX, 510 l.

— SALIMBECK UND SEINE CHRONIK. Eine Studie zur Geschichtschreibung des dreizehnten Jahrhunderts von Emil Michael. Innsbruck, 1889. VIII. 175 l.

— DIE FORMULARBÜCHER aus der Canzlei Rudolf von Habsburg von Joh. Kretzschmar. Innsbruck, 1889. IV. 166 l.

— RECUEIL DES INSTRUCTIONS données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la révolution française. Publié sous les auspices de la commission des archives diplomatiques au ministère des affaires étrangères. VII. Bavière, palatinat, deux-ponts avec une introduction et des notes par André Leleou. Paris, 1889. XXXV. 606. l.

— WALDSTEIN'S VERTRAG MIT DEM KAISER bei der Übernahme des zweiten Generalats. Von Anton Gindely. Prag, 1889. 4-r. 44 l.

— MAKEDONIEN UND ALT-SERBIEN von Spiridon Gopečvič. Mit 67 Original Illustrationen und einer ethnografischen Karte. Wien, 1889. 4-edr. VIII. 511, 1 l.

— ERZKANZLER UND REICHSKANZLEIEN. Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Reiches. Von Gerhard Seeliger. Innsbruck, 1889. VII. 236 l.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1889. AUG. 25—31-IKI

VIDÉKI KIRÁNDULÁSA,

MÁRAMAROS VÁRMEGYÉBE

ÉS

NAGY-BÁNYA VÁROSÁBA.

BUDAPEST, 1889.

A M. TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA.

THALY KÁLMÁN ALELNÖK

MEGNYITÓ BESZÉDE

a M. T. Társulat M.-Szigeten 1889. aug. 25-én tartott vidéki nagygyűlésén.

Tisztelt vármegyei és városi közönség!

A magyar nemzet mindenkor történelmi nemzet volt, oly értelemben, hogy nemcsak kardjával csinált történelmet, hanem hőstetteinek följegyzéséről a legrégibb időkben is gondoskodott. Habár sok ily irott emléket pusztítottak is el a hazánkat dúlt viharok: tudjuk, hogy a nemzet mindig örömmel fogadta eme följegyzéseket s az újabb nemzedék mindenkoron buzgólkodott az ősök történetének olvasásában. A históriás-énekek, melyeket a hegedősök nemzedékről-nemzedékre átörökítettek, már a legrégibb korban közkedveltségnek örvendettek.

Sajátságos, jellemző tünemény az, hogy nemzetünknek a legelső, magyar fajból származott tudósa épen történetíró volt: Béla király névtelen jegyzője. Ezzel is jelezve van mintegy, hogy őseink mennyire kedvelték a történelmet.

S ezen tulajdonságát a magyar nemzet mindig megtartotta; folyton érdeklődött hazájának, fájának történelme iránt. Igaz, hogy ez a történelem olyan, hogy nincs oka a nemzetnek múltjáért szégyelnie magát, — sőt állami létünknek is nagy erőssége az ezredéves múlt.

A történelem iránt való emez érdeklődés fenmaradt és gyarapszik máig is.

Midőn hosszú, gyászos szünet után 1867-ben nemzetünk alkotmányos jogainak gyakorlatába lépett: mindjárt akkor, az első hónapokban nyilvánult ez a sajátságos nemzeti tulajdonság,

nyilvánult az a tudat, hogy elérkezett az emlékek felkutatására hivatottabb időszak. Nem elégedvén meg azzal, hogy az Akadémia nevezetes kiadványokkal gyarapította a magyar történelmet, — a történetírással foglalkozó tudósok belátták, hogy a szabadabb aera beálltával szabadabb s szélesebb cselekvési tér nyílt a történetkutatás részére is.

Lépéseket tettek tehát egy történelmi egyesület alakítására; s a magyar ministerium kineveztetése után csakhamar életbe lépett a M. Történelmi Társulat.

Legkivált három, nagyemlékű férfiú nemes lelkesedése idézte ezt elő; nagy nevek azok, hálával kell róluk társulatunknak megemlékeznie. Az akkori közmunka- és közlekedési minister, Erdély egykori kormányzója: gróf Mikó Imre állott az új társulat élére, szövetkezve a magyar nemzet egyik legelső történetírójával és 48-iki ministerével: Horváth Mihály püspökkel s a nem rég elhunyt fényesnevű egyházi férfiúval, Ipolyi Arnoldddal. Ezeknek lángbuzgalmú működése virágoztatta fel társulatunkat.

Társulatunk szervezetében lényegesen eltér az Akadémia és a Kisfaludy-társaságtól.

A tört. társulat nem zárt társaság. Sűrűbben, közvetlenebbül törekszik és van hivatva érintkezni a történetkedvelő közönséggel, s szélesb körökre hatni, nem abstract, de könnyen megragadható, vonzó eszközökkel, gyakorlati, szemléltető módokon is.

Az új elemeket nagyobb számmal befogadhatja évenként választmányába, s így szervezete folyton új munkaerőkkel, tevékeny, ifjú elemekkel frissül fel. — Társulatunk illetően szervezete, a mely lehetővé teszi, hogy a történetkedvelőkből idővel történetművelők válnak, legfőként b. e. Csengery Antal gyakorlati tapintatának érdeme, a ki a hazai intézetek szervezése körül ily irányban érvényesítette. Ez alapszabályok 22 év óta a legczél-szerűbbeknek bizonyultak be; ezeknek köszönjük, hogy történetírókat nevelhetünk s nagyobb mértékben fölkelthetjük a közönség érdeklődését. A társulat ez alapszabályok keretében fejlődve, jelentékeny eredményeket mutathat föl, szépen virágzik, működ-

dését számos ágra kiterjesztette, s ma már egyike az elismert nemzeti művelődési tényezőknek hazánkban. Ezt dicsekvés nélkül mondhatni el.

A tört. társulat feladata: feldolgozások iratása, közzététele, rendszeres felolvasások, gyűlések és vidéki kirándulások, történelmi emlékünnepek tartása, levéltárak közvetlen bűvárlata és ismertetése, pályadíjak kitűzése, helytörténelmi monographiák iratásának elősegítése, okmánytárak, irodalom- és művelődéstörténeti gyűjtemények, mindenekfölött pedig *rendes havi szakközlöny* kiadása által *hazánkban a történelmi érzéket minél szélesebb körökben felkölteni, fejleszteni, folytonos ébrenlétben tartani, s ez által a nemzeti művelődésnek és egyszersmind a magyar állam-eszmének is szolgálatára lenni.*

Mert a magyar állam és magyar történelem elválaszthatlanul egybeforrvák. E különféle fajoktól lakott ország oly számos nemzetiségét egységes nemzetté a közös történelem s az ennek ezredéves pházisai folyamán kifejlett, önálló magyar állam eszméje tömöríti. Az állam hajójának számtalan alkatrészéből, mintegy gerendákból, deszkaszálakból egyberótt s a századok viharai-val diadallal daczoló hatalmas alkotmányát összetartó vas-kapcsokat a történelem, a közös múlt, s az ebben gyökerező sajátlagos nemzeti intézményeink képezik, melyek nélkül az egész könnyen szétbomolhatnék. Az összetartozandóság szilárd tudatát a Magyarország területét lakó népfajoknak a közös hontörténelem adja meg.

Ehhez képest alig van talán ország, melyben a nemzeti történelem művelésére s a történelmi érzék ébrentartására nagyobb gondot kellene fordítani, mint épen nálunk.

E magasztos czélt tekintve, a Magyar Történelmi Társulat erejét megfeszítetten törekszik a reáháruló fontos feladatok teljesítésére, minden idevágó irányban.

Bűvárlatainkkal felkutatjuk, s tanulmányainkban a tágabb-körű olvasó közönségnek is élvezhetőleg föltárni, előtűntetni igyekszünk ezredéves múltunk tanulságos emlékeit, és pedig úgy a dicsőségteljes, valamint a hanyatló, szomorú korszakokból egyaránt.

Büszkén mutatunk rá Nagy-Lajos és Mátyás korára, — midőn Európának még tőlünk teljesen idegen államférfiai is innét, Magyarországtól várván-lesván a világrészünket mozgató események kiindulását, — egymáshoz így írnak:

»Vederemo, che face il *orsagh* all *Rachos!*« (Lássuk, mit végez az ország a Rákoson!)

A hazafi-érzet elégtelenségével tárjuk elő az alkotmányos szabadság intézményeiért lelkesülni s vért, életet áldozni mindenkoron kész nemzetünk Bocskay, Bethlen s Rákócziak korszakainak magasztos jeleneteit; de viszont — bár fájó szívvel — meghamisíttatlanul festjük le pl. a XVI-ik század magyar olýgarchiájának bűnös önzését, erkölcsi romlottságát, — avagy a nemzeti érzésnek ama mélyen bántó, s csaknem halált okozott elhanyaglását, a szolgai szellem ama szégyenletes lábrakapását, mely III. Károly és Mária-Terézia korában annyira felburjánzott.

Tükröt iparkodunk tartani a nemzet elé a múltból, — tanúságául a jövődőknek.

E mellett a Magy. Tört. Társulatnak eleitől fogva cél-tudatosan követett speciális iránya, — talán mondhatjuk már: speciális érdeme, — hogy kutatásai alkalmával, és úgy feldolgozásaiban, mint gyűjteményes kiadványaiban, mindenkor különös súlyt fektetett a *művelődés-történelemre*. Célunk, hogy az idevonatkozó emlékek felbuvárlása és közzététele által nemzetünk benső életének, a magyar szellem fejlődésének mozzanatait ismer-tessük, — hogy történetírásunk ne legyen (mint csak még nem-rég is volt) csupán hadi események tárháza s uralkodók kül-történeti krónikája.

Művelődéstörténeti szempontból mit és mennyit sikerült eddig nyújtanunk: elégséges a Századok 22 évfolyamára s Társulatunk egyéb idevágó kiadványaira, nevezetesen a Történelmi Tárra, Történelmi Életrajzokra, Balassa Bálint költeményeire, I. Mátyás udvarára Csánky Dezsőtől, a gr. Zichy-Okmánytárra, a Hazai Oklevéltárra, úgy a b. Radvánszky-féle házi történeti nagy gyűjteményre, a czéhszabályzati s más ipartörténeti kiadványokra utalni.

Hogy a kultúr-történettel kapcsolatban ennek legmagasb-ágát, az *irodalomtörténetet* sem *hanyagoltuk el*: arról tanúskod-

hatik egyebek közt a Mátyás-kori dicsőséges idők egyik nevezetes győzelmét megörökítő, »*Szabács viadala*« című, 1476-iki, magyar nyelvű történelmi éneknek, továbbá a halhatatlan Balassa Bálint lírai költeményeinek társulatunk által lett fölfedezése, s a Századok régibb évfolyamaiban megjelent XVI—XVII-ik századi számos más nagybecsű históriás-énekekkel együtt napfényre juttatása.

S e most érintett nevezetes irodalmi és történelmi emlékek legnagyobb részének fölfedezését *vidéki kirándulásainknak* köszönhetjük.

E főként levéltári kutatásokra irányzott hasznos munkálkodású kirándulások tartását társulatunk mindjárt eleinte, 1868-ban, tehát már létezése második évében megkezdte, s hála a bennünket meghívásokkal megtisztelt törvényhatóságok hazafias buzgólkodásának, támogató lelkes közreműködésének, azóta folyvást nagy sikerrel folytatja, az országnak immár csaknem minden részét meglátogatván.

S e kirándulásoknak — a kutatások által elért tisztán történetirodalmi eredmények mellett — egyik örömdetes vívmánya a társulat és a törvényhatóságok között a közvetlen érintkezés folytán kifejlett s megerősödött ama benső, bizalmi viszony, melyel történelmi társulatunkat már oly számos törvényhatóság tisztelte meg, körünkbe vágó ügyek s tárgyak közös intézésére szólítván fel. Pl. Budapest főváros hatósága az 1886-iki emlék-ünnepet: Buda visszavételének kétszázados évfordulóját, — mely ünnepélyen királyunk ő Felsége is megjelent és I. Vilmos német császár s porosz király fényes küldöttséggel képviselteté magát, — társulatunkkal együttesen rendezte; több vármegye és város közönsége pedig, — mint Soprony, Zala, Nyitra, a Jászság-Kúnság, Borsod, Bereg, stb. történelmi monographiáik megíratására, vagy a már elkészült ily művek megbírlására; más vármegyék viszont, — mint pl. Nyitra, Bars, Zólyom, Hont, Belső-Szolnok, — feledésbe ment régi magyar helynevek felkutatására, s az idegenajkú lakosság által eltorzítottaknak visszamagyarosítására kérték fel közreműködésünket.

Kell-e mondanunk, hogy társulatunk a nemzeti művelődést előmozdító minden ilyen irányban örömmel és hazafias készség-

gel ajánlja fel szolgálatait, az őt bizalmukkal megtisztelő törvényhatóságoknak?

Ily, bennünket különösen kitüntető tény legközelebből ama meghívás is, melylyel a Magy. Tört. Társulatot Máramarosmegye, s M.-Sziget és Nagy-Bánya városok lelkes közönsége felszólítani méltóztattak, hogy f. évi kirándulásunkat az ő területükön, az ő kebelükben, az ő támogató közremunkálásuk mellett tart-suk meg.

Hálával fogadtuk a szíves meghívást és kiváló örömmel jelentünk meg történelmi okiratok s emlékek felkutatása céljából hazánknak e gyönyörű vidékén, — ezen a nagy magyar alföld bérczkoronáját képező, fényes múltú megyében, melynek vegyes ajkú lakossága faj- és nyelvbeli különbség nélkül egyaránt hazafias és hű magyar volt mindenkor, a legádázabb korszakok szenvedéseinek, a legsúlyosabb évek s események megpróbáltatásainak közepette is.

Már az ide belépésnél, e vármegye nagyszerű sziklakapúja, a *huszti várrom* büszkén hirdeti, hogy itt nagy múltnak emlékei várnak ránk; s az innét, a máramarosi bérczek szűz havából fakadó Tisza, Iza, Nagy-Ág, Taracz, Talabor stb. folyamok tündöklő habjai szépen jelképezik, hogy ezen, a természet bájaival oly gazdagon megáldott vármegye népének jelleme és hazafisága úgy a múltban, mint a jelenben, ép olyan kristálytiszt, mint e hegyi folyamok ragyogó vize, mint az égnek meredő Beszkidék szeplőtelen hava.

Máramaros még eddig megillető mérvben föl nem derített dicsteljes múltja, történelmi, néprajzi fejlődése emlékeinek felkutatása céljából érkezénk ide, hogy ez adatokkal, ez emlékekkel édes hazánk történelmét gyarapíthassuk, s e megye, e bájos hegyvidék, a korona-városok régi lakóinak — a most élő méltó utódok derék őseinek — emlékezetét, a megelőző nemzeti, kultúrai s egyéb intézmények nyomait felbúvároljuk, — a jelen kor-nak tájékozásul s okulásul.

A t. megyei törvényhatóság, városok és nemes családok szivességéből kutatásra — részben most legelőször — feltáru-landó levéltárak nagy várakozással töltenek el bennünket, s Önök fenkölt érdeklődésével egyetemben élénken buzdítanak a mun-

kára, — melynek eredményéről a kutatások befejeztével tartandó zárgyűlésen kedves kötelességünknek tartandjuk nyilvánosan beszámolni a t. megye és városok közönségének, szives meghívó s vendéglátó gazdáinknak.

Máramarosmegye, M.-Sziget és Nagy-Bánya városok t. közönségének a kitűntető meghívásért a társulat köszönetét nyilvánítva, — s az oly szép számban egybegyűlt t. hallgatóságot üdvözölve, — az ülést ezennel megnyitom.

MÁRAMAROSMEGYE

ÁLTALÁNOS TÖRTÉNELMÉBŐL.

(A XII. ÉS XIII. SZÁZAD).

I.

Annak a földnek, melyet ma *Máramaros megyének* nevezünk, nincs része abban a dicsőségben, hogy a Szent István vagy csak az Árpád-házi királyaink alkotásai között is foglaljon helyet.

Ezt természeti fekvése s a honfoglalás körülményei magyarázzák meg nemcsak, sőt természetszerűen követelik.

Akár a vereczkei szoroson át, akár a keleti havasokon keresztül vezették nemzeti hagyományaik vagy a kényszerűség Attila földére a magyar hadakat: a dolog természetéből folyó taktikai követelmény volt, hogy Árpád a meghódítandó ország közepében legyen először urrá, melyből, mint megannyi sugarakat, ereszsze ki hadtesteit a környék birtokba vételére, s bizvást hagyhatta később jövő idők munkájának a balról vagy jobbról eső rengeteg hegységek által körülzárolt erdős vidékek területeit a főtesthez odacsatolni.

És hagyta is, s hagyták minden bizonynyal fejedelmi utódai is, ha a birtokba vételt nem is, de a vele járó intézkedések kiterjesztését az ily határföldekre, tehát Máramarosra is.

Egyéb volt a fő. A középponti hatalom megeremtése, a föld lakott részeinek szervezése, mindenek felett a *Nyugot* országaival kapcsolatba hozása s azok felől biztosítása, *Kelet* népének Európába behelyezése s itt consolidálása.

Mentül távolabb esett pedig valamely terület a Duna-Tisza síkságától, mentül zártabb volt annak természeti formációja: annál később került rá a sor, hogy az *országosodás* keretébe bele illesztessék, s hogy arról az írott emlékek is tudomást vegyenek.

Ez a sorsa *Máramaros földének is*; s valóban csak így magyarázhatni meg, hogy majdnem 400 esztendőn át a honfog-

lalástól csaknem teljesen hallgatnak felőle az irott emlékek, úgy a krónikák, mint az oklevelek. Így a három első században (900—1200) csak *egyszer* van róla emlékezet; a IV-dik században (1200—1300) egypárszor; s csak az V-ik században (1300—1400) találjuk végre meg benne az *életet*, a mikor már mint *elő organismus* szerepel úgy politikai, mint egyházi és kulturális terén az állami és megyei életnek.

Valóban el lehet mondani, hogy Máramarosnak *praehistorikus korszaka*, nem úgy mint másutt, hanem egész a XIII. századig lenyulik, s az, a ki ez *országgrész* politikai és egyéb történeteit meg akarná írni, itt tűzheti le azt a határkövet, a honnan munkálatában kiindulhat. Messzebb eső idők a *történetíróra* nézve nem léteznek; s ha még is bátorságot vesznek magoknak a homályos, ködös világba be- és visszahatolni: oly bonyodalmak közé keverednek, a melyekből hogy kibontakozzanak, kivezető ariadnei fonalat nem találva, csak hypothesisek és coniecturák labirynthusait szaporítják magok előtt, s még jobban eltévelyednek.

II.

Máramaros *történetének* megírása csak azok közé az óhaj-tások közé tartozik még mindig, a melyeket »jámbor«-oknak szoktunk nevezni, mert *még mindig* várják azokat a kezeket, a melyek az *akadályokat elhárítsák*, azokat, a melyek az *anyagokat egybehordják*, s végül azokat, a melyek az összegyűjtött *anyagokat egybeállítsák*. Mert a mennyiben voltak is nálunk, a kik gondoltak arra, hogy érdemes lenne e nagy országgrész ismeretét terjesztetni a hazában; a kik felfogták horderejét egy *Bél Mátyás*, egy *Benkő József* vállalatának: de mi eredménye lehetett annak a *kütfők elégtelensége* miatt abban az időben? — mi eredménye akkor, mikor csak minden *50 évre* esik *egy-egy* oly ember, a ki ily *merészségre* (mert annak lehet mondani) vállalkozzék? . . . Mivel már a gondolatok menetele ide vezetett: méltónak tartom, hogy ez úttörőkről megemlékezzem.

Bombardi után *Bél Mátyás* az első, a ki felfogta horderejét annak a vállalatnak, mely Magyarország részletes ismertetését tűzte ki feladatául a múltban és jelenben. Széles kiterjedésű munkásságában a Helytartótanács is segédkezett neki az által, hogy a megyék előljáróit saját megyéik nevezetességeinek leírására felhívta s utasította, hogy a munkálatokat *Bél Mátyáshoz* küldjék be. A nagyterjedelmű vállalatból Bélnek 1749-ben közbejött halála miatt csak 5 kötet jelenhetett meg. *Máramaros a 6-ik kötetbe volt beosztva. Ez kéziratban maradt*, s jelenleg a primási könyvtárban őriztetik *Esztergomban*.

Van-e és micsoda az összeköttetés, ha van, *Bél* munkája és a mi *Tordai Balog Mártonunk* »*Historia Comitatus Máramarosiensis*« című műve között: nem tudom megmondani; de ha meg gondolom, hogy e mű épen 1749-ben készült, s hogy a mi megyénk is kapott felhívást a Bélnak leendő segédkéznyújtásra; ha el gondolom, hogy *Balog*, mint a kolozsvári főiskolát egészen végig tanult ember, később huszti iskolatanító, majd Szigeten megtelepedve mint a megye táblabírája tudós és előkelő tekintélyű tagja volt a megye egyetemének, régiségek kedvelője, azokban jártas, a kitől egy *Diplomatáriumot* és egy *Naplót* is bir a lyceum könyvtára: nem kételkedem, hogy az ő művének létrejöttét a *Bél* Mátyás-féle mozgalomnak kell köszönnünk.

A mű egy *általános* és egy *részletes* szakaszból áll, kiterjedve főképen ugyan az akkori állapotokra, de alkalmas helyen tárgyalva azokat a nevezetesebb *országos eseményeket* is, a melyeknek a megyei föld színhelye volt. Ismerem a *Bél* munkájának sajtó útján megjelent részeit, s összemérvén azokat a *Balog* művével: akár szerkezetét, akár előadását, akár kritikáját tekintve bizvást mondom, nem áll hátrább egy vonással sem a *Bél* Mátyás munkálatánál. Az a józan nézet, melyet a megye *nevénél* nyilvánít, a hol a megye *öslakosairól* szól; a hol a *huszti vár* építtetésének idejét meghatározhatatlannak nyilatkoztatja; a hol az egyes *nép fajokat* jellemzi, — e részletek higgadt és elfogulatlan embernek bizonyítják őt. Mennyire kevés adat állott pedig még akkor a historia-írónak rendelkezésére a távolabb eső dolgokra nézve: elég legyen bizonyosságul felhozni, hogy pl. a megyei főispánokról csak a XVI. század végéről bir tudomással, s nála *Szoklyai Szabó Balázs* az első, a ki, mai tudomásunk szerint, 1594—1600-ig ült a főispáni székekben.

[Munkájának fia által másolt egy példánya a kincstári levéltár *régiségi* osztályában őriztetik Szigeten.]

Máramarosmegye ismeretére nézve az 1749. év másképen is *epochalis* időszak; mert míg *Balog Márton* műve csak a legszűkebb körben lehetett ismertté: az ez évben megindult törvényhatósági mozgalom *nyilvánosságot* is idézett elő, föllevenítését a múlt századoknak, felköltését mintegy sírjaikból a múltak embeinek.

A kir. Helytartótanács *általános nemesi productiót* rendelt el, s a kiküldött bírák előtt kinek-kinek be kellett mutatni *ösi* okleveleit, melyekre *nemes* voltát, *birtokos* voltát alapította. A küldöttség munkálatát folytatta 1751-ben is még; s mivel valószínűnek látszott, hogy hibák fordultak elő, s talán nem elég szigorúsággal jártak el az okíratoknak vagy bírálásánál, vagy a bemutató személyre alkalmazásánál: *1763-ban* új *productió* ren-

deltetett el, s lajstromba szedték a küldöttségek járásonként a bemutatott okiratokat, jegyzőkönyvbe iktatván azoknak, a lehető híven, tartalmát, évre, tárgyra, személyekre nézve.

Gazdag volt a termés, gazdag az aratás. Megnyitlak a családoknak féltékenyen s gondosan őrzött ládáik, s többen csak akkor tudták meg *világosan*, kik ők, milyen *ősiek* a családjaik, s mily *tényezői* voltak a *közéletnek* azoknak az ősei, a kik ekkor már egyszerű hajlékaikban fényes multú okirataik mellett a szegénységnek ették sanyarú kenyerét.

E gazdag aratáshoz csak egy *betakarító* kellett volna, a ki megalkossa a »*Codex Diplomaticus Marmatiae*«-t, mint megalkotta (1780.) Wagner *Sárosmegyéét*, *Szepesmegyéét*, mint adott ez utolsóhoz ugyanez időben s alkalmából *Bárdossy* még egy *Supplementumot*.

De még 20 és néhány esztendeig kellett várni, míg a jó szerencse e megyébe vezérlette a derék *Simonchics* Inczét, a kegyesrendi ház tanárát, később igazgatóját. A búvárkodni szerető és szenvedélyesen szerető férfiúnak csak meg kellett ismerkedni a tudományok és tudósok barátaival, Pogány Lajossal, a Szaplonczaiakkal s a megye több előkelőségeivel, hogy azonnal megismerkedjék a helyzettel is, melyet a bűvár előtt az 1763-iki *productio* nyitott; csak látnia kellett a jegyzőkönyveket s az azokban indikált kincseket, hogy azonnal megfogamzzék, megérlelődjék lelkében az elhatározás, felhasználni ezeket, s megírni, a mennyiben lehet, a *megye* történetének azokat a részleteit, a melyekben *élet* nyilatkozik. Tette is, nem *rendszeres munkát* adva, úgy, a hogy azt pl. idősorban az egyetemes történetírás szokta adni, hanem *részleteket*, de azokat aztán lehetőleg kimerítően, lehető részletességgel és kritikával. Így állott elő 1780—90. között az a műve, melyet »*Noctium Marmaticarum Vigiliae*« czímmel ruházott fel, mely XII főcím alatt tárgyalja Máramaros közéletének nyilvánulásait *politikában*, *művelődésben*, *egyházban*, *földismeretben*, különös tekintettel azokra a *népintitutiói* sajátosságokra, a melyek csak e megyének különösségei. Sajnos, nem találkoztott senki, a ki ez, tagadhatatlan hibái, tévedései mellett is alapvető munkálatot a nyilvánosságnak átadta volna; s innen van, hogy írója ezt, hogy még is a búvárkodni szerető embereknek hozzáférhető legyen, ezenfelül el se kallódjék, 1803-ban a Széchenyi Ferencz által alapított, most már *Nemz. Muzeum* könyvtárába ajánlotta fel s tette le, a hol azt az újabb időben többen nemcsak figyelemre méltatták, hanem használták is, még pedig, mint *Wenzel* Gusztáv, eredményesen, mint becses kútfőmunkát.

Vele egy időben élt s munkálkodott a kir. kincstárnál *Réthy Ferencz* levéltárnok, a ki a kincstár történetét írta meg.

teteses terjedelmű munkában, oly részletességgel, a minővel csak nagyritkán találkozunk, 1783-ban, a legrégebb időtől 1774-ig.

Nem vehetni tőle rosz néven, hogy a *főbányászat* történelmével foglalkozván főképen és első sorban, az *üzömvizen* kezdi előadását, s a geologiai formatiókat is kutatja, *Sz. Istvánig* haladván az 1-ső és 2-dik időszakban. A 3-dik időszak már realisabb alapon jár, midőn a bányászat történetét a XI. századtól kezdve a XVI. század közepéig viszi. Itt már *okiratokkal* találkozunk s ettől fogva végig folyvást *kútfü* természetűnek tekintetjük a munkát, mely valóban bámulandó szorgalomnak a gyümölcse. Kár, hogy még eddig senki nem használta fel, nem maga a jeles *Wenzel G.* sem, mikor a magyar bányászat történetét írta. Azt tartom, nem tudta a könyvnek még létezését sem. Őriztetik az a kir. kincstár levéltárában Szigeten.

A 3-dik 50 esztendő kisebb monographiák írásával foglalkozik. Kedvelt tárgy *Huszt vára* különösen, a mit megmagyaráz az a fontosság, melylyel kivált abban az időben bírt, a mikor Máramaros Erdélyhez tartozott, a magyar birodalom kettészakadásától 1733-ig. *Hary Péter* és különösen *Tóth János*, egykor a megye tisztí főügyésze, azok, a kik, az utolsó különösen egy nagyobb műben adta elő kutatásainak eredményeit. A mik még ezeken kívül vannak művek, főkép az *egyházak* és *tanodák* ügyeivel foglalkoznak, nem sokan, úgy hogy ha 3—4 nevet említek, kimerítettem az egész laistromot.

De nem szabad ez alkalomból elhallgatnom *Wenzel Gusztávot*, a magyar történelmi tudományok nagyérdemű művelőjét, a ki 1855-ben a magyar Akadémiánál tartott »*Kritikai fejtegetéseiben Máramarosmegyéről*« nevezetes adalékokkal járult e megye hajdani viszonyainak ismertetéséhez, mely munka annál becsebb, mert míg egyfelől éles kritikával kíséri előzőinek ide vonatkozó nézeteit, hathatós bizonyítványt ad arról másfelől, hogy igazat, valót a történetíró csak akkor ad és adhat, ha *egykorú kútfükre*, tehát *oklevelekre* állapítja azokat, a miket mond. Nem hibátlan ugyan ő sem mindenben, vannak az elégtelen forrásokból kifolyó hiányai, tévedései: de ezeket el fogják enyésztetni az újabb kutatások s behatóbb combinatiók, míg az az érdeme, hogy megmutatta az utat, a melyen kell haladni a történetvizsgálónak, ha eredményesen akar munkálkodni: mindig megmarad.

Attulere sitim tempora. Köz- és magán alkalmakkal mind élénkebbé lett az óhajlás, hogy a megyében létező tehetségek egyesíttessenek egy *társasággá*, mely a megye ismertetését tegye céljává. A *természetvizsgálóknak* Szigeten 1876-ban tartott nagygyűlése alkalmából kiállított megyei *monographiának* tekintélyes

írói száma megmutatta, hogy egy ily társaság elemei megvannak nálunk. Szaploneczay József elnöklete alatt megállapíttattak az alapszabályok, s nem sok időre megerősítettést nyervén, megalkúlt a »*Máramarosi Muzeum-Egylet.*« Nyilvánosan csak két ízben tartott felolvasást: 1883. októberben *Várady* Gábor értekezvén »*Máramarosmegye honvédelmi ügyeiről 1818—49-ben,* novemberben dr. *Mihályi* János »*Máramarosmegye praehistorikus állapotáról*«; de tagjai csendben azóta is folyvást munkálkodva, legfőképp azoknak a *kútfolknek* összegyűjtésében buzgólkodnak, a melyeknek rendeltetése, hogy a nagy megye *múltja* magához méltó történetírást nyerjen. Egy »*Codex Diplomaticus*«-nak előállítását vallja a társaság elsőrangú szükségnek s ennek darabjai már oly tekintélyes számmal egybe is vannak gyűjtve, hogy csak az anyagi erő kell, a mely által az a közhasználatnak átadathassék.

S ha ez sikerült: ez lesz az *első* ösztön, mely a tovább munkálkodásra kedvet adjon s *biztosítsa* az egylet *életét is.* Mert ily biztosítás nélkül csakugyan sporadicus lesz minden munka, mely az elforgácsoltatás miatt egy célra nem dolgozván, a fő, a nagy eredményt hiába várni. *Egyesek* munkája t. i. ily sok ágú feladat megoldására nem elég. *Időhöz* kötött az, *egyes* ember életéhez csak; míg a *társas szövethozat új meg új tagjaiban* folyvást él és halad, s ha egynek kezéből kiesett a fonal, ott az erkölcsi kötelesség, hogy a társulat a tisztet egy másik tagjára ruházza át, s a kötelezettség ennek részéről, hogy azt el is fogadja.

Ez a vázlata azoknak a mozgalmaknak, melyeket Máramaros ismerete érdekében annak fiai eddigelé kifejtettek. E mozgalmak, e kutató munkálkodások eredményeiből, oklevelek és gyűjtések alapján akarok én e megye *históriai életének két első századából* [1199—1300.] némely dolgokat felmutatni. Hogy miért *épen innen* s nem valamelyik közelebb esőből, a mikor már *országos tényezőkép* is tudjuk hogy szerepelt? Azért, mert:

a) ez az időszak, a mikor még *csak terra,* még csak *föld,* csak *geographiai tárgy*; mert

b) ez az az időszak, a mikor *comitatussá* képződik s *politikai tag* lesz a többi tagok közt, része az *országtestnek*;

c) mert ez az a korszak, mely még eddig csak mint *homályos ködkép* áll előttünk, a mely ködkép várja a felderítetést, a homály eloszlattatását, a mely körül néhány oly balvélemény van decomponálódva, a melyeknek eloszlatása, mondhatni, *napi szükség,* hogy megszabadíttassék a köztörténelem oly valótlanosságok nyomásától, melyek mint a lidércz ülnek az elméken s nehéz álmom fantasmái gyanánt nyugtalanítják éjjel és nappal, a minek üdvtelen hatását minduntalan érezzük, és kell sajnosan éreznünk.

III.

A legrégibb okirat, melyben *Máramaros* neve előjön, a XII. század utolsó évében kelt, 1199-ben, kiadva *Imre* királytól. ¹⁾ Ennek ide vonatkozó tartalma ez:

»Midőn vadászat idején *Máramarosban* vadászni mentünk, lovunk nagy sebesen futván, reánk esett. *Lőrincz comes* egymaga segítségre jöven, Isten segítségével a rút és keserves haláltól minket megmentett, a mikor őt ugyanaz a ló oly szerencsétlenül megsebesítette, hogy végre is egyik kezét el kellett vesztenie.«

A második okirat *II. Endrének* egy 1231-ben kelt adománylevele *Tamás comes* számára, ²⁾ melylyel a szatmármegyei *Kékes* és *Fentös* nevű erdőséget, melyet ettől Béla ifjabb király elvett volt, visszaadja. A birtoknak határai is elszámláltatván, ezek közt ez is olvasható:

»Első határa a *Kékes* erdőnek kelet felől kezdődik annál a hegynél, mely *Guthon havasának* mondatik, s megy keresztül a bércezen észak felé a *Máramaros forrásához* s itt határos a királylyal« . . . .

Lentebb pedig ez: »Keresztül megy (t. i. a határvonal) a kis Zazar-főn, s ott választatik el a Zylágy-erdőtől s »kezdődik a határ a királylyal a Kaszó nevű víz forrásánál; innen megy tovább a fentebb említett helyhez, mely *Guthon havasának* mondatik; a mely a *Máramaros és Kaszó forrásánál van*, és a hol vette kezdetét az elébb említett erdőnek a határa, a mely elválasztja kelet felől a király erdejét, nyugot felől pedig Sebös és Sándor comesek erdejét. És itt végződik a határ.«

V. István királyt is említi egy általa kiadott okirat, ³⁾ hogy 1272-ben itt tartózkodott, még pedig udvarával együtt, mert itt van kiadva egy levele, melylyel elszámlált érdemeiért *Márton* hívét, *Damonyai Miksa* fiát s atyjafiait az ország báróinak ajánlatára a karakói várjobbágyok sorából kivévén, a királyi szervienek közé iktatja, azaz nemessé teszi. Az okirat datuma ez: »Kelt *Máramarosban*, vizkereszt napján, az úr 1272-ik esztendejében, január 7-dik Idusán, uralkodásunk 2-dik évében.«

Ugyanebben az évben emlékezet van még egyszer a felszászi (Szászfalu) német hospesek részire ugyancsak *V. István* király által adományozott szabadalom-levélben *Máramarosról*, ⁴⁾ midőn az mondatik: »Ezenkívül megengedtük, hogy saját földjök hatá-

¹⁾ Fejér, Cod. Dipl. II. p. 347.

²⁾ Árpádkori Új Okmánytár. XI. köt. 231. l.

³⁾ Fejér, Cod. Dipl. V. 1. p. 210.

⁴⁾ Fejér, Cod. Dipl. V. 1. p. 176.

rától kezdve a máramarosi erdőségek vonalaig (indagines) a halászatot a Tiszában akadály nélkül gyakorolhassák. Kelt 1272. januárius utolsó kalendáján.» Nincs kitéve a hely, de valószínűnek látszik, hogy a felszászi németek akkor keresték fel kérelmökkel a királyt, a mikor ez Máramarosban tartózkodott, s így ez az okirat is itt kelhetett.

Ezek a »természeti Máramaros« adatai a két első században. Mindössze 4 darab. Ez adatokból a következő képet állíthatjuk elő Máramarosnak:

a) Mint föld. Délfelől határolja a *Guttin havas*, elválasztván azt a szatmármegyei *Kékestől*, nyugatról a *rengeteg erdőség* vonala, elválasztva az ugocsai *Felszásztól*. A *Guttin-havasa* két folyamnak ad létet, a *Kaszónak* és a *Máramarosnak*, melyek tehát kizárólag e földrész folyói. Az egyik maig megtartotta nevét; a másikat az itteni nyelvszokás *Mára-vá* kurtította, mikor? meg nem határozható. Annyi oklevelileg bizonyos, hogy Mátyás király idejében Sziget város határjárásí oklevele még *Kis-* és *Nagy-Máramaros* folyót ismer határai között.¹⁾

b) Mint birtok. Királyi birtok a két folyam egész vidéke, tehát még senkinek odaadományozva nincs, minélfogva 1231-ben ezen a tájon tulajdon birtokú lakosok létezését nem lehet feltennünk. Mint általában nagyerdőséggű vidék bizonyosan bővölködött *valakkal*, s ez a körülmény vonzhatta a Beregben vadászat kedvéért meg-megjelenő királyainkat elébb Ugocsába, majd ide Máramarosba is. S úgy vélem, egyéb nem is indokolhatta ez, akkor bizonyára zordon éghajlatú táj meglátogatását; sőt azt tartom, hogy az e természetű látogatások alkalmával szerzett tapasztalatok adhattak okot arra, hogy ennek népesítésére gondoljanak. Ez oly természetes folyama az eseményeknek, hogy ezt másképp gondolni sem lehet.

c) Mint név. Az *Onomastica* szép is, hasznos is, sőt szükséges segédtudomány a történetvizsgáló számára. Csak vigyázva kell vele élni, mert olyan lehet, mint a kés a gyermek kezében. Elég példa van erre a mi *Otrokocsi Főrís Ferencz*unktől kezdve keresztül a nagytudományú *Horvát István*on és *Enszel R. Sándor*on a szomszéd romániai *Xenopolig*. A kik csak irtak eddig Máramarosról, mind kiterjesztették vizsgálataikat arra is: *honnan vette nevezetét? Tímon egy várat* supponált a *Mára* vize mellett, s attól származtatta a *föld* nevét. Kétségkívül a »vár-megye« fogalmából indult ki; a mi pedig a XII. században ez a *föld* még nem volt. *Simonchics* oláh szónak gondolja, mely »vas-

¹⁾ Kelt 1459. Másolata a lyceum könyvtárában.

kapu» jelentéssel bírna [*Maramure*, pedig ez »*nagyköfal*«], mivel hozzájárúlhatatlanul körül van hegyekkel véve.

Sőt még *Wenzel* Gusztáv sem kételkedik »*Maros*« nevű vár létezését feltenni, Sziget felett egy hegyen, *Simonchics* tudósítása nyomán, a hol a *Mára* az *Izába* ömlik indokolván e lehetőséget azzal is, hogy »több máramarosi helyiségek elnevezésében a *Maros* [*Martos*, *Mart*] szó használtatik«, s felhoz tíz helynevet, a melyek közül csak egy, *Veresmart*, fekszik Máramarosban. Általában véve a »*Maros*« szó e megyében egyáltalában ismeretlen az egy *Técső* városát kivéve, a hol a *Martos*, mint dülő-név, jön elő s van használatban.

Ne keressünk tehát név-etymológiát, a hol nem lehet. Várunk nincs; a *fordítás* nem felel meg a valóságnak. Hanem nyugodjunk meg abban, hogy sem a »*Máramaros*«, sem a »*Kaszó*« szó a mi mai tudásunk határai között nem fejthető meg; ha pedig csakugyan azt akarjuk minden áron megállapítani, *mi adta e földnek az elnevezést*: fogadjuk el a *Máramaros folyót*, mert még ez a legvalószínűbb, a tegtermészetesebb is. Azt azonban alkalmasint hiába keressük: *mely nép ruházta e földre ezt az elnevezést* és mikor? Valamint hiába fognók keresni a *Guttin* és *Kaszó* elnevezések alkalmazásának időkorát is.

IV.

A »*polgári Máramaros*«-t fokozatos fejlődésében mindenik században külön-külön akarom felmutatni. Az *első*, a XIII-dik a *készülődés*, a gyarapodás százada; a második, a XIV-dik, a *szervezkedés*, a mikor a »*terrá*«-ból már »*comitatussá*« alakult át.

A XIII. századból a *polgári* Máramarosra a következő, részint *krónikai*, részint *oklevelei* adatok állanak rendelkezésünkre.

1213-ból egy oklevelet közöl *Jerney János* a »*Magyarországi Conventek*« . . . történetében,¹⁾ melyet *Pál* »*magister domus fratrum de Morumorosio*« adott ki annak bizonyítására, hogy *Gedyn* nevű ember felesége *Anka* asszony s ennek testvére *Sára* asszony *Ferdén* felesége *Gedyn* és *Zuna* nevű birtokjoknak $\frac{1}{3}$ -dát az ő és elejük lelkének üdvösségére a *Biharban* restitult egyháznak örökös tulajdonul ajándékozzák.

1219-ből szó levén a »*Ritus explorandae veritatis*« 1. §-ában arról, hogy *Suprutus* nevű tartományban fekvő *Hene* helység

¹⁾ Magyar Történelmi Tár. Második kötet. 104. lap. A peesétén »*Morumorosio*« van.

határai megállapításánál ez a meghatározás jön elő: *Prima meta egreditur de terra Bogdán et vadit ad Thoufő stb.*, a commentator Sz. Tomka János ezt a magyarázatot adja róla: »*Terrae Bogdán nomine agrum Maramarusium*« intelligi, ex Thuroczii P. III. Cap. 48. *colligitur*, ubi regnante Ludovico I. *Bogdán*, vajvoda Valahorum de Maramorosio floruit.

Az 1239-ben lengyel királynévá lett *Kunegundáról*, Boleszló feleségéről írja hagyomány után Dlugoss lengyel történetíró (a XV. században), hogy mikor atyjával, IV. Béla királylyal itt járt Máramarosban, az őt *egy sóaknával ajándékozta* meg, s ő ez aknába egy arany gyűrűt vetett. (Cap. V. §. 20.)

Negyedik vagy kun *László* király uralkodásának 1284/5. évéről nagyfontosságú eseményt jegyeztek fel az *orosz krónikák*. Hire járt, hogy a *tatárok* beütést szándékoznak tenni Magyarországra. László király, a IV. Béla alatti nagy *pusztítás* emlékének hatása alatt, melynek nyomorait az azóta lefolyt 40 év nem volt képes elenyésztetni, segítségért folyamodott Rómába is, Konstantinápolyba is. A segítség nem is maradt el. Különösen nagyszámú *ó-hitű románok*, azaz *oláhok*, jöttek út; s ezek egyesülten a magyarokkal *kemény csatát vívtak a Tisza folyó mellett* a tatárokkal, melyben ezek le is győztek. A király hálás is volt az oláhok iránt, s meghívta őket, telepedjenek le az ő országában, ne menjenek vissza Konstantinápoly vidékére, annyival inkább, mivel az alatt míg ők itt harcoltak, családjaikat a konstantinápolyiak már tőlök elszakították és saját *latin religiójokra áttérítették*. Követeket küldenek azért ennek megtudására elhagyott családjaikhoz; s mikor ezek visszatérve elmondják, hogy csakugyan megtörtént a *latin egyházba való áttérés*: elhatározzák, hogy nem mennek többé vissza. Kérik tehát László királyt, *adjon nekik lakó-földet, de ne kényszerítse őket a latin religióra*, hanem *engedje meg, hogy, mint keresztyének, a görög rítus szerint élhessenek*.

László király kérelmeket teljesítette. *Földet Máramarosban jelölt ki nekik, a Moresz és Tisza folyamok között, azon a helyen, mely „Krishi“ nevet visel*. Ide gyűltek tehát a románok, itt éltek, magyar nőket vettek feleségül, a kiket aztán a latin rítusról a magok keresztyén hitére áttérítették s ebben vannak mind e mai napig. Ez rövid tartalma az orosz krónikások előadásának, melyből csak az *íratás idejének* feltevése hiányzik.

Tizennegyedik századi *okiratok* alapján is visszafelé következtethetni, hogy Máramaros már a XIII. század végső tizedeiben nem volt, nem lehetett lakosok nélkül; hogy pedig kellett is lenniük, még pedig *előkelően latin egyházhoz tartozók*, s hogy ezek *egyházközöskéket* is formáltak: bizonyítja III. Endre

király 1299. oklevelének ez a passusa: ¹⁾ *Terra Maramorus est et fuit intra limites et terminos dyocesis Transsilvaniensis.* Értesülvén pedig András, az *egri* püspök, a kath. hívek figyelemre méltó számáról, sietett a királytól kieszközölni, hogy Máramaros az ő megyéjébe kebeleztesse, s mikor ezt kinyerte, hogy behelyezkedjék, az oklevél szavai szerint, »dominus episcopus, plus debito properando in quibusdam villis in Maramorosio constitutis«, néhány cintermet nagysietve felszentelt. Ebből per lett közte s a legitim dioecesanus erdélyi püspök, Péter között, mely végre is oly módon ért véget, hogy a király kinevezvén vizsgáló biztosoknak *Imrét*, a váradi püspököt és *Lászlót*, a titeli prépostot, saját alcancellariusát, ezek összehívták e vidék *nemeseit*, azokat kihallgatták s a nyilatkozatok alapján az erdélyi püspököt Máramaros egyházi birtokába visszahelyezendőnek ítélték. Ezt a király meg is tette s az erdélyi püspököt *Mátyás pap* által ünnepélyesen statuáltatta.

A századot III. Endre királynak 1300-ban kiadott oklevele zárja be. ²⁾ Ötödik István királyunknak viszálya volt Ottokár cseh királylyal, s a dolog közöttök harczra került. A döntő ütközet a Rába és Rábca között vívatott meg. E csatában a Hunt-Pázmán nemből származott *Marczal comes* fia *Achilles* mester is elesett. Hogy ez érdemet megjutalmazza a király, Ugocsamegyében fekvő s a királyi praediumhoz tartozó *Visk* helységgel ajándékozta meg az elesett Achilles testvéreit, *Mikót* és *Istvánt*. E donatiót később megerősítette *László* király is az István fia. Időjártával a donatarius testvérek a helység mellett emelkedő hegyen *várat* építettek, mely, valószínűen alkalmilag hasznos védelmi szolgálatot teljesített. *Endre* király különösen a vár hasznos voltát tapasztalván, *felszólította a tulajdonosokat* [ad petitionem nostram et Baronum], *engednék át azt a várral együtt a király birtokába*, azon az okon, »quin eadem possessio Visk simul cum castro suo et villa sub eodem existente ad praesens nobis et regno nostro admodum et non modicum esset necessaria, maxime in subsidium populorum seu hospitum nostrorum in . . . . nostra Maramaros congregatorum.« A tulajdonosok készséggel beleegyeztek, a király pedig, az ország praelatusai és bárói tanácsával és elhatározásával, cserébe az ugocsamegyei királyi praediumból átadja nekik *Rakaszt*, *Fekete-Ardót* és a lakosok nélküli *Nyirteleket*. [E Nyirtelek később benépesítettén, »*Ujhely*« nevet nyert, a nemzetség tagjai innen »*Ujhely*«-ről írták magokat s ősei lettek a ma is virágzó *Ujhelyi* családnak].

¹⁾ Fontes rerum austriacarum. Zweite Abt. XV. B. I. Th. p. 208. 209.

²⁾ Fejér, Cod. Dipl. VI. 2., 253 l.

A XIII. század ez adataiból a következő tényeket állapíthatjuk meg a *polyári Máramarosról*.

Az első század gyér világú homályából kezdik az adatok kibontani a *társas élet* körvonalaait; kezdenek látszani a *jövő világ* alakulásának nemcsak keretei, hanem *részletei* is *lakosokban, institutiókban*. Kezd belépni e föld a *történelembé*, s az eddig csupán *földrajzi* fogalom kezd *politikai* fogalomná is lenni.

Az *ér*, mely a lakott Magyarországot e földdel kapcsolatba hozza, a *Tisza* lefolyásának tere, az egyetlen folyóé, mely mind a többit, a már eddig is ismert Máramarost és Kaszót is, magába fogadja s úgy megyen ki innen, mutatta az utat, a melyen emindenfelől zárt természetes várba be lehet jöni. A *Tisza-völgy* alsó tractusa fogad lakosokat először; itt mutatkozik legelsőben *élet* a rengeteg erdőségek közepében.

Helyesen véli Wenzel G., hogy a *sóbánya*-művelés adja e földnek az első lakosokat. Mi is vonzhatta volna ide egyéb a figyelmet? *Erdőség* és *só*: ezek ketten első szükségletei az embernek! a második kiválóbban nemcsak *egyéni*, hanem *országos* szempontból is, míg az elsőt a kívül lakók is megtalálhatták otthon Ugocsában is Beregben is; vadászati szenvedély pedig csak királyokat vonzhatott e rengetegek közé.

A sóbányászat vonta maga után az *ércbányászatot*.

Az *első telephelyeknek* a *Tisza* mentének *alsó terén* kellett lenniök, *Huszt* és *Técső* vidékén. Ide kell helyeztetünk azokat a sóbányákat, a melyeket IV. Béla király, leányával Kunigundával meglátogatott, s a melyek közül egygyel e leányát megajándékozta. *Itt is vannak azok az elhagyott bánya menetek* [Kis-Técső, Sófalva, Talaborfalva], melyekre az újabb idő rátalált s melyeknek műszerei a sóbányahivatal régiségtárában őriztetnek.

Eszközlője lehetett a betelepedésnek, de már a *felső részen* a *német-rend* Erdélyben megtelepült *házának* az a *fiókja*, melytől származott a közlött 1213-ki okirat. Ennek, t. i. az erdélyi királyföldön lakó *rendnek*, az volt egyik rendeltetése, hogy *telepítsen*. Hogy azon a vidéken csakugyan volt *ércbányász-telep*: az a *maradványok* után kétségtelen. Egy ily *rendnek* kell tulajdonítani azt az *erdőt* is, mely a megye délkeleti részén egyszer létezett s a mely Hunyadi János egy határjárási oklevelében »*Óvár*« néven még előfordul az Erdélylyel szomszédos megyei területen. Azt bizonyosnak vehetni. Innen származhatott az a XIII. századbeli *vas lovagkard* is, mely a 70-es évek óta az itteni lyceum régiségtárában őriztetik, s melyet az ajándékozó azon a vidéken talált volt.

Ezek ugyan csak combinatiók, melyeket az ezután jöhető felfedezéseknek hivatása vagy megerősíteni vagy megdönteni. De nem hallgathattam el; mert az *okszerűség* megvan.

Legutolsó, de egyszersmind legnagyobb számú telepedés oka a *hazátlanság*. Földet kelle kapniok a segédül jött *románoknak*, a hol új *hazát* alkossanak. Nyertek is, s ez által lett e föld oly területté, mely lakosai számánál fogva »*districtus*« nevet érdemelt a hivatalos okiratokban, a mely már *politikai színezettel bír*.

Mindezeknél fogva Máramaros physiognomiáját, mint *polgári területét*, a XIII. században ekképen állapíthatni meg:

a) *Lakosai általában* figyelemre méltó számmal vannak. Ezek »*rendek*« szerint *vallás tekintetében* római *katholikusok* és görögkeletiek. Amazok a *lelkiekben* az erdélyi püspökséghez tartoznak; ezekről semmi határozottan nem tudható; amazoknak vannak rendszeres *egyházközségeik*, templomaik *közből*, díszesen kiállítva (a frescok bizonyítják); ezekéi *fából*. — Ugyan e lakosok *polgári tekintetben* *nemesek* és *polgári* rendűek. — *Nemzetiség szerint magyarok* (romani *ungaricas* sibi duxerunt *uxores*), *németek* (*hospites*) és *oláhok* (romani veteres). — Hogy ezek nem lakhattak egy csomóban, de nem élhettek nomád életet sem szerte-szét a hegyek közt: azt a dolog természete, de az *egyházi élet* fejlett volta (parochiák) sem engedte volna. Voltak tehát *községeik* s azokban minden bizonynyal volt *közigazgatási szervezetök* is olyan, a milyent helyzetök s képzettségök megengedett vagy épen követelt. Hogy ily *községeket névszerint* az okiratok még nem említenek: az igaz; de ha a következő század 26-dik évében már mint létezőkről szólanak az adatok: bizonyosnak kell tartanunk, hogy azok már régebb idő előtt alapítottak. *Helyzetöket* tekintve a *magyarok* és *németek* együttes községei a Tisza alsó folyásának *síkjain* keletkeztek a mai Szigettől Husztig; az *oláhok* a Máramaros és Kaszó folyamok mentén, tehát az orosz krónika szerint a »*Tisza és Maros között*«, a folyamok partjain, a föld-rész délre hajló csucsán, s csak később a népség szaporodtával állt elő az eset, hogy mind feljebb-feljebb kellett huzódniok az *Izára*, a *Visóra*. A keletkezésnek ezt a processusát mutatja a mai tényleges állapot is.

b) *A mi az institutiókat illeti*: kutfőink az *egyházi* szervezetet világosan felteszik, itt is csak a *katholikus lakosságnál*, de a keletieknél nem. *Községi*, annyiival inkább *megyei szervezetre* semmi adat. A *só-ügy* *industriát* mutat; de mily *constitutio* szerint: azt megmondani nem lehet. A *védelmi ügyet* a Visk átcserelése képviseli; de hogy az a *várrendszer* szerint vétetett-e ususba, semmi nyom föléle. Az *oláh* befogadottak nyilvános életét mikép szervezte a király: adatai ennek szinte nincsenek; való-

szinü, hogy a *ki ide vezette őket, egyelőre arra bízott a rájuk való legfőbb felügyelet.*

Egyben hiányosak az adatok. *Nincs a tárgyakkal személyhez kötöttsége,* s ez nehezíti meg több tekintetben a combinatiót támogató chronologia megállapítást is. De mindezek daczára, ha kicsinyben is, ha csak keretben is, minden megvan, a mi egy *önálló territóriumhoz* megkívántatik. Csak a kellő dimenzió hiányzik, hogy *önkormányzati egységes egészzé* proclamáltassék. mint egy nagy uradalom. Kormányzó kell csak, a ki a király személyében ezt végezze. Nem is várt sokáig az ügy ezzel, s a következő századnak már eleje be is mutatja a király *ispánját, Miklós comes személyében,* 1303-ban.

V.

Még kettő volt felemlítve e század adatai között olyan, a melyek iránt különösebben nyilatkoznom kell.

A »*Ritus explorandae veritatis*« commentatoráról, Szászky Tomkáról, említettem, hogy ő a »*Soprutus provincia*« területén előjövő »*Terra Bogdán*«-t Máramarosba teszi, kapcsolatba hozván ezt az 1219. évi adatot az 1343-ban élt *Bogdán vajda* személyével, a ki Nagy Lajos király alatt titkon Moldvába költözött át, magával vivén az oláh lakosságnak egy nagy részét. Wenzel Gusztáv »*helyes*«-nek nyilatkoztatja e nézetet, olyannak, mely »*a kritika tűz-próbáját kiállja*«, nemcsak, hanem azzal toldja még meg, hogy »*ez a föld Máramarosnak Szatmármegyével határos részén keresendő, s a név után ítélve, már akkor (t. i. 1219-ben) oláhoknak szolgált lakásul.*«¹⁾ Mind a ketten a »*Bogdán*« névre alapítják állításaikat. De hát a ki *Bogdán*, az már mind *oláh*? Nem találjuk-e ezeket más nemzetségeknél is, a kik *szláv* lakosú vidéken laknak, az *örményeknél* is, sőt a *magyaroknál* is? Ha azok a falvak, melyek *Bogdán, Bogdánfalva* stb. neveket viselnek mind *oláhok*: akkor kiterjeszthetjük ezt az oláh incolatust széles Magyarországra. Aztán a konkrét tulajdonnevek soha sem enyésznek úgy el, hogy azoknak valami eredménye ne maradjon. Hol mutat Máramaros földrajza pl. *Soprutus*-t, *Henét*-t, *Tófü*-t, *Vayszló*-t, *Chamá*-t? Hol onomasticonja *Martinus*-t, *Moyad*-ot, *Urcult*-ot, *Urcund*-ot a későbbi időkben? pedig ezek jönnek elő az említett §-ban. Maga ez lehetetlenné teszi, hogy a *Bogdánföldet* Máramarosban keressük, ha *Balázsy* Ferenc föl nem derítette volna is, hogy e vidék nem Máramarosban, hanem *Szabolcs* megyében keresendő. Az pedig, a mit Wenzel mond,

¹⁾ Kritikai fejtegetések stb. 13 lap. — Magyarország bányászata-nak kritikai története. Budapest, 1880. 109 lap.

hogy az *Dél-Máramarosban*, tehát a *Mára vize* mentén feküdt, s hogy ott *már akkor* oláhok laktak volna: teljesen ellenkezik az eddig földeirített történeti tényekkel, melyek Máramarosban oláh *incolatusi priorátust* nem ismernek.

Nem tudom, úgy van-e, de hajlandó vagyok hinni, hogy Wenzel G.-nak ez a feltevése a Simonchics *Vigiliáiban* fölemlített *Szent István*-féle donatióban való hitre van alapítva, melyről szintén nyilatkoznom kell.

Az 1763-iki nagy productiókor a *Tomajága*, Ivaskó, Juszkó, Andréka és Dancsul családok részéről a deputatio ezt irta be a jegyzőkönyvbe: »*Producunt recognitionem Kenderes de Malomvize comitis comitatus Máramarosiensis de anno 1445, in qua Petrus, Mandra, Nan, Koszta, Sandrinus, Nicolaus Pap et Nicola de Viso specificantur, quod ipsorum primis parentibus Negrile et Radamér vocatis collatio adhuc a S. rege Stephano facta sit pro fidelibus servitiis in Kenesio de Visó.*«

Simonchicsnak, a ki nagyon beleélte magát a »*Tonuzoba*, a *Tomoy-genus*, az *Vrcund*« theoriába, a ki mohó szeretettel cultivált mindent, s a legbizonytalanabb nomenclaturai adatot is bevonta vizsgálatai közé, ha általa kedvencz eszméjét erősíthetni vélte, minden kritika nélkül felvette ezt a protokollaris adatot *Vigiliába*. Ott találta azt *Hasdeu* román történetíró magyarországi kutatásai alkalmával a Nemzeti Muzeumban, azonnal bekírtatta *Historia Criticá*-jába, s ennek alapján ma már ott díszlik, mint »*documente autentice*« a *Xenopol* jassi-i egyetemi tanár »*Teoria lui Rösler*« czimű könyvének 133. lapján, kétségtelen bizonyosságául annak, hogy az *oláhok Máramarosban már Szent István király idejében itt laktak*, sőt Negrile és Radomér, mint *Vrcund* fiai birtokosai voltak a *Visó* és *Ozay* kenézségeknek, a *Tomajága* nemes nemzetsége pedig ettől az időtől fogva *birja és lakja Borsát*.

Hogy mennyire gyökeret vert ez a nézet a románságban: nagy bizonyítéka ennek az is, hogy a *Szebeni Emlékirat* szinte felveszi argumentumai közé, még pedig nem csupán egyszerűen, hanem *illusztrálva*, oly dolgokkal kapcsolva azt össze, a melyekről semmi okirat, még a hirhedt productionalis jegyzet sem szól legtávolabbról sem semmit. Az *Emlékirat* Szirmay Szatmár vármegye leírásából veszi át, a ki szinte az 1763-iki productióból merített, még pedig oly tökéletlenül merített, hogy még évszámát sem helyesen írja ki a *Kenderesi* okiratnak (1415-öt 1445 h.); ezenfelül, míg Szirmay »*csak István*« királyt említ, az *Emlékirat* szerzője már megtoldja »*Szent*« előnévvel. Hozzáadja még, hogy a »*Marmat-hegységek*«-ben a románok *irtásokat* végeztek, a lakhatóvá tett földeket *művelés* alá vették, s ezért erősíti meg őket

a király *Visó* és *Ozay* örökös joggal birt kenézségeikben. Ennek a conclusiója pedig ez: 1000 év körül *István király idejében Szatmár és Máramarosmegyékben nagyszámú románuság lakott.* [61. lap]

E tárgyat illető *okiratos* adataink e következők:

1. A kérdésben forgó *Péter* és társai, állítólag *Nyegrile* és *Radomér* utódai, 1453., tehát 8 évvel a *Kenderesi* főispán által kiadott okirat után, folyamodnak *Hunyadi János*hoz, Besztercze grófjához, a királyi felség magyarországi főkapitányához, hogy az általok bemutatott okiratok alapján őket a két *Visó* kenézségében erősítené meg. A bemutatott okiratok elsejét kiadták az *Ótváros* birái és polgárai; a másodikat a *vármegye* nemesei és nem-nemesei, a harmadikat a megye főispánja *Kenderesi*. E három okiratról, az tünt ki, »quod ipse Petrus, Nandra et Nán, necnon fratres ipsorum in possessionibus Utraque Viso vocatis in Comitatu Maramarosienſi existentibus ab antiquo et temporibus *divorum regum* veri, legitimi et perpetui kenezii fuissent, forentque in pacifico dominio ipsius keneziatuſ ad praesens.« Hogy a meghalt királyokat a magyar diplomatikai szokás *divusok*-nak nevezi: ezt minden diplomával foglalkozó ember tudja (*Kun László* az apját, *V. Istvánt*, *divus pater*-nek írja többször); hogy minden »*sanctus*« egyszersmind »*divus*« is: az is köztudomású; de hogy a »*divus*« eo ipso »*sanctus*« is legyen: azt már csak az 1763-ki *productio* táblabiráinak túlloyalitása, vagy mondjuk ki, *járatlansága* cselekedte. Hiszen hányszor jött elő nemcsak szóban, hanem írásban is, hogy az 1222. aranybulla kiadója *Szent András*nak neveztetett? — Kérdezhetnők itt még ezenfelül *Pétértől* és atyafaitól, hogy, ha csakugyan igaz volt, hogy *Negrile* és *Radomér*, az ő ősök, *Szent Istvántól* nyerték a két *Visó* kenézségét, s erről világos bizonyíték volt kezeik között: miért kellett mégis birtokos voltak érdekében bizonyáglevelet az *Ótvároستól* is kérniök, a *vármegyétől* is? Ez legalább is fölösleges volt.

2. Azok a »*primi parentes*« névvel illetett *Nyegrile* és *Radomér*, ha voltak csakugyan birtokosai a két *Visónak*, nem esnek a *Szent-István* korára, mert ezt a birtokviszonyok nem engedik. Egy másik oklevél szerint t. i. a két *Visó*t az 1349-ben élt *István* birta, fia *Ige* vajdának, testvére *János*nak, unokaöccse *Bogdán* vajdának, a notoriusnak, a ki *I. Lajos* király idejében 1343-ban *Moldvába* ment által s alapítója lett *Moldvaország*nak. *Bank* alispán t. i. s a megye szolgabirái 1385-ben osztályt eszközölven *István* gyermekei között, a vagyon egyik részét tevő *Alsó- és Felső-Visónak* egy bizonyos részletét a fiuk: *Sándor*, *Mihály*, *Elexe* és *Miklós*, átengedik örökös joggal és örök birtokul egyik *leánytestvéröknek* s annak *férjének* *Péter* mesternek, *Felsőhánya*

város jegyzőjének s ezek két leányának, a magok hugainak. Ime a Kenderesi főispán előtt producenseknél a *folytonossághiány* a birtoklásban a primi parentes-től ő hozzájukig. Adjuk hozzá, mely szerint semmi nyom, hogy az állítólagos Negrile- és Radomér-család descendens vagy ascendens kapcsolatban voltak volna az *Ige* vajda családjával.

A Kenderesi okirat eredetije 1763. óta lappang; kutatásaimnak nem sikerült a producens családoknál megtalálni: de bizonyosnak tartom, hogy nem fog abban több lenni, mint amennyi van a *Hunyadi János »nova donatiojában«*; s bizvást kitörölhetjük a *»Szent István«*-ra alapított praetensiót a *historiai tények sorából*.

Ime az 1763. évi productionalis eljárás táblabíráinak és a jó öreg Simonchicsnak loyalis járatlanságok és álmodozásai minő medrért nyitották meg a harcznak nem csak a könyvekben, hanem az életben is! Vajon ily adatok után csillapodnak-e a hullámok?

*

Együtt látjuk tehát a tényezőket; de ezek hatalmas, alkotó működését majd a XIV. század fogja mutatni. Látni fogjuk ott, mint forrnak az elemek, mint rakodnak le, hogy mintegy megjegecsüljenek; s a nagyszámú és kiváló fontosságú források, melyekkel a történetíró most már rendelkezik, nemcsak világos, hanem szép képét is fogják feltüntetni e földnek, mely küzd, hogy a többi *vármegyék*hez, mint azoknak legifjabb testvére, csatlakozzék.

De ez a század a maga sokféleségében s terjedelmében, mozgalmaiban oly nagy, hogy annak felmutatására most nincs idő. Ezt tenni s általa és benne Máramaros történetének folytatását adni később időnek kelle fentartanom; s azt e megye iránti szeretetemenél fogva nem is fogom elmulasztani.

SZILÁGYI ISTVÁN.

MÁRAMAROSMEGYE

ÉS AZ OLÁHSÁG A XV. SZÁZADBAN.

Mélyen tisztelt Nagygyűlés!

Harminczhárom éve, hogy Máramarosmegye középkori történetéről egy hosszabb tanulmány jelent meg a M. T. Akadémia Értesítőjében, nagyérdemű tudósunktól Wenzel Gusztávtól. Évszázadok óta ez az első pillanat, midőn a régi Máramaros a nyilvánosság előtt újra megelevenedik. Szokatlan tünemény ily tanulmány történet-irodalmunkban. Mert a megyék múltjának kutatását magokra a megyékre, vagy azok kiválóbb fiaira szokták hagyni rendesen. De annál tanulságosabb egy-egy oly megyénél, mely, mint Máramaros is, alakulásában és fejlődésében jellemző s a többiekétől elütő vonásokat mutat.

Azóta e téren irodalmilag alig történt valami. Több mint egy évtizede (1876.) jelent meg a megye akkori állapotának leírása,¹⁾ jeles munkában, mely minden oldalról megvilágítja előttünk e szép táj tanulságos és gyönyörű képeit. De a megye történelmét csak folytatásként — igéri.²⁾ Tudtommal ez ígélet idáig még nem válhatott be, s e körülmény legfőbb mentsége abbéli merészségemnek, hogy jelen felolvasásomhoz a megye történetéből is választám a tárgyat. Ugy vélem azonban: a csoportosítás menete, a szempontok s a megvilágítás módja talán adnak értéket fejtegetéseimnek.

I.

A legbiztosabb nyom, melyből utunkra indulhatunk, az 1329-ik év, a négy város: Huszt, Visk, Técső és Hosszúmező szabadságának esztendeje, I. Károly király idejéből. Ettől fogva mind több-több szövétneket látunk kigyúlni; fényök biztos kalau-

¹⁾ Máramaros vármegye egyetemes leírása. A magyar orvosok és természetvizsgálók 1876-ban Szigeten tartott XIX-ik nagygyűlésének alkalmából szerkeszté: Szilágyi István. Budapest, 1876.

²⁾ Az előbb idézett könyv borítékának hátsó lapján.

zunk a megyén át a XV. század végeig. A városi szabadság a nagy országúton, Ugocsából vonúl be e tájra; Nagy-Szóllós város privilégiumai szolgálnak mintául a mondott évben ama négy város szász és magyar lakossága — akkor még királyi jobbágyok és vendégek — számára. Szigetet, mint szintén királyi birtokot, Nagy Lajos király részelteti e szabadalmakban 1352-ben s azóta ez öt város, egyöntetű alapon fejlődve, lép át a XV. századba, különben nem sokat hallatva magáról. Fekvésüknél fogva azonban jelzik a megye Tisza menti fővonalának legelőkelőbb pontjait, mint a melyeken legkorábban képződhetett magasabb fejlődésre képes társadalmi élet. E völgy többi része és a beléje torkoló tágabb mellék-völgyek — főleg 1360 óta — egymás után tárulnak fel előttünk, mint nemesi birtokok, jobbágy népséggel.

Északnyugot felől a Borsova völgye nyílik dél felé, melyben a hasonló nevű folyócska csergedez át Beregmegyébe. E völgy fensíkjának központja Dolha (hajdan: Nagydolha is), régi fészke a megye egyik legkiválóbb családjának: a *Dolhaiaknak*, kik itt (engedelem nélkül) várat is építettek, melyet azonban az 1471. évi országgyűlés leromboltatott.¹⁾ Oláh eredetűek, olykor a dolhai, vagy nagydolhai, vagy rozávyai *Vajda*, máskor a Rozávyai vezetéknevet is viselik. Törzsből ágazott ki a dolhai vagy leordinai Orda család (1450. 1468.) is.²⁾ E vidéken: Dolhán kívül Liszicza (ma Rókamező), Kereczke, Kusnyicza, Zadnya, Bronka helységek, mondhatni tehát: az egész völgy s a szomszédos Lipcse nevű patak szűk völgyében rejtőző (Lipcse)-Polyána földesurai.³⁾ E falvakban birt részeit a hűtlen Ambrus 1465-ben elvesztette. A *király édes anyjának* adományozta,⁴⁾ ki néhány év óta (1462.) a szomszédos nagyági völgy felső részein: Kelecsény, Vizköz és Ökörmező, alább pedig Berezna, Herincse és Lipcse helységekben is birtokos volt, mint látszik a *Lipcseiek* vagy *Bilkeiek* révén.⁵⁾ E családok egy-eredetűek az *Ilosvaiakkal* és az említett Dolhaiakkal is.⁶⁾ A Bilkei család kiágazásai ezen-

¹⁾ XXIX. törv.-cz. Hunyadiak kora X. 641. l.

²⁾ Hunyadiak kora X. 270., XI. 309. l.

³⁾ 1463-hoz: Lelesz. metal. Marmar. No 18. és Litt. A., Lelesz. elench. statutoriarum.

⁴⁾ A Dolhaiakról itt még megjegyzem, hogy 1483-ban Kereczkén, Kusniczán és Zadnyán birt némely részüket az Ujhelyieknek elzálogosították. (Ujhelyi cs. lt.)

⁵⁾ Lelesz. elench. statut. és Teleki, Huny. kora. Oklt. XI. 118. l.

⁶⁾ Kiváló érdekű oklevelet találunk erre a Perényi család nagyszöllősi becses levéltárában 1406-ból. Ebben pl. Bilkei Balicza fia Sándor, Dolhai Bogdán, Ilosvai Nán sat. szerepelnek.

kivül a bilkei Garzók és bilkei Bolondok is. E tájon, hol a bereg-megyei szomszédos Bilke és Ilosva a máramarosmegyei Dolhá-val és Lipcsével összeszögellik: a Nagyág völgyében, Huszttól északra eső mai Lipcse, a szomszédos Herincse, Keselymező és Berezna, föntebb pedig (mint láttuk) Kelecsény, Vízköz, Ripina és Ökörmező az övék.¹⁾ E családdal rokonok a veresmarti vagy *bilkei Iváskók* (Iváskófiak) is, kiket 1463-ban igtatnak be a föntebb elősorolt falvakon kívül a szomszédos Talabor legfelső völgyében elterülő Kalocsa birtokába is.²⁾

E falvak némelyikében azonban időnkint más nemesek is föl-föltűnnek birtokosok gyanánt. Így Keselymezőn 1484-ben a Husztiak; Herincsen 1485-ben a huszti Teremiek; ugyanott és Lipcsén 1483-ban a Korpádiak; Bereznán és a szomszédos, de már talaborvölgyi Kövesligeten 1484-ben a Tegzék és Bereznaiak; Herincsen 1474-ben a Veresmartiak; ugyanitt valamint Lipcsén, Bereznán,³⁾ Ökörmezőn és Kövesligeten 1415-ben a nagyobb birtokú *Urmezeiek* is.⁴⁾ Az utóbbiak szintén egy törzsből valók⁵⁾ a Lipcseiekkel és Bilkeiekkel, s a Tisza és mellékfolyói felsőbb részén is nagyobb terjedelmű birtokok urai.

Elhagyva a Nagyág völgyét a Baranyaiakkal találkozunk 1411-ben a mai Huszt vidékén, kelet felé,⁶⁾ 1391-ben pedig a rozsályi Kunokkal, kik ekkor⁷⁾ kapják Zsigmond királytól Szeklenczét, Danalafalvát (a mai Sófálvát), Husztközt és Karajnokfalvát (a mai Mihálkát).

A Talabor szomszédos völgyébe a Pestyéniék kalauzolnak: itt bennünket, mint 1462 óta Vajnák és Ujbárdfalva birtokosai.⁸⁾ Vajnákon⁹⁾ különben a vajnáki Potroh (1430.) és Vajnáki (1431.) családok lehettek a törzsbirtokosok, s úgy látszik Ujbár-

¹⁾ 1467-ben zálogban, 1471-ben pedig vétel útján a Dolhaiak szereznek tőlök részeket e négy faluban; 1480-ban pedig összes birtokaikban a Perényiek. (1406-hoz: Perényi cs. lt., 1467-hez: Lelesz. 40., 1471-hez: N. Muzeumi ltár. Lásd még: Lelesz. f. 61. No 59. és f. 69. No 22.)

²⁾ Lelesz. elench. statut. Ugyanott 1484-ben a bilkei Pap család is fölmerül, mint Kövesliget részének földesura.

³⁾ Az oklevél szerint: Bereznazemőn.

⁴⁾ Lelesz. elench. stat.

⁵⁾ Hit. okl. másolatok az orsz. ltár Lymbusában.

⁶⁾ Lelesz. B. 14. Wenzel i. h. 358. l.

⁷⁾ Orsz. ltár. Dl. 29740.

⁸⁾ Statution. levél Leleszen i. h.

⁹⁾ Vajnakfalvát Hunyadmegyében is ismerünk a XV. században. (Századok. 1887. VIII. 10. l.)

don is.¹⁾ Vajnákkal szomszédos — Urmező, fészkek a már említett Urmezeknek, s a szintén jelentékeny urmezei Veresmartiaknak is birtokuk.²⁾ Főtebb a talabori Pap (Juga fi) család a földesúr, s ezenkívül 1485-ben Talaboron, Monyoróson és Dulfalván is.³⁾ Utóbbi helységben a Dulyvániaknak (Dulfalusiak) is volt részek a század második évtizedében.⁴⁾ Az átellenes Uglya az Uglyaiaké⁵⁾; Kricsfalva és Darva helységekbe pedig 1411-ben igtatják be Kricsfalusi Sandrint, Sztojkat és Tamást, majd 1470-ben a határos Csomafalva (ma Csománfalva) birtokába is ugyane családot.⁶⁾

1461-ben a Viskieknek tűnik föl nyomuk.⁷⁾ Odább keletre a Tisza mentén fekvő Remetén a Nagy-Lajos király által 1363-ban a Boldogasszony tiszteletére alapított pálos kolostor a főbirtokos. Nyomára 1461-ben is ráakadunk.⁸⁾

Remetével szemközt nyílik a Taracz völgye, melynek torolatánál a mai Tarackközt Taracz néven 1419-ben az Irholcziak kapják adományul Zsigmond királytól.⁹⁾ E falu különben tudunkra náloknaál nagyobb uraknak: a Drágfiaknak egyik első birtokuk. Az Irholcziak törzsbirtoka: Irholcz — fentebb — szintén e völgyben áll, s ugyanőket a szomszédságban ma Gánya név alatt ismeretes Gányafaluban is föltaláljuk 1418-ban.¹⁰⁾

Tarackközzel szemközt áll ma Bedő. Hajdan Bedőházának is hívták. Hasonlóképp ily kettős nevet viselt az a nemesi család is, mely pl. 1424-ben és 1489-ben e helységnek s 1464-ben a már előbb említett Vajná és Ujbárd helységek részének is földesura.¹¹⁾ A határos Kirvaiak a mai Kis- és Nagykirván merülnek fel 1459-ben;¹²⁾ a Nyegovaiak pedig 1479-ben a mai

¹⁾ Wenzel i. h. 360. l., Lelesz. elench. stat. A Vajnakiak 1424-ben Vajnokházi nevet viselnek. Bizonyára a falut is nevezték így. (Lelesz. met. Marm. No 8.)

²⁾ 1415-höz és 1474-hez: Lelesz. elench. statut.

³⁾ Lelesz. met. Marm. No 16. és Perényi csal. ltár.

⁴⁾ Lelesz. elench. stat.

⁵⁾ 1411-hez: Lelesz. met. Marmaros. No 21., 1420-hoz: Lelesz. elench. stat.

⁶⁾ Orsz. ltár. Dl. 29754. Lelesz. elench. stat.

⁷⁾ Lelesz. f. 72. N° 2.

⁸⁾ Wenzel i. h. 366. l., Rupp, Magyarorsz. helyrajzi tört. II. 387., Lelesz. fasc. 72. N° 2.

⁹⁾ Perényi cs. lt.

¹⁰⁾ Lelesz. el. statut.

¹¹⁾ Lelesz. elench. stat., U. o. B. N° 247., U. o. met. Marm. N° 8.

¹²⁾ Lelesz. f. 70. N° 8.

Nyágován,¹⁾ hol, valamint Gányafalván már 1415-ben földesurak az emlegetett Urmezeiek is.²⁾ Az Irholczczal körülbelől szemközt fekvő Kökényes 1411-ben a szintén oláh eredetű Kökényesieké.³⁾

S ezzel ismét a Tisza fővölgyébe léphetünk át, hol Körtvélyes részében földesurak gyanánt az itteni kalugyereket találjuk 1442-ben,⁴⁾ a másik part mentén a Szaploncza nevű patak mellett pedig: a hasonló nevű helységben a Szaplonczaiakat vagy Szoponczaiakat. E család kiágazásaként 1468-ban a szaplonczai Hosszúk is fölmerülnek.⁵⁾ Szaplonczán különben a XV. illetve XIV. század második felében az urmezei Veresmartiaknak,⁶⁾ a Szarvaszóiaknak és felsőbányai Forintverő Jánosnak is voltak birtokai, utóbbiaknak ezenkívül a szomszédos Szarvaszón is.⁷⁾ Ebben a helységben 1450-ben a szarvaszói Bank, 1461-ben pedig a szarvaszói Görhes családok emléke is fölmerül.⁸⁾ A szomszédos Kabalapataján 1424-ben a Kabalapatakiak, Szlatinán 1458-ban a szlatinai Nánok uralkodnak.⁹⁾

Ezzel a megye szívéhez: Szigetig jutottunk. E város határának vidékén bizonyos Omalomparasztja nevű földterület és egy Várszeg, más néven Kamarasziget nevű tiszai sziget 1481-ben a Bekényi nevű család birtokába ment át.¹⁰⁾ A szomszédos Fejéregyházán 1431-ben a fejéregyházi Pap nevű nemesi családra akadunk.¹¹⁾ A mellette elterülő Veresmart (1418.) pedig, Karácsonfalva és Apsa részeivel a már emlegetett urmezei Veresmartiak régi birtoka.¹²⁾ Felsőapsán és Alsórónán ezenkívül az Urmezeieket találjuk föl újra már 1415-ben.¹³⁾ E vidéken, a három Apsán 1427-ben a Középsőapsaiakat, — 1431-ben a középsőapsai Balotafiakat, — 1492-ben pedig a középsőapsai Pap és Alsőapsai családokat emlegetik a régi oklevelek, Karácsonfalván

¹⁾ Ujhelyi cs. llt.

²⁾ Lelesz. elench. stat.

³⁾ Lelesz. met. Marm. N° 21.

⁴⁾ *Orsz. ltár. Dl. 13687. 13688.*

⁵⁾ 1461. Lelesz. f. 72. N° 2., Huny. kora. XI. 308., Lelesz. elench. statut.

⁶⁾ 1492. Kolosmon. protoc. az orsz. levéltárban.

⁷⁾ Lelesz. elench. statut., és u. o. metal. Marm. N° 38.

⁸⁾ Huny. kora. X. 270. Lelesz. f. 72. N° 2. Ugyanott Acta Bercesényiana f. 8. N° 42.

⁹⁾ Lelesz. met. Marm. N° 8., Huny. kora. X. 601. l.

¹⁰⁾ Ibrányi csal. ltára.

¹¹⁾ Lelesz. cl. statut.

¹²⁾ Lelesz. met. Marmar. N° 26., 1474-hez: Lelesz. elench. statut.

¹³⁾ Lelesz. elench. statut.

pedig 1426-ban a karácsonfalvi Kosztafiakat és Keresztyénfiakat.¹⁾

Utóbbi helységben, valamint a szomszédos Bocskón és Lonkán 1448-ban a magbanszakadt karácsonfalvi Pank Pál birtokait az Irholcziaik kapják Hunyadi János kormányzótól,²⁾ Bocskón azonban 1456-ban a Bocskóiaik, itt és Lonkán 1439-ben a Pozsogaiaik és a már említett felsőbányai Forintverő János (1477.) is birnak némely részeket.³⁾ Alsórónán pedig a már ismert Szaploneziaik és a rónai Pap család is.⁴⁾ A Tisza-völgy északibb vidékéről előttem csak a mai Rahónak van nyoma, melyet Ralómező néven 1477-ben szintén Forintverő János birtokol.⁵⁾

A Szigettől délre nyíló Mára völgye igazi tanyája az oláh eredetű kisebb nemesi családoknak. A közeli Farkasréven a Farkasréviai,⁶⁾ Bárdfalván a már ismert Urmezeiek a földesurak. Utóbbiak azonban a két Fejérfalván, a délebben fekvő Kalinfalván és Budfalván s a ma ismeretlen Komorzánfalván, Vinczfalván és Balotafalván is.⁷⁾ Ugyanitt 1405-ben a »sub keneziatu Kazzo« levő Bárdfalva, Fejérfalva, Kalinfalva, Balotafalva, Budfalva, Vinczfalva és Patak birtokába igtatják Kászói (de Kazzo) Vinczet, Drágost, Sándort és Budot, kiknek — úgy vélem — utódai az 1475-ben e helységek, valamint Somosfalva (ma Somfalu) és Szirpfalva (Syrpfalva, ma Szerfalu) urai gyanánt együtt fölmerül: Bárdfalviai, Kalinfalviai és Budfalviai.⁸⁾ Fejérfalván ezenkívül Fejérfalvi néven is ismerünk 1480-ból egy birtokos családot.⁹⁾ Rokonok e vidéken a Sugatagiaik és gyulafalvi Ficzék (Gyulafalviai), kik 1459-ben: Gyulafalu, Hernécsfalva (ma Hernécs), Deszefalva (ma Desze), Karácsonfalva (ma Krácsfalu), Sugatag és a ma már ismeretlen Nyires és Doroszlófalva birtokán osztozkodnak.¹⁰⁾ A két Sugatagon, Hernécsfalván, Alsó-

¹⁾ Orsz. ltár. Helytartótan. oszt. Acta investigat. Marm. fasc. 10., Wenzel i. m. 360. l. és Kolosmon. protoc. az orsz. ltárban. (1492-höz.)

²⁾ Huny. kora. X. 229. l. és Lelesz. el. statut.

³⁾ Huny. kora. X. 510. l. és Lelesz. el. statut.

⁴⁾ Lelesz. el. statut. és Huny. kora. XII. 111. l.

⁵⁾ Lelesz. el. stat.

⁶⁾ 1424-ben: Lelesz. metal. Marm. No 8. 1450-ben: Huny. kora. X. 270.

⁷⁾ Lelesz. elench. statut. — Komorzánfalva Szilágyi I. úr szíves közlése szerint Kalinfalvába olvadt; Vinczfalva pedig Budfalvába.

⁸⁾ Lelesz. metal. Marmar. No 3. és 22. és 1459-hez: Lelesz. f. 70. No 25., 1470-hez: Lelesz. el. stat.

⁹⁾ Lelesz. el. stat.

¹⁰⁾ Lelesz. f. 70. No 26. és Nagy Iván, M. O. Csal. a Ficzék a.

és Felsőnyíresen, ezenkívül 1472-ben a (előbbiekkal tán rokon) sugatagi Mikle, — Gyulafalván a gyulafalvi Fejér, — Bárdfalván a bárdfalvi Monela, — Szerfalván a szerfalvi Oniczva (Onyczwa), — Gyulafalván (1437.) és Hernécsfalván (1434.) ezenkívül a Nemes, — Hernécsfalván a Dragomérfalvi (1434.), — Deszefalván (1468.) a Deszefalvi, — Nyíresen (1405., 1468.) a Nyíresi, — Somosfalván (1479.) pedig a somosfalvi Radol családok szintén urai időnkint némely birtokrészeknek.¹⁾

Sziget felé két hosszú völgy nyílik még a magas hegyek között, az Iza és a Visó völgye, ez időtájt szintén oláh eredetű nemes családok birtokában. A hol az Iza a Márával egyesülni készül: Disznópataka, Váncsfalva (Váncsokfalva) és Nánfalva helységek a váncsfalvi Váncs és Dancs és a Nánfalvi családoké a század elejétől (1414.) végeig.²⁾ (1470. 1488.) Barczánfalva már 1408-ban a Barczánfalviaké, kik közül 1460-ban a megye egyik szolgabírája került ki.³⁾ Ugyanitt a Mára-völgyből eredő Fejér-falviakat a Jódiakkal együtt 1480-ban bizonyos részekbe s ezenkívül Szurdok, Rozávlya, Polyána (bizonyára a mai Sajó-Polyána), a mellékvölgyben rejtőző Batiz vagy Batiza s az előbbiekkal határos, de már Visó völgyi Leordina részeinek birtokába igtatja a leleszi káptalan. Az említett Jódiak törzsfészékét: Jódot szintén kis mellékvölgy zárja be. Innen erednek a rokon jódi Tádor, a jódi Bálya és jódi Gorzó rokon családok is.⁴⁾

E tájon ismét fölataláljuk a Borsova völgyéből már ismert neves Dolhaiakat, mint Szurdok, Rozávlya, Sajó, Batizháza, (valamelyik) Polyána, Konyha s a visó völgyi Petrova, Leordina, Ruszkova (1411., 1463.), sőt Alsó-Visó és Mojsze (ma: Mojszin) részeinek (1450., 1463.) birtokosait.⁵⁾ Itteni uradalmuk tehát nagyságban vetekedik a dolhaival. 1465-ben azonban a hűtlen Ambrus szurdoki, rozávlyai, polyánai és sajói részeit is Szilágyi Erzsébet asszony kapta meg.⁶⁾

¹⁾ 1472-höz: Lelesz. D. 226. 1437. és 1434-hez: Lelesz. el. stat., Wenzel i. m. 350. l. 1468-hoz: Huny. kora. X. 308. l. és XI. 312. l., 1405-höz: Lelesz. met. Marmar. No 3. 1479-hez: Ujhelyi cs. llt. 1484-hez: Lelesz. No 2.

²⁾ 1414-hez: Lelesz. met. Marmar. No 29., 1468-hoz: Huny. kora. XI. 309., 1470. és 1488-hoz: Lelesz. el. statut.

³⁾ Wenzel i. m. 358. l., orsz. lltár. Dl. 15428.

⁴⁾ Lelesz. elench. statut., Hunyad. kora. X. 272. 289., Wenzel i. m. 362. l.

⁵⁾ 1411-hez és 1463-hoz: Lelesz. metal. Marmaros No 18. és llt. A. — 1450. 1463: Lelesz. el. stat.

⁶⁾ I. h.

A Szlatinaiak a mai Sztatinkán,¹⁾ a Sajóiak, sajói Donkák és sajói Stiborok Sajón, a Konyhaiak Konyhán,²⁾ a Dragomér-falviak a dragomérfalvi Torkos, Drágos, Tivadar és Faczagó családokkal együtt Dragomérfalván,³⁾ a Szelistyeiek a szelistyei Junga családdal együtt Szelistyén⁴⁾ birnak nemesi jogon részjószágokat. Végül a Visó völgyében a hatalmas Dolhaiakon kívül a Petrovaiak Petrova,⁵⁾ a Ruszkovaiak Ruszkova,⁶⁾ a Visóiak Felső-Visó,⁷⁾ az Alsóvisói és a Pap család Alsó-Visó,⁸⁾ a sajói Petermanok és Porkolábok pedig 1450-ben Mojsze⁹⁾ részeiben földesurak.

Szándékosan hagytam legutolsónak a megye legelső, leg-hatalmasabb családját: a Drágfiakat, hogy egyszerre, feldarabolás nélkül sorolhassam elő, s tisztább képben mutathassam fel a megyén végig vonuló uradalmakat, erejök, hatalmuk forrását.

1365-ben kerülnek első ízben a történelem világossága elé a Szász fiai: a moldovai Balk, Drág és testvéreik s vernek gyökeret Nagy Lajos király adománya alapján az Iza völgyi Konyhán és tartozékaiban. Pár évtized (1373., 1387.) alatt e távoli sarokból a Sziget melletti Fejéregyházán, majd Taraczközön át a Huszt melletti Izáig terjeszkednek. A mennyire adataimon át beláthatok birtokszerzésük történetébe, e ponton, Izán túl nem is jutottak.

E vidék — a Nagyg völgye — azonban bizvást vehető Máramaros természetes határvonalának, a mint hogy a borsai völgy ép e korszakban olykor Beregmegyéhez is tartozott. Tehát a Tisza fő-völgyén végig uralkodhattak, a mi annyit tesz, mint az egész megyén uralkodni. A XIV. század végén ezenkívül, legalább *egyidőre* a legfőbb pontokat: Husztot a várral együtt¹⁰⁾ (1392., 1393., 1397.), Visket, Kis- és Nagy-Técsőt (1389., 1397.), Hosszúmezőt (1389.) és Szigetet (1392., 1397.), a megye öt városát, büszkeségét, legvagyonosabb népét is kezökre kerítik.

¹⁾ 1468-hoz: Huny. kora. XI. 308.

²⁾ 1450-hez: U. o. X. 273., 1468-hoz: U. o. XI. 309., 312., 313. l. 1484-hez: Lelesz. No 2.

³⁾ 1434—47-hez: Lelesz. el. statut. 1451-hez. Huny. kora. X. 290. l., 1482: Lelesz. 19. sz. 1484-hez. Lelesz. No 2.

⁴⁾ 1468: Huny. kora. XI. 308., 1486—7. Lelesz. elench. stat.

⁵⁾ 1458: Huny. k. X. 601. l. 1479: Lelesz. elench. stat.

⁶⁾ 1468: Huny. k. XI. 309. l.

⁷⁾ 1468: Lelesz. el. stat.

⁸⁾ 1468: Huny. k. XI. 308. l.

⁹⁾ U. o. X. 270., 510. l.

¹⁰⁾ 1393-ból. Lelesz. Ez évhez 18. sz. a.

Valószínű, hogy részben legalább Zsigmond királytól, a zálogkölcsönök nagymesterétől vették — zálogba.¹⁾ Mert a XV. században már ismét visszakerültek e városok a koronához.

Többi birtokaikat azonban állandóan megtartják és gyarapítják. Száldobos, Bustyaháza, Vajnokháza, Talabor (1389.), Uglya, Kövesliget (1402.) a Talabor vidékén; — Bedőháza, a tán itt feküdt Bélavár²⁾ (1473.), Taracz (1373.), Kirva (1481.), Kraszna (ma Krasznisora), Gányafalva (1402.) a Taracz mentén; — Alsó- és Felső-Apsa (1387. 1390.), az eltűnt Barka (1481.), Fejéregyház (1373.), Felső-Róna (1390.), Alsó-Róna (1402.) a Tisza fővölgyén; — Karácsonfalva, Kopácsháza (1471.), a két Sugatag, Hernécs, a két Nyires (1472.), Gyulafalva, Doroszlófalva, Deszefalva (1480.), Vinczfalva, Fejérfalva, Budfalva (1402.) a Mára völgyén; — Barczánfalva, Szurdok, Sajó (1473.), Rozávlya (1390.), Batizfalva (1473.), Jód, Konyha, (Kis-)Bocskó az Őza, — s végül: Borsa, Mojsze, a két Visó (1365.) és Oroszfalu (1390.) a Visó vidékén — bizonyára itt-ott csak részben — őket vallják földesurokúl. Tehát az ugocsaberegmegyei határvidéken fekvő Izától az erdélyi havasok aljában rejtőző Borsáig nyúló vonal minden fontosabb vagy éppen uralkodó pontja (1402.), s a hozzájuk tartozó havasok egész rengetege.³⁾

II.

Ezzel végig jártuk az oklevelek kalauzolása mellett a megye lakottabb vidékeit. A monographus feladata leendő átkutatni az archivumokat, leveles ládákat és a régi diplomák szokásos buvóhelyeit, hogy ez adatokat szaporítsa, kiegészítse és még részletesebben kifejtse. De már ma is megkísérhetjük, mikép lehetne az előadott száraz vázlat alapján némely általánosabb tényre következtetnünk s ezek révén a megyét nagyjából hasonló lakossági társai sorában elhelyeznünk.

E célra a személy- és helynevek s a birtoklási viszonyok kínálkoznak első sorban.

A személy- és helynevek értékét ugyan ezúttal sem szabad túlbecsülnünk, de abban a félhomályban, itt-ott sötétségben, mely

¹⁾ Visket Mária királynő cserében adta nekik egy 1390. évi oklevél szerint. (Lelesz. D. 207.)

²⁾ Szilágyi István úr szives értesítése szerint csakugyan e tájon, a mai Kirva határában feküdt.

³⁾ Orsz. Levéltár. Dl. 7328., 7481. szám. Lelesz. met. Marmar. No 13., 15., 19. Wenzel i. h. 341—358. l. és Lelesz. elench. statut. számos oklevél.

bennünket a középkori Máramaros történetében körülfog, mégis ezek a földolgozókra nézve egyetlen szövétnyekeink. Legalább arra a pontra, a hol állanak, képesek némi világosságot árasztani. Hatásuk alatt a települők, lakosok vagy birtokosok származását, mai szóval: nemzetiségét gyakorta fölismerhetjük s az így nyert adatokat rendezve és összefogva, általánosabb jellemű igazságokhoz juthatunk.

Legbiztosabb útmutatóink a személy- vagy jobban mondva a *család- és keresztnemek*, mint a melyek épen a kérdéses időpont vagy korszak szüleményei. Ezek közül a felsorolt birtokosok *legtöbbjénél* a következők ismételten is előfordulnak:

Juga, Manejla, Bud (Buth), Mikle, Ficze (Ficza), Nán, Krajnikfalva (Mihálkafalva), Osztas, Drágos (Drág), Vlád (Lád), Ivánka, Krajmak, Ivasko, Bogdán, Sandrin (Sándor), Koszta, Erdő, Volož, Gyula, Vancs (Vancsok), Tatamér (Tatar), Gorzó, Sztán, Tatol, Vincz, Sztójka, Nifor, Balota (Balicza), Balk, Pentele, Dragoméer, Dancs (Dancsul), Sorbán, Román sat.

E keresztnemek, melyek egyike-másika az utódoknál olykor családnévvé állandósul, e birtokos lakosságra nézve részletesen igazolja a diplomákban szórványosan olvasható: »volachi, volachi nostri« kifejezéseket, melyek alatt a középkor ez időszakában balkáni eredetű, görög keleti vallású, tömege szerint pásztorokodással foglalkozó népet, magyarul: oláhságot¹⁾ szoktak érteni. E nevek némelyikét (Bogdán, Sztójka, Lád, Balota sat.) — bár néha változtatott alakban — a délszláv népek, bosnyákok, szerbek, horvátok sat. szintén viselik, s az e fajta névalakok forrásának kutatása csakugyan e népekhez vezet.²⁾ Különben egy részük végelemezésben nem egyéb, mint az ó-keresztyén világból örökölt személynevek szlávós vagy romános összszefonása, átalakítása.

Ugyane nevek nagy részét kisebb változatokkal megöröködvé találjuk az e korbéli hunyadmegyei és (kisebb mértékben) a Duna-, a Temes-, a Maros-menti oláh eredetű birtokosnáál is, bizonyosságára a közös eredetnek. Ilyenek az 1440-es 50-es évekből a But, Román, Sztancsul, Dancsul, Dán, Lada vagy Lado (egy alkalommal: Ladul, Ladislaul, Ladislaus változatokban) Sorbul, Tatul, Vlád, Teodor, Balota, Radul. Sorba

¹⁾ Az »oláh« szóra péld. Orsz. Levélt. Dl. 29841.

²⁾ E délszláv személynevekről a zágrábi akadémia 1886-ik évi egyik kiadványában (Rad jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga LXXXI. LXXXII.) olvashatunk nagy apparatussal írott értekezéseket.

(Surban), Koszta, Sztán, Sztojka, Sándor (Sandrin) és más hasonló ¹⁾ keresztnévek.

E nevek közé keverednek aztán épugy a máramarosi mint az említett délvidéki oláhságnál a nyugotiasabb, katolikus, hogy úgy mondjuk magyarosabb keresztnévek: a Miklós, János, Benedek, Péter, Dénes, Mihály, Lukács, Szaniszló, Tamás, Lőrincz, Simon, Bálint sat., melyekből tehát, ha magánosan, testvért vagy más rokont jelző oláhos keresztnévek nélkül merülnek föl, egyedül bajos ugyan viselőjének származására következtetni, e megyében azonban legtöbbször szintén inkább oláh mint magyar ²⁾ eredetűeknek veendőek, a mint azt nem egyszer bizonyítják az illetők szülőinek vagy maradékainak fennmaradt nevei.

Ez állapotnak a *helynevek* csak részben felelnek meg. Mert az oláh birtoklás ama kiterjedéséhez képest feltűnően csekély az oláh és jóval általánosabb a magyar s még inkább a szláv helynevek használata.

Északnyugot felől délkeletnek haladva *szláv* eredetűek vagy hangzásúak a következő helynevek: Dolha, Kereczke, Kusnyicza, Zadnya, Bronka, Liszicza, Kelecsény, Ripinye, Kalocsa, Berezna, Herincse, Lipcse, Iza, Huszt, Baranya, Szeklencze, Talabor, Vajnák, Uglya, Darva, Visk, Técső, Taraczk, Irholcz, Kirva, Neresznicze, Kraszna, Szaploneza, Kabolapatak, Szlatina, Apsa, Bocskó, Rahó, Lonka, Hernécs, Sugatag, Szurdok, Konyha, Visó, Mojsze sat.

Magyar hangzásúak: Ökörmező, Vízköz, Husztköz, Keselymező, Kövesliget, Urmező, Száldobos, Csomafalva, Remete, Bedőháza, Bélavár, Kökényes, Körtvélyes, Hosszúmező, Szarvaszó, Sziget, Fejéregyháza, Veresmart, Farkasrév, Fejérfalva, Nyíres,

¹⁾ Gerke, Susman (Sisman), Sztoján, Musina, Olesul, Maro, Sztroja, Dusa (Duska), Bakocz, Jarul (Jarol), Vljajkol (Vljajk), Kendris, Balol, Balos, Bazarab, Kragol, Jaroszlav sat. (Orsz. Levéltár. Dl. 29498. 29495. 29465. 29467. 29817. 29841. 29478. 29497. 29480. 29483. 29484. 29793. 30814. 29500.) a hunyadmegyeiekre nézve; Pesty, Szörénymegye tört. III. köt. főleg a 9—70. lapokon és a Szörénym. oláh kerületekről szóló értekezésében az Akad. Értekezések közt. (1876.)

²⁾ Magyarokúl vehetők: a Besenyődiek, Bekényiek, Forintverő János, Korpádiak, rozsályi Kunok, tán a Husztiak és huszti Nagyok, Pestyéniek, Pozsogaiak. Ezek azonban kevés kivétellel beszármazottak; vagy a csebi Pogányok, kik a XV. századnak csupán utolsó tizedében (1495.) kapják az oláh eredetű, kihalt Urmezei család birtokait. (L. az előadói jelentést.)

Patak, Rónaszék, Disznópatak, Kökemező, Sajó, Monyorós. Somfalva (Somosfalva) stb.¹⁾

Oldhos avagy vegyes hangzásúak szláv és magyar keveredéssel: Polyána, Szelistye, Nyágova, Leordina, Rozávlya, Petrova (?), Karajnokfalva, Dulfalva, Sándorfalu, Kricsfalva (?), Karácsonyfalu, Bárdfalva, Váncsfalu, Deszefalva, Budfalu, Szirpfalu, Kalinfalu, Váncsfalu. Nánfalva, Dragomérfalva sat.

A középkori Máramarosból előttem ismeretes helységneveknek tehát több mint fele szláv vagy szlávós hangzású, több mint $\frac{1}{4}$ -ede magyar, és csak a maradék oláhós, de ezen is rendszerint megérzik a szláv vagy magyar hatás, a töben vagy a képzésben.

Ez ellenmondás méltán kelti föl figyelmünket, de egyszersmind óvatosságunkat is.

Tudjuk, mily sok szláv eredetű, hangzású helynév van hazánkban, oly helyen, hol ma, sőt még a magyar középkorban sem merészeliünk szláv lakosságot keresni. Viszont az is ismeretes tény, hogy a helyneveknél gyakorta számolnunk kell — főleg a kései középkorban — a diplomatikai nyelv amaz általános szokásával, hogy mialatt csökönyösen ragaszkodik a latin formulárek megcsontosodott kitételeihez, szívesen használja — a hol csak teheti — a helységnevek magyaros alakjait, fordítását. E tekintetben különösen Szlavóniában, a középkori Magyarország száva-dráváközi megyéiben²⁾ és másutt a több nyelvű periferián tehetünk bőséges tanulmányokat. Bizonyára elhibázott vagy elhamarkodott igyekezet lenne, ily magyar helynevekből azonnal magyar lakosságra következtetnünk.³⁾ Kétségtelen azonban, hogy az ily középkori helyneveknél s főleg a *szláv* származásúaknál az illető helység eredetére, *magyar* helyneveknél pedig ezenkívül főleg a birtokos vagy földesúr magyarságára vonhatunk valószínű következtetéseket. A szláv helyneveket a szlávtság a letelepedéskor adja, a földesúr s a diplomatika készen találja, elfogadja vagy lefordítja; a magyar helyneveket azonban a népen kívül a földesúr vagy a diplomatikai nyelv is adhatja és használatuk szintén állandósúlhat idegen lakosság mellett is.

¹⁾ Nem sorolom itt elő a határjárások alkalmával vagy a havasok cluevezésénél fölmerülő magyar vagy magyaros dűlő- vagy más helyneveket. Csak megjegyzem, hogy a már hivatkozott oklevelekben itt-ott e nemű példák is gyakoriak az egész megye területén.

²⁾ Verőcze, Valkó, Szerém, Pozsega.

³⁾ Példát a mai időből is lehet felhozni, természetesen más viszonyok között. Ilyenck pl. a főváros körül fekvő: Budaörs, Budakeszi, Hidegkut, Szentendre, Soroksár sat.

Máramarosmegyében úgy látszik nemcsak a szláv, hanem a magyar helynevek nagy része is az illető hely *eredetét* magyarázza. Mert, mint láttuk, e helységek legnagyobb része már oláh földesurak kezén van a XV. században. S bár az oláh nyelv a szláv és kisebb mértékben a magyar keveredés jeleit mutatja még a helyneveknél is, tiszta szláv és magyar helyneveket tömegesen még sem alkothat, legfeljebb csak elfogadhat. S a körülmény, hogy a magyar helynevek ma is föllelhetők az oklevelekben megjelölt helyeken, jelzi, hogy e nevek nem a leleszi konvent vagy a királyi kanczellária önkényes fordítmányai, hanem régi. használatukban állandósúlt, idegen nyelvűek által is elfogadott helynevek, s eredetileg magyar lakosságtól, vagy — a mi kevésbbé valószínű — az oláh földesuraknál régibb magyar birtokosságtól erednek.

A *szláv* vagy szlávos helynevek eredetének megfejtése nem okozhat nagy nehézséget. Némely részök, főleg a melyek személynevekből származnak, bizonyára magára a szlávval, különösen délszlávval saturált oláh nyelvhasználatra vihetők vissza. A többi pedig megmagyarázza az oroszország mai számbeli nagysága, mely a megye lakosságának valamicskével több mint felét, 51 százalékát képezi.¹⁾ Bejötteiket kiválóbb eseménnyel nem örökítették meg s ezért az oklevelek sem igen emlegetik őket, s társadalmi állásuk sem emelkedhetett a jobbagyin fölül.

Másként állunk a *magyar* nevű helységekkel, melyeknek lakosságából manapság épen a magyar elem hiányzik. Hiányzott-e már a középkorban s jelesül az oláh földesuraságot hirdető XIV—XV. században is, nehéz lenne eldönteni s talán csupán későbbi időből származó (mert egykorúakhoz semmi remény) részletes összeírások nyomán.

Bármikép legyen, az egész megyén át mindenütt fölismerhetjük a magyar faj letelepedésének, benlaktának, nyelve használatának nyomait, a mint azt az összes lakosság az oláh birtokossággal együtt elfogadta, használta, nemzedék nemzedéknek átadá. Ez a szellem uralkodik több szlávos vagy oláh hangzású helynév, mint pl. Técső, Kelecsény sat. alkotásán, némely másoknak pedig összetételén vagy végzetein, mint pl. Uj-Bárd, Alsó-, Felső-, Középső-Apsa, Taraczköz, Kabolapatak. Bereznamedző, Kalocsamedző, Rahómedző, Alsó-, Felső-Róna, Alsó-, Közép-, Felső-Visó; továbbá a Váncsfalu, Nánfalva, Bárdfalva, Barczánfalva, Danalafalva, Balotafalva, Karajnokfalva, Kricsfalva (Keresva is), Gányafalva, Sugatagfalva, Budfalva, Karácsonyfalva, Dragomérfalva, Batizháza (Batizfalva), Bustyaháza (Bus-

¹⁾ Az 1876. évi adatok szerint.

tyafalva). Dormánháza sat. helyneveken. Utóbbiak főleg tisztán oláhoktól lakott vidéken jelentkeznek, milyen pl. a Mára völgye, hol egész csoportja a helyneveknek egy-egy oláhos személynév és a magyar »falu« szó egyszerű összetétele.

Es a mi a leglényegesebb momentum, ez a szellem : a magyar alakítá át saját mintájára a birtokosság s általa többé-kevésbbé az egész lakosság köz- és magánjogi, családi szervezetét, mely a XV. században hovatovább magyarabbnak tűnik föl előttünk az eddig ismeretes oklevelekben. Úgy hogy ez az *oláh eredetű birtokosság* Zsigmond király uralkodása idején ¹⁾ már a középkori magyar társadalom tipikus formájában : mint *magyar nemesség*, a magyar szent korona szerves tagja, a *megye* keretében csoportosan jelenik meg előttünk.

III.

E körülményt fontossága szerint kell mérlegelnünk, s hogy belőle biztosabb következtetést vonhassunk, ellentétek által megvilágítanunk. Bővebben vagyunk vele hazánkban. Az oláhság viszonyainak tanulmányozása főleg a Hunfalvy és Réthy munkálkodása óta alapjában tisztázva van. A főelvek matematikai képlete kész az objektív tudomány számára. Ránk vár a feladat, hogy a történelmi bizonyítékokat összehordjuk. értékeket, helyöket megállapítsuk s ily módon a kor- és helybeli különbségeket, fokozatokat, átmeneteket -- a mennyire lehet -- megjelöljük, kiemeljük. A dolog érdemes a fáradságra, mert a tudományos igazságok forrásait táplálja, melyekből immár bizvást meríthet a napi kérdések felett töprengő is.

Az oláhság már a XIV. század alkonyán -- kimutathatólag -- nagyobb tömegekben él hazánkban, a Duna és Temes vidékétől kezdve, a Maros és Kőrösök vidékén, Erdélyben, a Szamos felső folyása mentén és Máramaroson át Ugocsáig, Beregig. Mint vérré és nyelvre nézve balkáni (szláv, albán) elemekkel keverődött, szervezetre nézve szláv jellegű, azaz kenézek, vajdák, törzsfők alatt élő pásztor-népség lépi át határainkat, legelteti a hegyek mentén barmait s állapodik meg itt-ott alkalom adtán.

---

¹⁾ 1405-ben, 1408-ban és 1437-ben (Dl. 28771. Wenzel i. m. 343. 348—352.) A XV. század közepe tája óta az oláh »vajdaság«-nak nyoma vész Máramarosban. A máramarosi oláh eredetű nemesség magyar szellemére nézve kiáltó bizonyosság az az 1419. évi magyar köriratú alispáni (Dolhai-féle) pecsét, melyről előadói jelentésünkben kissé bővebben megemlékeztünk.

Utjokat, megjelenésüket, újabb bevándorlók által történő gyarapodásukat nem könnyű figyelemmel kísérni s egy-egy helyre nézve meghatározni. Mert foglalkozásukhoz képest rendkívül mozgékonyak s még nagyobb tömegben sem egyetlen fő alá tartozó nép, valami külön nemzet, hanem csak több-kevesebb családok, törzsek csoportja. Ezért az írás sem igen vesz bevándorlásukról tudomást s rendszerint csak akkor foglalkozik velök, midőn már letelepedtek, államban és társadalomban acclimatizálódni kezdenek.

Bizonyára nem azonos okok, nem is egy időben hajtották őket határaink felé. A legelő szüksége, a biztosabb megélhetés reménye, a pásztor-népek vándorló ösztöne az egyik csoportnál; egy-egy erőszakosabb torlódás a Balkánon, például a török elől való menekülés a másiknál. S ehez képest nem is ugyanegy társadalmi fokon állanak e bevándorlók. Némely részök a pásztoréleten kívül a félszigeten át-átrobogó gyakori viharokban nagyobb tömegben önvédelemre, ellenállásra, sőt támadásra, rabló-hadjáratokra is megedződött s egy-egy erélyesebb, vagyonosabb törzsfő alatt a hadi fegyelem korlátait is megszókták. E részben épen a félsziget közép- sőt újkori történetében találjuk a legjellemzőbb példákat; középkori típusokért ma is bizvást mehetünk az ellentétéktől szaggatott, forrongó Balkánra. Egy-egy előkelőbb, vagyonosabb törzsfő és környezete bizonyára ép oly mestere volt a fegyverforgatásnak, mint a századunk küzdelmeiben is ismerős mai délszláv, albán sat., sőt még bárdolatlanabb, vadabb. szenvedélyesebb.

A bevándorlás eme különbözősége, a foglalkozás változatosága, a társadalmi előkelőség eme fokozatai kétségkívül közreműködtek a letelepedés alakulására is. E tényezők kényszerítő hatalma az új hazában is gyakran adhatott irányt a társadalmi fejlődésnek és foglalkozásnak.

*

Ehez képest az évszázadokon át beszivárgott, merőben pásztorokodó oláhság nem kerülheté ki egyetlen sorsát, mely foglalkozásánál és társadalmi helyzeténél fogva egyedül megilleté e hazában: a *jobbágyságot*. A mint lassankint szűkebb körre kellett szorítkoznia, a lecsapódás pillanatában, midőn kénytelen állandóbban helyet foglalni egy-egy királyi vár vagy nemes-úr birtokán, — e függő helyzet volt számára a jegecedés egyetlen formája.

Nagyjából ez az eredete, iránya, sorsa annak az oláhságnak, melyet Erdély, Szatmár és a mai Szilágyság, Bihar, Zaránd,

Arad, részben Temes, továbbá föntebb Ugocsa földjén találunk a XV-ik században. Ma ugyan még inkább deductio, visszafelé való következtetés útján haladunk (melyet sok régibb, még külső történelmi tényre nézve sem fogunk soha egészen elhagyhatni), de amint a megyék régi történelmének szövetét lépésről-lépésre újra megteremti a kegyelet és tudomány, bizonyára mind több-több helye lesz majd a részletekből táplálkozó inductionnak is.

Nagyjából azonban már ma is alkothatunk képet e nagy terület főbb pontjairól és részleteiről, legalább a XV-ik századból.

Erdély oláh eredetű jobbágyságát apróra veszi egy 1461-ik évi hivatalos lajstrom, melybe az oláhoktól terményekben járó ötvened lerovását helységenként följegyezték.¹⁾ E lajstrom közel 200 helységet sorol föl a régi *Fejér* (a mai Alsó-Fejér- és rész-

¹⁾ E lajstromot jelenleg az Orsz. Levéltár őrzi Dl. 25989. sz. alatt. Minthogy eddig még teljesen ismeretlen, s értekezésünk e részének különben is alapjául szolgál, legalább a helységek neveit — az eredeti sorrendet megtartva — jónak láttuk közzétenni. E helységek a következők: Magyargárd, Ujfalu, Miháلعzfalva, Bæld, Szentmíklós, Diód, Csáklya, Csesztve, Otmár, Ompoj, Musnaháza, Szilvás, Diómál, Hidas, Toroczko, a két Füged, a két Peterd, Szentkirály, Járabánya, Létaalja, Mikcs, Szilvás, Bányabükki, Röd, Bos, Pata, Oláh-Dezmér, Gyerövásárhely, Kapus, Panik, Bedecz, Szentkirály, Gyerómonostora, Bikal, Berend, Kiskalota, Encsel, Meregyó, a három Fild, Nérceze, Kókénpataka, Ugrócz, Rákos, Dál, Topa, Egregy, Milván, Szentpéter, Füizes, Szótelke, Szentkaterina, Kecskéhát, Poklostelke, Maró, Derse, Losád, Kölesmező, a két Gyékényes, Kemen, Csicsóalja, Somkút, Széplak, Mohal, Csepegő-Macskás, Bálványos, Borgó, Magasmart, Nemegye, Fellak, Pete, Palotka, Ór, Aranykut, Oláh-Suk, Béré, Bogács, Géres, Szombattelke, Korpád, Felek, Táté, Bekénszeg, Hennengfalva, Hosszutelek, Keresztyénfalva, Pókafalva, Tóhát, Kereki, Székes, Karácsonfalva, Farkastelek, Szancsal, Lodormán, Keszler, Hosszuaszópataka, Iklód, Panád, Benye, Szépmező, Oláh-Szentmíklós, Sillye, Elekes, Tordas, Gezse, Gabod, Bagó, Csongva, Csehtelek (Chezthelek), Báld, Háporton, Vadverem, Füged, Asszonnépe, Gombocz, Péterleka, Szilkut, Acintos, Babahalma, Kencsed, Bord, Kocsárd, Sályi, Dég, Oroszi, Gyulas, Boziás, Sáros, Sövényfalva, Csüdöttelek, Laczkod, Somostelke, Teremi, Sükösd, Cserged, Szentmargita, Sospataka, Petc, Udvarhely, Dellő, Lekencze, Besenyő, Keméntelek, Kapus, Diód, Iklánd, Gerebenes, Pakocza, Szakál, Sályi, Rücs, Néma, Bala, Kisnyulas, Szentmárton, Faragó, Szakol, Szentgyörgy, Oroszfája, Nyulas, Mezőszilvás, Lompert, Septer, Tomb, Majus, Sarmás, Kályán, Kishas, Sályi, Velkér, Ludas, Farkastelke, Hidegkut, Szentlászló, Oláhfráta, Szentjakab, Záh, Lóna, Örke, Vajdaszege, Czikod (Cykod), Böl (Bewl), Oláhdetreh, Tóhát, Tordalaka, Királyhalma, Régen (Reken).

ben Nagyküküllőm.), *Küküllő* (ma Kisküküllőm.), *Torda* (a mai Torda-Aranyosmegye és Maros-Tordamegye részei), *Kolos*, *Doboka* és *Belső-Szolnok* (ma Kolos-, Szolnok-Doboka- és Besztercze-Naszódmegye illető részei) megyékből, némelyiknek csak röviden jelezve tartozékait. Ilyenek például a fehérmegyei Diód, a tordamegyei Jára és Létaalja, a dobokamegyei Egregy, a belső-szolnokmegyei Csicsóalja és Bálványos, melyek alatt több faluból álló nagy uradalmak értendők. Eme hat megyére terjedő vidéken csupán két családot ismerek eddig, mely oláh létére nemessé vált, egyik a Vajdák ¹⁾ a Kalotaszegen, mint nevök is mutatja eredetileg oláh vajda- tehát előkelőbb családból, a másik: a Lupsaiak Offenbánya környékén. ²⁾

Fogaras vidéke nem fordul elő ³⁾ lajstromunkban. Pedig e tájon régi idő óta nagyobb számmal élt az oláh jobbágyság. A XV. században (1464-ben és 1469-ben) mint »kerület«-et (districtus) emlegetik. ⁴⁾

Hunyadmegyét hasonlóképp nem ismeri lajstromunk. Pedig e megyének is jelentékeny oláh jobbágylakossága volt s csupán Hátszeg vehető ki nagyobb terület gyanánt e teljesen függő kötelékből. Déva vár uradalma a király, később a Hunyadi-ház birtokában, 53 nagyrészt oláh helység részeit zárta magában, köztök Jófő (a mai Dobra) egész környékét ⁵⁾; Illye — a mai Maros-Illye — az illyei majd a dengelegi Pongráczok erőssége, különösen a Marostól északra eső falvak nagy csoportját ⁶⁾; Hunyadvár pedig, 1409. óta a Hunyadiak birtoka, valószínűleg a Sztrigytől nyugatra és Dévától dél felé eső nagy területet. ⁷⁾

¹⁾ Gyakorta előkerülnek pl. a kolosmonostori convent protocollumaiban. Pl. a hatvanas években: Kende, Wayvoda de Enchel; Elias fil. condam Kende de Kalotha; Elyas Wayvoda de Wareza; Michael fil. Elie de Kalotha Wayvoda Volachalis et fratres: Sandor (máskor: Sandrinus) Kende, Petrus, Mursyna, Muga. 1481-ben pedig: Stephanus Wayda dictus de Dank sat.

²⁾ Orsz. ltár. Dl. 32506.

³⁾ Magyarázható okból. Mert ez összeírás nem is akar az egész Erdélyre kiterjeszkedni.

⁴⁾ A vingárti Gerébek és a szálsz székek tartanak hozzá jogot. (Orsz. ltár. Dl. 16040. és 16935. sz.)

⁵⁾ Hunyadiak kora X. 197. l. Fejér, Cod. Dipl. XI. 496. l. Orsz. ltár. Dl. 30221.

⁶⁾ Orsz. ltár. Dl. 27499.

⁷⁾ Hunyadvár tartozékait részletesen nem ismerjük. Orsz. ltár. Dl. 9599. Századok. 1887. VIII. füz. 16. l.

Ezenkívül a magyar és oláh közép nemesség uradalmaiban is sűrűn lakott az oláhság.

Erdélyhez északnyugoton *Kövár* vára csatlakozik, melyet hajdan Közép-Szolnok¹⁾ és kisebb részben Belső-Szolnok megyéknek körülbelül a mai szilágymegyei Zsibótól²⁾ északfelé eső határos vidéke uralt, Középszolnokhoz számíttatván a mai Szatmármegyében fekvő Nagy-Somkut vidéke is, nagyjából Erdőszáda vonalától kezdve délfelé.³⁾ E nagy kiterjedésű szép vidéket már Nagy Lajostól (1367. 1378.) kapják a békési Drágfiaknak Máramarosból szakadt ősei: Drág, Balk és János s birják utódaikkal együtt az úgynevezett erdői kerülettel egyetemben az egész XV. század folyamán. E hatalmas uradalmak jobbágylakossága ez időben is nagyrészt oláh eredetű, hasonlóképp Szatmármegyéé is Erdőd és Békék táján a XV. század folytán meres-merevül a békési Drágfiak birtokában.⁴⁾

Erdély és Máramaros összeszőgellésénél *Nagybánya* és *Felsőbánya* királyi városokhoz is tartozott — ezek közvetlen környékén — néhány oláh község⁵⁾; még több a *szinyérváraljai* vagy *aranyosmedgyesi* uradalmakhoz, a megyének sárvíz-aranyos-medgyesi vonalától keletre eső vidékén, az u. n. Avasságon, hol ez időben a Batoriakkal rokon Meggyesaljaiak vagy meggyesaljai Moróczok uralkodtak.⁶⁾

Északnyugoton *Ugocsamegye* határos e területtel. E megyében a Perényiek birtokában levő nyalábi várhoz tartozott néhány oláh jobbágy-község a síkon és a hegyek mentén.⁷⁾ A délnyugot felé eső *Krasznamegyének* pedig egész déli sarkát magában fog-

¹⁾ Ma Szilágymegye része.

²⁾ Jobban mondva: a szomszédos Turbuczától.

³⁾ Lásd főleg: Pesty, Helynevek I. 180. l. A megfelelő nagyfontosságú oklevelet pedig eredetiben: *Lelesz. D.* 209. szám. 1405-ből. Továbbá: *D.* 197. 1424-ből. *Lelesz. metal. Marmaros* No 40. *Lelesz. elench. statut.* 1392-höz. és *Orsz. ltár Dl.* 27972.

⁴⁾ A főoklevél *Leleszen: D.* 196. 1470-ből. Lásd még u. o. *D.* 212. sz. 1391-ből. *Acta Bercsényiana.* fasc. 2. No 22. 1394-ből.

⁵⁾ 1411-ből. *Lelesz. elench. stat.*

⁶⁾ Tulajdonkép: Móriczfiak. 1490-hez: Perényi csal. levéltára és *Orsz. levéltár. Dl.* 30332. és 31053.

⁷⁾ 1378-ban, 1405-ben oláh falvak: Kirva, Csarnató, Komlós, Széphegy, Turcz, Batares. 1471-ben ezenkívül: Szárazpatak, Alsó- és Felsőgércze és Tarna is. Ugyanekkor orosz falvak: Alsó- és Felső-Sárad, Alsó- és Felső-Csongva. (Perényi csal. ltára.)

lálá a losonczy Bánfiak birtokában levő Valkó vár tartománya, 33 oláh faluval.¹⁾

A szomszédos *Biharmeggyéről* nincs ily apróra ismeretes képünk. Területén a Sebes- és főleg a Fekete-Körös felső völgyeinek falvait csak fogyatékosan ismerjük. Az Élesd vidéki Súlyomkő várnál például — melyet a XIV. és XV. században a Kaplaiak, szántai Laczkfiak, kusalyi Jakcsok, losonczy Bánfiak és bélteki Drágfiak kezén találunk egymásután — csak az »oláh falvak« kitétellel élnek az uradalom falvainak felsorolásakor²⁾, Csékének csak »tartozékait« említik, Telegdnél pedig — a Telegdiek birtokában — a hozzá tartozó 24 helységet. Telepekkel, tanyákkal bizonyára benépesítette az oláhság a Fekete-Körösnek a váradi püspökség és káptalan birtokában levő felső völgyeit, Bél és a már akkor virágzott Széplak és Belényes környékét is, de az így támadt kicsinyke falvak neveivel nem sokat törődtek még akkor, s birtokával sem a tulságosan mozgékony nomád lakosságnak. — Az élesdi uradalomtól északra a Csákiak némely birtokán élt még e megyében sűrűbben az oláh elem.³⁾

Annál nagyobb számmal a szomszédos *Zarándmegye* hegyvidékén, a Fehér-Körösnek Boros-Jenőtől kelet felé eső szép völgyein. E nagy térségen a síkra kidülleszkedő Világos vár képezé a legerősebb központot, egymásután a király, majd Brankovics György rácz despota, Hunyadi János, a Marótiak, Szilágyi Mihály s végül (1461. óta) a Bátoriak kezében.⁴⁾ Attól a ponttól kezdve, a hol a sík egyszerre hegységbe csap át, kelet felé: a kalodvai, aranyági, kápolnai, csucsi, halmágyi, fejrkeresi vagy körösbányai, ribiczei és kisbányai kerületek, — köztök Siri, Galsa, Meszt városok Világosvár közelében, Körösbánya⁵⁾ és Kisbánya⁶⁾ pedig a mai Hunyadmegye északi részében — alkották ez uradalom hatalmas testét, miként az apróra felsorolt helységek nevei mutatják, csaknem teljesen oláh — s mint látszik, igen változékony és mozgékony természetű, tehát nomád lakossággal.

¹⁾ Főkvűfők 1481-ből: Orsz. ltár. Dl. 27721. 29537. sz.

²⁾ 1458-ban következőleg sorolják föl tartozékait: Súlyomkő, Micske, Tóti, Szánczi, Szentlázár, Poklostelke, Almaszeg, Magyarlugas, Élesd, Rév, Bánlaka és az oláh falvak. Ebből legalább azt tudjuk meg, melyek nem oláh falvak. 1466-ban: Tinoldot, Legságot, Közepeszt és Terjét is e várhoz számítják a Drágfiak. Számos okl. az Orsz. ltárban. Péld. Dl. 31149. 26622. sz.

³⁾ Lásd főleg Leleszen az 1489-ik évhez 31. sz. a.

⁴⁾ Lásd: Pesty, Helynevek. I. 418. l.

⁵⁾ Másként: Czibebánya.

⁶⁾ Másként: Medvepataka. Ma Boicza Hunyadmegyében.

Ez uradalomtól északra Desznye — ma Dézna — tartománya, mely 1387. óta a Losonczyaké, bővelkedett hasonló oláh falvakban. E vidéket azonban részletesen csak a XVI-ik századi adólapjstromokból ismerjük. Boros-Jenő és Pankota ¹⁾ vidékét, — mely ugyane családé volt — úgy látszik szintén oláh jobbágy-ság lakta, s e pásztor nép legeltetése nyájait a Buttyintól dél nyugotra elterülő, a XVI. században ²⁾ a váradi püspök birtokában levő lejtőkön is. ³⁾

Délfelé haladva *Aradmegye* következik, mely a középkorban nem mint ma csupán északra terült el a Marostól, hanem délre is, mélyen a mai Temes- és Krassó megye testében. Az éjszaki részen a Maros partján Solymos vára emelkedik, mely a XV. században egymás után uralta a királyt, ⁴⁾ a guti Országokat, Hunyadi Jánost, Mátyás királyt, Giskrát, a lendvai Bánfiakat, majd Korvin Jánost s mintegy 75 oláh falut számított egészben vagy részben kerületéhez. ⁵⁾ Ez uradalomtól kelet felé Várad vagy Váradia vár áll, a mai Tót-Várad helyén 46 — legnagyobb részt oláh — faluból álló tartozékával; ettől és már a Marostól is délre pedig Szád vagy Szádia vár, 17 oláh faluval, 1479-ig mindkettő a Garaiak, azóta pedig a lendvai Bánfiak birtokában. ⁶⁾

Tótváradtól nyugat felé a mai Kaprucza vidékén ezenkívül a békésmegyei eredetű gerlai Ábrahámfiaknak, ⁷⁾ a mai Kapriora tájain meg a Csanád nemzetségből eredő Telegdiaknak voltak a Maros mentén hasonló oláh falvaik. ⁸⁾

Odább délre már a régi *Temesmegye* következik. Itt egy szomszédos — a mai Krassó megyében fekvő Fadimak, Kutina sat. vidékén elterülő, nagyrészt oláh falvakból álló — uradalmat a XV. század második felében a Sugár, majd a Bástai és Haraszt

¹⁾ A Zichy-Okmánytárban már 1318-ból előfordul e kitétel Zarándmegye északnyugati részéből: »Cum villis olachalibus . . . . quam aliis.« (II. 132. l.)

²⁾ S bizonyára már a XV-ikben is.

³⁾ Orsz. Levéltár. Dl. 17660. Pesty, Krassóm. tört. III. 438. 441. és Szörénym. tört. I. 265. l.

⁴⁾ Zalogban 1439-ben berekszoí Hagymás Lászlót is.

⁵⁾ Orsz. Levéltár. Dl. 13375. 13597. 17902. sz. Pesty, Krassóm. tört. III. 381. Müncheni áll. ltár. Ungarische Documente. XI. 53.

⁶⁾ Pesty, Krassóm. tört. II. 187. III. 448. 450. 458. Szád vár a mai Krassó megye északi részében fekvő Kápolnás, Veresmart sat. vidékén állt valahol.

⁷⁾ Orsz. levéltár. Gyulafehérv. protocollum. 23. fol. 203. Dl. 18165. 19244.

⁸⁾ U. o. Dl. 322.

családok kezén találunk.¹⁾ Ugyane tájon Facset és Lugos vidékén: Marzsina, Monostor, Bozsár (ma Bozsúr) városokat és vidéküket, a mai Furdia környékén feküdt ikusi kerületet, Suggyát, Turdot (a mai Furdia) és Zsupányt — melyek a XV. század közepe felé vidékükkel és kerületükkel együtt a Hunyadi János kezére kerülnek, — szintén csaknem merőben oláh jobbágyság népesíti.²⁾

Áttérve a mai Temesmegye — hajdan is e megye — területére: Rékas várost mintegy 16, nagyrészt oláh faluval, egyszerre vagy egymásután a Rékasiak, Csornaiak, Demsusiak, dobozi Dánfiak, Bizereiek (tehát már oláh eredetű nemesek), majd a Serjéniek és Harasztiak kezén is találjuk.³⁾ Ettől északra pedig: Borzlyuk várost a Hunyadi János, majd fia a király, tőle adományúl a Giskra s később általa a cseh knyecziczei Pán Mátyás birtokában, hol Temes-, hol Aradmegyéhez számított⁴⁾ mintegy 33, nagyrészt oláh helységgel.⁵⁾ Rékastól délnyugotra terült el Cseri vára, e korszakban a Kórógyiak, majd a király s a Kanizsaiak birtoka, melynek mintegy 50 faluból álló tartományában szintén nagyobb számmal merülnek föl oláhos nevű helységek,⁶⁾ valamint a Lugostól keletre eső mai Fikatar környékén állt Bél vidéki (már kisebb) kerületben is, melyet ez időben az oláh eredetű Bésánok vagy Bésánfiak, Nexafiak stb. birtokában találunk.⁷⁾

Innen d.-dny. felé, a *régi Temes- és Krassómege* földjén, még pedig: a mai Duboz és Izgar környékén a dobozi Dánfiaknak,⁸⁾ délebbre a mai Jerszeg, Sós, Rafna sat. táján a remetei vagy döbrentei Hímfiaknek,⁹⁾ végre a Karánsebestől ny. eső mai

¹⁾ Pesty, Krassóm. tört. III. 453—455. l. Forgách cs. levéltár az 1488-ik évhez.

²⁾ Pesty, Krassóm. tört. II. 2. rész 42., 279. 324. l. III. 115. 371. 376. 397. Huny. kora, X. 91. 362. 405. l.

³⁾ N. Muzeumi levéltárban és Forgách ltárban számos oklevél. Pesty, Szörénym. tört. III. 44. Haz. okmánytár. III. 409. Orsz. levéltár Dl. 15872. 18318. 18785. sat.

⁴⁾ A mai Temesmegye területén.

⁵⁾ Forgách levéltár az 1444. évhez. Müncheni áll. ltár id. helyen. XI. 53. Orsz. levéltár. Dl. 17263. 17155. 17902. 17928. 18791.

⁶⁾ Magy. Nemz. Muzeum: Cimeliotheca episcopatus Quinqueecl. Quart. lat. 2195. I. II. Orsz. levéltár Dl. 15352.

⁷⁾ Orsz. levéltár. Dl. 17282. 26625. 35795. Pesty, Krassóm. tört. III. 457.

⁸⁾ Orsz. levéltár. Dl. 15700. Forgách levéltár az 1489. évhez.

⁹⁾ Pesty, Krassóm. tört. III. 185. 300. 393. l. Szörénym. tört. II. 7. III. 77.

Prebul táján s másutt is a Berzava mentén a nagylaki Jánkfiaknak s utánok a Nagymihályiaknak voltak terjedelmesebb, részben szintén oláh-falvakból álló uradalmaik.¹⁾

A jobbágy-állapot a középkorban a szabad élet egyik legfőbb jogát és kötelességét zárta ki: a szabad emberhez illő katonáskodás, fegyver-használat és honvédelem lehetőségét. Ezenkívül emez, a határtól jórészt távolabb eső tájakon, még a megmegújuló alkalom kényszerítő szüksége is hiányzott az ellenséggel való gyakori mérkőzésre, mely idő jártával a szolgai állású ember karját is tömegesen fölfegyverzi, harczra szoktatja, s hadi érdemek szerzésére utalván, fokonként társadalmilag is emeli.

Ez az oka, hogy e röviden leírt területeken, főleg az ellenségtől kevésbé zaklatott Erdélyben és beljebb, békésen, de egyszerűs mind a tespedés nyugalomával, mozgás és fejlődés nélkül tapad a földhöz a jobbágyság: a magyar úgy mint az oláh.

*

Más irányú élet folyt a régi Temes-, Krassó- és Hunyadmegye egy nagyobb részében. E tájékon az oláhság viszonyának határozott fejlődése lépésről-lépésre tapasztalható, úgy az állammal mint a társadalommal szemben.²⁾ Egy-egy királyi vár körül találjuk őket már a XIV. század második felében, főleg vége felé, s mind csoportosabban a XV-iknek elején, e vártól függő kenézek, vajdák (törzsfők), mind megannyi vállalkozók (soltészok) alatt, önálló uradalmakat úgynevezett: kerületeket (districtus) képezve. E népnek itt, közelebb a határhoz, nem csupán pénz- és vagyonbeli szolgálatát követeli a szükség, hanem időjártával mindinkább számot tart karjára, fegyvererére, harczy vitézségére is. S úgy látszik méltán. Mert a nyomokból — melyek egész a XIV. század közepéig visszavezetnek — ez oláhságnak, természetesen csak felsőbb rétegének³⁾ a többinél előkelőbb, a pász-

¹⁾ Pesty Krassóm. II. 206. III. 311—323.

²⁾ Középkori fogalmak szerint e kettő sokkal közelebb, elevenebb kapcsolatban állt egymáshoz, mint manapság. Társadalom alatt természetesen ezuttal csak a nemesi társadalmat értve, a kései középkorban. Az állam fejtől a koronás királytól eredtek s arra szálltak vissza e nemesi társadalom legfőbb jogai, szabadságának, életének legbiztosabb forrása: a birtok. Ily köteleknél közvetetlenebb nem képzelhető.

³⁾ Kenézek, vajdák, törzsfők és környezetük.

torkodás mellett a hadi életre, fegyverforgatásra is alkalmasabb, edzettebb voltára kell következtetnünk. E tényt egyes, habár későbbi nyomok kétségtelenül megerősítik. Tudjuk például, hogy az e vidékről kiemelkedett Hunyadiak, büszkeségeink, a legelőkelőbb délszláv és albán vérkeverékből erednek, rokonaik, kiktől úgy látszik a XIV. században szakadtak el, még a nagy király idejében is uralkodó szerepet játszanak a Balkán egy-egy fontosabb pontján.¹⁾

Az oláhság eme felsőbb rétegének jelentősége az európai török hatalom támadásával, előnyomulásának veszedelmével arányban növekedik. Mert e veszedelemben a király s általa új, végleges hazájuk mindinkább rászorul az ő karjukra is; belőlük mintegy állandó határőrség képződik, melynek legfőbb feladata a Duna vonalának s az e tájon emelkedő királyi és részben a magánbirtokba átment várak rendszerének védelme. A hadi élet állandósulása ez. Alkalom, arravalóság és szükség találkoztak, hogy a népnek foglalkozását ebbe az irányba tereljék. S a középkori magyar társadalom és állam uralkodó felfogása, mely a hadi életet, harci vitézséget a szabad nemesi élet és birtok legfőbb forrásának tekinté, eme nemesebb foglalkozásuk révén az oláhság e részét is kiemelé a társadalmi függés alacsonyabb helyzetéből. A királyi várak révén közvetlen és szakadatlan összeköttetésük a legfőbb állami és katonai méltóságokkal: a szörényi bánnal, erdélyi vajdával, később az országbárai rangot viselő temesmegyei főispánnal, sőt magával a királlyal, — még szabadabbá, téresebbé tévé a fejlődés ez útját. Már a XIV. század végén s még inkább a XV-iknek első felében — a mint a török veszély nagysága felől minden kétség elenyészik — egymásután tünedeznek föl az egykori kenézek, mint immár nemesi jogon urai eredeti kenézségüknek; sőt olykor az oklevelek messzelátóján keresztül közvetlen szemtanúi vagyunk, amint egy-egy ilyen falu vagy falu-csoport kenézt földesúrral cseréli föl, a birtoknak végleges adományozása által.

A tulajdonjog tehát az, a mi megváltozik s általa az adományszerző eddigi társadalmi állása is, mely immár kivetkőzve szlávos alakjából. A tipikus magyar nemesi keretbe illeszkedik, — azonban az eredeti hadi vagy vagyombeli kötelezettségek fentartásával, melyek ettől fogva a köznek, az államnak, a hazának, a védelem biztosságának és állandóságának érdekében végkép a földbirtokhoz kapcsolódnak.

E családok nevesebbjei a Bizereiek, kikből a bizerei Vitézek,

¹⁾ Réthy L. Az oláh nyelv és nemzet megalakulása. 145. 146. l.
SZÁZADOK. 1889. VIII. FÜZET.

bizerei Tatárok és bizerei Gámánok ágaztak ki, ¹⁾ a Csornaiak, ²⁾ dobozi Dánfiak, ³⁾ Temeslyiek vagy temeslyi Dcsiek, ⁴⁾ örményesi Fiáthok vagy Örményesiek, ⁵⁾ Gerlistyeiek, ⁶⁾ Bésánok vagy Bésántiak és Nexafiak, ⁷⁾ Macskásiak, ⁸⁾ Mutnokiak, ⁹⁾ Rakoviczaiak, ¹⁰⁾ mutnoki Zaykok; ¹¹⁾ a kisebbek az Alsógladnaiak, Alsókrivaiak, Balotaiak, endródi Bekesek, vörösorvai Belosok, vladesti Bobulok, Bogoltiniak, kricsovai Budafiak, Butfalviak, lórintei Cserbich-ek, krivinai Csulák, domasnyai Deszék, Dobraviczaiak, szépmezei Dobroták, zorilenczi Dogánok, Demsusiak, Fejérviziek, veltsestfalvi Fodorok, bokosticzai Forák, lórintei Forrók, Grubánfiak, krivinai Gyulák, zorilenczi Halgasok, erményesi Herka-k, Kathlabuká-k, Konyák, Ladók, Lukaviczaiak, veltsestfalvi Radesek, boziási Sismanok, serkedi Sugárfiak, gamzai Tihemerek, szépmezei Tompák, gamzai Turchinok sat. Temesmegye különböző vidékeiről, leginkább a XV. század első feléből. ¹²⁾ Hunyadmegyéből pedig: a Hunyadiakon kívül — az Almásiak, Alsófarkadiniak, Barbátviziek, Bojesdiek, Bágyák, Brezovaiak, Csonokosiak, Csulaiak vagy csulai Mórék és csulai Ficsorok, Demsusiak, Farkadiniak, Fejérviziek, Kernyesdiek, Lívádiak, Malomviziek vagy malomvizi Kenderesek és Kendefiek, demsusi Mursinák, nádasdi Ongorok, Osztróiak, Pestyé-

¹⁾ Pesty, Szörénym. oláh kerületek. 69. 82. I. Pesty, Szörénym. tört. II. 19. III. 23. 26. 27. 49. 51. 53. 86. 93. 120. I. Kállay ltár az 1443-ik évhez.

²⁾ Pesty, Szörénym. t. III. 31. 37. 44. A Magy. Nemz. Muzéumban és a Forgách csal. ltarában számos oklevél sat.

³⁾ Kállay cs. lt., Forgách cs. lt. és Orsz. ltár. Dl. 15700. sat.

⁴⁾ Pesty, Szörénym. tört. III. 10. 14. I. Pesty, Krassóm. tört. 415. 417. 470. sat. Pesty, Szörénym. oláh ker. 51—73. sat.

⁵⁾ Pesty, Szörénym. t. 80—83. 101—103. 137. Orsz. levéltár Dl. 30222.

⁶⁾ Ma Gerlicziek. Pesty, Szörénym. tört. II. 366. 449. III. 8. 98. I. Pesty, Szörénym. oláh ker. 83. I. Orsz. levéltár Dl. 30223.

⁷⁾ Orsz. ltár. Dl. 17282. 26625. 35795.

⁸⁾ Pesty, Krassóm. tört. III. 269—443. I. számos oklevél. Pesty, Szörénym. tört. III. 69. 88—91. I. Pesty, Szörénym. ol. ker. 79. I.

⁹⁾ Pesty, Krassóm. tört. II. 51. III. 229. 367. I. Pesty, Szörénym. tört. III. 7. 9. 17. I. Pesty, Szörénym. ol. ker. 53. I.

¹⁰⁾ Pesty, Szörénym. tört. II. 474. III. 56. 95. I.

¹¹⁾ Ugyanott. III. 80. I.

¹²⁾ Részletes idézet helyett röviden csak a fentebbi munkákra s a Forgách levéltár egy 1444. évi oklevelére utalok.

nyiek, Pestesiek, Rusoriak, Szálláspatakiak, Szentgyörgyiek, Vádiak sat. 1)

Mert a fejlődés e menete nem áll meg a legfőbbeknél, leg-érdemesebbeknél, idő jártával kiterjeszkedik egész kerületek többi kenézeire, kiválóbb tagjaira, családaira is. Így alakulnak át az egykori királyi uradalmak kiváltságos, nemesi szabadalmakat élvező kerületekké, hadi munka árán, de a hadi és másnemű, megszabott kötelezettségek fentartásával. 2)

E kerületek — a szörényi bánság alá tartozó dunamenti Orsova, Pécz, Szincze, Drankó (és Szentlászlóvára) királyi váraktól észak felé: a miháldi a mai Mehádia vidékén, az almásai (vagy halmosi) és illyédi, az előbbtől nyugatra; ezektől északra a krassófi és borzafői — a mai Berzava forrásvidékén — továbbá a komjáti (a mai krassómezei Rafna és Zorlencz táján), a karánsebesi, egyszersmind e kerületek központja s főntebb észak felé a lugosi — a hajdani Temes- és Krassó megyében; valamint a hátszegi, Hunyad megyében.

A fejlődésnek utolsó lánczszemét képezi a Zsidóvárhoz tartozó nagy uradalom, a régi Temes- (a mai Szörény-) megyében, Lugostól délkelet felé. E vár feltűnése (1320.) óta folyvást s még 1440-ben is a királyé, mintegy négy év múlva pedig már a Hunyadi Jánosé. 1444. körül, a már akkor nagyhírű hadvezér, királyának kegyelt híve, elcserélvén a Maros menti Solymos várért az említett Zsidóvárat, az ehez tartozó uradalom némely kenézeit, kik hadjárataiban oldalán harczoltak, a király engedelmevel e várnak mint tulajdonának hatósága alól felszabadítja s a karánsebesi nemesi székhez csatolván, birtokaikkal együtt fejenként örökös magyar nemesekké teszi. 3)

E kiváló történelmi tény szemünk előtt töri át a választófalat, mely ama nyolcz nemesi oláh kerületet a környező többi, királyi vagy magánbirtokban levő oláh kerületektől vagy uradalmaktól: a váraditól, száditól, ikusitól, hunyaditól sat. elkülöníté. S egyúttal csúcspontja e fejlődésnek, melyen egy apostoli lelkű katolikus magyar áll, immár nemcsak független, szabad

1) Részletesebben: Századok. 1887. évf. VIII. f. 8—31. lapjain megjelent értekezésemben.

2) Részletesebben Pesty Frigyesnek az Akad. Értekezések 1876. évi folyamában megjelent kimerítő tanulmányában: »A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek.« Pesty e nemű munkálkodása, s kútfő-publikációi előtt teljes sötétség borult e tájak középkori történetére.

3) Ez oklevél a Forgách csal. ltárában a M. Nemz. Muzeumban. (Elhelyezve 1487. év alatt, átiratban.)

nemesi birtokok ura, hanem érdemei, vagyona, hatalmas befolyása révén tovább terjesztője az oláhság alakulásban levő nemesi társadalmának, melyből elei révén (úgy látszik) maga is kikerült.

IV.

Visszatérhetünk Máramarosba.

E megyében nem látunk tartósabb küzdelmet állandó ellenséggel, s mégsem jobbágy az egész oláh lakosság. Ide nem terjed ki a régi Magyarország halálos ellenségének, a töröknek közvetlen pusztító hatalma, mely a társadalom alsóbb rétegeit is fölfegyverzi, nincs is meg tehát a közvetlen, meg nem szűnő ok sem, mely a társadalom e részét teljes függő helyzetéből kiemelve. S ime mégis abban az időben, midőn Temes- és Hunyadmegyében a kenézségek magyar szellemű átalakulását szemléljük, Máramaros nagy részében már nemesi földesurak gyanánt, megyei keretben látjuk csoportosulni az oláh eredetű lakosságot.

Királyi vár is csak egyetlen egy áll ¹⁾ a kései középkorban: Huszt, a megyének mintegy kapujában, hatalmas őrtorony gyanánt, de a nélkül, hogy a népesség fejlődésére olyas hatást gyakorolna, mint Hátszeg, Krassófő, Lugos, Illyéd sat. a délvidéken. Csak tartozékok, uradalom ²⁾ központja, mint minden vár, de nem tere, alapja állandó küzdelemnek, településnek, felszabadításnak. Nem is érezhető a szüksége e vidéken valamely várrendszer-félének, véletlen támadás ellen Huszt is elég oltalmat és menedéket ígért. ³⁾

E tények alapján alkalmazhatjuk a logika ama sarkalatos törvényét, hogy azonos okok azonos eredményeket szülnek, vagy megfordítva: különböző körülmények különböző tényekben találják okukat.

Ha Máramarosban nem volt várkerületekhez kötve a nemesség, de föltételes sem volt és nem járt teherrel, mint a délvidéken. A fejlődés útja-módja tehát a nomádok oláh állapotból a magyar nemességre nem lehetett azonos e két távoli területen. Az alap azonban igen. Mint délen, Máramarosban is előkelőbb

¹⁾ Mert az 1300-ban királyi kézbe került Visknek később semmi nyoma.

²⁾ Ezek közül kettőt, Izát és Alsóapsát, akkor ismerünk meg, midőn 1387-ben a Drágfi-rokonság kapja Zsigmond királytól. (Orsz. levéltár. Dl. 7328.) 1390-ben, midőn a Drágfiaknak adja, Visket is Huszthoz számítja Mária királynő. (Lelesz D. 207.)

³⁾ Ezenkívül tudtommal csak a rónaszéki — úgy látszik — királyi várnak van nyoma. 1479-ben ugyanis a »castellanus de Ronazeek« említetik. (Ifjny. kora. XII. 110. l.)

a bevándorolt oláhság. A Moldvába szökött Bogdán, a visszatért Balk és Drág s a Dolhaiak elei ¹⁾ olyféle hatalmasabb törzsfők: vajdák, mint a Hunyadiak elei, miből az ő és környezetük magasb rangú, a közönséges nomád életnél előkelőbb, azaz hadi foglalkozása is önként következik.

Másfelől azonban e megyében is találunk királyi uradalmakat s kenézséget abból a fajtából, mely nem egyszerű falusi bíróság, mint pl. a mai knéz-ség Temesmegyében, hanem esetleg lépcső a »magyar nemesség«-hez. ²⁾ Elegendő adatunk azonban még nincs szabatos inductióra s az a remény biztat, hogy tán e hecses alkalommal, az itteni régi nemes családok leveles-ládáiban vagy mester-gerendáin (mint Hunyadmegyében) fogunk akadni némely, habár csak apró, de éppen ezért tán még jellemzőbb utbagazításokra.

Annyi azonban már most is érezhető, hogy nem az összes kisebb oláh törzsfők, kenézek emelkedtek egyszerre a magyar nemesi jogok birtokába, hanem hogy a fejlődés útja — mint Hunyad- és Temesmegyében is — felülről lefelé vezetett s valamely hadi tetten alapult, a király avagy egy-egy előkelőbb e vidéki főur vagy nemes: a Drágfiak, Perényiek, Dolhaiak sat. seregében. ³⁾ S másfelől a máig ismert nyomok is levezetnek benünket a XV. század elejéig, sőt a főbb dolgokra nézve a XIV-ik század közepéig is. Az oláhság magasb rangú törzsfői már ekkor nemesi jogon kapják jószágaikat. Mint Dragos 1360-ban, ⁴⁾ Drág és Balk 1365-ben. Sőt közülök némelyek úgy látszik azelőtt is ily jogon bírták. Kisebb példa erre a Kirvaiaké, kik már érthetőleg nemesi jogon bírták 1378-ban Kis- és Nagy-Kirvát, továbbá I. Károly királynak egy kenéz részére 1326-ban történt adománya, ⁵⁾ melyről később 1408-ban per útján behizonyúl, hogy nemesi adománynak értendő. Jelentékenyebb példa azonban az emlegetett Bogdán vajdáé, ki a kü küllei esperesnek Turóczy által fentartott és az oklevelek által is igazolt ⁶⁾ elheszélése szerint Máramarost az 1350-es években elhagyta, Moldvába költözött,

¹⁾ Lelesz. el. statut. 1411-hez.

²⁾ L. Wenzel i. h. 346. l. és 359.

³⁾ 1419-ben »Tathon, Petrus. Johannes et Stephanus filii Michaelis de Jalhowez (Irholcz akar lenni) volahi Maromorosiensis« Perényi Péter országbíró kérelmére, hadi érdemeikért kapják a királytól Taracz birtokot, új adományként. (Perényi csal. ltára.)

⁴⁾ Fejér, Cod. Dipl. IX. 3. 159.

⁵⁾ Fejér, Cod. Dipl. IX. 4. 566. l. és X. 4. 707. és 708. l.

⁶⁾ Schwandtner, Scriptores rer. hung. I. 317. l. Wenzel i. m. 340. 341. l.

s ezért hűtlenségbe esvén, máramarosi birtokait elvesztette. E hűtlenségi tényt másként nem értelmezhetjük, minthogy Bogdán már nem egyszerű kenézi, hanem nemesi joggal bírta az elvesztett jószágokat, melyeket aztán, hogy Moldvából a királylyal visszatértek, ugyane joggal nyerne örökre Balk és Drág testvérek.

Ezek a tanulságok az I. Károly királyénál is korábbi időre utalnak vissza bennünket. S egyszersmind általok önmagától elesik annak lehetősége, mintha Máramarosmegye más felől, mint pl. Moldvából telepedett volna meg, melynek éppen e megye adta az első lakosságot, avagy Szatmár és Erdély felől, mely tiszta jobbágy (oláh) lakosságával Máramarosnak éppen ellentéte volt, sőt részben innen kapta magyar nemes gyanánt egyik leg-hatalmasabb földesurát: a Drágfiakat, aránylag igen korán, már a XIV. században.

S ezzel elértünk lefelé az utolsó határköhöz, mely még a XIII. századból: Kun László idejéből maradt át az orosz anna-lisok elbeszélésében. Schlözer közölte először,¹⁾ Engel megbe-szélte és föltétlenül elfogadta,²⁾ Fessler eldobta,³⁾ Wenzel érté-kesíté,⁴⁾ többi történetíróink azonban nem törődtek vele.⁵⁾ A mi feladatunk sem lehet, apróra megbeszelnünk hitelességét s zava-ros előadásából az esetleg értékes tényeket kihalásznunk. De előt-tünk a mondottak után úgy tűnnek föl a XIV. századi esemé-nyek, mint a melyek ujjal mutatnak egy megelőző, mindenetre a tatárjárás után történt, tömegesebb betelepedésre, mely e me-gyének főleg keletibb vidékeire egy fegyverforgatáshoz is értő — tehát a szabad állapotra a megye összes lakosai közül legalkal-masabb — nomád (oláh) elemet hozott.⁶⁾

V.

Máramarost maga a természet szorította szabatos, erős keret közé, mely a megyének mint politikai egésznek évszázado-kon keresztül határául és védelméül szolgált. E colossalis bász-tyafal csak nyugat-északon hagy tágasabb nyílást, melyen át a

¹⁾ Gesch. von Littauen, Kurland und Liefland. Halle 1785. 93. l.

²⁾ Gesch. des ungrischen Reichs und seiner Nebenländer I. 430. l.

³⁾ Gesch. der Ungern II. 681.

⁴⁾ I. h. 326. és köv. ll.

⁵⁾ Pl. Szabó Károly, Kun László életrajzában.

⁶⁾ E népet a kérdéses kút fő szerint hazájából: a Balkánról mint veszé-lyeset tuszkolta ki a görög császár Kun László segítségére, a tatárok ellen. E király aztán *csekély* hadi szereplésük fejében e szép tájakra telepítette őket.

megye az országnak többi részeivel, mint a nagy testnek egy szer-
ves tagja, közvetlenül összefügg. Ez úton kapta lakosságát,
fejlődésének, műveltségének feltételeit: a szervezetet, törvényeket,
privilegiumokat. A megyéből kivezető apróbb nyílásokon át csak
terjeszkedett, lecsapódott időnkint, pl. Moldvába vagy Szatmár
felé, hol Bogdánban és társaiban a magyar királynak hűbérest,
a Drágfiakban meg Szatmár-, Közép- és Belső-Szolnok megyé-
ben egész kis birodalomnak földesurat adott.

E szabályosan körülbástyázott hosszas négyszög fővonalán,
mintegy tengelyén: a Tisza völgyén fogamzott meg az első tár-
sadművelési élet, ennek főbb pontjain rakodtak le már korán a *városi*
szervezkedés alapjai, melyeken aztán a XIV. század elején élet-
erős, szabályozott városi élet támadt, *magyar formában és szel-
lemben*, mely erejét nemcsak megtartá, hanem idő folyamán ural-
kodóvá is tette.¹⁾

Időközben a megye hatalmas testének többi életei: a
mellékvölgyek is megelevenednek, magyar, szláv és oláh telepések
szorítják összebb a XII. században még jórészt vadon rengetege-
ket, a királyok vadas birodalmát. A völgyek, lejtők, lankások,
hegyoldalak első sorban nomád életnek, baromtenyésztésnek ked-
veznek, mely a szaporodó lakosság jelentékeny részének csak-
ugyan főfoglalkozása is.

E nép közé, mint látszik hadi tény alapján, mely az oláhság
tömegesebb beköltözésével áll kapcsolatban, ereszkednek gyöker-
szálai a *magyar nemesi és megyei* életnek, mely a XV. század
elejére immár terebélyes fává növekszik.

Azonban a földrajzi helyzet, a központtól való távolság, a
tulságosan körülzárt és védett föld és lakóhely, s a foglalkozás
természete a mily nyugodt életet biztosított lakóinak még a közép-
korban is, oly kevéssé volt alkalmas azok számára jelentékenyebb
szerepkört teremteni. A ki ereje, tehetsége, vagyona után maga-
sabbra vágyott, nem maradhatott meg e nyugalmas szép tájakon.
At kellett lépnie annak határait s a központ felé tartania, mely
e földön a 900-ik év óta a Duna könyök-vidéke volt; alkalmaz-
kodnia kellett ahhoz a társadalomhoz és államhoz, melynek for-
mája, szelleme Árpád óta egyetlen jelleget viselt a 4 folyam men-
tén: a magyart.

Mint ilyenek válnak ki a nyugoti vidéken a kisebb Dolhaiak,
a keleten pedig a nagyobb Drágfiak. A valóban jellemző, tanul-
ságos példát az utóbbiak: a Drágfiak nyújtják. Szemünk előtt
térnek vissza elcik: Balk és Drág, Moldvából, pásztorkodó

¹⁾ Mint előadói jelentésemben is kiemelem, Mátyás király már
1459-ben: »quinque oppida nostra hungaricalia« czímmel illeti az öt várost.

jobbágyaikkal, mint oláh vajdák, s foglalnak helyet királyi kegy alapján az Iza völgyében, s terjeszkednek ki lassanként az egész Tisza mentén. Oláh vajda létükre már a XIV. században a megye főispánjai, sőt ¹⁾ olykor Ugocsáé és Szatmáré is, ²⁾ hol egymás után, rövid időközökben nyerik Nagy Lajos királytól a nyalábi, ³⁾ kővári, bélteki és erdői nagy uradalmakat s némely más apróbb jószágot, — kétségkívül hadi érdemeikért, mint a korona körül sorakozó magyar nemesi társadalom előkelő tagjai.

Kisebbségi utódaik nem visznek szerepet, de a XV. század első felében fölveszik már — hogy a Balk-ágnak magva szakadt — a *magyaros bélteki Drágffy* nevet, melyet a XV. század második felében Miklós, de főleg fia Bertalan tesz becsültté és hirnevessé, mint Mátyás király buzgó, tekintélyes híve, udvarának belső tagja, a moldvai hadjárat idején sáfára, majd főpohárnokmestere, a 90-es években Erdély vajdája és a székelyek ispánja, ⁴⁾ később pedig János, ki az ország zászlójával kezében lelte hősi halálát a mohácsi síkon.

Kisebbségi hivatással, de ugyanazon az úton haladnak, a melyen a nagy kormányzó, s válnak az oláh eredetű, de magyar lelkű középkori máramarosi nemességnek igazi típusává s világítanak a hasonló szellemű utódok előtt fényes példa gyanánt minden időkre.

DR. CSÁNKY DEZSŐ.

¹⁾ Pl. 1380-ban és 1387-ben stb. székely ispánok is. (Orsz. ltár. Dl. 7328. Lelesz. Acta. Bercsény. f. 2. n. 5.)

²⁾ Máramarosra nézve van számos oklevelünk. Szatmárra nézve 1381-ből: Lelesz. 28. sz. Ugocsára nézve 1392-ből: U. o. D. 210. sz.

³⁾ 1378-ban. Később, Zsigmond korában, állítólag mivelhogy nem tudták előmutatni irataikat, elvesztették e várakat. Ekkor kapták azt a Perényiek (1399-ben már új adományul.) A XV. század folyamán azonban (1471.) — legalább zálogban — ismét a Drágfiak kezére került Nyaláb egyidőre. (Perényi csal. levéltára. 1471-hez: Lelesz. D. 203.) Később: 1492-ben és 1493-ban is igatják őket e vár birtokába, de a Perényiek ellenmondása mellett. (Lelesz. D. 199. sz. és Lelesz. 199. sz. az 1493. évhez.)

⁴⁾ 1467-ben »dispensator.« (Bonfini. Decades. Hanovie. 1606. 547. l.) 1468-tól 1474-ig: pincernarum regalum magister. (Orsz. ltár. Dl. 16706. Liber dignitar. és Lelesz. D. 229.) 1478-ban: aulae nostrae (regis) miles, 1480-ban pedig: aulae nostrae (regis) familiaris — a czíme. (Orsz. ltár. Dl. 16997. Lelesz. No 22. az 1480. évhez.) 1492-ben és 1493-ban kir. főkamárás-mester. (Orsz. ltár. Liber dignitar. és Lelesz. No 199. az 1493. évhez.) 1493-tól 1498-ig erdélyi vajda. (Liber dignitariorum.)

TANÚLMÁNY

MÁRAMAROSI OKLEVELEKRŐL.

Mindnyájan, kik a hazai történet iránt érdeklődünk, kétszeres örömmel üdvözljük a magyar történeti társulatot és ennek t. tagjait vármegyénk székhelyén.

Honfitársaink, kik a távolból ide rándulva, hegyes vidékünket felkeresik, annak megismerésével és megkedvelésével a jövőre nézve nyújtanak haladásra és felvirágozásra való reménységet, de azok, kiknek jelszavuk: »Emlékezzünk régiekről«, kiállításba helyezik egyszersmind azt is, hogy kies vidékünk régi emlékeit napfényre hozzák, és megvilágítják azon homály fedte eseményeket, melyek kapcsolatosan a hazai történet kiválóbb eseményeivel, vármegyénk területén lejátszódtak.

Arról, hogy valóban léteznek nagy számú középkori oklevelek, tudomással birunk a nemesség igazolása iránt 1749-1769. években felvett jegyzőkönyvekből, melyekben magok a producensek által ugyan akkor felmutatott középkori oklevélről mintegy 240-ről tétetik említés, az évszám, a kiállító s a jogosult megnevezésével; legalább kétszer annyira tehető azon oklevelek száma, melyek a productio alkalmával vagy fel nem mutattattak, vagy megemlítve nem lettek, a minők a statutiók, örökvallások, osztálylevelek, határjárások, itéletek stb., miután a nemesség igazolásnál főszóly az adomány-levéltre és a családtagok leszármazására helyeztetett.

A létező okiratok számát szigorú számítással bízást tehetjük ezerre, de ebből teljes szövegökben alig ismerünk többet 300-nál, a mi egy elérhető teljességre számító monographia összeállítására vajmi kevés, mert ha sikerült is a nagyhirű Cuviernek egyetlen csont darabból rekonstruálni a vízözön előtti mastodontokat, a történetíró 90 oklevélből sem lesz képes híven megállapítani azon eseményeket, melyeknek igazolásához 100 oklevél szükséges.

Az okiratok szövegének másolatban való megszerzését nehezíti azon körülmény, hogy valamint az ősi birtok századok

folyamán a leszármazók közt kisebb-nagyobb részletekre megosztott, ép úgy megosztottak az örökösök a szerzési okleveleken; ugyanegy család okirataira nem egy, de tíz helyen is találunk, azokat mindnyájan gonddal és kegyelettel őrzik, sokan az azokban foglalt jogosítványok visszaszerzésében reménykednek, mások pedig, kivált az értelmetlenebb rész, annyira bizalmatlan, hogy azt felmutatni is vonakodik.

Megyénkben igen sok háznál találhat a kutató kisebb-nagyobb oklevélgyűjteményt, rendezett levéltárral azonban, fájdalom, nem dicsekedhetünk. Vármegyénk levéltárában a gyűlések jegyzőkönyvei csak 1629-től vannak meg, a kir. kamara levelei míg itt őriztettek, megtekinthetők nem voltak, jelenleg azok az országos levéltárban nyertek elhelyezést.

Megyénken kívül máramarosi vonatkozású sok és érdekes oklevél őriztetik a gróf Teleky család gyömrői levéltárában, melyből 1886. évben szerencsés voltam több kiadatlan oklevelet lemásolni, és többből kivonatot venni; e szerencsét néhai gr. Teleky Sándor szivességének köszönhetem, legyen e helyt is emlékének köszönet és elismerés nyilvánítva; az ugyanott őrzött okiratokból máramarosi vonatkozású 40 db. okirat látott napvilágot gr. Teleky József »Hunyadiak kora« című nagybecsű munkájának X., XI., XII. kötetében.

Ezen oklevelek számszerint összesen mintegy 70 drb, a múlt század elején fiágon kihalt Dolhay család birtokával együtt szálltak a gr. Teleky családra. — A Dolhay család egy törzsből származott és osztályos rokonságban állt a Petrovay, a leordiniai Urda, a sajói Mán családokkal, és több más családdal; ezek egymástól már a XV. század első éveiben el voltak válva, utóbbiaktól azonban, daczára annak, hogy úgy vagyoni állásuk mint nyilvános szereplésük tekintetében amazzal egy színvonalon állottak, és amazt túléltek, együttvéve sem ismerünk annyi okleveleket, mint a Dolhay családtól egymagától, mindig csakis a XIV. és XV. századbéli leveleket értve, világos bizonyítékaúl annak, hogy a birtokmegosztással az oklevelek feltalálása is megnehezítve és részben lehetlenné lett téve.

Ha magán-levéltárakkal, a szószeros értelmében, nem is dicsekedhetünk, úgy vélem, csalódás nélkül állíthatom, hogy a hazai hiteles helyek levéltárai megyénkre vonatkozólag számos oklevelet tartalmaznak; mert a hiteles helyek intézményét régi törvényhozásunk nemcsak a czélból létesítette, hogy mindennemű jogügyek érvényessége azok közhitele által támogatassék, de azért is, hogy a gondozásukra bízott okleveleket megőrizték.

Ily hiteles hely volt magában Máramarosban; ezt igazolja egy 1213-ból fennmaradt oklevél, mely így kezdődik: »Nos M.

Paulus magister domus fratrum de Maramorosio damus pro memoria« és a melyben ugocsamegyebeliek által a bihari új egyház részére tett adományozás bizonyíttatik. ¹⁾

E hiteles helyet okirataival együtt valószínűleg az 1241. évi tatárjárás nyomtalanul elseperte, úgy hogy a helyet sem vagyunk képesek meghatározni, hol az egykor létezett, és azt sem, ha keresztes barátok, vagy más szerzetrendbeliek conventje volt-e? — mert a jelzett egyetlen okiraton kívül felőle semmi más emlék nem ismeretes.

Általán véve bármely római kath. püspöki megyére nézve az illető székes káptalan volt jogosítva hiteles helyként eljárni és Máramaros az erdélyi s az egri püspökök közt folyt erős controversiák után, az egri püspök joghatósága alá tartozónak elismertetvén, a XIV. századból fennmaradt törvénykezési cselekmények nagyobb része is az egri káptalan mint hiteles hely közvetítésével létesült. — Az egri káptalan levéltára azonban, mikép arról 1885-ben személyesen meggyőződtem, máramarosi vonatkozású oklevelet csak is egyetlen egyet bír 1346-ból, melyben György viski lelkész ünnepélyes fogadalmat tesz, hogy az erdélyi püspökököt törvényes püspökének soha többé elismerni nem fogja. Hogy a még lenni kellett sok más oklevél a török időkben megsemmisült-e? vagy más levéltárba került? — arról felvilágosítást nem nyerhettem.

A mennyire szegény e tekintetben az egri káptalan, ép annyira gazdag a zemplénmegyei a szent keresztről címzett leleszi convent levéltára; 1346-tól kezdve napvilágra jöttek innen szórványosan XIV-ik századbéli okiratok is, de a XV. századbeli oklevelek száma már szerfelett nagy. — A helynek közelebbi fekvése, mint Egeré, a közhitelesség és országos tekintély, melynek ezen premontréi rendű convent örvendett, tették azt, hogy megyénk lakói kiválólag ennek közreműködését vették igénybe. — Sajnos, hogy a levéltár bő anyaga ez irányban még rendszeres kutatás és tanulmány tárgyává nem tétetett; ez azonban csak a helyszínén lehetséges, miután teljes szövegű másolatok beszerzését az arra újabb időben megszabott magas díjjak nehézzé teszik.

Kisebb-nagyobb számban okleveleket birunk még több más hiteles helyektől is, így a gyulafejérvári és nagyváradi káptalantól, a benedictinusoknak kolozsmonostori és biharmegyei szent-jogi conventjétől; előfordulnak egyes oklevelek a székesfejérvári keresztesek conventjétől, névszerint egy statutio, mely 1495-ben csebi Pogány Zsigmond pozsonyi gróf és testvérei

¹⁾ Magyar Történelmi Tár. II. köt. 104. l.

javára adatott ki¹⁾; és említés van téve az apsai nemes családok egy 1480. évi zálogleveléről, melyet a szent-endrei convent állított ki.²⁾ Szent-Endréről címzett convent, a hiteles helyeknek Jerney János által összeállított sorozatában elő nem fordulván, kétség merülhet fel az iránt, ha valjon ily nevű hiteles hely egyáltalán létezett-e? és hol létezett?

Nem kis számban találkozunk oly oklevelekkel is, melyek a megye közönsége által állíttattak ki, mert az örökbirtoklási jogra vonatkozó ügyletek ugyan a hiteles hely pecsété alatt voltak rendezendők, de a megyei lakosok személyes érdekei vagy birtokviszonyai körüli tény kérdések tisztába hozatalát a közgyűlésen együtt volt megyei közönség végezte.

Ezek közül kiváló érdekességénél fogva megemlíthetjük Nagy Lajos királynak 1349-ben Beszterczén kelt s a Rednik család őse Dragus fia Gyula részére kiállított iktató parancsát, melyben meghagyja a Juga fiának Jánosnak, a máramarosi oláhok vajdájának, hogy nevezett Gyulát és hat fiát, kik azért, mert Bogdán vajdával, Moldvaország megalapítójával, szövetségre lépni vonakodtak, a Máramaros folyó mellett fekvő Gyulafalva és Nyíres nevű birtokokból kivettettek, s házaik elhamvasztattak, — ugyanazon birtokokba iktassa be. — A visszaiktatás az összes kenézek jelenlétében ünnepélyesen megtörtént, s erről János vajda és a kiküldött királyi ember a királyhoz jelentést tettek.³⁾

Egy más bizonylatot 1385-ben a vármegye négy szolgabírája és szarvaszói Bánk Iván alispán állítanak ki; a bizonylatban tanúság tétetik arról, hogy Juga vajda unokái: Sándor, Mihály és mások a Felsőbánya jegyzőjéhez férjhez ment nőtestvéroknak a leánynegyedet kiszolgáltatták.⁴⁾ Juga vajdának nevezett unokáitól származnak a borsai Sándor és Mihály családok, melyeknek mai nap is élő tagjai holdog egyszerűségükben nem sokat törődnek azzal, hogy ősök édes testvér volt Bogdán vajdával, ki falujok havasain túl 550 év előtt országot alapított, Moldva országot, mely négy hatalmas ország közé ékelve, önállóságát napjainkig fenntartani képes volt; ugyanezen Sándorcsalád kiváló férfja volt Sándor Farkas, ki II. Rákóczy Ferencz felkelő seregében mint tiszt harczolt és utóbb mint borsai pap és esperes 1717-ben közvetlen intézője volt azon nagy tatár verésnek, mely a megye közönségének Károlyi Sándor generalis-

1) Hitelesített másolathól.

2) *Protocollum Productionis Nobilium Donatariorum Anni 1769.*

3) Az eredetiből a Rednik családnál.

4) Az eredetiből a borsai Mihály családnál.

hoz 1717. szeptember 10-én intézett relatiója ¹⁾ szerint »pure pute az mi embereink által« vitetett végbe, és eredményezte azt, hogy Szatmár, Bereg és más szomszéd vármegyékből rabságra hurczolt több mint 10,000 honpolgár szabadságát visszanyerte; az akkor ejtett hadizsákmányt azonban »az ellenségnek insequálására re infecta befáradott váradi militia et diversis vicibus becsődült sok nép« vette el a győzők kezéből.

De hogy tárgyunktól messze el ne tévedezzünk, mindezen hiteles helyektől és hatóságoktól a mi diplomatikánk számra nézve nem dicsekedhetik annyi oklevéllel, mint az ország más vidéke, mint akár a szomszéd Szatmár és Bereg vármegyék. Az országban fennállott 72 hiteles hely és más nyilvános levéltáraktól eltekintve, csak közelebbről értesültünk, hogy az országos levéltárnak 1526-ig terjedő diplomatikai része egy magában 85,000 darabra becsülhető; hogy mennyi lehet ebből máramarosi vonatkozású, azt talán a munkába vett regesztázás után megtudhatjuk, de alig remélhető, hogy abból vármegyénkre arányszerű contingens essék.

Okleveleink számának korlátolt voltát tulajdoníthatjuk egyrészt annak, hogy vármegyénk, mikép jelenleg, úgy a múltban is democraticus jellegű volt; a történet muzsája azonban aristocraticus érzelmű, és mikép a krónikák csak az események összegét említék fel s csak a vezető és irányadó személyeket emelik ki, ép úgy oklevelek is nagy számmal csak ott találhatók, hol kiváló férfiak kezében nagy vagyon összpontosul, és sok nemzedéken át megmarad.

A democraticus élet, ugyanoly társadalom és gondolkozás igazolásául nem is kell hivatkoznunk egyébre, mint arra, hogy az 1514. évi pórlázadáshoz vármegyénknek majdnem összes nemessége csatlakozott: »omnes fere Nobiles Comitatus Maramarusiensis partem rusticorum tenuisse dicuntur«, úgymond Ulászló királynak ugyanazon évi decretuma, melyben ellenök vizsgálat rendeltetett el. Ugyancsak a democraticus érzületre mutat az, hogy vármegyénk közönsége II. Rákóczy Ferencz felkelő seregét már a mozgalom első évében 1703-ban, midőn attól magokat nagyon sokan visszatarták, 4000 gyaloggal és 800 lovassal növeli. (II. Rákóczy Ferencz emlékirata. Győr 1861.)

Arra nézve egyébként, hogy egy aristocraticus főrendi osztály képződjék, hiányzott Máramarosban egy lényeges feltétel, t. i. a kir. adomány útján megszerezhető termékeny és gazdag vidék; »Terra Maramarusiensis in fertilis laboriosa et gravis ad residendum fore dinoscitur«, úgymond Róbert Károly király 1329-ben

¹⁾ A gr. Károlyi családnak budapesti levéltárában levő eredetiből.

Visk, Huszt, Tócső és Hosszúmező részére kiadott privilegiumában, melyben oly jogok foglaltatnak, minők a városi szabadság alapelvei voltak.

Kiváló országos méltóságra és nagy vagyona egyedül a Drágfy család ősei érdemesíték magokat, Balk vajda, magister Drag főispánok és testvérök Johannes Olahus a szász vajda fiai, kik Nagy Lajos királytól 1365-ben adományként nyerték Bogdán vajda hűtlensége folytán a koronára szállt javakat, Zsigmond királytól sok más falun és havasokon kívül, 1392-ben Husztot, Szigetet, Visket és Kővárt, utóbbit egész vidékestől. A család alapítók fiai 1424-ben megosztozván, osztálylevelek annyi birtokot sorol fel, mennyiből egy jókora fejedelemség kitelnék; e javak azonban mind a szomszéd Szatmár, Bereg, Ugocsa és különösen Szolnok vármegyékben fekszenek, a máramarosi birtokok már osztálytárgyát nem képezték, ekkép a család szereplése is vármegyénkben magokkal az alapítókkal úgy látszik véget ért.

Igen sok okiratnak kellett elvesznie a gyakran előfordúlt ellenséges betörések alkalmával, melyeknek vármegyénk színhelye volt.

Igaz, hogy a török dúlásoktól meg voltunk kímélve, de annál többet kellett vármegyénknek a keletről és északról behatolt ellenségtől szenvednie.

A krónikák szerint Sz. László király a kunok betörései ellen védelmül építteté 1090. táján Huszt várát; ha ez áll, úgy a kunok azelőtt is, azután is nálunk szabadon gazdálkodhattak, mert Huszt vára a vármegye nyugoti szélén feküdvén, az attól keletre 10—20 mérföldre eső vidéket meg nem oltalmazhatta; ép úgy a mint például Pozsony vára a török vagy tatár pusztítások ellen Magyarországnak oltalmul nem szolgálhatott.

Nem ugyan a kunok részéről, hanem Moldvaországból jövő betörésekről okleveleinkben gyakran tétetik említés; így többek közt Zsigmond király 1406-ban a Vlád fia János és az Oprissa fia Mihály, az apszai Mihályi, Vlád, Dan és Simán családok ősei részére kiadott új adománylevelében, a szomszédos öt korona város által kiállított bizonylat alapján igazolja, hogy a nevezettek részére Nagy Lajos király által kiállított adománylevelek sok más okirattal együtt a moldvai betörők pusztításai alkalmával tűzvész áldozatává estek (*donationis littere privilegiales felicis recordationis domini Lodovici regis, cum aliis eorundem nobilium monumentis copiosis per invasores de Muldva combustis fuissent.*)¹⁾

¹⁾ Az eredetiből, s a Prot. Productionisban foglalt adatokból.

Hasonló pusztítás és tűzvész érte az öt korona várost is a XV. században, mikép ezt Mátyás királynak 1472-ben és Anna királynénak 1504-ben kelt oklevelei tanúsítják; ez utóbbi szerint ugyanis »privilegia sua, scilicet litteras dominorum Regum et Reginarum Hungariae habuisse asserebant, attamen sive per incuriam, sive per volachorum illam terram olim igne ferroque vastantium insidias amisissent«, miért is régi szabadságaikat újból megerősíti. Visk városa ezen kívül a lengyelektől is sokat szenvedett, kik II. Rákóczy György szerencsétlen expeditióját megboszulandók, 1657-ben Lubomirszky György vezérlete alatt megyénkre törtek s annak nagy részét Visk várossal együtt felégették, feldúlták.

A tatárdúlásokból vármegyénknek felesen kijutott. 1594-ben 40,000 főre menő tatár had tört be kelet felől a vármegyébe és 1598-ban ugyanazon tatárhad már 60,000-re szaporodva vonult vissza ugyanazon uton. Az 1717-iki betörésről már fennebb volt szó.

Mindezen betöréseket öldöklés és pusztítás követte, a lakosság futott az invasio elől, ki merre látott, és magát a biztos menedéket nyújtó erdők és havasok mélyeiben rejté el; mindenki örvendett, ha ily alkalommal magát s övéit megmenthette, csak kevesen voltak olyanok, kik okleveleik megmentésére is gondolhattak. És midőn a vármegye mint municipium saját iratait sem volt képes, még a XVI. századból sem, megmenteni, csoda-e, hogy a lakosság még annyit conservált, a mennyit felmutatni képesek vagyunk.

Tudomásom szerint legrégibb adománylevelünk, melyről productionalis jegyzőkönyveink emlékeznek, 1317-ből való, mely a Rednik család őse Dragomér, a Dragus fia részére Gyulafalva és Nyíres nevű birtokokról állíttatott ki; a vármegye neve azonban előfordul már egy 1199-ben kiállított adománylevelében, mely Sopron város levéltárából Fejér György Codex Diplomaticusában látott napvilágot.

Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy a kitett évek előtt megyénk lakatlan pusztaság lett volna, sőt épen bátran mondhatjuk mi is Horatiussal:

Vixere fortes ante Agamemnona
Multi, sed omnes illachrymabiles
Urgentur, ignotique longa
Nocte: carent quia vate sacro.

Ebbeli meggyőződésünkre magokból okleveleinkből meríthetünk tünogatást. — Nagy Lajos király egykorú életírója, Küküllői János szavaiból: »Bogdan wayvoda olachorum de Maramorosio coadunatis sibi Olachis ejusdem districtus« követ-

keztetni lehet, hogy Moldva elfoglalása és megalapítása, mely 1349-ben már be volt végezve, máramarosiak által történt; ezeknek javai hűtlenség czímén a koronára szálltak, okleveleik pedig megsemmisítették: »universis litteralibus, instrumentis« --- ugymond az 1365-iki adománylevél -- cassatis, annihilatis et in irritum revocatis»; ily érvényét veszített okirat reánk egy sem maradt, de hogy létezett, az kétségbevonhatlan.

A XIV. századbéli adományokról új adománylevelek lettek kiállítva; ilyen többek közt a Szaplonczay család, a Nán és Sztán családok őse Ladomér részére 1360. évben Szaplonczáról kiállított új adománylevél;¹⁾ ilyen a váncsfalvi Jura és más családok őse »Vancsuk filius Farkstan fidelis olahus« részére szintén 1360-ban kiállított oklevél, melyben »medietas ejusdem possessionis olacalis Waralia vocate, nove donationis titulo« adományoztatik olykép, »ut a modo idem Vancsuk et sui heredes omni eo mere nobilitatis titulo perpetuis temporibus vtantur et potiantur, quo ceteri regni nostri veri et naturales nobiles gaudent et fruuntur«;²⁾ ép így a már hivatott gyulafalvi okirat 1355-ben igazolja, hogy azon birtok »verus descensus et certus locus mansionis ejusdem Dragus ac praedecessorum suorum praefuisse dinoscitur.« Ily és hasonló kitételek méltán engednek következtetni arra, hogy a XIV. századbéli adományosok elődei ugyanazon fekvő vagyont már az Árpád dynastia alatt bírták, legfeljebb azzal a különbséggel, hogy a mit előbb saját jogokon bírtak, ugyanazt már az Anjou királyok alatti cansolidált viszonyok közt, az ország szent koronája jogán nyerték és birtokolták; ép úgy, miként igen sok régi donatarius nemes ember az erdélyi fejedelmektől új czímeres levelet, armálist eszközölt ki s azt, a minék századok óta élvezetében volt, új oklevéllel elismertette és megerősítette.

E helyt megemlíthetjük az 1763-iki nemességi productió alkalmával több visói család által felmutatott 1445-iki oklevelet, melyben Kenderes de Malomvize főispán igazolja, hogy a visói családok elejének »ipsorum primis parentibus Negrile et Rhadamer vocatis collatio adhuc a Sancto Rege Stephano facta sit pro fidelibus servitiis in Kenesio de Viso.«

Nem volt alkalmam a Kenderes főispán recognitióját látnom s úgy azt kellőleg nem is mérlegelhetem, de annyi kiténik ezen száraz adatból is, hogy vármegyénk lakosságánál már 1445-ben oly hagyomány uralkodott, mely saját birtokának szer-

¹⁾ Protocolum Productionis Nobilium.

²⁾ Az eredetiből.

zését Magyarország első megalapítója és szervezője tényével és személyével kapcsolatba hozta.

Fennebb említettük Váralja helységet. A vár maga már 1360-ban nem létezett. Több más helyeken is említenek metalisaink várromokat, de azoknak még csak neve is feledésbe ment. Azt sem tudjuk meghatározni, honnan merítette Bonfinius azon állítását, hogy Máramaros neve az ókorban Marmatia volt? Egyedül annyit látunk, hogy bronzkori tárgyak nagy számmal, népvándorlási emlékek megyszerte előfordulnak; római imperatorok pénzei, byzanci császárok aranyai, előbbieik néhol ezerszámmra, sok helyen találtatnak, tehát már a régi századokban is élet és küzdelmes munkásság volt e vidéken, de hogy kik szerepeltek abban? — arról nem szólhatunk, mert a költő szerint »carent vate sacro.«

Az egyházi életről, mely máshol a történeti események legbővebb forrását nyújtja, adatokkal a XIV. századot megelőzőleg igen kevéssel dicsekedhetünk. Ezen században ért véget az erdélyi s az egri püspök közti versengés a felett, hogy »terra Máramaros vocata« melyiknek dioecesiséhez tartozzék? A királyi elhatározás egyszer az erdélyi, másszor az egri püspök javára szólott, míg végre is, mikép fennebb láttuk, az egri püspök győzött, kinek tizedbeli jövedelmét az 1329-iki privilegium minden 50 telek után egy márkában állapítá meg, mely azon időben jelentékeny összeget képviselt.

Miklós egri püspök máramarosi vicariusaként említettik 1346-ban Benedek a szigeti szent Imre hitvalló egyházának lelkésze, kinek közbenjárására a négy város szabadalma 1352-ben Szigetre is kiterjesztetett. Megemlítendő még Bartholomaeus literatus Pastor de Ziget, ki egy 1432. évi oklevélben mint a vármegye alispánja szerepel.

Ugyancsak a XV. században nyerte szervezését vármegyénkben a keleti egyház is; mint ehez tartozó lelkész előfordul Mirizló sacerdos Gyulafalváról 1386-ban, Koszta pap, Balota pap Közép-Apsáról 1428-ban, Nicolaus pap Visóról 1445-ben. Előfordulnak sok helyen monostorok, melyek közül legjelentékenyebb volt a Balk vajda és Drág mester által 1391-ben alapított és sz. Mihály arch. angyalhoz címzett monostor, melynek görög szövegű alapító levelét Antonius konstantinápolyi patriarcha állította ki, s egy századdal később II. Ulászló király megerősítette.

A monostor hegumenje a hívek által választatott, kinek a püspökéhez hasonló jurisdictiója Ugocsa-, Szatmár- és Szolnok-megyére is kiterjedt; ebből fejlődött utóbb a máramarosi püspökség. Körtvélyes volt a monostor székhelye, ennek sae-

cularisatioja után Mojszin¹⁾ és más inonostorok; jövedelmét az 1635. évi márczius 5-én tartott megyei congregatio akkép állapította meg, hogy »minden szentegyháztól egy-egy forintot adjanak a papok az oláh püspöknek«. Ha az egyházfő jövedelem tekintetében csak erre támaszkodhatott, nem lehet csudálni, hogy a püspökség 300 éves fennállása alatt nagyobb templomok nem épültek, sem a papság oly színvonalra, melyen más felekezet papsága állott, nem emelkedhetett, daczára annak, hogy a papság adataink szerint magából a nemesi és birtokos osztályból való volt, és daczára annak, hogy Mátyás király 1479-ben kelt rendeletével a gyulafehérvári metropolita közbenjárása folytán a máramarosi román papságot »valachos Presbyteros Graecam fidem tenentes« minden nevű adózásoktól mentessé tette.

Maga a püspökség 1720-ig állott fenn, mikor is a catholicus egyházzal való unio terjedése folytán az utolsó püspök Dorotheus Moldvába menekült, valószínűleg magával vivén okleveleket is, mennyiben az 1391-iki alapító levél görög eredetije is onnan került napvilágra.²⁾

Ha rövidre szabott időnk engedné, sok más tanulságos körülményekre is kiterjeszkednénk, melyek jogszokásokra, helynevek, személynevek magyarázatára, a kenézségek intézményére vonatkoznak, melyek mindnyájára okleveleink sok becses adatot tartalmaznak; így csak azt említjük meg, hogy a mennyi királyi adománylevéllel birunk, azok kivétel nélkül hadi érdemek jutalmazásául lettek kiállítva; az ősök, kik magokat e részben érdemesíték, míg egyrésről vallásukhoz és nemzetiségükhöz szorosan ragaszkodtak, származásukat okiratilag is feltüntették, addig másrésről a hazának és királyainak sok jó szolgálatot tettek; az Anjou-dynastia alatt s a Hunyadiak korában alig volt hadi expeditio, melyről okirataink említést ne tennének. Így, hogy a százból csak egy-két esetet említsünk, Nagy Lajos király alatt Ivan olahusnak apja Dragumér nevű, Viddin alatt esett el a törökkel vívott legelső csatában 1365-ben, ugyan annak testvére

¹⁾ Meggygyűlési jegyzőkönyv 1637-ből.

²⁾ Az eredeti görög szöveget közölte M. Cogolniceanu »Archiva romanesca« című okiratgyűjteményében 1860-ban. Ugyanaz latin fordításban II. Ulászló király confirmációjával kiadatott 1846-ban, Balcescu »Magazinul Istorico« című okiratgyűjteménye III. kötetében. A megerősítés alkalmával a monostor priorja és a munkácsi püspök közt felmerült collisio a király által 1494-ben akként döntetett el: »quod ipse frater Hilarius Prior et sui successores Episcopo de Munkacs sui ordinis reverentiam, Archiepiscopo vero de Transsilvania, modernis et futuris, veluti superioribus suis, debitam subjectionem et obedientiam praestare debeant et teneantur.«

pedig Thatomér Belcz alatt Podoliában a lithvánok elleni hadjáratban.¹⁾ — Hunyady János egyik hadjárata alkalmával Mojszinból öt édes testvér maradt egyszerre Bulgária harczmezején, a mi ritkán jön elő még a modern öldöklő hadakozás során is.²⁾

Ezen és hasonló esetek csak részletes érdekeltséget költenek. Általánosabb jelentőségűnek tartom Drág mester és testvére önálló hadi expedícióját a lithvánok ellen, melyről egy itteni oklevelen kívül tudtommal más forrás nem szól, mely azonban már szerencsés kimenetelénél fogva is megérdemli, hogy hazai történetünk hallgatással ne mellőzze. Arról Mária királyné édes atyja, Nagy Lajos király adományát megerősítő 1384-iki levelében ezeket mondja: »Cum nos ipsos magistros Drag et Johannem in regnum nostrum Ruscie, quod per lithuanos turbabatur, transmissemus, ipsi in supremam laudem milicie ardentius incitati, bellicis eorum actibus forte bravis ipsis arridente tam felici diplomate noscuntur militasse, ut ipsos lithuanos spolia dicti regni nostri Ruscie secum deferentes intrepide invadendo, captivosque et spolia dicti regni nostri simul cum litvanorum eorundem vexillo, ab eisdem per ipsos fideles nostros victorioso ablato, et nobis demum in victorie signum destinato, prorsus ab ipsis abstulerunt, nonnullos ex eisdem lithvanis, signanter Preskoya capitaneum ipsorum captivarunt, ubi idem magister Drag enormia in facie vulnera, ut de presenti cunctis cernentibus habentur manifesta, ab ipsis lithvanis in demonstrationem sue fidelitatis constanciam noscitur recepisse.«³⁾

DR. MIHÁLYI JÁNOS.

¹⁾ Fejér, Cod. diplom. X. k. 1. r. 371 l.

²⁾ Gr. Teleky család gyömrői levéltára.

³⁾ Az eredetiből.

BIZOTTSÁGI JELENTÉSEK.

A vármegyei bizottság jelentése.

I.

Máramaros-vármegye és az öt koronaváros levéltárának, valamint a magánosok beküldött okiratainak és leveles ládáinak megvizsgálására az aug. 25. tartott közgyűlés *Zsilinszky* Mihály választm. tag elnöklete alatt egy bizottságot rendelt, melynek tagjai voltak *Thaly* Kálmán, *Deák* Lajos, *Mihályi* János, *Nagy* Iván és *Szádeczky* Lajos, előadója pedig alúlirott s másodelőadója *Pettkó* Béla. Utóbbi a kutatásokban akadályozva lévén, nekem jutott az a szerencse, hogy munkálkodásunkról jelentést tegyek.

A bizottság, már másnap megállapítván munkaprogramm-ját, buzgalommal látott búvárlataihoz. Fő súlyt nem a rendezett levéltárakra kívánt fektetni, mert ezeket úgylis szorgalmasan kutatták már egyes helybeli történettudósok, kivált *Szilágyi* István és *Mihályi* János urak. Beérte tehát azzal, hogy általános képet nyerjen róluk, míg egyes tagtársak saját specialis tanulmányaiknak megfelelő búvárlatokat tettek. Ellenben a családi levélgyűjteményeknek csekélyebb adatait is kellő figyelemre méltatta a bizottság és jegyzékbe vette különösen azokat, melyek — az épen 362 éve vívott — mohácsi csata előtt lefolyt korra vonatkoznak. A XVI. és XVII. század iratai közül már csak a történelmi érdekűeket válogatta ki; az 1711-től máig kiadott okleveleket pedig jobbadán mellőzte, mivel a társulat maga is csak az 1711-ig terjedő adatokat kívánja behatóbban kutatni.

Nagyon és épen nem kellemesen csalódott a bizottság azon hitében, hogy a vármegyében lakó régi családok tömegesen bocsátják irataikat a bizottság rendelkezésére; mert Máramarosba főkép az a remény vonzott bennünket, hogy a régi kenészségre és oláh incolatusra, valamint a ruthének történetének legrégebb korszakára vonatkozó adatokat találhatunk. Egyszerű tulipános ládák, kamara-zugok és mestergerendák igen sok oly

történeti emléket tartalmaznak még, melyeknek előkerülése nélkül csak kapkodva és hiányosan lehet szólni Máramarosmegye múltjáról. Azzal kellett vigasztalódnunk, hogy helyben lakó tisztelt tagtársaink tovább sem fogják szem elől tévesztetni, hol rejlenek a legbecsesebb anyagok s értékesíteni törekednek azokat a hazai történettudomány javára.

Mindenekelőtt a hozzánk megtekintés végett beküldött okiratokról, azután az öt koronavárosnak Técsön őrzött levéltáráról s végre a vármegyei levéltárról teszem meg jelentésemet.

1.

A családi okiratok némely részét már dr. *Fejérpataky* László is áttekintette; a Szaploneczay-féle leveleket *Deák* Lajossal ketten vizsgáltuk át, -- a többiből alulírt előadó készített kivonatokat.

Szaplonczay Miklós kir. tanácsos és alispán úr, kinek kutatásaink megkönnyítésében legtöbbet köszönhetünk, a bizottság rendelkezésére bocsátotta a család leveles ládáját, mely a XVIII. századon erről számos, a megyei birtok- és közigazgatási viszonyokat földerítő adatot tartalmaz. A mohácsi vész előtti időkből csak néhány darabot találunk, jobbadán átiratban. A leleszi káptalannak egy 1765. évi hiteles átiratában találjuk *I. Lajos* királynak 1365-ben (quarto nonas mensis Februarii) kelt okiratát, melylyel Balkot, Zaáz fiát és máramarosi vajdát, ki Moldovában, honnan atyjával együtt bevándorolt, vére ontásával szolgálta a királyt, Máramaros nevű földjén Kuhnya faluval s a hozzátartozó Jód, Batsken (Kis-Bocskó), Két-Vison, Mayze (Mojszin), Bors és Két-Zeleste nevű villákkal jutalmazza, mely birtokba őt valóban be is igtatta a leleszi convent. Ugyanezen átiratban találjuk *Zsigmondnak* egy 1419-ben (die dominico proximo post festum beati Andreae apostoli) Temesvárott kelt levelét, melylyel Oláh (Volah) Bálintot, Jódi Taddé fiát, a máramarosi Jódon lakó királyi oláhok kenézet Jód falu birtokával jutalmazza. Ugyanő 1427. (secundo die festi Purificationis beatae Mariae virginis) meghagyja a leleszi conventnek, hogy Bálintot, Jódi Tádé fiát, s Bálint fiait stb. Jódfalu birtokába beigtassa, miről a convent ép úgy jelentést tesz, mint 1435-ben, ugyancsak *Zsigmond* parancsára, az ugyanazok javára Jódon eszközölt határjárásról.

Egy 1517. évi okiratnak egyik fele hiányozván, belőle pontos kivonatot nem adhatok. Ebben *Kornis* (a keresztnév kiszakadt) drivaski püspök és a szent-kereszt leleszi conventjének prépostja tudatja hogy a máramarosi (kiszakadt nevű) kamara-

ispán előttük megjelent Kohnya, Dragmérfalva (s valószínűleg még más) birtokok ügyében Cheebi Pogan Zsigmond, Thywadari Weres György, Gorýchai Barýlowych, Bylkei György, Thorkos Dragmér, a Dragmérfalwy-család több tagja, Jódi Domokos és János, Balja Lázár, kik — úgy látszik — valamely birtokvilongásban előzőleg egyezségekre léptek; továbbá Kohnyai Bogdán, Miklós és Mihály, az oklevélben előforduló név; az utóbbiak úgy látszik, mint vevők szerepelnek.

Egy tíz évvel később 1527. kelt okiratban Krychfalwy Miklós alispán, Stoyka Péter, Zarwazói Bánk András, Gywlai Rednek István és Felsewyssói Gávril mármarosmegyei szolgabírák, Margit, Chonka Simon özvegye s fia Chonka György ügyében a megye határozatából, s a megye egyetemének nevében tudatják, hogy azon birtokot, melyet Jódi Poczogó Lázár azon czímen tart vissza, hogy azt ő 140 frton Jódi Ivaskótól és nejétől (Mwsay-leánytól) zálogba vett, ezen 140 frt lefizetése után bármikor visszaválthassa.

1591-ben Chebi Pogány György alispán, Konhai Maros Demeter, Zerfaludi Bud István, Veresmarti Maros Mátyás és Chjománfalvi Ztojka Tamás szolgabírák előtt Fatulj, másképp Kohnyai Ztanka Péter neje Axenia Jódon négy nemesi curiát örök áron eladott Jódi Lázár János feleségének, Máriának.

1647. június 25. Boér Miklós nemeslevelet kapott *Rákóczy* Györgytől, mely armalisknak hiteles másolata van a Szaploneczay-család iratai közt. Érdekes 1656. január 8-ról Rákóczy György eredeti rendelete, melyben meghagyja, hogy Kalocsa Farkas saját jobbágyot, ki megszökvé, Beszterczén mint szabad ember viselte s egy fejedelmi menedéklevel alapján Illyésnek nevezte magát, mint csalót, ki a fejedelmet is rászedte, Vlád Farkashoz, mint földesúrhoz visszakísérjék.

1717-ből azért említek föl egy elismervényt, mert abban az illető felsorolja, hogy átvette Jód község nemességének 1427., 1435. Zsigmondtól, 1451-ben V. Lászlótól és 1471-ben Mátyástól nyert donatióit és szabadalomleveleit. Kár, hogy az aláírás olvashatatlan.

1731-ből igen érdekes egy Tegerovits Veszily nevű, a lengyelországi Sebjéből a nagy éhség miatt 3 fiával együtt bevándorolt egyén levele, melyben túlságosan hálálkodik azon, hogy fiaival együtt örökös jobbágy lehet Máramarosban.

Nem fölösleges, ha csak kuriózumképen is fölemlítnem, hogy a XVII. század néhány oklevelében Máramaros egyszerűen Marosmegyének van írva.

Tar Gyula úr bemutatta családjá czímeres nemeslevelét, melyet Lipót király Laxenburgban 1698. máj. 27. adott ifjabb

Apafi Mihály kérelmére ennek jobbágya, Szigethi Tar Márton hajdú s fiai Márton és Fülöp részére. Czímerül égszínkék mezőben kivont kardot tartó kart festetett a király. 1701. febr. 18. pedig Bécsben átírta és megerősítette ifj. Apafi Mihálynak Bécsben 1700. július 5. kelt adománylevelét, melynek értelmében Tar Mártont a Szigeten, Máramarosmegyében hírt telke után járó összes terhektől fölmentette.

Ujhelyi Pál úr szintén érdekes okiratokat küldött be, melyek azonban részben Ugocsára vonatkoznak. Figyelmet érdemel ezek közül Lipót királynak Pozsonyban 1662. június 7. kiadott okirata, melylyel megerősítve Ujhelyi János, Ferencz, Mihály és Pál testvéreknek vámszedési jogát, hivatkozik III. Endre királynak egy 1300-ban kelt privilegiumára. A pergamenre írt privilegiumot, az okirat szavai szerint, a régiség már akkor megrongálta; nem is közli szövegét Lipót király, csak tartalmát adja, mely szerint III. Endre 1300-ban a Visk, Rakasz és Fekete-Ardó ugocsamegyei falvakban való vámszedés ügyében intézkedett. Kár, hogy nem tartalmaz közelebbi részleteket s hogy még azt sem jegyzi föl, ki kapta a vámszedés jogát. A család birtokában van azonban Ugocsamegyének egy 1690. aug. 14. Nagy-Szóllósn kelt bizonyáglevelé, mely szerint a nevezett 1300. évben III. Endre Rakaszt a vámszedés jogával együtt cserében, örök jogon adta az Ujhelyi-családnak Viskért s Rakasz és Fekete-Ardó népes falvakért. E szerint Visk az Árpádok idejében Ungvárhoz tartozott; a róla fennmaradt adat egyúttal a mostani kutatásainkban talált legrégibb nyom egy máramarosmegyei helységről. — Hasonló kevés szóval hivatkozik Lipót király idézett oklevele Lajos királynak Zsigmond király által 1388-ban Esztergomban átírt s a Rakaszban való vámszedést megerősítő pátenislevelére. Felsorolja végre III. Ferdinándnak Pozsonyban, 1650. június 12. kelt privilegiumát, mely eredetiben is megvan s melyben a király a nevezett Ujhelyieket megerősíti a Rakaszban való vámszedés jogában. Ez a hely odáig a vizek kiöntései miatt alkalmatlan volt a közlekedésre; Ujhelyiek azonban több helyütt hiddal és gátakkal látták el a Maloda-Tisza nevű kis patakot, mely azon falu határában kanyarog, különösen azon irányban, melyben a máramarosi sót a Tiszántúlra szállítani szokás, a mocsaras helyeket lecsapolták stb., szóval annyi áldozatot hoztak a közlekedés érdekében, hogy méltán tarthattak igényt a vámszedés jogára, melyben meg is hagyta őket III. Ferdinánd és I. Lipót. — Érdekes Ugocsamegyének egy 1690. aug. 14. Nagy-Szóllósn kelt bizonyáglevelé is, mely szerint az Ujhelyiek III. Endre királytól 1300-ban Visket örök jogon elcserélték Rakasz és Fekete-Ardó ugocsamegyei népes falvakért.

A még felmutatott két oklevél közül az egyik a szepesi kamarának egy 1590. ápril. 30. Kassán kelt passusa, mely szerint az udvari kamarától a máramarosi bányákból házi szükségleteire kapott száz kősótt, lefizetvén érte a harminczadot, az Újhelyi-család akadálytalanul hazaszállíthatja; s a másik Lipót király parancsa 1702. május 4-ről, mely szerint a Felső-Magyarországban a Tisza vidékén lakó urak a sóvám szedése következtében annyi sótt halmoztak össze, hogy a bő felesleggel már most kereskedést is űznek, — őket a sónak illetén árulásától szigorúan eltiltja, hacsak mázsánként másfél rajnai forintot nem fizetnek a kincstárnak kárpótlás fejében.

A *rónaszéki sóbányahivatal* II. Ulászlónak 1498-ban (sabbato proximo post festum beati Marci Evangeliste) Budán kelt s teljesen ép, függő pecséttel ellátott oklevelét küldötte be megtekintés végett. Ez oklevél, a máramarosi kamaratisztek és a sóvágók közt, ez utóbbiaknak fizetése iránt fenforgó viszályok ügyében intézkedve, Tharcsay János és Proll Miklós kamaratiszteknek meghagyja, hogy a máramarosi sóvágók fizetése és élelmezése iránt a munkásokkal megegyezni törekedjenek. Így például mivel a sóvágók messziről jönnek össze s elegendő élelmi szert nem hozhatnak magukkal, ott kívül pedig a föld terméketlen, mindenestre gondoskodni kell arról, hogy jobban élelmeztessenek. A bányászat történetére nézve igen érdekes okiratot, melyet hosszúsága miatt le nem másolhattam, *Mihály* János úr ajánlkozott gazdag gyűjteménye számára lemásolni.

Kiváló becsű okiratokat láttunk a vármegye történetének egyik legbuzgóbb kutatójánál, *Mihályi* János főügyész úrnál, ki a bizottság kérésére készségesen megígérte, hogy a birtokában levő darabokról külön jelentést fog tenni. Nevezett tisztelt tagtársunk megmutogatta egyúttal a családja birtokában levő szarvaszói aranyeletet, mely 1847-ben került felszínre s mely négy kisebb és két nagyobb, spirális ékítményekkel ellátott aranylemezből, ahhoz tartozó karikákból s ritka teljességű arany-gyöngyfüzérből állva, a népvándorlás korának egyik Európaszerte figyelmet érdemlő maradványa.¹⁾ Az egyik bronzkardot hazánkban csak a felkai híres lelettel hasonlíthatjuk össze. A bronzleletek, a megye őskorának e szép emlékei, már az 1876. évi régészeti congressuson méltó feltűnést keltettek s egy megyei muzeum megalkotására és a megye őskori történetének szorgalmasabb kutatására ékesszólóan ösztönözhetik Máramarosvármegyének a tudományokért lelkesedő társadalmát. Hiszen azok

¹⁾ Néhány darabnak rajzát közölte *Hampel* (A bronzkor emlékei Magyarhonban (XI.VI. tábla).

a kincsek, melyek a régmúltból a m.-szigeti lyceumban vannak felhalmozva; vagy azok az őskori bányaeszközök, melyek 1817-ben a királyvölgyi abbahagyott bányából kerültek felszínre s melyeket a szlatinai sóbánya felséges boltozatai alatt De Adda Sándor kir. főbányatanácsos úr társulatunknak aug. 26. oda tett kirándulásán oly tanulságosan mutatott be s más magánosoknál, testületeknél, vagy a hatóságnál, — pl. a megyei levéltárban — elszórva heverő s így bajosan hozzáférhető régiségek stb. oly tömegben vannak Máramarosban, hogy nagyobb anyaggal s több munkakerővel kevés más törvényhatóság területén kezdtek megyei muzeum megalkotásához. S ily muzeum csak növelné azon jelességek számát, melyek a természet szépségeihez és az emberi kéz alkotásához így is mind nagyobb tömegben vonzzák a látogatókat e kies vármegyébe.

2.

Az öt koronaváros técsői levéltárának megvizsgálására Szaploneczay Miklós alispán és Mihályi János főügyész úrak társaságában folyó hó 27-én rándultam ki. S Mihályi János, Rettegő Imre bíró, Tóth Ferencz lelkész úrak és szíves házigazdám Agoston Gyula gyógyszerész úr tanuló fiának társaságában fogtam az oklevelek megtekintéséhez. Az oklevelek, sajnos, meglehetősen össze vannak zavarva, egyesek nincsenek is helyökön, a kimerítő regestrum azonban mégis teljesen hozzáférhetővé teszi.

Ez összeírás, melyet Kürthy Sándor, a város ügyésze, Gazda János levéltárnok és Bornemisza Gábor técsői jegyző 1825. december 22. fejezett be s mely teljesen fölöslegessé teszi az 1796-ban hiányosan eszközölt első összeállítást, magyar nyelven tájékoztat minden egyes oklevél tartalmáról, följegyzí az oklevél keltezésének idejét, valamint az anyagára, külső jellegére vonatkozó észrevételeket is.

A técsői levéltár húsz fiókban, azaz 27 kötetben 346 szám alatt 1092 darab okiratot tartalmaz és a templom délnyugati részében, az énekhar mellett, erős falak és vasajtó által védett kis szobában egy faszekrényben van elhelyezve. E helyiséget 1819-ben készült el.

A levéltár legrégibb irata 1326-ból való. Ezt ugyan, több más, a regestrum szerint érdekes tartalmú okirattal együtt, nem találtam helyén, dr. Csánky tagtársam azonban kivonatát készített belőle Szilágyi István úrnál, ki azt történelmi kutatások céljából kikölcsonőzte. E szerint Boleszló esztergomi érsek 1326-ban megerősíti az öt város plébánosait az általuk »iam ab antiquo« gyakorolt ius archidiaconaleban s a tizedszedés jogában. Az érsek e levelét 1341-ben a budai káptalan is átírta. —

Helyén találtam azonban a korra nézve második oklevelet, *Róbert Károlynak* egy 1329. ápril 26. kelt adományát, mely egyébként már épen nem ismeretlen. Érdekes megjegyzése, hogy az egy *Huszt* nevében benn van mind az öt koronaváros kezdőbetűje; a H Hosszúmezőt, V Visket, S Szigetet, T Técsőt és H Husztot jelenti. Tizenhét pontja nevezetes kiváltságokkal halmozza el az öt várost. Ezek szerint azon szabad emberek, kik az említett helyeken lakni kívánnak, oda szabadon jöhetnek, s esetleg onnan szabadon távozhatnak is. Rendeli továbbá, hogy semmiféle comes bíraskodása alá se tartozzanak, hanem külön bírának engedelmeskedjenek.

A bírót szabadon és magok közül választhatják, a plébánossal együtt. Nevezetes, hogy a király végrendelkezésre való jogot is adott a plébánosoknak. A papnak tizeddel tartoznak a mezőség után, — viszont azonban a pap a maga püspökének minden ötven telek szántóföldje után tized fejében egy márkával tartozik. A gyilkos két márkával válthatja meg életét; halálos sebért pedig egy, könnyű sebért fél márkát s egyszerű verekedésért 60 pénzt kell fizetnie.

A bírák és vének, a gyilkosságot, lopást és gyűjtogatást kivéve, a mi a rendes királyi bíróság elé tartozik, önmaguk ítélik és szabadságukban áll a békéltetés is. A telepedők ideédesgetésére szolgál azon pont, mely szerint az erdőirtók örökjósággul kapják az általuk kiirtott területet. Földbér (terrarium) fejében minden egész telekről fél falco jár. Árúczikkeikkel szabadon járhatnak és kereskedhetnek, az arra rendelt napokon adómentes vásárokat tarthatnak s az ország báróit nem kötelesek ingyen elszállásolni. Minden hasznos munkát, vagy új ültetést szabadon végezhetnek, s oly földtől, melyet szántásra nem használhatnak, csupán három ponderát fizetnek. Azoktól az ajándékoktól pedig, melyeket idáig adófejében kellett beszállgatniok, egyszer-mindenkorra fölmentette őket *Róbert Károly*.

E szabadalom-levelen épült föl az öt korona város egész kiváltságság helyzete, melyet új meg új kedvezésekkel gyarapítottak a későbbi királyok. Így 1472. szeptember 2-án *Mátyás*, 1546. márcz. 18. I. *Ferdinánd*, 1582. jul. 18. *Báthory István*, 1593. május 1. *Báthory Zsigmond*, 1611. decz. 25. *Báthory Gábor*, 1649. *Rákóczy György*, 1652. szept. 12. III. *Ferdinánd* s 1696. július 1. I. *Lipót*, ki az öt városnak valóságos magna charta libertatumot adott.

Ezen egymást átíró privilegiumokon kívül igen sok királytól nyert még apróbb kedvezéseket és védőlevelet a város. Így *Zsigmond* király már 1410-ben és 1421-ben tiltja, hogy akárki is háborgassa őket jogaikban. Ezenkívül még csak egyetlenegy

oklevelet mutat fel a levéltár Zsigmond korából; s ez 1431-ből Dénes püspök búcsúlevele.

Hunyady János kormányzó 1449-ben elrendelte, hogy a máramarosi sókamara 12 arany forinttal, vagy ez értéknek megfelelő sóval járúljon a huszti határban épített kő-kápolna költségeihez. V. *László* király, ki már 1442-ben kedvezően döntött a városok és Perényi (Prini) János közt a harminczadok miatt folyt villongás ügyében, 1453-ban azzal mutatta meg jóindulatát, hogy a királyhoz tett útjaikban minden vám és harminczad fizetése alól fölmentette az öt város polgárait. Még nagyobb javukra vált *Mátyás* király 1458. évi privilegiuma, melyben megengedte, hogy még a só is harminczadfizetés nélkül árúlhassák. Nem kisebb kegyet mutatott irántuk 1470-ben, midőn tekintettel az inséges esztendőre és a nagy szükségre, kijelentette, hogy az egy forint taksa helyett csak 60 pénzt fizessenek, a többi adósságot pedig fuvarozással szolgálják le. Ugy látszik, meg is hálálták ezt Mátyásnak, ki 1472-ben elismerve, hogy a város lakosai őt az oláhok és egyéb lázadók ellen híven segítették, összes szabadságaikban megerősítette őket. A kamara tisztjeitől azonban ezek után is sokat kellett szenvedniök, főkép az által, hogy nem akartak illő árt adni árúczikkeikért és munkájokért; e túlkapások korlátozására volt szánva *Mátyás* özvegyének, *Beatrix* királynénak 1495. jul. 10. kiadott protectionalisa.

A Jagellók sem hanyagolták el az öt várost. II. *Ulászló* már 1498-ban megerősítette szabadalmaikat, miket 1504-ben neje, *Anna* királyné újabbakkal is tetézett; 1506-ban a király fölmentette a városok minden szekeres gazdáját a taksák és adók, 1514-ben pedig az összes vámok és harminczadok fizetése alól. S ha e rendeletet nem nagyon vették is figyelembe az akkori zavaros időkben, apjának parancsát 1516-ban újabban is kiadta II. *Lajos*. E két adat annál érdekesebb, mert ismeretes dolog, hogy a máramarosi nemesekre 1514-ben a hűtlenség bűnét mondta ki az országgyűlés. A vagyonos polgárok, úgy látszik, távoltartották magukat a Dósa-féle mozgalmaktól s e viselkedésnek köszönhették a két Jagello kegyeit.

S ezzel utaltam mindarra, a mit a városok levéltárai a mohácsi vést megelőző időkből — részben csak egyszerű átiratokban vagy másolatokban — megőriztek. Az azt követő zimankós évtizedekben, mint fentebb érintettem is már, a városok körülbástyázására sohasem feledkezett meg az odáig nyert jogok körülbástyázásáról s a szerencse kerekének fordulása szerint hol a magyar királynál, hol az erdélyi fejedelelemnél keresett védelmet. Ha például odaadó hűséggel viseltetett is

Erdély iránt, melynek törvényei és fejedelmei eleget foglalkoztak a városokkal, 1603-ban május 24. Rudolftól s 1646. márcz. 18. és 1652. szept. 12. III. Ferdinándtól is kieszközölte szabadalmainak megerősítését.

Aránylag hosszú uralkodása alatt különösen *Apafi* Mihály erdélyi fejedelem karolta fel az öt város ügyét. Már 1663. július 13. megerősítette Lipót királynak 1659. május 30. kelt privilegiumát, vagyis pallosjogot engedélyezett s helybenhagyta, hogy 12 mértföldnyi területben minden nemes és nemtelen gonosztevőt megfogathassanak s törvény szerint elítélhessenek. 1664. febr. 4. összes eddigi jogaikban megerősítette őket. Pár nappal később, febr. 17-én külön is jóváhagyta Ferdinándnak vám- és harminczad-nemességet biztosító s 1652. szept. 12. kelt privilegiumát, mit a nyakaskodó külső birtokosok és nemések ellenében 1667. június 22. és 1668. márcz. 9. ismételt is. Érdekes az 1664. évi privilegiumban, hogy a bor árulását megengedte az öt városban, de csak saját hasznukra és szükségletökre. A huszti vár számára való borárulást ellenben eltiltotta, Magyar- és Erdélyországból csupán a vár szükségleteire hordhattak bort. Ahhoz, hogy bortermelésre gondoljanak, be kellett várni Bari Jánost, ki csak 1822-ben merte kérni, hogy Máramarosban szőlőt ültethessen. Kimondotta a fejedelem, hogy a hajók kormányosai ingyen szolgálni nem tartoznak. Megerősítette a városokat a Makkos-, és Tölgyeserdők használásának jogában s egyúttal fölmentette a lakosokat azon kötelezettség alól, hogy a vár részére makkot szedjenek. A vár sertéseit csak akkor szabad az erdőkben tartani, ha a környéken másutt makk nem teremne. Kötelezi a tiszteket, hogy a városi polgároknak mindannyiszor megadják a kölcsönvett összeget, hogy mindenért illően fizessenek. A husztiakat nem korlátozhatják szabad legeltetésök jogában a városbeliek. A beszállásolt katonáknak óvakodniok kell minden kihágástól. A söt a város mindazon lakosai, kik az aknákban dolgoznak, a Szigeten szokásos árakon kapják, kenyeret pedig Szigetről is szabad bevinniök.

Ezt a szabadalmat kiegészíti a fejedelemnek azon, 1667. július 9. kelt parancsa, melyet *Pogány* Menyhért máramarosvármegyei alispánhoz intézett. Ebben meghagyja, hogy a máramaros-szigetieket ne engedje Técsőn túl fuvarozni. Mert ha mégis tovább akarnák szállítani a kereskedők által rájuk bízott árucikkeket, a técsőiek büntetlenül átrakhatják szekereikről a terhet a maguk alkalmatosságaira s tovább vihetik azokat Köves-Ligetig.

A Lipót-féle diploma döntött ugyan Máramarosvármegye sorsa felett is, a városok azonban nem felejtették el végképen Erdély régi fejedelmeivel való összeköttetéseket. Még *II. Apafi*

Mihályt is fölkeresték panaszaikkal, ki 1697. febr. 12. meg is ígérte nekik azok orvoslását, s egyúttal hangoztatta, hogy meg akarja őket tartani az atyja által megerősített összes szabadalmakban, tartozásaikat azonban nem akarták megfizetni Apafinak, úgy, hogy e miatt 1698. febr. 18. s 1700. január 28. kemény hangozon parancsolt rájuk Lipót király. *II. Rákóczy* Ferenczhez szintén hűséggel viseltettek. ha sokszor felpanaszolták is sérelmeiket. Erdélyi fejedelemmé választatása után kérték, erősítené meg szabadalmaikat. A fejedelem azonban 1707. július 20. úgy határozott, hogy mivel e szabadalmak szokatlanul nagyok s mivel az azokat átíró Lipót adományleveleit az épen folyó ónodi országgyűlés megsemmisítette, az öt város privilegiumai érvénytelenek. A városok azonban nem nyugodtak meg e végzésben s új meg új kérelmekkel ostromolták a fejedelmet, pl. 1709. szept. 18-án. Máskor sem tapasztalták a fejedelem föltétlen kegyelmét. Például 1710. május 20-án, mikor azt kérték, hogy ne kelljen terményekben adózniuk a vár fentartásához s midőn a rézpénz-forgalom tekintetében is nehézségekkel álltak elő. Csupán annyit könnyített rajtuk, hogy megtéríteni ígérte az ő (a fejedelem) útlevelével járókra tett költségeiket, biztatta azonban őket, hogy az öt várost minden rendkívül való megterhelés alól mentessé teszi.

Maga *Lipót* király, mint említettem, 1696. július elsején megerősítette összes szabadalmaikat, sőt újakkal is növelte azokat. Így 1697-ben salva gvardiát adott a városoknak, melynél fogva — tekintettel a háborús időkre — fölmentette őket attól, hogy a jövő-menő királyi hadaknak szekereket adjanak és postálkodjanak. Ugyanő adott czimert, 1701. június 28-án, az öt városnak. E szerint Técsőnek sas, Visknek szarvas, Husztnak két nyíl, Hosszumezőnek ökörfő, Szigetnek pedig bölényfő a czímere, melyet egyenként és összesen is használhatnak.

Érdekes a huszti vár parancsnokának ez időből való három levele. Az elsőben 1698. február 7-én azt javasolja, hogy a viskieket és husztiakat mindaddig, míg ez alól a király föl nem menti őket, tovább is várbeli szolgálatra szorítsák. (Egy 1697. évi szept. 14. kelt rendelet szerint vizet is nekik kellett hordaniuk a várba.) A másodikban 1701. ápril 1. a commendans megtiltja a városoknak, hogy egy fillért is adjanak ifjabb Apafi Mihálynak addig, míg el nem készül a huszti vár kútja; mert a király a legkevésbbé sem akarja, hogy valaki taksát is fizessen, szolgáljon is. (Évek múlva különben arra kellett kérniök (egy datum nélkül való levélben) Brondan Antalt, a neoquistica bizottság elnökét, hogy csináltassa meg a huszti vár kútját, mivel nagyon terhes a lakosokra nézve, hogy a várba vizet hordjanak.) A harmadikban 1701. szept. 13. arról tanúskodik az erdélyi kor-

mányzóságához irt levelében, hogy az öt város nemesei megtelepítenek minden orosz és lengyel jövevényt, sőt hogy azokat — a városok többi lakosának sérelmével — a közterhek viselése alól is fölmentik. De ha ezt tették, talán igazolja őket azon körülmény, hogy a háborús idők nagyon megfogyasztották a lakosok számát. Fenmaradt például egy összeírás, melyből kitűnik, hogy még 73 év múlva, 1774-ben is csak 5813 lakosa volt az öt városnak. A parancsnok különben 1701-ben, úgy látszik, nem kívánt sokkal többet, mint a mit Bethlen István, Husztnak akkori ura, már 1622. szept. 7. elrendelt, hogy t. i. részt vegyenek minden közteher viselésében úgy a polgártelekeken lakó nemesek, mint a nemestelkeken lakó polgárok.

Az 1711-en innen levő korszak, szorosan véve, nem tartozván társulatunk kutatásainak körébe, a további adatok felsorolására ki nem terjeszkedhetem. Meg kell azonban jegyeznem, hogy a hely történetének kutatói e korból is számos adatot fognak Técsőn találni a huszti várról és uradalmáról, az anyagilag egyre súlydó városoknak régi szabadalmaik épségben tartása iránt folytatott küzdelmeikről, s megtalálhatják a csak a múlt század második felétől vezetett számadásokat és 1773-tól a gyűlések jegyzőkönyveit, de fájdalom, csupán egyes évekről. A mi különösen a régibb számadásokat illeti, azokról csak elszigetelt följegyzések maradtak fenn. Técső városa pl. 1670. márcz. 26-án 130 forintot számított fel az eperjesi országgyűlésre való fölmenetel költségeinek fejében és eunyinek megtérítését kérte Máramarosvármegye főispánjától.

Statutum csak egy maradt fenn és pedig 1759-ből, midőn kötelezték magukat a városok, hogy pereiket a döntésig együtt folytatják, egymás híre és beleegyezése nélkül egyességre nem lépnek, s a költségeket közösen viselik. E határozat éle a kir. kincstár ellen fordult s azt 1762. szept. 16. még keményebb alakban újították meg. E tárgyban, nevezetesen, hogy az országgyűlés őket jogaikban megerősítse s pereikben ítélethez juttassa, 1790. máj. 8. a vármegyéhez is folyamodtak s 1800-ban követeket is küldtek Pestre.

Mint e rövid jelentésből kitűnik, a levéltárnak kevés adata van, mely a köztörténetet különösebben érdekelné s különösen érezhető a missilis levelek hiánya. Ezeket valószínűleg minden válogatás nélkül kidobták a levéltár rendezése alkalmával. A gyűjteménynek jelenleg nincs külön őre s ilyenre tulajdonkép nincs is szükség. Ahhoz értő ember 2—3 nap alatt könnyen helyreállíthatja a levéltár régi rendjét; s a város derék bírāja, *Rettegi* Imre úr maga is fölismervén ennek kíváncsatos voltát, hisszük, hogy óhajtásunk rövid idő alatt teljesül.

3.

Teljes rendben találtuk az általunk megvizsgált legnagyobb gyűjteményt, a vármegye levéltárát, mely a velünk szemben igen előzékeny báró *Sztojka* Gyula és Szépfaludi *Örlössy* Ferencz urak szakértő és gondos vezetése alatt áll.

A levéltár a megyeház főbejáratától jobbra eső 8. elég tágas és szellős, száraz szobában van elhelyezve.

Berendezését és elhelyezését szárazon a következőkben ismertetem:

1. *Iroda* és dolgozó szoba. Ebben vannak 1860-tól a jegyzőkönyvek s indexek.

2. *Üvegszoba*. (Urbéri iratok, az ötvenes évekből a városi bíróság iratai, alispáni iratok 1877—83. s a hozzátartozó indexek.)

3. *A szoba*. (1857. és 1870. népszáml. ívek, közig. iratok 1860—1886.; anyakönyvek 1828—1889-ig; továbbá 1861-től az állandó választmány iratai, házipénztárszámadások 1867-től 1887-ig, alispáni jegyző és postakönyvek 1861-től 78-ig; a petrovai és visői szolgabíróság polgári és bűnügyi iratai 1861—78-ig, az izai szolgabíróság iratai 1861-től 71-ig; a szigeti központi szolgabíróság iratai 1864—75-ig; az országgyűlési képviselő-választási iratok 1861-től 1888-ig; a kaszói szolgabírószági iratok 1861-től 1871-ig; a követeknek szóló utasítás 1830-ból; szigeti törvényszéki iratok 1853-ból; tiszti ügyészi napló 1851-ből.)

4. *B terem*. (Sugatagi szolgabírószági iratok 1851—61-ig; ökörmезеi, técsői szolgabírószági iratok 1851—61-ig; máravizi szolgabírószági iratok 1861—71-ig; bocskói szolgabírószági iratok 1851—68; rahói és sajói szolgabírószági iratok 1861-től 71-ig; visői szolgabírószági iratok 1851—61-ig.)

5. *C terem*. (Magánosok és vármegyei tisztviselők iratai, melyek Máramaros vármegyét érdeklik (Hatfaludy Pál, Igyártó Mihály, Dráguss János, Rácz Péter és Gorzó féle iratok) továbbá a Szaploneczay, Gazda, Rednik, Csonka, Pogány, Megyeri, Radó-iratok; az 1849-iki központi választmány iratai; Fragmenta protocolli ab anno 1702—1781 et rescripta; polgári és közigazgatási iratok 1800—1815-ig; Conscriptiones personarum et nobilium 1827; a máramarosi nemzeti őrsereg összeírása 1849-ből; az országos összeírások munkája felett tartott küldöttségi munkálat és arra felsőbb helyről jött észrevételek; Protocolla subalterni judicii 1790-ből; Acta politica 1815—1849.; közigazgatási iratok 1854.; Instantiae ab annis 1789—90; Schedae diurnales 1787—89., Folia referendarum; az 1849-iki teljhatalmú választmány iratai, jegyző tisztség levelezései.)

6. *D terem*. (Vármegyei egykori tisztviselők iratai; Szathmáry János, Jurka Timót, Mórítz Samu, Háy Péter, Hatfaludy Pál-féle iratok; falusi jegyzők instructiója és magánosoknak a vármegyét illető iratai; polgári ügyiratok 1639-től 1850-ig; 800 drb könyvből álló könyvtár, köztük országgyűlési jknyvek 1830—44.; 71 drb II. Rákóczy Ferencz-féle levél; a polgári periratok jegyzőkönyvei és vezérkönyvei 1862-től 69-ig; 44 drb nemes levél és más hasonló fajta okirat; törvényszéki jegyző- és mutató könyvek 1727—1850-ig; bűnügyi jknyvek 1689—1802, 1803—25, 1826—40, 1840—50; bűnügyi jknyvek 1773—1850-ig.)

7. *E terem*. (Vármegyei jegyző- és vezérkönyvek 1814—33-ig; 1834—1849.; urbéri iratok az egyes járásokat illetőleg; 1856-iki közigazg. iratok.)

8. *F terem*. (Jegyzőkönyvek 1629—1814.; Acta politica 1787—1812. et Miscellanea; Mán József főispán hivatalos iratai; az adószedők számadásai 1809—1846.)

A levéltár legrégibb iratai a nemes- és adománylevelek osztályában vannak elhelyezve. Ezek közül a legfontosabbakat a következőkben ismertetem:

Perényi Péter országbíró 1418-ban (sabbato proximo ante dominicam Ramispalmarum) Nyaláb várából meghagyta a leleszi conventnek, vezetné be Zaruazowi Neent Szarvaszó máramarosi falu birtokának egy harmadrészébe. Király képe gyanánt Ilholchi Tharol, Ujmezői (Vimezew) Péter, Szaplonezai (Sapoucha) Naán, Uglyai András és Leke s Kútfalvai (Cuthfalua) Stoyka van kijelölve, kik közül tényleg Uglyai András viselte a király képét. (Hártyán függő pecséttel 1. sz.)

Sorrendben azon czímeres nemeslevél következik, melyet ugyancsak Zsigmond király 1430-ban (die dominico proximo post festum Epiphaniarum domini) adott ki, *Daby* másképp *Zágráby* Mihálynak, Máthé fiának részére s melyet közelebb a czímerrajzzal együtt a Turul közölt, (Fasc. 1. A. C. M. — Nro 18.) mint a Vatha-családot illetőt, mire a közlőt a Mathei név hibás olvasása vezethette.

V. László király 1457-ben (feria quinta proxima post festum beati Valentini martiris) Budán *Ilholczi* Chathwl fiát Mihályt, ki a törökök s mások ellen vívott ütközetekben sebet is kapott, Zarwazow máramarosi falu egy harmadának birtokával, mely néhai Fejér Dancs halálával a kincstárra szállt vissza, továbbá az egész Kablapathaka faluval együtt új adományképen ajándékozta meg. (Nro 2.)

Mátyás király 1465-ben (in vigilia Visitationis beate Marie virginis) Budán *Darah* Lászlót megajándékozta az egész Kabolapathaka faluval és Zarvazo máramarosi falu egy részével. (Hártyán, 3. sz.)

Az armálisok jegyzékét a jutalmazottak betűrendje szerint ezekben állítom össze:

- Ágoston István és János 1680. jun. 10.
- Balás János 1670. márcz. 4.
- Bálint István 1609. jun. 23.
- Bedei Miklós, 1619.
- Bencse-család 1590. táján (az év kiszakadt) decz. 29.
- Bégányi István 1698. május 27.
- Bojér Miklós, 1647.
- Buday-család 1683.
- Csinády Mihály 1698. nov. 15.
- Demkó-család 1784. márcz. 13. (Bizonyáglevél. A család genealogiájára vonatkozó adatokat részletesen kijegyezte dr. *Demkó* Kálmán tagtársunk.)
- Dobraviczay Mátyás, György, András és István 1661. jun. 25.
- Felsőbányai-család 1646.
- Ferencz (Técsői) István 1670.
- Fóris (Dévai) 1810. nov. 9.

Herincse-család (bizonyoságlevél).
 Huszár Mihály 1622. febr. 2.
 Igyártó György 1667. jun. 26.
 Izay Ferencz és András 1597. decz. 22.
 Kassay Mátyás 1626.
 Kolos (Tokaji)-család (bizonyoságlevél Zemplénből).
 Kothech (Sajói) András 1560.
 Kovács György 1674. decz. 4.
 Kürthy (Csáthi) Sándor (bizonyoságlevél Szabolcsból).
 Lindvay (Hosszúmezei és Szigethi)-család 1789. ápr. 17. elégett armalisának pora egy skatulyában.
 Lőrincz- (Viski)-család. (biz. 1.)
 Marina (Kricsfalvi) 1591. és 1592.
 Matejsik-család 1773. nov. 6.
 Mihálka Péter 1786. okt. 19. (meghirdetés).
 Nemes János és Tivadar 1628. júl. 23.
 Néma (máskép Szalkay)-család (biz. 1. Szabolcsból).
 Orbán György 1670. decz. 7.
 Petz Mihály 1802. márcz. 5.
 Poncz János 1700. jun. 10.
 Rácz-család (ármálisa teljesen elázva s összezsugorodva).
 Schwartz Antal és József (a századból).
 Szegedy-család 1683.
 Tárkányi Alajos és János (biz. 1.)
 Técsy (máskép Szabó) András és Dániel 1670. decz. 2.
 Tóth-család.
 Vas András 1698. szept. 9.
 Zay (Técsői) András, György és István 1670. okt. 2.
 Zaz Mihály 1605. jun. 14.
 Zolnaki András 1582. febr. 21.

A nemeslevelekkel egyetemben őrzött oklevelek közül föl-
 említém még *Rákóczy* Györgynek 1637-ben a máramarosi nemes-
 séget a személyes fölkelés terhe alól fölmentő levelét, mely a
 helyett a kiállítandó katonaság számát szabja meg; továbbá
 Máramarosmegyének a pozsonyi káptalan előtt 1742-ben az ellen-
 való tiltakozását, hogy kiváltságai mellett is 150 gyalog és 50
 lovaskatonát kellene kiállítania s a Bécsben 1744. jan. 16. kelt
 nyugtatványt, mely szerint a megye *Mária Anna* főhercegnő
 nászünnepére 54 darab körmőczi aranyat ajándékozott. Ott van
 továbbá a helytartótanácsnak 1733. júl. 17. Máramaros, Kraszna,
 Közép-Szolnok, Zaránd és Arad vármegyék s Kővár vidéke
 visszakapcsolása ügyében kiadott rendelete is, mely szerint a
 királynak Bécsben 1733. febr. 20. s júl. 12. kelt parancsa értel-
 mében Máramaros- és Aradmegyét adózás, közigazgatás és tör-
 vénykezés tekintetében, hogy végromlásukat megakadályozza,
 Magyarországhoz visszacsatolja, Zarándot pedig két részre osztja
 olykép, hogy Magyarországhoz közelebb fekvő része ehhez, a
 másik pedig Erdélyhez tartozzék. Zaránd elkülönítése ügyében
 alkalmas mérnök megy a helyszínére, ki fölvételeiről térképet fog

készíteni, hogy ennek alapján elkülöníthessék a vármegye erdélyi és magyar részeit. Magyarország részéről a király Krucsay János tiszántúli kerületi táblai assessort és Bagossy Lászlót nevezte ki. Az Erdélyben e vármegyék lakói részéről folytatott perekben Erdélyben hoznak ítéletet, új pereket azonban ezentul csak a debreczeni kerületi, illetőleg a királyi tábla előtt lehet indítani s a megyei hatóságoknak is magyar törvények szerint kell eljárniok. Az erdélyi törvényes adományokat azonban továbbra is érvényben tartja a király. (Nemeslevelek osztálya, 37. sz.)

Ezen üvegszekrényben őrzött nemesleveleken s más kiválóbb iratokon kívül megvan a vármegye összes címeres és adományos nemeseinek 1763—1769. közt készített jegyzéke betűrendben és községek szerint, terjedelmes családtani jegyzetekkel és a kihirdetésekre vonatkozó határozatokkal. Külön csomagban őrzik 1630-on kezdve az ezek mellékleteit képező okiratokat is, melyeknek tanulmányozása, bár jórésztben csak másolatokból áll, sok bonyodalmas genealogiai kérdésnek megoldására vezethetne.

Az igazi megyei urakat azon nagy szorgalommal és pontossággal készített jegyzékből ismerhetnők meg, mely 1629-től kezdve időről-időre felsorolja a vármegye tisztviselőit. Kezelését nagyon megkönnyíti, hogy betűrendes névmutatóval is el van látva.

Irodalmi emlékek nincsenek e levéltárban; mi legalább ilyeneket nem találtunk. Az orvostudomány fejlődésére nézve azonban szakkörököt érdekelhet azon német kézirat, mely 225 folio lapon az orvostudomány egész akkori állapotát feltűnteti. Címe: »Das Deutsche Wienerische Dispensatorium: Nach denen neinzechen Clas(s)en eingetheilet auch der Gebrauch und Nuzen beygesetzt.« 1776-ban »fecit Magnus Anton Erne Chyrurgus pro 2 fl. 20 xr.« Jellemző, hogy a vármegye leíratta a maga sebészével ezen hivatalos gyógyszerkönyvet a helyett, hogy megvette volna a kinyomtatott könyvet, melyet a collegium pharmacericum felsőbb parancsra állított össze.

A törvényszék jegyző- és mutatókönyvei teljes pontossággal ugyancsak az 1727. évtől kezdve vannak meg (külön szekrényben), egy kis negyedréti 55 és 282 lapra terjedő könyv azonban 1686. szept. 12-től 1705. febr. 26-ig néhány érdekes tanúvallatást és ítéletet tartalmaz. A könyv legnagyobb része 1705-re vonatkozik s ezt teljesnek mondhatjuk. A nép észjárását és erkölcsi állapotát, valamint a bíraskodás menetét világosan mutató jegyzőkönyvet érdemes volna valakinek behatóbban is tanulmányoznia úgy történeti, mint nyelvészeti szempontból.

A megyei levéltárban hiány nélkül megvannak az 1629-től 1849-ig s 1860-tól maig terjedő közigazgatási, az 1737-től 1853-ig menő büntető s az 1703-tól 1850-ig terjedő polgári törvényszéki

jegyzőkönyvek s ezek vezérkönyvei. Azonkívül az alkotmány visszaállítása előtti közigazgatási, bűnügyi stb. okiratok is több mint 1300 csomagot (fasciculust) képeznek. A megye számadásait 1692-től kezdve kívánt rendben összegyűjtve tanulmányozhatjuk. A productionalis, vagyis a nemesség megvizsgálását tartalmazó jegyzőkönyvek 1751–1769. évekből szintén teljeseek.

A közigazgatási jegyzőkönyvek első kötetében az évrend össze van zavarva, a mennyiben az 1629. évfeljegyzései az 1630–1633. évbeliak *után* következnek a 10. lapon. Az első, megörökített közgyűlést 1629. okt. 2. tartották és pedig tisztújítás céljából. Csebi *Pogány* Péter lett az alispán, Petrovay Jakab a felsőjárasi, Somosi Pad János a kosói, Zas Mihály a szigeti és Csúcsfalvi Bencze Péter az alsó járás szolgabírája. A vármegyének 4 járásában összesen 109 portát számítottak; és pedig az alsóban 58-at, a szigetiben 21-et, a többi kettőben pedig 15–15-öt. Az első általánosabb határozat nov. 23. kelt s magyar nyelven, a mint a jegyzőkönyveket általában írták, szóról-szóra ekként hangzik:

»Deliberatum, hogy az jövő szombaton mind paraszt, nemes Huszton legyen, és az huszti sorompót ujonan meg kell építeni és ott elrendelni, mennyi népet kell ott hagyni vigyázni. Valaki peniglen szombaton az mustrán nem lészen, az nemest 24 forintokkal büntetik, az parasztot 12 forintra büntetik.

Hogy peniglen az tatár az strázsákon vigyázatlanságok miatt elment békével, mely dologért az Úr neheztel, azokat az strázsákat, valamit a protokolomban beírtak, az szerént büntesse viceispán uram.

Az kik az táborra nem mentek és az mustrán nem voltak, azokat szintén büntesse az viceispán.»

Pár hét múlva deczember 28-án már a nagy fejedelem, *Bethlen* Gábor temetésén való képviseltetéséről intézkedhetett a vármegye.

»Az fejedelem temetésére — úgymond — ha ispán uram feltámadhat, maga menjen ispán uram; ha addig meg nem gyógyulhat, tehát Tordai Miklós urunk atyánkfia menjen és Pogány Menyhért uram; harmadik Stojka Ferencz uram legyen.»

Zsilinszky Mihály és Deák Lajos tagtársaink az 1643–45. évi jegyzőkönyveket tanulmányozták; utóbbi külön fog jelentést tenni búvárlatainak eredményéről.

A jegyzőkönyvek, legalább eleinte, míg az anyag nem gyűlt fel annyira, szorgalmasan és egész terjedelmükben feljegyezték a tiltakozásokat, idézéseket s más e féle, a nemesség személyes és birtokviszonyait érdeklő dolgokat, úgy, hogy a máramarosi oklevéltár szerkesztői már e foliánsokban is igen becses oklevele-

ket találhatnak tervezett művökhöz s egyeseket érdemes is lesz in extenso közölniök.

A statutumok közül egyesek általánosabb érdeklődést kelthetnek.

»Mivel — így szól az egyik, melyet 1650. aug. 23. hoztak — szemeinkkel látjuk, mely nagy kárunkra, fogyatkozásunkra és nehézségünkre volt eddig gyűlésinkben és törvényszékeinkben való sok rút zajgás, kiabálás és rendetlen állapot és minden dolgainkban való confusio, mely miatt más bene dispositus vármegyékben is rossz híriünk volt, és kevés dologban tehetünk jó véget, mely hogy ennek utána ne legyen és dolgainkban boldogabban procedálhassunk, sőt az impertinens emberek disciplinában tartassanak, tetszett közönséges értelemből és végeztük az ide alább megírt seriest és regulákat mindenektől sub poena fl. 24. observáltatni.«

A felsorolt 10 házszabályban van egyebek közt, hogy »az mely bíró vagy assessor részegen megyen a székbe, poenája fl. 24.« »Valakik nem hitösök a törvényhez, mikor mondják, hogy kimenjenek s contumacia et superbia ductus valaki ki nem menne, in supradictam poenam incurráljon. Az esküdtek pedig renddel ketten-ketten álljanak az ajtón s a ki nem odavaló, úgy mint a szolgarendet, be ne bocsássák.« Ebből az tűnik ki, hogy a tárgyalások nyilvánosan folytak.

Természetes, hogy a hadi történelemben kevésszer emlegethetik a megyének keleti határait, mivel ott úgyis hatalmas hátsókat képezett a Csernehora gerince s a Bordói- és Suligulihavasok sziklafala, -- a határvédelemre azonban e vonalon is mindig gondot fordítottak Erdély fejedelmei, rendjei, sőt maguk a vármegyei urak is. Például mikor 1650-ben a tatárok Moldvába rontottak, a fejedelem szigorú parancsára szeptember 20. azonnal intézkedtek az utak bevágásáról és a vigyázásról »az mi vármegyénk határos lévén Moldovával.« II. Rákóczy György idejétől kezdve állandóan fenyegették Máramarost a tatárok s a jegyzőkönyvek e tekintetben fontos adatokkal járúlnak a köztörténelemhez. Már 1655. szept. 28. intézkednek »az Lengyelország mostani felháborodott állapotra nézve« az utak védelméről, mintha csak előre vetette volna árnyékát az az esemény, mely a lengyel ügyek miatt Erdély nyakára hozta a törököt és a tatárt. 1656. december 19-én, midőn már útban volt a fejedelem Lengyelország felé, »tetszett az vármegyének ex unanimes consensu, hogy urunk ő nagyságát meg kell találunk könyörgésünk által, hogy az mostani hadi expeditióban is privilegiumunkban ő nga tartana meg és pénzül venné fel ő nga lovasinkra és gyaloginkra való zsoldot, kiért száz vágótehenet ígérünk ő ngának.« Pár

nappal később, decz. 28. meg is adták már a száz tehenet, mi azt jelenti, hogy kívánatuk teljesült; egyuttal a közējők jőni készülő fejedelem ellátása végett minden oszlásra 2 s minden kapura 1 forintot vetettek ki.

»O lamentabilis annus, et irreparabile damnum!« sóhajtott fel a vármegye jegyzője, midőn az 1657. év jegyzőkönyveit utólag forgatta. 1657. febr. 8. oszlásonként 2 gyalogot rendeltek Szkolýára, márcz. 7. már újabb lovasokat kellett a Verchovinára küldeniők, a postáskodás, fuvarozás a nélkül is roppant teher volt már rajtuk; jul. 19. ismét a sorompók (szorosok, hágók) bevágásáról van szó, s elrendelték, hogy »minden oszlás tartson egy-egy gyalogot a sorompónál, az kapuszám pedig két-két gyalogot, mivel ők otthon ülnek; de az nemesség maga is táborban leszen; az gyalognak pedig jó puskája, szablyája, pora és szekerczéje legyen s az oszlások és kapuszámok élést hordjanak nekik.« Olyanok voltak az állapotok, hogy az alispán, ki lemondott ugyan, de mást nem tettek helyébe, július 27-én kénytelen volt kijelenteni, hogy »ki ezentúl közönséges szükségre néző dologban szót nem fogad, protestál azon, hogy valakin esik meg, de bizony el nem szenvedí, hanem vagy baltát, vagy fegyvert emel, — úgy bünteti.«

Augusztus 11. azt végezték, hogy 12 forinttal büntetik azokat, kik a táborba el nem mennek, vagy onnan elszőknek »és a kik urunk ő nga mellől is a kíséretből viasszaszőknek.« A Verchovinába küldött újabb lovasok hadnagyává Darvai Pétert és Szaploneai Sztan Lászlót tették; a beleznai sorompóhoz pedig Baloban János, a kövesligetihez Manaila János, a taraczkvizihez Tamás deák s a körösmezeihez Nyerges István volt kirendelve hadnagyúl. A fejedelem azt akarta volna, hogy a körösmezei sorompó kőből csináltassék; a vármegye azonban (augusztus 28.) kijelentette, hogy erre már nincs érkezése ez évben. Szept. 11-én Sztojka Simont és Zayoni Jánost választották követekül a szamosujvári országgyűlésre, melytől azonban kevés jót remélhettek, mert egy hét múlva már értesültek, hogy szomorú állapotba esett az ország, »fogságban lévén az pogány tatár kezénél az tekéntetes és nagyságos Kemény János és Kornis Ferencz urak ő nagyságok és több becsületes tagjai a nemes országnak.« Azoknak megváltására tehát kiírták az országos adót. Maga Sztojka Simon, a zajos országgyűlés egyik követe, kapitiháságra indult a portára s e végből okt. 2. már gyámokat is rendelt gyermekeinek, de még nov. 6. sem indult el, bár ekkor már Szigeti György deákkal helyettesítették őt az alispánságban. Okt. 2. s ismét decz. 28. már követválasztással foglalkoztak, a nélkül, hogy bízhattak volna a fejedelem ügyében. A követek számára minden nemes embernek

6 polturát kellett »fide mediante administrálni.« Ekkor már Rhédey Ferencznek, Erdély új fejedelmének hívei.

De más korszakok történetéhez is igen sok becses adatot találunk a protocolumokban. Például a kurucz időkre nézve. 1665. ápr. 9-én tűnik fel először a későbbi kurucz király, *Thököly* Imre neve Máramarosban. »Az mi kegyelmes urunk ő nga kegyelmes parancsolatját — szólnak — megmondván tekéntetes nemzetes Teleki Mihály és Toldalaghi János uramék, tekéntetes nagyságos ifjú gróf Tököly Imre uramnak máramarosi örökös főispánságnak tisztiben való instellatioja felől és arról való kegyelmes donationalis levelét is praesentálván, tudniillik mostani méltóságos főispánunk gróf Rédei Ferencz urunk ő nga (kit Isten sokáig éltesse!) holta után, — ő nga felőlünk való kegyelmes provisioját (melyet cselekedett megemlített főispán urunk ő nga consensusából), — alázatos engedelmisséggel vöttük és abbéli dispositioját acceptáljuk örömet, fenntartván a donationalisban specificált conditiókat, hogy annak idejében ő nga ifjú gróf urunk a tisztet juramentummal praestálva e nemes vármegyének s minden rendeknek s mind az ecclesiái rendnek szababságának oltalmazására köteles legyen; kire Isten segélje ő nagyságát!«

Rá segélte s ők is segítették benne. A bekövetkezett szomorú időkre nagyon illettek azok a sorok, a miket Darvay Ferencz megyei jegyző az 1691. évi jegyzőkönyv élére illesztett:

»Quid faciunt leges, cum sola pecunia regnat?
Jus faciunt nummi, statuunt decreta ducati!«

Máramarosvármegye nyugati határán, Dolhán vívták első csatájokat az elégületlenek, kiknek élére csakhamar II. Rákóczy Ferencz állott. Az 1703—1711-ig terjedő jegyzőkönyveket társulatunk alelnöke *Thaly* Kálmán búvárolta át azon 71 oklevéllel együtt, mely e korszakra vonatkozik. Maguk az okiratok többnyire oly körrendeletek, minőket más törvényhatóságok is kaptak a fejedelemtől, vagy tábornokaitól. A megye Rákóczy szabadságharczának csak elején és végén szerepelt élénkebben és csak ez időkből mutathat fel a köztörténetet inkább érdeklő adatokat. Jellemző a szatmári békealkut vezető Pálfinak és Károlynak a megye által 2—2000 mázsa kősóval való jutalmazása ügyében írt levele, vagy a vármegyének azon határozottan kifejezett kívánsága, hogy a vármegye a szatmári béke után is egyesítve maradjon Erdélylyel. Ha tárgyára nézve kevés újat találhatott is a Rákóczy-korszak országos nevű történetírója, mindenesetre szabatosabban jelölheti meg immár azon szerepet, mely ez időkből Máramarosnak osztályrészül jutott.

Nem kevésadat illusztrálja a tatároknak Máramarosmegyébe

1717-ben tett utolsó beütése körülményeit. A vármegye 1717. július 2. vette Savoyai Jenő herczeg pátenstét, melylyel a határok őrzését elrendelve, utasította a hatóságot, hogy »ha mi oly szomorú casus interveniálna, Károlyi Sándor úr ő exeja parancsolatjára« insurgáljon. Már akkor — június vége óta — bennállott Bagossinak 148 lovas katonája, melyet Károlyi a szorosok védelmére rendelt s melynek élelmezésére a vármegye most 300 véka búzát és 3000 font húst szavazott meg. Ugyanakkor Károlyi parancsára 100 lovasból és gyalogból álló katonaságot állítottak ki a máramarosiak s Várady Ferenczet tették meg kapitányúl. A szorosokhoz menő nemzeti katonaság részére 300 rajnai forintot ajánlottak.

Augusztus 7-én tudomásúl vették, hogy »az váradi nationalis militia portiói, melyek importálnak Rh. ft. 3330, az mostan vett F. Udvar resolútiója szerint is relaxáltának az vármegyének, azért azt az ns vármegye nem tartozik fizetni.« Egyébiránt kérték Károlyit, hadi adjanak ők lovas katonák helyett gyalogokat. »mert olyan szoros helyeken semmit sem használ az lovas.« Azon is panaszkodnak, hogy Károlyi még Szatmárból is a máramarosiakkal fuvaroztat, holott »csak az magunkét is nehezen tarthatjuk.« Bagossi katonái verték, nyomorgatták a szegénységet, — szóval mindenfelé nagy volt a panasz. S még több lett a szep. 10. gyűlésen. Büntetéssel fenyegettek azokat, kik a borsai szorosban augusztusban a pogány tatárok ellenében elesett keresztények ingóságait elrejténék és megtartánák. Irtak Steinville tábornoknak, a gubernátornak, Károlyi Sándornak és a huszti parancsnoknak, — »minémű csudálatosan az Isten nemes Magyar- és Erdélyországokban erumpált s nagy dühösséggel rabló kegyetlen pogány tatárságot, midőn vármegyénken keresztül az borsai passuson sok számtalan rabokkal s praedával, circiter tizenkétezeren Moldovafelé megtértenek volna, az havasok szoroságában circiter harmadfél száz embereink által maga nagy mindenhatóságából (ki a maga nagy erejét erőtelenségiben szokta nyilvánvalóvá tenni) confundálta, megszegényítette és ennekelőtte is vármegyénk gremiumában háromszori portázásunk után universim többet 10,000-nél Isten megszabadított és lovakat is ezen casusban mintegy nyolcz ezerig valót nyertének, melyeket superveniálván az magyarországi sok gyűlevész nép és militia az saját lovainkkal együtt per fortia elhúzták-vonták, sőt halállal és sebekkel jutalmaztatták szegény embereink szenvedésöket, hogy rabjaikat kiszabadították.« Meghagyták a felsőjárási szolgabírónak, hogy »mihelyt felmegyen, az keresztény rabok testeit mindjárt halomban rakassa, az gyermekeket is Szigetre hozassa le sietve szekereken.«

Pár hét múlva kegyeletes emlékekkel fogja megtisztelni Máramarosvármegye a borsai Tatártorokban elesettek hősiességét. Kívánatos volna, ha ez alkalomból külön könyv alakjában is kiadná veterán tudósunk *Szilágyi* István azon tanulmányát, melyet még 1861-ben írt a tatárok utolsó beütéséről. Ez a hősök-höz méltó irodalmi emlék volna.

S még kívánatosabb, hogy a helybeli történetíróknak és történetbarátoknak ama lelkes kis csapatja, mely — mint épen társulatunk máramarosi kirándulásának megnyitó gyűlésén oly igaz örömmel hallottuk — évek óta hangyaszorgalommal gyűjti össze a vármegye multjára vonatkozó adatokat s melynek már-már sajtókészen áll a *Diplomatarium Marmarosienae*, — necsak ennek kiadására találjon módot, hanem anyagi áldozatok hozatalára is lelkesítse a vármegyét, mint hatóságot s e vármegyének társadalmát is megnyerve, a honfoglalás küszöbön álló ezredik évfordulóján Máramarosvármegye teljes történetével lepje meg a magyar tudományosságot.

DR. MÁRKI SÁNDOR.

II.

A rendelkezésre állott rövid idő alatt a megye régi jegyző-könyvei közül a II-ik számmal jelzettet, mely 1642-től 1650-ig terjed s abból is az 1643 —1645-ik éveket 1—96 lapokon vettem tüzetes vizsgálat alá és azokban mint a nagyfontosságú linczi békekötést megelőző háborús időszakra vonatkozó évekből a következő érdekesebb mozzanatokat tartottam szükségesnek följegyezni.

I. Hadtörténeti szempontból.

1643. szeptember 22-én rendeltetik el a megyei congregatióban, hogy mindenki, a ki magát nemes embernek tartja, lovasával, gyalogjával okt. 1-re Szigeten jelenjék meg a szokott helyen 100 frt büntetés terhe alatt, hogy aztán onnan ő nagysága (t. i. a fejedelem) parancsára bárhová azonnal indulhasson.

Okt. 1-én kirendeltetnek a postalovak és kísérek; hadnagynak pedig Manaila János választatik 15 frt havi fizetéssel, vicehadnagynak Apáti János, kinek azonban fizetését nem tudhatjuk — mert ott épen a könyv levele ki van szakadva, hanem az alább következőkből bizvást mintegy 10—12 frtra tehetjük.

A ki a postalovak kiállítására vonatkozó és ezzel kapcsolatos intézkedéseknek elegendet nem tesz 24 frtra büntetetik.

A fejedelem ő nagysága által adott bellica expeditióról való privilegium szerint a megye állandóan másfél száz gyalogost és ötven huszárt volt köteles táborban tartani, azaz a fejedelem rendelkezése alá bocsátni; a kik részére, mint az a szétszórta megtalálható adatokból kitűnik, a huszároknak fejenként 5—5 frt, a gyalogoknak pedig 4—4 frt, s így összesen havon-

ként 850 frt fizetése, vagyis, mint akkor mondatott, zsoldja járt, melyről szintén a megye tartozott gondoskodni s habár igen sok nehézséggel járt is azon épen nem jelentéktelen összegnek felhajtása, mégis meglehetősen pontossággal szolgáltatva be, rendszerint két havi (1700 frt), vagy három havi (2550 frt) összegekben a munkácsi, sárospataki, kassai, rakomazi kapitányoknak, provisoroknak, u. m. Balling János, Pongrácz Mihály, Leovei Gergely, Lácza János, Konez András stb. uraméknak.

Azonkívül a huszti várba is kellett 20 gyalogosnak 4—4 frtjával 80 frtot fizetni havonként az ahhoz tartozó városoknak.

A nagyobb összegeket rendszeren az alispán vagy más tekintélyes egyén vezetése alatt küldöttség 10—12 lovas kísérelével szállította az illető várpáncsnokhoz, a hol épen a megyei katonák táboroztak s e küldöttségeknek, lovaskísérőknek esetről-esetre jelentékeny úti költségek szavaztak meg, melyek fedezésére mindig rovatál is állított meg az akkori négy járásra. A küldöttség vezetője részint rangjára, részint a távolságra való tekintettel 40, 50, 70 frtot kap, a lovas kísérek 5—6 frtot fejenként egy-egy expedícióra. Azon kívül külön követségek is küldetnek egyik-másik parancsnokhoz, — sőt a katonák ruházataról is kell gondoskodni s ha még föl vesszük, hogy a belső rendfenntartás sem került kevésbe, bizton elmondhatni, hogy Máramarosmegye igen jelentékeny évi áldozattal járult a hadakozás folytatásához.

Az sem hagyható figyelmen kívül, bár a jegyzőkönyvekből ki nem tűnik is, miszerint közvetlen csaták folytak volna a megye területén, de még is meglehetősen rendetlen és zavaros közbiztonsági állapotok voltak, mert nagyon gyakoriak a lopásért, verekedésért való panaszok s már 1643. decz. 15-én szükségesnek tartja elrendelni a megye, miszerint a strázsák legszigorúbban őrizzék mindenfelé az utakat, a levél nélkül járó ismeretlen lovasokat vagy gyalogokat azonnal elfogván, vigyék a huszti várba szigorú büntetés terhe alatt, — mely helyzet egészen megegyezett egy kis ostromállapottal.

A hadi adók felhajtása csaknem állandó tárgya a gyűléseknek és intézkedéseknek s például van eset, hogy a viceispán azzal áll elő, miszerint ő mindent megtett, de a szolgabírák nem engedelmességek s így a felelősséget magáról el, reájuk hárítja, mire elhatároztatott, hogy a szolgabírák 100 frt büntetés terhe alatt azonnal hajtsák be az adókat; úgy látszik ettől meg is ijedtek, mert a pénzék befolytak s büntetésre szükség nem volt.

Az adók 100 nemesi oszlásra és száz kapu után vettek ki, tehát már ekkor nem volt meg a 109 oszlás, melyet az előbbi felolvasó Márki Sándor tagtársam néhány évvel előbbi időről említett.

II. A mi a fejedelemhez való viszonyát illeti a megyének, azt csak a legjobbnak sőt mondhatni bizalmasnak és melegen mondhatjuk. Minden rendelkezése tisztelettel fogadtatik, teljesítetik s kifogásnak, aggályoknak vagy épen ellenmondásnak ezen idő alatt nyomával sem találkozunk úgy, hogy bizton mondhatni, miszerint a közvélemény és akarat a fejedelmével teljesen ugyanaznos volt.

1643. január 20-án elhatároztatik, hogy a fejedelem lakodalmi solemnitására (t. i. ifjabb Rákóczi György 1642. márczius 4-én megváltott fejedelemnek Báthori Zsófiával február elején Gyulafehérvárott tartott házasságára) idegen országból jövő követek részére az mi éles a járásokra vettett, pontosan behajtsák s késelem esetén falu 24 frtra, privata persona pedig 12 frtra exequáltassák a szolgabírák által.

1644. jun. 8-án a fejedelem szükségére száz szálya *) (mindenik 6 szályával) és két ezer bikkfa-deszka szavaztatik meg.

1645. január 17-én a fejedelem házai részére 100 ezer sindely és 100 szálya ígértetik, melynek beszállítása később a megye által külső közegeihez azon kijelentéssel sürgettetik meg, hogy addig a sindely csinálók ne merészeljenek egy sindelt is eladni, sem Bányára átal hordani, míg a fejedelem része ki nem telik — 24 frt büntetés terhe alatt; az oszlások pedig, ha uly Szentgyörgynapig le nem szállítják a száz szályát, 100—100 frtra büntetnek. Ugy látszik, az erélyes intézkedés megtette hatását, mert többször az ügy nem került elő.

III. A megye főispánja azon időben iktári gróf Bethlen István volt, kivel a megye szintén nagyon jó viszonyban volt s némi üzleti összeköttetésben is állottak úgy, hogy midőn a megye megszorult, a gróf adott pénzt s azután a megye visszaszolgáltatta neki egyéb javakban; mely érdekes viszony illusztrálására fölemlítem, hogy 1644. január 26-án elhatározottat, miszerint

»A főispán ő nagyságának ez mostani szükségben tanúsított kegyes jóakaratiáért minden oszlástól és kaputól egy-egy jó bárányos, fejős juh adassék«.

Ugyanazon év márczius 1-én ismét, mivel a főispán a megye szükségeire 100 forintot adott, ezen *újboldi* jóakaratiáért ígért a megye 100 bárányos, két—két esztendő juhokat és 25 meddő vágó teheneket, melyeket Szentgyörgy napra kell beszállgatni ő nagyságának.

IV. Egyházi szempontból nem érdektelen, hogy 1643. márczius 10-én elhatározzák, miszerint világi bírák ne elegyedjenek egyházi dolgokba, de 1645. márczius 23-án egy após panaszára elrendelik, hogy a szolgabíró vegye maga mellé a járási protopapot és más becsületes személyeket is s vétesse vissza Ungur Jánossal (úgy látszik elkergetett) feleségét és éljenek együtt mint becsületes keresztyén emberek. Alioquin törvénytelen procedálhatnak.

V. Törvénykezési szempontból csak két mozzanatot emelek ki.

1644. ápril 5-én panaszok emeltetvén a felől, hogy mivel a vármegye Magyar-, Lengyel-, Moldva- és Erdélyországgal határos sok inconvenientiák, sőt facinusok is patrálthatnak, sőt patráltattak is, csak most is ez bellica expeditió alatt u. m. embervagdálások, égetések és más istentelenségek, s a tisztektől és törvényszékektől mitsem tartanak — elhatározzatik, hogy a tisztek szabadosan (azaz rövid uton) inquirálhassanak s a törvényszékekhez tartozó ügyekben is procedálhassanak. A mi nagyon hasonlít egy kis statariumféle eljáráshoz és élénken színezi a háborús állapotokat.

1644. június 21-én néhai Pogány György özvegye, Stojka Ágota az iránt panaszol, hogy fia István sem Isten parancsának, sem az ország articulusainak nem enged, sem főispán, sem vármegye intézkedéseit nem respe-

*) Erdélyben tutajnak hívják.

ctálja és így kéri megbüntetését, mert ő házában tovább meg nem szenvedheti. Ilyen esetben persze a megfelelő kiküldés el nem maradt; hogy minő sikerrel, azt nem tudhatjuk.

Itt emlitem föl azt is, a mi inkább közigazgatási szempontból curiosus, hogy 1645. márczius 23-án a bírák „*Dúló leveleket*“ kapnak, melyeknek erejével a kivetett adókat 12 frt exequálásával vagyis annyi büntetési joggal haladéktalanul fölhaítsák.

VI. Országgyűlésre e három év alatt kétszer választottak követeket és pedig 1643. decz. 28-án Budai Istvánt, kinek részére 100 frt és Ponori Györgyöt, kinek részére 50 frt költség szavaztatott meg.

1645. márczius 23-án az ápril 16-án megnyilandó országgyűlésre (generalis dieta) Poncz György (70 frt) és Petrovai János (40 frt) választattak meg követekül plenaris instructióval.

VII. Végül még ipari és kereskedési szempontból jegyzek meg csak annyit, hogy 1643. deczember 15-én, tehát mindjárt a táborozás megkezdése után, elhatározzák, miszerint a begyűlt hadi pénzekből követség küldetik Lengyelországba, hogy a gyalogosok részére hozzanak posztót és zászlónak való taffotát.

1644. május 18-án pedig azt határozzák, hogy miután Balingh uramnak (t. i. a munkácsi parancsnoknak) 12 posztót adtak, a helyett a megye részére 36 frton (mely összeget azonnal ki is rónak a járásokra) más posztó vásároltassék.

Természetesen még igen sok s épen nem érdektelen magán, családi, vagyon, adó, zálog, útmunka stb. ügy fordul elő a jegyzőkönyvekben; — de azokra itt kiterjeszkedni nem lehet.

Mindenesetre elismerésre méltó az, hogy a viharos idők közepette is a nemes vármegye ezen most már csaknem ereklyéket képező régi könyveit a lehető épségben megőrizte, hogy azok a különböző irányokban kutatni vágyók részére becses forrásul szolgálhassanak.

DEÁK LAJOS.

A városi bizottság jelentése.

I.

Az augusztus 25-iki nagygyűlés határozata értelmében e bizottság Szilágyi István lyceumi igazgató úr elnöklete alatt dr. Csánki Dezső előadóból, dr. Erdélyi Pál másodelőadóból, Dedek Crescenc, dr. Demkó Kálmán, Gyurinka Antal és dr. Szombathy Ignác tagokból állott, kik közül dr. Demkó Kálmán a városi statútumokat és jegyzőkönyveket, dr. Erdélyi Pál pedig a lyceumi könyv- és levéltár kézirateit és irodalomtörténeti emlé-

keit tanulmányozták át. Dr. Demkó munkálkodása eredményéről szóló rövid jelentését ez előadói jelentéshez csatolta, dr. Erdélyi Pál azonban kissé részletesebb felolvasásban személyesen fogja előterjeszteni bűvárkodásának kiváló érdekű eredményeit. Ezenkívül dr. Fejérpataky László némely Árpád- és Zsigmondkori oklevelek regestáit engedé át e jelentés számára; dr. Dedek Crescenc és dr. Szombathy Ignác urak pedig az előadóval vállvetve működtek közre az oklevelek kivonatozásában.

E bizottság első sorban a lyceumnak főleg Szilágyi István úr által nagy buzgalommal és utánajárással összeszerzett gyűjteményét búvárolta át, melynek gazdagságáról már eleve sokat hallottunk. E hirt a néhány napi kutatás bőven igazolta.

Ugyanitt volt alkalmunk megismerkedni a csebi Pogány családnak szintén gazdag és változatos tartalmú levéltárával is.

Ismeretlen Árpádkori oklevelet e két gyűjtemény együttevée nyolcz darabot foglal magában. Ezek közül hetet dr. Fejérpataky László másolt le, s regestáikat e jelentés számára átengedvén, azokat a következőkben van szerencsém közölni:

1246. Chak zalai comes Rubin pugilt, Albeus fiát, a zalai várhoz tartozó Cheb-i lakost, kivált a pugilságban kifejtett érdemeiért a várnépek sorából több rokonával együtt kiveszi és a várjobbágyok sorába iktatja. (Eredeti, függő pecséttel, melyen ökörfej látható. Pogány cs. iratai.)

1266. István ifjabb király a Woya nembeli Mártonnak és Germánnak adományozza a temesi vár kerületéhez tartozó Vrman földet. (Eredeti.)

1270. István király az Ost nembeli Herbordus comesnek megengedi, hogy Balanus vize melletti malmai tájékán várat építhessen. (Eredeti. Pogány cs. iratai.)

1277. A váradi káptalan előtt Dénes fia Dénes, a Simon fia Péter által véletlenül megölt testvére vérdíja fejében kiegyezik; s ez utóbbi ezért a meggyilkolt testvérének 25 márkát fizet. (Eredeti.)

1278. Chák Máté nádor, somogyi, soproni és banai ispán, mint a király által kiküldött bíró, Merena és Machula somogymegyei földeket, IV. Béla adománya alapján Miklós comes fiának Herbordusnak odaitéli. (Eredeti, szép függő pecséttel, melyen a Chák-család jelvénye, az oroszlán látható. Pogány cs. iratai.)

1281. A buda-hévízi keresztesek conventje előtt Varnel fia Paulus ellen Day föld felől folyt ügyökben Chepan fiai Lőrincz és Moyus és Povcha fia, János tizedmagukkal esküt tesznek, hogy az előbbinek abban semmi része sincs. (Eredeti.)

1298. sabbato ante dom. Judica. A váradi káptalan előtt Crissius fia Endus Chamakuz, Embur et Rezetheluk szatmárm. birtokainak Bere felőli felét úgy rokonai kötelék miatt, mint 25 márkáért Simon fiainak Endus és Péternek átengedi. (A váradi káptalan 1320. feria VI. ante dom. Judica átiratából.)

A nyolczadikat később kaptuk kezünkhöz. Ez oklevél 1300-ban kelt Budán, (feria sexta post quindenas Penthecostes) s »Damus pro premoria« szavakkal kezdődik. Kiállítóját tehát nem ismerjük. Tartalma szerint Domonkos a Forgolán fia, Öszöd és Pál, az Eszen fiai, Péter és Pál a János fiai, Ábrám a Tivadar fia, ugocsai nemesek tiltakoznak -- talán a budai káptalan előtt --

hogy Kopasz (Kopoz) Miklós Banna és Sásvár nevű birtokait, mely az elősorolt nemesek birtokainak közvetetlen szomszédja, elidegeníthesse.

Anjoukori oklevél aránylag nem nagy számmal van. A Pogány család levéltárában csupán: 3; a lyceum gyűjteményében pedig mintegy 25 db. Ezek azonban eredetiek, vagy legalább középkori, XV. századi átiratok.

Ezek elseje - 1320-iki átiratban - *1306-ból* való. Tartalma szerint Miklós mester (de Banay Pál fia), egy részről, valamint János (a ki Péternek a fia, a ki ismét »Wrdung dictus« Simonnak fia) és testvérei: Péter, Fülöp, Márton és Simon; továbbá: György, Druench (?) — Endus fiai, a ki a fentebbi János atyjának a testvére, az egri káptalan előtt egyezkednek: »terra Warchamakwz«; a szomszédos »terra Chamakuz« és »terra Zoyzlou« felett.

Tartalma szerint azonban főleg a következő válik ki közülök, mint a mely fényt vet az akkori társadalmi szervezet fejlődésére, átalakulására. A szerint I. Károly király *1311-ben* Jersei (de Jersee) Bud fiait: István, Pál és János várjobbágyokat a hazában és azon kívül tanusított szolgálataikért és szerzett érdemeikért — György tárnokmester fiának Miklósnak kérésére — a várjobbágyaságból kivévén (cum eorum possessione in dicta Jersee), »in cetum nobilium castri iobagionum« emeli, örökösökkel együtt. (Kelt Károly király uralkodásának 11-ik évében, augusztus 4-ik idusán.)

A következő oklevél *1320-ból* való s a fent ismertetett ugocsamegyei 1300. évi oklevéllel áll kapcsolatban. Ebben már Kopasz Miklósnak a fia István szerepel mint Sásvár tulajdonosa.

Ugyancsak az *1320-ik* évből egy másik oklevelünk is van, mely a fentebb közölt 1306. évi okirattal kapcsolatos. E szerint György (Endus fia) és testvére Deun egy részről, és Márton (a Péter fia, a ki ismét Simonnak fia), valamint testvére »Zunga dictus« Péter másrésztől 1320-ban a váradi káptalannal Dózsa (Dausa) erdélyi vajda és szolnoki (de Zonuk) ispán *1319. évi* oklevelét átiratják. Ez utóbbi diploma szerint az említett György és Zunga Péter (!) közt fenforgó párbaj ügyében, melyre »Chamakwz« birtoka feletti per adott alkalmat, a nevezettek kiegyezkednek. A Dausa vajda oklevelé »sub castro Kukulieu« kelt.

Egy másik, 1324. évi oklevél a felhévizi keresztések conventjének és György perjelnek a kiadványa, »Vragustelnyk« nevű (ismeretlen fekvésű) föld és a virágostelki nemesek ügyében.

1329-ben a Bethlem fia: Olivér comes egyrésztől, és Chak lán fiának Domokosnak neje Klára és Miklós pozsonyi ispán másrésztől a Klára asszony hozománya és hitbére fölött egyeznek ki.

Eme, már régiségük miatt nagybecsű oklevelek magukban is föltűntetik a gyűjtemény változatosságát. Lassankint, gyakran sok utánjárással, különböző úton kerülván össze, több megye monographusa s ezenkívül a művelődéstörténetíró számára is gyakorta nyújt becses anyagot.

Igy pl. a pestmegyei egyik Besenyő helység történetére vonatkozólag több oklevéllel találkozunk. A ki tudja, mily szórványosan merülnek föl Pestmegye középkori történetének nyomai, hogy Galgóczy, monographiájában Körös és Kecskemét városokon kívül ez időből alig ismer más helységet, — örömmel üdvözlendő minden e megyére vonatkozó régi diplomát. A most előkerülteknek egyike 1331-ből való, s a Besenyeiek (egyrésztől: Barlabás fia Jakab, másrésztől: Domonkos a Fábián fia és Jakab a Péter fia) birtok-ígyeivel fogalkozik. (Az utóbbiak vétel útján részeket szereznek meg »Beseneu« helységben az előbbiektől.) Ez oklevél szerint a Besenyeiek szomszédjai: *Beke, a Barabás fia*, és Pál, a Ráda fia.

Egy másik, 1374. évi oklevélből azt tudjuk meg, hogy a Besenyei-család e birtoka »Sary« faluval (possessio) határos. Ez évben Pest- és Pilis-megyék »prope villam Zenthelsebeth« tartottak gyűlést.

1410-ben »possessio Besenew edificii destituta« gyanánt merül föl. A szomszédos »Sary« birtok most is fennáll.

Beregmegyére vonatkozólag is van néhány régi diploma. Ezek egyike szerint I. Károly király 1338-ban megengedi atyái Detrei Mátyásnak, hogy örökösök hiján a beregmegyei Attya, Asszontelke és Osztró helységekbeli birtokait Vizaknai Istvánnak, a kir. kancellaria jegyzőjének el- vagy odaadhassa. (III. Non. Mart.) Egy 1340. évből való pedig Pál országbíró ítéletét tartalmazza, a beregmegyei »Atthya« helység némely részei tárgyában, melyek Detrei Pál és Mihály halálával Körtvélyesi Péterre, Györgyre és Jánosra szálltak.

1471-ben a Bulcsui Mátyás birtokában találjuk »Kysbvlich« helységet, ugyane megyében.

Még a távoli csanádmegyei Szentkirály helységről is tud fölmutatni a gyűjtemény egy hosszabb oklevelet 1385-ből, melyben határos gyanánt: »possessio Hodwasarhel« is előfordul.

Továbbá egy másikat, mely a nádor parancsát tartalmazza a titeli káptalanhoz. E parancs szerint »de Kerew« Fóris (egregius) vétel útján beigtatandó a mutnoki Thathar Péter és László monyorósfecskési birtokrészeibe. A királyi emberek közt az addig ismeretlen: Veresmarty, Szemléki, Panaszi, földéaki Sárkány és Bocsári családok egy-egy tagja is fölmerül.

Szatmár- és Szabolcsmegye határos vidékéről: Ór, Pátyod, Vetés, Gégeny, Vaja, Apáti tájáról s az ugocsamegyei Batárról sat. a Kaplony-nembeli Vetési család révén találunk ítélet-, határjáró-, hatalmaskodási, bevalló sat. leveleket. Közülök egyik elég régi: 1325-ből való (in crastino festi sancti regis Ladislai), s a váradelőhegyi convent (és prépostja Jakab) kiadványa.

Egy másik pedig Pál országbíró ítéletlevelét tartalmazza István királyi jegyző részére ama határsértésben, melyet Abraam és Benedek, a Mihály fiai, meg János fia László és András »Golath«, vajai nemesek, »Ewr és Woya« határán elkövettek.

Egy 1346. évi oklevélből megtudjuk, hogy az eddig ismeretlen »Kupedubokahaza vagy: Kupehazadubaka« Egyházasgégény szabolcsmegyei helységgel volt határos.

1361-ben I. Lajos király György deák királyi sáfárnak (dispensator noster), a Barrabási László fiának, a magbanszakadt Őri Pál fia, István birtokait: Őrt és Apátit adományozza.

1364-ben a Vetésiek osztoznak némi szatmár- és ugocsamegyei birtokaikon. 1409-ben pedig Zsigmond király a Vetési Lőrincz fia, Ambrus (nobilis et strenuus vir), Bagosi Máté (Péternek fia, ki Simonnak fia, a ki meg Jánosnak fia) és testvérei Mihály, László és Péter, valamint Vetési Miklós és Lőrincz (a Zonga Péter fia) osztályos atyafiak részére Nagy Lajos királynak 1354. évi privilegiumát írja át, mely szerint e király Pálfi Miklóst, Lőrinczet (a Zonga Péter fiait) és Bagosi Simont (János fiát) a Pálnak és Miklósnak »iuxta partes marinas in castro nostro regali Stranicha« és Simonnak »ultra eadem partes transmarinas« szerzett bokrós érdemeiért minden egyházi és világi bíró hatósága alól kivévén, egyedül az országbíró (iudex curiae nostrae regalis) hatósága alá helyezi.

1418-ban az említett Vetési család egyik tagja: Jakab Óvári Jánostól az ugocsamegyei »Bathaar« helység felét szerzi meg 1000 arany forinton. E helységet aztán Mátyás király 1474-ben ugyancsak a Vetésiek kérelmére Ugocsamegye hatósága alól kivévén, Szatnármegyébe kebelezi át.

Ugyane király 1458-ban a Vetési rokonság részére, egyik tagjának: Vetési Albert veszprémi püspöknek és királyi alkancellárnak, főleg a kir. kancelláriában tanúsított jeles szolgálataiért megengedi, hogy szatnármegyei vetési birtokukban a Szamoson át révet állíthassanak fel, s azt az átkelésre szükséges hajókkal, talpakkal és más felszerelésekkel ellátván, minden átszállótól vámot szedhessenek. E rév birtokába a következő 1459-ik évben aztán annak rendje és módja szerint be is igtatta a családot a leleszi convent. Albert veszprémi püspök még 1486-ban is élt s ugyanekkor a család egy másik tagja, Gergely mester, szintén papi ember, már a királyi kancellária jegyzője.

E vidékre vonatkozik a rozsályi Kunok, Bátoriak és Károlyiak szomszédos birtokainak igen terjedelmes határjáró levele, mely kétséggkívül szépen egészíti ki a Károlyi-Oklevéltárnak e tájakra és családokra vonatkozó közleményeit.

A Bihar- és Szabolcsmegye határán feküdt Zelemér és Etelaka helységek — mint a Zeleméri család birtokai — 1425-ben szintén fölmerülnek. Ez oklevélből a Zeleméri és petri Derzs családok ez időbeli genealogiáját is összeállíthatja a kutató.

Máramarosmegyére nézve szintén számos értékes és felvilágosító adattal járul e gyűjtemény, főleg a középkorra nézve. Ez okleveleket egyenkint ismertetni nem lehet ez alkalommal feladatunk. A megyének méltán nagy tekintélyben álló monographusa, a kitünő tudós és író: Szilágyi István igazgató úr, valamint Mihályi János megyei főügyész úr, mint nagygyűlésiünkön oly örömmel tapasztalhattuk — ez adatokat úgy is, még pedig a legilletékesebben — használandják föl a megye múltjának kutatásánál, a hazai történettudomány kiváló hasznára; a Hunyadiak kora topographiájához pedig mi is megtettük jegyzeteinket. E helyen tehát inkább csak a kiemelkedőbb mozzanatokra utalunk.

Egyik legfontosabb ezek közül az oláhság történetében I. Lajos király adománylevele 1360-ból a Gyula fia Drágos számára, a ki Moldva visszaszerzésében nagy segítségére volt a királynak, több oláhot visszavezetett a király iránti hűségre s ezért a mai Mára völgyén néhány falut (Zalatina, Hatpatok-

falva, Kopácsfalva, Deszeháza, Hernécsháza és Sugatagfalva) kapott az említett nagy királytól. (Ez oklevél a leleszi convent 1753. évi transumptumában van meg.) Nem kevésbé fontos I. Lajos királynak egy másik 1361. évi oklevele. E szerint a király Heem szatmári és ugocsai ispán fia Pál fia Benedek mester kérésére Sziget királyi város (villa) plebániáját mint patronus a nevezett Benedek udvari káplánjának adományozza s megerősítés végett az esztergomi Szent-Tamás egyház prépostjának s egri vicariusnak bemutatja. Holott tudjuk, hogy Sziget város épen Lajos királytól nyerte csak néhány évvel előbb: 1352-ben a szabad plebános-választás jogát.

Az egész gyűjteménynek tán legértékesebb darabja az a pergamen, melyet 1419-ben Máramarosmegye alispánja és négy szolgabírája adott ki s melyről a megye emez öt főtisztviselőjének még teljesen ép öt pecsétje függ. Független megyei kiadványnál általában a legritkább jelenségek közé tartozik. Tudtommal leginkább a szlavóniai megyéknél (Kőrös, Zágráb sat.) fordul elő ez időben. Még ritkább jelenség azonban ez öt pecsét középsőjén, az alispán kerek alakú sötét-barna viaszpecsétjén olvasható magyar körirat: DOLHAY SANISLO. — A sphragistica mai állásában a XIV. század végéről és a XV. sz. elejéről, tehát a kérdéses időszakból eddig csupán négy magyar köriratú pecsétet ismerünk. Egyik a kazai Kakas Lászlóé, 1380-ból; a másik a g. Forgács Péteré 1412-ből; a harmadik és negyedik pedig a Perényi Péter országbíróé 1415-ből és 1416-ból.¹⁾

E most feltalált ötödik az ékes társaságnak bizonyos tekintetben legkiválóbbika, mert magyarázatra nem szoruló bizonyítéka a máramarosi középkori oláh eredetű nemesség magyarságának, melyet értekezésünkben fejlődésének menete szerint annak idején különösen kiemelni igyekeztünk.

Különösen értékesek a gyűjteménynek e megyére vonatkozó határjáró-levelei. Ezekből a kései középkorra nézve a folyó-, határ-, hegység-, mező- sat. nevek magyar voltát vagy magyaros hangzását a leginkább oláhoktól lakott vidéken is megállapíthatjuk, mely körülmény szintén teljes összhangzásban áll a fentebb kifejtett jellemző viszonyokkal.

E részben Nagy Lajos királynak egy 1355. évi kiadványa áll első helyen, Dragus és testvérei (a Gyula fiai) birtokainak határjárásáról. E birtokok a mai Mára völgyén terültek el, melyet ez oklevél: »fluvius Maramaruspatak«, majd: »fluvius Maramorus« alakban ismer. Alig szükséges kiemelniünk, mily

¹⁾ Közölte a Századok 1880. évi folyamában b. Radvánszky Béla. (484. 485. l.)

nagy fontosságú ez adat a megye nevének magyarázatára nézve is, egyenesen utalván bennünket e folyóra, mint a melynek régi neve az egész nagy földre, majd az itt támadt politikai területre: a megyére is átment. — A többi magyar határnevek közül áll-janak itt a következők: »alveus Euzpatak, fonticulus Hydeg-kwth, fluvius Nadaspathak, lacus Zekfew, circa Magasmarth, fluvius Egruspatak, campusculus Tuissesmezew.«

Más példákat, Jód helység tájáról 1427-ből kapunk. Ilyenek: »mons Jodhegye, campus Mengedmezew, Alpes Cyples-hawasa« sat., továbbá 1456-ból Apsa vidékéről, pl. »Kermecz-hege mons (in cuius cacumine habetur quidam murus, ut dicitur olim pro castro constructum fuisse dinoscitur), Kermeczpathaka, rivulus Ekerpathaka, via Esthwanwtha, mons Fenyewsheeg, campus Peleskemezeze« sat.

Számos oklevelet találunk az öt korona-városra vonatkozólag is. Ezeket szaporítják a Szilágyi igazgató úr által a técsei és hosszumezei ¹⁾ levéltárakból tanulmányozás végett kikölcöszözt íratok, melyek ilykép számunkra is hozzáférhetőbbekké váltak.

Ezek közül említhetjük V. László 1457. évi oklevelét, mely újra megerősíti a Huszt város régi vámmmentességi privilegiumát, melyet különben 1504-ben II. Ulászló is újra átír. Továbbá Mátyás királyét a jobbágyoknak Huszt városába leendő szabad szabad költözéséről, — mely az idevaló vendégnépeket volt hivatva szaporítani.

Egy másik oklevél 1465-ből Simon huszti plebánost mutatja be »vicarius terre Maramarosiensis« gyanánt, ki alatt a király nevében az öt város fölé helyezett főbírórt értették.

II. Ulászlónak egy 1500-ból kelt privilegiuma pedig Huszt, Visk és Técső városokat minden rendes és rendkívüli királyi adózás alól fölmenti, mint a kik »circa fodinas salium nostrorum« a nélkül is nagy és terhes szolgálatokat végeznek.

Kétségtelen, hogy e városok lakossága ez időben már teljesen magyar. Tudjuk, I. Károly király 1329-ben még német és magyar lakosokat ismer e helyeken, Mátyás király azonban már határozottan: »quinque oppida nostra hungaricalia« kitételt használ 1459-ben, midőn atyjának a kormányzóinak és elődjének: V. Lászlónak ama privilegiumát megerősíti, hogy a hanyatlásnak indult Hosszumezőváros ne mint eddig a folyton gyarapodó Técsővel egyenlő összeggel, hanem külön, portaszám szerint adózzon. (Hosszumező város levéltárában.)

Egyébiránt ugyane körülmény a polgároknak a középkorból fönmaradt vezetékneveiből is kiviláglik. Ilyenek Hosszumezőről 1456-ból: a Diák, Agoston, Ádám, Nyerges, Kovács, Suba

¹⁾ Utóbbi mintegy 16 db mohácsi vész előtti oklevelet foglal magában.

nevek, kik közül Diák egyik bírónak, a többi a Hosszumező által vallott ügyvédeknek (!) családneve. Ugyane városból 1499-ből: Fábián Bálint bíró, Pál Lőrincz esküdt, Técsőről 1461-ből: Barkaszi Mátyás és Zay Tamás bírák, Szigetről pedig pl. 1503-ból Szabó Márton, Gulya Mihály, Kerekes Miklós, Lőrincz István esküdtek neve maradt fenn.

A városokban lakott nemességről elég szórványosan kapunk adatokat. 1523-ban Mária királyné huszti Korpádi Ferenczet említi, 1549-ben Várdai Pál esztergomi érsek szigeti Füzeséri Györgyöt; 1564-ben pedig Báthory Zsigmond Kunmizsei Lukács deák sókamarai praefectust.

1606-ban Báthory István szigeti Barthos Istvánt, irnokát (scriba) és nagyobb kanczelláriája jegyzőjét nemesíti meg¹⁾; Gábor erd. fejedelem Lakatos Istvánnak ad 1612-ben czimerlevelet; majd Apafi Mihály 1668-ban Lakatos Simonnak.

Az erdélyi fejedelmek ezenkívül mint a városok szabadságainak megerősítői is szerepelnek a XVII. században.²⁾

Kisebb számmal találunk a világi és egyházi élet és köztörténet különböző fázisaira vonatkozó régi iratokat is. Ilyenek pl. 1434-ből és 1514-ből származó indulgencialis levelek; egy 1460—70 körüli időből való nagyérdekű missilis-leveél János és András nagybányai várnagyoktól, Hosszumező városához intézve; Mátyás királynak egy Budán (in festo b. Petri et Pauli apostoli) kelt, saját kezével aláírt rendelete Tarczay Márton erdélyi kamara-ispánhoz, pénzügyben; egy 1630. évi tudósítás egykorú másolata az akkor végbement erdélyi fejedelem-választásról; gróf Pálffy János hivatalos levele Ugocsamegyéhez 1735-ből, a Békésmegyében és környékén támadt lázongásról sat.

A csebi Pogány-család levéltárának XV. századi részéből mintegy 50—60 darab jelenleg Szilágyi István igazgató úrnál van tanulmányozás céljából. Ez oklevelek családtörténeti részre Nagy Iván Magy. Orsz. Családai című munkájában felhasználtatván, ezuttal rövidebben szintén csupán a kiválóbb adatok ismertetésére szorítkozom.

1415-ben gersei Pető vagy Petőfi János zalamegyei ispán enyerei Pogány Péternek, szenterzsébeti Bors Miklósnak és Mahy Zsigmondnak mint alispánjainak megparancsolja, hogy »de Rygach« Péter fiát Domonkost és testvérét Demetert és »de Myseer« Miklóst »ratione exercitus« semmikép se hűbörgassák. Rendeletét, pecsétje nem lévén nála, »sigillo Valentini Magni familiaris nostri« pecsételi meg.

Számos oklevél került a herbortyai Osth vagy Osthfi családtól is, női ágon a csebi Pogányok levéltárába, már a XV.

¹⁾ Kovási Pál iratai közül.

²⁾ 1591. 1630. 1649. 1694. A técsői levéltárból.

század első feléből. Ez iratok leginkább zala- és kőrösmegyei birtokokra vonatkoznak.

A Pogány család Máramarosban a XV. század végén jelenik meg. Egyik tagja Zsigmond, II. Ulászló uralkodása elején e megye főispánja. Egy 1493. levélben, mely különben nem nagy értékű, a következő hivatalos személyekkel találkozunk: »Vincencius litteratus de Hwzth vicesigillator salium reginalis maiestatis et familiaris magnifici viri Sanctur, archisigillatoris predictorum salium.« E család egy másik tagja: Péter pozsonyi ispán fivérével Zsigmonddal és Tyukarovszky Máté királyi kamarással együtt kapja 1495-ben II. Ulászló királytól a magban szakadt Urmezei Tamás máramarosmegyei birtokait, mint egy másik oklevélből megtudjuk: Urmező várost (oppidum), Veresmart, Karácsonfalva, Felsőapsa, Nyágova, Szelestye, Majszin, Szacsol, Jód, Konyha, Kisbocskó, és Dragomérfalva helységeket. Az oklevél, melyből e falvak neveit kiolvassuk, a csebi Pogányok és Pányiak kölcsönös örökbefogadó (adoptionalis) szerződése, mely a Pányiak terjedelmes birtokait is felsorolván, birtokai gyanánt a következő helységeket nevezi meg: Batthyan, Bolyraska Zemplénmegyében; Bees Ungban; Paan, Zelewske prope eandem Paan Abaujban; Thapyzenthmarthon Pestmegyében; Onthelek, Dombtrad, Szabolcsban; Been Esztergomban; Chwda Barsban; Kygyosgyarmath Hontban, és Zenthnyklostheleke Külső-Szolnokmegyében.¹⁾

Ez oklevélben fentebb említők, hogy Urmező oppidumnak címéztetik. E cím feltételezi az országos vásárjog bírását. Határozottan azonban csak 1505-ben kapja Urmező II. Ulászló királytól ezt a kiváltságot, a heti vásártartás privilegiumával együtt.

Még egy rövid oklevelet mutatunk be e család levéltárából, mely társadalmi és közgazdasági viszonyaink történetére nézve nem csekély érdekű. Ez irat egy nyugtatóvány. Benne »ego Mendel Fekethew prefectus iudeorum« elismeri, hogy neki csebi Pogány Zsigmond összes pénzbeli tartozását leróttá a kamatokkal együtt. A kamatnak (usura) említése fontos momentum, mert kamat-szedés a középkori zsidóra nézve tiltott kenyérkereset volt.

A csinos kis papir-oklevél különben Budán, a Mendel zsidó házában kelt »in festo Georgii martiris.« Tehát zsidó nyugtatóvány, keresztyén dátummal.

Eddig terjed ismertetésem a lyceum nagyértékű gyűjteményéről. Az elősorolt vagy közölt okleveleken kívül azonban még nagyobb számmal találhat a kutató a legkülönbözőbb természetű iratokat a hozzánk közelebb eső századokból. Azonban kifogy-

¹⁾ A helynevek az eredeti írásmód szerint.

tunk az időből, inkább a már régiségüknél fogva is értékesebb oklevelek kivonatozására, tanulmányozására kellett szorítkoznunk.

Hátra van még m. t. zárgyűlés, hogy röviden a Sziget városi archivum okiratairól is beszámoljak.

E városnak a kir. jószágigazgatóság levéltárában őrizett legrégibb datuma 1548-ból való. Címe: »Siget varosanak es az benne lakozando kossigneik, biraknak, eskwtekeknek es minden fele tisztheli emberekek vögzöt törveniek, melliekkal az attioek es özők eltenek, meg tartottak es az mostaniakra marat. Ez elöt az papirosnak hitvan voltaert iratot volt meg 1548. esztendőben, mostan esmet 1569 esztendőben iratot meg Szegedy Albert deaktul schola mestertul 17. februarii.« Ezen, 49 pontból álló statutum egyike hazánk legrégibb meglevő városi szabályzatainak és 1548-ban, majd 1569-ben csak átiratott és mint az utolsó pont mondja, azzal nemcsak Sziget, hanem »mind az nig (4) Maramarosban levő városok élnek és meg is tartják.« Szabályozzák benne a bírónak, a 4 esküdt polgárnak és a 24 tagú külső tanácsnak Szt. Györgynapkor választását. Továbbá ezeknek hatáskörét és eljárási díjait, sőt még azt is, hogy ha a bíró nincs jelen, a nemes tanács tagjai nem kezdhetik meg a hivatalos funkciójával járó hordót, perse a borosat. A bíró korcsmai creditjét 1 fertály borra korlátozzák, mivel a korcsmáros öt megemberelni tartozik, de azt nem mondják, hogy naponként hány helyen embereltetheti meg magát így. A tanács életére vonatkozóan kívül tartalmaz több művelődéstörténeti szempontból érdekes adatot. Majd »Az kívül való embereknek törvények és rendtartások« következik, melyben az adósság behajtása, örökség keresés módja, az egyes iparosok munkájának ára vannak meghatározva.

Vannak jegyzőkönyv-töredékek 1580—1614-ig. Ezekben a legeltetés, határsértések, adóügyre vonatkozó némely adatoknál sokkal érdekesebbek a paráznák, házasságtörők, lopáson és más vétkekben ért személyekre szabott büntetések. Ezeket e helyen nem részletezzük; mert Szilágyi István úr, kinek másolatait átnéztük, részletesen közölte azokat a Máramarosi Közlöny egy régibb számában.

Van még egy: *Deliberata quaedam tam honesta, quam utilia ad retagenda turpia quaedam scelera etc. facta a senatus consulto oppidi Sziget etc. a. d. 1595.* című irat, mely szerint rendőri szempontból a várost 31 területre osztották. Ugyanabban van szó a káromlás és becsületsértés büntetéséről. Ha valaki másnak a lelkét összeszidta, először 1 frtot fizetett, másodszor a praedicatio alatt kalodában ült, 3-szor a piacon megvesszőz ték.

Magán a városházán historiai tekintetben az elejétől fogva magyarul vezetett protocollumok nyújtják a leghecsesebb, legrégibb anyagot. E protocollumok a Sziget városi *nemesi* község ügyeire vonatkoznak az 1679-ik évtől kezdve. E nemesi *communitas* pallos-joggal bíró, a polgári várostól különböző testületet képezett egész 1848-ig. A protocollumokon kívül e testület ügyeire vonatkozólag még néhány csomó iratot is találunk, leginkább a XVII., XVIII. századból: a városban levő nemesi telkekre, az egyes nemesi családok nemességére,¹⁾ tanuvallomásokra sat. vonatkozólag. Ezek közt akadtunk rá pl. a városnak 1709-ben II. Rákóczi Ferencz fejedelemhez intézett levelére, mely a fejede-

¹⁾ Ilyen pl. az Izsák-családé, másolatban.

lem seregének különféle súlyos kihágásait felpanaszolván, fejedelmi válasz gyanánt egy hathatós, a levélre is rávezetett és ünnepélyes formában is kiállított protectionalist vont maga után.

*

És most átadom a szót a másod-előadó úrnak, ki a lyceum gyűjteményében talált irodalomtörténeti emlékekről óhajt beszámolni.

DR. CSÁNKI DEZSŐ.

II.

Előre tett megállapodásunk szerint a collegium gyűjteményében található kéziratokról, az újabb politikai, culturalis és irodalmi életünket érdeklő darabokról nekem kell röviden beszámolnom. A régi korok kutatói után szabad leszen néhány pillanatra igénybe venni a t. közgyűlés figyelmét, s reá fordítani azokra az emlékekre, a melyek nem tartoznak ugyan legszorosabb értelemben vett feladataihoz, de a melyek előtt más alkalommal sem hunyt szemet. Az irodalom múltja épen olyan specialis feladata a magyar tudománynak, mint a nemzetnek politikai és művelődési története. Azt épen úgy magunknak kell kibányászunk, mint emezt; mert mind a kettő egyformán édes sajátunk. Ily felfogás vezette a társulatot ezelőtti kirándulásaiiban, s e felfogás ad jogot és okot, most az alább irandók elmondására.

Szilágyi István úr, a collegiumnak nagyérdemű igazgatója, itt az ország keleti szélén, a mint mondani szokták, a magyarságnak előre tolt bástyáján valóságos küldetést tölt be, a midőn mindent, a mi csak keze alá esik, százszoros gonddal gyűjtöget és őriz meg a jövőnek. Úgy látszik nekem, hogy e tekintetben is ama ritka alakok közé sorakozik, a melyenekre ma már nagy ritkán találunk, de a kiket az előző korszakokból ismerünk. Nagy István, Nagy Gábor, Gyurikovits, Jankovics Miklós, Kovachich M. Gy., Horvát István, Pray Gy. stb. mutatták meg, mit tehet egy-egy ember a maga kicsiny hatáskörében, mit menthet meg az elkalldóástól a jövő számára. E gyűjtők, egyúttal feldolgozók is, bizonyára szereztek annyi érdemet, hogy az elkövetkezett jelen elismerje azt, és rólok megemlékezzék. S ha nekik elismeréssel adózunk ma, miért volna megtiltva épen Szilágyi Istvánnal szemben az elismerés nyilvános kifejezése?

Szilágyi saját maga és a collegium számára olyan tekintélyes gyűjteményeket szerzett és tartott meg, a melyenél ma nagy nyilvános intézeteket kivéve, alig dicsekedik egy-egy hasonló sorsú, milyen a szigeti ref. lyceum. E gyűjteményt a könyvtár,

levéltár és a kéziratár teszik, amabban ritka magyar nyomtatványok, unicumok, abban nagy számú eredeti és másolt okiratok, ebben tekintélyes számú darabok találhatók. A könyvtár egész terjedelmében ismertetve van a statisztikai hivatal nagy monographiájában, s egyes darabjait leirta Szabó Károly a *Régi Magyar Könyvtár* köteteiben; a levéltár bűvárlói előttem tették meg jelentésöket kutatásaik eredményéről, s az anyag gazdag voltáról. Most tehát szó fog esni e gyűjtemény harmadik részéről, mely legnagyobb részt irodalomtörténeti kéziratokat tartalmaz.

E gyűjtemény legnagyobb részt XVII–XIX. századi kéziratokat mutat, különösen a XVIII. század van képviselve, s annak leginkább népies eredetű irodalma.

Vannak e gyűjteményben olyan darabok, melyek nem annyira annak gazdagságát, becsét emelik, mint inkább az e fajta röpiratok, alkalmi dolgozatok stb. elterjedésére, hatására vonatkoznak. Ilyenek a különféle pasquillusok, gúnyversek s több e félék, melyeket mindenfelé, de leginkább az országos könyvtárakban nagy mennyiségben találhatunk. Ilyenek nyomtatott könyveknek kézirati másolatai, ilyenek iskolai előadások után készült studiumok. Amazokat a könyvnyomtatás terjedésének, történetének kutatói, emezeket a paedagogia történetének vizsgálói kereshetik fel, de nem az általános irodalomtörténet művelői. Ilyenek a kéziratban maradt s másolás útján elterjedt röpiratok, alkalmi szónoklatok, tréfák, históriák is; ilyenek végre azok a minden értéket nélkülöző ponyvatermékek, melyeket tehetségtelen fűzfasisposok firkáltak össze. Ezekből legfeljebb csak azt a tanúságot merítheti az ember magának, milyen izléstelen, elsatnyult lehet a műveletlen elme. Az eféle, szélesen elterjedt kéziratok között mégis van néhány, a melyet legalább névleg említek: *Theatrum Eperjesiense*, *Symbolum C. Nicolai Zrinyi*, *Rezikii: Gymnasiologia* (gyenge kivonatban), *Vexatio dat intellectum*, *Jacobinorum Hungaricorum Historia*, *Kösziklén épült ház ostroma*, stb.

Már ezeknél dorekabbak a kevésbbé elterjedtek, vagy olyanok, melyek variánsok; vagy olyanok, melyek egy-egy más helyen őrzött gyűjtemények ideszakadt darabjai, mint a következők:-

1. A *Hóra*, vagy igaz néven *Ursz Nyikora* vagy magyar néven *Medve Miklós* vad oláh zenebonás pártütésének, s kegyetlen öldökléseinek s pusztításainak leírása, melyet az érdemes olvasó közönséggel közöl Mándy Imre. (XVIII. szb. magy. kézír. 4-rtben.)

2. Magyar Literatura Esmérete, Molnárpataki költészettanár előadásai után készült studium, 1830-ban írva magyar nyelven, 4-rtben.

3. A magyar nemzet sérelmei, egy alkotmányos szózat a magyarhoz 1832-ik esztendőben.

4. Lovassy László perére vonatkozó iratok.

5. Ingratis servire nefas. Politikai röpirat a jelen század harminczas éveiből, két példányban, mindakettő 4-rét, a második példány czíme: Kimutatás arról, micsoda jüvedelme van az országból a felségnek.

6. Tentamen Historico-Criticum de vera epocha primae irruptionis Ottomanicae in Regna et provincias Coronae Hungariae subjectas.

7. Nota de supremis Comitibus Provinciarum Karassoviensis et Keuiensis.

E két utolsó (6. 7.) a Széchenyi országos könyvtár néhai űrének Miller Jakab Ferdinándnak eredeti kézírata 4-rtben.

8. Oratio, qua linguam Hungaricam inde a tempore Sancti Stephani in patria fuisse semper neglectam, ostendit Sigismundus Fugh 1766. Ebben a kéziratban érdekes az az ellenmondás, mely a dolgozat intentiója, tárgya, és nyelve között van.

Értékesebbek a következők, mint olyanok, melyeket eddig elé vagy nem, vagy csak kevésbé ismertünk.

1. Synodi Erdődienses geminatae. Benkő Ferencz e művét Szilágyi I. a kolozsvári egyetlen példányból másoltatta.

2. Gróf Niczky Kristóf magán jegyzetei a győri és pécsi iskolák tanítási tervéről 1778-ból.

(Latin nyelven 4-r.)

3. Szilágyi János magyar dolgozata 1824-ből, mely a szigeti reformatus iskola történetének egyik elsőrendű forrása. Czíme: A szigethi ref. iskola történetéhez.

4. Tordai Balogh Márton Naplója, 4-rtben kiadatlan eredeti kézirat. Általános történeti, stb. után speciálisan Szigetre vonatkoztatva forrásmű.

5. Egy boszorkányper töredéke újabkori másolatban. E per tárgya Lőkőnének Oláh Jánosné ellen boszorkányság czímen indított keresete, mely Balkányban, 1702-ben foly le.

6. Kis-Marja protocollumából kivont emlékezetre méltó dolgok; készítette Haborikai Bertalan jegyző 1795-ben.

7. Argenis. Barclajusnak korában felette olvasott verses regénye, fordította Hriagjel Márton Sajó-Püspökiben 1757-ben. Az eredeti kézirat töredéke a 7-ik énektől végig.

8. Az 1832-iki országgyűlés tárgyalásai. Egy értékes gyűjtemény, melyet néhai Kazinczy Miklós özvegye ajándékozott a collegiumnak, magában foglalja az 1832—36. országgyűlés tárgyalásairól írt privát leveleket, beszédeket, stb. melyeket Kazinczy Miklós barátaitól időközönként kapott. Egyes részleteiben valóságos *Napló*.

9. Egy ily című dolgozat: A szülék gyermekekhez, s a gyermekek szülékhez, egymáshoz tartozó kötelességekről, és a már az Indulatok eredményeknek második grádussát, az értelem helybenhagyását pártjára hajtott, s már vadabb zabolátlansággal ragadó, sőt már a testről az elmére kölcsönös felváltással rohanó és így dühösséggé vált Indulatok igazgatásoknak módjáról *Honjainkban esett történettel* intő szomorujáték ék felvonásban.

E drámai formájú dolgozat a XVIII—XIX. századok találkozó korszakából való. Tárgya ugyanaz a szomorú szerelmi történet, melyet Kármán *Fanni hagyományai* című regényében feldolgozott, mely mellett szép anyáink zsebkendőket sírtak tele, melynek sentimentalis szakaszait ifjak szavalták, bánatos hangulatait lányok át meg átértették. Benne sem a drámai költészet magas céljait, sem a nyelv és dialogus stilitikai kérdéseit nem szabad keresnünk. A helyett, hogy ezt tennők, inkább a czífra, s korában nem szokatlan terjedelmű címnek egy szembeötlő kifejezésén kell gondolkodnunk. *Honjainkban esett történettel* intő szomorujátéknak mondja szerzője, s így valószínűvé teszi, hogy darabja tárgya az életből önként

kinálkozott neki. Már most ezzel azután egy csomó kérdés merül föl, melyet az irodalomtörténet már eddig is fölvetett, de teljes eredménynyel még eddig meg nem oldott, és talán csak ezután fog megoldani; másrészt egy olyan kérdés is, a melyet éppen ez a véletlen vet föl szívre: Fanni csakugyan élő-személy volt-e s talán éppen Kármán életébe játszott bele, s egy volt-e azzal, a kit eddig annak hittek? Mi kár, hogy e kérdéseket csak érintenem sem lehet, s annál kevésbé tárgyalnom.

10. Az Úrvacsorájának Titka a Kenyérbe és csudája a Krisztus Testébe. A névtelen szerzőnek ez az Igyártó Miklós által 1817-ben Viskén másolt munkája Szilágyi István úr véleménye szerint, Bessenyei Györgynek, a híres testőr írónak, egy eddig lappangott műve. Rám is azt a benyomást teszi, s bár részletesen nem vizsgálhattam, de stíljének sajátossága s gondolkodásának más munkáiban is megtalálható rokonsága csaknem teljes bizonyosságot dictálnak. A dogmaticus tárgy, s az egészen végig vonuló sceptis arra engednek következtetni, hogy e dolgozat abból az időből eredhetett, midőn Bessenyei lelkét vallási kételyek bántották, midőn áttérését igazolandó, mintegy saját megnyugtatósára vizsgálja a catholikus és reformatus hittételeket. Azonban nem kívánok sem hálátlan lenni, sem egy elkövetkező dolgozatnak eléje vágni, tisztelvén az ilyenekben a prioritas jogát, nem szölok e kis kötetről többet. De ennyit előre el nem árulnom szinte vétek lett volna, hiszen most, mióta Bessenyei alakja az irodalom előtt egészen új világításban áll, minden reá vonatkozó vagy tőle származó iratka is kétszeresen becses.

11. Egy két kötetből álló gyűjtemény, melyben modern másolatok vannak különféle gyűjtők eredetieiről az 1209—1709. közötti időből. Közöttük úgy látszik van néhány kiadatlan.

12. E sorozatban az utolsó helyen említem meg azt a gyűjteményt, mely a költő Zrínyire vonatkozó akták, levelek, iratok, beszédek, nyomtatványok stb. eredeti és másolt darabjaiból áll. Husz esztendei hosszú, fáradságos, és az ország minden részére kiterjedő levelezés, kutatás eredménye ez, egyuttal előlege is kezessége Zrínyi Miklós életrajzának, melynek vázlata már évek óta hever, s melyet kidolgozni Szilágyi úr évek óta akar. Bár mennél előbb történék!

E sorozatban sincsenek fölvéve azok a kéziratok, melyeket tudós gyűjtőjük egyik-másik alkalommal már az irodalomnak bemutatott; ilyenek, hogy csak néhányat említek: Sok nemes Erdély-országi várak s Magyarországiak romlásának keserves gyásza. Egykorú emlékirat az oláh dúlásról, közölve, ép úgy, mint az 1825-iki országgyűlésre s az Akadémia alapítására vonatkozó levelezés, valamint drámai irodalmunk egyik emléke s a többi. Nem említettem pedig ezeket azért, mert a tudós bemutató dolgozatai után már régebből ismereteselek.

Az ilyen módon felsoroltak a gyűjteménynek bizonyára értékes, de nem a nagyobb felét teszik. Emeből csak, úgy szólván, izelítőül adhattam az imént kijegyzeteket, korántsem említvén fel azokat, melyeket említeni nem érdemes. Ha ezeket egyenkint soroltam fel, tettem azért, mert egyenkint kellett velők végezni. Most egy másféle csoportra térek át, jobban mondva röviden körülhatárolok egy-két területet, a melyen a gyűjteménynek más csoportjait lehet bemutatnom. Egyes daraboknak felsorolása részint az anyag tömege, részint azoknak jelentéktelen

volta miatt alig volna lehető, de csoportonként ismertetni egy-egy felekezetet czélszerű és szükséges.

Az egyik csoportba azok a darabok tartoznak, a melyek a protestans iskolák múltjára vonatkoznak. A pataki és szigeti iskolák tanítási módjára, tanáraitra, tanulóira stb., szóval eme főiskolák életére számos értékes darab maradt meg itt, a mi bár nem mindig irodalmi, de legtöbbször történeti és culturalis értékű. S ezt el fogja ismerni mindenki, a ki csak egy pillantásra is ismeri a protestans főiskolák jelentőségét, s tudja: milyen nevezetes tényezői voltak azok nem csupán a culturának, hanem első sorban a *nemzetiségnek*, a *magyarságnak*.

Ilyenekben a leggazdagabb egy *analecta* kötet, mely negyedréthben *Gyűjteményes Holmi* címet visel s XVIII—XIX. századi iratokat tartalmaz. Ebben van a többi között Szombathy Jánosnak egy emlékbeszéde, melyet 1790. decz. 11-én elhunyt társa: Szilágyi Márton felett tartott. Ez az emlékbeszéd valóságos irodalom-történeti forrás értékű, s mint ilyen, e kötetben egyedül áll. Ebben és egyéb kötegekben van azután egy csomó idevágó egyenlőtlen értékű kézirat, összeírások, jegyzetek, levelek, patensek s mindenféle, a mit egy protestans iskola élete évek során át felmutat. Ugyancsak ide sorolható az előbb említett kötetből egy sereg búcsúztató és alkalmi versezet, halotti elegia, menyegzői, vőfélyi, keresztelési köszöntők s efélék, a melyek már átcsapnak népiességek és alkalmi voltak révén ama második csoportba, melyről szólani akarok.

Eme népies és alkalmi versek közé egy nem népies, de valószínűleg a népnek szánt verses elbeszélés van úgyyszólván eltemetve: *Atalanta* históriája. Ez egy hosszasan elnyújtott, lapos, költőietlen, de kimondhatatlanul érzelő szerelmi történet, olyan formában írva, a milyenben Judith és Holofernes ponyvára került históriája. E formát a névtelen szerző úgy magyarázza, s mint Judith címlapján olvashatjuk: *tragédiás* verseknek. Az irodalom még nem tudott megbarátkozni ezzel az elnevezéssel, de legkevésbé a rajta értett formával. Pedig éppen a XVIII. századból számos emlékünkn van úgy írva, mint ez, hogy t. i. verses párbeszédben beszéli el a szerző a történeteket. Mintha csak színpadra szánta volna tehetségének e silány termékét, mely így azután sem nem drámai, sem nem elbeszélői előadás, hanem valami különösen csodálatos mixtum. Azt hiszem, hogy ezek a tragvédás versek erősen az iskolai drámák egy csoportját utánozzák, de szerencsére rövid életűek, mint amazok. *Atalanta* históriája is szomorú, természetesen, hiszen a szerető szíveknek a megpróbáltatások purgatoriumán kell a mennyországba jutniok. Egyébként alig érdekli a mai olvasót, legfeljebb ha volna valaki,

a ki az e fajta költeményekben nem nagyon válogatós. Ilyen lehetett jelen századi másolója, a ki egy csomó értéktelen alkalmi darab közé ékelte az említett collectio harmadik kötetébe. — Különben ez is alkalmi költemény, még pedig úgy látszik házassági ünnepélyre készült, s így átvisz bennünket a gyűjtemény egy másik csoportjának ismertetésére. Mint a nagy olvasó közönségnek szánt, már bizonyos tekintetben abba a felekezetbe tartozik, melyről alább valamivel bővebben kell szólanom, s mint alkalom szülte poétai termék még az előzők közül való, bár a fent említett felekezeti iskolák életéhez, múltjához semmi köze.

Az alkalmi verselés örökös szokása lehetett, s az egész maig a magyar népnek. Nemcsak az előbb említett temetési és lakodalmi alkalmatosságok, hanem másfélék is elegendő ürügyet teremtettek iskolamestereknek, rectoroknak, papoknak, s más kadenciához értő embereknek versek írására. Tárgyban egyáltalában nem voltak válogatások, s elég volt egy-egy bohókás tréfa, ötlet, valamely humoros vagy extravagans esemény, valamely különczködő alak, hogy a környék tollára, utóbb szájára kerüljön. A keresztelési, lakodalmi, vőfély-versek, installatorius, névnap, disznótoros nóták, rögtönzések, gúnyversek, tréfás kadeneciák, az úgynevezett *fura históriák*, s más efélék hihetetlen gyorsasággal termettek és terjedtek. Ily módon minden környéknek meg volt a maga külön, hogy úgynevezzem *házi irodalma*, a melynek sem céljai, sem eszményei nem voltak valami feltörekvők, magasak. Benne csak a nép eszejárása, hangulata, kedély- és szívilága, szóval egész lelki ereje van hamisítottanul megőrizve. S a ki fáradságot vesz magának, keresztül hatolni az efélék nehézkes tömegén, csodálkozni fog, hogy e selejtiesen továbbömpölygő szóárba, e véghetetlen alexandrinokba micsoda gazdag szellem van erőszakosan, mondhanám *élve* eltemetve. Ez az irodalom kiegészítője annak, melyet könyveinkben ismeretve, magyarázatra találunk, és mégis mindeddig ugyancsak el volt hanyagolva. Igaz, hogy soha sem emelkedett valami magasra, mindig megmaradt a nép között, legtöbbször nagyon is póriának. Talán épen ezért nem gondoltak vele, vagy talán azért, mert meglehetősen el volt bújtatva, olyan helyekre, a hol eddigi kutatóink csak ritkán fordultak meg. Mestergerendákon, levelesládák fenekén, régi salabakterok közé elhanyva, értékeket nem ismerve, rájuk gondot nem fordítva heverték, lappangtak azok a kéziratok, nagy ritkán ponyvára került nyomtatott kötetek, melyekben ez az irodalom elszórva, elszéledve elterjedt. Valóságos *lappangó* irodalom, mostoha gyermek, kinek szakadozott, dísztelen ruhája megakadályozta, hogy tisztességes társaságban megjelenhessen. S ha nem volt is nagy befolyása a műiroda-

lomra, annál nagyobb önzetlenséggel szolgálta (s nagy érdemeket szerzett) a magyar nyelvet. Mert bizony a hazai nyelv gyakran volt rászorítva, hogy ilyen tanyákon vonuljon meg, hogy ilyen füstös oltárokon áldozzék.

Amaz előbb említett alkalmi irodalom tudákos volt, hiszen mesterei is tudákos tanító, diák népség volt; emez naiv, pórias, de e mellett nyílt és egészséges, bár darabos. Ez egy valóságos népies irodalom, lappangó népies költészet.

Az e körbe tartozó kéziratok teszik a második csoportot, melyet előbb említettem. Különösen egy 7 kötetes gyűjtemény (8r.) válik ki, a mely már irodalmi értékű is. Ez jóval magasabban áll a többi felett, hiszen az említett irány termékei a XVIII. században ugyan alacsony színen állottak. Megsüppedt ez az irány, értelmetlen fraseológiába, hosszú kadenciás szóárba vészett. S ez magában véve természetes is. Mert az efajta irodalmat mindig a műirodalom szokta befolyásolni, a míg viszont amaz nélkül ez sem igen lehet el. S a népies költészet viszonya a művészieséhez sokkal szembeötlőbb, semmint azt ma már hangsúlyoznom kellene. E kettő egymásra hatásának titka már nem titok s kölcsönösségök el van ismerve. Alig lehet hát csodálkozni azon, hogy a XVIII. században ez a lappangó irodalom olyan nagyon elmaradt. Hisz a vezető is mi volt, selejtes ízlésű, s jó darabon idegen szellem hirdetője. Ekkor a lappangó költészet egészen magára maradt, s jóformán csak tengődött, messze leesett arról a polcra, melyen a XVI–XVII. század hasonló természetű irodalma állott.

Íme nagyjában ilyen természetű darabok teszik a másik csoportot, a lappangó irodalomnak itt található gyűjteményét.

Ezeket összeszedni, átvizsgálni, s becsöket méltatni, történeteiket föl kutatni ép úgy feladata a magyar irodalomnak, mint volt a kurucz költészet fölfedezése és tárgyalása. S ha egyszer ez megtörtént, a nemzeti szellem történetében egy újabb fejezet fog előkertülni, mely a lappangó költészet és irodalom ismertetéséncz lesz szánva.

E három csoport nagyjában történt vázolásával ki is merítettem jelentésem második felét, de még egy pillanatnyi türelmet kérek egy újabb csoport számára, a mely már nem kézirati, hanem nyomtatott darabokból áll. Ez a mult századi ponyva-irodalomnak itt összeszedett tekintélyes csoportja. Elég, ha megemlítem, hogy a könyvtár e gyűjteménye felette érdekes és gazdag; ha megemlítem, hogy a ponyva-irodalom még szintén megíratlan fejezete a mi irodalmunk történetének; hogy ez a lappangó irodalommal egy gyékényen árul, szerepök, hatásuk és jellemök is majdnem ugyanaz. Micsoda érdekes dolgok vannak ezek között,

nemsokára alkalma lesz meglátni az érdeklődő közönségnek, Szilágyi István úr készülő dolgozatából, mely arról fog szólni, hogy Arany János *Ünneprontók* című balladája nem egyéb, mint egy ilyen ponyvára került nótá művészi fölfogáson alapuló átdolgozása. E ponyva-füzetnek címe: »Nóták a helytelen és zabolátlan tánczolókról.«

Zárónak csak még néhány szót.

Oly rövid idő állott rendelkezésemre, s annyi anyag, hogy nem állott módomban mást készítenem, mint ilyen vázlatos jelentést. Inkább arra törekedtem, hogy a kutatók egyes irányok, kérdések, feladatok határolását lássák, semmint időt rabló enunciaciókban gyűjtögessenek. Azt tegyék meg a helyszínén.

Ennyit erről, s végül egyet még: őszinte köszönetemnek kifejezését, melylyel e helyen is tartozom a nagy érdemű gyűjtőnek és tudósnak szíves fáradozásaiért.

FRIDÉLYI PÁL.

A huszti bizottság jelentése.

A M. Történelmi Társulat M.-Szigeten aug. 25-én tartott nagy-gyűlése Husztra is küldött egy bizottságot, a melynek tagjai voltak Thaly Kálmán elnöklete alatt Zsilinszky Mihály s alólirott mint előadó.

Aug. 27-én a délutáni vonattal mentünk ki az ősi várfalak alá, a hol nagyon szíves kitüntető fogadtatásban részesültünk, melyről a kirándulás leírásában részletesebben emlékezünk.

Husztón, a régi váron kívül, melynek impozans romjai is mutatják, mily nagy kiterjedésű s hatalmas vár volt valaha -- a legnevezetesebb és legrégibb történeti múltú építmény az *ev. ref. templom*, a mely tiszta góth stýlben épült valószínűleg a XV. század elején.

Aug. 28-án délelőtt mindenekelőtt ezt a templomot néztük meg s aztán az egyházi és régi nemesi község könyv- és levéltárát kutattuk át a paplakon, a hová a kéziratok a sekrestyéből átvitettek.

A kőfallal kerített erősített templom udvarára két felől lehet bemenni: a fő-útról és a paplak felől; mindkét felől a XVI. században épült négyszögű kis boltíves csarnokok szolgálnak bejáróul.

A templom leírása megjelent az Archaeologiai Értesítő 1888. decz. füzetében, abból az alkalomból, hogy akkori megújításakor falfestményekre bukkanván, a műemlékek országos bizottsága azok megtekintésére leküldötte oda Sztehlo Ferencz építészt. Az ő leírása fölöslegessé teszi a templom tüzetesebb

ismertetését. A mi célunk tehát inkább az egyes történeti és műtörténelmi emlékek kutatása volt, s erre a templom szentélyéhez tapadó kis sekrestye s az abban elhelyezett könyvtár és templomi edények elég hálálatos anyagot nyújtottak.

A szent edényeknek, áldozó kelyheknek, kannáknak és úrasztali tányérokhoz szép példányait találtuk. Van ezek közt két aranyozott ezüst díszkehely, két kenyérosztó urasztali tányér, három fedeles ón-kanna, s egy kis réz kehely.

A legrégibb ezek közt a *Bethlen István-féle* középkori idomú, aranyozott ezüst kehely, melynek alja és nodusa — úgy látszik — régebbi csúcsíves kehelyről vétetett. A kupa áttört művű kosárban ül, melynek idomai gyümölcsöket és madarakat ábrázolnak. A kehely felső sima kerületén ez a felírás olvasható: *Comes Stephanus Bethlen de Iktar 1640* s utána a nyíllal átlőtt nyakú kettős hattyút ábrázoló iktári Bethlen címér.

Ehez a kehelyhez tartozik az egyik aranyozott ezüst tányér, melybe szintén a Bethlen címér van bevésve, a címér körül hasonlóképp eme felírással:

COMES. STEPHANVS. BETLEN. DE. IKTAR. 1640.

A másik debreczeni eredetű, magas falú lábas és fedeles díszserleg, a minők a XVIII. sz. elején divatoztak. Fedelén legfelül egy női alak, alatta, oldalán, talpán szép domborművek barokk stílusban; kissé túlterhelt, de az egyes alakok, római katonák, városok, állati idomok, guirlandok nagyon szépen vannak kidolgozva. A serleg úgy látszik a debreczeni ötvösművészet remeke, mert a billikom aljában ez a felírás olvasható: *Nemzetes Dobozi Sára aszonnak a Debreczeni nemes Tanács ajándékozta a. 1708. 15. aug.* A másik a billikom felső szélén olvasható felirat megmondja aztán, hogy került az a templom tulajdonába: *Iffiu Horváth Gábor adta isten dicsőségére az Huszti Ecclesiához Anno 1710 die 3. Aug.*

Dobozi Sára a debreczeni bíró leánya volt, ő valószínűleg nászajándékként kapta a tanácstól ezt a díszserleget (lehet, hogy az akkori szokás szerint pénzzel tele). A huszti egyháznak ajándékozó Horváth Gábor az ő férje lehetett.

Ehhez a díszserleghez egy régebbi, szintén aranyozott ezüst úrasztali kenyérosztó tányért használnak, a melynek körírata ez: *Mely drága * az léleknek * válcsága * a. 1692.*

A három fedeles ón-kanna közül a legnagyobb, fedele alatt köröskörül egymásba olvasztott betűkkel ezt a felírást viseli: *Szakadúti Frusina atyafiay adták az huszti ecclesiához ezt a kanát. Ano domini 1679. die 22. Aprilis.*

A középső ónkanna semmi felírást nem visel, de kétség-

telen, hogy ez is XVII. századi. Fedele fogantyúján csinos czifrázatok vannak, oldala czápapikkelyes díszítésekkel ékeskedik.

A legkisebb, egyszersmind a legrégibb, szép karcsú alkotás, melynek fedelén fent e három betű áll *H. V. E.* (= Huszt Város Ecclesiája), alatta: 1667, a fedél belsejében kettős czímerpaizs, az egyikben két pólya s egy félen-metszett sas, a másikban egy csillagszerű jel, valószínűleg ötvös-jelvény.

Ezekon kívül van még egy kis, felírás nélküli kivert réz kehely, a múlt század elejéről, vagy a XVII. sz. végéről. Felső részén barokk díszítések között két álló oroszlán tart egy medalliont, férfi fővel, mellette tovább egy futó szarvas és három arc. Egyszerű munka s a kis kehely már forrasztva is van; — kevés műbecsű és értékű.

Ez egyházi edényeken kívül találtunk a sekrestyében egy *sírfelíratos fatáblát*, a mely hársfából faragott renaissance stílusú festett rárával van körítve, felül koronával és egy rosettával, alól angyalképpel, oldalán tulipán és szőlőfürt díszítményekkel ékítve. A tábla belső lapján ezt a felírást sikerült leolvasnom, miután a betűket elfedő százados porréteget vizes ruhával lemostam.

EPITAPHIVM
PERILLUSTRIS AC
GENEROSI DOMINI
PAULI CSERNEL
DE CSERNELHÁZA ET SUÆ
SORORIS NATU MINORIS
AGNETÆ PEREMARTONI
OBIERUNT IN DNO HUSZTINI
ANNO DNI 1742. DIEBVS 15 ET 18mo
AUG. AO ÆT. SUÆ HIC 26. ILLA 14.
UNAQUE SEPULTI, IN ANTIS (?)
QUORUM AVORUM URNA
BEATAM RESURRECTIONEM
HIC EXPECTANT

E sírfelíratból látszik, hogy a Dunán túl maig is virágzó csernelházi Csernel-család több tagja nyugszik a templomban eltemetve. Az egyház anyakönyvében, különösen 1771-ből való »Albumában« számos adat van a Csernel-családnak a múlt században Huszton élt tagjairól. Pl. 1771-ben Csernel László, György és Miklós említetik. 1782-ben Csernel György a huszti ref. egyház gondnoka, a kinek az említett »Albumban« olvasható följegyzése szerint (a mit ő, mint megjegyzi, régi írásokból merített) a huszti egyház tornyának teteje 1699-ben épült. 1791-ben

Csernel Mihály említettik. 1791—1801 Csernel Miklós a ref. egyházgondnok Huszton.

E templomban van eltemetve történelmünk egyik kiváló alakja, az első magyar költőnő, *Petrőczy Kata Szidónia*, a ki a vár alatt épült curiában halt meg 1708-ban. Ugyanitt nyugszik férje az 1709-ben elhunyt *gr. Pekry Lőrincz*, II. Rákóczi Ferencz tábornagya, a ki Erdélyből a császári hadak elől Husztra menekült s ott töltötte életének utolsó napjait. Sírköve semmiféle emlék nem jelöli többé; de nagyon valószínű, hogy a chorus alatt lehettek eltemetve, mert a 40-es években a templom piacznak a hátsó kar alatti része leszakadt s akkor ezen a helyen több nemű arany-ezüst ékszereket s bársony ruhafoszlányokat találtak. Kár, hogy ezek nem jutottak az egyház birtokába, mert az illető találó az ékszereket magánál tartotta s úgy látszik, titokban eladta; mikor a dolog nyilvánosságra jutott, az ékszerek többé feltalálhatók nem voltak.

A templom a századok folyamán sok viszontagságon ment keresztül. Építése a reformatiót egy századdal megelőzvé, a XVI-ik század harmadik tizedéig a r. catholikusok használták. Hogy mikor került a reformátusok kezébe s micsoda viszontagságokon ment keresztül? arról egy a sekrestyében őrzött kerethe foglalt múlt századi magyar versezet így emlékezik:

»Már kétszáz esztendő s harmadiknak fele
Az idő jártával lassanként eltele,
Miolta e templom birtokunkba kele,
Sokszor víg napja volt, sokszor komor tele.
1638-ba hogy irának
Volt oly buzgósága gróf Bethlen Istvánnak,
Hogy költsége által megújittatának
Ebbe mindenek, mert romlásba valának.
Azólta 135 esztendő mûla,
Sok viszontságok közt ez is megavûla,
De már szennyeiből ismét megújûla,
A melyért bánatunk öröme fordûla.
Köszönjük ezt isten után királyunknak
Mária Terézia kegyes asszonyunknak,
Melyért egyik része ez imádságunknak:
Tartsd meg isten ötet nekünk s országunknak,
Az austriai ház legfűbb ékessége
Légyen édes hazánk tartós erőssége,
Kebelébe vagy on mennyi értzhercege,
Uralkodásoknak ne szakadjon vége.

1773.«

A templom békés birtoklásában többször háborgatták a ref. híveket a múlt század második felében a catholikusok részéről indított visszafoglalási törekvések. Erről az anyakönyvben több följegyzés foglaltatik.

1752-ben tétetett az első lépés a visszafoglalásra, a mint egy a legrégibb anyakönyvben levő következő feljegyzés igazolja: »NB. *De Templo*. Anno 1752. vero 31-ma Jan. Hoffenmayer provisor és fiscalis Langer Antal dispositiójából in absentia J. M. a várbeli Capellanus sub sibi adjuncto patre Franciscano Szőlősiensi a templom kultsát kívánták, hogy az inzsinér hadnagy megmérné, holott elakarták venni, de nagy szegénnyel tértek vissza.«

Ugyanott 1762-ből pedig ilyen jegyzés olvasható: »Mind az orosz pap inquisíciója, mind a mi processusunk abban maradt, mi pediglen per consilium et administratorem camerae aulicae regiae Stephanum Kruspér confirmáltattunk, az oroszok pedig inhabeáltattanak.«

Egy másik okmány szerint 1771-ben gr. Grassalkovits Antal — camerae praeses — Rudnyánszki Farkas szigeti adminisztrátornak meghagyja, hogy a templom a kálvinista lakosoktól elvételessék és helyette a most is meglevő magtár adassék oratoriumnak. »Hogy ha pedig — így végződik a parancsolat — az harangok iránt valamely kérdés támadna, és valamely más móddal a kérdés nem superálthatnék, az harangokat is nekik meghagyja, sőt akár az oratorium tetein, akár mellette haranglábokat is építtessen számokra. Hogy ha pedig akaratoskodnának, (kit nem reménylek, mert magok romlását és veszedelmét rimaszombatiak példájából láthatják) igyekezzék ugyan administrator uram akaratjok ellen is maga hatalmasságával elfoglalni; de ha erőszakoskodnának, az történhető veszedelmet távoztatván, békességesen recedáljon a templomtól és engem azonnal estafetaltiter minden circumstantiákról tudósítson, hogy militaris assistentiát és az érdemlett büntetéseket is azonnal exoperálhassam. Bízom mindezeket administrator uramnak dexteritására és relatióját elvárva, maradok kegyelmednek, Hatvan 8. Febr. 1771. Köteles szolgálja G. Grassalkovics Antal, m. p.«

Eme parancsolat következtében Rudnyánszki adminisztrator felhívta az egyházat, hogy írásban nyilatkozzék. Az egyház nyilatkozott is, kijelentvén, hogy mindaddig, míg királyi rendeletet nem mutatnak, át nem adják a templomot. Ekkor aztán feles számú jobbágyokat parancsoltak be, hogy erővel vegyék el a templomot, de a templom körkerítésébe összegyűlt s felfegyverkezett hívek — a huszti nemesség — úgy nyilatkoztak, hogy az erőszakot erőszakkal verik vissza és a templomot vérök ontásával is megoltalmazták, mire a kincstári jobbágyok minden zenebona nélkül szétszólottak.

Az egyház hogy minden zaklatástól ment legyen, több ízben kóveteket küldött Mária Therezíához, melynek végre eredménye is lett s megengedtetett a templom megújítása is. Erre vonatkozott a templom mennyezetén volt, de a mult évi átalakítás által megsemmisült, azonban jegyzőkönyvbe foglalt következő felírás:

Augustissimo Romanorum Imperatrice
Maria Theresia, Archi-Duce
Austriae, Regina imo Rege Hungariae
Bohemiae etcet. etcet. feliciter regnante
et clementer indulgente Aedes haec Sacra
Helveticae Confessionis addictorum renovata
est. A. O. R. CIOCCCLXXIII.

A templom tornyában két régi harang van. Az egyik állítólag a várból került oda, melynek kerületén ez a felírás olvasható: »*Gloria sit soli, qui regit astra, Deo anno domini 1587.*«

A másiknak eredetéről ez a felírás emlékezik:

„Huszt városa üntette ez harangot 1683 Kokieniesdi Deme hadnagiságában és Beregi Istv. bíróságában.“

A toronyból szép kilátás nyílik a városra, szépen látszik többek közt a vár alatti curia, a melyben most a járásbíróság van elhelyezve.

A sekrestyében több érdekes régi *pecsét* is őriztetik.

A legrégibb 1. Huszt város pecsétje a XVI. század közepe tájáról, a melynek pecsétnyomójába a város czimere van bevésve, mely egy magyar lovast ábrázol, fején tollas magyar kalppal, kezében lobogós kopjával; a czimer előtt *H. utána V. P.* betűk. A pecsétnyomó fogantyújának alsó részén eme körirat betűzhető ki: *Scissit cucius (-cuius) nomen est Petrus Nagciri (= Nagycsüri.)*

2. A máramarosi egyházmegye pecsétje. A pecsétnyomó talpán eme körirat: »*Sigillum ecclesiae Maramarosiensis*» s a belső körben: *Esto fidelis usque ad mortem dabo tibi coronam vitae.* A pecsét talpának külső körirata: *Verbum Domini manet in aeternum.* Ez is a XVII. század végéről, vagy a XVIII. sz. elejétől való.

3. Az ugocsai egyházmegye pecsétje. Felirata: *Sigillum v. tract. Ugocsa. a. 1725.* * A felíráson belül Noé olajágát tartó galambja.

4. »*Huszt várossa nemesség pecsétje 1844.*« közepén Huszt város czímerével.

5. A forradalomból felmaradt »*105-ik honvédelmi zászlóalj pecsétje*«; közepén a magyar czímer korona nélkül.

A ref. egyház könyvtárában a legérdekesebb kézirat »*Liber ecclesiarum Maramarusiensium inceptus a. d. nri. Jesu XPI. 1624.*« E legnagyobb részt magyar szövegű kézirat az egyházmegyei jegyzőkönyvek s az egyházat illető privilegiumok másolatait tartalmazza. A legrégibb okmány Róbert Károly királynak 1329. 6-to cal. Maji kiadott rendelete, melyben a huszti »hospesek« tizedét az ottani parochusnak rendeli. Ez az oklevél »hospes nostri«-nak nevezi a huszti lakosokat, a miből látszik, hogy német telepesek voltak. Megerősítette ez oklevelet Zsigmond is 1425-ben. Nevezetesen Bethlen Gábornak és Istvánnak levelei, köztök a Huszt városi tanuló ifjak számára ösztöndíjakról adott levelek s több a máramarosi egyházmegye nevezetesebb ecclesiáira, Husztra, Szigetre, Técsőre, Remetére vonatkozó egyházi díjlevelek a papok és tanítók fizetéséről; továbbá az egyházmegyében lakó ref. papok rendtartásai; köztük 1624-ből egy magyarul írott, terjedelmes, mivelőléstörténelmileg is igen érdekes rendtartás, legkivált a szigeti papot illetőleg. Nevezetesen az egyházmegyei gyűléseknek jegyzőkönyvei, hozott végzései, pl. házassági ügyekben. Tanúlságosak a huszti iskolára vonatkozó feljegyzések, így a »*Proventus scholarum Hustiensis 1605*«-ből. Megjegyzendő, hogy a pap és iskola fizetéséhez úgy a városi nemesség, polgárság, valamint a várúr is hozzájárult, részint készpénzben, részint természetényekben, egészen a szatmári békéig. A tanulók számára tett alapítványokról érdekesen emlékezik a »*Proventus studio-*

sorum Hustensium e bonis ill^{mi} dni gubernatoris dni Stephanus Bethlen,» mely szerint a kormányzó évenként négy nagyobb diáknak adott egyenként 12 forintot, 24 mérő buzát, 6 bárányt, egy hízott disznót. Ebben vannak továbbá lemásolva a huszti várkapitányoknak és porkoláboknak az ecclesia ügyében írt levelei, viszont az egyháznak ezekre adott válaszai, többnyire az egyház jövedelme ügyében. 1616-ból egy érdekes szabályrendelet a temetkezés rendjéről szól, a melyben többek közt ez áll: »*Uj temetőt építetvén valaki a templomban temetkezik, 16 forinttal tartozik, ha az czinteremben 6 frttal, az templom, parochia, schola szükségére.*» Említést érdemel 1618-ból az úgy látszik ekkor szervezett *remetei* ref. egyház papjának és mesterének háztelkek és fizetés rendelést tartalmazó díjlevele, Budai István esperességében. Ilyen feljegyzések olvashatók tovább is, főkép az egyházmegyei gyűlésekről vezetett jegyzőkönyvek egész a múlt századon keresztül.

A könyvtár második érdekes kézirata az »*Album Eccl. Reform. Husztiensis*» című 1771-ben kezdett s az ecclesia gyűléseit s egyéb dolgai tartalmazó könyv, 1801-ig folytatva, — az újabb statutumokkal, egyház-rendtartási, vagyonkezelési, építési s ilyes ügyek följegyzéseivel. A további rész az 1801—1829-iki matriculákat tartalmazza.

Az egyház könyvtárában őriztetnek a régi huszti *nemesi község* iratai is, mert az körülbelöl egy volt Huszton a ref. ecclesiával. Ezek közt legbecsesebb a huszti nemesség jegyzőkönyve, a mely a XVII. század közepétől egész a jelen század elejéig tartalmaz becses történelmi feljegyzéseket, pl. a huszti nemesség hadi szervezetéről, a vezéreknek adott utasításokról, az 1710-iki pestisről stb. A jegyzőkönyv címe:

„Protocollum Dominorum Nobilium Husztensium, ex antiquis suis regulis renovatum ac noviter descriptum ex suo vero originali pariatum per me M. B. J. A. 1708.“

Az első feljegyzés benne »*Instructio Pro Dominis Ductoribus Nobilium Oppidi Huszt, cui Instructioni debent secundum fidem suam sese accommodare.*» 24 pontba foglalva, 1659. június 10-éről kelezve, aláírva Franciscus Rédey.

Aztán következnek az 1656 óta huszti fő- és alhadnagyoknak megválasztott férfiak nevei. Ott van a huszti fővezérnek (supremi ductoris et vice-ductoris) és alvezérnek eskümintája magyarul.

1668-ban az előjárók egy rendeletet adnak ki a káromkodók, tolvajok és orvosok ellen 29 pontban; tizedek szerinti névaláírással. Ezen constitutiót a város közgyűlése helybenhagyta és megerősítette.

1669-ben az határozatott, hogy a hadnagyságot a megválasztott nemes tartozik elfogadni, vagy maga helyett mást állítani, avagy a terhet 12 frttal megváltani. Ez életbe is lépett. — 1698. február 16-án már az mondatott ki, hogy a hadnagyságot senki sem kerülheti el a 12 frt. letétele által, hanem szolgálni tartozik.

1710. jun. 29-én a város új nemesi tizedekre osztatott fel, s a lakosok névszerint számíttatnak elő, — némelyeknek nevei után oda van írva: pestisben meghalt, — elveszett. — Összesen 15 tized volt.

Az első tizedben volt 11 ember, ebből pestisben, mint utólag odajegyztetett, meghalt kettő, elveszett egy; a 2-dik tizedben 10 emberből † 4; a 3-ikban 11 emberből † 3; a 4-ikben 10 emberből † 3; az 5-ikből 10 közül † 3; a 6-ikból 11 ember közül † 3, elveszett egy; a 7-ik 10 emberéből † 2; a 8-ik tized 10 emberéből † 1; a 9-ik 10 embere közül † 3; a 10-ik 10 emberből állott; a 11-ik 10 emberéből † 4; a 12-ből 12 közül † 3; a 13. 14. és 15-ik tized 10 — 10 emberből állott.

A decz. 10-én tartott városi gyűlésen elrendelt újabb cirkáló tizedek összeírásának bevezetése így hangzik: »Mihogya az bünt büntetés nélkül nem szenvedhető erős boszuálló Isten országostúl s vármegyéstül s városostúl amaz irtóztató pestis s mirigyhalál által igen megpusztított, úgy hogy sok becsületes, érdemes és hasznos tagjait ez városnak s jót rosszát az lakosoknak ezen dög által közüllünk kivágott, és az mint ezen esztendőben die 29. junii csinált cirkálás aránt való liszta megcsonkítatott, tetszett újabban bizonyos tekintetekre nézve, hogy az czirkálás felvétessék és az elélbéni liszta reformáltassék, mely így következik.«

Itt már csak tíz tized fordul elő, tíz emberenként, összesen tehát száz.

1711. szept. 1. megállapított a huszti ecclesia lelkészének Huszti András uramnak fizetése, kimondatván, hogy ha ez a németek által »subtraháltatnék is, az ecclesia ő kegyelmének suppleálja, a fennmegirt husz köből buzának tíz köblit három-három frtjával megfizetvén.«

»A Deákoknak is penig, ha azon beneficium az Udvarból subtrahálnék, három Deákot ugyan tartunk, kiknek is fizetésük leszen:

Készpénz frt 36.«

»Az rendelt fizetés holnaponkint kenyéradással együtt megleszen, az melyre is subsistálhatnak, accedálván az festalis contatio is.«

A »régí jó rendtartás« a Rákóczi-forradalom után is felmaradt, és a huszti nemesség közgyűlésén történt választások és egyéb ügyekben hozott határozatok pontosan feljegyezvék.

1714. jan. 15-én ilyen határozat hozatott: »Hogy az városi nemesség között való, város dolgai jobban follyanak, közönséges akarattól választott az nemesség *notariusságára* Sztojka Sigmond atyánkfia, ki is tartozik, kötelessége szerint, az Ecclesia jószágaira és huszti határban levő föld örökségekenk rendben való consignatiójára, hogy el ne idegenedjenek, gondot viselni.«

Ezentúl gyakran tárgyaltnak az »Ecclesia dolgai« egészen 1829-ig folytatva.

A templomi könyvtárban említést érdemel egy halotti beszédek tartalmazó gyűjteményes nyomtatott munka. Czíme a bekötés sarkán: *Halotti actiók* III db. Tartalma:

1. *Viczei Mária* Szathmár-Némethi Sámuel, a kolosvári ref. coll. tanárának felesége felett 1715. decz. 13-án Soos Ferencz, majd Baczoni J. Máthé által tartott beszéd, nyomtatott Kolosvárt 1716-ban.

2. *Gr. Teleki Ádámné*, Wesselényi Susánna grófnő felett *Szentgyörgyi* Sámuel rimaszombati pap »az ajnácskői várban egyben gyűlt szomorú spectaculum előtt elmondott és megmagyarázott beszéde. 1739. apr. 28.«

Ugyanő felette *Kármán* András losonczy rectoré u. ott. *Deáki* József kolosvári papé 1739. decz. 13-án. *Tsepregi* T. Ferencz »a kendi-lónai udvarháznál »szíves Sirénén (a Wesselényi-czímer) igen kesergő vadkecskének

(Teleki-czimer) és úr feleinek vigasztalásaikra.« *Köpeczi* Jánosé szintén Kendi-Lónán 1739. decz. 13-án; *Verestői* György u. ott.

3. *Martonffi György* püspök felett *Antalfi* János kanonok 1721. nov. 9. tartott beszéde.

4. *Vargyasi id. b. Dániel* István udvarhelyi főkirálybíró felett *Borosnyai* Lukács Simeon a veszzsösi udvarháznál 1774. jun. 29-én tartott beszéde s u. ott a *Kis Gergelyé*. Ebben sok históriai emlékezés olvasható. Továbbá *Deáki* Filep Pálé.

5. *Vay Judith*, Vass Dánielné felett a serkei udvarházban, Zádorházi *Betes* József 1770. febr. 23-án; Szathmári *Pari* Ábrahámé u. ott.

6. *Lázár Anna* borosjenői *Korda* Lászlóné felett a kentelkei háznál 1735. sz. Jakab h. 17. *Vásárhelyi* András szászvárosi pap által tartott beszéd. Továbbá *Szegedi* Sámuel, *Vitéz* György, *Kun* Erzsébet és *Földváry* Ferencz felett tartott halotti beszédek.

Az egyházi levéltárban végül érdekes kis gyűjteményt képez az a hat drb. okirat, melyek mindegyike *Lipce és Herincse* falvakban a huszti egyház által máig is birt birtokra vonatkozik.

1. Az első levél ezek között egy a leleszi convent által kiadott beigtatásról szóló levél 1479-ből, melyben ez átírja Mátyás király beigtatási rendeletét (1479. f. 3. pr. p. f. b. Urbani pp.) Péter huszti plébánus és a huszti szt. Erzsébet egyház részére, a kik is Huszt városában lakó Margit asszony, n. János vicarius a László fia özvegyének összes birtokaiba, úgy fiának Pálnak, továbbá Erzsébet asszonynak és leányainak Katalin és Apollóniának Herencse nevű birtokába »Maromaros« megyében, valamint n. Urmezei János fia, Péter és fivére Lázár jobbágytelkeibe *Lipce* faluban beigtattattak. A beigtatásra kir. emberül meg kellett hívni Kricsfalvai Andrást, Dolhai Györgyöt, Zarvazói Gerhes Simont, vagy távollétökben Theghzes Sandrinust. A beigtatás megtörténtéről ad számot aztán a leleszi convent emez oklevele.

Nevezetes ebben a dologban az, hogy a kath. egyháznak ez a birtoka, később, midőn a husztiak a reformatio híveivé lettek, a ref. egyház birtokába ment át, s ebben az erdélyi fejedelmek által nemcsak megerősítetnek, hanem a XVII. sz. folyamán adómentességgel is elláttatnak.

2. A második erre vonatkozó oklevél *Bethlen* Gábor fejedelemnek 1616. febr. 4-én Gy.-Fejérvárt kelt privilegiuma, a mely szerint »Herinchét és Lipce nevű falukbeli portiákat a huszti predikátorsághoz bírván, noha annakelőtte való időkben rovás alatt voltak volna, de mostani huszti predikátor Óváry György törekedéseire megengedték volt adaját.« Minthogy pedig Máramaros vármegye ennek daczára megróttá és adózásra kényszerítette, a huszti ecclesia folyamodott a fejedelemhez, a ki »predecessori annuentiáját helybenhagyván, megengedte, hogy a rovástól immunisok legyenek és ne adózzanak, meghagyván Máramaros vármegyének, hogy őket adózásra ne kényszerítse.«¹⁾

Új világot vet ez egyházi birtok adományozására :

3. *I. Rákóczy György* fejedelem, Ónód várában 1664. decz. 29-én kelt és Máramaros vármegyéhez intézett levele, melyben utalás van arra, hogy kitől kapták eme birtokokat. A fejedelemnek Máramaros megyéhez intézett eme oklevelében ez áll többek közt: »Becsületes tudós Sellyei István uram huszti ecclesiának lelkipásztora adja értésünkre, alázatosan jelentvén,

¹⁾ Egykorú másolat. Megvan az egyházi jegyzőkönyvben is.

hogy az idvezült *Báthori és Bethlen fejedelmek conferálták volt az huszti parochiához az Herencse és Lipcse nevű portiókban való kiváltképen való jobbdgysságot, kiket az nemes vármegye közé tartozó contributiótól minden terehviselés és adózástól immunitaltanak volt.*» Meghagyja azért ő is, hogy »az felül megirt huszti parochiához való jószágot Herencze és Lipcse nevű falukban lévő két kapukból állót ennekutánna is országnak adója közé való contributióra és vármegye közé semmiféle terehviselésre és adózásra ne erőltesse.« ¹⁾

4. *Lónyai Anna*, Erdély fejedelemasszonya (Kemény János özvegye) a huszti predicator Tótfalusi István és a huszti porkoláb Nagy Lőrincz kérésére fejedelmi »protectiójába és gondviselésébe veszi a Herencsén lakó szegénységet, melynek egy részét az ecclesia számára birják«, mert hallja, hogy »sok károkkal és inségekkel terheltettek volna ezekben az változó állapotokban mind az sákmányosok s mind egyéb rajtok élődő emberek miá.« ²⁾

5. *Teleki Mihály*, Kővár kapitánya és Máramaros főispánja Huszton 1670. febr. 4-én keltezve megerősíti Bethlen Gábertól nyert adómentességüket »az egy török császár számára administralandó adón kívül.« ³⁾

6. *Ápafi Mihály* fejedelem ugyanazon értelemben biztosítja az adómentességét, Gyula-Fejérvárt 1670. márcz. 8-án.

Ezek azok, melyeket a huszti egyháznak a templom sekrestyéjében őrzött könyv- és levéltárából rövid ott időzésünk alatt kijegyezhattunk. A templom, az egyház s a huszti régi nemesség történetéhez kétségkívül becses adalékok, melyekből az egyház története szépen összeállítható.

Hálás köszönettel tartozunk Huszt város intelligens, hazafias közönségének, úgy a nemes egyháztanácsnak, s mindazoknak kik történeti kutatásainkban segédkezet nyújtottak s Huszton időzésünket kellemessé és feledhetetlen emléküvé tették.

SZÁDECZKY LAJOS.

A sárköz-újlaki bizottság jelentése.

A Magyar Történelmi Társulatnak Máramarom megyébe és Nagybánya városába rendezett kirándulása, és báró *Vécsey József* úrnak szíves engedélye kedvező alkalmat nyújtottak arra, hogy egy eddigelé kellőleg nem ismertetett, s mint az eredmény bizonyítja, nagyérdekű családi levéltárról lehulljon a lepel, hogy annak tartalmáról a történetkedvelők ha nem is kimerítő, de legalább — a mennyire ezt a kutatásra fordított három napi idő megengedé — általános képet nyerjenek.

A megnyert engedélyt a legszívesebb fogadtatás követte, melyben a nemes báró és családja a sárköz-újlaki bizottságot,

¹⁾ Egykorú másolat.

²⁾ Egykorú másolat.

³⁾ Eredeti és egy másolat.

Kandra Kabos tagtársunkat és alúlirottat, részesíté. A bizottság munkáját nagyban megkönnyébbíté és élvezetessé tette a szíves támogatás, a sok felvilágosítás és útbaigazítás, melylyel kutatása közben a nemes báró részéről találkozott.

A levéltár a kastély keleti oldalának egyik földszinti szobájában van elhelyezve. Őrizetére két rekeszes szekrény szolgál; minden rekesz (számuk összesen *hatvan*) egy-egy csomagot tartalmaz, jobbra 100—100 levéltári számot.

A levéltár teljesen rendezett állapotban van. A darabok évről szerint sorakoznak; úgy hogy az első rekesz a legrégibb, a hatvanadik a legfiatalabb, a jelen század elejéről való irományok elhelyezésére szolgál. A darabokat folyó szám jelöli, mely 1—5818-ig terjed. Ez volna tehát a törzslevéltár átlaga; csak hogy ennél a számnál a tényleges mennyiség sokkal nagyobb; mert egy-egy levéltári szám alatt gyakran két-három, sőt több darabot találunk.

Mindezen anyagot kimerítő. személy- és helynevek szerint összeállított, betűrendes mutatók ölelik fel, melyek a kutató munkáját, ki *egy* meghatározott irányban keres, igen megkönnyítik.

A fő levéltáron kívül még mintegy két ládányira tehető azon újabbkori anyag, mely registrálva nincs, s melyre a mutatók ki nem terjeszkednek. Ezek: a Vécseyekkel rokoni összeköttetésben álló családokról szóló genealogiák, újabbkori dísz-oklevelek, főispáni kinevezések, gazdasági számadások stb.

Az elmondottak is igazolják, hogy a levéltár, mennyiségre nézve is a nagyobb családi levéltárakhoz tartozik; tartalmilag is a teljesebbek, érdekesebbek, bár inkább magánjogi természetűek közé sorolható. A Vécsey levéltár is osztott azon családi levéltárak sorsában, melyekből a múlt század végén vagy a jelenek elején történt ügyvédi rendezés minden olyan darabot, mely nem birtokokra és másnemű jogokra vonatkozott, kiküszöbölt.

Maga a Vécsey család II. Ulászló királytól 1507-ben nyervén nemességét és címerét, a levéltár régibb darabjait más családokra vonatkozó oklevelek képezik, melyek, mint a később megszerzett birtokok járulékei, jobbra a XVII—XVIII. században jutottak a család tulajdonába.

A mohácsi vést megelőző korból összesen 350 darabot őriz a levéltár, melyek századonként következőkép oszlanak meg:

Árpádkori van	1 drb
Évnélküli (a XIII. század végéről és a	
XIV. század elejéről)	7 »
XIV. századi	80 »
XV. századi	186 »
XVI. századi 1526-ig	76 »

A mohácsi vész előtti oklevelek legnagyobb részeit két előkelő családnak, melyeknek birtokai részben a Vécseyekre szállottak, leveles-tára szolgáltatja. *Vécsey Sándor*, a bárói rang szerzője, nőül vevén Csapi Máriát, Csapi Ferencznek, családja utolsó físarjának leányát, nemcsak a Csapiak ősi, hanem a kihalt család pojánkai ágának birtokaiban is örökös lőn. Családi hagyomány szerint a bárói család e jogon 82 helységben nyert örökséget.

A Csapiak révén bőven tartalmaz a levéltár adatokat a Gyakfalvi, álmósi Chire (1450.), Acsády (1505.), Butkai, Kistárkányi stb. családokra.

A levéltár régibb anyagának másik tetemes részét az albisi *Zólyomi* család oklevelei alkotják, melyek 1381-től kezdve a XVII. század negyedik évtizedéig nyújtanak e család történetére, birtokviszonyaira nézve felvilágosítást. A megnótázott Zólyomi család javaira az iktári Bethlenekkel egyetemben a Vécseyek is igényt támasztottak rokonság révén. Ez igényük felől hosszantartó pört folytattak a kincstárral, melynek utóbb is a jogi okok számbavételén kívül politikai okokból is Ferencz császár-király vetett véget. A Zólyomi-iratokkal együtt kerültek a levéltárba az iktári Bethlenekre vonatkozók, melyek kivált a fejedelmi család XVII. századi vagyoni és birtokjogi viszonyaira derítenek fényt.

Azon körülmény, hogy a levéltár több családnak a birtokokkal együtt megszerzett okleveleiből alakult, eredményezi azt, hogy alig van az országnak megyéje és vidéke, a Dunán-túl kivételével, melyről levéltárunkban fontosabb adatot, vagy legalább említést ne találunk. Így találunk adatokat: Abaúj, Arad, Árva, Bács, Bereg, Bihar, Borsod, Csongrád, Alsó-Fejér, Gömör, Heves, Hont, Hunyad, az egykori Kolbászszerék, Kolos, Kraszna, Küüllő, Marosszerék, Mármaros, Nógrád, Pest, Sáros, Szabolcs, Szatmár, a két Szolnok, Temes, Torda, Torna, Túróc, Ung, Ugocsa, Zólyom megyék egyes helységei, családai és szereplő egyéniségei felől.

Attérve a levéltár részletes ismertetésére, abból a következőket emeljük ki:

A levéltárnak Árpádkori oklevele, bár a korszerinti rendezés és az indexek négyet tüntetnek föl, csak *egy* van: s ez a zágrábi káptalannak 1265. évben sz. Mihály napján kelt oklevele, mely szerint Belusnak hasonnevű fia Dobroslavnak két fiával Mikóval és Ivánkával és Sur comesnek fiával Jakabbal a köztük fennforgott egyenetlenségek, birtokviszályok és ellenségeskedések dolgában kiegyez.

Habár teljes bizonyossággal nem sorolhatók is az Árpád-

koriak közé, de irásuk jellege a XIII. század végére vagy a XIV. század elejére utalja azon hat kelet nélküli oklevelet, melyeket levéltárunk őriz. Ezek közül négy *magán levél*, bizonyos László mesterhez, Tamás fiához intézve, kit az egyik levél pataki várnagynak és comesnek nevez, előkelő egyéniségek által. Az egyik levél írója Beke bihari, szabolcsi és békési comes, a második Mikch sárosi comes; a harmadikat Fülöp mester neje és udvarbírája, a negyediket pedig Arnold kassai bíró és a városi tanács írja. Jobbára hatalmaskodásokról szólnak, melyeket László mester vagy hozzátartozói követtek el; s a levelek írói ez ügyekben kérnek elégtételt és orvoslást. Mindezen okleveleknek a bizottság másolatát vette.

Az Anjoukoriaknak egyik legrégibb és legérdekesebb darabja a leleszi conventnek 1317. évben bőjtközépkor kelt oklevele, mely szerint László zempléni comes és testvére Donch, Szalok fiaival az Omode nádor ideje óta egymás ellen elkövetett károk és hatalmaskodások tárgyában kiegyeznek.

Érdekes, hogy ilyenmő kibékülés feltételei között egy évnélküli, kora XIV. századi oklevélben, melyet Dávid prépost idejében szintén a leleszi convent állít ki, van az is, hogy a kárt tevő fél, a Csapiak egyik őse, huszonkét nemessel együtt köteles magát egy egész napra elzáratni (adire carcerem) s este felé kijöven, tartozik társaival együtt a megkárosítottat megkövetni.

Két oklevél a királyi had oszlásának napját határozza meg. Az egyik szerint 1346. évben Mindenszentek nyolczadára volt a hadak oszlása kihírdetve. A másik a Bulgária ellen 1365. évben viselt had oszlását teszi sz. Mihály napja nyolczadára. Ismeretes, hogy az igazságszolgáltatás részben szünetelt akkor, mikor a nemesség hadban táborozott; s hadban résztvevők ügyeinek folytatását a hadak hazabocsájtásának napjától tették függővé; s ezért e két oklevél érdekes, bár részben már ismert adatokat nyújt e még teljesen meg nem oldott dátumok megfejtéséhez.

Mindezen említett oklevelekről, számszerint *tízről*, a bizottság másolatokat készített a Hazai és Anjoukori Okmánytár számára.

Leggazdagabb volt azonban az aratás Zsigmond király korára nézve, s a rövid ideig tartott kutatás a készülöben levő Zsigmondkori Oklevéltár részére nem kevesebb mint *huszonöt* oklevélnek másolatát eredményezte.

Zsigmond alatt kezdenek kiemelkedni, szerepet játszani a Csapi és Albisi *Zólyomi* családok, melyeknek levéltárai részben, az előbb mondottak alapján, a Vécseyek levéltárába kerültek.

Az utóbbi család ősei gyakran élvezték a király kegyét és részesültek kitüntetésekben. Albösi (de Albews) Dávidnak

a király 1391-ben megengedi, hogy biharmegyei Patha birtokán betivásárokat tarthasson; ugyancsak ő mint zólyomi főispán és testvére László 1399-ben a szintén Biharmegyében levő Tursámson vámját nyeri királyi adományban; 1403-ban már nem főispánja Zólyommegyének; ekkor azonban a hontmegyei Szemerédet és a zólyomi Dobronyavárhoz tartozó Dobronya nevű birtokát elcseréli a királlyal, és e tényért, valamint a csehországi hadjáratban és a XV. század első éveinek zavaraiban kitüntetett vitézségéért és hűségéért szintén Biharmegyében kap adományt. Poklostelkét és a fugyii vámot nyeri a királytól.

Fia Tamás szintén kiváló kegyeltje Zsigmondnak. Hű kísérfője a királynak istriai, németországi, lombardiai, aragoniai, francia- és angolországi útiban, melyeket Zsigmond a keresztény egyház békéjének visszanyerése érdekében tett. Hűségénc 1417-ben el is nyeri jutalmát; ismét Biharban kap terjedelmes birtokokat, a többek közt Horo nevű jószágot.

A Zólyomiak mellett a Csapiak nevével találkozunk leggyakrabban a Zsigmondkori oklevelek közt. Csapi Miklós részt vesz 1398-ban a boszniai hadban; fiai Pál, László és Miklós több rokonaikkal 1412-ben az állami ügyekben Olaszországba utazó Ozorai Piponak kísérfői; ugyanezek és testvérük András, családjának ez időben legkiválóbb tagja, 1415-ben Ozorai Pipo zászlaja alatt Boszniában a törökök ellen harcolnak, s még a következő esztendő is ott találja őket. A testvérek egyike Péter papi pályán működik; előbb háji prépost, 1419-ben nagybányai plébános; míg testvérei a hadi pályán aratnak babérokat. Az ország határainak védelmében találjuk őket 1420-ban.

De mindegyiknek érdemeit elhomályosította testvérük András, a sárkány-rend legelső vitézeinek egyike. Eleitől fogva részt vett a király minden hadi vállalatában és nehéz feladatok megoldásában. Mikor Zsigmond 1410-ben a Drina vize melletti táborból kelt parancsával, tekintettel az ország fenyegetett helyzetére, a ló- és szarvasmarha kivittelt megtiltotta, parancsa végrehajtását reá és testvéreire bízta. Ott harczolt a morva Prokóp őrgrof ellen; Ostro vára alatt arcát vetődárda találja s jobb szemét veszti. Holstein vára ostrománál mellén súlyosan megsebesül, az ellenség kezébe esik és sanyarú fogságban kinlódik; mikor Zsigmond királyt az ország rendei őrizet alá tették, Csapi András híven kitart királya mellett, érdekében fárad és kiszabadításán munkálkodik. Ennyi szolgálat és érdem jutalma azon díszes címeres levél, a Vécsey levéltár egyik legbecsesebb darabja, melyet Zsigmond 1418. virágvasárnap szombatján állít ki az ő s általa a Csapi, Széchi, Agochi, Zeredahelyi, Szürthei, Bocskai és Soós rokon családok több tagja részére.

E czímeres levél, mely ritka részletességgel beszéli el szerzője érdemeit, és kiállításával, szövegezésével eltér hasonló tárgyú oklevelektől, a Vécsey levéltárnak eddigelé úgyszólván egyetlen ismeretes darabja. Szövegét, igaz hogy csak töredékesen, ismertette már a Windisch féle Ungarisches Magazin 1781-ben, utóbb tíz év múlva ugyanő, de hibákkal telten, a Neues Ung. Magazinban teljesen közzé tette; és közölte a gr. Károlyi oklevéltár II. kötete a család levéltárában lévő XV. századi egyszerű másolat után, a czímer rajzát pedig színes másolatban az eredeti után a Turul 1885. évi folyama tette közzé; de az eredetiről vett hiteles, megbízható szöveg eddig közölve nem volt; s a bizottság felhasználta az alkalmat pontos másolat készítésére.

A Zsigmond király korabeli oklevelek, kivált a perhalasztások több más hadjárat emlékét is föntartották. Így Sinvai Péter és fia Máté 1399-ben a török elleni hadban vesznek részt. Ugyanez évben Zeretvai Ramocha Péter Morvaországban van elfoglalva. Homonnai Drugeth Jánosnak is elhalasztják 1399-ben egy ügyét azon okból, mert a királyi hadba utazandó stb.

Az akkori zavaros idők szükségessé tették, hogy a király egyik-másik hívét különös pártfogása alá vegye s így ellenségei elől megvédje. Így veszi pártfogásába 1422-ben Széchi Péter corbaviai püspököt és testvéreit, és 1436-ban a Belesouchi családbelieket. Míg éppen e zavargások gyakran nyújtottak alkalmat a királynak arra, hogy jogai legszebbikét, a megkegyelmezést alkalmazza a megtérő hűtlennel szemben. Így kegyelmez meg 1409-ben Gyakfalvi Balázs ugocsai nemesnek, ki Debrői István párttűző zászlaja alatt harczolt királya ellen.

Ime nagyjából az oklevelek legnevezetesebbjei, melyeket Zsigmond koráig bezárólag őriz a családi levéltár. Mindenesetre gazdag aratás oklevéltáraink számára.

A későbbi oklevelek tartalmának jellemzésére álljon itt néhányan rövid regestája:

1438. A váradi káptalan előtt Albeusi Zólyomi Dávid fia Tamás és fia a kövári várhoz tartozó erdők ügyében Bélthei Sandrin fiával Jánossal kiegyeznek; ez utóbbi a Zólyomiaknak átengedi Bozintha, Zazar és Tóthfalu birtokokat.

1439. A kamara-haszna behajtójának nyugtatványa, mely szerint a Csapiak három márkát, melynek fejében zeéchi birtokukat lekötötték, lefizettek.

1443. I. Ulászló király meghagyja Káthai Lászlónak, Fülöpnek és Mihálynak, valamint Nyársapáthii Istvánnak és Lászlónak, hogy Vezsenyi Lászlónak, kit a király »iuxta decretum pridem in Naghatwan per prelatos, barones et regnicolas editum« ismét kegyelmébe fogadott, nekik adományozott birtokait adják vissza.

1446. Garai László macsói bán nyugtatója arról, hogy Rozgonyi János, Rénold és Osváld az ő somlyai várát, melyet a zavaros idők miatt

kezökre bízott, ő neki, illetőleg megbízottjának, Kalos Jeromos cseszneki várnagynak átadták.

1447. Lédeczi Udalik szécsi várkapitány levele Rozgonyi Osváldhoz.

1479. A szentjogi convent bizonyítja, hogy albesi Zólyomi Anna örökségi jogát Zólyomi Tamásra ruházta.

1483. Pohárnok István a dombói egyháznak egy szőlőt adományoz.

1484. Szerdahelyi Ferencz és fia Miklós a kassai bold. Szűz kolostorának a zemplénmegyei Szerdahely határában hetenkint való egy mise kötelezettsége mellett két halászó helyet engednek át.

1500. II. Ulászló a hunyadmegyei Hátszeg városának évi vásárjogot engedélyez.

1506. A pászthói városi tanács előtt Pászthói Domokos egy ügyben tiltakozik. A díszes kiállítású oklevelen Pászthó városának ép pecsétje látható, mely hosszú hajú és szakállú főt ábrázol e körirattal: SIGILLVM CIVITATIS IN PAZTHOH.

1545. Enyingi Török János számos tanuval igazolja, hogy a hunyadmegyei Boldogfálvának joga lett volna ugyan heti vásárok tartására, de tényleg ezen joggal Hátszeg városa élt.

1570. Tar és Tarján hevesmegyei városok évi vásár tartására nyernok jogot.

1575. A pászthói apátság Madarászó Péternek adományoztatik.

1596. A kácsi apátság javadalmába Keserű Tamás vezettetik be, minek Daróczi Tibold ellene mond stb.

Érdekes azon rövidke sorozat, melyet megyei alispánokról, egyházi személyekről s egyes hivatalok betöltőiről Kandra Kabos tagtársunk állított össze a levéltár oklevelei alapján :

1425—1439. Miklós leleszi prépost.

1438. Fanchykai János ugocsa alispán.

1438. Pál éneklő és László örkanonokok Nagyváradon.

1439. Lónyai Miklós kir. ember.

1445. »Georgius vicecomes magistri Nicolai . . . de Ungh.«

1446. János leleszi prior.

1446. Szepesi László és Henchydai Bacho Miklós bihari alispánok.

1447. Butkai András zempléni alispán.

1450. Pani Demeter ungi alispán.

1450. Szaniszló leleszi prépost.

1451. Henchydai Miklós és Ártándi Gergely bihari alispánok.

1459—60. Chycheri Zsigmond ungi alispán.

1459. Kozmafalvi Pál zempléni alispán.

1464—76. Balázs leleszi prépost.

1474. Buzlai Miklós abauji alispán.

1474. Pohárnok István tályai várnagy.

1474. Megyesi László és Cserőkői Jakab hevesi alispánok.

1480. Sarlai György miskolci bíró, Komlós Mihály és Boncha Mihály esküdtek.

1482. Kemechei Péter ugocsa alispán.

1483. Rudas János »magister capelle Sancti Leonardi in Dwmbó.«

1506. Lukács pászthói apát.

1506. Andoch Miklós pászthói bíró.

1518. Köbülkúthi Ambrus biharszentjánosi apát (venerabilis et nobilis vir Ambrosius filius quondam Johannis de Kewbewlkwth abbas ecclesie de Zenth Janos) stb.

E kis sorozat is mutatja, mily változatos tartalmu a levéltár s mily különböző nemű és természetű dolgokra nyерhetünk benne felvilágosítást.

Magáról a Vécsey családról a legelső adat 1507. évből való. Ekkor, szent Katalin napján (nov. 25.) nyerte a család első ismert őse, *Wéchei Zewleusi Balázs* nemességét és czímerét II. Ulászló királytól. A szépen festett czímeres levelet teljes épségben őrizte meg a levéltár. Szövegéből érdekes az, hogy a király e kitüntetésben Perényi Gábor és Perényi István királyi kamarások (cubicularii) közbenjárására és kértére részesíté hívét, ki tehát valószínűleg a Perényiek bizalmas embere volt.

A czímert a szöveg nem írja le; annak leírása az oklevél élén álló diszes festmény után a következő: Kék mezőben a pajzs balszéléből kinövő, könyökben hajlott pánczélos kar, markában vas lándzsa-hegyet tart. A kar hajlása fölött hatágú, napszerű arany csillag. Sisakdísz nincs; takaró mindkét oldalt: arany-kék-zöld.

Ugyanezen Szöllősi Balázs 1516-ban II. Ulászlótól Antal, István és György fiaival együtt új adományt kapott a vécsei, bodeföldi és pusztá-baksai rész-birtokokra, melyeknek az oklevél szavai szerint elődei is már birtokában voltak, de okleveleik az elmúlt zavaros időkben elkallódtak.

Szöllősi Balásznak fia Véchei István a családnak egyik legkiválóbb tagja volt, a kúnok kolbászszekei tisztje (officialis Cumanorum in districtu Kolbasszek.) Buzgó híve János királynak. Midőn Ferdinand Rogendorf által 1530-ban Budát ostromoltatta, egyike volt a vár kiváló védőinek, ki a király szemeláttára a várba törekvőket és létrákon felfelé kapaszkodókat saját kezével letaszította, s nagyban közreműködött abban, hogy az ellenség a sikertelen ostrommal felhagyjon. Ekkor szerzett érdemei jutalmául János királytól 1532. évben sz. Gál hitvalló napján (okt. 16.) czímerbővítést nyert, mely által az Ulászló királytól 1507-ben kapott czímer következőkép módosult: kék mezőben, faragott kövekből rakott öt ormójú várfal mögöl kinövő, balra fordúlt természetes oroszlán két első lábával vörös pajzsot tart, melyen a korábban adományozott czímer látható azon különbséggel, hogy a kar felhőkből nő ki és a pajzsalakot jobbról arany csillag, balról ezüst félhold kíséri.

A családi czímer még egy nagy változáson ment keresztül, az 1691. nov. 21. keletű bárói oklevél által, melynek diszes példányát szintén a családi levéltár őrzi. (L. a czímer leírását az oklevél alapján M. Nemz. Zsebkönyv 439. l.)

Országos érdekű, köztörténeti fontosságú iratokat a bizottság a XVI-ik századon innen a levéltárban keveset talált.

De kiemelendőnek véli az iktári Bethlennek XVII. századi vagyoni viszonyaira vonatkozó iratokat, továbbá Bethlen István-nak 1635. és 1646. évi végrendeleteit, mely utóbbiban a szentírás új kiadásáról is megemlékezik, melynek nyomtatási költségeire 500 aranyat hágy. Tudománszeretétét tanúsítja, hogy bőkezűen emlékszik meg az ecsedi, s ennek megszüntetése esetében a fejérvári és kolozsvári főiskolákról; sőt későbbi keletű végrendeletében a huszthi, hosszúmezői és szigeti iskolákról sem feledkezik meg.

A XVII. századi akták közt felemlítendők az 1615., 1637. és 1660. évi erdélyi országgyűlési articulusok (fasc. 14. nr. 1364, fasc. 57. nr. 5289 és fasc. 19. nr. 1873.), melyek hihetőleg a Zólyomi-Bethlen iratokkal kerültek a levéltárba.

Mária Terézia korának történetírója bő anyagot fog lelni br. *Vécsey István*-nak, a hétéves háború ünnepelt tábornokának hátrahagyott irományaiban, melyeket a család külön, mint nem a törzslevéltárhoz tartozókat, nagy kegyelettel őriz. Gondosan összegyűjtött levelezések, számadások és naplók ezek, melyek a királynő ellen indított hadjáratok egyes mozzanataira élénk világot vetnek.

Végül meg kell emlékezni azon nagyszámú leszármazási táblákról, melyek egyes családok nemzedékeit a legrégibb kortól egész addig az időig tüntetik föl, mikor azok a Vécseyekkel beházasodás útján — jobbra a XVII—XVIII. században — rokon kötelekbe jutnak. E családok: Bajomi, osgyáni Bakos, nagymihályi Bánffy, Barkóczy, bethleni és iktári Bethlen, Bocskay, hajmai Bor, mihályi Csák, Csapi, Daróczy, Derencsényi, Feledi, Golopi, Kornis, bedeghi Nyáry, Parlagi, Pászthói, Pászthori, Perényi, gersei Pethő, Ráskai, Reszegei, Sennyei, csernavodai Surányi, Széchy, Szelényi, Szerdahelyi, Szűrthei, Tegzes, albisi Zólyomi, Zsoldos. Ezen leszármazási táblázatokat, némelyiket több példányban, a törzslevéltártól elkülönítve őrzik.

A levéltári adatok alapján egy kézirati családtörténet is van a család birtokában, mely — miként erről alkalmunk nyílt meggyőződni — teljesen megbízható és szigorúan az oklevelek adataiból meritett mű.

Ennyi az, a mit a br. Vécsey-család levéltárából jelenthetek. Ha az újabb kor fontosabb iratok, politikai tartalmú levelezések stb. által nincs is képviselve, mindenesetre gazdag az aratás a levéltári anyag első két századában. *Harminczöt* teljes oklevél-másolat, nagyszámú kivonat s legalább némi tájékozás egy eddigelé ismeretlennek tartott levéltárban, ennyi az, a miről mint tényleges eredményről a bizottság beszámolhat. Hogy ennyit is oly rövid idő alatt elérhetett, ezért a köszönet, az elis-

merés és a hála a levéltár nagyérdemű őrzőjét, br. *Vécsey József* urat illeti, ki a legnagyobb készséggel bocsájtotta levéltárát társulatunk küldötteinek rendelkezésére s ezeknek munkáját minden tekintetben előmozdítani, megkönnyíteni és élvezetessé tenni törekedett.

DR. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ.

A nagybányai bizottság jelentése.

Nagybánya sz. kir. bányaváros, Szatmárvármegye bányavidékének központja, úgy területileg, mint történelmi tekintetben egyike az észak-keleti részek érdekesebb városainak. A mármarosai hegyek végnyúlványainak lábánál, a szatmári síkság beszögellésén elterülve, mintegy összekötő kapcsot képez egyrészt a felvidék és a nagy magyar alföld, s másrészt az anyaország és az erdélyi részek között, megadva a lakosság múltjának s jelenlegi állapotának alapjellegét. Az aránylag kicsiny, alig pár mértföldnyi területen, mely sajátsterű volta daczára még külön nevet sem nyert a vidék topográfiájában, e városka igen élénk, változatos múlttal dicsekszik, mely gazdag köztörténeti momentumokban. Korán kifejlett bányászata és pénzverése Nagybányának már az Anjou-királyok korában fontos pénzügyi jelentőséget biztosítanak; s e jelentőség, a míg egyrészt a város sorsát az ország közgazdasági viszonyainak történetével hozza szoros kapcsolatba, egyúttal kijelöli a további fejlődés irányát és határait. A város a XV. századtól kezdve országos jelentőségű hely volt, melynek bírása a politikai és vallási küzdelmek viharos időszakában hatalmi kérdést képezett mindenik félre; s polgárai e mozgalmas idők által öntudatban, vagyonosságban és műveltségben fejlesztve, az ország e félreeső zugában élénk kulturális élet központját teremték meg városuk falai közt, melynek legmértőbb emlékjelét az egykori híres gót-stilű templom maradványában, a hatalmas Szent-István-toronyban birjuk.

A főbb vonások, melyekben e szép múltat ismerjük, az eddiginél nagyobb figyelem méltó tárgyaúl kínálják Nagybánya régi történetét, annál is inkább, miután az, mint az észak-keleti részeké egyáltalában, meglehetősen ismeretlen terület hazai történetiróink előtt. S épen azért, a mily szép bizonytságot adott e kis város a tudomány iránt való érzékéről, midőn a szomszéd vármegyébe ránduló Történelmi Társulatot igazi magyaros szíves-séggel hívta meg vendégeül, ép oly készséggel és örömmel ragadta meg a Társulat a kedvező alkalmat, hogy ez ősrégi bányaváros

múltjának forrásaival közelebbről megismerkedve, azokat a magyar történetírás számára értékesíthesse.

A mármaros-szigeti gyűlésből e célra kiküldött bizottság, mely *Szabó Károly* egyetemi tanár elnöke alatt *Géresi Kálmán*, *Demkó Kálmán*, *Koncz József*, *Pettkó Béla* és *Koncz Albert* társulati tagokból és alúlirott bizottsági előadóból állott, aug. 27-én a szép kapniki úton át Nagybányára érkezve, legfőbb feladatául ismerte a városi levéltár gazdag anyagának áttanulmányozását; e mellett azonban a többi régi levéltárakat, úgymint a református egyház és kerület, s a minorita-rendház archivumait, valamint a magánosok birtokában elszórtan található okleveleket is megvizsgálta, alkalmat szerezve magának egyúttal működését a szomszéd Felsőbányaváros levéltárára is kiterjeszthetni.

Mindez irányokban teljesített munkálatairól az idő és tér szűkéhez képest lehető részletesen beszámolva, a következőkhen van szerencsém a bizottság nevében, mint annak előadója, működésünk eredményéről jelentésemet megtenni.

* * *

Nagybánya város levéltára a városháza három szobára terjedő földszinti, tűzmentes helyiségében fölállítva, *Thurzó Ferencz* levéltárnok gondozása alatt, a régi levéltári anyag három csoportját foglalja magában, úgymint: 1. a kiváltságleveleket s ezekre vonatkozó kiadványokat, melyek egyéb nevezetesebb oklevelekkel s a város régi pecsétnyomóival együtt nagy tölgyfaszekrényben őriztetnek; 2. a jegyzőkönyveket és 3. az ügyiratokat és számadásokat, melyek külön-külön, korrendben, nyitott polczokon vannak elhelyezve.

A levéltár középkori oklevelekben meglehetősen szegény, minek okát részben a város múltjának mozgalmas jellegében is, főleg azonban a közönyben, gondatlanságban kell keresnünk, mely a helyhatóságok levéltárainak kezelését egész napjainkig országszerte szomorúan jellemzi, s mely alól csak néhány felvidéki város archivumai képeznek dicséretes kivételt. Nagybányán ezenfölül az elemek is mostohán viselték magukat múltunk régi emlékeivel szemben: a legrégibb eredetiben birt oklevél, I. Lajos 1347-iki privilegiuma mindjárt kezdő soraiban nagy tűzvészről tesz említést, mely a régebbi kiváltságleveleket megsemmisítette; s e szerencsétlenség ötszáz év alatt többször ismétlődött. Legnagyobb pusztítást vitt véghez a XVII. század elején dühöngött tűz, melynek a régi akták és számadások teljesen áldozatul estek. Ehez járult még az a körülmény is, hogy a levéltár gyakran változtatta helyiségeit, s így e században is három költözködésen

ment keresztül. Ekkép legbecsesebb oklevelei elvesztek, elkallódtak, a mit a tűz épen hagyott, elpusztította őrzőinek gondatlansága, sok olyan okiratnak, melyet a múlt század szorgalmas gyűjtői, *Kaprinay*, *Katona* még meglévő eredetiekről másoltak le, ma már nyoma sincs; úgy, hogy a levéltár, mely a város történeti múltját tekintve, a pozsonyi és kassai városi archivumokkal állhatna egy színvonalon, ma eredetiben mindössze 31, másolatban és átiratban 11, tehát összesen 42 oklevelet tud felmutatni a mohácsi vész előtti időből.

A legrégebbi oklevél nagy Lajos király 1347. szept. 20-án kiadott kiváltságlevele, melyben a város régi szabadalmait és kiváltságait megújítja. A 16 pontból álló kiváltságlevelet *Katona* egész terjedelmében közli ismeretes nagy művében (IX. k. 490. l.) s utána *Fejér* is átveszi (Cod. Dipl. IV. 1. 497. l.), *Szirmay* pedig magyar fordításban adja »Szatmárvármegye esmérete« című munkájában. (I. k. 217. l.) Ezen kívül még több oklevél is ki van adva. Más egri püspök 1422-ki oklevélét, melyben a város és Tibai Péter plébános között 1387-ben kötött szerződést megerősíti, *Fejér*ből (X. 6. 490. és X. 8. 233.) ismerjük; ugyanő több oklevelet közöl, részint egész terjedelemben, részint kivonatban, a város levéltárából. (1376. X. 5. 96., 1393. X. 2. 124., 1430. X. 7. 303.) *Batthyány Ignác* »Leges ecclesiasticae« című gyűjteményében per extensum találjuk II. Ulászló 1492-iki ítéletlevelét, mely a plébános-választás szabadsága ügyében közte és a város között folyt pert a város javára dönti el, míg *Wenzel Gusztáv* Magyarország bányászatáról irt becses munkájában a hányászatra vonatkozólag közöl néhány érdemes oklevelet. A nagyobb rész azonban mostanig kiadatlan — (*Szirmay* rövid kivonatai e tekintetben alig jöhetnek számba!) — s jogi, művelődéstörténeti és egyéb szempontokból érdemes tartalmuk megérdemli, hogy e helyütt bő regestákban ismertessük azokat:

1412. május 8. Németi. A szerb despota András esküdött polgár és a többi szabók kérésére a városon kívül lakó kontárokat mesterségük gyakorlásától 3 ezüst girányi birság mellett eltiltja. (75. sz. a. Az oklevél eredetije nincs meg, csak mult századbeli magyar fordítása, melyben a despota nevéül *György* olvasható. Nagybányát 1411 óta tudvalevőleg a szerb despoták bírták Zsigmond adományából, de 1412-ben *István* volt a despota, kit *Brankovics György* csak 1427-ben követett a fejedelmi székből. A fordító vagy a dátumban tévedt, vagy a nevet olvasta hibásan, a *Stephanus* rövidített alakját *Georgius*nak oldva fel, — ha ugyan egyáltalán authenticusnak tekinthetjük a mult századbeli magyar szöveget, mely Mátyás 1469-iki oklevelével szóról-szóra megegyezik.)

1445. február 14. Nagybánya. Kolozsvári Serthew Péter erdélyi egyházmegyei papi, hites jegyző, a szent-István-templom sekrestyéjében Gewbel Jakab városi bíró kérésére nagy Lajos 1347-iki privilegiumának hiteles átiratát adja, »presentibus ibidem discretis dominis, Johanne filio Nicolai de Vyskra, Nicolao filio Berthel de Mediomonte, Johanne

filio Petri de Rywulodominarum presbiteris, Georgio filio Ladislai de Cassa dyocesis Agriensis, Mathia filio Johannis de Zambor, circum-spectis Symone filio Vincentii de Alvincz auromonetario civitatis Cybiniensis et Anthonio filio Petri de Bazna Transsilvaniensis diocesis, testibus ad premissa vocatis, rogatis et legitime requisitis.“ (Eredeti hártján, 5. sz. a.)

1454. január 2. Buda. Hunyady János besztzercei gróf a bányászati ügyekben — *»pro cerciori requisicione iurium et consuetudinum montanarum«* — és élelemszerzés végett utazó nagybányai polgárokat vámentesség és szabad utazás tekintetében az ország főurai és törvényhatóságai figyelmébe ajánlja. (Er. papíron, 2. sz. a.)

1458. május 12. Buda. Mátyás király a város összes szabadalmait és kiváltságait megerősíti. (Er. hártján, 6. sz. a.)

1464. április 7. Mátyás király Jakab bíró, Ádám, Lakatos Antal, Rác Tamás és Cohllefel Miklós esküdt polgárok kérésére átírja és megerősíti Zsigmond 1393. január 26-án kiadott s nagy Lajos 1376-iki privilegiumát magában foglaló kiváltságlevelét. (Er. hártján, a függő pecsét hijával, 6. sz. a. Nagy Lajos kiváltságlevelét közli *Fejér* IX. 5. 96. és *Palugyay Imre* Magyarország legújabb leírása, II, 496. l., Zsigmondét *Fejér* X. 2. 124. l. Mátyás megerősítő oklevelének másolata megvan *Kaprinay* kéziratai közt az egyetemi könyvtárban, XVI. B. 4. 9—17. l. V. ö. *Wenzel*, Magyarország bányászatának kritikai történelme, 111. és 405. l.)

1469. november 8. Buda. Mátyás a nagybányai szabóczéh kérésére a czéhen kívüli szabókat mesterségük folytatásától 3 ezüst girányi bírság terhe alatt eltiltja. (Bethlen Gábor 1628-iki átiratában, 75. sz. a.)

1469. november 8. Buda. Mátyás megparancsolja Dengelegi Bernátnak, hogy a várost a váradi káptalan bizonyossága szerint tőle 350 arany frtért megvett nagybányai ház birtokában ne háborgassa, vagy adja vissza a vételért, különben jószágaival felel. (Er. papíron, 8. sz. a.)

1469. november 9. Buda. Mátyás megengedi a városnak, hogy a moldvai oláhok betörései elől magát sánczokkal és kőfallal védelmezze. (Er. papíron, 9. sz. a.)

1472. május 7. Buda. Mátyás a városnak a vármegyétől úgy adózási, mint egyéb ügyekben való teljes függetlenségét biztosítja. (János király 1540-iki átiratában, 25. sz. a.)

1472. május 7. Buda. Mátyás a városnak megengedi, hogy utczái kikövezése s tisztántartása czéljából kövezetvám fejében a hétfői vásárokra jövő minden szekértől 1 dénár vámot szedjen. (Er. hártján, a függő pecsét hijával, 10. sz. a.)

1479. márczius 18. Nagy bány a. Imre zágrábi pap, hites jegyző a városi tanácsházban, Szabó Tamás bíró s a polgárok kérésére hiteles másolatát adja Mátyás király 1476. július 10-én kelt ítéletlevelének, mely a Drágfiak és Nagy bány a városa között a kövári erdők ügyében folyt pert a város javára dönti el; *»presentibus ibidem discretis Mauricio Mauricio sancti Mauricii, Petro Marie Magdalene altaris ac Simone Aurifabro et Valentino Literato civibus civitatis predictae, et aliis quampluribus fide dignis personis, ad premissa specialiter vocatis pariter et rogatis.«* (Er. hártján, 12. sz. a. Mátyás ítéletlevelét, mely a levéltárban 11. sz. a. őriztetik, közli *Wenzel*, i. m. 402. l.)

1479. április 14. Buda. Mátyás király Göbel Tamásnak, a nagybányai pénzverőkamara ispánjának kérésére megengedi a nagybányai szücsöknek, hogy a budai szücsök mintájára czéhet alkot hassanak. (Er. hártján, a 74. sz. csomagban. Megvan magyar fordítása is 1666-ból, u. o.)

1480. január 31. Nagy bány a. Gewbel Tamás kamaraispán és városi bíró s az esküdt polgárok: *»Johannes Sartor, Petrus Packzy, Eras-*

mus Naymaster, Cristianus Prewss, Stephanus More, Johannes Telk s Jacobus Schomlyay, Anthonius Pellifex, Bernhardus Thausdorffer, Stephanus Magnus, Valentinus Auriseparator, Petrus Institor iurati consules civitatis Ryulidominarum,» Lőrincz, Antal, László, János, másik János, Miklós és Mihály szücs- mesterek s az egész szücszeh elöterjesztésére megerősítik az újonnan alakult czéh hét pontból álló szabályait. (Er. hártján, két példányban kiállítva, a város nagy függő pecsétjével a 74. sz. a. csomagban. Magyar fordítása 1586-ból u. o.)

1484. június 25. Buda. Mátyás a város tanácsát a polgárok ügyeiben rendes törvénykezési hatalommal ruhazza fel. (II. Ulászló 1496-iki átiratában, 17. sz. a.)

1484. szeptember 8. Buda. Mátyás a város polgárainak vámmmentességét megújítja. (U. o.)

1485. szeptember 29. Bécs. Mátyás meghagyja Zöld István és Jung Albert kamaraispánjainak, hogy a felsőbányaiak kocsmáltatási jogát azok szükségleteinek terjedelméig korlátozva, az idegen borok mérését tiltsák be, minthogy a nagybányai bányamunkások idejük nagy részét a bányászat jelentékeny hátrányára a felsőbányai bormérésekben fecserlik el. (Er. papíron 14. sz. a.)

1485. szeptember 30. Bécs. Mátyás a polgárok szabad utazási kiváltságát megerősíti. (Er. papíron, 13. sz. a.)

1491. márczius 13. Kassa. II. Ulászló az öcsse János Albert lengyel herczeg pártjáról megtérő városi hatóságot és polgárokat kegyelmébe fogadva, a reájuk kimondott fej- és jószágvesztés büntetése alól felmenti. (Er. papíron, 39. sz. a.)

1492. augusztus 1. Buda. II. Ulászló a lengyelek által elpusztított város szorult helyzetét megtekintve, a bor- és sörmérési jogot a polgárság kizárólagos kiváltságává teszi, megtiltva a kamarásoknak idegen bor és sör behozatalát s a város területén való elárusítását. (Er. papíron, 16. sz. a.)

1496. december 29. Buda. II. Ulászló király Deák György előbbi pisetarius, most városi bíró és Szabó Dénes esküdt polgár kérésére átírja és megerősíti nagy Lajos 1347-iki kiváltságlevelét és Mátyás királynak 1484. június 15. a bíraskodás, s ez évi szeptember 8-án a vámmmentesség ügyében kiadott okleveleit. (Er. hártján, a függő kettőspeccsét hijával, 17. sz. a.)

1501. december 4. Buda. II. Ulászló a polgárok vámmmentességét a szomszéd főurak gyakori háborgatásaival szemben ujólag megerősíti. (Er. papíron 18. sz. a.)

1504. május 28. Buda. II. Ulászló újabb kiadványa a vámmmentesség ügyében. (Rudolf 1601-iki átiratában, 44. sz. a.)

1504. május 28. Buda. II. Ulászló Drágy Györgyöt és Jánost a nagybányai erdők használatától az 1503. október 18-iki ítélet értelmében eltiltja, utasítván őket, hogy várják be a per végleges eldöntését. (Er. papíron, 21. sz. a.)

1505. április 19. után. Vára d. A váradi káptalan bizonyosságot tesz a felől, hogy kiküldötte Szebeni Péter kanonok, Marochiai Ferencz királyi személynöki ítélőmesterrel, mint királyi emberrel együtt Nagybánya város három mértföldre terjedő határát a Gutinkötől elkezdve a Sátorhegy, Feketekápolnok, Hosszubércz, Kővár, Berkesz, Tölgyes és a Szamos erdősádoi átjáróján túl Farkasaszó, Magyarbikó, Bartafalva és Balathafalva irányában a szomszédok s a városi hatóság, úgymint Dekán István bíró, Mészáros István, Császárs Lőrincz, Vetés János, Kovács Bálint, Kalmár Fábrián, Tar Pál és Mészáros János esküdt polgárok jelenlétében bejárták s Drágy Györgyön és Jánoson a 72 arany forintnyi bírságot behajtották. (Er. hártján, a függő pecsét hijával, 19. sz. a. Kivonatban közli Wenzel, i. m. 415. l.)

1506. május 1. előtt. II. Ulászló átírja és megerősíti a váradi káptalan fentebbi határjáró-levelét. (Er. hártván, a függő pecsét hijával, 20. szám a.)

1506. július 17. Buda. II. Ulászló meghagyja a városnak, hogy a magyar és német mészárosok közt folyó viszálykodásoknak véget vetve, az előbbieket szabad huskimérési jogát biztosítsa, a további ellentétek kiegyenlítését Deák Mihály kamaraispánra bízván. (Az 1507. július 30-iki közjegyzői átiratban, 22. sz. a.)

1507. május 25. Buda. II. Ulászló a magyar és német mészárosok közt Batthyány Benedek kincstartó által létrehozott egyességet helybenhagyván, megengedi, hogy azok közös kiváltságai alatt egy czéhben maradjanak. (U. o.)

1507. július 30. Nagybánya. Kolosmonostori Joó Bereczk esztergomi pap, hites jegyző, Veres János és Kysmester János mészárosok kérésére átírja II. Ulászló fennebbi két oklevelét, *„presentibus ibidem honorabilibus et discretis Andrea de Azar predicatore Hungarorum et Augustino presbiteris de Riualo dominarum predicto, necnon prudentibus et circumspectis Emerico Somlay et Francisco Literatis, iuratis civibus predictae civitatis Riualodominarum.”* (Er. hártván 22. sz. a.)

1510. június 27. Tata. II. Ulászló Geszti Mihály deák nagybányai kamaráshoz intézett levelében megtiltja a kincstári tiszteknek az idegen borok behozatalát. (Er. papíron, 23. sz. a.)

1511. február 16. Nagybánya. Joó Bereczk hites jegyző a tanácsházban Dékán István bíró és Somogyi Fábian s Mészáros István esküdt polgárok kérésére hiteles másolatát adja II. Ulászló 1506. december 29-én kelt kiváltságlevelének, *„presentibus ibidem reverendo patre Valentino guardiano fratrum minorum in clauistro Riualodominarum . . . ac honorabili ac discretis dominis Petro . . . ano, Venceslao Almarorum, Benedicto magistro chori et Sclavorum predicatoribus presbiteris, necnon prudentibus et circumspectis Emerico Somlay factore reverendissimi domini Georgii episcopi, Stephano Stheger et Andrea Pellifice, civibus de Riualodominarum predicta, aliisque.”* stb. (Er. hártván, 24. sz. a.)

1525. április 17. Buda. II. Lajos tudatja Thurzó Elek kincstartóval, hogy a város lakosait, a kik a kincstár Cheresnyebánya és Ghenczpathak nevű bányáit minden segítség nélkül hűségesen művelték, két éven át a bányabér s minden rendes és rendkívüli illeték fizetése alól fölmenti. (Er. papíron, 26. sz. a.)

1525. június 20. Buda. Szalkai László esztergomi érsek és Drágfi János országbíró a királyi adomány czimén őket illető nagybányai sókamaraházat és tartozékait — *„domum sokamarayspan vocatam in dicto oppido Riualodominarum existentem simulcum orto et item prato circa rivolum Borkuth existente ac vinea Kyzfendel in promontoriis eiusdem oppidi adiacente”* — Somlai Jánosnak, a nagybányai kamara cementariusának s örököseinek ajándékozzák. (Er. papíron, a szöveg alá nyomott két pecséttel, 76. sz. a.)

A mohácsi vész utáni iratok közül első sorban azon okleveleket emeljük ki, melyek a város jogi és birtokviszonyaira vonatkoznak s régi kiváltságainak, részint megerősítését, részint újjakal való növelését tartalmazzák. A régi kiváltságlevelek megújításánál II. Ulászló 1496-iki privilegialis levele szolgál alapul, mely a nagy Lajos-féle 1347-iki kiváltságokat s Mátyás király 1484-iki kiváltságleveleit foglalja magában. Ezt írja át Miksa

király 1573-ban — elmondva egyúttal, mint esett az oklevél függőpecsétje az 1567-iki ostrom alkalmával egy katona tudatlanságának áldozatul, a ki abból lovának megsebesült lábára készített tapaszt (33. sz.) — továbbá Báthory István 1585-ben (38. sz.), Bocskay 1605-ben (48. sz.) és Báthory Gábor 1609-ben. (53. sz.). A városi kiváltságok újabb forrása Rudolf 1580. márczius 18-án kelt oklevele, mely a város régi törvénykezési szokásait foglalja írásba, szabályozva a polgárok peres ügyeinek felelővételét s a városnak a területén lakó nemesekhez való viszonyát. (36. sz.). Ez oklevelet Báthory István lengyel király, mint a város földesura, 1585. szept. 8-án a változott közjogi helyzetnek megfelelő módosításokkal erősíti meg (37. sz.). II. Mátyás azonban már ismét az eredeti szöveget írja át 1618. márczius 18-án kelt oklevelében. (55. sz.) Ez időtől fogva a régebbi kiváltságlevelek mellőzésével valamennyi uralkodó a Rudolf-féle privilegiumot erősíti meg: így II. Ferdinánd 1630-ban, III. Ferdinánd 1640-ben, I. Lipót 1665-ben — I. József alatt a város bástyáin Rákóczy zászlaja lobogott — és legutoljára III. Károly 1712-ben. (60., 62a., 63. és 67. sz.)

Ezekén kívül vannak a városnak egyéb privilegiális levelei is, melyekben egyes kiváltságai újittatnak meg. Tárgyuk szerint csoportosítva: a polgárok vámmentességére János király 1527. (27. sz.), I. Ferdinánd 1554. (29. sz.), Miksa 1573. február 7. és december 18. (32. és 34. sz.), Rudolf 1601. február 24. és márczius 5. (43. és 44. sz.), Bocskai István 1606. (49. sz.) és II. Ferdinánd 1630-iki (59. sz.) oklevelei vonatkoznak. Érdekes a leleszi konvent levele 1603-ból, mely szerint Báthory István országbíró a városi polgárok vámmentességét nem respektálván, a város a konvent embere által Ecsed várában bemutatta neki 1571. márczius 5-iki kiváltságlevelét; de bizony a hatalmas országbíró erre azzal válaszolt, hogy a maga régi jogaiban semmiféle újabb keletű intézkedések által nem hagyja magát korlátoztatni. (46. sz.) Hogy a városnak a maga vámmentességi kiváltságát gyakran kellett a szomszédos főurakkal szemben pörrel védeni, arról II. Ferdinánd 1634. márczius 15-én kelt levele is tanuskodik, melyben a király Nagybányát Lónyay Zsigmond aranyosmeggyesi földesúr önkénykedése ellen a vármegye óltalmába ajánlva, a meggyesi vám ügyében szigorú vizsgálatot rendel. (61. sz.)

A vármegye hatóságától való függetlenséget biztosítják János király 1540. (28. sz.) és I. Lipót 1686-iki (65. sz.) kiadványai. Mátyás főherczeg 1601. és I. Lipót 1687. években a katonai beszállásolás terhei alól, s I. Rákóczy György 1648. ápril 6-án és június 1-én az országos fuvarozási és postaszállí-

tási köteleességtől mentik fel a várost. (45., 62b c. és 65. sz.) A polgárok kocsmáltatási jogát Báthory Zsigmond 1592. és Rudolf 1601. február 24-én kelt oklevelei újítják meg; utóbbi egyszersmind elég különös összefüggéssel a veres viasszal való pecsétlés előjogával ruházva fel a várost. (40. és 47. sz.) Külön csoportot képeznek a város birtokaira, úgymint Alsó- és Felső-újfalu, Lénártfalú és Oroszújfalu (ma Fernezely) falvakra s a II. Rákóczy György által adományozott két házra vonatkozó adománylevelek, nova donatiók, védőlevelek, beigtatási jelentések, periratok stb. 1560., 1582., 1591., 1593., 1611., 1622., 1630., 1640., 1719. és 1720. évekből (31., 41., 54. sz. a. és az 57. sz. csomagban.) A kiváltságlevelek hosszú sorozatát Mária Teréziának 1768. február 19. és II. Józsefnek 1782. szeptember 6. a nagybányai plébánia ügyében kiadott oklevelei zárják be (68. és 69. sz.); az első a város ősrégi kegyúri jogait újítja meg, a második ennek folytatásakép az eltörölt jezsuita-rend nagybányai templomát, az úgynevezett Szentháromság-egyházat, plébánia-templomul a város birtokába engedi át.

Az itt ismertetett kiváltságleveleken kívül találunk még itt több királyi és fejedelmi oklevelet, melyek a város vagy polgárai egyes konkrét ügyeire vonatkoznak, s mint ilyenek inkább csak kiválóbb alakjuknál fogva nyertek a privilegiumok szekrényében elhelyezést. Igen érdekes ezek között egy 1533-iki tanúkihallgatás Báthory István színéri tisztjei ellen, kik négy emberük kivégztetéseért az utazó polgárok megtámadásával vettek maguknak elégtételt a városon. (77. sz.) Egy másik oklevélben Jung Albert nagybányai esküdt polgár 1535. július 26-án eladja szatmári-utczabeli kőházát, négy halastavát a Rákos mentén és egy borpataki rétjét Vilmos és Lajos bajor hercegeknek. (78. sz.) E ház, mely már Mátyás király idejében Albert úr háza neve alatt volt ismeretes, Vilmos és Lajos hercegek halála után az előbbi fia Albert pfalzi választó fejedelem tulajdonába ment át, a ki azt pesti Bornemissza Ferencznek adományozta; az adományt I. Ferdinánd 1563. nov. 20-án megerősíti. (79. sz.) Egy későbbi feljegyzés szerint egy századdal utóbb Teleki Mihály bírta e házat. A Drágfiaknak is volt házuk Nagybányán, s 1555-ben Miksának külön kellett Drágfi Gáspár örököseit kényszerítenie, hogy házuk után a városi terheket viseljék. (30. sz.) A városi polgárok nemzetiségi viszonyaira vet érdekes világot Báthory Zsigmond 1597-iki levele, melyben a maguknak külön bírót és magistratust követelő német polgárokat keményen megleczkézteti. (42. sz.) Ha még kiemeljük e csoportból a Felsőbányával 1625-ben a városi határ ügyében folytatott úgynevezett »hosszú per« iratait (92. sz.) s Károly és Ernő főhercegek 1576., 1579.

és 1584. évekből származó, végrendelet-megerősítést tartalmazó okleveleit (80—82. sz.), körülbelől mindarról megemlékeztünk, a mi nevezetesebb dolgot a városi levéltár e korszakból napjainkig megőrizett.

A tulajdonképeni ügyiratok csak az 1599. évnél kezdődnek, a jegyzőkönyvek azonban már 1560-tól. A régi jegyzőkönyvekből mindössze 5 darab maradt meg; az első az 1560-tól 1635-ig terjedő időszakot öleli fel s azért is érdekes, mert egyúttal registráló-könyvül szolgált, melybe 45 db oklevél lett beiktatva, jobbra Izabella királynétól és János Zsigmondtól, néhány Miksától is. A többi kötetek némi hézagot leszámítva ennek folytatását képezik, de meglehetősen rendetlenül vannak vezetve: így a II. kötetben, mely az 1640. évnél veszi kezdetét, egész 1740-ig vannak feljegyzések; a III. kötet 1658-tól 1671-ig, a IV. 1694-től 1700-ig, az V. 1701-től 1715-ig terjed. Mindezeknek, valamint az ügyiratoknak a város belviszonyaira, a polgárok életére, társadalmi, műveltségi, erkölcsi állapotaikra vonatkozó nagybecsű adatait *Katona Lajos* a város volt buzgó levéltárnoka, jelenleg városi pénztárnok, bő kivonatokban ismertette a »Nagybánya és vidéke« helyi lap 1881-iki évfolyamában; további tanulmányozásuk és feldolgozásuk pedig a város majdani monografusának lesz hálás feladata; köztörténeti s általánosabb műveltségtörténeti momentumaik azonban a bizottság tagjainak is bő anyagot nyújtottak a tanulmányozásra. Mindezek eredményének részletezésére e helyütt nem terjeszkedhetvén ki, csak a Rákóczy Ferencz korabeli anyagot említjük meg, mely főleg az 1703. és 1711. évekből, abból az időből, midőn az actio kis területre lévén szorítva, lokális dolgok is országos jelentőséggel bírtak, még e kor legalaposabb történetírójának, *Thaly Kálmán*nak is jelentékeny adatokkal szolgált óriási adatkészlete kiegészítéséhez, a vetési táborból 1703. aug. 17-én kelt és II. Rákóczy Ferencz sajátkezű magyar aláírásával ellátott védőlevelében — a debreczeni könyvsajtó termékében — pedig a régi magyar egylevelű nyomtatványok sorozatához járul új, eddig ismeretlen adalékkal.

A levéltár igen becses gyűjteményét képezik végül a régi czéhek iratai, melyek a XV. századtól kezdve tanulságos képet nyújtanak a város korán kifejtett ipari életéről. *Dr. Szádeczky Lajos*nak a nagybányai zárgyűlésen tartott előadása, mely oly élénk színekkel tárta e képet eléünk, fölment e csoport bővebb ismertetésétől; csak a létszámot kívánom ezúttal konstatálni. A mohácsi vész előtti korból származó 6 db oklevelen kívül, melyekről fentebb már történt említés, a XVI. századból 4 db oklevelet találunk ez iratok közt, a XVII. századból 19, a XVIII.-ból 21, s a XIX. századból 5 db kiváltságlevelet, tanács-

határozatot, számadást és ügyiratot. Ezek közül a szabóczéhrre 4 db vonatkozik (1412., 1469., 1626., 1628.), a szűcsökre 6 db (1479., 1480., 1547., 1713., 1724., 1732.), a mészárosokra 7 (1506., 1507., 1652., 1756., 1783. s 2 db év n. XVIII. sz.), a lakatosokra 1 (1572.), a vargák és tímárokra 10 (1581., 1588., 1629., 1642., 1702., 1714., 1726., 1727., 1757., 1777. és 1805.), a kádárczéhrre 7 (1619., 1640., 1644—45., 1646., 1648., 1652. és 1654.), a csizmadiákra 7 (1619., 1645., 1645., 1664., 1718., 1722., 1757. és 1821.), a kovácsokra 1 (1643.), a késcsinálókra 4 (1649., 1650., 1722. és 1738 —42.), a szijgyártókra 2 (1650. és 1823.), a fésűsökre 1 (1714.), a kupácsokra 1 (1716.), a szappanosokra 1 (1726.), s végül az ácsokra és kőművesekre 2 db (1805.). Az összes czéhiratok száma tehát 55 db. Megjegyzendő, hogy ez nem mind a levéltár tulajdona, több oklevél ideiglenesen van a régi czéhek örökébe lépett ipartársulatok által a városnál letéteményezve, s volt olyan is, a mely csak a Történelmi Társulat kirándulása alkalmából került elő a féltve őrzött czéhládákból; ezek közül is azonban a legérdekesebbeket a városi levéltár hű másolatban bírja.

*

Ezzel végeztünk a városi levéltárral. Az idő rövidsége nem engedte, hogy a többi levéltárakra is hasonló figyelmet fordíthassunk, igyekeztünk minazonáltal legalább némi tájékozást. szerezni azok tartalma felől. A mi különösen a helvét hitv egyházmegyei és egyházi levéltárakat illeti, azoknak nagytiszteletű *Gergely Károly* lelkész úr példás rendszeretét dicsérő állapota, s a szivesség, melylyel az igen tisztelt lelkész úr a bizottság működését elősegíteni iparkodott, nagyban megkönnyítette feladatunkat, a mit a bizottság nevében e helyütt is kiemelni hálás kötelességemnek tartom. A nagybányai református egyház levéltára, mely a múlt század elején épült templom jobboldali torony fiülkéjében őriztetik, nagyon kevés régi dolgot tartalmaz; XVII. századbéli csekély anyagából, melyek 1642-től elkezdve jobbra birtokviszonyokra vonatkoznak, mindössze az 1681-iki országgyűlésre küldött városi követek instructióit, s a templomra vonatkozó 1705-iki szűcsényi határozat végrehajtása ügyében kiadott iratokat emelhetjük ki, mint olyanokat, melyek általánosabb érdekekkel bírnak. Ezeknél sokkal érdekesebb a régi református iskola anyakönyve, mely a tanulók névsorát 1633-tól 1699-ig, a tanítókét 1633-tól 1835-ig, a XVII. századbéli iskolai szabályokat, azonkívül az iskola könyvtárának 1669-től 1742-ig hét különböző évbéli lajstromát tartalmazza. E kézirat a városi iskolázás becses adataival némileg kárpótol ugyan az

oklevelek jelentéktelen voltaért, egészben véve azonban alig képes feledtetni a levéltár szegénységét, mely oly élénk ellentétben áll a korán keletkezett s a várost majdnem másfél századon keresztül domináló nagybányai református egyház multjával. Valamivel gazdagabb egyháztörténeti s a várost érdeklő adatokban az egyházmegye levéltára, mely a baloldali toronyfülkét foglalja el. Az egyházmegye aktái 1585-ben, jegyzőkönyvei 1620-ban kezdődnek; e jegyzőkönyvek a szatmári békéig két vastos kötetre terjednek és zsinati végzéseket, egyházkormányzati rendeleteket, egyházi biráskodási döntvényeket stb. foglalnak magukban. Némi érdekléssel bir a tractus 29 egyházának Hodászi Miklós senior által 1543—44. években készíttetett leltára, melyben azon templomi szereik, jövedelmei s az iskolamesterek illetményei vannak lajstromozva. A leltár egy másik példánya ugyancz adatokat bővítve és 1807-től kiegészítve, alkalmat ad a régi állapotoknak a maival való összehasonlítására. Az egyházmegye és az egyház multjára vonatkozó adatokat a városi levéltár anyagából kiegészítve, *Katona Lajos* az egyház történetét egy kis értekezésben dolgozta ki, melynek kézírata szintén itt őriztetik s igen hű tájékoztatást nyújt a kiváló szerepről, mely a református egyháznak egykor a város történetében osztályrészül jutott.

A nt. minorita rend nagybányai házának rendezés alatt álló levéltárából a rendház volt levéltárnoka dr. *Németh Gyula* főgymn. tanár tagtársunk volt szives az adatokat rendelkezésünkre bocsátani. A levéltár legrégibb oklevele II. Ulászlónak a rend által birt Giródtótfalu adómentessége ügyében 1506-ban kelt kiadványa, melyet a rendház hiteles másolatban bir. A XVI. századból fentmaradt másik két oklevél (szintén hiteles másolatban) hasonlókép Giródtótfalura vonatkozik. A XVIII. századból 57 drb oklevelet találunk, ezek jobbára a rendház nagybányai, giródtótfalusi és színerváraljai birtokaira vonatkozó szerződések, záloglevelek, conscriptiók, néhány végrendelet és vallásügyi kiadvány; kétharmada magyar. Van két török-magyar-kori levél 1689-ből, melyekben Ibrahim váradi pasa a giródtótfalusiaktól az adót sürgeti; továbbá az I. Lipót féle 1692-iki alapító levél többszörös másolatban és Károlyi Sándor egy kiadványa 1693-ból a giródtótfalusiak katonamentessége ügyében; ezek az érdekesebb darabok, a többi e korbéli, s az 1700-on túli, több százra menő iratokból a köztörténetet ügyszólván semmi sem érdekli. A római katolikus parochia, az egykor oly híres Szent-István templom gazdag plébániája, melynek papjai között a XV. században előkelő nemzetségek sarjait, érdemes főpapokat: nagymihályi Tibai Pétert, Csapy Péter hájszentlőrinczi prépostot, Vinczét a későbbi váci püspököt, a híres Geréb Lászlót, később

kalocsai érseket, Csepelyi Benedek hantai prépostot találjuk, a reformáció mozgalmas időszakában végenyészetre jutva, később a jezsuiták ápolása által kelt új életre s csak 1773-ban nyerte újabb szervezetét, a mikor már régi temploma romokban hevert s a XVIII. században épült jezsuita-egyház lón plébánia-templomul kijelölve. Régi levéltárat tehát itt nem is kereshetünk; mindössze a jezsuitáktól itt maradt XVIII. századbeli számadáskönyv és az 1696-tól meglevő anyakönyvek adatai bírnak némi históriai értékkel; az utóbbiak között megtaláltuk a hivatalos bejegyzést az 1707. november 24-én elhunyt báró Vissenacq Sándornak, II. Rákóczy Ferencz ezredesének haláláról és eltemettetéséről, melynek részleteit Thaly Kálmán ismertette velünk a Történelmi Tár 1880. folyamában. A hadi viszontagságoknak oly korán áldozatul esett főtisztet 1707. nov. 27-én Jeszenszky Benedek atya a minoriták templomába — az úgy nevezett szent-Miklós-templomba — temettette, »sub decantato Requiem et duabus concionibus Sclavonicis«; *Thaly Kálmán* e sorok írójával fel is kereste ezt a templomot, de eredmény nélkül; a szent-Miklós-templom kisebbszerű egyház, melynek nincs is sirboltja; régóta a szentély körüli kis térségen temetkeztek a rendház atyjai, de e helynek ma már más rendeltetése van, és sírkőnek sem akadunk semmi nyomára.

Hátra van még röviden megemlékeznünk Felsőbánya város régi okleveleiről, melyeket a város *Katona Lajos* szíves közvetítése folytán átvizsgálás céljából Nagybányára küldött. Felsőbánya, a középkori *Civitas de Mediomonte* multját nemcsak a létalap közössége, de helyzete s kulturális érdekei is százszoros kapcsolcsal fűzték Nagybányához, s a kis testvérváros jóban, roszban híven osztozott idősebb testvére sorsában. E közösség élénken visszatükröződik középkori okleveleiben, csak hogy ez okleveleket az idők viszontagsága erősen megtizedelte: napjainkig mindössze 10 db. maradt meg belőlük. Privilegiumait I. Lajos 1376-iki oklevelében Nagybányával közösen nyerte a város; ennek Zsigmond 1393-iki megerősítésével Mátyás király által 1464-ben adott átíratát abból az alkalomból, hogy azt bizonyos, a két város közt forgó perben Göbel Tamás nagybányai bíró a királyi személyes bírói szék előtt bemutatta, Mátyás 1482. aug. 12-én Bíró Osvát felsőbányai bíró kérésére a felsőbányaiak részére is kiadta. Mátyás király ez oklevelét a város a pozsonyi káptalan 1555-iki átíratában bírja. (1. sz.) A városi jogfejlődés némi önállósulásáról tanuskodik Hunyadi János 1455. decz. 21-én Beszterczén kelt levele, melyben a felsőbányaiak szegényes helyzetét tekintve, az eddigi kiváltságok megerősítése mellett az élelem és bor szabad behozatalára engedélyt ad s egyuttal a

kapniki bányák művelőinek is nyolcz évi bányabérmentességet biztosít. (2. sz.) E kiváltságlevelet I. Mátyás 1465. aug. 25-én Rwdel Mihály bíró és Záz János és Antal esküdt polgárok kérésére újból kiadta. (3. sz.) Báthory István is adott róla 1482. jan. 18-án Osvát bíró s Hwzth Mihály és Záz Pál esküdt polgárok megerősítésére hiteles átiratot (6. sz.), ezenkívül megerősítették még II. Ulászló 1492-ben, II. Lajos 1518-ban, János király 1531-ben és III. Ferdinánd 1640-ben. (7., 9., 11. és 29. sz.) A Hunyadi János által elvitt orgona fejében a templomnak ajándékozott bányabérrel I. Mátyás 1465-iki, — II. Mátyás által 1618-ban megerősített, — II. Ulászló 1514-iki és II. Lajos 1626-iki okleveleit bírja a város, utóbbit Báthory Gábor 1613-iki átiratában. (4., 8., 26. és 27. sz.) Van itt egy Nagybányához intézett oklevél is 1482. évből, melyben Mátyás király a felsőbányaiak borszállítási szabadságát a testvérvárossal szemben oltalmába veszi. (5. sz.) A város fejlődése történetében igen nevezetes II. Lajos 1523. május 20-án Budán kelt kiváltságlevele, melyben a bányaművelő polgárokat mindennemű adóktól örök időkre fölmenti. (10. sz.) E nagyfontosságú kiváltságot, mely az ötvenes években per alapját is képezte, I. Lipót 1689-ben, III. Károly 1713-ban, Mária Terézia 1741-ben és I. Ferencz 1795-ben megerősítették. (33., 36., 37. és 40. sz.) Erre vonatkozik még s ez utóbbi három kiváltságlevélben szintén egész terjedelmében át van írva Rudolf egy 1601-iki oklevele, valamint Lipót 1690-iki okirata, melyben a város és kincstár közt létrejött szerződést megerősíti. (22. és 34. sz.)

A XVI. század legérdekesebb maradványa a Báthory Istvántól 1585. szept. 8-án nyert kiváltságlevél, mely a város régi előjogait és törvénykezési szokásait foglalja írásban s méltó párjául szolgál a nagybányaiak ugyanez időtájt megállapított jogszokásainak. (13. sz.) E kiváltságokat erősítik meg Báthory Zsigmond 1588-ban, Rudolf 1601-ben, Báthory Gábor 1609-ben, II. Mátyás 1618-ban, s I. Lipót, III. Károly, Mária Terézia és I. Ferencz fentebb idézett okleveleikben. (16., 21., 23., 27., 33., 36., 37. és 40. sz.) Báthory István egy másik kiadványa a város polgárainak vámmmentességi kiváltságát újítja meg, (14. sz.) Báthory Zsigmond által 1588-ban, Rudolf által 1601-ben, II. Mátyás által 1618-ban s I. Lipót és utódai által említett okleveleikben megerősítve. (15., 20., 27., 33. stb. sz.) Báthory Gábortól is van e tárgyra vonatkozó oklevél 1609. évből. (24. sz.) A bor és élelmiszerek szabad behozatalát Báthory Zsigmond 1592. és 1594-iki s III. Ferdinánd 1640-iki oklevelei biztosítják. (17., 18., és 20. sz.) Kiemeljük még a város birtokaira vonatkozó okleveleket, ugymint a szepesi kamarának Szent-János-pataka

betelepítésére vonatkozó engedélyét 1579-ből, Báthory Gábor Kishányáról szóló adománylevelét 1612-ből I. Lipót utódai megerősítésével s végül Bethlen Gábor 1624-iki oklevelét, melyben a várost a somoshegyi erdő birtokában megerősíti. (25., 28. és 41. sz.) Mária Terézia vásártartási engedélye 1741-ből és I. Ferencz ezt megerősítő 1795-iki oklevele (39. és 40. sz.) egészítik ki a régi kiváltságleveleket, melyek, számszerint 41, bádog tokokban a városi levéltár egy külön szekrényében vannak elhelyezve. Akták s jegyzőkönyvek a régi korból teljesen hiányzanak, a levéltár összefüggő anyaga csak a múlt század közepén kezdődik. Czelirratot csupán egyet találtunk: a szabók és szücsök 1827. jún. 15-én nyert szabadalomlevelét.

* * *

Ime vázlatos képe a becses történeti adatoknak, melyeket pár napi nagybányai időzésünk a bizottság tagjai előtt feltárt. Rövidre szabott időnk nem engedte, hogy ez adatokat érdemük szerint, behatóbban tanulmányozzuk; nem három-négy nap, de hónapok is alig volnának erre elegendők; de e kevés, a mit e helyütt közölhettem, hiszem, elég lesz arra, hogy történetiróink figyelmét hazánk ez eddig kissé elhanyagolt vidéke felé irányozza, s alkalmat adjon az ott található históriai anyagnak történet-írásunk érdekében minél gyümölcsözőbb felhasználására.

DR. SCHÖNHERR GYULA.

A kirándulás története.

Máramaros vármegye törvényhatósági bizottsága M.-Szegeten f. é. ápr. 25-én tartott rendes közgyűléséből meghívta a történelmi társulatot, hogy ez idei kirándulása helyéül Máramaros vármegyét válassza.

Társulatunk májusi vál. ülésén tárgyalta a Máramaros vármegye közönsége és ennek nevében Szaplonczay Miklós alispán által hozzá intézett meleg hangon írt meghívást — s azt örömmel elfogadta. Egyidejűleg br. Vécsey József úr is felajánlotta a szatmármegyei Sárközújlakon levő levéltárának megnyitását.

Nagybánya város tanácsa, a hírlapokból értesülván a társulat máramarosi kirándulásáról, június 1-én tartott üléséből szintén felszólította a társulatot, hogy kutatásai és látogatása körébe kies fekvésű és szép multú bányavárosukat is vonja be.

Társulatunk mindezen szíves meghívások alapján jun. 6-án tartott vál. ülésén elhatározta, hogy kirándulást rendezvén Máramaros vármegyébe, onnan bizottságokat küld Sárközújlakra

és Nagybányára, s a máramarosi kutatások és zárgyülés végeztével testületileg megy át Nagybányára, a hol még egy zárgyülést tart, melyen a nagybányai és sárközüjlaki bizottságok fognak beszámolni. — A kirándulás határídejéül aug. 24 -szept. 1-je tűzött ki, az aug. 25-ére kitűzött m.-szigeti nagygyűlésre az elnöki megnyitón kívül dr. Csánky Dezső, Szilágyi István és dr. Mihályi János jelentettek be fölolvadásokat.

A jun. 27-én tartott vál. ülésig mintegy 34-en jelentkeztek tagtársaink közül a kirándulásban való részvételre; de ez a szám az indulásig részben betegség, részben egyéb közbejött akadályok miatt kétharmadára olvadt le. Társulatunk elnöke: gr. Szécsen Antal, mint cs. és kir. főudvarnagy, a persa sah épen azon időtájra esett látogatása miatt nem hagyhatta el Bécsset; fontos államügyek gr. Teleki Géza belügyministert is megakadályozták a kirándulásban való részvételben; másodelnökünk: Pulszky Ferencz Párisba utazott; társulatunk alelnöke: Thaly Kálmán vállalkozott a kirándulás vezetésére. — Szilágyi Sándor társ. titkár betegsége miatt orvosi rendeletre szintén kénytelen volt elmaradni a kirándulásról.

A fővárosból indulók aug. 23-án d. u. 5 órakor végső értekezletre gyűltek össze az egyetemi könyvtárban, s más nap, augusztus 24-én reggel 8 óra 20 perczkor indultak a m. államasutak központi pályaházából, névszerint Thaly Kálmán alelnök, dr. Csánky Dezső vál., Dedek Cr. Lajos, dr. Erdélyi Pál, Gyurinka Antal, Pettkő Béla, dr. Szombathy Ignác társ. r. tagok. *Püspök-Ladányban* csatlakoztak: Zsilinszky Mihály Csongrád megye főispánja, dr. Márki Sándor vál. tag és Szádeczky Lajos másodtitkár; *Debreczenben*: Deák Lajos, Koncz József és Albert marosvásárhelyi r. tagok; *Nagy-Károlyban*: Géresi Kálmán debreczeni vál. tagtársunk, *Királyházán*: az északkeleti vonalon érkező Nagy Iván vál. tag, dr. Demkó Kálmán Lőcséről, Kandra Kabos Egerből; s M.-Szigeten vártak a már előbb érkezett dr. Szabó Károly és dr. Fejérpataky László vál. és dr. Schönherr Gyula r. tagok. — Később érkezett Lakatos Sámuel tanár és Molnár Zsigmond ügyvéd tagtársunk M.-Vásárhelyről. Úgy hogy a kirándulásban összesen, a helybelieket nem számítva, *huszonketten* vettek részt a társulat tagjai közül.

Aug. 24-én este félkilenczkor érkezett a vonat Máramaros vármegye határához, a hol is *Huszt*on, a szakadó eső daczára, a város és vármegye intelligentiájából többen s M.-Szigetről díszes küldöttség fogadta és üdvözölte a kirándulókat s hozzájuk csatlakozván, együtt folytatták az utat a vármegye székvárosa felé. — A küldöttség tagjai voltak *Szaplonczay* Miklós alispán vezetése mellett *Kosztka* Géza törvényszéki elnök, Csebi *Pogány* Ödön

a técsői járás főszolgabírája, *Mihályi* János tisztí főügyész, *Szabó* Sándor tb. főjegyző és *Pruyman* Sándor városi tanácsos, mint az elszállásoló bizottság küldötte, a ki útközben kiosztotta az elszállásolási czédulákat.

M.-Szigeten, hová 10 óra után érkezett a vonat, a kedveztlen idő daczára szép közönség várta és fogadta a kirándulókat. A perronon a tűzoltók égő fáklyákkal állottak sorfalat s zenekaruk a Rákóczi-indulót zendítette rá. — Szívélyes ovatiók közben szállt kiki kocsira s a vendéglátó házigazdák vezetése mellett tért szállására. — A vezető alelnök és a másodtitkár az alispánnak voltak szívesen látott vendégei s a vármegyeház szomszéd vendégszobáiban még négyen nyertek kényelmes szállást. — A többiek magán-házaknál s vendéglőben szállásoltattak el.

Aug. 25-én reggel 9 órakor a régi kincstári épület melléktermében értekezletre gyűltek össze a társulat és a helybeli rendező bizottságok tagjai. *Thaly* Kálmán mindenekelőtt köszönetet mond a vármegyének és Sziget városának és felkéri a rendezőket, hogy a kutatásokban tovább is támogassanak bennünket. Utána *Szilágyi* István, lyceumi igazgató érdemdús tagtársunk ismerteti az ottani levéltárakat, melynek alapján a kutató-bizottságok következőkép alakúlnak meg.

1. *Városi bizottság.* Elnök: *Szilágyi* István; előadó: dr. Csányi Dezső és dr. Erdélyi Pál; tagjai: Dedek Crescens Lajos, Demkó Kálmán, Gyurinka Antal és Szombathy Ignác.

2. *Vármegyei bizottság.* Elnök: Zsilinszky Mihály; előadó: dr. Márki Sándor; tagjai: Deák Lajos, dr. Mihályi János, Nagy Iván, Szádeczky Lajos, *Thaly* Kálmán.

3. *Huszi bizottság.* Elnök: *Thaly* Kálmán; előadó: Szádeczky Lajos; tagja Zsilinszky Mihály.

4. *Nagybányai bizottság.* Elnök: Szabó Károly; előadó: dr. Schönherr Gyula; tagjai dr. Demkó Kálmán, Géresi Kálmán, Koncz József és Albert, Pettkó Béla.

5. *Sárvízújlaki bizottság.* Elnök dr. Fejérpataky László; előadó Kandra Kabos.

A bizottságok megalakulása után Nagybánya városának küldötte: Schönherr Antal városi főkapitány ismételte a sz. kir. bányaváros meghívását s utána Szathmár vármegye részéről üdvözölte a társulatot Kovács Eduárd ottani földbirtokos, régi alapító tagunk és Jékey Mórícz földbirtokos.

Tíz órakor kezdődött a nagygyűlés a szomszéd nagy teremben, a melyen mindenekelőtt *Lónyay* János főispán üdvözölte a társulatot. »Köszönetet mondok — úgymond — meghívásunk szíves elfogadásáért, büszkéek vagyunk arra, hogy önöket e vármegye területén, annak székvárosában üdvözölhetjük. Bizto-

sítjuk egyszersmind, hogy megyénkben mindenütt szívből jövő igaz vendégszeretettel fognak találkozni. Köszönetünknek s üdvözetünknek ismétlése mellett azt kívánom, hogy megyénkben jól érezzék magokat. A mily örömdetes rám nézve, hogy Máramaros vármegye nevében ezen nyilatkozatot tehetem, épen annyira sajnálom, hogy gróf Teleki Géza belügyminiszter megbízásából kénytelen vagyok bejelenteni, hogy ő elháríthatatlan akadály következtében igen nagy sajnálatára ez évben a történelmi társulat kirándulásában részt nem vehetett. Ezen megbízatásom teljesítése után sok szerencsét, sikert és áldást kívánok munkálkodásukra, hazafias törekvéseikre!»

Thaly Kálmán elnök a főispán üdvözlő szavaira válaszolva, kijelenti, hogy a szíves meghívásnak engedve, örömmel jöttünk eme hazafias érzelmeiről híres, regényes fekvéssel és szép múlttal dicsekedhető vármegyébe. Örömmel jöttünk — úgymond — a kik jelen vagyunk, sajnálattal maradtak el, a kiket ebben a körülmények megakadályoztak. Őszintén fájlaljuk mi is gr. Teleki Géza belügyminiszter elmaradását, a ki maga is előszeretettel foglalkozik történelmi kutatásokkal, a ki oly szíves készséggel ígérkezett ide jőni, hogy ősi hazáját újra láthassa; fájlaljuk azért is, mert ő, mint a korona tanácsosa, meg akarta mutatni, hogy mily nagyrabecsüléssel viseltetik a történelmi társulat munkássága iránt. A másik fájdalmas körülmény az, a mit jelentenünk kell, hogy társulatunk igen tisztelt elnöke: gr. Szécsen Antal cs. és kir. főudvarnagy úr is, hivatalos elfoglaltsága miatt, ugyanazon akadály miatt, mely a belügyminisztert gátolta, elmaradni volt kénytelen. — Hálás szívvel mond köszönetet azon üdvözlő szavakért, melyekkel Lónyay János főispán úr a társulatot megtisztelte. Kétszeresen becsesek azok reánk nézve, mert ő maga is kiváló történelmi nevezetességű családból származik, a mely nemcsak származására nézve előkelő, de a mely egyszersmind hazánk szellemi aristokráciájának legjobbjai között tündöklök. — Felkéri a főispánt, hogy az ülésen a társelnökséget elfogadni szíveskedjék, hogy az ő személyisége s a történelmi Lónyay név nimbusa annál inkább buzdítólag hasson társulatunk máramarosi működésére.

Thaly Kálmán ezután elnöki megnyitójában (a mely füzetünk elején olvasható) a társulat szervezetét, célját ismertette.

A felolvasások sorozatát *Szilágyi István* nyitotta meg: Máramaros a XII. és XIII. században cz. értekezésével, a mely nagy tetszéssel fogadtatott.

A második felolvasó dr. *Csánky Dezső*: Máramarosmegye és az oláhság a XV. században cz. tanulmányával szintén nagy elismerésben részesült.

Úgy dr. *Mihályi János* is, a ki máramarosi oklevelekről szóló tanulmányával mindvégig lekötötte a termet egészen megtöltő, szépségű hallgatóság figyelmét.

Végül a *másodtitkár* terjesztette elő a folyóügyeket. Mindenekelőtt sajnálattal emlékezett meg Szilágyi Sándor titkár távollétéről, a ki eddigelé társulatunk egyetlen kirándulásáról sem maradt el s daczára betegeskedésének, remélte, hogy el fog jöhetni ide is, a hová annyira vágyakozott; de az orvosok határozott tilalmára le kellett mondania erről az örömről. — A titkáré után gr. Szécsen Antal társ. elnök levelét mutatta be, a ki őszinte sajnálkozását fejezte ki, hogy a persa sah Bécsbe érkezése miatt a társulat kirándulásban részt nem vehet. Mindkét bejelentés sajnálattal vétett tudomásul.

Új tagokul felvették és pedig alapító tagul: *Lónyay János* Máramarosvármegye főispánja, (aj. Thaly Kálmán); évdijas rendes tagokul: *Hámos Antal* földbirtokos Tornallyán, *Szentiványi Miklós* földbirtokos Sajó-Gömörön, *Krausz Károly* takarékpénztári tisztségviselő Budapesten, (aj. a titkárság); gr. *Teleki Ede* min. osztálytanácsos Budapesten, (aj. Szalay Péter); *Bortnyik György* ev. lelkész Kölcsen, *Werner Gyula* ev. tanító Nyiregyházán, (aj. Czékus László).

Ezután Kolozsvár sz. k. város közönsége meghívóját mutatja be másodtitkár a Mátyás király szülőházán emelt emléktábla leleplezése ünnepélyére szept. 2-ára. A társulat képviselétével gr. Esterházy János, Finály Henrik és Kolosváry Sándor ottani tagtársaink bíztak meg.

Végül az előértekezleten megállapított bizottságok névsorát olvasta fel a másodtitkár s azután az elnök a gyűlést berekesztette.

A gyűlés után a társulat tagjai díszebédre hívtak meg, a melyen a vármegyeház nagytermében mintegy 150-en vettek részt. A díszebédet szellemes és sok történeti emléket felelevenítő pohárköszöntők fűszerezték. A hivatalos köszöntők sorozatát a főispán nyitotta meg a királyra és az uralkodó házra; utána *Schönherr* Agost apát-plébános a történelmi társulatot, *Urányi Imre* képviselő gr. Teleki Géza belügyminisztert, *Thaly Kálmán* a vármegyét és várost, *Kosztka Géza* törvényszéki elnök Thalyt és Szilágyit, *Zsúlszky Mihály* Lónyay János főispánt, *Lónyay J.* a vármegye tudományért lelkesülő intelligentiáját, *Géresi Kálmán* Szaplonczay Miklós alispánt, *Thaly K.* a kath. papokat, *Szabó Károly* a felolvasókat, a *másodtitkár* a kirándulás rendező bizottságait köszöntötte fel. A hivatalos köszöntők után *Urányi Imre* képviselő Lajos-napja alkalmából Kossuth Lajosra emelt poharat, a mire *Thaly Kálmán* még egyszer emelt szót. Beszért

még *Fankovics* Sándor g. k. püspöki külhelynök, éltetve a különböző egyházfelekezetek közötti hazafias egyetértést, *Kandra* Kabos a nőket stb.

Ebéd után a társulat tagjai közül többen a főispán és alispán vezetése mellett két kocsin a két óra járásnyira regényes hegyek között a kuzi völgyben a Tisza partján fekvő vadászlakhoz, mely a b. e. trónörökös számára készült, tettek kirándulást; Veresmart, Karácsonyfalva, Nagy-Bocskó, Lonka falvakon át. Este a színházban a történelmi társulat tiszteletére diszeloádás volt. Dóczy: utolsó szerelem cz. történeti vigjátékát adta elő Valentin Lajos jól szervezett szintársulata, a m.-szigeti nyári szinkörben.

Aug. 26-án reggel 7 órakor a még szét nem oszlott bizottságok a közeli *szlatinai sóbányához* tettek hosszú kocsisorral érdekes és tanulságos kirándulást. A *Kunigunda-akna* a legnevezetesebb a művelés alatt lévő tárnák között, ezt tekintettük meg. Belépván, a fellobogózott, »áldás, szerencsés«-t kívánó kapun: hatanként leszálltunk a felhúzó gépen a 140 m. mély, szépen kivilágított tárnába, mely mintegy hatalmas gothikus templom emelkedik emberi kéz által kivájva a föld mélyében, alabastrom fehérségű remek sófalaival. Nem hiányzik az oltár sem. A tárna felső végén a művelés kezdetétől fogva egy só-piramist hagytak meg, a mely mennél alább haladtak az ásással, annál inkább szélesbedett s most egy impozans 100 m. magasságú só-gúlát tüntet elő, mely szépen ki volt világítva. Nem hiányzott a magasztos hangulat emelésére az orchester sem. A tárna sima oldalfalán, impozans magasságban, deszka-erkélyen, a bányász zenekar volt elhelyezve s nemzeti himnuszunkat, hazafias dalainkat, indulóinkat játszotta, melyek százszorosán visszhangozva a tágas tárnában, igazán lélekemelő hatással volt a természet gazdagságán s az emberi munka erején elmerengő lelkületünkre. *De Ádám* Sándor főbányatanácsos, *Schmidt* László aknanagy, a főispán, alispán s többen Szigetről és Szlatináról vezették a kirándulókat, magyarázták a sóművelést, bemutattatták a dolgozó munkásokkal a só-táblák felrepszttését, a koczkák vágását stb. De a mi aztán igazi történeti érdekű s a legérdekesebb volt: az ana régi bányászati tárgyak, eszközök bemutatása, melyeket Taraczközön egy régen beomlott bányagödörben találtak. A sóbányászat legprimitívebb eszközei ezek: fából készült bányaeszközök, facsákány, fa emelőrúd, fahéjból és gyökérből sodrott kötelek, favályúk, szűk lukkal az alján, a melybe vizet öntvén, a lassanként lecspepegő víz által repszttették a sót. Mely nép bányaeszközei lehettek ezek több ezredév előtt? ahhoz talán az őskori régészettel foglalkozó tudósaink tudnának hozzá szólni; de annyit minden laikus lát,

hogy a legelső sóbányamívelő eszközök közül tartotta fenn ezt az érdekes gyűjteményt a sórétegeknek conserváló ereje. Most állandóan ott őriztetnek a szlatinai Kunigunda-tárnában, a hol leginkább meg vannak óva továbbra is az elporladástól.

A tárnából felemelkedvén, a bányamunkások és tiszték gyermekei számára fentartott *kisded-óvót* tekintettük meg. Mindenkit kellemesen lepett meg az intézet mintaszerű berendezése, a rend és tisztaság s a mintegy 120—150 főnyi 3—5 éves gyermek-sereg szavalat-, ének- és játék mutatványa. Méltó dicsőréttel és elismeréssel adózott a társaság a kisdedóvót vezető tanítónőnek, — a kinek nehéz, de háládatos feladata teljesítésében u. n. »dajkák« segédkeznek. Egy bányamunkás lakását is megtekintettük s lelki örömmel győződünk meg a jólétről, melyet a szerény, de csinos lakás berendezése, s a kis belső gazdaság feltüntetett. Még a sósfürdő telepet néztük meg, a hol a bányamunkások nehéz heti munkájuk után ingyen találhatnak üdülést a sós víz habjai közt.

Szlatináról a félóra járásnyira fekvő »Eliscum« nevű fürdőt látogattuk meg, melyet Pavel Mihály nagyváradi g. k. püspök egy regényes völgy nyilasánál, árnyas hegyek lábánál, egy-két éve építtetett. Az egész fürdő-telep négy igen csinos és nagy kényelemmel berendezett, villany fénnyel világított villából áll, melyekben a fürdővendégek jutányos áron kényelmes ellátást nyernek.

Délután a bizottságok megkezdették működésüket a levél-tárakban.

Másnap 27-én kora reggel a nagybányai és sárközújlaki bizottságok elúztak Szigetről működésük színhelyére; az első Szabó Károly vezetése alatt két kocsival a Gutin hegylánczon keresztül, az utóbbi vasúton Huszt és Királyháza felé. — A huszti bizottság a délutáni vonattal hagyta el Szigetet, csatlakozván a három tagú bizottsághoz a kutatások iránt élénken érdeklődő m.-szigeti derék törvényszéki elnök Kosztka Géza úr is. Técsőig a bizottsággal együtt utazott *Szaplonczay* Miklós alispán és Márki Sándor is, kik a Técsőn lévő öt korona város levéltárának megtekintése céljából ott kiszállottak. — A szomszéd állomásnál Bustyaházán mások csatlakoztak a bizottsághoz, u. m. Csebi *Pogány* Ödön a técsői járás főszolgabírája és *Vajna* Dániel az ökörmezei járási főszolgabíró.

Husztón, az esős idő daczára, a város intelligentiájának színe-java várta és fogadta a bizottságot az állomásnál, a hol *Nagy Frigyes* ev. ref. lelkész szép beszédben tolmácsolta örömléteket a felett, hogy a történelmi társulat városukra is kiterjeszté figyelmét s üdvözölte a történelmi kutatások céljából oda rándult bizottságot. *Thaly* Kálmán köszönte meg a szíves fogadtatást s adott kifejezést a történelmi társulat nagyrabecsülésének,

mellyel az ősi város szép múltja s mívelt közönsége iránt viseltetik. — Alig hogy szállásukra tértek (*Nyeyre* László főszolgabíró és *Schmidt* Károly gyógyszerész és egyházzogondnok vendégszerető házánál) egy óra mulva rögtönzött bankettre hívták a bizottságot a »k. k. (királyi-kincstári) vendégfogadó«-ba, a hol a város intelligentiája teljes számmal együtt volt, mintegy hatvanan. Vacsora közben *Riskó* Konstantin ügyvéd lelkes szavakkal üdvözölte a vendégeket, a mire *Zsilinszky* Mihály válaszolt egy szép hazafias szónoklattal. Majd újabb köszöntésekre *Thaly* Kálmán beszélt el Huszt várának szereplését a Rákóczi-korban s később *Szádeczky* illusztrálta történeti példákkal, mily szép és hazafias szerepet vitt amaz ősi vár és város az erdélyi fejedelmek korában, midőn mint őrtorony állott négy ország összeszőgelésénél.

Aug. 28-án (szerdán) a huszti bizottság kora reggel munkához látott, megvizsgálta a régi szép gothikus templomot s átnézte az egyház és régi nemesi község levéltári iratait, jegyzőkönyveit, (melyekről a jelentésben bővebben szólnunk); de mély sajnálatunkra a várba, egyrészt a szakadó eső miatt, de főként mert a kimért időt a levéltári dolgozás teljesen igénybe vette, nem mehettünk fel.

A délutáni vonattal az elnök és előadó Horváth Menyhért úr huszti járásbíró társaságában visszaindult M.-Sziget felé, a hol más napra a zárgyűlés volt kitűzve. *Zsilinszky* Mihály Huszton maradt és másnap haza felé indult.

Bustyaházán Csebi *Pogány* Ödön főszolgabíró várta a társaságot s kivitte Úrmezőre, az ősi Pogány család máramarosi törzsfészkebe, hogy ott ama sok száz éves szilfát megtekintsék, a melyet a Mátyás király idejében oda telepedett s főispánságot viselt családtag már ott talált s melyet azóta mindig kegyelettel gondoznak s melyhez az az a néplít és szájhagyomány fűződik, hogy Rákóczi Ferencz is pihent alatta. A terebélyes ősi fa, vaskos négy ágával, hatalmas koronájával, a földből magasan kiálló gyökereivel, s akkora törzsderekkal, hogy négy ember foghatja csak körül, a falutól mintegy negyedóranyira, az út mellett, szántóföldön áll; a nép kegyelele keresztet állított alája, a megváltó képével. A Pogány-család ősi curiájában régi családi képeket találtunk, a levéltár Szigetre volt beküldve.¹⁾

A bizottság még u. a. nap az esti vonattal M.-Szigetre tért vissza, a hol másnap, aug. 29-én d. e. 10 órakor a vármegyeház nagytermében díszes közönség jelenlétében tartottuk a beszámoló

¹⁾ Az Úrmezőn talált családfát s a csebi Pogány család Róbert Károlytól 1826-ban kapott czímerét a »Turul«-ban fogjuk ismertetni.

zártgyűlést, — Thaly Kálmán és Lónyay János főispán elnöklése alatt.

Legelőbb is dr. *Márki* Sándor olvasta fel a vármegyei bizottság jelentését. Felolvasása alatt a máramaros-ugocsi ev. ref. egyházmegye képviselte (a mely épen Szigeten ülésezett) *testületileg* bevonult a zárgyűlésre.

Márki felolvasása után *Várady* Gábor, mint az egyházmegye világi gondnoka szólalt fel, hogy bejelentse, miszerint az egyházmegyei gyűlés egy órára felfüggesztvén tanácskozásait, testületileg megjelent a történelmi társulat ülésén, ez által is kifejezni akarván — úgy mond — nagyrabecsülését és tiszteletét a történelmi társulat működése iránt.

Thaly Kálmán meleg köszönetet mond ezen rendkívüli megtiszteltetésért s történeti példákra hivatkozva, magasztalja a ref. egyház buzgó hazafiságát s a magyar tudományosság különösen a történelem iránt mindenkor tanúsított érdeklődését.

Ezután *Deák* Lajos rövid pótjelentése következett ugyancsak a vármegyei bizottság kebelében kifejtett munkásságáról.

Majd az elnök szólal fel s az egyházmegyei gyűlésre való tekintettel a megállapított sorrendet megváltoztatva, a *másodtitkár*t, mint a huszti bizottság előadóját kéri fel, hogy a ref. egyházmegyét leginkább érdeklő, a huszti ev. ref. egyház és a régi nemesi község levéltáráról, a templomról, annak műkincseiről tegyen jelentést. A mit az előadó előszóval megtartván, az egyházmegyei gyűlés tagjai eltávoztak.

Következett dr. *Csánky* Dezső jelentése a városi bizottság működéséről, és annak eredményéről, s utána a másodelőadó dr. *Erdélyi* Pál jelentése irodalomtörténeti kutatásairól.

A folyóügyek során másodtitkár új tagokul bejelenti *Szaplonczay* Miklós kir. tanácsost, Máramarosvármegye alispánját, *Urányi* Imre orsz. képviselőt, *Kosztka* Géza törvényszéki elnököt, *Szabó* Sándor vármegyei tb. főjegyzőt, *Örlösy* Ferencz Máramaros vármegye levéltárnokát, a »Máramarosi Lapok« szerkesztőjét, *Mandics* József polgármestert és *Nagy* György főmérnököt.

A zárgyűlés tárgysorozata ezzel ki lévén merítve, Thaly Kálmán rövid zárbeszédben köszönetet mond a vármegye törvényhatóságának, Sziget városának s mindazoknak, kik érdeklődésükkel és támogatásukkal lehetővé tették a társulat ottani működését s azt, hogy oly szép eredményt mutathatott fel a zárgyűlés, rövid idei ott mulatás után. Névszerint is köszönetet mond a főispán, alispán és polgármester úrknak, úgy a rendező bizottságok tagjainak, főképp Szilágyi István úrnak s a megyei levéltárnoknak, a kik mindent elkövettek, hogy a kutatások eredményesek legyenek.

A főispán búcsú-szavai után, melyben még egyszer köszönetet mond a meghívás elfogadásáért s a vármegye múltjának felderítésében kifejtett buzgó munkálkodásért, — a zárgyűlés bevégeződött.

Gyűlés után a főispán a társulat még M.-Szigeten maradt mintegy nyolcz tagját a helybeli rendező bizottságok tagjaival együtt ebédre hívta meg. E kedélyes búcsú-lakomán számos pohárköszöntéssel mondtak egymásnak isten hozzád-ot a vendégek és vendéglátó házi gazdák.

A délután búcsulátogatással telt el s aug. 30-án reggel 7 órakor két bérkocsival indultak el hatan (Thaly, Márki, Szádeczky; Deák Lajos, Dedek Cr. Lajos, Erdélyi Pál) Nagybánya felé. — Farkasrév, Bártfalva, Gyulafalva, Somfalú, az oldalt maradt Sugatag, Szerfalu, Budfalva és Bréb községeket elhagyva, rövid pihenésre a *Brébi* fürdőnél állapodtunk meg, a mely a Gutin aljában kies helyen fekvő kisebbrendű fürdő. Innen az út folytonosan meredek hágókon s merész serpentinákkal kapaszkodik fel a Gutin hegyláncz tetejére, mintegy 1000 m. magasságba, mígnem a hágó tetején eléri Szathmár vármegye határát.

Remek kilátás nyílik innen visszafelé a máramarosi vadregényes bércekre és hegylánczolatokra, melyet öt—hat sorban tolakodnak egymás fölé a bukovinai határ irányában. Középen a Pop Iván dominál 1940 m. magas csúcsával, fennebb már az ország határán a 2058 m. m. Hoverlát havast véljük látni. De ha ezeket el-elfeledi is a borongós idő, ott áll az út felett közvetlen közelben a kétágú 1447 m. m. Gutin hegycsúcs, a mely nevet ad az egész lánczolatnak s alább délkelet felé Erdély hatalmas határköve a 2305 m. m. Pietrosz.

Az út a hágó tetejéről meredeken ereszkedik le a szűk völgynyíláson, melyet sűrű erdő szegélyez mindkét oldalon, kellemes ellentétül a máramarosi oldal kiírtott pusztaságához, mely most legfőleg csak legelőül használható. Csakhamar bányatelepek láthatók s gyorsan elérjük a keskeny völgyben hosszan elnyúló *Kapnikbányát*, a hol néhány bányatelepet s zúzó-házat tekintettünk meg s nem egy szép darab ásványt és jegeczet szereztünk emlékül a bányamunkásoktól.

Borongós, sőt esős időben folytattuk útunkat a kies bércek aljában, a vadregényes völgy ölén, majd nyiltabb szép gyümölcsösökkel gyönyörködtető lankás vidéken — Bajfalun át — *Felsőbánya* felé, a hol taraczklovések hirdették jövetelünket s viszont nekünk tudtunkra adták, hogy ünnepies fogadtatásra legyünk készen. — Hiába volt a szakadó eső, melynek leple alatt nyugodtan, csöndben véltünk utazásunk végpontjára elérhetni:

Felsőbányán a kapukat s ablakokat érdeklődő kíváncsiak serege s a tágas piacot sűrű néptömeg töltötte meg, a bányász-zenekar a Rákóczi-indulót húzta, s Felsőbánya intelligentiája s Nagybányáról fogadó bizottság (köztük *gr. Teleki Sándor*, *Schönherr Antal*, h. polgármester, *Smít Sándor* járási főszolgabíró és *Szunter Nándor* főgymn. igazgató) várt a casino előtt, a hol díszruhás bányászok képeztek sorfalat. Az érkező vendégeket *Puskás Antal* felsőbányai városi főkapitány és *Schönherr Antal* zöldgalyakkal díszített lépcsőkön az olvasó-egylet nagy termébe vezette fel; a hol *Oblatek Béla* kir. kohótiszt szép beszéddel üdvözölte a történelmi társulat tagjait:

»A köteles tiszteletnek vél eleget tenni ezzel (úgy mond) azon tudós-testülettel szemben, mely nemes feladatához hiven, a történelem világánál igazságot keres, igazságot hirdet, s fáradságot nem ismerő munkássága által felkutatja a századok hagyományait, hogy azokat édes mindnyájunk használatára bocsátva, oktasson s a hazai tudományosságot gyarapítsa. Másrészt documentálni kívánja azt, hogy szerény viszonyaink között is figyelemmel kísérik a magyar kulturális élet minden mozzanatát s minden jelentkező alkalommal szívesen röjják le tiszteletük adóját azon férfiakkal szemben, kik arra tanítanak: hogy a nemzet történelmének ismerete nem csupán a műveltség szempontjából szükséges és hasznos, hanem magasztos példák által az édes anyaföldre való ragaszkodásra s az igazi hazaszeretetre buzdít.«

Az üdvözlésre *Thaly Kálmán* válaszolt.

Megköszönvén a szíves fogadtatást, utalt arra, mily örömmel jött a társulat Felsőbánya és Nagybánya városába, mint a mely városokról általánosan ismert tény az, hogy a különböző nemzetiségekből betelepített magyarországi bányavárosok közül e két bányaváros lakossága alkalmazkodott legjobban a magyar állameszméhez s büszke örömmel konstatálhatja, hogy e bányavidék lakossága minden ízében magyar. Köszönetet mond a két város lakosságának azért, hogy alkalmat adtak neki s a társulat többi tagjainak e szép vidék megismerésére s arra, hogy e városok levéltárainak becses adatait felkutatva, a magyar történetírás számára innen is becses s e vidék hazafias érzelmeit minden időkről tanúsító adatokat vihetnek magukkal.

A lelkes éljenek lecsilapultával a kölesönös bemutatások s rövid társalgás után a vendégek szakadó esőben tovább folytatták utjokat Nagybányára, a hol azonnal szállásaikra tértek, mivel a tervezett ünnepélyes fogadtatást a szakadó eső meggátolta.

Szombaton, aug. hó 31-én reggel 10 órakor volt a társulat zárgyűlése a városháza nagytermében, a hol miután a vendégek és hallgatóság elhelyezkedtek, *Schönherr Antal* városi főkapitány

tány, h. polgármester üdvözölte rövid, de meleg szavakkal Nagybánya város közönsége nevében a társulatot, a város őszinte örömének adván kifejezést a fölött, hogy a társulat tagjai a város meghívását elfogadván, egyik gyűlésüket itten határozták el megtartani. Az üdvözletre Thaly Kálmán válaszolt, beszédében hangsúlyozván, hogy a mint a társulat tudomására jutott Nagybánya városának meghívása, azonnal általános örömmel el is fogadták azt, mert hisz e meghívás alkalmat szolgáltatott a társulatnak arra, hogy az oly szép történelmi multtal bíró két bányavárost, Felsőbányát és Nagybányát megismerhesse. Köszöni a város szíves meghívását, a tapasztalt vendégszerető fogadtatást s a zárgyűlést megnyitottnak nyilvánítja.

A gyűlés első tárgya volt *Szádeczky* Lajos felolvasása: Nagybánya városa régi iparáról és czéheiről, melyet a közönség élénk érdeklődéssel hallgatott.

Azután *dr. Schönherr* Gyula olvasta fel jelentését a városi levéltárról. Feszült figyelemmel hallgatták előadását, melyben szülővárosa levéltáráról referált. *Kandra* Kabos jelentése a sárközújlaki báró Vécsey levéltárról volt utolsó tárgya a zárgyűlésnek. A jelentés felolvasása után *Schönherr* Antal h. polgármester még egyszer meleg szavakban mond köszönetet a történelmi társulatnak azért, hogy a város meghívásának engedve, zárgyűléseket itten tartották. Bejelenti, hogy Nagybánya városa e nap emlékére 100 frttal a Magyar Történelmi Társulat alapító tagjai sorába kíván lépni s kéri a társulat tagjait, hogy gyűlés után tekintsék meg az ezen alkalomra rendezett történelmi kiállítást.

Nyirő Sándor városi tisztii ügyész a jelen volt közönség nevében mond köszönetet a társulat tagjainak megjelenésükért s a felolvasóknak közreműködésükért.

Thaly Kálmán még egyszer megköszönvén a szíves fogadtatást s a zárulást befejezettnek nyilvánítván, felhívja a Történelmi Társulat tagjait, hogy együttesen menjenek el a kiállítás megtekintésére.

A kiállítás színhelyén, a főgymnasium rajztermében, szép számú díszes közönség várta a kiállítás megnyitását. Megérkezvén a társulat tagjai a kiállítás helyiségébe, Törökfalvi Pap Zsigmond ny. kir. járásbíró, mint a kiállítás elnöke üdvözölte őket s nyitotta meg a kiállítást.

»Van szerencsém — úgy mond — a kiállítási bizottság részéről a történelmi társulat nagyérdemű tagjait mély tisztelettel és munkásságuk iránt kifejezett hódolattal fogadni. Athatva küldetésük fontosságától, óhajtottuk összegyűjteni mindazt, a mi e régi bányaváros és környéke történetére vonatkozó műemlékekben nevezetést találunk lehetett, azonban az idő rövidsége és

beható előkészület hiánya miatt ezúttal bővebb gyűjteményt össze nem szerezhettünk. De buzdításul fog szolgálni e szép, emlékeztetes alkalom arra, hogy jövőre nagyobb terjedelemben feleljünk meg a történelmi tudomány kívánalmainak. Ezúttal kérjük rögtönzött kiállításunk tárgyait becses figyelmökre méltatni.»

Thaly Kálmán válasza után a szép számú közönség megtekintette a kiállítást, a mely meglepően tárta fel, mily gazdagságát őrzi a műkincseknek a derék két bányaváros. Főként *gróf Teleki Sándor* gazdag gyűjteménye, melyet a grófné maga rendezett el igazi műérzékkel, lepett meg mindenkit. Nagybecsűek a két város, a ref. egyház által kiállított mű- és régiségtárgyak. Sok érdekes volt a magánosok által kiállított tárgyak között is. Ezekről az Archaeologiai Értesítő legközelebbi füzeté hoz ismertetést *Schönherr Gyulától*, a kinek a kiállítás rendezése körül kiváló érdemei vannak.

A kiállítás megtekintése után a társaság az Európa szálló disztermében gyülekezett, a hol délután 2 órára volt kitűzve a társulat tagjainak tiszteletére rendezett disztribúció.

A Rákóczi-indulással fogadták a vendégeket.

Hosszú és csinosan terített asztaloknál foglalt a 60 tagot számláló társaság helyet, s kedélyes hangulatban — számos pohárköszöntővel fűszerezve, — mintegy két óra hosszat tartott az ebéd.

A pohárköszöntők során *Schönherr Antal* a királyért, *Nyirő Sándor* Nagybánya városa nevében a történelmi társulatért, *Thaly Kálmán* hosszú s szellemes felköszöntőjében érdekesnél érdekesebb adatokat sorol fel Nagybánya városának múltjából s különösen a Rákóczi-kornak idejéből. Poharát Nagybánya város közönségéért s annak helyettes polgármesteréért, *Schönherr Antal*ért üríti. *Márki Sándor* a tanári karért, *Szunter igazgató*ért s egy létesítendő történelmi muzeum eszméjéért üríti poharát. — A másodtitkár gr. *Teleki Sándor* élteti, mint a ki nem írta, de csinálta a történelmet. Deák *Lajos* tanfelügyelő Nagybanára, mint egy haladni kívánó városra —, *Géressy Kálmán* Nagybánya város tanácsára emeli poharát. *Gergely Károly* a nagybányai bizottság elnökét, *Szabó Károlyt* élteti; majd a jelen voltak nagy meglepetésére, gróf *Teleki Sándor* emel szót. Szónokolni — ugy mond — soha sem szokott s nem is hiszi, hogy őt a társaságból valaki hallotta volna, azonban most egy francia közmondást akar megcáfolni, mely szerint a távollevőknek nincs igazuk: élteti *Szilágyi Sándor* távollevő titkárt. *Palmer Andor* a másodtitkárt, mint felolvasót, a ki viszont dr. *Schönherr Gyulát* élteti, mint a kinek nagy része van a felolvasás körül. A pohárköszöntők sorát *Erdélyi* zárja be, éltetvén Nagybánya város hölgyeit.

Ebéd után Teleki Sándor grófnál tett látogatást a társaság s onnan a gróf vezetése alatt az ő négyes fogatán kívül (melyen, az elnököt, Szabó Károlyt és a másodtitkárt vitte magával) még öt kocsival indult a közeli Koltóra. — Kegyelettel néztük meg a regényes, kies fekvésű és szép emlékü helyet, az ódon és új kastélyt, a szobákat, hol Petőfi Sándor mézes-heteit töltötte, a parkot s benne a »Petőfi-fája«-nak nevezett vén somfát, a mely alatt a költő leginkább szeretett üldögelni s a hol a most is ott álló kerek kőasztalon annyi sok szép költeményét írta, elmerengve a valóban költői táj látásán. Szembe hosszú sorban húzódnak el a kapniki, felsőbányai és nagybányai aranytermő hegyek, háttérben a Gutinnal, a hegy lábánál a kies halmokon városok és falvak barátságos képe integet, köztük, hol a megénekelte »Fekete faluban fehér torony látszik.« — A közvetlen közelben a Lápos folyó termékeny völgye s jobbra-jobbra a régi Szilágysághoz tartozó »arany kalászszaal rengő rónaság« és hullámos térség terül el. Miután a szív és lélek gyönyörrel eltelt a múlt emlékein, a természet és emberi alkotás szépségein : a park egyik kies pontján, árnyas fák között, a szabadban hosszú asztalon felterített igazi magyaros ozsonna várt a társaságra, melynek történeti jelleget az kölcsönzött, hogy a vendégszeretetéről is híres házigazdán kívül még két régi honvéd sürgött-forgott a vendégek körül : a helybeli derék ev. ref. lelkész : Szabó Sámuel és a gróf egy régi gazdatisztje — a három utolsó még élő költői honvéd.

Estére Nagybányára tért vissza a társaság.

Szeptember 1-én egy része a reggeli vonattal elutazott, egy kisebb társaság kirándulást tett *Fernezelelyre*, megnézni az aranykohókat, a hol az igazgató, *Buhl* Károly főbányatanácsos a legnagyobb készséggel maga kalauzolta az olvasztó-műhelyeken végig a társaságot és magyarázott meg mindent lekötelező szíveséggel. Délután ez a része is elutazott a kiránduló társulati tagoknak; csak Thaly Kálmán alelnök maradt még ott egy napig, a levéltárban dolgozgatva s még egyszer ellátogatván a kies fekvésű Felsőbányára, tolmácsolandó a hatóságok előtt a társulat köszönetét.

Igy ment végbe a máramaros-nagybányai kirándulás, amely a már fentebb jelzett kedvezőtlen körülmények daczára is szép sikerrel végződött s gazdag tapasztalatokkal és kellemes emlékekkel jutalmazta az abban résztvevőket s bizonyára egyik szép lapját fogja képezni történelmi társulatunk évkönyveinek.

SZÁDECZKY LAJOS.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSÚLAT.

A M. Történelmi Társulat a szünidő után első ig. választmányi gyűlését okt. hó 3-án d. u. 5 órakor tartá az Akadémia I. e. ülés-termében.

Szilágyi Sándor titkár üdvözlőlvén a társulat tagjait az elnökök távollétében felkéri *Hunfalvy* Pál vál. tagot a korelnöki szék elfoglalására.

Első felolvasó volt *Majláth* Béla, a ki Maylád István erdélyi vajda ifjúságáról írt értekezését mutatta be, mely a Századokban fog megjelenni.

Utána *Pór* Antal »Lipóczi és Nekcsei Demeter és Sándor« cz. értekezését olvasta fel dr. *Schönherr* Gyula. Ez is a Századokban fog megjelenni.

Folyóúgyekre kerülőlvén a sor, mindenekelőtt *Szédeczky* Lajos másodtitkár tett jelentést a nyári máramaros-nagybányai kirándulásról; a melynek alapján a választmány jegyzőkönyvi köszönetet szavazott mindazon testületeknek és egyéneknek, kik a kirándulás sikerének előmozdításában kiváló érdemeket szereztek. Nevezetesen köszönetet szavazott *Máramaros vármegye* és *Máramaros-Sziget* közönségének, *Huszt* város ev. ref. egyház tanácsának, *Lónyay* János máramaros-vármegyei főispán, *Szaplonczay* Miklós alispán, *Szilágyi* István lyceumi igazgató és *Mandics* József m.-szigeti polgármester uraknak. Továbbá a szatmármegyei kirándulásokból kifolyólag *Nagybánya* és *Felsőbánya* sz. kir. bányavárosok hazafias közönségének, gr. *Teleki* Sándor, b. *Vécsey* József és *Schönherr* Antal nagybányai h. polgármester és városkapitány uraknak.

A kirándulásról szóló jelentés kapcsán másodtitkár előterjeszti mindazon új tagokat, a kik a m.-szigeti és zárgyűlésen s a nagybányai második zárgyűlésen új tagokul ajánlottak. A választmány a jelentkezők mindegyikét örömmel fogadta a társulat tagjaivá, és pedig *Lónyay* János főispán urat és *Nagybánya* sz. kir. város közönségét alapító tagokul; *Hámos* Antal földbirtokost Tornallyáról, *Szentirányi* Miklós földbirtokost Sajó-Gömörről, *Krausz* Károly első hazai takarékpénztári tisztviselőt Budapestről (aj. a titkárság), gr. *Teleki* Ede min. osztálytanácsost (aj. Szalay Péter), *Bortnyik* György ev. lelkészt Kölcseről, *Werner* Gyula ev. tanítót Nyiregyházáról (aj. Czékus László); továbbá *Szaplonczay* Miklós Máramarosvármegye alispánját, *Urányi* Imre orsz. képviselőt, *Kosztka* Géza m.-szigeti törvényszéki elnököt, *Szabó* Sándor Máramarosvármegyei

tb. főjegyzőt, *Örlőssy* Ferencz vármegyei levéltárnokot, *Mandács* József m.-szigeti polgármestert és *Nagy* György főmérnököt (aj. a titkárság.)

Ezek után titkár a szept. hó folyamán érkezett ajánlatokat jelentette be, melynek alapján új tagokká választottak: *Szell* Farkas képviselő ajánlatára: 200 frtos alapító tagúl a Csanádi Történelmi és Régészeti Társulat; évdíjas tagokúl: *Győry* Elek orsz. képviselő (aj. Thaly Kálmán), *Somlyó* Sándor író és színész Debreczenben és *Nemeskey* Andor plebános Nagyváradon (aj. Cséplő Péter), *Gyulai* Rudolf szt.-benedekrendi tanár Komáromban (aj. Erdélyi Pál), *Grill* Károly könyvkereskedése Budapesten, a budapesti pedagogiumi ifjúság önképző köre és az unitárius főtanoda ifjúsági olvasó-egylete Kolozsvárt (aj. a titkárság.)

Titkár jelenti, hogy a cultusminister úr ő exciája Brassó város okmánytárának II. kötetéből (*Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*) több példányt azzal a megbízással bocsátott rendelkezésére, hogy azokat azon történetirók között ossza ki, kik annak idején az I. kötetet is megkapták. Felhívja azért az illetőket, hogy példányaikat szíveskedjenek a titkári hivatalban átvenni, s viszonzásúl a brassai városi levéltárnak küldendő munkáikat ugyan oda beküldeni.

A pénztárnok múlt havi számadása szerint a társulat

bevétele volt összesen . . .	1,924	frt	21	kr,
kiadás »	1,014	»	41	»

Pénztári maradvány október hóra 909 frt 80 kr.

Ezzel a korelnök az ülést bezárta.

TARTALOM.

I. Történelmi értekezések.

	<i>Lap.</i>
BAY ILONA.	
A ludányi Bayak beregvármegyei ágáról	50
Dr. CSÁNKY DEZSŐ.	
Az országos diplomatikai levéltár regesztázása	515
CSERGHEŐ GÉZA.	
Listhy László a költő s a gyilkos két külön személy	148
Wisgrill és a magyar genealógia	412
Dr. IVÁNYI ISTVÁN.	
Bács vármegyei régi helységek	325
JAKAB ELEK.	
A kolozsm. apátsági zárda, mint üldözöttek menhelye. I. II. közl.	1, 97
Dr. KARÁCSONI JÁNOS.	
Oklevelek Patócsy Ferencz születése helyéről	121
Ifj. KEMÉNY LAJOS.	
Compactor Bálint, egy XVII. századbeli könyvnyomtató	779
Dr. KOMÁROMY ANDRÁS.	
Költő-e, vagy gonosztevő? (Listhius Jánosról)	240
Sempte és Gálgócz hadi felszerelése 1622-ben	403
KONCZ JÓZSEF.	
Besztercze városa levéltára	42
KROPF LAJOS.	
Maximilianus Transylvanus életéhez	52
Budai Parmenius István	150
Ifj. KUBINYI MIKLÓS.	
Bethlen Gábor levele Justh Andrásához	238
Dr. KVACSALA JÁNOS.	
Egy álpróféta a XVII-ik században (Drabetius)	745
Gr. LÁZÁR MIKLÓS.	
Erdély főispánjai (1540—1711.) XI.—XIII. közl.	30, 131, 229
NAGY GYULA.	
Jelentés a Somossy-család okiratairól	777

	<i>Lap.</i>
Lg. ÖVÁRY LIPÓT.	
Zaigmond király és az olasz diplomatia	273
Modenai és mantuai levéltári kutatásokról	392
Dr. PÓR ANTAL.	
Kálmán, győri püspök (1317—1375.)	369
RÉCSEY VIKTOR.	
Thurzó György nádor latin epigrammjára	777
SCHMIDT VILMOS.	
Az olmücsi városi levéltár magyar vonatkozású okiratai	207
STESSEL JÓZSEF.	
Fraknó multja	294
Dr. SZABÓ KÁROLY.	
A zöld ág, mint a székely főtisztek jelvénye	198
Báthori István erd. vajda és székely ispán bukása 1493-ban	701
Dr. SZÁDECZKY LAJOS.	
Jelentés a sárköz-újlaki Péchy-levéltárról	522
Nagybánya régi iparáról és czéheiről	673
THALY KÁLMÁN.	
Rodostó és a bujdosók sírjai. I. II. közlemény	457, 561
Rákóczi-féle unicum a Bosporus partjáról	767
Dr. TÉGLÁS GÁBOR.	
Hunyadmegyének a török világban szerepelt barlang-erődítményei	19
Nemes-fém bányászatunk	385
THURY ETELE.	
Dragoni Gáspár és a körmendi főiskola. (Korrajz a XVI. századból)	215
Dr. TORMA KÁROLY.	
Adalék gróf Lázár Miklós »Erdély főispánjai« cz. közleményéhez	311
Balassa Bálint ismeretlen költeményei	638
Dr. WERTNER MÓR.	
III. Béla király egy ismeretlen leányáról	634
Zsigmond király egy ismeretlen házassági összeköttetéséről	772

II. Könyvismertetések és bírálatok.

AGRICOLA.	
Ipolyi Arnold kisebb munkái V. k. I. II. közlemény	247, 332
Dr. DARVAI MÓRICZ.	
Documente privitoare la istoria Romanilor de Nic. Densusianu	434
Dr. DEMKÓ KÁLMÁN.	
Magyarország pénzügyei. Írta <i>Acsády</i> Ignác	37
Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században. Írta <i>Acsády</i> I.	655
Supplementum Analectorum terrae Scepusiensis. Pars II.	797
DUDÁS GYULA.	
Bács-Bodrogvármegye helynevei. Írta <i>Iványi</i>	659

E.

A m. kir. levéltár diplomatikai osztályában őrzött pecsétek mutatója .	342
--	-----

F. V.

P. de Nolhac. Les Correspondents d'Alde Manuce	257
--	-----

HODINKA ANTAL.

Glasnik szerk. <i>Hörmann</i>	250
A m. kir. naszádosok múltja. Írta <i>Vitkovič</i> Gavr.	349
A boszniai és hercegovinai tartományi muzeum hírnöke, III. füzet .	795

Dr. HUNFALVY PÁL.

A trajánusi Dákia rumunjainak története (Istoria Romanilor din Dacia Traiana de <i>Xenopol</i>). I—IV.	532, 644, 680 (710 h.), 782
---	-----------------------------

JUNIUS.

Erdődi Bakócz Tamás élete. Írta <i>Fraknoi</i> Vilmos	417
---	-----

L. B.

<i>Villars</i> d'après sa correspondance et des documents inédits	722
---	-----

I. I.

Geschichte von Perjamos. <i>Barótitól</i>	729
---	-----

Dr. MANGOLD LAJOS.

Franz <i>Krones</i> dr. Die deutsche Besiedlung der östlichen Alpenländer, insbesondere Steiermarks, Kärntens und Krains	433
--	-----

Dr. MÁRKI SÁNDOR.

Nagy-Szalonta történelméhez. Írta <i>Rozvány</i>	548
--	-----

Dr. M. J.

Az ev. Tisza-kerület püspökei. Írta <i>Hörk</i> József	166
--	-----

— N. —

Szepesmegye a mohácsi vész előtt. Írta <i>Hradszky</i> J.	73
---	----

Dr. PÓR ANTAL.

Magyar Történelmi Emlékek II. k. Kiadta <i>Kubinyi</i> F.	63
Diplomatarium Ráczeviense. Kiadta <i>Magdi</i> István	87
A Zichi és Vásonkői gr. Zichy család okmánytára. Szerk. <i>Nagy</i> Imre .	155
Borics und Rostislaw. Írta <i>Wertner</i>	544
A római Szent-Lélek-társulat anyakönyve 1446—1523.	688 (718 h.)
Pannonia őskeresztény emléke. Írta <i>Gyárfás</i> Tihamér	690 (720 h.)
Mährers allgemeine Geschichte. XII. k. Írta <i>Dudik</i> B.	792
Sopron vármegye története. Oklevéltár I. k. Szerk. <i>Nagy</i> Imre . . .	794

SZABÓ DÁVID.

Arczképek a francia újabbkori társadalomból. Írta <i>Saint-Beuve</i> . Franciaiból fordította <i>Wohl</i> Janka	163
--	-----

Dr. VÁCZY JÁNOS.

Geschichte der ungar. Literatur von dr. J. Heinrich <i>Schwicker</i> . . .	344
--	-----

Dr. ZSILINSZKY MIHÁLY.

A selmeczbányai egyház s iskola története. Írta <i>Breznyik</i> J.	69
--	----

— YS.

A római jog története. Írta <i>Vécsey</i> Tamás	74
Ábránd és valóság. Írta <i>Pulszky</i> Ferencz	159

III. Tárcza.

Allandó rovatok :

M. Történelmi Társulat	77, 172, 259, 352, 441, 554, 662, 730
Vidéki Társulatok	177, 355, 556
Repertorium a külföldi történeti irodalomból. Közli dr. <i>Mangold</i> Lajos.	
	80, 181, 265, 355, 444, 557, 739
Repertorium a hazai hírlapokból. Közli id. <i>Szinnyei</i> József	85, 268, 446, 664
Folyóiratok szemléje	183, 358, 447, 665, 737
Irodalmi szemle	90, 185, 269, 362, 449, 667, 733
Vegyes közlések	93, 189, 270, 364, 454, 558, 670, 741
Történeti könyvtár	95, 192, 367, 455, 672

Különfélék :

Felhívás Mátyás király szobra ügyében	79
Egy adat Károli Gáspár életéhez. Közli ifj. <i>Kemény</i> Lajos	80
Történeti értekezések iskolai értesítőkből. Ism. dr. <i>Váczy</i> János	89, 178, 260
† Rudolf trónörökös	171
† Gr. Lázár Miklós necrologja	176
† Dr. Rómer Flóris Ferencz necrologja. <i>Sz. L.</i>	353
Nyilatkozat <i>Thaly</i> Kálmántól	355
Felhívás a máramarosi kirándulás érdekében	442
A M. Tud. Akadémia jutalomtétellei	443
Az úgynevezett »Temesi bánság« <i>Pesty</i> Frigyesről	663
† Pesty Frigyes necrologja	801

IV. A Századok októberi, a máramaros-nagybányai kirándulásról szóló füzetének tartalma.

<i>Thaly</i> Kálmán alelnök megnyitó beszéde a M. T. Társulat M.-Szigeten	
1889. aug. 25-én tartott vidéki nagygyűlésén	3
Máramarosmegye általános történelméből. Írta <i>Szilágyi</i> István	10
Máramarosmegye és az oláhság a XV. században. Írta dr. <i>Csánky</i> Dezső	27
Tanulmány máramarosi oklevelekről. Írta dr. <i>Mihályi</i> János	57

Bizottsági jelentések :

A vármegyei bizottság jelentése. I. Írta dr. <i>Márki</i> Sándor	68
A vármegyei bizottság jelentése. II. Írta dr. <i>Deák</i> Lajos	88
A városi bizottság jelentése. I. Írta dr. <i>Csánky</i> Dezső	91
A városi bizottság jelentése. II. Írta dr. <i>Erdélyi</i> Pál	101
A huszti bizottság jelentése. Írta dr. <i>Szádeczky</i> Lajos	108
A sárköz-újlaki bizottság jelentése. Írta dr. <i>Fejérváthy</i> László	117
A nagybányai bizottság jelentése. Írta dr. <i>Schönherr</i> Gyula	126
A kirándulás története. Írta dr. <i>Szádeczky</i> Lajos	139
A Magyar Történelmi Társulat nov. vál. üléséről	153

V. Névkönyv és alapszabályok.

(Melléklet a Századok 3-ik, márcziusi füzetéhez.)